

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
+300 ΒΕΡΟΙΑΣ
7005
Αριθ. εις 179
Εξ αγοράς

GRVCR-00063

· Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Στ' Ηλνι Βέρροια

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ

P. CONRAD

Διευθυντοῦ τοῦ ἐν *Chur* Διδασκαλείου.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΟΗΘΗΤΙΚΩΝ ΑΥΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ Β'.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Βελτιωθείσα μὲν καὶ ἐπανέξηθείσα ἰπὸ τοῦ συγγραφέως
ἢ ξελληνισθείσα δὲ καὶ ἐν πολλοῖς διασκευασθείσα καὶ συμπληρωθείσα

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙ Δ. Φ.

Καθηγητοῦ τῶν Παιδαγωγικῶν ἐν Σμύρνῃ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Εκδοτῆς Ἰωάννης Δ. Κολλάρου

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

44 — Ὁδὸς Σταδίου — 44

1911

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βέροιας
Αρ. 65. 179

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ Βιβλιοπω-
λείου τῆς «Ἑστίας».

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βερόιας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Ἐκδίδοντες κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς δευτέραν ἔκδοσιν τὴν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Δ. Ζαγγογιάννη τὸ πρῶτον μεταφρασθεῖσαν **Ψυχολογίαν**, ἀποτελοῦσαν τὸν πρῶτον τόμον τῶν **Στοιχείων τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῶν βοηθητικῶν αὐτῆς ἐπιστημῶν τοῦ P. Conrad**, διευθυντοῦ τοῦ ἐν *Ghur* τῆς Ἑλβετίας Διδασκαλείου, γνωστοῦ δὲ τῷ παιδαγωγικῷ κόσμῳ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων παιδαγωγικῶν ἐργασιῶν, εἵχομεν ὑποσχεθῆ ὅτι συντόμως θὰ προεβαίνομεν καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ δευτέρου τόμου, περιλαμβάνοντος **Στοιχεῖα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, Γενικὴν Διδακτικὴν καὶ Ὀδηγητικὴν** (Κυβερνητικὴν καὶ κυρίως Ἀγωγὴν).

Οἱ λόγοι, οἵτινες ἔπεισαν ἡμᾶς, ὅπως προβῶμεν καὶ εἰς τὴν τοῦ δευτέρου τόμου μετάφρασιν καὶ ἐπεξεργασίαν εἶναι πολλοί. Πρὸ πολλοῦ χρόνου πολλοὶ τῶν κ. κ. συναδέλφων τῆς τε Δημοτικῆς καὶ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἐκ φήμης γνωρίζοντες τὸ ἔργον καὶ προσδοκῶντες ὅτι μεγάλα θὰ ὠφελοῦντο ἐκ τῆς μελέτης αὐτοῦ καὶ δὴ οὐχ ἥττονα ἢ ἐκ τῆς **Ψυχολογίας** κατ' ἐπανάληψιν ἐδήλωσαν ἡμῖν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι καὶ τὸν τόμον τοῦτον μεταφραζόμενον εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν. Ἡ ἐπιθυμία τῶν κ.κ. συναδέλφων ἦτο καθ' ὅλα δεδικαιολογημένη. Τὰ πλείστα δῆλον ὅτι τῶν παρ' ἡμῖν παιδαγωγικῶν βιβλίων εἶναι οὕτω δύσληπτα ἢ ἐπὶ τὸ θεωρητικώτερον συντεταγμένα, ὥστε, τῇ ἀληθείᾳ, καθίστανται

τελείως ἄχρηστα καὶ πᾶσι μὲν τοῖς διδασκάλοις, ἰδίᾳ δ' ὅμως τοῖς στερουμένοις οἰασθήποτε παιδαγωγικῆς προπαιδείας· ἄλλα δ' ἔχουσι πρὸ πολλοῦ τοσοῦτον παλαιωθῇ, ὥστε πολλὰ τῶν ἐν αὐτοῖς διδαγμάτων μᾶλλον βλάβης ἢ ὠφελείας πρόξενά γίνονται. Ὑπῆρχεν ἄρα παρ' ἡμῖν ἀνάγκη βιβλίου, συνδυάζοντος μὲν τὸ εὐληπτον μετὰ τοῦ πρακτικοῦ, χρησιμοποιοῦντος δὲ καὶ τὰ σφαιρόεστα τῶν νεωτάτων τῆς ἐπιστήμης συμπερασμάτων.

Τὰς ἀρετὰς ταύτας, εἵχομεν πρὸ πολλοῦ πεισθῇ, ὅτι κέκτηται, εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἐν τῇ Γερμανικῇ βιβλίῳ, ὁ δευτέρος τόμος τῶν Στοιχείων τῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Comenius, δι' ὃ πρὸ πολλοῦ μὲν ἐπελήφθημεν τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ, κυρίως δ' ἐπὶ τῇ βάσει τούτου ἐδιδάσκομεν ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἐν Σμύρνῃ Διδασκαλείοις τῶν θηλέων, τῷ τε Κεντρικῷ καὶ τῷ Ὀμηρεῖῳ Παρθεναγωγείῳ. Διὰ τοῦτο δ' ἀποπερατώσαντες τὴν δευτέραν τῆς Ψυχολογίας ἐκδόσιν, ἧς ἡ εὐμενεστάτη ἐν τε τῷ δούλῳ καὶ τῷ ἐλευθέρῳ Ἑλληνισμῷ ὑποδοχὴ ἐπεθάρρουνεν ἔτι μᾶλλον ἡμᾶς, ὅπως συνεχίσωμεν τὸ ἔργον, προβαίνομεν καὶ εἰς τὴν τοῦ δευτέρου τόμου μετάφρασιν ἐκ τῆς δευτέρας (1908) τοῦ πρωτοτύπου ἐκδόσεως πεποινότες ὅτι παρέχομεν τῷ Ἑλληνι διδασκάλῳ βιβλίον, ὅπερ πλείστα θὰ ὠφελήσῃ αὐτὸν ἐν τῷ δυσχερεῖ καὶ πολυδαίδαλῳ ἔργῳ, ὅπερ ἀνέθετο αὐτῷ ἡ κοινὴ καὶ ἡ πατρίς.

Ἐπειδὴ δ' ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἡμῶν εἵχομεν πάντοτε ἐν νῷ τὸν Ἑλληνα Διδάσκαλον, τὰς γνώσεις καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ἐφροντίσαμεν, ὅση ἡμῖν δύναμις, νὰ καταστήσωμεν τὸ ἔργον ὠφέλιμον αὐτῷ ἐπεξηγοῦντες καὶ συμπληροῦντες τὸ καίμενον τοῦ πρωτοτύπου, παρέχοντες ἅμα, τοῦλάχιστον τῷ φιλοπονωτέρῳ καὶ ἀεὶ πρὸς τὴν μάθησιν καὶ τὴν πρόοδον ὀργῶντι, ποικίλας ἀφορμὰς πρὸς μελέτην καὶ ἔρευναν πλείστων παιδαγωγικῶν προβλημάτων, ἀπασχολούν-

των καὶ σήμερον ἔτι τοὺς παιδαγωγικοὺς ἄνδρας, ὧν ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔτι συντετελεσμένη, αὐτ' ἐν πλείστοις ἐν τῷ γίγνεσθαι εὗρισκομένη.

Πρὸς τοῦτο δὲ σχεδὸν μὲν πάντα τὰ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ παραδείγματα ἀντικατεστήσαμεν δι' ἄλλων οἰκειοτέρων ἡμῖν, δλόκληρα δὲ κεφάλαια μετεβάλομεν κατὰ τὰς παρ' ἡμῖν ἀνάγκας, πληθὺν δὲ σημειώσεων προσεθήκαμεν συμπληροῦντες ἢ διασαφρύντες τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα. Καὶ τὰς ἐν τῷ τέλει δὲ τοῦ πρωτοτύπου εὗρισκομένας ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας ἢ τελείως δι' ἄλλων ἀντικατεστήσαμεν ἢ κατὰ τοιοῦτον τρόπον μετεβάλομεν ¹ ὥστε μηδεμίαν νὰ παρέχῃσι τῷ Ἑλληνι ἀναγνώστῃ περὶ τὴν κατανόησιν, τὴν τε μεθοδικὴν καὶ πραγματικὴν, δυσχέρειαν. Ὁ τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου τόμου μελετήσας εὗρεν ἐν αὐτῇ ὑποδείγματα διδασκαλίας τῶν **Ἱερῶν** (δύο), τῶν **Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν** (δύο), τῶν **Νέων Ἑλληνικῶν**, τῶν **Ἐκθέσεων**, τῆς **Φυσικῆς Πειραματικῆς** (δύο) καὶ τῆς **Γεωγραφίας**. Ἐν δὲ τῷ ἀνὰ χειρὸς προσετέθησαν δύο ἐκ τῆς **Πολιτικῆς Ἱστορίας**, δύο ἐκ τῆς **Ζωολογίας**, ἓν ἐκ τῆς **Φυτολογίας**, τρία ἐκ τῆς **Ἀριθμητικῆς** καὶ ἓν ἐκ τῆς **Γραμματικῆς**. Οὕτω τὸ ἔργον περιέχει ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ (τῷ πρώτῳ καὶ τῷ δευτέρῳ τόμῳ) **ὀκτωκαίδεκα ὑποδείγματα διδασκαλίας** ἐκ πάντων σχεδὸν τῶν μαθημάτων ἀντὶ τῶν **ἐννέα** ἐν ὅλῳ τοῦ πρωτοτύπου, ἐν αἷς ὁ Διδάσκαλος εὗρισκει αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τῶν ἐν τῷ θεωρητικῷ μέρει διδασκομένων καὶ ἀσφαλῆ ὁδηγὸν διὰ τὴν περαιτέρω ἐργασίαν αὐτοῦ.

Εὐχαριστοῦντες νῦν τοῖς φίλοις συναδέλφοις, οἵτινες ἐβοή-

¹ Αἱ ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὑφ' ἡμῶν μεταβληθεῖσαι εἶναι αἱ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ ἐκ τῆς Ζωολογίας, Φυτολογίας καὶ ἡ τρίτη τῶν ἐκ τῆς Ἀριθμητικῆς.

η'.

θησαν ἡμῖν ἐν τῷ δυσχερεῖ τῆς ἐξελληνίσεως τοῦ βιβλίου
τούτου ἔργῳ, παραδίδομεν αὐτὸ μετὰ θάρρους τῷ Ἑλληνι
διδασκάλῳ εὐχόμενοι ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν ἀποδώσῃ ἐν μετα-
φράσει τοὺς ἀγλαοὺς ἐκείνους καρπούς, οὓς ἀπέδωκεν ἤδη
ἐν Ἑλβετία, Γερμανία, Αὐστρία καὶ ἀλλαχοῦ ἐν πρωτοτύπῳ.

Ἐν Σμύρνῃ τῇ 12 Μαρτίου 1911.

Δ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΝΑΓΚΗ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΔΙΑ ΤΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΝ

1. Οἱ χειρῶνακτες ἡμῶν κατεργάζονται τὰς διαφορωτάτας ὕλας, ὁ σιδηρουργὸς τὸν σίδηρον, ὁ ξυλουργὸς τὸ ξύλον, ὁ λιθοξόος τὸ μάρμαρον, τὸν γρανίτην κ.λ.· δὲν δύνανται δ' ὅμως πάντες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νὰ ἐργάζωνται, ἐπειδὴ τὰ σώματα ταῦτα διαφόρους ιδιότητας κέκτηνται. Ὁ σίδηρος π. χ. καθίσταται ἐν τῷ πυρὶ μαλακὸς καὶ οὕτως εἶναι δυνατόν νὰ σφυρηλατηθῇ, καμφθῇ καὶ τακῇ· τοῦτο δὲ γνωρίζει ὁ σιδηρουργὸς καὶ διὰ τοῦτο ἀφειδῶς μεταχειρίζεται πῦρ, ἄκμονα καὶ σφυραν. Ἐὰν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐνήργει ὁ ξυλουργὸς ἐπὶ τοῦ ξύλου καὶ ὁ λιθοξόος ἐπὶ τοῦ μαρμαρίου, ἢ πρὸς ἐπεξεργασίαν ὕλη αὐτῶν θὰ κατεστρέφετο, ἢ δ' ἐργασία αὐτῶν δὲν θὰ ὠδήγει εἰς τὸν ἐπιθυμητὸν σκοπόν. Ὁ χειρῶναξ ἄρα ὀφείλει νὰ συμμορφῶται πρὸς τὰς ιδιότητας τῆς ὕλης, ἣν κατεργάζεται, καὶ διὰ τοῦτο καὶ νὰ γνωρίζῃ ταύτην.

Ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ σχέσηις ὑπάρχει καὶ διὰ τὸν παιδαγωγόν. Ἡ ὕλη, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ ἐργασία αὐτοῦ, εἶναι τὸ παιδικὸν πνεῦμα· τοῦτο ὀφείλει οὗτος νὰ μορφώσῃ. Κατὰ τὴν ἐργασίαν δ' ὅμως ταύτην δὲν ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ ἐνεργῇ αὐθαирέτως, ἐὰν θέλῃ τι νὰ κατορθώσῃ. Ὅπως ὁ σιδηρουργὸς, ὁ ξυλουργὸς κ.λ., οὕτως ὀφείλει καὶ οὗτος τελείως νὰ καθοδηγῇται ὑπὸ τῶν ιδιοτήτων τοῦ πρὸς ἐπεξεργασίαν ὕλικου. Κατὰ πάσας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ *ὀφείλει ἐπι-*

μελῶς νὰ λαμβάνη πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν φύσιν τοῦ πνεύματος τῶν τροφίμων αὐτοῦ.

Ἀλλὰ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὡσαύτως τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους τῆς ψυχῆς. Βαθεῖα ἄρα γνῶσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ πᾶς παιδαγωγός, κατ' ἀκολουθίαν λοιπὸν καὶ ὁ Διδάσκαλος, ὀφείλει πρῶτιστα νὰ ποκτήσῃ. Τούτου ἕνεκα ἐγνωρίσαμεν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ παρόντος ἔργου τὰ σπουδαιότατα τῶν φαινομένων τῆς ψυχῆς καὶ τοὺς νόμους, οἵτινες ἐν τούτοις ἐξωτερικεύονται.

Τινὰ δ' ὅμως τῶν ἐκεῖ ἐξετασθέντων θεμάτων, ὅπως π.χ. ὁ σχηματισμὸς λογικῶν ἐννοιῶν, ἡ κρίσις καὶ ὁ συλλογισμὸς, δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ψυχολογίαν ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἀλλ' εἰς τὴν Λογικὴν. Ἡ Ψυχολογία ἀσχολεῖται περὶ πᾶν, ὅπερ δύναται νὰ συμβῇ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, ἀδιάφορον, ἂν τὰ συμβαίνοντα ἄγῳσιν εἰς ὀρθὰ ἢ ἐσφαλμένα ἀποτελέσματα. Ἡ Λογικὴ τοῦναντίον ἐξετάζει, πῶς αἱ σκέψεις ἡμῶν ὀφείλουσι νὰ βαίνωσιν, ὅπως καταλήξωμεν εἰς ὀρθὰς γνώσεις. Ἐὰν ἄρα λάβωμεν τὴν Ψυχολογίαν ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἐννοίαν, ἡ Λογικὴ ἀποτελεῖ μέρος μόνον ταύτης, ἐπειδὴ καὶ αὕτη, ὡς γνωστὸν, ἀσχολεῖται περὶ τὰ ἐν τῷ πνεύματι συμβαίνοντα. Πολλὰκις δ' ὅμως περιορίζουσι τὴν ἐννοίαν τοῦ ψυχικοῦ εἰς τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, περὶ ἃ οὐδόλως ἡ Λογικὴ ἀσχολεῖται· τότε ἡ Λογικὴ βαίνει παραλλήλως τῇ Ψυχολογίᾳ. Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει, ὅπως καὶ ἂν ἐκλαμβάνῃ τις τὸ πρᾶγμα, βέβαιον εἶναι τοῦτο, ὅτι ὁ Διδάσκαλος ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τῆς Λογικῆς τὰ κύρια σημεῖα, ἐπειδὴ σκοπὸν προτίθεται νὰ βοηθήσῃ τὸν μαθητὴν, ὅπως κτήσῃται ὀρθὰς ἐννοίας καὶ ὀρθοὺς νόμους, ἐν συντόμῳ ὀρθὰς γνώσεις.

Ἀλλ' ἡ γνῶσις τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Λογικῆς δὲν εἶναι τὸ μόνον, οὗτινος ἔχει ἀνάγκην ὁ παιδαγωγός. Οὗτος ὀφείλει πλείονα νὰ γνωρίζῃ καὶ μάλιστα παρατηρεῖται δι' αὐτὸν καὶ ἐνταῦθα τὸ αὐτό, ὅπως προκειμένου περὶ τοῦ χειρῶνακτος. Ὁ ξυλουργὸς π.χ. δὲν λαμβάνει ἐν ξύλον, τὸ ὅποσον βυκανίζει, πριονίζει καὶ κόπτει ἄνευ σκοποῦ καὶ σχεδίου. Πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὸ ἔργον σκέπτεται ἀκριβῶς τί θέλει νὰ κατασκευάσῃ καὶ ἐνεργεῖ ἄλλως, ἐὰν θέλῃ νὰ κατασκευάσῃ τράπεζαν ἢ ἑδραν, καὶ ἄλλως, ἐὰν σκέπτηται νὰ κατασκευάσῃ σκευοφυλάκιον ἢ ἱματιοθήκην. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν σιδηρουργόν, τὸν λιθοζόον κ.λ. Ἡ ἐνέργεια ἄρα ἐκάστου χειρῶνακτος δὲν καθορί-

ζεται μόνον ὑπὸ τῶν ιδιοτήτων τῆς πρὸς ἐπεξεργασίαν ὕλης, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ σκοποῦ, ὃν οὗτος διὰ ταύτης ἐπιδιώκει.

Καὶ διὰ τὸν παιδαγωγὸν δὲ ἰσχύει πάλιν τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς. Οὗτος δὲν ὀφείλει μόνον νὰ γνωρίζῃ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ πρὸς ταύτην νὰ ῥυθμίζῃ πᾶν τὸ πράττειν καὶ μὴ πράττειν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀκριβῶς νὰ ἐπίσταται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς τί θέλει τὸν τροφίμον νὰ παιδαγωγήσῃ. Ἡ ποιότης, ἣν τὸ πνεῦμα τοῦ παιδὸς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ σὺν τῷ χρόνῳ πρέπει νὰ προσλάβῃ, ἀνάγκη σαφέστατα νὰ παρίσταται πρὸ αὐτοῦ, ἢ ἄλλως: εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀφείλει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ὠρισμένον τέλος ἢ ὠρισμένον σκοπὸν. Κατὰ τὴν παιδαγωγικὴν δ' ἐπίδρασιν αὐτοῦ καθοδηγεῖται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπὸ τοῦ σκοποῦ τούτου ὅπως καὶ ὑπὸ τῶν ψυχικῶν νόμων καὶ ἀκριβέστερον: ζητῶν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸ παιδικὸν πνεῦμα συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ἔργον ἡμῶν ἤδη εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὸν τῆς ἀγωγῆς σκοπὸν, νὰ ἐρωτήσωμεν ἄρα: **τίνα ποιότητα ἢ τίνα μορφήν πρέπει νὰ προσλάβῃ τὸ παιδικὸν πνεῦμα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παιδαγωγοῦ.**

Ἄλλ' εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δὲν εἶναι δυνατὸν συντόμως νὰ δοθῇ ἀπάντησις. Ἀνάγκη πρὸς τοῦτο νὰ στραφῶμεν πρὸς ἐπιστήμην, περὶ ἣν δὲν εἴμεθα ἀκόμῃ ἐντρίβετες, τὴν **Ἠθικὴν**. Αὕτη θὰ καταστήσῃ ἡμῖν γνωστὸν τὸν σκοπὸν τῆς Ἀγωγῆς, καὶ διὰ τοῦτο ταύτην πρέπει πρῶτον νὰ γνωρίσωμεν. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζομεν τὴν **Ψυχολογίαν**, τὴν **Λογικὴν** καὶ τὴν **Ἠθικὴν** ὡς **Βοηθητικὰς ἐπιστήμας τῆς Παιδαγωγικῆς**.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Ὅπως ἐπράξαμεν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (πρβλ. I τόμον), οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἠθικῇ θὰ πορισθῶμεν μόνον, διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας, τὰ σπουδαιότατα ταύτης διδάγματα. Τὴν πρὸς τοῦτο ὕλην παρέχει εἰς ἑκαστον ἡ οἰκεία συνείδησις. Ταύτην ἐγνωρίσαμεν ἤδη ὡς τὸν ἐσωτερικὸν δικαστήν, ὅστις τοῦτο μὲν ἐπαινεῖ, ἐκεῖνο δὲ ψέγει, τοῦτο μὲν

ἐπιδοκιμάζει, ἐκεῖνο δ' ἀποδοκιμάζει. Γνωστὸν πρὸς τούτοις εἶναι εἰς ἡμᾶς πῶς ἡ συνείδησις ἀναπτύσσεται καὶ εἰς τί συνίσταται (πρὸβλ. I τόμον κατὰ μετὰφρ. Ζαγγογιάννη ἔκδ. β'. ὑπὸ Δ. Μ. Γεωργακάκη, σελ. 337 καὶ ἐξ.). "Ἦδη δυνάμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κρίσεων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν περὶ τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐξαγάγωμεν τὰς σπουδαιότητας ἐννοίας περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. "Ἦ μέθοδος εἶναι ἀπλή. Σαφῶς φανταζόμεθα ταύτην καὶ ἐκείνην τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων. "Ολως δ' ἐξ ἑαυτοῦ συμβαίνει, ὥστε, κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἡθικῆς γνώσεως, ἣν ἤδη κεκτήμεθα, καὶ ἣτις τὴν συνείδησιν ἀποτελεῖ, ὁ εἷς τρόπος τοῦ πράττειν ἀρέσκει ἀπολύτως, ὁ δ' ἕτερος πάλιν ἀπαρέσκει ἀπολύτως. "Εκεῖνον χαρακτηρίζομεν καλόν, τοῦτον δὲ κακόν. Διὰ τῆς συγκρίσεως δὲ ἀριθμοῦ τινος ὁμοίων καὶ ἀντιθέτων κρίσεων φθάνομεν εἰς γενικοὺς ἡθικοὺς νόμους καὶ ἐννοίας. Οἱ νόμοι δ' οὗτοι καὶ αἱ ἐννοιαί δὲν ἀναφέρονται πλέον εἰς ὠρισμένην τινὰ σχέσιν, ἀλλὰ γενικῶς λέγουσιν ἡμῖν, πῶς οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νὰ πράττωσι. Θέτομεν ἄρα ὑποδείγματα, πρότυπα διὰ τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν τῶν ἀνθρώπων, ἅτινα καλοῦνται διὰ τοῦτο καὶ *ιδέαι*. "Εργον ἡμῶν ἄρα εἶναι νὰ ὀρίσωμεν τὰς ἡθικὰς ιδέας καὶ διὰ τούτου τὰ σπουδαιότατα τῆς Ἠθικῆς σημεῖα. "Αλλὰ πρὸ τούτου πρέπει νὰ φήσωμεν τὴν συνείδησιν ἡμῶν νὰ παντήσῃ εἰς προεισαγωγικὴν τινὰ ἐρώτησιν.

Α'. Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ

"Εν τοῖς προηγουμένοις παραδείγμασιν (τόμ. I σελ. 335 καὶ ἐφ.) ἐγένετο λόγος τὸ μὲν περὶ κρίσεως βουλήσεων, τὸ δὲ περὶ κρίσεως πράξεων. "Ἦδη ἐρωτᾶται, ἐὰν ἐκ τῆς βουλήσεως ἢ ἐκ τῆς πράξεως ἢ ἴσως καὶ ἐξ ἀμφοτέρων ἐξαρτᾶται, ὅταν πρόκειται νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην, ἂν ὠρισμένη τις συμπεριφορὰ εἶναι καλὴ ἢ κακὴ. Παραδείγματ' αἱ τινὰ θὰ ὀδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς τοῦτο.

Παραδείγματα.

1. Γίγνεται συνεισφορά διὰ τινας ἐκ πυρκαϊᾶς καταστραφέντας. Χωρικός τις δίδει 50 δραχμάς, οὐχὶ ὥπως ἀνακουφίσῃ τοὺς ἀτυχήσαντας, ἀλλὰ μόνον ὥπως πρὸ τῶν ἄλλων διαπρέψῃ καὶ ὑπὸ πάντων ἐπαινεθῇ. "Ο,τι ἄρα οὗτος βούλεται δὲν εἶναι ἡ εὐημερία τοῦ ἄλλου ἀλλὰ μόνον ἡ ἰδία ὠφέλεια. Ἡ βούλησις αὐτοῦ ὑπηρετεῖ τῇ ἰδιοτελείᾳ. Οὐδεὶς τοῦτο γνωρίζων θὰ ἐπαινέσῃ αὐτόν, ἂν καὶ ἡ πράξις καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀγαθὴ. Οὐδενὶ ἄρα ἀρέσκει ἡ συμπεριφορὰ αὐτοῦ.

2. Πρὸ τίνος χρόνου πεπαυμένος τις διδάσκαλος ἔρριψε βόμβαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βουλῇ, θέλων τὸ τε οἰκοδόμημα νὰ ἀνατρέψῃ καὶ πολλοὺς τῶν βουλευτῶν νὰ φονεύσῃ. Ἡ πρόθεσις αὐτοῦ ἀπέτυχεν· ἀλλ' ὅμως ἡ συνείδησις ἡμῶν ψέγει τὸν τὴν καταστροφὴν ἀποπειραθέντα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥπως ἐὰν ἡ ἀπόπειρα αὐτοῦ ἐπετύγχανεν.

3. Ὁ Ἀθανάσιος Διᾶκος καταλαμβάνει μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας θέλων νὰ κωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ Ὁμέρ Βριώνη. Ἐν τῇ γενομένῃ δ' ὅμως συμπλοκῇ γενναίως ἀγωνισάμενος πίπτει εἰς τὰς χεῖρας τῶν πολεμίων, διὰ τοῦτο δ' ἀδυνατεῖ νὰ γάγῃ εἰς πέρας τὸν εὐγενῆ σκοπὸν αὐτοῦ. Ἡ συνείδησις δ' ὅμως ἡμῶν ἐπαινεῖ τὸν Διᾶκον τὰ μέγιστα. Ἡ εὐαρέσκεια ἡμῶν καὶ ἐκτίμησις δὲν θὰ ἦσαν ἀνώτεραι καὶ ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ Διᾶκος ὄντως ἐπετύγχανεν, ὥ,τι ἐπεζήτει.

Γενίκευσις.

1. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων σαφῶς προκίπτει τί ἡ συνείδησις κρίνει. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ συμπεριφορὰ ἐνὸς ἀτόμου δὲν ἔτυχε τῆς προσδοκωμένης ἐκτιμήσεως· τὸ ἄτομον ὄντως εὐηργέτησεν ἄλλους, ἀλλ' ἡ βούλησις αὐτοῦ ἔτεινε μόνον πρὸς τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν, δὲν ἦτο ἄρα ἀγαθὴ. Ἐν τῷ δευτέρῳ παραδείγματι ἡ συνείδησις ἡμῶν ἀπεδοκίμασε τὴν συμπεριφορὰν· ἀπέτυχε μὲν ἡ σκοπούμενη πράξις, ἀλλ' ὅμως ὑπῆρχεν ἡ πρὸς τοῦτο βούλησις. Ὁ Ἀθανάσιος Διᾶκος τέλος τυγχάνει ἐπαίνου· οὗτος **εβούλετο** τοῦλάχιστον τὸ ἀγαθόν, καίτοι ἀπέτυχεν.

Κατὰ ταῦτα αἱ τῆς συνειδήσεως κρίσεις δὲν ἀναφέρονται εἰς τοῦτο,

ὅπερ ὁ ἄνθρωπος πράττει, ἀλλ' εἰς τοῦτο, ὅπερ σκοπεῖ ἢ βούλεται· τοῦτο λέγει πολὺ ὠραῖα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην ὁ μοναχὸς ἐν Νάθαν τῷ σοφῷ: «ἡ βούλησις καὶ οὐχὶ ἡ δωρεὰ κάμνει τὸν δωρητήν». Οὕτω δὲ συμβαίνει πανταχοῦ.

Ἡ βούλησις ἄρα εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ὅπερ ἡ συνείδησις κρίνει καὶ οὐχὶ ἡ πράξις.

Ἡ συνείδησις ἐρωτᾷ μόνον τί ὁ ἄνθρωπος ἐβούλετο νὰ πράξῃ. Ἐάν οὗτος ἐβούλετο τὸ ἀγαθόν, ἐπαινεῖται· ἐάν ἐβούλετο τὸ κακόν, ἠρέγεται, ἀδιάφορον, ἐάν ἡ πράξις ἐπέτυχεν ἢ ἀπέτυχεν ἢ ἐάν ἐκ τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως προέκυψέ τι κατὰ τὸ φαινόμενον κακόν ἢ ἐκ τῆς κακῆς βουλήσεως τι κατὰ τὸ φαινόμενον καλόν.

2. Ἐάν ἀγαθὴ τις βούλησις δύναται νὰ ἀγάγῃ εἰς πέρας τὴν σκοπούμενην πρᾶξιν, χαρακτηρίζομεν φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ **τὴν πρᾶξιν ὡς ἀγαθὴν**· ὡσαύτως ὁμιλοῦμεν περὶ **κακῆς πράξεως**, ὅταν ἡ κακὴ βούλησις προκαλῇ τὴν σκοπούμενην ἐνέργειαν. Πολλὰκις δ' ὅμως ἀγαθὴ τις κατὰ τὸ φαινόμενον πρᾶξις, π. χ. ἐλεημοσύνη, προσέρχεται ἀπὸ κακῆς, ἰδιοτελοῦς διαθέσεως, καὶ τότε ἡ πρᾶξις δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς καλὴ.

Ὡρισμένη τις ἄρα πρᾶξις οὐδαμῶς εἶναι πάντοτε ὑπὸ πάσας τὰς περιπτώσεις ἀγαθὴ ἢ κακὴ. **Ὡρισμένη τις δ' ὅμως βούλησις εἶναι πάντοτε ἀγαθὴ καὶ ἄλλη πάντοτε κακὴ.** Διὰ κλασσικῶν λέξεων ἐκφράζει τοῦτο ὁ Κάντιος, ὡς ἐξῆς: «Οὐδὲν ἀπολύτως οὐδαμοῦ τοῦ κόσμου εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, ὅπερ διὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀγαθὸν ἀνευ περιορισμοῦ ἢ μόνον ἡ ἀγαθὴ βούλησις».

Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς δὲ ἀντιπροσωπεύει τὴν αὐτὴν ἀρχήν, ὅταν λέγῃ: «Ἰηκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὅς δ' ἂν φονεύσῃ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Ἰηκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ».

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐγνωρίσαμεν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς κρίσεως καὶ ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὸ κύριον ἡμῶν ζήτημα: **πότε χαρακτηρίζει ἡ συνείδησις τὴν βούλησιν ὡς ἀγαθὴν καὶ πότε ὡς κακὴν ἢ εἰς τί συνίστανται αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι.**

Β'. ΑΙ ΗΘΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ

1. Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Παραδείγματα.

1. Ὁ Σωκράτης καταδικασθεὶς εἰς θάνατον ῥίπτεται εἰς τὴν φυλακὴν ἕως οὗτου ἔλθῃ ἡ ἡμέρα τῆς ἐκτελέσεως τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως· κατὰ τὸν ἐν τῷ μεταξύ χρόνον οἱ μαθηταὶ καὶ μάλιστα ὁ Κρίτων ἀποπειρῶνται νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὥπως ἀποδράσῃ, οὕτω δὲ σώσῃ τὴν ζωὴν καὶ ζήσῃ τοῦ λοιποῦ ἀνενόχλητος μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Σωκράτης δ' ὅμως δὲν πείθεται εἰς τοὺς λόγους τούτους, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ μείνῃ ἐνταῦθα καὶ ὑποστῇ τὴν ποινὴν, ἣν ἡ πατρις ἐπέβαλεν εἰς αὐτόν, ἀφοῦ δὲν ἡδυνήθη πρότερον νὰ πείσῃ ταύτην ἢ τὸ δίκαιον πέφυκεν.

Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους γνωστὴς ἐπιβάλλει αὐτῷ νὰ μείνῃ ἐν τῇ φυλακῇ καὶ νὰ ὑποστῇ τὴν θανατικὴν ποινὴν, τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ· ὁ δὲ Σωκράτης ὑπάγει τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ὑπὸ τὴν ἠθικὴν ταύτην γνωστὴν. ἢτοι βούλεται καὶ πράττει, ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ πεποιθήσιν. Δεικνύει ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν ἢ εὐσυνειδησίαν, ὅπερ ἀρέσκει ἡμῖν. Εἶναι δὲ μάλιστα ἡ φωνὴ αὕτη τῆς ἠθικῆς γνώσεως οὕτως ἰσχυρὰ παρ' αὐτῷ, ὥστε, ὥπως ὁ ἴδιος λέγει: «ἐν ἐμοὶ αὕτη ἡ ἡγὼ τούτων τῶν λόγων βομβεῖ καὶ ποιεῖ μὴ δύνασθαι τῶν ἄλλων ἀκούειν· ἀλλ' ἴσθι γε, ὅσα γε τὰ νῦν ἐμοὶ δοκοῦντα, ἐὰν λέγῃς [ὁ Κρίτων] παρὰ ταῦτα μάλιστα ἐρεῖς».

2. Ἐν τῇ Μαρίκ Στούαρτ τοῦ Σχίλλερ ὑποδηλοῦται εἰς τὸν Paulet, ὅτι ὀφείλει εἴτε αὐτὸς εἴτε δι' ἄλλου νὰ ποιήσῃται διὰ δολοφονίας ἐκποδὼν τὴν Μαρίαν. Γνωρίζει οὗτος, ὅτι τοῦτο πράττων θὰ εὐχρεστήσῃ τῇ βασιλείᾳ· ὡσαύτως δὲ μισεῖ καὶ ὁ ἴδιος τὰ μέγιστα τὴν Μαρίαν. Ἀλλ' ἡ συνειδήσις αὐτοῦ χαρακτηρίζει τὴν πράξιν ὡς ἠθικῶς ἀπορριπτέαν, καὶ διὰ τοῦτο οὗτος δὲν πράττει κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς βασιλείας. Μάλιστα δὲ καὶ ἀποφασίζει νὰ ματαιώσῃ καὶ τὴν ὑπ' ἄλλου ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως ταύτης.

Δύο εἶναι ἐνταῦθα τὰ σπουδαῖα· τὸ μὲν τοῦτο, ὅπερ λέγει ἡ συν-

εἰδήσεις τοῦ Paulet, συντόμως ἡ **ἡθικὴ αὐτοῦ γνώσις**, καὶ ἐξ ἄλλου ἡ βούλησις αὐτοῦ. Ἡ ἡθικὴ γνώσις αὐτοῦ ἐγκρίνεται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ δολοφονία εἶναι ἀμάρτημα καὶ ἡ βούλησις αὐτοῦ ἀνθίσταται εἰς τὴν πρᾶξιν. Ἡ βούλησις ἄρα συμφωνεῖ τῇ ἡθικῇ γνώσει ἢ ἄλλως : ὁ Paulet **βούλεται καὶ πράττει, ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐαυτοῦ πεποιθήσιν**. Δεικνύει **ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν ἢ εὐσυνειδησίαν**. Ἡ συμπεριφορὰ αὐτοῦ ἀρέσκει ἡμῖν. Ἡ συνείδησις ἡμῶν ἐπαινεῖ αὐτόν.

3. Ὅμοιον συμβαίνει ἐν τῷ **Ἰωάννῃ Καντίω**, ἐν τῷ γνωστῷ ποιήματι τοῦ Schwabe. Κατὰ τὴν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐπάνοδον ἐνέπεσαν ὁ Κάντιος εἰς ἐνέδραν ληστῶν· ὑπέκρινε εἰς τὴν πρόκλησιν τούτων παραχωρεῖ τὸ πλῆρες βαλλάντιον καὶ ἄλλα τινὰ πολύτιμα ἀντικείμενα, ἅτινα μεθ' ἐαυτοῦ ἔφερον. «Ἐδώκες πάντα; βρυχῶνται περὶ αὐτὸν οἱ λησταί· δὲν ἔχεις τι κεκρυμμένον ἐν τοῖς ὑποδήμασιν· ἢ τῇ ζώνῃ;» μεθ' ἔρκου ἀρνεῖται τοῦτο ὁ Κάντιος· ὅτε δὲ μόνος εὐρέθη, ψάψει τὰ ἐνδύματα καὶ εὐρίσκει ἐν αὐτοῖς καλῶς πεφυλαγμένον, ὅ,τι ἐκεῖ εἶχε κρύψει. Εὐάρεστον συναίσθημα καταλαμβάνει αὐτόν· μεθ' ὅλου τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ θὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πατρίδα· τῇ βοήθειᾳ τοῦ Θεοῦ θὰ ἡσυχάσῃ ἀπὸ τοῦ τρόμου καὶ μετὰ φίλων καὶ συγγενῶν θὰ διασκεδάσῃ. Ἀλλ' αἶφνης ἵσταται σιωπῶν, διότι ἐν αὐτῷ γεγωνεῖα τῇ φωνῇ ἐκράγασκε τὸ ἱερὸν παράγγελμα : Μὴ ψεύδου! μὴ ψεύδου! ἐψεύσω, Κάντιε! χωρὶς νὰ σκεφθῇ ἐπὶ μακρὸν ἐπιστρέφει, ὁμολογεῖ, ὅτι εἶπε ψεῦδος, καὶ δίδει εἰς τοὺς ληστὰς τὸ κεκρυμμένον χρυσίον.

Καὶ ἐνταῦθα εὐρίσκομεν **βούλησιν**, ἣτις διευθύνεται **πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συνειδήσεως ἢ πρὸς τὴν ἡθικὴν γνώσιν**. Καὶ ὁ Κάντιος ἄρα φαίνεται ἡμῖν **εὐσυνειδήτος ἢ ἐσωτερικῶς ἐλεύθερος**. Καὶ αὐτοῦ ἡ βούλησις τυγχάνει τῆς πλήρους εὐαρεσκείας ἡμῶν· χαρκτηρίζεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν **ἀγαθῇ**.

4. Ἐτερόν τι συμβαίνει τῷ Σαλαδίνῳ ἐν ὀρισμένην τινὶ περιπτώσει ἐν τῷ Νάθαν τοῦ Λέσιγ· οὗτος ἐπέστη ὑπὸ τοῦ Sittah νὰ ἀποσπάσῃ διὰ τοῦ τρόμου χρήματα ἀπὸ τοῦ Ἰουδαίου Νάθαν. Καὶ διορθ. μὲν οὗτος, ὅτι τοῦτο πράττων κακὸν τι ἀναλαμβάνει. Τοῦτο κατανοοῦμεν ἐκ τῆς ἀνησυχίας, ἀβεβαιότητος καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως αὐτοῦ : «Οὕτω κακῶς ἀφείλω νὰ ἐνεργήσω, ὥστε ὁ κακὸς νὰ μὴ

σκέπτεται περί ἐμοῦ κακόν». Ἀλλ' ὅμως ἴστησι τὴν παγίδα διὰ τὸν Νόθον.

5. Ἀνάλογον παρατηροῦμεν καὶ παρὰ τῷ Πιλάτῳ· καὶ οὗτος δὲν ὑπακούει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διαταγὴν νὰ ἀπολύσῃ τὸν ἄθῳον Ἰησοῦν, ἀλλ' ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ φόβου καταδικάζει αὐτόν.

Ἐνταῦθα ἔχομεν περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ βούλησις τίθεται εἰς **ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἡθικὴν γνῶσιν**· διότι καὶ ὁ Σαλαδίνος καὶ ὁ Πιλάτος ἐκτελοῦσι τοῦτο, ὅπερ ἡ συνείδησις αὐτῶν ὡς κακὸν χαρακτηρίζει.

Δείκνυνται, βεβαίως μόνον παροδικῶς, **ἐσωτερικῶς ἀνελεύθεροι**. Ἡ συνείδησις ἡμῶν ψέγει αὐτοὺς διὰ τοῦτο.

6. Ὅμοιον τι παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ Μηδεῖᾳ, ἐν τῷ φερωνύμῳ τοῦ Εὐριπίδου δράματι. Ἡ Μήδεια ἀποφασίζει νὰ φονεύσῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, ὅπως ἐκδικηθῇ τὸν ὕβριστὴν σύζυγον· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κάμπτεται ὑπὸ τῶν ὁρμμάτων καὶ τοῦ γέλωτος αὐτῶν καὶ φαίνεται μεταγνοῦσα, ὅπως δηλοῦσιν οἱ λόγοι αὐτῆς :

Αἰαῖ· τί δράσω ; καρδίᾳ γὰρ οἷχεται,
γυναῖκες, ὅμματα φιδρὸν ὡς εἶδον τέκνων·
οὐκ ἂν δυναίμην· χαιρέτω βουλευόμενα
τὰ πρόσθεν· ἄξω παῖδας ἐκ γαίης ἐμούς.
τί δεῖ με πάτερᾳ τῶνδε τοῖς τούτων κακοῖς
λυποῦσαν αὐτὴν δις τόσα κτᾶσθαι κακά ;
οὐ δῆτ' ἔγωγε. χαιρέτω βουλευόμενα.

Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀποφασίζει νὰ προβῇ εἰς τὴν πράξιν αὐτῆς μηδὺλως ὑπακούουσα εἰς τοῦτο, ὅπερ ἡ ἡθικὴ γνῶσις ἐπιβάλλει αὐτῇ· καίπερ ἔχουσα συνείδησιν τούτου :

χωρεῖτε, χωρεῖτ' οὐκέτ' εἰμὶ προσβλέπειν
οἷα τε παῖδας, ἀλλὰ νικῶμαι κακοῖς.
καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρασεῖω κακά,
θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων,
ὅπερ μεγίστων αἷτιος κακῶν βροτοῖς.

Ἡ βούλησις τῆς Μηδεῖας **ἀντίκειται ἐπίσης πρὸς τὴν ἰδίαν ἡθικὴν γνῶσιν**. Εὐρίσκομεν ἄρα καὶ παρ' αὐτῇ **ἐσωτερικὴν ἀνε-**

λευθερίαν ἢ ἀσυνειδησίαν καὶ τυγχάνει καὶ αὕτη μομφῆς ὑπὸ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως.

Γενίκευσις.

1. Τὰ ἡμέτερα παραδείγματα δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς μίαν ἀρέσκουσαν καὶ μίαν ἀπαρέσκουσαν σχέσιν βουλήσεως. Ἐν ταῖς τρισὶ πρώταις περιπτώσεσι συνεφώνει ἡ βούλησις ἀτόμου τινὸς πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν. Τὰ πρόσωπα ἐδείκνυν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν ἢ εὐσυνειδησίαν. Ἡ δὲ βούλησις αὐτῶν ἔτυχε τῆς πλήρους εὐαρεσκείας ἡμῶν. Τούναντίον δ' ἡ βούλησις τῶν ἐπομένων προσώπων ἀνθίστατο πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν· οὗτοι ἦσαν ἐσωτερικῶς ἀνελεύθεροι ἢ ἀσυνείδητοι· Ἡ βούλησις αὐτῶν ἀπήρεσκεν εἰς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν. Ἐκ τούτων ἄρα προκύπτει:

Ἡ συμφωνία τῆς βουλήσεως ἐνὸς ἀτόμου πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν ἀρέσκει ἡμῖν· εἶναι ἠθικῶς ἀγαθὴ. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ βουλήσεως καὶ ἠθικῆς γνώσεως ἀπαρέσκει ἡμῖν· εἶναι ἠθικῶς ἀπορριπτέα.

2. Ἐπειδὴ ἡ προτέρα τούτων τῶν σχέσεων βουλήσεως ἀρέσκει ἀπολύτως, ἔπρεπε φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐν τῷ βίῳ καὶ νὰ πραγματοποιηται, ἥτοι ἕκαστος ὤφειλε νὰ βούληται καὶ νὰ πράττῃ κατὰ τὰς ὑποδείξεις τῆς ἐαυτοῦ συνειδήσεως ἢ ἠθικῆς γνώσεως. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζομεν τὴν ῥηθεῖσαν σχέσιν βουλήσεων ὡς ὑπογραμμὸν τῆς βουλήσεως ἢ ὡς ἠθικὴν ἰδέαν καὶ δὴ ὡς τὴν ἰδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἢ ἠθικῆς ἐλευθερίας. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὰύτην ὡς ἑξῆς:

Ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἐγκείται ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῆς βουλήσεως ἐνὸς ἀτόμου πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν.

3. Ὅπως δὲ τὰ ἡμέτερα παραδείγματα ὑπεδήλωσαν ἤδη, ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνελευθερία ἐκδηλοῦνται ἐν τῷ βίῳ κατὰ δύο διευθύνσεις.

Τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν διαγιγνώσκομεν ἐν τούτῳ, ὅτι ἀτομὸν τι τὸ μὲν ἔχεται τοῦ ἀγαθοῦ, ὅσα ἐμπόδια καὶ ἂν πρόκειται νὰ ὑπερνικήσῃ πρὸς τοῦτο, τὸ δ' ἀπέχεται τοῦ κακοῦ, ὑπὸ ὅσονδήποτε ἐλκυστικὴν μορφήν καὶ ἂν τοῦτο παρουσιάζεται. Ὡσαύτως ἡ ἐσωτερικὴ ἀνελευθερία δύναται διὰ τούτου νὰ ἐκδηλωθῇ, ὅτι ἀνθρώπος

τις στερεΐται τῆς δυνάμεως νὰ πράξῃ τοῦτο, ὅπερ ἀγαθὸν ἀναγνωρίζει, καὶ ἀναλαμβάνει τοῦτο, περὶ οὗ ἀκριβῶς γνωρίζει, ὅτι εἶναι κακόν.

4. Ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἐν τῷ βίῳ ἐπιζητεῖ μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἡ συνείδησις αὐτοῦ ὡς ἐπαινετὸν χαρακτηρίζει, οὐδὲν κακόν, ἀλλὰ μόνον ἀγαθὸν θὰ πράττῃ· τὸν ἄνθρωπον τοῦτον καλοῦμεν **ἀγαθόν**. **Ἡ ἀρετὴ ἄρα εἶναι συγγενὴς τῇ ἐσωτερικῇ ἐλευθερίᾳ.**

Ἄλλ' ἔμως δὲν χαρακτηρίζομεν ἤδη ἀγαθὸν ἐκεῖνον, ὅστις εἷς τινὰς μόνον περιπτώσεις ἔπεται τῇ φωνῇ τῆς συνειδήσεως, ὅστις ἄρα μόνον **ἐνίοτε** πραγματοποιεῖ ἐφ' ἑαυτοῦ τὴν ιδεάν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνον, ὅστις πράττει τοῦτο **διαρκῶς** καὶ οὐδ' ἄπαξ παρεκκλίνει τῆς ὁδοῦ τοῦ καλοῦ. Τοῦτο λέγει ὁ Ἑρβαρτος ὡς ἐξῆς : **« Ἀρετὴ εἶναι ἡ ἐν τινι ἀτόμῳ εἰς σταθερὰν πραγματικότητα προαχθεῖσα ιδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ».**

Ἄλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ τούτου ἐπιτυχάνων, οὐδεὶς ἄρα δύναται νὰ εἶναι ἀγαθὸς ὑπὸ τὴν ἀληθῆ τῆς λέξεως σημασίαν. Τοῦτο δ' ἐννοεῖ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις εἰς ἐκεῖνον, ὅστις εἶπεν αὐτῷ : Διδάσκαλε ἀγαθέ. τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον; ἀπήντησε : Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὶ εἰς ὁ Θεός. Ἄλλ' ἕκαστος ἔπρεπε τοῦλάχιστον σοβαρῶς νὰ ἀποπειρᾶται νὰ προσεγγίξῃ, πάντοτε περισσότερον τῷ ὑψηλῷ τούτῳ σκοπῷ. Τὸν ἄνθρωπον, ὅστις σταθερῶς πράττει τοῦτο, χαρακτηρίζομεν ὡς **ἡθικόν**. **Ἡ ἡθικότης εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ σοβαρὰ τάσις πρὸς τὴν ἀρετὴν.** Ἐν τῇ τάσει δὲ ταύτῃ φυσικῶς ὑπάρχουσι διάφοροι βαθμίδες. Ὁ εἷς ἐπιτυγχάνει περισσότερον καὶ ὁ ἄλλος ὀλιγώτερον. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τυγχάνει ὁ μὲν μείζωνος, ὁ δ' ἐλάττωνος ἐπιδοκιμασίας καὶ ἐκτιμήσεως.

2. Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

Παραδείγματα.

1. Ἰσχύς τῆς βουλήσεως.

1. Ἡ συνείδησις ἡμῶν περαιτέρω ἐξετάζει καὶ κρίνει καὶ τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως. Τοῦτο δείκνυται ἡμῖν ἐν τῇ Ἀντιγόνη καὶ τῇ Ἰσμήνῃ, ἐν τῷ γνωστῷ τοῦ Σοφοκλέους δράματι. Ἀμφότεραι αἱ

ἄδελφαὶ συμφωνοῦσιν εἰς τοῦτο, ὅτι εἶναι καλὸν νὰ ταφῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Πολυνείκου, ὥπως μὴ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ περιπλανᾶται καὶ κατατρύχεται ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀλλ' ἡ μὲν Ἰσμήνη πτοεῖται ἀναλογιζομένη τὸ μὲν τὸ οἰκτρὸν πάντων τῶν οἰκείων, πατρός, μητρός, ἀδελφῶν τέλος, τὸ δὲ τὴν δεινὴν τοῦ Κρέοντος διαταγὴν, καὶ ἀφίσταται τῆς ταφῆς τοῦ ἀδελφοῦ· ἡ Ἀντιγόνη δ' ὅμως παρὰ πᾶσαν ἀπαγόρευσιν, παρὰ πᾶσαν ἀπειλὴν βαίνει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τούτου, ὥστε καθῆκον ἐαυτῆς νομίζει.

Ἡ Ἰσμήνη ἄρα δὲν ἔχει τὴν τόλμην νᾶναλάβῃ τὸν ἀγῶνα μετ' ἐμποδίων. Ἡ Ἀντιγόνη τοῦναντίον ἀποτολμᾷ τὸ δυσχερὲς ἔργον καὶ ἄγει αὐτὸ εἰς πέρας· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ βούλησις αὐτῆς φαίνεται ἡμῖν μεγάλη, ἐνῶ ἡ τῆς Ἰσμήνης μικρά. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως τῆς Ἀντιγόνης ἐξωτερικεύεται ἐν τῇ ὑπερνικήσει μεγάλων ἐμποδίων, χαρακτηρίζομεν αὐτὴν εἰδικώτερον ὡς ἰσχυροὶν βούλησιν, ἐνῶ τὴν σμικρότητα τῆς βουλήσεως τῆς Ἰσμήνης χαρακτηρίζομεν ὡς ἀσθενεῖαν βουλήσεως. Ἡ βούλησις τῆς Ἀντιγόνης ἀρέσκει, ἐνῶ τοῦναντίον ἡ τῆς Ἰσμήνης ἀπαρέσκει ἡμῖν.

2. Τελείως ἡ αὐτὴ σχέσις παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ Ἠλέκτρᾳ τοῦ Σοφοκλέους μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν Ἠλέκτρας καὶ Χρυσοθέμιδος.

3. Ἀνάλογόν τι πρὸς τὴν Ἀντιγόνην καὶ τὴν Ἠλέκτραν ἐμφανίζεται ἡμῖν παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ· παρὰ τοῦτω δὲν παρατηρεῖται μόνον συμφωνία βουλήσεως πρὸς τὴν ἠθικὴν γνῶσιν, ὅτι πρέπει τὸ Εὐαγγέλιον νὰ κηρυχθῇ εἰς τοὺς εἰδωλολάτραις, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἰσχυροτάτη καὶ οὐδέποτε χωλαίνουσα βούλησις. Οὗτος πλνταχοῦ εὐρίσκεται ἐν πορείᾳ. ἔχει μίαν μόνην σκέψιν, ὅτι ὁ λόγος τοῦ Σωτῆρος πρέπει πάντοτε εὐρύτερον νὰ διαδίδηται χωρὶς νὰ πτοῖται οὔτε ὑπὸ τῆς πενίας, οὔτε ὑπὸ τῶν διωγμῶν καὶ τῶν πίσεων. Ἀναρριχᾶται εἰς τὰς χιονοσκεπεῖς τοῦ Ταύρου κορυφὰς καὶ ἐκεῖθεν σπεύδει εἰς τὰς κοιλάδας τῆς Λυκαονίας· προχωρεῖ μέχρι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ ἐκεῖ ἐμφανίζεται αὐτῷ κατ' ὄψιν Μακεδὼν ἀνὴρ φωνάζων· Ἐλθέ, βοήθησον ἡμῖν! Ἐρχεται εἰς Κόρινθον, ὅπουθεν ἀποπλέουσι πλοῖα εἰς Ῥώμην, καὶ πάραυτα ἐπιστέλλει τοῖς Ῥωμαίοις «ὡς ἀδιαλείπτως μνηστὴν ποιεῖται αὐτῶν, πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν αὐτοῦ δεόμενος εἴ πως ἤδη ποτὲ εὐδοωθήσεται ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς αὐτούς». Πέρα τῆς θανάσεως φωνάζουσιν αὐτῷ «ἐλθέ»,

καὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀπομονώσεως σκέπτεται μόνον ἐκείνους, οἵτινες οὐδὲν περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἤκουσαν.

Τοῦναντίον ὁ Ρουβὴν. Ἀναγνωρίζει μὲν, ὅτι δὲν εἶναι ὀρθόν τοῦτο, τὸ ὅποσον οἱ ἀδελφοὶ ἐπιθυμοῦσι, νὰ φονεύσωσι τὸν Ἰωσήφ, καὶ οὕτω πράττει κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, δὲν ἔχει δ' ὅμως τὸ θάρρος φανερώς νάντιστῇ ἐναντίον αὐτῶν, διότι πτοεῖται πρὸ τῆς ὀργῆς καὶ τοῦ μίσους, ὅπερ δεικνύουσιν οὗτοι πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς πλεῖστον ἀγαπώμενον ἀδελφόν.

Καὶ ἐνταῦθα πάλιν παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ μὲν Παῦλος ἀποφασίζει νὰ ἐκτελέσῃ καὶ ἐκτελεῖ τοῦτο, ὅπερ ἡ ἡθικὴ γνῶσις ἐπιβάλλει αὐτῷ παρ' ὅλα τὰ ἐπιπροσθούντα ἐμπόδια, τοῦναντίον δ' ὁ Ρουβὴν, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει ὡς ὀρθόν τοῦτο, ὅπερ ἡ ἡθικὴ γνῶσις ἐπιβάλλει αὐτῷ, πτοεῖται πρὸ τῶν παρουσιαζομένων ἐμποδίων καὶ δὲν προβαίνει φανερώς εἰς ἐκτέλεσιν τούτου. Διὰ ταῦτα τὴν μὲν βούλησιν τοῦ Παύλου χαρακτηρίζομεν ὡς ἰσχυράν, τὴν δὲ τοῦ Ρουβὴν ὡς ἀσθενή. Ἡ βούλησις τοῦ Παύλου ἀρέσκει, ἡ δὲ τοῦ Ρουβὴν ἀπαρέσκει.

4. Ἐκ δύο μαθητῶν ὁ ἕτερος ἐργάζεται καθ' ἑλὴν τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ἀκαταπονήτως, ὁ δ' ἕτερος τοῦναντίον μόνον ἀναγκάζομενος ἐκτελεῖ τὸ ἑαυτοῦ καθήκον· ἐπὶ μίαν καὶ δύο ἡμέρας συντόνως ἐργάζεται, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καταπονεῖται ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ ἐπιδίδεται μᾶλλον εἰς διασκηδάσεις. Κατὰ ταῦτα ἐκεῖνος μὲν δεικνύει καρτερίαν καὶ ἐπιμονήν, δι' ὃ καὶ ἡ βούλησις αὐτοῦ φαίνεται ἡμῖν ἰσχυροτέρα ἥτοι μείζων καὶ ἀρέσκει ἡμῖν περισσότερον τῆς τοῦ δευτέρου, ὅστις στερεῖται καρτερίας καὶ ἐπιμονῆς.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων συνάγεται, ὅτι τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως ὀρίζομεν ἀναλόγως τῶν ἐμποδίων, ἅτινα αὕτη ὑπερπηδᾷ, καὶ ἀναλόγως τοῦ χρόνου, καθ' ὃν αὕτη δρᾷ. Ἐχομεν δ' ὅμως καὶ ἕτερον μέτρον.

2. Πολυμέρεια τῆς βουλῆσεως.

1. Ὁ Ὀμηρος παρουσιάζει ἡμῖν ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ τὸν βασιλέα τῆς Ἰθάκης Ὀδυσσεύα ὡς ἄριστον βασιλέα, πολεμιστήν, παλαιστήν, δρομέα, καλὸν ναυπηγόν, ἄριστον δισκοβόλον καὶ δεινὸν τοξότην. Κατὰ ταῦτα ἄρα ὁ Ὀδυσσεύς ἀναπτύσσει πολυμερῆ ἐνέργειαν, ἥ ὡς βάσις ὑπόκειται πάντως πολυμερῆς βούλησις.

2. Αναλόγως ἐμφανίζεται ἡμῖν παρὰ τῷ Schiller ὁ Γουλιέλμος Τέλλος. Οὗτος εἶναι δεινὸς ναυτικός, δεινὸς σκοπευτὴς καὶ κυνηγὸς καὶ γεωργός, πρὸς δὲ ἔχει γνώσεις τινὰς ζυλουργικῆς καὶ ἐκτελεῖ σχετικὰς ἐργασίας. Καὶ οὗτος ἔρα ἀναπτύσσει πολυμερῆ ἐνέργειαν, ἥ πάλιν ὡς βάσις ὑπόκειται φυσικῶς πολυμερῆς βούλησις.

Ὅλως διάφορον παρατηρεῖται παρὰ τισι τῶν τῆς σήμερον γεωργῶν. Οὗτοι γνωρίζουσι καὶ ἐκτελοῦσι τὰς συνήθεις γεωργικὰς ἐργασίας ἐν τῷ λειμῶνι, τῷ ἀγρῷ, τῷ δάσει· προκειμένου δ' ὅμως νὰ διορθώσωσι τι ἐν τινι τῶν ἐργαλείων αὐτῶν, ἢ νὰ ἐπισκευάσωσιν οἶον· δῆποτε οἰκοδόμημα ἀποτείνονται εἰς ἄλλον ἀντὶ οἱ ἴδιοι νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐπισκευὴν ταύτην. Πόσον μονομερές ἐμφανίζεται ἡμῖν τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν αὐτῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τε τὸν Ὀδυσσεύς καὶ τὸν Τέλλον!

Τὴν μονομέρειαν ταύτην ἐκλαμβάνομεν ὡς σημεῖον μικρᾶς, τοῦναντίον δὲ τὴν πολυμέρειαν τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τοῦ Τέλλου ὡς σημεῖον μεγάλης βουλήσεως. Ἡ μονομερὴς βούλησις τοιούτων γεωργῶν ἀπαρέσκει ἡμῖν, τοῦναντίον δὲ ἡ πολυμερὴς τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τοῦ Τέλλου ἀρέσκει ἡμῖν.

3. Πολυμέρειαν βουλήσεως εὐρίσκομεν περαιτέρω παρὰ τῷ ἱερεῖ ἐν τῷ Hermann und Dorothea τοῦ Goethe. Οὗτος δὲν γνωρίζει καλῶς μόνον τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄριστα τῶν κοσμικῶν συγγραμμάτων. Πρὸς δέ, ἔταν ἐκφέρῃ κρίσεις περὶ τῆς κορυφότητος καὶ περιεργίας, περὶ τῆς προσόδου, περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Hermann καὶ περὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀποδεικνύει βαθεῖαν γνῶσιν τοῦ τε κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἔρα πολυμερῶς μεμορφωμένος ἄνθρωπος· τοιαύτη δ' ὅμως μόρφωσις δύναται νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μόνον πολυμεροῦς σπουδῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ βούλησις αὐτοῦ θὰ εἶχεν ἀσχοληθῆ ἢ δὴ πρότερον περὶ πολλὰ, τοῦτο δὲ συμβαίνει ἔτι καὶ νῦν. Ὁ ἱερεὺς κηρύττει ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀκροατῶν· ἀναζητεῖ τοὺς δυστυχεῖς καὶ βοηθεῖ αὐτοὺς πλουσιοπαρόχως· ἐν ἑλευθέρᾳ ἀναστροφῇ διδάσκει πάντοτε τὸ ποίμνιόν του, καὶ ἐν γένει θέτει πάντοτε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν, ὅπως π. χ. ἐν τῷ ζήτηματι τοῦ Hermann καὶ τῆς Δωροθέας.

Ἐν τῇ πολυμερείᾳ ταύτῃ διαρῶμεν χαρακτηριστικὸν σημεῖον με-

γάλης βουλήσεως καὶ ἐπαινοῦμεν τὸν ἱερέα διὰ τὴν πολυμέρειαν αὐτοῦ, ἰδίᾳ, ὅταν παρ' αὐτὸν ἀναπολήσωμεν τὸν ἀνελεύθερον καὶ μονομερῆ φαρμακκοποιόν, ὅστις μόνον περὶ τῆς ἰδίας ὠφελείας σκέπτεται καὶ ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ περὶ κουφότητος καὶ περιεργίας μεγάλην μυωπίαν προδίδει.

Ὡς νέον ἄρα μέτρον διὰ τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως εὔρομεν τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰδῶν τῆς ἐνασχολήσεως, ἐφ' ᾧ αὕτη ἐπιδρᾷ. Τρίτον θὰ δείξωσιν ἡμῖν ἐν τοῖς κατωτέρω παραδείγματά τινα.

3. Σκοπιμότης τῆς βουλήσεως.

1. Ὁ Διδάσκαλος Α. ὀφείλει νὰ διευθύνῃ σχολεῖον, καταβάλλων πρὸς τοῦτο πολλοὺς κόπους. Προσέτι δὲ προσπαθεῖ νὰ μορφώσῃ αὐτὸν τελειότερον εἰς πολλοὺς κύκλους γνώσεων. Μελετᾷ ἐπιμελῶς παιδαγωγικὰ καὶ εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ ἔργα, μανθάνει συγχρόνως στενογραφίαν, Ἀγγλικὰ, Esperanto, ἀναλαμβάνει διαλέξεις εἰς πολιτικούς συλλόγους κ.λ. Προδίδει ἄρα μεγάλην πολυμέρειαν, καὶ μάλιστα εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε οὐδαμοῦ δύναται νὰ προκύψῃ ὀρθόν τι. Οὗτος διασπαθᾷ τὰς ἐαυτοῦ δυνάμεις· ἡ βούλησις αὐτοῦ στερεῖται σκοπιμότητος, καὶ διὰ τοῦτο οὗτος ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης φαίνεται ἡμῖν μικρός, δι' ὃ καὶ ἀπαρέσκει ἡμῖν.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Διδάσκαλον Β. Οὗτος δὲν ἀσχολεῖται μὲν εἰς ἐπιστημονικὰ ζητήματα, ἀλλ' εἶναι κατάφορος ἀξιώματων. Εἶναι Διδάσκαλος καὶ συγχρόνως διευθυντὴς θιάσου θεατρικοῦ, πρόεδρος μουσικοῦ τινος σωματείου, σύμβουλος ἐν ἄλλῳ τινὶ συλλόγῳ, ἐπίτροπος ἐν τινὶ ναῷ, ψάλτης κ.λ. Διὰ τοῦτο οὐδαμοῦ δύναται νὰ παράσχῃ ἱκανοποιητικόν τι καὶ πᾶς τις φέγει τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πολυμέρειαν.

2. Ἄλλο συμβαίνει παρὰ τῷ Διδασκάλῳ Γ. Οὗτος ὡς κυρίαν ἐνασχόλησιν ἔχει τὴν ἀνατροφήν τῶν εἰς αὐτὸν ἐμπιστευθέντων νέων, εἰς τοῦτο δὲ πρὶ παντὸς ἀφιερεῖ τὰς ἐαυτοῦ δυνάμεις. Ὅ,τι δὲ παρὰ τοῦτο ποᾶντι εὐρίσκεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κυρίου τούτου ἔργου. Σπουδάζει παιδαγωγικὰ καὶ εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία, καταρτίζει φυσιογνωστικὰς συλλογὰς, ἐπισκέπτεται συνέδρια καὶ συλλόγους, ὅπου γίνονται διδακτικὰ διαλέξεις. Κατὰ τὴν

ἐσπέραν διευθύνει τὰς παιδαγωγικάς ἐσπερίδας καὶ μουσικόν τινα σύλλογον καὶ κατὰ τὰς Κυριακὰς προύσταται τοῦ μουσικοῦ χοροῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ χωρίου αὐτοῦ.

Τὸ βούλεσθαι λοιπὸν καὶ πράττειν αὐτοῦ δεικνύει μεγάλην πολυμέρειαν, ἀλλὰ πολυμέρειαν τελείως διαφέρουσιν τῆς τῶν δύο προηγουμένων Διδασκάλων. Πᾶν, ὕπερ οὗτος πράττει, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἐξυψώσῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὴν δράσιν αὐτοῦ ἐν τῷ ἔργῳ καὶ ὡς Διδασκάλου καὶ ὡς Παιδαγωγοῦ, οὕτω δὲ δύναται ἐν τῷ κυρίῳ ἔργῳ πάντοτε τελειότερόν τι καὶ σκοπιμώτερον νὰ παρέχῃ. Ἡ βούλησις αὐτοῦ εἶναι σκόπιμος, ἡ τῶν δύο ἄλλων συγκεχυμένη καὶ διεσκορπισμένη, διότι οὗτοι ἀσχολοῦνται εἰς τοιαῦτα πράγματα, ἅτινα εἰς οὐδεμίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς ἄλληλα εὐρίσκονται. Ἡ σκόπιμος βούλησις τοῦ Διδασκάλου Γ. φαίνεται ἡμῖν μείζων καὶ μᾶλλον ἐπαινετὴ τῆς συγκεχυμένης ἀσκόπου βουλήσεως τῶν Διδασκάλων Α. καὶ Β.

Γενίκευσις.

1. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς τῶν παραδειγμάτων τάξεις ἐνετύχομεν μεγάλη καὶ μικρὰ βουλήσει.

Ἐν τῇ πρώτῃ ὠρίσαμεν τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως ἔχοντες πρὸ ἀφθαλμῶν τὴν συμπεριφορὰν αὐτῆς πρὸς τὰ παρουσιαζόμενα ἐμπόδια καὶ τὴν διάρκειαν αὐτῆς. Ἐχαρακτηρίσαμεν δ' ἐκείνην τὴν βούλησιν ὡς μείζονα καὶ μᾶλλον ἡμῖν ἀρέσκουσαν, ἥτις πλείονα ἐμπόδια ὑπερεπήδα ἢ περισσότερον διήρκει.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως ἐξηρτήθη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰδῶν τῆς ἐνασχολήσεως. Ἐφάνη δ' ἡμῖν ἐκείνη ἡ βούλησις μείζων καὶ μᾶλλον ἐπαινετὴ, ἥτις περὶ πλείονα ἡσχολεῖτο.

Ἡ τελευταία τέλος σειρὰ τῶν παραδειγμάτων ἔδειξεν ἡμῖν, ὅτι πλὴν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν σφαιρῶν τῆς ἐνεργείας καὶ δράσεως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα. Τότε μόνον ἠδυνήθημεν νὰ χαρακτηρίσωμεν βούλησιν τινα ὡς μεγάλην καὶ ἀρέσκουσαν ἡμῖν, ὅτε εἶδομεν, ὅτι αὕτη ἐξωτερικεύεται κυρίως ἐν τῇ ἐνασχολήσει περὶ ἓν καὶ μόνον, πᾶσα δ' ἄλλη ἐνασχολήσις εὐρίσκεται εἰς στενωπάτην σχέσιν πρὸς τὸ κύριον ἔργον, ὅπερ καὶ ὑποβοηθεῖ καὶ προάγει. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι :

Τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως ἐκδηλοῦται ἐν τρισὶ κυρίαις διευθύν-
σεσιν·

1. Ἐν τῇ ὑπερνικήσει μεγάλων ἐμποδίων καὶ τῇ μακροῖ διαρκείᾳ·
2. Ἐν τῇ ἐνασχολήσει περὶ πολλά·
3. Ἐν τούτῳ, ὅτι τὰ πολλὰ ταῦτα εἶναι συγγενῇ πρὸς ἄλληλα,
ἐν τούτοις δ' εὐρίσκεται κύριόν τι ἔργον, ᾧ τινι ὑπηρετεῖ ἢ ἐν τοῖς
λοιποῖς ἐνασχόλησις.

Τὴν πρώτην πλευρὰν τῆς μεγάλης βουλήσεως καλοῦμεν ἰσχὺν ἢ
ἐντασιν αὐτῆς, τὴν δευτέραν πολυμέρειαν ἢ ἔκτασιν, καὶ τὴν τρίτην
σκοπιμότητα ἢ συγκέντρωσιν.

Πρὸς καθορισμὸν τοῦ μεγέθους βουλήσεως τινος ἐν τινι τῶν τριῶν
τούτων διευθύνσεων συνεκρίναμεν πάντοτε ἐν τοῖς παρδειγμασιν
ἡμῶν τὴν βούλησιν ταύτην πρὸς ἑλλην· οὕτω π.χ. τὴν τῆς Ἀντι-
γόνης πρὸς τὴν τῆς Ἰσμήνης, τὴν τῆς Ἠλέκτρας πρὸς τὴν τῆς Χρυ-
σοθέμιδος κ.λ. κ.λ. Οὕτω δὲ πρέπει πάντοτε νὰ πράττωμεν, ἐὰν
θέλωμεν νὰ φθάσωμεν εἰς ὀρθὸν τι συμπέρασμα καὶ ἀσφαλῆ κρίσιν.
Ἄλλως ἦτο δυνατόν τούτῳ μὲν ἐμπόδιόν τι μέγα νὰ φανῇ, καὶ διὰ
τοῦτο ἡ βούλησις ἡ ταῦτα ὑπερπηδήσασα ἰσχυρά, ἐκείνῳ τοῦναντίον
τὸ αὐτὸ ἐμπόδιον μικρόν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ αὐτὴ βούλησις ἀσθενὴς νὰ
φανῇ. Ὅταν δ' ὅμως ἐκ παραλλήλου ἐξετάζωμεν δύο βουλήσεις,
αἱ τοιαῦται ἀντιφάσεις τελείως ἀποκλείονται. Διὰ τοῦτο πάντοτε
ἰσχύει, ὅτι:

Ἐκ δύο βουλήσεων ἐκείνη εἶναι ἰσχυροτέρα ἢ ἐντονωτέρα, ἥτις
πλείονα ἐμπόδια ὑπερπηδᾷ καὶ μακρότερον χρόνον διαρκεῖ.

Ἐκ δύο βουλήσεων ἐκείνη εἶναι πολυμερεστέρα ἢ ἐκτενεστέρα,
ἥτις περὶ πλείονα ἀσχολεῖται.

Ἐκ δύο βουλήσεων ἐκείνη εἶναι σκοπιμωτέρα ἢ μᾶλλον συγκεντρο-
τική, παρ' ἣ πᾶσα ἐνέργεια πλείονον προσαρμόζεται καὶ ὑποτάσσ-
εται τῇ κυρίᾳ ἐνασχολήσει, ἣν οὕτω βελτιοῖ καὶ προάγει.

2. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω δὲ παρδείγματα εἶναι νῦν δυνατόν εὐκόλως
νὰ παρασταθῇ καὶ ἡ ἠθικὴ κρίσις τοῦ μεγέθους τῆς βουλήσεως:

Ἐκ δύο βουλήσεων ἀρέσκει ἡμῖν ἡ ἐντονωτέρα, ἡ ἐκτενεστέρα, ἡ
σκοπιμωτέρα· τοῦναντίον ἀπαρέσκει ἡμῖν ἡ ἀσθενεστέρα, μονομερε-
στέρα καὶ ἀσκοπωτέρα.

Καὶ συντομώτερον: ἡ μείζων βούλῃσις ἀρέσκει, ἡ ἐλάσσων ἀπαρέσκει.

Ἐν τῇ γλώσῃ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου δυνάμεθα τοῦτο καὶ ὡς ἐξῆς νὰ δηλώσωμεν:

Ἀρέσκουσιν ἡμῖν τόλμη, ἀποφασιστικότης, γενναιότης, ἐπιμονή, καρτερία, εὐστάθεια, περικιτέρω πολυμέρεια καὶ τέλος σκοπιμότης.

Τοῦναντίον δ' ἀπαρέσκουσιν ἡμῖν δειλία, μικροψυχία, τὸ ἀναποφράσιστον, τρώμος, ἀστάθεια. ὡσαύτως δ' ἡ μονομέρεια, τὸ συγκεχυμένον καὶ τὸ ἄσκοπον.

3. Κατὰ ταῦτα ἕκαστος ἔπρεπε νὰ ἀποπειρᾶται, ὅπως κτήσεται ἐντονωτέραν, πολυμερεστέραν, σκοπιμωτέραν, ἐν συντόμῳ μείζονα βούλῃσιν. Ὁ ἀνώτατος δὲ βαθμὸς τοῦ μεγέθους τῆς βουλήσεως καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας διευθύνσεις ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον μιᾶς ἠθικῆς ιδέας, τῆς ιδέας τῆς τελειότητος, ἣν δυνάμεθα κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὡς ἐξῆς νὰ ὀρίσωμεν:

Ἡ ιδέα τῆς τελειότητος ἔγκειται ἐν τῷ ὑπάτω βαθμῷ τῆς ἐντάσεως, τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῆς βουλήσεως.

4. Πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων πρέπει ἐν ἐτι ἰδίᾳ νὰ τονισθῇ. Ἡ μεγάλη βούλῃσις καθ' ἑαυτὴν ἀρέσκει βεβαίως πάντοτε, ἀδιάφορον, εἴαν αὕτη κατευθύνεται εἰς ἀγαθὸν τι ἢ κακόν. Ἄλλως δ' ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅταν δὲν λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως ἀλλὰ τὴν ὅλην ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν αὐτοῦ τινός.

Ἡ Κλυταιμῆστρα φονεῖ τὸν Ἀγαμέμνονα. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ φόνου πρέπει νὰ ὑπερπηδῇσῃ μεγάλα ἐμπόδια, ὅπερ διὰ τῆς παγουργίας αὐτῆς κατορθοῖ. Ἡ πρᾶξις καθίσταται δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἰσχυρᾶς καὶ σκοπίμου βουλήσεως αὐτῆς. Ἐὰν ἡ βούλῃσις τῆς Κλυταιμῆστρας ἦτο ἐλάσσων, οὐδὲ τὴν ἀπόφασιν θὰ ἐλάμβανε νὰ φονεύσῃ τὸν σύζυγον, πολλῶ δ' ἤττον θὰ ἐπετύγγανεν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς πράξεως. Ἡ μεγάλη βούλῃσις αὐτῆς ἄρα καθίστησιν αὐτὴν δολοφόνον καὶ ἐπαυξάνει οὕτω τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἀπαξίαν. Ὅμοιον τι παρὰ τρεῖται εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην, τὴν Μήδειαν κ.λ. Ὁ Σωκράτης τοῦναντίον, ἡ Ἀντιγόνη, ὁ Παῦλος θέτουσι τὴν τόλμην καὶ ἀποφασιστικότητά αὐτῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ καλοῦ, ὁ μὲν ὑπέκλινον τοῖς νόμοις τῆς πατρίδος, ἡ δ' ὑποτασσομένη εἰς τὰ ἀρχα-

πτα ἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα, ἀ οὐδείς οἶδεν ἐξ ἑτου φάνη, καὶ ὁ τρίτος τέλος σπεύδων πανταχοῦ, ὅπως εἰς πάντας κηρύξῃ τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Ἐὰν ἡ βούλησις αὐτῶν δὲν ἦτο τόσον πολὺ ἰσχυρά, δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ πράξωσιν, ὅ,τι ἔπραξαν. Ἡ προῆξις αὐτῶν ἄρα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης βουλήσεως, ἣν οὗτοι εἶχον. Ἡ μεγάλη λοιπὸν βούλησις δὲν ἀρέσκει ἡμῖν διὰ τοῦτο μόνον καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ ἐπαυξάνει τὴν ἡθικὴν ἀξίαν τοῦ Σωκράτους, τῆς Ἀντιγόνης καὶ τοῦ Παύλου καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως.

Κατὰ ταῦτα, ἐὰν ἡ μεγάλη βούλησις τίθηται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κακοῦ, πολλαπλασιάζει τὴν ἡθικὴν ἀπαξίαν, ἐὰν δ' εἰς τὴν τοῦ καλοῦ, πολλαπλασιάζει τὴν ἡθικὴν ἀξίαν τοῦ ἀτόμου. Δυνάμεθα λοιπὸν ἐν ἐκείνῃ μὲν τῇ περιπτώσει νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν μεγάλην βούλησιν ὡς πολλαπλασιαστικὴν τῆς ἡθικῆς ἀπαξίας, ἐν ταύτῃ δ' ὡς πολλαπλασιαστικὴν τῆς ἡθικῆς ἀξίας.

Ὡστε, ὅταν τις λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν καθόλου ἡθικὴν ἀξίαν ἀτόμου τινός, τὸ μέγεθος τῆς βουλήσεως, τότε μόνον εἶναι πολύτιμον, ὅταν ἐπιδιώκῃ ἐπαινετοὺς σκοποὺς.

3. Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΥΜΕΝΕΙΑΣ

Παραδείγματα.

1. Ἄνθρωπος πλούσιος γνωρίζει τὴν ἐπιθυμίαν, ἣν πτωχὸς νέος ἔχει, νὰ συνεχίσῃ καὶ ἀποπερατώσῃ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιθυμεῖ, ὅπως οὗτος ἐπιτύχῃ τοῦ σκοπομένου. Πᾶν καλὸν ἀποτέλεσμα τῶν ἐξετάσεων τοῦ πτωχοῦ νέου πληροῖ καὶ τὸν πλούσιον χαρὰς, πᾶν δὲ μὴ καλὸν λύπης καὶ φροντίδων. Συνεισφέρει καὶ χρήματα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ νέου καὶ χαίρει χαρὰν μεγάλην, ὅταν ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἐπιτευχθῇ. Διὰ τί δὲ πράττει πάντα ταῦτα ὁ πλούσιος; Οὐχὶ βεβαίως, διότι περιμένει ἰδίῳν τι κέρδος, ἀτομικὴν τινα ὠφέλειαν· καί, ἐὰν τοῦτο συμβῇ, ἐὰν π. χ. ὁ πλούσιος διακηρυχθῇ μεγάλου εὐεργέτης, διὰ τὴν διάθεσιν αὐτοῦ εἶναι τοῦτο τελείως ἀδιάφορον· ἡ διάθεσις αὕτη θὰ ὑπῆρχε, καὶ ἐὰν μὴ ἐπῆρχετο ἡ ὠφέλεια αὕτη, μάλιστα δὲ καὶ βλάβη τις, ἐὰν πρόκειτο νὰ προκύψῃ, ἡ ἰδέα π. χ. ὅτι οὗτος εὐεργετῇ νῦν ἐκ φιλοδοξίας ἢ ἐκ κερδοσκοπίας.

Ἐν τῷ παρδείγματι τούτῳ συναντῶμεν δύο βουλήσεις, τὴν τοῦ πτωχοῦ σπουδαστοῦ καὶ τὴν τοῦ πλουτοῦ ἀνθρώπου. Ἡ βούλησις τοῦ πτωχοῦ σπουδαστοῦ διευθύνεται εἰς τὴν ἀπόκτησιν διπλώματος καὶ ἡ τοῦ πλουτοῦ συμφωνεῖ πρὸς ταύτην· θέτει ἄρα ὁ πλούσιος ἑαυτὸν εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ πτωχοῦ σπουδαστοῦ, παρέχων αὐτῷ τὰ μέσα, ὥπως σπουδάσῃ, καὶ μάλιστα πράττει τοῦτο χωρὶς νὰ σκέπτηται ἕτερόν τι, δόξαν, ἀνταπόδοσιν κ.λ. Ἡ βούλησις τοῦ πλουτοῦ παραδίδεται ἄνευ ιδιοτελείας εἰς τὴν βούλησιν τοῦ πτωχοῦ σπουδαστοῦ. Ὁ πλούσιος δεικνύει εὐμένειαν ἢ ἀγάπην τῷ πτωχῷ. Τὴν διάθεσιν ταύτην χαρακτηρίζει ἡ συνείδησις ἡμῶν ὡς ἠθικῶς καλήν.

2. Ὅμοιον τῷ ἀνωτέρῳ παρδείγματι παρατηροῦμεν παρὰ τῷ Ἑλβετῷ παιδαγωγικῷ Pestalozzi. Πόσον οὗτος ἐφρόντιζε περὶ τῶν ἀπορφανισθέντων μικρῶν παίδων εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν. Ὅπως λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Karl Schmidt ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Παιδαγωγικῆς (τόμ. IV σελ. 104) οὐδεμία θυσία ἦτο δι' αὐτὸν πολὺ μεγάλη, ὥπως βοηθήσῃ τοὺς ἀμνηχανοῦντας καὶ καταπιεζομένους, διότι οὐδέποτε ἐπεζήτησε τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν. Πολλάκις διενέμετο μετὰ τῶν πτωχῶν τὴν τελευταίαν αὐτοῦ δραχμὴν, ἔδωκε μάλιστα εἰς ἐπαίτην τῆς ἀργυρᾶς τῶν ὑποδημάτων πύργας, καὶ ἔδωσε ταῦτα κατόπιν διὰ τεμαχίου ἀχύρου· ἔσπευσε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Πρωσσίας εἰς Neuchatel, ὥπως προσελκύσῃ αὐτὸν εἰς τὰς ιδέας αὐτοῦ, ἂν καὶ ἦτο ἀσθενὴς καὶ πολλάκις καθ' ὁδὸν ἐλιποθύμει· ἦτο ἐν ὀλίγοις, ὥπως λέγεται ἐπὶ τῆς ἐπιτυμβίου πλακῆος του, «τὸ πᾶν διὰ τοὺς ἄλλους, δι' ἑαυτὸν οὐδέν».

Καὶ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Pestalozzi θέτει τὴν βούλησιν αὐτοῦ εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν βούλησιν τῶν πτωχῶν καὶ καταδυναστευομένων καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ εἰς ἴδιον κέρδος ἢ ἰδίαν ὠφέλειαν οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως. Καὶ ὁ Pestalozzi ἄρα δεικνύει εὐμένειαν ἢ ἀγάπην, τὴν δὲ διάθεσιν αὐτοῦ χαρακτηρίζει ἡ συνείδησις ἡμῶν ὡς ἠθικῶς καλήν.

3. Ὅλως διάφορος σχέσις ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῷ Ἰσπανύτῳ τοῦ Εὐριπίδου. Ἐκεῖ, ὡς γνωστόν, ἡ Φαίδρα ἰδοῦσα τὴν παρὰ τῷ Ἰσπανύτῳ ἀπόπειραν τῆς τροφοῦ ἀποτυχοῦσαν ἀποφασίζει νὰ ποθῇ κατὰ τὸν συνήθη παρὰ ταῖς γυναῖξί· τῶν ἡρωικῶν χρόνων τρόπον,

ἀπαγχονιζομένη· δὲν ἀρκεῖται δ' ὅμως εἰς τοῦτο, ἀλλ' ὕπως αὐτὴ λέγει:

ἀτὰρ κακὸν γε χᾶτέρῳ γενήσομαι
θανοῦς' ἔν' εἰδῇ μὴ 'πὶ τοῖς ἐμοῖς κακοῖς
ὕψηλός εἶναι· τῆς νόσου δὲ τῆσδ' ἐμοὶ
κοινῇ μετασχὼν σωφρονεῖν μαθήσεται.

Ὅντως δὲ διὰ τῆς ψευδοῦς ἐν τῇ δέλτῳ καταγγελίας παραχθεὶς ὁ Θησεὺς εὐχεται τῷ Ποσειδῶνι λέγων:

.....ὅς ἐμοὶ ποτε
ἄρας ὑπέσχου τρεῖς, μιᾷ κατέργασσαι
τούτων ἐμὸν παῖδ', ἡμέραν δὲ μὴ φύγοι
τήνδ' εἴπερ ἡμῖν ὥπασας σαφεῖς ἄρας.

Ἡ βούλησις τοῦ Ἰππολύτου στρέφεται εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἀγνότητος αὐτοῦ, διότι αὕτη φαίνεται αὐτῷ πολυτίμὸν τι, καλὸν τι. Ἀλλὰ ταύτην πειράζεται νὰ στερήσῃ αὐτὸν ἡ Φαίδρα, τῇ ὑποκινήσει τῆς Ἀφροδίτης. Ἡ βούλησις ἄρα αὐτῆς ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τοῦ Ἰππολύτου, καὶ διὰ τοῦτο διαβάλλει αὐτὸν καὶ συντελεῖ εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτοῦ. Ἡ συνείδησις ἡμῶν ψέγει ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὴν Φαίδραν, πολλῷ δὲ μᾶλλον τὴν κυρίαν τοῦ κακοῦ αἰτίαν, τὴν Ἀφροδίτην.

4. Ὅπως ἀνάλογον τῷ παραδείγματι τούτῳ παρουσιάζεται ἡμῖν καὶ ἐν τῷδε: Μαθητὴς τις γνωρίζει, ὅτι συμμαθητὴς πᾶσαν καταβάλλει προσπάθειαν, ὥπως ἀποκτήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Διδασκάλου, τοῦτο δ' ὅμως διεγείρει τὸν φθόνον αὐτοῦ. Πᾶσα ἐπιτυχὴς ἀπάντησις τοῦ συμμαθητοῦ διεγείρει παρ' αὐτῷ ζήλοτυπίαν, πᾶσα δὲ κακὴ χαράν. Προσπαθεῖ νὰ παραπείσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀμέλειαν, παρέχει αὐτῷ ἐσφαλμένης πληροφορίας καὶ χαίρει ἐπὶ μᾶλλον, ἐφ' ὅσον βλέπει αὐξανομένην τὴν πρὸς τὸν ἄλλον δυσἀρέσκειαν τοῦ Διδασκάλου.

Ἡ βούλησις τοῦ ἐνὸς μαθητοῦ στρέφεται εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐνοίας τοῦ Διδασκάλου, ἣν οὗτος θεωρεῖ καλὸν τι. Τούναντίον ἡ βούλησις τοῦ ἄλλου μαθητοῦ ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τοῦ πρώτου καὶ προσπαθεῖ νὰ στερήσῃ αὐτὴν τούτου, ὅπερ ἐκείνη ἐπιδιώκει. Ἡ βούλησις ἄρα αὐτοῦ ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τοῦ

ἄλλου, καὶ μάλιστα ἄνευ ιδιοτελείας, διότι ἐκ τῆς πρὸς τὸν συμμαθητὴν δυσαρρεσκείας τοῦ Διδασκάλου οὗτος οὐδεμίαν ὠφέλειαν θὰ καρπωθῇ. Καὶ ὁ μαθητὴς οὗτος δεικνύει δυσμένειαν πρὸς τὸν συμμαθητὴν. Ὅπως προηγουμένως ἡ Ἀφροδίτη πρὸς τὸν Ἰππόλυτον, καὶ διὰ τοῦτο ἡ συνείδησις ἡμῶν ψέγει αὐτὸν καὶ διὰ τὸν φθόνον καὶ διὰ τὴν χαιρεκακίαν.

Γενίκευσις.

1. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω παραδείγμασιν ἐμάθομεν δύο σχέσεις βουλήσεων, μίαν ἀρέσκουσαν καὶ μίαν ἀπαρέσκουσαν. Ἐν ταῖς δυσὶ πρώταις περιπτώσεσι βούλησίς τις παρεδίδετο ἄνευ ἐλατηρίου, ἄνευ ιδιοτελείας εἰς ἄλλην. Τὴν σχέσιν ταύτην ὠνομάσαμεν εὐμένειαν καὶ ἐπηνέσαμεν αὐτήν. Τὰ δύο ἄλλα παραδείγματα ἔδειξαν ἡμῖν βούλησιν, ἥτις ἄνευ λόγου ἀπέκρουεν ἄλλην, εἴτε ὅπως προξενήσῃ αὐτῇ κακὸν εἴτε ὅπως στερήσῃ αὐτήν ἀγαθοῦ τινος. Τὴν σχέσιν ταύτην τῶν βουλήσεων ἐχαρκτηρίσαμεν ὡς δυσμένειαν παρουσιαζομένην ὅτε μὲν ὡς φθόνον, ὅτε δὲ ὡς χαιρεκακίαν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἐχαρκτηρίσαμεν ὡς ἀπορριπτέα ψέξαντες ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι τὴν βούλησιν ταύτην.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα γενικῶς νὰ εἰπώμεν :

Ἡ ἄνευ ιδιοτελείας ἀφοσίωσις βουλήσεώς τινος εἰς ἄλλην ἀρέσκει ἡμῖν· εἶναι ἠθικῶς καλὴ.

Ἡ ἄνευ ιδιοτελείας ἀπόκρουσις βουλήσεώς τινος ὑπ' ἄλλης ἀπαρέσκει ἡμῖν· εἶναι ἠθικῶς ἀπορριπτέα. Καὶ συντομώτερον: Ἡ εὐμένεια εἶναι καλὴ, ἡ δυσμένεια (φθόνος καὶ χαιρεκακία) εἶναι κακὴ.

2. Φυσικὸν ἐπακολούθημα τούτου εἶναι, ὅτι ἐπιβάλλεται εἰς πάντα ἄνθρωπον νὰ ἀφοσιῶται ἀνιδιοτελῶς εἰς τὸν πλησίον αὐτοῦ, νὰ ἀσκῇ καθαρὰν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, ὅπως καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπαιτεῖ. Ἡ εὐμένεια ἄρα ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα ἢ ἠθικὴν ἰδέαν διὰ τὴν συμπεριφορὰν ἡμῶν. Ἡ ἰδέα δὲ αὕτη δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς ἐξῆς:

Ἰδέα τῆς εὐμενείας εἶναι ἡ ἄνευ ιδιοτελείας ἢ συμφέροντος ἀφοσίωσις βουλήσεώς τινος εἰς ἄλλην βούλησιν.

Ἐὰν δ' ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, δυνάμεθα σαφέστερόν πως νὰ ἐκφρασθῶμεν λέγοντες: Ἡ ἰδέα τῆς εὐμε-

νείας ἐγκρίνεται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ Α. θέλει, ὅπως ὁ Β. ἀποφύγῃ τοῦτο, ὅπερ κακὸν αὐτῷ φαίνεται, καὶ ἐπιτύχῃ τούτου, ὅπερ καλὸν νομίζει.

3. Διὰ τούτων δ' ὅμως δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι πρέπει νὰ υποχωρῶμεν εἰς πᾶσαν, καὶ τὴν ἀνοητοτάτην, ἐπιθυμίαν τοῦ πλησίου ἡμῶν. Τότε μόνον πρέπει νὰ συμβαίνει τοῦτο, ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἔγχει εἰς τὴν πραγματικὴν εὐημερίαν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀτόμου. Οὕτω π.χ. οφείλομεν πολλάκις νὰ ἀρνώμεθα εἰς παῖδας τὴν ἐκπλήρωσιν σφοδρῶν ἐπιθυμιῶν, πολλάκις μάλιστα καὶ νὰ τιμωρῶμεν αὐτούς, νὰ ἐπιφέρωμεν ἄρα αὐτοῖς κακόν τι, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ διαπαιδαγωγήσωμεν αὐτοὺς καταλλήλως καὶ μορφώσωμεν ἐξ αὐτῶν καλοὺς ἀνθρώπους. Καὶ ἐνηλίκους δὲ πολλάκις ζητοῦμεν νὰ ἀποτρέψωμεν τῶν ἀποφάσεων καὶ προθέσεων αὐτῶν, ὅταν π.χ. βλέπωμεν, ὅτι οὗτοι κακόν τι διανοοῦνται. Παρὰ τὴν ἀντίθεσιν δ' ὅμως ταύτην καὶ ἐν τῇ περιπτώσει αὐτῇ δεικνύομεν εὐμένειαν, διότι ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εὐημερίαν τῶν ἄλλων, ἂν μὴ τὴν παροῦσαν, πάντως δ' ὅμως τὴν μέλλουσαν. Διὰ τοῦτο δύναται τις νὰ εἶναι βέβαιος, ὅτι οὗτοι θὰ ἐπιδοκιμάσωσιν ἐν τῇ μέλλοντι τὴν συμπεριφορὰν ἡμῶν, τότε δὲ συμφωνοῦσιν αἱ δύο βουλήσεις, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἰδέα τῆς εὐμενείας. Τὴν μορφὴν ταύτην τῆς εὐμενείας χαρακτηρίζομεν ὡς παιδαγωγοῦσαν ἀγάπην, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς παῖδας, καὶ ὡς ἐξυψοῦσαν, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς ἐνηλίκους.

4. Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Παραδείγματα.

1. Ἐν τινι διηγήματι γίνεται λόγος περὶ δύο παίδων, οἵτινες εὗρον καθ' ὁδὸν ἐν κάρυον, ὅπερ ἤθελεν ἑκάτερος ὕλον νὰ ἔχῃ. Ὁ μὲν εἰς δισχυρίζετο, ὅτι αὐτὸς εἶδε τὸ κάρυον πρῶτος, ὁ δ' ἕτερος, ὅτι αὐτὸς τὸ ἔλαβεν ἐκ τοῦ ἐδάφους καὶ διὰ τοῦτο εἰς αὐτὸν ἀνήκειν.

Καὶ ἐνταῦθα συναντῶμεν δύο βουλήσεις, τὴν τοῦ παιδὸς Α καὶ τὴν τοῦ Β. Ἀμφότεραι αἱ βουλήσεις εἶναι ἐστραμμέναι εἰς τὸ κάρυον, ἥτοι εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, καὶ ἑκάτερα πειρᾶται νὰ κερδήσῃ αὐτὸ δι' ἑαυτήν. Τὴν σχέσιν ταύτην τῶν βουλήσεων χαρακτηρίζομεν ὡς ἔριδα, ἥτις ἀπαρέσκει ἡμῖν.

2. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐρίζουσιν ὁ Αἴας καὶ ὁ Ὀδυσσεύς. Ἐκάτερος τῶν ἡρώων τούτων ἔλεγεν ἑαυτὸν ὡς τὸν μόνον σωτήρα τοῦ Ἀχιλλέως, διὰ τοῦτο καὶ ἤθελε μόνος νὰ λάβῃ τὰ ὕπλα κατὰ τὴν γνώμην τῆς Θέτιδος.

Καὶ ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ δύο βουλήσεις ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, καὶ δὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἑκατέρα θέλει νὰ λάβῃ τὸ ἀντικείμενον δι' ἑαυτὴν καὶ μόνην. Καὶ ταύτην τὴν ἔριδα ψέγει ἡ συνείδησις ἡμῶν.

Γενίκευσις.

1. Τὸ κοινὸν τῶν περιπτώσεων τούτων κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι δύο βουλήσεις συναντῶνται ἐν ἐνὶ ἀντικειμένῳ καὶ ἑκατέρα πειρᾶται νὰ γένηται κυρία τούτου. Αἱ βουλήσεις ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλας καὶ διὰ τοῦτο ἀπαρέσκουσιν ἡμῖν.

Ἀπαρέσκει ἡμῖν ἄρα, ὅταν δύο βουλήσεις διευθύνωνται εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον καὶ ἑκατέρα ζητῇ νὰ λάβῃ τοῦτο δι' ἑαυτήν. Συντομώτερον: ἡ ἔρις ἀπαρέσκει ἡμῖν.

2. Πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων εἶναι ἀνάγκη διαρρήδην νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἀπαρέσκεια αὕτη ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἔριδα δύο βουλήσεων. Τὸναντίον οὐδὲν τὸ ἀπαρέσκον ὑπάρχει, ὅταν ἐν τινὶ ὁμηγύρῃ συναντῶνται διάφοροι ἀντιλήψεις ἢ γνώμαι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, π.χ. προκειμένου περὶ τῆς συγκεντρώσεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, περὶ νέου τινὸς νόμου κ. λ. Μᾶλλον δὲ παρακολουθοῦμεν μετ' εὐαρεσκείας καὶ διαφέροντος τὴν τοιαύτην ἔριδα γνωμῶν, μάλιστα, ὅταν ἡ ἔρις αὕτη διεξάγῃται ὑπ' ἀνδρῶν δεινῶν ἐν τῇ συζητήσει. Χαίρομεν διὰ τὴν ἐμφανιζομένην ἐνταῦθα δύναμιν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐτοιμότητα τῶν συζητούντων, ἀκριβῶς, ὅπως καὶ διὰ τὴν λύσιν τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος, ἣν προσδοκῶμεν.

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἔριδι βουλήσεων δύναται πολλάκις νὰ ἐγερθῇ ἡ εὐαρέσκεια ἡμῶν. Οὕτω π.χ. ἀναγιγνώσκουμεν τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις τοῦ Ἀχιλλέως ἐν τῷ κατὰ τῶν Τρώων ἀγῶνι μετὰ προφανοῦς εὐχαριστήσεως. Ἡ εὐαρέσκεια δ' ὅμως ἡμῶν δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἔριδος αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς σωματικῆς δυνάμεως, τῆς τόλμης καὶ τῆς ἐπιδεξιότητος, ἥτις τὸν ἥρωα διακρίνει. Ἐάν σκε-

φθῶμεν μόνον τὴν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἰλίου ἔριδα, αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν, διεγείρεται ἐν ἡμῖν ὠρισμένως ἀπαρέσκεια.

3. Ἐκ τῆς ἀπαρεσκείας, ἣν ἡ ἔρις διεγείρει, προκύπτει ἀπαίτησις τις διὰ τὴν ἠθικὴν ἡμῶν συμπεριφορὰν, ἣτις λέγει: Μὴ ἐρίζετε. Εἰς τὴν ἀπαίτησιν δὲ ταύτην δυνάμεθα νῦνταποκριθῶμεν, ὅταν ὁ ἕτερος παραιτῇται τοῦ τὴν ἔριδα προκαλέσαντος ἀντικειμένου, ὅπερ παρὰχωρεῖ τῷ ἑτέρῳ. Ἐνταῦθα δ' ὅμως γεννᾶται τὸ ζήτημα: τίς τῶν δύο πρέπει νὰ ὑποχωρήσῃ;

Τοῦτο ἐξαρθᾶται ἐκ τοῦ εἵδους τοῦ ἀντικειμένου.

α'.) Ὁ Α. ἐπιπίπτει π.χ. κατὰ τοῦ Β., ὃν θέλει νὰ δολοφονήσῃ. Ὁ Β. ἀμύνεται, οὕτω δὲ γεννᾶται ἔρις διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Β. Ὡρισμένως ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ συνείδησις ἡμῶν δίδει ἄδικον εἰς τὸν Α. καὶ ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ νάποστῇ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῦ Β. οἰκειοθελῶς νὰ παραιτηθῇ τῆς ζωῆς αὐτοῦ.—"Ἄλλοτε θέλει τις νὰ ἐξαναγκάσῃ ἄλλον νὰ καταλίπῃ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, ὅπως π.χ. συνέβαινε πλειστάκις κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθα ἀπαιτοῦμεν παρὰ τοῦ ἐπιτιθεμένου νὰ ἀφῇσῃ εἰς τὸν ἄλλον τὰς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις.

Ἐν τρίτῃ τινὶ περιπτώσει σκοπεῖ ὁ Α. νὰ συλλάβῃ ὡς αἰχμάλωτον τὸν Β. καὶ νὰ πωλήσῃ αὐτὸν ὡς δοῦλον. Ἐπειδὴ δ' οὗτος δὲν ὑποχωρεῖ ἐκὼν, ἐκρήγνυται ἔρις περὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τοῦ Β. Ἡ συνείδησις ἡμῶν δικαιῶσι τὸν Β. καὶ ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ Α. νὰ καταλίπῃ εἰς αὐτὸν τὸ διαμφισβητούμενον ἀγαθόν. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει, ὅταν τις θέλῃ νὰ παρασύρῃ εἰς τὸ κακὸν ἄλλον τινά, καὶ οὗτος ἀνθίσταται. Ἐν τῇ ἔριδι περὶ τῆς ἠθικῆς ἀθωότητος τοῦ δευτέρου ἕκαστος τάττεται πρὸς τὸ μέρος τούτου καὶ χαρακτηρίζει καθήκον τοῦ πρώτου νάποστῇ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις περιεστρέφετο ἡ ἔρις περὶ τὴν ζωὴν, τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀθωότητα ἀτόμου τινός. Πανταχοῦ δὲ προέκυψεν ἡ ἀπαίτησις, ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑποχωρῇ ὁ ἐπιτιθέμενος. Τὴν αἰτίαν τούτου εὐκόλως διαβλέπομεν ἐν τούτῳ, ὅτι τὰ ῥηθέντα ἀγαθὰ εἶναι ἀπαραιτήτα παντὶ ἀνθρώπῳ διὰ τὸν σωματικὸν καὶ ἠθικὸν βίον αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐπιτρέπεται οὗτος νὰ ἀφαιρεθῇ ταῦτα. Ἐχει φυσικὸν δίκαιον ἐπ' αὐτῶν. Πᾶς τις δ' ὀφείλει τὸ δίκαιον τοῦτο

νὰ ἀναγνωρίζῃ, διότι ἄλλως θεωρεῖται ἡθικῶς ψεκτὸς καὶ ἀκούει τὴν προσηγορίαν: μὴ ἔριξε, ὀφείλεις νὰ ἀφήσῃς τὸ ἀγαθὸν τοῦτο εἰς τὸν ἄλλον.

Κατὰ ταῦτα πᾶς ἄνθρωπος ὀφείλει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης νὰ περιορίζηται· δὲν ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ φέρηται πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ ὅλως αὐθαριέτως.

Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν:

Τὸ φυσικὸν δίκαιον ἐκάστου ἀνθρώπου ἀποτελεῖ διὰ πάντα ἄλλον φραγμόν, ὅστις ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι οὐδεὶς ἐπιτρέπεται ἀτιμωρητὶ νὰ προσβάλλῃ τὴν ζωὴν, τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀιδιότητα τοῦ ἄλλου.

β') Πλειστάκις ἔμως ἢ ἔρις περιστρέφεται περὶ ὕλικά ἀντικείμενα, π. χ. δάση, λειμῶνας, χρήματα, οἰκίας, σκεύη κ.λ. Ὁ εἰς π.χ. ἀντιποιεῖται ἀγρόν, ὃν ὁ ἕτερος μέχρι τοῦδε ἐκαρποῦτο, ἢ ἐνεδρεύει αὐτόν, θέλων νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτοῦ τὰ χρήματα, ἅτινα φέρει, τὸ ὠρολόγιον κ.λ. Ὁ ἄλλος πάντοτε ἀμύνεται κατὰ τῆς ἀποπείρας ταύτης, οὕτω δὲ γεννᾶται ἔρις. Τίς ὀφείλει ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ καταλίπῃ τῷ ἄλλῳ τὰ ἀμφισβητούμενα ἀντικείμενα;

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ῥηθείσας περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἀντικειμένων, ἅτινα ὁ εἰς.—ἄς καλέσωμεν αὐτὸν Α.—ἐκτήσατο διὰ κληρονομίας, δωρεᾶς, ἀγορᾶς ἢ διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας. Πάντοτε δ' οὗτος ἔχει ἔλθει ἤδη εἰς συνεννόησιν πρὸς ἄλλον τινά, εἰς ὃν τὰ ἀντικείμενα ταῦτα τέως ἀνήκον, καὶ δὴ εἰς συνεννόησιν προφορικῶς ἢ γραπτῶς ἢ καὶ σιωπηλῶς ὥπως π. χ. προκειμένου περὶ κληρονομίας, ὑπὸ τίνος ὅρους τὰ ἀντικείμενα ταῦτα θὰ ἀνήκωσιν εἰς αὐτόν· ἀπὸ ὁρισμένου χρόνου. Ἐπῆλθεν ἄρα συμφωνία περὶ παροχῆς καὶ ἀνταλλάγματος διὰ ταύτην. Ἐν ἄλλαις λέξεσι: τῷ νῦν τοῦ ἀντικειμένου κτήτορι ὑπόκειται ὡς βάσις συμφωνία βουλήσεων. Διὰ ταύτης δὲ ὁ Α. ἐκτήσατο δίκαιον ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, τὸ δὲ δίκαιον τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ φυσικὸν καλοῦμεν θετὸν ἢ κατὰ συνθήκην δίκαιον, διότι στηρίζεται ἐπὶ συμφωνίας ἢ συνθήκης.

Τὸ δίκαιον τοῦτο ἐξασφαλίζει τῷ Α. τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλευθέρως καὶ ἀνενοχλήτως ἐκ μέρους τρίτου ἐξουσιάζειν τὸ ἀντικείμενον. Διὰ

πάντα δ' ἄλλον τούναντίον ἀποτελεῖ τὸ δίκαιον τοῦτο φραγμὸν, ὃν ἐκεῖνος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερπηδῇ.

Κατὰ ταῦτα τὸ θετὸν δίκαιον ἐκάστου ἐγκτεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι οὐδεὶς δικαιούται νὰ ἐγείρῃ ἀξιώσεις ἐπὶ ἀντικειμένων, ἅτινα ἄλλος τις ἐκτήσατο δι' ἐλευθέρως, ἀνεπηρεάστου συμφωνίας.

γ') Πολλὰκις δ' ὅμως συμβαίνει νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν εὐκόλως νὰ εὑρεθῇ ὁ νόμιμος κάτοχος ἀντικειμένου τινός. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δύναται ἡ ἔρις διὰ τούτου μόνον νὰ προληφθῇ ἢ ἀρθῇ, ὅτι δι' ἐλευθέρως, ἀνεπηρεάστου μεταξὺ τῶν ἀμέσως διαφερομένων συμφωνίας ἢ διὰ τρίτου τινός οὐδετέρου, π. χ. διὰ τῶν δικαστῶν, ἀκριβῶς καθορίζεται τίνι καὶ ὑπὸ τίνος ὅρους θὰ ἀνήκῃ τὸ ἀντικείμενον κατὰ τὸ μέλλον. Οὕτω δημιουργεῖται πάλιν θετὸν δίκαιον, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀσφαλὲς πρόχωμα κατὰ πάσης μελλούσης ἔριδος.

4. Ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τοῦ δικαίου τῶν ἄλλων καὶ τῇ ἀποφυγῇ τῆς ἔριδος διορῶμεν νέαν ἠθικὴν ἰδέαν, τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, ἣτις δύναται ὧδε πῶς νὰ ὁρισθῇ:

Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου ἐγκτεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι πᾶς τις λαμβάνει ὑπὸ σπουδαίαν ἐποψιν τοὺς φραγμούς, οἵτινες τίθενται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ καὶ θετοῦ δικαίου τῶν ἄλλων, καὶ οὕτως ἀποφεύγει τὴν ἔριδα.

5. Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΑΝΤΑΠΟΔΟΣΕΩΣ

Παραδείγματα.

1. Κατὰ τὸν μῦθον ὁ Αἰγισθος καὶ ἡ Κλυταιμήστρα δολοφονοῦσι τὸν Ἀγαμέμνονα. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἀπαρέσκει ἡμῖν κατὰ τὴν προηγουμένην ἰδέαν, τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, διότι παρὰ νόμῳ ἐπεμβαίνει τις εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον ἄλλου. Ἀλλὰ πλὴν ταύτης προσεπέρχεται καὶ ἄλλη τις ἀπαρέσκεια.

Προσδοκῶμεν δηλ. ὠρισμένως, ὅτι ὁ Αἰγισθος καὶ ἡ Κλυταιμήστρα θὰ τιμωρηθῶσι διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην. Τοῦτο δ' ὅμως συμβαίνει μετὰ μακρὸν μῶλις χρόνον, ἐφ' ὅσον δ' ἡ τιμωρία δὲν ἐπέρχεται ἐξεγείρεται ἐν ἡμῖν ἰσχυρὰ ἀπαρέσκεια. Ἡ συνείδησις ἡμῶν εὐ-

χαριστεῖται μόνον, ὅταν ἡ Κλυταιμῆστρα καὶ ὁ Αἰγίσθος πίπτωσιν ὑπὸ τὰ θανατηφόρα τοῦ Ὁρέστου πλήγματα.

Ἡ δολοφονία τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐκλαμβάνεται ὑφ' ἡμῶν ὡς κακὸν προξενηθέν αὐτῷ, τῇ Ἠλέκτρᾳ καὶ τῷ Ὁρέστῃ. Ἐν τούτῳ δ' ἔγκειται ὁ λόγος, δι' ὃν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον τὴν τιμωρίαν τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμῆστρας, δι' ὃ καὶ φαίνεται ἡμῖν ἄξιον μομφῆς ἢ κακόν, ὅτι οὗτοι ἐπὶ μακρὸν ἀτιμωρητὶ εὐτυχοῦσιν. Ἡ ἀπαρέσκεια ἡμῶν ἄρα ἔχει τὴν αἰτίαν ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἀνταπόδοσις δὲν λαμβάνει χώραν, ταύτης δ' ἐπελθούσης αἱρεται καὶ ἐκείνη.

2. Ὅμοιόν τι παρατηρεῖται, καὶ ὅταν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Πάριδος ἀρπαγὴν τῆς Ἑλένης. Ἡ πρῆξις αὕτη ἀπαρέσκει ἡμῖν κατὰ τε τὴν ιδέαν τῆς εὐμενείας, διότι ὁ Πάρις φέρει τὴν βούλησιν αὐτοῦ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τοῦ Μενέλαου, καὶ κατὰ τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου, διότι παρὰ νόμῳ ἐπεμβαίνει εἰς τὸ θετὸν δίκαιον αὐτοῦ. Ἀλλὰ πλὴν ταύτης ἐπέρχεται εἰσέτι καὶ ἄλλη ἀπαρέσκεια.

Περιμένομεν δηλ. πάντες, ὅτι ὁ Πάρις θὰ τιμωρηθῇ διὰ τὸ κακόν, τὸ ὅποσον ἔπραξεν εἰς τὸν Μενέλαον, ἐφ' ὅσον δ' ἡ τιμωρία αὕτη δὲν ἐπέρχεται ἡ ἀπαρέσκεια ἡμῶν αὐξάνει. Ἰκανοποιούμεθα δὲ τότε μόνον, ὅταν ὅ τε Πάρις καὶ οἱ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ ἀναλαβόντες λοιποὶ Τρῶες ἀναλόγως τιμωρῶνται.

3. Μαθητὴς τις εἰσερχόμενος εἰς κήπον καταστρέφει ἐπίτηδες δένδρα καὶ ἄνθη. Ἡ συνείδησις ἡμῶν ἀπαιτεῖ ἐπιτακτικῶς, ὥπως οὗτος τιμωρηθῇ. Ἀλλ' ὅμως τοῦτο δὲν συμβαίνει, εἴτε διότι δὲν δύναται ὁ Διδάσκαλος νὰ ἀνακαλύψῃ αὐτὸν εἴτε διότι φέρεται ἐπιεικῶς πρὸς αὐτόν. Τοῦτο ὠρισμένως ἀπαρέσκει ἡμῖν.

Ἡ πρῆξις τοῦ μαθητοῦ φαίνεται πάλιν ἡμῖν ὡς κακόν, ὅπερ οὗτος προξένησεν ἄλλῳ τινί. Διὰ τοῦτο δ' ἀποδοκιμάζομεν, ὅτι οὗτος δὲν τιμωρεῖται, κατ' ἀκολουθίαν, ὅτι ἀνταπόδοσις δὲν ἀσκεῖται.

4. Τί δὲ συμβαίνει ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης, ὡς πρὸς τὰς εὐεργεσίας; Τὰς πλείστας εὐεργεσίας δέχονται οἱ παῖδες ἀπὸ τῶν γονέων αὐτῶν. Οὗτοι φροντίζουσι διὰ τὴν τροφήν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἀγωγὴν αὐτῶν. Συμβαίνει δ' ὅμως δυστυχῶς παῖδες τινες νὰ λησμονῶσι κατόπιν τὰς θυσίας ταύτας, καὶ νὰ ἐγκαταλείπωσι τοὺς γονεῖς νὰ ζῶσιν ἐν δυστυχίᾳ καὶ ἀθλιότητι καίπερ αὐτοὶ

εὐποροῦντες. Ἡ συνείδησις ἡμῶν χαρακτηρίζει τοιούτους παῖδας ὡς ἀγνώμονας καὶ ψέγει αὐτούς.

Ἐνταῦθα ἄρα δὲν ὑπάρχει ἀνταπόδοσις ὡς πρὸς τὰς εὐεργεσίας, καὶ τοῦτο ἀπαρέσκει ἡμῖν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως προηγουμένως ἀπήρεσκεν ἡμῖν, ὅτε τὸ κακὸν δὲν ἐτιμωρεῖτο.

δ. Ἀνάλογόν τι παρατηρεῖται ἐν τῇ συμπεριφορᾷ τοῦ Ἰάσωνος πρὸς τὴν Μήδειαν. Ἡ Μήδεια τρωθεῖσα ἐξ ἔρωτος πρὸς τὸν ξένον ὑποβόηθει αὐτὸν νὰ λάβῃ τὸ χρυσόμαλλον δέρας, προδίδει τὸν πατέρα καὶ τοὺς δόμους, φονεύει κατὰ τὸν μάλιστα ἀνοικτίρμονα τρόπον τὸν ἀδελφόν, καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Πηλιῶτιν Ἰωλκίον, ὅπου ἀπέκτεινε τὸν Πελῖαν, ὥσπερ ἀλλοτρίον θανεῖν, παίδων ὑπ' αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀντὶ πάντων τούτων τί πράττει ὁ Ἰάσων; προδίδωσι τὴν σύζυγον καὶ κτᾶται καινὰ λέχη, καὶ ταῦτα παίδων γεγώτων.

Ἡ Μήδεια ἄρα προξένησε μεγίστην εὐεργεσίαν τῷ Ἰάσωνι. Ἐπειδὴ δ' ἡ εὐεργεσία αὕτη, τὸ καλὸν τοῦτο, δὲν ἀνταποδίδεται εἰς τὴν εὐεργετήσασαν, διὰ τοῦτο ἐξεγείρεται ἡ ἀπαρέσκεια παρ' ἡμῖν τε καὶ παντὶ τῷ ἀναγινώσκοντι τὸ δράμα ἢ βλέποντι τοῦτο παριστάμενον ἐν τῷ θεάτρῳ. Ἡ ἀπαρέσκεια λοιπὸν ἡμῶν καὶ ἐνταῦθα αἰτίαν ἔχει τὴν ἑλλειψιν ἀνταποδόσεως τοῦ προσγενομένου καλοῦ.

Γενίκευσις.

1. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω παραδείγμασι πρόκειται περὶ εὐεργεσιῶν καὶ κακοῦ προσγινομένου εἰς τινὰ ὑπ' ἄλλου. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν ἐζητάσαμεν τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν πράξεων τούτων κατ' ἐαυτάς. Ταύτην δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς ιδέας, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν ιδέαν τῆς εὐμενείας καὶ τὴν τοῦ δικαίου. Ἐνταῦθα κυρίως πρόκειται περὶ τῆς συμπεριφορᾶς καὶ σχέσεως τῶν ἄλλων πρὸς τὸν πράξαντα τὸ κακὸν ἢ τὴν εὐεργεσίαν, μετὰ τὸ πέρας τῶν πράξεων τούτων. Ἐν ἅπασι δὲ τοῖς παραδείγμασιν ἡ ἀνταπόδοσις ἢ παντελῶς ἔλειπεν ἢ ἐπὶ μακρὸν ἀνεβάλλετο καὶ διὰ τοῦτο ἡ συνείδησις ἡμῶν ἐκδηλοῖ τὴν ἐαυτῆς ἀπαρέσκεϊαν.

Ἀπαρέσκει ἄρα ἡμῖν, ὅταν τὸ καλὸν ἢ τὸ κακὸν δὲν ἀνταποδίδηται.

2. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ προτάσει ταύτῃ περιέχεται ἡ ἀπαίτησις περὶ ἀνταποδόσεως τοῦ καλοῦ, ὅπως καὶ τοῦ κακοῦ. Οὕτω δὲ φθά-

νομεν εἰς τὴν τελευταίαν ἠθικὴν ἰδέαν, ἣν καλοῦμεν ἰδέαν τῆς ἀνταποδόσεως.

Ἡ ἰδέα δὲ τῆς ἀνταποδόσεως ἀπαιτεῖ σύμμετρον ἀνταπόδοσιν τοῦ προσγενομένου καλοῦ ἢ κακοῦ.

3. Πρὸς ἀκριβέστερον δ' ὅμως τῆς ἰδέας ταύτης χαρακτηρισμὸν εἶναι ἀνάγκη νὰ προστεθῶσιν ὀλίγαί λέξεις περὶ τοῦ εἶδους τῆς ἀνταποδόσεως.

α'.) Ἐν πρώτοις ὅσον ἀφορᾷ τὸν τὸ κακὸν διαπράττοντα τὸ προχειρότατον εἶδος τῆς ἀνταποδόσεως προφανῶς εἶναι νὰ προξενιθῇ εἰς αὐτὸν οἰονδήποτε κακόν. Τοῦτο δὲ δύναται διαφοροτρόπως νὰ συμβῇ.

Τὴν συντομωτάτην ὁδὸν τούτου καὶ τὴν ἀπλουστάτην μορφήν δεικνύει ἡμῖν παῖς τις, ὅστις ἄλλον διαμαστιγοῦ, διότι οὗτος ἐξηπάτησεν αὐτὸν ἐν τῷ παιγνίῳ. Ἐνταῦθα ἡ ἀνταπόδοσις ἔγκειται ἐν τῇ ἐκδικήσει, καθ' ἣν ὁ τὸ κακὸν πάσχων ἢ ὁ προσβαλλόμενος αὐτὸς ἀνταποδίδει τὸ κακὸν εἰς τὸν πράξαντα τοῦτο. Τὸ εἶδος δ' ὅμως τοῦτο τῆς ἀνταποδόσεως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιδοκιμάσωμεν, ἰδίχ ἕνεκα τούτου, διότι ἐλλείπει ἀπὸ τὸν προσβαλλόμενον ἡ ἡρεμία τοῦ θυμικοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οὗτος τιμωρεῖ τὸν προσβαλόντα, ὡς τὰ πολλά, ἄγαν αὐστηρῶς, ὅπως δύναται τις εὐχερῶς νὰ διακρίνη ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παραδείγματος.

Κατ' ἄλλον τρόπον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἡ ἀνταπόδοσις ἐν τῷ Αἴαντι, ἐν τῷ φερωνύμῳ τοῦ Σοφοκλέους δράματι. Ὁ περιφανὴς ἥρως ἔμφρων γενόμενος, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ τὸ κακόν, ὅπερ ἐν μανίᾳ διέπραξεν ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν ἀκάων καὶ ἀθῶων ζώων, αὐτοκτονεῖ, ἤτοι αὐτὸς ἐπιφέρει εἰς ἑαυτὸν κακόν τι. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀνταποδόσεως χαρακτηρίζομεν ὡς ἐξίλασμον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐξίλασμός δὲν ἐκκατοιοεῖ τὴν ἡμετέραν συνείδησιν. Χαίρομεν μὲν διὰ τὴν ὀρθὴν ἠθικὴν γνῶσιν τοῦ τὸ κακὸν πράξαντος καὶ διὰ τὴν προθυμίαν, μεθ' ἧς ἐπιβάλλει ἑαυτῷ αὐστηρὰν ποινὴν, μετὰ τῆς χαρᾶς δ' ὅμως ταύτης συνυπάρχει καὶ ἡ ἀπαρέσκεια ἐπὶ τούτῳ, ὅτι ἡ ἠθικὴ γνῶσις ἀργὰ ἐπέρχεται καὶ ὅτι καὶ οὗτος δὲν ἐκλέγει δι' ἑαυτὸν τὸ ὀρθὸν εἶδος τῆς ποινῆς.

Ὁ τὸ κακὸν δ' ὅμως διαπράξας δύναται καὶ ἄλλον τρόπον ἀνταποδόσεως νὰ εὔρη. Δύναται νὰ κάμῃ, ὅ,τι οἱ Ἀθηναῖαι πρὸς τὸν

Κίμωνα. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ἐξορίζουσι τὸν Κίμωνα ὡς λακωνίζοντα, δὲν ἐπιτρέπουσι δ' αὐτῷ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ μετάσχη τῆς ἐν Τανάγρα μάχης φοβούμενοι προδοσίαν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Ὅτε δ' ὅμως ἐκ τῆς γενναιότητος καὶ τῆς ἐθελουσίας τῶν φίλων τοῦ Κίμωνος ἐπέισθησαν περὶ τῶν εἰλικρινῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα διαθέσεων, ἀνακαλοῦσιν αὐτὸν τῆς ἐξορίας, τῇ εἰσηγήσει τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀντιπάλου Περικλέους, ἀναθέτουσι δ' εἰς αὐτὸν ἐκ νέου τὴν στρατηγίαν κατὰ τὸν νέον ἐναντίον τῶν Περσῶν ἀγῶνα. Οἱ Ἀθηναῖοι προξενούσι πρῶτον κακὸν εἰς τὸν Κίμωνα θεωροῦντες αὐτὸν λακωνίζοντα καὶ μᾶλλον τῶν συμφερόντων τῆς Σπάρτης ἢ τῶν Ἀθηνῶν κηδόμενον. Τὸ κακὸν δ' ὅμως τοῦτο ἐπανορθοῦσι κατόπιν διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ περιφανοῦς ἀνδρός ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ διὰ τῶν τιμῶν, δι' ὧν ἐκ νέου περιέβαλον αὐτόν. Οὕτω τὸ καλόν, ὅπερ προξενούσιν αὐτῷ, αἶρει τὸ πρότερον κακόν. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἱκανοποιοῦσιν αὐτόν.

Ἀνάλογόν τι παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ Ἀχιλλέως καὶ Ἀγαμέμνονος. Ὁ Ἀχιλλεὺς βαρέως φέρων τὴν πρὸς αὐτὸν γενομένην ὕβριν δεινῶς καταφέρεται ἐναντίον τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὃν καὶ ἐξευτελιστικώτατα περιυβρίζει· ἀργότερον δ' ὅμως ἐπανορθοῦ πάντα ταῦτα ἀναγνωρίζων τὴν πολεμικὴν τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀξίαν καὶ ἄλλην δεινότητά ἐν τοῖσδε :

Ἀτρεΐδην· ἴδμεν γάρ, ὅσον προβέβηκας ἀπάντων
ἦδ' ὅσον δυνάμει τε καὶ ἥμασιν ἔπλευ ἄριστος·
ἀλλὰ σὺ μὲν τόδ' ἄεθλον ἔχων κοίλας ἐπὶ νῆας
ἔρχευ, ἀτὰρ δόρυ Μηριόνη ἤρωα πόρωμεν,
εἰ σὺ γε σῶ θυμῷ ἐθέλοις· κέλομαι γὰρ ἔγωγε.

Καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ἄρα παρέχει τῷ Ἀγαμέμνονι καλὸν ἀνάλογον τοῦ προξενηθέντος κακοῦ. Ἡ ἀνταπόδοσις ἄρα καὶ ἐνταῦθα ἔχει τὸν τύπον τῆς ἱκανοποιήσεως.

Ἐν τῷ εἶδει τούτῳ τῆς ἀνταποδόσεως ἰσορροποῦσι καλὸν καὶ

κακόν, εὐχαρίστησις καὶ λύπη. Ἡ ἱκανοποίησις ἄρα πρέπει νὰ θεωρηῇται ἐπιτυχὴς μορφή τῆς ἀνταποδόσεως.

Ἡ ἱκανοποίησις δ' ὅμως ἔχει τὸ ἐλάχιστον, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν πάντοτε νὰ γίνηται χρήσις αὐτῆς. Ὅταν π. χ. πρόκειται περὶ φόνου ἢ θανατηφόρου τραύματος, οὐδὲν καλὸν ὑπάρχει, ὅπερ νὰ διορθώσῃ τὸ τοιοῦτον κακόν. Πλὴν τούτου δὲ ὁ τὸ κακὸν διαπραττων δὲν ἀποφασίζει πολλάκις νὰ παράσχῃ τὴν ἱκανοποίησιν.

Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρέπει ἡ ἱκανοποίησις ἄλλοθεν νὰ παρασχεθῇ καὶ δὴ ὑπὸ τρίτου τινὸς οὐδετέρου, ὅπως ἡ ποιὴν ὀρθῶς προσκαρμύζεται τῷ παραπτώματι. Διὰ τοῦτο εἰς ἕκαστον κράτος διορίζονται δικασταί, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς ὀρθῆς ἀνταποδόσεως τοῦ προσγενομένου κακοῦ.

β'). Προκειμένου νῦν περὶ τῆς ἀνταποδόσεως εὐεργεσίας παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ συνείδησις ἡμῶν θεωρεῖ πρώτιστα τὸν τὴν εὐεργεσίαν ἀποδεχόμενον, ὡς ἔχοντα καθήκον νὰ παράσχῃ τὴν ἀπαιτουμένην ἀνταπόδοσιν, διότι ὠρισμένως λέγει: δὲν πρέπει τις νὰ εἶναι ἀγνώμων. Ἀλλ' ἐὰν οὗτος δὲν εὐρίσκηται εἰς θέσιν δι' οἷονδῆποτε λόγον νὰ παράσχῃ τὴν ὀρθὴν ἀνταπόδοσιν, ἡ συνείδησις ἡμῶν ἱκανοποιεῖται, καὶ ὅταν ἄλλοι ἀντ' αὐτοῦ πράττουσι τοῦτο. Παρ' αὐτοῦ δὲ τοῦ λαβόντος τὴν εὐεργεσίαν ἀπαιτεῖ ἐν πάσῃ περιπτώσει τοῦλάχιστον εὐγνώμονα διάθεσιν.

6. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΑΣ

1. Ἐκάστη τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθεισῶν πέντε ἠθικῶν ἰδεῶν ἀναφέρεται εἰς μίαν τελείως ὠρισμένην σχέσιν βουλήσεων. Πᾶσαι δ' ὁμοῦ περιλαμβάνουσι πάσας τὰς περιπτώσεις ἀνθρωπίνης βουλῆσεως καὶ πράξεως. Ἡ μετ' ἐθελοθυσίας παροχῇ βοηθείας ἐν καιρῷ δυστυχήματος, ἡ εἰλικρινὴς ἀνομολόγησις τῶν ἑαυτοῦ σφαλμάτων, ἡ σοβαρὰ ἀπόπειρα πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τούτων, ἡ παροχῇ συγγνώμης εἰς τὸν ὑβρίσαντα ἡμᾶς, ἡ σκληρὰ ἀποπομπὴ πεινῶντος καὶ ῥιγοῦντος, τὸ ψεῦδος, ἡ συκοφαντία, ἡ κλοπὴ, ἡ ἐκδίκησις καὶ ὅπως ἄλλως ὀνομάζονται αἱ καλὰ καὶ κακὰ διαθέσεις καὶ πράξεις, δύνανται ἄνευ ἐξαιρέσεως νάναχθῶσιν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἠθικὴν

ιδέαν καὶ κατὰ ταύτην νὰ τύχωσιν ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας. Εἶναι τοῦτο πρόβλημα, ὅπερ πᾶς τις δύναται εὐχερῶς νὰ λύσῃ διὰ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν πέντε ἠθικῶν ιδεῶν. Ἐν τῇ ἀπαίρει δὲ ταύτῃ θὰ εὕρῃ προσέτι, ὅτι βουλήσεις τινὲς καὶ πράξεις δύνανται νὰ κριθῶσιν οὐχὶ μόνον κατὰ μίαν, ἀλλὰ κατὰ πλείονας ἠθικὰς ιδέας. Οὕτω π. χ. ἡ πράξις τῆς Ἀντιγόνης ἀρέσκει ἡμῖν καὶ κατὰ τὴν ιδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας καὶ κατὰ τὴν ιδέαν τῆς τελειότητος καὶ κατὰ τὴν ιδέαν τῆς εὐμενείας. Τὸ δὲ ψεῦδος ἀπαρέσκει ἡμῖν κατὰ πάσας ἀνεξαίρετως τὰς ἠθικὰς ιδέας· πρῶτον ἀντίκειται τῇ ιδέᾳ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἥτις ἀπαιτεῖ συμφωνίαν βουλήσεως καὶ ἠθικῆς γνώσεως, ἐνῶ τὸν ἀντικείμενον ὁ ψεῦστης ἄλλα ἔχει ἐν νῷ καὶ ἄλλα λέγει.—Οὐχ ἥττον ἀπαρέσκει τὸ ψεῦδος κατὰ τὴν ιδέαν τῆς τελειότητος, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ψεύδονται, ἐπεὶ δὲν ἔχουσι τὸ ἀπαιτούμενον θάρρος, τὴν ἀπαιτούμενην ἰσχὺν τῆς βουλήσεως, ὅπως εἴπωσι τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐγγυηθῶσι διὰ τὰ ἐπακολουθήματα ταύτης.—Τὸ ψεῦδος δὲν συμφωνεῖ περαιτέρω τῇ ιδέᾳ τῆς εὐμενείας. Διότι τὸ λέγειν ψεῦδος πρὸς τινα, τὸ ἀπατᾶν αὐτόν, μαρτυρεῖ ἔλλειψιν ἀγάπης, χαίρεκαίαν, δυσμένειαν.—Τὸ ψεῦδος δ' ὅμως εἶναι καὶ θαυμάσιος πηγὴ τῆς ἐριδος, διότι ἐν τούτῳ ἐνυπάρχει φαινομενικὴ τις μόνον ὑποχώρησις. Ὁ ψεῦστης παρουσιάζει ἑαυτὸν πρόθυμον ἀλήθειαν νὰ παράσχῃ, ἢν δ' ὅμως ἐπιτηδεύει ἀποκρύπτει παρέχων τὸν ἀντικείμενον ψεῦδος. Ἡ ὑπεξαίρεσις δ' ὅμως τούτου, ὅπερ ὁ ἄλλος δικαίως προσδοκᾷ, δηλ. τῆς ἀληθείας, ἀνακαλυπτομένη παρέχει σπουδαίαν ἀφορμὴν πρὸς ἐρίδα.—Ἐν τῷ ψεύδει τέλος ἐλλείπει καὶ ἡ ιδέα τῆς ἀνταποδόσεως, διότι τὴν ἐμπιστοσύνην, ἥτις προσφέρεται πρὸς τινα, ὀφείλει οὗτος δι' ἀναλόγου ἀντιδωρεᾶς, δηλ. τῆς ἀληθείας, ἀνταποδώσῃ καὶ οὐχὶ ἀντὶ τοῦ λαμβανομένου καλοῦ (τῆς ἐμπιστοσύνης) κακὸν (τὴν ἀπάτην) νὰ ἐπιστρέψῃ.

2. Ἡ ιδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας κατέχει ἀπὸ τινος ἐπὶ ὤψεως ἰδιόζουσαν θέσιν μετὰ τῶν ἠθικῶν ιδεῶν. Αὕτη, ὡς γνωστὴν ἦδη, ἀπαιτεῖ γενικώτατα, ὅπως ἡ βούλησις συμφωνῇ τῇ ἠθικῇ γνώσει. Αἱ δ' ἄλλαι ιδέαι λέγουσιν ἡμῖν ἀκριβέστερον ποῦ ἔγκειται, ὅποια τις πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἠθικὴ αὕτη γνώσις. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ιδέα τῆς τελειότητος, τῆς εὐμενείας, τοῦ δικαίου

καὶ τῆς ἀνταποδόσεως ἀποτελοῦσι τὸ περιεχόμενον τῆς ιδέας τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Πράγματι δὲ συμβαίνει, ἐκεῖνος ὅστις ἐσωτερικῶς εἶναι ἐλεύθερος, νὰ πραγματοποιῇ καὶ τὰς ἄλλας ἠθικὰς ιδέας. Διὰ τοῦτο δ' ἀνωτέρω ἤδη συνεφωνήσαμεν τῷ Ἐρβάρτῳ λέγοντι: « Ἀρετὴ εἶναι ἡ ἐν τινι ἀτόμῳ εἰς σταθερὰν πραγματικότητα προαχθεῖσα ιδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ».

Διὰ τοῦτο, ὅταν πρόκειται περὶ τῆς ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογῆς τῶν ἠθικῶν ιδεῶν, θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ: « Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλοῦστατον. Λαμβάνω πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν ιδέαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας καὶ εἵμαι ἐξηγηταλισμένος, ἀφοῦ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ περιλαμβάνονται ἐν ταύτῃ· μάλιστα δὲ δὲν εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ γνωρίζω ταύτας, πολλῶν δ' ἤτιτον νὰ ἀναμνησθῶμαι αὐτῶν ἐν τῷ πράττειν ». Εἰς ταῦτα δ' ὅμως δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν, ὅτι τὸ ἐν μέλος τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἡ ἠθικὴ γνῶσις, εἶναι τι σύνθετον, περιέχον ἀριθμὸν κρίσεων τῆς εὐαρεσκείας καὶ ἀπαρεσκείας καὶ τὰς σχετικὰς ἠθικὰς ἀπαιτήσεις. Κατ' οὐδεμιᾶς δὲ τούτων ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ προσκρούωμεν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ταύτας, καὶ ἐν τῷ πράττειν νὰ ἔχωμεν αὐτὰς ἐν νῷ καὶ νὰ λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν. Ἐὰν δ' ὅμως τοῦτο συμβαίνει, τότε φροντίζομεν συγχρόνως καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἠθικῶν ιδεῶν, ὑφ' ὧν καὶ καθοδηγούμεθα. Τοῦτο δ' εἶναι καὶ ἀναγκαῖον. Διότι ἄλλως θὰ συνέβαινε νὰ ἐκπληρώσῃ μὲν τις μίαν ἠθικὴν ἀπαιτήσιν, νὰ προσκρούσῃ δ' εἰς ἄλλην καὶ νὰ περιφρονήσῃ αὐτήν. Θὰ ἡδύνατό τις π. χ. ἐπόμενος τῇ ἰδίᾳ ἠθικῇ γνώσει νὰ εὐεργετήσῃ τὸν πλησίον αὐτοῦ. συγχρόνως δ' ὅμως νὰ προσκρούσῃ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου. Ὅπως π. χ. ἀναφέρεται περὶ τοῦ Ἀγίου Κρισπίνου, ὅτι ἔκλεψε δέρμα ἀπὸ τοῦ πλουσίου, ἵνα κατασκευάσῃ ἐξ αὐτοῦ ὑποδήματα διὰ τὸν πτωχόν. Ἡ βούλησις αὐτοῦ συνεφώνει μὲν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εὐμενείας, ἀλλὰ συγχρόνως προσέβαλλε τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου. Ἐκ τούτων σαφῶς προκύπτει, ὅτι ἀναγκαιότατον εἶναι νὰ γνωρίζωμεν πάσας τὰς ἠθικὰς ιδέας καὶ νὰ λαμβάνωμεν αὐτὰς πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῷ πράττειν ἡμῶν, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ διατρέχωμεν τὸν κίνδυνον ὑπηρετοῦντες μιᾷ ιδέᾳ νὰ ἐρχώμεθα εἰς σύγκρουσιν πρὸς ἄλλην.

3. Ἐφ' ὅσον δ' ὅμως δὲν ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τῆς ταυχύτης συγ-

κρούσεως, συμφωνεῖ πληρέστατα τῷ ἡθικῷ ἡμῶν συναισθηματι, ἐὰν δοθῇ εἰς μίαν ιδέαν ἢ ἀρχουσα, ἢ ἐπικρατεστέρα θέσις, δηλαδή εἰς τὴν ιδέαν τῆς εὐμενείας. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ ἰδίᾳ προκειμένου περὶ ὑποχρεώσεων ἄλλων πρὸς ἡμᾶς (π. χ. περὶ ὀφειλῆς) ἢ ἐν γένει περὶ κακοῦ, ὅπερ ἄλλος τις προξένησεν ἡμῖν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει θὰ ἡδυνάμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ιδέας τοῦ δικαίου νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιτρεπόμενα μέτρα, ἵνα λάβωμεν τὰ χρήματα ἡμῶν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ιδέας τῆς ἀνταποδόσεως νὰ παιτήσωμεν, ὅπως τὸ κακὸν καθ' οἷονδῆποτε τρόπον διορθωθῇ. Ἐὰν δ' ὅμως, ἀντὶ τῶν ιδεῶν τούτων, ἀγώμεθα ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς εὐμενείας καὶ ἐκείνων μὲν ἀπαλλάττωμεν τῆς πρὸς ἡμᾶς ὑποχρεώσεως ἢ παρέχωμεν αὐτῷ διορίαν, τούτῳ δὲ συγχωρῶμεν διὰ τὸ προξενηθῆν ἡμῖν κακόν, ἢ συμπεριφορὰ ἡμῶν ὑπὸ πάντων ἐπιδοκιμάζεται καὶ ἀναγνωρίζεται ὡς πολὺ εὐγενής. Οὐδεμία ἄρα ὑπολείπεται ἀμφιβολία, ὅτι τῇ ιδέᾳ τῆς εὐμενείας ἀνήκει ἡ ὁδηγοῦσα καὶ ἀρχουσα μεταξὺ τῶν ἡθικῶν ιδεῶν θέσις. Ὅντως δὲ ἀνθρωπὸν τινα θεωροῦμεν ὡς τοιοῦτον ἐν τῇ ἀρίστη τῆς λέξεως σημασίᾳ, ὅταν οὗτος θέτῃ αὐτὸν ὅλως ἀνιδιοτελῶς καὶ ἀφιλοκερδῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἄλλων, ὅταν ἄρα παρ' αὐτῷ ἐντελῶς ἄρχῃ ἡ ιδέα τῆς εὐμενείας. Τοῦτο δ' ἐννοεῖ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς λέγων, ὅτι ἐν ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς: «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται», καὶ ὁ Ἰωάννης συμβουλεύων ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, «ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται καὶ γινώσκει τὸν Θεόν. Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν».

7. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

1. Αἱ ἡθικαὶ ιδέαι ἀναφέρονται πρῶτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὸν βίον ἐνὸς ἀνθρώπου. Πᾶς ἀνθρώπος δ' ὅμως ἀποτελεῖ μέλος μεζονός τινος ὅλου, μιᾶς Κοινότητος, ἐνὸς Κράτους· διὰ μίαν δὲ ὁλότητα, δι' ἓν σύνολον ἀνθρώπων ἰσχύουσιν οἱ αὐτοὶ ἡθικοὶ νόμοι, οἵτινες ἰσχύ-

ουσι καὶ διὰ τὸ ἄτομον. Ἡ βούλησις δὲ καὶ προᾶξις καὶ μιᾶς ἀνθρώπων ὁλόκλητος πρέπει νὰ ἔπνηται τῇ ιδέᾳ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, τῆς τελειότητος, τῆς εὐμενείας, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ἐὰν πρέπει νὰ τύχῃ τῆς ἐπιδοκιμασίας ἡμῶν.

2. Πρὸ πάντων, ὅπουδῆποτε συμβῇ ἐπὶ κοινοῦ ἐδάφους μεγαλυτέρα τις ὁμὰς ἀνθρώπων, εἶναι ἀνάγκη νὰ λαμβάνηται πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἰσχύρῃ ἡ ιδέα τοῦ δικαίου. Διότι εὐκολώτατα εἶναι δυνατόν ἐνταῦθα ἕνεκα ποικιλιωτάτων λόγων νὰ προκληθῇ ἔρις. Ἡ ἔρις δ' ὅμως παντελῶς ἀποκλείει λυσιτελεῖν τινὰ τῶν ἀνθρώπων συμβίωσιν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ καταβάλληται φροντίς, ὅπως διὰ καταλλήλων διατάξεων, π.χ. διὰ νόμων, ἡ ἔρις ἢ μηδόλως ἐκρηγνύηται ἢ ἐκρηγνυμένη ταχέως καὶ καταλλήλως ἐξομαλύνηται. Κατὰ ταῦτα πᾶσα πλειονότης ἀνθρώπων, συνενωθέντων καὶ ἀποτελεσάντων ἐν ὅλῳ, πρέπει πρὸ παντός νὰ ποτελῇ κοινωνίαν δικαίου.

3. Μετὰ τὴν ιδεάν τοῦ δικαίου ἡ σπουδαιότατη ἀνάγκη ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅπως καταβληθῇ φροντίς περὶ συμμέτρου ἀνταποδόσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἡ κοινωνία θὰ κατηγορεῖτο, ὡς στερουμένη τῆς ιδέας τῆς ἀνταποδόσεως, ἐὰν π. χ. μὴ ἀντήμειβε κατ' οἰονδήποτε τρόπον τὸν πολίτην ἐκεῖνον, ὅστις ἐκτάκτους καὶ πολυτίμους ὑπηρεσίας παρέσχε τῇ ἐκυτοῦ πατρίδι, εἴτε ἐν καιρῷ εἰρήνης εἴτε ἐν καιρῷ πολέμου, ὅπως ἐξ ἄλλου, ἐὰν μὴ συμμέτρως ἐτιμώρῃ ἕνα κακοῦργον, π.χ. ἕνα δολοφόνον, ἕνα προδότην κ.λ. Διὰ τοῦτο δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἀρχαῖα καὶ νεώτερα πολιτεῖα καὶ τιμωροῦσι τοὺς κακοῦργοῦντας καὶ ἀμείβουσι παντοιοτρόπως τοὺς μεγάλους εὐεργεσίας αὐταῖς παρασχόντας, διότι, ὅπως κάλλιστα λέγει ὁ μέγας τοῦ πέμπτου π. Χρ. αἰῶνος Ἀθηναῖος πολιτικός, «ἄθλα γὰρ οἷς κεῖται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσιν».

4. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς ιδέας τῆς εὐμενείας περαιτέρω φαίνεται σκοπὸς πάσης πολιτείας νὰ φροντίζῃ αὕτη, ὅπως τὸ κατὰ δύναμιν προάγῃ τὴν εὐημερίαν πάντων τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει ἡ περαιτέρω ἀνάγκη, ὅπως σκοπῶν καὶ τελεσφόρων, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐκμεταλλεῶνται οἱ ἄνθρωποι τὸ ἔδαφος, τοὺς λειμῶνας, τοὺς ἀγρούς καὶ τὰ δάση, τὸ ἐσωτερικὸν τῆς γῆς, κ.λ. κ.λ., διότι μόνον οὕτω εἶναι δυνατόν νὰ κερδίσῃσι τὰ μέσα πρὸς προαγωγὴν τῆς κοινῆς εὐημερίας. Διὰ τοῦτο διὰ πᾶσαν ἀνθρωπίνην

κοινωνίαν απαιτεῖται καὶ ὑποδειγματικὸν διοικητικὸν σύστημα.

5. "Όταν δ' ὅμως κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον καταβληθῇ φροντίς διὰ τὰς ὕλικάς τῶν ἀνθρώπων ἀνάγκας, κατ' ὀλίγον ἄρχεται ἐμφανιζόμενον παρὰ τοῖς οὕτω ζῶσιν ἀτόμοις καὶ συναίσθημά τι εὐαρεσκείας, οὗ κατ' ἀκολουθίαν ἀφυπνίζονται καὶ εὐγενέστερα διαφέροντα. Ἡ ἐξωτερικὴ εὐημερία παρέχει τὰ μέσα πρὸς ὑψηλοτέραν μὀρφωσιν καὶ λεπτοτέραν ἀπολαυσιν τοῦ βίου καὶ συγχρόνως διεγείρει τὴν πρὸς τοῦτο τάσιν. Καὶ τότε οἱ ἄνθρωποι τείνουσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν ἐπέκτασιν καὶ ἐμβάθυνσιν τῶν γνώσεων, εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐνασχόλησιν καὶ δημιουργίαν, εἰς τὴν ἐξευγένισιν τῶν ἡθῶν καὶ τὴν τελειοποίησιν τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας, ἐν συντόμῳ εἰς τὴν τελειότεραν ἀνάπτυξιν καὶ προόδον τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. "Όπου δὲ τοῦτο συμβαίνει ἀποδείκνυται, ὅτι εὐρίσκεται ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἰσχύϊ ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος. Ἀπαιτεῖ δ' αὕτη, ὅπως πᾶν μέλος τῆς κοινωνίας συνεργῇ ἐν τῇ περαιτέρω τοῦ πολιτισμοῦ ἀναπτύξει ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἢ ὅπως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ ἀμμάζῃ καὶ τέλειον σύστημα πολιτισμοῦ.

6. Ἐὰν δὲ πραγματοποιῶνται κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον ἐν τῇ κοινωνίᾳ αἱ ἰδέαι τοῦ δικαίου, τῆς ἀνταποδόσεως, τῆς εὐμενείας καὶ τῆς τελειότητος, δύναται τέλος νὰ ἰσχύῃ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Αὕτη ἐνυπάρχει ἐν τινι κοινωνίᾳ, ὅταν πάντα τὰ μέλη αὐτῆς διαπνέωνται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τῆς ὀρθῆς τῶν ἰδεῶν ἐφαρμογῆς εἰς ἐν σύνολον ἀνθρώπων, καὶ πάντοτε εἰς ταύτην ὑπακούωσιν, ὅταν ἄρα τὸν ὕψιστον σκοπὸν τοῦ βίου αὐτῶν διαβλέπωσιν οὐχὶ ἐν τῇ χρησιμοποίησει ταύτης ἢ ἐκείνης μόνον τῆς ἡθικῆς ἰδέας ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ συστήματος τοῦ δικαίου, τῆς ἀνταποδόσεως, τοῦ διοικητικοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῷ βίῳ τῆς κοινωνίας ὑπὸ τὴν τελείαν αὐτῶν μορφήν. Τοιαύτην συνένωσιν ἀνθρώπων ὀρθῶς χαρακτηρίζομεν ὡς ἔμπυχον κοινωνίαν. «Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν κατακλειδὰ καὶ κορωνίδα πάσης κοινωνικῆς διαρρυθμίσεως. Εἶναι τὸ ἰδεῶδες, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου αἱ πραγματικαὶ κοινωνίαι ἀληθῶς πολὺ ἀπέχουσιν, ἢ πρὸς ὃ δ' ὅμως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσέγγις οφείλει νὰ εἶναι ὁ ὕψιστος καὶ πολυτιμότερος σκοπὸς τοῦ βίου ἐκάστης ἀνθρωπίνης κοινωνίας» (Nahlowsky).

ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

1. ΜΟΡΦΩΣΙΣ ΗΘΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ

1. Ἡ γνῶσις τῶν σπουδαιοτάτων τῆς Ἠθικῆς νόμων ἐφάνη ἡμῖν ἀναγκαία, ὥπως δυνηθῶμεν νὰ καθορίσωμεν τὸν σκοπὸν τῆς Ἀγωγῆς. Διὰ τοῦτο νῦν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Φύσει ὁ σκοπὸς τῆς Ἀγωγῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐλατηρίων, ἅτινα παρὰκινουσι τοὺς ἀνθρώπους νὰ διαπαιδαγωγῶσι τοὺς νέους, κυρίως δὲ λαμβάνονται πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθα οἱ γονεῖς ἅτε ὑπὸ τῆς φύσεως ὀρισθέντες ὡς παιδαγωγοὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. Πατὴρ καὶ μήτηρ διαπαιδαγωγοῦσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα κατὰ κανόνα ἐκ καθαρᾶς πρὸς αὐτὰ εὐμενείας. Ἐπιθυμοῦσι δὲ νὰ διαπαιδαγωγήσωσι ταῦτα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐν τῷ μέλλοντι εὐτυχῇ βίον νὰ διάγωσιν. Ἀκριβῶς τὰ αὐτὰ πρέπει νὰ φρονῇ καὶ τὰ αὐτὰ νὰ ἐπιδιώκῃ πᾶς ἀληθὴς Διδάσκαλος, ἐν γένει πᾶς ἀληθὴς Παιδαγωγός. Πάντα ἀληθῆ παιδαγωγὸν βιάζει ἡ εὐμένεια νὰ διαπαιδαγωγήσῃ τοὺς νέους. Πρέπει ἄρα διὰ τῆς Ἀγωγῆς νὰ δημιουργηθῇ ἀγαθόν τι διὰ τὴν ἐπερχομένην γενεάν, ἥτοι τι, ὅπερ δύναται νὰ καταστήσῃ τὸν ἀνθρώπον εὐτυχῇ, καὶ διὰ τοῦτο φαίνεται αὐτῷ πολύτιμον καὶ ἀξιόζήτητον. Τοιαῦτα ἀγαθὰ ὑπάρχουσιν ἄφθονα: σωματικὴ ἰσχὺς, υἱεία, ἐπιδεξιότης καὶ ἐπιτηδεύτης, ὀξεῖα ἀντίληψις, ζωηρὰ φαντασία, πιστὴ μνήμη, ἐμβριθὲς καὶ ἐκτεταμένον εἰδέναι καὶ δύνασθαι. Ἡ δὲ Ἀγωγή πανταχοῦ ἐργάζεται, ὥπως παράσχη εἰς τοὺς παῖδας

τὰ ἀγαθὰ ταῦτα. Δὲν πρέπει δ' ὅμως νὰ παρίδωμεν, ὅτι τὰ πράγματα ταῦτα δὲν εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀγαθὰ. Πνευματικὰ καὶ σωματικὰ προτερήματα δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσι καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπορριπτεύου τινὸς σκοποῦ, π.χ. πρὸς ἐξαπάτησιν, δόλον, ἐπιβουλήν καὶ τὰ ὅμοια. Ὁ πράττων δ' ὅμως ταῦτα δὲν δύναται νὰ συναισθάνηται ἑαυτὸν διαρκῶς εὐτυχῇ. Ὅπερ δηλοῖ, ὅτι τὰ πράγματα ταῦτα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀγαθὰ. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ Ἀγωγή δὲν δύναται νὰ θεωρήσῃ ταῦτα ὡς τὸν τελικὸν σκοπὸν, ὃν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ. Ἡ Ἀγωγή πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὸ ἀπολύτως ἀγαθόν, ἀγαθὸν ἄρα, οὗ περὶ τῆς ἀξίας οὐδεὶς οὐδέποτε δύναται νὰ ἀμφισβῆλλῃ, ἀγαθόν, ὅπερ πᾶς τις ἀπολύτως ὡς τοιοῦτον ἀναγνωρίζει, καὶ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ τρόφιμος, τοῦλάχιστον ἐν τῷ μέλλοντι. Τοιοῦτον δ' ὅμως ἀγαθὸν ἐμάθομεν ἀνωτέρω ἐν τῇ Ἠθικῇ. Εἶναι, ὅπως ἐκεῖ εἶδομεν, ἡ ἀγαθὴ βούλησις, ἡ βούλησις ἥτις ὑπάγει ἑαυτὴν πάντοτε τῇ ἰδίᾳ ἠθικῇ γνώσει, ἥτις ἀφοσιῦται ἄλλοις ἄνευ ἰδιοτελείας, ἥτις εἶναι ἰσχυρά, πολυμερὲς καὶ σκόπιμος, ἀποφεύγει τὴν ἔριδα καὶ ἐπιδιώκει τὴν σύμμετρον ἀναπάδασιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ δὴ πάντα ταῦτα ἐν τε ταῖς ἀτομικαῖς καὶ ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσιν.

2. Κατὰ ταῦτα ὁ σκοπὸς τῆς Ἀγωγῆς δύναται νὰ ἔγκειται μόνον ἐν τούτῳ, νὰ βοηθήσωμεν δηλ. τὸν τρόφιμον νὰ κτησῇται τοιαύτην τινὰ ἀγαθὴν βούλησιν· καὶ μάλιστα, ὡς εἶκός, δὲν ἀρκεῖ ἡ βούλησις αὕτη ἐνίστε μόνον νὰ εἶναι ἀγαθή, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὀφείλει νὰ εἶναι διαρκῶς ἀγαθή. Ἐὰν τοῦτο συμβαίνει παρὰ τινι ἀνθρώπῳ, λέγομεν, ὅτι οὗτος κέκτηται ἠθικὸν χαρακτῆρα.

Κατὰ ταῦτα ὀφείλει ἡ Ἀγωγή νὰ θέσῃ ὡς σκοπὸν ἑαυτῆς τὴν μόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτῆρος.

Ἐὰν οὕτω διαπαιδαγωγῶμεν τοὺς παῖδας, κατορθοῦμεν, ὥστε οὗτοι νὰ ἐπιτύχωσιν ἀγαθοῦ, ὅπερ ἀπολύτως εἰς πάντα ἀρέσκει. Πᾶς τις δ' ἐπίσης γνωρίζει, ὅτι ἄνθρωπος οὕτως ἡγμένος θὰ γίνῃ ἀσφαλέςτατα εὐτυχής· οὗτος φροντίζει διὰ τὴν τῶν ἄλλων εὐτυχίαν, ἡ τοιαύτη δὲ φροντίς εἶναι ἡ ἀρίστη ὁδὸς πρὸς τὴν ἰδίαν εὐτυχίαν. Ἐνῶ, ἐὰν ἐδίδομεν μεγάλην, καὶ δὴ τὴν σπουδαιότητα σημασίαν εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν τοῦ τροφίμου μόρφωσιν, θὰ ᾔτο δυνατόν εὐκόλως νὰ αναπτυχθῇ καὶ ἡ ἰδιοτέλεια, ἥτις διαρκῶς συνοδεύεται ὑπὸ ἀνησυχίας, διχονοίας καὶ δυστυχίας.

3. Διὰ τούτων δ' ὁμῶς δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι ὁ παιδαγωγὸς δὲν πρέπει καὶ πνευματικῶς νὰ μορφώσῃ τὸν τροφίμον. Τοῦναντίον διὰ τοῦ ἀνωτέρω τεθέντος σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς ἀπαιτεῖται, ὅπως ἀναπτύσσωμεν τὸν νοῦν, τὴν φαντασίαν, τὴν μνήμην τῶν τροφίμων καὶ βοηθῶμεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἀφθόνων γνώσεων καὶ δεξιότητων. Πᾶσα δρᾶσις ἐν τῷ κόσμῳ, κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ ἠθικὴ, συνδέεται πρὸς πνευματικὰς δεξιότητας, πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ δύνασθαι. Ὅσῳ δὲ τελειότερον πνευματικῶς εἶναι μεμορφωμένος ἄνθρωπός τις, τοσούτῳ περισσύτερον εὐκαιρίαν εὕρισκει, καὶ τοσούτῳ καλύτερον δύναται νὰ ποδείξῃ δι' ἔργων τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ βούλησιν. Ὁ μὴ ἀρκούντως πνευματικῶς κατηρτισμένος, οὗτος ἢ ὀλίγον ἢ οὐδὲν πράττει. Εἶναι ἀνωφελὲς μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, κατὰ τὸν ποιητὴν ἐπὶ ὠσίον ἄχθος ἀροῦρης, διὰ τοῦτο δὲ καὶ περιγελάται καὶ καταφρονεῖται.

Ὁ Pestalozzi ἔχει δίκαιον λέγων· «Γνωρίζεις τι μεγαλύτερον καὶ ὠραιότερον ἢ νὰ συμβουλεύσῃς τὸν πτωχὸν καὶ νὰ βοηθήσῃς τὸν πάσχοντα νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἀμηχανίας; Ἀλλ' ὁμῶς δύνασαι νὰ πράξῃς τοῦτο, ἐὰν μὴδὲν γνωρίζῃς; Δὲν εἶσαι ὑποχρεωμένος παρὰ πᾶσαν τὴν καλὴν διάθεσίν σου, ἕνεκα τῆς ἀγνοίας σου, νὰ φήσῃς τὰ πράγματα βαίνοντα τὴν ὁδὸν των; Ἀλλ' ὅσῳ περισσότερα γνωρίζεις, τοσούτῳ περισσότερον δύνασαι νὰ συμβουλεύσῃς, καὶ ὅσῳ περισσότερα ἐννοεῖς, τοσούτῳ περισσότερον δύνασαι νὰ ἐξαγάγῃς πολυλοῦς ἐκ τῆς ἀμηχανίας».

Κατὰ ταῦτα ἀκριβῶς ἡ μόρφωσις ἠθικοῦ χαρακτῆρος προϋποθέτει τελείαν πνευματικὴν μόρφωσιν. Οὐχ ἥττον δὲ περιλαμβάνεται ἐν τῇ μορφώσει τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς σωματικῆς δυνάμεως καὶ δεξιότητος· διότι ἄνευ τούτων κωλύεται πλειστάκις ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ πράττειν, οὕτω δὲ καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πραγματοποίησιν. Πάντοτε δ' ὁμῶς ἡ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δεξιότητων εἶναι μόνον μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ὑψηλοτέρου τινὸς σκοποῦ, τῆς μορφώσεως ἠθικοῦ χαρακτῆρος.

Ἐξ ἄλλου δ' ὁμῶς πρέπει νὰ δηλωθῇ, ὅτι ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος πάλιν ὠφελεῖ καὶ ὑποβοηθεῖ τὴν πνευματικὴν δρᾶσιν τοῦ ἀτόμου. Ἀνθρώπος ἐστερημένος χαρακτῆρος ἐπηρεάζεται εὐκόλως ἐν τῇ κρίσει αὐτοῦ ὑπὸ ἐξωτερικῶν ὑπολογισμῶν, ὑπὸ τῶν σχέσεων

αὐτοῦ π.χ. πρὸς τὸν πλησίον, ὑπὸ τῆς σκέψεως περὶ ὠφελείας ἢ βλάβης καὶ διὰ τοῦτο ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν. Ἀπὸ τοῦ τοιούτου ἐπηρεασμοῦ ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων διαφυλάττει ἡμᾶς ὁ ἡθικὸς χαρακτήρ.

2. ΜΟΡΦΩΣΙΣ ΗΘΙΚΟΥ—ΘΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ

1. Δι' ἐκείνων, ἅτινα ἀνωτέρω εἴπομεν, δὲν ἐξηγητήσαμεν τὸν σκοπὸν τῆς Ἀγωγῆς. Ἡ Ἀγωγή δὲν πρέπει νὰ ἐπιζητῇ νὰ μορφώσῃ τοὺς νέους μόνον ἡθικῶς, πνευματικῶς καὶ σωματικῶς· ἄλλως δὲν δύναται νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν ἄνθρωπον καταλλήλως διὰ πᾶσαν τοῦ βίου περίπτωσιν.

Πᾶς ἄνθρωπος συναντᾷ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην φορὰν, ἐν τῇ ἀποπεύχῃ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀνυπερβλήτους δυσκολίας καὶ ἐμπόδια. Ἡ τύχη ματαιώνει πολλάκις τὰ ὠραιότατα σχέδια καὶ τοὺς καλλίστους σκοποὺς, καὶ τινες, οἵτινες ἀρίστως διαθέσεις εἶχον, ἄγει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀνάγκην. Ἰδίαν δ' ὅμως σπουδαιότητα ἔχει ἡ ἰδία ἀδυναμία, εἰς ἣν πᾶς ἄνθρωπος ὑπόκειται. Τὸ κακόν, ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτοῦ μορφάς, ἐξασκεῖ τὴν δύναμιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὗτος δὲν δύναται πάντοτε νάντιστῇ εἰς αὐτό. Τότε δὲ βασανίζουσιν ἡμᾶς μεταμέλεια καὶ τύψεις συνειδήσεως, καὶ ὁ φόβος, ὅτι τὸ ὀλίγον καλόν, ὑπερπράττομεν, πλεόν ἢ αἴρεται διὰ τοῦ πολλοῦ κακοῦ, ὅφ' οὗ παρκαγόμεθα. Ἐκεῖνο λοιπόν, ὑπερ᾽ ἀσφαλῶς βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ μιᾷ ἢ τῇ ἄλλῃ ἀνάγκῃ, εἶναι ἡ εὐλικρινὴς εὐλάβεια, ἣτις ἔγκειται εἰς τὴν παιδικὴν πρὸς τὸν Θεὸν πεποιθήσιν, ὅστις τὸ πᾶν δύναται καὶ πάντοτε μόνον τὸ καλὸν θέλει. Ἡ πίστις εἰς τοιοῦτον Θεὸν καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πεποιθήσις πρὸς αὐτὸν πληροῖ ἡμᾶς, ἐν παντὶ καὶ τῷ δεινотάτῳ πλῆγματι τῆς τύχης, τῆς πεποιθήσεως, ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι κατ' οὐσίαν κακόν. Αὕτη δ' ἡ πίστις καὶ πεποίθησις παρέχει ἡμῖν περαιτέρω τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὁ Θεὸς ὑποβοηθεῖ ἡμᾶς ἐν τῇ τάσει πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ συγχωρεῖ ἡμῖν τὰ ἡθικὰ παραπτώματα. Οὕτω δ' ἐν πάσῃ περιπτώσει τοῦ βίου δυνάμεθα νὰ εἴμεθα φαιδροὶ καὶ εὐτυχεῖς.

Διὰ τοῦτο δ' ὀφείλομεν διαπαιδαγωγοῦντες τοὺς παῖδας νὰ ἐμβάλλωμεν αὐτοῖς βαθεῖαν καὶ ἑνθερμον πεποιθήσιν πρὸς παντοδύ-

ναμον καὶ πανάγαθον Θεόν. ἂν θέλωμεν νάποθῶσιν οὗτοι ἐν τῷ κατόπιν βίῳ ὥντως ἡγαριστημένοι καὶ εὐτυχεῖς. Κατὰ ταῦτα ἄρα ὁ ἀνωτέρω θεοὺς σκοπὸς τῆς Ἀγωγῆς πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ συμπληρούμενος λέγει: Ἡ Ἀγωγή ὀφείλει νὰ μορφώσῃ θρησκευτικὸν - ἠθικὸν χαρακτῆρα.

2. Μᾶλλον συγκεκριμένως καὶ εὐκολώτερον καταληπτῶς δύναται νὰ δηλωθῇ ὁ σκοπὸς οὗτος, ἐὰν εἰπώμεν πρὸς τοῦτον πρότυπον ὀφείλομεν νὰ μορφώσωμεν τὸν τροφίμον ἡμῶν. Τὸ πρότυπον τοῦτο διέβλεπομεν ἡμεῖς ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ὅστις τὴν ἠθικότητα, συνδεδεμένην μετ' εἰλικρινοῦς εὐσεβείας, τελειότατα καὶ πληρέστατα ἐπραγματοποίησεν· ἦτο ἄρα ἰδεώδης προσωπικότης, ὑπὸ τὴν ἀρίστην τῆς λέξεως σημασίαν. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα περαιτέρω νὰ εἰπώμεν: Ἡ Ἀγωγή σκοπὸν ἔχει νὰ ὀδηγήσῃ τὸν τροφίμον εἰς Χριστόν, ἦτοι ὀφείλει νὰ ἐπιτύχῃ, ὥπως ὁ Χριστὸς λάβῃ μαρφήν ἐν αὐτῷ καὶ κατέχῃ διαρκῶς ἐν τῷ θυμικῷ αὐτοῦ τὴν πρώτην θέσιν.

3. Εὐνόητον νῦν εἶναι, ὅτι ἡ τοιαύτη πνευματικὴ τοῦ τροφίμου μόρφωσις δὲν ἔχει συντελεσθῇ κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν οὗτος ἀποσπᾶται τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Διδασκάλου ἐπιδράσεως. Καὶ τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα καὶ ἡ βούλησις πρέπει νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀναπτυσσόμενα καὶ μορφούμενα καὶ ἐν τῷ κατόπιν βίῳ. Οὐχ ἥττον δ' ὅμως καθῆκον παντὸς παιδαγωγοῦ εἶναι πᾶσι δυνάμει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὡφελέντος σκοποῦ.

ΜΕΣΑ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Α. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Ι. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

α') Εἰδέναι, πολυμερὲς ἄμεσον διαφέρον, βούλεσθαι.

1. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, τῆς μορφώσεως ἠθικοῦ - θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος μεταχειρίζεται ὁ παιδαγωγὸς διάφορα μέσα. Τὸ σπουδαιότατον δὲ μέσον τῆς ἀγωγῆς, ὑπὲρ ἔχει ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ, εἶναι ἡ διδασκαλία.

Ἡ διδασκαλία στρέφεται κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ τροφίμου. Παρέχει αὐτῷ νέας ἐποπτείας, μορφώνει ἐννοίας, κανόνες καὶ νόμους, οὕτω δ' ἀναπτύσσει καὶ τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν καὶ τὸ κρίνειν καὶ συλλογίζεσθαι αὐτοῦ. Σχολεῖα τινὰ διορῶν ἐν ὠρισμένῳ τινὶ εἶδει τῆς πνευματικῆς τῶν τροφίμων μορφώσεως τὸν ἀνώτατον καὶ μόνον σκοπὸν αὐτῶν, ἐπειδὴ ταῦτα θέλουσι νὰ μορφώσωσι τοὺς εἰς αὐτὰ ἐμπιστευθέντας παῖδας κατ' εὐθεῖαν δι' ὠρισμένον ἐπάγγελμα. Οὕτω συμβαίνει π.χ. εἰς τὰς ἀγρονομικὰς καὶ τεχνικὰς σχολὰς καὶ εἰς τὰ πνευματικὰ, δι' ὃ τὰς σχολὰς ταύτας καλοῦμεν συνήθως εἰδικὰς ἢ ἐπαγγελματικὰς σχολὰς. Ἄλλως δ' ὅμως συμβαίνει εἰς τὰ Δημοτικὰ καὶ εἰς ἄλλα ἀνάλογα σχολεῖα. Ταῦτα ὀφείλουσι νὰ εἶναι κυρίως παιδαγωγοῦντα σχολεῖα. Ὁ ἐγγύτερος αὐτῶν σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ προπαρασκευὴ δι' ἐν ὠρισμένον ἐπάγγελμα. Ταῦτα δὲν σκοποῦσι νὰ μορφώσωσι κατ' εὐθεῖαν οὔτε ἀγρονομοὺς οὔτε χειρωνακτοὺς οὔτε ἐμπόρους ἢ ἀρχιτέκτονας, ἀλλὰ πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἀνθρώπους ἔχοντας εὐγενῆ διάθεσιν καὶ ἀνάλογον βούλησιν. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ πνευματικὴ μόρφωσις, ὅπως παρέχει ταύτην ἡ διδασκαλία, δὲν εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου· εἶναι δι' αὐτὸ μόνον μέσον πρὸς τοὺς ὑψηλοτέρους σκοποὺς, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, εἶναι ἐν μέσον διὰ τὴν τοῦ χαρακτῆρος μόρφωσιν. Εἰδέναι καὶ δύνασθαι, καὶ αἰ πρὸς ταῦτα συναφεῖς πνευματικαὶ δεξιότητες, ὀφείλουσιν, ὅπως καὶ ἐκ τῶν προηγουμένων γνωρίζομεν, νὰ συντελέσωσιν, ὅπως καταστήσωσι δυνατόν ἐπιτυχὲς καὶ ἀποτελεσματικὸν πρᾶττειν πρὸς ὠφέλειαν τοῦ πλησίου καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος.

Εἶναι δ' ὅμως γνωστὸν, ὅτι πᾶν εἰδέναι καὶ δύνασθαι δὲν ἄγει εἰς βούλησιν καὶ πρᾶξιν, πολλῷ δ' ἥττον εἰς ἠθικὴν βούλησιν καὶ πρᾶξιν. Διὰ τινὰς ἀνθρώπους ἡ γνῶσις αὐτῶν εἶναι τι ἀδιάφορον· ἀφήνει αὐτοὺς ψυχρὸς καὶ ἄνευ συμπαθείας, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὠθήσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκουσίαν, ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπιβολῆς, ὁρᾷσιν. Τοιαύτη γνῶσις ἀποτελεῖ κτῆσιν νεκρὰν καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀξίας. Ἐὰν θέλωμεν ἡ γνῶσις νὰ ὠθῇ τινὰ εἰς βούλησιν καὶ πρᾶξιν, πρέπει ὁ ἔχων τὴν γνῶσιν ταύτην νὰ συναισθάνηται χαρὰν δι' αὐτήν, πρέπει νὰ νομίζῃ αὐτὴν πολυτιμὴν τι ἀγαθόν, καὶ ἡ πρὸς ταύτην σχετιζομένη ἐνέργεια νὰ διεγείρῃ παρ' αὐτῷ εὐάρεστα συναισθή-

ματα. Ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει μόνον, ὅταν τις ἔχῃ ἄμεσον διαφέρον διὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως αὐτοῦ. Εἰς τὴν γνῶσιν ἄρα, ἐὰν πρέπη αὕτη νὰ ἔγῃ εἰς ἐκουσίαν δράσιν, πρέπει νὰ προσεπέλθῃ τὸ ἄμεσον διαφέρον.

Διὰ τίνα δὲ πράγματα πρέπει νὰ διεγείρηται διαφέρον καταννοῦμεν, ὅταν ῥιψώμεν ἐν βλέμμι εἰς τὸν καθημερινὸν βίον. Ἐὰν ἀνθρωπὺς τις ἐπιθυμῇ ἐνεργῶς νὰ προάγῃ τὴν εὐημερίαν τοῦ πλησίον αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἔχει ἀνάγκην γνώσεων καὶ δεξιότητων τινῶν. Δὲν ἐπιτρέπεται οὗτος νὰ ἔγῃ διδασχθῇ καλῶς ἓνα μόνον κύκλον γνώσεων, ἀλλὰ πολλούς. Ὅσοι δὲ ποικιλωτέρα εἶναι ἡ μόρφωσις αὐτοῦ, τοσούτω περισσύτερον δύναται οὗτος νὰ δράσῃ ὑπὸ ἄλλως ὁμοίας περιστάσεις. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι εἶναι δυνατόν ἀνθρωπὸς περιορισμένου ὀρίζοντος νὰ ἔγῃ θερμὴν καρδίαν καὶ ἀγαθὴν διάθεσιν, καὶ παρατηροῦμεν πολλάκις, ὅτι εἰς ἀπλοῦς ἐργάτης ὑπερτερεῖ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τοῦ ἀρίστην μόρφωσιν ἔχοντος. Οὐδεμία δ' ὅμως ἐξ ἄλλου ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι μεγαλύτερα δύναται νὰ παράσῃ ἐκεῖνος, ὅστις μετὰ τοῦ καλοῦ χαρακτῆρος συνδυάζει καὶ τὴν πολυμερῆ μόρφωσιν. Διὰ τοῦτο ἡ παιδαγωγοῦσα διδασκαλία ὀφείλει νὰ μαρφῶνῃ τοὺς νέους πολυμερῶς, καὶ ἐντεθῇεν ἄνευ περαιτέρω ἐρεύνης προκύπτει, ὅτι τὸ διὰ τῆς διδασκαλίας ἀναπτυσσόμενον διαφέρον πρέπει νὰ εἶναι καὶ πολυμερές· διότι, ὅπως ὀλίγον προηγουμένως ἐμάθομεν, γνῶσις ἄνευ διαφέροντος δὲν ἐξαναγκάζει εἰς πράξιν, διὰ τοῦτο δὲ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα καταλήγομεν, εἰς τὴν ἀπαίτησιν δηλ. πολυμεροῦς ἀμέσου διαφέροντος, καὶ ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὅσα ἐν τῇ Ἠθικῇ ἐδιδάχθημεν.

Ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος ἀπαιτεῖ πολυμέρειαν βουλήσεως. Ἡ μονομέρεια, τὸ ἀνελεύθερον καὶ ὁ περιορισμὸς ἀπαρέσκει. Μόνον ἡ πολυμερὲς βούλησις ἀπολαύει ἀπολύτου τῆς ἐπιδοκιμασίας ἡμῶν. Ἀλλὰ, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἡ βούλησις πολυμερής, πρέπει νὰ ὑπόκειται αὐτῇ ὡς βάσις πολυμερὲς ἄμεσον διαφέρον, διότι πολλάκις, ὡς ἐνθυμούμεθα, ἀνωτέρω ἠκούσαμεν, ὅτι βούλεσθαι καὶ πράττειν ἀσφαλῶς προκύπτουσι μόνον ἐκ τοῦ ἀμέσου διαφέροντος. Διὰ τοῦτο οἱ τρόφιμοι ἡμῶν ὀφείλουσι ζωηρῶς νὰ διαφέρονται κυριώτατα

μὲν διὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς λοιποὺς κύκλους τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν θησαυροῦ.

Οὕτω καταλήγουσιν ἀσφαλῶς εἰς τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν, διότι τὸ πολυμερές ἄμεσον διαφέρει ἀποκλείει κατ' ἀρχὴν τὴν ἀπράγμονα φυγοπονίαν. Ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο δύναμιν, ἥτις ἐξαναγκάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ μεταβάλλῃ εἰς πράττειν τὸ εἰδέναι καὶ δύνασθαι αὐτοῦ. Οἱ τρόφιμοι δ' ὅμως ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ μορφωθῶσιν εἰς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς βούλεσθαι καὶ πράττειν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἠθικὸν βούλεσθαι καὶ πράττειν. Διὰ τοῦτο νῦν ἐρωτῶμεν, ἂν τὸ πολυμερές ἄμεσον διαφέρει παρέχει καὶ ἐχέγγυά τινα περὶ τούτου, ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ βούλησις μόνον πρὸς τὸ καλὸν κατευθύνεται.

6') Σχέσεις μεταξὺ τοῦ πολυμεροῦς ἀμέσου διαφέροντος καὶ τῆς ἠθικῆς βουλήσεως.

1. Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ἐκτενές εἰδέναι καὶ δύνασθαι ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, καὶ ὅτι ἔνεκα τούτου πᾶσα διδασκαλία πρέπει νὰ φροντίξῃ καὶ γνώσεις καὶ δεξιότηας νὰ παρέχῃ. Τὸ Δημοτικὸν δ' ὅμως σχολεῖον ἀναγκάζεται, διὰ τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου τῆς εἰς αὐτὸ φοιτήσεως καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας δυσμενεῖς συνθήκας, ὅφ' ἃς ἐργάζεται, νὰρκῆται εἰς πολὺ περιορισμένον κύκλον γνώσεων. Τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον κατορθοῦ μόνον τὰς βάσεις νὰ θέσῃ τούτου, ὅπερ ἔπρεπε κυρίως ὁ τρόφιμος νὰ γνωρίζῃ καὶ δύνῃται ἐν τῷ βίῳ. Ἐὰν δ' ὅμως ἀναπτύσῃ παρὰ τοῖς τροφίμοις αὐτοῦ ἀκμαῖον, πολυμερές ἄμεσον διαφέρει, ἐπιτυγχάνει ἀρκετὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς γνώσεις καὶ δεξιότηας. Διότι οἱ μαθηταὶ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸ Σχολεῖον φοιτήσεως ἔχοντες διαφέρει μανθάνουσι πλείονα ἢ ἂν εἰργάζοντο διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ καταναγκασμοῦ, καὶ κατόπιν, ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, πάλιν ἔνεκα τοῦ διαφέροντος φροντίζουσι νὰ πολλαπλασιάσωσι τὰς ἑαυτῶν γνώσεις καὶ ἐν πάσῃ δοθείσῃ εὐκαιρίᾳ καὶ διὰ πάντων τῶν παρουσιαζομένων μέσων. Ἐπεκτείνουν τὸν ὅριζον αὐτῶν, ὅτε μὲν ἐν τούτῳ, ὅτε δ' ἐν ἐκείνῳ τῷ κύκλῳ γνώσεων δι' ἐλευθέρως αὐτενεργίας καὶ οὕτω κτῶνται τὰ μέσα πρὸς τὴν ἠθικὴν βούλησιν καὶ πράξιν, καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τὸ σχολεῖον ἐνδεῶς πως κατήρτισε τὸν κύ-

κλον τῶν γνώσεων αὐτῶν. Οὕτω δὲ πρέπει νὰ νοηθῶσι καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἐρβάρτου λέγοντος : «Ὁσῶ μικροτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀρχικὴ πνευματικὴ ἐνέργεια, τοσούτω ὀλιγώτερον δύναται τις περὶ ἀρετῆς νὰ σκέπτηται. Οἱ ἀμβλεῖς τὸν νοῦν δὲν δύνανται νὰ ᾤσιν ἐνάρετοι. Ὁ νοῦς πρέπει νὰ ἀφωπνισθῇ».—Κατὰ ταῦτα ἡ πρώτη ἰδιαιτέρα σχέσις τοῦ πολυμεροῦς ἀμέσου διαφέροντος πρὸς τὴν ἠθικὴν βούλησιν ἐγκνείται ἐν τούτῳ, ὅτι πκρέχει τὰντὴ τὰς ἀναγκαίας βοηθείας διὰ τε τὸ εἰδέναι καὶ δύνασθαι.

2. Τοῦ λόγου ὄντος ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ περὶ κλίσεως, ἐτονίσαμεν πόσον σπουδαῖον εἶναι νῆφνῶμεν τὸν τρόφιμον νὰ ἐπιδίδηται εἰς τὸ ἐπάγγελμα, δι' ὃ ἰδιαιτέρων ἰδιοφυῶν κέκτῃται (πρβλ. τόμ. 1 σελ. 383). Οὕτω φθάνει ταχύτερον εἰς τὴν τελειότητα καὶ κατ' ἀκολουθίαν τούτου ἔχει πλείονα εὐκαιρίαν καὶ πόθον νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Τὸ εἶδος δ' ὅμως καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς ἰδιοφυῆς καταφαίνεται κάλλιστα ἐν τῷ σχολείῳ, ὅταν φροντίζωμεν, ὅπως ὁ μαθητὴς ἀσχολῇται εἰς ὅσον τὸ δυνατόν πλείονας κύκλους γνώσεων, μάλιστα δὲ καὶ εἰς τὰς χειροτεχνικὰς ἐργασίας, καὶ ὅπως διεγείρωμεν διὰ ταύτας τὸ διαφέρον αὐτοῦ. Ἐκεῖ δ' ὅπου τοῦτο εὐχερέστατα κατορθοῦται, ἐκεῖ ὅπου ὁ μαθητὴς ἤδη κατὰ τὰς πρώτας δοκιμὰς λαμπρὰ ἀποτελέσματα ἐπιτυγχάνει, καὶ ὅπου κατὰ τὰς ἐλευθέρας αὐτοῦ ὥρας μετ' ἰδιαιτέρως ἀγάπης καὶ ἐξ ἰδίας κλίσεως ἀσχολεῖται, ἐκεῖ θὰ ἔγῃ καὶ ἰδιόζουσαν ἰδιοφυῶν διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἐκεῖ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ νὰ ἐκλέξῃ. Κατὰ ταῦτα τὸ πολυμερές ἀμέσον διαφέρον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο πολῦτιμον διὰ τὴν γένεσιν ἠθικῆς βουλήσεως, διότι διευκολύνει τὴν ἐκλογὴν τοῦ καταλλήλου ἐπαγγέλματος.

3. Πολλάκις δ' ὅμως συμβαίνει ἀνθρωπὸς τις ἕνεκα ἀτυχημάτων, ἐσφαλμένων κερδοσκοπικῶν ἐπιχειρήσεων, ὀλιγωρίας κ.λ. νὰ μὴ δύνηται περαιτέρω νὰ ἐξασκήσῃ τὸ ἐκυτοῦ ἐπάγγελμα. Πόσον εὐκόλως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καταβάλλεται ὑπὸ τῆς τύχης ὁ μονομερὴς ἀνθρωπος, ἐκεῖνος ὅστις οὐδὲν περαιτέρω γνωρίζει ἢ δύναται ! Ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ οὗτος μὲν αὐτοκτονεῖ, ἄλλος δὲ ζητεῖ διὰ μέσων μὴ ἐπιτρεπομένων ὑπὸ τῆς ἠθικῆς νὰ ἐξέλθῃ τῆς δεινῆς θέσεως, εἰς ἣν περιῆλθεν. Ὅλως δ' ὅμως διάφορος εἶναι ἐκεῖνος, ὃν ἐμψυχρεῖ τὸ πολυμερές ἀμέσον διαφέρον. Οὗτος διχαλῶς εἶπεν ἐστραχμμένον τὸν νοῦν καὶ εἰς τοῦτο, τὸ ὅποιον εἰς ἄλλας ἐργασίας ἐπράττετο καὶ κατωρ-

θοῦτο. Διὰ τοῦτο δὲ κέκτηται τὴν ἀναγκαίαν ἐπιδεξιότητα ἐντὸς ὀλίγου χρόνου νὰ τακτοποιηθῇ ἐν νέῳ τινὶ πεδίῳ δράσεως καὶ διὰ τῆς ἐπιδύσεως εἰς ἄλλο ἐπάγγελμα νὰ δημιουργήσῃ ἐαυτῷ τὰ μέσα τοῦ ζῆν.

Κατὰ ταῦτα ἡ διευκόλυνσις τῆς ἀλλαγῆς ἐπαγγέλματος καὶ ἡ διὰ τούτου προφύλαξις ἀπὸ ἠθικῶν παραπτώματων κατὰ τὰ πλήγηματα τῆς τύχης εἶναι ἄλλη σπουδαία ἐπίδρασις τοῦ πολυμεροῦς ἀμέσου διαφέροντος.

4. Ἄλλ' ἡ μεγαλυτέρα σπουδαιότης αὐτοῦ ἔγκειται ἀλλαγῶν. Τὸ διαφέρον παρορμᾷ πάντοτε πρὸς τινὰ σπουδαίαν ἐνασχόλησιν. Ἄνθρωπος ἔχων πολυμερές ἄμεσον διαφέρον δὲν δύναται διαρκῶς νὰ παραμένῃ ἀργός. Ὅτε μὲν ἐνεργεῖ τοῦτο, ὅτε δ' ἐκείνο τὸ διαφέρον καὶ παρορμᾷ πρὸς ἄρᾳς. Ἀξιόμειπτοι ἐπιθυμῶσι οὐδεμίαν ἔχουσι θέσιν παρ' αὐτῷ, διότι καταπιέζονται ὑπὸ τῶν ποικίλων διαφερόντων. Τούναντίον δ' ὅμως ὁ μὴ κεκτημένος διαφέρον οὐδεμίαν ἐσωτερικὴν τάσιν αἰσθάνεται πρὸς πολύτιμόν τινα ἐνασχόλησιν καὶ κατὰ τὰς ἐλευθέρας ὥρας αὐτοῦ ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἀργίαν. Ἡ ἀργία δ' ὅμως, ὡς γνωστόν, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας· διότι ἐντελὴς ἀργία ἐπὶ μακρότερον χρόνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ παρ' οὐδενὶ ἀνθρώπῳ. Καὶ ὁ ἀδιαφορώτατος πάντων ἀνθρώπων θὰ ἤθελεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἀσχοληθῇ ὅπωςδήποτε περὶ τι· ἐπειδὴ δ' ὅμως ἐλλείπει παρ' αὐτῷ ἡ τάσις πρὸς εὐγενῆ ἐνασχόλησιν, ἐπιδίδεται εἰς τὴν πλήρωσιν ὕλικῶν ἐπιθυμιῶν. Μεταβαίνει εἰς τὸ οἶνοπωλεῖον, πίνει, παίζει κ.λ. καὶ οὕτω συχνότατα πίπτει θύμα ὕλικῶν παθῶν. Τοῦτο δ' ὅμως εἶναι παντελῶς ἀδύνατον διὰ τὸν ἔχοντα πολυμερές ἄμεσον διαφέρον. Διότι τοῦτο πληροῖ τὸ πνεῦμα διαρκῶς εὐγενῶν σκέψεων καὶ τάσεων, καθαίρει τὸ θυμικόν καὶ δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὰς ἐπιθυμίας νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχουσάν ἐν αὐτῷ θέσιν ἢ νὰ ἀναπτυχθῶσι εἰς πάθος. Ἐν τούτῳ δ' ἔγκειται πάντως ἡ μεγίστη τοῦ διαφέροντος ἡμῶν σπουδαιότης διὰ τὴν ἠθικὴν βούλησιν.

5. Ἐν τέλει εἶναι δυνατόν καὶ τοῦτο νὰ ὑποδειχθῇ, ὅτι τὸ ἄμεσον διαφέρον ἀγωνεῖ παντελῶς δευτερεύοντας ὑπολογισμοὺς καὶ ἄλλας παραλλήλους σκέψεις. Ὁ μαθητής, ὅστις ὄντως διαφέρεται διὰ τι, ἀσχολεῖται περὶ αὐτὸ ἐξ εἰλικρινοῦς πρὸς τὴν ἐργασίαν ἀγάπης, χωρὶς οὐδὲ νὰ σκέπτηται περὶ ἐπαίνου, ἀμοιβῆς κ.λ. Οὕτω δὲ συνη-

θίζει νὰ ἐπιδίδῃται εἰς τι, νὰ ἀφοσιῶται εἰς αὐτὸ ὅλως ἀνιδιοτελῶς· τὴν ἀφοσίωσιν δὲ ταύτην εὐκόλως μεταφέρει κατόπιν καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ βίῳ δραστὴν αὐτοῦ. Καὶ ἐν τούτῳ λοιπὸν ἐργάζεται ἐκ καθαρᾶς πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἀγάπης, χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ ἐν πάσῃ ἐπιχειρήσει, ἢ ἀναλαμβάνει, εἰς τὸ ὑλικὸν μόνον κέρδος· διὰ τοῦτο δὲ καὶ εὐκολώτερον κατορθοῦ νὰ ἀφοσιῶται ἀνιδιοτελῶς εἰς τὸν πλησίον, ἥτοι νὰ ἀσκήσῃ καθαρὰν καὶ πραγματικὴν εὐμένειαν, ἐν γένει δὲ νὰ πράττῃ τὸ καλὸν μόνον χάριν αὐτοῦ τούτου τοῦ καλοῦ.

Τὸ πολυμερές ἄμεσον διαφέρει εἶναι λοιπὸν καὶ διὰ τοῦτο σπουδαῖον, διότι ἐθίζει τὸν κεκτημένον αὐτὸ εἰς τὴν ἄμεσον τῶν ἀντικειμένων ἐκτίμησιν καὶ οὕτω περιορίζει τὸ πράττειν ἕνεκα ἰδιοτελῶν ἐλκτῆρίων, ὅπερ ἀντίκειται τῇ ἠθικῇ.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι τὸ πολυμερές ἄμεσον διαφέρει προάγει σπουδαίως τὴν γένεσιν τῆς ἠθικῆς βουλήσεως. Ἡ διδασκαλία κατ' οὐδένα ἄλλον τρόπον δύναται καλύτερον νὰ προαγάγῃ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς ἢ ἐμβάλλουσα εἰς τὸν τρώφιμον τοιοῦτον διαφέρει. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζομεν τὴν μόρφωσιν πολυμεροῦς ἄμεσου διαφέροντος, ὡς τὸν ἰδιαιτέρον σκοπὸν τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας. Ὅτι δὲ διὰ τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν ἀποκλείεται ἡ παροχὴ θησαυροῦ σπουδαίων γνώσεων καὶ δεξιότητων, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἀπαιτεῖται, δείκνυται σαφῶς, ἐὰν ἀσχυλῶμεν, περὶ τὰ μέσα, ἅτινα ἄγουσιν εἰς τὸν βῆθέντα σκοπὸν.

II. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

α') Ἀνάγκη πολυμεροῦς διδασκαλίας.

1. Καὶ ἤδη γεννᾶται τὸ ζήτημα, πῶς δύναται ἡ διδασκαλία νὰ ἐμφυτεύῃ πολυμερές ἄμεσον διαφέρει. Τὸ ἄμεσον διαφέρει εἶναι, ὡς τὰ πολλά, ἐπακολούθημα τῆς εὐκλείους ἀντιλήψεως, ἥτις κατὰ κανόνα στηρίζεται ἐπὶ τούτου, ὅτι πρὸς πρόσληψιν τοῦ νέου προσέρχονται προθύμως πολλὰί συγγενεῖς παραστάσεις. Διὰ τοῦτο δ' ἐκεῖ εὐκολώτατα ἐξεγείρεται τὸ ἄμεσον διαφέρει, καὶ ἐκεῖ παρουσιάζεται εὐκολώτατα, ὅπου ἡμεῖς πληθὺν γνώσεων ἔχομεν. Ἐὰν ἄρα θέλωμεν

ἀσφαλῶς νὰ κερδίσωμεν καὶ ἐνισχύσωμεν τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν, ὀφείλομεν πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ ἐπεκτείνωμεν τὸν κύκλον τῶν γνώσεων αὐτῶν, ὥπως εὐκολωτέρα προσπίπτῃ αὐτοῖς ἡ τοῦ νέου ἀπόκτησις· ἐπειδὴ δὲ περαιτέρω τὸ διαφέρον πρέπει νὰ εἶναι πολυμερές, εὐνόητον εἶναι, ὅτι ἀπαιτεῖται καὶ πολυμερὴς διδασκαλία. Ὅφειλομεν νὰ μορφώσωμεν πάντα τὰ κύρια μέρη τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ τῶν παιδῶν καὶ διὰ τοῦτο νὰ διδάσκωμεν πληθὺν μαθημάτων. Τίνα δ' εἶναι ταῦτα θὰ δεῖξῃ ἡμῖν ἔρευνα τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ τῶν παιδῶν καὶ τῶν σχετικῶν διαφορόντων.

2. Ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς παντὸς μαθητοῦ συναποτελεῖται ἐκ παραστάσεων, αἵτινες προσάγονται τῷ πνεύματι διὰ τῶν αἰσθήσεων. Διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι αἱ αἰσθήσεις διευκολύνουσι τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἡ ἐπικοινωνία δ' αὕτη λαμβάνει δύο σπουδαίας μορφάς. Κατὰ τὴν μίαν τούτων ἡμεῖς ἐξετάζομεν τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Βλέπομεν π. χ. ζῶα, φυτὰ καὶ ὄρυκτά, παρατηροῦμεν φυσικὰ φαινόμενα, παρακολουθοῦμεν τὰς ἐργασίας τῶν ἀνθρώπων. Τὰ πράγματα αὐτὰ ἐξετάζονται· αὐτὰ δὲ εὐρίσκονται ὡς πρὸς ἡμᾶς εἰς παθητικὴν τινα κατὰστασιν, ἡμεῖς δὲ μόνον εἴμεθα ἐν ἐνεργείᾳ. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐπικοινωνίας χαρακτηρίζομεν ὡς ἐμπειρίαν.

Ἐν τῷ ἄλλῳ τῆς ἐπικοινωνίας εἶδει ἡμεῖς καὶ τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδρῶμεν ἀμοιβαίως ἐπ' ἀλλήλους, τελεῖται ἐνταῦθα ἀμοιβαία τις ἐπικοινωνία. Ὁ παῖς π. χ. παίζει μετὰ τῶν συμπαικτῶν τοῦ, ἡμεῖς ἐργαζόμεθα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τινος φίλου, ἀγοράζομεν τι ἀπὸ τινος πωλητοῦ κ.λ. κ.λ. Περαιτέρω δὲ σκεπτόμεθα καὶ συναισθανόμεθα μετὰ προσώπων ἀπόντων, μάλιστα δὲ μετὰ τοιούτων, περὶ ὧν μόνον ἐξ ἀκοῆς γνωρίζομεν, πρὸς δὲ μετὰ φυτῶν, ζῶων καὶ ἀψύχων ὄντων, ἅτινα δ' ὅμως ἡμεῖς ὡς ἔμψυχα φανταζόμεθα. Ἐν τῇ περιπτώσει λοιπὸν ταύτῃ ἀμφότερα τὰ μέρη εὐρίσκονται ἐν ἐνεργείᾳ. Ἡ τοιαύτη ἐπικοινωνία καλεῖται ἀναστροφή. Αὕτη λαμβάνει χώραν κυριώτατα μὲν μετὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἀνθρώπων ἀφ' ἑνὸς καὶ ζῶων, φυτῶν κ.λ. ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον τις φαντάζεται ταῦτα ἔμψυχα. Τοῦναντίον ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας εἶναι ὁ ὅλος ἐξωτερικὸς κόσμος, ἔμψυχός τε καὶ ἀψυχός.

3. Ἀναλόγως δὲ πρὸς τὰ δύο ταῦτα κύρια τῆς ἐπικοινωνίας εἶδη, ὑπάρχουσι καὶ δύο κύρια τοῦ διαφέροντος εἶδη. Ἐάν τις ζητῇ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐκ τοῦ γινώσκει ἰδίᾳ διὰ τῆς ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως καὶ παρατηρήσεως τοῦ κόσμου μετὰ τῶν ποικίλων ἀντικειμένων καὶ φαινομένων αὐτοῦ, ἀποδίδομεν αὐτῷ τὸ διαφέρον τῆς ἐμπειρίας ἢ γινώσεως. Τοῦναντίον, ἐάν τις δραστηρίως φροντίζῃ νὰ μορφώσῃ ἑαυτὸν περισσότερον διὰ τοῦ δευτέρου εἶδους τῆς ἐπικοινωνίας, ἥτοι διὰ τῆς ἀναστροφῆς μετ' ἀνθρώπων ἢ ἄλλων ἐμψύχων θεωρουμένων ὄντων, ἀποδεικνύει τὸ διαφέρον τῆς ἀναστροφῆς ἢ συμπαθείας.

Ἀμφότερα τῆς ἐπικοινωνίας τὰ εἶδη δύνανται περὶτέρῳ νέας νὰ τάμωσιν ὁδοὺς.

Οὗτος μὲν πειρᾶται νὰ μάθῃ νέα φυτά, ζῷα, νέας χώρας κατὰ τὴν ἀποψιν αὐτῶν, ἱστορικὰ γεγονότα κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πορείαν των (χωρὶς δηλονότι νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ αἷτια αὐτῶν), νέας λέξεις γλώσσης τινός κ.λ. Διὰ τούτων ἐκδηλοῦται ἐμπειρικὸν διαφέρον.

Ἄλλος δὲν ἀρκεῖται εἰς τοῦτο. Οὗτος ζητεῖ καὶ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν σημεσίαν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ιδιότητος καὶ διατάξεως, τὰ αἷτια καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἐκάστου φαινομένου, καὶ τοὺς σχετικούς κανόνας καὶ νόμους νὰ ὀρίσῃ. Ἐν συντόμῳ, οὗτος ἐπιμελῶς ἐρευνᾷ τὴν ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν καὶ σχέσιν τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων. Ἡ τοιαύτη τάσις καλεῖται θεωρητικὸν ἢ ἐρευνητικὸν διαφέρον.

Τὸ διαφέρον τρίτου τινὸς πάλιν διευθύνεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦ ἐν τῇ φύσει, τῇ τέχνῃ καὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Περὶ τούτου λέγομεν, ὅτι ἔχει καλαισθητικὸν διαφέρον.

Κατὰ ταῦτα τὸ ἐμπειρικὸν, τὸ ἐρευνητικὸν καὶ καλαισθητικὸν διαφέρον εἶναι τὰ τρία εἶδη τοῦ διαφέροντος τῆς ἐμπειρίας. Ἀνάλογον δ' ὑποδιαίρεσιν παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ διαφέροντι τῆς ἀναστροφῆς.

Μετέχω π.χ. ζωηρότατα τῆς εὐτυχίας καὶ δυστυχίας γνωστῶν μοι ἀτόμων καὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἥρωος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνός ὄντος ἐν τινι παραμυθίῳ κ.λ. καὶ μετὰ προσοχῆς παρακολουθῶ τὴν τύχην αὐτῶν, συναισθανόμενος καὶ πράττων μετ' αὐτῶν. Τὸ διαφέρον μου ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καλεῖται συμπαθητικόν.

"Άλλοτε τὸ διαφέρον μου κατευθύνεται, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἰς μεῖζόν τι σύνολον ἀνθρώπων, π.χ. εἰς τὴν ἱστορίαν ἐνὸς λαοῦ καὶ κράτους ἢ τῆς ὕλης ἀνθρωπότητος. Τοῦτο εἶναι τὸ κοινωνικὸν διαφέρον.

Τέλος προσπαθῶ πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον νὰ ἐπεκτείνω τὰς γνώσεις μου περὶ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ καλύτερον νὰ γνωρίσω τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν μου. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δρᾷ τὸ θρησκευτικὸν μου διαφέρον¹.

4. Τὰ δύο κύρια τῆς ἐπικοινωνίας εἶδη, ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ ἀναστροφή, ἀποτελοῦσι τὰς σπουδαιότατας πηγὰς τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἐκ τούτων ἀντλοῦσιν οἱ παῖδες ἤδη πρὸ τῆς εἰς τὸ Σχολεῖον φοιτήσεως αὐτῶν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ πνευματικὸς αὐτῶν θησαυρὸς δεικνύει δύο κυρίας ομάδας παραστάσεων, ἀναλόγους πρὸς τὰς δύο ταύτας πηγὰς, τὰς ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ τὰς ἐκ τῆς ἀναστροφῆς προερχομένας. Ὡσαύτως δ' ἡ ἐμπειρία καὶ ἀναστροφή αὐτῶν ἔλαβον πολλάκις μέχρι τοῦδε ἀφορμὴν νὰ τραπῶσιν εἰς διευθύνσεις ἀντιστοιχοῦσας καὶ πρὸς τὰ ἐξ τοῦ διαφέροντος εἶδη. Τὸ Σχολεῖον ἤδη δὲν δύναται νὰ νοίξῃ νέας πηγὰς τοῦ εἰδέναι, ἀλλὰ πρέπει ταύτας εὐρύτερον μόνον νὰ ἐπωφεληθῇ· ὀφείλει δὲ νὰ ἔχῃ σκοπὸν νὰ ἀφήσῃ τοὺς παῖδας καὶ κατόπιν νὰ ἀθροίζωσιν ἐμπειρίαν καὶ νὰ περιέπωσι τὴν ἀναστροφήν αὐτῶν κατὰ ποικίλας διευθύνσεις. Αἱ ἤδη ἀποτελεσθεῖσαι ομάδες παραστάσεων πρέπει νὰ συμπληρωθῶσι καὶ ἐπεκταθῶσιν.

Κατὰ ταῦτα ἀπαιτοῦνται δύο κύριαι ομάδες διδασκτέων μαθημάτων, ὧν ἡ μὲν θὰ σκοπῇ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀναστροφῆς, ἡ δὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐμπειρίας. Ἐκείνην μὲν ὀνομάζομεν ομάδα τῶν ἱστορικῶν, ταύτην δ' ομάδα τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων. Ἐκατέρᾳ δὲ τῶν ομάδων τούτων περιλαμβάνει ἀριθμὸν τινα μαθημάτων ἀναλόγων πρὸς τὰ ἀντικείμενα, εἰς ἃ ἀναφέρεται ἡ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀναστροφή. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν:

¹ Ἐκτενέστερον περὶ διαφέροντος ἰδ. Ζαγγογιάννη Παιδαγωγοῦσαν Διδασκαλίαν, σελ. 35--66. Σ. Μ.

I. Ἱστορικά μαθήματα.

1. Φρονηματιστικά :

α') Φρονηματιστικά ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ (Παραμύθια, Ρομάνων καὶ ἄλλα διηγήματα ἠθικοῦ-θρησκευτικοῦ περιεχομένου).

β') Θρησκευτικά ἐν γένει.

γ') Πολιτικὴ Ἱστορία.

2. Γλωσσικά.

3. Ὡδική.

II. Φυσιογνωστικά μαθήματα.

1. Φυσιογνωστικὴ διδασκαλία (Φυσικὴ Ἱστορία καὶ Φυσικὴ Πειραματικὴ).

2. Γεωγραφία.

3. Μαθηματικά (Ἀριθμητικὴ, Γεωμετρία).

4. Ἰχνογραφία.

5. Γυμναστική.

6. Χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι.

5. Τὰ μαθήματα ταῦτα δυνάμεθα περαιτέρω νὰ διατάξωμεν μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, καὶ τότε θὰ ἔχωμεν :

I. Μαθήματα, ἅτινα καθιστῶσι γνωστὸν τῷ μαθητῇ τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἥτοι πρόσωπα, πράξεις, φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα κ.λ. Ταῦτα περιλαμβάνομεν ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν πραγματικῶν μαθημάτων ἢ τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας καὶ ἐννοοῦμεν ὑπὸ ταύτην :

1. Τὰ ἱστορικὰ μαθήματα. 2. Τὴν Φυσιογνωσίαν.

3. Τὴν Γεωγραφίαν.

II. Μαθήματα, ἅτινα ὀφείλουσι νὰ παράσχωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν γνῶσιν τῶν σημείων διὰ τὰς τῶν πραγμάτων παραστάσεις, καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν πραγμάτων, ἢ εἰς δολογικὰ μαθήματα. Εἶναι δὲ ταῦτα :

1. Γλωσσικά. 2. Μαθηματικά.

III. Μαθήματα, ἅτινα ἀπασχολοῦσι τὸν μαθητὴν εἰς τὸ καλὸν ἢ Καλλιτεχνικά μαθήματα, ἦτοι :

1. Ὡδική. 2. Ἰχνογραφία.

IV. Μαθήματα, ἅτινα σκοπὸν ἔχουσι νάναπτύξωσι σωματικὰς δεξιότητας ἢ χειροτεχνικά μαθήματα, εἰς ταῦτα δ' ἀνήκουσιν :

1. Γυμναστική. 2. Χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι¹.

Ἀνάγκη λοιπόν, ὥπως πάντα τὰ μαθήματα ταῦτα διδάσκωνται ἐν τῷ παιδαγωγῶντι σχολείῳ, πρὸς δὲ παρέχεται τοῖς τροφίμοις ποτὸν τι γνώσεων καὶ δεξιότητων, οὕτω δὲ καὶ τὸ διαφέρον αὐτῶν διεγείρηται. Διότι, ὥπως ἀνωτέρω εἶδμεν, διὰ τῆς διεγέρσεως τοῦ διαφέροντος προάγεται καὶ ὁ τῆς Ἀγωγῆς σκοπός. Ἀκριβέστερα τις ἐξέτασις τῆς ἐπιδράσεως ἐκάστου τῶν μαθημάτων, ὡς πρὸς τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἀναστροφήν τοῦ τροφίμου, θὰ δείξῃ ἡμῖν ἀκριβέστερον πῶς εἶναι δυνατόν τοῦτο νὰ συμβῇ.

6') Παιδαγωγικὴ σημασία ἐκάστου τῶν μαθημάτων.

1. Τὰ Φρονηματιστικά.

1. Τὰ φρονηματιστικὰ μαθήματα ὑποδιαιροῦνται εἰς τὰ φρονηματιστικὰ ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ, περιλαμβάοντα Παραμύθια, Ροβινσῶνα, καὶ ἄλλα διηγήματα ἠθικοῦ - θρησκευτικοῦ περιεχομένου, καὶ περιοριζόμενα εἰς τὰ πρῶτα σχολικὰ ἔτη - καὶ εἰς τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὴν Πολιτικὴν Ἱστορίαν. Τὰ μαθήματα ταῦτα εὐρίσκονται εἰς ἅμας οὖν σχέσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς Ἀγωγῆς. Διότι κύριον ἔργον ἔχουσι νὰ παρέχωσιν ὕλην διὰ τὴν ἐξαγωγήν ἠθικῶν ἀξιομάτων, ἅτινα ἀποτελοῦσι σπουδαῖον μέρος τοῦ πρὸς μόρφωσιν χαρακτηρος. Κατορθοῦ-

¹ Τὴν κατὰ Reine διάταξιν τῶν μαθημάτων τοῦ παιδαγωγῶντος σχολείου ἰδ. ἐν ἡμετέρᾳ διατριβῇ, ἐν τῇ Ἑπετηρίδι τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου Σμύρνης, ἔτ. Β' σελ. 10. Σ. Μ.

ται δὲ τοῦτο διὰ τούτου, ὅτι ἐκθέτομεν τοῖς μαθηταῖς πράξεις προσώπων ἢ ὄντων, ὡς προσώπων νοουμένων, ἅμα δὲ καὶ τοὺς σκοπούς, οὓς ἐπεδίωκον, καὶ τὰς ἀρχάς, ἀφ' ὧν ὠρμῶντο εἰς τὰς πράξεις αὐτῶν (πρβλ. τόμ. Α' σελ. 343). Οὕτω δ' ἐπεκτείνεται ἡ πραγματικὴ ἐμπειρία αὐτῶν, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἡθικὴ γνῶσις καθίσταται σφαιρότερά καὶ ἐμβριθέστερά.

2. Τὰ θρησκευτικὰ δὲ προσέτι ἔχουσι κύριον σκοπὸν νὰ διαμορφώσωσι τὴν θρησκευτικὴν τῶν μαθητῶν συνείδησιν, καὶ νὰ προαγάγῃ τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν συναίσθημα (Πρβλ. τόμ. Α' σελ. 350). Οὕτω δὲ καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀμέσως ὑποβοηθοῦσιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς.

3. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ κυρία καὶ πραγματικὴ ἱστορικὴ διδασκαλία δὲν δαπανᾷται εἰς τὴν ἐξέτασιν ἀτομικῶν - ἡθικῶν σχέσεων. Ὁ κύριος σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ὁ κατ' οἰκὸν πάσης χώρας ἔχει καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Δι' ἐκλογῶν δὲ καὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς γνώμης αὐτοῦ, προκειμένου περὶ τῆς προτάσεως καὶ ψήφισεως νομοσχεδίων, διὰ τῆς καταλήψεως ἀξιωματικῆς τιμῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῆς διαχειρίσεως τούτου, διὰ τῆς ἐξασκήσεως ἐνὸς ἐπαγγέλματος, τῆς μετοχῆς εἰς συλλόγους καὶ σωματεῖα, κ.λ. κ.λ. καλεῖται ἕκαστος, ὥπως μετὰσχῃ τοῦ καθορισμοῦ τῆς τύχης τοῦ κράτους, εἰς ὃ ἀνήκει, καὶ τῶν κατ' οἰκὸν αὐτοῦ.

Ἡ κοινωνικὴ δ' ἡθικὴ ἀπαιτεῖ, ὥπως ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ καταβάλληται προσπάθεια πρὸς διαρκῆ ἐπὶ τὰ βελτίω προόδον· τὸ ἄτομον ὀφείλει νὰ φροντίζῃ, ὥπως αἱ σχέσεις καὶ διατάξεις ἐν τῷ κράτει πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τελειοποιῶνται ἀπὸ τε τῆς ἐπόψεως τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ κράτους τούτου (ιδ. ἀν. σελ. 30). Πρὸς τοῦτο δ' ὅμως ἔχει ἀνάγκη ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν σημερινῶν σχέσεων καὶ τῆς νῦν καταστάσεως τοῦ κράτους τούτου· ἄνευ τούτων δὲν δύναται νὰ κρίνῃ κατὰ πόσον αὗται ἔχουσιν ἀνάγκη τῆς τοιαύτης βελτιώσεως, καὶ εἶναι κατάλληλοι πρὸς ταύτην, καὶ διὰ τίνων μέσων εἶναι δυνατόν ἡ βελτίωσις αὕτη νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἀλλ' αἱ σημεριναὶ κοινωνικαὶ σχέσεις καὶ καταστάσεις εἶναι πολὺ πολύπλοκοι καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταστῶσιν εὐκόλως καταληπτὰ εἰς μαθητὴν σχολείου τινὸς ἄνευ ἄλλης

τινὲς προπαρασκευῆς πρὸς τοῦτο. Τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ κατορθωθῇ μόνον, ὅταν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ ἀπλουστάτων ἱστορικῶν πραγμάτων, ἐντεῦθεν δὲ βαθμικῶς προβαίνωμεν¹ εἰς αἰεὶ δυσκολώτερα καὶ πολυπλοκώτερα, οὕτω δὲ φέρωμεν εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ πῶς ἡ σημερινή κατάστασις ὀλίγον κατ' ὀλίγον προέκυψεν. Διὰ τοῦτο ὡς ὁ κύριος σκοπὸς τῆς Ἱστορίας πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως καὶ προόδου. Διὰ ταύτης καθίσταται ὁ τρόφιμος ἱκανὸς νὰ μετέχῃ τῆς ἐργασίας πρὸς τὴν περαιτέρω πρόοδον, οὕτω δὲ νὰ ἐκπληρώσῃ καὶ τὸν κοινωνικὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Αὐτόδηλον δ' εἶναι, ὅτι τὸ παιδαγωγοῦν σχολεῖον δὲν δύναται νὰ δεῖξῃ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην παρὰ πάσαις ταῖς χώραις καὶ πᾶσι τοῖς λαοῖς. Διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ὅλης ταύτης ὕλης ἐκλέγει πρὸ πάντων ἐκείνην, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν χώραν, ἐν ᾗ προϋποτίθεται, ὅτι θὰ ζήσῃ καὶ θὰ δράσῃ ποτὲ ὁ τρόφιμος, αὕτη δ' εἶναι ἡ πατρίς αὐτοῦ. Ἡ Ἱστορία ἄρα τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ εἶναι ἡ κυρίως διδασκτέα ἱστορικὴ ὕλη ἐν τῷ παιδαγωγοῦντι σχολείῳ. Ἡ δὲ Ἱστορία τῶν ξένων χωρῶν ἐξετάζεται μόνον ἐφ' ὅσον ἀπαιτεῖ τοῦτο ἡ κατανόησις τῆς πατρίδος.

4. Πᾶσα δ' ὁμῶς φρονηματιστικὴ ὕλη προάγει προσέτι τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς καὶ ἐρμέσεως, ὡς αὐσιωδῶς συντελοῦσα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἰδιαιτέρου τῆς διδασκαλίας σκοποῦ, δηλ. τῆς μορφώσεως πολυμεροῦς ἀμέσου διαφέροντος. Ἐγκειται δ' εἰς τὴν φύσιν τοῦ μαθήματος, ὅτι ἰδίᾳ ἀναπτύσσει τὰ τρία διαφέροντα τῆς ἀναστροφῆς, ἥτοι τὸ συμπαθητικόν, τὸ κοινωνικόν καὶ τὸ θρησκευτικόν.

Ἡ ζωηρὰ ἀπεικόνισις τῆς χαρᾶς καὶ λύπης, τῆς εὐχαριστήσεως καὶ δυσχερεσκείας, ἣν δοκιμάζουσι φανταστικὰ ἢ ἱστορικὰ πρόσωπα, συντελεῖ, ὥπως καὶ ὁ τρόφιμος συγχάριρ ἢ συλλυπῆται τούτοις. Ἡ συμπάθεια δ' αὐτοῦ παρακινεῖ αὐτὸν νὰ ἀσχολῇται περαιτέρω μετὰ

¹ Ὅτι διὰ τῶν ἐνταῦθα λεγομένων δὲν ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς τὴν καθαρῶς χρονολογικῶς προάξουσιν διάταξιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης δείκνυται ἐξ ὅσων λέγονται ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ ἐν σελ. 195 καὶ ἐξ. Πρὸβλ. προσέτι καὶ ἡμετέραν πραγματείαν ἐν τῇ Β' Ἐπετηρίδι τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου, ἐνθα ἐκτενῶς λέγομεν τίναν διάταξιν ἡμεῖς προκρίνομεν ἐν σελ. 21—30. Σ. Μ.

τῶν προσώπων ἐκείνων καὶ ἀκριβέστερον νὰ παρακολουθήσῃ καὶ γνωρίσῃ τὴν τύχην αὐτῶν. Οὕτω δ' εὐκόλως διεγείρεται παρ' αὐτῷ τὸ συμπαθητικὸν διαφέρον.

Ἡ Ἱστορία δ' ὅμως φροντίζει ἰδίᾳ καὶ περὶ τῆς περαιτέρω ἐπεκτάσεως τῆς συμπαιδείας καὶ τοῦ διαφέροντος. Δεικνύει εἰς τὸν μαθητὴν πράξεις καὶ τύχας προσώπων οὐχὶ ὡς ἀτόμων μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς μελῶν μεζονός τινος ὅλου, τῆς κοινωνίας· συντελεῖ, ὅπως οὗτος διαβλέπῃ καὶ ἐννοῇ τὴν ἀξίαν πιστῆς καὶ εὐλικρινοῦς συμβιώσεως, καὶ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ βίου ἐν εὐνομούμενῃ καὶ καλῶς διατεταγμένῃ πολιτείᾳ. Οὕτω δὲ γεννᾶται μετοχή καὶ διαφέρον διὰ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις, ἧτοι κοινωνικόν.

Ἐν τῇ Ἱερᾷ ἀλλὰ καὶ τῇ Πολιτικῇ Ἱστορίᾳ, καὶ τῇ φρονηματοπιστικῇ διδασκαλίᾳ ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἐμφανίζεται συχνάκις ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ τρόφιμος βαθυτέρον κατανοεῖ καὶ ταύτην καὶ διδάσκεται νὰ θεωρῇ τὴν στενὴν πρὸς τὸν Θεόν σχέσιν ὡς εὐλογίαν καὶ εὐχὴν. Οὕτω δὲ τίθεται ἡ βάσις καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ διαφέροντος.

Ταῦτα εἶναι ὀλίγοι τινὲς μόνον ὑπαινιγμοὶ περὶ τῆς διὰ τῶν φρονηματοπιστικῶν διεγέρσεως τῶν διαφερόντων τῆς ἀναστροφῆς. Πῶς νῦν δυνάμεθα νὰ διεγείρωμεν καὶ προάγωμεν τὸ διαφέρον ἐν τε τοῖς φρονηματοπιστικοῖς καὶ τοῖς λοιποῖς μαθητάσιν διὰ τῆς καταλλήλου ἐκλογῆς, διατάξεως καὶ ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης, θὰ εἴπωμεν κατωτέρω.

2. Ἡ Φυσιογνωσία.

1. Ὑπὸ τὴν Φυσιογνωσίαν ἐννοοῦμεν τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν, περιλαμβανούσαν Ζωολογίαν, Φυτολογίαν καὶ Ὄρυκτολογίαν, καὶ τὴν Φυσικὴν, περιλαμβανούσαν τὴν Φυσικὴν Πειραματικὴν καὶ τὴν Χημείαν.

Σκοπὸς τῆς Φυσιογνωσίας εἶναι ἡ ἐπέκτασις τῆς ἐμπειρίας τοῦ παιδός. Ὁ παῖς ἔχει ἤδη ἀποκτήσει πρὸ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως, δι' ἰδίας παρατηρήσεως πλῆθὺν παραστάσεων. Αὗται δ' ὅμως κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀνακριβεῖς καὶ ἐλλιπεῖς, πολλὰ δὲ καὶ παντελῶς λείπουσιν. Εἶναι δ' ὅμως γνωστὸν, ὅτι εὐρεῖα καὶ ἐμβριθὲς γνῶσις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία ἐν σχέσει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς Ἀγωγῆς.

Δὲν ἀρκεῖ ὁ παῖς νὰ μανθάνῃ ἐν τῷ φρονηματιστικῷ μαθήματι, πλὴν ἄλλων, νὰ διακρίνῃ τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ. Ἐὰν εἶναι ἀνάγκη νὰ γεννηθῇ παρ' αὐτῷ ἰσχυρὰ ἠθικὴ βούλησις, πρέπει οὗτος νὰ εἶναι πεπεισμένος, ὅτι ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ μέσα πρὸς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν. Τὴν πεποίθησιν δὲ ταύτην ἐμβάλλει καλὴ τοῦ φυσιογνωστικοῦ μαθήματος διδασκαλία. Αὕτη δεικνύει τῷ μαθητῇ πόσον πλουσία εἶναι ἡ φύσις εἰς ζῶα, φυτὰ, ὄρυκτά καὶ φυσικὰ καὶ χημικὰ φαινόμενα. Προσέτι διδάσκει αὐτόν, πῶς δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπωφεληθῇ τινὰ τῶν πραγμάτων τούτων πρὸς ἰδίαν ὠφέλειαν, π. χ. πρὸς τροφήν, ἐνδυμασίαν, κατοικίαν, φωτισμόν, εὐκολίαν τῆς συγκοινωνίας, ἐπιστημονικοὺς καὶ καλλιτεχνικοὺς σκοποὺς, καὶ νὰ προφυλάττῃται ἀπὸ τῆς ἐπιβλαβοῦς ἐπιδράσεως ἄλλων. Οὕτω μανθάνει ὁ μαθητῆς, ὅτι ἡ φύσις ἔχει ἐτοίμους διὰ τὸν ἄνθρωπον πολλὰς ὕλας καὶ δυνάμεις, καὶ συγχρόνως πῶς δύναται καὶ πρέπει νὰ ἐπωφεληθῇ ταύτας διὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ. Ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης προκύπτει εὐκόλως ἡ πεποίθησις, ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν στερεῖται μέσων, ὅπως πορίζεται ἐντίμως τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, ἅμα δὲ καὶ ἄλλους βοηθῇ, ἐν συντόμῳ, ὅπως πραγματοποιῇ τὸ ἀγαθόν.

Τοῦναντίον ἐκεῖνος, ὅστις δὲν γνωρίζει τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἔχει ἡ ἐξωτερικὴ φύσις διὰ τὸ πράττειν τοῦ ἀνθρώπου, οὗτος οὐδέποτε δύναται νὰ ποκτήσῃ τὴν δύναμιν καὶ σταθερότητα τῆς βουλήσεως, ἣτις προκύπτει ἐκ τῆς βαθείας γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐπιτηδειότητος τῆς καταλλήλου χρησιμοποίησεως ταύτης. Διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς νὰ καταστήσωμεν γνωστὸν τῷ τροφίμῳ, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ φύσις περιέχει τὰ μέσα πρὸς πραγματοποίησιν ἐπαινετῶν σκοπῶν. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ, ὡς ὁ κύριος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῶν φυσιογνωστικῶν ἐν τῷ παιδαγωγοῦντι Σχολείῳ.

2. Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐδηλώθη ἤδη προσέτι, ὅτι ἐν τῷ παιδαγωγοῦντι σχολείῳ πρέπει νὰ λαμβάνηται πρὸ πάντων πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ ἡ σχέσις τῆς φύσεως πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐξετάσει ζώων, φυτῶν καὶ τῶν τοιούτων ἀρχόμεθα κατὰ κανόνα ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου· ἐξετάζομεν ἄρα ἐν πρώτοις τὴν ὠφέλειαν καὶ βλάβην, τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τὴν πρὸς τὸ θυμικὸν ἡμῶν σχέσιν τινῶν

τούτων, π. χ. τῶν ῥιζικῶν πτηνῶν, ὠρεῶν τὴν μορφὴν ἢ εὐὸσμων ἀνθέων κ.λ. κ.λ. Οὐδαμῶς δ' ἔμως περιορίζομεθα εἰς ταῦτα. Πῶς ἢ ἡδύναντο οἱ τρόφιμοι ἡμῶν ὀρθῶς νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, ἐὰν μὴ ἐνεθάλλομεν αὐτοῖς τὴν πεποιθήσιν περὶ τῆς τελείας σκοπιμότητος, ἣτις πανταχοῦ τῆς φύσεως ἐμφανίζεται; Διὰ τοῦτο παρέχουμεν αὐτοῖς ἀκριβεῖς γνώσεις καὶ περὶ τῆς σωματικῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ βίου τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως. Ἰδίᾳ δὲ δεικνύομεν αὐτοῖς, ὅτι ζῶα καὶ φυτά, ἕνεκα ἰδιαιτέρας κατασκευῆς τῶν ὀργάνων αὐτῶν, εἶναι τελειότατα κατηρησμένα πρὸς εἰδικὰ ἐνεργεῖας. Ἡ βιολογία ὅρα ὀφείλει νάποτελῃ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς Φυσιολογίας. Αὕτη παρέχει πραγματικὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ οὕτω δεικνύει εἰς τὸν μαθητὴν σαφέστερον καὶ πληρέστερον τὴν σπουδαιότητα ταύτης διὰ τὸν ἄνθρωπον.

3. Ὅπως δ' ἔμως καταστήσωμεν σαφεστάτην εἰς τὸν μαθητὴν τὴν ἐνέργειαν καὶ σπουδαιότητα ἐκάστου ἀντικειμένου, πρέπει κατὰ τὴν διδασκαλίαν νὰ φέρωμεν τοὺς διαφοροὺς κλάδους τῶν φυσιολογικῶν μαθημάτων εἰς τὴν ὁρθὴν πρὸς ἀλλήλους σχέσιν. Ἐν τῇ φύσει δηλ. παρουσιάζονται ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀντικείμενα ἐκ τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς Φυσιολογίας, ἥτοι τῆς Ζωολογίας, Φυτολογίας, Ὀρυκτολογίας, Χημείας καὶ Φυσικῆς, συγχρόνως ἐν ἐνεργείᾳ ὄντα. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ καλλιεργίᾳ τοῦ λειμῶνος μεγάλην σημασίαν κέκτηται ἡ ποιότης τοῦ ἔδαφους καὶ ἡ λίπανσις αὐτοῦ, οἱ ἀσπάλακες, οἱ μύες, οἱ σκώληκες καὶ αἱ γαλαῖ, πρὸς δὲ πλῆθος φυτῶν. Ἡ κατ'ἀλλήλους λίπανσις ὑποβοηθεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυτῶν, σκώληκες καὶ μύες βλάπτουσι ταύτην, οἱ ἀσπάλακες καὶ αἱ γαλαῖ θηρεύουσι τὰ ζῶα ταῦτα καὶ οὕτως ὑποβοηθοῦσι τὴν καλλιεργίαν. Ἡ σχέσις αὕτη τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως πρὸς ἄλληλα γίνεται καταφανεστάτη, ἐὰν ἐξετάζωμεν ταῦτα καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐν τῷ αὐτῷ συνδυασμῷ. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀποτελοῦμεν μίαν ὁμάδα, μίαν οἰκογένειαν, κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς καλλιεργίας τῶν δημητριακῶν καρπῶν, καὶ πραγματευόμεθα κατὰ τὴν ἀνωτέρω δηλωθεῖσαν διάταξιν τὰ εἶδη αὐτῶν, τὰ σπουδαιότατα ζιζάνια, τὸν κῆν (σιταρόψειραν), τὴν λίπανσιν, τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ εἶναι δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσωσι, τὸ σύστημα, καθ' ὃ εἰς δύο συνεχῆ ἔτη δὲν καλλιεργεῖται ἐν τῷ αὐτῷ ἄγρῳ τὸ αὐτὸ εἶδος καρπῶν, ἀλλὰ

κατ' ἑτος καὶ ἄλλο, ὅπως λαμβάνη καιρὸν ὁ ἀγρὸς νὰ ἀνταναστήσῃ τὰ ἐξαντλούμενα συστατικά, τὸν μύλον κ.λ. κ.λ. Ὡσαύτως προκειμένου περὶ τῶν ἀμπελῶν δὲν ἐξετάζομεν μόνον τὸ φυτὸν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τὰ διάφορα εἶδη αὐτοῦ, τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα, ὅφ' ὃ εἶναι δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσῃ, τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτά, ἅτινα συντελοῦσιν εἰς τὴν βλάστην αὐτῆς, τὰς διαφόρους ἀσθενείας αὐτῆς ἐν γένει καὶ τὰ μέσα τῆς καταπολεμήσεως αὐτῶν κ.λ. κ.λ. Συντόμως ἡμεῖς δὲν χωρίζομεν τοὺς διαφόρους κλάδους τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων ἀπ' ἀλλήλων, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τὰ παρ' ἡμῖν σχολεῖα, ἐν οἷς ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ καὶ πλέον διδάσκεται μόνον Ζωολογία, εἴτε μόνον Φυτολογία, εἴτε μόνον Ὀρυκτολογία καὶ οὕτω καθεξῆς, ἀλλὰ διδάσκομεν τοὺς μαθητὰς τὰ ζῶα, φυτὰ κ.λ. κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὰς ομάδας, καθ' ὅς ἐν τῇ φύσει εὐρίσκονται καὶ ἐμφανίζονται ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω δὲ γίνεται καταφανεστάτη ἡ σπουδαιότης καὶ σημασία τῶν καθ' ἑκάστον. [Καλλίστην συμβολὴν καὶ ἄριστον ὑπόδειγμα τῆς τοιαύτης παραλλήλου ἐρεύνης τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων παρέχει ὁ Junge ἐν τῇ εὐρύτατα γνωστῇ καὶ παντὶ γερμανομαθεῖ Διδασκαλίᾳ θερμότατα συνιστωμένη συγγραφῇ: «Der Dorfteich als Lebensgemeinschaft». Ἐν ταύτῃ ἐξετάζεται μικρὰ τις λίμνη καὶ δὴ:

α'). Ἡ εἰκὼν αὐτῆς κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἔτους ἐποχάς·

β'). Τὰ μέλη αὐτῆς, καὶ δὴ α') τὰ ζῶα, β') τὰ φυτά, γ') ἡ ἀνόργανος φύσις].

4. Ἡ τοιαύτη διάταξις τῆς ὕλης τῶν διαφόρων κλάδων τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων εἶναι ἔτι μᾶλλον ἄξια συστάσεως καὶ διὰ τοῦτο, διότι διὰ ταύτης ἀσφαλέστατα δύναται νὰ ἀπαιτηθῇ τὸ ἕμμεσον διαφέρον καὶ δὴ τὸ ἐρευνητικόν. Ἡ ἐξέτασις τῶν διαφόρων ἀντικειμένων κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῶν γνωρίσματα μόνον, χωρὶς δηλ. νὰ λαμβάνηται πρὸ ὀφθαλμῶν ἢ σπουδαιότης αὐτῶν, δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ ἐμπειρικὸν διαφέρον. Ὅταν δ' ὅμως ἐξετάζωμεν προσέτι τὴν ἐν τῇ πορείᾳ τῶν φυσικῶν φαινομένων παρατηρουμένην σταθερὰν ἀκρίβειαν, καὶ ἀπαράβατον εἰς ὀρισμένους νόμους ὑπακοήν, ἐπιμελῶς δ' ἐρευνῶμεν καὶ τὰς αἰτιώδεις σχέσεις, αἵτινες ἐκδηλοῦνται ἐν τῷ βίῳ ἐκάστου φυτοῦ, ἐκάστου ζώου καὶ ἐν τῇ συμβιώσει ὄντων διαφόρων εἰδῶν, ἀσφαλῶς διεγείρομεν τὸ ἐρευνητικὸν διαφέρον· οἱ μαθη-

ταὶ ὄλῳν ἔτι χαίρουσι βλέποντες ἀνακαλυπτομένους τὰς ποικίλας σχέσεις ἐν τῷ βίῳ τῆς φύσεως καὶ ταχέως προσπαθοῦσι καὶ μόνοι νὰ λύσωσι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ αἶνιγμα τὸ ἐν τῇ φύσει παρρυσιαζόμενον.

Ἀρθρωνωτάτην εὐκαιρίαν εὐρίσκει ἡ φυσιογνωστικὴ διδασκαλία νάναπτύξῃ καὶ τὸ καλαισθητικὸν τῶν μαθητῶν διαφέρον. Πλειστάκις καὶ ἐν ἐκδρομαῖς καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς παραδόσεως ἀσχολούμεθα μετὰ φυτῶν, μετὰ ζώων, π.χ., πτηνῶν, χρυσαλλίδων κ.λ., καὶ μετὰ ὀρυκτῶν, διακρινομένων διὰ τὰς ὥραιάς μορφάς, χρώματα κλ. Ὁ ἐξέφρων Διδάσκαλος καθιστᾷ τοὺς μαθητάς προσεκτικούς εἰς τὰς ταιαύτας καλλονάς, καὶ τὸ πολὺ ἐν τῇ φύσει καλὸν ταχέως προσελκύει αὐτοὺς καὶ προάγει τὸ καλαισθητικὸν διαφέρον αὐτῶν.

Καὶ τὰ τῆς ἀναστροφῆς δὲ διαφέροντα προάγονται διὰ καλῆς φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας καὶ δὴ τὸ συμπληθητικόν, διότι αὕτη καθοδηγεῖ τοὺς παῖδας εἰς φιλόανθρωπον περιποίησιν τῶν ζώων καὶ φυτῶν (τόμ. I σελ. 320 καὶ ἐφ.) καὶ τὸ θρησκευτικόν, διότι διαρκῶς δεικνύει εἰς αὐτοὺς πόσον σκοπίμως πάντα εἶναι διατεταγμένα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ φύσει (τόμ. I σελ. 349). Οὕτω δ' ἔταν κατόπιν ἐν τῷ θρησκευτικῷ μαθήματι γίνῃ λόγος περὶ τῆς πανσοφίας καὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ, οἱ λόγοι τοῦ Διδασκάλου δὲν εἶναι ἀκατάληπτοι εἰς τοὺς μαθητάς, οὐδὲ πίπτουσιν εἰς ὧτα μὴ ἀκούοντων, διότι οἱ λόγοι οὗτοι ἀμέσως ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν ὀρισμένα πράγματα, ἐν οἷς αὐτοὶ διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων ἀντελήφθησαν τὰς ιδιότητας ταύτας τοῦ ὑπάρχοντος ὄντος.

3. Ἡ Γεωγραφία.

I. Ἡ Γεωγραφία ἀσχολεῖται περὶ τὴν Γῆν μετὰ τῆς ἀτμοσφαίρας αὐτῆς, καὶ περὶ τοὺς ἀστερισμούς. Τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ Γῆ, ἣν μάλιστα ἀπεικονίζει καὶ ἐξετάζει ὡς κατοικίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἄλλων ὄντων. Οὕτω δ' ἡ Γεωγραφία συμπληροῦ τὴν Φυσιογνωσίαν καὶ ἐπεκτείνει, ὥπως καὶ αὕτη, τὴν ἐμπειρίαν τῶν παιδῶν. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαθητοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν Γεωγραφίαν εἶναι ἀναγκαία διὰ τὸ παιδαγωγοῦν σχολεῖον κυρίως ἔνεκα τῆς σχέσεως, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ πλουσίας ἐμπειρίας καὶ τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ δρᾶσις καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν ἀνθρώπων ἐνὸς τόπου ἐξαρτᾶται

πολύ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ τύπος ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐκ τοῦ εἶδους τῆς ἐπιδράσεως ταύτης. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τοὺς κατοίκους τῶν βορείων μερῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν τροπικῶν χωρῶν, ὅπως πεισθῶμεν περὶ τούτου. Διὰ τοῦτο τὸ πράττειν ἐνὸς ἀνθρώπου πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν γεωγραφικὴν ποιότητα τοῦ τόπου, ἐν ᾧ οὗτος κατοικεῖ, καὶ τῶν χωρῶν, μεθ' ὧν ἐπικοινωνεῖ. Τοῦτο δ' ἔμως εἶναι ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος στερεῖται γεωγραφικῶν γνώσεων.

Ἦδη ὁ μὴ γνωρίζων ἀκριβῶς τὰς γεωγραφικὰς σχέσεις τῆς στενωτέρας πατρίδος αὐτοῦ κωλύεται ἐν τῷ πράττειν, ἀλλ' ἰδίᾳ τελεσφόρος ἐπικοινωνία μετὰ χωρῶν μακρὰν εὕρισκομένων εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος, ἄνευ γεωγραφικῶν γνώσεων· τοῦλάχιστον πρέπει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον νὰ γνωρίζῃ τις τὸ κλίμα καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν χωρῶν, μεθ' ὧν ἔρχεται εἰς σχέσεις, καὶ τὰς σπουδαιοτάτας ὁδοὺς τῆς μετ' αὐτῶν ἐπικοινωνίας. Τοῦναντίον ἐκεῖνος, ὅστις δὲν γνωρίζει καὶ ἀπὸ γεωγραφικῆς ἐπόψεως τὸν στενωτέρον καὶ εὐρύτερον κύκλον τῆς δράσεως αὐτοῦ, θὰ δοκιμάσῃ ἀποτυχίας τινὰς καὶ θὰ ὑποστῇ ἀρκετὰς λύπας ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ.

2. Ἡ Γεωγραφία δ' ἔμως δὲν εἶναι σπουδαία μόνον ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης, διότι δηλ. δεικνύει εἰς τὸν τρόφιμον, πῶς οἱ ἄνθρωποι ἐν τούτῳ ἢ ἐκεῖνῳ τῷ τόπῳ νῦν ζῶσιν ἢ ἀφείλουσιν νὰ ζῶσιν, ἀλλὰ καὶ διότι σπουδαίως ὑποβοηθεῖ τὴν διδασκαλίαν ἐν τοῖς ἄλλοις μαθήμασιν. Καὶ πρῶτον μὲν ἡ Γεωγραφία ῥίπτει τὸ λαμπρὸν αὐτῆς φῶς ἐπὶ τῆς Ἱστορίας διαφωτίζουσα καὶ καταυγάζουσα ταύτην. Δὲν εἶναι π. χ. σύμπτωσις, ὅτι ἡ Κόρινθος ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν ἦτο λαμπρὸν κέντρον ἐμπορίου, καὶ ὅτι ἐν Κρήτῃ ἤκμασεν ὁ πολιτισμὸς ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ὁ λοιπὸς ἑλληνικὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος κόσμος εὕρισκετο ἐν παχυλῇ ἔτι ἀμαθείᾳ. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ἀπλῆ σύμπτωσις, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Φοινίκης ἐνωρίτατα ἐπεδόθησαν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν, οὐδ' ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ πολὺ παρέμεινε διηρημένη εἰς πολλὰς μικρὰς καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων πολιτείας. Τίς δὲ δὲν γνωρίζει, ὅτι δὲν θὰ ἦσαν σήμερον τόσον ὀνομαστὰ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος, ἐὰν μὴ ἡ γεωγραφικὴ αὐτῶν θέσις καὶ διάπλασις ἦσαν τοιαῦται, οἷαι ἦσαν; Καὶ τίς δύναται νὰ ἐν-

νοήσῃ τὴν θρυμασίαν περὶ τὰ ναυτικά ἐπίδοσιν τῶν τριῶν ἡρωικῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψάρων, ἐὰν μὴ καὶ γεωγραφικῶς γνωρίζῃ ταύτας; Ἡ τίς δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν μακρὰν καὶ ἐν διαρκεῖ πάλῃ κατὰ ποικιλωτάτων βαρβάρων λαῶν διανυθεῖσαν περίοδον τοῦ Βυζαντικοῦ κράτους, ἐὰν μὴ καὶ γεωγραφικῶς γνωρίζῃ τοῦτο; Ἀνάλογα παραδείγματα δύναται νὰ εὔρῃ τις ἀνὰ πᾶν τῆς Ἱστορίας βῆμα. Ἡ Ἱστορία τύπου τινὸς εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς θέσεως, τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους, τῆς ἀρδεύσεως, τοῦ κλίματος, τῶν προϊόντων αὐτῆς κ.λ. Διὰ τοῦτο, ὅταν τις μανθάνῃ τὰς ἰδιαιτέρας γεωγραφικὰς σχέσεις τύπου τινός, κτᾶται οὕτω καὶ τελειότεραν καὶ βαθυτέραν γνῶσιν τῶν ἐν αὐτῷ ἱστορικῶν γεγονότων καὶ μεταβολῶν.

Ὁ Herder εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ὑπέδειξε τὴν τοιαύτην μεγάλην διὰ τὴν Ἱστορίαν σημασίαν τῆς Γεωγραφίας, γράφων: «Διὰ τῆς Γεωγραφίας καθίσταται ἡ Ἱστορία περτωταγωγημένος, οὕτως εἰπεῖν, χάρις διὰ τε τὴν φαντασίαν καὶ αὐτὴν τὴν κρίσιν· διότι μόνον τῇ βοηθείᾳ ταύτης καθίσταται σαφές, διατί ὁ λαὸς οὗτος καὶ οὐδεὶς ἄλλος τοιοῦτον καὶ οὐχὶ ἄλλο πρόσωπον διεδραμάτισεν ἐν τῇ σκηνῇ τῆς Γῆς ἡμῶν, διατί οὗτοι οἱ ἄρχοντες ἐδῶ, καὶ ἐκεῖνοι ἐκεῖ ἠδυνήθησαν νὰ ἄρξωσι, τοῦτο τὸ κράτος πολὺ, ἐκεῖνο δ' ὀλίγον ἠδυνήθη νὰ διαρκέσῃ, διατί αἱ ἐπιστῆμαι καὶ ὁ πολιτισμός, αἱ ἀνακαλύψεις καὶ αἱ τέχναι ταύτην καὶ οὐχὶ ἄλλην πορείαν διήνυσαν, καὶ πῶς ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας διὰ τῶν Ἀσσυρίων, Περσῶν, Αἰγυπτίων, Ἑλλήνων, Ῥωμαίων, Ἀράβων, Εὐρωπαϊῶν τέλος, ἡ σφαῖρα τῶν παγκοσμίου σημασίας γεγονότων καὶ ἐρίδων, ὅτε μὲν ἐδῶ, ὅτε δ' ἐκεῖ μετετοπίζετο. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ Γεωγραφία εἶναι ἡ βάσις τῆς Ἱστορίας καὶ ἡ Ἱστορία οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εἰς κίνησιν τεθεῖσα Γεωγραφία τῶν χρόνων καὶ τῶν λαῶν. Ὁ περιέπων τὴν μίαν ἄνευ τῆς ἑτέρας οὐδετέραν ἐννοεῖ, καὶ ὁ ἀμφοτέρων καταφρονῶν πρέπει νὰ ζῇ, ὅπως ὁ ἀσπάλαξ, οὐχὶ ἐπὶ τῆς Γῆς, ἀλλ' ὑπὸ ταύτην».

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἡ Γεωγραφία ὑποβοηθεῖ καὶ τελειοποιεῖ τὰς γνώσεις, ἃς πορίζεται ὁ μαθητὴς ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων. Διότι δὲν διδάσκει μόνον, ὅτι ἐνταῦθα μὲν παῦτα, ἐκεῖ δ' ἐκεῖνα τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ζῶσιν, ἀλλὰ συγχρόνως δηλοῦ καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς πρὸς τοῦτο λόγους, ἐξευρίσκουσα τὰς αἰ-

τιώδεις σχέσεις, αίτινες υπάρχουν μεταξὺ τῆς θέσεως, τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος χώρας τινὸς πρὸς τὰ ἐν ταύτῃ ζῶντα ζῷα καὶ φυτά.

Οὕτω λοιπὸν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Γεωγραφίας συναντῶνται ἀντικείμενα καθαρῶς γεωγραφικά, ἱστορικά καὶ φυσιογνωστικά. Δι-καίως ἄρα ὁ Ἑρβартος ἤδη ὠνόμαζε τὴν Γεωγραφίαν συνδυετικὴν ἐπιστήμην. Ὡς τοιαύτη λοιπὸν ἐπιστήμη ἡ Γεωγραφία ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν γνώσεων τοῦ μαθητοῦ εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ.

3. Διὰ τοῦτο δ' ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ περιορίζηται εἰς κενὴν τινα ἀπαρίθμησιν καὶ κατονομασίαν ἀντικειμένων, δὲν πρέπει νὰ συνίσταται εἰς μηχανικὴν τινα καὶ πνευματοκτόνον συσσώρευσιν ὀνομάτων καὶ ἀριθμῶν, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ ὡς πρότυπον τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Ritter, ἣν αὐτὸς ὁ Ritter ὥδέ πως χαρακτηρίζει: «Σκοπὸς μου ἦτο νὰ δώσω εἰς τὸν ἀναγνώστην ζωηρὰν εἰκόνα τῆς ὅλης χώρας, τῶν τῆς φύσεως καὶ τέχνης προϊόντων αὐτῆς, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς φύσεως, καὶ ταῦτα πάντα ὡς ἐν ἐνιαῖον ὅλον νὰ παραστήσω, οὕτως, ὥστε τὰ σπουδαιότατα συμπεράσματα περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀφ' ἑαυτῶν, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἀμοιβαίας συγκρίσεως νὰ ἀναπτύσσωνται καὶ ἐξάγωνται, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ Γῆ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς εὐρίσκονται εἰς στενωπτάτην ἀλληλεπίδρασιν.»

Διὰ τοῦτο ἡ καλὴ διδασκαλία τῆς Γεωγραφίας ὑποδεικνύει πανταχοῦ κατὰ πόσον χώρα τις παρέχει εὐμενεῖς ἢ δυσμενεῖς συνθήκας καὶ ὅρους διὰ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, καὶ τίνες σχέσεις υπάρχουν μεταξὺ τῆς χώρας ταύτης καὶ τῆς δράσεως καὶ ἱστορίας τῶν ἐν αὐτῇ οἰκούντων. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον φροντίζει νὰ παρέχῃ σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς παραστάσεις τῆς θέσεως καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους, τοῦ κλίματος καὶ τῶν προϊόντων, τῆς ἐνασχολήσεως τῶν κατοίκων, τῆς συγκοινωνίας, τῶν πόλεων καὶ συνοικισμῶν ἐν γένει κ.λ. κ.λ. Ἰδιαιτάτα δὲ δεικνύει περαιτέρω, πῶς ταῦτα πάντα ἀπ' ἀλλήλων ἐξαρτῶνται, πῶς π.χ. ὠρισμένας τις θέσεις καὶ ποιότητος τοῦ ἐδάφους εἶναι ἡ αἰτία ὠρισμένου κλίματος, πῶς τοῦτο ὠρισμένα προϊόντα παράγει, καὶ πῶς ἐκ τούτων ἐξαρτᾶται ἡ ἐνασχόλησις τῶν κατοίκων, περαιτέρω δὲ τίνας

ἐπίδρασιν ἐξασκῶσι θέσεις, ποιότης τοῦ ἐδάφους καὶ κλίμα ἐπὶ τὴν συγκοινωνίαν, οὕτω δὲ συγχρόνως καὶ ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐν τῇ γῶρᾳ ταύτῃ οἰκούντων.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διαγιγνώσκουσι κάλλιστα οἱ μαθηταὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἰδιορρύθμου γεωγραφικῆς διαπλάσεως χώρας τινὸς ἀπὸ πάσης ἐπόψεως.

4. Πρὸς δὲ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εὐχερῶς κατορθοῦμεν νὰ διεγείρωμεν τὸ ἄμεσον διαφέρον τῶν μαθητῶν. Τοιαύτη γεωγραφικὴ διδασκαλία ἀναπτύσσει κυρίως, ὅπως καὶ ἡ καλὴ φυσιογνωστικὴ, τὸ ἐρευνητικὸν διαφέρον. Διότι καὶ ἐνταῦθα πανταχοῦ πρόκειται περὶ τούτου, νὰ ἐρευνήσωμεν δηλ. καὶ εὐρωμεν τὴν ἀμοιβαίαν τῶν πραγμάτων σχέσιν καὶ ἐξάρτησιν, ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸν λόγον καὶ τὸ ἐκ τοῦ λόγου. Οὕτω δ' ἡ γνώσις τῶν μαθητῶν γίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐμβριθεστέρᾳ τε καὶ ἐκτενεστέρᾳ· τὰ δὲ μετὰ τῆς γνώσεως ταύτης συνδεόμενα εὐαρεστοὶ συναισθήματα ἐξεγείρουσι παρ' αὐτοῖς τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τῆς περαιτέρω κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐνασχολήσεως καὶ ἐρεῦνης.

Ὅτι δὲ περαιτέρω διὰ τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας καὶ τὸ ἐμπειρικὸν διαφέρον δαψιλῶς τρέφεται, εἶναι προφανές. Ὁ μαθητὴς διδάσκεται πάντοτε πλείω γεωγραφικὰ φαινόμενα καὶ ἀντικείμενα καὶ ταῦτα καθιστῶσιν αὐτὸν ἱκανόν, ὅπως προσκτιῇται ἀεὶ εὐκολώτερον παραστάσεις καὶ ἄλλων ξένων κοιλάδων καὶ χωρῶν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ χαίρει ἐπὶ τῇ ἐν τῷ κύκλῳ τούτῳ ἐπεκτάσει τῶν γνώσεων αὐτοῦ.

Τὸ δὲ καλαισθητικὸν διαφέρον μορφώνει ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία, ὅταν ὁ Διδάσκαλος ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὸ κάλλος τοπίων τῆς τε πατρίδος αὐτοῦ καὶ τῶν ξένων χωρῶν, οὕτω δὲ φέρει αὐτὸν εἰς θέσιν νᾶναγνωρίζῃ καὶ ἀντιλαμβάνηται ἀεὶ τελειότερον τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως.

Καὶ τὸ συμπαθητικὸν δὲ καὶ κοινωνικὸν διαφέρον σπουδαίως προάγονται διὰ γεωγραφικῆς διδασκαλίας, οἷα ἡ ἀνωτέρω χαρακτηρισθεῖσα. Διότι ἡ Γεωγραφία, ὡς εἶδομεν, ἀσχολεῖται πολυειδῶς περὶ τὰς ἀνθρωπίνους σχέσεις καὶ δὴ τῶν τε ἀτόμων ἢ μικροτέρων ἐμάδων ἀνθρώπων, ὅπως καὶ μέζονος τῶν ἀνθρώπων ὁλότητος.

Οἱ μαθηταὶ κατανοοῦσιν οὕτω πάντοτε σαφέστερον τοὺς ὅρους τῆς υπάρξεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τε πολιτικῶν καὶ τῶν τοῦ πολιτισμοῦ σχέσεων, οὕτω δὲ τίθενται αἱ ἀναγκαῖαι βάσεις καὶ προϋποθέσεις διὰ τε τὸ συμπαθητικὸν καὶ τὸ κοινωνικὸν διαφέρον.

Ὅπως δ' ἡ Φυσιολογία, οὕτω καὶ ἡ Γεωγραφία παρέχει θαυμασίαν ὕλην πρὸς μύρφωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ διαφέροντος. Διότι καὶ ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ συναντῶμεν πανταχοῦ τὸ πνεῦμα ἐξόχου σκοπιμότητος, οὕτως ὥστε εὐκόλως εἶναι δυνατόν νὰ συνδεθῶσι μετὰ ταύτης παρατηρήσεις καὶ σκέψεις περὶ τοῦ μεγάλειου, τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ. «Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀγγέλλει τὸ στερέωμα» καὶ : «Ὡς ἐμεγάλυνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας»¹.

¹ Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐνταῦθα λεγομένων φρονοῦμεν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ προυτεθῶσιν ὀλίγα περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ διατάξεως τῆς διδασκαλίας ἐκ τῆς Γεωγραφίας ὕλης. Ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Γεωγραφίας πρέπει νὰ ἀρχῇ ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ, περὶ τοῦτου παρ' οὐδενὶ τῶν παιδαγωγικῶν παρατηρεῖται ἀμφιβολία τις καὶ ἡμεῖς δ' ἀρκετὰ ἐμάθωμεν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (ἐν σελ. 194 καὶ ἐπ.), θὰ ἴδωμεν δὲ καὶ κατωτέρω. Ἀμφισβήτησις ὑπάρχει περὶ τούτου: ὅταν ἀποπερατώσωμεν τὴν Γεωγραφίαν τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ, πῶς θὰ προχωρήσωμεν; Τινὲς μὲν ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς «ἐκ τῶν ἐγγύς πρὸς τὰ μακρὰν» διδάσκουσι πρῶτον τὰ πλησιέστερον τῇ πατρίδι εὐρισκόμενα, εἴτα τὰ πλησίον τούτοις, καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι ἀποπερατώσεως τοῦ ὅλου. Ἄλλοι δ' ὅμως τονίζοντες, ὅτι τὸ τοπικῶς ἐγγὺς δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ψυχολογικῶς ἐγγὺς, περὶ τούτου δὲ κυρίως πρόκειται, ὁρμῶνται ἐκ τῆς ἀρχῆς «ἐκ τῶν ἀπλοστέρων εἰς τὰ συνθετώτερα», καὶ προσπαθοῦσι νὰ εὕρωσι χώραν, ἀπλοστοτά διαμεμορφωμένην, ὅπως εἰς ταύτην μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ μεταβῶσιν· εὕρισκον δὲ τοιαύτην τὴν Ἀφρικὴν· πρὸ τῆς ἐξετάσεως δ' ὅμως ταύτης πρέπει νὰποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ τὴν παράστασιν περὶ τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος τῆς Γῆς. Πρὸς τοῦτο μετὰ τὴν πατρίδα τοῦ μαθητοῦ, βλίνουσιν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Γῆς, παρέχουσι γενικὴν τινὰ ἰδέαν τοῦ σχήματος καὶ τῶν μερῶν τῆς Γῆς, εἴτα ἔρχονται εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ὅτι δ' ὅμως καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη διάταξις πολλὰ μειονεκτήματα ἔχει, καὶ ὅτι περαιτέρω δι' οὐδετέρας τούτων εἶναι δυνατόν νὰ διεγερθῇ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν, προφανέστατον εἶναι. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς ἐπομέθα ἄλλω ἀρχῇ, τῇ ἀρχῇ, ἣν πρῶτος μὲν ἔθετο ὁ J.B.Müller, ἀπτάζεται δὲ καὶ ὁ Hein καὶ καθ'

4. Τὰ Γλωσσικά.

1. Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία ἀσχολεῖται περὶ τὰ φαινόμενα τῆς γλώσσης. Ἡ σπουδαιότης δ' αὐτῆς καθίσταται κατὰ δὴλος παντί, ὅταν οὗτος σκεφθῇ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γλώσσης δύναται νὰ ἐξωτερικεύῃ τὰς σκέψεις, τὰ συναισθήματα καὶ τοὺς πόθους αὐτοῦ, οὕτω δ' ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοὺς ἄλλους καὶ καθορίζει αὐτοὺς ἐν τε τῇ βουλήσει καὶ τῇ πράξει αὐτῶν. Ἐκεῖνος, ὅστις δὲν γνωρίζει νὰ ὁμιλῇ, νὰ γράφῃ καὶ νὰ αναγινώσκῃ καὶ δὲν ἐννοεῖ τὸν προφορικὸν καὶ γραπτὸν λόγον τῶν ἄλλων, συναντᾷ ἐν τῇ δρόσει αὐτοῦ ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐμπόδια. Οὐδέποτε θὰ πράσῃ τὸσα, ὅσα θὰ παρεῖχεν, ἐὰν ἐκέκτητο τὰς γνώσεις καὶ δεξιότητας ταύτας.

Διὰ τοῦτο ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ φέρῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε :

α'). Νὰ δύνανται νὰ ντυλαμβάνωνται καὶ ἐννοῶσι τὸν τε γραπτὸν (ἐντυπον ἢ χειρόγραφον) καὶ προφορικὸν λόγον τῶν ἄλλων, ἐφ' ὅσον τὸ λεχθὲν ἢ γραφὲν εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν βαθμίδα τῆς πνευματικῆς αὐτῶν μορφώσεως ἐν γένει.

β'). Νὰ δύνανται τὰς ἰδίας παραστάσεις καὶ σκέψεις γραπτῶς καὶ προφορικῶς ὁρθῶς νὰ ἐκδηλώσιν.

ἢν «ἡ Γεωγραφία πρέπει νὰ ἐπηται ταῖς ἀνακαλύψεσιν». Ὁριώμενοι δηλ. ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς συγκεντρώσεως, καὶ ἢν κέντρον εἶναι ἡ Ἱστορία, τὰ δὲ λοιπὰ μαθήματα ἔρχονται εἰς ἄμεσον ἢ ἔμμεσον σχέσιν πρὸς ταύτην, ὀρίζομεν δι' ἕκαστον σχολικὸν ἔτος διδασκτέαν ὕλην τὴν Γεωγραφίαν τῶν χωρῶν, ἐν αἷς ἐκτυλίσσονται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Οὕτως, ὅταν διδάσκωμεν τὰ κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν ἀποικισμὸν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, καὶ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, διδάσκωμεν καὶ τὴν Γεωγραφίαν τῆς Μ. Ἀσίας. Ὅταν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἔχωμεν τοὺς Περσικοὺς πολέμους, τὸν Πελοποννησιακόν, Βοιωτικόν καὶ Κορινθιακόν πόλεμον, καὶ τὰ κατὰ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, ὀρίζομεν τὴν Γεωγραφίαν τῆς κυρίως Ἑλλάδος· ὅταν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ πραγματευώμεθα τὰ κατὰ τὸν Φίλιππον καὶ Μέγαν Ἀλέξανδρον, ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ ἔχωμεν τὴν Μακεδονίαν, Αἴγυπτον, Ἀσίαν, καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν Γεωγραφίαν τῆς Ἀμερικῆς διδάσκωμεν μόνον, ὅταν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ γίνῃ λόγος περὶ τῶν ἀνακαλύψεων κ.λ. κ.λ. Τὰ πλεονεκτήματα τῆς τοιαύτης διατάξεως ἰδ. ἐν Ψυχολ. ἐν σελ. 198 καὶ ἐπ. (Σ. Μ.).

Τὸν σκοπὸν τοῦτον ὀρίζει εἰς τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν ἀμέσως ὁ σκοπὸς τῆς Ἀγωγῆς, διότι ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ δύναται νὰ διακιμασθῇ μόνον ἐν τῇ πράξει καὶ διὰ τοῦτο ἕκαστος πρέπει νὰ γίνῃ κατ'ἀλλήλους διὰ ταύτην.

2. Ἄλλ' ἡ γλωσσικὴ μόρφωσις εἶναι ἀναγκαία καὶ ἀπὸ ἄλλης ἐπόψεως. Παραστάσεις καὶ ἐποπτεῖαι, αἵτινες προσφέρονται εἰς τὸ πνεῦμα διὰ τῶν αἰσθήσεων, δὲν μένουσι μεμονωμένοι, ἀλλ' ἄλλαι μὲν συνδέονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, ἄλλαι δὲ κατὰ τὸν τῆς ὁμοιότητος. Οὕτω καὶ διὰ μόνου τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ φθάνομεν εἰς ἐννοίας καὶ εἰς τὴν συνείδησιν κανόνων καὶ νόμων. Ἡ διδασκαλία συνεχίζει τὴν μόρφωσιν καὶ τελειοποιήσιν τοῦ πνευματικοῦ τοῦ παιδὸς θησαυροῦ. Γεννᾷ σαφεῖς ἐποπτείας καὶ συνενοῖ ταύτας εἰς γενικὰς τινὰς ιδέας, εἰς λογικὰς ἐννοίας, κανόνας καὶ νόμους· ἄλλως τινὰ τῶν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ μαθητοῦ δὲν θὰ εἶχον τὴν ἀναγκαίαν σαφήνειαν καὶ τὴν ὀρθὴν σύνδεσιν, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτοῦ θὰ ἀπετέλει χάος ἐκ πολλῶν μερισμῶν, μεμονωμένων παραστάσεων καὶ ἐποπτειῶν ἄνευ ἀκριβείας, συνοπτικότητος καὶ στηρίγματος. Ἡ τελεία δ' ὅμως ἐπεξεργασία τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ εἶναι τι ἀκατανόητον ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς γλώσσης. Διότι αἱ λέξεις εἶναι τὰ μέσα, δι' ὧν χαρακτηρίζομεν ἐποπτείας καὶ ἐννοίας καὶ καθιστῶμεν ταύτας καταληπτὰς. Περαιτέρω δ' αἱ λέξεις διευκολύνουσι τὴν διατήρησιν τοῦ μεμαθημένου, δι' ὃ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταύτας τοὺς φορεῖς καὶ τὰ στηρίγματα τῶν ἐννοιῶν. Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι τὰς ὑπηρεσίας ταύτας τοσούτῳ τελειότερον παρέχει ἡ γλῶσσα, ὥσθ ἐγκρατέστεροι ταύτης εἶναι οἱ μαθηταί. Τοῦναντίον, ἐὰν οὗτοι δὲν εἶναι κάτοχοι τῆς γλώσσης ἢ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διαρκῶς νὰ παλαίωμεν κατὰ γλωσσικῶν σφαλμάτων, ἡ διδασκαλία σφόδρα δυσχεραίνεται. Κατὰ ταῦτα τελεία γλωσσικὴ διδασκαλία ἀπαιτεῖται καὶ ὑπὸ τῆς ἐν τοῖς λοιποῖς μαθήμασι διδασκαλίας.

3. Ἐὰν δ' ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ μορφωθῇ ὁ μαθητὴς γλωσσικῶς ἐπαρκῶς, δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς τοῦτο ἡ διδασκαλία κατὰ τὰς συνήθεις ὥρας τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος· τοῦτο δέ, διότι ἔχομεν ἀνάγκην γλωσσικῆς δεξιότητος οὐχὶ μόνον εἰς ἓνα ἢ δύο, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς κύκλους τῆς γνώσεως. Περὶ τούτου βεβαίως λαμβάνεται ἐν μέρει φροντίς διὰ τούτου, ὅτι τὴν ὕλην διὰ τὴν γραπτὴν τῶν μαθη-

τῶν ἐργασίαν¹ καὶ τὰ πρὸς ἀνάγνωσιν τμήματα, ὅτε μὲν ἐκ τοῦ ἐνὸς κύκλου, ὅτε δ' ἐκ τοῦ ἄλλου λαμβάνομεν, π. χ. ἄλλοτε ἐκ τῆς Ἱστορίας, ἄλλοτε ἐκ τῆς Γεωγραφίας, ἄλλοτε ἐκ τῆς Φυσιογνωσίας καὶ ἄλλοτε ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἐμπειρίας τῶν μαθητῶν. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἀρκεῖ πρὸς τελείαν καὶ πολυμερῆ μόρφωσιν ἀπὸ γλωσσικῆς ἐπόψεως. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχει προσέτι ἀνάγκη, ὅπως φροντίζωμεν περὶ τῆς γλωσσικῆς μορφώσεως καὶ εἰς πάντα τὰ διδασκόμενα μαθήματα. Κατὰ πᾶσαν ὥραν διδασκαλίας καὶ ἐν παντὶ μαθήματι πρέπει νὰ φροντίζωμεν, ὅπως, δοθείσης οἰκισθήποτε ευκαιρίας, ὁ μαθητὴς ἀναγινώσκῃ, ὁμιλῇ καὶ γράφῃ ὀρθῶς. Εἰς πᾶσαν ἀπάντησιν, περιγραφὴν, διήγησιν πρέπει νὰ ἐπιμένῃ ὁ Διδάσκαλος καὶ εἰς τὴν γλωσσικὴν ὀρθότητα καὶ ἀκρίβειαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἂς ἐπαγρυπνῇ καὶ ἂς διορθοῦ εὐσυνειδήτως καὶ πᾶσαν γραπτὴν τῶν μαθητῶν ἐργασίαν, οὐχὶ μόνον τὰς ἐκθέσεις, τὰ γλωσσικὰ γυμνάσματα καὶ τὰ ἀριθμητικὰ προβλήματα, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀναγραφὰς ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος, τὰς σημειώσεις ἐν τῷ τετραδίῳ τῷ περιλαμβάνοντι τὴν κατ' οἶκον ἐκτελεσθησομένην ἐργασίαν τῶν μαθητῶν κλ. κλ. Οὕτω δὲ πᾶσα ὥρα διδασκαλίας εἶναι συγχρόνως καὶ γλωσσικὸν μάθημα, οὐχὶ βεβαίως ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης, ὅτι πλὴν τῆς κυρίως γλωσσικῆς διδασκαλίας θὰ ἔχωμεν καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ μαθήματι ἐξέτασιν τῶν γλωσσικῶν φαινομένων λεπτομερῆ, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον πανταχοῦ ἐπιμένομεν μεθ' ὅλης τῆς αὐστηρότητος καὶ ἐπιμονῆς ἡμῶν νὰ συνηθίσωσιν οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ὀρθὴν τῆς γλώσσης χρῆσιν².

¹ Προβλ. ἡμετέρας ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας τῶν ἐκθέσεων. Ἐν Χανίοις 1905, ἐν σελ. 4 καὶ ἐπ. (Σ. Μ.).

² Ἡ ἀρχή, ἥτις τίθεται ἐνταῦθα προκαίμενου περὶ τῆς γλωσσικῆς ἐν γένει μορφώσεως τοῦ μαθητοῦ, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν ὀρθογραφίαν, πρέπει νὰ τηρῇται καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν. Ὁ Διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ παύσῃ παρὰ τοῦ μαθητοῦ νὰ ἀναγινώσκῃ ὀρθῶς καὶ νὰ γράφῃ καλῶς μόνον κατὰ τὴν ὥραν τῶν σχετικῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει. Ἄλλως ὁ μαθητὴς ἄρχεται νομίζων, ὅτι μόνον κατὰ τὴν ὥραν τῆς Καλλιγραφίας π.χ. πρέπει νὰ καλλιγραφῇ, ἐν πάσῃ δ' ἄλλῃ περιπτώσει δύναται νὰ γράφῃ ὅπως ἂν τύχῃ, καὶ οὕτω πληθύνεται καὶ αὐξάνει ἡ τοσοῦτον παρ' ἡμῶν συνήθης κακογραφία. (Σ. Μ.).

4. Ὅπως δ' ὅμως ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία δυνήθῃ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκει, δὲν πρέπει νὰ δεσμεύωμεν αὐτὴν καὶ δι' ἄλλων ἀπαιτήσεων, αἵτινες οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι καὶ εἰς οὐδεμίαν συνάφειαν εὐρίσκονται πρὸς τὸ κύριον αὐτῆς ἔργον. Τοῦτο δ' ὅμως συμβαίνει, ὅταν ἀπαιτῶμεν, ὅπως αὕτη παράσχῃ ταῖς μαθηταῖς καὶ νέας πραγμάτων ἐποπτείας. Ὁ Διδάσκαλος π. χ. ἐπεξεργάζεται κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος ἀναγνωστικὰ τεμάχια περὶ ζώων, φυτῶν, χωρῶν, ποταμῶν, ὁρέων, ἱστορικῶν γεγονότων, καὶ καταστάσεων τοῦ πολιτισμοῦ ὅπως ἀγνώστων τῷ μαθητῇ, ἢ ἐπεξεργάζεται μετ' αὐτῶν θέματα ἐκθέσεων περὶ πραγμάτων καὶ φαινομένων, ἅτινα μέχρι τοῦδε δὲν συνήντησαν οἱ μαθηταὶ οὔτε ἐν τῇ λοιπῇ διδασκαλίᾳ οὔτε ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπιμείνωμεν πολὺ εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπεξεργασίαν. Τὸ δ' ἐλάττωμα τούτου εἶναι, ὅτι ἕνεκα τῆς ἐνασχολήσεως περὶ τὰ πράγματα δὲν ὑπολείπεται ἀρκετὸς χρόνος διὰ τὸ καθαρῶς γλωσσικὸν μέρος, τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν Γραμματικὴν, τὰς γλωσσικὰς ἀσκήσεις καὶ τὴν γλωσσικὴν τοῦ κειμένου ἐπεξεργασίαν. Οὐδὲν ὅμως λοιπὸν εἶναι θαυμαστόν, ἂν μὴ ἐπιτυχῶν ὡς παρὰ τῷ παιδί τὴν ἀναγκαίαν δεξιότητα ἀπὸ γλωσσικῆς ἐπόψεως.

Διὰ τοῦτο ὁ Διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ μεταβάλλῃ τὸ γλωσσικὸν μάθημα εἰς πραγματογνωστικόν. Νέα ζῶα, φυτά, χώρες καὶ τμήματα χώρας, νέα τμήματα τῆς Ἱστορίας κ.λ. ἐξετάζομεν κατὰ τὰς ὥρας τὰς ὁρισμέναις διὰ τὰ σχετικὰ μαθήματα. Τὰ δὲ διὰ τὸ γλωσσικὸν μάθημα προοριζόμενα τμήματα τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου πρέπει, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ κύρια σημεῖα, νὰ εἶναι γνωστὰ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ἐκ τῆς λοιπῆς διδασκαλίας ἢ ἐκ τοῦ καθημερινοῦ τῶν μαθητῶν βίου. Διὰ τοῦτο ποιήματα καὶ πεζὰ τμήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἱστορίαν, Γεωγραφίαν καὶ Φυσιγνωσίαν ἐμφανίζονται ἐν τῇ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ, μόνον ὅτε τὰ σχετικὰ μέρη ἐξηγήσθησαν ἤδη ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ ἢ τῇ Φυσιγνωσίᾳ. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν πρῶτον θὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τὸν Ῥήγαν Φεραῖον, τὰ κατὰ τὸν πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε', τὸν Σαμουήλ, τὸν Ὀδυσσεά Ἀνδρουτσον, τὸν Ἀθανάσιον Διῖκον, τὸν Βλαχάβαν κ.λ. κ.λ., ἔπειτα δὲ θὰ ἀναγνώσῃ τὰ εἰς τούτους ἀνα-

φερόμενα ποιήματα. Πρώτον θὰ μάθωσιν ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ περὶ βούς, ἵππου κ.λ., ἔπειτα δὲ θάναγνώσωσι τὴν περιγραφὴν αὐτῶν ἐν τῷ Δ' τεύχει τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ Παππαμάρκου κ.λ. Ὅταν δὲ θέλωμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν ἱστορικὸν ποίημα¹ ὡς ἀφετηρίαν διὰ τὴν ἐξέτασιν περιόδου τινὸς τῆς Ἱστορίας ἢ τινος γεγονότος, τὸ ποίημα τοῦτο ἐξετάζομεν κατὰ τὴν ὥραν τῆς Ἱστορίας, οὐχὶ δὲ τῶν γλωσσικῶν.

5. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ γλωσσικὴ διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ σχολῇται πάντοτε περὶ πράγματα καθ' ὅλου ἢ κατὰ μέρος γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς², ὥπως μὴ ὁ διὰ τὴν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν χρόνος περιορίζεται πρὸς μεγίστην βλάβην αὐτῆς. Βεβαίως καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν δυνάμεθα ἐντελῶς νὰ ποφύγωμεν τὴν πραγματικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀναγινωσκόμενων τμημάτων καὶ τῶν ἐκθέσεων τοῦτο σπανίως μόνον κατορθοῦται· διότι παρουσιάζονται πάντοτε καὶ ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ νέαι ιδέαι, ἢ τὰ γνωστὰ πράγματα ἐν νέᾳ συνδέσει, οὕτως ὥστε ἄνευ οἰασδὴποτε ἐρμηνείας δὲν θὰ ᾔτο δυνάτον οἱ μαθηταὶ ἀφ' ἑαυτῶν νὰ ἐννοῶσι τὸ ἀναγινωσκόμενον.

Ὅταν δ' ὅμως ἀσχολῇται τις ἐν τῇ ἀναγνώσει περὶ πράγματα ἄλλοθεν γνωστά, ἡ πραγματικὴ κατανόησις βαίνει εὐχερέστατα, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ πολὺ ὀλίγον χρόνον· πλὴν δὲ τούτου καὶ τὸ διαφέρειν εὐκόλως διεγείρεται, ὑπερσπουδαιότατον διὰ τὴν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν. Οἱ μαθηταὶ, ὡς γνωστόν, πολὺ ὀλίγην κλίσιν καὶ μικρόν

¹ Ὁ συγγραφεὺς λέγων ταῦτα ἐννοεῖ ἀρχὴν πρὸ πολλοῦ εἰσαχθεῖσαν καθ' ἣν, ὅταν θέλωμεν νὰ πραγματευθῶμεν περίοδον τινα ἢ γεγονὸς τι, ἀρχόμεθα ἀπὸ ποιήματος ἀναφερομένου εἰς ταῦτα· οὕτω π.χ. θέλω νὰ ἐξετάσω τὴν παιδείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας· ὁρμῶμαι ἀπὸ τὸ γνωστὸν τοῖς πᾶσι ποίημα: Φεγγαράκι μου λαμπρό, φέγγε μου νὰ περπατῶ κ.λ., ἢ θέλω νὰ πραγματευθῶ τὴν Ἑλληνικὴν ναυτιλίαν πρὸ τοῦ 1821· ὁρμῶμαι ἀπὸ τὸ ἐπίσης γνωστὸν: Καράβι, καραβάκι, ποῦ πῆς γιὰ τὸ γιὰ τὸ μέ κόκκινη σημάκι καὶ μέ χρυσὸ σταυρό, κ.λ. κ.λ. (Σ. Μ.).

² Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης καὶ ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσι, Α' Β' καὶ Γ', πραγματευόμεθα τὰ Παραμύθια, τὸν Ροβινσῶνα καὶ τοὺς ἥρωικούς χρόνους πρῶτον ὡς φρονητιστικά, εἶτα δ' ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐκ τοῦ βιβλίου ἀνάγνωσιν· πρβλ. «Παραμύθια, ἥτοι Ἀναγνωστικὸν βιβλίον κ.λ. κ.λ. ὑπὸ Γεωργακάκι-Παυλίδου ἐν Σμύρῃ, ἐν τῇ Σ'. σελ. τοῦ προλόγου (Σ.Μ.).

διαφέρον δεικνύουσι κατ' ἀρχάς διὰ τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα καὶ τὴν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν, διότι ταῦτα εἶναι τυπικόν τι. Ὅταν δ' ὅμως συνδέωμεν ταῦτα μετὰ πραγμάτων, ἕτινα συνήνητησαν μὲν ἤδη ἐν τῇ ἄλλῃ διδασκαλίᾳ ἢ τῷ βίῳ, νῦν δὲ συναντῶσι καὶ ἐν τῷ γλωσσικῷ μαθήματι, τὸ περὶ τῶν πραγμάτων διαφέρον εὐχερῶς μεταφέρεται καὶ εἰς τὸ γλωσσικὸν μέρος. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν Γραμματικὴν φροντίζομεν νὰ διεγείρωμεν τὸ διαφέρον καὶ διὰ τοῦτου, ὅτι διδάσκομεν αὐτήν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀφορμὴν λαμβάνοντες ἐκ τῶν σφαλμάτων, ἕτινα παρατηροῦνται ἐν τε ταῖς γραπταῖς ἐργασίαις καὶ τῷ προφορικῷ τῶν μαθητῶν λόγῳ. Οὕτως οἱ μαθηταὶ διορῶσι τὸν σκοπὸν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς Γραμματικῆς καὶ ἐπιδίδονται εἰς ταύτην μετὰ μείζονος ζήλου καὶ ἐπιμελείας¹.

5. Ἀριθμητικὴ καὶ Γεωμετρία.

1. Τὰ Μαθηματικὰ ἔχουσι μεγάλην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἐν πρώτοις διὰ τὴν ἀκριβῆ κατανόησιν τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως. Τὰ ἀντικείμενα δηλ. τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἔχουσι μέγεθος, μορφήν, βάρος, ἀριθμὸν καὶ διάρκειαν. Ὅπως λοιπὸν ἀποκτήσωμεν σαφεῖς παραστάσεις τῶν ζώων, φυτῶν, ὀρυκτῶν, τῶν φυσικῶν καὶ χημικῶν φαινομένων καὶ τῶν γεωγραφικῶν ἀντι-

¹ Προκειμένου περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Γραμματικῆς πλὴν τῆς ἀνωτέρω τεθείσης ἀρχῆς, καθ' ἣν αὕτη διδάσκεται ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐν τῷ προφορικῷ καὶ γραπτῷ τῶν μαθητῶν λόγῳ σφάλματα, ἣν γνώμην παραδέχεται καὶ ὁ Klein, ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι ἀρχαί: α') ἡ Γραμματικὴ διδάσκεται καθ' ἑαυτήν, ἀνευ οὐδεμιᾶς συναφείας καὶ οὐδενὸς συνδυασμοῦ πρὸς ἄλλον κλάδον τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος ἐπὶ τῇ βάσει ἐγχειριδίου ἢ σε:ράς, ἣν ὁ Δ. εὐρίσκει τὴν καταλληλοτάτην· β') ἡ Γραμματικὴ διδάσκεται ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἀναγνωστικὸν τῶν μαθητῶν βιβλίον· οὕτω τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀναγνωστικοῦ χρησιμεύει ὡς ὕλη ἀποκτήσεως γραμματικῶν γνώσεων καὶ γραμματικῶν ἀσκήσεων τοῦ μαθητοῦ. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος βεβαίως νὰ ἐλέγξωμεν τὰς ἰδέας ταύτας καὶ λεπτομερῶς ἐξετάζοντες αὐτὰς νὰ δεῖξωμεν τίς εἶναι ἡ καθ' ἡμᾶς ἀρίστη. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ δηλώσωμεν, ὅτι παραδεχόμεθα τὸν πρὸς τὰς ἐκθέσεις καὶ τὸν προφορικὸν λόγον τῶν μαθητῶν συνδυασμὸν τῆς Γραμματικῆς, καίτοι καὶ οὗτος ἔχει ἐλαττώματά τινά, πάντως δ' ὅμως πολλῶν πλείονα προτερήματα (Σ. Μ.).

κειμένων, είναι ανάγκη να γνωρίζωμεν να αριθμώμεν, να υπολογίζωμεν και να μετρώμεν, πρὸς δὲ να διακρίνωμεν τὰς σπουδαιότητας γεωμετρικὰς μορφάς. Ἄνευ τῶν δεξιότητων τούτων εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ ἀπόκτησις σαφῶν ἐποπτειῶν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐκ τούτων καὶ μόνων καθίσταται φανερὰ ἡ ἀνάγκη να προπαρασκευάζωμεν τελείως τοὺς μαθητὰς καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης. Τὸ δὲ μάθημα, ὅπερ ἀναλαμβάνει τὸ ἔργον τοῦτο, καλοῦμεν Μαθηματικὰ ἢ ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολείῳ καλύτερον Ἀριθμητικὴν καὶ Γεωμετρίαν. Κατὰ ταῦτα ἡ διδασκαλία τῶν Μαθηματικῶν κυριώτατα εἶναι ἀναγκασία, ὅπως προπαρασκευάζεται ὁ μαθητὴς εἰς τὴν τελειότεραν κατανόησιν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· οὕτω δὲ φαίνεται ὡς συμπληρώσις τις τῆς Φυσιογνωσίας καὶ τῆς Γεωγραφίας. Δυνάμεθα περαιτέρω να χαρακτηρίσωμεν τὰ Μαθηματικὰ ὡς τὴν εἰδολογικὴν πλευράν, τὸ εἰδολογικὸν μέρος τῆς Φυσιογνωσίας. διότι ἀσχολοῦνται μόνον περὶ τὸ εἶδος, τὸ μέγεθος καὶ τὸν ἀριθμὸν ἐν γένει, οὐχὶ δὲ περὶ ὠρισμένα ἀντικείμενα.

2. Ἡ Ἀριθμητικὴ δ' ὅμως καὶ ἡ Γεωμετρία ἔχουσι καὶ ἄλλην σημασίαν διὰ τὸ παιδαγωγικὸν σχολεῖον· ἀπαιτοῦνται δηλαδή καὶ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ὁ μὴ δυνάμενος να υπολογίῃ προσκρούει πανταχοῦ ἐπὶ ἐμποδίων ἐν τε τῇ βουλήσει καὶ τῇ πράξει αὐτοῦ. Ὁ ἔμπορος, ὁ χειρῶναξ, ὁ γεωργὸς κλ., πάντες οὗτοι ἀσχολοῦνται περὶ μεγέθη καὶ ἀριθμοὺς καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖσιν ἐντριβεῖς περὶ τὰ τοιαῦτα, θάναγκάζονται να ἐπιζητῶσι τὴν βοήθειαν ἄλλων καὶ ἀνά πᾶν βῆμα θὰ ἐξαπατῶνται καὶ θὰ ζημιῶνται¹.

3. Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα καθορίζουσι σαφῶς καὶ εὐκόλως καὶ τὸ κύριον περιεχόμενον τῶν Μαθηματικῶν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, πόθεν θὰ λαμβάνωμεν τὴν ὕλην ἡμῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς τε Ἀριθμητικῆς καὶ τῆς Γεωμετρίας. Εἴπομεν δηλ. ὅτι τὰ Μαθηματικὰ σκοπὸν ἔχουσι να διευκολύνωσι τὴν κατανόησιν τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως καὶ τὸ πράττειν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται να

¹ Περὶ τῆς ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων τοσοῦτον ἐξαιρομένης δυνάμεως τῶν Μαθηματικῶν πρὸς εἰδολογικὴν τοῦ μαθητοῦ μόρφωσιν δὲν δύναται να γίνῃ ἐνταῦθα λόγος μετὰ τὰ ῥηθέντα ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ ἐν σελ. 290 καὶ ἐπ. (Σ. Μ.).

μένωσιν ἀπυμεμονωμένα τῶν ἄλλων μαθημάτων, ἥτοι δὲν δυνάμεθα νὰ φήσωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ ὑπολογίζωσιν ἀπλῶς μόνον ἀριθμοὺς καὶ ξυλάρια, οὐδὲ νὰ χαράττωσιν ἐπὶ τοῦ πίνακος γραμμὰς καὶ μέρηδες κενὰς παντός περιεχομένου. Οὕτω θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ παρασκευάσωμεν αὐτοὺς καταλλήλως διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πρακτικοῦ βίου. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἀμφοτέρων τούτων τῶν σκοπῶν πολλῶ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη νὰ λαμβάνωμεν τὴν ὕλην κατ' εὐθείαν, τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τὸ δ' ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ὡς βάσιν πάσης νέας ἀριθμητικῆς πράξεως καὶ πάσης νέας γεωμετρικῆς διδασκαλίας θέτομεν πάντοτε ὠρισμένον τινὰ κύκλον πραγμάτων, ἢ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ τῆς Γεωμετρίας ὁρμώμεθα πάντοτε ἐκ πραγμάτων καὶ δὴ γνωστῶν τοῖς μαθηταῖς. Οὕτω π.χ. τὴν πρόσθεσιν τετραψηφίων ἀκεραίων ἀριθμῶν διδάσκουμεν τοὺς μαθητὰς, λέγοντες αὐτοῖς νὰ προσθέσωσι τὰς ἀποστάσεις διαφόρων χωρίων ἢ νὰ εὑρωσι τὸ μῆκος ὁδοῦ, τὴν πρόσθεσιν τῶν κοινῶν κλασμάτων, λέγοντες αὐτοῖς νὰ εὑρωσι πόσου ὑφάσματος ὑπάρχει ἀνάγκη, ὅπως κατασκευάσῃ ἀνὰ μίαν ἐνδυμασίαν ὁ πατήρ, ὁ δωδεκαετής υἱὸς κ.λ. κ.λ., τὸ ἐμβαδὸν ὀρθογωνίου, ὑπολογίζοντες μετ' αὐτῶν πόση δαπάνη θάπαιτηθῇ, ὅπως ἀνανεώσωμεν τὰς σάνιδας τοῦ πατώματος τῆς τάξεώς μας, καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατὰ ταῦτα ἄρα δὲν παρέχουμεν πρῶτον τὰς μαθηματικὰς ἐννοίας καὶ τοὺς μαθηματικοὺς κανόνες, μετὰ ταῦτα δὲ μόνον προβλήματα, ἐφ' ὧν οὗτοι ἐφαρμόζονται, ὅπως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ πρῶτον καὶ νῦν ἔτι συμβαίνει, ἀλλὰ μεταχειριζόμεθα ὡς ἀφετηρίαν νέας πράξεως ἐν γένει πρόβλημά τι ἐκ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἢ ἐκ τῆς παραλλήλως βαινούσης διδασκαλίας τῶν φυσικο-γνωστικῶν μαθημάτων λαμβανόμενον.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διδασκόμενων τῶν Μαθηματικῶν δείκνυται σαφέστατα ἡ ἀξία καὶ σπουδαιότης αὐτῶν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς φύσεως καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἅμα δὲ καὶ κάλλιστα παρασκευάζονται οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀμφοτέρωτα ταῦτα.

4. Πρὸς δὲ μόνον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δυνάμεθα νὰ διεγείρωμεν τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν διὰ τὰ Μαθηματικά. Τὰ Μαθηματικὰ δηλ. αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ δὲν δύνανται νὰ διεγείρωσι τὸ ἄμεσον

τῶν μαθητῶν διαφέρων, ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ τὰ γλωσσικά. Τὸ διαφέρειν κυρίως διευθύνεται πρὸς πράγματα, πρὸς ἀντικείμενα. Ἐὰν λοιπὸν συνδέσωμεν τὰ Μαθηματικὰ μετὰ ὀρισμένων πραγμάτων, εὐκόλως κατορθώμεν νὰ διεγείρωμεν τὸ διαφέρειν τῶν μαθητῶν διὰ τὰ πράγματα ταῦτα, ἐντεῦθεν δ' ἄνευ δυσκολίας μεταφέρομεν αὐτὸ καὶ εἰς τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις, τὰς μετὰ τῶν πραγμάτων σχετιζομένας.

5. Κατὰ ταῦτα ἔρα τὸ ὑπολογίζειν πράγματα πρέπει νὰ προτιμᾶται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Μαθηματικῶν, καὶ διότι οὕτω μόνον διεγείρεται τὸ διαφέρειν τῶν μαθητῶν. Ἀλλ' ἔμως ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ λησμονώμεν, ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς πάσης διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν ἐγκείται ἐν τοῖς τύποις ἀκριβῶς, ὅπως καὶ τῶν γλωσσικῶν. Οἱ μαθηταὶ πρέπει πρὸ παντὸς νὰ διδασκῶσι νὰ σχολῶνται περὶ ἀριθμούς, μεγέθη, μορφάς, οὐχὶ δὲ νὰ διδασκῶσι τι νέον ἀπὸ πραγματικῆς ἐμπειρίας, οὐχὶ ἄρα νὰ προσκτηθῶνται νέα πράγματα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν τοῖς γλωσσικοῖς, ἐκλέγομεν τοιαῦτα πράγματα, ἅτινα ἐνεφανίσθησαν ἤδη ἐν τῇ ἄλλῃ διδασκαλίᾳ, ἢ εἶναι γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ τῆς ἐμπειρίας αὐτῶν. Ἐν πάσῃ δ' ἔμως περιπτώσει πρέπει ἐν τε τῇ Ἀριθμητικῇ καὶ τῇ Γεωμετρικῇ νὰ ἐξετάζωμεν πρῶτον τὰ πράγματα, ἅτινα ὡς βᾶσιν καὶ ἀφετηρίαν λαμβάνομεν (πρβλ. κατωτέρω τὸ κεφάλαιον: Πραγματικὴ καὶ εἰδολογικὴ ἀνάλυσις ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς) καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ συμπληρώσωμεν τὸ ἐλλεῖπον καὶ νὰ διορθώσωμεν τὸ ἐσφαλμένον. Διότι ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς τῶν πραγμάτων γνώσεως εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ εἰδολογικοῦ νέου, τῶν τύπων. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη πολλάκις ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς τῆς εἰδολογικῆς ἐπεξεργασίας νὰ προηγῇται ἡ πραγματικὴ, ὅπως καὶ κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ πρώτου τῶν εἰδολογικῶν σταδίων, τῆς ἀναλύσεως.

6. Ἡ Ἰχνογραφία.

1. Ἡ διδασκαλία τῆς Ἰχνογραφίας φέρει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν ἀντικείμενα χώρου, ἅτινα ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ ἴδωσι, μετὰ δὲ ταῦτα νὰ πεικονίσωσι διὰ πετροκονδύλου ἢ μολυβδοκονδύλου.

Τελεία καὶ καλλιτεχνικὴ ἀναπράστας τῶν ἀντικειμένων τούτων εἶναι δυνατόν νὰ παιτηθῇ μόνον ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσιν, ὅπου πρῶτον ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἐλευθέρη Ἰχνογραφία. Ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν ἀρκούμεθα συνήθως εἰς τὴν κατὰ προσέγγισιν ὀρθὴν ἀπεικόνισιν τῶν κυριωτάτων μορφῶν τῶν ἀντικειμένων. Ταύτην τὴν Ἰχνογραφίαν καλοῦμεν συνήθως γραφουσαν ἢ ζωγραφοῦσαν Ἰχνογραφίαν, (malendes Zeichnen).

Ἡ σπουδαιότης σημασία τῆς διδασκαλίας τῆς Ἰχνογραφίας ἔγκειται ἐν τῇ ὑποστηρίξει καὶ ὑποβοηθείᾳ, ἣν αὕτη παρέχει τοῖς ἄλλοις μαθήμασιν. Ἡ Ἰχνογραφία δὴλον ὅτι ἀποτελεῖ διὰ τὰ ἀντικείμενα τοῦ χώρου πολλῶν τελειότερον μέσον ἀπεικονίσεως ἢ ὁ λόγος· διότι τὰ μέρη τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἐν τῇ πραγματικότητι παρὰλληλα ἀπαντῶσι, δεικνύει καὶ ἡ Ἰχνογραφία παρὰλληλα, ἐνῶ ὁ λόγος παριστᾷ ταῦτα ἐπαλλήλως (πρβλ. Lessing Laokoon κεφ. 16 ἐν τῇ ἐλληνικῇ μεταφράσει ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μαρσαλῆ ὑπὸ Α. Προβελεγγίου ἐν σελ. 96 καὶ ἐπ.).

Διὰ τοῦτο δὲ χρησιμοποιοῦμεν τὴν Ἰχνογραφίαν πρῶτον μὲν ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ συχνότατα, ἰδίᾳ, ὅταν ἐξετάζωμεν ἀντικείμενα, ἅτινα δὲν δύναμεθα νὰ ἐπιδείξωμεν τοῖς μαθηταῖς, ἢ ἅτινα, ἅτε πολὺ μικρὰ ὄντα, δὲν δύνανται σαφῶς νὰ ἀντιληφθῶσιν οἱ μαθηταί, ὡς μέσον μεγεθυντικὸν (πρβλ. τόμ. Α'. σελ. 221 καὶ ἐπ.). Ἐν τῇ Γεωμετρίᾳ ἀπεικονίζομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος σώματα καὶ ἐπιφανείας, ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ ποταμούς, ὄρη, κοιλάδας, ὁλοκλήρους χώρας, καὶ ἐν τοῖς φρονηματιστικοῖς ἐπιπλά, ὅπλα, οἰκοδομήματα ἢ μέρη τούτων, τεῖχη, κ.λ. κ.λ. Οὕτω δὲ κατορθοῦμεν νὰ κτήσωνται οἱ μαθηταί σαφεστέρας παραστάσεις. Δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν καταδείκνυται ἡ διὰ τὸν μαθητὴν ἀνάγκη τῆς Ἰχνογραφίας, ἀλλ' ἄπλως ἡ διὰ τὸν Διδάσκαλον· οὗτος πρέπει νὰ γνωρίζῃ νὰ ἰχνογραφῇ, ὅπως διὰ τῆς Ἰχνογραφίας καθιστᾷ σαφέστερον τὸν ἑαυτοῦ λόγον. Οὐχ ἥττον δ' ὅμως σπουδαιότατον εἶναι νὰ γνωρίζωσι καὶ οἱ μαθηταὶ νὰ ἰχνογραφῶσιν. Πρῶτον μὲν, διότι πρέπει νὰ εὐρίσκωνται οὗτοι εἰς θέσιν ὀρθῶς ἀντιλαμβάνωνται τὰ ἰχνογραφήματα τοῦ Διδασκάλου, ἐὰν πρέπῃ ταῦτα νὰ παράσχωσι τὰς ὠφελείας, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· πρὸς τοῦτο δ' ὑποβοηθεῖ αὐτοὺς κάλλιστα τὸ νὰ γνωρίζωσιν οἱ ἴδιοι νὰ ἰχνογραφῶσιν. Ἀλλὰ πλὴν τούτου συνιστᾷ

ται περαιτέρω πολὺ κατὰ τὰς ἐπαναλήψεις αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ νὰ ἰχνογραφῶσι τὰ διδασκόμενα ἀντικείμενα ἢ μέρη αὐτῶν· οὕτω δύναται ὁ Διδάσκαλος ἀσφαλέστερον νὰ κρίνῃ περὶ τῆς σαφηνείας καὶ ἀκριβεῖας τῶν παραστάσεων αὐτῶν. Τέλος δ' ἡ Ἰχνογραφία ἀποτελεῖ πολὺτιμον βοηθητικὸν μέσον διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἐπαγγέλματά τινα, ὅπως π.χ. τὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος, τοῦ ξυλουργοῦ κ.λ., ἐξαρτῶνται κυρίως ἐκ τῆς Ἰχνογραφίας, ἥτις καὶ εἰς ἄλλα σπουδαιοτάτους βοηθείας παρέχει. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων λοιπὸν ἀναγκαίως ἐπιβάλλεται ἡ διδασκαλία τῆς Ἰχνογραφίας ὡς ἰδίου μαθήματος ἐν τῷ παιδαγωγοῦντι σχολεῖν.

2. Ἡ Ἰχνογραφία δ' ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἐπιτυχὲς μέσον παραστάσεως ἀντικειμένων χώρου ἐν τε τοῖς ἄλλοις μαθήμασι καὶ τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ, ἀλλὰ καὶ οὐσιωδῶς ὑποβοηθεῖ καὶ ἀναπτύσσει τὴν αἴσθησιν διὰ τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν καὶ τὸ καλὸν ἐν γένει. Διὰ τούτου δὲ δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπωφελῶς ἐξευγενίζουσα τὸν τρώφιμον καὶ προάγουσα τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ συναίσθημα κατὰ τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς Ψυχολογίας ἡδὴ (τόμ. I σελ. 329). Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιψέως ταύτης πρέπει ἐπιμελῶς νὰ καλλιεργῶμεν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἰχνογραφίας¹.

3. Ἡ Ἰχνογραφία δ' ὅμως ἐπιτυγχάνει τούτων, ἥτινα ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅταν προσέχωμεν ἡδὴ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς διδασκίας ὕλης αὐτῆς. Ἐὰν θέλωμεν νὰ καταστήσωμεν τοὺς μαθητὰς ἱκανοὺς, ὅπως ἀπεικονίζωσι σώματα, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φήνωμεν αὐτοὺς νὰ ἰχνογραφῶσι μόνον γραμμὰς καὶ μορφάς, ὧν τὴν σημασίαν δὲν γνωρίζουσιν. Πολλῷ μάλλον δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκλέγωνται πρὸς ἰχνογραφίαν πάντοτε ἀντικείμενά τινα². Κατὰ τὴν γράφουσαν ἰχνο-

¹ Φρονοῦμεν, ὅτι ἐν τῷ σκοπῷ, ὃν ἐπιδιώκει ἡ Ἰχνογραφία, παραλείπεται ἐνταῦθα καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς χειρὸς τοῦ μαθητοῦ· τοῦ μὲν ὀφθαλμοῦ εἰς τὸ νὰ παρατηρῇ ἀκριβῶς τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῆς φύσεως καὶ τέχνης καὶ νὰ διατηρῇ τὸ σχῆμα, τὰς γραμμὰς, τὰ χρώμα κ.λ. αὐτῶν, τῆς δὲ χειρὸς εἰς τὸ νὰ ἀναπαραστήσῃ ἀκριβῶς τοῦτο, ὅπερ ὁ ὀφθαλμὸς εἶδεν. Περὶ τοῦ πράγματος ἐγράψαμεν ἐν ἐκτενεῖ πραγματείᾳ ἡμῶν ἐν τῷ Α' τεύχει τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου Σμύρνης· ἴδτε διὰ τὸ παρὸν ζήτημα πρὸς σελ. 89—93. (Σ. Μ.).

² Πρὸς σελ. ἐνθ. ἀν. σελ. 93—98. (Σ. Μ.).

γραφίαν ἰχνογραφοῦσιν οἱ μαθηταὶ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἀντικείμενα, ἅτινα συνήντησαν ἐν τῇ Πραγματογνωσίᾳ, τοῖς φρονηματιστικοῖς καὶ τῇ Φυσιογνωσίᾳ¹. Οὕτω δὲ προπαρσκευάζομεν αὐτοὺς ἀλλιστα νὰ χρησιμοποιῶσιν εἴτα ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τὴν Ἰχνογραφίαν πρὸς ἀπεικόνισιν σωμάτων². Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκριβὴς ἰχνογραφία συνδυάζεται πολλάκις τῇ Φυσιογνωσίᾳ ἢ τοῖς φρονηματιστικοῖς ἰχνογραφούντων τῶν μαθητῶν φυτά, ζῷα, ὕπλα, ἐπιπλά καὶ σκεύη κ.λ. κ.λ.

Ἐπειδὴ δ' ἔμως ἡ Ἰχνογραφία σκοπεῖ νὰ αναπτύξῃ καὶ προαγάγῃ καὶ τὸ καλαιοθητικὸν τῶν μαθητῶν συναίσθημα, πρέπει ὁ Διδάσκαλος ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς ὕλης αὐτοῦ νὰ λαμβάνῃ πρὸ πάντων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ κάλλος τῶν πρὸς ἰχνογράφησιν ἀντικειμένων. Πρέπει νὰ ἐκλέγωνται μόνον καλὰ ἀντικείμενα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθέρα Ἰχνογραφία δὲν πρέπει νὰ προσαρμόζεται αὐστηρῶς τῇ πραγματικῇ διδασκαλίᾳ, ἀλλὰ νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν, χρησιμοποιοῦσα ὡς πρότυπον, καὶ πᾶν καλὸν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ μαθητοῦ ὑπάρχον, ὡς καλλιτεχνικὰ οἰκοδομήματα, κρήνας, πύλας, δρύφακτα, ἐκκλησίας, ἀναμνηστικὰ στήλας, ἐπιτύμβια μνημεῖα κ.λ. κ.λ. "Οτι δ' ὁ μαθητὴς ἐν τῇ ἐκτέλει πρὸς τὸν πρὸς ἐκτέλει καὶ εἰς τὴν καλὴν καὶ καθαρὰν ἀπεικόνισιν, ἐννοεῖται ἅψ' ἐαυτοῦ μεθ' ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν.

4. Ὅταν ἡ ὕλη ἐκλέγεται κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀρχήν, κατορθοῦται εὐκόλως νὰ διεγερθῇ παρὰ τοῖς μαθηταῖς καὶ τὸ ἄμεσον διαφέρον διὰ τὴν Ἰχνογραφίαν. Καὶ τοῦτο, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀσχολοῦνται οἱ μαθηταὶ περὶ ἀντικείμενα, καὶ δὴ περὶ τοιαῦτα ἀντικείμενα, ἅτινα ἐγνώρισαν οὗτοι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἄλλων μαθημάτων, εἴτε ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἠγάπησαν. Πρὸς δὲ τὰντικείμενα ταῦτα προσελκύουσιν αὐτοὺς καὶ διὰ τὸ κάλλος, δι' οὗ διακρίνονται, καὶ παρορμῶσιν αὐτοὺς εἰς περαιτέρω περὶ τὴν Ἰχνογραφίαν ἐνασχόλησιν.

¹ Πρβλ. ἐνθ. ἀν. καὶ τὸν συγκεντρωτικὸν πίνακα τὸν ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν Παραμυθίων Γεωργακίου-Παυλίδου, περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἐν τῇ προλόγῳ σελ. θ'—ισ'. (Σ. Μ.).

² Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐνταῦθα λεγομένων εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ἰχνογραφίας ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους, προτασσομένη μάλιστα τῆς γραφῆς, ἣν προπαρσκευάζει· πρβλ. Ἐπετηρίδα, ἐνθ. ἀν. σελ. 95 (Σ. Μ.).

7. Ἡ Ὁδίκῃ.

1. Ἐν τῇ Ὁδίκῃ παρέχουμεν τοῖς μαθηταῖς παραστάσεις ὁσμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ κείμενον, τὴν μελωδίαν, τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν δυναμικὴν. Διὰ τούτων δὲ κτῶνται οὗτοι μέσον, ὅπως ἐξωτερικεύωσι τὰ ἑαυτῶν συναισθήματα κατὰ τρόπον εὐγενῇ, ὅπερ σπουδαιότατον. Πάντες οἱ ἄνθρωποι συναισθάνονται τὴν ἀνάγκην, ἵνα ἐκδηλώσῃ τὰ ἑαυτῶν συναισθήματα, οἷάδηποτε καὶ ἂν ᾖσι ταῦτα, χαρὰ ἢ λύπη, φόβος ἢ ἐλπίς, πένθος ἢ εὐχαρίς πεποίθησις. Ἐὰν δ' ἔμῳς μὴ γνωρίζωσιν εὐγενῇ μέσῃ καὶ εὐγενεῖς τρόπους ἐκδηλώσεως τούτων, ὅπως εἶναι τὰ ὠραῖα ὁσματα, ἢ ἐκδηλώσις αὕτη γίνεται κατὰ τρόπον ἄγριον καὶ βάνανυσον. Τὰ κáινουν, ὅπως συνήθως λέγομεν, ὕλα θάλασσα, θραύοντες καθίσματα, τρῦπες, ποτήρια, φιάλας, τέλοις δὲ καὶ τὰς κεφαλὰς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Τοιαύτη τις τῶν συναισθημάτων ἐκδηλώσις ἀποθηριώνει τὸν ἄνθρωπον, ἐνῷ τοῦναντίον ἢ διὰ καλοῦ ὁσματος ἐξευγενίζει αὐτόν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἠθικῶς μορφωτικὴ (Πρβλ. τὸμ. Α'. σελ. 329).

2. Τὸ ὁσμα δ' ἔμῳς δὲν συντελεῖ εἰς τὴν ἐξωτερικεύσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διέγερσιν συναισθήματος. Χαρὰ, ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, ἐνθουσιασμός, θρησκευτικὴ ἐξύψωσις κ.λ. διεγείρονται εὐκὺς δι' ἐνὸς ὠραίου ὁσματος, διὰ δὲ τῶν συναισθημάτων τούτων σπουδαίως ἐπιδρᾷ τὸ ὁσμα ἐπὶ τὸ βούλεσθαι. Ὁ παῖς καταπραύνεται ἐν τῷ λίκνῳ αὐτοῦ εὐθὺς ὡς ἀκούσῃ ἡχοῦντας τοὺς ἐρατεινοὺς τόνους ὁσματός τινος, ὃ δ' ἐνήλικος καθίσταται ἀμέσως παρότερος, κοσμιώτερος καὶ λογικώτερος. Ὁ Ὀρφεὺς διὰ τῆς λύρας καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἀπεκοίμισε τὸν δράκοντα καὶ ἔθελξεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν Περσεφόνην, ὥστε νάποδώτῃ αὐτῷ τὴν σύζυγον Εὐρυδίκην· ὁ Ἀρίων ἐσώθη ἐπὶ τῶν νώτων δελφίνος διὰ τῆς μελωδίας τοῦ περιφήμου μουσουργοῦ θελχθέντος· ὁ Ἀμφίων διὰ τῆς λύρας ἐκίνησε τοὺς λίθους αὐτομάτως τῷ τείχει τῶν Θηβῶν προσαρμολομένους, οἱ δὲ Κυναιθεῖς, οἱ μόνον τῶν προγόνων ἡμῶν μὴ ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μουσικὴν, ἀπεθηριώθησαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων. Ταῦτα δὲ γνωρίζοντες καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπεδύθησαν, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος λαὸς οὔτε πρὸ αὐτῶν οὔτε μετ' αὐτούς, εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μουσικῆς καί, ὅπως λέγει ὁ θεὸς Πλάτων ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ (326.B),

αυτοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰς ἁρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰκειοῦσθαι τὰς ψυχὰς τῶν παίδων, ἵνα ἡμερώτεροί τε ᾧσι καὶ εὐρυθμότεροι γιγνόμενοι χρήσιμοι ᾧσιν εἰς τὸ λέγειν τε καὶ πράττειν· πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται». Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης πολλαχοῦ τῆς Πολιτείας ποιεῖται λόγον περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς μουσικῆς, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐν η', 4 καὶ 5: «Καθάπερ ἡ γυμναστικὴ τὸ σῶμα ποιὸν τι παρασκευάζει, καὶ τὴν μουσικὴν τὸ ἦθος ποιὸν τι ποιεῖν.... διὸ καὶ εἰς τὰς συνουσίας καὶ διαγωγὰς εὐλόγως παραλαμβάνουσιν αὐτήν, ὥς δυναμένην εὐφραίνειν. Ὡστε καὶ ἐντεῦθεν ἂν τις ὑπολάβοι παιδεύεσθαι δεῖν αὐτήν τοὺς νεωτέρους». Περαιτέρω δὲ νομίζει, ὅτι ὁ ἰσχυρότατος διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς λόγος εἶναι, ὅτι «δύναται ποιὸν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος ἡ μουσικὴ παρασκευάζειν».

3. Τέλος ἡ Ὡδική, ὥπως καὶ ἡ Ἰχνογραφία, διεγείρει τὴν χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ διὰ τούτου προάγει τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν. Ἐξ ὅλων τούτων εὐχερῶς ἐννοοῦμεν διατί ἡ Ὡδικὴ τοσαύτης ἐτύγχανε προσοχῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, καὶ διατί ἀπὸ πολλοῦ ἤδη κατατάσσεται μετὰ τῶν ὑποχρεωτικῶν τῶν σχολείων μαθημάτων.

4. Ἀλλ' ἡ Ὡδικὴ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἀπομεμονωμένη, ἐὰν πρέπη ὁ μαθητὴς νὰ διαβλέπῃ ἐν τῷ ᾄσματι μέσον πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν ἑαυτοῦ συναισθημάτων. Πᾶν ᾄσμα πρέπει νὰ ἐμφανίζεται τότε μόνον, ὅταν διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν λοιπῶν μαθημάτων ἢ διὰ τοῦ βίου τῶν μαθητῶν καὶ τῆς ἐμπειρίας αὐτῶν γεννηθῶσι παρ' αὐτοῖς τὰ σχετικὰ συναισθήματα. Ἡ ἥρωικὴ ἐθελοθυσίᾳ τῶν Σουλιωτῶν ἐπὶ τοῦ Ζαλόγγου πληροῖ τοὺς μαθητὰς θαυμασμοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰς γυναῖκας ταύτας, ἡ δ' ἄφιξις τοῦ ἕαρος χαρὰς διὰ τὰς θαυμασίας καλλονὰς αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν ἐκείνῃ μὲν τῇ περιπτώσει ἔδουσιν οἱ μαθηταὶ τὸ ᾄσμα τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Σουλζώτισσες», ἐν ταύτῃ δὲ ᾄσμα τι ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἕαρ ἐκ τῶν πολλῶν παρ' ἡμῖν (π. χ. "Ανοιξίς, ὦ χάρις θεία, ὦ τί φέγγος, τί μαγεία κ.λ. τοῦ Γ. Καμπούρογλου, Ἰδοὺ τὸ ἕαρ ἦλθεν· ἡ λάλος χελιδὼν κ.λ. τοῦ Ν. Ἰγγλέση, Ὁ Μάϊός μας ἔφθασεν· ἐμπρὸς βῆμα ταχύ, κ.λ. κ.λ.). Οὕτως ἤδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ χρησιμοποιοῦσιν οἱ μαθηταὶ τὸ ᾄσμα πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν ἰδίων συναισθημάτων· διαβλέπου-

σιν ἐν τῷ ἰδίῳ βίῳ τὴν σημάειαν τοῦ ἔσματος καὶ μεταχειρίζονται αὐτὸ καὶ κατόπιν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν.

5. Ἄλλ' ὅμως δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ κείμενον τῶν ἔσμάτων νάντιστοιχῇ τοῖς διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ βίου τῶν μαθητῶν ἐν γένει διεγερθεῖσι συναισθήμασιν, ἀλλὰ πρέπει περαιτέρω ἢ τε γλῶσσα καὶ ἢ μουσικῇ τῶν ἔσμάτων ἐπιμελῶς νὰ ἐξετάζωνται πρὶν ἢ ληφθῇ ἀπόφασις περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Διὰ τοῦ ἔσματος, ὅπως ὀλίγον ἀνωτέρω ἐλέγομεν, πρέπει νὰ προαχθῇ καὶ τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ τῶν μαθητῶν· διὰ τοῦτο πρέπει τὰ πρὸς διδασκαλίαν ἐκλεγόμενα ἔσματα νὰ ανταποκρίνωνται πληρέστατα ταῖς ἀπαιτήσεσι τῆς καλαισθησίας ἀπὸ τε γλωσσικῆς καὶ μουσικῆς ἐπόψεως.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ προσέχωμεν, ὅπως τὰ ἔσματα ὧσιν ἀνάλογα τῇ τε βαθμίδι τῆς μορφώσεως, ἐν ἣ εὐρίσκονται οἱ μαθηταί, καὶ τοῖς φωνητικοῖς ὄργανοις αὐτῶν. Ἄλλως μικρά τινα καὶ ἀτελῆ ἀποτελέσματα ἐπιτυγχάνονται, ἅτινα μᾶλλον βλάπτουσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ τῶν παιδῶν ἢ προάγουσι ταύτην, πρὸς δὲ οὐχί σπανίως ἐπιβλαβῶς ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τῆς φωνῆς αὐτῶν. Διὰ τοῦτο τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον δὲν πρέπει νὰ θεωρῇ σκοπὸν αὐτοῦ νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔσματος, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ διδάξῃ ἀπλᾶ τινα ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοσμικὰ ἔσματα καὶ τινὰς τῶν καλλίστων δημοδῶν μελωδιῶν.

6. Στενὴ σχέσηις τῶν ἔσμάτων πρὸς ἄλλην γνωστὴν ὕλην καὶ μετὰ προσοχῆς ἐξέτασις καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ὑποταγὴ εἰς πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ εἶναι περαιτέρω τὸ ἄριστον πρὸς διεγερσιν ἀμέσου διὰ τὴν ἱδρικὴν διαφέροντος μέσον. Τὸ ἔσμα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει παρέχει τοῖς μαθηταῖς εὐχαρίστησιν, ἥτις, ὅπως ἐκ τῆς Ψυχολογίας γνωρίζομεν, κυρίως παρακινεῖ πρὸς ἐλευθέραν αὐτενεργίαν.

8. Ἡ Γυμναστική.

1. Ἡ Γυμναστικὴ ἀναπτύσσει καὶ προάγει τὰς σωματικὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητας. Τὴν σημάειαν ταύτης εὐκόλως κατανοοῦμεν, ὅταν σκεφθῶμεν, ὅτι τὸ σῶμα ἀποτελεῖ τὸ ὄργανον τοῦ πνεύματος.

Τὸ πνεῦμα δύναται νάναπτυχθῇ μόνον διὰ τοῦ σώματος καὶ διὰ τούτου νά δράσῃ καὶ ἐνεργήσῃ. Διὰ τοῦτο ἡ διαμόρφωσις τοῦ σώματος εἶναι σπουδαιοτάτη καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν ὁρᾷσιν. Πᾶσα βούλησις καὶ πρᾶξις δυσχεραίνεται, ἐὰν μὴ τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος σῶμα καλῶς ἐξισχυμένον, ἰσχυρὸν καὶ ὑγιές ¹. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἰδιαίτερον ὅλως μάθημα ἀναλάβῃ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σώματος, τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ἔχει ἡ Γυμναστική.

2. Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι ἐν τῇ Γυμναστικῇ πρέπει νά ἐπιμένωμεν εἰς τὴν τελείαν στάσιν καὶ τὴν τελείαν κίνησιν, διότι μόνον διὰ τούτων εἶναι δυνατόν τὸ σῶμα νά ἐνισχυθῇ. Προσέτι δ' εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης νά λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν πάντα τὰ ὄργανα, διότι πάντα εἶναι σπουδαῖα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ πάντα πρέπει νά ἐνισχυθῶσιν ². Διὰ τοῦτο μεγάλην σπουδαιότητα ἔχουσιν αἱ γυμναστικαὶ παιδιδαί ³, διότι ἀναγκάζουσιν εἰς πολυειδῆ ἐνασχόλησιν καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν πλειστάκις δεξιότητων. Παρὰ ταύτας δὲ τάσσονται αἱ ἐλεύθεραι καὶ αἱ τάξεως ἀσκήσεις. Ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ μοίρᾳ, τοῦλάχιστον διὰ τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον, τάσσονται αἱ ἐνόργανοι ἀσκήσεις. Κατὰ ταύτας γίνεται πολλάκις τὸ σφάλμα, ὅτι ὑποβάλλονται οἱ μαθηταὶ εἰς ὑπερβολικοὺς κόπους καὶ ἐπιδιώκονται ὑπερβολικὰ καὶ περίτεχνα ἀποτελέσματα, αὐτῷ δὲ τὸ σῶμα ἄγαν

¹ Πρβλ. ὅσα σχετικὰ λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Ἐπιγένη, ἀπειρον ὄντα τῆς Γυμναστικῆς καὶ καχεκτικὸν τὸ σῶμα (Ξενοφ. Ἀπομν. 3, 12, 1-8): «Πρὸς πάντα, ὅσα πράττουσιν οἱ ἄνθρωποι, χρήσιμον τὸ σῶμα ἔστιν· ἐπεὶ καὶ ἐν ᾧ δοκεῖς ἐλαχίστην σώματος χρεῖαν εἶναι, ἐν τῷ διανοεῖσθαι, τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ πολλοὶ μεγάλα σφάλλονται διὰ τὸ μὴ ὑγιαίνειν τὸ σῶμα; καὶ λήθῃ δὲ καὶ ἀθυρία καὶ δυσκολία καὶ μανία πολλάκις πολλοῖς διὰ τὴν τοῦ σώματος καχεξίαν εἰς τὴν διάνοιαν ἐμπίπτουσιν οὕτως, ὥστε, καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐκβάλλειν». (Σ. Μ.).

² Πρβλ. Γαληνοῦ Ὑγιεινὰ παραγγέλλμ., Β, 2: «κινήσειον τε ὅλον τε τὸ σῶμα κινήσεις ἰσοσθενεῖς πάντα μεταχειριζόμενοι τὰ τῶν γυμνασίων εἶδη δι' ὧν ἕκαστον τῶν μορίων τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἐνεργήσῃ». (Σ. Μ.).

³ Πρβλ. Ι. Χρυσάφης, Ἡ Γυμναστικὴ κατὰ τὸ Σουηδικὸν σύστημα, σελ. 360 καὶ ἐπομ. Ι. Φωκιανοῦ, Ἐγγχειρίδιον Γυμναστικῆς, σελ. 82 καὶ ἐπ., καὶ Σωτήρ. Πέππα, Ἡ Γυμναστικὴ καὶ αἱ παιδιδαί τοῦ Δημοτικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ σχολείου, σελ. 192 καὶ ἐπ. (Σ. Μ.).

καταπονείται καὶ ἡ ἐκ τῆς Γυμναστικῆς βλάβη εἶναι μείζων τῆς ἐπερχομένης ὠφελείας.

3. Τουναντίον ἡ δρθή Γυμναστικὴ προσαρμόζεται αὐστηρῶς τῇ τε δυνάμει καὶ τῇ βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως τῶν μαθητῶν καὶ ἀπαιτεῖ μόνον ὅσα εὐκόλως εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῶσιν. Οὕτω δ' οἱ μαθηταὶ αἰσθάνονται κατ' ὀλίγον ἐφ' ἑαυτῶν τὴν εὐεργετικὴν τῆς Γυμναστικῆς ἐπίδρασιν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα συντελοῦσιν, ὥπως εὐρίσκωσιν εὐχαρίστησιν καὶ συναισθάνωνται ἐπ' αὐτῇ χαράν, ἐξ ἄλλου δ' ἐπιζητῶσι κατὰ τὰς ἐλευθέρους ὥρας αὐτῶν νὰ ἐνισχύσωσι τὰς δυνάμεις καὶ τὴν ὑγίειαν αὐτῶν. Γεννᾶται ἄρα τὸ διαφέρον διὰ τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις.

9. Αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι.

1. Κατὰ ταύτας καθοδηγοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ ἀσχολῶνται κατασκευάζοντες ἀντικείμενα ἐκ ναστογράφου, ξύλου, κηροῦ καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς εὐπλάστου ὕλης, πλαστικίνης λεγομένης. Ἐργασίαι διὰ μετὰλλων σπανιώτερον ἐκτελοῦνται ἐν τοῖς σχολείοις.

Τὰ χειροτεχνικὰ μαθήματα διαμορφοῦσι τὰς χεῖρας τῶν μαθητῶν καὶ τούτου ἕνεκα κυρίως ἔχουσι μεγάλην σπουδαιότητα. Ἡ δεξιότης τῆς χειρὸς, ὡς γνωστόν, εἶναι πολυτιμοτάτη διὰ τινὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐπαγγέλματα, διότι διευκολύνει τὸ πράττειν. Πλὴν τούτου δ' ὑποβοηθεῖ σπουδαίως τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ἀποπείρᾳ αὐτοῦ καὶ τάσει πρὸς εὐρυτέραν μόρφωσιν ἐν τοῖς ἀντικειμένοις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως. Ἐρευνᾶ καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ ζώων, φυτῶν καὶ ὀρυκτῶν, χημικὰ καὶ φυσικὰ πειράματα ἐπιτυγχάνουσι πολλῶ μᾶλλον γιγνόμενα ὑπ' ἐκείνου, ὅστις ἔχει εἰς τὴν διέθεσιν αὐτοῦ δεξιὰν χεῖρα. Διὰ ταύτης οὗτος δύναται νὰ συναθροίσῃ ἐμπειρίαν, οὕτω δὲ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐκυτοῦ γνώσεις, ὑπερ δι' ἄλλον θὰ ἦτο τελείως ἀνέφικτον, ἢ τοῦλάχιστον δυσκόλως κατορθωτόν.—Διὰ τῆς μορφώσεως τῆς χειρὸς περικιτέρω ἀναπτύσσεται ἡ αἴσθησις τῆς ἀφῆς καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ μαθητοῦ, ἀμφότερα δ' αὐταὶ αἱ αἰσθήσεις ὑποβοηθοῦσι σπουδαίως τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν αὐτοῦ. Ὡστε πλὴν τῆς σπουδαιότητος, ἣν ἔχουσιν αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι, διότι προπαρασκευάζουσι τὸν τρέφimen διὰ τὸν κατόπιν

πρακτικόν βίον, συντελοῦσι καὶ ὅπως ἀναπτύξωσι τὴν δεξιότητα τοῦ μαθητοῦ εἰς τὸ συναθροίξειν πολυτίμους ἐμπειρίας καὶ τελειοποιεῖν ἐαυτὸν πνευματικῶς.

2. Ἰδίαν δὲ σπουδαιότητα ἔχει τὸ μάθημα τῶν χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν περικιτέρω διὰ τὴν ἐκλογὴν ἐπαγγέλματος. Ἀποτελεῖ δηλ. σπουδαῖον μέσον, ὅπως διακρίνωμεν τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ τροφίμου, οὕτω δὲ παροτρύνωμεν αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον τὸ ἐπάγγελμα ἐκεῖνο, δι' ὃ κέκτηται ἰδιοφυίαν. Πόσον σπουδαῖον εἶναι τοῦτο γνωρίζομεν καὶ ἐκ τῆς Ψυχολογίας καὶ ἐξ ὧων ἀνωτέρω εἴπομεν (πρβλ. τόμ. I σελ. 383 καὶ τόμ. Β', σελ. 42).

Τέλος δ' αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι ἀνταποκρίνονται καὶ εἰς ἐσωτερικὴν τινα τῶν μαθητῶν ἀνάγκην. Πᾶς πνευματικῶς ὑγιὴς ἡ καλονικὴς παῖς ἔχει, ὅπως γνωρίζομεν ἐκ τῆς Ψυχολογίας, τὴν ὁρμὴν πρὸς ἐνασχόλησιν καὶ δὴ οὐχὶ μόνον πρὸς πνευματικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς σωματικὴν ἐνασχόλησιν. Ἐὰν ἡ ὁρμὴ αὕτη μὴ ἱκανοποιῇται διὰ τακτικῆς ἐνασχολήσεως, ὁ παῖς συναισθάνεται ἐαυτὸν ἀτυχῆ, δὲν δύναται δὲ νὰ ἀναπτυχθῇ ὀρθῶς οὔτε σωματικῶς οὔτε πνευματικῶς. Πρὸς δὲ διδασκαλίᾳ καλῇ ἐν ταῖς λοιποῖς μαθήμασι διεγείρει διαφέρον, ὅπερ, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, παραινεῖ εἰς ἐνέργειαν, εἰς τὸ πράττειν, ὅπερ γεννᾷ αὐτόχρημα τὴν ἀνάγκην πρὸς περικιτέρω ἐνασχόλησιν ἢ ἀνάγκη λοιπὸν αὕτη, ἥτις τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει τὸ μὲν εἰς ἔμφυτον ὁρμὴν, τὸ δ' εἰς τὸ διαφέρον, δύναται κάλλιστα νὰ ἱκανοποιηθῇ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν χειροτεχνικῶν μαθημάτων.

3. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης ὁρμώμενοι πρέπει νὰ ἐκλέγωμεν τὴν ὕλην τῶν χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν. Οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰ ἀναπαριστῶσιν ἰδίᾳ τοιαῦτα ἀντικείμενα, δι' ἃ τὰ λοιπὰ μαθήματα διηγείραν ἤδη διαφέρον, ἥτοι π. χ. ἀντικείμενα σχετιζόμενα πρὸς τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ τὴν Γεωμετρίαν, ὡς μέτρα, πίνακες τετραγωνικοῦ μέτρου μεθ' ὑποδιαίρέσεων εἰς τετραγωνικὰ δεκατόμετρα καὶ τετραγωνικὰ ἑκατοστόμετρα, διαιρετὰς ἐπιφανείας πρὸς σαφῆ παράστασιν τοῦ ἐμβαδοῦ αὐτῶν, γεωμετρικὰ σώματα (κύβον, κύλινδρον, πυραμίδα, πρίσμα) κ.λ. ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν Φυσιολογίαν, μέρη φυτῶν, μέρη τοῦ σώματος ζώων, ἀπλᾶς τινες φυσικὰς συσκευάς, κιβώτιον διὰ φυσιολογικῆς συλλογᾶς κ.λ. ἐν

σχέσει δὲ πρὸς τὴν Γεωγραφίαν, ἐκτύπους χάρτας ὁρέων, ὁροσειρῶν, κοιλάδων, καὶ νομῶν ὅλων ἐκ γύψου, κηροῦ ἢ πλαστιλίνης.

4. Τοιαῦται ἐργασίαι δὲν εἶναι μόνον σπουδαῖον μέσον πρὸς ἐκνοποίησιν τοῦ ἐν τοῖς ἄλλοις μαθήμασι διεγερθέντος διαφέροντος, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύουσι τὸ διαφέρον τοῦτο, ὅπερ εὐκόλως μεταφέρεται εἰς αὐτὴν τὴν ἀσχολίαν. Πλὴν τούτου δὲ τελειότατα ἐξυπηρετοῦσι καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποπτείας.

III. Μέσα τῆς διδασκαλίας καθ' ὅλου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰδομεν, ὅτι ἕκαστον τῶν διδασκομένων μαθημάτων συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς κατὰ τινὰ τρόπον· ἄλλα μὲν τούτων ὑποβοηθοῦσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἄλλα δὲ παρέχουσι τὰς διὰ τὸ πράττειν ἀπαιτούμενας γνώσεις καὶ δεξιότητας. Οὕτω δ' ἐμβάλλουσιν εἰς τὸν τρόφιμον τὴν πεποίθησιν, ὅτι δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ καλὸν ἐν τῷ βίῳ καὶ πῶς δύναται τοῦτο νὰ κατορθώσῃ, πρὸς δὲ μορφῶσι τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Πάντα δ' ὅμως ἔχουσι κυρίως τὴν σημασίαν, ὅτι ἀναπτύσσουσι πολυμερές ἄμεσον διαφέρον, οὕτω δ' ἐμμέσως ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν γέννησιν τῆς ἡθικῆς βουλήσεως. Διὰ ταῦτα οὐδὲν τῶν μαθημάτων τούτων δύναται νὰ λείπῃ ἐν τῇ παιδαγωγούσῃ διδασκαλίᾳ.

Ἐξετάζοντες ἀνωτέρω τὴν παιδαγωγικὴν σπουδαιότητα ἑκάστου μαθήματος ἐποιούμεθα, εὐκαιρίας παρουσιαζομένης, λόγον καὶ περὶ τῆς ἐκλογῆς, τῆς διατάξεως καὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἐξ αὐτοῦ διδασκτέας ὕλης. Ταῦτα πρέπει νῦν νὰ συμπληρωθῶσιν· ἐν τῷ ἔργῳ δὲ τούτῳ καθοδηγούμεθα ὑπὸ τοῦ ἐγγυτέρου σκοποῦ πάσης παιδαγωγούσης διδασκαλίας, τῆς μορφώσεως πολυμεροῦς ἀμέσου διαφέροντος· ἦτοι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καθορίζομεν κατὰ τίνες θεμελιώδεις ἀρχὰς ὀφείλομεν νὰ ἐκλέγωμεν, διατάττωμεν καὶ ἐπεξεργαζώμεθα τὴν διδασκτέαν ὕλην, ὅπως καὶ διὰ τούτου ἐπιτυγχάνηται καὶ προάγῃται ἡ γένεσις ἀμέσου διαφέροντος ἐν πᾶσιν ἀνεξαιρέτως ταῖς μαθήμασιν.

α') Ἐκλογή τῆς ὕλης.

1. Διὰ τὴν γένεσιν τοῦ διαφέροντος σπουδαία εἶναι πρὸ παντὸς ἡ ἀλληλουχία τῆς ὕλης, ἣν ἐπαλλήλως ἐπεξεργαζώμεθα ἐν τινι μαθή-

ματι. Δυνάμεθα π. χ. προκειμένου περί τῆς φρονηματιστικῆς ὕλης νὰ ἐπεξεργασθῶμεν εἰς ἓν σχολικὸν ἔτος πλῆθος μικρῶν διηγημάτων, ὧν ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχει καὶ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ ἄλλα ἢ μείζονά τινα, ἐνίοτε ὅλον ἀποτελοῦσαν, διήγησιν, ἥτις ἀπαιτεῖ πρὸς ἐπεξεργασίαν μακρότερον χρόνον, ἴσως τὸ ὅλον ἔτος, ὅπως π. χ. εἶναι ὁ Ροθινσὼν, ἡ Ὀδύσεια κ.λ. Εὐκόλως εἶναι δυνατόν νὰ ποδείχθῃ, ὅτι ἡ ἐπεξεργασία μείζονός τινος, συνεχοῦς καὶ ἐνιάιας ὕλης εἶναι προτιμότερα μικρῶν, ἀσυναρτήτων καὶ ἀσχέτων ἀλλήλοις τεμαχιδίων.

Ὅταν ἔχωμεν ἐκτενεστέραν τινὰ ὕλην, πάντοτε τὰ ἐπόμενα μέρη συνδέονται πρὸς τὰ προηγούμενα αἰτιωδῶς. Ὅταν δὲ τὰ προηγούμενα εἶναι αἰτίαι, ἡ ἐπεξεργασία αὐτῶν διευκολύνει πολὺ τὴν κατανόησιν τῶν ἐπομένων, διεγείρει προσδοκίας καὶ ἐντείνει τὴν προσοχήν. Διὰ τοῦτο οἱ μαθηταὶ ἀντιλαμβάνονται εὐκολώτερον τὸ διδασκόμενον καὶ ἔχουσι ζωηρὸν διαφέρον δι' αὐτό. Τοῦναντίον, ὅταν ἔχωμεν μεμονωμένα τινὰ μικρὰ διηγήματα, εἴμεθα συχνάκις ὑποχρεωμένοι νὰ δημιουργήσωμεν πρῶτον δι' ἰδιαιτέρας ὅλως ἐργασίας τὴν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ νέου κατάλληλον πνευματικὴν κατάστασιν, διότι ἄλλως οἱ μαθηταὶ ἐπιπολαίως μόνον μανθάνουσι τὰ πράγματα χωρὶς οὐδὲν διαφέρον νὰ συναισθάνωνται διὰ ταῦτα.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως πολλῶ μᾶλλον καὶ διαρκέστερον ἐπιδρᾷ συνεχῆς ὕλη ἢ μεμονωμένα τινὰ θρύμματα. Ἡμεῖς θέλομεν διὰ τῆς διδασκαλίας ἐν γένει καὶ πρὸ πάντων τῆς τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων νὰ διεγείρωμεν τάσιν τινὰ παρὰ τῷ τροφίμῳ πρὸς τὸ εὐγενὲς καὶ ἀγαθόν. Δὲν ἀρκεῖ δ' ὅμως πρὸς τοῦτο ἀπλὴ ἠθικὴ γνῶσις· ταύτην ὀφείλομεν νὰ προσπαθήσωμεν νὰ μεταβάλωμεν εἰς ἠθικὴν βούλησιν. Λαμπρὸν δὲ πρὸς τοῦτο μέσον, ὅπως ἀνωτέρω ἤδη ἀπεδείχθη, εἶναι τὸ πολυμερὲς ἄμεσον διαφέρον. Ἐπειδὴ δὲ συνεχῆς ὕλη ὑποβοηθεῖ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ τοιοῦτου διαφέροντος, διὰ τοῦτο αὕτη ἐπιδρᾷ καὶ ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἐπόψεως διαπαιδαγωγοῦσα καὶ διαμορφοῦσα τὸν τρόφιμον. Εἰς ταῦτα προσθετόν, ὅτι ἰσχυρὰ ἠθικὴ βούλησις πολλῶ εὐκολώτερον προκύπτει ἐκ συνεχοῦς, καλῶς διατεταγμένου ποσοῦ ἰδεῶν ἢ ἐκ μεμερισμένου καὶ ἐκ μικρῶν τινων ἀσχέτων ἀλλήλοις τεμαχίων ἀποτελουμένου. Ὁ Ἐρβартος ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα λέγει : « Ἡ ἠθικὴ

ἐνέργεια εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μεγάλων γεγονότων καὶ συνεχῶς, ἐνιαίου ποσοῦ ἰδεῶν». Ἐκ πάντων τούτων ἔπεται, ὅτι διὰ τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν πρέπει νὰ ἐκλέγωμεν συνεχῇ καὶ ἐνιαίαν ὕλην πρὸς ἐπεξεργασίαν, οὐχὶ δὲ μικρά τινα καὶ ἀσυνάρτητα ἀλλήλοις διηγημάτια.

Τοῦτο δὲ πράττομεν ἐν πρώτοις προκειμένου περὶ φρονηματιστικῆς ὕλης. Τὸ αὐτὸ δὲ πράττομεν ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς μαθήμασι διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς τε κατανόησεως αὐτῶν καὶ τῆς γενέσεως τοῦ διαφέροντος. Καθ' ὅσον λοιπὸν προχωροῦμεν εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις ἐπεξεργαζόμεθα ἐν τῇ ἀναγνώσει αἰεὶ ἐκτενέστερα ποιήματα καὶ τεμάχια τοῦ πεζοῦ λόγου. Ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ συναποτελοῦμεν ομάδας τῶν διδασκαστέων ἀντικειμένων, λαμβάνοντες πρὸ ὁρθολογίων τὴν προέλευσιν αὐτῶν καὶ τὴν συνεργίαν ἐν τῇ φύσει· οὕτω δ' ἀποτελοῦμεν καὶ ἐνταῦθα μεγαλύτερον, ἐκτενέστερον ποσὸν ὕλης.

2. Διὰ νὰ διεγείρωμεν δ' ὅμως ἄμεσον διαφέρον, πρέπει κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης νὰ προσέξωμεν καὶ εἰς ἕτερόν τι. Οἱ μαθηταὶ ἀντιλαμβάνονται εὐκολώτατα τὴν ὕλην ἐκείνην, ἣν φέρομεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν, ὅπως καὶ ἐκείνην, ἥτις εἶναι ἐν μέρει ἤδη γνωστὴ αὐτοῖς. Τοὺς δύο τούτους ὅρους ἐκπληροῦσι κάλλιστα τὰ ἐν τῇ πατρίδι τῶν μαθητῶν εὐρίσκόμενα ἀντικείμενα. Ταῦτα δυνάμεθα ἐκτὸς τοῦ σχολείου ἢ καὶ ἐν αὐτῷ νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν, καὶ ταῦτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γνωρίζουσιν οὗτοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον. Διὰ τοῦτο ἐν ἅπασι τοῖς μαθήμασιν ἐκλέγομεν διὰ τὴν διδασκαλίαν κατὰ προτίμησιν ἀντικείμενα καὶ καταστάσεις τῆς πατρίδος τῶν μαθητῶν. Πῶς δὲ τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ γίνη εἰδομεν ἤδη ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (τόμ. Α' σελ. 189 καὶ ἐξ.).

Οὕτω κατορθοῦμεν ἀσφαλέστατα νὰ διεγείρωμεν τὸ ἄμεσον τῶν μαθητῶν διαφέρον. Συγχρόνως δ' ἐργαζόμεθα καὶ ἀπὸ ἄλλης ἐποφύεως διὰ τὴν ἐπιτυρίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς. Ὅπως ἤδη πολυτάκις ἐτονίσκαμεν, οἱ μαθηταὶ θὰ δράσωσιν ἡμέραν τινὰ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ. Διὰ τοῦτο δὲ πρέπει ἡμεῖς ἤδη ἐν τῷ σχολείῳ νὰ προπαρασκευάσωμεν αὐτοὺς πρὸς τοῦτο καὶ μάλιστα διὰ τὸν τόπον ἐκείνον καὶ τὰς καταστάσεις ἐκεῖνας, ἐν αἷς θὰ ἐπιζητήσωσι καὶ θὰ εὕρωσιν ἔδαφος ἐνεργείας, ἥτοι διὰ τὴν πατρίδα αὐτῶν. Καὶ ἔνεκα

ἄρα τοῦ λόγου τούτου ἀπαιτεῖται, ὥπως ἐν παντὶ μαθήματι ἐξετάζωμεν τὰ ἀντικείμενα τῆς πατρίδος τῶν μαθητῶν καὶ μάλιστα τὰ νῦν ὑπάρχοντα ἀντικείμενα καὶ τὰς νῦν σχέσεις καὶ καταστάσεις. Ὅπως δ' ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ συμβῇ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ, τοῖς Γλωσσικοῖς, τῇ Ἀριθμητικῇ κ.λ.

Τὰς ιδέας ταύτας εἶχεν ἤδη ὁ Pestalozzi γράφων: «Ἄνθρωπε, δὲν ζῆς μόνος ἐπὶ τῆς Γῆς· διὰ τοῦτο ἡ φύσις μορφώνει σε καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις καὶ καταστάσεις καὶ διὰ τούτων. Ὅσοι πλησιέστερον πρὸς σέ, ὦ ἄνθρωπε, εὐρίσκονται αἱ καταστάσεις αὐταί, τοσούτω σπουδαιότεραι εἶναι διὰ τὴν μόρφωσίν σου, διὰ τὸν καθορισμὸν σου». (Abendstunde eines Einsiedlers).

«Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ προσαρμόζωμεν τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ πάντοτε πρὸς τὰς λεπτομερεῖας τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ, καὶ πάντα τὰ μέσα τῆς ἀναπτύξεως, καὶ πᾶν, ὅπερ θέλομεν νὰ πράξωμεν διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, νὰ συνάπτωμεν πρὸς τὸ καλόν. ὅπερ πράγματι ὑπάρχει ἐν ἐκάστη χώρᾳ καὶ ἐν ἐκάστῳ τόπῳ» (Morf. II, σελ. 214).

«Τὰ πνευματικὰ καὶ φυσικὰ στοιχειώδη τῆς μορφώσεως μέσα πρέπει στερεῶς νὰ συνδέωνται πρὸς τὸν κύκλον τοῦ οἰκιακοῦ βίου καὶ τῶν πραγματικῶν σχέσεων καὶ καταστάσεων τοῦ παιδός». (Lenzbürger Rede σελ. 235).

3. Ὅσον ἀφορᾷ νῦν τὰ φρονηματιστικὰ γνωρίζομεν ἤδη, ὅτι πρὸς κατανόησιν τῆς ἐνεστώσης κοινωνικῆς καταστάσεως εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὴν προηγηθεῖσαν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Διὰ τοῦτο ἀρχομεθα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν γεγονότων καὶ προβάλνομεν κατ' ὀλίγον βαθμὴν εἰς τὸ παρόν. Ἀλλ' οἱ μαθηταὶ τῆς κατωτάτης τάξεως δὲν εἶναι ἀκόμη ὥριμοι διὰ τὴν ἀντίληψιν οὐδὲ τῶν ἀπλουστάτων ἱστορικῶν καταστάσεων καὶ γεγονότων. Παρ' αὐτοῖς κυριαρχεῖ ἡ φαντασία. Σύντομος καὶ βραχεῖα παρατήρησις τῶν παιγνίων καὶ τῶν λόγων αὐτῶν δεικνύει πόσον ὅλως αὐθαρέτως μεταβάλλουσιν οὗτοι τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα καὶ τὰς πραγματικὰς καταστάσεις καὶ οὕτω διὰ τῆς φαντασίας δημιουργοῦσιν ἐκυτοῖς ὅλως νέον κόσμον. Τὰ ἱστορικὰ δ' ὅμως γεγονότα πρέπει οὕτω νὰ κατανοηθῶσι καὶ ἐντυπωθῶσιν, ὥπως ἀκριβῶς ἔχουσιν ἐν τῇ πραγματικότητι, μηδεμιᾶς ἐπιτρεπομένης κατ' ἀρέσκειαν μετα-

βολῆς καὶ μεταλλαγῆς. Διὰ τὴν κατανόησιν ἄρα αὐτῶν ἔχομεν ἀνάγκην πλὴν τῆς φαντασίας ἰδίᾳ μνήμης καὶ κρίσεως, αἵτινες δὲν ἔχουσιν ἀκόμη ἀρκούντως ἀναπτυχθῆ παρὰ ἐξαιτεῖ ἢ ἐπτατεῖ παιδί.

4. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων προσδιορίζομεν διὰ τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος ἐκλογὴν παραμυθίων τοῦ Grimm, ἅτινα εἶναι προϊόντα τῆς ἐλευθέρως, ὑπ' οὐδενὸς δεσμοῦ περιοριζομένης, φαντασίας. Χαρμακτηριστικὰ σημεῖα τοῦ πραγματικοῦ συνδυάζονται ἐν τούτοις κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥπως οὐδαμοῦ τῆς φύσεως καὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εὐρίσκονται. Ζῶα, μάλιστα δὲ καὶ αὐτὰ τὸ ἄχυρον καὶ τεμάχιον ἀνθρακός διαλέγονται καὶ ἐνεργοῦσιν ἐν τοῖς παραμυθίοις τούτοις, ὥπως οἱ ἄνθρωποι, ἀκριβῶς δ' οὕτω καὶ ὁ παῖς φαντάζεται τὸν κόσμον. Ζωοποιεῖ τὰ πάντα, τὸ ὑπόβαθρον, τὴν βλάβδον, τεμάχιον ξύλου, διαλέγεται μετὰ πάντων καὶ φαντάζεται ἐξ ἄλλου τὰ πάντα διαλεγόμενα. Κατὰ ταῦτα τὰ παραμύθια ἀνταποκρίνονται πληρέστατα πρὸς τὴν βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀφομοιώσεως τοῦ ἐπταετοῦς παιδός, δι' ὃ καὶ παίζων οὗτος ἀντικαθίσταται ταῦτα¹. Ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται ἡ ἐπὶ τῷ παραμυθίῳ χαρὰ καὶ εὐχαρίστησις τοῦ παιδός,

¹ Πρὸς γενικῶς περὶ τῶν ἐνταῦθα, ὅσα καὶ ἡμεῖς ἐγράψαμεν ἐν τῇ Προλόγῳ τῶν Παραμυθίων, καὶ ἐν τῇ Ἐπιτηρίδι, τεύχ. Β' σελ. 15—21 καὶ ὅσα πλὴν πολλῶν ἄλλων λέγει ὁ Klaiber (das Märchen und die Kindliche Phantasie): Εἶναι θαυμαστὸν πῶς τὸ παραμύθιον καὶ ἡ παιδικὴ ψυχὴ ἀμοιβαίως ἐννοοῦνται· συμβαίνει, ὡς ἐάν ἐξ ἀρχῆς ὁμοῦ ὑπῆρξαν καὶ ὁμοῦ ἀνεπτύχθησαν. Ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου προσελκύει κατὰ κανόνα τὸν παῖδα μόνον, ὅ,τι διαφέρει αὐτὸν ἢ παῖδα τῆς αὐτῆς πρὸς αὐτὸν ἡλικίας· τὸ πέρα τοῦτου εἶναι δι' αὐτὸν ξένον, ἀδιανόητον... Ὑπὸ τοῦ παραμυθίου τούναντίον μετὰ χαρᾶς καὶ ἀπολύσεως ἀγεται ὑπεράνω ὁρέων καὶ κοιλάδων, ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, διὰ τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης, τῶν ἀστέρων μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ κόσμου, πάντα δὲ ταῦτα εἶναι τόσον πλησίον δι' αὐτόν, τόσον οἰκεία καὶ καταληπτὰ, ὡς ἐάν αὐτὸς πανταχοῦ ἤδη ἔχῃ μεταβῆ, καὶ ὡς ἐάν σκοτειναὶ τινες ἐν αὐτῷ εἰκόνες διὰ μιᾶς θαυμασίως ἐρωτίσθησαν. Καὶ αἱ νύμφαι δέ, καὶ αἱ νεράιδες, καὶ τὰ βασιλοπούλλα, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἐπιφανῆ πρόσωπα, ἅτινα διὰ τῶν παραμυθίων διδάσκονται, φαίνονται αὐτῷ τόσον φυσικὰ καὶ καταληπτὰ, ὡς ἐάν καθ' ὅλον τοῦ τὸν βίον ἔξῃ εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς κοινωνίας στρώματα καὶ ὡς ἐάν εἴχε καθημερινούς συμπαίχτας πρίγκιπας καὶ πριγκιπίσσας. Ἐν ἐνὶ λόγῳ· ὁ κόσμος τοῦ παραμυθίου εἶναι κόσμος τοῦ παιδός, διότι εἶναι ὁ κόσμος τῆς φαντασίας. (Σ. Μ.).

αίτινες ταχέως διεγείρουν ζωηρόν διαφέρον. Τὸ διαφέρον δὲ τοῦτο δὲν περιορίζεται εἰς τὰς ἐν τῷ παραμυθίῳ ἀναφερομένας πράξεις καὶ καταστάσεις, ἀλλὰ μεταφέρεται καὶ εἰς τὰ μετὰ τούτων συνδεόμενα ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ διδάγματα.

Ἀλλὰ τὸ διαφέρον τῶν παιδίων διεγείρεται εὐκόλως διὰ τῶν παραμυθίων τοῦ Grimm, καὶ διότι ταῦτα ἐμφανίζουσιν αὐτῷ πάντοτε ἀντικείμενα, ἅτινα ἐν μέρει ἤδη εἶναι γνωστὰ αὐτοῖς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἢ ἐμπειρίας, ἣν κέκτηνται. Αἱ πράξεις οὐδαμοῦ συνδέονται πρὸς ὠρισμένον τόπον ἢ χρόνον (Πρβλ. τὴν συνήθη, κοινὴν μᾶλλον τῶν παραμυθίων ἀρχήν: Μὰ φορὰ κ' ἕνα καιρὸ ἦτανε κ.λ.). Τὰ δ' ἐνταῦθα ἀπεικονιζόμενα πράγματα, ζῶα, φυτὰ, ἀντικείμενα τέχνης, καὶ αἱ ἐνέργειαι αἱ ἀποδιδόμεναι τούτοις ἢ πραγματικοῖς προσώποις, ἅμα δὲ αἱ σχέσεις καὶ καταστάσεις, αἵτινες, ὡς βάσις αὐτῶν ὑπόκεινται, πάντα ταῦτα ἔχουσιν ἐκλεχθῆ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πανταχοῦ ἐμφανίζονται ἢ ἀκριβῶς ταῦτα ἢ ὁμοιότατα τοῖς ἐν τοῖς παραμυθίοις. Διὰ τοῦτο τὰ παραμύθια τοῦ Grimm δύνανται νὰ χρησιμοποιοῦσιν ἐν συνδυασμῷ μετ' ἄλλων καταλλήλων, κυρίως Ἑλληνικῶν¹, καὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ ἐν τῇ Ἑλβετίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, θεωρούμενα ὡς ὅλη ἐκ τῆς παιδείδος τῶν μαθητῶν εἰλημμένη. Διὰ τούτου λοιπόν, ὅτι ὀρίζομεν διὰ τὴν φρονηματιστικὴν διδασκαλίαν τοῦ πρώτου σχολικοῦ ἔτους κατάλληλον ἐκλογὴν παραμυθίων, ἐπόμεθα καὶ τῇ ἀρχῇ τῆς πατριδογνωσίας, πάντοτε, ἐννοεῖται, κατὰ τὴν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (σελ. 122 καὶ ἐπ.) τεθεῖσαν ἀρχήν. Διὰ τοῦτο δ' εὐκόλως προβαίνει ἡ κατανόησις τῶν παραμυθίων, ὅπερ περαιτέρω ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν διέγερσιν διαφέροντος.

Περαιτέρω τὰ παραμύθια εἶναι κατάλληλος φρονηματιστικὴ ὅλη διὰ τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος, διότι παρέχουσι πλουσίαν εὐκαιρίαν πρὸς ἀσκήσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς τῶν παιδίων κρίσεως². Ἡθι-

¹ Πρβλ. Παραμύθια κ.λ. ὑπὸ Γεωργακάκι—Παυλίδου ἐν Σμύρνῃ. (Σ. Μ.).

² Πρβλ. Willmann Pädag. Vorträge, σελ. 27. «Εἶναι δ' ὅμως τὸ παραμύθιον καὶ ἠθικῶς μορφωτικόν; βεβαίως τε· τὸ παραμύθιον ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς ἰδεῶδες τι βελτίον τῶν ἀπλουστημάτων ἠθικῶν σχέσεων· τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι τελείως κεχωρισμένα· τὸ κακὸν ὑπερισχύει προσωρινῶς, ἀλλ' ἡ τελικὴ

καὶ σκέψεις, ὡς γνωστὸν, ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν παραμυθίων. Ἐν τούτοις παρουσιάζεται πληθὺς ὅλη σχέσεων βουλήσεων. Ἐν τοῖς παραμυθίοις ἰδίᾳ εὐρίσκουμεν ὥραϊα παραδείγματα πίστεως, εὐμενείας, αὐστηρῆς τιμωρίας τῆς ὀκνηρίας, τῆς ἀκρατείας καὶ τῆς ἀλαζονείας. Ὁ δ' ἀληθὴς χριστιανικὸς χαρακτήρ αὐτῶν ἐκδηλοῦται ἐν τούτῳ, ὅτι πανταχοῦ αὐτῶν δείκνυται ὄντως πατρικὴ φροντίς διὰ τοὺς ἀποβλήτους, καταπιεζομένους καὶ ἐγκαταλελειμμένους. Πρὸς δὲ ὡς μέγα προτέρημα τῶν παραμυθίων πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι αἱ ἠθικαὶ σχέσεις ἐμφανίζονται ὑπὸ ἀπλουσιότητος καὶ μάλιστα συγκεκριμένως μορφᾶς, οὕτως, ὥστε εὐκόλως ἀναγνωρίζουσι καὶ ἀντιλαμβάνονται ταύτας οἱ μαθηταί. Οὕτω δ' ἡ ἠθικὴ τῶν παιδῶν κρίσις αὐτόχρημα προκαλεῖται ὑπὸ μόνῃς τῆς ὕλης τῶν παραμυθίων χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ γεννηθῇ δι' ἰδίας ἐργασίας καὶ καθοδηγίας τοῦ Διδασκάλου. Διὰ τοῦτο δὲ κέκτηται καὶ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος, ἐὰν πρέπει ἡ ἠθικὴ γνῶσις τοῦ τροφίμου νὰ ποικίλῃ ἐπίδρασιν τινα ἐπὶ τὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ.

Ἄλλη σπουδαιότης τῶν παραμυθίων ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι παρέχουσι πάντοτε εὐκαιρίαν καὶ ἀφορμὴν πρὸς διδασκαλίαν περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης. Ἡ Φυσιογνωσία εὐρίσκει ἐν τοῖς παραμυθίοις ἀφρονίαν ὥραϊας ὕλης, ἣν ἐπεξεργαζόμενοι καταρθούμεν νὰ προαγάγωμεν καὶ συμπληρώσωμεν τὴν ἐμπειρίαν τῶν μαθητῶν.

νίκη παραμένει εἰς τὸ ἀγαθόν. Καὶ πόσον ζωηρῶς διεγείρεται ἐν τῷ παραμυθίῳ ἡ κρίσις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου! Συγκινητικὰς εἰκόνας ἰδίᾳ τῆς εὐμενείας, τῆς πίστεως, πλήρεις ζωῆς καὶ ὁμῶς τυπικὰς πολλὰς συναντῶμεν. Ἄς ὑπομνήσωμεν τὸν τυπικὸν μόνον διάλογον τῶν πιστῶν, μικρῶν φίλων τῆς Ἑλενίτσας καὶ Ἀετίτσας. Ἡ Ἑλενίτσα εἶπεν: Ἐάν δέν με ἀφήσης, καὶ ἐγὼ δέν θά σε ἀφήσω. Ἡ Ἀετίτσα ἀπήντησε: Ποτέ μου δέν θά σε ἀφήσω. Διὰ τούτων ἐνθυμεῖται τις τοὺς λόγους τῆς πιστῆς Ῥούθ: «Μὴ ἀπάντησαι ἐμοὶ τοῦ καταλιπεῖν σε ἢ ἀποστρέφαι ὅπισθόν σου, ὅτι, ὅπου ἐάν πορευθῇς, πορεύσομαι, καί, οὐ ἐάν αὐλισθῇς, αὐλισθήσομαι· ὁ λαός σου λαός μου καὶ ὁ Θεός σου Θεός μου· καί, οὐ ἐάν ἀποθάνῃς, ἀποθανοῦμαι καὶ ἐγὼ ταφῆσομαι». Πρὸς τὰ ἐν τῷ συγκεκριτικῷ πινάκι, ἐν τῷ Προλόγῳ τῶν παραμυθίων, ὑποδεικνύμενα πρὸς ἐξαγωγήν ἠθικὰ συμπεράσματα (Σ. Μ.).

Τελευταῖον δὲ τὰ παραμυθία εἶναι τοιαῦτα ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ τε περιεχομένου καὶ τῆς γλώσσης, ὥστε δὲν εὐρίσκουσι μόνον οἱ παῖδες εὐχάριστησιν ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡλικία εὐχαρίστως τὰ ἀναγινώσκει. Εἶναι ὕλη κλασσικὴ. Διὰ τοῦτο ὁ παῖς εὐχαρίστως καὶ κατόπιν ἐπανερχεται εἰς ταῦτα καὶ οὕτως ἀναζωογονεῖ τὰ μετὰ τούτων συνδεόμενα διδάγματα. Οὕτω δ' ἡ παιδαγωγικὴ ἐπίδρασις αὐτῶν δὲν ἀπόλλυται, ὥπως συμβαίνει, ὡς τὰ πολλά, ἐπὶ τῶν κατὰ παραγγελίαν διηγημάτων καὶ ἱστοριῶν, ἅς ὀλίγον μετὰ τὴν διδασκαλίαν χρόνον οὐδεὶς ἐνθυμεῖται, οὐδὲ ἀναγινώσκει ἐκ νέου¹.

5. Διὰ τὸ δευτέρον σχολικὸν ἔτος μετὰ ταῦτα ἐκλέγομεν φρονηματοπιστικὴν ὕλην τοιαύτην, ἣτις νῦν ἀποκρίνηται πρὸς τὴν βαθμιαίαν πρόοδον τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀπεριορίστου φαντασίας εἰς τὴν μετὰ κρίσεως ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων τοῦ ἔξωτερου κόσμου. Παρὰ τῷ ὀκταετῇ παιδί βεβαίως ἡ φαντασία εἶναι σπουδαιότης καὶ ἰσχυροτάτη ἔτι. Οὗτος μεταλλάσσει καὶ μετονομάζει καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ὡσαύτως τὰ παίγνια αὐτοῦ κατὰ πάντα δυνατόν τρόπον. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐμφανίζεται καὶ ἡ κρίσις. Ὁ παῖς ἐπὶ μᾶλλον ἐμφανέστερον ἐκδηλοῖ τὴν ἀνάγκην νᾶ

¹ Ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν παιδαγωγικῶν σφοδρότατα ἀντεπεξῆλθεν ἐναντίον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον εἰσαγωγῆς τῶν Παραμυθίων ὁ μακαρίτης Παππαμάρκου· πρβλ. τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν μικρῶν Ἑλληνοπαίδων, τόμ. II σελ. 373—420. Ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ τῆς μακρᾶς ταύτης πραγματείας λέγεται: «Τοιαύτη τις εἶναι ἡ περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν παραμυθίων εἰς τὰ σχολεῖα γνώμη τοῦ Ziller καὶ τῶν ἀμφ' αὐτόν, ψυχολογικῶς δηλ. τέλει ἐσφαλμένη καὶ παιδαγωγικῶς πλημμελεστάτη. Ἐχω τὴν πεποίθησιν, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἡ περὶ τῆς παιδευτικῆς δυνάμεως τῶν παραμυθίων περὶ τοῦ αὐτοῦ γνώμη τοῦ Ziller καὶ τῶν ἀμφ' αὐτόν θὰ καταγραφῇ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Μεθοδικῆς εἰς τὴν συστοίχῃαν τῆς αὐτῆς κατηγορίας, ἔνθα εὐρηται καταγεγραμμένη καὶ ἡ περὶ τῆς παιδευτικῆς δυνάμεως τῶν σακχαρωτῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαιδίου γνώμη τοῦ Bessedow.... Ἀμφότεραι αἱ γνώμαι αὗται εἶναι τὸ αὐτὸ τοῦ λογισμοῦ παράπτωμα, ἐπιβεβαιουμένη δυστυχῶς διὰ μίαν φορὰν ὁκόμη τὸ ὑπὸ τοῦ Kehr ἐν παρομοίαις περιστάσεσι ῥηθέν» «Ἀθυμία κατέχει τὸν ἄνθρωπον βλέποντα πόσον ἄνδρες ἔξοχοι ματαίως μοχθοῦσι πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ πόσον κατὰ τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀπιστεῦτως ἀποπλανῶνται τῆς εὐθείας ὁδοῦ». Ἡ πρόρρησις τοῦ ἀοιδίμου ἀνδρὸς δὲν ἐπληθύνεσε, καθ' ἡμᾶς δὲ οὐδὲ θὰ ἐπαληθεύσῃ. (Σ. Μ.)

γνωρίσῃ τὴν ἀληθῆ φύσιν τῶν πραγμάτων, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἦδη αἱ πολλαὶ ἐρωτήσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ διατί καὶ πρὸς τί προδίδουσι τοῦτο. Πρὸς τὴν πνευματικὴν ταύτην τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδαν ἀντιστοιχεῖ πληρέστατα ὁ Ροβινσὼν. Ἡ ὕλη αὕτη εἶναι ὡσαύτως πλήρης φαντασίας, καὶ οὐ μόνον ἐπιτρέπει αὐτῇ ἐλευθερώτατον στάδιον ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ μόνον διὰ ζωηρᾶς φαντασίας εἶναι δυνατὸν εὐκόλως καὶ σαφῶς νὰ κατανοηθῇ. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐνέργεια τῆς φαντασίας ἐκδηλοῦται ἐνταῦθα καθ' ὅλως διάφορον τρόπον ἢ ἐν ταῖς παραμυθίαις. Αὕτη δὲν προχωρεῖ πλέον τόσον τολμηρῶς πέραν τῶν ὁρίων τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐνταῦθα κυριαρχοῦσα καὶ ἀνακινουμένη φαντασία εἶναι ἡ φαντασία τῆς πράξεως, τὸ φαντάζεσθαι, πῶς ὁ Ροβινσὼν θὰ βοηθήσῃ ἑαυτὸν κατὰ τὰς ποικίλας τοῦ βίου περιστάσεις. Πολλάκις οἱ παῖδες προτείνουσί τι, ὑπερ' ἣ φαντασία αὐτῶν ἐπενύησεν, ἀλλ' ἀμέσως προβάλλει τὸ ἀδυσώπητον «αὐτὸ δὲν γίνεται». Ἡ φαντασία ἄρα πρέπει νὰ περιορισθῇ εἰς τοῦτο, ἥτοι εἰς τὸ νὰ συνδυάζῃ τὸ πραγματικὸν κατὰ τε τὴν φύσιν καὶ τὰς ιδιότητας αὐτοῦ. Ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων καθορίζει τὴν πύξιν τῆς διηγήσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ τὸ παιδικὸν πνεῦμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναπτύσσεται ἀπὸ τῆς βαθμίδος τῶν παραμυθίων, διὰ τοῦτο καθορίζομεν τὸν Ροβινσὼνα ὡς φρονηματιστικὴν ὕλην διὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος. Οὕτω δ' ἀνταποκρινόμεθα τῇ τε βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως τῶν παιδῶν καὶ τῇ ἀντιληπτικῇ αὐτῶν δυνάμει, διὰ τοῦτο δ' εἵμεθα βέβαιοι, ὅτι θὰ κερδίσωμεν καὶ τὸ διαφέρον αὐτῶν.

Βεβαίως δ' ὅμως ὁ Ροβινσὼν δὲν εἶναι ὕλη ἐκ τῆς πατρίδος τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν εἰλημμένη, ἐν τῇ αὐστηρᾷ τῆς λέξεως σημασίᾳ. Ἡ πρᾶξις ὑπόκειται κατ' ἀρχὰς ἐν Βρέμῃ, εἴτα δ' ἐν τινι ἀπομονωμένῃ νήτῳ, μακρὰν ἐν τῷ ὠκεανῷ. Διὰ τοῦτο δὲ γίνεται λόγος περὶ πλοῦ, τρικυμίας, καρπῶν, φυτῶν καὶ ζώων ξένων χωρῶν κ.λ. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἔχουσι δευτερεύουσιν σημασίαν ἐν τῇ ὕλῃ διηγήσει. Καὶ πρῶτον μὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὸν Ροβινσὼνα ὡς παῖδα ζῶντα ἐν τῇ πατρίδι τοῦ μαθητοῦ, φοιτῶντα ἐν τῷ αὐτῷ ἐν ᾧ καὶ οὗτος σχολεῖ, μετακίνοντα εἰς ἐξοχὰς γνωστὰς τῷ μαθητῇ καὶ ἐπισκεπτόμενον τὴν παρχίαν, ἣν καθ' ἐκάστην ὁ παῖς βλέπει, καὶ τὸν λιμέναν τῆς πατρίδος του μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ πολλῶν,

μεγάλων καὶ πανταχόθεν ἐρχομένων πλοίων. "Οσον δ' ἀφορᾷ τὰ ὀλίγα ξένα ἀντικείμενα, ἅτινα ἐν τῷ Ροβινσῶνι συναντῶμεν, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἐν τῇ ὅλῃ διηγήσει δὲν εἶναι ταῦτα τὸ κύριον, τὸ σπουδαῖον, ἀλλ' ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ροβινσῶνος καθ' ὅλου καὶ τὰ ἀντικείμενα, εἰς ἃ αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ ἀναφέρονται. Τὸν Ροβινσῶνα γνωρίζομεν κατὰ σειρὰν, ὡς ὀκνηρὸν μαθητὴν, ὡς ἀμελεῖ καὶ ἀδιάφορον μαθητευόμενον, εἶτα δέ, ὡς ἀπομεμονωμένον καὶ ἐγκαταλελειμμένον ἄνθρωπον ἐν τῇ ἐρήμῳ νήσῳ του, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἀρχιτέκτονα, κυνηγόν, ῥάπτην, γεωργόν, ἀλιέα καὶ διδάσκαλον. Πᾶσαι αὗται αἱ ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις εἶναι γνωστόταται καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνόπαιδας, ὅπως καὶ τὰ πλεῖστα ἀντικείμενα, εἰς ἃ αὗται ἀναφέρονται, ὡς τὸ σπήλαιον, οἱ λίθοι, αἱ αἶγες, οἱ λαγωοί, ὁ ἀρκτοσίτις, ὁ ἄρκτος, τὸ κρέας, αἱ χύτραι, οἱ ἰχθύες κ.λ. Τὸ γνωστὸν ἄρα τοσοῦτον ὑπερτερεῖ τοῦ ξένου, ὥστε ἡ ὅλη διήγησις εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ ἄνευ δυσχερείας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δεσμεύει τοὺς μαθητάς, διεγείρουσα τὸ διαφέρον αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα δὲν προσκρούομεν τῇ ἀρχῇ τῆς πατριδογνωσίας χαρακτηρίζοντες τὸν Ροβινσῶνα ὡς φρονηματιστικὴν ὕλην τοῦ δευτέρου σχολικοῦ ἔτους¹.

Πράττομεν δὲ τοῦτο τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ὕλη αὕτη εἶναι καταλληλοτέρα, ὅπως ἀναπτύξῃ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τῶν παιδῶν συνείδησιν, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ Gräbner, ἥτις μόνη δύναται νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν προκειμένου περὶ σχολείων.

Ἡ τύχη τοῦ Ροβινσῶνος φαίνεται κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ταύτην ὡς δικαία τιμωρία διὰ τὴν κουφόνειαν, τὴν ὀκνηρίαν καὶ ἀπειθειαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς, ἡ δὲ τιμωρία αὕτη σωφρονίζει αὐτόν. Κατ' ἀρχὰς μὲν πράγματι προδίδει οὗτος μικρὰν μεταμέλειαν. "Οξεῖα δ' ὅμως νόσος φέρει εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ ζωντὰν τὴν εἰκόνα τῶν

¹ Ἀρκεῖ μόνον νὰ γίνῃ κατάλληλος ἐπεξεργασία τῆς ὕλης τοῦ Ροβινσῶνος καὶ νὰ μὴ ἔγωμεν ὡς βᾶσιν βιβλίον, ὅπερ ζητεῖ νὰ διδάξῃ λεπτομερῶς τὸν παῖδα, ὅστις δὲν γνωρίζει ἀκόμη καλῶς τὴν στενωπέραν αὐτοῦ πατρὶδα, ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλα τὰ πελάγη, δι' ὧν διέρχεται ὁ Ροβινσῶν, μὴ παραλείπον τὴν Μάλταν μῆδὲ τὸ Γιβραλτάρ, τὰς παλαιὰς Ἡρακλείους στήλας (sic), καὶ ὅπερ παρουσιάζει ἡμῖν τὸν μικρὸν Ροβινσῶνα φιλοτοροῦντα πρὸ τῶν μνημείων τῆς προγονικῆς δόξης, ἃ οὗτος συναντᾷ κάμπτων τὸ Σούνιον ἢ ἐπισκεπτόμενος τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. (Σ. Μ.),

γονέων, ἰδίᾳ δὲ τῆς τοσοῦτον εἰλικρινῶς ἀγαπώσης αὐτὸν μητρός. Νῦν, τέλος, καταλαμβάνεται ὑπὸ βαθείας μεταμελείας. Τὰ εὐγενῆ φρονήματα καὶ συναισθήματα. ἅτινα πρότερόν ποτε ἐνεφύτευσεν ἡ μήτηρ εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀφυπνίζονται νῦν, ἰδίᾳ δὲ τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα διέπει ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης πᾶσαν σκέψιν καὶ πρᾶξιν αὐτοῦ. Πρὸς δὲ συνηθίζει εἰς τὴν ἐπίπονον καὶ καρτερικὴν ἐργασίαν. Καλύτερον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προφυλαχθῶσιν οἱ νέοι τῆς κουφότητος, ἀκνηρίας καὶ ἀπειθείας ἢ διὰ τῆς εἰκόνης ἐνὸς τόσον κοπιώδους καὶ ἀκανθώδους βίου· καλύτερον δὲν δύναται τις νὰ διαπαιδαγωγήσῃ αὐτοὺς πρὸς τὴν εἰλικρινῇ εὐλάβειαν, τὴν ἐπιμελῇ ἐργασίαν καὶ τὴν πιστὴν τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσιν ἢ δεικνύων φανερά τὴν εὐλογίαν τῶν πραγμάτων τούτων καὶ παρὰ τούτην τὸ ἀνάθεμα καὶ τὴν κατάραν τῶν ἀντιθέτων.

Εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἑλλειψίς τῆς ὕλης τοῦ Ροβινσῶνος, ὅτι ἐν τῷ κυρίῳ μέρει ταύτης λείπει ὁ οἰκογενειακὸς βίος μετὰ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ. Ἡ σπουδαιότης δ' ὅμως καὶ ἀξία αὐτοῦ λαμπρότατα καταφαίνεται διὰ τούτου, ὅτι ὁ Ροβινσὼν διαρκῶς μετὰ τόσου πόνου ἐπιποθεῖ αὐτὸν καὶ τοσοῦτον εὐτυχῇ συναισθάνεται ἐκυτὸν διὰ τὴν μικρὰν ἀποζημίωσιν, ἣν παρέχει αὐτῷ ὁ Παρασκευᾶς.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν καὶ ἀναστροφὴν. Ἡ ἀξία αὐτῆς ἐξαίρεται κυρίως διὰ τούτου, ὅτι ὁ Ροβινσὼν στερεῖται τῶν ἀγαθῶν ταύτης, καὶ κατ' ἀκολουσίαν ἀναγκάζεται νὰ παραιτηθῇ μὲν τοσοῦτων πραγμάτων, ἅλλα δ' αὐτὸς μετὰ πολλοῦ κόπου νὰ παρασκευάσῃ (κατοικίαν, καθίσματα, ἀλεξιθερόχιον, ἐνδύματα, πῦρ, μονόξυλον κ.λ. κ.λ.).

Ὅπως δὲ τὰ παραμύθια, οὕτω καὶ ὁ Ροβινσὼν παρέχει πλουσίαν εὐκαιρίαν πρὸς διδασκαλίαν καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, ἰδίᾳ τῆς Φυσιογνωσίας. Εἶναι δὲ ταῦτα ζῶα—αἰῖ, κύων, λαγωὺς—φυτὰ π.χ., δημητριακοὶ καρποί, εἶτα αἱ ἐποχαὶ τοῦ ἔτους, καὶ πρὸ πάντων πληθὺς ἀνθρωπίνων ἐνασχολήσεων, ἀναφερομένων ἰδίᾳ εἰς τὰ ἔργα τοῦ γεωργοῦ καὶ τοῦ χειρωνακτοῦ.

Καὶ τὸ τελευταῖον δὲ πλεονέκτημα ἔχει ὁ Ροβινσὼν κοινὸν πρὸς τὰ παραμύθια. Πᾶς τις εὐχάριστος ἀναγιγνώσκει αὐτόν. Ἐξασκεῖ τὴν γοητείαν αὐτοῦ ἐπὶ μικροῦς καὶ μεγάλους, καὶ ἐὰν ἔτι γνωρίζω-

σιν αὐτόν. Ἐν τούτῳ δ' ἔγκειται νέα ἀπόδειξις τοῦ πλουσίου περιεχομένου τοῦ Ροβινσῶνος καὶ τῆς ἐξόχου ἀπεικονίσεως αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν Ροβινσῶνα, ὅπως καὶ τὰ Παρμύθια, ὡς ὕλην κλασσικὴν¹.

6. Κατὰ τὸ τρίτον καὶ τέταρτον σχολικὸν ἔτος προσεγγίζομεν ἤδη περισσύτερον τῇ πραγματικῇ ἱστορίᾳ πραγματευόμενοι ἱστορικοὺς μύθους. Διὰ τὸ τρίτον σχολικὸν ἔτος παρέχουσιν οἱ ἥρωικοὶ χρόνοι ὕλην, ἣτις τελειότατα ἀντιστοιχεῖ τῇ βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδὸς.

Καὶ πρῶτον οἱ ἥρωικοὶ χρόνοι συνεχίζουσι τὴν πρόοδον καὶ μετὰ τὰς φανταστικὰς τοῦ παιδὸς ἀντιλήψεις τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου εἰς τὴν μετὰ κρίσεως γιγνομένην, ἥς ἀρχὴ ἤδη ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος διὰ τοῦ Ροβινσῶνος. Καὶ ἐνταῦθα ἀσχολούμεθα περὶ ὥραίας εἰκόνας ὑπὸ τῆς φαντασίας δημιουργηθείσας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ περὶ ἱστορικὰ πρόσωπα τόπους καὶ γεγονότα. Ἐν ἐκείνῃ μὲν τῇ καταστάσει ἔγκειται ἡ σχέσις τῶν ἥρωικῶν χρόνων πρὸς τὸν Ροβινσῶνα, ἐν ταύτῃ δ' ἡ περικιτέρω πρόοδος αὐτῶν.

Περικιτέρω δ' οἱ ἥρωικοὶ χρόνοι ἀντιστοιχοῦσι τῇ βαθμίδι τῆς ἀφομοιώσεως, ἐν ᾗ νῦν εὐρίσκονται οἱ παῖδες, ἰδίᾳ, διότι παῖδες τῆς ἡλικίας ταύτης δι' οὐδενὸς ἄλλου κρατοῦνται καὶ δεσμεύονται τό-

¹ Ὁ πρῶτος κατανοήσας καὶ τονίσας τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Ροβινσῶνος σημασίαν εἶναι ὁ Rousseau, ὅστις ἐν τῷ γ' βιβλίῳ τοῦ Αἰμιλίου (ἐν τῇ Γερμανικῇ μεταφράσει παρὰ Reclam, τόμ. I σελ. 299) λέγει: «Ἐπειδὴ πάντως εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἔχωμεν βιβλία, ὑπάρχει ἔν, ὅπερ κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου εἶναι ἡ ἐπιτυχέστατη πραγματεία περὶ τῆς κατὰ φύσιν ἀγωγῆς· τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ εἶναι τὸ πρῶτον, ὅπερ ὁ Αἰμιλίός μου θάναγνώσῃ, θάποτελῇ ἐπὶ μακρὸν τὴν ὅλην βιβλιοθήκην αὐτοῦ καὶ διαρκῶς θὰ κατέχῃ ἐν αὐτῇ ἐπιφανῆ θέσιν. Θὰ εἶναι τὸ κείμενον, οὗ πρὸς ἐρμηνείαν θὰ χρησιμεύωσι πᾶσαι αἱ περὶ φυσιογνωσίας συζητήσεις ἡμῶν. Κατὰ τὴν πρόοδον ἡμῶν θὰ χρησιμεύῃ ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τῶν γνώσεων ἡμῶν, ὡς ἡ Λυδία λίθος, καί, ἐφ' ὅσον τὸ καλαισθητικὸν ἡμῶν συναίσθημα δὲν θὰ ἔχῃ διαφθαρεῖ, ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ θὰ εὐχαριστῇ ἡμᾶς εἰς πᾶσαν ἐποχὴν. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ θαυμασιόν τοῦτο βιβλίον; Εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης; εἶναι ὁ Πλίνιος; εἶναι ὁ Buffon; Οὐχί, εἶναι ὁ Ροβινσῶν Κροῦσο». (Σ. Μ.).

σον, ὅσον διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἐκτάκτου ἰσχύος τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ σώματος. Τὸν τολμηρὸν καὶ ἰσχυρὸν συμπαθοῦσιν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς παρεκκολληθοῦντες μετὰ τοῦ μεγίστου διαφέροντος τὰς πράξεις καὶ τύχας αὐτοῦ. Διὰ τίνος δ' ἄλλης ὕλης θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ τοιαύτη τάσις τοῦ θυμικοῦ τῶν παιδῶν ἢ διὰ τῆς τῶν ἥρωικῶν χρόνων; Ὅποῖαν ἀξιοθαύμαστον, ὑπεράνθρωπον ἰσχὺν βουλήσεως καὶ σώματος δεικνύουσι πάντες ἐν τῷ ἀγῶνι, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Ἰάσων, τὰ πρόσωπα τῶν θηβαϊκῶν μύθων καὶ περικιτέρω οἱ ἥρωες τοῦ Τρωικοῦ πολέμου! Διὰ κλασσικῶν λέξεων λέγει περὶ τοῦ πράγματος ὁ Lange ἐν τῇ γνωστῇ *Über Apperception* μονογραφίᾳ αὐτοῦ, ἐν σελ. 173 τῆς ὀγδόης ἐκδόσεως:

«Μία ἰδέα δεσπόζει ἄνευ ἐξαιρέσεως κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν παντὸς ἀνθρώπου· αὕτη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος. Ἡ βέλτιον εἰπεῖν: μία τάσις εὐρίσκεται πλησιέστατα τῷ θυμικῷ τοῦ παιδός, ἡ διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ δράσεως ἀποδείξις τῆς δυνάμεως, ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ ἰσχυρᾷ βουλήτῃ καὶ τῇ ἥρωικῇ δράσει. Ἀς μεταβῇ τις εἰς τὰ μέρη, ὅπου παιζοῦσιν οἱ παῖδες. Μόνον ἔξοχος δύναμις, σωματικὴ ἐνέργεια καὶ δραστηρίαι βούλησις ἐκτιμῶνται ἐνταῦθα. Εἰς ἐκεῖνον, ὅστις πάντοτε νικᾷ ἐν τοῖς παιγνίοις στρατιωτῶν καὶ τῇ πάλῃ διὰ σωματικῆς ἰσχύος ἢ πνευματικῆς ὑπεροχῆς, εἰς τοῦτον ὑπακούει ὅλη ἡ ὁμάς. Τοῦναντίον οὐδόλως διακρίνεται οὐδ' ἐκτιμᾶται ὁ ἀσθενικός, ὁ χαλαρὸς χαρακτήρ, ὅσον καὶ ἂν δεικνύῃ καλοκαγαθίαν καὶ εἰρηνικότητα. Τὸν μεθ' ὧν τῶν προτερημάτων τῆς καρδίας, ἀλλ' ὀνειρώδη καὶ ἀδέξιον Pestalozzi ἐνέπαιζον οἱ ὁμήλικοι, τὸν δ' ἰσχυρὸν βούλησιν ἔχοντα καὶ δεξιὸν τοῦ Ἀστυάρχους ἔγγονον ἐκλέγουσι βασιλέα οἱ παῖδες τῶν Μήδων. Μεθ' ὁπόσης χαρᾶς ἀκροᾶται ἡ νεανικὴ ἡλικία τῶν διηγήσεων περὶ παλαιῶν τηλεκλείτων ἡρώων τῶν προϊστορικῶν χρόνων! Βεβαίως δὲν δύναται τις νὰ δεχθῇ, ὅτι αὕτη εἶναι ἀναίσθητος πρὸς τὴν ἐπιείκειαν καὶ παύσητα τῆς διαθέσεως καὶ τὴν ἀγνότητα τοῦ θυμικοῦ τὴν παρκτηρουμένην εἰς τοὺς ἥρωας τούτους. Ἀλλ' ὅ,τι ζωηρότατα συγκινεῖ αὐτούς, ὅ,τι πρὸ πάντων ἀρέσκει αὐτοῖς εἶναι ἡ ἀκατάβλητος σωματικὴ δύναμις καὶ ἡ ἰσχυρογνώμων τόλμη. Ὁ παῖς ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς ἥρωος, ὃν ἐννοεῖ, δι' ὃν ζωηρὸν διαφέρειν ἔχει, πρὸς ὃν νᾶμιλλᾶται—δι' ὃ δότε

αὐτῷ τάχιστα τὸν ἥρωα τοῦτον, οὕτινος τὸ παράδειγμα ὡς φωτεινὴ τις λυχνία θά φωτίζει τὴν πορείαν του ἐν τῷ βίῳ».

Ἡ προτίμησις αὕτη, ἣν δεικνύει ἡ νεαρὰ ἡλικία πρὸς τὴν ἔξοχον δύναμιν τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ σώματος, συντελεῖ πλεῖστον εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς κατκνωήσεως τῶν ἥρωικῶν χρόνων καὶ εἰς τὴν διέγερσιν τοῦ σχετικοῦ διαφέροντος. Ὅ,τι δὲ τοῦναντίον θά ἡδύνατο νὰ δυσχεράνη τὴν κατανόησιν καὶ τὴν γένεσιν τοῦ διαφέροντος, εἶναι αἱ διὰ τοὺς παῖδας τῆς σήμερον ξενικαὶ πῶς σχέσεις καὶ καταστάσεις τῶν χρόνων ἐκείνων. Οὕτω π. χ. τελείως ἄγνωστα εἶναι εἰς τοὺς παῖδας ἐκ τοῦ σημερινοῦ βίου ὁ ὀπλισμός, αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις καὶ ὁ βίος τῶν ἡρώων, διὰ τοῦτο δὲ δὲν δύνανται νὰ ποτελέσωσι σαφῆ τινὰ καὶ ἐποπτικὴν τούτων εἰκόνα. Πλὴν τούτων, ἐκτὸς ὀλίγων μύθων ἀναφερομένων εἰς τὴν πατρίδα τοῦ μαθητοῦ, τὰ ἐν τοῖς λοιποῖς ἀναφερόμενα διαδραματίζονται εἰς χώρας πολὺ μακρὰν κειμένας καὶ ἀγνώστους τῷ μαθητῇ, λαμβανομένου πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι πρόκειται περὶ μαθητῶν τοῦ τρίτου σχολικοῦ ἔτους, οἵτινες ἀκόμη δὲν γνωρίζουσι καλῶς τὸν νομόν, ἐν ᾧ εὐρίσκεται ἡ πατρίς αὐτῶν.

Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει τὰ ἐμπόδια ταῦτα δὲν εἶναι ἀνυπερβλήτα. Ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸν ὀπλισμὸν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δυνάμεθα νὰ διασφαηνίσωμεν τὰ μέρη αὐτοῦ ἢ ὑπομνησκόντες τοὺς μαθητὰς πράγματα γνωστά¹, ἢ δεικνύοντες αὐτοῖς ἐκ τινος μουσείου ἢ συλλογῆς θώρακας, ἀσπίδας, περικεφαλαίας, δόρατα, βέλη, τόξα κ.λ. ἢ τέλος μετὰ τὴν διὰ τοῦ λόγου περιγραφὴν αὐτῶν παρουσιάζοντες πρὸ αὐτῶν καὶ σχετικὰς εἰκόνας². Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς ξένας χώρας, ἐν αἷς συμβαίνουσι τὰ γεγονότα, δύναται εὐκόλως ὁ παῖς διὰ τῆς φαντασίας νὰ ἔλθῃ εἰς ταύτας, ἐπωφελοῦμενος τῶν ἐκ τῆς πατρίδος ἐποπτειῶν, ἀκριβῶς, ὥπως κατὰ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος διέρχεται μετὰ τοῦ Ροβινσώωνος ὠκεανὸν ἔλθον καὶ ἔρχεται εἰς τὴν ἔρημον νῆσον αὐτοῦ. Ἐννοεῖται δ' ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα ὁ μαθητὴς νὰ λάβῃ σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς γεωγραφικῆς

¹ Σχετικὸν παράδειγμα ἰδ. παρὰ Δάμψκ: Ὑποδείγματα διδασκαλίας, σελ. 216, προκειμένου περὶ κνημίδων (Σ. Μ.).

² Πρβλ. Ψυχολογίαν ἐν σελ. 95 καὶ ἐξ. Διήγησις καὶ περιγραφή μετὰ διηγήσεως (Σ. Μ.).

κατασκευῆς τῆς χώρας, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ τῆς θέσεως αὐτῆς, δι' ἣν ὑποδοθῇ αὐτὸν πλεῖστον καὶ κατάλληλος χάριτης.

Ἐν γένει δὲ τὰ ξενότροπα ἀντικείμενα καὶ αἱ καταστάσεις, περὶ ὧν προηγουμένως ἐγένετο λόγος, δὲν ἀποτελοῦσι τὸ κύριον τοῦ περιεχομένου τῶν μύθων. Τοῦτο εἶναι σχέσεις καὶ γεγονότα ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, ἀναφερόμενα εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν φιλίαν, μάλιστα δὲ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καὶ σήμερον τὰ αὐτὰ ἢ ὁμοιότατα τούτοις ἐπαναλαμβάνονται πανταχοῦ. Διὰ τοῦτο δ' αἱ διηγήσεις αὐταί, παρὰ τὰ ὀλίγα ξενότροπα, ἅτινα περιέχουσι, κατανοοῦνται εὐκόλως ὑπὸ τῶν Ἑλληνοπαίδων πάσης Ἑλληνικῆς Γῆς, οἵτινες καὶ μετὰ διαφέροντος ταύτας παρακολουθοῦσιν. Διὰ τοῦτο λαμβάνοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἐγγύτερον τῆς Ἀγωγῆς σκοπόν, τὴν μόρφωσιν ἀμέσου διαφέροντος, θερμῶς συνιστῶμεν τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους διὰ τὸ τρίτον σχολικὸν ἔτος.

Πρὸ πάντων δ' ὅμως ἐκλέγομεν τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους ὡς φρονηματοποιτικὴν ὕλην, διότι παρέχουσι θαυμάσιον καὶ ἔξοχον ὕλικόν διὰ τὴν ἠθικὴν τῶν παιδῶν μόρφωσιν. Παρὰ τὴν σωματικὴν καὶ τὴν τῆς βουλήσεως ἰσχὺν ἐμφανίζεται ἰδίᾳ ἐνταῦθα ἡ πίστις ὑπὸ ποικίλας μορφάς, πρὸς τὸν βασιλέα, τὸν σύζυγον, τὸν φίλον, τὴν σύζυγον, πανταχοῦ δὲ καὶ πάντοτε μετὰ λαμπρῶν ἀποτελεσμάτων. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν μόνον, πῶς πάντες οἱ Ἀχαιοί, μεθ' ὅλας τὰς ἀντιξοοὺς περιστάσεις, παραμένουσιν ἐπὶ 10 ἔτη ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τροίας χάριν τοῦ Μενελάου, ἃς σκεφθῶμεν τὴν Πηνελόπην, τὸν Ἀχιλλεὺς καὶ τὸν Πάτροκλον, τὴν Ἀλκίησιν καὶ τὸν Ἀδμητον, πῶς πάντες οἱ Τρῶες ὑποφέρουσι χάριν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου κ.λ. κ.λ. Τοιαῦτα πρότυπα θὰ καταλίπωσι βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὴν εὐαίσθητον ψυχὴν τῶν παιδῶν καὶ ἰσχυρῶς θὰ παρρημήσωσιν αὐτοὺς πρὸς ἄμιλλαν, τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσῳ ἡ πίστις εἶναι μία τῆς ἠθικότητος πλευρά, ἣν ἤδη ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας οἱ παῖδες κατανοοῦσι καὶ δι' ἣν ἐνθουσιῶσιν. Μεγάλην δ' ὅμως σπουδαιότητα ἔχει καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν ταῖς διηγήσεσι τῶν ἡρωικῶν χρόνων κάλλιστα δεικνύνται καὶ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ κακοῦ. Αἱ ἀλήθειαι : «ὅ,τι σπεῖρῃ τις θὰ θερίσῃ», καὶ ὅτι «τὸ κακὸν πάντοτε κακὸν πάλιν ἔχει ὡς ἐπακολουθήμα» εἶναι ἀδύνατον νὰ παρασταθῶσι καταληπτότερον εἰς τοὺς παῖδας καὶ βαθύτερον νὰ διεισδύσωσιν εἰς τὴν

συνειδήσιν αὐτῶν ἢ διὰ τῶν μύθων τῶν ἥρωικῶν χρόνων· ἡ οὕτω δὲ δημιουργουμένη συνειδήσις αὐτῶν θὰ ἐξασκήσῃ διαρκῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν.

Ἐκεῖνο δ' ὅμως, ὅπερ παρέχει εἰς τοὺς ἥρωικοὺς χρόνους ἰδιαιτέραν ἀξίαν, εἶναι ἡ φυσικὴ ἀλήθεια τῶν χαρακτηρῶν. Δὲν εἶναι ἥρωές τινες τῆς ἀρετῆς οἱ πρὸ ἡμῶν ἐνταῦθα ἐμφανιζόμενοι, ἀλλ' ἄνθρωποι μετ' ἀνθρωπίνων ἐλαττωμάτων καὶ ἀτελειῶν, ὅπως ἐν τῇ πραγματικότητι φαίνονται. Οὐδεὶς τῶν ἡρώων, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἐπιφανέστατος τοῦ Τρωικοῦ πολέμου ἦρως Ἀχιλλεὺς εἶναι τελείως ἀπηλλαγμένος ἐλαττωμάτων τινος. Ὁ σκοπὸς τῆς ἠθικοποιήσεως οὐδαμοῦ ἐκδηλοῦται. Οὐδὲν εἶναι πεποιημένον καὶ ἀφύσικον. Ἀκριβῶς δ' ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ φυσικότης τῆς ὕλης ταύτης, ἐν ᾗ τελείως ἀντικατοπτρίζεται ὁ πραγματικὸς βίος, δεσμεύει τοὺς νέους καὶ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ἐπόψεως πολλῶ ἰσχυρότερον καὶ διαρκέστερον ἢ πᾶσα ἄλλη ἀηδὴς ὕλη ἀπονεναρκωμένων ἡρώων ἢ ἀδολεσχούντων περὶ τῆς ἀρετῆς ἀτόμων, ἅτινα συνήθως παρέχουσιν εἰς τοὺς παῖδας τῆς ἡλικίας ταύτης, ὅφ' ὧν δ' ὅμως οὗτοι ταχέως συναισθάνονται ἑαυτοὺς ἀποκρουμένους.

Οἱ ἥρωικοὶ χρόνοι τέλος ἀξίζουσι νὰ προτιμῶνται ἄλλης διηγηματικῆς ὕλης διὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν περιεχόμενον. Οὗτοι παρέχουσι τόσον ζωηρὰν καὶ ἐποπτικὴν εἰκόνα τοῦ βίου τῶν ἡρώων καὶ παντὸς ἐν γένει ἀναφερομένου εἰς αὐτούς, ὅσον οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ δύναμεθα νὰ ἀνεύρωμεν. Τοῦτο δ' ἔχει ἀνεκτίμητον ἀξίαν διὰ τὴν μετὰ ταῦτα διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας. Πόσον εὐκολώτερον κατανοεῖται οὕτω πᾶσα ἐποχὴ, ἐν ᾗ οἱ ἥρωες διαδραματίζουσι σπουδαῖον πρόσωπον, ὅπως π. χ. οἱ ἥρωες ἡμῶν κατὰ τὸ 1821 ἐναντίον τῶν βαρβάρων κατακτητῶν ἀγών. Οἱ ἥρωικοὶ ἔρα χρόνοι ἀποτελοῦσι θαυμασίαν διὰ τὴν Ἱστορίαν προπαιδείαν.

6. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκλέγομεν ὡς φρονηματιστικὴν ὕλην διὰ τὸ τέταρτον σχολικὸν ἔτος τὴν Ὀδύσσειαν, ἥτις εἶναι κατὰ λήλως διὰ τὸ παιδαγωγοῦν σχολεῖον διὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου λόγους, δι' οὓς καὶ οἱ ἥρωικοὶ χρόνοι¹.

¹ Ὅπως πρῶτος ὁ Rousseau, κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα, διεῖδε καὶ ἐτόνισε τὴν σημασίαν τοῦ Ροδινῶνος, οὕτω πρῶτος ὁ θεμελιωτὴς τῆς φιλοσοφικῆς Παι-

7. Παρὰ τὴν σειράν ταύτην τῆς φρονηματιστικῆς ὕλης ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ τρίτου σχολικοῦ ἔτους τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ βαθμωδὸν προχωροῦντες ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσιν εἰς τε τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ τὴν Ἑκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, μέχρι τοῦ τελευταίου σχολικοῦ ἔτους.

8. Ἡ ἐκλογή τῆς ὕλης ἐν τοῖς λοιποῖς μαθήμασι καθορίζεται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς συγκεντρώσεως, περὶ ἧς κατωτέρω ἐκτενέστερον, καὶ ὑπὸ τῶν σχετικῶν παρατηρήσεων, ἃς ἐπονησάμεθα πολλαχοῦ ἐν τῷ κεφαλαίῳ : Περὶ τῆς παιδαγωγικῆς σημασίας τῶν διαφόρων μαθημάτων (σελ. 50 καὶ ἐξ). Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νῦν πλέον νὰ με-αῶμεν εἰς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης.

δαγωγικῆς Ἐρβартος ἐτόνισε τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς Ὁδυσσείας. Ὁ Ἐρβартος ἐν τῇ Γενικῇ αὐτοῦ Παιδαγωγικῇ λέγει ταῦτα : « Δότε εἰς τοὺς παῖδας διήγησιν τινα τὸ διαφέρειν αὐτῶν διεγείρουσαν, πλουσίαν εἰς γεγονότα, σχέσεις, χαρακτήρας ἐν ταύτῃ ἃς ὑπάρχει αὐτοῖς ψυχολογικὴ ἀλήθεια, καὶ μηδὲν πέρα τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν γνώσεων τῶν παιδῶν. Μηδεμίαν ἃς καταβάλλεται ἀπόπειρα, ὅπως ἀπεικονισθῇ τὸ χεῖριστον ἢ τὸ ἀριστον. Μόνον ἡρεμότης. αὐτὸ τοῦτο ἐν ἡμιληθάρῳ εὐρισκομένη ἠθικὴ τάσις, ἃς φροντίζει, ὅπως τὸ διαφέρειν τῆς πράξεως ἀποκλίνη τοῦ κακοῦ καὶ κλίνη πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ δίκαιον.... Μίαν ἔτι ιδιότητα πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ ὕλη αὕτη, ἐὰν ὀφείλῃ νὰ ἐπιδρᾷ διαρκῶς καὶ ἐντόνως : πρέπει νὰ φέρῃ ἐν ἑαυτῇ τὸν ἰσχυρότατον καὶ καθαρώτατον χαρακτήρα ἀνδρικοῦ μεγαλείου..... Ὡς παρουσιάξῃ εἰς τὸν παῖδα ἄνδρα, ὡν εἰς ἐπιθυμίαν καὶ αὐτὸς κατόπιν νὰ γίνῃ..... Γνωρίζω μόνον ἓν μέρος, ὅπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ζητηθῇ ἡ διήγησις αὕτη — τὴν κλασσικὴν παιδικὴν ἡλικίαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ εὕρισκω ἐν πρώτοις τὴν Ὁδυσσείαν ». Ὁ δὲ πολὺς Otto Willmann, τέως Καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν Πράγῃ, θεωρεῖ περαιτέρω προσόντα τῆς Ὁδυσσείας : α') ὅτι αὕτη καταδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆς θαλασσίας συγκοινωνίας, τοῦ σπουδαιωτάτου ἐκείνου παράγοντος τῆς Ἑλληνικῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου. β') Ὅτι ἄγει τὸν παῖδα διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Γῆς διδάσκουσα αὐτὸν ὡς ἐν παιγνίῳ. γ') Ὅτι διδάσκει αὐτὸν τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκείνης ἐποχῆς. δ') Ἐπίσης διδάσκει τὸν δημόσιον βίον αὐτῆς. ε') Ὅτι διδάσκει τὴν πίστιν πρὸς τὸν σύζυγον καὶ τὴν σύζυγον, τὴν φιλοξενίαν καὶ τὴν ζωῆν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην. ς') προάγει τὸ συμπαιγνικὸν καὶ κοινωνικὸν διαφέρειν (πρὸς Willmann; Pädagogische vorräge ἐκδ. γ' σελ. 44 καὶ ἐξ.). Σ. Μ.

β') Διάταξις τῆς ὕλης.

1. Ἡ ἐπαλληλία.

1. Πῶς διευκολύνομεν διὰ τῆς ἐπαλληλίας τῆς ὕλης τὴν ἀντίληψιν καὶ δυνάμεθα διὰ τούτου νὰ διεγείρωμεν τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν ἐμάθομεν ἤδη ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς ἀφομοιώσεως. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἐπόμεθα τῇ ἀρχῇ τῆς προπαιδείας, καθ' ἣν ἡ ὕλη πρέπει νὰ εἶναι οὕτως ἐπαλλήλως διατεταγμένη, ὥστε ἐν ἐκάστη βαθμίδι νὰ γεννῶνται παραστάσεις, αἵτινες διευκολύνουσι τὴν κατανόησιν τῶν ἐπομένων. Γίνεται δὲ τοῦτο, ὅταν ἐξετάζωμεν ἐν τῷ σχολείῳ τὰ τῆς πατρίδος ἀντικείμενα πρὸ ἄλλων συγγενῶν τῶν ξένων χωρῶν, ἀπλουστέραν τὴν κατασκευὴν ἔχοντα πρὸ ἄλλων συνθέτων καὶ πολυπλόκων, ἐπὶ δὲ οἰκογενειῶν ἔχουσιν ἀντιπροσώπους λίαν μικροὺς τὰ μεγαλύτερα πρὸ τῶν μικρότερων καὶ τέλος τὰς διαφόρους περιόδους τῆς Ἱστορίας τάσσωμεν χρονολογικῶς καὶ προχωρῶμεν ἀπὸ τῶν προγενεστέρων εἰς τὰς ἐπιγενεστέρας.

Ταῦτα πάντα λεπτομερῶς συνεζητήθησαν καὶ ὑπολογίσθησαν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ, ἐν σελ. 194 καὶ ἐπ. τῆς δευτέρας ἐκδόσεως.

2. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ φρονηματιστικὰ προκύπτει ἐκ τῶν προηγουμένως ῥηθέντων, ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης αὐτῶν, μία ἔτι συμπλήρωσις. Τῆς κυρίως Ἱστορίας προτάσσομεν ἄλλην διηγηματικὴν ὕλην, Παραμύθια, Ροθινῶνα καὶ Μυθολογικὰ προϊόντα κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν σειράν.

Τοῦτο δὲ πρόαπτομεν, ὅπως ἤδη ἀπεδείξαμεν, λαμβάνοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πνευματικὴν τῶν παιδῶν ἀνάπτυξιν. Παρατηρήσαμεν δὴλ. ὅτι οἱ μαθηταὶ κατὰ τὰ πρῶτα σχολικὰ ἔτη ἀντιλαμβάνονται εὐκόλως τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας, μόνον δ' ἀργότερον τὰ προϊόντα τῆς κρίσεως, καὶ ὅτι λογικὴ ἐξέτασις τοῦ πραγματικοῦ, ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ, εἶναι δυνατὴ μόνον ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσιν. Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῶσι διάφοροι βαθμίδες προσλήψεως, ἧτοι διάφοροι χρονικαὶ περίοδοι ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, ὧν ἡ μὲν εἶναι καταλληλοτάτη διὰ τὴν κατανόησιν τῶν παραμυθίων καὶ ἄλλης ὁμοίας διηγηματικῆς ὕλης, ἡ δὲ διὰ τὴν πρόσληψιν τοῦ πραγματι-

κοῦ, ἀκριβῶς, ὅπως τοῦτο ἔχει ἢ εἶχεν ἐν τῇ πραγματικότητι, καὶ ἡ τελευταία διὰ τὴν κρίσιν ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ.

Μετ' ἀκριβεστέραν τινὰ τῶν βαθμίδων τούτων τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀφομοιώσεως τοῦ παιδὸς ἐξέτασιν, σκέπτεται τις, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπότητος αἱ αὐταὶ βαθμίδες παρουσιάζονται. Ὑπῆρξεν ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῶν ἐνηλίκων, ὅπως σήμερον ἐν τῷ τῶν ἡμετέρων παιδῶν, ἤρχεν ἡ ἀπεριόριστος τῆς φαντασίας δυνάμις, ἡ δ' ἐνέργεια τῆς κρίσεως ἦτο ἀνεπαρκής, ἢ τοῦλάχιστον πολὺ περιορισμένη. Ἀποδείξεις τούτου εἶναι οἱ μῦθοι τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς. Κατ' ὀλίγον δ' ὅμως ἡ φαντασία ἤρξατο ὁμοφωνοῦσα τῇ πραγματικότητι· ἡ βαθμὶς αὕτη ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει, π.χ. ἐν τοῖς ἔπεσι τοῦ Ὀμήρου. Ἀργότερον δ' ὅμως πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον προέβαινεν ἡ μετὰ λογικοῦ καὶ κρίσεως ἀντίληψις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὰ ἀντικείμενα καὶ κατενοῦντο καὶ παρίσταντο, ἀκριβῶς, ὅπως εἶχον ἐν τῇ πραγματικότητι. Ἡ ἱστοριογραφία τῶν ἀρχαίων, π.χ. ἡ τοῦ Ἡρόδοτου, μαρτυρεῖ τοῦτο. Τέλος δὲ μετὰ πάντα ταῦτα ἐπηκολούθησεν ἡ κρίσις, ἡ σκέψις περὶ παντὸς εἶναι καὶ γίγνεσθαι, ὅπως ἀποδεικνύει ἡμῖν ἡ ἐμφάνισις καὶ ἀνάπτυξις τῆς Φιλοσοφίας ἐν ἀκολούθῳ τινὶ ἐποχῇ.

Πάντως ἄρα παραλληλισμός τις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς τοῦ ὅλου ἀνθρώπινου γένους.

Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ ἐν τῇ Ἠθικῇ. Κατὰ τὴν πρώτην τοῦ βίου αὐτοῦ περίοδον ὑπακούει ὁ παῖς τυφλῶς εἰς τὰς διαταγὰς τῶν γονέων χωρὶς νὰ διαβλέπῃ κατὰ τινὰ τρόπον τὸ δίκαιον καὶ σκόπιμον αὐτῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τῇ νεανικῇ τῶν λαῶν ἡλικίᾳ ἄρχει τὸ κῦρος ἐνὸς προσώπου, εἰς ὃ οἱ ἄλλοι τυφλῶς ὑποτάσσονται¹. Ἡ σχέση τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν ἀρχηγὸν κατὰ τοὺς ἥρωικούς τῶν Ἑλλήνων χρόνους, καὶ ἡ τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν Πατριάρχην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰουδαίοις εἶναι ἡ αὐτὴ τῇ τοῦ παιδὸς πρὸς τὸν παιδαγωγὸν αὐτοῦ.

¹ Τὴν ἐποχὴν ταύτην θαυμασιῶς ἀπεικονίζουσιν οἱ λόγοι τοῦ Ὀδυσσεύς ἐν Ἰλ. Β. 203:

Οὐ μὲν πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί.
Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἰς κοίρανος ἔστω,
εἰς βασιλεύς, ὃ δῶκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω
σχηπτρὸν τ' ἡδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ.

(Σ. Μ.).

Μετά τὴν βαθμίδα ταύτην τῆς ἀναπτύξεως ἔπεται παρὰ τῷ παιδί ἐποχή, καθ' ἣν οὗτος ὑποτάσσεται τῷ παιδαγωγῷ, οὐχὶ μόνον, διότι οὗτος ὠρισμένα τινὰ ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ καὶ διότι ἀναγνωρίζει, ὅτι ἡ βούλησις αὐτοῦ ὑπερέχει τῆς ἑαυτοῦ κατὰ τε τὸ ἠθικὸν περιεχόμενον καὶ τὴν ἰσχύον. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν πλέον τυφλὴ ἀλλ' ἐκουσία ὑποταγή. Ἀνάλογον μεταβολὴν δεικνύει καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Τοῖς ἡρωικοῖς χρόνοις καὶ τῇ ἐποχῇ τῶν Πατριαρχῶν ἔπεται ἡ μύρφοσις πολιτειῶν καὶ ἡ ἐκδοσις νόμων. Εἰς τούτους ἀσμένως ὑποτάσσονται οἱ πολῖται, ὥπως οἱ παῖδες κατὰ τὴν δευτέραν τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδα εἰς τὰς διαταγὰς τῶν γονέων.

Ἡ τρίτη καὶ ἀνωτάτη βαθμὶς ἀναπτύξεως παρὰ τῷ ἀτόμῳ εἶναι ἡ τῆς ἠθικῆς ὑποταγῆς, ἥτοι ἡ ἐποχή, καθ' ἣν τις ὑποτάσσεται ταῖς ἰδίαις ἠθικαῖς ἀρχαῖς, καθ' ἣν ἄρα τὸ κύρος μετατίθεται εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τῇ βαθμίδι ταύτῃ ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ὁ πολιτικὸς βίος διαρρυθμίζεται καὶ διοργανοῦται πάντοτε ἐπὶ τὸ σκοπιμώτερον, τὸ ὠφελιμώτερον.

Τὴν ἀναλογίαν ταύτην μεταξὺ τῆς ἀτομικῆς καὶ γενικῆς ἀναπτύξεως ἐν τε τῷ πνευματικῷ βίῳ καὶ τῷ ἠθικῷ παριστῶσιν ἐποπτικῶς οἱ Καθηγηταὶ Rein καὶ Vogt διὰ τοῦ ἐπομένου σχήματος:

Ἀνάπτυξις.

Α'. Πνευματικὴ (Θεωρητικὴ).

I. Ἀτομικὴ ἀνάπτυξις.

1. Φαντασία.
2. Τὸ πραγματικὸν διαδραματίζει τὸ σπουδαιότατον πρόσωπον.
3. Κρίσις ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ.

II. Γενικὴ ἀνάπτυξις.

1. Μυθικὴ βαθμὶς κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.
2. Ἱστορικὴ βαθμὶς.
3. Φιλοσοφία.

Β'. Ἠθικὴ (Πρακτικὴ).

I. Ἀτομικὴ ἀνάπτυξις.

1. Τυφλὴ ὑπακοὴ εἰς ἐξωτερικὸν κύρος.
2. Ἐκουσία ὑπακοή.
3. Ἠθικὴ ὑπακοή. Τὸ κύρος μετατίθεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκάστου. Κυριαρχία τῶν ἰδίων ἠθικῶν ἀξιωμάτων.

II. Γενικὴ ἀνάπτυξις.

1. Ἡρωικοὶ χρόνοι καὶ ἐποχὴ τῶν Πατριαρχῶν.
2. Διαμόρφωσις τῶν πολιτειῶν. Νόμοι.
3. Διαμόρφωσις τοῦ πολιτικοῦ βίου λαμβανομένης πρὸ ὀφθαλμῶν τῆς σκοπιμότητος καὶ τοῦ ὠφελίμου.

Κατὰ ταῦτα φροντίζοντες ἐν τῇ ἐκλογῇ καὶ διατάξει τῆς διδασκαλίας ἐκ τῶν φρονηματοπιστικῶν ὕλης νὰ φέρωμεν ταύτην εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ παιδὸς λαμβάνομεν πρὸ ὀφθαλμῶν συγχρόνως καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὕλης ἀνθρωπότητος. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν τοιαύτην τῆς ὕλης διάταξιν καλοῦμεν διάταξιν κατὰ τὰ στάδια τοῦ πολιτισμοῦ.

Διακρίνομεν δὲ τρία τοιαῦτα στάδια· ὁ Ziller λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξιν διέκρινεν ἐξ τοιαῦτα στάδια¹.

Δοκιμαζὶ ἐγένοντο, ὅπως καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς μαθημασι διαταχθῇ ἡ ὕλη κατὰ τὰ στάδια τοῦ πολιτισμοῦ². Ἄλλ' ὅμως μέχρι τῆς σήμερον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἱκανοποιητικῶν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης αποτελεσμάτων. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔτι εἶναι προτιμύτερον κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ὕλης νὰ φροντίζωμεν, ὅπως ὀρίζωμεν δι' ἐκάστην τάξιν καὶ δι' ἐκάστην χρονικὴν περίοδον εἰς πάντα τὰ μαθήματα τοιαύτην ὕλην, ἣν εὐκόλως δύνανται νὰ ἀντιληφθῶσιν οἱ παῖδες, λαμβανομένης πρὸ ὀφθαλμῶν τῆς βαθμίδος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἐν ᾗ ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐρίσκονται. Ἐὰν δ' οὕτω προκύπτῃ διάταξις, ἥτις συγχρόνως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πρόοδον ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ὕλης ἀνθρωπότητος, συμπίπτουσιν αἱ βαθμίδες τῆς ἀφομοιώσεως πρὸς τὰς τοῦ πολιτισμοῦ· πολλάκις ὅντως ἢ καὶ συμβῇ τοῦτο, ἰδίᾳ ἐν τοῖς φρονηματοπιστικοῖς, ὅπως ἤδη εἶδομεν³.

¹ Τὰ στάδια ταῦτα ἐν συντόμῳ, ὅπως ἐκτίθενται ἐν *Jahrbuch d. V. f. W. P.*, εἶναι: α') ἡ ἐποχὴ τῶν Πατριαρχῶν, β') τῶν Κριτῶν, γ') τῶν Βασιλέων, δ') τοῦ Χριστοῦ, ε') τῶν Ἀποστόλων, ς') ἡ ἐποχὴ, ἥτις κατὰ τὸ δυνατόν διαμορφοῦται κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἐμφύχου κοινωνίας, ἐπιγίγει τινὸς τῶν οὐρανῶν βασιλείας (Σ. Μ.).

² Πρὸς τὸ ἐν τῇ προτύπῳ τῆς Ἰένης γενόμενον πρόγραμμα ὁκτατάξιου Δημοσίου σχολείου διὰ τὴν Θυριγκίαν, ἰδίᾳ τὰ ὀριζόμενα διὰ τὸ φυσιογνωστικὸν μάθημα, ὅπερ ἀκολουθεῖ τὴν σειράν: I, II καὶ III ἔτος φυσιογνωστικαὶ παρατηρήσεις ἐν τῇ πατρίδι, IV Βίος τῶν νομάδων καὶ κυνηγῶν, V Γεωργία, VI Κατασκευὴ οἰκίας, μεταλλουργία, VII Μέσα συγκοινωνίας, VIII Ἠλεκτρισμός, Μηχανισμός (Σ. Μ.).

³ Ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα περὶ παραλληλισμοῦ τῆς ἀτομικῆς καὶ γενικῆς ἀναπτύξεως πρὸς τὴν καὶ ὅσα ἡμεῖς ἐγράψαμεν ἐν τῇ τρίτῃ Ἐπετηρίδι τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Δουχείου ἐν σελ. 33—37, Πρὸς περαιτέρω τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου *Goethe*: «Οἱ νέοι ὀφείλουσι πάλιν ἀπ' ἀρχῆς νᾶρχωνται,

3. Ἐάν ἐν τῇ διατάξει τῆς ὕλης λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πρὸς ἀφομοίωσιν δεξιότητα τῶν μαθητῶν συμφώνως πρὸς τὰνωτέρω, οὐδαμοῦ θὰ λείπωσι παραστάσεις καθιστῶσαι δυνατόν τὴν κατανόησιν τοῦ νέου. Διὰ τοῦτο εὐκολώτατα τελεῖται ἡ πνευματικὴ προσοικειώσις τοῦ νέου, οὕτω δ' ἅμα ἀναπτύσσεται καὶ τὸ ἄμεσον διαφέρον.

2. Ἡ παραλληλία.

1. Τὸ ἄμεσον διαφέρον δύναται νὰ γεννηθῇ, καὶ ὅταν ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς διδασκτέας ὕλης ἐκάστου μαθήματος λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τί διδάσκεται κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς μαθήμασιν. Τοῦτο δὲ συμβαίνει κάλλιστα, ὅταν ἐπόμεθα τῇ ἀρχῇ τῆς συγκεντρώσεως, ἥτοι ὅταν ἐν πάσῃ ἐποχῇ ἐπεξεργαζώμεθα ἐν πᾶσι τοῖς μαθήμασιν ὕλην συγγενῇ (Πλείονα περὶ τούτων ἰδ. ἐν τόμῳ Α', σελ. 198 καὶ ἐξ.).

Τοιαύτῃ παραλληλίᾳ τῆς διδασκτέας ὕλης ἔχει τοῦτο τὸ καλόν, ὅτι πᾶν μάθημα γεννᾷ προσλαμβάνουσας παραστάσεις διὰ τὰ ἄλλα, ἡ Ἱστορία π. χ. διὰ τὴν Γεωγραφίαν καὶ τὴν μητρικὴν γλῶσσαν,

καὶ ὡς ἄτομα νὰ διανύωσι τὰς ἐποχὰς τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ καὶ τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου τῆς Καινῆς ἐργασίας φιλοσόφου : « Ὅφειλαι ἄρα γε ἡ ἀγωγή ἐν τοῖς ἀτόμοις νάπομιμῇται τὴν κατὰ τὰς διαφόρους γενεὰς τῆς ἀνθρωπότητος μόρφωσιν ; ». Ὁ δὲ πολὺς Willmann ἐν τῷ κλασσικῷ ἔργῳ αὐτοῦ Didaktik, als Bildungslehre, τόμ. I σελ. 72 καὶ ἐπ. τῆς τρίτης ἐκδόσεως, λέγει : « Ἡ ἀγωγή ἐργάζεται διὰ τῶν δυνάμεων τῆς Ἱστορίας, καθ' ὅσον αὕτη ἱστορικῶς παράγει τὸν γενόμενον ἄνθρωπον, ταχέως ἀνυψοῦ αὐτὸν εἰς τὸ ὕψος τοῦ παρόντος καὶ συντελεῖ, ὅπως ἀπὸ τίνος ἐπόψεως τὸ ἄτομον κατὰ τὰ ὀλίγα ἔτη τῆς νεανικῆς ἐπιδεκτικότητος διατύπῃ τὴν ὁδόν, ἣν τὸ ἀνθρώπινον γένος διήρυσσε, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν αἰώνων ἐν μόχθῳ καὶ ἀγῶνι. Ἐχει μέγα θέλημα νὰ παρακολουθήσῃ τις τὴν σκέψιν ταύτην, νὰ διίδῃ μᾶλλον ὠρισμένως τὰς μεταξὺ τῆς ἀτομικῆς καὶ γενικῆς ἀναπτύξεως ἀναλογίας καὶ νὰ καθορίσῃ τίνας νύξεις δύνανται νὰ παράσχωσιν αὐταὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀγωγῆς. Ὁ Pestalozzi εὐχαρίστως ἔκαμνε τοιαύτας ἐρεῖνας χωρὶς νὰ δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ ταύτας διὰ τὸ σύστημά του. Καὶ ὁ Ἐρβартος δὲ εἶπετο τῇ ἀρχῇ ταύτῃ συνιστῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμογενείας τοῦ παιδικοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἥρωικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐποχὴν, ὡς διδασκτικὴν ὕλην τὴν Ὀδύσσειαν διὰ τοὺς μικροὺς παῖδας κ.λ. κ.λ. (Σ. Μ.).

ἡ Γεωγραφία διὰ τὴν Φυσιογνωσίαν, Ἀριθμητικὴν κ.λ. Οὕτω δὲ φύσει διευκολύνεται ἡ κατανόησις καὶ ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ διαφέροντος.

2. Ἄλλ' ἡ συγκέντρωσις ἔχει καὶ ἀπὸ ἄλλης ἐπόψεως μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀγωγῆς. Αὕτη θέτει ὡς κέντρον τῆς ὅλης διδασκαλίας τὰ φρονηματιστικά. Πάντα δὲ τὰ λοιπὰ μαθήματα σχετίζονται πρὸς ταῦτα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Διὰ τοῦτο αἱ ἐν τοῖς φρονηματιστικοῖς γεννώμεναι παραστάσεις καὶ ιδέαι ἀφυπνίζονται καὶ διαφωτίζονται ὑπὸ τὰς διαφορωτάτας πλευρὰς καὶ ἀπόψεις. Οὕτω δὲ κτῶνται μεγίστην σαφήνειαν καὶ δύνάμιν καὶ ὑπερτεροῦσιν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης πάσης ἄλλης ὁμάδος παραστάσεων. Οὕτω δὲ καὶ πρέπει νὰ συμβαίνει, διότι αἱ παραστάσεις ἐκεῖναι ἀναφέρονται εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν πλησίον, τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα καὶ τὸν Θεόν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ταύταις πρέπει νὰ ὑποτάσσεται ἡ βούλησις. Οὕτως ἀπαιτεῖ ὁ σκοπὸς τῆς Ἀγωγῆς. Συμβαίνει δὲ τοῦτο, ὅταν ὁ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ θρησκευτικὸς καὶ ἠθικὸς κύκλος τῶν παραστάσεων ἔχῃ τὴν ἀπαιτουμένην ἰσχύν, ἥτις οὐσιωδῶς πάλιν προάγεται ἀκριβῶς δι' ὀρθῆς συγκεντρώσεως.

γ') Ἐπεξεργασία τῆς ὕλης.

Ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας ἐξαρτᾶται τέλος κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἀπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐπεξεργαζόμεθα τὴν διδασκαλίαν ὕλην.

I. Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ EN GENEI

I. Παροχὴ ὀρθῶν γνώσεων.

Πρὸ παντὸς ὀφείλομεν οὕτω νὰ παριστῶμεν τὰ πράγματα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ὥστε οἱ μαθηταὶ νὰ ποικτῶσιν ὀρθὰς τούτων γνώσεις· διότι ἐσφαλμέναι ἐποπτεῖται καὶ ἐσφαλμέναι γενικεύσεις μᾶλλον κωλύουσι τὴν ἐν τῷ βίῳ δράσιν ἢ ὠφελοῦσιν αὐτήν. Πλὴν τούτου δυσχεραίνουσιν ἀποτελεσματικὴν περαιτέρω μόρφωσιν, οὕτω δὲ καὶ τὴν γένεσιν τοῦ διαφέροντος. Ἡ ὀρθότης δ' ὅμως τῶν γνώσεων ἐξαρτᾶ-

ται κυρίως ἐκ τούτου, ἐὰν δηλ. οἱ μαθηταὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφύρων ἀντικειμένων ἀκριβῶς παρατηρῶσι καὶ ἐρευνῶσι τὰ μέρη αὐτῶν καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν, καὶ ἐὰν κατὰ τὰς γενικεύσεις ἐπιμελῶς συγκρίνωσι πρὸς ἄλληλας τὰς συγκεκριμένους περιπτώσεις πρὸς εὕρεσιν τοῦ οὐσιώδους (Πρὸβλ. τόμ. I ἐν σελ. 21 καὶ ἐξ. καὶ 139 καὶ ἐξ.).

2. Διευκόλυνσις τῆς κατανοήσεως.

Περαιτέρω καθήκον τοῦ Διδασκάλου εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν νὰ διευκολύνῃ εἰς τὸν μαθητὴν τὴν κατανόησιν τοῦ διδασκτέου. Ὡς γνωστόν, ἡ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου δύναμις καὶ ὁ χρόνος εἶναι πολὺ περιορισμένος, ὥστε μόνον οὕτως εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτύχωμεν ἱκανοποιητικὸν πὼς μέτρον μορφώσεως. Περαιτέρω δ' ὅμως ἀπὸ τῆς εὐκολίας τῆς κατανοήσεως ἐξαρτᾶται καὶ ἡ γένεσις ἀμέσου διαφέροντος, ὕπερ πρὸ παντός ἐπιδιώκομεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Τί πρέπει νὰ πράττωμεν, ὅπως διευκολύνωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἀπόκτησιν γνώσεων γνωρίζομεν ἤδη. Πρὸ παντός πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἀπαιτήσεις, ἅς ἐμάθομεν ἐκ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἀφομοιώσεως, τῆς προσδοκίας, τῆς προσοχῆς, τοῦ διαφέροντος καὶ τῆς ἀψιθυμίας, ὡς πρὸς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ὕλης. Ὡσαύτως διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς κατανοήσεως εἶναι ἀναγκαῖον τὰ διάφορα ἀντικείμενα νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν αἰσθησεων τῶν μαθητῶν καὶ νὰ ἐξάγωμεν τὸ γενικὸν ἐκ τῶν μερικῶν περιπτώσεων.

3. Διευκόλυνσις τῆς ἀπομνημονεύσεως.

α') Πρὸ ὀφθαλμῶν λαμβάνειν γενικὸν κύρος ἔχοντα ψυχικὰ γεγονότα.

1. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, δι' οὓς πρέπει νὰ διευκολύνωμεν τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ κατανοήσει τοῦ διδασκθέντος, πρέπει νὰ διευκολύνωμεν αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ ἀπομνημονεύσει αὐτοῦ. Διότι, ἐὰν οἱ μαθηταὶ ἐπελανθάνοντο τοῦ μεμαθημένου ἀπὸ τῆς σήμερον μέχρι τῆς αὔριον, ἡ γνῶσις αὐτῶν οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχεν· οὐδεμίαν ὠφέλειαν θὰ

προσεπορίζοντο ἐκ ταύτης κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον, τέλος δὲ καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ πρὸς κατανοήσιν συγγενῶν πραγμάτων τοῦλάχιστον ὅα ἐκωλύετο.

Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ προσπαθῶμεν ἐν τῷ σχολείῳ νὰ μορφώσωμεν καὶ τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν. Τοῦτο δὲ πράττομεν πρὸ παντὸς ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς γενικῶς ἰσχύοντας ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ πνευματικὸς νόμους. Σειρὰ μεθοδικῶν μέτρων ἐντεῦθεν προκυπτόντων εἶναι ἡμῖν ἤδη γνωστή :

Πρὸ παντὸς φροντίζομεν, ὅπως οἱ μαθηταὶ τελείως κατανοῶσι τὸ ἀπομνημονευτέον. Ὅπου δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ καταδείξωμεν ἐσωτερικὰς σχέσεις, ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τεχνητὰς τοιαύτας. Πρὸς δὲ καθοδηγοῦμεν αὐτοὺς νὰ ἐπαναλαμβάνωσι συχνάκις τοῦτο, ὅπερ ἔμαθον διὰ τῆς κριτικῆς ἢ ἀγχίνου μνήμης.

Κατὰ τὴν ἀποστήθισιν ὀδηγοῦμεν αὐτοὺς νὰ μανθάνωσι διὰ τῆς τοῦ ὅλου καὶ οὐχὶ διὰ τῆς κατὰ τιμήματα ἐπαναλήψεως ἢ τοῦλάχιστον διὰ μέσης τινός, τὰ δύο ταῦτα τῆς ἐπαναλήψεως εἶδη συνδυάζουσης, μεθόδου.

Περαιτέρω φροντίζομεν, ὅπως οἱ μαθηταὶ κατανέμωσι τὰς διὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν ἀναγκαίαις ἐπαναλήψεις εἰς διαφόρους ἡμέρας καὶ ὅπως ἀναγιγνώσκοντες προσέχωσι μετ' ἐντεταμένης προσοχῆς εἰς τὸ ἀναγιγνώσκόμενον.

Πάντα ταῦτα λεπτομερῶς ἐξετέθησαν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ, ἐν σελ. 45—67.

2. Ἄλλ' ὅμως διὰ πειραμάτων ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλοι διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀπομνημονεύσεως κανόνες.

Ἐξήτασαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς πόσον μέρος τοῦ ἀπομνημονευθέντος ἦτο δυνατόν ἔτι νὰ ποδοθῇ, καὶ πόσος χρόνος ἀπαιτεῖτο διὰ τὴν ἐκ νέου ἀπομνημόνευσιν αὐτοῦ. Ὅσῳ ὀλιγώτερον μέρος διετηρεῖτο καὶ ὅσῳ περισσοτέρας φορὰς ἦτό τις ὑποχρεωμένος νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τοῦτο, τοσοῦτ' ἀπὸ τὸν περισσότερο ἐλησμονεῖ αὐτό. Τὰ πειράματα δ' ἀπέδειξαν, ὅτι κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν ἡμέρας τὸ μεμαθημένον ἐλησμονεῖτο ταχύτερον, βραδύτερον δ' ὀλιγώτερον καὶ ἀργότερον. Τοῦτο δ' ἀπεδείχθη καὶ ὡς πρὸς τὴν σαφήνειαν τῶν παραστάσεων καὶ ὡς πρὸς τὴν σύνδεσιν αὐτῶν.

Κατὰ ταῦτα, ἐὰν θέλωμεν νὰ φειδῶμεθα δυνάμεως καὶ χρόνου

κατὰ τὴν διδασκαλίαν, δὲν πρέπει νὰ φήνωμεν τὸ μεμαθημένον ἐπὶ πολὺ νεκρὸν, ἄχρηστον, χωρὶς νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν αὐτό. Πρὸ πάντων δὲ κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν ἡμέρας πρέπει νὰ λαμβάνῃ χώραν ἢ ἐπανάληψις κατὰ τὴν ὥραν τοῦ σχετικοῦ μαθήματος, εἴτα δὲ κατὰ τὰς πρῶτες ὥρας καὶ πάλιν μετὰ τινα χρόνον. Ἐκεῖνος, ὅστις ἐπὶ σειρὰν μαθημάτων μόνον νέον παρέχει, χωρὶς καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὸ πρότερον διδασχθέν, δυσχεραίνει πολὺ τὴν τῶν μαθητῶν ἀπομνημόνευσιν· οἱ μαθηταὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι ἀργότερον νὰ ἐπαναλαμβάνωσι τοσάκις τὸ ἤδη γνωστὸν, ὥς ἂν προέκειτο περὶ ὅλως νέας ὕλης. Καὶ μετὰ τοῦτο δ' ὅμως ἐπιβλαβέστατον εἶναι νὰ μὴ ἐπανέρχεται τις ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους εἰς τὸ ἤδη διδασχθέν. Αἱ γενικαὶ κατὰ τὸ πέρας τοῦ ἔτους ἐπαναλήψεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπομνημόνευσιν πάσης τῆς ὕλης, ἣν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μία τάξις διήλθεν, ἂν τὸ διδασχθέν μὴ ἀνεξωγονεῖτο, διαρκούντος τοῦ ἔτους, ὡσάκις παρείχετο πρὸς τοῦτο κατ'ἀλλήλους εὐκαιρία.

Ὁ Διδάσκαλος πρέπει νὰ συνιστᾷ εἰς τοὺς μαθητάς, ὅπως τὸ μάθημα, ὑπερὶ θὰ μάθωσιν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν διὰ τὴν ἐπομένην ὥραν τοῦ μαθήματος τούτου, ἐπαναλαμβάνωσιν ἀμέσως κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐδιδάχθησαν αὐτό. Καὶ κατὰ τὰς ἐλευθέρους δὲ ὥρας αὐτῶν πρέπει νὰ ἐξετάζωνται κατὰ πόσον ἐνθυμοῦνται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

3. Περαιτέρω δὲν εἶναι ἀδιάφορον, πῶς κατανέμονται εἰς τὰς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος αἱ διὰ τι μάθημα προοριζόμεναι ὥραι. Τὸ κάλλιστον καὶ ὠφελιμώτατον διὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν εἶναι, τὰς δύο ἢ πλείονας ἐβδομαδικὰς ὥρας ἑνὸς μαθήματος νὰ τάζωμεν εἰς ἄλλεπαλλήλους ἡμέρας, π. χ. τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, καὶ οὐχί, ὅπως συνήθως συμβαίνει, τὴν Δευτέραν καὶ τὴν Πέμπτην. Οὕτω τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ δευτέρου μαθήματος λησμονεῖται ὀλίγον, ὥστε φειδόμεθα καὶ δυνάμεως καὶ χρόνου. Πειράματα γενόμενα ἀπέδειξαν τοῦτο σαφῶς. Δύναται βεβαίως νὰ νάντεϊπρη τις, ὅτι διατακτομένων οὕτω τῶν ὡρῶν ἑνὸς μαθήματος τὸ κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν διδασχθέν θὰ περιμένη 6 ὅλας ἡμέρας, ὅπως ἐπαναληφθῇ, οὕτω δὲ θὰ λησμονηθῇ πολὺ περισσότερον ἢ ἐν διαστήματι δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν. Κατὰ ταῦτα τὰ προτερήματα, εἴτινα ἔχει τυχὸν τὸ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν διδασχθέν, αἴρονται ὑπὸ τῶν

ἐλαττωμάτων, ἅτινα ἔχει τὸ κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν διδαχθέν. Ἄλλ' ὅμως διὰ τῶν πειραμάτων πάλιν κατεδείχθη, ὅτι ἡ ἐπιλησμοσύνη πολὺ βραδέως προβαίνει ἀπὸ τῆς δευτέρας μέχρι τῆς ἑκτῆς ἡμέρας. Τὸ ἐν τῇ μνήμῃ μετὰ ἑξ ἡμέρας διατηρούμενον εἶναι σχεδὸν τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ διατηρούμενον μετὰ 4, μάλιστα δὲ καὶ μετὰ 2 μόνον ἡμέρας. Διὰ τοῦτο ὀλίγην σημασίαν ἔχει διὰ τὸ κατὰ τὴν δευτέραν ἐβδομάδα διδασκόμενον νέον, ἐὰν ἔπῃται τῷ πρώτῳ μετὰ 2, 3 ἢ 6 ἡμέρας. Κατὰ ταῦτα ἄρα παραμένει ὀρθόν, ὅτι ἡ συμμετρικὴ διάταξις τῶν δύο ἐβδομαδικαίων ὥρων τῆς διδασκαλίας ἐνὸς μαθημάτος δὲν εἶναι ἀξιοσύστατος. Πολλῷ μᾶλλον αἱ ὥραι αὗται ἔπρεπε νὰ ὀρισθῶσιν εἰς δύο ἀλλεπαλλήλους ἡμέρας.

**β') Πρὸ ὀφθαλμῶν λαμβάνειν τοὺς διαφοροὺς
τοῦ παριστάναι τύπους.**

1. Οἱ παῖδες, ἀκριβῶς ὕπως καὶ οἱ ἐνήλικοι, δὲν προσέχουσι πάντες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τοῦτο, ὅπερ πρέπει νὰ μάθωσιν. Κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν ὑπάρχουσι σπουδαῖαι ἀτομικαὶ διαφοραί.

Ἐὰν προσέξωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν διαλογιζόμεθα, ἀναγιγνώσκωμεν ἢ ἀκροώμεθα προφορικῶς τινος λόγου, ἢ αὖ ὅπως ἐν πρώτοις, ὅτι ἡμεῖς ἄλλοτε μὲν παριστῶμεν ἐν ἡμῖν αὐτὰ τὰ πράγματα, περὶ ὧν πρόκειται, ἄλλοτε δ' ὅμως μόνον τὰς δηλούσας ταῦτα λέξεις. Ἐν ἐκείνῃ μὲν τῇ περιπτώσει πρόκειται περὶ ἀμέσου, ἐν ταύτῃ δὲ περὶ ἐμμέσου παριστάναι. Τὸ παριστάναι δ' ἡμῶν τότε κυρίως εἶναι ἐποπτικόν καὶ σαφές, ὅταν παρακολουθῶμεν τὰς ἀναμνήσεις ἡμῶν καὶ ἀφήνωμεν τὴν φαντασίαν ἐλευθέρως νὰ πλανᾶται. Τοῦναντίον δὲ σκεπτόμεθα ἐν λέξεσιν, ὅταν ἀσχολώμεθα περὶ ἐπιστημονικὰ προβλήματα, ὅταν παρακολουθῶμεν ὀρισμένην πορείαν σκέψεων, ὅταν κατὰ διάνοικιν διαλεγώμεθα μετ' ἄλλων προσώπων, ἰδίᾳ δ' ὅμως, ὅταν κατὰ λέξιν ἀποδίδωμεν τοῦτο, τὸ ὅποιον προηγουμένως ἀπεστηθίσαμεν. Πρὸς δὲ παρουσιάζονται οὐσιώδεις διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου εἶδους τῶν παραστάσεων παρὰ τοῖς διαφοροῖς ἀνθρώποις. Παρ' ἄλλοις μὲν ἐπικρατεῖ μᾶλλον τὸ ἕμμεσον παριστάναι, ἢτοι παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς μᾶλλον πράγματα, παρ' ἄλλοις ὑπερισχύει τὸ ἕμμεσον παριστάναι,

ἤτοι ἔχονται σταθερώτερον τῶν λέξεων, ἅς εἶδον καὶ ἤκουσαν.

2. Παρ' ἀμφοτέροις τούτοις ταῖς τύποις εὐρίσκομεν περαιτέρω οὐσιώδεις διαφορὰς ὡς πρὸς τὰς αἰσθήσεις, αἵτινες ἐνεργουσί κατὰ τε τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ τὸ παριστάναι· ἰδίᾳ δὲ σπουδαῖται εἶναι αἱ διαφοραὶ αὗται κατὰ τὸ ἄμεσον ἢ ἔμμεσον παριστάναι.

Λέξεις δυνάμεθα ἀντιληφθῶμεν διὰ διαφορῶν αἰσθήσεων. Λεγόμενας ἢ γεγωνυῖα τῇ φωνῇ ἀναγινωσκόμενας λέξεις ἀκούομεν· οὕτω δὲ γεννᾶται παράστασις τοῦ ἤχου αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν συμβαίνει ἐπίδρασίς τις ἐπὶ τὴν ὄρασιν, καὶ οὕτω γεννᾶται ὀπτική παράστασις, παράστασις τῆς εἰκόνος τῆς γραφῆς. "Ὅταν διαλεγώμεθα καὶ ἀναγινώσκωμεν, γεννῶνται ἐν τῷ λάρυγγι, τῇ γλώσσῃ, τοῖς χείλεσι κ.λ. ὠρισμένα αἰσθήματα, καὶ ταῦτα δὲ καταλείπουσιν ἐν τῇ ψυχῇ εἰκόνα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῆ. "Ὅταν γράφωμεν τὰς λέξεις, δεχόμεθα πάλιν ἐντυπώσεις τινὰς εἰς τοὺς δακτύλους, τὰς χεῖρας καὶ τοὺς βραχίονας, αἵτινες πάλιν γίνονται παραστάσεις.

Κατὰ ταῦτα ἐκάστης λέξεως, ἣν πολλάκις μετεχειρίσθημεν, ἔχομεν μίαν ὀπτικὴν εἰκόνα, μίαν ἀκουστικὴν, μίαν εἰκόνα τῶν κινήσεων τῶν φωνητικῶν ὀργάνων καὶ μίαν τῶν κινήσεων τῶν μερῶν τῆς χειρός. Πᾶσαι αὗται αἱ παραστάσεις γεννῶνται παρὰ παντὶ ἀνθρώπῳ, ὅστις δύναται νὰ διαλέγηται, ἀναγινώσκει καὶ γράφῃ, σπανίως δ' ὅμως παρ' ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ μετὰ τῆς αὐτῆς πᾶσαι σαφηνείας.

"Ἄλλοι μὲν παριστῶσι σαφῶς ἐν ἑαυτοῖς ἕκ τινος ἀναγνωσθέντος τὰς λέξεις καὶ τὰς θέσεις, ἐν αἷς αὗται εὐρίσκονται. Οὗτοι ἀποτελοῦσι τὸν ὀπτικὸν τύπον. Παρ' ἄλλοις αἱ ὀπτικαὶ εἰκόνες εἶναι ἀσθενέσταται, ἀλλ' ὅμως ἀντὶ τούτου αἱ παραστάσεις τοῦ ἤχου τῶν λέξεων ἰσχυραὶ καὶ σαφεῖς· οὗτοι ἀνέκουσιν εἰς τὸν ἀκουστικὸν τύπον. Ἐν τρίτῃ τινὶ ὁμάδι ἀτόμων ἀποτυποῦνται σταθερῶς αἱ ἐν τῷ λάρυγγι καὶ τῷ στόματι γενόμεναι κινήσεις, καθ' ὃν χρόνον οὗτοι διαλέγονται, ἐν τετάρτῃ δ' αἱ κινήσεις τῶν δακτύλων καὶ τῆς χειρός κατὰ τὴν γραφὴν. Διὰ τοῦτο τοὺς δύο τελευταίους τύπους καλοῦμεν κινήτικούς τύπους, ἐκεῖνον μὲν τὸν γλωσσικόν, τοῦτον δὲ τὸν γραφικὸν κινήτικόν τύπον.

Κατὰ ταῦτα, λαμβανόμενου πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ ἐμμέσου παριστάναι, διακρίνονται τέσσαρες τάξεις ἀνθρώπων, ἢ τέσσαρες διαφοροί

τύποι. Ἀπλοὶ τύποι, ἤτοι πρόσωπα, παρ' οἷς τὸ ἐν μόνον εἶδος τοῦ παριστάναι παρκτηρεῖται σαφῶς, τὰ δὲ λοιπὰ ἢ ἀσαφέστατα εἶναι, ἢ οὐδὲν ὡς ὑπάρχουσιν, εἶναι σχετικῶς σπάνιοι. Πλεονάζουσιν οἱ ἀνάμικτοι τύποι. Οὕτω π. χ. ὁ ἀκουστικὸς τύπος εἶναι συγχρόνως καὶ κινητικὸς. Καθαρῶς κινητικοὶ τύποι εὐρίσκονται μόνον κατ' ἐξαιρέσιν, ὁ δὲ πάντων συνηθέστατος εἶναι ὁ ἀκουστικὸς - κινητικὸς τύπος.

3. Διὰ τὸν Διδάσκαλον εἶναι σπουδαῖον νὰ γνωρίζῃ εἰς τίνα τύπον τοῦ παριστάναι ἀνήκει οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ μαθητής, ὥπως κατὰ τὸ δυνατόν λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τὴν ἰδιορρυθμίαν ἐκάστου. Τύπους τινὰς δυνάμεθα εὐκόλως νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐκ τυχαίων τινῶν ἐκδηλώσεων. Παῖς π.χ., ὅστις εὐκόλως ὑπολογίζει διανοητικῶς, προκειμένων μάλιστα καὶ προβλημάτων, εἰς ἃ πολλὰ πρέπει τις νὰ ἐνθυμηται, καὶ ὅστις σπανίως περιπίπτει εἰς ὀρθογραφικὰ σφάλματα, δυνάμεθα μετὰ πολλῆς βεβαιότητος νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν ὀπτικὸν τύπον, ἄλλος δέ, εἰς ὃν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συμβαίνει, καὶ ὅστις μανθάνει γεγωνυῖα τῇ φωνῇ μελετῶν, ἐνοχλεῖται δ' ὑπὸ τοῦ θορύβου, ἀνήκει εἰς τὸν ἀκουστικόν.

Εὐκόλως δ' εὐρίσκωμεν ἐν ἐκάστη τάξει παιδῶν, οἵτινες ὑπολογίζοντές τι διανοητικῶς ἢ θέλοντες νὰ μάθωσιν τι ὁμιλοῦσι σιγαλῇ τῇ φωνῇ· ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ προϋποθέσωμεν, ὅτι ὑπάρχει γλωσσικὸς κινητικὸς τύπος. Ἐκείνους τέλος, οἵτινες γράφουσι τὰς λέξεις ὀρθῶς μόνον, ἔταν ἄπαξ ὀρθῶς ἀντέγραψαν ταύτας δυνάμεθα μετὰ πολλῆς βεβαιότητος νὰ κατατάξωμεν εἰς τὸν γραφικὸν κινητικὸν τύπον. Τοῦλάχιστον εἰς τὰς δύο τελευταίας περιπτώσεις, σπουδαῖον πρόσωπον διαδραματίζουσιν αἱ κινήσεις, καίτοι βεβαίως ἕνεκα τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἔχωμεν καθαρῶς κινητικὸν τύπον.

Ἀσφαλέστερον διαγιγνώσκωμεν τοὺς διαφόρους τύπους δι' εἰδικῶν ἐρευνῶν καὶ παρκτηρήσεων. Ὁ Meumann διδάσκει ἀκριβῶς (ἐν Zeitschrift für Experimentelle Pädagogik τόμ. IV, τεύχ. 112 σελ. 28 καὶ ἐξ.) πῶς πρέπει νὰ γίνωνται αἱ ἐρευναι αὗται. Καθ' ἀπλούστατον τινὰ τρόπον, δύναται ὁ Διδάσκαλος ὡς ἐξῆς νὰ καταλήξῃ εἰς ἱκανοποιητικὸν ἀποτέλεσμα. Γράφει 16 διαφορα γράμ-

ματα ἀνὰ 4 εἰς ὀριζοντίας γραμμάς, τὴν μίαν ὑπὸ τὴν ἄλλην, ταῦτα δὲ χρησιμοποιοῖ διὰ τὰ ἐπόμενα 4 πειράματα.

1. Ὁ πρὸς ἐξέτασιν μαθητῆς ἀναγιγνώσκει τὰς σειρὰς γεγωνυῖα τῇ φωνῇ.

2. Παρακολουθεῖ τὰ γράμματα διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀφώνως, πιέζων ἰσχυρῶς τὴν γλῶσσαν εἰς τὸν οὐρανίσκον.

3. Παρατηρεῖ τὰ γράμματα ἀφώνως, λέγει δὲ κατὰ τὴν παρατήρησιν ἐκάστου γράμματος καὶ μίαν λέξιν ἢ ἓνα ἀριθμὸν.

4. Ὁ Διδάσκαλος δὲν δεικνύει τὰ γράμματα εἰς τὸν μαθητὴν, ἀλλὰ μόνον λέγει ταῦτα δυνατὰ.

Κατὰ πάσας δὲ τὰς ἀσκήσεις ταύτας, μετὰ πᾶν τέταρτον γράμμα, ποιεῖται διάλειμμά τι σχεδὸν $1\frac{1}{2}$ λεπτοῦ, ἐφιστὰς ἅμα τὴν προσοχὴν τοῦ μαθητοῦ εἰς ἄλλο τι. Ἐπειτα δὲ προκαλεῖ τοὺς μαθητὰς νὰ εἰπωσι τὴν σειρὰν καὶ καθορίζει πόσα γράμματα οὗτοι ἐνθυμοῦνται.

Παρατηρεῖται λοιπὸν, ὅτι μαθηταὶ τινες κατὰ τὴν ἀφωνὸν ἀνάγνωσιν, μάλιστα δὲ καὶ ἐνῶ συγχρόνως προσφέρουσι λέξιν τινὰ ἢ ἀριθμὸν, κατορθοῦσιν ἀκριβῶς τὸ αὐτό, ὕπερ καὶ κατὰ τὴν γεγωνυῖα τῇ φωνῇ ἀνάγνωσιν, ὅτι δ' ὅμως μετὰ τὴν τετάρτην ἀσκήσιν, ἥτοι, ὅταν ἀκούωσι μόνον, ὀλιγώτερον κρατοῦσιν ἐν τῇ μνήμῃ. Ὡσαύτως δ' εὐκόλως ἐναλλάσσουσι γράμματα, ὧν ἡ εἰκὼν ὁμοία πῶς εἶναι, π. χ. ζ καὶ ξ, τ καὶ γ κ.λ. Οἱ τοιοῦτοι μαθηταὶ ἐργάζονται κυρίως διὰ τῶν ὀπτικῶν εἰκόνων καὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὀπτικὸν τύπον. Ἄλλοι τοὐναντίον μαθηταὶ δὲν ταράττονται, ὅταν λείπη ἡ ὀπτικὴ ἐντύπωσις, ἥτοι κατὰ τὴν τελευταίαν ἀσκήσιν, ἐξ ἄλλου δ' ὅμως ἐνοχλοῦνται πολὺ κατὰ τὰς δύο προηγουμένας· ὅταν ἀρα λείπη ἡ ἀκουστικὴ ἐντύπωσις καὶ τὸ λέγειν κωλύηται. Ἐναλλαγαὶ μεταξὺ γραμμάτων ὁμοίου πῶς φθόγγου, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ὁμοίου σχήματος παρυσιάζονται παρ' ἄλλοις. Τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα ὑποδεικνύουσι τὸν ἀκουστικὸν κινήτικὸν τύπον.

Πρὸς ἀσκήσιν προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ λέγωσι τὰ γράμματα, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται μεγάλαι λέξεις, κατ' ἀντίστροφον σειράν. Ὁ ὀπτικὸς τύπος κατορθοῦ τούτο εὐκόλως σχετικῶς, ὁ ἀκουστικὸς δυσκόλως, διότι ἐκεῖνος μὲν βλέπει τὴν λέξιν ἐσωτερικῶς, οὗτος δ' οὐχί.

4. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ ἄμεσον, ἥτοι τὸ τῶν ἀντικειμένων, παριστά-
ναι, λέγομεν μόνον συντόμως, ὅτι οἱ πλείονες τῶν ἀνθρώπων, οἱτι-

νες ἔχουσι τελείας τὰς ἑαυτῶν αἰσθήσεις, εἶναι ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς ὀπτικῆς, ἥτοι ὑπερισχύουσι παρ' αὐτοῖς αἱ ὀπτικαὶ εἰκόνες, ἐνθ' οὖναντιόν πολὺ ὑπολείπονται αἱ ἀκουστικαί, ἀπτικαί, γευστικαὶ καὶ αἱ τῆς ὀσφρήσεως. Ἐκ τούτων προκύπτει, ὅτι ἄνθρωπός τις δὲν ἀνῆκει πάντοτε εἰς τὸν αὐτὸν τύπον ἐν τῷ τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐν τῷ τῶν λέξεων παριστάνει. Διότι, ὅπως ἤδη γνωρίζομεν, ἐν τῷ παριστάνει τῶν λέξεων ὑπερισχύει ὁ ἀκουστικὸς-κινητικὸς τύπος. Συμβαίνει κατ' ἀκολουσίαν πολλὰκις ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ δεικνύηται ὀπτικὸς μὲν ἐν τῷ παριστάνει ἐν ἑαυτῷ πράγματα, προκειμένου δὲ περὶ λέξεων ἀκουστικὸς-κινητικὸς.

5. Εὐκατεῖον λοιπὸν εἶναι νὰ γνωρίζῃ ὁ Διδάσκαλος τὰς ἀτομικὰς τῶν μαθητῶν διαφοράς, ὡς πρὸς τὴν παριστάνει, καὶ νὰ ἔχῃ ταύτας πρὸ ὀφθαλμῶν, ἰδίᾳ δὲ τὰς διαφοράς προκειμένου περὶ τοῦ παριστάνει τῶν λέξεων. Ἐν πρώτοις προκύπτει σαφῶς ἐκ τῶν γεγονότων, ἅτινα ἐξετέλεσαν ἀνωτέρω, ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἀπομνημονεύειν δὲν πρέπει νὰ παιτῇ τὸ αὐτὸ παρὰ πάντων τῶν μαθητῶν, ἐὰν μὴ θέλῃ νὰ θεωρῇται ἄδικος, ἐξ ἄλλου δ' ὅτι δὲν δύναται νὰ διευκολύνῃ εἰς πάντας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν ἀπομνημονεύειν.

Ὁ ὀπτικὸς π. χ. δύναται νὰ ὑπολογίζῃ ἀπὸ μνήμης καλῦτερον τοῦ ἀκουστικοῦ, τοῦλάχιστον προκειμένου περὶ μεγάλων ἀριθμῶν. Ἐν καὶ ἐν γένει ἀμφοτέρω τὴν αὐτὴν ἰδιοφυίαν κέκτηνται. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται τις παρ' ἀμφοτέρων τὸ αὐτὸ νὰ παιτῇ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ· δὲν δικαιούται δ' ὁ Διδάσκαλος νὰ ψέγῃ τὸν μαθητὴν, διότι μόνον ἐπὶ εὐκολωτέρων προβλημάτων δύναται νὰ ὑπολογίζῃ ἀπὸ μνήμης. Ἐὰν πρέπη νὰπομνημονεύσῃ δυσχερέστερά πως προβλήματα, πρέπει νὰ ἐπιτρέπηται αὐτῷ νὰ σημειοῖ τοὺς ἀριθμούς.

6. Καὶ διὰ τὴν ὀρθογραφίαν ἰσχύει τὸ αὐτὸ περίπου. Ὁ ὀπτικὸς ἀπομνημονεύει εὐκόλως τὴν γραφὴν τῶν λέξεων κατὰ τὴν ὀπτικὴν εἰκόνα αὐτῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γράφωμεν δι' αὐτὸν ὀρθῶς τὰς δυσκόλους λέξεις· τούτου γιγνομένου σπανίως οὗτος σφάλλεται περὶ τὴν γραφὴν αὐτῶν κατόπιν. Διὰ τὸν ἀκουστικὸν δ' ὅμως ἔχει σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν νὰ προσφέρωμεν τὰς λέξεις ὀρθῶς καὶ εὐκρινῶς· προκειμένου δὲ περὶ λέξεων περιχουσῶν γράμματα ἢ συλλαβάς, αἵτινες ἄλλως μὲν γράφονται, ἄλλως δ' ἐκφωνοῦνται (ὅπως παρ' ἡμῶν τὸ σ πρὸ τοῦ μ, τὸ υ ἐν τῇ διφθόγγῳ ευ, καὶ ἐν γένει αἱ δι-

φθόγγοι αι, οι, ει, ου κ.λ.), ἢ φθόγγους, ὧν πρὸς δῆλωσιν πολλὰ γράμματα ἢ συνδυασμοὺς γραμμάτων δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν (π. γ. ε καὶ αι—ι, η, υ, οι, ει—ο καὶ ω), δὲν λέγομεν μόνον τὰς συλλαβάς, ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα καὶ δὴ οὐχὶ κατὰ φθόγγον, ἀλλὰ κατ' ὄνομα (οὐχὶ ἄρα ο μόνον, ἀλλ' ο μικρὸν ἢ ω μέγα, οὐχὶ μόνον ι, ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς δῆλωσιν τοῦ φθόγγου τούτου ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει χρησιμοποιοῦμενον γράμμα). Τὸ μέσον τοῦτο βοηθεῖ καὶ τὸν γλωσσικὸν—κινητικόν, ἐν ᾧ διὰ τὸν γραφικόν—κινητικὸν συνίσταται ἡ ἀντιγραφὴ. Ἡ ὀρθὴ παραδειγματικὴ γραφὴ καὶ ἡ ἀντιγραφὴ βοηθοῦσι προσέτι τὸν τε ἀκουστικὸν καὶ τὸν γλωσσικόν—κινητικόν. Διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐξαναγκάζονται οὗτοι ν' ἀσχολῶνται ἐπὶ μακρότερον περὶ τὰς λέξεις καὶ νὰ κατατέμνωσι ταύτας εἰς τὰ ἐαυτῶν στοιχεῖα· διὰ τούτου δ' ἀποτυποῦνται αὐταὶ μονιμώτερον. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθογραφίας ἀφθόως νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὴν ὑποδειγματικὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀντιγραφὴν, διότι ἀποδεικνύεται ἐπωφελὴς διὰ πάντας ἀνεξαίρετως τοὺς τύπους. Μόνον πρέπει νὰ καταβληθῇ φροντίς, ὥπως μὴ γίνωνται αἱ ἀσκήσεις κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ καταλήξωσιν εἰς μηχανικὴν τῶν γραμμάτων ἀντιγραφὴν.

7. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Γραμματικῆς ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἰδίᾳ τοὺς ἀκουστικούς. Οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσιν ἐνταῦθα νὰπομνημονεύσωσι κανόνας περὶ τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων, περὶ τοῦ γένους καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν παραθετικῶν τῶν ἐπιθέτων κ.λ. κ.λ. Οὕτω π. γ. θὰ διδάξωμεν τὸν κανόνα: Τῶν θηλυκῶν πρωτοκλίτων ὀνομάτων τῶν ληγόντων ἐν τῇ ἐνικῇ ὀνομαστικῇ εἰς α, τὰ μὲν ἔχοντα πρὸ τοῦ α φωνῆεν ἢ ρ φυλάττουσι τὸ α καὶ εἰς τὰς πλαγίας πτώσεις, τὰ δ' ἔχοντα σύμφωνον ἐκτείνουσιν αὐτὸ εἰς η. Διὰ τὸν ἀκουστικὸν εἶναι δύσκολον νὰπομνημονεύσῃ τὸν κανόνα τοῦτον, ἐνῷ ὁ ὀπτικὸς δύναται εὐκολώτερον. Ἐὰν οὗτος εἶδε πρῶτον λέξεις τινὰς τοιαύτας γεγραμμένας, νῦν βλέπει πάλιν τὴν εἰκόνα τούτων ἐν ἑαυτῷ, ἣν καὶ ἀναγιγνώσκει οὕτως εἰπεῖν. Διὰ τὸν ἀκουστικὸν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰφῆνωμεν ἐπαρκῆ χρόνον νὰ εἴπῃ πολλάκις ἢ νὰ γράψῃ τὸν κανόνα, μόνον δὲ μετὰ ταῦτα ἀπαιτοῦμεν παρ' αὐτοῦ νὰποδώσῃ τὸ μεμαθημένον.

4. Προαγωγή τῆς αὐτενεργίας τῶν μαθητῶν.

Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς τε Διδασκαλίας καὶ τῆς Ἀγωγῆς συντελοῦμεν περαιτέρω προάγοντες τὴν αὐτενεργίαν τῶν μαθητῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἡ μετ' αὐτενεργίας ἐργασία τῶν μαθητῶν εἶναι σπουδαία διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς βουλῆσεως αὐτῶν (πρβλ. τόμ. I. ἐν σελ. 394). Περαιτέρω δὲ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σπουδαῖος τῆς Ἀγωγῆς σκοπὸς νὰ μορφώσῃ αὕτη τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ αὐτοτελῶς πράττειν. Διότι ἡθικὴ πρᾶξις ἄνευ αὐτοτελείας δὲν ὑπάρχει. Πάντως δ' ὅμως σπουδαῖον μέσον, ὅπως μορφώσωμεν τοὺς μαθητὰς καὶ ἐθίσωμεν αὐτοὺς εἰς τὸ αὐτοτελῶς πράττειν, εἶναι ἡ ἐν τῷ σχολείῳ αὐτενεργία αὐτῶν. Τέλος δὲ καὶ τὸ διαφέρειον τῶν μαθητῶν γεννᾶται καὶ προάγεται διὰ τῆς αὐτενεργίας. Οἱ μαθηταὶ εὐχαριστοῦνται εὐρίσκοντες μόνον τὰποτελέσματα τῆς διδασκαλίας· τὸ δ' ὕψ' αὐτῶν εὐρεθὲν εὐχαριστεῖ αὐτοὺς πολλῷ μᾶλλον τοῦ ὑπὸ τοῦ Διδασκάλου διδομένου. Ἡ δὲ χαρὰ ἐπὶ τῇ πνευματικῇ ἐργασίᾳ καὶ τῷ διὰ ταύτης κτηθέντι εἰδέναι καὶ δύνασθαι ἀποτελεῖ σπουδαῖον ἐλαττήριον πρὸς περαιτέρω ἐνασχόλησιν εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος θέμα, κατ' ἀκολουθίαν δὲ σπουδαῖον τοῦ ἀμέσου διαφέροντος πηγὴν. Διὰ τοῦτο ὁ Διδάσκαλος πρέπει νὰ νομίζῃ καθήκον ἑαυτοῦ νὰ πασχολῇ κατὰ τὸ δυνατόν τὴν αὐτενεργίαν τῶν μαθητῶν ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ λεχθέντα ἐν I τόμ. σελ. 394 καὶ ἐξ.

II. Η ΚΑΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

(Εἰδολογικὰ στάδια).

Τὰς ἀκριβεστάτας καὶ πολυτιμοτάτας περὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης ὁδηγίας παρέχει ἡμῖν ἡ γνῶσις τῶν εἰδολογικῶν σταδίων, περὶ ὧν συντόμως καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ ἐγένετο λόγος. Διὰ τοῦτο δ' ὑπάρχει ἀνάγκη λεπτομερεστέρας τινὸς ἐρεῦνης καὶ γνώσεως αὐτῶν. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ δὲ ταύτῃ ἔχομεν περαιτέρω καὶ ἀρίστην εὐκαιρίαν, ἵνα τὰ σπουδαιότατα περὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐν τε τῇ Ψυχολογίᾳ καὶ ἄνωτέρω, λεχθέντα συνδέσωμεν ἀλλήλοις οὕτως, ὅπως πρέπει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ νὰ ἐμφανίζωνται.

Ὅταν θέλωμεν νέον τι νὰ διδάξωμεν τοὺς μαθητάς, ὀφείλομεν ἐν πρώτοις νὰ δηλώσωμεν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο· διὰ τοῦτο πρὸ πάσης ἄλλης ἐργασίας ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς διδασκαλίας θέτομεν τὸν σκοπὸν. Τοῦτο, ὅπως ἀπεδείχθη ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (σελ. 204), εἶναι σπουδαῖον διὰ τε τὴν διέγερσιν τῆς προσοχῆς καὶ τὴν παρασκευὴν προσλαμβανουσῶν παραστάσεων. Ὅπως δ' ὅμως ὁ σκοπὸς ἐπιτυχάνῃ τούτου, πρέπει νὰ τίθεται συμφώνως πρὸς τὰ λεχθέντα ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (σελ. 204—8). Ἀμέσως δὲ τῷ σκοπῷ ἐπακολουθεῖ ἡ προπαρασκευὴ ἢ ἡ ἀνάλυσις.

Ι. Η ΑΝΑΛΥΣΙΣ

1. Σπουδαιότης τῆς ἀναλύσεως.

1. Ἡ ἀνάλυσις ἔχει σκοπὸν νὰ προπαρασκευάσῃ καὶ διευκολύνῃ τὴν κατανόησιν ἢ πνευματικὴν προσοικειώσιν τοῦ νέου. Εἶναι ἤδη γνωστὸν εἰς ἡμᾶς, ὅτι τὸ νέον δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν μόνον τῇ βοηθείᾳ παλαιῶν συγγενῶν παραστάσεων (τόμ. I σελ. 194). Ἀλλ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πάντοτε πεποιθήσιν εἰς τοῦτο, ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται δρῶσιν ἅψ' ἐαυτῶν ἅμα ἐμφανιζομένου τοῦ νέου. Πρὸ παντὸς ἐξαρθᾶται ἐκ τούτου, ἂν δηλονότι ὁ Διδάσκαλος θὰ παράσχῃ τὸ νέον διὰ λέξεων—προφορικῶς δηλ. λόγου ἢ ἀναγνώσεως—ἢ θὰ φέρῃ αὐτὸ πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν.

2. Ὡς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀντικείμενόν τι πρέπει νὰ παρασταθῇ καθ' ὅλου ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ λέξεων, ὅτι λοιπὸν λείπει ἢ κατ' αἴσθησιν ἐποπτεῖα.

Ὅτῳ συμβαίνει ἐν τοῖς φρονηματιστικοῖς ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἀναγνώσει, πολλάκις δ' ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ Φυσιогνωσίᾳ. Καὶ ἔχομεν μὲν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν χάρτας, εἰκόνας καὶ προπλάσματα, ἀλλὰ ταῦτα μεταχειριζόμεθα κατὰ τὴν σύνθεσιν μόνον, ὅταν οἱ μαθηταὶ στερῶνται παντελῶς συγγενῶν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν παραστάσεων. Διότι διὰ τῶν βοηθητικῶν ἐκείνων μέσων οἱ μαθηταὶ σχηματίζουν παραστάσεις τῆς εἰκόνος, τοῦ χάρτου ἢ τοῦ προπλάσματος, οὐχὶ δ' αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ ἀντι-

κειμένου¹. Ἐν τῇ περιπτώσει ἄρα ταύτῃ ὁ Διδάσκαλος ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν συνεχῇ διήγησιν, εἰς τὴν ἀναπτύσσουσαν καὶ παραστατικὴν τῆς διδασκαλίας μορφήν ἢ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, ἐν συντόμῳ εἰς λέξεις.

Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καθίσταται καταφανέστατον, ὅτι ἡ κατανόησις τοῦ νέου εἶναι ἀδύνατος ἄνευ ἀκριβοῦς γνώσεως ὁμοίων ἐκ τῆς πατρίδος τῶν μαθητῶν ἀντικειμένων. Ἡ νέα πνευματικὴ εἰκὼν δύνάται μόνον διὰ τούτου νὰ γεννηθῇ, ὅτι μερικαὶ παραστάσεις εὐρισκόμεναι ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ ἐνοῦνται εἰς νέαν καθολικὴν παράστασιν, ὅπως ἀπεδείξαμεν ἤδη, λόγον περὶ φαντασίας ποιούμενοι (τόμ. I σελ. 74 καὶ ἐπ.). Ὡσαύτως βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐν ταύταις περιπτώσεσιν αἱ ἀναγκαῖαι βοηθητικαὶ παραστάσεις δὲν προσέρχονται ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὴν συνειδήσιν. Πᾶς τις γνωρίζει τοῦτο ἐκ πείρας· πάντες ἐνθυμούμεθα μαθήματα, ἐν οἷς ξένην τινὰ χώραν, ξένον φυτὸν κ.λ. ἀτελέστατα παριστῶμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς διὰ τοῦ λόγου μόνον τοῦ Διδασκάλου ἢ τῆς ἀπλῆς ἀναγνώσεως. Πάντως ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔλειπεν ἡ ἀνάπλασις τῶν ἀναγκάων παραστάσεων. Κατὰ τὴν παραστατικὴν καὶ ἀναπτύσσουσαν μορφήν τῆς διδασκαλίας ἡ ἑλλειψὶς αὕτη ἐκδηλοῦται ἐν τούτῳ, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἢ οὐδῶς ἢ ἐλλιπῶς ἀπαντῶσιν εἰς τὰς νύξεις καὶ ἐρωτήσεις τοῦ Διδασκάλου.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει πολλάκις καὶ ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ καὶ ἐνταῦθα λείπει πολλάκις ἡ κατ' αἴσθησιν ἐποπτεία, ἥ, καὶ ἐν χρησιμοποιώμεν πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἡ ἐποπτεία αὕτη δὲν ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν μεγαλυτέρων ἀριθμῶν. Εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην ἐκατοντάδα, πολλάκις μάλιστα μετὰ τὴν πρώτην δεκάδα, οἱ μαθηταὶ ὑπολογίζουσι κατ' ἀναλογίαν. Ἐὰν π. χ. πρόκειται νὰ λύσωσι τὰ προβλήματα 4×90 , $400 + 500$, $87 + 5$ κ.λ.

¹ Ἀρίστη ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ ἀπάντησις, ἣν ἔδωκε μαθητὴς εἰς τὸν Διδάσκαλον, ὅστις ἠρώτησεν αὐτὸν τί εἶναι στάχυς, ἀφοῦ ἐδίδαξε τὰ κατ' αὐτὸν ἰχνογραφῆσαι στάχυν ἐπὶ τοῦ πίνακος. Στάχυς εἶναι γραμμὴ πρὸς τὰ ἄνω πλατεῖα καὶ πρὸς τὰ κάτω στενὴ, ἥτοι ἡ ἀπάντησις τοῦ μαθητοῦ. Πρβλ. καὶ τὸ ἀνάλογον παρὰ Rousseau : Qu' est ce que le monde ?—Un globe de carton (Σ. Μ.).

ἀναμιμνήσκονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῶς, ὅτι $4 \times 9 = 36$, $4 + 5 = 9$, $7 + 5 = 12$ κ.λ. Εἰς τοιαύτας τινὰς καὶ ὁμοίας περιπτώσεις παρουσιάζονται ὡσαύτως δυσκολίαι τινές εἰς τοὺς μαθητάς, ὅταν αἱ περιπτώσεις αὗται ἐμφανίζονται ὡς τι ὕλως νέον. Καὶ τοῦτου δ' ὁ λόγος εἶναι, ὅτι δὲν ἐγένετο ἀνάπλασις τῶν ὁμοίων παραστάσεων.

Ἐκ πάντων τούτων βλέπομεν, ὅτι, ὅταν λείπῃ ἡ κατ' αἴσθησιν ἐποπτεία, οἱ μαθηταὶ δὲν ἀναμιμνήσκονται πάντοτε τοῦ πρὸς κατανόησιν τοῦ νέου καταλλήλου ἐκ τῶν ἤδη γνωστῶν. Διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον τὸ συγγενές γνωστὸν νὰ ἐπαναφέρωμεν αὐθαριέτως εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν πρὸ τῆς παροχῆς τοῦ νέου, ἐν ἁλλαις λέξεσι νὰρχώμεθα διὰ τῆς ἀναλύσεως. Ἐν ταύτῃ προκαλοῦμεν τοὺς μαθητάς νὰ λέγωσιν ἡμῖν περὶ τοπίων τῆς πατρίδος αὐτῶν ὁμοίων τῷ διδαχθησομένῳ ὡσαύτως περὶ ζώων, φυτῶν καὶ περὶ γνωστῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ σχέσεων, εἰς ἃς ἀναφέρεται τὸ πρὸς ἐπεξεργασίαν ποίημα κ.λ. Ἐλλείψεις τινὰς παρατηρουμένας ἐν ταῖς ἐποπτεῖαις τῶν γνωστῶν τούτων ἀντικειμένων διορθοῦμεν διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως. Ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ, ὅταν θέλωμεν νὰ πολλαπλασιάσωσιν οἱ μαθηταὶ δεκάδας ἢ ἑκατοντάδας ἐπὶ μονάδας, ἢ νὰ προσθέσωσιν ἑκατοντάδας, ἐπαναφέρομεν εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν τὸν πίνακα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ, τὴν πρόσθεσιν τῶν πρώτων δεκάδων καὶ τὴν πρόσθεσιν τῶν ἀπλῶν δεκάδων. Ἐν ἀνάγκῃ δ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἐποπτεῖαν. Ἐν συντόμῳ φροντίζομεν, ὅπως κινητοποιήσωμεν τὰς παλαιὰς παραστάσεις καὶ καταστήσωμεν ταύτας σαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς· τοῦτου δὲ γιγνομένου ἀδύνατον εἶναι κατὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν (ἐν τῷ δευτέρῳ σταδίῳ) ἐξέτασιν τοῦ συγγενοῦς νέου νὰ μὴ παρουσιάζονται ἐκάστοτε, προκαλούμεναι διὰ τῶν λόγων τοῦ Διδακτάλου ἢ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου, αἱ καταλλήλοι βοήθητικαὶ παραστάσεις.

3. Ἄς ὑποθέσωμεν δ' ὅμως, ὅτι τὸ νέον παρέχομεν δι' αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου, διὰ καλῆς τινος εἰκόνης ἢ προπλάσματος, ὅτι ἄρα τὰ ἀντικείμενα εὐρίσκονται πρὸς ἐξέτασιν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν, ἢ ὅτι οὗτοι παρετήρησαν ἤδη ταῦτα ἐκτὸς τοῦ σχολείου, ἐν ἐκδρομῇ τινι ἢ σχολικῷ περιπάτῳ.

Τοῦτο συμβαίνει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ, ἐν τῇ

Πατριδογραφίᾳ (Γεωγραφίᾳ τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ), ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ, κατὰ τὰς πρώτας πράξεις ἐπὶ τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν, τῶν δεκαδικῶν καὶ λοιπῶν κλασμάτων, καὶ ἐν τῇ γλωσσικῇ διδασκαλίᾳ. Καὶ ἐνταῦθα δ' ὅμως ἔχομεν ἀνάγκην πρὸς κατανόησιν τοῦ νέου τῶν ὑπαρχουσῶν ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ συγγενῶν παραστάσεων. Μαθητῆς τις π.χ. λέγει, ὅτι φύλλον τι εἶναι λογχρειδές, ὅτι οἱ κοπτῆρες εἶναι ὀξεῖς, ὅτι ποταμός τις εἶναι ἐλικρειδής, βράχος τις εἶναι ἀπότομος, τὸ σχῆμα τμήματός τινος τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἶναι τριγωνικόν ἢ τετράγωνον κ.λ. Θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ταῦτα ὁ μαθητής, ἐὰν μὴ ἡ ἀντίληψις τῶν πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ ἀντικειμένων ἐκπνέουσαν εἰς τὴν συνειδήσιν αὐτοῦ τὰς ὁμοίας παραστάσεις; Τὸ αὐτὸ συμβαίνει, καὶ ὅταν ὁ Διδάσκαλος περιγράψῃ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον δεικνύων ἅμα πάντα ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου. Οὐδὲν ἐννοεῖ ὁ μαθητής, ἐὰν μὴ κατὰ τὴν διδασκαλίαν ὑποβοηθῶσι κατὰ τινα, οἷονδῆποτε τρόπον, συγγενεῖς, ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ εὐρίσκόμενα, παραστάσεις. Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει δὲν συμβαίνει καὶ ἐνταῦθα τὸ αὐτό, ὅπως καὶ προηγουμένως προκειμένου περὶ ἀποκτῆσεως πνευματικῶν ἐποπτειῶν. Ὅταν οἱ μαθηταὶ ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἐξεταστέον καὶ διδασκτέον ἀντικείμενον, πολὺ σπανίως κατανουοῦσιν, ἀντιλαμβάνονται αὐτὸ ἐλλιπῶς. Τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς ἡ ἰδίᾳ ἐμπειρία, δυνάμεθα δὲ καὶ εὐκόλως νὰ ἐννοήσωμεν. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ποτελεσθῶσιν αἱ νέαι παραστάσεις ἐκ παλαιῶν μερικῶν παραστάσεων, ὅπως ἐν τῇ προηγουμένῃ περιπτώσει, ἀλλὰ προσέρχονται κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως. Αἱ ἤδη ὑπάρχουσαι συγγενεῖς παραστάσεις χρησιμεύουσι μόνον, ὅπως διασαφηνίσωσι τὰ προσπεσόντα εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ φέρωσιν αὐτὸ εἰς τὴν ὀρθὴν σχέσιν καὶ σύνδεσιν πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε πνευματικὴν κτῆσιν.

Κατὰ ταῦτα, ὅταν δεικνύωμεν τοῖς μαθηταῖς αὐτὰ τὰ διδασκόμενα ἀντικείμενα, ὑπάρχει πολλῶ μείζων ἐγγύησις, ὅτι οὗτοι θὰ ἀντιληφθῶσι ταῦτα ὀρθῶς ἢ ὅταν λέγωμεν αὐτοῖς περὶ ζένων ἀντικειμένων. Διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀνάγκη σκοπίμου καὶ προμελετημένης ἀναπλάσεως συγγενῶν παραστάσεων πρὸ τῆς παροχῆς τοῦ νέου.

4. Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει, καὶ ὅταν εἶναι δυνατόν οἱ μαθηταὶ ἀντιληφθῶσιν αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, προκειμένου ἄρα καὶ περὶ

κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας, ὠφελιμωτάτη εἶναι ἢ τῶν συγγενῶν παρασπάσεων ἀνάπλασις, ἰδίᾳ ἐν ταῖς κατωτέραις καὶ μέσαις τοῦ σχολείου τάξεσιν. Ἐξήτασα π. χ. ἐκτενῶς τὸ πρῶτον φυτόν, τὸν πρῶτον ἰχθύν, τὸν πρῶτον κύνθαρρον. Οἱ μαθηταὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐκτέλσαντο πληθύν νέων παρασπάσεων μετὰ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Ἐὰν ἤδη θάπτον ἢ βράδιον παρουσιασθῇ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὅμοιόν τι ἀντικείμενον, καὶ μάλιστα πρὸς κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, οἱ μαθηταὶ πολλῶ ταχύτερον ἀντιλαμβάνονται πάντα, ἐὰν ὑπομνήσωμεν αὐτοὺς πρῶτον τὰ κύρια σημεῖα τοῦ πρότερον ἐξετασθέντος συγγενοῦς ἀντικειμένου. Διὰ τῆς ὑπομνήσεως ταύτης ἀφυπνίζονται αἱ παλαιαὶ παραστάσεις τῶν τε πραγμάτων καὶ τῶν λέξεων καὶ διευκολύνουσι τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐπεξήγησιν τῆς νέας ἀντιλήψεως, διότι οἱ μαθηταὶ εὐρίσκουσιν ἤδη εὐκολώτερον τὰ μέρη τοῦ ἐξεταζομένου ἀντικειμένου. Οὕτω συμβαίνει καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει καθ' ἣν πρόκειται περὶ προσλαμβάνουσιν παρασπάσεων, ὧν οἱ παῖδες δὲν ἐγένοντο ἀκόμῃ ἀπολύτως κύριοι. Δυνάμεθα βεβαίως νὰ παραλίπωμεν τὴν ἀνάλυσιν, πάντως δ' ὅμως αὕτη διευκολύνει πολυειδῶς τὴν ἐργασίαν ἡμῶν.

5. Καὶ κατὰ τὰς ἀπειραχίθους δ' ὅμως περιπτώσεις, καθ' ἃς περιττός φαίνεται πᾶς λόγος περὶ συγγενῶν ἀντικειμένων, συνιστάται, ὅπως προτάσσωμεν τῆς παροχῆς τοῦ νέου προπαρασκευὴν ἢ ἀνάλυσιν. Ἡ διαφορὰ μόνον ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι ἡ ἀνάλυσις δὲν ἀναφέρεται νῦν εἰς συγγενῆ ἀντικείμενα, ἀλλ' εἰς αὐτὸ τὸ ἐξεταστέον νέον. Οἱ μαθηταὶ δὴλον ὅτι ἐν τῇ ἀναλύσει ταύτῃ λέγουσι τί γνωρίζουσιν ἤδη περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἢ ἐξ αὐτοῦ. Τοῦτο δ' ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν προσοχὴν. Ὅταν δὲν ἔχωμεν νὰ σχοληθῶμεν πλέον περὶ τὸ γνωστὸν, τὸ νέον ἐμφανίζεται κατ' ἑαυτό, μόνον· προκαλεῖ ἄρα περισσότερον τὴν προσοχὴν καὶ κατανοεῖται τελειότερον. Εὐνόητον δ' ὅμως εἶναι, ὅτι κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀναλύσεως πρέπει, γνωσθέντος πλέον τοῦ ἐκ τῶν προτέρων γνωστοῦ, σαφῶς νὰ δηλωθῇ τί ὑπολείπεται ἔτι νὰ παρατηρήσῃ καὶ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Σχετικὸν παράδειγμα ἰδὲ ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ πρώτου τόμου, ἐν σελ. 456. Ὅταν τις χωρίζῃ οὕτως ἐν τῇ ἀναλύσει τὸ γνωστὸν τοῦ ἀγνώστου, συντελεῖ, ὅπως καὶ ἡ προσοχὴ ἢ μείζων καὶ ἡ κατα-

νόησις τελειότερα, ἢ ἐὰν ἄνευ προπαρασκευῆς τινος ἡρχόμεθα τῆς παροχῆς τοῦ νέου, ὅπότε, ὅτε μὲν γνωστὸν, ὅτε δ' ἄγνωστον θὰ ἐνεφανίζετο τοῖς μαθηταῖς.

6. Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω ῥηθέντων προκύπτει ὅτι: κατὰ κανόνα μεγάλως ὠφελεῖ τὸ νὰ προτάσσωμεν τῆς παροχῆς τοῦ νέου προπαρασκευὴν τινὰ· αὕτη ὅτε μὲν ὀφείλει νὰ φροντίζῃ, ὅπως ἀνακκλέσῃ εἰς τὴν συνείδησιν τὰς πρὸς κατανύησιν τοῦ νέου ἀπαιτούμενας συγγενεῖς παραστάσεις, ὅτε δ' ὑποβοηθεῖ εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς προσοχῆς. Ἐκεῖνο μὲν συμβαίνει, ὅταν λείπῃ ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις τοῦ διδασκτέου ἀντικειμένου, τοῦτο δέ, ὅταν αὕτη ὑπάρχῃ. Ἐκεῖ μὲν οἱ μαθηταὶ λέγουσι περὶ πραγμάτων, ἅτινα συγγενεύουσι τῷ νέῳ, ἐνταῦθα δὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ νέου ἀντικειμένου, καθ' ὅσον γνωρίζουσιν αὐτό. Τὸ δὲ κοινὸν ἐν πάσαις ταύταις ταῖς περιπτώσεσιν εἶναι, ὅτι ἡ ἀνάλυσις ὀφείλει νὰ διευκολύνῃ καὶ τελειοποιήσῃ τὴν κατανύησιν τοῦ ἐπομένου νέου¹.

Ἐπ' αὐτοῖς δ' ὅμως καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς δυνάμεθα τελείως νὰ παραιτηθῶμεν τῆς ἀναλύσεως ἄνευ βλάβης τινός· ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος βραδύτερον (πρβλ. κατωτέρω τὸ κεφάλαιον: Ἐφαρμογὴ τῶν εἰδολογικῶν σταδίων καὶ μεθοδικὴ ἐνότης).

2. Περιεχόμενον τῆς ἀναλύσεως.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐδηλώθη ἤδη τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου τῶν εἰδολογικῶν σταδίων· τοῦτο περιέχει τὸ γνωστὸν ταῖς μαθηταῖς, ὕπερ ἀναφέρεται ἢ εἰς ἀντικείμενα καὶ σχέσεις συγγενεῖς κατὰ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὸ νέον ἢ εἰς αὐτὸ τὸ νέον ἀντικείμενον.

α') Γνωστὸν περὶ ἀντικειμένων συγγενῶν τῷ νέῳ.

1. Περὶ τοιαῦτα ἀντικείμενα ἀσχολεῖται ἡ ἀνάλυσις, ὅπως ἤδη ἀνωτέρω ἐδηλώθη, ἰδίᾳ ὅταν δὲν δυνάμεθα νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν

¹ Ὅτι ἡ ἀνάλυσις περαιτέρω παρέχει ἀρίστην καὶ τὰ μάλιστα εὐπρόσδεκτον εὐκαιρίαν πρὸς ἐσωτερικὴν ἐπατάληψιν ἀποδεικνύομεν ἐν διατριβῇ ἡμῶν δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ Δ' Ἐπετηρίδι τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου Σμύρνης ὑπὸ τὸν τίτλον: Συμβολὴ εἰς τὴν διδασκτικὴν. Περὶ ἐσωτερικῆς ἐπαναλήψεως ἐν σελ. 29—56 (Σ. Μ.).

αίσθησεων τῶν μαθητῶν τὸ νέον ἀντικείμενον. Ἐνίοτε, ὅπως π. χ. συμβαίνει κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ποιημάτων ἱστορικοῦ περιεχομένου, οἱ μαθηταὶ λέγουσιν ἐν τῇ ἀναλύσει περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων, ἅτινα καὶ ἐν τῷ ποιήματι θὰ ἐμφανισθῶσιν· οὕτως ἐν τῇ ἀναλύσει τῇ πρὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Βλαχάβα, τοῦ Ἀθανασίου Διάκου κ.λ., τοῦ Βαλαωρίτου, οἱ μαθηταὶ λέγουσι τὰ γνωστὰ αὐτοῖς ἐκ τῆς Ἱστορίας περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἀλλ' ὅπως ἐδιδάχθησαν ταῦτα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ· τὰ πράγματα δ' ὥς παρίστανται ὅλως διάφορα ἐν τῷ ποιήματι· τὸ γνωστὸν ἐμφανίζεται ἐνταῦθα ἐν ἄλλῳ συνδυασμῷ καὶ ἄλλῃ ἐκτάσει, χωρὶς νὰ εἰπωμέν τι περὶ τῆς ἐν ἑκατέρᾳ περιπτώσει διαφορᾶς τοῦ περιβάλλοντος, τῆς γλώσσης. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς ἀπεικονίσεως πραγμάτων ὁμοίων ἢ τῶν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν : Ὅταν τὸ νέον ἐκτίθεται διὰ λέξεων, τοῦ λόγου τοῦ Διδασκάλου ἢ τῆς ἀναγνώσεως, ἡ ἀνάλυσις ἀναφέρεται εἰς ὅμοια ἀντικείμενα.

2. Πρόκειται π. χ. νὰ ἐπεξεργασθῶμεν τὸ παρχμύθιον «οἱ μουσικοὶ τῆς Βρέμης» (ἢ κατὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν Παρχμυθίων ὑπὸ Γεωργακάκι - Παυλίδου : οἱ μουσικοὶ τῆς Μαινεμένης· ἰδ. σελ. 45). Ἡ ἀνάλυσις ἐνταῦθα θὰ ἔχῃ τὸν ἐξῆς περίπου τύπον : Σκοπός : Θὰ μάθωμεν σήμερον πῶς ἔγιναν μουσικοὶ ἡ γαλῆ, ὁ κύων, ὁ ὄνος καὶ ὁ πετεινός. Διὰ τῆς ἐρωτήσεως : πῶς εἶναι ἄρα γε δυνατόν τὰ ζῶα ταῦτα νὰ παίζωσι μουσικὴν καὶ δι' ἄλλων καταλλήλων παρατηρήσεων, ὁ Διδάσκαλος φέρει τοὺς μαθητάς εἰς θέσιν νὰ εἰπώσιν, ὅτι ἡ γαλῆ νικουρίζει, ὁ κύων γαυγίζει, ὁ ὄνος ὀγκαυρίζει καὶ ὁ πετεινὸς κρᾶζει (Οἱ μαθηταὶ ἀπομιμοῦνται τὰς φωνὰς αὐτῶν). Οὕτω λοιπὸν δύνανται τὰ ζῶα ταῦτα νὰ παίζωσι μουσικὴν· βεβαίως ἡ μουσικὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ὥραία· εἰς ἡμᾶς ἀρέσκει πολὺ περισσότερον ἡ σάλπιγξ, τὸ μανδολίνον, ἡ κιθάρα κ.λ. (ἀναλόγως τῶν παραστάσεων, ἃς ἔχουσιν οἱ μαθηταί).

Ἐπιγραφή : Μουσικὴ τῆς γαλῆς, τοῦ κυνός, τοῦ ὄνου, τοῦ πετεινοῦ.

Ἡμεῖς ὅμως δὲν τρέφομεν τὰ ζῶα ταῦτα διὰ τὴν μουσικὴν των. Ἡ γαλῆ συλλαμβάνει τοὺς ποντικούς, οἱ ὅποιοι, ἐὰν δὲν συνέλαμβάνοντο, θὰ ἔτρωγον, ὅ,τι ἔχομεν εἰς τὴν οἰκίαν μας. Ὁ κύων φυλάττει ἀπὸ τοὺς κλέπτας τὴν οἰκίαν καὶ τὰ πρόβατα, ἢ βοηθεῖ τὸν

κυνηγόν νά συλλαμβάνη τόν λαγόν. Ὁ ὄνος μεταφέρει τὰ προϊόντα εἰς τὴν πόλιν, τὸ σιτάρι εἰς τὸν μύλον κλ., ὁ δὲ πετεινὸς φυλάττει τὰς ὄρνιθας καὶ προσιδοποιεῖ αὐτάς, ὅταν ἔρχεται τὸ γεράκι.

Ἐπιγραφή: Ὡφέλεια τῶν ζώων τούτων.

Ἄλλ' ἡ γαλῆ, ὁ κύων, ὁ ὄνος, ὁ πετεινὸς γηράσκουν καὶ ἀδυνατίζουν. Ἡ γαλῆ δὲν δύναται πλέον νά συλλαμβάνη ποντικούς καὶ ὁ κύων δὲν δύναται νά πηγαίνει εἰς τὸ κυνήγι. Ὁ ὄνος δὲν ἔμπορεῖ πλέον νά σηκώσῃ τὸ φορτίον του. Τὸν πετεινὸν δὲν ἀφήνομεν πολὺ πολὺ νά γηράσῃ. Τὸν σφάζομεν πρωύτερα καὶ στέλνομεν τοῦτον εἰς τὸν φούρνου ἢ βράζομεν αὐτὸν καὶ κάμνομεν ἕνα ὠρεῖον καὶ δυναμωτικὸν ζωμόν. Τὸυναντίον τὴν γαλῆν καὶ τὸν κύνα κρατοῦσιν, ἕως ὅτου γηράσκουν, καὶ ἔπειτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τοὺς φονεύουν, ἐνίοτε ὅμως τρέφουν αὐτούς, ἕως ὅτου ἀποθάνουν. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ μερικοὶ κακοὶ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἐκδιώκουν ἀπὸ τὴν οἰκίαν των τὴν κακίμενν τὴν γαλῆν καὶ τὸν κύνα, ὅταν δὲν ἔμπορῶν πλέον νά κάμουν τίποτε. Καὶ τὰ δυστυχῆ αὐτὰ ζῶα ἀποθνήσκουσι τότε πολλὰς ἀπὸ τὴν πείναν. Τὸν ὄνον φονεύουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅταν γηράσῃ.

Ἐπιγραφή: Τέλος τῶν ζώων τούτων.

3. Ἐν τῇ ἀναγνώσει θέλομεν νᾶναγνώσωμεν τὸ ποίημα τοῦ Ἀθανασίου Διάκου, ἀφοῦ πρότερον ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἐδιδάξαμεν τὰ κατὰ τὸν ἥρωα τοῦτον. Σκοπός: Θὰ ἀναγνώσωμεν σήμερον ἐν ποίημα, τὸ ὁποῖον μᾶς λέγει, πῶς ἡγωνίσθη καὶ ἔπεσεν ὁ Ἀθανάσιος Διάκος. Μετὰ τὸν σκοπὸν προβαίνομεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν διὰ τῆς φράσεως: ἡμεῖς γνωρίζομεν αὐτὸ ἐκ τῆς Ἱστορίας μας, ἕνα παιδάκι νά το διηγηθῇ. Εἰς μαθητὴς λέγει περίπου: Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1821 ὁ Ἀθανάσιος Διάκος μαθὼν, ὅτι οἱ Τούρκοι ὑπὸ τὸν Ὁμέρ Βριώνην καὶ Κισιέ Μεχμέτ πασχᾶν ἤθελον νά εἰσβάλωσιν εἰς τὴν ἐπαναστατήσασαν Ἑλλάδα, ὅπως καταπνίξωσι τὴν ἐπαναστάσιν, ἀπεφάσισε νά καταλάβῃ μετὰ τῶν ὁπαδῶν του τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας, ἐνῶ ἄλλοι ἀρχηγοί, ὁ Δουβουνιώτης καὶ ὁ Πανουργιᾶς κατέλαβον ἄλλας παρκακειμένας θέσεις. Μετ' ὀλίγον ἐπέρχονται τὰ πολυπληθῆ στρατεύματα τῶν Τούρκων, ἅτινα ἐπιτεθέντα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων διεσκόρπισαν αὐτούς. Μόνον ὁ Ἀθανάσιος Διάκος γεν-

ναίως ἡμύνετο καὶ ὅτε εἶδε τοὺς στρατιώτας τοῦ ἄλλου φεύγοντας, ἄλλους πίπτοντας ὑπὸ τὸ σφοδρὸν τῶν πολεμίων πῦρ. Ὁ ψυχογῖς τοῦ βλέπων, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐλπίς οὔτε σωτηρίας οὔτε νίκης, φέρει εἰς αὐτὸν τὸν ἵππον τοῦ καὶ προτρέπει αὐτὸν νὰ φύγῃ, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπεκρίθη: «Ὁ Διῶκος δὲν φεύγει». Τέλος θραύεται τὸ ὄπλον τοῦ, θραύεται τὸ ξίφος τοῦ, αὐτὸς πληγώνεται καὶ πίπτει ζῶν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Οὗτοι φέρουσιν αὐτὸν δέσμιον εἰς τὴν Λαμίαν καὶ ἐκεῖ προτρέπουσιν αὐτὸν νὰ γίνῃ Τούρκος καὶ ὑπόσχονται καὶ τὴν ζωὴν καὶ τιμὰς καὶ πλοῦτη. Ὁ Διῶκος ὅμως μετὰ περιφρονησεως ἀποκρούει πάντα ταῦτα καὶ τέλος ὑφίσταται καρτεροφύχως τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἀφοῦ ἐθασανίσθη ἐπὶ τρεῖς ὅλας ὥρας.

4. Κατὰ τὸ ἕκτον σχολικὸν ἔτος διδάσκομεν καὶ τινα φυτὰ ξένων χωρῶν, ἢ διότι ταῦτα εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν χωρῶν τούτων, ἢ διότι παρέχουσι καρποὺς χρησιμοποιοιμένους ἐν τῇ πατρίδι τοῦ μαθητοῦ· οὕτω πλὴν ἄλλων διδάσκομεν περὶ καφέ, σακχαροκάλαμου, κοκκαφοίνικος κ.λ. Τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ δένδρου τοῦ καφέ παράγομεν τῇ βοηθείᾳ παραστάσεων, ἃς ἔχουσιν οἱ μαθηταὶ ἐκ φυτῶν τῆς πατρίδος αὐτῶν· π. χ. τῶν καρπῶν καὶ ἀνθέων τῆς κερκτέας, τῶν φύλλων τῆς δάφνης, τῆς διατάξεως τῶν φύλλων καὶ ἀνθέων τῆς κνίδης, καὶ τοῦ κορμοῦ τῆς σημύδης. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἀνάλυσιν ἐπαναφέρομεν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν καὶ ταύτας τὰς βοηθητικὰς παραστάσεις. Ὁ Διδάσκαλος λέγει: κατὰ τοὺς καρποὺς καὶ τὸ χρῶμα τῶν ἀνθέων ὁμοιάζει ἡ καφέα πρὸς τὴν κερκτέαν, κατὰ τὰ φύλλα πρὸς τὴν δάφνην, κατὰ τὴν διάταξιν τῶν φύλλων καὶ ἀνθέων πρὸς τὴν κνίδην, καὶ κατὰ τὸν κορμὸν πρὸς τὴν σημύδαν. Πρέπει πρῶτον νὰ μου εἴπητε τὰ μέρη ταῦτα τῶν ῥηθέντων φυτῶν, ὅπως δυνηθῇτε καὶ ἐννοήσητε καλῦτερον μετὰ ταῦτα τὴν καφέαν.

Μαθητής. Τὸ κεράσιον εἶναι σφαιροειδὲς καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὀριμάσεως ἐρυθρὸν ἢ μέλαν, πρῶτερον δὲ κίτρινον καὶ κατ' ἀρχὰς πράσινον. Ἐκτὸς ἔχει λεπτὸν τι δέρμα, ὑπὸ τοῦτο δὲ χυμώδη σάρκα καὶ εἰς τὸ κέντρον σκληρὸν πυρῆνα μετὰ σπέρματος. Τὰ ἄνθη τῆς κερκτέας εἶναι λευκά.

Ἐπιγραφή: Τὸ κεράσιον καὶ τὰ ἄνθη τῆς κερκτέας.

Ἡ δάφνη εἶναι δένδρον ἀειθαλές, τὰ δὲ φύλλα αὐτῆς παχέα. Τὸ μῆκος αὐτῶν εἶναι σχεδὸν διπλάσιον τοῦ πλάτους, τὸ δὲ μέγιστον πλάτος τῶν φύλλων εὐρίσκεται ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν.

Ἐπιγραφή: Φύλλα τῆς δάφνης.

Τὰ φύλλα τῆς κνίδος εὐρίσκονται ἀνὰ δύο ἀπέναντι ἀλλήλων· εἶναι λοιπὸν ἀντίθετα· ἐν ἑκάστη δὲ τοῦ φύλλου μασχάλῃ εὐρίσκονται πλείονα τοῦ ἐνὸς ἀνθὲ καὶ ἔχουσι βραχὺν τὸν μίσχον.

Ἐπιγραφή: Ταξιφυλλία καὶ ταξιανθία τῆς κνίδος.

Ἡ σημύδα εἶναι δένδρον· ὁ κορμὸς αὐτῆς εἶναι ξυλώδης, ἡ δὲ διακλάδωσις δὲν ἀρχεῖται ἀμέσως ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ἀπὸ τινος ὕψους.

Ἐπιγραφή: Κορμὸς τῆς σημύδος.

5. Ὅταν θέλωμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸν Συμυρνάτον μαθητὴν πνευματικὴν ἐποπτεῖαν τοῦ κόλπου τῆς Νεαπόλεως, ἐπαναφέρομεν εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ τὰς παρασπάσεις, αἷ ἔχει ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης, τὴν μακρὰν τῶν ἀκτῶν ἔκτασιν καὶ τὸ εἰς πολλὰ μέρη κατὰφυτον αὐτῶν μετὰ τῶν ἐκασταχοῦ φαινομένων καταλεύκων οἰκιῶν. Ὅταν θέλωμεν νὰ διδάξωμεν τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, ὑπομιμνήσκουμεν ὁμοίαν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ὑπάρχουσαν, ὥπως ἐπίσης δυνάμεθα νὰ δώσωμεν σαφεστάτην παράστασιν τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀττικῆς, ὅπερ ἀποκλείεται πανταχόθεν τὸ μὲν ὑπ' ὀρέων, τὸ δ' ὑπὸ θαλάσσης, ὑπομιμνήσκοντες τὴν πεδιάδα τῆς Σμύρνης. Τὴν Σαχάραν ἢ τὴν ἔρημον τῆς Ἀραβίας θὰ παραστήσῃ ἐν ἐαυτῷ σαφῶς ὁ μαθητὴς μόνον, ὅταν ἐν τῇ ἀναλύσει ὑπομνήσωμεν αὐτὸν ἀμμώδη τινὰ ἔκτασιν τῆς ἰδίης πατρίδος. Ἐὰν π. χ. εὐρίσκωμαι ἐν Χανίοις τῆς Κρήτης ἢ ἐν τινὶ χωρίῳ τῶν εὐρισκομένων παρὰ τὴν ὁδὸν Χανίων-Κισσάμου, μετὰ τὸν σκοπὸν θὰ εἶπω: Ἡ ἔρημος αὕτη ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ ὅποτον ἡμεῖς λέγομεν παχειὰν ἄμμον, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως, ὅτι εἶναι πολὺ μεγαλύτερά· δι' αὐτὸ θὰ εἶναι καλὸν νὰ μου εἴπῃ ἕνας τί γνωρίζει διὰ τὴν παχειὰν ἄμμον.

Μαθ. Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων λεπτῶν ἀπὸ τῶν Χανίων καὶ πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος αὐτῶν εὐρίσκεται πλησίον τῆς παρακλίας εἰς μεγάλ-

λην ἔκτασιν παχύτατον στρώμα ἄμμου· ἐν αὐτῷ δὲν ὑπάρχουσι δένδρα παρὰ μόνον μικροὶ καὶ ταπεινοὶ θάμνοι, οἱ ὅποιοι οὐδεμίαν παρέχουσι σκιάν εἰς τὸν κατὰκοπον καὶ ὑπὸ τῶν καυστικῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων βασανιζόμενον ὁδοιπόρον· ὁ ἡλιος ἐκεῖ καίει περισσώτερον, πούθεν δὲ δὲν εὐρίσκει τις πηγὴν ὕδατος, ὥπως δροσίση καὶ ἑαυτὸν καὶ τὸν ἵππον του, ἰδίᾳ κατὰ τὸ θέρος· εὐτυχῶς εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν εὐρίσκονται μικρὰ καταστήματα, ὅπου δύναται τις νὰ δροσισθῇ καὶ ἀναπαυθῇ ὑπὸ τὴν παχεῖαν σκιάν τῶν δένδρων, ἅτινα ὁ κύριος τοῦ καταστήματος περιποιεῖται· σήμερον, ὅποτε κατεσκευάσθη ἡ ὁδὸς Χανίων-Κισσάμου, τὰ ζῶα δὲν ὑποφέρουσιν, οὐδὲ οἱ ἐρχόμενοι πεζοὶ ἐκ τῶν χωρίων των γεωργοί. Πρὸ ὀλίγων ἡμῶς ἐτῶν ὑπεχρεοῦντο νὰ βυθίζωσιν ἐπὶ τῆς ἄμμου μετὰ πολλοῦ κόπου· ἡμεῖς εἰς τὴν ἐκδρομὴν μας ἠθέλομεν νὰ δοκιμάσωμεν καὶ ἐπεριπατήσωμεν ὀλίγον εἰς τὴν ἄμμον· ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἐκουράσθημεν· ὅταν δ' ἠθελήσαμεν νὰ τρέξωμεν, εἶδομεν, ὅτι ἦτο πολὺ δύσκολον.

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι μετὰ τὰ ἀνωτέρω θὰ δυνηθῶσιν οἱ μαθηταὶ νὰ παραστήσωσιν ἐν ἑαυτοῖς καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀγνωστον ἔρημον βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῆς ζωηρᾶς φαντασίας αὐτῶν.

β') Γνωστὸν περὶ αὐτοῦ τοῦ νέου ἀντικειμένου.

1. Τὸ γνωστὸν περὶ τοῦ νέου ἀντικειμένου, ὅπερ θὰ ἐπεξεργασθῶμεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, πρέπει τότε πρὸ πάντων νὰ λέγωσιν οἱ μαθηταὶ ἐν τῇ ἀναλύσει, ὅταν εἶναι δυνατόν εἶτα, ἐν τῇ συνθέσει, νὰ ἐπιδειχθῇ αὐτοῖς τὸ νέον ἀντικείμενον.

Ἔστω π. χ. ὅτι πρόκειται νὰ διδάξωμεν περὶ ἀσπάλακος ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ. Ὁ Διδάσκαλος ἄρχεται ἀπὸ τοῦ σκοποῦ: Θὰ μάθωμεν σήμερον, ἂν ἔχει δίκαιον ὁ γεωργὸς συλλαμβάνων τὸν ἀσπάλακα (πρβλ. τόμ. I σελ. 207). Ἐν τῇ ἀναλύσει λέγουσιν οἱ μαθηταὶ τί παρετήρησαν, ὡς πρὸς τὴν σύλληψιν τοῦ ἀσπάλακος, μετὰ δὲ ταῦτα πειρῶνται νὰπαντήσωσιν εἰς τὴν τεθεῖσαν ἐρώτησιν. Οἱ μὲν ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ ἀσπάλαξ εἶναι ἐπιβλαβής, διότι τρώγει τὰς ρίζας τῶν φυτῶν· διὰ τοῦτο δὲ συλλαμβάνει αὐτὸν ὁ γεωργός. Ὁ γεωργὸς προσέτι συλλαμβάνει τὸν ἀσπάλακα, διότι οὗτος ἀνασκάπτει μεγάλ-

λους σωρούς χωμάτων καὶ καθιστᾷ δυσχερῆ τὸν θερισμόν. Οἱ δὲ ζητοῦσι νῆαναιρέσωσι ταῦτα. Ὁ ἀσπάλαξ δὲν τρώγει ρίζας φυτῶν, ἀλλὰ μόνον ἔντομα καὶ τὰς νύμφας αὐτῶν. Ταῦτα καταστρέφουσι τὰς ρίζας τῶν φυτῶν, δι' ὃ ὠφελεῖ πολὺ ὁ ἀσπάλαξ καταστρέφων πολλὰ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γεωργὸς λοιπὸν βιάπτει ἑαυτὸν ζητῶν νὰ ἐξαλείψῃ τοὺς ἀσπάλακας. Πολλῶ μᾶλλον ὠφείλε νὰ φείδῃται αὐτῶν.

Ὁ Διδάσκαλος δὲν λέγει αὐτὸς τὸ ὀρθόν, ἀλλ' ἀπλῶς δηλοῖ εἰς τοὺς μαθητάς, ὅτι θὰ δείξῃ αὐτοῖς τοὺς ὁδόντας τοῦ ἀσπάλακος, ἐκ τούτων δὲ θάποδειχθῇ τίς ἔχει δίκαιον.

Ἐπιγραφή: Σύλληψις τοῦ ἀσπάλακος, ὠφέλεια ἢ βλάβη αὐτοῦ.

2. Ἡ ἀνάλυσις ἀναφέρεται περικιτέρῳ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς σημεῖα. Οὗτοι λέγουσιν ὅτι γνωρίζουσι περὶ τῆς διαμονῆς, τῆς ἐνεργείας (ἀνορύξεως μεγάλων σωρῶν χώματος), περὶ τῆς ἀπόψεως αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ὧδέ πως. Ὁ ἀσπάλαξ ζῇ ἐντὸς τῆς γῆς, ἐνθα ἀνορύττει μακρὰς ὁδοὺς, ρίπτων εἰς τὰ ἔξω μεγάλους σωρούς χωμάτων. Εἰς τὴν ἐκσκαφὴν ταύτην βοηθεῖ αὐτὸν τὸ ῥύγχος, ὅπερ ἀποτελεῖ μακρὰν προεξοχὴν ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ τοῦ χοίρου. Διὰ τῶν προσθίων ποδῶν δύναται εὐκόλως νὰ ὀρύττῃ, διότι οὗτοι εἶναι πλατεῖς καὶ πτυοειδεῖς, οἱ δὲ πόδες εἶναι πολὺ βραχεῖς. Οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀσπάλακος εἶναι τόσον μικροί, ὥστε δυσκόλως διακρίνονται, ὅπως καὶ αἱ κόγχαι τῶν ὥτων. Ὁ ἀσπάλαξ εἶναι κατὰ τι μείζων μὲν τοῦ κοινοῦ καὶ ἔχει μέλαν χρῶμα, τὸ δὲ τρίχωμα αὐτοῦ εἶναι μαλακόν, ὡς βελουδόν.

Ἐπιγραφή: Διαμονὴ καὶ ἄποιρις.

Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοῦ ἀναλυτικοῦ τούτου ὕλικου, ὅπερ παρέσχον οἱ μαθηταί, θέτουσιν οὗτοι, τῇ βοηθείᾳ τοῦ Διδασκάλου, διὰ τὴν ἐν τῇ συνθέσει ἐπεξεργασίαν τοῦ νέου τὰς ἐπομένους ἐρωτήσεις ἢ μερικὸς σκοποὺς:

1. Τί τρώγει ὁ ἀσπάλαξ;
2. Ὅποια ἄρα ἡ ὠφέλεια ἢ βλάβη αὐτοῦ;
3. Πῶς λαμβάνει τὴν τροφὴν του;
4. Διατί ζῇ εὐχαρίστως ἐντὸς τῆς γῆς;

γ') Δύο εἶδη ἀναλύσεως ἐν τῇ αὐτῇ ὕλῃ.

1. Γνωστὸν περὶ τοῦ ἐξεταστέου ἀντικειμένου καὶ συγγενῶν αὐτοῦ.

1. Ὑπεδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι πολλάκις εἶναι ὠφέλιμον, καὶ ὅταν πρόκειται νὰ διδάξωμεν ἀντικείμενα, ἅτινα δυνάμεθα νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν, νὰ ὑπομνησκώμεν αὐτοὺς τὸ ὅμοιον ἐκ συγγενῶν ἀντικειμένων, ὅπως π. χ. ὅταν διδάσκωμεν Φυσιογνωσίαν ἐν μέσῃ τινὶ τοῦ σχολείου τάξει. Οἱ μαθηταὶ κατορθοῦσιν οὕτω νὰ προσοικειωθῶσι τὸ νέον εὐκολώτερον. Περαιτέρω δ' ὅμως, ἵνα αὐξήσωμεν τὴν προσοχὴν αὐτῶν, συνιστᾶται, ὅπως, πρὸ τῆς παροχῆς τοῦ νέου, εἴπωσιν ἡμῖν ὅ,τι γνωρίζουσι καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου.

Ἐξ ἄλλου δὲ συμβαίνει πολλάκις, ἀντικείμενα, ὧν πνευματικὰς μόνον ἐποπτείας δυνάμεθα νὰ παράσχωμεν τοῖς μαθηταῖς, νὰ ἐγνώρισαν ἤδη, ἀπὸ μιᾶς οἰασδῆποτε ἢ πλειόνων ἐπόψεων, πρότερον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἢ τῇ καθ' ἡμέραν βίῳ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει συνιστᾶται ἐπίσης πλειστάκις νὰ εἴπωσιν ἡμῖν οἱ μαθηταὶ ἐν τῇ ἀναλύσει περὶ τοῦ γνωστοῦ συγγενοῦς καὶ περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ τοῦ πρὸς ἐπεξεργασίαν ἀντικειμένου. Ἐν συντόμῳ, συμβαίνει πολλάκις ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ὕλῃ νὰ ἔχωμεν ἀμφοτέρω τὰ εἶδη τῆς ἀναλύσεως, τὴν τε ἐκ τοῦ ὁμοίου καὶ τὴν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει αἱ ἀναλύσεις αὗται πρέπει νὰ διαταχθῶσι κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ διακόπτηται ἡ ἐξέτασις τοῦ νέου ἀντικειμένου. Διὰ τοῦτο πρέπει οἱ μαθηταὶ πρῶτον νὰ λέγῃ περὶ τοῦ συγγενοῦς ἀντικειμένου, μόνον δὲ μετὰ ταῦτα περὶ αὐτοῦ τούτου. Οὕτω τῇ γνωστῇ ἐκ τοῦ διδασκτέου ἀμέσως ἔπεται τὸ σχετικὸν νέον, δι' ὃ καὶ δύναται νὰ συνδεθῇ κατ' εὐθείαν πρὸς αὐτό. Τοῦναντίον, δὲν θὰ συνέβαινε τοῦτο, ἐὰν μεταξὺ τοῦ γνωστοῦ ἐκ τοῦ διδασκτέου καὶ τοῦ ἀγνώστου ἐκ τοῦ αὐτοῦ παρενέπιπτε τὸ γνωστὸν ἐκ τοῦ συγγενοῦς.

Κατὰ ταῦτα ἔχομεν τὸ ἐπόμενον σχῆμα:

Ἀνάλυσις α: Γνωστὸν περὶ τοῦ συγγενοῦς ἀντικειμένου.

Ἀνάλυσις β: Γνωστὸν περὶ αὐτοῦ τοῦ νέου ἀντικειμένου.

2. Οὕτω π. χ. ἡ ἀνάλυσις προκειμένου περὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῆς καφέας δὲν θὰ περιορίζηται εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν μερῶν ὁμοίων τινῶν φυτῶν, ὅπως ἀνωτέρω ἐδείξαμεν, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰς γνώσεις, ἅστις ἐκτίσαστο ὁ μαθητὴς ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου ἢ ἐν τῷ μαθήματι τῆς Γεωγραφίας περὶ τοῦ καφέ. Ἡ τελεία ἄρα ἀνάλυσις θὰ ἔχη κατὰ ταῦτα τὸν ἐξῆς τύπον:

Ἀνάλυσις α: Περιγραφὴ τῶν σχετικῶν μερῶν συγγενῶν φυτῶν, ὅπως ἐδείξαμεν ἀνωτέρω.

Ἀνάλυσις β: Γνωστὸν περὶ τοῦ καφέ καὶ τῶν κυάμιων αὐτοῦ.

Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ καφέ, ὅπερ ἔρχεται σήμερον εἰς τὸ ἐμπόριον, προέρχεται ἐκ τῆς Ἀμερικῆς. Ἐκεῖ καλλιιεργεῖται εὐρύτατα ὁ καφές, ὅπως παρ' ἡμῖν ἡ ἄμπελος καὶ ἡ ἐλαία. Μόνη ἡ Βραζιλία παρέχει σχεδὸν τὸ ἥμισυ τῆς παγκοσμίου καταναλώσεως. Ἡ πρώτη ὅμως τοῦ καφέ πατρὶς πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ. Ἐκεῖ εὐρίσκεται ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ καφέα ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει.

Ἐπιγραφὴ: Προέλευσις τοῦ καφέ.

Ἡ καφέα παρέχει ἡμῖν τοὺς κυάμους τοῦ καφέ. Οὗτοι ἄλλοτε μὲν εἶναι φαιοί, ἄλλοτε ὑποκίτρινοι, ἄλλοτε δ' ὑποπράσινοι, κυρτοὶ μὲν ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἐπίπεδοι δ' ἐπὶ τῆς ἄλλης καὶ ἔχοντες ἐν αὐτῇ μικρὰν τινα αὐλάκκ. Φαίνονται ἄρα ἡμισφαιρικοὶ ἢ ἡμιωσειδεῖς, καὶ ἔχουσι μῆκος $\frac{3}{4}$ τοῦ ἐκτοστομέτρου.

Τοὺς κυάμους τοῦ καφέ φρύγμεν ἐπὶ τοῦ πυρός· μετὰ ταῦτα ἀλῆθουμεν ἢ κοπανίζομεν αὐτούς, θέτομεν ποσότητά τινα ἐντὸς ζέοντος ὕδατος, καὶ μετὰ τινα λεπτὰ ἔχομεν ἑτοιμον τὸν καφέν, ὃν πίνουμεν καθ' ἐκάστην, ἰδίᾳ τὴν πρωίαν καὶ μετὰ μεσημβρίαν. Πολλὰκις πίνουμεν τὸν καφέν μετὰ γάλακτος. Εἰς τοὺς παῖδας δίδομεν ὀλίγον καφέν, πολλὰκις δὲ καὶ οὐδὲλως.

Ἐπιγραφὴ: Οἱ κύαμοι τοῦ καφέ.

3. Ὅταν θὰ διδασθῶσιν οἱ μαθηταὶ περὶ καμήλου, κατὰ τὴν ἀρχήν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγομεν, θὰ ἔχωσιν ἤδη πρότερον διδασθῆ ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ ζῶον γνωστότερον αὐτοῖς, καὶ θὰ γνωρίζωσι τοῦτο ἀκριβῶς· τὸ ζῶον τοῦτο εἶναι τὸ πρόβατον, συγχρόνως δ' ὅμως θὰ

γνωρίζωσί τινα περὶ καμήλου καὶ ἐκ τῆς ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ ἐκ τῆς Γεωγραφίας.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνάλυσις α ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐκ τοῦ προβάτου σχετικὰς τῶν μαθητῶν γνώσεις, ἐφ' ὅσον αὗται ἔχουσι σημασίαν καὶ σπουδαιότητά τινα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ νέου, ὕπερ πρόκειται νὰ διδάξωμεν, τῆς καμήλου δηλαδή.

Τὸ πρόβατον κατὰ τὸ θέρος τρέφεται μὲ χλόην καὶ λάχανα, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα μὲ ξηρὰ χόρτα. Τὴν χλόην ἀποτίλλει, ἥτοι πιέζει ταύτην διὰ τῶν κοπτήρων τῆς κάτω σιαγόνος πρὸς τὴν ὦαν τῆς ἄνω, μετὰ δὲ ταῦτα τινάσσει εὐκόλως τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω. Τὴν τροφήν μασσᾷ κατ' ἀρχὰς ἄδρῶς καὶ εἴτα καταπίνει. Εἴτα δ' ἐξαπλώνεται πρὸς ἀνάπαυσιν, καὶ διὰ κινήσεων τοῦ στομάχου, ὁμοίων πρὸς τὰς προκαλούσας παρ' ἡμῖν τὸν ἔμετον, ἐπαναφέρει τὴν τροφήν εἰς τὸ στόμα κατὰ βώλους ἢ σφαίρας καὶ μασσᾷ ταύτην τελείως ἐκ νέου. Πρὸς τοῦτο ὑποβοηθοῦσιν αὐτὸ οἱ πλατεῖς τραπεζῖται· κυνόνοντας δὲν ἔχει (Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγουσιν οἱ μαθηταὶ καὶ πᾶν ἄλλο, ὕπερ γνωρίζουσι περὶ τοῦ προβάτου· π. χ. περὶ τῆς πρὸς τὰ πλάγια κινήσεως τῆς σιαγόνος καὶ τοῦ στομάχου. Θὰ ᾔτο δ' ὅμως προτιμότερον, ἐπειδὴ τὸ πρόβατον, ὡς γνωστότατον τῶν μαθητῶν, θὰ διδαχθῇ εἰς κατωτέραν τινὰ τάξιν, νὰ μὴ γίνῃ ἐνταῦθα λόγος περὶ τούτων, ἀλλὰ νὰ περιμείνωμεν ἀργότερον, ὅποτε οἱ μαθηταὶ εὐκολώτερον θὰ ἐννοήσωσι καὶ ταῦτα καὶ τὰ μετὰ τούτων συνδεόμενα).

Τὸ πρόβατον λοιπὸν εἶναι ζῶον μηρυκαστικόν· κατὰ δὲ τοὺς πόδας δίχηλον· ἦτοι εἰς ἕκαστον πόδα ἔχει δύο χηλὰς.

Ἐπιγραφὴ: Τροφή, ὀδόντες καὶ ὀπλαί.

Ἀνάλυσις β. Ἡ καμήλος χρησιμεύει ὡς φορτηγὸν ζῶον εἰς τὰς ἐρήμους, ὅπως π. χ. ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ. Εἰς τὰς ἐρήμους δηλαδή δὲν ὑπάρχουσιν ὁδοὶ οὐδὲ σιδηρόδρομοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ μεταφέρωσι τὰ ἐμπορεύματα δι' ἀμαξῶν. Διὰ τοῦτο φορτῶνουν ταῦτα ἐπὶ τῶν καμήλων. Οὕτως ἔλαβεν ὁ δοῦλος τοῦ Ἀβραάμ δέκα καμήλους μεθ' ἑαυτοῦ, ὅτε ἤθελε νὰ ἔλθῃ εἰς Χαρράν. Καὶ οἱ Ἰσμηλιταὶ δέ, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπωλήθη ὁ Ἰωσήφ, διήρχοντο μὲ καμήλους.

Ἡ κάμηλος εἶναι μεγαλυτέρα τοῦ ἵππου καὶ φέρει ἐπὶ τῆς ῥά-
χως ἓνα ἢ δύο ὄβους.

Ἐπιγραφή : Ὠφέλεια καὶ ἀποφῆς τῆς καμήλου.

4. Διπλῇ ἀνάλυσιν εἶναι δυνατόν ἐπίσης νὰ γίνη κατὰ τὴν διδα-
σκαλίαν τοῦ λύκου, ὅποτε θὰ ἔχωμεν :

Ἀνάλυσιν α : Γνωστὸν περὶ τοῦ κυνός.

Ἀνάλυσιν β : Γνωστὸν περὶ τοῦ λύκου,
τοῦ λαγωοῦ.

Ἀνάλυσιν α : Γνωστὸν περὶ μυός καὶ κονίχλου.

Ἀνάλυσιν β : Γνωστὸν περὶ λαγωοῦ,
τοῦ λέοντος καὶ τῆς τίγρεως.

Ἀνάλυσιν α : Γνωστὸν περὶ γαλῆς.

Ἀνάλυσιν β : Γνωστὸν περὶ λέοντος ἢ τίγρεως,
τοῦ σακχαροκαλάμου.

Ἀνάλυσιν α : Γνωστὸν περὶ καλάμου.

Ἀνάλυσιν β : Γνωστὸν περὶ σακχαροκαλάμου,
τοῦ κοκκοφοίνικος.

Ἀνάλυσιν α : Γνωστὸν περὶ φοίνικος.

Ἀνάλυσιν β : Γνωστὸν περὶ κοκκοφοίνικος κ.λ. κ.λ.

2. Πραγματικὴ καὶ εἰδολογικὴ ἢ τυπικὴ ἀνάλυσις.

Τὴν ὕλην μαθημάτων τινῶν πρέπει νὰ πραγματευώμεθα ἀπὸ δι-
πλῆς ἐπόψεως, διὰ τοῦτο δ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔχομεν ἀνάγκην
καὶ δύο εἰδῶν ἀναλύσεως. Οὕτω συμβαίνει

α' .) Ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς.

1. Ἡ ἔρευνα τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ μαθήματος τούτου σημα-
σίας ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι νέας ἀριθμητικῆς πρά-
ξεως δὲν ἀρχόμεθα παρέχοντες τοῖς μαθηταῖς ἀπλοὺς ἀριθμούς. Πολλῶ
μᾶλλον ὀρμώμεθα ἀπὸ προβλημάτων τοῦ πρακτικοῦ βίου. Κατὰ τὸν
τρόπον τοῦτον καὶ καλύτερον προπαρασκευάζομεν τοὺς μαθητὰς διὰ
τὸν πρακτικὸν βίον καὶ εὐκολώτερον τὸ διαφέρειν αὐτῶν διεγείρομεν
(πρβλ. σελ. 68).

Ἐάν δ' ὅμως πρέπη νὰ λύωσιν οἱ μαθηταὶ τὰ διάφορα προβλή-

ματα μετὰ τελείας κατανοήσεως αὐτῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωσι καλῶς τὰ πράγματα, ἅτινα ὡς βάσεις τούτων ὑπόκεινται. Ἐφ' ὅσον δὲ τοῦτο δὲν συμβαίνει πρέπει νὰ φροντίσῃ περὶ τούτου ἰδίᾳ συζήτησις, ἣτις προηγείται τῆς κυρίως ἀριθμητικῆς πράξεως. Οὕτως ἔχομεν συχνάκις διὰ τὴν ἀριθμητικὴν μίαν πραγματικὴν καὶ μίαν τυπικὴν ἐπεξεργασίαν, ὧν ἑκατέρᾳ ἄρχεται ἀπὸ ἰδίας ἀναλύσεως (σελ. 69).

2. Οὕτω κατὰ τὸ πέμπτον σχολικὸν ἔτος θὰ διδάξωμεν π. χ. τὴν πρόσθεσιν τῶν κοινῶν κλασμάτων, ὁρῶμεθα δ' ἐκ τοῦ σκοποῦ: Γνωρίζω μίαν οἰκογένειαν, ἣτις ἀποτελεῖται ἀπὸ τοῦ πατρὸς, τῆς μητρὸς καὶ τεσσάρων τέκνων ἡλικίας 12, 10, 8 καὶ 5 ἐτῶν. Ἡ μητέρα ἀγοράζει ὕφασμα, διὰ νὰ κατασκευάσῃ ἀνὰ μίαν ἐνδυμασίαν εἰς τὸν πατέρα καὶ τὰ τέκνα. Θέλομεν τώρα νὰ λογαριάσωμεν πόσον ὕφασμα καὶ πόσην φύδραν πρέπει νὰ ἀγοράσῃ.

Τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐπακολουθεῖ ἀμέσως ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις.

Διδ. Πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ γνωρίζωμεν πόσον ὕφασμα χρειάζεται δι' ἑκάστον μέρος τῆς ἐνδυμασίας διὰ σακκάκι, γελέκο καὶ περικελίδα. Ἐνθυμεῖσθε ὅτι εἰς τὸν περίπατόν μας ἐζητήσαμεν πληροφορίας περὶ τούτου ἀπὸ τὸν ῥάπτῃν Λ. ὁ ὁποῖος μᾶς εἰδείξε καὶ ὑφάσματα ἔχοντα διάφορον πλάτος.

Μαθ. Ὑπάρχει ὕφασμα μονὸ καὶ διπλό· τὸ διπλὸ ἔχει πλάτος 1 μέτρον καὶ 35 ἐκ., τὸ δὲ μονὸ 85 ἐκ. τοῦ μέτρου. Ἐὰν ἀγοράσωμεν διὰ μίαν ἐνδυμασίαν ἢ δι' ἓν τεμάχιον αὐτῆς διπλὸν ὕφασμα, χρειάζομεθα ὀλιγώτερον, ἀπὸ ὅ,τι θὰ χρειασθῶμεν, ἐὰν τὸ ὕφασμα εἶναι μονό. Πρέπει δηλ. νὰγοράσωμεν τὸ ἡμισυ, ἂν καὶ τὸ πλάτος τοῦ δὲν εἶναι ἀκριβῶς διπλάσιον. Διότι εἰς τὸ μονὸν ὕφασμα, ὅταν θέλωμεν νὰ κόψωμεν μίαν ἐνδυμασίαν, χάνομεν περισσότερα παρὰ εἰς τὸ διπλό. Διὰ τοῦτο εἶναι προτιμότερον τὸ διπλό· διὰ τοῦτο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σήμερον κατασκευάζουσι διπλὰ ὑφάσματα καὶ σπανίως εὐρίσκομεν μονὰ νὰ ἀγοράσωμεν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡμεῖς ἐδῶ θὰ λογαριάσωμεν μόνον τὸ διπλὸν ὕφασμα.

Ἀπὸ τὸ ὕφασμα τοῦτο χρειάζεται ἡ μήτηρ

διὰ σακκάκι:

διὰ τὸν πατέρα.....1 μ. 50 ἐκ.

» » δωδεκαετῇ υἱὸν...1 μ. 30 ἐκ.

διὰ τὸν δεκαετῆ	1 μ.	15 ἐκ.
» » ὀκταετῆ	1 μ.	05 ἐκ.
» » πενταετῆ	—	75 ἐκ.

διὰ περισκελίδας :

διὰ τὸν πατέρα	1 μ.	20 ἐκ.
» » 12ετῆ υἱόν	—	90 »
» » 10 » »	—	60 »
» » 8 » »	—	50 »
» » 5 » »	—	45 »

Διὰ γελέκα :

διὰ τὸν πατέρα	30 ἐκ.
» » 12ετῆ υἱόν	30 »
» » 10 » »	25 »
» » 8 » »	25 »
» » 5 » »	20 »

(Τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δὲν λέγουσιν οἱ μαθηταὶ ἀπὸ μνήμης, ἀλλὰ τῇ βοηθείᾳ τῶν σημειώσεων, ἃς ἐγράψτησαν κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ βράπτου Α.)

Ἐπιγραφή: Εὖρος καὶ μῆκος τοῦ ὑφάσματος.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὑφάσματος ἡ μητέρα πρέπει νὰγοράσῃ καὶ φόδραν, δι' αὐτὸ δὲ παρατηρήσαμεν καὶ ἀπὸ αὐτὴν εἰς τὸν ἴδιον βράπτην διάφορα εἶδη καὶ ἠρωτήσαμεν πόσον χρειάζεται δι' ἕκαστον μέρος τῆς ἐνδυμασίας. Ἡ φόδρα εἶναι μονὴ καὶ ἐπομένως θὰ ἔχῃ πλάτος 85 ἐκ. Διὰ τὰ γελέκα χρειάζομεθα καὶ ἄλλο εἶδος φόδρας διὰ τὸ ὀπισθεν μέρος, στιλπνὸν καὶ ἄπως.

Ἡ μητέρα λοιπὸν θὰ ἀγοράσῃ καὶ φόδραν :

Διὰ τὰ σακκάκια :

διὰ τὸν πατέρα	2 μ.	90 ἐκ.
» » 12ετῆ υἱόν	1 »	90 »
» » 10 » »	1 »	60 »
» » 8 » »	1 »	50 »
» » 5 » »	1 »	40 »

Διὰ τὰς περισκελίδας :

διὰ τὸν πατέρα.....	0,90	ἐκ.
» » 12ετῇ υἱόν.....	1,10	»
» » 10 » »	1,05	»
» » 8 » »	1	»
» » 5 » »	0,90	»

Διὰ τὰ γελέκα :

	συνήθη	στιλπνήν
Διὰ τὸν πατέρα.....	90 ἐκ.	60 ἐκ.
» » 12ετῇ υἱόν.....	80 »	60 »
» » 10 » »	65 »	55 »
» » 8 » »	60 »	50 »
» » 5 » »	55 »	45 »

Ἐπιγραφή: Εὖρος καὶ μῆκος τῆς φόδρας.

Διδ. Γνωρίζομεν ὅμως, ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὕφασματος καὶ τῆς φόδρας πρέπει νὰγοράσωμεν καὶ κλωστήν καὶ κομβία· περὶ αὐτῶν ὅμως δὲν πρόκειται σήμερον, διότι ἡμεῖς τώρα θέλομεν νὰ μάθωμεν μόνον πόσον θὰ στοιχίσῃ τὸ ὕφασμα καὶ ἡ φόδρα.

Οὕτως ἀπεπερατώθη ἡ πραγματικὴ ἀνάλυσις. Ἰδίαις συνθέσεως δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀνάγκη. Ἡδύνατό τις νὰ θεωρήσῃ ὡς τοιαύτην τὰ ἀναφερόμενα μέτρα, οὐδεμίαν σημασίαν δ' ὅμως ἔχει νὰπομνημονεύσωσιν οἱ μαθηταὶ τοὺς ἀριθμοὺς ἐκείνους· διὰ τοῦτο οὐδὲν νέον διδάσκονται, δι' ὃ λέγομεν, ὅτι ἰδίαις σύνθεσις δὲν ὑπάρχει.

Διὰ τοῦτο μεταβαίνομεν εἰς τὴν τυπικὴν ἢ εἰδολογικὴν ἐπεξεργασίαν, καὶ ταύτης δ' ἀρχόμεθα δι' ἀναλύσεως, ἥτοι προκαλοῦμεν τοὺς μαθητάς νὰ εἰπωσιν ἡμῖν ὅ,τι γνωρίζουσι περὶ τῶν ἀκεραίων καὶ κλασματικῶν ἀριθμῶν, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ πρὸς λύσιν ζήτημα.

Διδ. Τώρα γνωρίζομεν πόσον ὕφασμα χρειάζεται, ὅταν ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας χρειάζεται μίαν πλήρη ἐνδυμασίαν. Πολλάκις ὅμως συμβαίνει ὅλα τὰ παιδιὰ νὰ ἔχωσιν ἀνάγκην περισκελίδων, ὁ πατήρ καὶ δύο παιδιὰ νὰ χρειάζωνται σακκάκι κ.λ. Τότε ἡ μητέρα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγοράζει ἀπὸ τὸ αὐτὸ ὕφασμα καὶ ἀπὸ τὴν αὐ-

τὴν φύδραν. Καὶ τότε πρέπει νὰ γνωρίζῃ πόσον θὰγοράσῃ· αὐτὸ θὰ λογαριάζωμεν τώρα.

Ἀγοράζει π. χ. ὕψος διὰ περισκελίδας τοῦ πατρὸς καὶ ὕλων τῶν τέκνων. Πόσον χρειάζεται ;

Μαθ.	Ὁ πατὴρ χρειάζεται.....	1 μ.	20 ἐκ.
	ὁ 12ετής υἱὸς	—	90 »
	ὁ 10 » »	—	60 »
	ὁ 8 » »	—	50 »
	ὁ 5 » »	—	45 »
	Ὅλοι ὁμοῦ χρειάζονται.....	3 μ.	65 ἐκ.

Ἐνταῦθα προσθέτομεν τὰ διάφορα μῆκη. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον φυσικὰ θὰ πρᾶττωμεν, καὶ ἔταν πρόκειται διὰ περισσότερα σακκάκια, διὰ 2 περισκελίδας, 1 γελέκον καὶ 1 σακκάκι κ.λ. κ.λ.

Διδ. Τὴν πρόσθεσιν ταύτην ὅμως δυνάμεθα καὶ κατ' ἄλλον τρόπον νὰ ἐκτελέσωμεν, μεταβάλλοντες δηλ. τὰ ἑκατοστόμετρα εἰς κλάσματα.

$$\text{Μαθ.} \quad 20 \text{ ἐκ.} = \frac{1}{5} \mu. \text{ διότι—}$$

(Πᾶσαι αὗται αἱ μεταβολαὶ πρέπει νὰ διασφηνίζωνται διὰ τῆς ἐπιδείξεως μέτρου Γαλλικοῦ.)

$$50 \text{ ἐκ.} = \frac{1}{2} \mu. \text{ διότι—}$$

$$60 \text{ »} = \frac{3}{5} \text{ »} \text{ διότι—, } = \frac{6}{10} \mu. \text{ διότι—}$$

$$90 \text{ »} = \frac{9}{10} \text{ »} \text{ διότι—}$$

$$45 \text{ »} = ; \text{ »}$$

$$5 \text{ »} = \frac{1}{20} \text{ »} \text{ διότι}$$

$$45 \text{ »} = \frac{9}{20} \text{ »} \text{ διότι—}$$

$$\begin{aligned} &\text{Κατὰ ταῦτα ἀντὶ νὰ ἔχωμεν πρὸς πρόσθεσιν } 1 \mu. 20 \text{ ἐκ.} + 90 \text{ ἐκ.} + \\ &+ 60 \text{ ἐκ.} + 50 \text{ ἐκ.} + 45 \text{ ἐκ.} \text{ δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν } 1 \frac{1}{5} \mu. + \frac{9}{10} \mu. + \\ &+ \frac{3}{5} \mu. + \frac{1}{2} \mu. + \frac{9}{20} \mu. \end{aligned}$$

Διδ. Αὐτὰ βεβαίως δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ προσθέσωμεν, ἀλλὰ θὰ μάθωμεν τοῦτο εὐκόλως, ἐὰν πρῶτον λύσωμεν ἀπλούστερά τινα ὅμοια προβλήματα. Πρὸς τοῦτο δ' ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταβάλωμεν κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον ὅλα τὰ μέτρα, τὰ ὅποια εἶπεν εἰς ἡμᾶς ὁ ῥάπτης Λ.

Μαθ.

Ὑφασμα διὰ σακκάκι.

$$1 \mu. 50 \text{ ἐκ.} = 1 \frac{1}{2} \mu.$$

$$1 \mu. 30 \text{ ἐκ.} = 1 \frac{3}{10} \mu.$$

$$1 \mu. 15 \text{ ἐκ.} = 1 \frac{3}{20} \mu.$$

$$1 \mu. 05 \text{ ἐκ.} = 1 \frac{1}{20} \mu.$$

$$— \mu. 75 \text{ ἐκ.} = ;$$

$$— \mu. 25 \text{ ἐκ.} = \frac{1}{4} \mu.$$

$$— \mu. 75 \text{ ἐκ.} = \frac{3}{4} \mu.$$

Ὑφασμα διὰ γελέκον.

$$30 \text{ ἐκ.} = \frac{3}{10} \mu.$$

$$25 \text{ ἐκ.} = \frac{1}{4} \mu.$$

$$20 \text{ ἐκ.} = \frac{1}{5} \mu.$$

3. Ἐν τῇ αὐτῇ τάξει ἀργότερον διδάσκομεν τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν κοινῶν κλασμάτων. Καὶ ἐνταῦθα δὲν ἀρχόμεθα ἀπὸ προβλημάτων περιεχόντων ἀπλοῦς ἀριθμούς, π. χ. $\frac{1}{3} \times \frac{1}{2}$, $\frac{2}{3} \times \frac{1}{4}$ κ.λ. κ.λ., ἀλλ' ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ σκοποῦ: Οἱ περισσότεροι ἀπὸ σας ἔχετε βιβλίον καταθέσεων εἰς τὸ ταμιευτήριον· θὰ μάθωμεν σήμερον πόσον ἀυξάνουν τὰ χρήματά σας εἰς ἓν ἔτος¹.

¹ Ὁ σκοπὸς οὗτος, τιθέμενος ὅπως ἀνωτέρω ἔχει, δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὰ ἡμέτερα σχολεῖα καὶ τοὺς ἡμετέρους μαθητάς, παρ' οἷς τὰ πράγματα εἶναι τελείως ἄγνωστα· ἀφήκαμεν δ' ὅμως ἀπὸ σκοποῦ αὐτὸν ὅπως ἔχει, ἵνα δοθῇ ἀφορμὴ νὰ γνωσθῇ καὶ παρ' ἡμῶν ὁ εὐεργετικὸς οὗτος θεσμός.

Πρῶτον ἐξετάζομεν τὰ πράγματα, ἥτοι ἐνταῦθα τοὺς ὅρους διὰ τὰς εἰς τὸ ταμειυτήριον καταθέσεις καὶ τὸν τόκον αὐτῶν. Τινὰ τούτων εἶναι γνωστὰ εἰς τοὺς παῖδας ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ὅπως καὶ ἐκ τῆς περὶ τόκου διδασκαλίας. Ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην τῆς πραγματικῆς ἀναλύσεως.

Οἱ μαθηταὶ λέγουσι περίπου τὰ ἐξῆς: Τὸ ταμειυτήριον πληρῶναι δι' 100 δραχμὰς $3\frac{1}{2}$ —4 δραχμὰς τόκον· λοιπὸν $3\frac{1}{2}$ —4 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Κάμνει δὲ τοῦτο, διότι καὶ αὐτὸ δανεῖζει τὰ χρήματα ταῦτα εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, γεωργοὺς, χειρωνακτας, ἐμπόρους κ.λ. πρὸς 6 καὶ 7 %.

Θὰ ἡδυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ δανείσωμεν χρήματα εἰς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ νὰ λαμβάνωμεν περισσότερον τόκον. Ἄλλ' αὐτοὶ δὲν δέχονται τόσα ὀλίγα ποσά, ὅσα ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ δανείσωμεν. Τὸ ταμειυτήριον ὅμως δέχεται μέχρι 2 δραχμῶν, ἀρκεῖ τὴν πρώτην φορὰν νὰ καταθέσωμεν τοῦλάχιστον 5 δραχμὰς. Προσέτι εἰς τὸ ταμειυτήριον δυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὰ χρήματά μας, ἔταν θέλωμεν, ἐνῶ δὲν ἔχομεν πάντοτε προχείρους τοὺς ἀνθρώπους νὰ δανείσωμεν ταῦτα.

Ἐπιγραφή: Τόκος καὶ ποσὸν τῶν καταθέσεων ἐν τῷ ταμειυτηρίῳ.

Ὅταν καταθέτωμεν χρήματα εἰς τὸ ταμειυτήριον, λαμβάνομεν ἐν βιβλιάριον, εἰς τὸ ἐξώφυλλον τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται τὸ ὄνομα τοῦ καταθέτου· εἰς τὸ ἰδιὸν μου π. χ. βιβλιάριον ἀναγινώσκω Δημήτριος Ἰωαννίδης. Εἰς τὴν πρώτην σελίδα εὐρίσκεται πάλιν τὸ ὄνομα καὶ τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν, ἃς τὸ πρῶτον κατεθέσαμεν. Εἰς τὰς ἐπομένους σελίδας γράφονται τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἐκάστοτε καταθέ-

ῶσις εἰς πάντα τὰ πεπολιτισμένα Κράτη ὑπάρχει, πανταχοῦ δ' εὐδοκιμεῖ διὰ τε τοὺς μαθητὰς τοῦ παρόντος καὶ τοὺς πολίτας τοῦ μέλλοντος. Θὰ ἴτο ἀνάγκη πραγματείας ὅλης, ὅπως τὰ πράγματα ἐκτεθῶσιν ἐκτενέστερον καὶ ἐπιφυλασσόμεθα ἐν προσεχεῖ μέλλοντι νὰ πράξωμεν τοῦτο, ἀρκούμενοι νῦν νὰ τονίσωμεν τὴν σπουδαιότητα τοῦ συστήματος τούτου, πρὸ πάντων δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, «τόσα τρῶμε, ὅσα βγάζομεν». Μόνον εἰς τὸ διαμέρισμα τῆς Ἰένης ἐν Γερμανίᾳ ὑπάρχουσι 18 σχολικὰ ταμειυτήρια, εἰς 2 κατὰ τὸ 1907 ἦσαν κατατεθειμένα 61,710 μ. ὑπὸ 1375 μαθητῶν. Ἐν Βελγίῳ δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1893 ἐκ τῶν 964,354 μαθητῶν οἱ 195,441 εἶχον βιβλιάρια καταθέσεων, αἵτινες ἀνέρχοντο ἐν ὅλῳ εἰς 5,165,228,79 φράγκα (Σ. Μ.).

τομεν, πρὸς δὲ καὶ ὁ ἐτήσιος τόκος. Οὕτω δ' ἀκριβῶς γνωρίζομεν ἐν οἰαδήποτε στιγμήν πόσα ἔχομεν. Τὸ βιβλιαρίον ἀποτελεῖ τὸ συμβόλαιον, ὅπερ μᾶς κάμνει ἡ Τράπεζα, εἰς ἣν καταθέτομεν.

Ἐπιγραφή: Τὸ βιβλιαρίον τῶν καταθέσεων.

Περαιτέρω δὲν ἐκτείνονται αἱ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γνώσεις καὶ ἐμπειρίαι τῶν μαθητῶν. Διὰ τὴν λύσιν δ' ἔμως τοῦ προβλήματος ἡμῶν ἐπαρκοῦσιν αὐται μόνον προϋποθεθέντος, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους οὐδὲν προστεθῇ εἰς τὰς προηγουμένας καταθέσεις καὶ οὐδὲν ἀπελήφθῃ, πρᾶγμα, ὅπερ σπανίως συμβαίνει ἐν τῇ πραγματικότητι. Διὰ τοῦτο ὑπάρχει ἀνάγκη συμπληρώσεως, καὶ διὰ τοῦτο τῇ πραγματικῇ ἀναλύσει συνάπτομεν τὴν πραγματικὴν σύνθεσιν. Προκαλοῦμεν λοιπὸν τοὺς μαθητὰς νὰ ἀναγνώσωσι τοὺς περαιτέρω ὅρους ἐκ τοῦ βιβλιαρίου καὶ νὰ ἐντυπώσωσι τούτους εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν· π. χ. τοὺς ὅρους, ὅτι ὁ τόκος ἄρχεται ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ μετὰ τὴν κατάθεσιν μηνός, ὅτι μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἔτους ὁ τόκος προστίθεται εἰς τὸ κεφάλαιον, ὅτι τὸ σύνολον τῶν καταθέσεων δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰς 1000 ἢ 2000 δραχμάς, ὅτι διὰ τὰς ἀπολήψεις ἐφ' ὅσον μὲν πρόκειται περὶ ποσοῦ μέχρι 50 δραχμῶν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη προειδοποιήσεως, ἄλλως πρέπει νὰ προειδοποιήσωμεν τὴν Τράπεζαν πρὸ 10—15 ἡμερῶν κ.λ. κ.λ.

Μετὰ ταῦτα προβαίνομεν εἰς τὴν εἰδολογικὴν ἐπεξεργασίαν. Ἡ τυπικὴ ἢ εἰδολογικὴ ἀνάλυσις ἀναφέρεται, ὅπως καὶ πᾶσα ἄλλη ἀνάλυσις, εἰς τὸ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως παρουσιασθῆσάμενον νέον, ὅπερ ἐνταῦθα εἶναι ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ τόκου τῶν ἐν τῷ ταμειυτηρίῳ καταθέσεων. Διὰ τὴν ἀρχὴν ἐκλέγομεν εὐχερεῖς ἀριθμοὺς καὶ διὰ τοῦτο αἱ καταθέσεις τῶν παιδῶν ἀναφέρονται εἰς στρογγύλους ἀριθμοὺς. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν τοιάδε τινὰ προβλήματα:

50	δραχμαὶ	πρὸς	$3 \frac{1}{2} \%$	εἰς	1	ἔτος	=	;	τόκος
20	»	»	»	»	»	»	=	;	»
40	»	»	»	»	»	»	=	;	»
.....									
60	»	»	»	»	3	μῆνας	=	;	»
80	»	»	»	»	»	»	=	;	»
	κ.λ.		κ.λ.			κ.λ.			

Μάλιστα δὲ τὸ κεφάλαιον πρέπει νὰ μεταβληθῇ εἰς κλάσματα τοῦ 100, ὥπως ἔχωμεν νὰ πολλαπλασιάσωμεν κλάσμα ἐπὶ κλάσμα, περὶ οὗ νῦν πρόκειται. Τὸ πρῶτον ἄρα πρόβλημα θὰ ἐλύετο ὡδὲ πως :

$$\frac{1}{2} \times 3 \frac{1}{2} \delta\rho. =$$

τὸ δὲ τρίτον : $\frac{2}{5} \times 3 \frac{1}{2} \delta\rho. =$ καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἀνάλογα προβλήματα μὲ ἀκεραίους ἀριθμοὺς ἔχομεν ἤδη συναντήσει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ εἰδολογικῇ ἀναλύσει προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ λύσωσι πάλιν τοιαῦτά τινα· π. χ.

500	δρ.	πρὸς	4 0/0	εἰς	1	ἔτος	=	;	τόκον
400	»	»	5 0/0	»	2	»	=	;	»
425	»	»	4 0/0	»	4	»	=	;	»
260	»	»	5 0/0	»	3	»	=	;	»

Μόνον δὲ μετὰ ταῦτα θὰ λυθῶσιν ἐν τῇ εἰδολογικῇ ἢ τυπικῇ συνθέσει τὰ μετὰ κλασμάτων προβλήματα, ἅτινα ἀνωτέρω ἐσημειώθησαν.

Κατὰ ταῦτα ἔχομεν ἐν ταῖς Μαθηματικοῖς τὸ ἐπόμενον σχῆμα διὰ τε τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν σύνθεσιν,

1. Πραγματικὴ ἐπεξεργασία.

α. Ἀνάλυσις : Γνωστὸν περὶ τῶν πραγματικῶν σχέσεων, αἵτινες ὑπάρχουσιν ὡς βάσις τῶν προβλημάτων.

β. Σύνθεσις : Νέον περὶ αὐτῶν.

2. Εἰδολογικὴ ἐπεξεργασία.

α. Ἀνάλυσις : Λύσις προβλημάτων συγγενῶν πρὸς τὴν διδασχθ-
σαμένην ἀριθμητικὴν πρᾶξιν.

β. Σύνθεσις. Διδασκαλία τῆς νέας ἀριθμητικῆς πράξεως.

Ἡ πραγματικὴ ἐπεξεργασία δύναται νὰ λείπῃ ἐντελῶς, ὅταν εἴ-
μεθα βέβαιοι, ὅτι οἱ μαθηταὶ γνωρίζουσι τελείως τὰ πράγματα, ἐξ
ὧν λαμβάνομεν τὸ πρόβλημα, ἄλλοτε δὲ πάλιν περιορίζεται μόνον
εἰς τὴν ἀνάλυσιν. Ἀνάγκη ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως ὑπάρχει μόνον,
ὅταν δὲν δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ λύσωσι μετὰ τελείας κατα-

νοήσεως τὰ προβλήματα, ἐὰν μὴ πρότερον διδασχῶσι καὶ τὰ σχετικὰ πράγματα.

Ἐν τῇ εἰδολογικῇ ἐπεξεργασίᾳ σπανίως παραλείπεται μία βαθμὶς, ἐννοεῖται δ' ὅτι οὐδέποτε παραλείπεται ἡ σύνθεσις, ἐνίστε δὲ μόνον ἡ ἀνάλυσις.

β') Ἐν τῇ ἀναγνώσει.

1. Ὅπως ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης πραγματοποιήσῃ εὐκολώτερον τὸν κύριον σκοπὸν αὐτῆς, ἐπεξεργαζόμεθα ἐν ταύτῃ τοιαῦτα μόνον ἀναγνωστικὰ τεμάχια, ἅτινα κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ καὶ καθ' ὅλου εἶναι γνωστὰ εἰς τοὺς μαθητὰς (πρβλ. ἀν. σελ. 65). Πάσιτως δ' ὅμως τὰ πλείονα τῶν ἀναγνωστικῶν τεμαχίων περιέχουσι καὶ τι νέον, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἢ τοῦλάχιστον τὸ παλαιὸν ἐν νέῳ συνδυασμῷ, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἐπεξεργασθῶμεν ταῦτα καὶ ἀπὸ πραγματικῆς ἐπόψεως. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τοῦτου, ὅτι προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ ἀναγνώσωσι τὰ ἀναγνωστικὰ τεμάχια καὶ νὰ ποδώσωσι τὸ ἀναγνωσθέν, διορθοῦμεν ὅτι ἐσφαλμένως ἀντελήφθησαν, διασσαφηνίζομεν δυσχερῆ μέρη κ.λ. κ.λ. Πολλὰ δ' ὅμως ἀναγνωστικὰ μέρη περιέχουσι νέον καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἐπόψεως, π. χ. λέξεις, ὧν ἡ ὀρθογραφία εἶναι ἄγνωστος ἔτι τοῖς μαθηταῖς· προτάσεις μετὰ νέου σημείου στίξεως, νέον ποιητικὸν τύπον, ῥητορικὸν σχῆμα κ.λ. κ.λ. Τὰ γλωσσικὰ ταῦτα φαινόμενα, ἅτινα εἶναι ἄγνωστα ἔτι τοῖς μαθηταῖς, πρέπει οὗτοι τελείως νὰ κατανοήσωσι. Κατὰ ταῦτα ἄρα ἀναγνωστικὰ τινὰ τεμάχια πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν ἀπὸ τε πραγματικῆς καὶ τυπικῆς ἢ γλωσσικῆς ἐπόψεως.

2. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ προτάσσομεν τὴν ἐπεξεργασίαν ἐκείνην, ἣτις δύναται νὰ διεγείρῃ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν εὐκολώτερον, εἶναι δ' αὕτη ἡ πραγματικὴ. Οἱ μαθηταὶ ἔχουσι περισσοτέραν ἐπιθυμίαν καὶ περιεργίαν νὰ μάθωσι τί ἔκαμεν ὁ Κινάδων, πῶς ὁ Φυλίδας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐφάνευσαν τοὺς πολεμάρχους, πῶς προσηνέχθησαν ὁ Ἀναπὶς καὶ ὁ Ἀμφίνομος πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτῶν, πῶς ἐσώθη ὁ Ἀρίων ῥιφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἂν ἀνεκαλύφθησαν καὶ πῶς ἀνεκαλύφθησεν οἱ φονεῖς τοῦ Ἰδύκου—ἢ τί θὰ εἴπῃ κατὰ τὸν νόμον, κατὰ θεωρίαν, κατὰ πρᾶξιν κλ.—πότε θέτομεν κόμμα καὶ πότε ἄνω στιγμὴν ἢ στιγμὴν—καὶ πῶς γράφεται αὕτη ἢ ἐκείνη ἢ

λέξεις. Ὅταν δὲ διεγερθῇ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν διὰ τὰ πράγματα αὐτά, δυνάμεθα εὐκολώτερον νὰ προσελκύσωμεν τό τε διαφέρον καὶ τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ εἰς τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰ πράγματα ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἡ πραγματικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἀναγνωστικοῦ τεμαχίου προηγείται τῆς γλωσσικῆς. Ὅτι δὲ δι' ἑκατέραν τούτων ἀπαιτεῖται κατὰ κανόνα καὶ ἰδίᾳ ἀνά-
λυσις ἐννοεῖται ἄφ' ἑαυτοῦ.

Παραδείγματα τῆς ταιαύτης ἐπεξεργασίας καὶ κατὰ τὴν σειράν, καθ' ἣν ἀνωτέρω ἐδηλώθη, ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ α' τόμου τῶν τε ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ τῶν Νέων, εἰς α' καὶ παραπέρα. Πρβλ. ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τὰς σελίδας 477 καὶ 496, πρὸς δὲ 520 καὶ 536.

Ἐνταῦθα, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Νέων Ἑλληνικῶν, ἡ τυπικὴ ἢ γλωσσικὴ ἐπεξεργασία δὲν συνδέεται πρὸς τὸ κείμενον ἀμέσως, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκθεσιν, ἥς ἡ ὕλη ἐκ τοῦ κειμένου λαμβάνεται. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν ἐκτὸς ἂν ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ γίνῃ γλωσσικὴ διδασκαλία σχετιζομένη ἀμέσως πρὸς τὸ κείμενον, διότι ἄλλως προσκόπτει ἡ κατανόησις αὐτοῦ. Πάντως δ' ὅμως τῇ ἀρχῇ ταύτῃ πρέπει νὰ ἐπώμεθα κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ποιημάτων. Τὰ προϊόντα τοῦ ποιητικοῦ λόγου διακρίνονται τῶν τοῦ πεζοῦ, πλὴν ἄλλων, καὶ διὰ τὴν ὥραιαν γλῶσσαν καὶ τὸν ὥραϊον ἐν γένει τῆς ἐκφράσεως τρόπον· καὶ οἱ μαθηταὶ δ' αὐτοὶ συναισθάνονται, ὅτι τὰ ποιήματα εἶναι ὥραιότερα τοῦ πεζοῦ λόγου. Τὰ ποιήματα ἄρα προξενοῦσι ζωηρὰν ἐντύπωσιν εἰς αὐτούς· ἢ ἐπίδρασις δ' ὅμως αὐτῶν θὰ ἐξησθένει, εἰάν θὰ ἠθέλομεν καὶ γραμματικῶς νὰνατάμωμεν ταῦτα. Διὰ τοῦτο τὰ ποιήματα ἰδίᾳ δὲν ἐπεξεργαζόμεθα καὶ γραμματικῶς.

Οὐχ ἥττον δ' ὅμως καὶ τῶν ποιημάτων ἡ γλωσσικὴ ἐπεξεργασία οὐχὶ μόνον εἶναι δυνατὴ ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένη. Τὸ μὲν πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι τὰ νέα φαινόμενα τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἐφ' ὅσον ταῦτα εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὴν ἀντιληπτικὴν τῶν μαθητῶν δύναμιν. Τὸ δὲ πλειστάκις λαμβάνομεν τὴν ὕλην τῶν ἐκθέσεων ἐκ τῶν παραστάσεων, αἱ ἐκτῆσαντο οἱ μαθηταὶ ἐκ τοῦ διδασχέντος ποιήματος. Τὰ δ' ἐνταῦθα γιγνόμενα σφάλματα παρέχουσι πλουσίαν καὶ εὐπρόσδεκτον εὐκαιρίαν πρὸς γραμματικὴν διδασκαλίαν, ἀκριβῶς κατὰ τὸν τρόπον,

καθ' ὃν ἐδείξαμεν ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἐκθέσεως ἐν σελ. 539 καὶ 540 τοῦ πρώτου τόμου.

γ') Διάφορα εἶδη τῆς ἀναλύσεως ἐν τῇ ᾠδικῇ.

1. Ἄλλο μάθημα, οὗτινος τὴν ὕλην πρέπει νὰ ἐπεξεργαζώμεθα ἀπὸ τε γλωσσικῆς καὶ πραγματικῆς ἐπόψεως, εἶναι ἡ ᾠδικὴ. Ἐν ἐνὶ ᾧσματι πρόκειται τὸ μὲν περὶ τοῦ κειμένου, τὸ δὲ περὶ τοῦ μουσικοῦ μέρους αὐτοῦ, τῆς μελωδίας, τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς δυναμικῆς. Ἀμφότερα, τὸ τε κείμενον καὶ τὸ μουσικὸν μέρος, ἔχουσιν ἀνάγκην ἐπεξεργασίας. Μάλιστα δὲ πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ τοῦ κειμένου ἐπεξεργασία, διότι, ἂν οἱ μαθηταὶ μὴ κατανοήσωσιν ἀκριβῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ ποιήματος, δὲν δύνανται καὶ νὰ ᾤδωσι μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης ἐκφράσεως. Τὸ μουσικὸν μέρος ἐν γένει καθίσταται δι' αὐτοὺς πολλῶ ἐυκολώτερον, ἐὰν πρότερον τελείως κατενόησαν τὸ περιεχόμενον. Ἡ πραγματικὴ ἐπεξεργασία ἐνταῦθα εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ τῇ τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος· ἡ γλωσσικὴ ἐπεξεργασία λείπει, καὶ εἰς τὴν θέσιν ταύτης ἔρχεται ἡ μουσικὴ.

2. Ἐκατέρα δ' ὅμως τῶν ἐπεξεργασιῶν τούτων προϋποθέτει πολλὰς ἰδίαν ἀνάλυσιν, ὥπως ἐν τε τῷ γλωσσικῷ μαθήματι καὶ τῇ Ἀριθμητικῇ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν τὸ ἐπόμενον σχῆμα.

1. Ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου.

α. Ἀνάλυσις: Πράγματα σχετιζόμενα πρὸς τὸ διδαχθησόμενον κείμενον, ἢ συγγενῇ πρὸς αὐτό, γνωστὰ δὲ τοῖς μαθηταῖς.

β. Σύνθεσις: Ἀνάγνωσις, ἀπόδοσις καὶ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου.

2. Μουσικὴ ἐπεξεργασία.

α. Ἀνάλυσις. Γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς ἐκ τῆς νέας μελωδίας, τοῦ νέου ρυθμοῦ καὶ τῆς νέας δυναμικῆς ἢ συγγενῇ πρὸς ταῦτα.

β. Σύνθεσις: Διδασκαλίᾳ τοῦ νέου ᾠσματος.

3. Ἐναλλαγὴ ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως.

1. Τὰ παραδείγματα, ἅτινα μετεχειρίσθημεν ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῆς ἀναλύσεως ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς, τοῖς Γλωσσικοῖς καὶ τῇ ᾠδικῇ, δεικνύουσιν ἡμῖν, ὅτι τὰ δύο τῆς ἀναλύσεως εἶδη δὲν

ἔπονται ἀμέσως ἀλλήλοις. Τῇ πραγματικῇ ἀναλύσει ἔπεται ἡ πραγματικὴ σύνθεσις, καὶ μετὰ ταῦτα μόνον ἐπακολουθεῖ ἡ τυπικὴ ἢ γλωσσικὴ ἢ ἡ μουσικὴ ἀνάλυσις, μετὰ ταύτην δὲ μόνον ἡ σχετικὴ σύνθεσις. Ἐν τοιαύτῃ ἄρα ὕλῃ αἱ ἀναλύσεις καὶ αἱ συνθέσεις ἐναλλάσσονται κανονικῶς. Ἐξάίρεσις χωρεῖ μόνον, ὅταν δὲν ἔχωμεν νὰ διδάξωμεν νέον τι ἀπὸ πραγματικῆς ἐπόψεως, ὅπως συμβαίνει πολλάκις ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ.

2. Πολύκις δ' ὅμως καὶ ἐν ἄλλοις μαθήμασι δὲν ἀποπερατοῦμεν τὴν ἀνάλυσιν πρὶν ἢ παρὰσχῶμεν τοῖς μαθηταῖς νέον. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἀνάλυσιν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἀσπάλακος. Ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι ἐνταῦθα λέγουσιν οἱ μαθηταὶ πρῶτον περὶ ὠφελείας, βλάβης καὶ τροφῆς τοῦ ἀσπάλακος, ἔπειτα περὶ τῆς διαμονῆς καὶ τῆς ἐν τῇ Γῇ ἀνορύξεως, τέλος δὲ περὶ τῆς ἀπόψεως αὐτοῦ. Ἐὰν συνέβαινε τοῦτο, θὰ ἦτο ἀνάγκη μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀναλύσεως νὰ ἰσχύσωμεν πάλιν ἀπὸ τοῦ πρώτου σημείου. Ὅπως δ' εὖρωμεν σημειῶν τι συνδέσεως πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀναλύσει λεχθέντα, θὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπομνήσωμεν πάλιν τὰς ποικίλας γνώμας περὶ ὠφελείας, βλάβης καὶ τροφῆς τοῦ ἀσπάλακος. Μόνον δὲ μετὰ ταῦτα θὰ ἐδεικνύομεν τοὺς ὁδόντας αὐτοῦ, δι' ὧν θὰ ἐπεκυροῦτο ἡ θάνατος ἢ τῶν μαθητῶν προσδοκία. Τὸ αὐτὸ δὲ θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τὰ ἐπόμενα σημεία, ἥτοι πάντοτε θὰ ἤμεθα ὑποχρεωμένοι κατὰ τὴν ἀρχὴν νέου τινὸς τμήματος νὰ προκαλῶμεν τοὺς μαθητὰς νὰ εἴπωσιν ἡμῖν συντόμως ὅ,τι πρότερον ἐκτενέστερον εἶπον κατὰ τὴν πρώτην, τὴν ἀρχικὴν ἀνάλυσιν. Διὰ τοῦτου δ' ὅμως θὰ ἐπεβραδύνετο ἄνευ λόγου ἡ πρόοδος τῆς διδασκαλίας· πλὴν δὲ τούτου ἡ διπλῇ, κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐπόψεως, ἐξέτασις ἀντικειμένου τινὸς καὶ ἀνίαν καὶ καταπόνησιν ἐπιφέρει. Ἀμφοτέρω ταῦτα ἴσχυον δυνάμεθα νὰ πορύγωμεν, ἐὰν τῇ περὶ τοῦ πρώτου σημείου ἀναλύσει ἐπακολουθήσῃ ἡ σχετικὴ σύνθεσις καὶ οὕτω καθεξῆς. Πράγματι δ' οὕτω γίνεται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, οὐχὶ μόνον προκειμένου περὶ ἀσπάλακος, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ καὶ οἰουδήποτε ἄλλου ἐν γένει φυσιογνωστικοῦ ἀντικειμένου, πρὸς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις μαθήμασι, τῇ Γεωγραφίᾳ π.χ., τῇ ἀναγνώσει κ.λ.

3. Κατὰ ταῦτα πλειστάκις τῇ ἀναλύσει ἐκάστου τμήματος ἔπεται ἡ σχετικὴ σύνθεσις, οὕτως ὥστε ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις κανο-

νικῶς ἐναλλάσσονται. Διὰ τὴν ἐναλλαγὴν τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ ζώου ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσι δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ κανόνα τὸ ἐπόμενον σχῆμα :

Ἀνάλυσις α : Γνωστὸν περὶ ὠφελείας καὶ βλάβης.

Σύνθεσις α : Νέον » » » »

Ἀνάλυσις β : Γνωστὸν περὶ τῆς τροφῆς.

Σύνθεσις β : Νέον » » »

Ἀνάλυσις γ : Γνωστὸν περὶ τῆς διαμονῆς.

Σύνθεσις γ : Νέον περὶ τῆς διαμονῆς.

Ἀνάλυσις δ : Γνωστὸν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν λαμβάνει τὴν τροφήν καὶ τῶν πρὸς τοῦτο ὀργάνων.

Σύνθεσις δ : Νέον περὶ τούτου.

Ἀνάλυσις ε : Γνωστὸν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τρώγει τὴν τροφήν καὶ τῶν πρὸς τοῦτο ὀργάνων.

Σύνθεσις ε : Νέον περὶ τούτου.

Ἀνάλυσις ζ : Γνωστὸν περὶ τῆς ἀπόψεως τοῦ ζώου.

Σύνθεσις ζ : Νέον περὶ τούτου.

Ἀνάλυσις η : Γνωστὸν περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ζώου.

Σύνθεσις η : Νέον περὶ τούτου.

Ὅτι δ' ὅμως πολλάκις δὲν θὰ παρακολουθῶμεν τὸ σχῆμα τοῦτο, ἄλλοτε μὲν περισσύτερον, ἄλλοτε δ' ὀλιγώτερον, καὶ ὅτι ἀναλόγως τῶν γνώσεων τῶν μαθητῶν εἶναι δυνατόν νὰ λείπη ὅτε μὲν μία ἢ πλείονες ἀναλύσεις, ὅτε δὲ μία ἢ πλείονες συνθέσεις, τοῦτο εὐκλόως ἐννοεῖται. Ἐὰν π. χ. γνωρίζωσιν οἱ μαθηταὶ τελείως τὰ κατὰ τὴν τροφήν ἐνὸς ζώου, δὲν ἔχωμεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τὴν σύνθεσιν β. Ὡσαύτως, ἐὰν μὴδὲν γνωρίζωσι περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ζώου, λείπει παντελῶς ἡ ἀνάλυσις.

4. Πόθεν ἀρνούμεθα τὴν ὕλην τῆς ἀναλύσεως.

1. Τὰ παραδείγματα, ἅτινα ἀνωτέρω μετεχειρίσθημεν, δεικνύουσι σαφῶς πόθεν λαμβάνει ὁ Διδάσκαλος τὴν διὰ τὴν ἀνάλυσιν κατάλληλον ὕλην. Πολλάκις ἡ καθ' ἡμέραν ἐμπειρία τῶν παιδῶν κατέστησεν αὐτοῖς γνωστὰ τὰ ἐξεταστέα ἀντικείμενα ἢ ἄλλα ὅμοια τούτοις. Ἐν τιαύτῃ περιπτώσει ὁ Διδάσκαλος προκαλεῖ τοὺς μαθητάς

νά εἴπωσιν ὅ,τι αὐτοὶ εἶδον, ἤκουσαν, ἔπαθον ἐκτὸς τοῦ σχολείου. Οὕτω δὲ συμβαίνει, ὅταν διδάσκη π. χ. περὶ ἀσπάλκος, τῶν μουσικῶν τῆς Μαινεμένης, τῆς ἐρήμου κ.λ. κ.λ. Ἐνταῦθα ἄρα, καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις, τὴν διὰ τὴν ἀνάλυσιν ὕλην παρέχει ἡ ἐμπειρία τῶν μαθητῶν.

Πολλάκις δ' ὅμως τὸ πρὸς ἐξέτασιν ἀντικείμενον ἢ ἄλλο συγγενές αὐτῷ ἐνεφανίσθη ἤδη ἐν τῇ προτέρᾳ διδασκαλίᾳ, ὅτε μὲν τοῦ αὐτοῦ, ὅτε δ' ἄλλου μαθήματος. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ ἐδιδάξαμεν πρὸ τῆς καφέας τὴν κερασέαν καὶ τὴν δάφνην, πρὸ τῆς καμήλου τὸ πρόβατον—ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ πρὸ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν κοινῶν κλασμάτων ἐδιδάξαμεν τὴν εὔρεσιν τοῦ τόκου, ὅταν τὸ κεφάλαιον καὶ ὁ τόκος εἶναι ἀκέραιοι ἀριθμοὶ κ.λ. κ.λ. Διὰ τοῦτο δὲ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς καμήλου καὶ τῆς καφέας λαμβάνομεν τὸ ἀναγκαῖον ἀναλυτικὸν ὕλικόν ἀπὸ τῆς προηγηθείσης φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας, καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ κοινῶν κλασμάτων, ἀπὸ τῆς προηγηθείσης διδασκαλίας τῆς Ἀριθμητικῆς. Ἐν ἀμφοτέραις ἄρα ταῖς περιπτώσεσιν ἡ ἀνάλυσις παραμένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ σχετικοῦ μαθήματος.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν δ' ὅμως τοῦ ποιήματος τοῦ Ἀθανασίου Δισκίου, ἡ Ἱστορία παρέχει τὸ ἀναλυτικὸν ὕλικόν εἰς ἄλλο μάθημα, τὸ Γλωσσικόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ Φυσιογνωσία πολλάκις λαμβάνει τὴν ἀπαιτουμένην προπαρασκευαστικὴν ὕλην ἀπὸ τῆς Γεωγραφίας, ἡ Ἀριθμητικὴ ἀπὸ τῆς Φυσιογνωσίας καὶ Γεωγραφίας, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ γλωσσικά.

Ἡ ἐμπειρία ἄρα τῶν μαθητῶν καὶ ἡ προηγηθεῖσα διδασκαλία ἐν τε τῇ αὐτῇ καὶ ἐν ἄλλοις μαθήμασι παρέχουσι τὰς πηγὰς διὰ τὴν ὕλην τῆς ἀναλύσεως.

2. Μεγάλην σημασίαν κέκτηνται αἱ ἐκ τῆς ἰδίας ἐμπειρίας γνώσεις τῶν μαθητῶν. Ὅ,τι αὐτοὶ εἶδον ἢ ἐπέζησαν εὐρίσκεται θυμικῶς πολλῷ ἐγγύτερον αὐτοῖς τῶν ἐκ τῆς διδασκαλίας κτηθεῖσων γνώσεων. Ἐκτιμῶσι λοιπὸν περισσότερον τὰς γνώσεις ταύτας καὶ χαίρουσιν, ὅταν ἴδωσιν, ὅτι αὗται χρησιμοποιοῦνται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Παρακολουθοῦσι ταῖς σχετικαῖς συζητήσεσι μετὰ χαρᾶς, ἀγάπης καὶ προσοχῆς· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ πρὸς τὰς γνώσεις ταύτας συνδεόμενον νέον ἀντιλαμβάνονται ζωηρότερον καὶ μετὰ μείζονος

χαρᾶς· διὰ τοῦτο προσέτι τὸ νέον τοῦτο συγχωνεύεται τελειότερον πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε πνευματικὴν τῶν μαθητῶν κτῆσιν. Διὰ τοῦς λόγους τούτους πρέπει ἐν τῇ ἀναλύσει νὰ λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν πρῶτιστα καὶ μάλιστα τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸν βίον ἐν γένει τῶν μαθητῶν. Πλὴν τούτου δ' ὅμως σπουδαίαν ὑπηρεσίαν, διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ νέου, παρέχει τὸ διδαχθὲν ἐν τῇ προηγουμένῃ διδασκαλίᾳ, δι' ὃ δὲν ἐπιτρέπεται ὁ Διδάσκαλος νὰ μὴ χρησιμοποιῇ καὶ τοῦτο ἐν τῇ ἐργασίᾳ αὐτοῦ.

5. Περιορισμὸς ἐν τῇ ἐκτάσει τῆς ἀναλύσεως.

1. Κατὰ ταῦτα, ὅταν θέλῃ ὁ Διδάσκαλος νὰ ὀρίσῃ ἀκριβῶς τὸ ἀναλυτικὸν ὕλικόν διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν οἰουδήποτε ἀντικειμένου, πρέπει νὰ ἔχῃ ἀκριβῶς ἐν νῷ τὰς δύο ταύτας πηγάς, τὴν τε ἐμπειρίαν τῶν μαθητῶν καὶ τὰς ἐκ τῆς διδασκαλίας προερχομένας γνώσεις αὐτῶν. Ἐὰν τοῦτο πράττῃ, θὰ εὕρισκῃ πάντοτε ἐνταῦθα ἢ ἐκεῖ ἐπαρκῆ ὕλην διὰ τὴν ἀνάλυσιν, ἐὰν βεβαίως ἐν τε τῇ ἐκλογῇ καὶ τῇ διατάξει τῆς διδασκτέας ὕλης καθοδηγῆται ὑπὸ προγράμματος μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ περισκέψεως συνταχθέντος. Μάλιστα δ' ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν αἱ πρὸς τὸ νέον συγγενεῖς τῶν μαθητῶν παραστάσεις εἶναι τόσοι ἀφθονοί, ὥστε, ἐὰν ἡθέλομεν πάσας νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν, θὰ εἶχομεν ἀνάγκην πολλῶν ὥρῶν διδασκαλίας. Οὕτω π. χ. πᾶσα ἡ Ἱστορία τῶν Περσικῶν πολέμων σχετίζεται πρὸς τὴν Ἀττικὴν. Εἶναι δυνατόν ἄρα Διδάσκαλός τις, ὅταν θὰ διδάξῃ τὴν Γεωγραφίαν τῆς Ἀττικῆς, ἐν τῇ ἀναλύσει νὰ θελήσῃ νὰ ἐπαναλάβῃ ἐκτενῶς ὅλα τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὸ αὐτὸ δὲ νὰ πράξῃ καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οἰασθήποτε ἄλλης χώρας. Περαιτέρω γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ κερασέα, ἡ δάφνη, ἡ κνίδη καὶ ἡ σημύδα ὁμοιάζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τὴν καφέαν. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν καὶ ἐνταῦθα ἐν τῇ ἀναλύσει νὰ θελήσῃ ὁ Διδάσκαλος νὰ ἐπαναλάβῃ πᾶν ὅπερ περὶ τῶν φυτῶν τούτων γνωρίζουσιν ἤδη οἱ μαθηταί.

Τοιαύτη δ' ὅμως ἀνάλυσις θὰ πῇται ὑπὲρ τὸ δέον πολὺν χρόνον· ἔνεκα δὲ τῆς πολλῆς προπαρασκευῆς ἐλάχιστον θὰ εἶχομεν εἰς τὴν

διάθεσιν ἡμῶν χρόνον πρὸς ἐπεξεργασίαν τοῦ νέου. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ πορευώμεν τὴν ὑπερβολικὴν ἔκτασιν ἐν τῇ ἀναλύσει.

2. Ἐὰν π.χ. ἡσχολήθῃ ἤδη ἡ Ἱστορία διεξοδικῶς περὶ μίαν χώραν, νῦν δὲ πρόκειται νὰ διδάξωμεν τὴν Γεωγραφίαν τῆς χώρας ταύτης, ἐν τῇ ἀναλύσει προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ εἰπῶσιν ἡμῖν πᾶν ὅπερ ἀπὸ γεωγραφικῆς ἐπόψεως γνωρίζουσι· π.χ. ὄρη, ποταμούς, πεδιάδας κ.λ. Τὰ σχετικὰ δ' ὅμως ἱστορικὰ γεγονότα δὲν ἀναφέρουσιν ἐν ἐκτάσει οἱ μαθηταί, ἀλλὰ μόνον συντομώτατα διὰ μιᾶς ἢ ὀλίγων προτάσεων. Τελείως νὰ παρὰλίπωμεν ταῦτα δὲν δυνάμεθα, διότι ἡ ἀνάλυσις θὰ περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἀπαριθμῆσιν ὀνομάτων, καὶ διότι ὑπομιμνήσκοντες τὰ ἐν τινι τόπῳ διαδραματισθέντα ἱστορικὰ γεγονότα, διεγείρομεν τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν διὰ τὸν τόπον αὐτόν.

3. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅταν ἡ ἀνάλυσις ἀναφέρηται εἰς ἔμμοια ἀντικείμενα, ἅτινα λεπτομερῶς ἐξητάσθησαν κατὰ τὴν προηγούμενην διδασκαλίαν τοῦ αὐτοῦ μαθήματος, δὲν ἐπαναλαμβάνομεν ταῦτα διεξοδικῶς. Ἐξαίρομεν μόνον τὰ γνωρίσματα καὶ τὰς σχέσεις ἐκεῖνας, αἵτινες ὄντως δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν εὐχερῇ τοῦ νέου κατανόησιν. Οὕτως ἐπράξαμεν π.χ. προηγούμενως ἐν τῇ ἀναλύσει τῆς καφέας καὶ τῆς καμήλου. Ἀντὶ ἐκτενοῦς περιγραφῆς τῶν συγγενῶν φυτῶν ἢ ζώων ἐξαίρομεν ἐξ ἐκάστου αὐτῶν μόνον τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα ἔχουσιν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ νέον, οὕτω δὲ συντελοῦσιν ὄντως εἰς τὴν εὐκολωτέραν καὶ τελειοτέραν κατανόησιν αὐτοῦ.

6. Συμμετρία ἐν τῇ ἀναλύσει.

1. Κατάλληλον μέτρον, ὅπως προφυλάττωμεν τὴν ἀνάλυσιν πάσης περιττολογίας, οὕτω δὲ καὶ τὴν διδασκαλίαν ἀσκόπου ἀπώλειας χρόνου, εἶναι νὰ ὀρίζωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὰ σημεῖα, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος. Ὁ Διδάσκαλος ἄρα δὲν προκαλεῖ γενικῶς τοὺς μαθητὰς νὰ εἰπῶσι τί γνωρίζουσι περὶ κνίδης, ἀλλ' ὠρισμένως τί γνωρίζουσι περὶ ταξιανθίας καὶ ταξιφυλλίας αὐτῆς. Ὅταν θὰ διδάξωμεν περὶ λέοντος, ποιούμεθα λόγον ἐν τῇ ἀναλύσει περὶ γαλῆς, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν· καὶ ἐνταῦθα δ' ὅμως ἡ ἐρώτησις ἡμῶν δὲν εἶναι γενική, π. χ. τί γνωρίζετε περὶ γαλῆς, ἀλλ' ἐκάστοτε

ύφισμένη· τί γνωρίζετε περὶ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς γαλῆς, τί γνωρίζετε περὶ τοῦ πέλματος καὶ τῶν ὀνύχων αὐτῆς κ.λ. κ.λ. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἐν ἐκάστη περιπτώσει δικαιολογοῦμεν ἐκ τῶν προτέρων, διακρίζομεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο εἰδικῶς, δηλοῦντες, ὅτι τὸ νέον ἀντικείμενον κατὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖνο ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἤδη γνωστόν.

2. Πολλάκις εἶναι δυνατόν τὰ σημεῖα ταῦτα νὰ τεθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ Διδασκάλου καὶ τῶν μαθητῶν, ἰδίᾳ, ἔταν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐξητάσθησαν ἤδη ὅμοια ἀντικείμενα. Οὕτως, ἐὰν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ζώων ἀκολουθῶμεν τὸ σχῆμα, ἕπερ ἀνωτέρω εἶδομεν, εὐκόλως ἐννοοῦσιν οἱ μαθηταὶ νῦν, ὅποτε πρόκειται π. χ. περὶ τοῦ ἀσπάλακος, ὅτι πρῶτον θὰ εἴπωσι περὶ ὠφελείας ἢ βλάβης, ἔπειτα περὶ τροφῆς, διαμονῆς κ.λ. κ.λ.

3. Μόνον, ἐὰν οἱ μαθηταὶ ὀλίγα γνωρίζωσιν ἐκ τινος ἀντικειμένου, δυνάμεθα ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς γενικωτάτης ἐρωτήσεως : τί γνωρίζετε περὶ αὐτοῦ. Τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ πολλάκις κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν φρονηματοπιστικῶν ἐν τῷ πρώτῳ σχολικῷ ἔτει καὶ ἐν τῇ πραγματικῇ ἀναλύσει τῶν Μαθηματικῶν.

Ἐν γένει δ' ὅμως πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς κανὼν, ὅτι ἐν τῇ ἀναλύσει πρέπει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ καθορίζομεν ἀκριβῶς τὴν πορείαν καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς λέγοντες ἡμεῖς ἢ προκαλοῦντες τοὺς μαθητὰς νὰ εἴπωσι τί τοῦ γνωστοῦ πρέπει νὰ λεχθῇ.

7. Βοῦθεται πρὸς προαγωγὴν τῆς ἀναπλάσεως ἐν τῇ ἀναλύσει.

1. Πολλάκις ἡ ὁδηγία τοῦ Διδασκάλου ἐν τῇ ἀναλύσει πρέπει νὰ προβῇ ἐτι περαιτέρω καὶ μάλιστα ἕνεκα ἀκριβῶς τῆς ἀντιθέτου αἰτίας. Πολλάκις δηλ. δὲν δύναται τις ν' ἀντιστῇ κατὰ τῆς ἐπιθυμίας τῶν μαθητῶν, ὅπως λέγωσιν ἐν ἐκτάσει περὶ τινος ἀντικειμένου· ἐπίσης δ' ὅμως πολλάκις οἱ μαθηταὶ οὐδὲν δύνανται νὰ εἴπωσι περὶ πραγμάτων ἀναγκαίων ἢ λέγουσι μὲν, οὐχὶ δ' ὅμως τόσον ἐκτενῶς, ὅσον ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν, διότι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν δύνανται νὰ ἐνθυμηθῶσιν ὅ,τι σχετικὸν γνωρίζουσιν. Θὰ ᾔτο βεβαίως ἐσφαλμένον νὰ παραδεχθῇ ἀμέσως ὁ Διδάσκαλος, ὅτι οἱ μαθηταὶ οὐδὲν σχετικὸν γνωρίζουσιν, καὶ νὰ προβῇ ἀμέσως εἰς τὴν τοῦ

νέου παροχῆν ἄνευ ἐπαρκoῦς προπαρασκευῆς. Πολλῶ μᾶλλον ὀφείλει ὁ Διδάσκαλος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ὑπομνήσῃ τοὺς μαθητὰς τὸ γνωστὸν, οὕτω δὲ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀνάπλασιν τῶν σχετικῶν παραστάσεων.

Οὕτω π. χ. ἐν τῇ ἀναλύσει τῆς Γεωγραφίας τῆς Ἀπτικῆς λέγομεν· τίνα πεδιάδα γνωρίζομεν; τί ὄρος; ἐνθυμηθῆτε τὴν ἀσπίδα, ἣν εἶδον οἱ Πέρσαι, κ.λ. κ.λ. Ἐν τῇ ἀναλύσει περὶ τῆς Σιθηρίας προκειμένου περὶ τῶν προϊόντων αὐτῆς· ἐνθυμηθῆτε τί εἴχομεν ἰδεῖν εἰς τὴν πλωτὴν Ῥωσικὴν ἔκθεσιν, τὴν ὁποίαν εἴχομεν ἐπισκεφθῆ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν. Ἐν τῇ πραγματικῇ ἀναλύσει τοῦ Ἀνάπιοις καὶ Ἀμφινόμου ἐρωτῶμεν τοὺς μαθητὰς περὶ ἡφαιστείου καὶ δὲν δύναται νὰπαντήσωσιν· ἡμεῖς ὑποβοηθοῦμεν αὐτοὺς λέγοντες· καὶ εἴχομεν ἀναγνώσει μίαν φορὰν κατὰ τὴν ἐκδρομὴν μας εἰς τὸ δεῖνα μέρος κ.λ. κ.λ. Ἐν συντόμῳ, ὁ Διδάσκαλος προσπαθεῖ πάντοτε δι' ἐρωτήσεων, ὑπομνήσεων, συνθηματικῶν λέξεων καὶ τῶν τοιούτων νὰ φέρῃ τοὺς μαθητὰς εἰς θέσιν νὰ προσφέρωσι τὸ ἀναγκαῖον ἀναλυτικὸν ὕλικόν.

2. Ἐννοεῖται δ' ὅμως, ὅτι εἰς τοιαῦτα βοηθητικὰ μέσα πρέπει νὰ καταφεύγῃ ὁ Διδάσκαλος μόνον, ὅταν πραγματικῶς ὑπάρχῃ ἀνάγκη. Οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰφῆνωνται ἐν τῇ ἀναλύσει, ὅπως ἐν γένει ἐν πάσῃ τῇ διδασκαλίᾳ, νὰ ἐκφράζωνται ἐλευθέρως. Οὕτω προσφέρουσι συχνάκις πολλῶ πλείονα ἢ δεσμευόμενοι ὑπὸ τῶν ἐρωτήσεων τοῦ Διδασκάλου· πρὸς δὲ καὶ ἡ αὐτενεργία αὐτῶν εἶναι μείζων, καὶ τέλος διὰ τῆς ἐλευθέρως ἐκφράσεως αὐτῶν δυνάμεθα τελειότερον νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς σαφηνείας τῶν γνώσεων αὐτῶν.

II. Η ΣΥΝΘΕΣΙΣ

Ἀφοῦ ἐν τῇ ἀναλύσει οἱ μαθηταὶ ἐδήλωσαν ἡμῖν τί γνωρίζουσι, πρέπει νῦν νὰ παρασχωμεν αὐτοῖς τὸ νέον. Τοῦτο δὲ συμβαίνει ἐν τῷ δευτέρῳ εἰδολογικῷ σταδίῳ, τῇ συνθέσει ἢ παροχῇ. Ἐνταῦθα ἄρα πρέπει νὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ ὅ,τι εἶναι ἄγνωστον ἔτι αὐτοῖς ἐκ τοῦ πρὸς ἐπεξεργασίαν ἀντικειμένου. Ἡ παροχὴ τοῦ νέου τούτου εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ κατὰ διαφόρους τρόπους ἀναλόγως τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου.

1. Μορφαὶ τῆς παροχῆς τοῦ νέου.

α') Δεικτική μορφή τῆς διδασκαλίας.

1. Τὸ ἄριστον πάντων εἶναι νὰ βλέπωσιν αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως τὸ νέον, διότι, ὅπως γνωρίζομεν ἐκ τῆς Ψυχολογίας, διὰ τῆς κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας γεννῶνται αἱ σαφέσταται παρυστάσεις. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ δευτέρῳ σταδίῳ δεικνύομεν, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα, τοῖς μαθηταῖς τὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ προκαλοῦμεν αὐτοὺς νὰ παρατηρήσωσιν ἀκριβῶς τὰ οὕτω γνωστὰ αὐτοῖς μέρη. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν π.χ. τοῦ ἀσπάλακος πρέπει οἱ μαθηταὶ ἐπὶ κρανίου ἔχοντος πλήρη τὴν ὀδοντοστοιχίαν νὰ παρατηρήσωσι τοὺς ὀδόντας, ἔπειτα δ' ἐπὶ τεταρχειευμένου ζώου τοὺς πόδας καὶ τὰς κινήμας, νὰ ἴδωσι καλῶς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα καὶ νὰ ψάσωσι τοὺς ὀδόντας καὶ τοὺς ὄνυχας. Ὅταν γίνηται λόγος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ περὶ ἀρχαίων ὅπλων, δόρατος, κράνους, θώρακος, ἀσπίδος περικνημίδων κ.λ., δεικνύομεν ταῦτα ἐφ' ὅσον δυνάμεθα. Τὸ αὐτὸ πράττομεν προκειμένου περὶ νῶν, τειχῶν, τοίχων διαφόρου ῥυθμοῦ κ.λ. Ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ διδάσκομεν, ὅτι ἐν Ἰνδίαις παράγονται βα-
νάνας καὶ ἰνδικὰ κάρυα· ταῦτα πρέπει νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς μαθη-
τὰς οὐχὶ μόνον ὅπως ἴδωσιν, ἀλλὰ καὶ ἵνα γευθῶσιν αὐτῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μανθάνομεν, ὅτι εἰς τὰ παράλια τῆς Κεϋλάνης εὐρίσκονται μαργαρεῖται, ὅτι δ' ὅμως ἐν τῷ ἑμπορίῳ δὲν ὑπάρχουσι μόνον φυσικοί, ἀλλὰ καὶ ἀπομιμήσεις τούτων. Καὶ τούτους δὲ πρέπει νὰ παρατηρήσωσιν αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Μαθηματικῶν, πρὸ πάντων κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος, πρέπει τ'ἀντικείμενα, ἅτινα θὰ προσθέσωσιν, ἀφαιρέσωσι, πολλαπλασιάσωσι καὶ διαιρέσωσιν οἱ μαθηταί, οἵαδῆποτε εἶναι ταῦτα, μολυβδοκόνδυλα, λιθάρια, ξυλάρια, δραχμαί, κάστανά κ.λ., νὰ εὐρίσκωνται πρὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἐπ' αὐτῶν νὰ γίνωνται αἱ σχετικαὶ πράξεις. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ ταῦτα προκει-
μένου περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν κλασμάτων πρέπει νὰ φέρωμεν μεθ' ἡμῶν αὐτῶν εἰς τὸ σχολεῖον τ'ἀντικείμενα, ἅτινα θὰ διαι-
ρέσωμεν εἰς μέρη τόσα ἢ τόσα, καὶ ἐξ ὧν πάλιν τὸ ὅλον θάποτελε-
σθῇ. Ἐν συντόμῳ, ἐν πάσῃ περιπτώσει φροντίζομεν, ἐφ' ὅσον εἶναι

δυνατόν, νὰ παρέχωμεν τὸ νέον ἐν τῇ συνθέσει δεικνύοντες τὰ πράγματα αὐτὰ εἰς τοὺς μαθητὰς· μάλιστα δὲ φροντίζομεν, ὥπως ταῦτα ἐπιδρῶσιν εἰς ὅσον τὸ δυνατόν πλείονας τῶν μαθητῶν αἰσθήσεις, διότι διὰ τούτου αἱ ἐποπτεῖαι αὐτῶν καθίστανται ἀκριβέστεραί τε καὶ σαφέστεραι.

2. Κατὰ τὸν Κομένιον τὸ χρυσὸν διὰ τοὺς Διδασκάλους παράγωγε λαλεῖ: «Πᾶν ὅπερ εἶναι δυνατόν νὰ φέρωσι πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν, ἤτοι τὸ ὁρατὸν πρὸ τῆς ὁράσεως, τὸ ἀκουστὸν πρὸ τῆς ἀκοῆς, τὸ ὁσφραντὸν πρὸ τῆς ὁσφρήσεως, τὸ γευστὸν πρὸ τῆς γεύσεως καὶ τὸ ἅπτων πρὸ τῆς ἅφης· ἐὰν δ' ὑπάρχῃ τι, ὅπερ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὑποπέσῃ εἰς πλείονας συγγρόνως αἰσθήσεις, ὥς φέρωσιν αὐτὸ πρὸ πασῶν τούτων». Τὸ αὐτὸ δὲ τονίζει καὶ ὁ Pestalozzi λέγων: «Δι' ὅσων πλείονων αἰσθήσεων ἐρευνᾷς τὴν οὐσίαν ἣ τὰ φαινόμενα ἀντικειμένου τινός, τοσούτω ὀρθότεραι ἴδᾳ εἶναι αἱ περὶ αὐτοῦ γνώσεις σου».

3. Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι τοῦτο, ὅπερ ἀντελήφθησαν οἱ μαθηταὶ διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, πρέπει πάραυτα καὶ διὰ λόγων αὐτοὶ νὰ παραστήσωσιν. Ἡ δ' ἐνέργεια τοῦ Διδασκάλου περιορίζεται εἰς τὸ νὰ διορθώσῃ καὶ βελτιώσῃ ἐσφαλμένον τυχόν τρόπον ἐκφράσεως, κυρίως μὲν διὰ τῶν ἄλλων μαθητῶν, τούτων δὲ μὴ δυναμένων, αὐτοῦς.

β') Παραστατικὴ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ ἐξελικτικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας.

1. Πολλάκις δ' ὥμως δὲν δυνάμεθα τὸ πρὸς ἐξέτασιν ἀντικείμενον νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν, ὥπως συμβαίνει ἰδίᾳ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ, τῇ Ἀναγνώσει, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ. Ἐν ταιούτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῶσιν αἱ ἤδη ὑπάρχουσαι παραστάσεις τῶν μαθητῶν, ὥπως παραχθῶσιν αἱ νέαι εἰκόνες. Ὅπως δ' ὤμεν βέβαιοι περὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παλαιῶν τούτων παραστάσεων, ἄλλοτε μὲν ὑπομιμνήσκομεν ἀμέσως τοὺς μαθητὰς πράγματα γνωστὰ ἤδη αὐτοῖς, ὑποδηλοῦντες ἅμα καὶ τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς πρὸς τὸ νέον, οἱ δὲ μαθηταὶ ὀφείλουσιν αὐτοὶ νὰ περιγράψωσι τὸ νέον. Τὴν μορφήν ταύτην ἐγνώρισκαμεν ἤδη ὡς παραστατικὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ 1

τόμῳ, ἐν σελ. 86 καὶ ἐξ. "Ἄλλοτε δ' ἐπωφελούμεθα γνωστὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων καὶ παραστάσεων καὶ φέρομεν τοὺς μαθητὰς εἰς θέσιν αὐτοὶ νὰ περιγράφωσιν ἢ διηγῶνται τὸ νέον, οὕτω δ' εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὀρθῶς τὰ πράγματα ἀντιλαμβάνονται. Ταύτην τὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας ἐγνωρίσαμεν ὡσαύτως ἤδη ἐν τῷ I τόμῳ, ἐν σελ. 92 καὶ ἐξ., ὡς τὴν ἀναπτύσσουσιν μορφήν τῆς διδασκαλίας.

2. Τὴν παραστατικὴν καὶ τὴν ἀναπτύσσουσιν μορφήν τῆς διδασκαλίας δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν πραγματικῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν τυπικῶν. Ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ π. χ. λύομεν ἐν τῇ συνθέσει προβλήματα νέων ἀριθμητικῶν πράξεων. Ἐνταῦθα ὁ Διδάσκαλος δὲν λέγει εἰς τοὺς μαθητὰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ προβῶσιν εἰς τὴν ἐργασίαν των· ἀκριβῶς, ὅπως δὲν περιγράφει αὐτὸς ζῶν τι ἢ φυτόν. Οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι μόνον νὰ εὕρωσι τὴν ὁδόν, ἐφ' ὅσον δύνανται· οὕτω καὶ ἀκριβέστερον ἀντιλαμβάνονται τὰ πράγματα καὶ ἡ αὐτενεργία αὐτῶν προάγεται. Πάντως δ' ὅμως κατὰ τὴν λύσιν τῶν πρώτων προβλημάτων ὁ Διδάσκαλος βοηθεῖ τοὺς μαθητὰς, ἡ δὲ βοήθεια, ἣν παρέχει αὐτοῖς, εἶναι ὁμοία πρὸς ἐκείνην, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἵπομεν, κατὰ τὴν παραστατικὴν καὶ ἀναπτύσσουσιν μορφήν τῆς διδασκαλίας. Ὅτε μὲν ὑπομιμνήσκει ὅμοιον τι, ὕπερ συνήνητησαν εἰς προηγουμένην ἀριθμητικὴν πράξιν, ὅτε δ' ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς γνωστὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις, οὕτω δὲ καθοδηγεῖ αὐτοὺς, ὅπως μόνον, διὰ τῆς ἰδίας σκέψεως, καταλήξωσιν εἰς τὸ συμπέρασμα (Πρβλ. I τόμ. ἐν σελ. 94).

Τὸ αὐτὸ πράττει ὁ Διδάσκαλος καὶ κατὰ τὴν λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν ἐνὸς ἐκάστου προβλήματος, κατὰ τὴν σύνθεσιν. Ὅπως δηλ. καταστήσῃ εὐχερεστέραν τοῖς μαθηταῖς τὴν ἐξαγωγήν κανόνος, εἶναι ἀνάγκη ἐν ἐκάστη λύσει προβλήματος νὰ ὀρίζηται ἀκριβῶς τί κατὰ σειράν ἐγένετο. Ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι ἐλύθη τὸ πρόβλημα $\frac{1}{3} \mu. + \frac{1}{4} \mu. = \frac{7}{12} \mu.$ · ἀμέσως πρέπει νὰ προσεπέλθῃ ἐνταῦθα ἡ ἐπεξήγησις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ μαθητὴς ἔλυσε τὸ πρόβλημα· ἦτοι· διὰ νὰ εὕρωμεν τοῦτο, ἐφροντίσαμεν πρῶτον νὰ δώσωμεν εἰς ἀμφοτέρω τὰ κλάσματα τὸν αὐτὸν παρονομαστήν, δηλ. 12· εὕρομεν δὲ

τοῦτον προχωρήσαντες ἀπὸ τοῦ 4, ἥτοι τοῦ μεγαλυτέρου παρονομαστοῦ, καὶ φθάσαντες μέχρις ἐνὸς ἀριθμοῦ, ὅστις διηρεῖτο ἀκριβῶς δι' ἀμφοτέρων τῶν παρονομαστώων, ἄνευ ὑπολοίπου. Ἦτο δ' οὗτος ὁ 12. Μετὰ τοῦτο μετεβάλομεν πρῶτον τὸ $\frac{1}{3}$, εἴτα δὲ τὸ $\frac{1}{4}$ εἰς δωδέκατα, καὶ προσεθέσαμεν τοὺς ἀριθμητάς· τὸν παρονομαστήν 12 ἀφῆκαμεν ἀμετάβλητον. Οὕτω δ' ἐπεξηγεῖται ἡ λύσις παντὸς προβλήματος τῆς συνθέσεως, καὶ κατορθοῦται νὰ ἐξαίρωνται πάντα τὰ μερικὰ βήματα ἢ τὰ κύρια σημεῖα τῆς λύσεως. Ἐὰν τοῦτο μὴ γίγνηται, οἱ μαθηταὶ δὲν δύνανται νὰ καταλήξωσιν εἰς σαφεῖς περὶ τοῦ πράγματος ἐποπτείας. Ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συγκρίσεως ὑποχρεούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι προηγουμένως παρελίπομεν, ἄλλως ἡ ἐξαγωγή τοῦ γενικοῦ παρέχει πολλὰς δυσκολίας.

Καὶ τὰς ἐπεξηγήσεις λοιπὸν ταύτας πρέπει νὰ εὐρίσκωσιν οἱ μαθηταὶ μόνοι κατὰ τὰ κύρια σημεῖα· καὶ ἐνταῦθα δ' ὅμως ὑπάρχει ἀνάγκη τῶν νύξεων καὶ ἐρωτήσεων τοῦ Διδασκαλοῦ, ὅπως εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν γινώρισμα τῆς ἀναπτυσσομένης μορφῆς τῆς διδασκαλίας.

3. Παραπλήσιον παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ Γραμματικῇ. Καὶ ἐν τῷ μαθήματι τούτῳ ἡ σύνθεσις δὲν ἀποπερατοῖ τὸ ἑαυτῆς ἔργον, ὅταν παράσχη ἀριθμὸν τινα ὁμοειδῶν παραδειγμάτων. Ἐκαστον τούτων ἔχει ἀνάγκην καὶ ἰδίας ἀκριβοῦς ἐρεῦνης. Ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι θέλομεν νὰ διδάξωμεν, ὅτι «μακρὰ παραλήγουσα πρὸ βραχείας λεγούσης τονιζομένη δέχεται περισπωμένην», καὶ ὅτι ἔχομεν ἀνέυρει καὶ καταγράψει ἐπὶ τοῦ πίνακος σειρὰν παραδειγμάτων, ἐν οἷς τοῦτο συμβαίνει· οἱ μαθηταὶ νῦν πρέπει ἀκριβῶς νὰ παρατηρῶσιν ἕκαστον παράδειγμα καὶ νὰ λέγωσι τοῦτο, τὸ ὅποῖον παρατήρησαν. Μόνον οὕτω, ἐξαιρουμένου τοῦ ἐν ἑκάστῳ παραδείγματι παρατηρουμένου, κατορθοῦται εἴτα ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀφαιρέσεως νὰ ἐξαχθῇ εὐκόλως τὸ γενικόν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει.

Καὶ ἐνταῦθα δέ, ὅπως πᾶς τις εὐκόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ, πρόκειται περὶ ἀναπτυσσομένης μορφῆς τῆς διδασκαλίας.

4. Κατὰ τοὺς νεωτέρους μάλιστα χρόνους μεταχειρίζονται συχνάκις τὴν μορφήν ταύτην τῆς διδασκαλίας καὶ ἐπὶ ἐπικῶν ποιημάτων μετὰ τὴν ἀνάλυσιν δηλὸν ὅτι δὲν προβαίνουν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν

τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ προσπαθοῦσι πρῶτον νὰ δώσωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς ἐποπτεῖαν τινὰ αὐτοῦ διὰ παραστατικῆς καὶ ἀναπτύσσουσης μορφῆς. Ἡ ἀνάγνωσις οὕτως ἐπέρχεται εἰς τὸ τέλος, ἀντί, ὅπως συμβαίνει συνήθως, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματικῆς συνθέσεως. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιοσύστατος διὰ ποιήματα κατὰλληλα πρὸς παραστατικὴν καὶ ἀναπτύσσουσαν ἐπεξεργασίαν, οἷα εἶναι τὰ ἐπικά, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ τὰ λυρικά. Τὸ μὲν, ὅπως ἤδη γνωρίζομεν, δι' οὐδεμιᾶς ἄλλης μορφῆς τῆς διδασκαλίας προάγεται οὕτως ἡ αὐτενεργία τῶν μαθητῶν, ὅσον διὰ ταύτης. Ἐπειτα δὲ μόνον διὰ τῆς παραστατικῆς καὶ ἀναπτύσσουσης μορφῆς τῆς διδασκαλίας δύναται ἀνὰ πᾶν βῆμα νὰ δευχθῇ ὑπὸ τίνων σκέψεων, συναισθημάτων καὶ τάσεων καθοδηγοῦνται τὰ ἀπεικονιζόμενα πρόσωπα ἐν ταῖς ἐαυτῶν πράξεσιν. Ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ γεγονότα δύνανται μόνον οὕτω νὰ χθῶσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ὁρὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν καὶ σύνδεσιν. Τὸ ψυχικὸν ἐμφανίζεται καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς ἔτι, ὥς τὸ σπουδαιότατον τῆς πράξεως μέρος κατὰ τὴν ἀναπτύσσουσαν καὶ παραστατικὴν διδασκαλίαν. Ἐνῶ, ὅταν παρέχωμεν τὸ ποίημα διὰ τῆς ἀναγνώσεως, οἱ μαθηταὶ ἀπασχολοῦνται ὅλως ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ πραγματικοῦ, χωρὶς νὰ ποτελέσωσι σαφῆ τινὰ εἰκόνα τῶν ἐσωτερικῶν αἰτίων αὐτοῦ. Καὶ ἡ ἐπακολουθοῦσα δ' ἐπεξήγησις πολλὰκις δὲν δύναται νὰ βοηθήσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης, διότι ἢ τε ἔντασις καὶ ἢ προσοχὴ εἶναι πολλῶ ὀλιγώτεραι νῦν ἢ κατὰ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν ἢ ἐξέλιξιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος. Τέλος δὲ δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ποιητικὸν ἐν τε τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ ποιήματος καταφαίνεται πολὺ καλύτερον, ἐὰν τὸ ποίημα ἀναγνωσθῇ μετὰ τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ. Οἱ παῖδες δὲν ἀγωνίζονται πλέον πρὸς κατανόησιν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀφιεροῦσι πᾶσαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὴν ποιητικὴν διατύπωσιν ἰδεῶν γνωστῶν ἤδη αὐτοῖς, καὶ εἰς οὐδὲν ἄλλο.

Διὰ πάντα ταῦτα ὁρθῶς πράττων ὁ Διδάσκαλος μεταχειρίζεται τὴν παραστατικὴν καὶ τὴν ἀναπτύσσουσαν μορφήν τῆς διδασκαλίας καὶ κατὰ τὴν παροχὴν τοῦ περιεχομένου ἐπικῶν ποιημάτων. Βεβαίως δ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ συμβαίνει τοῦτο πάντοτε, διότι οἱ μαθηταὶ

πρέπει νά μάθωσι καὶ διὰ τῆς ἀναγνώσεως νά οἰκαιοποιῶνται τὸ περιεχόμενον ἐνὸς ποιήματος¹.

γ') Διήγησις καὶ περιγραφή μετὰ διηγήσεως.

Διηγηματικὴ ὕλη παρέχεται τοῖς μαθηταῖς καὶ διὰ τοῦ συνεχοῦς τοῦ διδασκαλίου λόγου. Τμήματά τινα δηλ. τῶν Παραμυθίων, τοῦ Ῥοβινσώωνος καὶ τῆς Πολιτικῆς καὶ Ἰερᾶς Ἱστορίας δὲν εἶναι κατὰλληλα διὰ τὴν παραστατικὴν καὶ ἀναπτύσσουσαν διδασκαλίαν²

¹ Περὶ τῆς μορφῆς ταύτης, ἥτις τοσαύτως καὶ παρ' ἡμῶν διηγείρεν ἀμφισβητήσεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἐγράψαμεν πρὸ τινων ἐτῶν ὀλίγα ἐν τῇ Δημοτικῇ Ῥηπιδιεύσει τοῦ Δουκάκι, σκοποῦμεν δὲ προσεχῶς καὶ ἐιδικώτερον νά σχοληθῶμεν. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα λέγοντες, ὅτι οὔτε ἐντελῶς ἀγνωστος παρ' ἡμῶν εἶναι, ἀφοῦ πρὸ πολλοῦ αὕτη διδάσκεται ἐν τε τῷ Διδασκαλείῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν τοῖς τῆς Σμύρνης, καὶ ὑποδειγματικαὶ διδασκαλίαι κατὰ ταύτην ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τε τοῦ Δ. Λάμψα καὶ ἐμοῦ—οὔτε πρέπει νά συγχέηται πρὸς τὸν Σωκρατικὸν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τρόπον, οὗτινος τελείως διαφέρει κατὰ τε τὴν βάσιν καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν. Οὐδεμία δ' ὑπάρχει ἀμβιβολία, ὅτι εἶναι ἡ ἀρίστη μορφή τῆς διδασκαλίας καὶ ὅτι διδάσκαλος καὶ μαθηταὶ συνηθίσαντες εἰς ταύτην εὐρίσκουσιν ἐν αὐτῇ μέγα θέλητρον, ὅσον ἐν οὐδεμίᾳ ἄλλῃ. Τὰ προσόντα, αἵτινα ἡ μορφή αὕτη παρουσιάζει, εἶναι ἐν συντόμῳ: α') Μεγίστη αὐτενεργία τοῦ μαθητοῦ· β') Διαρκὴς ἐλεγχος τῆς προσοχῆς τοῦ μαθητοῦ· γ') Τὸ νέον ἐμφανίζεται διὰ ταύτης ζωηρότατον καὶ ἐποπτικώτατον, ἀφοῦ ἀποτελεῖται ἐκ παραστάσεων, αἷς ἔχουσιν ἥδη αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ· δ') Προάγει τὸ διαφέρειν, ὅσον οὐδεμία ἄλλη· ε') Ἐξεγείρει τὸ τε συναίσθημα καὶ τὴν συμπάθειαν τοῦ μαθητοῦ. Τὰ πλεονεκτήματα δ' ὅμως ταῦτα καθιστᾷσιν αὐτὴν καὶ δυσχερῆ, διότι ἐπιβάλλεται, ὅπως ὁ διδάσκαλος α') ἔχῃ μεγάλην πνευματικὴν ἐτοιμότητα καὶ ἐπιτηδεύματα· β') παρέχῃ τὰ κατάλληλα πρὸς ἐντύπωσιν τοῦ ἐκάστοτε διδασκομένου διαλείμματα· γ') περιορίζῃ τὴν φαντασίαν τῶν μαθητῶν καὶ δ') ἀποφεύγῃ τὰς μικρὰς ἢ οὐδεμίαν σημασίαν ἔχουσας λεπτομερείας. Ὅπως δ' ἐπιτύχῃ ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς μορφῆς ταύτης, πρέπει: α') νά γνωρίζῃ μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τὴν ὕλην, ἣν θὰ διδάξῃ· β') νά γνωρίζῃ τελείως τὸν πνευματικὸν τῶν μαθητῶν θησαυρόν· γ') νά ἔχῃ εἰς χεῖράς του τὸ μέσον νά θέτῃ εἰς κίνησιν τὸν θησαυρόν τοῦτον. Περὶ δὲ τῶν μαθημάτων, ἐν οἷς δυνατόν νά γίνῃ χρῆσις τῆς μορφῆς ταύτης, διδάσκει ἐπαρκῶς ἡ Ψυχολογία ἐν σελ. 92—95 (Σ. Μ.).

² Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεγομένων φαίνεται, ὅτι κυρίως ἐν τῇ φρονηματοστικῇ ἐν γένει ὕλῃ προτιμᾶται ἡ ἀναπτύσσουσα καὶ παραστατικὴ μορφή τῆς διδασκα-

(πρβλ. τόμ. I σελ. 95). Διὰ τοῦτο εἶναι πολλῶ καλύτερον, ἐν ται-
αύτῃ περιπτώσει, αὐτὸς ὁ Διδάσκαλος νὰ διηγῇται. Καὶ σωματικὰ
δ' ἀντικείμενα, οἷα εἶναι τὰ ἐμφανιζόμενα ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ
Φυσιογνωσίᾳ, δύναται κατ' ἐξάρεσιν νὰ παρέχῃ ὁ Διδάσκαλος διὰ
τῆς διηγήσεως. Ἐν ταιαύτῃ δ' ὅμως περιπτώσει πρέπει τὴν διήγη-
σιν αὐτοῦ νὰ συνδέῃ πρὸς πράξεις, οὕτω δὲ νὰ μεταβάλλῃ τὸ παράλ-
ληλον εἰς ἐπ' ἀλλήλων. Ἀντὶ νὰ περιγράψῃ κατὰ τὸν συνήθη τρόπον,
περιγράφει διηγούμενος (Πρβλ. τόμ. I ἐν σελ. 95 καὶ ἐξ.).

δ') Ἀνάγνωσις, ὡς μορφή παροχῆς τοῦ νέου.

1. Ἐν τισι περιπτώσεσι προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς εὐθύς ἐξ
ἀρχῆς νάναγιγνώσκωσι τὸ νέον. Τοῦτο συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ἀναγνωστικῶν τεμαχίων ἐν τοῖς γλωσσι-
κοῖς. Καὶ ἱστορικὴν δ' ὕλην¹ δυνάμεθα πολλάκις νὰ παράσχωμεν
κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐὰν τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον περιέχῃ τμή-
ματὰ εὐληπτά. Τὸν κανόνιν δ' ὅμως σπανίως συνιστᾶται νὰ χρησι-

λίαι. Οὐχ ἥττον ὑπάρχουσι περιπτώσεις, ἐν αἷς ἐπιβάλλεται ἡ διήγησις, καὶ
δῆ: α') ὅταν θέλωμεν νὰ δηλώσωμεν τί ἐπιφανές τι πρόσωπον ἐν δεδομένη
σειγμῇ εἶπε, χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ μεταβάλλωμεν τὸν λόγον αὐτοῦ· β') ὅταν
θέλωμεν νὰ ἐπιδράσωμεν ἰδίᾳ εἰς τὸ συναίσθημα τῶν μαθητῶν διεγείροντες παρ'
αὐτοῖς χαράν, ἐνθουσιασμόν, λύπην, ἀγανάκτησιν κ. λ.· γ') ὅταν θέλωμεν νὰ
δώσωμεν ὑπόδειγμα καλῆς διηγήσεως· δ') ὅταν παρεμβάλλωμεν εἰς τὴν πά-
τριον ἱστορίαν ἐπεισόδιόν τινα ἐκ τῆς ξένης ἱστορίας ἀναγκαῖα πρὸς κατανόησιν
τῆς πατρίου (Σ. Μ.).

¹ Ὁ λόγος, ὅστις ἐπιβάλλει κυρίως τὴν ἀνάγνωσιν ὡς μορφήν παροχῆς
τοῦ νέου, εἶναι, ὅτι ὁ παῖς, ὅστις θὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸν κατόπιν πρακτικὸν βίον, δὲν
θὰ πορίζεται πλέον ἐκεῖ τὰς γνώσεις ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Διδασκάλου ἢ τῶν
γονέων, ἀλλ' ἀπὸ βιβλίων, περιοδικῶν, ἐφημερίδων· ὁρεῖται ἄρα πρὸς τοῦτο νὰ
διδασχθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ σχολείου, ὅπως γνωρίξῃ μετὰ ταῦτα, ὅταν ἀναγνώσῃ
τι, τί θὰ θεωρῇ οὐσιώδες καὶ τί ἐπουσιώδες, τί δύναται καὶ πρέπει νὰ διατηρῇ
καὶ τί νὰποβάλλῃ. Προκειμένης ἱστορικῆς ὕλης θὰ μεταχειρίζομαθα τὴν μορ-
φήν ταύτην, ἐννοεῖται ἐφ' ὅσον ἔχομεν βιβλίον πηγῶν τῆς ἱστορίας κατὰ λ-
ληλον διὰ τοὺς μαθητὰς, ἰδίᾳ ὅταν πρόκειται νάναγνώσωμεν ἱστορικὸν γεγονός,
ὅπερ περιέγραψεν ἢ μάρτυς αὐτόπτης ἢ τις παραλαβὼν παρ' αὐτόπτου μάρτυ-
ρος, διότι οἱ οὕτω περιγράφοντες ἀπεικονίζουν τὰ πράγματα ζωηρότατα καὶ
σαφέστατα (Σ. Μ.).

μοποιῶμεν τὴν ἀνάγνωσιν πρὸς παροχὴν γεωγραφικῆς καὶ φυσιο-
γνωστικῆς ὕλης. Αὕτη δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καταστῇ διὰ προφορικοῦ
λόγου μόνον οὕτω καταληπτή, ὅπως αἱ πράξεις, πολλῶ δ' ἤττον διὰ
γραφικοῦ, διότι γεωγραφικὴ καὶ φυσιογνωστικὴ ὕλη δὲν δύναται νὰ
σχετισθῇ οὕτω πρὸς τὰς ὑπαρχούσας τῶν μαθητῶν παραστάσεις,
ὅπως αἱ πράξεις, τὰ γεγονότα.

2. Ἡ παροχὴ δ' ὅμως τοῦ νέου δὲν ἀποπερατοῦται διὰ τῆς
ἀναγνώσεως ἐνὸς τεμαχίου. Οἱ μαθηταὶ σπανίως ἐννοοῦσιν ἀκριβῶς
πᾶν ὅ,τι ἀναγιγνώσκουσι, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει τῇ ἀναγνώσει νὰ
ἐπακολουθήσῃ ἡ ἐξέτασις δυσχερεστέρων τινῶν μερῶν. Πρέπει δ'
ὅμως μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν νὰ προκαλέσωμεν πρῶτον τοὺς μαθητάς
νὰ ποδώσωσι τοῦτο, ὑπερ ἀνέγνωσαν, ἐν συνεχεῖ λόγῳ, χωρὶς νὰ
δικαίωπτωμεν ἢ βοηθῶμεν αὐτούς, ἐάν τινος ἐπιλανθάνωνται ἢ
ἐσφαλμένως τοῦτο ἐκθέτωσι². Μόνον μετὰ τὴν ἀκατέργαστον ταύτην
ἀπόδοσιν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν κατὰ πόσον οἱ μαθηταὶ κατενόησαν
τὸ ἀναγνωσθέν, οὕτω δὲ καὶ νὰ καθορίσωμεν τίνα σημεῖα πρέπει νὰ
συμπληρωθῶσι, διορθωθῶσι καὶ διασαφηνισθῶσι.

Πρὸς μεῖζονα τῶν μαθητῶν εὐκολίαν ἢ μετὰ τὴν ἀκατέργαστον
ἀπόδοσιν συζήτησις ἄρχεται ἀλλιστα διὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ
παραλειφθέντος καὶ τῆς διορθώσεως τοῦ ἐσφαλμένως κατανοηθέντος.
Μετὰ ταῦτα δὲ προβαίνομεν εἰς τὴν διασαφήνισιν ἢ ἐπεξήγησιν τῶν
σκοτεινῶν ἔτι σημείων, ἥτις πρέπει κατὰ τὰ κυριώτατα νὰ γίνῃ ὑπ'
αὐτῶν τῶν μαθητῶν, οὐχὶ δ' ὑπὸ τοῦ Διδασκάλου. Ὁ Διδάσκαλος
λέγει μόνον ὅ,τι δὲν δύναται οἱ μαθηταὶ νὰ εὗρωσιν· ἄλλως καθο-
δηγεῖ αὐτοὺς διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων καὶ ὑπομνήσεων πραγμά-
των γνωστῶν ἤδη αὐτοῖς εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ νέου· χρησιμοποιοῦ ἄρα
καὶ ἐνταῦθα τὴν παραστατικὴν καὶ ἀναπτύσσουσαν μορφήν. Μόνον
οὕτω δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι, ὅτι οἱ μαθηταὶ ὄντως ἐννοοῦσι
τὰ πράγματα.

² Ἐάν δὲ τότε παρουσιασθῇ γλωσσικὸν τι σφάλμα, διορθοῦμεν τοῦτο διὰ μιᾶς
μόνον λέξεως, ἣν ἐπαναλαμβάνει ὁ μαθητὴς ἀνευ περαιτέρω συζήτησεως· ἐάν
ἴδωμεν, ὅτι τὸ σφάλμα τοῦτο εἶναι γενικώτερον, σημειοῦμεν αὐτὸ καὶ ἐπιφυ-
λαττόμεθα, ὅπως διδάξωμεν τὰ δεόντα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γλωσσικοῦ μαθή-
ματος (Σ. Μ.).

Κατ' ἀρχάς βεβαίως ὁ Διδάσκαλος πρέπει νὰ ὑποδείξῃ τὸ πρὸς ἐπεξηγήσιν ἀντικείμενον, πρὸς τοῦτο δὲ μεταχειρίζεται κατὰ κανόνα μίαν ἐρώτησιν. Ἡ ἐρώτησις δ' ὅμως αὕτη δὲν πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν ὀρθὴ ἀπάντησις μόνον δι' ὀρίσμου, ἀλλὰ τοιαύτη, ὥστε τὸ ἐρμηνευτέον νὰ μένῃ ἐν τῇ συνοχῇ καὶ τῇ συνδέσει, ἐν ᾗ καὶ ἐν τῷ ἀναγιγνωσκομένῳ τεμαχίῳ εὐρίσκεται (πρβλ. τόμ. I ἐν σελ. 396—403). Μετὰ ταῦτα δ' ἀπαιτεῖ ὁ Διδάσκαλος ὅπως οἱ μαθηταὶ περιγράψωσιν, ἐρμηνεύσωσιν, δι' ἄλλων λέξεων ἐκφράσωσιν κ.λ. τὸ πρᾶγμα κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἐὰν δ' ὑπάρχῃ ἀνάγκη, ὑποβοηθεῖ αὐτοὺς ὑποδεικνύων τὰς αἰτιώδεις σχέσεις ἢ ὑπομιμνήσκων ὅμοιον, ὅπερ εἶδον ἢ ἔπαθον ἐν τῷ πρακτικῷ αὐτῶν βίῳ (τόμ. I ἐν σελ. 92 καὶ ἑξ.). Μετὰ τὸ πέρας τῆς συζητήσεως ταύτης πρέπει οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ ἀναγνωσθὲν μετὰ τῶν σχετικῶν ἐπεξηγήσεων, ἀλλ' αὗται πρέπει τόσον ἐπιτηδεῖως νὰ παρεμβληθῶσιν, ὥστε νὰ φαίνωνται, ὅτι συνδέονται ὀργανικῶς πρὸς τὸ ὅλον. Οὕτω π. χ. δὲν θὰ εἴπωσιν: ὁ γεωργὸς παρηκολούθει ὀρμητικὸν χεῖμαρρον, ὀρμητικὸς χεῖμαρρος λέγεται, ὅταν κτλ.—Ἀλλά: ὁ γεωργὸς παρηκολούθει ἕνα χεῖμαρρον, τὸν.... Οὗτος ῥέει πολὺ ταχέως· εἰς τὴν κοίτην αὐτοῦ ὑπάρχουσι μεγάλοι λίθοι, ἐκεῖ δὲ τὸ ὕδωρ συστρεφόμενον ἀποτελεῖ δίνην· εἰς τὸ μέρος τοῦτο σχηματίζεται καὶ λευκὸς ἀφρός, ὅστις ἀναπηδᾷ ὑψηλὰ καὶ ῥαντίζει τὰ πέριξ εἰς μεγάλην ἔκτασιν. Εἶναι ὀρμητικὸς χεῖμαρρος.

Τὴν ἀπόδοσιν ταύτην καλοῦμεν κεκαθαρισμένην ἀπόδοσιν.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ἀναγνώσει, ὡς μορφῇ παροχῆς τοῦ νέου, ἔχομεν τὴν ἑξῆς σειράν:

α' Ἀνάγνωσιν

β' Ἀκατέργαστον ἀπόδοσιν

γ' Διαλογικὴν συζήτησιν (Συμπλήρωσιν, διόρθωσιν, ἐπεξηγήσιν)

δ' Κεκαθαρισμένην ἀπόδοσιν¹.

¹ Ἡ σειρά αὕτη, ἣν προτείνει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς καὶ ἣν συνιστᾷ καὶ ὁ Klein εἰς τὸ τρίτον σχολικὸν ἔτος, ἔχει καὶ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς· ἰδίᾳ τονίζεται, ὅτι ἡ πρώτη ἀπόδοσις δὲν πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν, ἀλλ' ἀφοῦ πρῶτον ὁ Διδάσκαλος ἐπεξηγήσῃ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα αὐτὸς

3. Οὕτως ἐζητάσαμεν ἐν συντόμῳ τὰς σπουδαιοτάτας μορφὰς τῆς παροχῆς τοῦ νέου. Εἶναι δ' αὗται: ἡ Δεικτική, Παραστατική καὶ Ἀναπτύσσουσα, Διήγησις, Περιγραφή μετὰ Διηγέσεως, καὶ Ἀνάγνωσις. Τίνα νῦν τῶν μορφῶν τούτων θὰ μεταχειριζώμεθα ἐν ἐκαστῇ περιπώσει, ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ πρὸς ἐπεξεργασίαν ἀντικειμένου. Ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν δεικνύμεν πάντι καίμενα εἰς τοὺς μαθητάς· ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, χρησιμοποιοῦμεν κατὰ κανόνα τὴν παραστατικὴν καὶ ἀναπτύσσουσαν μορφήν· τὴν διήγησιν καὶ ἀνάγνωσιν μεταχειριζώμεθα σπανιώτερον ἐπὶ πραγμαμάτων, μάλιστα δ' ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ Φυσιολογίᾳ μόνον κατ' ἐξαιρέσιν, τοὺναντίον δὲ συχνάκις τὴν ἀνάγνωσιν ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ ἀναγνωστικῶν τεμαχίων κατὰ τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν.

2. Ἐναργῶς διεξοδικὴ ἔκθεσις.

Καθ' οἷανδῆποτε δ' ὅμως μορφήν καὶ ἂν παράσχωμεν τὸ νέον, πρέπει πάντοτε καὶ ὁ Διδάσκαλος καὶ οἱ μαθηταὶ οὕτω νὰ ἐκφράζονται, ὥστε ἡ ἔκθεσις αὐτῶν νὰ εἶναι εὐκόλως καταληπτή. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν συμβαίνει, ἐὰν μεταχειρίζονται κατὰ προτίμησιν ἀφηρημένας λέξεις καὶ γενικοὺς τρόπους ἐκφράσεως. Τὸ ἀφηρημένον, ὡς γνωστόν, καθ' ἑαυτὸ δὲν δύνανται νὰ παραστήσωσιν οἱ μαθηταὶ ἐν ἑαυτοῖς, δι' ὃ συχνάκις περιορίζονται εἰς τὰς κενὰς λέξεις ἢ σχηματίζουν ἀνακριβεστάτας καὶ τὰ μάλιστα συγκεχυμένας εἰκόνας τῶν διδασκομένων ἀντικειμένων. Τότε μόνον εἶναι δυνατόν τὸ νέον νὰ λάβῃ ἐν τῷ πνεύματι αὐτῶν ὀρισμένην μορφήν καὶ ζωηρότητα, ὅταν πάντα περιγράψωμεν καὶ διηγώμεθα ἐποπτικώτατα καὶ λεπτομερέστατα. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως οὐδέποτε πρέπει νὰ λείπῃ πληθὺς μερικοτήτων ἢ συγκεκριμένων γεγονότων καὶ σημείων. (τόμ. I ἐν σελ. 99 καὶ ἐξ.).

σκοτεινὰ νομίζει· παραδεχόμεθα τὴν ἐν τῷ κειμένῳ σειράν, διότι μόνον ἐκ τοῦ λόγου τῶν μαθητῶν ἐννοεῖ ὅντως ὁ Δ. τί οὗτοι ἐννοοῦσι καὶ τί ἔχει ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως, καὶ εἰς ταῦτα ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ· ἄλλως θὰ συμβῇ πολ- λάκις νὰ ἐρμηνεύσῃ πράγματα γνωστὰ τοῖς μαθηταῖς, νὰ καταλίπῃ δ' ἄσαφῃ ποῶντα ἀγνωστὰ αὐτοῖς, ὧν ἡ ἐπεξήγησις κατ' ἀνάγκην γίνεται μετὰ τὴν ἀπόδοσιν· ἄλλα ζητήματα συναφῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος παραλείπομεν (Σ. Μ.).

3. Ὑπόμνησις ὁμοίων καὶ ἀντιθέτων πρὸς τὸ διδασκόμενον ἀντικείμενον.

1. Ἡ σαφένεια τοῦ παριστάναι δύναται νὰ προαχθῇ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως καὶ διὰ τούτου, ὅτι ὁ μαθητὴς ἀναμιμνήσκεται πραγμάτων καὶ φαινομένων ὁμοίων ἢ ἀντιθέτων πρὸς τὸ νῦν δὴ διδασκόμενον. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐξέτασιν νέων ἀντικειμένων καὶ ὁ Διδάσκαλος καὶ οἱ μαθηταί, δοθείσης εὐκαιρίας, ἀναφέρουσιν ὅμοια καὶ ἀντίθετα οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν παραστατικὴν μορφήν τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ὅταν περιγράφωσιν ἀντικείμενα, ἅτινα πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν εὐρίσκονται, καὶ ὅταν διηγῶνται κ.λ. Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις τούτου εἶναι, ὅτι τοιαῦτα ἀντικείμενα γνωρίζουσι καλῶς οἱ μαθηταί, διότι θὰ ἦτο ὅλως ἀνόητον νὰ ὑπομιμνήσκωμεν ἀντικείμενα καὶ πράγματα ἄγνωστα αὐτοῖς. Κατὰ κανόνα οἱ μαθηταὶ αὐτοὶ πρέπει νὰ λέγωσι κατὰ πόσον τὸ νέον ἀντικείμενον συμφωνεῖ ἢ διαφέρει πρὸς ἄλλο πρότερον ἐξετασθέν. Μόνον, ὅταν ὁ Διδάσκαλος διηγῇται, πράττει τοῦτο αὐτός, ὡσαύτως δέ, καὶ ὅταν χρησιμοποιῶμεν τὴν παραστατικὴν μορφήν.

2. Σὺν τῷ χρόνῳ δ' ἡ τοιαύτη ὑπόμνησις πρέπει νὰ γίνῃ αὐτὸ τοῦτο ἔθος παρ' ἐκάστῳ μαθητῇ. Οὕτω π. χ. λέγομεν: ὁ σκύραρος ἔχει ἐν ἐκάστη σιαγόνι δύο σμιλοειδεῖς τομεῖς, ὥπως καὶ ὁ λαγῶδες. — Οἱ πόδες τοῦ κύκνου ἔχουσι μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας· ὁμοιάζουσι λοιπὸν πρὸς τοὺς τῆς νήσσης καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς τῆς ὀρνιθος. — Ἡ νυκτερίς ἔχει μεγάλας πτέρυγας, ἀλλ' αὐταὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ λεπτὸν δέρμα οὐχὶ δ' ἀπὸ πτερὰ, ὥπως εἰς τὰ πτηνά. — Ὁ Ἀλκιβιάδης μαθὼν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι καταδίκασαν αὐτὸν εἰς θάνατον, εἶπεν, ἀλλ' ἐγὼ θὰ δείξω εἰς αὐτούς, ὅτι ζῶ, ἐννοῶν, ὅτι θὰ ἐκδικηθῇ τὴν πατρίδα αὐτοῦ· δὲν ἔπραξε λοιπὸν, ὥπως ὁ Ἀριστείδης, ὅστις νύχθη, ἀπερχόμενος εἰς ἐξορίαν, μηδέποτε οἱ συμπολιταὶ νὰ λάβωσι τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων καταφαίνεται καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν θὰ γίνηται ἡ ὑπόμνησις τῶν ὁμοίων καὶ ἀντιθέτων. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται κυρίως περὶ διεξοδικῆς ἐκ νέου ἐξετάσεως πραγμάτων γνωστῶν τοῖς μαθηταῖς. Ἀπλῶς ὑπομιμνήσκομεν διὰ μιᾶς προτά-

σεως ἢ ὀλίγων λέξεων τὸ ὅμοιον ἢ ἀντίθετον καὶ μετὰ ταῦτα μεταβαίνομεν πάλιν εἰς τὸ ἀντικείμενον, περὶ οὗ πρόκειται νῦν. Ἄλλως ἢ ἀ περιεσπᾶτο ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν ἀπὸ τούτου καὶ ἡ σαφήνεια τῆς κατανοήσεως βλάβην ἀντὶ ὠφελείας θὰ ὑφίστατο.

4. Ἰχνογραφήματα, εἰκόνες, προπλάσματα.

1. Ὅταν ἐπεξεργαζώμεθα ἀντικείμενα, ἅτινα δὲν δυνάμεθα νὰ δεῖξωμεν εἰς τοὺς μαθητάς, χρησιμοποιοῦμεν ἰχνογραφήματα, εἰκόνες, προπλάσματα. Ἡ περὶ τοῦ δένδρου τοῦ καφέ παράστασις πάντοτε γίνεταί σαφεστέρᾳ, ἐὰν οἱ μαθηταὶ ἴδωσι καὶ εἰκόνα τινὰ αὐτοῦ. Καὶ τὸν βροῦν δὲ τοῦ Ῥήνου, τοῦ Δουνάβεως κ.λ. παριστῶσιν ἐν ἐκυτοῖς ζωηρότερον καὶ σαφέστερον, ἐὰν ἴδωσι τοὺς ποταμούς τούτους ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ ἐν τινι γεωγραφικῷ χάρτῃ. Περὶ τοῦ ἐλέφαντος καὶ τῆς καμήλου κτῶνται ὡσαύτως σαφεῖς παραστάσεις οἱ μαθηταί, ὅταν ἴδωσιν ἀκριβεῖς εἰκόνες αὐτῶν. Τὴν κατασκευὴν δὲ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ὠτός οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον δύνανται νὰ παραστήσωσιν ἐν ἐκυτοῖς σαφῶς, ἐὰν μὴ χρησιμοποιήσωμεν ἰχνογραφήματα, εἰκόνες καὶ προπλάσματα. Διὰ τοῦτο συχνότατα κάμνομεν χρῆσιν ἐν τῇ συνθέσει τῶν βοηθητικῶν τούτων μέσων¹. Πᾶσαν νέαν μορφήν ξένου ἀντικειμένου, ὅπερ πρέπει νὰ διδάξωμεν, ἰχνογραφοῦμεν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ ἐφ' ὅσον δυνάμεθα δεικνύομεν ἐν εἰκόνι καὶ προπλάσματι.

2. Ἄλλ' ὅμως δὲν παρέχομεν πάντοτε τὸ νέον, χρησιμοποιῶντες τὰ ῥηθέντα ἐποπτικὰ μέσα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς συνθέσεως, πρὶν ταῦτα δὲ συνδυάζοντες τὴν περιγραφὴν τῶν σχετικῶν ἀντικειμένων. Οἱ μαθηταὶ θὰ πετέλουν οὕτω παραστάσεις τῶν ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ

¹ Πρὸς. ὅσα σχετικὰ λέγει ὁ Willmann ἐν Pad. Vorträge σελ. 56 τῆς τρίτης ἐκδ.: «Ἡ διδασκαλία, ἡ περιγραφὴ ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ τέλειον καὶ εὐληπτον, ἀλλὰ στερεῖται τῆς δυνάμεως τῆς κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας. Ἡ ἐποπτεία ἔχει τὴν δυνάμιν ταύτην, ἀλλὰ στερεῖται τῶν ἄλλων προσόντων, εἶναι ὡς τὰ πολλὰ ἐλλιπὴς καὶ συγκεχυμένη. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ ἀναζωογονῶμεν τὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς ἐποπτείας, τὴν δ' ἐποπτείαν διὰ τῆς συμπληρώσεως καὶ τακτοποιήσεως διδασκαλίας νὰ καταστήσωμεν ὄργανον τῆς γνώσεως τοῦ παντός» (Σ. Μ.).

τοῦ χάρτου σχημάτων ἢ τῶν προπλασμάτων, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ εἴπωσιν ἡμῖν ἀκριβῶς, πῶς αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἔχουσιν ἐν τῇ πραγματικότητι. Θὰ ἐφαντάζοντο τὸν Ῥήνον ὡς μίαν κεκλασμένην γραμμὴν ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν, καὶ τὸν καρπὸν τῆς καφέας ἀπλῶς, ὡς ἐρυθρόν τινα κύκλον. Τὸ ἐλάχιστον τοῦτο ζητοῦμεν νὰ ποφύγωμεν παρέχοντες τὸ ξένον ἀντικείμενον κατὰ κανόνα πρῶτον διὰ τῆς παραστατικῆς καὶ ἀναπτυσσοῦσης μορφῆς τῆς διδασκαλίας. Οὕτω κατορθοῦσιν αἱ μαθηταὶ νὰ παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ ξένον τῇ βοηθείᾳ ὁμοίων ἀντικειμένων, ἅτινα αὐτοὶ εἶδον, καὶ κτῶνται φανταστικῶς παραστάσεις αὐτῶν τῶν νέων ἀντικειμένων, οὐχὶ δὲ τῶν ἱχνογραφημάτων καὶ προπλασμάτων αὐτῶν. Ἀφοῦ δὲ τοῦτο συμβῇ, καὶ μόνον τότε, χρησιμοποιοῦμεν τὸ ἐποπτικὸν ὕλικόν.

Ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ μερῶν ἐνὸς ἀντικειμένου, π. χ. τῶν φύλλων ἢ τῆς ταξικινθίας ἐνὸς φυτοῦ, τοῦ ῥοῦ ἐνὸς ποταμοῦ, τῆς θέσεως ἐνὸς χωρίου κ.λ., ἱχνογραφοῦμεν ταῦτα ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀμέσως μετὰ τὴν διὰ τοῦ λόγου ἀπεικόνισιν αὐτῶν. Προφορικῇ ἄρα καὶ διὰ τῆς ἱχνογραφίας παράστασις ἐκάστου μέρους ἢ καὶ ἐκάστου χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος ἐπακολουθοῦσιν ἀλλήλαις ἀμέσως. Οὕτω π.χ. καθ' ὃν χρόνον τὸ νέον διὰ τοῦ λόγου ἀναπτύσσεται ἢ ἐξελίσσεται ἀποτελεῖται καὶ ἡ εἰκὼν μιᾶς κοιλάδος ἢ μέρους νομοῦ ἐπὶ τοῦ πίνακος. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀποκτῶσιν αἱ παραστάσεις τὴν μεγίστην σαφήνειαν, ἣν δύναται καθόλου καὶ ὀφείλει νὰ δώσῃ αὐταῖς ἡ ἱχνογράφησις.

Ἡ ἱχνογράφησις δ' ὅμως ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ ὅλου ἀντικειμένου καὶ ὁ χάρτης τῆς ὅλης κοιλάδος ἢ τοῦ ὅλου νομοῦ δείκνυνται εἰς τοὺς μαθητὰς μόνον, ἀφοῦ ἡ ἀναπτύσσουσα καὶ ἡ παραστατικὴ διδασκαλία ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἱχνογραφήματα ἡγαγον τὰς μερικὰς παραστάσεις εἰς τὴν μεγίστην ἐφικτὴν σαφήνειαν. Ἡ εἰκὼν τοῦ ὅλου ἀντικειμένου χρησιμεύει τότε κυρίως νὰ καταστήσῃ δυνατὴν εἰς τοὺς παῖδας τὴν συνένωσιν τῶν μερικῶν παραστάσεων εἰς μίαν σαφῆ ἐποπτεῖαν τοῦ ὅλου. Ἄνευ τοῦ βοηθητικοῦ τούτου μέσου θὰ ἡδύναντο βεβαίως εὐκόλως νὰ φαντάζωνται, πῶς ἔχει ἑλασπὸν μέρος τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ὅμως δὲν θὰ ἐγνώριζον τὴν μορφήν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ὅλου ἀντικειμένου (Πρβλ. Lessing Λαοκόωντα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει ὑπὸ Ἀ. Προβελεγγίου ἐν σελ. 104 καὶ ἐξ.).

Πολλάκις δ' ὅμως ἀρχόμεθα τῆς παροχῆς τοῦ νέου ἀπὸ τῶν βοηθητικῶν τούτων μέσων, τῶν ἰχνογραφημάτων, εἰκόνων καὶ προπλάσμάτων, ἅτινα φέρομεν πρὸ τῶν μαθητῶν, οἵτινες ἐπὶ τῇ βάσει τούτων παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ νέον. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν λέπωσιν οἱ ὅροι διὰ τὴν ἀναπτύσσουσαν καὶ τὴν παραστατικὴν διδασκαλίαν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν τὸ ἀντικείμενον διηγούμενοι συγχρόνως (τόμ. I ἐν σελ. 94 καὶ 98).

3. Ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἰχνογράφησις εἶναι θαυμάσιον μέσον ἐποπτείας, μεταχειριζόμεθα ταύτην πολλάκις, καὶ ὅταν τὰ ἀντικείμενα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν τῶν μαθητῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀπομονοῦμεν τὸ πρὸς ἐξέτασιν ἀντικείμενον ἢ ἐξαίρομεν σαφέστερον τὰ σπουδαιότατα γνωρίσματα αὐτοῦ, ὥστε οἱ μαθηταὶ ἀκριβέστερον ἀντιλαμβάνονται ταῦτα, ὅπως γνωρίζομεν ἐκ τῆς Ψυχολογίας. Πλὴν δὲ τούτου ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ὁ καταλληλότερος, ὅπως φέρωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς θέσιν νὰ ἐννοῶσι τὰ ἰχνογραφήματα ἐν γένει. Διὰ ταῦτα ἰχνογραφούμεν τὰ χεῖλη τῶν φύλλων, τὴν ταξιανθίαν ἐνὸς φυτοῦ, τὸν τομέα ἐνὸς τρωκτικοῦ ζώου, καὶ ἐὰν οἱ μαθηταὶ εἶδον πρότερον ταῦτα *in natura*.

Ἰδιαιτάτα δ' ὅμως συνιστᾶται ἡ χρῆσις ἰχνογραφημάτων, εἰκόνων καὶ προπλάσμάτων ἐπὶ ἀντικειμένων δυναμένων νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὴν ὁρασιν τῶν μαθητῶν, ὅταν ταῦτα εἶναι τόσο μικρά, ὥστε μέρη τινὰ αὐτῶν δὲν δύνανται σαφῶς ἀντιληφθῶσιν οἱ μαθηταὶ δι' ἀόπλου ὀφθαλμοῦ. Εὐθὺς ὥς οἱ μαθηταὶ κατανοήσωσι τὸ μάταιον τῆς ἀποπείρας αὐτῶν ἰχνογραφούμεν τὰ σχετικὰ μέρη ἐν μεγεθύνσει ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ δεικνύομεν εἰς τοὺς μαθητὰς εἰκόνα ἢ πρόπλασμα αὐτῶν. Αἱ οὕτω γεννώμεναι παραστάσεις διεγείρουσιν εἴτα κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου ὠρισμένης προσδοκίας οὕτως, ὥστε οἱ μαθηταὶ πολλάκις καὶ ἐνταῦθα ἀνακαλύπτουσιν ὅτι δὲν ἠδύναντο πρότερον ἀντιληφθῶσιν (πρόβλ. τόμ. I ἐν σελ. 214 καὶ ἐξ. καὶ 221 καὶ ἐξ.).

5. Παροχὴ τοῦ νέου κατὰ τμήματα.

1. Σπανίως ἐπιτρέπεται νὰ πορέχωμεν τὸ νέον διὰ μιᾶς. Ἐὰν τοῦτο ἐπράττομεν, δὲν θὰ ἠδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπισκοπήσωσι τὸ ὅλον, τινὰ δὲν θὰ ἀντελαμβάνοντο ὁρῶς ἢ θὰ ἐλησμόνουν ταῦτα

μέχρι τῆς ἐπαναλήψεως. Διὰ τοῦτο πρέπει, ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη εἶναι ἐκτενὲς πῶς, νὰ κατατέμνωμεν ταύτην ἐκ τῶν προτέρων εἰς τμήματα καὶ νὰ ἐπεξεργαζώμεθα ταῦτα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο. Ἐκαστον τούτων θὰ παρέχωμεν καθ' ἑαυτό, ἐὰν δ' εἶναι ἀνάγκη, θὰ ἐξετάζωμεν καὶ διασαφηνίζωμεν, καὶ θὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς ἀπομνημονεύσεως αὐτοῦ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὸ ἐπόμενον. Οὕτως οἰκαιοποιοῦνται οἱ μαθηταὶ εὐκολώτερον τὸ νέον.

2. Τὸ μέγεθος τῶν τμημάτων ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἀπὸ τῆς δυσχερείας τῆς ὕλης, τὸ δ' ἀπὸ τῆς ἀντιληπτικῆς τῶν μαθητῶν δυνάμεως. Ὅσοι εὐκολωτέρα εἶναι ἡ ὕλη καὶ οἱ μαθηταὶ ὀριμώτεροι, τοσούτῳ μεγαλύτερα δυνάμεθα νὰ ὀρίζωμεν τὰ τμήματα· τοῦναντίον, ἐὰν ἡ ὕλη εἶναι δυσχερεστέρα καὶ οἱ μαθηταὶ μικρότεροι, τὰ τμήματα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι μεγάλα. Κατὰ κανόνα συνιστῶνται ἐν τῇ Δημοτικῇ σχολείῳ ἐν γένει σχετικῶς μικρὰ τμήματα. Ταῦτα τὸ μὲν ἔχουσι τὸ προτέρημα, ὅτι εὐκολώτερον ἀντιλαμβάνονται αὐτὰ οἱ μαθηταί, τὸ δὲ συντελοῦσιν, ὅπως ἐν μιᾷ ὥρᾳ διδασκαλίας πλεονάκις παρέχωμεν νέον, ὕπερ σπουδαιότατον διὰ τὴν προσοχὴν (πρβλ. τόμ. I ἐν σελ. 258 καὶ ἐξ.).

6. Διέγερσις προσδοκιῶν.

Ἡ τοῦ νέου κατανόησις διευκολύνεται τέλος, ἐὰν οἱ μαθηταὶ κατὰ διάνοιαν προτρέχουσι τῆς παροχῆς τούτου (πρβλ. I τόμ. ἐν σελ. 217 καὶ ἐξ.). Διὰ τοῦτο φροντίζομεν πάντοτε, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἐκ τῶν προτέρων δημιουργῶσιν ἐν ἑαυτοῖς προσδοκίαν περὶ τοῦ ἐπερχομένου νέου. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γίγνηται τοῦτο, ἐδείξαμεν ἤδη ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, τὸν λόγον ποιούμενοι περὶ προσδοκίας (ἐν σελ. 210—28).

7. Ἡ ἀπομνημόνευσις τοῦ νέου.

1. Οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι τὸ διδασκῆναι καὶ νὰ διατηρῶσιν ἐν τῇ μνήμῃ. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει ὁ Διδάσκαλος νὰ φροντίζῃ μόνον περὶ τῆς παροχῆς νέου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀπομνημονεύσεως αὐτοῦ. Τοῦτο δ' εἶναι εὐκὸν ἐφ' ὅσον τὸ νέον παρέχεται καθ' ὃν τρόπον ἄνωτέρω εἵπομεν. Οἱ μαθηταὶ παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς οὕτω σα-

φῶς τὰ πράγματα· ἐννοοῦσι πάντα τελείως, ἢ δὲ κατανόησις εἶναι τὸ σπουδαιότατον στήριγμα τῆς καλῆς μνήμης (πρβλ. τόμ. I σελ. ἐν 18 καὶ ἐπ.). "Ὅπως δ' οἱ μαθηταὶ ἀπομνημονεύσωσι τελειότερον τὰ κύρια σημεῖα, θέτομεν, μετὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ἐκάστου τμήματος, ἐπιγραφὴν αὐτοῦ. Τὰς ἐπιγραφὰς δὲ ταύτας ἐκλέγομεν οὕτως, ὥστε διὰ τούτων σαφῶς νὰ καταφαίνεται ἡ ἐσωτερικὴ σχέσις τῶν ἐν τῷ διδασκομένῳ κεφαλαίων ἰδεῶν (τόμ. I ἐν σελ. 62). Διὰ πάντων τούτων φροντίζομεν κυριώτατα, ὅπως οἱ μαθηταὶ μανθάνωσι κριτικῶς, πολλάκις δ' ὅμως καθοδηγοῦμεν αὐτοὺς καὶ εἰς τὸ διὰ τῆς ἀγχίνου μνήμης μανθάνειν (τόμ. I ἐν σελ. 60).

2. Ἡ Ψυχολογία δ' ὅμως ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ὅτι ἡ ἀγχίνους καὶ ἡ κριτικὴ μνήμη δὲν ἐπαρκοῦσιν (τόμ. I ἐν σελ. 54). "Ὅπως ἡ μνήμη τῶν μαθητῶν ἀποβῇ καὶ πιστὴ, ὑπάρχει ἀνάγκη πολλαπλῆς ἐπαναλήψεως τοῦ διδαχθέντος. Αἱ παραστάσεις συνδέονται οὕτω καὶ ἀναπλάττονται οὐχὶ μόνον ἕνεκα τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναλήψεων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τε τὴν τάξιν, ἐν ᾗ γίνονται, καὶ πρὸς τὴν ὕλην. Ἐφ' ὅσον ἔχομεν μικρότερος μαθητὰς καὶ δυσχερεστέραν ὕλην εἶναι ἀνάγκη ἑκάστον τμήμα δις νὰ ποδίδηται, πρῶτον μὲν ὑπὸ ἐνὸς ἰσχυροτέρου, εἶτα δ' ὑπὸ μέσης δυνάμεως ἢ ἀσθενεστέρου μαθητοῦ. Πάντοτε δ' ὅμως ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολεῖῳ πρέπει νὰ παιτῶμεν, ὅπως ἑκάστον παρεχόμενον τμήμα ἀμέσως ἅπαξ ἐπαναλαμβάνηται, τὸ δ' ὅλον κατὰ τε τὸ τέλος τῆς ὥρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπομένης τοῦ μαθήματος τούτου (πρβλ. ἄνωτ. ἐν σελ. 102). Μόνον ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσιν εἶναι δυνατόν νὰ ποφύγῃ τὰς ἐπαναλήψεις ταύτας ὁ Διδάσκαλος, ἐὰν οἱ μαθηταὶ ἔχωσιν εἰς χεῖρας βιβλίον, ἐν ᾧ ἡ ὕλη εὐρίσκεται σχεδὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ οὗτος παρέσχεν αὐτήν.

3. Πολλάκις εἶναι δυνατόν πρὸ ὀλίγου διδαχθέν τμήμα νὰ πομνημονεύηται διὰ τῆς παροχῆς ἄλλου ἀμέσως ἡμετὰ τινος χρόνον ἐπακολουθοῦντος. Οὕτω π.χ., ὅταν ἐπεξεργαζώμεθα τὴν Ἱστορίαν τῶν Περσικῶν πολέμων, διηγούμεθα τοῖς μαθηταῖς τὰ κατὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Φειδιππίδου εἰς Σπάρτην καὶ τὰς παραγγελίας, αἱ ἔδωκαν αὐτῷ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Φειδιππίδης ἔρχεται μετ' ὀλίγον εἰς Σπάρτην, ὅπου θὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν ἀφίξιν τῶν Περσῶν εἰς Μαραθῶνα, τὰς ἀποφά-

σεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν παράκλησιν, ἣν ἀπευθύνουσι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἥτοι πράγματα γνωστὰ ἤδη τοῖς μαθηταῖς ἐκ τῆς προτέρας διδασκαλίας, οἵτινες εὐκόλως νῦν δύνανται μόνοι ἅπαντα νὰ εἰπωσιν· ὁ διδάσκαλος ἀπλῶς ὑποβοηθεῖ αὐτοὺς. Οὕτως ἐπαναλαμβάνεται τὸ πρὸ ὀλίγου ἔτι διδαχθέν καὶ ἀποτυπῶνται εἰς τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν. Κατὰ ταῦτα ἐνταῦθα συγχρόνως ἔχομεν καὶ παροχὴν τοῦ νέου καὶ ἀπομνημόνευσιν τούτου, ὕπερ πρὸ ὀλίγου παρέσχομεν. Διὰ τοῦτο εἶναι περιττὸν νὰ προκαλέσωμεν τοὺς μαθητὰς πρότερον νὰ ἐπαναλάβωσιν ἐπὶ σκοπῶ ἀπομνημονεύσεως τὴν πρὸς τὸν Φειδιππίδην ἐντολὴν τῶν Ἀθηναίων, διότι ἡ παροχὴ τοῦ ἐπομένου τμήματος συντελεῖ εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν τοῦ προηγουμένου.

Θὰ ἡδυνάμεθα βεβαίως νὰ φροντίσωμεν περὶ τῆς ἀπομνημονεύσεως τῆς πρὸς τὸν Φειδιππίδην ἐντολῆς τῶν Ἀθηναίων, ὅπως συμβαίνει συνήθως, εἰτα δ' ὅτε θάνεφέρομεν τὰ κατὰ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ εἰς Σπάρτην νὰ εἰπώμεν ἀπλῶς: ἔλθων δ' ὁ Φ. εἰς Σπάρτην ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἐφόρους τὰ ἐν Ἀθήναις συμβάντα καὶ τὴν παράκλησιν τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω δ' ὄντως πράττομεν εἰς κατόπιν γιγνομένης ἐπαναλήψεως, ὅπως κερδίσωμεν χρόνον, ἐὰν εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι οἱ μαθηταὶ γνωρίζουσι τὰ πράγματα. Κατ' ἀρχὰς δ' ὅμως συνιστᾶται νὰ κολουθήσωμεν τὴν ὁδόν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγομεν. Πρῶτον μὲν, διότι τὸ συνέδριον τῶν ἐφόρων παρίσταται ζωηρότερον καὶ ἐποπτικώτερον, ἐὰν παραστήσωμεν, ὅτι ὁ Φ. ἔλθων ἐνταῦθα ἐξιστῶρησε τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα ἐν Ἀθήναις καὶ τὴν παράκλησιν τῶν Ἀθηναίων, εἰτα δ' ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἀποτυπωθῶσι τὰ πράγματα ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἢ δ' ἐπαναλήψις, γιγνομένη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, διεγείρει πολλῷ μᾶλλον τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν ἢ ἐὰν ἡμεῖς ὅλως αὐθαирέτως προκαλῶμεν ταύτην. Εἶναι ἐν εἰδος ἐσωτερικῆς ἐπαναλήψεως¹.

Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων χρησιμοποιοῦμεν ἐν πάσῃ δοθείσῃ εὐκαιρίᾳ τοιαύτας ἀναδρομικὰς ἀπομνημονεύσεις. Οὕτω π.χ. ὅταν ἐπεξεργαζώμεθα τὸ γνωστὸν παρὰ μύθιον «ὁ λύκος καὶ τὰ ἐπὶ τὰ ἐρίφια»,

¹. Πρβλ. τόμ. I ἐν σελ. 261-2 καὶ 285. Πρὸς δ' ἡμετέραν πραγματείαν περὶ ἐσωτερικῆς ἐπαναλήψεως ἐν τῇ Διηγήσει τοῦ ἐλληνογερομανικοῦ Λυκαίου Σμύρνης, ἰδίᾳ ἐν σελίδι 46 καὶ ἐξ (Σ. Μ.).

παριστῶμεν τὸ μικρὸν ἐρίριον διηγούμενον εἰς τὴν μητέρα τὰ συμβάντα κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτῆς, οὕτω δ' ἐπαναλαμβάνονται τὰ προηγηθέντα τμήματα διὰ τῆς παροχῆς τοῦ νέου· διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἐγένοντο προηγουμένως πολλαὶ ἐπαναλήψεις ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐφροντίσαμεν ἰδιαιτέρως περὶ τῆς καταλλήλου τῶν διαφόρων τμημάτων συνδέσεως.

4. Πολλάκις μάλιστα εἶναι δυνατόν μέρη τινὰ πρὸ πολλοῦ διδασχθέντα νάναζωογονηθῶσι καὶ σταθερώτερον ἐντυπωθῶσιν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως. Οὕτω π. χ. δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὸν Ῥήγαν Φεραῖον προσκαλοῦντα τοὺς συγχωρίους αὐτοῦ καθ' ὃν χρόνον εὐρίσκετο ἐν τῇ πατρίδι, καὶ διδάσκοντα αὐτοὺς τὴν πάτριον ἱστορίαν· ὅτε μὲν διηγούμενον τὰ τρόπαια τοῦ Μαρθῶνος καὶ τῆς Σαλαμῖνος, ὅτε δὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ὅτε δὲ τὰ κατὰ τοὺς λαμπροὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτορας. Ὁ Ἀθηνάσιος Διάκος δύναται ἐπίσης κατὰ τὰς παραμονάς τῆς μάχης τῆς Ἀλαμάνας νὰ ὑπομνήσῃ τὰ ἥρωικά ἐν τῇ αὐτῇ περίπτου θέσει κατορθώματα τῶν προγόνων ἡμῶν κατὰ τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν Βυζαντικὴν ἐποχὴν κ. λ. Ἄλλοτε πάλιν πρόκειται νὰ εὐρεθῇ, ἂν ὁ ἀσπάλαξ εἶναι ζῶον φυτοφάγον ἢ ἐντομοφάγον. Πρὸ τούτου θὰ εἴπωσιν οἱ μαθηταί: ἐὰν ὁ ἀσπάλαξ εἶναι φυτοφάγον, οἱ ὀδόντες αὐτοῦ θὰ εἶναι ὅπως οἱ τοῦ λαγωῦ, τοῦ προβάτου, δηλαδὴ..... Ἐὰν δ' ὅμως εἶναι ἐντομοφάγον, οἱ ὀδόντες αὐτοῦ θὰ εἶναι ὅπως οἱ τῆς γαλῆς, δηλαδὴ..... Οὕτω δὲ πάλιν ἐπαναλαμβάνομεν τὰ κατὰ τοὺς ὀδόντας τοῦ λαγωῦ, τοῦ προβάτου, τῆς γαλῆς ἢ καὶ οἷουδήποτε ἄλλου ζώου.

8. Ἡ ἐμβάθυνσις.

1. Ὑποθέσωμεν π.χ. ὅτι ἐπεξεργαζόμεθα ἐν τμήμα ἐκ τοῦ Ῥοδινῶνος, τῶν ἡρωικῶν χρόνων, τῆς Ἱερᾶς ἢ Πολιτικῆς Ἱστορίας ἢ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἱστορικοῦ περιεχομένου. Ἐνταῦθα δὲν ἀρκεῖ νὰ ποκτήσωσιν οἱ μαθηταί σαφῆ καὶ ἀκριβῆ παραστάσεις μόνον τῶν ἀπεικονιζόμενων γεγονότων καὶ πράξεων. Πολλῷ μάλλον πρέπει νὰ χρησιμοποιῶμεν τὴν διηγηματικὴν ὕλην καὶ πρὸς τὸν σκοπόν, ὅπως μορφώσωμεν τοὺς μαθητάς ἀπὸ τε ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐπόψεως.

Οἱ παῖδες δὲν δύνανται πάντοτε νὰ διακρίνωσιν ἀσφαλῶς τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ὀφείλουσι νὰ διδαχθῶσι τοῦτο κατ' ὀλίγον, ἀκούοντες ὁρθῶς κρινόμενας τὰς ἀνθρωπίνας βουλήσεις καὶ πράξεις ἢ καὶ αὐτοὶ ἀποπειρώμενοι νὰ κρίνωσι ταύτας (πρβλ. I τόμ. ἐν σελ. 335—345).

Πολλὰ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης παρέχει ἡ ἀναστροφή μετὰ τῶν γονέων, τῶν ἀδελφῶν καὶ ἄλλων ἀνθρώπων. Παρὰ ταύτην δ' ὅμως αἱ ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ τῶν μαθητῶν ἐποπτεῖται εἶναι πολὺ ἐλλιπεῖς κατὰ τὴν εἰς τὸ σχολεῖον εἴσοδον αὐτῶν. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπως καὶ ἡ διδασκαλία θέσῃ ὡς σκοπὸν αὐτῆς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς τῶν παιδῶν συνειδήσεως. Τὴν ἀρίστην δὲ πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν παρέχει ἡ διηγηματικὴ ὕλη τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων καὶ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἥτις καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τὸν παῖδα τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο δὲ τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν πρέπει νὰ κρίνωσιν οἱ μαθηταὶ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Τοῦτο δ' ὅμως δύναται νὰ γίνῃ μόνον, ὅταν οἱ μαθηταὶ ἀκριβῶς ἀντιληφθῶσι τὰ πράγματα, τὰ γεγονότα, τὰς πράξεις. Κατὰ ταῦτα ἐξετάζομεν ἐν παραμύθιον, τμημά τι τοῦ Ῥοβινσῶνος, τῆς Ἱστορίας κ.λ. κατ' ἀρχάς, ὅπως ἐδηλώσαμεν ἤδη ἀνωτέρω ἐν τε τῇ ἀναλύσει καὶ τῇ συνθέσει, ἥτοι κυριώτατα φροντίζοντες, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἀκριβῶς ἀντιληφθῶσι τὰ πράγματα. Μετὰ ταῦτα δ' ἐπακολουθεῖ ἡ ἠθικὴ κρίσις, ἡ ἐμβάθυνσις, ἥτις ἄρα ἀποτελεῖ δευτέραν τῆς συνθέσεως πρᾶξιν.

2. Ἡ μέθοδος, ἥ ἀκολουθοῦμεν ἐν τῇ ἐμβάθυνσει, εἶναι ἡ αὐτὴ τῇ τοῦ πρώτου μέρους τῆς συνθέσεως. Ὁ διδάσκαλος ὀδηγεῖ δι' ἐρωτήσεων καὶ παρατηρήσεων, οἱ δὲ μαθηταὶ μόνον κατὰ τὸ δυνατόν σχηματίζουν τὴν ἠθικὴν κρίσιν.

3. Παραδείγματα ἐμβάθυνσεως πολλὰ ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ πρώτου τόμου (ἐν σελ. 424, 437, 488, 513, 529), εἰς ἃ καὶ παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην, ὅπως ἔδῃ καὶ τὴν θέσιν τῆς ἐμβάθυνσεως ἐν τῇ ὅλῃ μεθοδικῇ ἐπεξεργασίᾳ καὶ τὴν μέθοδον, ἥ κατὰ ταύτην χρώμεθα.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον γίγνεται ἡ ἐμβάθυνσις καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει. Ὁ διδάσκαλος δ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ

κατὰ τὴν ἠθικὴν ταύτην διδασκαλίαν τὸ πᾶν-μέτρον ἄριστον καὶ μηδὲν ἄγαν τῶν προγόνων ἡμῶν.

Πρὸ παντός πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν νῷ, ὅτι ἡ ἠθικὴ γνῶσις καθ' ἑαυτὴν δὲν γεννᾷ βούλησιν. Τοῦτο συμβαίνει μόνον, ὅταν τῇ ἠθικῇ γνῶσει συνδεθῇ ἰσχυρὸν συναίσθημα, ἥτοι μεγάλη χαρὰ ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ ζωηρὰ ἀποστροφὴ ἐπὶ τῷ κακῷ, πρὸς δὲ τὸ τε συγχαίρειν καὶ συλλυπεῖσθαι τοῖς ἀνθρώποις, οὓς τις ἐγνώρισεν. Τὰ συναισθήματα δ' ὅμως ταῦτα γεννῶνται εὐκολώτατα διὰ τῆς ζωηρᾶς ἀπεικονίσεως συγκεκριμένων περιπτώσεων καὶ ὀρισμένων προσώπων καὶ πράξεων. Ἡ ἐπακολουθοῦσα ἐμβάθυνσις δύναται βεβαίως νὰ καταστήσῃ σαφεστέρας τὰς σχετικὰς παραστάσεις καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἠθικὸν καὶ συμπαθητικὸν συναίσθημα· ἀλλ' ὅμως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύναται καὶ νὰδυνατίσῃ, μάλιστα δὲ καὶ νὰ καταπνίξῃ ταῦτα, ὅταν ἡ συζήτησις προχωρῇ πέραν τοῦ δέοντος. Διὰ τοῦτο ὁ Διδάσκαλος πρέπει νὰ περιορίζῃ τὰς ἠθικὰς συζητήσεις καὶ ἐρεῦνας εἰς τὸ ἀναγκαιότατον ὅριον· πρὸ παντός, ὡς προφυλάττεται ἀπὸ τῆς περιφήμου ἠθικολογίας, ἥτις δὲν εὕρισκει τέλος ἐν τῇ ἐξερευνήσει ἠθικῶν σχέσεων. Τὸ ὑπὲρ τὸ δέον πολὺ βλάπτει ἐνταῦθα πολλῷ μᾶλλον τοῦ ὑπὲρ τὸ δέον ὀλίγου. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν πρέπει νὰ βασανίζωμεν τοὺς παῖδας συχνάκις ἐπαναλαμβάνοντες καὶ ἀκριβέστατα ὑποτυποῦντες τὰ συμπεράσματα τῶν ἠθικῶν συζητήσεων.

Ἐξ ἄλλου δ' ὡς μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἐν τῇ Ἱστορίᾳ πρόκεινται ἡμῖν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πολὺ πολύπλοκοι σχέσεις καὶ πολύπλοκα γεγονότα. Καὶ ὁ Ἱστορικὸς δὲ πολλάκις δὲν δύναται νὰ διεισδύσῃ εἰς τὰ μυστικώτατα ἐλατήρια, νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ κρίνῃ ταῦτα, πολλῷ δ' ἤττον ὁ Δημοδιδάσκαλος ἢ ὁ μαθητὴς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου. Ἐὰν δ' ὅμως παρὰ ταῦτα θελήσῃ τις νὰ κρίνῃ ἱστορικὸν πρόσωπον κατὰ τοὺς ἠθικοὺς νόμους, σίτινες ἰσχύουσιν ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ, εἶναι δυνατὸν νὰ πατηθῇ, χεῖριστα δὲ καὶ τὰ μέγιστα νὰ δι-κῆσῃ τὸ πρόσωπον τοῦτο. Πλὴν δὲ τούτου αὐτῷ πράττων τις πρά-γει τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν μεγίστην ἐπιπολαιότητα. Διὰ τοῦτο τότε μόνον πρέπει ὁ Διδάσκαλος νὰ προχωρῇ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας εἰς ἠθικὰς ἐρεῦνας καὶ συζητήσεις, ὅταν αἱ παρουσιαζόμε-ναι σχέσεις εἶναι τοιαῦται, ὥστε καὶ παῖδες δύνανται νὰ διδώσι ταύτας. Πρὸς δ' ὡς ἀποκλείῃ τῆς ἐμβαθύνσεως πᾶν, ὅπερ εἶναι

ἀκατάλληλον πρὸς ἠθικὴν κρίσιν. Ἡ ἠθικὴ κρίσις πρέπει νὰ νοῆται ἀφ' ἑαυτῆς, ἄλλως φαίνεται ἐκζητημένη καὶ περίτεχνος, ἀντὶ δὲ νὰ θερμαίνει καὶ ἐνθουσιάζῃ, ἀπωθεῖ καὶ ἀποκρούει τοὺς παύδας.

III. Η ΣΥΝΔΕΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

1. Ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ σύνθεσις σκοποῦσι νὰ παράσχωσι τοῖς μαθηταῖς σαφεῖς ἐποπτείας. Ἡ διδασκαλία δ' ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μείνῃ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ. Ἀλλως αἱ γνώσεις θὰ ἐστεροῦντο τάξεως καὶ συνοπτικότητος, ἐὰν ἀπετελοῦντο ἀπὸ πληθὺν μόνον ἐποπτειῶν· πλὴν δὲ τούτου ἡ διατήρησις τοῦ κτηθέντος καὶ ἡ ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογὴ καὶ χρησιμοποίησις αὐτοῦ θὰ ἦτο δυσχερεστάτη¹ (τόμ. I ἐν σελ. 134). Διὰ τοῦτο ἤδη δ' ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολείῳ προβαίνομεν ἀπὸ τῶν ἐποπτειῶν εἰς ἐννοίας, κανόνες καὶ νόμους². Κατὰ

¹ Πῶς τὸ στάδιον τῆς ἀφαιρέσεως, ἰδίᾳ δ' ἡ σύγκρισις, ὑποδοχθεὶς κάλλιστα καὶ τὰς πολυτίμους ἐσωτερικάς ἐπαναλήψεις, ἐδείξαμεν ἐν πραγματεία δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ τετάρτῃ Ἑπετηρίδι τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου ἐν σελ. 47 καὶ ἐξ. (Σ. Μ.).

² Πρὸς ὅσα σχετικῶς πρὸς τὰ στάδια τῆς ἀφαιρέσεως λέγει ὁ πολὺς Otto Willmann ἐν τῇ μικρᾷ ἀλλὰ πολυτιμότητι συγγραφῇ αὐτοῦ Päd. Vorträge ἐν σελ. 77 τῆς τρίτης ἐκδόσεως: «Κατὰ τὸ ἔτος 1759, τρία δηλ. ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Αἰμιλίου τοῦ Rousseau, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Pestalozzi ἦτο ἀκόμῃ παῖς, ἐξετάζει ὁ Lessing τὴν παιδαγωγικὴν σημασίαν τῶν μύθων ἐν τῇ ἐρευνῇ δὲ ταύτῃ κάμνει σκέψιν, ἥς, ὅπως λέγουσιν οἱ Ἀγγλοὶ, πᾶσα λέξις εἶναι ὁλόκληρον βιβλίον. «Διατί λείπουσιν εἰς πάσας τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐφευρεταὶ καὶ αὐτοτελῶς σκεπτόμενοι ἄνθρωποι; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δυνάμεθα νὰ δώσωμεν ἀρίστην ἀπάντησιν δι' ἄλλης ἐρωτήσεως: διατί δὲν διαπαιδαγωγούμεθα καλύτερον; Ὁ Θεὸς δίδει ἡμῖν τὴν ψυχὴν, τὴν μεγαλοφυΐαν δ' ὅμως ὀφείλομεν ἡμεῖς διὰ τῆς ἀγωγῆς νὰ ποκτήσωμεν. Παῖς, οὐτινὸς τις διαμορφώνει καὶ ἐπεκτείνει πάσας τὰς ψυχικὰς δυνάμεις κατὰ τὸ δυνατόν εἰς ὁμοειδεῖς σχέσεις, ὃν τις ἐθίζει πᾶν, ὅπερ καθ' ἑκάστην προσθέτει εἰς τὰς ὀλίγας γνώσεις αὐτοῦ, πρὸς τοῦτο, ὅπερ ἤδη ἐγνώριζε ταχέως νὰ συγκρίνῃ καὶ νὰ προσέχῃ μὴ διὰ τῆς συγκρίσεως ταύτης καταλήγῃ ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς πράγματα, ἅτινα οὐδεὶς ποτε εἶπεν αὐτῷ, ὃν τις ἐθίζει ἀπὸ μιᾶς γνώσεως νὰ βλέπῃ εἰς ἄλλην,

ταῦτα τῇ παροχῇ σαφῶν ἐποπτειῶν ἔπεται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἡ ἐξαγωγή τοῦ γενικοῦ. Ἡ ἐργασία δ' αὕτη κατὰ κανόνα κατατέμνεται εἰς δύο χωριστὰ μέρη, τὴν σύγκρισιν καὶ τὴν σύλληψιν, δι' ὃ καὶ ἔχομεν διὰ τὴν εὐρυσιν τοῦ γενικοῦ δύο βαθμίδας ἢ στάδια, τὴν σύνδεσιν καὶ τὸ σύστημα.

2. Τὸ γενικὸν εἶναι ποικίλον. Ὅτε μὲν πρόκειται περὶ τοῦ σχηματισμοῦ γενικῆς ἐννοίας, κανόνος, νόμου, ὅτε δὲ περὶ ἀτομικῆς ἐννοίας καὶ ἄλλοτε περὶ ἀποτελέσεως οἰκογενειῶν καὶ σειρῶν. Πάλιν δ' αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ, οἱ κανόνες κ.λ. εἶναι ποικίλοι. Πᾶσα δ' ὅμως ἀφαίρεσις ἀναφέρεται εἰς τελείως ὀρισμένην ἐννοιαν, τελείως ὀρισμένον κανόνα κ.λ. Ἐν πάσῃ ἄρα περιπτώσει ἐν τε τῇ συνδέσει καὶ τῷ συστήματι ἀκολουθοῦμεν ὀρισμένον σκοπὸν, εἶναι δ' ἀναγκαῖον καὶ οἱ μαθηταὶ νὰ γνωρίζωσι τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μετέχουσι τῆς ἐργασίας μετὰ μείζονος ζήλου. Διὰ τοῦτο, ὅπως ἀρχόμεθα τῆς ἀναλύσεως θέτοντες σκοπὸν, οὕτως ἀρχόμεθα καὶ τῆς συνδέσεως ἀπὸ σκοποῦ, ὃν καλοῦμεν σκοπὸν ἀφαιρέσεως.

Καὶ ἤδη λοιπὸν ὑφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τίνα μέθοδον θάχολουθῶμεν κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ μερικοῦ ἐξαγωγήν τοῦ γενικοῦ. Τοῦτο θὰ δειξώμεν σαφέστατα, εἰάν κατὰ σειρὰν ἐξαγάγωμεν γενικὰς ἐννοίας, κανόνας, νόμους, ἀτομικὰς ἐννοίας, καὶ ἀποτελέσωμεν ὁμάδας καὶ σειρὰς κατὰ τὸν τρόπον, ὃν νομίζομεν καταλληλότερον.

1. Ὁ σχηματισμὸς γενικῶν ἐννοιῶν.

1. Γενικὰς ἐννοίας ἐξάγομεν ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ. Τοῦτο δ' ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ μόνον, ἀφοῦ πρῶτον ἐξετάσωμεν μετὰ τῶν μαθητῶν ἀντιπροσώπους τινὰς τῆς ἐννοίας, ἣν πρόκειται νὰ ἐξαγά-

ῶν τις διδάσκει ἐπίσης εὐχερῶς νὰ ἐρχηται ἀπὸ τοῦ μερικοῦ εἰς τὸ γενικόν καὶ νὰ κατέρχηται ἀπὸ τοῦ γενικοῦ εἰς τὸ μερικόν,

ὅ παῖς οὗτος θὰ γίνῃ μεγαλοφυΐα, ἢ οὐδὲν εἶναι δυνατόν ἐν τῷ κόσμῳ».

Ἐὰν ἀντὶ τῆς λέξεως μεγαλοφυΐας, εἰς ἣν δύναται νὰ προσκρούσῃ τις, προσθέτει ὁ Willmann, διότι μεταχειρίζομεθα ταύτην σήμερον ὑπὸ ἄλλην σημασίαν, θέσωμεν δικαυγίης, ὁρθῶς σκεπτομένη κεφαλὴ, θάπορύγωμεν πᾶσαν παρανόησιν (Σ. Μ.).

γωμεν. Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι θὰ συγκριθῶσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνδέσεως, τὰ δὲ κοινὰ γνωρίσματα αὐτῶν ἀποδίδονται τῇ γενικῇ ἐννοίᾳ ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ συστήματος.

Οὕτω π.χ. πρόκειται νὰ ἐξαγάγωμεν τὴν γενικὴν ἐννοιαν τῶν Ἀλεκτοριδωδῶν, ἐν τῇ VI τάξει. Ἦδη κατὰ τὸ τέταρτον σχολικὸν ἔτος ἔμαθον οἱ μαθηταὶ τινες τῶν ἀντιπροσώπων τῆς τάξεως ταύτης κατὰ τε τὸν βίον καὶ τὰ σπουδαιότατα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα· ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει ἐξετάζομεν λεπτομερέστερον ὄρνιθα τὴν ἐνοικίδιον κατὰ τὴν βιολογίαν αὐτῆς, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύτην καθορίζομεν καὶ τὴν ἐννοιαν τῶν Ἀλεκτοριδωδῶν.

Σκοπὸς ἀφαιρέσεως. Θὰ ἐξετάσωμεν διατὶ δίδομεν τὸ αὐτὸ ὄνομα, τὸ ὄνομα τῶν Ἀλεκτοριδωδῶν, εἰς ὄρνιθα τὴν ἐνοικίδιον, εἰς τὸν λαγώποδα, τὸν τέτραγα καὶ τὸν τετράονα.

Σύνδεσις. Μαθ. Τὰ πτηνὰ ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς ἄλληλα κατὰ τὰ ἑξῆς: ¹

α') Τὴν ὠφέλειαν. Πάντα παρέχουσιν εὐγευστον κρέας, δι' ὃ καὶ σφάζομεν ἢ κυνηγοῦμεν ταῦτα.

β') Τὴν τροφήν. Πάντα τρώγουσιν ἔντομα, σκώληκας καὶ φυτικὰς οὐσίας, δημητριακοὺς καρπούς, κάλυκας, μικροὺς βλαστοὺς καὶ ῥῆγας.

γ') Τὴν διαμονήν. Πάντα ταῦτα συναντῶμεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐπὶ τῆς Γῆς, πολλάκις ἐπὶ τῶν δένδρων, σπανίως δ' ἐν τῷ ἀέρι· πετῶσι δυσκόλως καὶ κατὰ τὴν πτῆσιν ταχέως ἀποκάμνουσιν. Τοῦτο δὲ προέρχεται εἰς ὅλα ἐκ τούτου πρῶτον, ὅτι εἶναι βαρέα πτηνὰ. Τὰ ὅσα δὲ δηλονότι αὐτῶν εἶναι στερεὰ καὶ περιέχουσιν ὀλίγον μόνον ἀέρα. Πρὸς δὲ αἱ πτέρυγες τῶν πτηνῶν τούτων εἶναι βραχεῖαι, στρογγύλαι καὶ σκαφοειδεῖς, ἐνῶ τὰ πτηνὰ, ἅτινα πετῶσι καλῶς, ὅπως εἶναι αἱ χελιδόνες καὶ αἱ περιστεραί, ἔχουσι πτέρυγας μακράς, στενὰς καὶ εἰς τὸ ἄκρον ὀξείας.

Διὰ πάντων τούτων τὰ πτηνὰ ταῦτα εἶναι τελείως κατηρητισμένα, διὰ νὰ ζῶσιν ἐπὶ τῆς Γῆς. Δύνανται νὰ τρέχωσι ταχέως καὶ καρτερικῶς, ἐπεὶ ἔχουσιν ἰσχυρὰς κνήμας καὶ πόδας. Οἱ δάκτυλοι αὐτῶν εἶναι ὠπλισμένοι δι' ἰσχυρῶν, ἀμβλέων καὶ πῶς κεκαμμένων

¹ Πρὸς. Σπ. Μηλιαράκη, Ἐγχειρίδιον Ζωολογίας ἐν σελ. 214 καὶ ἑξ. (Σ.Μ.).

όνυχων. Οὗτοι, ὅταν τὸ πτηνὸν τρέχῃ, εἰσδύουσιν εἰς τὰς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους καὶ καθιστῶσιν οὕτω δυνατόν εἰς αὐτὸ νὰ βαδίξῃ ἀσφαλῶς.

δ') Ὡσαύτως πάντα εὐρίσκουσι τὴν τροφήν αὐτῶν ἐπὶ τῆς Γῆς ἢ ἐν ταύτῃ· καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον δέ, τὸν ὅποιον ἐνταῦθα μεταχειρίζονται, δεικνύουσι πάλιν ὁμοιότητας. Πολλάκις βλέπομεν πῶς ἀνασκαλεύουσι τὸ ἔδαφος, ἐνῶ ζητοῦσι καρπούς, ἔντομα, σκώληκας. Πρὸς τὴν τοιαύτην ἀνασκάλευσιν βοηθοῦσιν αὐτά, ὅπως καὶ πρὸς τὸν δρόμον, αἱ ἰσχυραὶ κνῆμαι καὶ οἱ πόδες καὶ οἱ ἰσχυροὶ κεκαμμένοι ὄνυχες. Ὁ δὲ ἀκρόπους καθίσταται διὰ τοῦτου ἔτι στερεὸς καὶ σταθερός, διότι ἔχει στερεόν τι δέρμα, τὸ ὅποιον συνδέει κατὰ τὴν βάσιν τοὺς τρεῖς προσθίους δακτύλους.

Τὴν τροφήν, ἣν εὔρουν, ἀνοίγουσι διὰ τοῦ ῥάμφους· ὡσαύτως διὰ τούτου τίλλουσι κάλυκας καὶ νέους βλαστούς. Διὰ τοῦτο τὸ ῥάμφος αὐτῶν ἐν γένει εἶναι σκληρόν. Τὸ ἄνω ῥάμφος εἶναι ἀγκιστρωτὸν καὶ κεκαμμένον πρὸς τὰ κάτω, ἐξέχει δὲ κατὰ τὰ πλάγια τοῦ κάτω. Οὕτω δ' ἀποτελεῖ τὸ ῥάμφος, οὕτως εἰπεῖν, ψαλίδι, δι' ἧς κατορθοῦσι μετὰ μεγάλης ἐπιτηδειότητος νὰ ποικίλωσι φυτικὰς οὐσίας. Τὸ ἀγκιστρειδὲς ἄνω ῥάμφος χρησιμοποιοῦσιν, ὅπως ἀνοίγωσι καρπούς, ἔντομα καὶ σκώληκας.

Πάντα τὰ πτηνὰ ταῦτα καταπίνουσι τὴν τροφήν πρὶν ἢ λειάνωσι ταύτην. Διὰ τοῦτο ἔχουσιν εὐρυνσιν τοῦ οἰσοφάγου, τὸν πρόλοβον, ὅπως καὶ αἱ περιστεραί. Ἐν τούτῳ ὑγραίνεται ἡ τροφή καὶ μαλάσσεται πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸν στόμαχον.

Διδ. Οὕτως ἐννοοῦμεν διατὶ ἀπονέμεμεν τὸ κοινὸν ὄνομα Ἀλεκτοριδώδῃ εἰς ὄρνιθα τὴν ἐνοικίδιον, εἰς τὸν λαγώποδα, τὸν τέτραγα καὶ τὸν τετράονα. Ἡμεῖς δ' ὅμως γνωρίζομεν, ὅτι τὰ πτηνὰ ταῦτα καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τινὰ γνωρίσματα. Ταῦτα πρέπει νὰ ἐξάβωμεν, ὅπως μὴ συγχέωμεν πρὸς ἀλλήλα τὰ διάφορα εἶδη τῶν Ἀλεκτοριδώδων.

Μαθ. Τὰ πτηνὰ ταῦτα διαφέρουσιν ἀλλήλων

α') Κατὰ τὴν διαμονήν. Ἡ ἐνοικίδιος ὄρνις, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς δηλοῖ, τρέφεται ἐν τῇ οἴκῳ· τοῦναντίον ὁ λαγώπους, ὁ τετράων καὶ ὁ τέτραξ δὲν εἶναι κατοικίδια πτηνὰ. Τὸν μὲν τετράονα

καὶ τέτραγα εὐρίσκομεν ἐν τῷ δάσει, τὸν δὲ λαγώποδα ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ὄρεων.

β') Κατὰ τὸ μέγεθος. Κατὰ τὸ μέγεθος πρῶτος ἔρχεται ὁ τέτραξ, μετὰ τοῦτον κατὰ σειρὰν ὁ τετράων, ἡ ἐνοικίδιος ὄρνις καὶ τελευταῖος ὁ λαγώπους, ὅστις φθάνει σχεδὸν τὸ μέγεθος τῆς περιστερᾶς.

γ') Κατὰ τὸ χρῶμα. Ὁ τέτραξ εἶναι ἐν τῇ κεφαλῇ, τῷ λαιμῷ καὶ ἐν τῷ ὑπογαστρίῳ ὑπόφαιος ἢ ὑπομέλας, ἐν τῷ στήθει στιλπνῶς μέλας ἢ πράσινος, εἰς δὲ τὰ πρόσθια νῶτα βαθέως φαιός, τὸ δὲ θῆλυ φαιὸν μὲ πολλὰς μελαίνας κηλίδας καὶ λωρίδας. Τὸν τετράονα ἀναγνωρίζομεν ἐκ τοῦ μέλανος χρώματος αὐτοῦ, ὅπερ ἐν τῷ λαιμῷ καὶ τῇ κοιλίᾳ μεταβάλλεται εἰς βαθύ κυανοῦν, καὶ ἐκ τῶν λευκῶν ἐγκαρσίων λωρίδων ἐπὶ τῶν πετερυγίων· τὸ θῆλυ ὁμοιάζει πρὸς τὸ θῆλυ τοῦ τέτραγος, διακρίνεται δ' ὅμως τούτου διὰ τῶν ἐπὶ τῶν πετερυγίων ἐγκαρσίων λευκῶν λωρίδων. Ὁ λαγώπους εἶναι κατὰ τὸ θέρος φαιός, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα λευκός ὡς χιών· ἡ δ' ἐνοικίδιος ὄρνις ὅτε μὲν φαιά, ὅτε δὲ λευκή, ὅτε μέλαινα, καὶ ἄλλοτε μὲ ποικίλα χρώματα καὶ πολλὰς κηλίδας. Ἡ ἐνοικίδιος ὄρνις διακρίνεται καὶ διὰ τούτου, ὅτι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχει ὄρθιον, ὀδοντωτὸν σαρκώδη λόφον, ἐνῶ τὰ ἄλλα εἶδη ἔχουσιν ἐκεῖ θέσεις γυμνάς, συνήθως ἡμισελήνοειδεῖς μὲ ἐρυθράς λωρίδας, ἰδίᾳ περὶ τοὺς ὀφθαλμούς.

δ') Κατὰ τὴν περσοφυΐαν. Οἱ πόδες τοῦ τετράονος, τέτραγος καὶ λαγώποδος εἶναι κεκαλυμμένοι μέχρι τῶν δακτύλων διὰ περῶν, τῆς δ' ἐνοικιδίου ὄρνιθος τὸναντίον οὐχί, ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων. Ἡ οὐρὰ τοῦ τετράονος λαμβάνει τὸ σχῆμα λύρας, τῶν δ' ἄλλων εἶναι στρογγύλη.

Σύστημα. Διδ. Τίς δύναται λοιπὸν τώρα νὰ μοι περιγράψῃ τὰ Ἀλεκτοριδώδη; ἐν πρώτοις ὅλα ὁμοῦ, εἴτα δ' ἀνὰ ἓν, ἐφ' ὅσον διακρίνονται τῶν ἄλλων.

Μαθ. Τὰ Ἀλεκτοριδώδη ὠφελοῦσι τὸν ἄνθρωπον, διότι παρέχουσιν εἰς αὐτὸν τὸ κρέας αὐτῶν, ὅπερ εἶναι εὐγευστον· διὰ τοῦτο δὲ σφάζομεν καὶ κυνηγοῦμεν ταῦτα. Τὰ Ἀλεκτοριδώδη τρώγουσιν ἔντομα κλ. κλ.

Πᾶν δηλ., ὅπερ εὗρομεν ὡς κοινὸν πάντων τῶν εἰδῶν γνῶρισμα ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνδέσεως, πρέπει νὰ ποδώσωσιν αἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν Ἀλεκτοριδώδων. Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ σταδίῳ

τούτω ἀποδίδονται εἰς τὴν ἔννοιαν τὰ κοινὰ τῶν ἀντιπροσώπων ταύτης γνωρίσματα. Ἐνῶ ἐν τῇ συνδέσει ἐλέγουμεν : ὁ τετραών, ὁ τέτραξ, ὁ λαγώπους, ἡ ἐνοικίδιος ὄρνις ὠφελοῦσιν ἡμᾶς ὡς παρέχοντες τὸ κρέας τῶν, ἐνταῦθα λέγουμεν : τὸ Ἀλεκτοριδώδη ὠφελοῦσιν ἡμᾶς κ.λ. κ.λ.¹.

Ἄφοῦ δ' οὕτω περιγράψωσιν οἱ μαθηταὶ πάντα τὰ γνωρίσματα, ἅτινα εἶναι κοινὰ εἰς πάντας τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ἐννόας, λέγουσιν ἔτι τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐκάστου τῶν ἀντιπροσώπων· π.χ. ὁ τέτραξ εὐρίσκεται εἰς τὰ δάση· εἶναι δὲ πολὺ μεγαλύτερος τῶν λοιπῶν γνωστῶν ἡμῖν ἀλεκτοριδωδῶν. Ἐν τῇ κεφαλῇ, τῷ λαιμῷ καὶ τῷ ὑπογαστρίῳ εἶναι ὑπόφιος ἢ ὑπομέλας κλ. κλ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξάγουμεν πάντοτε τὰς ἐννόας εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς Φυσιογνωσίας, ἐν τῇ Ζωολογίᾳ, τῇ Βοτανικῇ καὶ τῇ Ὀρυκτολογίᾳ.

2. Ὁ τρόπος, ὃν ὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω πρὸς ἐξαγωγήν γενικῶν ἐννοιῶν εἶναι βεβαίως διεξοδικὸς καὶ δεῖται πολλοῦ χρόνου, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ ἐννοιῶν μεγάλου πλάτους, ὅπως εἶναι ἡ ἐννοία τῶν Ἀλεκτοριδωδῶν. Ὁ μαθητὴς εὐκόλως καταπονεῖται ἀπαριθμῶν δις ἄλλεπαλλήλως τόσον μακρὰν σειρὰν γνωρισμάτων, ἐν τε τῇ συνδέσει καὶ τῷ συστήματι, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ἐν τῇ συνθέσει πρότερον ἐξετέθησαν ταῦτα. Διὰ τοῦτο ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν ὁ Δ. ἀποφεύγει τὰς ἐπαναλήψεις ταύτας. Ἀφοῦ ἀποκλήσῃσιν οἱ μαθηταὶ δεξιότητά τινα εἰς τὸ ἐξάγειν τὸ γενικόν, δοκιμάζομεν, ἂν δύνανται νὰ περιγράψωσι τὴν νέαν ἐννοιαν ἅμα τῷ πέρατι τῆς συνθέσεως, χωρὶς δηλονότι πρότερον νὰ συγκρίνωσι βῆτως τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους πρὸς ἀλλήλους. Τοῦτο κατορθοῦται, ἐὰν δηλωθῇ αὐτοῖς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι πᾶν, ἐν ᾧ συμφωνοῦσιν οἱ διάφοροι ἀντιπρόσωποι, πρέπει νῦν νὰ ποδίδῃται εἰς πάντας ὁμοῦ, ἐν τῇ παρὰδείγματι ἡμῶν π.χ. εἰς τὰ Ἀλεκτοριδώδη ἐν γένει. Ἐὰν δ' ἔμωσ φαίνεται αὐτοῖς δυσχερὴς ἡ σύντομος αὕτη ἀφαιρέσις, τότε ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς συγκρίσεως πάλιν καὶ ἐκτελοῦμεν τὴν ὅλην ἐργασίαν ἐν τῇ ἐκτάσει, ἥς ἀνωτέρω ἐδόθη ὑπόδειγμα. Εὐνόητον δ' εἶναι,

¹ * Ἄλλο ὅμοιον παράδειγμα παρατίθεται ἐν τῷ 6' παραρτήματι τοῦ τόμου τούτου, τῷ περιέχοντι τὰς ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας (Σ.Μ.).

ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει προκειμένου περὶ ἐννοιῶν καὶ ἄλλων μαθημάτων, ὅπως καὶ προκειμένου περὶ κανόνων καὶ νόμων. Ὅπου ἄρα δυνάμεθα νὰ ὑπερπηδήσωμεν τὴν Σύνδεσιν ἄνευ βλάβης, πράττομεν τοῦτο, ὅπου δ' ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι κατορθωτόν, καὶ εὐθύς ὥς ἴδωμεν, ὅτι ἡ παράλειψις αὕτη ἐπιφέρει δυσκολίας εἰς τοὺς μαθητάς, δίδομεν εἰς τὴν Σύνδεσιν τὸν τύπον, ὃν ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν.

3. Τὴν αὐτὴν μέθοδον, ἣν ἀκολουθοῦμεν ἐν τῇ εὐρέσει ἐννοιῶν οἰκογενειῶν, τάξεων, κλ. ἐφαρμόζομεν καὶ ὅταν πρόκειται περὶ τῶν λεγομένων μορφολογικῶν ἐννοιῶν π.χ. περὶ τῶν ἐννοιῶν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν φύλλων καὶ ἀνθέων, περὶ τῆς ταξιανθίας ἢ ταξιφυλίας, περὶ τῶν ποδῶν τῶν πτηνῶν κλ. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἀσχολούμεθα ἐπὶ ἐβδομάδας ὅλας ἢ μῆνας εἰς τὴν ἐξαγωγήν καὶ τελείαν συστηματοποίησιν τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων ἐννοιῶν. Τοιαύτη μονομερὴς ἐργασία ταχέως ὅα συνεπήγαστο τὴν ἀνίαν τῶν μαθητῶν καὶ ἐὰν οὗτοι εἶχον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν πραγματικὰ φυτὰ, καὶ οὐχὶ ἰχνογραφήματα, εἰκόνας ἢ προπλάσματα αὐτῶν. Οἱ μαθηταὶ προκειμένου περὶ ἐνὸς φυτοῦ π.χ. δὲν θέλουσι νὰ μάθωσι μόνον τὸ χεῖλος τῶν φύλλων ἢ ἂν αἱ ῥίζαι εἶναι ἀτρακτοεῖδεις ἢ κονδυλώδεις, ποώδεις ἢ ξυλώδεις, ἀλλ' ἐπιθυμοῦσι νὰ γνωρίσωσι πάντα τὰ σπουδαῖα τοῦ φυτοῦ μέρη καὶ τὰς ιδιότητας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο συνάπτομεν τὴν μορφολογίαν τῇ τελείᾳ ἐξετάσει τῶν ζώων, φυτῶν καὶ ὀρυκτῶν, σχηματίζομεν δὲ τὰς ἐννοίας, ὅταν ἐπιτρέψῃ τοῦτο τὸ γνωστὸν συγκεκριμένον ὕλικόν.

Διδάσκονται π.χ. οἱ μαθηταὶ ἐν τινὶ τοῦ σχολείου τάξει περὶ ἄμμιος τοῦ γλυφίδιου¹, πλὴν δὲ τῶν ἄλλων τοῦ φυτοῦ μερῶν περιγράφουσιν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως καὶ τὴν ταξιανθίαν αὐτοῦ, ὡς ἐξῆς περίπου: κατὰ τὴν θέσιν τῶν ἀνθέων ὑπομνησκει ἡμᾶς ἄμμι τὸ γλυφίδιον τὸ ἀλεξιβρόχιον. Ὅπως δηλ. ἐν τούτῳ ἀπὸ τῆς ῥάβδου ἐκπορεύονται ἐγκαρσίως πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἄνω μικρότερα ῥαβδία, ἅτινα ὑποβαστάζουσι τὴν ὀροφὴν αὐτοῦ, ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐ-

¹ Ἄμμι τὸ γλυφίδιον (Ammi Visnaga) εἶναι τὸ κοινῶς λεγόμενον δαῦκος ἢ καρίγανον, ὑπερ χρησιμοποιοῦσιν, ἰδίᾳ ἐν τοῖς Ἀθηναϊκοῖς ἐστιατορίοις, ὡς ὀδοντογλυφίδα. Πρβλ. Σπ. Μηλιαράκι, Ἐγγχειρίδιον Φυτολογίας ἐν σελ. 125 τῆς πέμπτῃς ἐκδόσεως. (Σ.Μ.).

τὸν τρόπον καὶ εἰς τὸ ἄμμι τὸ γλυφίδιον ἐξέρχονται ἐκ τοῦ καυλοῦ πολλοὶ μικροὶ μίσχοι πρὸς τὰ ἄνω· ἕκαστος δὲ τούτων φέρει ἐν ἀνθλίῳ. Μία μόνον διαφορά ὑπάρχει ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ῥάβδος τοῦ ἀλεξιθροχίου ἐκτείνεται περισσότερο πρὸς τὰ ἄνω, μάλιστα δὲ φθάνει ὑψηλότερον τῶν μικρῶν ῥαβδίων, ἐνῷ ὁ καυλὸς ἄμμιος τοῦ γλυφιδίου λήγει ἐκεῖ, ὁπόθεν ἄρχονται οἱ μίσχοι τῶν ἀνθέων. Ἡ ταξιανθία τοῦ ἄμμιος ἀποτελεῖ σκιαδίου.

Οὕτως ἐκτῆσαντο οἱ μαθηταὶ ἐποπτεῖαν τοῦ ἀνθους τούτου, οὐδεμίαν δ' ὅμως ἔννοιαν. Περιμένομεν λοιπόν, ἕως ὅτου τὸ πρόγραμμα ἐπιτρέψῃ ἡμῖν τὴν ἐξέτασιν καὶ ἄλλου φυτοῦ, οὕτινος τὰ ἀνθη ἀποτελοῦσι σκιαδίου. Τὸ φυτὸν τοῦτο εἶναι ἡ κερασέα. Καὶ ταύτην θὰ ἐξετάσωμεν ὡσαύτως ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως καὶ θὰ παραστήσωμεν κατὰ τὰ κύρια μέρη αὐτῆς, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν ταξιανθίαν, ἣν περιγράφουσιν οἱ μαθηταὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἀνωτέρω προκειμένου περὶ ἄμμιος τοῦ γλυφιδίου. Οὕτω δ' ἐκτῆσαντο οἱ μαθηταὶ δύο ἐποπτείας ταξιανθιῶν σκιαδία ἀποτελουσῶν καὶ δυνάμεθα ἐν τῷ ἐπομένῳ σταδίῳ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξαγωγήν τῆς σχετικῆς ἐννοίας.

Σκοπὸς ἀφαιρέσεως. Θὰ δείξωμεν διαπρὶς εἰς τὴν ταξιανθίαν ἄμμιος τοῦ γλυφιδίου καὶ τῆς κερασέας δυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὸ αὐτὸ ὄνομα.

Σύνδεσις. Μαθ. Ἐὰν ἀνθη εἶναι τεταγμένα εἰς ἀμφοτέρω τὰ φυτὰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Καὶ εἰς τὸ ἄμμι τὸ γλυφίδιον καὶ εἰς τὴν κερασέαν ἐκπορεύονται ἀπὸ ἐνὸς σημείου τοῦ καυλοῦ, ἢ ἐνὸς κλάδου πλείονες μίσχοι, ὡς τὰ πολλὰ ἰσομήκεις. Ἐκαστος δὲ τούτων φέρει εἰς τὸ ἄκρον ἐν ἀνθος. Διὰ τοῦτο δὲ χαρακτηρίζομεν τὴν ταξιανθίαν εἰς ἀμφοτέρω τὰ φυτὰ, ὡς σκιαδίου.

Σύστημα. Διδ. Τίς δύναται νῦν νὰ μοι περιγράψῃ ἐν σκιαδίῳ;

Μαθ. Ἐν τῷ σκιαδίῳ ἐκπορεύονται πολλοὶ μικροὶ μίσχοι ἀπὸ ἐνὸς σημείου τοῦ καυλοῦ ἢ ἐνὸς κλάδου. Οὗτοι εἶναι, ὡς τὰ πολλὰ, ἰσομήκεις καὶ εἰς τὸ ἄκρον φέρουσιν ἀνὰ ἐν ἀνθος. Σκιαδία εὐρίσκομεν εἰς τε τὴν κερασέαν καὶ εἰς ἄμμι τὸ γλυφίδιον.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δοθείσης ἄλλης εὐκαιρίας ἐξάγομεν τὰς ἐννοίας, σταφυλή, ὠσειδές, καρδιοειδές, πριονωτὸν φύλλον, κλ. Ἄφου δὲ σχηματισθῶσι συγγενεῖς ἔννοιαι, ἐν τῷ Συστήματι φέρομεν

αὐτὰς εἰς τὴν ὀρθὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν καὶ διακρίνομεν αὐστηρῶς ἀλλήλων, π.χ. βότρυς, στάχυς, σκιάδιον, κεφαλὴς, κύμα κλ. προκειμένου περὶ ταξιανθίας¹.

4. Καὶ ἐν τῇ Γραμματικῇ δ' ἐξάγομεν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως καὶ τοῦ Συστήματος ἐννοίας π.χ. περὶ τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν λέξεων, περὶ τῶν μερῶν τῆς προτάσεως καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς. Ἡ ἔννοια τοῦ ῥήματος θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ ὡς ἐξῆς περίπου.

Ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως εὐρίσκομεν μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ ἀναγράφομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀριθμὸν τινα καταλλήλων παραδειγμάτων :

1. Ὁ μῦς τρωγαλίζει. Ὁ κύων ὕλακτεῖ.
2. Ὁ μῦς εἶναι ζῶον τρωκτικόν. Ὁ κύων εἶναι ζῶον ἀρπακτικόν.
3. Ὁ μῦς εἶναι δειλός. Ὁ κύων εἶναι πιστός.

Ἐκαστον δὲ τῶν παραδειγμάτων τούτων ἔχομεν ἐρμηνεύσει ἤδη ἐν τῇ Συνθέσει ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἔννοιαν, ἣν πρόκειται μετὰ ταῦτα, ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως, νὰ ἐξαγάγωμεν. Οὕτω π.χ. τὸ πρῶτον, ὡς ἐξῆς· ἡ πρότασις : ὁ μῦς τρωγαλίζει, ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν· τὸ πρῶτον εἶναι ὁ μῦς, τὸ δεύτερον τρωγαλίζει. Ὁ μῦς εἶναι τὸ ὑποκείμενον διότι... Τὸ δεύτερον μέρος, τρωγαλίζει, λέγει ἡμῖν, τί ὁ μῦς, ἥτοι τὸ ὑποκείμενον πράττει. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ τρωγαλίζει λέγομεν ῥῆμα. Ἡ σχετικὴ πρὸς τοῦτο ἐρώτησις εἶναι : τί κάμνει ὁ μῦς ; ἐρωτῶμεν λοιπὸν διὰ τὸ ῥῆμα τοῦτο, διὰ τοῦ : τί κάμνει. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐρμηνεύουσιν οἱ μαθηταὶ καὶ τὰς ἄλλας προτάσεις· μετὰ ταῦτα ἔπεται ἡ Ἀφαίρεσις.

Σκοπὸς Ἀφαιρέσεως. Θὰ μάθωμεν πῶς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν πάντοτε ἐν μιᾷ προτάσει τὸ ῥῆμα.

Σύνδεσις. Μαθ. Τὸ ῥῆμα εἰς πάσας τὰς προτάσεις, ἃς ἐζητήσαμεν, λέγει τι περὶ τοῦ ὑποκειμένου, τί τοῦτο πράττει, τί εἶναι καὶ πῶς εἶναι. Διὰ τοῦτο δὲ προκειμένου περὶ τοῦ ῥήματος ἄλλοτε μὲν ἠρωτήσαμεν : τί κάμνει, ἄλλοτε : τί εἶναι καὶ ἄλλοτε : πῶς εἶναι.

Σύστημα. Διδ. Τίς δύναται νῦν ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἐρώτησίν μας ;

Μαθ. Τὸ ῥῆμα γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐπομένων : τοῦτο λέγει πάντοτε περὶ τοῦ ὑποκειμένου, τί κάμνει, ἢ τί εἶναι, ἢ πῶς εἶναι· διὰ

¹ Πρβλ. Σπ. Μηλιαράκι ἐνθ. ἀνωτέρω ἐν σελ. 28. (Σ.Μ.).

τοῦτο δὲ προκειμένου νὰ εὕρωμεν τὸ ῥῆμα ἐρωτῶμεν· τί κάμνει, τί εἶναι, ἢ πῶς εἶναι.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον φθάνομεν εἰς τὰς ἐννοίας, οὐσιαστικόν, ἐπίθετον, κυρίᾳ πρότασις, δευτερεύουσα πρότασις κλ. κλ.

2. Ἡ ἐξαγωγή κανόνων.

1. Ἐν τισι μαθήμασι, π. χ. τῇ Ἀριθμητικῇ καὶ τῇ Γραμματικῇ ἐξάγομεν ἐν τῇ Συνδέσει καὶ τῷ Συστήματι κανόνας.

Ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ π. χ. προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξαγωγὴν κανόνων περὶ Προσθέσεως, Ἀφαιρέσεως, Πολλαπλασιασμοῦ καὶ Διαίρεσεως κοινῶν καὶ δεκαδικῶν κλασμάτων. Ὅπως δ' ἐξαγάγωμεν τὸν κανόνα περὶ Προσθέσεως τῶν ἑτερονύμων κλασμάτων, προβαίνομεν ὡς ἑξῆς:

Ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως λύομεν σειρὰν ἀπλουστάτων παραδειγμάτων καὶ καταγράφομεν ταῦτα συνοπτικῶς, ὡς ἑξῆς ἐπὶ τοῦ πίνακος:

$$\frac{1}{2} \mu. + \frac{1}{4} \mu. = \frac{2}{4} \mu. + \frac{1}{4} \mu. = \frac{3}{4} \mu.$$

$$\frac{1}{2} \mu. + \frac{3}{10} \mu. = \frac{5}{10} \mu. + \frac{3}{10} \mu. = \frac{8}{10} \mu.$$

$$\frac{1}{2} \mu. + \frac{1}{5} \mu. = \frac{5}{10} \mu. + \frac{2}{10} \mu. = \frac{7}{10} \mu.$$

$$\frac{1}{4} \mu. + \frac{4}{5} \mu. = \frac{5}{20} \mu. + \frac{16}{20} \mu. = \frac{21}{20} \mu.$$

$$\frac{1}{4} \delta. + \frac{1}{3} \delta. = \frac{3}{12} \delta. + \frac{4}{12} \delta. = \frac{7}{12} \delta.$$

$$\frac{3}{4} \delta. + \frac{5}{6} \delta. = \frac{9}{12} \delta. + \frac{10}{12} \delta. = \frac{19}{12} \delta.$$

Ὅσῳ δὲ λύομεν ἕκαστον τῶν προβλημάτων τούτων ἐξαίρομεν συγχρόνως καὶ τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἐνεργείας ἡμῶν συμφώνως πρὸς ὅσα ἀνωτέρω ἐλέγομεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ «Ἀναπτύσσουσα καὶ παραστατικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας» (ἐν σελ. 152). Μετὰ ταῦτα ἔπεται ἡ Ἀφαίρεσις.

Σκοπὸς Ἀφαιρέσεως. Καὶ τώρα θὰ ἴδωμεν πῶς προσθέτομεν πάντοτε τὰ ἑτερονύμια κλάσματα.

Σύνδεσις. Μαθ. Ἐν τοῖς παραδείγμασιν ἡμῶν ἐτρέπομεν τὰ κλάσματα πάντοτε εἰς ὁμώνυμα, ἥτοι ἐδίδομεν εἰς ὅλα τὸν αὐτὸν παρο-

νομαστήν. Μετὰ τοῦτο προσεθέτομεν τὸν ἀριθμητήν, παρονομαστήν δ' ἀφήνομεν τὸν ἴδιον.

Σύστημα. Διδ. Τίς δύναται νῦν νά μοι σχηματίσῃ ἓνα κανόνα;

Μαθ. Ἐτερόνυμα κλάσματα προστίθενται, ἐάν τραπῶσι πρῶτον εἰς ὁμώνυμα, προστεθῶσιν οἱ ἀριθμηταί, ὁ δὲ παρονομαστής μείνῃ ὁ ἴδιος.

2. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξάγομεν καὶ πάντα ἄλλον κανόνα ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ. Μόνον κατὰ τὰ πρῶτα σχολικὰ ἔτη τὸ πρᾶγμα διαφέρει πῶς. Τὸ γενικὸν ἔγκειται ἐνταῦθα ἐν τούτῳ, ὅτι οἱ μαθηταὶ νῦν ἐκτελοῦσι δι' ἁπλῶν ἀριθμῶν τὰς πράξεις, ὥς πρότερον ἐξετέλουν ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ὠρισμένα πράγματα. Ἀντὶ 3 μολυβδοκόνδυλα καὶ 4 μολυβδοκόνδυλα κάμνουσιν 7 μολυβδοκόνδυλα, ἢ 3 δραχμαὶ ἐπὶ 4 δραχμάς κάμνουσι 12 δραχμάς, λέγουσι νῦν: 3 καὶ 4=7, 3 ἐπὶ 4=12 κ.λ. Τοιαῦται προτάσεις περιέχουσι γενικὸν τι καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεθα δικαιοῦτατα νὰ θεωρήσωμεν ταύτας καὶ ὡς κανόνας, διότι περιέχουσι τὸ κοινὸν πολλῶν ὁμοειδῶν παραδειγμάτων. Διὰ τοῦτο δ' εἶναι ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐκ τοιούτων νὰ ἐξάγωνται.

Ἄς ὑποθέσωμεν π. χ., ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ κανόνος $6+1=7$. Ἐν τῇ Συνθέσει ἔλαβον ἀφορμὴν οἱ μαθηταὶ ν' ἀποτελέσωσι τὸν ἀριθμὸν 7 ἐκ πολυειδῶν προσθέσεων χρησιμοποίησαντες πολλῶν εἰδῶν ἀντικείμενα. Οὕτω π. χ. ἐκεῖ ἐλέχθη: 6 μολυβδ. + 1 μολ. = 7 μολ., 5 μολ. + 2 μολ. = 7 μολ., ἔπειτα 6 κάστανά + 1 κάστ. = 7 κάστ., 5 κάστ. + 2 κάστ. = 7 κάστ. κ.λ. κ.λ.

Ταύτας τὰς μερικὰς περιπτώσεις πρέπει νῦν νὰ γενικεύσωμεν ἐν τῇ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως.

Σκοπὸς Ἀφαιρέσεως. Θὰ ἴδωμεν τώρα τί καὶ τί κάμνουν 7.

Σύνδεσις α. Μαθ. 6 μολ. + 1 μολ. = 7 μολ.

6 κάστ. + 1 κάστ. = 7 κάστ.

Σύστημα α. Διδ. Τί κάμνει λοιπὸν $6+1$:

Μαθ. $6+1=7$.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κερδαίνομεν καὶ τὰς προτάσεις: $5+2=7$, $4+3=7$, $3\times 4=12$, $7\times 7=49$ κ.λ. κ.λ.

Τὸ ἰδιόρρυθμον τῆς περιπτώσεως ταύτης ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι αἱ συγκεκριμέναι μερικαὶ περιπτώσεις δὲν συγκρίνονται πρὸς ἀλλήλας,

ὥπως συμβαίνει ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει κατὰ τὴν ἐξαγωγήν κανόνων. Μᾶλλον δ' ἐπιμένομεν εἰς τοῦτο, ὥπως οἱ μαθηταὶ ἐπαναλάβοισι πολλάκις ἐπαλήθως τὴν αὐτὴν προᾶξιν καὶ μάλιστα ἐκάστοτε ἐπὶ νέων πραγμάτων, ἐπὶ νέων ἀντικειμένων. Οὕτω δ' ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ γεγονός, ὥπως κατὰ τὴν γένεσιν ψυχικῶν ἐννοιῶν. Αἱ παραστάσεις τῶν ὀρισμένων ἀριθμητικῶν σχέσεων ἐμφανίζονται πολλάκις, οὕτω δ' ἀποκτῶσι τὴν μεγίστην δυνατὴν σαφήνειαν· αἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων τοῦναντίον ἐναλλάσσονται ἐν ἐκάστη περιπτώσει, διὰ τοῦτο δ' εἶναι καὶ ὀλιγώτερον σαφεῖς. Οὕτω δ' ἐπὶ τέλους ἀποχωρίζονται αἱ παραστάσεις τῶν ἀπλῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν σαφέστατα τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο δύνανται εὐκόλως καὶ καθ' ἑαυτάς νὰ παρασταθῶσιν. Οὕτω δ' ἐπιτελεῖται ἡ ἀφαίρεσις.

Τὴν πνευματικὴν ταύτην ἐνέργειαν μετὰ τῆς διὰ τὴν διδασκαλίαν σημασίας καὶ σπουδαιότητος αὐτῆς διέγνω ἤδη ὁ Pestalozzi, ὅστις ἐδίδασκεν: «Ὅταν ἡ μήτηρ θέτῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παιδὸς ἐπὶ τῆς τραπέζης πρὸς ἀρίθμῃσιν ὕσπρια, φύλλα, λιθάρια, ξυλάρια, ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο, δὲν πρέπει δεικνύουσα αὐτῷ ἐν τῶν ἀντικειμένων τούτων νὰ λέγῃ τοῦτο εἶναι ἓν, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἓν ξυλάριον, τοῦτο εἶναι ἓν λιθάριον κ.λ. καὶ ὅταν δεικνύῃ αὐτῷ δύο τοιαῦτα ἀντικείμενα, δὲν πρέπει νὰ λέγῃ, τοῦτο εἶναι 2 φορές 1, ἢ 2, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι 2 φορές 1 λιθάριον, 1 φύλλον ἢ 2 λιθάρια, 2 φύλλα κ.λ.

Ὅταν λοιπὸν ἡ μήτηρ διδάσκῃ τὸν παῖδα νὰ διακρίνῃ καὶ ὀνομάζῃ διάφορα ἀντικείμενα, π. χ. ὕσπρια, λιθάρια, φύλλα κ.λ. ὡς 1, 2, 3 κ.λ., παραμένουσι πάντοτε αἱ λέξεις 1, 2, 3 ἀμετάβλητοι, ἐνῶ τοῦναντίον αἱ λέξεις ὕσπρια, λιθάρια, ξυλάρια ἐναλλάσσονται, μεταβαλλομένου τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ φέρει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ὡς 1, 2, 3· διὰ ταύτης δὲ τῆς συνεχοῦς παραμονῆς τοῦ ἐνός καὶ τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς τοῦ ἄλλου, ἀποχωρίζεται παρὰ τῷ παιδί ἡ ἀφρημένη ἐννοια τοῦ ἀριθμοῦ, ἥτοι ἡ ὀρισμένη συνείδησις τῶν σχέσεων τοῦ περισσοτέρου ἢ ὀλιγώτερου, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα παρίστανται εἰς τὸν παῖδα, ὡς περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα».

3. Διὰ τὴν μορφὴν ταύτην τῆς γενικεύσεως, ἃς τονισθῇ ἰδιαιτέρως, ὅτι αὕτη εὐκόλως ἐπιτυγχάνει ἄνευ εἰδικῆς συγκρίσεως, ὅταν τις

ὀλίγον προχωρήσῃ. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα εἰς πολλές περιπτώσεις, τὰς ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως ἐπὶ ὠρισμένων πραγμάτων τελεσθείσας πράξεις νὰ ἐπαναλάβωμεν ἀμέσως μεθ' ἁπλῶν ἀριθμῶν παραιτούμενοι τῆς συνθέσεως ἢ συγκρίσεως αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα, ἀντὶ μετὰ τὸ πέρας τοῦ δευτέρου σταδίου νὰ προκαλέσωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ τακτοποιήσωσι τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ, ὡς ἐξῆς :

$$2 \times 3 \text{ ξυλάρια} = 6 \text{ ξυλάρια}$$

$$2 \times 3 \text{ λιθάρια} = 6 \text{ λιθάρια}$$

$$2 \times 3 \text{ λεπτά} = 6 \text{ λεπτά}$$

$$2 \times 3 \text{ κάστανά} = 6 \text{ κάστανά}$$

$$2 \times 3 \text{ ἄρα} = 6$$

προκαλοῦμεν ἀπλῶς τοὺς μαθητὰς νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν σειρὰν χωρὶς νὰ λέγωσι ξυλάρια, λιθάρια, λεπτά, κάστανά κ.λ. ἤτοι :

$$1 \times 3 = 3$$

$$2 \times 3 = 6$$

$$3 \times 3 = 9 \quad \kappa.λ.$$

Ὁ διδάσκαλος δ' ὅμως ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι τὸ ἐνταῦθα γινόμενον εἶναι συντόμευσις τῆς κανονικῆς μεθοδικῆς ἐπεξεργασίας· ὡσαύτως δ' ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τὴν τελείαν καὶ κανονικὴν τῆς διδασκαλίας πορείαν, ὥπως, παρουσιαζομένων δυσχερειῶν τινων, ἀκολουθήσῃ ταύτην διὰ τὸ ἀσφαλέςτερον.

3. Καὶ ἐν τῇ Γραμματικῇ ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν κανόνας ἀναφερομένους εἰς τὴν ὀρθογραφίαν, τὴν στίξιν καὶ τὸ τυπικὸν τῆς γραμματικῆς. Τίνα ὁδὸν θ' ἀκολουθῶμεν ἐνταῦθα δεικνύομεν ἐν τῷ ἐπομένῳ, ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς ὀρθογραφίας λαμβανόμενῳ, παραδείγματι. Ἀς ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι πρόκειται νὰ ἐξαχθῇ ὁ κανὼν : πᾶσα βραχεῖα συλλαβὴ τονιζομένη δέχεται ὀξεῖαν.

Ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συνθέσεως ἀνευρίσκομεν μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ καταγράφομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος πρῶτον λέξεις, ἐν αἷς ὑπάρχει ε δεχόμενον ὀξεῖαν ἐν τῇ ληγούσῃ, παραληγούσῃ καὶ προπαραληγούσῃ, π. χ. :

ἐν, χθές, λέξις, θέσις, θέλω, τέλος, θέλησις κ.λ.

Μετὰ ταῦτα ἐφιστῶμεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν ἐπὶ ἐκάστης τῶν λέξεων τούτων, τίς συλλαβὴ τονίζεται, τί γράμμα ἐν ταύτῃ ὑπάρχει, καὶ τίνα τόνον τὸ γράμμα τοῦτο δέχεται. Ἡ

ἐργασία ἡμῶν λαμβάνει ἐνταῦθα τὸν ἐπόμενον περίπου τύπον :

Διδ. Νά μοι εἴπῃ εἰς τί παρατηρεῖ εἰς τὴν πρώτην λέξιν.

Μαθ. Βλέπω, ὅτι ὑπάρχει ε τονιζόμενον ἐν τῇ ληγούσῃ καὶ δεχόμενον ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· εἰς ἄλλος νά μοι εἴπῃ τί παρατηρεῖ εἰς τὴν δευτέραν λέξιν.

Μαθ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς παραδείγμασιν. Εἴτα προχωροῦμεν :

Σκοπὸς Ἀφαιρέσεως. Διδ. Καὶ τώρα, θς ἴδωμεν τί παρατηρήσαμεν εἰς ὅλας αὐτάς τὰς λέξεις.

Σύγκρισις. Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι εἰς τὰς λέξεις : ἔν, γθές, λέξις, θέσις κ.λ. ὑπάρχει ε τονιζόμενον, πανταχοῦ δ' ἐθέσαμεν ὀξεῖαν.

Σύστημα. Διδ. Κανὼν ;

Μαθ. Πᾶσα συλλαβὴ ἔχουσα ε τονιζόμενον δέχεται ὀξεῖαν.

Τελείως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προβαίνομεν, ὅπως ἐξαγάγωμεν τὸ δεύτερον γενικόν : πᾶσα συλλαβὴ ἔχουσα ο τονιζόμενον δέχεται ὀξεῖαν καὶ εἴτα συνδέοντες τὰ δύο ταῦτα γενικὰ εὐρίσκομεν κατ' ἀρχὰς τὴνδε : πᾶσα συλλαβὴ ἔχουσα ε ἢ ο τονιζόμενον δέχεται ὀξεῖαν καὶ τέλος : πᾶσα βραχεῖα συλλαβὴ τονιζομένη δέχεται ὀξεῖαν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προβαίνομεν καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει, ὅταν θέλωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν οἷονδήποτε γραμματικὸν κανόνα.

3. Ἡ ἐξαγωγή νόμων.

1. Ἄλλην μορφήν τοῦ γενικοῦ εἶδομεν καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (σελ. 132) καὶ ἀνωτέρω τοὺς νόμους. Νόμοι πρέπει νὰ ἐξάγωνται καὶ ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολείῳ, ἰδίᾳ δ' ἐν τοῖς φρονηματιστικοῖς, ὅπως διδασκῶσιν οἱ μαθηταὶ νὰ γνωρίζωσι καὶ διακρίνωσι τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ (πρβλ. τόμ. I ἐν σελ. 342). Τὸ παραμύθιον π. γ. ὁ πτωχὸς καὶ ὁ πλούσιος¹ παρέχει κατὰλληλον ὕλην πρὸς ἐξαγωγήν τοῦ ἡθικοῦ παραγγέλματος : ἔχεις πολλὰ, δίδε ἀφθόνως, ἔχεις ὀλίγα, δίδε ὀλίγα,

¹ Πρβλ. Παραμύθια, ἧτοι Ἀναγνωστικὸν βιβλίον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐρ-
 βαρτιανῆς σχολῆς τευχὸς Β' διὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ ἑ' σχολικοῦ ἔτους
 ὑπὸ Γεωργακάκη καὶ Παυλίδου ἐν σελ. 42 καὶ ἐξ. (Σ. Μ.).

ἀλλὰ μετ' ἀγαθῆς καρδίας. Ἡ ῥῆσις αὕτη δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὡδὲ πῶς.

Σκοπὸς Ἀφαιρέσεως. Θὰ ἴδωμεν τώρα πῶς πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ δίδωμεν εἰς τοὺς ἄλλους.

Σύνδεσις. Διδ. Τὸ παράδειγμα πρὸς τοῦτο μᾶς δίδει ὁ πτωχός, τὸν ὁποῖον εἶδομεν εἰς τὸ παραμῦθόν μας.

Μαθ. Ὁ πτωχὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἀγαθὸν Θεὸν νὰ φάγῃ, παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν κλίνην του, τὸν περιεποιήθη πολὺ, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ὀλίγα πράγματα εἶχεν. Αὐτὸ μᾶς ἀρέσκει.

Διδ. Τίς γνωρίζει καὶ ἄλλον, ὁ ὁποῖος ἔπραξε τὸ αὐτό;

Μαθ. Τὸ κοριτσάκι, τὸ ὁποῖον εἶδομεν εἰς τὸ πρῶτο πρῶτο παραμῦθόν μας¹. Καὶ αὐτὸ ἦτο πτωχόν, καὶ ὅμως ἔδωκεν εἰς ἕνα πτωχὸν γέροντα τὸν ἄρτον του. Εἰς ἕνα παιδάκι ἔδωκε τὸ φορεματάκι του, εἰς ἕνα ἄλλο τὴν ποδίτσαν του καὶ τέλος εἰς τὸ τρίτον τὸ ὑποκαμισάκι του. Ἐδῶκε λοιπὸν, ὅ,τι εἶχεν εἰς ἄλλους πτωχοὺς ἀνθρώπους. Διὰ τοῦτο δὲ μᾶς ἤρεσκε παρὰ πολὺ.

Διδ. Σεῖς ὅμως γνωρίζετε καὶ ἕνα, ὁ ὁποῖος ἔκαμεν ὅλως διόλου τὸ ἀντίθετον.

Μαθ. Αὐτὸς εἶναι ὁ πλούσιος εἰς τὸ παραμῦθόν μας. Αὐτὸς εἶχε πολλὰ φαγητά, μεγάλην οἰκίαν, πολλὰ δωμάτια καὶ πολλὰς κλινὰς κενάς. Ἀλλ' ὅμως ἐξεδίωξε τὸν ἀγαθὸν Θεὸν χωρὶς νὰ του δώσῃ τίποτε· αὐτὸ δὲν μας ἀρέσκει.

Διδ. Τίνες ἄνθρωποι λοιπὸν ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς καὶ τίνες δὲν μας ἀρέσκουσιν;

Μαθ. Ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δίδουσιν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι δύνανται, πρὸ πάντων, ὅταν καὶ οἱ ἴδιοι εἶναι πτωχοί· τοὺναντίον δὲν ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ πολλὰ ἔχουσι, δὲν δίδουσι τίποτε εἰς τοὺς πτωχοὺς.

Σύστημα. Διδ. Τί πρέπει λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ κάμνωμεν;

Μαθ. Ὁφείλομεν νὰ δίδωμεν εἰς τοὺς ἄλλους καὶ ὀλίγα ἂν ἔχωμεν.

Διδ. Καὶ ὅταν ἔχωμεν πολλὰ;

Μαθ. Πρέπει πολλὰ νὰ δίδωμεν.

Διδ. Αὐτὸ δυνάμεθα συντόμως νὰ εἴπωμεν ὡς ἐξῆς: ἔχεις πολλὰ,

¹ Πρβλ. ἐνθ. ἀν. σελ. 1 καὶ ἐξ. τοῦ πρώτου τεύχους. (Σ. Μ.)

δίδε ἀφθόνως· ἔχεις ὀλίγα δίδε ὀλίγα, ἀλλὰ μετ' ἀγαθῆς καρδίας.

2. Ἀνάλογα παραδείγματα δύνανται νὰ εὑρῇ ὁ βουλόμενος, ἐκ τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων, ἐν ταῖς ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ πρώτου τόμου ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις ἐν σελ. 427—8, 438—9, καὶ 533—4. Ἐκ δὲ τῆς Φυσικῆς Πειραματικῆς ἐν σελ. 445—6, 446—8, 451—2, 459, 471, 474. Πρβλ. περαιτέρω καὶ τὰς ἐν τῷ 6'. παραρτήματι τοῦ τόμου τούτου ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας.

3. Ἔτερον μάθημα, ὅπερ ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν καὶ πρὸ πάντων περὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων (πρβλ. ἐν σελ. 63) εἶναι ἡ Γεωγραφία. Διὰ τοῦτο δὲ φροντίζομεν καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν τῇ Φυσικῇ Πειραματικῇ, ὅπως ἐξάγωμεν νόμους.

Ἡ ὁδὸς εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς ἐκείνην, ἣν ἠκολουθήσαμεν προηγουμένως ἐν τῇ Πειραματικῇ Φυσικῇ. Τοῦ λόγου ὄντος π.χ. περὶ Λαυρίου ἔμαθον οἱ μαθηταί, ὅτι ἡ Γῆ κρύπτει πλούσια μεταλλεύματα, ἰδίᾳ μολύβδου, ὅτι ταῦτα ἐκμεταλλεύονται σήμερον οἱ ἄνθρωποι καὶ ὅτι διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης μέγα πλῆθος ἐργατῶν κερδαίνει τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀνγκαῖα χρήματα. Ἄλλοτε ἔμαθον οἱ μαθηταί ἡ μανθάνουσιν, ὅτι τὸ Πεντελικόν, ἡ Πάρος, ὁ Ταύγετος παρέχουσιν ἀφθονον καὶ ἀλλιστον μάρμαρον, οἱ δὲ κάτοικοι ἐργαζόμενοι ἐν τοῖς ἐνταῦθα λατομείοις πορίζονται τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον περαιτέρω τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς Νάξου μανθάνουσι περὶ σμύριδος καὶ τῆς περὶ τὴν ἐξαγωγὴν ταύτης ἐργασίας τῶν κατοίκων τῆς νήσου, περὶ Κύμης ἡ Ποντοηρακλείας, γνωρίζουσι τὰ ἐνταῦθα ἀνθρακωρυχεῖα καὶ τὴν σχετικὴν τῶν κατοίκων τῶν μερῶν τούτων ἐνασχόλησιν. Μαθηταί τινες δὲ θὰ ἀνέγνωσαν ἱσως που ἡ θὰ ἤκουσαν κατὰ τινα εὐκαιρίαν περὶ ἀναλόγου σχέσεως παρατηρουμένης καὶ ἐν ἄλλαις χώραις μεταξὺ τῶν θησαυρῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Γῆς καὶ τῆς ἐνασχολήσεως τῶν κατοίκων. Ὅσάκις τοιαῦτα φαινόμενα παρουσιάζονται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ (ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως) ὁ διδάσκαλος ἐφιστᾷ πάντοτε τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Γῆς ἐνταῦθα εἶναι τοιοῦτον ἢ τοιαῦτον, ἀνάλογος δὲ πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, εἶναι καὶ ἡ τῶν κατοίκων τοῦ τόπου τούτου ἐνασχόλησις. Οὕτω τίθενται αἱ βάσεις διὰ τὴν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαίρέσεως ἐξαγωγὴν τοῦ σχετικοῦ νόμου.

Σκοπὸς Ἀφαιρέσεως. Δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν σχέσιν τινὰ μεταξὺ τῆς ποιότητος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς γῆς ἐν τινι χώρᾳ καὶ τῆς ἐνασχολήσεως τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Σύνδεσις. Μαθ. Ἐν τῷ Λαυρίῳ ὑπάρχουσι πλούσια ὀρυκτεῖα μόλυβδου· διὰ τοῦτο δὲ πολλοὶ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται ἐκεῖ εἰς τὴν ἐξαγωγήν καὶ τὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀποστολὴν τοῦ μετάλλου τούτου. Ἐν τῇ Πεντέλῃ, Πάρῳ, Ταυγέτῳ κ.λ. εὐρίσκεται ἀφθονώτατον καὶ κάλλιστον μάρμαρον, πολλοὶ δὲ καὶ ἐνταῦθα καταγίνονται εἰς τὰ μεγάλα τοῦ μαρμάρου λατομεῖα, ἅτινα εἰς τὰ μέρη ταῦτα εὐρίσκονται. Ἐν τῇ Νάξῳ εἰς πολλὰ μέρη εὐρίσκεται ἀφθονος καὶ ἀρίστη σμύρις, οἱ δὲ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἐξαγωγήν αὐτῆς, οὕτω δὲ μέγας ἀριθμὸς οἰκογενειῶν κερδαίνει τὸν ἐπιούσιον ἄρτον.

Διδ. Κατὰ ταῦτα τίνα ἐπίδρασιν ἐξασκεῖ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Γῆς ἐπὶ τὴν ἐργασίαν τῶν ἀνθρώπων;

Μαθ. Εἰς πάντας τοὺς τόπους τούτους οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται, ὥπως εὐρωσι καὶ ἐπεξεργασθῶσι τὰς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Γῆς τῶν μερῶν τούτων εὐρισκομένας ὕλας.

Διδ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τί συμβαίνει εἰς ἄλλα μέρη π.χ. εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῆς Ἀττικῆς, τὴν Κρήτην κ.λ.;

Μαθ. Ἀλλαχοῦ μὲν δὲν εὐρέθη ὕλη τις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Γῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἐκμετάλλευσις θὰ ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντας· ἀλλαχοῦ εὐρέθη, ἀλλ' εἰς τόσον μικρὰν ποσότητα ἢ κακὴν ποιότητα, ἥ τόσα ἔξοδα χρειάζονται πρὸς μεταφορὰν αὐτῆς εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τοὺς τόπους τῆς καταναλώσεως, ὥστε οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον κέρδος, ὅλως δυσανάλογον πρὸς τοὺς κόπους καὶ τὰς δαπάνας, ἀπομένει εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ἐξαγάγῃσι τὴν ὕλην ταύτην. Διὰ τοῦτο ἐνταῦθα προτιμῶσιν οἱ ἄνθρωποι ν' ἀσχοληθῶσι περὶ ὅ,τι δήποτε ἄλλο, τὴν γεωργίαν, κτηνοτροφίαν, ἐμπόριον, ναυτιλίαν, καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Γῆς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἐνασχόλησιν τῶν κατοίκων.

Σύστημα. Διδ. Καὶ τώρα τίς δύναται νὰ σχηματίσῃ ἓνα νόμον, ὅστις νὰ φανερώνῃ τὴν σχέσιν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Γῆς καὶ τῆς ἐνασχολήσεως τῶν κατοίκων τύπου τινός;

Μαθ. Ἡ ἐνασχόλησις τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλὰς ἀπό-

μεις ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Γῆς τῶν μερῶν, εἰς τὰ ὅποια οὗτοι κοινοῦσιν· οἱ ἄνθρωποι δηλαδὴ πλειστάκις ἀσχολοῦνται περὶ τὴν εὕρεσιν καὶ κατεργασίαν τῆς ὕλης, ἐξ ἧς ἀποτελεῖται ὁ στερεὸς φλοιὸς τῆς Γῆς. Ὅπου ὑπάρχουσι μέταλλα ἀσχολοῦνται περὶ τὴν μεταλλωρυχίαν, ὅπου ἄνθρακες περὶ τὴν ἀνθρακωρυχίαν, ὅπου τέλος μάγμαρα περὶ τὴν ἐξαγωγήν αὐτῶν, κλ. Εἰς πολλὰ μέρη καὶ κατεργάζονται τὰς ἐξαγομένας ὕλας, ἀλλαχοῦ δ' ὅμως ἀποστέλλουσιν αὐτὰς εἰς μεγάλας ποσότητας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὅπου ὑπάρχουσιν ἀφθονώτερα τὰ μέσα τῆς κατεργασίας.

4. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον ἐξάγομεν καὶ τοὺς ἐξῆς νόμους ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπεξεργασίαν ἄλλων νομῶν, χωρῶν κλ.

Ποταμοὶ καὶ ὁροσειραὶ εἶναι φυσικὰ τῶν χωρῶν ὅρια· κοιλάδες ἀποτελοῦσι φυσικὰς πρὸς ἐπικοινωνίαν ὁδοὺς. Ὅπου διασταυροῦνται πολλοὶ σιδηρόδρομοι ἢ πολλὰ ὁδοὶ ἰδρύνονται ἀκμάζουσαι πόλεις. Ὅπου ἀκμάζει ἡ βιομηχανία ἀκμάζει καὶ τὸ ἐμπόριον. Χῶραι καὶ τόποι, ἐν οἷς ἀκμάζει ἡ βιομηχανία, εἶναι πυκνότερον κατοικημένοι ἐκείνων, ἐν οἷς οὐδεμία βιομηχανία ὑπάρχει. Ἡ γεωργία ἀπαιτεῖ ὀλιγωτέρους ἀνθρώπους, τρέφει δ' ὅμως καὶ ὀλιγωτέρους τῆς βιομηχανίας. Ἡ εὐφορία τοῦ ἐδάφους ἐξαρτᾶται οὐχὶ μόνον ἀπὸ τὸ κλίμα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν φιλεργίαν τῶν κατοίκων. Δασώδεις τόποι διακρίνονται διὰ τὸ ὑγιὲς κλίμα αὐτῶν κλ. κλ.

4. Ὁ σχηματισμὸς ἀτομικῶν ἐννοιῶν.

1. Ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ Ἱστορίᾳ εἶναι καλόν, πλὴν τῶν νόμων, περὶ ὧν ἄρτι ἐγένετο λόγος, νὰ φροντίσωμεν καὶ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ ἀτομικῶν ἐννοιῶν (πρβλ. I τόμ. ἐν σελ. 120 καὶ ἐξ.). Τὰς γεωγραφικὰς ἀτομικὰς ἐννοίας δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν καὶ ἐννοίας τοπειῶν· συνενουοῖ δ' αὐταὶ πάντα τὰ στοιχεῖα μιᾶς κοιλάδος, ἐνὸς νομοῦ ἢ καὶ ὁλοκλήρου χώρας, ἅτινα ἔχουσιν ἰδιόζουσαν σπουδαιότητα διὰ τὴν κοιλάδα, τὸν νομὸν ἢ τὴν χώραν ταύτην ἀπὸ τινος ἀπόψεως (πρβλ. I τόμ. ἐν σελ. 125). Ἱστορικὰς δ' ἀτομικὰς ἐννοίας χαρακτηρίζομεν τὸ μὲν τὴν σύνταμον περίληψιν τῶν καταστάσεων καὶ γεγονότων, ἅτινα ἰδιόζουσιν ἐποχῇ τινι καὶ ἅτινα ἔχουσι μεγάλην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ πρόοδον (τόμ. I ἐν σελ. 125 καὶ 126), τὸ δὲ χαρακτηρισμοὺς ἱστορι-

κῶν προσώπων. Τοιαῦται ἀτομικαὶ ἔννοιαι, γεωγραφικαὶ τε καὶ ἱστορικαὶ, ἔχουσι ταύτην πρὸ πάντων τὴν σημασίαν, ὅτι διὰ τούτων οἱ μαθηταὶ ἐντυποῦσι βαθύτερον τὰ κύρια σημεῖα, ὅτι εὐκολώτερον δύνανται νὰ ἐπισκοπῶσι καὶ συγκρατῶσι τὴν διδασκασθῆσαν ὕλην καὶ τέλος, ὅτι τελειότερον διορῶσι τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἐξετασθέντων σχέσιν.

2. Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι ὁ σχηματισμὸς ἀτομικῶν ἐννοιῶν διαφέρει τῆς ἐξαγωγῆς γενικῶν ἐννοιῶν. Τοῦτο δ' εἶναι φυσικόν. Διότι αἱ ἀτομικαὶ ἔννοιαι ἀναφέρονται εἰς ἓν μόνον ἀντικείμενον, εἰς ἓν μόνον ἄτομον, πολλάκις δὲ καὶ εἰς μίαν μόνον ἐποπτεῖαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ σπανίως δύνανται νὰ σχηματισθῶσι διὰ τῆς συγκρίσεως· πολλῷ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη ἐκ τοῦ ὅλου πλήθους τοῦ συγκριμένου ὕλικου νὰ ἐξάρωμεν τὸ σπουδαῖον, τὸ οὐσιώδες. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ πρᾶγμα φαίνεται δύσκολον εἰς τὸν μαθητὴν, διότι οὗτος νομίζει τι σπουδαῖον, ὅπερ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως, ἀφ' ἧς ἐξετάζομεν τὸ ἀντικείμενον, γεγονὸς κ.λ. ὅπως δευτερεύουσιν σημασίαν κέκτῃται καὶ ὅπως ἐπουσιῶδες εἶναι. Τούτου ἕνεκα ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπαναφέρῃ πάντοτε εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ τὸν τεθέντα σκοπὸν καὶ νὰ ὑποβοηθῇ αὐτὸν ἐν τῇ ἐκλογῇ καὶ εὐρέσει τῶν καταλλήλων γνωρισμάτων. Ἐπειδὴ δ' οὕτως, ὅπως ἤδη εἴπομεν, ἀμέσως καταλήγομεν εἰς τὴν ἔννοιαν, δὲν εἶναι δυνατόν ἐνταῦθα νὰ χωρισθῶσιν ἀλλήλων τὰ δύο στάδια, τὸ τῆς Συνδέσεως καὶ τοῦ Συνστήματος. Διὰ τοῦτο, προκειμένου περὶ τοῦ σχηματισμοῦ ἀτομικῶν ἐννοιῶν, ποιούμεθα λόγον ἀπλῶς περὶ Ἀφαιρέσεως, χωρὶς νὰ ζητῶμεν νὰ διακρίνωμεν ἀκριβῶς τὰ δύο εἰρημένα στάδια.

3. Ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ παρόντος ἔργου, ἐν σελ. 122—124 ὑπάρχει παράδειγμα ἀτομικῆς ἐννοίας ἐξαχθείσης ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ, ἐκεῖ δὲ παραπέμπομεν καὶ νῦν.

4. Ὅπως δ' ὅμως ἀνωτέρω εἶδομεν, ἀτομικὰς ἐννοίας ἐξάγομεν καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὡς παράδειγμα πρὸς τοῦτο ἐκλέγομεν τοὺς Περσικοὺς πολέμους. Ὡς σκοπὸς Ἀφαιρέσεως δύναται νὰ τεθῇ ἐνταῦθα ὁ ἑξῆς: Θὰ ἐξετάσωμεν σήμερον συντόμως τὴν αἰτίαν τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν. Τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ θὰ καταλήξῃ ἡ κοινὴ ἔρευνα τοῦ τε διδασκάλου καὶ τῶν μαθητῶν, θὰ εἶναι πύθε περίπου:

Οἱ Πέρσαι λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς βοήθειας, ἣν ἀπέστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἑρετριεῖς εἰς τοὺς ἀποστατήσαντας Ἴωνας, ἤθελον νὰ ἐκστρατεύωσι καθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ὑποδουλώσωσιν αὐτήν. Τρεῖς μεγάλοι ἐκστρατεῖαι ἐγένοντο, ἡ μὲν πρώτη ὑπὸ τὸν Μαρθόνιον, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ δύο γενναίους στρατηγοὺς τοῦ Δαρείου, ἡ δὲ τρίτη ὑπ' αὐτὸν τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ξέρξην. Εἰς τὰς συναφθείσας δ' ὅμως μάχας, ἐν Μαράθωνι τῷ 490, ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Σαλαμῖνι τῷ 480, καὶ ἐν Πλαταιαῖς τῷ 479 οἱ στρατοὶ τοῦ Ξέρξου κατησχύνθησαν καὶ ἡττήθησαν, ἀναγκασθέντες νὰ καταλίπωσιν ἥσυχον τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους. Οὗτοι δ' ὅμως ἤθελον νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τοὺς ἐν ταῖς νήσοις καὶ ταῖς παραλίαις τῆς Μ. Ἀσίας οἰκοῦντας Ἕλληνας καὶ πρὸς τοῦτο ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν Περσῶν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀσίαν. Ἡ νίκη δ' ἦν ἤρανο ἐν Μυκάλῃ τῷ 479 ἐπεσφράγισε τὴν πᾶνωλεθρίαν τῶν Περσικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων.

5. Ἀλλ' ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δὲν πρόκειται περὶ συντόμου χαρακτηρισμοῦ μόνον γεγονότων, ἀλλὰ καὶ προσώπων ἱστορικὴν σπουδαιότητα ἔχοντων, πολλάκις δὲ καὶ λαῶν ὄλων καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς δ' οὗτος ἀποτελεῖ ὡσαύτως ἀτομικὴν ἔννοιαν. Οὕτω κατὰ τὴν ἐμβάθυνσιν, ἣν κάμνομεν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Περσικῶν πολέμων, ἐξετάζομεν πλὴν ἄλλων ἀκριβέστερον τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Εὐρυβιάδου, τοῦ Παυσανίου, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν. κ.λ. Ἐν τῇ ἐρεύνῃ δ' ἡμῶν ταύτῃ εὐρίσκομεν, ὅτι ὁ Μιλτιάδης διακρίνεται διὰ τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ δεξιότητα καὶ τὴν γενναιότητα, τὸ προαρκτικὸν καὶ πῶς ἐγώιστικόν. Ἐν τῷ Θεμιστοκλεῖ εὐρίσκομεν ὡσαύτως γενναιότητα καὶ διορατικότητα μεγάλην συνδεομένην μετὰ πανουργίας, ἀλλὰ καὶ μεγάλης πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως. Ὁ Εὐρυβιάδης ἐμφανίζεται ἡμῖν ὡς γνήσιος Σπαρτιάτης, γενναῖος μὲν ἐν τῷ ἀγῶνι, ἀλλὰ τραχὺς τοὺς τρόπους, πρὸς δὲ καὶ ἀναποφάσιτος. Ὁ Παυσανίας δεικνύεται γενναῖος ἐν Πλαταιαῖς, ἀλλ' εἶναι σφόδρα ἐγώιστῆς καὶ φιλοδοξῶς· ὁ ἐγώισμός δὲ καὶ ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ παράγουσιν αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ τολμήτῃ τὸ μέγιστον τῶν δεινῶν, τὴν προδοσίαν τῆς πατρίδος. Οἱ Ἀθηναῖοι

δεικνύουσι πανταχοῦ μεγάλην γενναιότητα, μεγάλην ἀφιλοκέρδειαν, πρὸ πάντων προμαχοῦσι καὶ προκινδυνεύουσι καὶ τὰ πάντα θυσιάζουσιν εἰς τὸν κοινὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος βωμόν. Οἱ Σπαρτιῆται εἶναι γενναῖοι μὲν, ἀλλὰ βραδεῖς καὶ δυσκίνητοι, πολὺ μὲν φροντίζοντες περὶ τῆς ἑαυτῶν, ὀλίγον δὲ περὶ τῆς τῶν ἄλλων Ἑλληνῶν σωτηρίας.

Ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαίρεσεως συντόμως ἐπαναμβάνονται τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα σημεῖα, ἀναφερομένων ἐκ τῆς Ἰστορίας τῶν σχετικῶν γεγονότων, ἐξ ὧν τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐξήχθησαν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ Ἀφαίρεσις διακρίνεται τῆς ἐμβυθύνσεως οὐχὶ μόνον διὰ τὴν βραχυλογίαν καὶ συντομίαν, ἀλλὰ καὶ διότι προτάσσονται μὲν οἱ χαρακτηρισμοί, ἔπονται δὲ τὰ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τούτους ἐπιβεβαιούντα καὶ ἐπικυροῦντα γεγονότα, ἐνῶ τοῦναντίον ἐν τῇ ἐμβυθύνσει προηγεῖται μὲν συντόμως ἡ συμπεριφορὰ τῶν προσώπων, ἐκτίθενται δὲ ὀλίγων αἱ πράξεις αὐτῶν, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο ἐπακολουθεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῶν ἐξαγόμενος ἐκ τῶν ἐκτεθέντων πρότερον πραγματικῶν γεγονότων. Ἐν τῇ Ἐμβυθύνσει π.χ. λέγομεν: μεταξὺ τῶν πρώτων ἡγωνίζετο καὶ ὁ Ἀθανάσιος Διάκος· καὶ ὅτε δ' οἱ περισσότεροι τῶν συντρόφων του τὸ μὲν εἶχον πέσει, τὸ δ' εἶχον τραπῇ εἰς φυγὴν, αὐτὸς ἐξηκολούθει μαχόμενος· ἔρχεται τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του καὶ φέρει τὸν ταχὺν ἵππον του, ὅπως διὰ τούτου φεύγων σωθῇ, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπαντᾷ αὐτὸν Διάκος δὲν φεύγει». Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος λοιπὸν ἦτο ἀνὴρ γενναιότατος. Τοῦναντίον ἐν τῇ Ἀφαίρεσει λέγομεν: ὁ Ἀθανάσιος Διάκος ἦτο γενναῖος, διότι.

6. Τέλος δ' ἡ Ἱστορία παρέχει πλειστάκις νέον καὶ ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει σκοπὸς τῆς Ἀφαίρεσεως εἶναι νὰ περιλάβῃ συντόμως τὸ οὐσιωδέστατον καὶ σπουδαιότατον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει μόνον ἐν τῷ μαθηματικῇ τῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ δὴ τῶν ἀρχαίων· καὶ ἐνταῦθα ἐμφανίζονται πλειστάκις πολλὰ σημεῖα σπουδαῖα διὰ τὸν πολιτισμὸν, ἰδίᾳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ. Καὶ τὰ γεγονότα ταῦτα πρέπει νὰ ἐξαίρωνται ἐν τῇ Ἐμβυθύνσει¹ καὶ συντόμως ἐπαναλαμβάνωνται ἐν τῇ Ἀφαίρε-

¹ Τὴν εἰς ταῦτα ἀναφερομένην γενικῶς ἐμβυθύνσιν ἐκαλέσαμεν ἐν ταῖς ὑπο-

σει, ὅπως λάβωσιν οἱ μαθηταὶ σαφῆ καὶ τούτων ιδέαν. "Ἄλλοτε μὲν π.χ. πρόκειται περὶ τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἐν γένει ἢ μερικώτερον περὶ ὅπλου, ὅπερ πρώτην φοράν ἐν τινι μάχῃ συναντῶσιν οἱ μαθηταὶ (π.χ. περὶ σαρίσσης, περὶ δρεπανηφόρων ἄρμάτων, πολιορκητικῶν μηχανῶν, πυργοφόρων ἐλεφάντων, πυροβόλων ὅπλων, τηλεβόλων, ὕγρου πυρὸς κλ.) ἄλλοτε περὶ νέου τρόπου τοῦ μάχεσθαι (λοξῆς φάλαγγος τοῦ Ἐπαμεινώνδου, Μακεδονικῆς φάλαγγος), ἄλλοτε περὶ πολιτικῶν ἢ κοινωνικῶν μεταβολῶν, διαρρυθμίσεων κ.λ., ἄλλοτε περὶ θρησκευτικῶν ἐθίμων καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατὰ πάσας τὰς περιπτώσεις ταύτας ἐξαίρομεν μὲν τὰ νέα ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως, κατὰ τε τὴν παροχὴν τοῦ πραγματικοῦ καὶ τὴν Ἐμβάθυνσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀφαιρέσει συντόμως ἐπαναλαμβάνομεν τὸ νέον συγκρίνοντας ἅμα αὐτὸ πρὸς τὸ πρότερον ἰσχυρὸν καὶ εὐρίσκοντες ἐκάστοτε τὰ σχετικὰ πλεονεκτήματα καὶ ἐλαττώματα. Οὕτως ἐξετάζομεν τίνα ἦσαν τὰ πλεονεκτήματα τῆς νέας παρατάξεως τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τῆς τέως ἰσχυροῦσης, πῶς ἡδυνήθη εἶτα ὁ Φίλιππος δι' εὐφυοῦς ἐπινοίας νέου ὅπλου καὶ μείζονος βάρους τῆς παρατάξεως αὐτοῦ ν' ἀντεπεξέλθῃ νικηφόρως καὶ κατὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ δὴ καὶ τῶν Θηβαίων κ.λ. κ.λ. περὶ ὧν παραδείγματα δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλούμενος ἐν ταῖς ἐκ τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ πρώτου τόμου καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος.¹

5. Σχηματισμὸς οἰκογενειῶν καὶ σειρῶν.

1. Τὸ τελευταῖον τῆς Ἀφαιρέσεως εἶδος περιορίζεται εἰς τὴν κατάταξιν τοῦ γνωσθέντος συγκεκριμένου ὕλικου κατὰ τὴν συγγένειαν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀποτελοῦμεν οἰκογενείας καὶ σειρὰς ὁμοίων ἀντικειμένων. Διὰ τοῦτου δὲ τὸ μὲν φέρομεν τὴν μαθητὴν εἰς θέσιν, ὅπως ἐπισκοπῇ τὸ διδασχθὲν καὶ ἀναπλάττῃ αὐτὸ εὐκολώτερον, τὸ δὲ πολλάκις προπαρασκευάζομεν τὴν

δειγματικαῖς Διδασκαλίαις τοῦ πρώτου τόμου Κοινωνιολογικὴν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἄλλης, τῆς συνήθως ἡθικῆς λεγομένης. Πρὸς. Τόμ. I. ἐν σελ. 484 καὶ 507. (Σ.Μ.).

¹ Πρὸς. ἐνθ. ἀν. (Σ.Μ.).

εξαγωγήν ἐννοιῶν, κανόνων καὶ νόμων. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιῶμεν καὶ τὴν μορφήν ταύτην τῆς Συνδέσεως ἐν παντὶ μαθηματικῇ, διδομένης εὐκαιρίας, ἰδίᾳ δ' ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ, τῇ Φυσιογνωσίᾳ, τῇ Ἱστορίᾳ, καὶ τοῖς Γλωσσικοῖς.

2. Οὕτω π.χ. ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Τουρκίας δυνάμεθα νὰ διατάξωμεν τοὺς νομοὺς α'. κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν ἐν αὐταῖς οἰκούντων, β'. κατὰ τὸ θεήσκευμα, γ'. κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἐδάφους, δ'. κατὰ τὴν κυρίαν τῶν κατοίκων ἐνασχόλησιν, ε'. κατὰ τὴν θέσιν αὐτῶν πρὸς ἄλλας χώρας, στ'. κατὰ τὰ προϊόντα κλ.

Κατὰ τὴν γλῶσσαν ἔχομεν:

- α) Νομοὺς, ἐν οἷς ὁμιλεῖται ἡ Ἀλβανικὴ.
- β) Νομοὺς, ἐν οἷς ὁμιλεῖται ἡ Τουρκικὴ,
- γ) Νομοὺς, ἐν οἷς ὁμιλεῖται ἡ Ἀρβικικὴ.
- δ) Νομοὺς, ἐν οἷς ὁμιλεῖται μόνον ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ Ἑλληνικὴ.

- ε) Νομοὺς, ἐν οἷς ὁμιλοῦνται πλείονες Γλῶσσαι.

Κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἐδάφους ὑπάρχουσιν.

- α) Νομοὶ μᾶλλον ὄρειοί.
- β) Νομοὶ μᾶλλον πεδινοί.
- γ) Νομοὶ ἀφθόνως ἀρδευόμενοι.
- δ' Νομοὶ ὀλίγον ἀρδευόμενοι ἢ πάσχοντες ἕνεκα ἐλλείψεως ὕδατος.

Κατὰ δὲ τὴν κυρίαν τῶν κατοίκων ἐνασχόλησιν.

- α) Νομοὶ, ἐν οἷς ἀκμάζει ἡ βιομηχανία.
- β) Νομοὶ, ἐν οἷς ἀκμάζει ἡ γεωργία.
- γ) » » » ἡ κτηνοτροφία.
- δ) » » » τὸ ἐμπόριον.
- ε) » » » ἡ ναυτιλία.

Ἡ τοιαύτη δ' ὅμως κατ' οἰκογενείας ἢ ομάδας διάταξις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς νομοὺς, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ περιλάβῃ καὶ μικρότερα μέρη, κοιλάδας, ἐπαρχίας, πόλεις, χωρία κλ. Οὕτω π.χ. δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν μίαν σειρὰν ἐκ τῶν τύπων, ἐν οἷς διεδραματίσθη σπουδαῖον ἱστορικὸν γεγονός, ἄλλην σειρὰν ἐκ τῶν μερῶν, ἐν οἷς ἀνεκαλύφθησαν σπουδαῖα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ ἄτινα διὰ τοῦτο συχνότερον ἐπισκέπτονται οἱ ξένοι· ὡσαύτως ἐκ τῶν ἱματι-

κῶν πηγῶν, ἢ καὶ τοῦ εἶδους αὐτῶν· ἐκ τῶν μερῶν ἐν αἷς ὑπάρχουσι μεταλλωρυχεῖα ἢ καὶ ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ἐξορυττομένων μεταλλῶν κλ.

Πρὸς δ' εἶναι καλὸν νὰ γνωρίσωσιν οἱ μαθηταὶ τὰς οὐδούς, αἵτινες ἀπὸ ἐνὸς δήμου τῆς πατρίδος αὐτῶν, μιᾶς ἐπαρχίας ἢ μιᾶς χώρας ἄγουσιν εἰς ἄλλην, μάλιστα δ' ὅταν μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν παρεμβάλλονται ὑψηλὰ ὄρη, ἤτινα, ὡς φυσικοὶ προμαχῶνες καὶ φυσικὰ ὄρια, χωρίζουσιν αὐτάς.

Εἶναι δ' εὐνόητον, ὅτι καὶ τὰς οἰκογενεῖας ταύτας καὶ σειράς καὶ ἄλλας ὁμοίας δὲν περιμένομεν νὰ σχηματίσωμεν, ὅταν μάθωμεν πολλὰ ὅμοια· ἀρκοῦσι δύο μόνον ὅμοιοι περιπτώσεις, ὅπως ἀρχίσωμεν τὸν καταρτισμὸν τῶν σειρῶν τούτων, εἰς αἷς κατόπιν προσθέτομεν πᾶσαν νέαν παρουσιαζομένην συγγενῇ περίπτωσιν. Οὕτω π.χ. λέγομεν: γνωρίζομεν δύο ἐπαρχίας, ὧν οἱ κάτοικοι ἀποζῶσιν ἐκ τῆς καπνοφυτείας, γνωρίζομεν δύο πόλεις, ἐν αἷς διεξάγεται μέγα ἐμπόριον σύκων καὶ σταφίδων, γνωρίζομεν δύο νήσους, ὧν οἱ κάτοικοι ἀποζῶσιν ἐκ τῆς σπογγαλιείας, γνωρίζομεν δύο νήσους, ὧν οἱ κάτοικοι ἐπιδίδονται εἰς τὴν ναυτιλίαν. Ὅταν δὲ παρουσιασθῇ νέα τις περίπτωσις ἀνήκουσα εἰς τὴν σειράν, ἣν ἤδη ἤρχισαμεν ἢ εἰς ἄλλην συγγενῇ, προσθέτομεν ταύτην εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γνωστάς καὶ οὕτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον συμπληροῦμεν τὴν σειράν, ἣν ἤρχισαμεν αὐξανομένων τῶν γνώσεων τῶν μαθητῶν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δ' ἀκριβῶς τρόπον προβαίνομεν καὶ εἰς πάντα τὰ λοιπὰ μαθήματα, περὶ ὧν ἔσται ἡμῖν ἐν τοῖς κατωτέρω ὁ λόγος.

3. Ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ π.χ. διατάττομεν τὰ φυτὰ κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἄνθρωπον σχέσιν αὐτῶν. Οὕτω δέ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀποτελοῦμεν τὴν ἐξῆς διάταξιν.

Δημητριακοὶ καρποί: κριθή, βρώζα, σῖτος, βρώμη, ἀραβόσιτος, ὄρυζα.

Ὀπωροφόρα δένδρα: κεράσεα, ἀπιδέα, μηλέα.

Λαχανικά: γεώμηλα, πίκτον, κύαμος, κράμβη, γογγύλη.

Φυτὰ, ἐξ ὧν ἐξάγεται ποτόν: ἄμπελος, ὀπωροφόρα δένδρα, σῖτος, γεώμηλον, καφέα.

Φυτὰ χρησιμεύοντα πρὸς τροφήν τῶν ζώων: ἐρυθρὸν καὶ λευκὸν τρίφυλλον τὸ λειμώνιον, ἄγρωστις μηδική (Ἐν Κρήτῃ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα ἄγουστος, πάντως κατὰ περὶ γεωλογίαν).

Φυτὰ παρέχοντα ξύλον χρήσιμον εἰς τὸν ἄνθρωπον : κερασέα, δαρμασκηνέα, μηλέα, ἀπιδέα, φιλύρα, κυπάρισσος, καρύα, ἐλαία κλπ. κλπ.

Φυτὰ, ἐξ ὧν ἐξάγομεν νήματα πρὸς κατασκευὴν ὑφασμάτων : λίνον, κάνναβις, βάμβαξ.

Φυτὰ χρησιμεύοντα πρὸς κόσμον : διάφορα εἶδη τῶν ἀνθέων.

Φυτὰ παρέχοντα φάρμακα : μαλάχη ἢ ἱατρικὴ, εὐκάλυπτος, φιλύρα, χαμαίμηλον τὸ ἱατρικόν.

Δηλητηριώδη φυτὰ : κώνειον τὸ στικτὸν, μήκων ἢ ὑπνοποιός, ἄτροπος ἢ εὐθάλεια (Belladonna), μανδραγόρας.

4. Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ διακίρουμεν π.χ. τοὺς πολέμους εἰς : πολέμους ὑπὲρ ἐλευθερίας, κατακτητικούς, ἐμφυλίους, καὶ θρησκευτικούς. Τὰς πόλεις ἢ τὰ κράτη διατάττομεν κατὰ τὸ πολίτευμα, ὑπὲρ ἔχουσι : πόλεις διεπόμεναι ὑπὸ δημοκρατικοῦ, ἀριστοκρατικοῦ ἢ βασιλικοῦ πολιτεύματος· κράτη, ἐν οἷς ὑπάρχει δημοκρατία, συνταγματικὴ βασιλεία, ἀπόλυτος μοναρχία. Ὡσαύτως ἀποτελοῦμεν σειράς, οἷαι αἱ ἐπόμεναι : τίνες ἦσαν οἱ βάρβαροι κατὰ χρονολογικὴν σειράν, οὔτινες ἐπέδραμον κατὰ τοῦ Βυζαντιανοῦ κράτους· ὑπὸ τίνων καὶ τίνων ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως· τίνες ἦσαν κατὰ σειράν οἱ κατακτηταὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 156 π.χ. μέχρι τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τῷ 1821, ὑπὸ τίνων κατὰ σειράν κατεκτήθη ἡ Κρήτη ἀπὸ τοῦ 68 π.χ. ὅποτε ὑπετάγη ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους διὰ τοῦ Κοϊντοῦ Καικιλίου Μετέλλου, μέχρι τῆς καθόδου τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου. Πότε ἐγένοντο αἱ σπουδαιόταται ἐπαναστάσεις ἐν τῇ Ἑλλάδι κατὰ τῶν Τούρκων, τίνες μεγάλας ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης γνωρίζομεν κατὰ τῶν Ἑνετῶν, τῶν Τούρκων κ.λ. κ.λ.

5. Τοιαύτας οἰκογενεῖας ἢ σειράς ἀποτελοῦμεν συχνότατα καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Γλωσσικῶν, ἰδίᾳ ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν. Ἐνωρὶς ἤδη ἀρχοῦνται οἱ μαθηταὶ νὰ γράφωσιν ἐν συνεχεῖ λόγῳ, εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ συνηθίσωσι καὶ εἰς τὴν ὀρθὴν στίξιν· ἕνεκα δ' ἕμως τῆς ἡλικίας καὶ τῶν περιωρισμένων γνώσεων αὐτῶν δὲν δυνάμεθα νὰ φέρωμεν αὐτοὺς εἰς θέσιν, ὥστε νὰ διακρίνωσι κυρίας καὶ δευτερευούσας προτάσεις. Διὰ τοῦτο, καθ' ὅσον παρουσιάζεται εὐκαιρία ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ τῶν μαθητῶν βιβλίῳ,

ταῖς ἐκθέσεσι καὶ ταῖς γλωσσικαῖς ἐν γένει ἀσκήσεσιν, ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὰς λέξεις ἐκεῖνας, ἰδίᾳ τοὺς συνδέσμους, πρὸ τῶν ὁποίων θέτομεν κόμμα· οὕτω δ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποτελοῦμεν μίαν σειρὰν τῶν λέξεων τούτων, ἥτις καθ' ἑκάστην συμπληροῦται καὶ ἐπεκτείνεται καὶ ἥτις πρὸς εὐκολίαν τῆς ἀπομνημονεύσεως τῶν μαθητῶν διατάσσεται κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν· οὕτω π.χ. οἱ μαθηταὶ ἡμῶν μετὰ τινὰ χρόνον θὰ λέγωσι: Μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν τὰς ἐξῆς λέξεις, πρὸ τῶν ὁποίων θὰ θέτωμεν κόμμα: διότι, ἐὰν ἐπειδὴ, ἴνα, ὅπως, ὅταν κ.λ. κ.λ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀποτελοῦμεν σειράς καὶ πρὸς διδασκαλίαν τῆς Ὁρθογραφίας κατὰ τὰ πρῶτα σχολικὰ ἔτη· μόνον δ' ἀφοῦ συναθροίσωμεν ἀρκετὸν ὕλικόν πρὸς σύγκρισιν, προβαίνομεν εἰς τὴν τοῦ γενικοῦ ἐξάγωγὴν. Οὕτω π.χ. πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κανόνος: αἱ ἀπὸ **υ** ἀρχόμεναι λέξεις δασύνονται, ἀποτελοῦμεν σειρὰν τοιούτων λέξεων, ἃς συνητήσαμεν ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ τῶν μαθητῶν βιβλίῳ ἢ ταῖς ἐκθέσεσιν αὐτῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συναντήσιν οἱ μαθηταὶ λέξεις ληγούσας εἰς εἰα ἢ ια· ἀποτελοῦμεν σειράς καὶ τῶν λέξεων τούτων καὶ μόνον, ὅταν ἐννοήσωμεν, ὅτι αὐταὶ ἀρκοῦσι πρὸς ἐξάγωγὴν ἀσφαλοῦς καὶ ἀκριβοῦς γενικοῦ, προβαίνομεν εἰς τοῦτο. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει.

Πολλάκις δ' ὅπως ἀποτελοῦμεν τοιαύτας ὀρθογραφικὰς σειράς, οὐχὶ ὅπως σχηματίσωμεν κανόνα τινά, ἀλλ' ἐκ λέξεων κατὰ τὸν αὐτὸν μὲν τρόπον ἐκφερομένων, διαφόρως δὲ γραφομένων· οὕτω δὲ προσπαθοῦμεν, ὅπως διὰ τῆς ἀντιθέσεως συγκρατήσωμεν τὴν ὀρθὴν γραφὴν αὐτῶν· οὕτω π.χ.

Μεταβαίνω εἰς θήραν, ἀλλὰ τοῦναντίον κλείω τὴν θύραν· τὴν πρῶτην λέξιν θήραν γράφω δι' η, τὴν δευτέραν δι' υ.

Τὸ ζῆον τοῦτο λέγεται χοῖρος, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι χῆρος· ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει γράφω τὴν λέξιν χοῖρον δι' αι, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ δι' η.

Ἡρόμην τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ ἡρώμην ὑπό τινος· τὸ μὲν ἡρόμην = ἡρώπησα ἔχει ἐν τῇ παραληγοῦσῃ ο, τὸ δ' ἡρώμην = ἡγαπώμην ἔχει ἐν τῇ παραληγοῦσῃ ω. κλπ. κλπ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προβαίνομεν καὶ ὅταν θέλωμεν νὰ σχηματίσωμεν συντακτικόν τινὰ κανόνα. Δὲν λαμβάνω ἀφορμὴν ἐκ τῆς

πρώτης τυχούσης τελικῆς προτάσεως νὰ διδάξω τοὺς μαθητὰς πῶς ἐκφέρονται αἱ τελικαὶ προτάσεις, ἀλλ' ἀπλῶς ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν εἰδικὴν ταύτην περίπτωσιν, πῶς δηλ. ἐκφέρεται ἡ τελικὴ πρότασις, ἣν νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχουσι καὶ ἣν καταγράφουσιν ἐν τῇ τετραδίῳ τῶν συντακτικῶν παρατηρήσεων ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: τελικαὶ προτάσεις ἢ τελικοὶ λόγοι. Τὸ αὐτὸ πράττω καὶ ὅταν συναντήσω δευτέραν, τρίτην καὶ τετάρτην τελικὴν πρότασιν. "Ὅταν δὲ νομίσω, ὅτι ἡ ἀποτελεσθεῖσα σειρά ἀρκεῖ πρὸς ἐξαγωγήν ἀκριβοῦς γενικοῦ, προβαίνω εἰς τὴν σύγκρισιν, συμφώνως πρὸς τ' ἄνωτέρω λεχθέντα, καὶ εἰς τὴν τοῦ σχετικοῦ κανόνος ἐξαγωγήν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν σχηματίζομεν κατ' ἀρχὰς σειρὰς, αἵτινες προπαρασκευάζουσι τὴν τοῦ γενικοῦ, ἐννοίας, κανόνος, νόμου κ.λ. ἐξαγωγήν.

6. Παραλαβὴ ὕλικου πρὸς σύγκρισιν ἐξ ἄλλων μαθημάτων.

1. Πολλάκις ἐμφανίζεται ἐν τινι μαθήματι ὕλη, ἣν δὲν δυνάμεθα οὔτε νῦν, οὔτε κατόπιν νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνδέσεως ἢ τοῦ Συστήματος τοῦ μαθήματος τούτου, διότι φύσει ἡ ὕλη αὕτη ἀνήκει εἰς ἄλλο μάθημα. Οὕτω π. χ. πλειστάκις ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ τῶν μαθητῶν ἀσχολούμεθα περὶ φρονηματιστικὴν ὕλην. Ἐὰν δ' ὅμως τὸ Γλωσσικὸν μάθημα ἐπεζητεῖ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὴν φρονηματιστικὴν ταύτην ὕλην κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ἠθικὰ ἀξιώματα, θ' ἀπέβαλλε τὸν κύριον σκοπὸν αὐτοῦ καὶ θὰ μετεβάλλετο καὶ αὐτὸ εἰς φρονηματιστικὸν μάθημα. Διὰ τοῦτο, προκειμένου περὶ ἀναγνωστικοῦ τεμαχίου, ἀποπερατοῦμεν κατὰ κανόνα τὴν πραγματικὴν ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐμβαθύνσεως. Ἡ πραγματικὴ ἀφαίρεσις, ἥτοι ἡ ἐξαγωγή τοῦ γενικοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προκειμένης μερικῆς περιπτώσεως, καὶ ἡ πραγματικὴ ἐφαρμογὴ λείπουσιν ἐνταῦθα ἐντελῶς.

"Ὅπως δ' ὅμως αἱ σχέσεις βουλήσεων, ἅς ἐδιδάχθησαν οἱ μαθηταὶ ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, μὴ μένωσιν ἄνευ συνδέσεως πρὸς ἄλλας ὁμοίας, οὕτω δὲ διατρέχωσι τὸν κίνδυνον νὰ περιπέσωσιν εἰς λήθην, πρέπει, δοθείσης εὐκαιρίας, νὰ χρησιμοποιῶνται ἐν τῷ φρονηματιστικῷ μαθήματι πρὸς εὔρεσιν ἠθικῶν ἀληθειῶν.

Κατὰ ταῦτα ἄρα τὰ φρονηματιστικά μαθήματα, ἤτοι κυρίως ἡ Ἱερὰ καὶ ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία, δανείζονται πλειστάκις ὕλικόν πρὸς σύγκρισιν ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος. Τῇ ἀρχῇ ταύτῃ ἐπόμενοι καὶ ἡμεῖς ἐν ταῖς εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου τόμου δημοσιευθείσαις ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐμείναμεν ἐν τῇ ἐμβριθύνσει καταλιπόντες τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν διὰ τὴν κατὰλληλον θέσιν τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας¹.

2. Ὅπως δ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω τὰ φρονηματιστικά μαθήματα λαμβάνουσιν ὕλην ἐκ τῶν γλωσσικῶν πρὸς περαιτέρω ἐπεξεργασίαν, οὕτω συμβαίνει πλειστάκις καὶ εἰς τοὺς δύο κυρίους τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων κλάδους, τὴν Ἱερὰν καὶ τὴν Πολιτικὴν Ἱστορίαν, δανείζονται δηλ. ἀπ' ἀλλήλων ὕλην ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως. Ἰδίᾳ δὲ πρᾶττουσι τοῦτο τὰ Θρησκευτικά.

Ὅταν π. χ. συναντήσωμεν ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ παραδείγματα εὐσπλαγχνίας, εὐγνωμοσύνης, τόλμης, φθόνου, ψεύδους, ἀπάτης, κ.λ. ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως σκεπτόμεθα πρώτιστα καὶ μάλιστα, ἐὰν ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε ἐκ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας γνωσθεῖσιν ὑπάρχωσιν ὅμοιαι περιπτώσεις πρὸς τὴν νῦν δὴ γνωσθεῖσαν. Μετὰ δὲ τοῦτο ἐρευνῶμεν ὡσαύτως μετὰ προσοχῆς καὶ πᾶσαν ἄλλην διηγηματικὴν ὕλην, ἣν μέχρι τοῦδε ἐπεχειρήσθημεν, π. χ. τὰ Παρμύθια, τὸν Ροβινσῶνα, τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους καὶ τὴν Πολιτικὴν Ἱστορίαν, ὥπως ἀνεύρωμεν καὶ ἐν τούτοις συγγενεῖς φρονηματιστικὰς σχέσεις, καὶ χρησιμοποιήσωμεν καὶ ταύτας ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως πρὸς ἐξαγωγήν τοῦ γενικοῦ.

3. Ἀνάλογός τις σχέσις παρατηρεῖται καὶ τοῦ Γλωσσικοῦ μαθήματος πρὸς τὴν Ἱστορίαν, Γεωγραφίαν, Φυσιογνωσίαν καὶ πᾶν ἐν γένει ἄλλο μάθημα. Ἐν τοῖς μαθήμασι δηλ. τούτοις ἐμφανίζονται πολλάκις νέαί λέξεις, ὧν τὴν ὀρθὴν γραφὴν ἀγνοοῦσιν ἔτι οἱ μαθηταί. Αἱ λέξεις αὗται γράφονται ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἐξεταζομένης συντόμως καὶ τῆς γραφῆς αὐτῶν, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, ἐν ᾧ ἐνεφανίσθησαν. Πόσον ταχέως δ' ὅμως θὰ ἐλησμονοῦντο αἱ λέξεις αὗται, ἐὰν περιοριζόμεθα μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν ταύτην! Διὰ

¹ Πρβλ. ὅσα λέγομεν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν I. τόμῳ ἐν σελ. 492-493, καὶ 532-533. (Σ. Μ.)

τοῦτο προντίζομεν, δοθείσης εὐκαιρίας ἐν τῷ γλωσσικῷ μαθήματι, νὰ ἐξετάσωμεν καὶ ταύτας λεπτομερέστερον κατατάττοντες αὐτὰς εἰς τὴν οἰκογένειαν ἢ σειράν, ἐν ᾗ φύσει, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον ἀνήκουσι. Μόνον οὕτω καθίσταται δυνατόν νὰ κτήσωνται οἱ μαθηταὶ τὴν ὀρθογραφικὴν δεξιότητα, περὶ ἣν τοσοῦτον μικροὶ καὶ μεγάλοι παρ' ἡμῖν χωλαίνουσιν. ¹

Οὕτω π. χ. ἐν τῇ Ἱστορίᾳ συναντῶσιν οἱ μαθηταὶ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν· ὁ διδάσκαλος γράφει τὰς λέξεις ταύτας ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἐφιστὰς ἀπλῶς τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τῆς λέξεως Σαλαμῖνος θέτει περισπωμένην. Δὲν ἀρκεῖται δ' ὅμως

¹ Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἀνάγκη νὰ τηρῇται νῦν εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε· ὁ δὲ λόγος εἶναι ὁ ἐπόμενος· εἶναι γνωστὸν πόσον πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ πάντες ἐπιμένοντες, ὅπως εἰς τὸ Δημ. Σχολεῖον εἰσάγῃται ἐν μόνον βιβλίον, τὸ Ἀναγνωστικόν, τὰ δὲ λοιπὰ ἀναπληρῶνται διὰ τῆς ἀπὸ στόματος διδασκαλίας τοῦ διδασκάλου καὶ διὰ σχετικῶν τινων συντόμων σημειώσεων, ἀναγγραφομένων κυρίως ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος, περὶ οὗ ὅλγον κατωτέρω γενήσεται ὁ προσήκων λόγος. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἀρίστη ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, διὰ τοῦτο δ' ἀσπασιώτατα καὶ εὐμενέστατα πανταχοῦ ἐγένετο ἀποδεκτή, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῶν τε βιβλιοκαπῶν καὶ τῶν ὀκνηροτέρων διδασκάλων. Παρατηρήθη δ' ὅμως καὶ ἐλάχιστον σπουδαιότατον, ὅπερ αὕτη συνεπάγεται. Εἶναι δὲ τοῦτο, τὸ μὲν, ὅτι χωλαίνουσιν οἱ μαθηταὶ πλείστακις περὶ τὴν ἔκφρασιν καίπερ καλῶς τὰ πράγματα εἰδότες, τὸ δ' ὅτι, ἐπειδὴ κτῶνται μόνον τὴν ἀκουστικὴν τῶν λέξεων εἰκόνα, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ὀπτικήν, περιπίπτουσιν εἰς πολλὰ, πολλάκις δὲ καὶ φρικτῶδη ὀρθογραφικὰ παραπτώματα. Τὸ κακὸν θὰ λείψῃ τότε μόνον, ὅταν: α') Τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον τῶν μαθητῶν εἶναι τοιοῦτον, ὥστε νὰ περιέχῃ ὅλην ἐκ πάντων τῶν ἐν τῷ Σχολείῳ διδασκόμενων μαθημάτων, ἐκ τῆς Ἱστορίας ἄρα, τῶν Θρησκευτικῶν, τῶν Φυσιγνωστικῶν, τῆς Γεωγραφίας κ.λ. ὥστε οἱ μαθηταὶ καὶ νὰ βλέπωσιν ἐνταῦθα τὰς πλείστας τῶν λέξεων, ἃς ἐν τοῖς σχετικοῖς μαθήματι ἀκούουσι. β') Ὅσάκις συναντῶσιν, ἐν τῇ προφορικῇ διδασκαλίᾳ, λέξιν τινά, ἄγνωστον τῶς, γράφει αὐτὴν ὁ διδάσκαλος ἐπὶ τοῦ πίνακος, ὅπως οὕτω κτήσωνται οἱ μαθηταὶ καὶ ὀπτικὴν εἰκόνα αὐτῆς, εἴτα δὲ καὶ ἐξετάζει αὐτὴν κατὰ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ λεγόμενα καὶ γ') ἡ ὅλη τῶν ἐκθέσεων μὴ λαμβάνηται ἐξ ἐνὸς μόνου κύκλου γνώσεων, ἀλλ' ἐκ πάντων ἀνεξαιρέτως. Ἄλλως διὰ τοῦ νέου συστήματος θὰ ἐπέρχῃται μὲν ἄλλη ὠφέλεια, ἀλλ' ἡ τῶν ἀνορθογραφούντων φάλαγξ, ἣτις καὶ σήμερον δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητος, θὰ προβαλῇ πάντοτε αὐξανόμενη καὶ πληθυνομένη. Ταύτην τοῦλάχιστον τὴν ἐμπειρίαν ἐκτησάμεθα ἡμεῖς ἐκ τῆς ἐπὶ σειράν ἐτῶν παρατηρήσεως καὶ μελέτης τοῦ συστήματος τούτου. (Σ. Μ.)

εἰς τοῦτο, ἀλλ' ὅταν ἐν τῷ γλωσσικῷ μαθήματι παρουσιασθῇ ἡ σχετικὴ εὐκαιρία, ὥπως διδάξῃ περὶ τοῦ τονισμοῦ τῶν εἰς ις—ινος, παρὰ λαμβάνει ἐν τῷ σταδίῳ τῆς συγκρίσεως καὶ τὴν λέξιν Σαλαμίνα.

Διηγῆται ὁ μαθητὴς γεγονὸς τι ἐκ τῆς Ἱστορίας, διηγούμενος δὲ ποιεῖται χρῆσιν τύπων συνήθων ἐν Σμύρνῃ π. χ. οἱ ἄνδρες, τσ' ἀνθρώποι, ἤλεγε, ἤτρωγε, τὸ πανάθυρον κ.λ. Ἐνταῦθα μὲν περιορίζεται ὁ διδάσκαλος νὰ διορθώσῃ ἀπλῶς τὸ ἐσφαλμένον διὰ μιᾶς λέξεως, οἱ ἄνδρες, τοὺς ἀνθρώπους, ἔλεγε, ἔτρωγε, τὸ παρὰ θυρον κ.λ. καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ ὁ μαθητὴς τὸν ὀρθὸν τύπον· ὅα ἦτο βεβαίως μεγάλη ἀνυψοῖς νὰ διακόψῃ τὸ ἱστορικὸν μάθημα καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς μαθητάς, διὰ τὴν ὀφείλουσι νὰ λέγωσι τοῦτο καὶ ὅχι ἐκεῖνο, μεταβάλλων οὕτω νῦν μὲν τὸ ἱστορικόν, ἄλλοτε δὲ τὸ φυσιογνωστικόν ἢ γεωγραφικόν μάθημα εἰς γλωσσικόν¹. διορθοῦ λοιπὸν ἀπλῶς τὰ ἐμφανιζόμενα σφάλματα, σημειοῖ δὲ τὰς ἐλλείψεις τῶν μαθητῶν, ἃς ἐξετάζει κατὰ τὴν κατάλληλον ὥραν, χρησιμοποιοῦν ταύτας καὶ ἀλλաχοῦ μὲν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συγκρίσει.

4. Καὶ ἡ Γεωγραφία δ' ἔχει καθήκον νὰ παρὰ λαμβάνῃ ὕλην κυρίως μὲν ἀνήκουσαν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἐν ἄλλοις μαθήμασιν ἐμφανιζομένην, ὥπως θέτῃ ταύτην εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν καὶ τακτοποιῇ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν γεωγραφικῶν τῶν παιδῶν παραστάσεων. Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ π. χ. τῇ τε Ἰερᾷ καὶ τῇ Πολιτικῇ συναντῶμεν νέας κοιλάδας, νέας χώρας, νέας πόλεις, νέα χωρία, νέας τοποθεσίας, ὁρεῖνὰς παρόδους κ.λ. κ.λ. Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι ἀναζητοῦμεν πάντα ταῦτα ἐπὶ τοῦ χάρτου, εὐρόντες δὲ καθορίζομεν καὶ διὰ τοῦ λόγου τὴν θέσιν αὐτῶν. Ἐὰν δ' ὅμως θέλωμεν καὶ νὰ διατηρήσωσι πάντα ταῦτα οἱ μαθηταί, πρέπει, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Γεωγραφίας, νὰ συνδέσωμεν τὰ νέα ταῦτα πρὸς ἤδη γνωστὰ συγ-

¹ Ἀκόμη μένει ζωηρὰ εἰς τὴν μνήμην μου ἡ οἰκτρὰ ἐντύπωσις, ἣν μοι προὔξινε διδάσκαλός τις, εὐτυχῶς οὐχὶ τῶν τοῦ Διδασκαλείου, καθ' ὃν χρόνον ἤμην Ἐπιθεωρητὴς ἐν Κρήτῃ, ὅστις διδάσκων τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου διέκοψε τὴν διήγησιν, ὥπως ἐρωτήσῃ διὰ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Λαζάρου εἶπε τέθνηκε καὶ οὐχὶ θέθνηκε, ἐπειδὴ δ' ὁ ἐρωτηθεὶς μαθητὴς δὲν ἐγνώριζεν, ἠρωτήθη καὶ δευτέρος καὶ τρίτος, ἕως ὅτου δοθῇ ἡ ὀρθὴ ἀπάντησις. Τὴν σύγχυσιν, ἣτις, ἐκ τῆς τοιαύτης ἀλλοτριῶν πραγμάτων ἀναμειξέως, ἐπῆλθεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν, πᾶς τις δύναται νὰ φαντασθῇ. (Σ. Μ.)

γενῇ καὶ νὰ φέρωμεν αὐτὰ εἰς τὴν ὀρθὴν πρὸς ταῦτα σχέσιν.

Οἱ μαθηταὶ τῆς ΣΤ' τάξεως μανθάνουσι π. χ. ἐν τῇ Ἱστορίᾳ περὶ τῆς ἡρωικῆς ἀντιστάσεως τοῦ Ὀδυσσεύς Ἀνδρούτσου εἰς τὸ Χάνι τῆς Γραβιᾶς τῇ ὀγδόῃ Μαΐου τοῦ 1821. Ἡ θέσις αὕτη εἶναι ἄγνωστος ἔτι εἰς τοὺς μαθητάς, διότι ἐδιδάχθησαν μὲν οὗτοι ἤδη ἐν τῇ πέμπτῃ τάξει¹ τὴν Γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸν νομὸν Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος, ἔνθα εὐρίσκεται ἡ Γραβιά, θὰ ἦτο δ' ὅμως ὅλως ἀνόητον νὰ γίνῃ ἐνταῦθα λόγος καὶ περὶ Γραβιᾶς, ἀφοῦ οἱ μαθηταὶ τῆς τάξεως ταύτης οὐδὲν γνωρίζουσι περὶ τοῦ σχετικοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, οὐδὲν δ' ἐξ ἄλλου οὐσιώδεις δυνάμεθα ν' ἀνακοινώσωμεν αὐτοῖς. Ἀλλως θ' ἀπεμνημόνευσον μόνον ὀνόματα οὐδεμίαν σπουδαιότητα δι' αὐτοὺς ἔχοντα. Διὰ τοῦτο διδάσκοντες τὴν Γεωγραφίαν ταύτην προστιμήσαμεν ὅλως νὰ παραλίπωμεν τὴν ἱστορικὴν ταύτην θέσιν. Ἀλλ' ἤδη, ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει, τὸ ὄνομα Γραβιά χρησιμεύει ὡς φορεὺς γνώσεως σπουδαίας διὰ τὸν μαθητήν, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει οἱ μαθηταὶ καὶ νὰ μάθωσι καὶ νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν τὴν θέσιν τοῦ τόπου τούτου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἱστορικοῦ μαθήματος δεικνύομεν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν Γραβιάν, πρὸς δὲ καὶ καθορίζομεν διὰ τοῦ λόγου τὴν θέσιν αὐτῆς, ἐν σχέσει πρὸς πόλιν τινά (π. χ. τὴν Λαμίαν), ὅρος (π. χ. τὸν Παρνασσόν), πεδιάδα κ.λ. γνωστὰ ἐκ τῶν προτέρων. Δὲν περιοριζόμεθα δ' ὅμως εἰς τοῦτο· ἀλλὰ κατὰ τινὰ προσεχῆ τῆς Γεωγραφίας ὥραν οἱ μαθηταὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὰς γνωστὰς αὐτοῖς τοῦ νομοῦ τούτου πόλεις, θέσεις κ. λ. παρεμβάλλοντες εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν καὶ τὸ νῦν γνωσθέν, πρὸς δὲ καὶ ἐν τῷ χάρτῃ, ὃν ἤδη πρότερον ἤρχισαν γράφοντες, προσθέτουσιν αὐτὸ εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν.

Οὕτω δὲ καὶ πᾶσαν ἄλλην γεωγραφικὴν ὕλην, ἣν πορίζομεθα ἐκ τῆς Ἱστορίας, τῶν Θρησκευτικῶν καὶ τοῦ Ἀναγνωστικοῦ βιβλίου καὶ ἣν κατ' ἀνάγκην ἐν τοῖς μαθήμασι τούτοις ἐπιπολαίως γνωρίζομεν, προσαρμόζομεν δεόντως ταῖς μέχρι τοῦδε γεωγραφικαῖς γνώσεσιν ἡμῶν.

5. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἐννοή-

¹ Κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ ἐν Σμύρῃ Κεντρικοῦ Παρθενωγωγείου. (Σ. Μ.)

σωμεν τοὺς λόγους, δι' οὓς παρκαλμβάνομεν ἕκ τινος μαθήματος συγκριτικὸν ὕλικόν δι' ἄλλο μάθημα. Ὁ σπουδαιότατος καὶ οὐσιωδέστατος λόγος εἶναι, ὅτι θέλομεν νὰ φέρωμεν τὰς παρκαστάσεις εἰς τὴν πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ἀνάλογον καὶ ἀντίστοιχον σύνδεσιν, ὥπως οὕτω παρὰσχωμεν αὐταῖς στηρίγματα, βοηθείας, καὶ προφυλάττωμεν τῆς ἐπιλησμοσύνης. Πλὴν δὲ τούτου συμβαίνει ἔν τισι περιπτώσεσι, διὰ τοῦ δανεισμοῦ τούτου ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ τῆς ἐκ τοῦ ἑνὸς μεταπηδήσεως εἰς ἄλλο, νὰ κατορθώνωμεν νὰ παρέχωμεν εἰς τὸ ἐξακτέον γενικὸν εὐρυτέραν συγκεκριμένην βάσιν ἢ ἐὰν περιοριζώμεθα εἰς ἓν μόνον μάθημα.¹

7. Παροχὴ νέου ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ Συστήματος.

1. Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν γνώσεων τῶν μαθητῶν παρέχομεν πολλάκις αὐτοῖς νέον καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ Συστήματος. Τοῦτο δ' ὅμως δυνάμεθα νὰ πράττωμεν μόνον, ὅταν εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἡ κατανόησις τοῦ νῦν παρεχομένου οὐδεμίαν δυσκολίαν παρέχει, καὶ ὅτι οἰαδήποτε παρανόησις τελείως ἀποκλείεται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, ὅταν αἱ ἔννοιαι, οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι, οὓς πρέπει νὰ παρὰσχωμεν, εἶναι στενοὶ συγγενεῖς πρὸς τοὺς ἤδη γνωστούς καὶ σχηματίζονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ οὗτοι. Ἐὰν ὑπάρχωσιν αἱ προϋποθέσεις αὗται, οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι ἡ τοῦ νέου κατανόησις ἀρκούντως ἔχει προπαρασκευασθῇ, καὶ ὅτι θὰ ᾔτο μεγάλη ἀπώλεια χρόνου, ἐὰν θὰ ἠθέλομεν νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ ἐλλειπὸν ὅμοιον, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς διεξοδικότητος, μεθ' ἧς τὸ μέχρι τοῦδε ἐξαχθέν. Πλὴν δὲ τούτου εὐκόλως θὰ κατεπονούντο καὶ ταχέως θὰ περιήρχοντο εἰς ἀνίαν οἱ μαθηταί. Διὰ τοῦτο πολλάκις παρέχομεν ἀπ' εὐθείας γενικόν, ὅπερ εὐρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν καὶ συγγένειαν πρὸς τοὺς ἤδη ἐξαχθέντας κανόνας, νόμους καὶ ἐννοίας, χωρὶς νὰ βαδίσωμεν τὴν σχοινατενῇ τῆς Ἀφαιρέσεως ὁδόν, καθ' ὃν τρόπον ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις ἐδείξαμεν.

2. Οὕτω π. χ. ἐξηγάγομεν ἤδη διὰ κανονικῆς καὶ τακτικῆς

¹ Πρὸβλ. προσέτι καὶ τὴν ῥῆσιν τοῦ Lessing, ἣν ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν. (Σ. Μ.)

Ἀφαίρεσέως τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐσχισμένου ἢ κεχαραγμένου φύλλου. Ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἐπεξηγοῦμεν διὰ τινος εἰκόνος ἢ ἰχνογραφήματος καὶ διασαφηνίζομεν καὶ τὰς ἐννοίας πριονωτῶν καὶ ὀδοντωτῶν φύλλον. Ἐξηγάγομεν ἤδη τὴν ἔννοιαν μονόχηλον καὶ δίχηλον ζῶνι· ἀμέσως μετὰ ταῦτα προσθέτομεν, ὅτι πλὴν τῶν δύο τούτων εἰδῶν ὑπάρχουσι καὶ ζῶα πολύχηλα, καθορίζομεν δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν τὰ σπουδαιότατα τῆς ἐννοίας ταύτης γνωρίσματα, ὑπομιμνήσκοντες ἓνα τῶν γνωστοτάτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων, ὃν τὸν ἡμερον. Ἐν τῷ συντακτικῷ ἔχουσιν ἤδη ἐξαγάγει οἱ μαθηταὶ διὰ τῆς συγκρίσεως πολλῶν ὁμοειδῶν παραδειγμάτων ἐν τῷ συστήματι τὸν κανόνα, ὅτι τὰ λεκτικά ῥήματα συντάσσονται μετὰ εἰδικοῦ ἀπαρεμφάτου· τὸν κανόνα τοῦτον συμπληροῦμεν λέγοντες, ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συντάσσονται καὶ τὰ δοξαστικά ῥήματα οἴομαι, ἡγοῦμαι, νομίζω, ὑπολαμβάνω κ.λ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀφοῦ εὗρωμεν διὰ τῆς κανονικῆς τῆς διδασκαλίας πορείας τάξεις τινὰς τῶν μετὰ γενικῆς συντασσομένων ῥημάτων, συμπληροῦμεν τὸν κανόνα προσθέτοντες καὶ τὰς ἄλλας τάξεις, χωρὶς ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν αὐτήν, ἣν καὶ πρότερον, διεξοδικὴν ὁδόν.

3. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τελειοποιοῦμεν καὶ συμπληροῦμεν τὰς γνώσεις τῶν μαθητῶν καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει. Εὐνόητον δ' ὅμως εἶναι, ὅτι οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσιν ἀμέσως νὰ ἐφαρμοσῶσι τὸ οὕτω κτηθέν γενικὸν ἐπὶ μερικῶν περιπτώσεων, ὅπως ἀποδείξωσιν, ἐὰν ὀρθῶς ἀντελήφθησαν τοῦτο ἢ μή. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐφαρμογῆς δεικνύομεν εἰς αὐτοὺς φυτὰ π.χ. μετὰ ὀδοντωτῶν ἢ πριονωτῶν φύλλων καὶ προκαλοῦμεν αὐτοὺς νὰ ὀρίσωσι τὸ σχῆμα τῶν φύλλων τούτων, δικαιολογούντες ἅμα τὴν γνώμην αὐτῶν. Ὅμοιως καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων, προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ δεῖξωσιν ἡμῖν διὰ παραδειγμάτων, ὅτι ὄντως ἐννοοῦσι τοῦτο, ὑπερ ὡς γενικὸν καὶ ἀφρημένον ἐδιδάχθησαν. Οὕτως ἀναφέρουσιν ἡμῖν πολύχηλα ζῶα, ἀποδεικνύοντες ἅμα, διατὶ καλοῦσι ταῦτα οὕτως, εὐρίσκουσι προτάσεις, ἐν αἷς ὑπάρχουσι δοξαστικά ῥήματα μετὰ εἰδικοῦ ἀπαρεμφάτου συντασσόμενα καὶ ῥήματα ἀνήκοντα εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν τάξιν τῶν μετὰ γενικῆς συντασσομένων κ.λ. κ.λ.

8. Γλωσσικός τύπος καὶ γενικότης τοῦ ἐξαγομένου ἀφηρημένου.

1. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ προσέχῃ πολὺ εἰς τὴν γλῶσσαν, ἣν θὰ μεταχειρίζεται ἐν ταῖς ἐξαγομένοις τῆς Συνθέσεως καὶ τοῦ Συστήματος. Ὅφείλει ν' ἀποφεύγῃ πᾶσαν ἑκφρασιν ἢ λέξιν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ δυσχεράνῃ καθ' οἷονδ' ἡποτε τρόπον τὴν κατανόησιν τοῦ ἐξαχθέντος γενικοῦ ἢ νὰ παραβλάψῃ ταύτην. Διὰ τοῦτο ὁ γλωσσικός τύπος τούτου ἔστω σαφὴς καὶ ἀπλοῦς οὕτως, ὥστε νὰ φαίνεται εἰς τὸν παῖδα, ὡς ἔνδυμα τελειότατα προσαρμοζόμενον εἰς τὸ σῶμα τοῦ εὐρεθέντος γενικοῦ. Συχνότατα δίδομεν τὸ ἐξαχθὲν γενικὸν ὑπὸ τύπον παροιμίας, ῥήτου τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἢ ἀπορρήγματος ποιητοῦ τινος ἢ φιλοσόφου. Πρὸ τούτου δ' ἡμῶς εἶναι καλὸν ν' ἀφίνωμεν τοὺς μαθητὰς αὐτοὺς νὰ ἐκδηλώσιν τὸ γενικόν, ὑπερ αὐτοὶ κυρίως εὖρον, ἡρέμα μόνον ὑφ' ἡμῶν καθοδηγούμενοι, δι' ἰδίων λέξεων καὶ ἰδίου τρόπου ἐκφράσεως. Ἐὰν δὲ νομίζωμεν, ὅτι εἶναι καλὸν νὰ μεταχειρισθῶμεν εἴτα ἐν τῷ ἀφηρημένῳ λέξιν ἢ φράσιν ὠρισμένην, φροντίζομεν πρότερον νὰ χρησιμοποιήσωμεν ταύτην κατ' ἐπανάληψιν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως, ὥπως τελείως κατανόησιν ταύτην οἱ μαθηταὶ καὶ μὴ ἐμφανισθῇ εἴτα αὐτοῖς ὡς καινόν τι καὶ ἀκατάληπτον¹. Μόνον οὕτω δυνάμεθα νὰ ὦμεν βέβαιοι, ὅτι τελείως κατανοοῦσιν οἱ μαθηταὶ τὸ γενικόν, ἐν ᾧ ποιοῦμεθα χρῆσιν τῶν λέξεων ἢ φράσεων ἐκείνων.

2. Διὰ τοὺς αὐτοὺς ἀκριβῶς λόγους δὲν πρέπει ὁ διδάσκαλος, ἰδίᾳ ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσι, ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἐξαγωγὴν ἀφηρημένων γενικωτάτης φύσεως, καὶ ταύτην νὰ ἐπιδιώκῃ. Πολλῷ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη, ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ, νὰ διαφαίνεται πάντοτε ὑπὸ τὸ γενικὸν ἡ συγκεκριμένη βᾶσις καὶ αἱ μερικαὶ περιπτώσεις, αἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν τοῦ γενικοῦ ἐξαγωγὴν. Οὕτω π.χ. ἐν τῇ δευτέρᾳ τάξει ὁρμώμενος ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Ροβινσῶνος πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δια-

¹ Πῶς τοῦτο γίνεται διδάσκει ἡ Ψυχολογία, παρέχουσα καὶ σχετικὰ παραδείγματα, ἐν κεφαλαίῳ : Ἀκατανόητοι ἐκφράσεις καὶ ἐπουσιώδῃ ἐν σελ. 238 τῆς Β'. ἐκδόσεως. (Σ.Μ.)

γωγῆς ταύτης, δὲν θὰ ἐξαγάγω τὸ γενικόν : ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀπειθεία αὐστηρῶς τιμωρεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς : ὁ Ροβινσὼν αὐστηρῶς ἐτιμωρήθη, διότι δὲν ἤκουε τὰς συμβουλὰς τῶν γονέων του. Ὡσαύτως ἐν τῇ Δη τάζει προκειμένου περὶ Κίμωνος καὶ τῆς λαμπρᾶς ἀποδείξεως, ἣν αὐτὸς τε καὶ οἱ ἑταῖροι αὐτοῦ παρέσχον κατὰ τὴν ἐν Τανάγρα μάχην περὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης, δὲν θὰ ζητήσω νὰ εὗρω τὸ γενικόν : ἡ ἀρετὴ ταχέως διαλάμπει, ἀλλ' ἀπλῶς : ὁ Κίμων καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἀπέδειξαν διὰ τῆς διαγωγῆς των, πόσον ψευδεῖς ἦσαν αἱ κατ' αὐτῶν κατηγορίαι, κ.λ.

Πολλάκις δ' ὅμως συμβαίνει τὰ οὕτως ἐξαγόμενα γενικὰ νὰ χρησιμοποιῶνται μετὰ ταῦτα πρὸς εὗρεσιν γενικωτάτων ἀληθειῶν, τοῦ τύπου, ὃν ἀνωτέρω ἐδώκαμεν. Ἐν γένει δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ ἀυξανομένου τοῦ πνευματικοῦ τῶν μαθητῶν θησαυροῦ κατ' ὄγκον τε καὶ βάθος, καὶ τὸ ἐξαγόμενον γενικὸν καθίσταται γενικώτερον καὶ περιεκτικώτερον.

9. Ἀναγραφαὶ ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος.

1. Ἐξηγούμεν ἤδη συμφώνως πρὸς τὰνωτέρω ἐννοίας, κανόνες καὶ νόμους, καὶ ἐσχηματίσαμεν ομάδας ἡ οἰκογενείας καὶ σειράς. Ἐννοεῖται δ' ὅμως, ὅτι τὰποτελέσματα ταῦτα τῆς Ἀφαιρέσεως πρέπει καὶ νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ μνήμῃ οἱ μαθηταί. Διὰ τοῦτο δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναλαμβάνωσιν αὐτὰ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, μάλιστα δὲ κατὰ τὸ τέλος ἐκάστου σχολικοῦ ἔτους. Πρὸς τοῦτο δ' ὅμως ἔχουσιν ἀνάγκην βοηθητικοῦ τινος μέσου· τὸ βοηθητικὸν τοῦτο μέσον ἀπαρτίζουσιν αὐτοὶ οἱ μαθηταί καταγράφοντες τὰ ἐξαγόμενα ἐν τε τῇ Συγκρίσει καὶ τῷ Συστήματι ἐν ἰδίῳ τετραδίῳ, τῷ τετραδίῳ τοῦ Συστήματος¹.

Τίνα τύπον δ' ὅμως πρέπει νὰ ἔχωσιν αἱ ἀναγραφαὶ αὗται; Πρέπει νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς ν' ἀναγράφωσιν ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος τοὺς κανόνες, τοὺς νόμους, τὰς ἐννοίας κ.λ. ἀκριβῶς, ὅπως εὗρομεν ταῦτα ἐν τῇ προφορικῇ διδασκαλίᾳ; Ἐὰν τοῦτο συνέβαινε θὰ ἠδύναντο βεβαίως οἱ μαθηταί κατὰ τὴν ἐπανάληψιν νὰ

¹ Πρὸβλ. ὅσα σχετικὰ περὶ τῶν τετραδίων τοῦ Συστήματος λέγονται ἐν τόμῳ I σελ. 279—285. (Σ. Μ.)

μανθάνωσι τὰ πράγματα εὐλόγως καὶ νὰ λέγωσι ταῦτα ἀπὸ μνή-
μης χωρὶς νὰ προσκρίπτωσιν. Θὰ ὑπῆρχε δ' ὅμως ὁ κίνδυνος, ὅτι
κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον οἱ μαθηταὶ θ' ἀπεμνημόνευον μηχανικῶς ὅλως
τὸ ἀναγεγραμμένον, χωρὶς οὐδὲν νὰ σκέπτονται τὰ περιεχόμενα,
καὶ ὅτι θὰ ἐγνώριζον μὲν καλῶς τοὺς νόμους καὶ κανόνες, δὲν θὰ
ἠδύναντο δ' ὅμως νὰ ἐφαρμόσωσιν αὐτοὺς ἐπὶ δεδομένων παρὰδειγ-
μάτων. Πλὴν δὲ τούτου διὰ τῆς τοιαύτης, ἐν συνεχεῖ λόγῳ καὶ τε-
λείας, ἀναγραφῆς θὰ καθίστατο τοῖς μαθηταῖς εὐχερεστάτη ἡ ἐπα-
νάληψις. Ἡ αὐτενεργία αὐτῶν θὰ ἦτο μικρά, αὐτὸ τοῦτο μηδαμινή,
ἐὰν θὰ ἠδύναντο ν' ἀναγιγνώσκωσι κατὰ λέξιν πάντα ἐκ τοῦ τετρα-
δίου τοῦ Συστήματος.

2. Πρὸς ἀποφυγὴν ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀτόπων δίδομεν εἰς
τὰς ἀναγραφὰς ἄλλον τύπον.

Ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ ἐξηγάγομεν ἤδη τοὺς
ἀναγκαίους κανόνες περὶ προσθέσεως τῶν κλασμάτων. Ἡ ἀναγραφὴ,
ἥτις θὰ γίνῃ ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος, δύναται νὰ ἔχῃ τὸν
ἑξῆς τύπον:

Πρόσθεσις κλασμάτων.

Ὑφασμα πρὸς κατασκευὴν ἐνδυμάτων.

Ὑφασμα διαφόρου πλάτους: διπλοῦν=1 μ. 35 ἐκ., ἀπλοῦν 85 ἐκ.
Ποῖον ἐκ τῶν δύο προτιμότερον;

Ἐκ τοῦ διπλοῦ ὑφάσματος δι'

1 σακκάκι:

διὰ τὸν πατέρα 1 μ. 50 ἐκ.= $1\frac{1}{2}$ μ. (Ἐνταῦθα ἐπακολουθοῦσι πάντα
τὰ μέτρα κατὰ τὴν αὐτὴν διάταξιν, ἣν εἶδομεν ἐν τῇ πραγματικῇ
Ἀναλύσει, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον, ὅτι παρὰπλεύρως θέτομεν τὴν
μεταβολὴν τῶν δεκαδικῶν κλασμάτων εἰς κοινά, ὅπως μετὰ ταῦτα
συντομεύσωμεν τὴν ἀναγραφὴν τοῦ τυπικοῦ).

Πρόσθεσις ὁμωνύμων κλασμάτων.

1. περισκελὶς διὰ τὸν πατέρα καὶ τὸν δεκαετῆ υἱόν.

$$1\frac{1}{5}\mu. + \frac{3}{5}\mu. = 1\frac{4}{5}\mu. \quad (1+3=4, \text{ ἐπομένως } \frac{4}{5}\mu.).$$

2. Ἐνδύματα διὰ τὸν δωδεκαετῆ υἱόν.

$$1\frac{3}{10}\mu. + \frac{9}{10}\mu. + \frac{3}{10}\mu. = 1\frac{15}{10}\mu. (3+9+3=15, \text{ἐπομένως } \frac{15}{10}\mu.).$$

3. Σακκάκι διὰ τὸν δεκαετῆ καὶ τὸν ὀκταετῆ υἱόν.

$$1\frac{3}{20}\mu. + 1\frac{1}{20}\mu. = 2\frac{4}{20}\mu. (3+1=4, \text{ἐπομένως } \frac{4}{20}\mu.).$$

Κανόν ;

Πρόσθεσις ἑτερονύμων κλασμάτων.

1. Σακκάκι καὶ γελέκον διὰ τὸν πατέρα.

$$1\frac{1}{2}\mu. + \frac{3}{10}\mu. = 1\frac{5}{10}\mu. + \frac{3}{10}\mu. = 1\frac{8}{10}\mu. \left(\frac{1}{2}\mu. = \frac{5}{10}\mu., \right. \\ \left. 5+3=8, \text{ἐπομένως } \frac{8}{10}\mu. \right).$$

2. Σακκάκι καὶ γελέκον διὰ τὸν δεκαετῆ υἱόν.

$$1\frac{3}{20}\mu. + \frac{1}{4}\mu. = 1\frac{3}{20}\mu. + \frac{5}{20}\mu. = 1\frac{8}{20}\mu. \left(\frac{1}{4}\mu. = \frac{5}{20}\mu., \right. \\ \left. 3+5=8, \text{ἐπομένως } \frac{8}{20}\mu. \right).$$

3. Περισκελὶς διὰ τὸν πατέρα καὶ τὸν ὀκταετῆ υἱόν.

$$1\frac{1}{5}\mu. + \frac{1}{2}\mu. = 1\frac{2}{10}\mu. + \frac{5}{10}\mu. = 1\frac{7}{10}\mu. \left(\frac{1}{5}\mu. = \frac{2}{10}\mu., \right. \\ \left. \frac{1}{2}\mu. = \frac{5}{10}\mu., 2+5=7, \text{ἐπομένως } \frac{7}{10}\mu. \right).$$

4. Σακκάκι διὰ τὸν πενταετῆ καὶ περισκελὶς διὰ τὸν δεκαετῆ υἱόν.

$$\frac{3}{4}\mu. + \frac{3}{5}\mu. = \frac{15}{20}\mu. + \frac{12}{20}\mu. = \frac{27}{20}\mu. \left(\frac{3}{4}\mu. = \frac{15}{20}\mu., \right. \\ \left. \frac{3}{5}\mu. = \frac{12}{20}\mu., 15+12=27, \text{ἐπομένως } \frac{27}{20}\mu. \right).$$

5. Σακκάκι διὰ τὸν πατέρα, τὸν δωδεκαετῆ καὶ πενταετῆ υἱόν.

$$1\frac{1}{2}\mu. + 1\frac{3}{10}\mu. + \frac{3}{4}\mu. = 1\frac{10}{20}\mu. + 1\frac{6}{20}\mu. + \frac{15}{20}\mu. = 2\frac{31}{20}\mu. \\ \left(\frac{1}{2}\mu. = \frac{10}{20}\mu., \frac{3}{10}\mu. = \frac{6}{20}\mu., \frac{3}{4}\mu. = \frac{15}{20}\mu., \right. \\ \left. 10+6+15=31, \text{ἐπομένως } \frac{31}{20}\mu. \right).$$

Κανών ;

Κοινὸν πολλαπλάσιον.

10	διὰ τὸ	/ ₂	καὶ	/ ₅					
20	»	/ ₄	»	/ ₅					
20	»	/ ₂	»	/ ₄	καὶ	/ ₅	καὶ	/ ₁₀	
6	»	/ ₂	»	/ ₃	»	/ ₆			
12	»	/ ₂	»	/ ₃	»	/ ₄	»	/ ₆	

Κανὼν ;

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον ἀναγράφομεν τὸ ἐξαχόμενον τοῦ Συστήματος καὶ περὶ οἷα σδήποτε ἄλλης νέας ἀριθμητικῆς περιπτώσεως ἢ πράξεως προκειμένου. Πανταχοῦ καὶ πάντοτε καταγράφομεν πρῶτον δι' ὀλίγων, συνθηματικῶς οὕτως εἰπεῖν, τὰ πράγματα, ἐξ ὧν ὠρμήθημεν ἐν τῇ Συνθέσει, ὥπως οἱ μαθηταὶ ἀναπολῶσιν ἐκ νέου τὴν συγκεκριμένην βάσιν, καὶ οὕτως ἀκριβέστερον ἀναπαριστῶσι τὴν σχετικὴν ἀριθμητικὴν πράξιν. Μετὰ ταῦτα ἐπακολουθοῦσι παραδείγματα τινὰ, ἐξ ἐκείνων, ἅτινα ἐκτενέστερον ἐξητάσθησαν καὶ ἐλύθησαν ἐν τῇ Συνθέσει. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν τὰ προβλήματα ταῦτα ἐλύθησαν, δηλοῦται νῦν ὅσον τὸ δυνατόν σαφέστερον· οὕτω δ' οἱ μαθηταὶ καθοδηγούμενοι ὑπὸ τῶν ἀναγραφῶν ἐνθυμοῦνται εὐκολώτερον τὸν κανόνα, ὅστις δὲν σημειοῦται, ἀλλ' εὐρίσκεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν προκαλουμένων εἰς τοῦτο ὑπὸ συντόμου ἐν τέλει τῶν σημειωθέντων ἐρωτήσεως.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ ἀναγράφομεν ἀπλῶς συνθηματικὰς τινὰς φράσεις ἢ λέξεις καὶ παραδείγματα. Ὁ τρόπος οὗτος τῶν ἀναγραφῶν ἀποκλείει τελείως τὸ μηχανικῶς μηχανάνειν κατὰ τὰς ἐπαναλήψεις. Οἱ μαθηταὶ δηλονότι ὀφείλουσι καὶ πάλιν νὰ εὕρωσι τὸν κανόνα μόνοι ἐκ τῶν μερικῶν περιπτώσεων δι' ἀφαιρέσεως, ἐὰν ἐλησμονήσαν ἤδη αὐτόν, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸν ὀρθὸν γλωσσικὸν τύπον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ αὐτενεργία αὐτῶν εἶναι μείζων νῦν ἢ ἐὰν εὑρισκον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τέλειον τὸν κανόνα ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ Συστήματος.

3. Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης ἀρχῆς ὁρμώμενοι δίδομεν τὸν αὐτὸν

τύπον καὶ εἰς τὰς ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων ἀναγραφάς. Ἐν τῷ Γλωσσικῷ π. χ. μαθήματι ἔχουσιν εὑρεῖ οἱ μαθηταὶ τὴν σημασίαν τῆς προθέσεως κατὰ μετ' αἰτιατικῆς· ἡ σχετικὴ σημείωσις θὰ ἔχῃ τὸν ἐξῆς τύπον.

Ἡ πρόθεσις κατὰ μετ' αἰτιατικῆς.

Α'.

1. Ὁ Φυλλίδας ἦλθεν εἰς Ἀθήνας κατὰ πρᾶξιν τινα (= ἵνα πράξῃ τι).
2. Ἔρχομαι εἰς Σμύρνην κατ' ἐμπορίαν (= ἵνα ἐμπορευθῶ).
3. Μεταβαίνω οἴκαδε κατ' ἀσχολίαν (= ἵνα ἀσχοληθῶ).

Β'.

1. Ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν κατὰ τοὺς νόμους (= συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους).
2. Κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ πατρὸς (= συμφώνως πρὸς τὴν διαταγὴν).
3. Κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ διδασκάλου (= συμφώνως πρὸς τὴν συμβουλὴν).

Κανὼν ;

Ἀναλόγως πράττομεν καὶ ὅταν πρόκειται περὶ γραμματικῶν ἐννοιῶν (ὑποκειμένου, ἀντικειμένου, κατηγορουμένου κ.λ.). Οὕτω π.χ. προκειμένου περὶ τοῦ ὑποκειμένου ἔχομεν τὸν ἐπόμενον τύπον :

Ὑποκείμενον.

1. Οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν. Τίνες ἐνίκησαν ; — Οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν.
2. Ὁ Ἐφιάλτης ἦτο προδότης. Τίς ἦτο προδότης ; — Ὁ Ἐφιάλτης ἦτο προδότης.
3. Οὗτος ἦτο γενναῖος. Τίς ἦτο γενναῖος ; — Οὗτος ἦτο γενναῖος.

Κανὼν ;

Προκειμένου ἄρα καὶ περὶ γραμματικῶν κανόνων καὶ ἐννοιῶν περιοριζόμεθα ἀναγράφοντες μόνον παραδείγματά τινα, προσθέτομεν δὲ

μόνον συνθηματικὴν τινὰ λέξιν ἢ ἐρώτησιν τινὰ, ὥπως προσπίπτωσι τοῖς μαθηταῖς εὐκολώτερον τὰ κύρια σημεῖα τῶν παραδειγμάτων τούτων.

Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναγράφωμεν καὶ οἰκογενείας ἢ σειρὰς ἕκ τε τῆς ὀρθογραφίας καὶ τῆς στίξεως. Μία σελὶς π. χ. ἐκ τοῦ διὰ τὴν ὀρθογραφίαν προωρισμένου τετραδίου τοῦ Συστήματος μαθητοῦ κατωτέρως τινὸς τάξεως θὰ ἔχῃ ὥδε·

εἰα : βασιλεία, δουλεία, ἐκστρατεία, πολιτεία·

ία : σοφία, κακία, στρατηγία, ἀνοησία, κ.λ. κ.λ. κ.λ.

Ὅταν δ' οἱ μαθηταὶ ἔλθωσιν εἰς τὴν κατάλληλον ἡλικίαν καὶ τὴν κατάλληλον τάξιν, ὥπως ἐξαγάγωσι τὸ γενικόν, εὐρίσκουσιν ἕτοιμον ἐν τῷ τετραδίῳ τούτῳ τὸ πρὸς τοῦτο ὑλικὸν καὶ προβαίνουσιν εἰς τὴν ἀφαίρεσιν κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἀνωτέρω λεχθέντα. Τότε δὲ καὶ καταγράφουσι τὸ γενικὸν τοῦτο ἐν ἰδίῳ τετραδίῳ καὶ ὑπὸ τύπον ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον, ὃν εἶδομεν προκειμένου περὶ τῆς σημασίας τῆς προθέσεως κατὰ συντακσομένης μετ' αἰτιατικῆς· ἦτοι :

Ἀφηρημένα οὐσιαστικὰ εἰς-εἰα, -ία, -οια.

Α'.

1. Δουλεύω—δουλεία.
2. Βασιλεύω—βασιλεία.
3. Ἐκστρατεύω—ἐκστρατεία.
4. Πολιτεύω—πολιτεία.

Β'.

1. Σοφός—σοφία.
2. Κακός—κακία.
3. Στρατηγός—στρατηγία.
4. Ἀνόητος—Ἀνοησία.

Γ'.

1. Ἄνοος—ἄνους ἄνοια.
2. Εὐπλοος—εὐπλους εὐπλοια.
3. Εὐροος—εὐρους εὐροια.

Κανὼν ;

4. Τὸ τετράδιον τοῦ συστήματος τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων

των θὰ περιέχῃ ἀναγραφὰς περὶ ἠθικῶν νόμων, καὶ χαρακτηρισμῶν σπουδαίων τῆς Ἱστορίας προσώπων, περὶ ἀντικειμένων τοῦ πολιτισμοῦ, περὶ τῆς ἱστορικῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ ἢ περὶ ἱστορικῶν ἀτομικῶν ἐννοιῶν, πρὸς δὲ καὶ χρονολογικόν τινα πῖνακα. Ἐννοεῖται δ' ὅτι δι' ἕκαστον τῶν γενικῶν τούτων εἰδῶν ἔχομεν ὀρίσει καὶ ἴδιον μέρος ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος. Ἡ δ' ἀναγραφὴ καὶ ἐνταῦθα εἶναι ὁμοία πῶς τῇ ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ καὶ τοῖς Γλωσσικοῖς, ἥτοι καὶ ἐνταῦθα σημειοῦμεν παραδείγματα μετὰ συνθηματικῶν τινῶν λέξεων ἢ φράσεων. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι αἱ συνθηματικαὶ αὐταὶ λέξεις πρέπει νὰ ᾧσιν ἐνταῦθα πλείονες, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐκπληροῦ ἡ ἀναγραφὴ τελείως τὸν ἑαυτῆς σκοπόν, ἥτοι νὰ ὑπομινῇται τοὺς μαθητὰς τὸ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως ἐξαχθὲν γενικόν. Οὕτω π. χ. θὰ ἔχωμεν ἐν τῷ ἠθικῷ συστήματι :

1. Πῶς πρέπει νὰ δίδωμεν :

Ἔχεις πολλὰ.....ἀφθόνως.

Ἔχεις ὀλίγα.....(Ὁ πτωχὸς καὶ ὁ πλούσιος).

2. Συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς γονεῖς.

Τὰ τέκνα ὀφείλουσι.....(Αἰνεῖας, Ἄναπες καὶ Ἀμφίνομος).

Εὐχὴ γονιοῦ ἀγόραζε καί.....

3. Εὐπείθεια, ταπεινοφροσύνη.

Πρέπει νὰ εἴμεθα.....

(Ἀβραάμ, Ἰησοῦς Χριστός).

Ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἐπιγραφὴν χαρακτηρισμοὶ ἐπιφανῶν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἀνδρῶν ἀναγιγνώσκωμεν

Κίμων.

Φιλόστοργος υἱός : ἀποφυλακίζει τὸν πατέρα.....

Ἀγαπᾷ τοὺς πτωχοὺς : Οἱ κῆποι αὐτοῦ ἐλεύθεροι, ὅπως.....

καθ' ἐκάστην παρθέτει τράπεζαν καὶ προσκαλεῖ.....

Φιλόπατρις : Μάχη ἐν Τανάγρα.

"Αριστος στρατηγός : Εὐρυμέδων, Θάσος, Κύπρος κλ. κλ.

Τὸ τμήμα τοῦ τετραδίου τοῦ Συστήματος τῶν φρονηματιστικῶν, ὅπερ εἶναι ἀφιερωμένον διὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Πολιτισμοῦ, θὰ περιέχῃ πλὴν ἄλλων καὶ τὰς ἀναγραφάς :

Πρόρρησις τοῦ μέλλοντος.

α'.) Διὰ τῶν μαντείων (Δελφοί, Δωδώνη).

β'.) Διὰ τῶν σπλάγγων (ἀποκάλυψις τῆς συνωμοσίας τοῦ Κινάδωνος).

γ'.) Διὰ τῆς πτήσεως τῶν πτηνῶν καὶ ἰδίᾳ

Πτῆσις πρὸς τὰ δεξιὰ

Πτῆσις πρὸς τὰ ἀριστερά

δ'.) Διὰ τοῦ ὀνείρου ('Αγαμέμνων ἐν Τροίᾳ, Σωκράτης ἐν τῇ φυλακῇ, Κλυταιμῆστρα). κ.λ. κ.λ.

Μυστικὴ ἀλληλογραφία τῶν Σπαρτιατῶν.

Δύο ξύλα τοῦ αὐτοῦ πάχους, ὧν τὸ μὲν τὸ δὲ

"Εγγραφον

'Ανεγίνωσκον

'Ὡς παράδειγμα διὰ τὴν ἀναγραφὴν ἐν τῷ κυρίῳ ἱστορικῷ μέρει τοῦ τετραδίου τοῦ Συστήματος ἐκλέγομεν τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἢ ἀτομικὴ ἔννοια αὐτῶν θὰ ἀναγραφῇ ὡς ἑξῆς :

Περσικοὶ πόλεμοι.

Σκοπὸς τῶν Περσῶν. Ἐπιθυμία τῶν Ἑλλήνων. Πρώτη ἐκστρατεία τῶν Περσῶν καὶ ἀποτυχία αὐτῆς. Δευτέρα ἐκστρατεία τῶν Περσῶν. Μάχη ἐν Μαραθῶνι τῷ 490 π. Χ. Τρίτη ἐκστρατεία τῶν Περσῶν. Πορεία αὐτῶν κατὰ τὴν ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Μάχη ἐν Θερμοπύλαις τῷ 480 π.Χ. Ναυμαχία ἐν Σαλαμῖνι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. Μάχαι ἐν Πλαταιαῖς καὶ Μυκάλη τῷ 479 π. Χ. Πανωλεθρία τῶν Περσῶν καὶ φυγὴ τῶν ἐπιζησάντων. Οἱ Ἕλληνες λυτροῦνται τοῦ κινδύνου.

'Ο δὲ χρονολογικὸς πῖναξ τέλος περιέχει κατὰ σειρὰν τὰ ἱστο-

ρικά γεγονότα, ὧν τὸν χρόνον πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶσιν οἱ μαθηταί,
ὡς ἐξῆς περίπου :

Ἐκστρατεία τοῦ Μαρδονίου 493 π. Χ.

Ἐκστρατεία τοῦ Δάτιδος καὶ Ἀρταφέρνης καὶ μάχη
ἐν Μαραθῶνι 490 π. Χ.

Μάχη ἐν Θερμοπύλαις 480 π. Χ.

Ναυμαχία ἐν Σαλαμῖνι 480 π. Χ.

Μάχαι ἐν Πλαταιαῖς καὶ Μυκάλῃ 479 π. Χ.

κ.λ. κ.λ.

δ. Μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὸ τετράδιον τοῦ Συστήματος τῆς Ἱστορίας ἔχει καὶ τὸ διὰ τὴν Γεωγραφίαν προοριζόμενον. Καὶ τοῦτο δηλ. εἶναι διηρημένον εἰς διάφορα τμήματα κατὰ τὰ διάφορα τῆς Ἀφαιρέσεως ἐξαγόμενα· τὸ πρῶτον τμήμα θὰ περιέχῃ τοὺς ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτῶν ἰχνογραφηθέντας χάρτας τῶν γνωσθέντων νομῶν, κοιλάδων καὶ χωρῶν, τὸ δεύτερον συντόμους ἀναγραφὰς τῶν ἐξ ἀχθεισῶν ἀτομικῶν ἔννοιῶν, τὸ τρίτον γεωγραφικοὺς νόμους καὶ τὸ τέταρτον ομάδας ἢ οἰκογενείας καὶ σειράς.

Παρὰ τοὺς χάρτας, οἵτινες παριστῶσι τόπον τινὰ ὡς ἐν ὅλῳ, ἰχνογραφοῦσιν οἱ μαθηταί καθεστὺς τομὰς (profil) κοιλάδων καὶ ὀρέων, ὅπως ἀπεικονίζωσι σαφέστερον τὸ εὖρος μιᾶς κοιλάδος εἰς τὰ διάφορα μέρη αὐτῆς, τὴν κλίσιν τῶν κλιτύων τῶν ὀρέων, ἐκτενέστερά πως ἐπίπεδα μέρη ἐνταῦθα κ.λ. κ.λ. Οὕτως οἱ μαθηταί βλέποντες τὰς εἰκόνας ταύτας παριστῶσιν ἐν ἑαυτοῖς πολλῶ σαφέστερον καὶ τελειότερον τὴν κατακόρυφον τῆς, περὶ ἧς ὁ λόγος, χώρας διάρθρωσιν καὶ δύνανται προκαλούμενοι νὰ δώσωσι σαφεῖς ἀποκρίσεις. Διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον προκαλοῦμεν τοὺς μαθητάς νὰ ἰχνογραφήσωσι νέα ὄρη, κοιλάδας, ποταμοὺς κ.λ. παρ' ἄλλους γνωστοὺς, νομόν τινα νέον παρ' ἄλλον γνωστόν, νῆσόν τινα νέαν παρ' ἄλλην γνωστήν, καὶ γραφικῶς νὰ παραστήσωσι καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν καὶ ἀναλογίαν, κατὰ πόσον π. χ. ὅρος τι εἶναι ὑψηλότερον ἄλλου, κοιλάς τις εὐρυτέρα ἢ ἐπιμηκεστέρα ἄλλης, νομός τις μείζων ἄλλου κ.λ. κ.λ.

Αἱ οἰκογένειαι ἢ ομάδες καταγράφονται, ὅπως ἐδείξαμεν ἀνωτέρω ἐν τῷ κεφαλαίῳ, ὅπερ ἐπιγράφεται Σχηματισμὸς οἰκογενειῶν καὶ σειρῶν ἐν σελ. 192, αἱ δ' ἀτομικαὶ ἔννοιαι καὶ οἱ νόμοι, ὥπως

καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Οὕτω π.χ. ὁ νόμος, ὃν ἐξηγάγομεν ἀνωτέρω ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως, δύναται ν' ἀναγραφῇ ὥδε :

Ἐξάρτησις τῆς ἐνασχολήσεως τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Γῆς.

Μέταλλα—Μεταλλωρύχοι (Λαύριον).

Ἀνθρακες—Ἀνθρακωρύχοι (Κύμη, Ποντοηράκλεια).

Μάρμαρα—Λατόμοι (Πεντέλη, Πάρος, Ταύγετος).

Σμύρις—Ἐξαγωγὴ αὐτῆς (Νάξος).

6. Προκειμένου περὶ Φυσιογνωσίας, χωρίζομεν ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ Συστήματος αὐτῆς ἴδιον τμήμα δι' ἕκαστον τῶν κλάδων αὐτῆς, τὴν Ζωολογίαν, Βοτανικὴν, Ὀρυκτολογίαν καὶ Φυσικὴν. Περαιτέρω δὲ τὸ διὰ τὴν Ζωολογίαν καὶ Βοτανικὴν τμήμα πρέπει νὰ περιέχῃ μικρότερα τμήματα, ὧν ἕκαστον εἶναι προωρισμένον καὶ δι' ἄλλο εἶδος γενικοῦ. Τὸ μὲν π. χ. διὰ τὰς γενικὰς ἐννοίας, τὸ δὲ διὰ τὴν Μορφολογίαν, ἄλλο διὰ τὰς οἰκογενείας καὶ σειρὰς καὶ ἄλλο διὰ τοὺς βιολογικοὺς νόμους.

Ἐν ἑκάστῳ δὲ τῶν τμημάτων τούτων διατάσσονται αἱ ἔννοιαι κατὰ τὴν αὐτὴν σειράν, καθ' ἣν εἶναι διατεταγμένοι καὶ ἐν ἐπιστημονικῷ βιβλίῳ. Οὕτω π. χ. ἡ σειρὰ, καθ' ἣν εἶναι διατεταγμένα τὰ θηλαστικὰ ἐν τῷ διὰ τὴν Ζωολογίαν τετραδίῳ τοῦ Συστήματος μαθητοῦ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, θὰ εἶναι ἡ ἐξῆς : Νυκτερίδες, Σαρκοφάγα, Ἐντομοφάγα, Τρωκτικά, Μονόχηλα, Δίχηλα, Πολύχηλα.

Αἱ δ' ἀναγραφαὶ αὗται ὁμοιάζουσι ταῖς τῶν λοιπῶν μαθημάτων, ἰδίᾳ δὲ ταῖς τῆς Γεωγραφίας, διότι καὶ ἐν τῷ διὰ τὴν Φυσιογνωσίαν προοριζομένῳ τετραδίῳ τοῦ Συστήματος ἀποδίδομεν μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ ἱχθυογραφήματα, παρ' ἃ καταγράφομεν παραδείγματα καὶ συνθηματικὰς τινας, καταλλήλους πρὸς ὑπόμνησιν, λέξεις.

Τὴν ἔννοιαν τῶν Ἀλεκτοριδῶδων καταγράφουσι π.χ. οἱ μαθηταὶ ὥς ἐξῆς :

Ἀλεκτοριδώδη.

Ὅρνις ἡ ἐνοικίδιος, λαγώπους, τέτραξ, τετράων.

1. Ὠφέλεια : Κρέας, δι' ὃ.....

2. Τροφή: Ἐντομα, σκώληκες, φυτικά οὐσίαι, δηλαδή·

3. Διαμονή: Ἐπὶ τῆς Γῆς καὶ τῶν δένδρων, σπανίως ἐν τῷ ἀέρι.

α) Ἀκατάλληλα πρὸς πτήσιν: Βαρέα (ὀστᾶ), πτέρυγες βραχεῖται, στρογγύλαι καὶ σκαφειδεῖς (ἰχνογράφησις αὐτῶν) τοῦναντίον·

β) Καλῶς κατηρητισμένα διὰ τὰ ζῶσιν ἐπὶ τῆς Γῆς: Τρέχουσι ταχέως καὶ ἐπὶ πολὺ, διότι—(κνῆμαι καὶ ὄνυχες).

4. Πῶς εὐρίσκουσι τὴν τροφήν ἐπὶ τῆς Γῆς: Σκάλισμα, πόδες (ἰχνογράφησις). Ἀνοιγμα τοῦ εὐρισκομένου διὰ τοῦ ῥάμφους, τὸ ἄνω ῥάμφος ἀγκιστρῶτον (ἰχνογράφησις). Τὴν τροφήν καταπίνουσιν ὁλόκληρον, πρόλοβος πρὸ τοῦ στομάχου (ἰχνογράφησις).

5. Διαφοραὶ τῶν εἰδῶν τῶν ἀλεκτοριδῶδων πρὸς ἄλληλα, κατὰ τὴν διαμονήν, τὸ μέγεθος, τὸ χρῶμα, τὴν πτεροφυΐαν.

Ἀπλούστεραι δ' ὅμως εἶναι αἱ ἀναγραφαὶ προκειμένων μορφολογικῶν ἐννοιῶν. Οὕτω π.χ. προκειμένου περὶ ταξιανθίας ἔχομεν:

Ταξιανθία.

Σκιάδιον: (ἰχνογράφησις) ¹ ἄμμι τὸ γλυφίδιον, κερασέα.

Κεφαλίς: » » ἐρυθρὸν καὶ λευκὸν τρίφυλλον τὸ λειμώνιον.

Βότρυς: » » ῥόκα, κράμβη (λάχανον).

Στάχυς: » » κριθὴ, βρίζα.

Κῦμα: » » γαρύφαλλον, ζαμποῦκος, κ.λ. κ.λ

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον ἀναγράφομεν καὶ πᾶσαν ἄλλην μορφολογικὴν ἐννοιαν περιοριζόμενοι εἰς τὰ ὀνόματα τῶν ἐννοιῶν, εἰς τὴν δι' ἰχνογραφήματος ἀπεικόνισιν τῆς ἐννοίας, καὶ τὴν παράθεσιν παραδειγμάτων τινῶν ἢ ἀντιπροσώπων τῆς ἐννοίας ταύτης.

Ἡ ἀναγραφὴ τῶν φυσιογνωστικῶν οἰκογενειῶν καὶ σειρῶν γίνεται, ὅπως ἤδη ἐδηλώθη ἀνωτέρω ἐν σελ. 194. Τοὺς δὲ φυσιογνωστικούς νόμους σημειοῦμεν ἀκριβῶς, ὅπως τοὺς γεωγραφικούς· (πρβλ. ἐν σελ. 186) ².

¹ Αὐτόδηλον εἶναι, ὅτι ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι, καθ' ὅς γίνεται ἐνταῦθα λόγος περὶ ἰχνογραφημάτων, πρέπει ὅντως καὶ νὰ ὑπάρχωσι ταῦτα ἐν τοῖς τετραδίοις τῶν μαθητῶν. (Σ. Μ.)

² Πῶς καταγράφομεν τὸ ἐν τῇ Φυσικῇ Πειραματικῇ ἐξαγόμενον γενικὸν δει-

7. Μετὰ τῶν ἄνωτέρω παραδείγματα θ' ἀποβῇ εὐκόλῳ εἰς πάντα διδάσκαλον νὰ εὕρῃ τὸν κατάλληλον τύπον διὰ πᾶσαν ἀναγραφὴν ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ Συστήματος, καὶ προκειμένου περὶ μαθημάτων, ὧν παραδείγματα δὲν παρετέθησαν ἄνωτέρω, τῆς Γεωμετρίας π.χ. καὶ τῆς Ὠδικῆς. Γενικῶς ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς ταύταις ἰσχύει, ὅτι πολλάκις ἄνωτέρω εἴπομεν :

Ἐν τῷ τετραδίῳ δηλονότι τοῦ Συστήματος δὲν ἀναγράφουσιν οἱ μαθηταὶ νόμους, κανόνες καὶ ἐννοίας, ἀλλ' ἀπλῶς παραδείγματα, συνθηματικὰς τινας, πρὸς ὑπόμνησιν χρησιμευούσας, λέξεις, χάρτας καὶ ἄλλα ἱχνογραφήματα. Διὰ τούτων κατορθοῦσιν οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπαναλαμβάνωσιν ἀργότερον εὐκόλως τὸ διδασχθέν, χωρὶς νὰ διατρέχωμεν τὸν κίνδυνον ν' ἀπομνημονεύωσι τοῦτο μηχανικῶς, καὶ χωρὶς νὰ ἐπιδρῶμεν ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὴν αὐτενεργίαν αὐτῶν.

8. Βέβαιον δ' ὅμως εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ἀναγκαίαν πρὸς τοῦτο προϋπόθεσιν. Ἐὰν θέλωμεν, ὅπως οἱ μαθηταὶ δύνανται ἀργότερον νὰ ἐπαναλαμβάνωσι τὸ ἀναγραφέν εὐκόλως, τῇ βοηθείᾳ τῶν παραδειγμάτων, συνθηματικῶν λέξεων καὶ ἱχνογραφημάτων, εἶναι ἀνάγκη ἅμα τῇ ἀναγραφῇ νὰ προκαλῶμεν αὐτοὺς ν' ἀναγινώσκωσι κατὰ πλήρεις καὶ τελείας πρῳτάσεις τοῦτο, ὅπερ ἀνέγραψαν ἢ ἱχνογράφησαν, ἀκριβῶς, ὅπως θ' ἀναγινώσκωσιν αὐτὸ κατὰ τὰς μετὰ ταῦτα ἰδιαιτέρας ἐπαναλήψεις· οὕτω συνδέεται καὶ κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ ἢ παράστασις τῆς ἐκτενοῦς ἀποδόσεως πρὸς τὴν τῶν συνθηματικῶν λέξεων, καὶ ἡ ἀνάπλασις κατ' ἀκολουθίαν μετὰ ταῦτα ἐπιτυγχάνει πολὺ καλύτερον.

Οὕτω π. χ. τὰ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «πρόορρησις τοῦ μέλλοντος» ἄνωτέρω σημειωθέντα θ' ἀναγνώσθωσιν ὑπὸ τινος τῶν μαθητῶν ὡς ἐξῆς :

Οἱ ἀρχαῖοι προέλεγον τὰ μέλλοντα πρῶτον διὰ τῶν μαντείων· τούτων ἐπιφανέστατα ἦσαν τὸ ἐν Δελφοῖς, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸν χρησμόν ἔδιδε γυνή, πυθὶς καλουμένη, καὶ τὸ ἐν Δωδώνῃ· δεύτερον διὰ τῶν σπλάγχχνων τῶν ζώων, ἅτινα ἐθυσίαζον εἰς τοὺς θεοὺς, ὅπως εἶδομεν, ὅτι ἀπεκαλύφθη ἡ συνωμοσία τοῦ Κινάδωνος· τρίτον διὰ τῆς

κνυται ἐν ταῖς Ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ I τόμου ἐν σελ. 452-453 καὶ 475. (Σ. Μ.)

πτήσεως τῶν πτηνῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀετοῦ, ὅστις ἦτο ἱερὸν τοῦ Διὸς πτηνόν· πτήσις πρὸς τὰ δεξιὰ ἐθεωρεῖτο αἰσία, πτήσις πρὸς τὰριστερὰ ἐθεωρεῖτο ἀπαισία· τέταρτον διὰ τοῦ ὄνείρου, ὅπως ὁ Σωκράτης ἐκ τοῦ ὄνείρου ἐνόησεν, ὅτι ἔμελλε μετὰ τρεῖς ἡμέρας ν' ἀποθάνῃ κ.λ. κ.λ.

IV. Η ΜΕΘΟΔΟΣ ἢ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

Τὰ τέσσαρα πρῶτα Εἰδολογικὰ στάδια, ἡ Ἀνάλυσις, ἡ Σύνθεσις, ἡ Σύνδεσις καὶ τὸ Σύστημα, ὠδήγησαν τὸν μαθητὴν ἀπὸ τοῦ μερικοῦ εἰς τὸ γενικόν, οὕτω δὲ παρέσχον αὐτῷ γνώσεις τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ τύπον συγκεκριμένον, εἶτα δ' ἀφηρημένον. Ἡ γνῶσις δ' ὅμως, τὸ εἶδέναι, οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, εἰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐν τῷ βίῳ, ἡ δὲ πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν ταύτην δεξιότης δὲν γεννᾶται ἀφ' ἐκυτῆς. Πολλῷ μάλλον, ὅπως γεννηθῇ, ἔχει ἀνάγκην ἰδίᾳ διδακτικῆς ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο ἡ μεθοδικὴ ἐπεξεργασία ὕλης τινὸς δὲν ἀποπερατοῦται ἐν τῷ Συστήματι, ἀλλὰ τοῦτῳ ἐπακολουθεῖ τὸ πέμπτον Εἰδολογικὸν στάδιον, τὸ τῆς Ἐφαρμογῆς, οὗτινος σκοπὸς εἶναι νὰ φέρῃ τὸν μαθητὴν εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ δύνῃται νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ ἐν τῷ βίῳ τὰς γνώσεις, ἃς ἐκτήσατο διὰ τῶν τεσσάρων πρώτων Εἰδολογικῶν σταδίων. Σκοπὸς ἄρα τῆς Ἐφαρμογῆς εἶναι νὰ μεταβάλῃ τὴν γνῶσιν εἰς δεξιότητα, τὸ εἶδέναι εἰς δύνασθαι. Πῶς δ' ὅμως βοηθοῦμεν τὸν μαθητὴν ν' ἀποκτήσῃ τοιαύτας ζωσας γνώσεις, ἐν αἷς ἐνυπάρχει καὶ ἡ πρὸς χρησιμοποίησιν αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ δεξιότης; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δὲν δυνάμεθα τὸ γε νῦν νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν γενικὸν κῦρος ἔχουσαν. Πρῶτον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πάντα τὰ μαθήματα, τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο.

1. Τὰ Μαθηματικά.

1. Ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς πρέπει νὰ προχωρήσῃ τόσο ὁ μαθητής, ὥστε νὰ δύνῃται νὰ ἐφαρμόζῃ τοὺς ἐξαχθέντας κανόνας οὕτως ἀσφαλῶς καὶ δεξιῶς, ὅπως ἡμεῖς π. χ. λύομεν προβλήματα, ἀκεραίων ἢ καὶ κλασματικῶν ἀριθμῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Ὡς γνω-

στόν, ἡμεῖς ἐκτελοῦμεν τὰς σχετικὰς πράξεις καὶ εὐρίσκομεν τὸ ἐξα-
γόμενον, χωρὶς οὐδὲ νὰ σκεφθῶμεν τὸν σχετικὸν κανόνα, πολλῶ δ'
ἦπτον τὸν λόγον, δι' ὃν αὐτῷ προβαίνομεν εἰς τὴν εὑρεσιν τοῦ ζη-
τουμένου. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ παρὰ τῷ μα-
θητῇ περὶ οἷας δῆποτε ἀριθμητικῆς πράξεως, ἣν ἐν τῷ σχολείῳ δι-
δάσκειται, προκειμένου.

Εὐθὺς, ὡς δώσωμεν π. χ. αὐτῷ προβλήμα τι πολλαπλασιασμοῦ
δεκαδικῶν κλασμάτων, πρέπει ν' ἀρχίσῃ πολλαπλασιάζων, εἴτα δὲ
ν' ἀποχωρίσῃ τοὺς δεκαδικοὺς τῶν ἀκεραίων, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην
πρότερον νὰ σκεφθῇ, ὅπως εὔρῃ τοὺς σχετικοὺς κανόνους. Τὴν ἐνέρ-
γειαν ταύτην πρέπει νὰ ἐκτελῇ μηχανικῶς ὅλως, διότι ἐν τῷ πρα-
κτικῷ βίῳ λαμβάνει πλειστάκις ἀνάγκην τῆς τοιαύτης δεξιότητος·
διὰ πολλὰ μάλιστα ἐπαγγέλματα εἶναι αὕτη ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ.

2. Ἡ ὁδός, ἣτις ἄγει εἰς τὴν τοιαύτην ἐν ταῖς Μαθηματικαῖς δε-
ξιότητα, εἶναι εἰς πάντας ἐξ ἰδίαις πείρας γνωστή. Πᾶς τις γνωρίζει,
ὅτι διὰ τούτου μόνον κατώρθωσε νὰ ἐξάγῃ ταχέως καὶ ἀσφαλῶς τε-
τραγωνικὰς καὶ κυβικὰς ρίζας, ὅτι ἔλυσε πληθὺν ὁμαίων προβλημά-
των. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς, ἀφοῦ ἐξαγάγωμεν μετὰ τῶν
μαθητῶν ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ Συστήματος κανόνα τινὰ, νὰ παρέχω-
μεν τοῖς μαθηταῖς ἄφθονα παραδείγματα πρὸς τὴν τοῦ κανόνος τού-
του ἐφαρμογὴν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν: Οἱ μαθηταὶ πρέπει ν' ἀσκῶνται
εἰς τὴν Ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων λύοντες κατὰ τούτους ὅσον τὸ
δυνατὸν περισσότερα προβλήματα. Ἡ ἄσκησις εἶναι λοιπὸν τὸ μέ-
σον, δι' οὗ κατορθοῦμεν, ὅπως ὁ μαθητὴς ἀποκτήσῃ τὴν περὶ τὰ
Μαθηματικὰ δεξιότητα.

3. Τὰ πρὸς ἄσκησιν προβλήματα κατατέμνονται εἰς διαφόρους κα-
τηγορίας. Ἐν πρώτοις πρέπει ν' ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ τὴν δεξιό-
τητα νὰ λύωσιν ἀσφαλῶς προβλήματα λαμβανόμενα ἐκ τῆς ὕλης ἐκεί-
νης, ἣν ἐχρησιμοποίησαμεν κυρίως ἐν τῇ Συνθέσει πρὸς διδασκαλίαν
τῆς νέας ἀριθμητικῆς πράξεως. Διὰ τοῦτο ἐυλόγητομεν πρῶτον σειρὰν
προβλημάτων εἰλημμένων ἐκ τῶν ἐν τῇ Συνθέσει χρησιμοποιηθέντων
πραγμάτων. Προκειμένου π. χ. περὶ τῆς προσθέσεως κοινῶν κλασμά-
των, μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ κανόνος προβαίνομεν εἰς τὴν ἐφαρμο-
γὴν παρέχοντες πρῶτον προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸ ὕψωμα,
οὗτινος ἔχομεν ἀνάγκην διὰ νὰ κατασκευάσωμεν τόσας ἐνδυμασίας

ἢ αὐτὰ τὰ μέρη μιᾶς ἐνδυμασίας. Ἐὰν περαιτέρω, ὅπως διδάξωμεν τὸν μετὰ τοῦ 4 πολλαπλασιασμόν ὠρμήθημεν ἐν τῇ Συνθέσει ἀπὸ τὰς ὑάλους τῶν παραθύρων τοῦ δωματίου ἡμῶν, νῦν ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ παρέχομεν πρῶτα προβλήματα πάλιν ὑπολογισμὸν ὑάλων τῶν παραθύρων, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς, ὅτι νῦν δὲν προβαίνομεν κανονικῶς, ὅπως ἐν τῇ Συνθέσει, ἐρωτῶντες πόσας ὑάλους ἔχει ἐν παράθυρον, πόσας ἔχουσι τὰ 2, 3, 4, 5 κ.λ., ἀλλ' ὅλως διόλου ἐκτὸς τῆς σειρᾶς, π. χ. πόσας ὑάλους ἔχουσι 2 παράθυρα, πόσας 5, πόσας 8, πόσας 7 κλ. κλ. Μόνον δ' ἀφοῦ δείξωσιν οἱ μαθηταὶ τὴν ἐπιθυμητὴν δεξιότητα καὶ ἀσφάλειαν ἐν τοῖς προβλήμασι τοῦ εἵδους τούτου προβαίνομεν καὶ εἰς ἄλλα.

4. Καὶ νῦν ἔπονται ἀσκήσεις σκοποῦσαι ἀπλῶς τὴν δεξιότητα τῆς ἐκτελέσεως τῆς νέας ἀριθμητικῆς πράξεως, αὐτῆς καθ' ἑαυτήν. Παραλείπομεν δηλ. νῦν παντελῶς τὰ πράγματα καὶ ἐκλέγομεν προβλήματα μεθ' ἀπλῶν ἀριθμῶν· οὕτως ἐν τῇ προτέρᾳ τῶν δύο ἀνωτέρω περιπτώσεων (προκειμένου δηλ. περὶ προσθέσεως κοινῶν κλασμάτων) θὰ δώσωμεν πρὸς λύσιν τὰ ἐξῆς προβλήματα :

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{4}, \quad \frac{1}{2} + \frac{3}{4}, \quad \frac{1}{2} + \frac{1}{6}$$

$$\frac{1}{2} + \frac{5}{6}, \quad \frac{1}{3} + \frac{5}{6}, \quad \frac{1}{5} + \frac{5}{7}$$

κ.λ. κ.λ.

Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ (προκειμένου περὶ ὑάλων τῶν παραθύρων)

$$2 \times 3, 4 \times 3, 7 \times 3, 5 \times 3, 3 \times 3, 9 \times 3$$

κ.λ. κ.λ.

Ἐν τοῖς προβλήμασι τούτοις ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν οὐδόλως ἀπασχολεῖται ὑπὸ πραγματικῶν σχέσεων. Δύναται λοιπὸν νὰ κατευθυνθῇ πᾶσα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως οὕτως, ὥστε οἱ μαθηταὶ κάλλιστα κτῶνται διὰ τοῦ μέσου τούτου τὴν ἀπαιτουμένην δεξιότητα. Διὰ τοῦτο ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ παραμελῶμεν ἢ παραλείπωμεν τὴν λύσιν προβλημάτων ἀπλῶν ἀριθμῶν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς.¹

¹ Ποβλ. ὅσα λέγει περὶ τῶν ἀσκήσεων τοῦ εἵδους τούτου ὁ Κ. Γιαννίχης

5. Πρὸς ἀπόκτησιν δ' ὅμως τῆς δεξιότητος ἐκείνης, ἣν ἀπαιτεῖ ὁ πρακτικὸς βίος, δὲν ἀρκεῖ ν' ἀσκήσωμεν τοὺς μαθητὰς μόνον διὰ προβλημάτων ὁμοίων πρὸς ἐκεῖνα, ἅτινα ἐν τῇ Συνθέσει ἐχρησιμοποίησαμεν ἢ δι' ἀπλῶν μόνον ἀριθμῶν· ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ μεταχειριζόμεθα τὴν αὐτὴν πράξιν πρὸς ὑπολογισμὸν διαφορωτάτων ἀντικειμένων. Ὅφείλουσιν ἄρα οἱ μαθηταὶ νὰ κτήσωνται τὴν περὶ τὴν χρῆσιν ὠρισμένης ἀριθμητικῆς πράξεως δεξιότητα, εὐχέρειαν καὶ ἀσφάλειαν οὐχὶ μόνον ἐπὶ μιᾷ ὕλης, ἀλλ' ἐπὶ πολλῶν καὶ ποικιλιωτάτων. Πρὸς τοῦτο δ' ὅμως ὑπάρχει πάλιν ἀνάγκη ἀσκήσεως. Διὰ τοῦτο παρέχομεν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς, ὡς τρίτον εἶδος ἀσκήσεων, προβλήματα ἐκ ποικιλιωτάτων πραγμάτων, ἐν οἷς θὰ ἐφαρμόσωσι τὸν γνωσθέντα κανόνα, τὴν ἀριθμητικὴν πράξιν, ἣν νῦν δὴ ἐδιδάχθησαν. Πρὸς ἀσκήσιν ἐν τῇ προσθέσει τῶν κλασμάτων π.χ. παρέχομεν προβλήματα πρὸς ὑπολογισμὸν χρόνου, σχολικοῦ ὕλικου κ.λ. διότι καὶ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ θὰ συναντήσωσι τοιαῦτα. Οὕτω π.χ. θὰ παράσχωμεν πρὸς λύσιν εἰς τοὺς μαθητὰς:

α) Προβλήματα, ἐν οἷς θὰ προσθέσωσιν ἔτη καὶ μῆνας, π.χ. νὰ ὑπολογίσωσι τὴν ἡλικίαν διαφόρων μαθητῶν: ὁ Α. εἶναι 12 ἐτῶν καὶ 8 μηνῶν, ὁ Β. 13 ἐτῶν καὶ 9 μηνῶν. Πόσων ἐτῶν εἶναι ἀμφοτέρω; $\left(12\frac{2}{3}\text{ ἔτ.} + 13\frac{3}{4}\text{ ἔτ.} = \right)$ κ.λ.

β) Προβλήματα, ἐν οἷς θὰ προσθέσωμεν ἡμέρας καὶ ὥρας, π.χ. νὰ ὑπολογίσωσι πῶς θὰ χρησιμοποιῶσι τὸν χρόνον αὐτῶν: καθ' ἡμέραν ἀπασχολοῦνται οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ σχολείῳ 6 ὥρας· διὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν χρειάζονται 2 ὥρας. Πόσον χρόνον τῆς ἡμέρας ἀφαιροῦσιν οἱ μαθηταὶ διὰ τὸ σχολεῖν;

$$\left(\frac{1}{4}\text{ ἡμ.} + \frac{1}{12}\text{ ἡμ.} = \right) \text{ κ.λ.}$$

γ) Προβλήματα, ἐν οἷς θὰ προσθέσωσιν ὥρας καὶ λεπτά, π.χ. νὰ ὑπολογίσωσι διαφορὰς ἀποστάσεις· ἀπὸ τοῦ σημείου Α. μέχρι τοῦ σημείου Β (πάντοτε ὀρίζομεν τύπους ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῶν μαθητῶν) εἶναι 1 ὥρα καὶ 20 λεπτά, ἀπὸ τοῦ Β. μέχρι τοῦ Γ. 1 ὥρα

καὶ τὰ σχετικὰ παραδείγματα, ἅτινα παρέχει ἐν τῇ Βα Ἑπετηρίδι τοῦ Ἑλληνογεωμετρικοῦ Λυκείου ἐν σελ. 82—96. (Σ.Μ.)

καὶ 30 λεπτά, ἀπὸ τοῦ Γ. μέχρι τοῦ Δ. 45 λ. Κατὰ ταῦτα πόσον ἀπέχει τὸ Α. ἀπὸ τοῦ Δ ;

$$\left(1 \frac{1}{3} \text{ ὥρ.} + 1 \frac{1}{2} \text{ ὥρ.} + \frac{3}{4} \text{ ὥρ.} = \right) \text{ κλ.}$$

Προκειμένου περὶ σχολικοῦ ὕλικου προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ λύσωσι προβλήματα οἷα τάδε :

Διὰ τὸ σχολεῖόν μας ἡγοράσαμεν πολλάκις ἀπὸ τὸ κατάστημα Μ. μολυβδοκόνδυλα.

Τὴν μίαν φορὰν ἡγοράσαμεν 4 δωδεκάδας καὶ χωριστὰ 5, τὴν ἄλλην φορὰν ἡγοράσαμεν 5 δωδεκάδας καὶ χωριστὰ 9, καὶ τὴν τελευταίαν φορὰν 2 δωδεκάδας καὶ χωριστὰ 7 μολυβδοκόνδυλα· πόσα ἡγοράσαμεν τὸ ὅλον ;

$$\left(4 \frac{5}{12} \mu. + 5 \frac{3}{4} \mu. + 2 \frac{7}{12} \mu\text{ολ.} = \right)$$

Ἄλλοτε ὑπολογίζομεν δεσμίδας χάρτου καὶ ἄλλοτε ἄλλα.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐδηλώθη ἤδη, ὅτι κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν νέας τινὸς πράξεως ἐπὶ ὕλης διαφόρου τῆς ἐν τῇ Συνθέσει χρησιμοποιηθείσης δὲν μεταβαίνομεν ἀπὸ προβλήματος εἰς πρόβλημα διαφόρου πραγματικοῦ περιεχομένου ἢ ἐξ ἄλλης ὕλης λαμβανομένου, ὅπως συμβαίνει εἰς διαφόρους συλλογὰς προβλημάτων. Μᾶλλον δ' ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης λαμβάνομεν κατὰ σειρὰν πολλὰ προβλήματα. Ἀφοῦ δ' ἀρκούντως ἀσκηθῶσιν οἱ μαθηταὶ ἐν τοῖς προβλήμασι, τοῖς ἐκ μιᾶς ὕλης λαμβανομένοις, καὶ βεβαιωθῶμεν, ὅτι δύνανται οὗτοι πλέον νὰ λύσωσι ταῦτα δεξιῶς καὶ εὐχερῶς, τότε μεταβαίνομεν εἰς ἄλλην ὕλην. Ὅταν δ' ὅμως μεταβάλλωμεν τὴν ὕλην ἀπὸ προβλήματος εἰς πρόβλημα, πρῶτον μὲν ἐπιδρώμεν ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν, δεύτερον δ' ὕπερ καὶ σπουδαιότατον, συμβαίνει πλειστάκις ἐν οὐδεμιᾷ ὕλῃ ν' ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ τὴν ποθητὴν δεξιότητα. Τὸ πολὺ δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν τοιαύτην ταχέϊαν ἐναλλαγὴν τῆς ὕλης κατὰ τὸ πέρας τῆς Ἐφαρμογῆς. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἐνταῦθα νὰ λείπη αὕτη.

6. Τέταρτον εἶδος ἀσκήσεων ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς σκοπεῖ κυρίως ν' ἀσκήσῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ αὐτοτελῶς ἐργάζεσθαι.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον παρέχομεν πρὸς λύσιν προβλήματα ὅμοια τοῖς ἀνωτέρω, ἀλλὰ νέας δυσχερείας περιέχοντα. Ἐὰν π.χ. ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐδιδάξαμεν τὴν πρόσθεσιν τῶν κοινῶν κλασμάτων, καθ' ὃν τρόπον ἀνωτέρω διεξοδικῶς ἐδείξαμεν, δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ διδάξωμεν καὶ τὴν ἀφαίρεσιν αὐτῶν ἐπίσης ἐκτενῶς καὶ κατὰ πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια. Ἡ ἀφαίρεσις συμφωνεῖ κατὰ τὰ κύρια σημεῖα τῇ προσθέσει. Νέον ἐνταῦθα εἶναι μόνον τὸ ἀφαιρεῖν, ὅπερ δύνανται εὐκόλως νὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ καθοδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἀφοῦ γνωρίζωσιν ἤδη αὐτὸ ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν πράξεων. Διὰ τοῦτο τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κοινῶν κλασμάτων διδάσκουμεν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς προσθέσεως αὐτῶν παρέχοντες ἀμέσως τοῖς μαθηταῖς σειρὰν σχετικῶν προβλημάτων πρὸς λύσιν. Οὕτω δὲ τὸ μὲν ἐθίζομεν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ αὐτοτελῶς ἐργάζεσθαι, τὸ δὲ καὶ φειδόμεθα χρόνου.

Τὸ αὐτὸ δὲ πράττομεν καὶ ἐν ἄλλαις περιπτώσεσι. Προκειμένου π.χ. περὶ τόκου ἔχομεν λύσει κατὰ τὰ πρῶτα τέσσαρα στάδια προβλήματα, ἐν οἷς τὸ κεφάλαιον εἶναι μόνον δραχμαί· νῦν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐφαρμογῆς προτείνουμεν πρὸς λύσιν προβλήματα, ἐν οἷς τὸ κεφάλαιον ἀποτελεῖται ἀπὸ δραχμῶν καὶ λεπτῶν. Ἐνῷ πρότερον ὁ χρόνος ὥρίζετο εἰς ἀκέραια ἔτη, νῦν ὀφείλουσιν οἱ μαθηταὶ νὰ ὑπολογίσωσι τὸν τόκον καὶ μηνῶν καὶ ἡμερῶν.

Ἐν τῇ Γεωμετρίᾳ ἐμάθομεν ἤδη πῶς εὐρίσκεται τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τριγώνου. Ἐν τῷ πέμπτῳ σταδίῳ νῦν ὀφείλουσιν οἱ μαθηταὶ καὶ μόνον νὰ εὕρωσι πῶς θὰ εὐρίσκωσι τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τραπεζίου, πολυγώνου κ.λ. κ.λ.

7. Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς τῶν Μαθηματικῶν δίδομεν πρὸς ἀσκήσιν τεσσάρων εἰδῶν προβλήματα :

1. Προβλήματα εἰλημμένα ἐκ τῆς ὕλης τῆς χρησιμοποιηθείσης ἐν τῇ Συνθέσει.

2. Προβλήματα μεθ' ἀπλῶν ἀριθμῶν.

3. Προβλήματα ἐξ ἄλλης ὕλης.

4. Προβλήματα μετὰ νέων δυσχερειῶν.

Ἰδίᾳ σπουδαίᾳ εἶναι αἱ ἀσκήσεις 2—4. Αἱ τοῦ πρώτου εἶδους δύνανται νὰ παραλειφθῶσιν, ἐὰν εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι οἱ μαθηταὶ, ἤδη ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως, ἀπέκτησαν τὴν ἀπαιτουμένην

δεξιότητα καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῇ, περὶ ἧς ὁ λόγος, ὕλῃ. Τὸ δὲ δεύτερον εἶδος εἰς πολλὰς περιπτώσεις δὲν δύναται νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλοῦς ἀριθμούς, ἀλλὰ θὰ ἔχῃ προβλήματα γενικώτατα· οὕτω π.χ. θὰ συμβῇ προκειμένου περὶ τόκου, ὑφαίρεσεως, μερισμοῦ κ.λ.¹

2. Τὰ Γλωσσικά.

1. Ἐν τῷ μαθηματικῷ τούτῳ πρέπει ν' ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ δεξιότητα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ κανόνων τῆς Ὄρθογραφίας, Στίξεως, πρὸς δὲ καὶ τῆς Γραμματικῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἔχομεν ἀνάγκην πολλαπλῆς ἀσκήσεως.

Καὶ πρῶτον μὲν παρέχομεν εἰς τοὺς μαθητάς προτάσεις, ἐν αἷς λείπουσιν αἱ λέξεις, οἱ τύποι καὶ τὰ σημεῖα τῆς στίξεως, ἐν οἷς πρέπει ν' ἀσκηθῶσιν οὗτοι. Οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι νὰ γράψωσι τὰς προτάσεις ταύτας αὐτοὶ συμπληροῦντες τὰ κενά. Τὸ ἀριστον θὰ ἦτο, ἐὰν τὰ ἀναγνωστικά τῶν μαθητῶν βιβλία περιεῖχον πληθώραν τοιούτων ἀσκήσεων.

2. Μετὰ τὴν ἄσκησιν ταύτην, καὶ πρὸς ἐντύπωσιν τελειοτέραν τοῦ ἤδη διδασχθέντος καὶ πρὸς ἐξέτασιν, ὑπαγορεύομεν πρὸς γραφὴν εἰς τοὺς μαθητάς τμημά τι, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι τὰ νεωστὶ διδασχθέντα ἐν ποικιλωτάτοις συνδυασμοῖς. Θὰ ἦτο ἄτοπον ν' ἀρχίσωμεν τὸ στάδιον τῆς Ἐφαρμογῆς διὰ τοιούτων ὑπαγορεύσεων, διότι θὰ ἔλειπεν ἀκόμη ἀπὸ τοῦ μαθητῆς ἡ ἀπαιτουμένη ἀσφάλεια καὶ δεξιότης· θὰ ἦσαν λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ σκεφθῶσιν ἐπὶ τινα χρόνον, ὅπως εὗρωσι τὸν κατάλληλον τύπον, τὴν ὀρθὴν γραφὴν καὶ στίξιν. Πρὸς τοιαύτην δ' ὅμως σκέψιν, μακρότερον χρόνον ἀπαιτοῦσαν, δὲν ἔχουσι χρόνον ἐν τῇ ὑπαγορεύσει. Οὕτω δὲ θὰ συνεσωρεύοντο ἐν τῷ γραπτῷ αὐτῶν πλεῖστα σφάλματα, ὅπερ, κατὰ τὰ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ εἰρημένα (σελ. 241), πρέπει πάσῃ δυνάμει ν' ἀποφεύγωμεν.

3. Τρίτον εἶδος ἀσκήσεων διὰ πάντα γλωσσικὸν κανόνα ἀποτελοῦσιν αἱ ἐκθέσεις. Κατὰ τὴν γραφὴν μιᾶς ἐκθέσεως ἐφαρμόζου-

¹ Πρβλ. Ἰωάννου Βαϊνοπούλου, Ὁδηγίαι πρὸς διδασκαλίαν τῶν Μαθηματικῶν καὶ Φυσικῶν ἐν ταῖς Σχολαῖς τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσεως, ἐν Ἀθήναις 1906, ἰδίᾳ ἐν σελ. 39· καὶ Δ. Λάμψα, Ὑποδείγματα Διδασκαλίας, ἰδίᾳ ἐν σελ. 84, 107, 112, καὶ 134 καὶ ἐξ. (Σ.Μ.)

σιν οἱ μαθηταὶ κανόνες ὀρθογραφικούς, γραμματικούς καὶ στίξεως, τὸ μὲν πρὸ ὀλίγου, τὸ δὲ πρὸ μηνῶν καὶ πολλάκις πρὸ ἐτῶν διδασχθέντας. Αἱ περὶ τῆς γλώσσης λοιπὸν γνώσεις τῶν μαθητῶν ἀνακινουῦνται ἐν εὐρυτάτῃ κλίμακι κατὰ τὴν γραφὴν ἐκάστης ἐκθέσεως. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ἄρα ταύτης ἐπιβάλλεται νὰ γράψωσιν οἱ μαθηταί, ὡς οἷόν τε, πλείονας ἐκθέσεις.

Ὅπως δ' ἀσκήσωμεν δεόντως τοὺς μαθητάς καὶ εἰς ποικιλώτατον τρόπον ἐκφράσεως, πρέπει, ὥπως ἤδη ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη¹, νὰ λαμβάνωμεν τὴν ὕλην τῶν ἐκθέσεων ἐκ πάντων τῶν κύκλων τῆς γνώσεως τῶν μαθητῶν, τῆς Ἱστορίας, τῆς Γεωγραφίας, τῆς Φυσιολογίας, τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου αὐτῶν.

Πλὴν δὲ τούτου ὀφείλομεν, λαμβάνοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ κατόπιν πρακτικοῦ βίου, νὰ διατάττωμεν τὰ θέματα, ἤδη ἀπὸ τῶν κατωτέρων τάξεων οὕτως, ὥστε ν' ἀναγκάζωνται οἱ μαθηταὶ ὕλην τινὰ, γνωστὴν ἤδη αὐτοῖς ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων ἢ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, αὐτοτελῶς νὰ διαπλάττωσι καὶ διατάττωσιν. Ἐκλέγομεν λοιπὸν τὰ θέματα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ πραγματεύωνται ταῦτα οἱ μαθηταὶ ἀπὸ νέας ἐπόψεως. Ἐν ταιαύτῃ περιπτώσει ἀναγκάζονται οἱ μαθηταὶ δύο τινὰ αὐτοτελῶς ἤδη ἐν τῷ σχολείῳ νὰ παρέχωσιν, ὥπως θὰ συμβαίῃ αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ κατόπιν βίῳ : τὸ μὲν νὰ ἐκλέγωσι καὶ διατάττωσι τὴν ἤδη γνωστὴν ὕλην ἀναλόγως τοῦ τεθέντος θέματος, τὸ δὲ αὐτοὶ νὰ εὐρίσκωσι καὶ τὸν κατάλληλον τρόπον τῆς ἐκφράσεως.

Οὕτω π.χ. μετὰ τὴν διδασκαλίαν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τῶν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Καδμείας ὑπὸ τοῦ Φυλλίδα καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, δυνάμεθα νὰ ἐκλέξωμεν τὰ ἐξῆς θέματα δι' ἐκθέσεις : πῶς διηγεῖται ὁ Φυλλίδης εἰς τοὺς φίλους του τὰ κατὰ τὸν φόνον τῶν πολεμάρχων καὶ τοῦ Λεοντιάδου, πῶς διηγεῖται ἡ γυνὴ τοῦ Λεοντιάδου τὴν ἄφιξιν τοῦ Φυλλίδα εἰς τὸν οἶκον καὶ τὸν φόνον τοῦ συζύγου, πῶς ἐκθέτει ὁ ἄρμοστής τὰ ἐν Θήβαις συμβάντα εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, πῶς οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων ἐπανερχόμενοι εἰς

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω τὸ κεφάλαιον, ὅπερ ἐπιγράφεται «Παιδαγωγικὴ σημασία τῶν Γλωσσικῶν» ἐν σελ. 66 καὶ ἐξ. (Σ.Μ.)

Ἀθήνας¹. κ.λ. κ.λ. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ὅταν προκαλέσωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ γράψωσι τὸν χαρακτηρησμὸν ἐπιφανοῦς ἀνδρός, γνωστοῦ αὐτοῖς ἐκ τῆς Ἱστορίας, ὅταν ζητήσωμεν νὰ περιγράψωσιν ἡμῖν γνωστὸν ζῶον ἢ φυτὸν, ἀφοῦ ἐδιδάχθησαν ἤδη ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ ἄλλο συγγενές κ.λ. κ.λ.

Ἰδίᾳ δ' ὅμως ἀφθονωτάτῃ πηγῇ πρὸς αὐτοτελεῖς ἐκθέσεις εἶναι ἡ τῶν μαθητῶν ἐμπειρία· οὕτω δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὰ ἐξῆς π.χ. θέματα : ὁ περίπατός μας μέχρι τοῦ Φ. Τὴν ἐσπέραν ἐν τῷ οἴκῳ. Ἡ πρώτη χιών. Τὸ λαγουδάκι, τὸ ὅποσον εἶδομεν εἰς τὴν ἐκδρομὴν μας. Πῶς κατασκευάζω ἓνα ἀνεμόμυλον, ἓνα ἀετόν. Ὁ κύων τοῦ γείτονός μας κ.λ. κ.λ.

3. Τὰ Φρονηματιστικά.

1. Τὰ φρονηματιστικὰ μαθήματα παρέχουσιν εἰς τοὺς μαθητὰς, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ἠθικὰ ἀξιώματα· ταῦτα δ' ὅμως οὐδεμίαν σημασίαν θὰ εἶχον, ἐὰν οἱ μαθηταὶ μὴ ἐπραττον κατὰ ταῦτα ἐν τῷ κατόπιν βίῳ. Ἡ διδασκαλία ἄρα ὀφείλει νὰ πράττῃ πᾶν, ὅπερ δύναται νὰ διευκολύνῃ καὶ προαγάγῃ τὸ κατὰ τὰς ἠθικὰς ταύτας ἀρχὰς, ὡς ἐκτίσαστο ἤδη ὁ μαθητής, πράττειν αὐτοῦ. Ἰδίᾳ δ' ὀφείλει τὸ πέμπτον στάδιον νὰ ἐργάζεται πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου.

Διττὴ δ' εἶναι ἡ ἄσκησις, ἣν πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῦμεν. Ὑποθέσωμεν π.χ. ὅτι ἐν τῷ Συστήματι ἐδιδάχθησαν καὶ ἀπεμνημόνευσαν οἱ μαθηταὶ τὴν ἠθικὴν ἀλήθειαν : Ὁ ἔντιμος ἄνθρωπος τυγχάνει πάντοτε τιμῆς καὶ ὑπολήψεως. Ὁ διδάσκαλος ἄρχεται τῆς ἐφαρμογῆς διὰ τῆς ἐρωτήσεως : Ποῦ καὶ πῶς θὰ εὑρήτε εὐκαιρίαν καὶ τώρα καὶ κατόπιν νὰ πράξητε κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦτο ; Οἱ μαθηταὶ ἀναφέρουσι διαφόρους περιπτώσεις, καθ' ἃς θὰ ἐνθυμηθῶσι τὸ ῥητὸν τοῦτο καὶ θὰ ῥυθμίσωσι πρὸς αὐτὸ τὰς πράξεις αὐτῶν· οὕτω π.χ. εἰς μαθητὴ λέγει : εὐρίσκω εἰς τὸν δρόμον ἓνα μαχαιράκι καὶ δὲν γνωρίζω εἰς τίνα ἀνήκει. Ἡδυνάμην νὰ σκεφθῶ : δὲν γνωρίζω

¹ Πρὸς τὰς ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ πρώτου τόμου ἐκδοδομένας ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας, ἰδίᾳ ἐν σελ. 440, 518 καὶ 535. Πρὸς δὲ καὶ τὰς ἐν τῷ δευτέρῳ παραρτήματι τοῦ τόμου τούτου. (Σ.Μ.)

τὸν κύριόν του, καὶ δὲν δύναμαι νὰ τὸν ἀνέυρω, ὡς κρατήσω λοιπὸν ἐγὼ τὸ μαχαίράκι. Αὐτὸ ὅμως δὲν θὰ ἦτο ὀρθόν· θὰ εἶπω· ὁ ἔντιμος ἄνθρωπος τυγχάνει πάντοτε τιμῆς καὶ ὑπολήψεως, καὶ θὰ ἐρωτήσω, τίς ἔχασεν ἓνα μαχαίράκι· ὅταν δ' εὐρεθῇ ὁ κύριός του, θὰ τὸ δώσω.

Πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ἐξαχθέντος γενικοῦ· ὁ γενναῖος ἄνθρωπος σκέπτεται τελευταῖον ἑαυτόν, ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος ὡς ἐξῆς περίπου· πῶς δύνασθε ν' ἀποδείξετε, ὅτι εἰσθε γενναῖοι ἄνδρες, ἢ γενναῖαι γυναῖκες, ἢ γενναῖα παῖδιά; οἱ μαθηταὶ δίδουσι ποικίλας ἀπαντήσεις, εἷς δὲ λέγει· φκντάζομαι, ὅτι εἶμαι μεγάλος καὶ ὅτι ἔρχομαι εἰς ἓν μέρος, ὅπου ἐξεργάγη πυρκαϊά· ἐντὸς τῆς καιομένης οἰκίας εὐρίσκεται τις, ὅστις κρυφάζει ζητῶν βοήθειαν· ἀλλ' οἱ παρόντες φοβούμενοι μὴ καὶ οἱ ἴδιοι καῶσι δὲν παρέχουσιν οὐδεμίαν βοήθειαν εἰς τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον. Ἐγὼ ὅμως σκεπτόμενος, ὅτι ὁ γενναῖος ἄνθρωπος σκέπτεται τελευταῖον ἑαυτόν, ζητῶ τὴν ὁδόν, δι' ἧς δύναμαι εὐκολώτατα νὰ βοηθήσω τὸν κινδυνεύοντα καὶ θέτω εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν μου, διὰ νὰ σώσω τὴν ζωὴν ἑνὸς ἄλλου.

Τοιαῦτα παραδείγματα ἀναφέρουσιν οἱ μαθηταὶ πλείονα τοῦ ἐνός· ἐὰν δ' ὅμως δὲν δύνανται νὰ εὕρωσιν, ὑποβοηθεῖ αὐτοὺς ὁ διδάσκαλος ὑπομιμνήσκων ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν περίπτωσιν καὶ σχέσιν.

2. Τὸ δεύτερον εἶδος τῆς ἀσκήσεως εἶναι ἀπὸ τινος ἀπόψεως ὅλως ἀντίθετον τοῦ πρώτου. Πρὸς ἐφαρμογὴν π.χ. τῆς προτέρας τῶν δύο ἀνωτέρω προτάσεων λέγει ὁ διδάσκαλος· Φαντασθίτε, ὅτι μεγαλώνετε καὶ ὅτι ἔχετε ἓνα ἀγρόν ἢ ζῶον ἢ ὅ,τι δήποτε ἄλλο πρὸς πώλησιν. Παρουσιάζεται δὲ ὅντως εἰς ἀγοραστῆς καὶ σεῖς εὐκόλως ἐννοεῖτε, ὅτι δὲν καταλαβαίνει πολλὰ πράγματα ἀπὸ ἀγρούς, ζῶα κ.λ. καὶ ὅτι δύνασθε νὰ πωλήσητε εἰς αὐτὸν τὸν ἀγρόν σας, τὸ ζῶόν σας κ.λ. πολὺ ἀκριβότερον ἀπὸ ὅ,τι πραγματικῶς ἀξίζει, μὲ ἄλλας λέξεις, ὅτι δύνασθε νὰ τὸν ἀπατήσητε. Τί θὰ σκεφθῆτε τότε σεῖς καὶ θὰ κάμητε; Οἱ μαθηταὶ ἀπαντῶσι· σκεπτόμενοι, ὅτι ὁ ἔντιμος ἄνθρωπος τυγχάνει πάντοτε τιμῆς καὶ ὑπολήψεως, δὲν θὰ θελήσωμεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν τὴν ἀγνοίαν τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ θὰ ζητήσωμεν τόσον, ὅσον ἀξίζει πραγματικῶς κατὰ τὴν ἀντίληψίν μας πρὸς πώλησιν ἀντικείμενον.

Πρὸς περικιτέρω δ' ἐφαρμογὴν τῆς προτάσεως· ὁ γενναῖος ἄνθρω-

πος σκέπτεται τελευταίον ἐαυτόν, ὁ διδάσκαλος παρουσιάζει εἰς τοὺς μαθητάς τὴν ἐξῆς περίπτωσιν : εἰς γνωστός σου σέ ἐσυκοφάντησε μίαν φορὰν ἐνώπιον ἄλλων ἀνθρώπων· ἄλλοτε πάλιν σέ ἀπέπεμψε μετὰ χλευασμῶν, ὥτε τὸν παρεκάλεσες νὰ σοὶ δώσῃ ὀλίγα χρήματα δανεικά. Καὶ εἰς πᾶσαν δὲ ἄλλην περιστάσιν ἐδείκνυσεν ἐχθρικὰς διαθέσεις πρὸς σέ καὶ σοῦ προσεφέρετο πάντοτε μετὰ μεγάλης περιφρονήσεως. Μετὰ τινα δ' ἔμως χρόνον περιπίπτει καὶ ὁ ἀνθρώπος οὗτος εἰς στενοχωρίαν. Μανθάνεις, ὅτι δυσκόλως δύναται νὰ πορισθῇ τὰ ἔξοδα τῆς οἰκογενείας του, καὶ ὅτι ἀναγκάζεται νὰ ἐκλιπαρῇ τὴν βοήθειαν καὶ συνδρομὴν τῶν ἄλλων· τί θὰ σκεφθῇς σὺ εἰς μίαν ταιαύτην περίπτωσιν καὶ τί θὰ πράξῃς ; Ὁ μαθητὴς λέγει : Ὅς ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ὁ γενναῖος ἀνθρώπος σκέπτεται τελευταῖον ἐαυτόν, καὶ διὰ τοῦτο θὰ λησμονήσω ὅ,τι κακὸν ὁ ἀνθρώπος οὗτος μοῦ ἔκαμε καὶ θὰ βοηθήσω αὐτόν, ὥπως δύναμαι, μὲ χρήματα, τροφάς, ἐνδύματα κ.λ. μάλιστα δὲ δὲν θὰ δώσω ταῦτα ὁ ἴδιος εἰς αὐτόν, διὰ νὰ μὴ ἐντραπῇ τυχὸν ἐνθυμούμενος τὴν πρὸς με συμπεριφορὰν του, ἀλλὰ θὰ τὰ στείλω δι' ἄλλου.

3. Οὗτοι εἶναι οἱ δύο τρόποι, οὓς δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν πρὸς ἀγκησιν τῶν ἐξαχθειῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν ἐν τῇ πέμπτῃ εἰδολογικῇ σταδίῳ, τῇ τῆς Ἐφαρμογῆς. Ὁ πρῶτος ἐγκτεται ἐν τούτῳ, ὅτι ὀρμώμεθα ἀπὸ τοῦ ἐξαχθέντος γενικοῦ καὶ προκαλοῦμεν τοὺς μαθητάς νὰ εὕρωσι περιπτώσεις τοῦ πρακτικοῦ βίου, καθ' ἃς ὀφείλουσι νὰ πράττωσι κατὰ τὰς γενικὰς ταύτας ἀρχάς. Ὁ δεύτερος ἀκολουθεῖ τὴν ἀντίθετον ὁδόν. Ὁ διδάσκαλος αὐτὸς λέγει συγκεκριμένῃν τινὰ περίπτωσιν, οἱ δὲ μαθηταὶ ὀφείλουσι νὰ εἰπῶσι τὴν ἠθικὴν ἀρχὴν ἣ τὸ ἀξίωμα, ὅφ' οὗ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ καθοδηγῶνται, καὶ νὰ δηλώσωσι πῶς ἐπόμενοι τούτῳ θὰ δράσωσιν.

Ἀμφοτέροι δ' ἔμως οἱ δύο οὗτοι ἔχουσι καὶ τι κοινόν, ὅτι ἄγουσι τοὺς μαθητάς εἰς τὸ κατὰ διάνοιαν ἢ φανταστικῶς πράττειν. Οἱ μαθηταὶ δηλονότι ἀναγκάζονται, βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς ζωηρᾶς αὐτῶν φαντασίας, νὰ μετατεθῶσιν εἰς ὀρισμένην τοῦ πρακτικοῦ βίου περίπτωσιν, ἐν ταύτῃ δὲ ὀρισμένης τινὰς πράξεις νὰ ἐκτελέσωσιν. Ἀκριβῶς δ' ἐνταῦθα ἐγκτεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης τῶν ἀσκήσεων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἀναγκάζοντες δηλ. τοὺς μαθητάς νὰ πράττωσι κατὰ φαντασίαν προπρακτικευόμενοι αὐ-

τούς καταλληλότετα διὰ τὸ ὀρθῶς πράττειν ἐν τῷ κατόπιν βίῳ. Ἐν τῷ κατὰ φαντασίαν δηλ. πράττειν συναντῶνται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ ἡ παράστασις ὀρισμένης τινὸς τοῦ κατόπιν βίου περιπτώσεως καὶ ἡ παράστασις τοῦ καθ' ὀρισμένον ἠθικὸν νόμον πράττειν, οὕτω δὲ καὶ συνδέονται. Ἡ δ' ἐφαρμογὴ φροντίζει, ὥπως διὰ τὴν αὐτὴν ἠθικὴν ἀρχὴν προσαχθῇ σειρὰ ὅλη ὁμοίων περιπτώσεων, καθ' ὥς πράττομεν κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην. Διὰ τοῦτο δ' αἱ συνδέσεις τῶν παραστάσεων, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, γίνονται αἰετὰ σταθερώτεροι. Ἐὰν νῦν ὁ μαθητὴς εὐρεθῇ ὄντως ποτὲ εἰς τινα τῶν ἐν τῷ σχολείῳ ἐξετασθεῖσων περιπτώσεων ἢ εἰς ὁμοίαν πρὸς ταύτην, ἀμέσως ἐνθυμεῖται τὸν ἠθικὸν νόμον, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ πράττῃ· ἐὰν δ' ἡ ἀγωγὴ ἔχῃ ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ, ὃν ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ, ὁ παῖς θὰ φέρῃ εἰς συμφωνίαν τὴν βούλησιν πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν καὶ θὰ πράξῃ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ.

Ὁ πρῶτος ἄρα σκοπός, ὃν ἐπιδιώκει ἡ Ἐφαρμογὴ ἐν τοῖς φρονηματοιστικοῖς, εἶναι νὰ προκαλῇ τοὺς μαθητὰς νὰ πράττωσι κατὰ φαντασίαν, οὕτω δὲ προπαρασκευάζει τὸ ἠθικῶς πράττειν κατὰ τὸν κατόπιν βίον.

4. Ἡ ἐφαρμογὴ δ' ὥπως ἐν τοῖς φρονηματοιστικοῖς σκοπεῖ περὶ τέρω νὰ φέρῃ τὸν μαθητὴν εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ ἔχῃ οὗτος ἐκάστοτε πρόχειρον τὸ συγκεκριμένον ὑλικόν, ὅπερ ἐν τῷ μαθήματι τούτῳ ἐκτίσαστο. Τοῦτο δὲ κυρίως ἰσχύει διὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἅτινα χαρακτηρίζουσι τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ πρὸς δὸν περιόδου ἢ χώρας τινός. Διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ καταστήσωμεν ὅσω τὸ δυνατόν εὐκολωτέραν τὴν ἀνάπλασιν τῶν σχετικῶν παραστάσεων. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τοῦτου, ὅτι νῦν ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ συνδέομεν τὸ διδασχθὲν ἐν τῇ Συνθέσει ποικιλώτερον καὶ πολυμερέστερον. Ἐχουσι διδασχθῇ π. χ. οἱ μαθηταὶ ἓν τινα τάξει πλὴν ἄλλων καὶ τὴν Ἱστορίαν τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος. Ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ νῦν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς ζητήματα, οἷα τὰ ἐπόμενα: Τίνες μεταβολαὶ ἐγένοντο εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον; Εἰς τίνας μάχας ἐπολέμησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιῆται, ὡς σύμμαχοι καὶ εἰς τίνας, ὡς ἐχθροί; Πόσαι ἐπιδρομαὶ ἐγένοντο κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον εἰς τὴν

Ἀττικὴν καὶ ὑπὸ τίνων; Ποσάκις ἐκυριεύθη ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων καὶ ὑπὸ τίνων; Ἄς ἐκθέσωμεν ἐν συνεχεῖ λόγῳ τὴν ἱστορίαν τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἄς ἐκθέσωμεν ἐν συνεχεῖ τὴν ἱστορίαν τῶν Πλαταιῶν, τῆς Αἰγίνης κλ. κλ. Διὰ τοιούτων καὶ ἄλλων ὁμοίων θεμάτων δημιουργεῖ ἡ Ἐφαρμογὴ νέας συνδέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἱστορικῆς ὕλης καὶ καθιστᾷ τὰς σχετικὰς παραστάσεις μᾶλλον εὐκινήτους, ὥστε εἶναι δυνατὸν εὐκολώτερον ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν¹.

¹ Ἄλλοτε εἶδος Ἐφαρμογῆς πρὸς μονιμωτέραν ἀπομνημόνευσιν τῶν κτηθεισῶν ἤδη ἱστορικῶν γνώσεων φρονοῦμεν, ὅτι εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐν συνεχεῖ λόγῳ παράστασις τοῦ βίου τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, οὗς συνήτησαν ἐν τινὶ ἱστορικῇ περιόδῳ. Εἶναι δηλ. σπουδαῖον ζήτημα ἐν τῇ διατάξει τῆς ἱστορικῆς ὕλης, εἰς ἥν πρέπη ἡ Ἱστορία νὰ διατάττῃται κατὰ βιογραφίας. Πολλοὶ παιδαγωγικοὶ ἄνδρες, ξένοι τε καὶ ἡμέτεροι, δεχονται, ὅτι ἡ κατὰ βιογραφίας διάταξις τῆς ἱστορικῆς ὕλης εἶναι ἡ ἀρίστη, διότι: α') ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τῶν μαθητῶν· β') προφυλάττει ἀπὸ ὑπερβολικῆς συσσωρεύσεως τῆς ὕλης καὶ ὑπερβαρύνσεως τῆς μνήμης· γ') καθιστᾷ δυνατόν λεπτομερεῖ ἐξετάσιν τοῦ πράγματι σπουδαίου καὶ δ') δεσμεύει τὸ διαφέρον τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς ἐπὶ τὸ θυμικόν αὐτοῦ, διότι τοῦτο εἶναι ἐπιδικτικώτερον διὰ πᾶν συγκεκριμένον, προσωπικὸν καὶ ἀτομικὸν ἢ διὰ γενικὰς ἐπισκοπήσεις. Ἡμεῖς παρὰ πάντα ταῦτα φρονοῦμεν, ὅτι ἡ κατὰ βιογραφίας διάταξις τῆς ἱστορικῆς ὕλης εἶναι ἄστοχος, νομίζομεν δ' ὅτι ἀρκούντως ἐδείξαμεν τοῦτο ἐν πραγματεῖᾳ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ Γ'. Ἐπετηρίδι τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου ἐν σελ. 21-39. Ἐκεῖ καταλέγομεν καὶ τὰ ἐλαττώματα, ἅτινα κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἔχει ἡ τοιαύτη διάταξις, ἥτοι: α') Αἱ βιογραφίαι δὲν παρέχουσι σαφὴ καὶ ὀρθὴν εἰκόνα μιᾶς ἐποχῆς· β') Διὰ τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ διδῶμεν τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἐνὸς λαοῦ καὶ τὴν αἰτιώδη τῶν γεγονότων ἀλληλουχίαν· γ') Αἱ τὴν διδασκαλίαν ἀναξωγονοῦσαι λεπτομέρειαι δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βίῳ ἐπιφανῶν προσώπων, τὸ διαφέρον δὲ τῶν παιδῶν δὲν διεγείρουσιν αἱ βιογραφίαι, ἀλλ' ἡ ἐπικὴ διήγησις· δ') ἡ κατανόησις τῶν βιογραφιῶν ἀπαιτεῖ ἀνώτερον βαθμὸν πνευματικῆς ὀριμότητος, ὀξύτητος καὶ διαυγείας, οὗ ἕνεκα αἱ βιογραφίαι εἶναι ἥκιστα κατάλληλοι νὰ εἰσαγάγῃσι τοὺς νέους εἰς τὴν Ἱστορίαν· ε') παρουσιάζουσιν, ὡς κυρίους φορεῖς τῆς Ἱστορίας πρόσωπα τινα, ἐνῶ εἶναι καταφανές, ὅτι πρόσωπα καὶ ἰδέαι βρῖνθουσι παραλλήλως· στ') Ἀντίκεινται πρὸς τὰ στάδια τοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ πάντα ταῦτα κρίνομεν ἀπορριπτέαν τὴν τοιαύτην τῆς ἱστορικῆς ὕλης διάταξιν· ἐπειδὴ δ' ὅμως ἐξ ἄλλου παραδεχόμεθα τὴν σπουδαίαν παιδαγωγικὴν ἐπίδρασιν,

5. Ἰδίαις ἀσκήσεως περαιτέρω ἔχουσιν ἀνάγκην, πρὸς ἀσφαλῆ ἀπομνημόνευσιν, αἱ χρονολογίαι. Ὁ διδάσκαλος ὅτε μὲν λέγει τὸ ἔτος καὶ προκαλεῖ τοὺς μαθητὰς νὰ εὗρωσι τὸ σχετικὸν γεγονός, ὅτε δὲ τὰ γεγονόσ, οἱ δὲ μαθηταὶ ὑποχρεοῦνται νὰ εὗρωσι τὸ ἔτος, καθ' ὃ τοῦτο ἐγένετο. Ἡ τοιαύτη ἀσκήσις θὰ ἔχῃ τὸν ἐξῆς τύπον :

α) Διδ. Τί σπουδαῖον γεγονός ἐγένετο ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἱστορίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 338 π. Χ.—Μαθ. Κατὰ τὸ ἔτος 338 π. Χ. ἐγένετο ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη.

β) Διδ. Πότε ἐγένετο ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη;—Μαθ. Ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη ἐγένετο τῷ 338 π. Χ.—Πρὸς μείζονα δ' εὐκολίαν ἐν τῇ ἀναπλάσει τῶν χρονολογιῶν καθοδηγοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ σχετίζωσι τὰς χρονολογίας πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν ὁμοιότητα αὐτῶν· περὶ τούτου ἐγένετο λόγος ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ (σελ. 52), ἐνθα παρέχεται καὶ σχετικὸν παράδειγμα. Καὶ ἡ διὰ τὰς χρονολογίας λοιπὸν ἀσκήσις γίνεται ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐφαρμογῆς.

6. Διὰ τῆς τελευταίας ἀσκήσεως ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν φρονηματιστικῶν δὲν σκοποῦμεν ν' ἀπομνημονεύσῃ ὁ μαθητὴς τὸ διδασχθέν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ δοκιμάσωμεν τὰς γνώσεις αὐτοῦ καὶ νὰ ἐθίσωμεν αὐτὸν εἰς τὸ αὐτοτελῶς ἐργάζεσθαι. Προκαλοῦμεν δηλ. τὸν μαθητὴν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς ν' ἀναγνώσῃ καὶ ἀποδώσῃ ὕλην συγγενῇ πρὸς τὴν ἤδη διδασχθεῖσαν, ἕνευ προηγουμένης προπαρασκευῆς καὶ ἐπεξεργασίας. Εὐνόητον δ' ἔμως εἶναι, ὅτι πράττομεν τοῦτο προϋποτιθεμένου, ὅτι τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον

ἦν δύνανται ν' ἀσκήσωσιν ἐπὶ τοὺς νέους πρόσωπα δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν αὐτοῖς ἐν τῷ βίῳ ὑποδείγματα καὶ ὑπογραμμοί, δὲν θέλομεν δὲ νὰ στερεώσωμεν τοῦ παιδαγωγικοῦ τούτου μέσου, μεταχειριζόμεθα τὰς βιογραφίας, ὅπως ἀνωτέρω ἐλέγομεν. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀπορρίπτομεν παντελῶς τὰς βιογραφίας ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀλλὰ μόνον τὴν κατὰ ταύτας διάταξιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης· οὕτω δ' ἐπόμεθα τῷ Ziller λέγοντι: «Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς Ἱστορίας εἶναι δυνατόν μετὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης, ἐν ᾗ παρουσιάζονται πρόσωπα, ν' ἀποτελεσθῶσιν ὑπ' αὐτῶν τῶν μαθητῶν αἱ βιογραφίαι τῶν προσώπων τούτων. Αἱ βιογραφίαι ἄρα εἶναι μεθοδικῇ τις ἀσκήσις, οὐδαμῶς δ' ὅμως ἐπιτρέπεται νὰ παρέχωμεν τὴν ἱστορικὴν ὕλην ὑπὸ μορφήν βιογραφιών»· πρὸβλ. καὶ ὅσα λέγει περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ μακαρίτης Πανταζίδης ἐν Γυμνασιακῇ Παιδαγωγικῇ σελ. 192. (Σ.Μ.)

περιέχει τὸ σχετικὸν ἱστορικὸν γεγονὸς ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀντιληπτικὴν τῶν μαθητῶν δύναμιν καὶ ἐν καταλλήλῳ διὰ τούτους ἐπεξεργασίᾳ. Ἐὰν ἔχη ἐπιτύχει ἡ προηγηθεῖσα διδασκαλία, κατορθοῦ ὁ μαθητὴς νὰ προσοικειωθῇ τὸ νέον δι' ἀπλῆς μόνον ἀναγνώσεως καὶ ἀσκήσεως εἰς τὸ αὐτοτελεῶς ἐργάζεσθαι. Ἐὰν δ' ὅμως ἡ ἀπόπειρα τῶν μαθητῶν ἀποτυγχάνῃ, ὁ διδάσκαλος ἐννοεῖ ὅτι ἡ προηγηθεῖσα ἐργασία ἦτο ἐλαττωματικὴ καὶ προσέχει ἐν τῷ μέλλοντι. Διὰ τοῦτο εἶναι ἄξιον συστάσεως νὰ χρησιμοποιῶμεν καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀσκήσεως, καταλλήλου πρὸς τοῦτο εὐκαιρίας δοθείσης.

4. Ἡ Γεωγραφία.

1. Ὅπως ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, οὕτω φροντίζομεν καὶ ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ νὰ συνδέομεν τὸ ἐκάστοτε διδασκόμενον ποικιλώτερον, ὥπως καὶ εὐκολώτερον δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπισκοπῶσι τὰς κτηθείσας γνώσεις αὐτῶν καὶ ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον ἀναπλάττωσι ταύτας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιοῦμεν ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ τῆς Γεωγραφίας τὰς ἀρχαίας γεωγραφικὰς κατηγορίας, αἵτινες δικαίως ἄλλως ἐδυσφημήθησαν¹. ἦτοι προκαλοῦμεν νῦν τοὺς μαθητὰς νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ διδασκόμενον ἐν συνεχεῖ λόγῳ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξῆς σημείων: Μέγεθος, Θέσις, Ὅρια, Ποιότης τοῦ ἐδάφους, ὕδρατα, Κλίμα, Προϊόντα, Κάτοικοι, Πόλεις, Μέσα συγκοινωνίας.

2. Ὅπως περαιτέρω καταστήσωμεν βαθύτερας τὰς γεωγραφικὰς τῶν μαθητῶν γνώσεις, δίδομεν αὐτοῖς ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἀφαιρέσεως ἑξαχθέντας γεωγραφικοὺς νόμους. τοιαῦτα ζητήματα π. χ. εἶναι τὰ ἐπόμενα: Διὰ τί τὸ Βέλγιον, ἐνῶ εἶναι μικρὰ χώρα, εἶναι τόσον προηγμένον εἰς τὴν βιομηχανίαν;

¹ Τίνα σειρὰν ἀκολουθοῦμεν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Γεωγραφίας ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω, ἐν τῷ κεφαλ. Παιδαγωγ. σημειοτ. τῆς Γεωγραφίας. Ὁ Kehr ἐν Praxis der Volksschule σελ 348 τῆς δωδεκάτης ἐκδόσεως προτείνει τὴν ἐξῆς σειρὰν: α') Ὄνομα καὶ ὅρια τῆς χώρας. β') Μέγεθος καὶ μορφή αὐτῆς. γ') Ποιότης τοῦ ἐδάφους (ὄρη, ποταμοί). δ') Κλίμα. ε') Προϊόντα (ἐμπόριον καὶ βιομηχανία. στ') Χαρακτὴρ τοῦ λαοῦ. ζ') Ἱστορία. η') Πόλεις καὶ πολιτισμός. (Σ. Μ.)

Διατί τὰ παραγόμενα ἐν Ἑλλάδι βιομηχανικὰ προϊόντα εἶναι πολ-
λάκις ἀκριβέστερα τῶν ἐκ ξένων χωρῶν εἰσαγομένων; Διατί ἡ Ἑλ-
λὰς εἶναι τοσοῦτον προηγμένη εἰς τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν; Διατί
ἡ Ρουμανία εἶναι προηγμένη εἰς τὴν γεωργίαν; Τίνα σημασίαν ἔχει
διὰ τὴν βιομηχανίαν χώρας τινὸς τὸ νὰ εὐρίσκωνται ἐν αὐτῇ ἄφθο-
νοι αἱ πρῶται ὕλαι; κ.λ. κ.λ.

3. Τὴν εὐχερῇ χρησιμοποίησιν τῶν κτηθεισῶν γεωγραφικῶν γνώ-
σεων προσπαθοῦμεν νὰ προπαρσκευάσωμεν καὶ διὰ τοῦ φανταστικῶς
πράττειν. Προκαλοῦμεν δηλ. τοὺς μαθητὰς ν' ἀναλάβωσι κατὰ διά-
νοιαν ταξίδιον μέχρι τῆς χώρας, ἣν πρὸ ὀλίγου ἐδιδάχθησαν, καὶ διὰ
ταύτης, ἥτοι νὰ κάμωσιν, ὅπως συνήθως λέγομεν, φανταστικὸν τα-
ξίδιον. Τοιαῦτα θέματα π. χ. θὰ εἶναι: Θέλομεν νὰ μεταβῶμεν ἀπὸ
Σμύρνης εἰς Ἀθήνας ἢ εἰς Κωνσταντινούπολιν; νὰ μοι εἴπῃ ἓνας τί-
νας καὶ τίνες θαλάσσης θὰ διέλθωμεν καὶ τίνες νήσους ἢ πόλεις ἢ
στενὰ κατὰ τὸν πλοῦν μας θὰ συναντήσωμεν; Θέλομεν νὰ μεταβῶ-
μεν ἀπὸ Σμύρνης εἰς Παρισίους; πύσαι ὁδοὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν διά-
θεσίν μας; τίς εἶναι ἡ προτιμότερα; τίνες χώρας θὰ διέλθωμεν, ἐὰν
μεταβῶμεν διὰ ξηρᾶς; τίνες χώρας κατὰ σειρὰν θὰ παραπλεύσωμεν,
ἐὰν μεταβῶμεν διὰ θαλάσσης; Ἐν τοῖς ταξιδίοις ταύτοις λέγει ὁ
μαθητὴς πᾶν ὅ,τι καθ' ὁδὸν συναντᾷ, οὕτω δ' ἀναγκάζεται νὰ ἐπα-
ναλάβῃ πράγματα, ἅτινα πολλάκις πρὸ πολλοῦ ἐδιδάχθη· πλὴν τού-
του δ' ὅμως καὶ αἱ γεωγραφικαὶ παραστάσεις, αἵτινες ἐν τῷ στα-
δίῳ τῆς Συνθέσεως συνεδέθησαν καθ' ὀρισμένην σειρὰν, νῦν συνδέον-
ται ποικιλώτερον πρὸς ἀλλήλας, αἱ δὲ τοιαῦται συνδέσεις καθιστῶ-
σιν εὐκολώτερον εἰς τὸν μαθητὴν νὰ προσανατολίζηται ἀσφαλέστερον
ἐν τινι χώρῃ, οὐχὶ μόνον κατὰ φαντασίαν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ποτε ὄντως
εὐρεθῇ ἐν ταύτῃ.

4. Ἡ τελευταία ἄσκησις ἐνταῦθα εἶναι ἡ χαρτογραφία καὶ μάλι-
στα ἡ ἀπὸ μνήμης. Πλὴν δὲ τούτου, τὸ νέον δὲν πρέπει νὰ ἰγνο-
γραφῇται μόνον καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς παρακει-
μένους νομούς, τὰς παρακειμένους χώρας κ.λ. Δὲν ἀρκεῖ π.χ. νὰ γνω-
ρίξῃ ὁ μαθητὴς νὰ ἰγνογραφῇσῃ ἀπλῶς τὴν Κρήτην, τὴν Σάμον κ.λ.,
ἀλλὰ πρέπει νὰ ἰγνογραφῇσῃ ταύτας καὶ ἐν συνδυασμῷ, τὴν μὲν
πρώτην πρὸς τὴν Πελοπόννησον, Ἀφρικὴν καὶ Ἀσίαν, τὴν δὲ δευ-
τέραν πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Ἰακρίαν, τὴν Χίον. Οὕτω λαμβάνει

ὁ μαθητὴς γινῶσιν οὐχὶ μόνον τοῦ σχήματος μιᾶς χώρας, ἀλλὰ καὶ τῆς πραγματικῆς ἐν τῇ Γῇ θέσεως αὐτῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δὲν ἀρκοῦμαι νὰ ἱχνογραφῶσιν ὁ μαθητὴς ἓνα νομὸν π.χ. τὸν τῆς Ἀρκαδίας, ἀλλὰ ζητῶ νὰ δηλώσῃ καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους παρακειμένους. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἀσκήσεως εἶναι ἀνάλογον τῷ ἐκ τῶν φανταστικῶν ταξιδίων, ἥτοι ἐπανάληψις τοῦ διδαχθέντος καὶ νέαι συνδέσεις¹.

5. Ἡ Φυδιογνωσία.

1. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, δι' οὓς ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ, ἀπαιτοῦμεν παρὰ τῶν μαθητῶν καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν φυσιογνωστικῶν συστηματικὴν περιγραφὴν τῶν διδαχθέντων ζώων καὶ φυτῶν. Κατὰ τὴν προηγουμένην διδασκαλίαν ἐξητάσθησαν τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ ζώου

¹ Εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀναφερομένας ἐνταῦθα ἀσκήσεις φρονοῦμεν, ὅτι πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ ἐπόμεναι: α') ἐρμηνεῖα εἰκόνων ἀναφερομένων εἰς τὴν γνωσθεῖσαν ἤδη χώραν. β') Ἀνάγνωσις ὑπὸ τῶν μαθητῶν περιγραφῶν τῶν γνωσθέντων τόπων ἢ ποιημάτων εἰς αὐτοὺς ἀναφερομένων ἢ ἀνάγνωσις αὕτη δύναται νὰ γίνῃ ἐν τῷ σχολείῳ ἢ τῷ οἴκῳ δι' ἡμᾶς ὠφελιμώτατα εἶναι πολλὰ τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν ὠφελίμων βιβλίων ἐκδοθέντα καὶ ἰδίᾳ τὰ ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 3, 10, 14, 26, 53, 63, καὶ 79, πολλαὶ περιγραφαὶ περιεχόμεναι ἐν τῷ Πανοράματι τοῦ Κόσμου κλ. "Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν χαρτογραφίαν, ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπῆρξαν οἱ φρονοῦντες, ὅτι πρέπει ἀπὸ ταύτης ν' ἀρχώμεθα τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας. Εἰσηγητὴς τῆς γνώμης ταύτης ἐγένετο ὁ Σουηδὸς Sven Agren, θερμὸς δ' ὑποστηρικτὴς ὁ πολὺς Ritter. Κατὰ τούτους πρὸ πάσης διδασκαλίας οἰοῦντο γεωγραφικοῦ ἀντικειμένου, χώρας, ἐπαρχίας, ποταμοῦ, ὄρους κλ. πρέπει ὁ μαθητὴς αὐτὸς νὰ ἱχνογραφῇ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸν χάρτην τούτου, ὅστις ἀργότερον ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ τελειοποιῇται καθιστάμενος ἀκριβέστερος τῇ βοθείᾳ χάρτου χρησιμεύοντος ὡς ὑποδείγματος. Ἡ γνώμη δ' ὅμως αὕτη ἀπερρίφθη τοῦλάχιστον διὰ τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον, θεωρηθεῖσα ἀκατάλληλος. Οἱ συγγραφεῖς τῶν Σχολικῶν ἐτῶν Hein, Pickel, Scheller, ἀπαιτοῦσιν ἐν τῷ τρίτῳ τεύχει ἐν σελ. 125 καὶ ἐφ. διπλῇ ἱχνογραφίᾳ καθ' ὑπόδειγμα ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως καὶ ἀπὸ μνήμης ἐν τῷ τῆς Ἐφαρμογῆς, συνιστῶσι δὲ παρὰ τὴν ἀπὸ μνήμης ἱχνογραφίαν καὶ τὴν δι' ἄμμου, χαρτονίου, ἢ οἰασθῆποτε εὐπλάστου ὕλης ἀναπαράστασιν ἐξετασθεῖσης τινὸς χώρας ἢ χαρακτηριστικοῦ τινος μέρους αὐτῆς, ὁροσειρᾶς, λόφου, ἡφαιστείου κλ. (Σ.Μ.)

ἢ τοῦ φυτοῦ, οὐχὶ κατὰ σειράν, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον αὐτοῦ¹. νῦν δ' ὅμως ὀφείλουσιν οἱ μαθηταὶ νὰ περιγράψωσι τὸ διδασχθέν ζῶον ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, καὶ τὸ διδασχθέν φυτὸν ἀπὸ τῆς ρίζης μέχρι τοῦ καρποῦ.

2. Πλὴν τούτου δ' ὅμως θέτομεν ζητήματα εἰς τοὺς μαθητάς ἀναφερόμενα εἰς τὴν γνῶσιν τῶν βιολογικῶν σχέσεων τῶν διαφορῶν ζώων καὶ φυτῶν καὶ συντελοῦντα νὰ καταστήσωσι βαθυτέρως καὶ ἀσφαλεστέρας τὰς σχετικὰς γνώσεις αὐτῶν. Οὕτω π.χ. ἐρωτῶμεν: Τίνα σημασίαν ἔχει διὰ τὸ τρίφυλλον, ὅτι τὰ ἄνθη αὐτοῦ κείνται ἐν μεγάλῃ πληθύνει ὁμοῦ ἐν μιᾷ κεφαλῇ; Κατὰ τί ὠφελεῖ τὰ ἀρπυγία ἢ ὀρεῖα ὄρασις; Εἴπατέ μοι πτηνὰ ἔχοντα μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας καὶ τίνα σχέσιν ἔχουσιν αὗται πρὸς τὸν καθόλου βίον αὐτῶν; Διατὶ ὑπάγομεν τὸν λέοντα εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Γατιδῶν ἢ Αἰλουριδῶν; Εὗρετέ μοι τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφοράς, αἵτινες ὑπάρχουσι μεταξὺ νυκτερίδος καὶ ὀδικοῦ πτηνῶν κλ. κλ.

3. Ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ περαιτέρω πρέπει νὰ φέρωμεν τοὺς μαθητάς εἰς θέσιν νὰ διακρίνωσιν εὐκόλως καὶ ἀσφαλῶς τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἀπ' ἀλλήλων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον φέρομεν πρὸ αὐτῶν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς ἀριθμὸν τίνα διδασχθέντων ζώων, φυτῶν καὶ ὀρυκτῶν, ἅτινα ὁμοιάζουσι πρὸς ἄλληλα καὶ διὰ τοῦτο δύνανται εὐκόλως νὰ συγχυθῶσιν, *in natura* ἢ ἐν εἰκόνι, καὶ ἐκτελοῦμεν διπλὴν ἄσκησιν. Λαμβάνομεν π.χ. ἐν τῶν ἀντικειμένων τούτων καὶ προκαλοῦμεν τοὺς μαθητάς νὰ εἴπωσιν ἡμῖν τὸ ὄνομα τούτου, ἢ λέγομεν ἡμεῖς τὸ ὄνομα, οἱ δὲ μαθηταὶ ὑποχρεοῦνται νὰ εὗρωσι τὸ ἀντικείμενον τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦτο. Οὕτω π.χ. ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀριθμὸν τίνα ὀδικοῦ πτηνῶν· λαμβάνομεν τὸν κορυδαλλόν καὶ προκαλοῦμεν τοὺς μαθητάς νὰ εἴπωσιν ἡμῖν τί πτηνὸν εἶναι τοῦτο· ἄλλοτε πάλιν λέγομεν: δεῖξατέ μοι τὸν κορυδαλλόν, τὴν σπίζαν, τὸ στρουθίον, τὴν ἀηδόνα, τὸν κόσσυφον κ.λ. Πάντοτε δ' ὅμως ἀπαιτοῦμεν παρὰ τῶν μαθητῶν καὶ νὰ δικαιολογῶσι τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν λέγοντες τὰ γνωρίσματα, εἰς ὧν πείθονται, ὅτι τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι

¹ Πρὸλ. ἀνωτέρω κεφάλ. Ἐναλλαγὴ ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως ἐν σελ. 143. (Σ. Μ.)

κορυδαλλός ἢ ἀηδὼν κ.λ. Οὕτω κατορθοῦται ν' ἀπομνημονεύσιν οἱ μαθηταὶ ἀσφαλέςτερον τὰ διακριτικὰ ταῦτα γνωρίσματα καὶ νὰ δύνανται καὶ ἐν τῇ κατόπιν βίῳ νὰ διακρίνωσιν ἀσφαλέστατα ἀλλήλων τὰ συγγενῆ ἀντικείμενα· οὕτω π.χ. λέγουσι : τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι κορυδαλλός· τὸ καταλαμβάνω ἀπὸ τὸ φαῖον χρῶμα καὶ τὸν μακρὸν ὄνυχά τοῦ ὀπισθίου δακτύλου, ὥστις εἶναι μακρότερος καὶ αὐτοῦ τοῦ δακτύλου.

4. Ὅπως δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ διατηρῶσι καλύτερον χαρκτηριστικὰς μορφὰς τῶν ἐξετασθέντων ἀντικειμένων, προκαλοῦμεν αὐτοὺς νὰ ἰχνογραφῶσι τοιαύτας ἀπὸ μνήμης, π.χ. τὸ σχῆμα φύλλων, τὴν ταξιανθίαν, σχήματα ῥάμφους ἢ ποδός, ὀδόντας, ὀδοντοστοιχίας ὄλας κ.λ. κ.λ.¹

5. Περαιτέρω δοκιμάζομεν τὰς φυσιογνωστικὰς γνώσεις τῶν μαθητῶν ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως ἀνωτέρω τὰς ἱστορικὰς. Δοθεῖσης δηλ. εὐκαιρίας, φέρομεν πρὸ αὐτῶν νέα ζῷα ἢ νέα φυτὰ, συγγενῆ πρὸς τὰ ἤδη ἐξετασθέντα καὶ ἀκριβῶς γνωσθέντα καὶ ἀπαιτοῦμεν παρ' αὐτῶν, ὅπως, ἄνευ ἰδιαίτερας προπαρασκευῆς καὶ ἄνευ οὐσιώδους βοήθειας ἡμῶν, περιγράψωσι ταῦτα κατὰ τὰ αὐτὰ σημεῖα, καθ' ἃ καὶ τὰ ἄλλα πρότερον ὑποθέσωμεν π.χ. ὅτι ἐξητάσαμεν ἤδη τὸν κόσσυφον, σπίζαν τὴν κανάριον, τὸν κορυδαλλόν, τὴν ἀηδόνα καὶ τὴν χελιδόνα καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τούτων ἐξηγάγομεν τὴν ἔννοιαν ὠδικὰ πτηνά, διηρέσαμεν δὲ τὰ εἰς ταύτην ἀνήκοντα πτηνὰ εἰς ἐντομοφάγα καὶ κοκκοφάγα. Νῦν, ἐν τῇ πέμπτῳ σταδίῳ, φέρομεν εἰς τοὺς μαθητὰς σπίζαν τὴν κοινὴν (κοινῶς στρουθίον) καὶ μετὰ ταῦτα σεισοπυγίδα τὴν λευκὴν (κοινῶς σεισουράδα) καὶ προκαλοῦμεν αὐτοὺς νὰ περιγράψωσι καὶ τὰ δύο νέα ταῦτα πτηνὰ, καθ' ὃν τρόπον περιέγραψαν πρότερον τὰ τούτοις συγγενῆ ἄλλα ὠδικὰ. Ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐργασίας ταύτης τὸ μὲν κατα-

¹ Διὰ τὰ σχολεῖα, εἰς ἃ ἔχει εἰσαχθῇ καὶ ἡ πλαστικὴ, χρησιμοποιοῦμεν καὶ ταύτην ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ τῶν Φυσιογνωστικῶν προκαλοῦντες τοὺς μαθητὰς ν' ἀναπαραστήσωσι μέρος ζώου ἢ φυτοῦ, πολλάκις δὲ καὶ ὁλόκληρον ζῷον, κατὰ τὰ εἰρημένα ἀνωτέρω ἐν τῇ κεφαλ. Παιδαγωγ. σημασ. τῆς διδασκαλίας τῶν χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν ἐν σελ. 83. (Σ.Μ.)

νοούμεν κατὰ πόσον ἐπέτυχεν ἡ προηγηθεῖσα διδασκαλία, τὸ δ' ἐθέλομεν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ αὐτοτελῶς ἐργάζεσθαι.

Διὰ τοῦτο δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ δίδωνται τοιαῦτα ζητήματα τοῖς μαθηταῖς ἐν παντὶ κλάδῳ τῶν Φυσιογνωστικῶν μαθημάτων, ἰδίᾳ δ' ἐν τῇ πειραματικῇ Φυσικῇ. Ἰποθέσωμεν π.χ. ὅτι ἐγένετο ἡδὴ λόγος περὶ τῆς ἰσορροπίας τῶν σωμάτων· ἐν τῷ πέμπτῳ σταδίῳ πρέπει νὰ εἴπωσιν οἱ μαθηταὶ πῶς ἔχομεν τὸ σῶμα ἡμῶν, ἐὰν φέρωμεν βάρος τι ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ πῶς, ἐὰν φέρωμεν αὐτὸ διὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἐτέρας χειρὸς, συγχρόνως δὲ νὰ δηλώσωσι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης τοῦ σώματος στάσεως ἐν ἑκατέρᾳ περιπτώσει. Ἄλλα ἀνάλογα παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῆς Φυσικῆς πειραματικῆς ἰδ. ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ πρώτου τόμου ἐν σελ. 453 καὶ 475—6.

6. Ἐν τῇ Φυσικῇ πειραματικῇ σπουδαῖον μέσον, ὅπως συνηθίσῃ ὁ μαθητὴς νὰ ἐφαρμόζῃ τοὺς γνωσθέντας φυσικοὺς νόμους εἶναι καὶ τὰ ἐν σχέσει πρὸς τούτους διδόμενα ἀριθμητικὰ προβλήματα. Διὰ τοῦτο προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς νὰ λύωσι προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸ εἰδικὸν βάρος, τὸν μοχλόν, τὸ κεκλιμένον ἐπίπεδον, τὸ ἐκκρεμές κ.λ. Εὐνόητον δ' ὅμως εἶναι, ὅτι τὰ προβλήματα ταῦτα θὰ λύωνται κατὰ τὴν ὥραν τῶν Μαθηματικῶν, ἄλλως ἢ Φυσικὴ ἀσχολεῖται εἰς ζητήματα ἀλλότρια τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅπερ, πλὴν ἄλλων, ἐπιφέρει καὶ μεγάλην ἀπώλειαν τοῦ δι' αὐτὴν ὀριζομένου χρόνου¹.

¹ Εἰς τὰς ἀσκήσεις ταύτας, περὶ ὧν ἐν τῷ κειμένῳ ἐγένετο ὁ σχετικὸς λόγος, φρονούμεν, ὅτι πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ ἐπόμεναι.

α') Οἱ μαθηταὶ θ' ἀναγνώσωσι ποιήματα, τεμάχια πεζοῦ λόγου, μύθους κ.λ. ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ φυσιογνωστικὰ ἀντικείμενα.

β') Χρησιμοποιοῦνται καὶ ἐρμηνεύονται παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις ἐκφράσεις, ὧν πολλαὶ ὑπάρχουσιν εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν διάφοροι κατὰ τοὺς διαφόρους τρόπους.

γ') Ἐρμηνεύομεν καὶ καταπολεμοῦμεν δεισιδιμονίας συνήθεις παρὰ τῷ λαῷ καὶ συνδεομένας πρὸς ὠρισμένα ζῶα ἰδίως.

δ') Ἀναθέτομεν εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ περιποιηθῶσι ζῶα ἢ φυτὰ συμφώνως πρὸς ὅσα ἐδιδάχμεν πρότερον, φροντίζοντες δ' ὅμως νὰ ἐπιβλέπωμεν αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν.

ε') Ἀναθέτομεν αὐτοῖς τὸν πλουτισμὸν τῆς φυσιογνωστικῆς τοῦ σχολείου

Ἀνασκόπησις τοῦ Ε'. τῶν Εἰδολογικῶν σταδίων.

1. Ἐὰν νῦν ἐπισκοπήσωμεν τὰς ποικίλας μεθοδικὰς ἀσκήσεις, περὶ ὧν ἐποιησάμεθα λόγον ἀνωτέρω, προκειμένου περὶ τῆς Ἐφαρμογῆς ἐν ἐκάστῳ μαθήματι, θὰ ἴδωμεν, ὅτι διὰ τούτων κατορθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ κυρίου σκοποῦ τοῦ πέμπτου σταδίου, ἥτοι ν' ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ δεξιότητα πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κτηθεισῶν γνώσεων. Νῦν δὲ δυνάμεθα καὶ νὰ καθορίσωμεν ἐν γένει τὴν ὁδόν, ἣτις ἄγει πρὸς τὴν τοιαύτην δεξιότητα. Ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νὰ ἐκτελέσωσι πολλάκις τὴν πρᾶξιν, ἐν ᾗ εἶναι ἀνάγκη ν' ἀσκηθῶσιν. Ἐν τοῖς Γλωσσικοῖς πρέπει νὰ γράφωσι πολλάκις ὠρισμένας λέξεις, τύπους κλ. ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, καθ' ὑπαγόρευσιν ἢ ἐν ταῖς ἐκθέσεσιν αὐτῶν. Τὰ φρονηματικὰ ἀναγκάζουσι τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ πέμπτῳ σταδίῳ νὰ πράττωσι κατὰ φαντασίαν ἐπανειλημμένως, συμφώνως πρὸς ὠρισμένον τινὰ ἠθικὸν νόμον· κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὑποχρεοῦνται νὰ ἐφαρμόζωσι φυσιογνωστικούς καὶ γεωγραφικούς νόμους ἐπὶ ποικίλων συγκεκριμένων περιπτώσεων. Ὅπως δ' ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ δεξιότητα περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ συγκεκριμένου ὕλικου, φροντίζομεν, ἵνα ὠρισμένοι παραστάσεις κατ' ἐπανάληψιν ἀναπλασθῶσι, πρὸς δὲ καὶ εὗρωσι πολλὰς βοηθείας διὰ ποικίλης καὶ πολυμεροῦς συνδέσεως. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς πνευματικῆς ἐνεργείας ἐν πάσῃ περιπτώσει προάγει τὴν ἐνέργειαν ταύτην εἰς δεξιότητα, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἐπανάληψις τῆς ἐνεργείας ἐπιτυγχάνει, ὅπως ἡ ἐνέργεια αὕτη ἐκτελεῖται καὶ κατόπιν ἀσφαλῶς καὶ δεξιῶς ἄνευ δυσχερείας καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει.

Παρατηρεῖται δηλ. ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης μεγίστη ὁμοιότης μεταξὺ τῶν πνευματικῶν καὶ τῶν σωματικῶν δεξιοτήτων. Τὴν δεξιότητα π.χ. τοῦ πλέκειν ἀποκτᾷ κόρη τις καὶ διὰ τούτου, ὅτι κινεῖ πάντοτε τοὺς δακτύλους κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον· κατ' ἀρ-

συλλογῆς, προκαλοῦμεν δ' αὐτοὺς ἐκάστοτε νὰ ὀρίζωσι ποῦ θὰ καταταχθῇ τὸ νεωστὶ χομισθέν καὶ διατῖ. Ἡ ἀσκησις αὕτη ὁμοιάζει πῶς πρὸς τὴν ἐν τῇ κειμένῳ ὡς τρίτην ἀναφερομένην.

στ') Προβάλλομεν αἰνίγματα σχετικὰ πρὸς τὰ διδασκόμενα πρὸς λύσιν. (ΣΜ.)

χάς κατορθοῦ τοῦτο βραδέως· πᾶσα δ' ὅμως ἐπανάληψις ἄγει εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῶν κινήσεων, ἕως ὅτου ἐπιτευχθῇ ὠρισμένον τι ὅριον, ὅπερ δὲν δύναται τις νὰ ὑπερβῇ. Ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ παρρατηροῦμεν προκειμένου περὶ τοῦ ῥάπτειν, τοῦ κεντᾶν, τῆς γυμναστικῆς, τοῦ χοροῦ, τοῦ γράφειν, τοῦ βαδίζειν κ.λ. κ.λ. Ἐν γένει πᾶσα δεξιότης προϋποθέτει συχνὴν ἐπανάληψιν ὠρισμένης τινὸς πνευματικῆς ἢ σωματικῆς ἐνεργείας, ταύτην δὲ τὴν ἐπανάληψιν ἡ ἄσκησιν ἐπιφέρει τὸ πέμπτον στάδιον· ἐννοεῖται δ' ὅμως, ὅτι φροντίζει συγχρόνως καὶ περὶ τῆς καταλλήλου ἐναλλαγῆς, ὅπως μὴ αἱ πολλάι ἐπανάληψεις διεγείρῳσιν ἀνίαν παρὰ τῷ μαθητῇ.

2. Καὶ αὐτὸς μὲν εἶναι ὁ κύριος σκοπός, ὃν ἐπιδιώκει τὸ στάδιον τῆς Ἐφαρμογῆς· παρὰ τοῦτον δ' ὅμως ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι δευτερεύοντες, ἐπίσης σπουδαῖοι, οὓς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποτιμῇσωμεν.

Ἐν τινι τμήματι π.χ. ὅπερ ὑπαγορεύουмен τοῖς μαθηταῖς πρὸς γραφὴν ἢ ἐν τινι ἐκθέσει δὲν ὑπάρχουσι μόνον οἱ τύποι, αἱ λέξεις καὶ τὰ σημεῖα τῆς στίξεως, ἀτινα τελευταῖον ἐδιδάχθησαν οἱ μαθηταί, ἀλλὰ καὶ τύποι, λέξεις καὶ σημεῖα στίξεως, ἀτινα πρὸ πολλοῦ, πρὸ ἐτῶν πολλάκις ἐδιδάχθησαν, οὕτω δὲ καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνονται, ἀναζωογονοῦνται καὶ προφυλάττονται τῆς ἐπιλησμοσύνης. Τὸ αὐτὸ δ' ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ καὶ γεωγραφικῇ ὕλῃ, ὅταν συνδέωμεν κατ' ἄλλον τρόπον τὸ νέον πρὸς τὸ παλαιὸν ἢ ἀποτελῶμεν τὴν συνεχῇ ἱστορίαν μιᾶς χώρας ἐντὸς ὠρισμένης χρονικῆς περιόδου, ἢ προκαλῶμεν τὸν μαθητὴν νὰ ἐκτελέσῃ φανταστικὸν ταξίδιον διὰ μιᾶς χώρας ἢ νὰ ἰχνογραφῇσῃ νῆσον, νομὸν κ.λ. ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλα παρκαείμενα. Ὁμοιότατον δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς, μάλιστα δ' ἐν αὐτοῖς πᾶσα νέα ἀριθμητικὴ πρᾶξις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ, εἰ μὴ χρησιμοπονηθῶσιν ἄλλαι πρότερον διδασχθεῖσαι. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ἐπαναλαμβάνομεν ὕλην πρότερον διδασχθεῖσαν. Ἡ Ἐφαρμογὴ λοιπὸν εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ἄγει εἰς ἐπαναλήψεις καὶ δὴ ἐσωτερικὰς ἐπαναλήψεις (πρὸβλ. τόμ. I σελ. 261—2), αἵτινες δὲν διεγείρουν τὴν ἀνίαν τοῦ μαθητοῦ. Κατὰ ταῦτα πρῶτον τῶν δευτερευόντων ἀποτελεσμάτων τῆς Ἐφαρμογῆς εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐπανάληψις¹.

¹ Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπανάληψως πρὸβλ. περαιτέρω καὶ ἡμετέραν πραγ-

3. Ἄλλην σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἀσκοῦσιν ἀριθμητικὰ προβλήματα μετὰ νέων δυσχερειῶν, ἡ ἀπεικόνισις γνωστοῦ ἤδη ἀντικειμένου ἀπὸ ἄλλης ἐπόψεως, ἡ ἀπόκτησις νέου τμήματος τῆς Ἱστορίας δι' ἀναγνώσεως καταλλήλου βιβλίου ἢ νέου φυσιογνωστικοῦ ἀντικειμένου διὰ τῆς κατ' αἶσθησιν ἐποπτείας. Τοιαῦτα θέματα ἀπαιτοῦσι πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἀπὸ τὴν αὐτοτελεῇ τῶν μαθητῶν ἐνέργειαν, τοῦτο δὲ πολλάκις ἐπαναλαμβάνόμενον ἐθίζει αὐτοὺς εἰς τὸ αὐτοτελεῶς ἐργάζεσθαι καὶ μανθάνειν, ὅπερ εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὴν ἐν τῷ κατόπιν βίῳ εὐδοκίμῃσιν καὶ πρόοδον αὐτῶν.

4. Τέλος, δὲ δὲν πρέπει καὶ τοῦτο νὰ παρίδωμεν, ὅτι τὸ στάδιον τῆς Ἐφαρμογῆς παρέχει ἄφθονον καὶ κατάλληλον ὕλην διὰ τὰς γραπτὰς τῶν μαθητῶν ἐργασίας. Σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἀσκήσεις τῆς Ἐφαρμογῆς δύνανται νὰ γίνωσι γραπτῶς, πολλὰὶ ὀφείλουσι πάντως γραπτῶς νὰ γίνωσιν (ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς π.χ. καὶ τοῖς Γλωσσικοῖς), ἄλλοτε δ' ἢ γραπτῇ ἐπεξεργασίᾳ εἶναι προτιμότερα τῆς προφορικῆς, διότι ἡ προφορικὴ κωλύει τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας, οὕτω δ' ἐπιδρᾷ ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρειν τῶν μαθητῶν. Οὕτω π.χ. αἱ συστηματικαὶ περιγραφαὶ ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ Φυσιογνωσίᾳ θὰ ἐπεβράδυνον πολὺ τὴν διδασκαλίαν, ἐὰν ἐπρεπε νὰ γίνωσι προφορικῶς. Διὰ τοῦτο χρησιμοποιοῦμεν αὐτὰς μᾶλλον πρὸς τὴν σιωπηλὴν ἐνασχόλησιν. Ἐν γένει δ' ἐὰν ὁ διδάσκαλος γνωρίζῃ νὰ ἐπωφεληται καταλλήλως τὴν Ἐφαρμογὴν ἐν ταῖς γραπταῖς τῶν μαθητῶν ἐργασίαις, τὸ μὲν προχωρεῖ πολλάκις ταχύτερον ἐν τῇ προφορικῇ διδασκαλίᾳ, τὸ δ' οὐδέποτε στερεῖται καταλλήλου ὕλης διὰ τὴν σιωπηλὴν τῶν μαθητῶν ἐνασχόλησιν.

V. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΤΑΔΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ

1. Ὑπολείπεται πλέον ἡμῖν ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν σπουδαίαν ἐρώτησιν: τίνα ὕλην ὀφείλομεν νὰ ἐπεξεργαζώμεθα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ κατὰ τὰ πέντε Εἰδολογικὰ στάδια; Θὰ ἐφαρμόζωμεν ταῦτα εἰς πᾶν τμήμα τῆς Ἱστορίας, εἰς πᾶσαν κοιλιάδα, εἰς πᾶν ζῶον, εἰς πᾶν

ματεῖαν ἐν τῇ Δ'. Ἐπετηρίδι τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Δυσκείου Σμύρνης ἐν σελ. 21—56, εἰδικώτερον δ' ἐν σελ. 49 καὶ ἐφ. (Σ.Μ.)

φυτόν, εἰς πᾶσαν ἀριθμητικὴν πρᾶξιν ἢ ὑπάρχει ὠρισμένη ὕλη, ἣν ἐπεξεργαζόμεθα κατὰ ταῦτα καὶ ἄλλη, ἐν ᾗ δὲν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ εἰδολογικὰ στάδια ;

Γνωρίζομεν ἤδη, ὅτι γενικᾶς ἐννοίας, κανόνες καὶ νόμους δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν μόνον, ἀφοῦ ἐπεξεργασθῶμεν πολλὰς ὁμοίας συγκεκριμένους περιπτώσεις. Διὰ τοῦτο, ἐὰν πραγματεύωμαι κατὰ τὸ πρῶτον ἢ δεύτερον σχολικὸν ἔτος τὴν αἶγα, ὡς πρῶτον ἀντιπρόσωπον τῶν μηρυκαστικῶν, δὲν δύνάμαι ἀκόμη νὰ ἐξαγάγω τὴν ἐννοίαν τοῦ μηρυκαστικοῦ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν οἱ μαθηταὶ μανθάνωσι τὸν κύνα, ὡς πρῶτον ἄρπακτικόν, τὴν μηλέαν, ὡς τὸ πρῶτον ὀπωροφόρον δένδρον, τὴν πίτυν, ὡς τὸ πρῶτον κωνοφόρον, καὶ ἐν τῇ συμπεριφορᾷ τοῦ μικροῦ κορασίου (ἐν τῷ γνωστῷ παραμυθίῳ, ταῖς ταλήροις) εὐρίσκωσι τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς εὐμενείας ἢ ἀγάπης. Λεῖπουσιν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς αἱ μερικαὶ περιπτώσεις πρὸς ἐξαγωγήν τῶν γενικῶν : ἄρπακτικά, ὀπωροφόρα, κωνοφόρα, καὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου : ἐὰν ἔχῃς πολλὰ δίδε πολλά, ἐὰν ἔχῃς ὀλίγα δίδε ὀλίγα, ἀλλὰ μὲ ἀγαθὴν καρδίαν.

Τὸ μόνον, ὅπερ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἐν ταικύτῃ περιπτώσει, ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνδέσεως καὶ τοῦ Συστήματος, εἶναι ν' ἀρχίσωμεν ἀποτελοῦντες οἰκογενεῖας καὶ σειρὰς καὶ νὰ ἐξαγάγωμεν ἀτομικᾶς ἐννοίας. Οἰκογενεῖας δ' ὅμως καὶ σειρὰς ἀρχόμεθα ἀποτελοῦντες μόνον, ὅταν γνωρίζωσιν οἱ μαθηταὶ τοῦλάχιστον δύο στενωῶς συγγενῇ ἀντικείμενα, ὥστε νὰ δυνάμεθα δ' ἐκάστην οἰκογένειαν ἢ σειράν, ν' ἀναφέρωμεν δύο συγγενεῖς ἀντιπροσώπους ἢ διὰ δύο συγγενεῖς οἰκογενεῖας ἀνὰ ἓνα ἀντιπρόσωπον. Δέν θὰ εἶχε π.χ. λόγον νὰ λέγωσιν ἀπλῶς οἱ μαθηταὶ : γνωρίζομεν νῦν ἐν ἄρπακτικόν, τὸν κύνα ἢ γνωρίζομεν ἐν κωνοφόρον, τὴν πίτυν. Ὅταν δ' ὅμως καὶ ἄλλα διδασχθῶσι, τότε δύνανται κάλλιστα νὰ διδασχθῶσι νὰ διατάττωσι ταῦτα ὡδὲ πως : γνωρίζομεν δύο ἄρπακτικά, τὸν κύνα καὶ τὴν γαλῆν· γνωρίζομεν δύο μηρυκαστικά, τὴν αἶγα καὶ τὸ πρόβατον· γνωρίζομεν δύο κωνοφόρα, τὴν πίτυν καὶ τὴν κυπάρισσον κ.λ. κ.λ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς ἀτομικᾶς ἐννοίας, πρέπει νὰ ἐξαγάγωμεν ταύτας ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ Γεωγραφίᾳ τῶν μέσων καὶ ἀνωτέρων τάξεων. Ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσι πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν τούτων

διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι δὲν δύνανται οἱ μαθηταὶ τῶν τάξεων τούτων νὰ διακρίνῃσι τὸ οὐσιῶδες τοῦ ἐπουσιώδους.

Ἐκ τῶν εἰρημένων προκύπτει, ὅτι ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν ὀφείλομεν πολλάκις νὰ παραλείπωμεν τὸ τρίτον καὶ τέταρτον στάδιον, καὶ δὴ τότε, ὅταν δὲν γνωρίζωσιν οἱ μαθηταὶ πλείονα ἀντικείμενα ἀνήκοντα εἰς τὸ αὐτὸ γενικὸν ἢ εἰς συγγενεῖς οἰκογενείας. Ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις χρησιμοποιοῦμεν μόνον τὸ πρῶτον, δεύτερον, πολλάκις δὲ καὶ τὸ πέμπτον Εἰδολογικὸν στάδιον¹.

¹ Πρβλ. καὶ ὅσα σχετικὰ πρὸς ταῦτά τε καὶ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα λέγει ὁ Adolf Matthias ἐν τῇ περιφήμῳ Πρακτικῇ Παιδαγωγικῇ αὐτοῦ. Τοὺς λόγους τοῦ ἐπιφανοῦς παιδαγωγικοῦ μεταφέρομεν ἐνταῦθα τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον οὗτος δὲν εἶναι Ἑρβαρτιανὸς καὶ δυνάμεθα οὕτω νὰ ἴδωμεν τί φρονεῖ καὶ ὅλης σχολῆς παιδαγωγὸς περὶ τε τῶν εἰδολογικῶν σταδίων, ἅτινα ἀνήκουσι κυρίως εἰς τοὺς Ἑρβαρτιανούς, καὶ περὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑρβαρτιανῶν ἐν γένει. « Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Εἰδολογικῶν σταδίων πρέπει νὰ περιουρισθῇ, λαμβανομένης πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τῆς ἡλικίας τῶν μαθητῶν » εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις πρέπει νὰ προβαίνομεν μετὰ προσοχῆς εἰς τὴν ἐξαγωγήν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, διότι οἱ μαθηταὶ εἶναι πολὺ ἄωροι ἔτι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν τέχνην. Καὶ μεγαλύτεροι μαθηταὶ δὲν δύνανται πολλάκις νὰ ἐξαγάγῃσι μόνον τὸ ἀφηρημένον καὶ γενικόν· διότι αἱ περὶ ξένων γλωσσῶν π. χ. καὶ τῆς Ἱστορίας γνώσεις αὐτῶν δὲν εἶναι ἀρκούντως εὐρεῖαι, ὥστε νὰ εὐρεθῶσι γενικαὶ προτάσεις ἀναμφισβητήτου κύρους καὶ ἀσφαλείας. Διὰ τοῦτο πλειστάκις ἀρκούμεθα σχηματίζοντες οἰκογενείας ἢ σειράς, αἵτινες περιέχουσι μὲν τὰς προκειμένας πρὸς ἐξαγωγήν γενικῶν ἐννοιῶν, δὲν εἶναι δ' ὅμως ἀκόμη γενικαὶ ἐννοιαί. Ἀρκετὸν εἶναι, ἐὰν τὸ μὲν ὀδηγῶμεν τὸν μαθητὴν ἐκάστοτε, ἀναλόγως τῆς ἀντιληπτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, νὰ ῥίπτῃ, ὁρμώμενος ἐκ τῶν καταληλώς ἀθροισθέντων γεγονότων καὶ παραδειγμάτων, βλέμμα εἰς τὸν κόσμον φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐννοιῶν, περὶ ὧν, αὐξανόμενης τῆς ὀριμότητος αὐτοῦ, δύνανται νὰ καταστῇ ἐντρίβειστος, τὸ δ' ἐξαίρωμεν χαρακτηριστικὰ τινα σημεῖα, ἅτινα συναντῶμεν ἐν τῇ φυσιογνωστικῇ, ἱστορικῇ καὶ γεωγραφικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ τέλος ἐν ταῖς γλωσσικοῖς παραθέτωμεν καὶ συγκρίνωμεν συγγενῆ τινα γλωσσικὰ φαινόμενα. Οὕτω φέρομεν ἐπαρκῶς εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν μαθητῶν τὸ οὐσιῶδες, σπουδαῖον, καὶ γενικὸν κύρος ἔχον ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἐποπτείας καὶ καταλείπομεν μεθ' ὑπομονῆς εἰς τὸ μέλλον τὴν εἰς γενικὰς ἐννοίας τελειοποίησιν τούτου. Ἐκ πάντων δὲ τούτων προκύπτει ἀφ' ἐαυτοῦ νέας περιορισμός : Πλειστάκις χρησιμοποιοῦμεν μόνον δύο ἢ τρία στάδια, παραλείπομεν δὲ τὰ λοιπὰ, διότι ἄλλως θὰ ἐξήγομέν τι βεβιασμένον, ὅπερ οὐδεμίαν πρακτικὴν σημασίαν θὰ εἶχεν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐξάγεται ἐκ τῶν προειρημένων ὅτι

2. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων προκειμένου, γνωρίζομεν περιπτώσεις, καθ' ὧς ὕλην τινὰ δὲν ἐπεξεργαζόμεθα κατὰ πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια. Ἀνωτέρω, προκειμένου περὶ τῆς ἐφαρμογῆς ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς, Φρονηματοιστικοῖς καὶ Φυσιογνωστικοῖς, ἐλέγχομεν, ὅτι ἐν τῷ πέμπτῳ σταδίῳ παρέχομεν πολλάκις νέον εἰς τοὺς μαθητάς, ὑπερ εἶναι συγγενέστατον πρὸς τὸ ἤδη γνωστόν· κατ' ἀκολουθίαν ἀνάγκη προπαρασκευῆς δὲν ὑπάρχει, διότι οὐδεμίαν δυσκολίαν εὐρίσκει ὁ μαθητὴς εἰς τὴν κατανόησιν τούτου ἕνεκα τῆς προηγηθείσης διδασκαλίας· ἀλλὰ καὶ ἀφαιρέσεως δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη, διότι τὸ γενικόν, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ νῦν ἐξεταζομένη μερικὴ περίπτωσις, ἐξήχθη ἤδη, ὅτε ἐξητάζομεν τὰ ἄλλα συγγενῆ ἀντικείμενα. Οὕτω π. γ. συμβαίνει, ὅταν, ἀφοῦ ἐξητάσαμεν ἀντιπροσώπους τινὰς τῶν ᾠδικῶν πτηνῶν καὶ ἐξηγάγομεν τὰς ἐννοίας, ᾠδικὰ, κοκκοφάγα, ἐντομοφάγα, ἀπαιτῶμεν παρὰ τῶν μαθητῶν ἐν τῷ πέμπτῳ σταδίῳ νὰ περιγράψωσιν αὐτοτελῶς, ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἐλέγχομεν, σπίζαν τὴν κοινήν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὑπάρχουσι συγγενεῖς παραστάσεις, αἵτινες δύνανται καὶ εὐκόλως ν' ἀναπλασθῶσι, πρὸς δ' ἡ σχετικὴ ἐννοια ἔχει ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ἐξαχθῇ. Διὰ τοῦτο παραλείπομεν ἐνταῦθα τὴν Ἀνάλυσιν, τὴν Σύνδεσιν καὶ τὸ Σύστημα. Τὸ νέον ἀντικείμενον ἐξετάζεται μόνον ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ συγγενῶν ἀντικειμένων, διότι τὸ γενικόν, εἰς ὃ ἀνήκει, ἔχει ἤδη ἐξαχθῇ.

Οὕτω δὲ πράττομεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει. Πάντως δ' ὅμως ὑπάρχουσιν ἐξαιρέσεις τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος, αἵτινες καὶ ὑπεδηλώθησαν ἤδη ἀνωτέρω. Οὕτω π. γ. ἡ ἐννοια πτηνὸν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἤδη εἰς τὰς κατωτέρας

δὲν δικαιοῦμεθα ν' ἀντιπαρερχώμεθα πρὸ τῆς ἐργασίας τῶν Ἐρβαρτιανῶν μετ' ἀλαζονικοῦ σκώμματος καὶ ὑπερηφάνου καταφρονήσεως. Βεβαίως ἐκεῖνος, ὅστις θεωρεῖ ἑαυτὸν ἐκ γενετῆς προφήτην, ὅστις οὐδέποτε ἐδοκίμασεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀμφιβολίαν, μὴ τοῦτο, ὅπερ πρᾶττει, δὲν εἶναι τὸ ὀρθόν, ἐκεῖνος, ὅστις νομίζει, ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη οὐδὲν ἔχει νὰ τὸν διδάξῃ, δύναται νὰ τιμωρῇ τὰς ἀποδείξεις ταύτας διὰ περιφρονήσεως. Ἐκεῖνος δ' ὅμως, ὅστις ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμῃ τέλειος, ἅς διδαχθῇ καὶ ἅς ἐνστερνισθῇ τὴν περὶ τῶν εἰδολογικῶν σταδίων διδασκαλίαν. Ἐκ τούτων δὲν θὰ γίνῃ οὔτε ἡλιθιώτερος, οὔτε χείρων ἑαυτοῦ». Adolf Mathias, Praktische Pädagogik ἐν Handbuch der Erz. u. Unterrichtslehre τόμος Β' ἐν σελ. 130—131. (Σ. Μ.)

τάξεις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξετασθέντων ἤδη ἀντιπροσώπων αὐτῆς, τῶν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ μαθητοῦ εὐρισκομένων· οἱ μαθηταὶ δ' ὁμῶς θεωροῦσιν ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ πτηνοῦ γινώρισμα καὶ τὸ πέτεσθαι. Ἐν τινι ἀνωτέρᾳ τάξει, (καθ' ἡμᾶς ἐν τῇ ἑκτῇ, ἐνθα διδάσκεται καὶ ἡ Γεωγραφία τῆς Ἀφρικῆς) ὁ παῖς μανθάνει καὶ τὴν στρουθοκάμηλον, ἥτοι ἓνα ἀντιπρόσωπον τῶν πτηνῶν, ὅστις δὲν δύναται νὰ πετᾷ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκρίνῃ ὁ διδάσκαλος τὴν ἤδη ἐξαχθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ πτηνοῦ πρὸς τὸν νέον ἀντιπρόσωπον αὐτῆς, τὴν στρουθοκάμηλον· ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ ταύτης καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πτηνοῦ, ὅπως ἔχουσι ταύτην νῦν οἱ μαθηταί, εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον εὐρεῖα, διότι περιέχει γνωρίσματα, ἅτινα ἀποδεικνύεται, ὅτι δὲν εἶναι κοινὰ πάντων τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον ἐνίων. Διὰ τοῦτο ἀποβάλλομεν τὰ γνωρίσματα ταῦτα καὶ διορθοῦμεν τὴν ἔννοιαν τῶν μαθητῶν. Ἡ διόρθωσις αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τρίτον καὶ τέταρτον στάδιον, διότι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ καθορισμοῦ γενικοῦ. Διὰ τοῦτο ἐπεξεργάμεθα τὴν στρουθοκάμηλον καθ' ὅλα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, καίτοι ἐξήχθη ἤδη ἡ σχετικὴ γενικὴ ἔννοια, διότι ὁ νῦν παρουσιαζόμενος νέος ἀντιπρόσωπος συντελεεῖ εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς ἐννοίας ταύτης.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπεξεργάζομαι κατὰ τὸ ἕκτον σχολικὸν ἔτος τὰ μνηρυκαστικά ἄπαξ ἔτι καθ' ὅλα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, καίτοι ἡ ἔννοια αὕτη ἐξήχθη ἤδη ἐν τινι τῶν κατωτέρων τάξεων. Κατὰ τὸ ἕκτον δηλ. σχολικὸν ἔτος ἐξετάζομεν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν τροπὴν τῶν ζώων τούτων, τοὺς ἀναλόγους πρὸς ταύτην ὁδόντας καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ στομάχου, οὕτω δὲ συμπληροῦμεν τὴν ἤδη ἐξαχθεῖσαν ἔννοιαν, καὶ ὡς πρὸς τὰ νέα ταῦτα κοινὰ γνωρίσματα, ὑπὲρ πάλιν μόνον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως κατορθοῦται.

Τὸ ἰδιάζον τῆς νέας ταύτης περιπτώσεως ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἔννοια, εἰς ἣν τὸ νέον ἀνήκει, εἶχε μὲν ἤδη ἐξαχθῇ, ἐπὶ τῇ βάσει δ' ὁμῶς τῆς νέας ἐποπτείας, ἣν προσεκτήσατο ὁ μαθητής, ἔπρεπε νὰ διορθωθῇ ἢ συμπληρωθῇ. Τὸ συγκεκριμένον δηλ. νέον περιέχει καὶ ἀφηρημένον νέον, καίτοι ἡ σχετικὴ ἔννοια ἐξήχθη ἤδη πρότερον. Μόνον, ἐὰν μὴ συμβαίῃ τοῦτο, ἐὰν ἄρα ἡ νέα μερικὴ περίπτωσις μὴ παρέχῃ καὶ γενικόν, ἀφηρημένον νέον, ἐπεξεργαζόμεθα τὸ

νέον ἀντικείμενον ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς ἄλλου ὁμοίου, πρῶτον ἐξετασθέντος, κατὰ τὰ λοιπὰ εἰδολογικὰ στάδια, ἀντικειμένου.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα γενικῶς νὰ εἰπώμεν: Ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσι παραλείπομεν τὴν ἐξαγωγήν γενικῶν ἐννοιῶν καὶ νόμων, ὅταν αἱ ἐννοιαὶ καὶ οἱ νόμοι, εἰς οὓς τὸ νέον ἀντικείμενον ἀνήκει, ἐξήχθησαν ἤδη ὀριστικῶς, ὅταν ἄρα τὸ νέον ἀντικείμενον οὐδὲν ἀφηρημένον νέον περιέχῃ. Ὅταν τὸ γενικὸν ἔχῃ ἐξαχθῇ ἤδη ὀριστικῶς, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διορθωθῇ ἢ συμπληρωθῇ διὰ τῆς νέας ἐποπτείας, παραλείπεται τὸ I, III καὶ IV στάδιον, ἢ δ' ἐπεξεργασία περιορίζεται εἰς τὴν ἀπεικόνισιν καὶ διασάφησιν τοῦ συγκεκριμένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἤδη ἐξαχθέντος γενικοῦ, τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν νόμων· ἢ ἐπεξεργασία ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι, ὅπως ἤδη ἐδηλώθη, ἀσκησίς τις γιγνομένη ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς ἄλλου συγγενοῦς ἀντικειμένου.

Ἐξαίρουν τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος ἀποτελεῖ ἡ ἐξαγωγή ἀτομικῶν ἐννοιῶν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οὐδὲν στάδιον δυνάμεθα νὰ παραλείπωμεν, πλὴν, τὸ πολὺ, τοῦ τῆς Ἀναλύσεως.

3. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων σαφῶς προκύπτει, πότε ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα κατὰ κανόνα τὰ εἰδολογικὰ στάδια. Ὑλῃν τινὰ ἐπεξεργαζόμεθα κατὰ πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, ὅταν γνωρίζωσιν οἱ μαθηταὶ πολλὰς συγγενεῖς συγκεκριμένας περιπτώσεις, καὶ ὅταν τὸ γενικόν, εἰς ὃ αὗται ἀνήκουσι, δὲν ἐξήχῃ ἀκόμη, ἢ ὅταν εἶναι ἀναγκαῖα ἢ δυνατὰ συμπλήρωσις ἢ διόρθωσις αὐτοῦ καὶ τέλος, ὅταν θέλωμεν νὰ σχηματίσωμεν ἀτομικὰς ἐννοίας. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν αἱ προϋποθέσεις αὗται τὰ εἰδολογικὰ στάδια ἀποτελοῦσι τὴν μόνην φυσικὴν πρὸς ἐπεξεργασίαν τοῦ νέου ὁδόν.

4. Μόνον εἰς ἐκτάκτως δυσμενεῖς περιστάσεις καὶ σχέσεις ἐπιτρέπεται νὰ παρεκκλίνωμεν τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος. Τοιαύτας δὲ περιστάσεις καὶ σχέσεις ἔχομεν ἐν τοῖς λεγομένοις μονοταξίαις σχολαίαις, ἐν οἷς εἷς καὶ ὁ αὐτὸς διδάσκαλος ὑποχρεοῦται νὰ διδάσκη συγχρόνως εἰς 4—6 τάξεις. Ὁ διὰ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν ἐκάστης τάξεως προοριζόμενος χρόνος εἶναι τύσον σύντομος, ὥστε, ἐάν τις θὰ ἤθελε νὰ μεταχειρίζηται εὐσυνειδήτως καὶ τὰ πέντε εἰδολογικὰ στάδια, ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἐν πάσῃ δοθείσῃ

ευκαιρία, θά ἐδίδασκε πολὺ ὀλίγα ἐν τῶν δι' ἐκάστην τάξιν προοριζομένων καὶ ἀπαιτουμένων· οὕτω δ' ὁ πνευματικὸς τῶν μαθητῶν θησαυρὸς θά ἔμενε πολὺ περιορισμένος. Διὰ τοὺς λόγους τούτους πρέπει ὁ διδάσκαλος, λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς δυσμενεῖς τούτους ὅρους καὶ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα αὐτῶν, τὴν τε διδασκαλίαν ν' ἀπλοποιήσῃ καὶ ἐκείνα τὰ στάδια νὰ παρχλίπῃ, ἅτινα εἶναι δυνατόν νὰ παρχλειφθῶσιν εὐκόλως καὶ ἄνευ σπουδαίας βλάβης.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὴν βάσιν καὶ τὸ θεμέλιον πάσης γνώσεως ἀποτελεῖ ἡ ἐποπτεία¹. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φροντίζῃ ὁ διδάσκαλος πάσῃ δυνάμει, ὅπως τὸ στάδιον, ὑπερ' ἔχει ἔργον νὰ παρέχῃ σαφεῖς ἐποπτείας, μὴ συνταμευθῇ. Κατὰ ταῦτα ὀφείλομεν ἐν πάσῃ πε-

¹ Περὶ τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς διὰ τὴν διδασκαλίαν σημασίας καὶ σπουδαιότητος αὐτῆς ἐλέγχθησαν πολλὰ καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (ἐν σελ. 17 καὶ ἐξ.) καὶ ἄνωτέρω. Περὶ δὲ τῆς πρὸς τὴν διδασκαλίαν σχέσεως αὐτῆς λέγει ὁ Wilhelm ἐν rad. Vorlesung ἐκδ. τρίτη σελ. 56. « Ἡ διδασκαλία, παράδοσις, ἀπεικόνισις ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ τέλειον καὶ εὐληπτον, ἀλλὰ στερεῖται τῆς ἐκ τῆς αἰσθήσεως προερχομένης δυνάμεως· ἡ δ' ἐποπτεία ἔχει μὲν ταύτην, ἀλλ' εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτον χασματώδης καὶ συγκεχυμένη. Διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀναζωογονῶμεν τὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας, τὴν δ' ἐποπτείαν διὰ συμπληρώσεως, τακτοποιήσεως διδασκαλίας νὰ καθιστῶμεν ὄργανον τῆς γνώσεως τοῦ παντός. » Ἐννοεῖται δ' ὅμως, ὅτι ἡ ἐποπτεία δὲν πρέπει νὰ χρησιμεύῃ, ὅπως παρέχῃ τελείας καὶ σαφεῖς παραστάσεις μόνον εἰς τὸν μαθητὴν, ἀλλὰ πρὸ παντός καὶ εἰς τὸν διδάσκαλον. Οὗτος, ὅπως καὶ κατωτέρω λέγει ὁ συγγραφεὺς, δὲν πρέπει ν' ἀντλή τὰς γνώσεις, ὧν δεῖται κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ πάντων μὲν τῶν μαθημάτων, ἀλλ' ἰδίᾳ τῆς Φυσιολογίας καὶ τῆς Γεωγραφίας, μόνον ἐκ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς λεπτομεροῦς παρατηρήσεως καὶ ἐξετάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἄς ἐνθυμῆται δ' ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου τῆς Γερμανίας Γεωγράφου Ritter, ὅστις ὁμιλῶν εἰδικῶς περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Γεωγραφίας λέγει: « Διδάσκαλοι τινες τῆς Γεωγραφίας, οὐδὲν μέγιστον τοῦδε περὶ ταύτην ἀσχοληθέντες, ὑποθέτουσιν, ὅτι δύνανται νὰ παρασκευασθῶσιν ἀρκούντως διὰ τὴν ἑαυτῶν διδασκαλίαν μελετῶντες ἐν οἰονδήποτε ἐγχειρίδιον. Οὐδεὶς φιλόλογος καθίσταται ἱκανὸς νὰ διδάσκη γλῶσσάν τινα διὰ μόνης τῆς ἀπομνημονεύσεως τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ λεξικοῦ, ἀλλ' ἔχει προσέτι ἀνάγκην νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ γεγραμμένων κλασσικῶν ἔργων. Οὕτω καὶ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Γεωγραφίας ἀπαιτεῖται ἡ διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων μελέτη καὶ σπουδὴ τῆς Γῆς. » (Σ.Μ.)

ριπτώσει καὶ ἐν παντὶ εἶδει σχολείου νὰ μὴ περιορίζωμεν τὸ στάδιον τῆς Συνθέσεως, ἀλλὰ νὰ ἐπεξεργαζώμεθα αὐτὸ μετὰ τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ βάθους ἐκείνου, ὅπερ ἐδηλώσαμεν ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τοῦ δευτέρου εἰδολογικοῦ σταδίου.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι πολλάκις ἀναγκαία ἡ Ἀνάλυσις, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ ὕλης, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν· διότι, ἐὰν μὴ ἀναπλάσθωσιν αἱ συγγενεῖς προσλαμβάνουσαι παραστάσεις, εἶναι ἀδύνατος ἡ πνευματικὴ τοῦ νέου προσοικειώσεις, ἡ πρόσληψις. Πολλάκις δ' ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι βέβαιος ὁ διδάσκαλος, ὅτι οἱ μαθηταὶ κατὰ τὴν παροχὴν τοῦ νέου, ἄνευ ἰδιαίτεραις τινὸς ἐργασίας ἀναμιννῆσκονται τοῦ συγγενοῦς γνωστοῦ· ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶναι δυνατόν νὰ παρ- λειφθῇ ἡ Ἀνάλυσις, ἄνευ οὐδεμιᾶς βλάβης τῆς κατανοήσεως τοῦ νέου. Τοῦτο συμβαίνει π.χ. ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, ὅταν διατάττωμεν τὴν ὕλην χρονολογικῶς. Ἐν ταιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἐκάστοτε ἐπόμενον προπαρασκευάζεται ἀρκούντως ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε προηγουμένου, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη καὶ ἄλλης αὐθαιρέτου ἀναπλάσεως. Ἡ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀπόδοσις τοῦ κατὰ τὴν προηγουμένην ὥραν τοῦ μαθήματος τούτου διδαχθέντος ἀντικαθιστᾷ συγχρόνως εἰς πολλὰς περιπτώσεις τὴν Ἀνάλυσιν. Καὶ ὅταν δὲ διδάσκωμεν ἀντικείμενα δυνάμενα νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν τῶν μαθητῶν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ Ἀνάλυσις, καίτοι σπουδαίαν ὑπηρεσίαν παρέχει γιγνομένη· (πρβλ. ἀνωτ. σελ. 122 καὶ ἐξ.).

Τὸ στάδιον τῆς Ἐφαρμογῆς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραλείπηται ἐν ὀλιγοτάξιῳ τινὶ σχολείῳ, ὅπως καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἐτέρᾳ περιπτώσει· διότι, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, εἰδέναι ἄνευ τοῦ δύνασθαι εἶναι τελείως ἄχρηστον καὶ οὐδενὸς ἄξιον. Διὰ τοῦτο τὸ πέμπτον στάδιον δὲν δύναται οὔτε νὰ παραλειφθῇ, οὔτε νὰ συντομευθῇ. Ἰδίᾳ δὲ τὸ ὀλιγοτάξιον σχολεῖον οὐδένα ἔχει λόγον πρὸς τὴν ταιαύτην παράλειψιν ἢ συντόμευσιν. Ὅπως ἤδη ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη εἶναι δυνατόν αἱ περισσότεραι τῶν ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ γιγνομένων ἀσκήσεων νὰ ἐκτελεσθῶσι γραπτῶς, πρὸς τοῦτο δ' ἔχει τὸ ὀλιγοτάξιον σχολεῖον διὰ τῶν πολλῶν πρὸς σιωπηλὴν ἐργασίαν ὥρων πλείονα χρόνον ἢ οἷονδήποτε ἄλλο. Κατὰ ταῦτα ὁ διὰ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν προοριζόμενος χρόνος δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῆς Ἐφαρμο-

γῆς, ἣν διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐν πληρεστάτῃ ἐκτάσει καὶ τελειότητι καὶ ἐν τῷ ὀλιγοταξίῳ σχολείῳ.

ὑπολείπονται νῦν ἡμῖν τὰ δύο τῆς Ἀφαίρεσεως στάδια, τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον. Ἡ Ἀφαίρεσις, ὅπως καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (σελ. 134) καὶ ἀνωτέρω ἐλέγομεν, εἶναι μὲν σπουδαιοτάτη, δὲ δύναται δ' ὅμως νὰ θεωρηθῇ πάντως ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἔνεν. Ἐκ τῆς Ψυχολογίας γνωρίζομεν, ὅτι ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ἐργαζομένη σχηματίζει ἐννοίας, χωρὶς ἡμεῖς νὰ λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς ἐργασίας ταύτης. Ὁ παῖς, ἤδη πρὸ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως αὐτοῦ, ἀπετέλεσεν ἄνευ τῆς βοηθείας ἄλλων πληθὺν ἐννοιῶν (πρβλ. τόμ. 1. σελ. 112). Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον σχηματίζει καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως ἐννοίας, κανόνας καὶ νόμους, ἀφοῦ ἐξητάσθησαν ἤδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ συγγενεῖς τινες συγκεκριμέναι περιπτώσεις. Βεβαίως τὸ γενικόν, ὅπερ ἀποτελεῖται αὐτως ἀφ' ἑαυτοῦ, ἄνευ τῆς συνεργίας ἡμῶν, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλλιπὲς καὶ ἀσφές, οὐχ ἥττον δ' ὅμως δύναται ἐν ἀνάγκῃ ν' ἀντικαταστήσῃ, εἰς πολλὰς τοῦλάχιστον περιπτώσεις, τὰς λογικὰς ἐννοίας, κανόνας καὶ νόμους. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκων ἐν τινι ὀλιγοταξίῳ σχολείῳ δύναται νὰ συντομεύσῃ τὰ στάδια τῆς Συνδέσεως καὶ τοῦ Συστήματος. Θὰ ἐξαγάγῃ ὀλίγας μόνον κυρίας ἐννοίας, ὀλίγους μόνον, τοὺς ἀναγκαιοτάτους κανόνας καὶ νόμους, τὰ δὲ λοιπὰ θὰ καταλίπῃ εἰς τὸν ψυχικὸν τοῦ παιδὸς μηχανισμόν. Ἀτομικὰς δ' ἐννοίας οὐδόλως σχηματίζει.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἤγαγεν εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα: τὸ δεῦτερον καὶ πέμπτον στάδιον δὲν δύναται οὐδ' ἐπιτρέπεται νὰ συντομευθῇ. Τοῦναντίον τὸ πρῶτον, τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον στάδιον εἶναι δυνατόν πολλάκις νὰ παραλειφθῶσιν.

5. Τὴν ὕλην, ἣν δυνάμεθα νὰ ἐπεξεργασθῶμεν κατὰ πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, ἢ ἐν ἧ δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰ κύρια τοῦλάχιστον στάδια, τὸ τῆς Ἐποπτείας καὶ Ἐφαρμογῆς, χαρακτηρίζομεν, ὡς μεθοδικὴν ἐνότητα: ὑπολείπεται δ' ἔτι νὰ ἐρωτήσωμεν πόσῃ ὕλῃν πρέπει νὰ περιέχῃ ἐκάστη μεθοδικὴ ἐνότης.

Γενικῶς διὰ πάσας τὰς περιπτώσεις ἰσχύουσα καὶ ὠρισμένη ἀπάντησις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, διότι τὸ ποσὸν τῆς ὕλης ἐκάστης μεθοδικῆς ἐνότητος εἶναι ἐντελῶς ἀνάλο-

γον πρὸς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τῶν μαθητῶν, οὓς τὴν ἐνότητα ταύτην θὰ διδάξωμεν. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν, ἐν αἷς ὁ πνευματικὸς τῶν μαθητῶν ὀρίζων εἶναι περιορισμένος, ἐκλέγομεν ὀλίγην ὕλην διὰ μίαν ἐνότητα, π. χ. ἐν ζῶον, ἐν φυτόν, ἐν παρὰ μύθιον, μίαν ἀριθμητικὴν πρᾶξιν, ἐντὸς στενῶς περιορισμένου ὁρίου, π. χ. τὴν πρόσθεσιν μέχρι τοῦ 3, κατόπιν τὴν αὐτὴν πρᾶξιν μέχρι τοῦ 4 καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐν ταῖς ἀνωτέραις δ' ὅμως τάξεσιν, ἐν αἷς δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν περισσοτέραν πεποιθήσιν εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τῶν μαθητῶν, αἱ μεθοδικαὶ ἐνότητες εἶναι πολλῶ ἐκτενέστεραι, ὁλόκληρος π. χ. οἰκογένεια ζώων, ἢ φυτῶν, νομοὶ ὅλοι, οἱ Περσικοὶ πόλεμοι, ἢ πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις τῶν κοινῶν κλάσμάτων κ.λ. κ.λ.¹

Ὡς κατακλεῖδα τοῦ κεφαλαίου τούτου παρέχομεν ὁδηγίαν τινὰς εἰς τὸν διδασκαλὸν περὶ τῆς μεθόδου, ἣν πρέπει ν' ἀκολουθῇ κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν μιᾶς προπαρασκευῆς κατὰ πάντα τὰ Εἰδολογικὰ στάδια.

¹ Ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ νομίζῃ ὁ διδάσκαλος, ὅτι ὀφείλει ἐν μιᾷ διδασκαλίᾳ ὥρα νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τὰ πέντε εἰδολογικὰ στάδια, ὅτι ἄρα ἡ μεθοδικὴ ἐπεξεργασία μιᾶς μεθοδικῆς ἐνότητος ἀποπερατοῦται ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ὥρᾳ. Ἐνίοτε βεβαίως εἶναι δυνατόν τοῦτο· πολλάκις δ' ὅμως μία μεθοδικὴ ἐνότης ἀπαιτεῖ ἐργασίαν ἐβδομάδων ἢ καὶ μηνὸς ὅλου. Ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα οἱ συγγραφεῖς τῶν Σχολικῶν ἐτῶν λέγουσιν ἐν Α. τόμῳ σελ. 123 τῆς ἐβδόμης ἐκδόσεως: «Τίνα ἔκτασιν θὰ ἔχῃ ἡ μεθοδικὴ ἐνότης, ἐὰν θὰ διαρκέσῃ μίαν, δύο, τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρας ὥρας, δὲν δυνάμεθα γενικῶς νὰ εἰπώμεν. Τοῦτο ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἐκ τοῦ εἶδους τῆς διδασκείας ὕλης, τὸ δ' ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς τῶν μαθητῶν ἀναπτύξεως καὶ ἀντιλήψεως. Μία μεθοδικὴ ἐνότης ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ, τῇ Γεωμετρικῇ καὶ τῇ Φυσικῇ δύναται ν' ἀποπερατωθῇ ἐνίοτε ἐν μιᾷ ὥρᾳ, ἐνῷ τούναντίον αἱ μεθοδικαὶ ἐνότητες ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τοῖς Γλωσσικοῖς δύνανται πολλάκις εἰς πολλὰ μαθήματα νὰ ἐκταθῶσιν. Ἐν γένει δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν αἱ ἐνότητες εἶναι συντομώτεραι, ἐν δὲ ταῖς ἀνωτέραις ἐκτενέστεραι». Ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα λέγει καὶ ὁ Otto Frick ἐν Lehrproben u. Lehrgänge 1888, τευχ. 16 σελ. 51: «Οὐδαμῶς ἐπιβιβάζεται νὰ ἐφαρμόζωνται τυπικῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια ἐν ἐκάστῃ ὥρᾳ διδασκαλίας. Σπανίως θὰ ἐπαρκέσῃ μία ὥρα νὰ διατρέξωμεν πάντα τὰ στάδια· τὸ δὲ περιεχόμενον μιᾶς ὁρθῆς διδασκαλικῆς ἐνότητος, ἥτοι ἐνὸς ἐνιαίου ὅλου, δὲν καθορίζει ὁ ἀριθμὸς τῶν ὥρῶν, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ δυνατόν τοῦ νὰ διατρέξωμεν ἐπιμελῶς τὴν φυσικὴν ἐκείνην πορείαν ἐν τινὶ ὕλῃ». (Σ. Μ.)

Ἡ πρώτη ἀπαίτησις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς προπαρασκευῆς, ὅπως καὶ τῆς διδασκαλίας ἐν γένει, εἶναι πάντοτε ἡ τελεία γνῶσις τῆς ὕλης, ἣν πρόκειται νὰ διδάξωμεν. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος ὀφείλει πρὸ παντὸς νὰ παρασκευασθῇ ἀπὸ πραγματικῆς ἐπόψεως οὕτως, ὥστε νὰ γνωρίζῃ ἀκριβέστατα καὶ λεπτομερέστατα πᾶν ὅ,τι θὰ διδάξῃ, ζῶον, φυτὸν, ὄρυκτόν, χώραν, ἱστορικὸν γεγονὸς κ.λ. κ.λ. Τὰ μέσα πρὸς τοῦτο παρέχουσιν αὐτῷ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ τὰ ἐπισημονικὰ ἔργα.

Μετὰ ταῦτα ἔπεται ἡ σκέψις διὰ τὴν μεθοδικὴν διάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς ἤδη γνωσθείσης ὕλης. Καὶ πρῶτον μὲν ἐκλέγει ὁ διδάσκαλος ἐκ τῆς ὅλης ὕλης, ἣν ἐκτήσατο, μόνον ἐκεῖνο, ὅπερ δύνανται ν' ἀντιληφθῶσιν οἱ μαθηταὶ καὶ ὅπερ εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς τε διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς. Μετὰ ταῦτα δύναται, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ρηθέντα ἀνωτέρω, νὰ εὔρῃ τὸν κατάλληλον σκοπὸν, τὴν Ἀνάλυσιν, καὶ τὴν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ μαθήματος ἀνάλογον μορφήν τῆς παροχῆς τοῦ νέου.

Μετὰ ταῦτα πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὰ στάδια τῆς Ἀφαιρέσεως, τὴν Σύνδεσιν καὶ τὸ Σύστημα, ἀναμιννέσκει τοὺς ἔρους, ὑφ' οὓς τὰ στάδια ταῦτα εἶναι δυνατὰ καὶ ἀναγκαῖα· πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον θέτει εἰς ἑαυτὸν τὰς ἐξῆς ἐρωτήσεις :

1. Εἰς τίνα ἔννοιαν, κανόνα, νόμον ἢ εἰς τίνα οἰκογένειαν ἀνήκει ἡ νέα αὕτη μερικὴ περίπτωσις;
2. Ἀξίζει νὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ τὸ γενικὸν τοῦτο;
3. Ἐὰν ἀξίξῃ, μήπως ἐξήχθη ἤδη κατὰ τὴν προηγησαμένην διδασκαλίαν;
4. Ἐὰν ἐξήχθη, μήπως εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναγκαία διόρθωσις τις ἢ συμπλήρωσις τοῦ ἤδη ἐξαχθέντος γενικοῦ;
5. Ἐὰν τὸ ἐξεταζόμενον ἀντικείμενον περιέχῃ καὶ ἀφηρημένον νέον, ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος περαιτέρω: γνωρίζει ὁ μαθητὴς ἄλλας ὁμοίας συγχεκριμένas περιπτώσεις;

Μόνον δ' ὅταν δύνηται ὁ διδάσκαλος ν' ἀπαντήσῃ καταφατικῶς καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, προβαίνει καὶ εἰς τὴν τοῦ σταδίου τῆς Ἀφαιρέσεως ἐπεξεργασίαν. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ δὲ ταύτῃ σκέπτεται πρῶτον τίνα μορφήν, τίνα τύπον θὰ δώσῃ εἰς τὸ γενικὸν ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ Συστήματος, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου καθορίζει τὴν σύγκρισιν.

6. Ἐὰν δ' ὅμως ἡ νέα αὕτη μερικὴ περίπτωσις μὴ δύνηται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἐξαγωγήν γενικοῦ τινος, σκέπτεται ὁ διδάσκαλος, μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποίησῃ ταύτην, ὅπως ἀποτελέσῃ οἰκογενεῖαν τινα ἢ σειράν, ἢ ἐξαγάγῃ ἀτομικὴν ἔννοιαν, καὶ ἐὰν ἔχῃ ἀνάγκην τούτων.

Ἐὰν δύνηται νὰ δώσῃ εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας καταφατικὴν ἀπάντησιν, ἔχει πάλιν τὸ στάδιον τῆς Ἀφαιρέσεως, ἂν καὶ ὑπὸ ἄλλην μορφήν.

Ἡ ἐπεξεργασία τέλος τοῦ σταδίου τῆς Ἐφαρμογῆς οὐδεμίαν παρέχει εἰς αὐτὸν δυσχέρειαν μετὰ τὰ ἐν ταῖς ἀνωτέρω εἰρημένα.

B. Η ΟΔΗΓΗΤΙΚΗ

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν διδάσκαλος καὶ μαθητὴς ἀσχολοῦνται περὶ τι ἀντικείμενον, ἱστορικὸν π.χ. γεγονὸς, χώραν τινά, ζῷον, ἀριθμητικὴν πρᾶξιν κλ. Πάντοτε λοιπὸν παρεμβάλλεται τρίτον τι μεταξὺ παιδαγωγοῦ καὶ τροφίμου, καὶ ἡ περὶ τὸ τρίτον τοῦτο ἐνασχόλησις θὰ διαπαιδαγωγήσῃ τὸν παῖδα.

Ὁ παιδαγωγὸς δ' ὅμως ἐπιδρᾷ πολλάκις ἐπὶ τὸν τροφίμον καὶ ἄνευ τοιαύτης τινος μεσολαβήσεως, διὰ τοῦ παραδείγματος, τῆς διатγῆς, τῆς ἀπειλῆς, τοῦ ἐπαίνου, τῆς ποινῆς κ.λ. κ.λ. Ταύτην τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τὸν τροφίμον καλοῦμεν ὀδηγητικὴν. Αὕτη δ' ὅτε μὲν σκοπεῖ νὰ δημιουργήσῃ τάξιν ἐπὶ ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ὅτε δ' ἐπιζητεῖ νὰ προαγάγῃ ἀμέσως τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει καλοῦμεν ταύτην Παιδονομίαν ἢ Κυβερνητικὴν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ κυρίως ἀγωγήν.

I. Η ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ

α') Σκοπὸς τῆς Κυβερνητικῆς.

1. Εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς, ὅτι οἱ παῖδες ἔχουσιν ἐπιθυμίαν τινάς, ὣν ἡ ἀκώλυτος ἐκπλήρωσις καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν κανονικὴν καὶ ἀποτελεσματικὴν διδασκαλίαν. Ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι κατὰ

τῶν ἐπιθυμιῶν τούτων ἀντεπεξέρχόμεθα ἀποτελεσματικώτατα φροντίζοντες νὰ γεννηθῶσι παρὰ τοῖς παισὶ τυφλὰ ἔθνη (τόμ. I. σελ. 377 καὶ ἐξ.). Καὶ περὶ ἄλλων δ' ἐξωτερικῶν πραγμάτων προκειμένου, π.χ. τῆς καθαριότητος, τῆς τάξεως καὶ τῆς κομψότητος ἐν τῷ σώματι, τοῖς ἐνδύμασι, τοῖς βιβλίοις, τοῖς τετραδίοις, τῇ ἀναστροφῇ καὶ τῇ γλώσσῃ γνωρίζομεν, ὅτι εἶναι σπουδαιότατον νὰ ἐμβάλλωμεν εἰς τοὺς παῖδας καλὰ ἔθνη (πρὸς τὸν τόμ. I. σελ. 329 καὶ ἐξ.).

Ἐν τούτῳ δέ, ἐν τῇ δημιουργίᾳ τυφλῶν ἔθων, ἔγκειται ὁ σκοπὸς τῆς Κυβερνητικῆς. Ἡ Κυβερνητικὴ ἄρα ὀφείλει νὰ ἐθίσῃ τοὺς παῖδας πρὸ παντὸς εἰς τὴν εὐπείθειαν, τὴν ἡσυχίαν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, τὴν προσοχήν, τὴν ἐπιμέλειαν, τὴν ἀκρίβειαν, περαιτέρω εἰς κοσμίαν συμπεριφορὰν ἐν τῇ μετ' ἄλλων ἀναστροφῇ, ταῖς παιδιαῖς καὶ ταῖς ὁδοῖς, πρὸς δ' εἰς τὴν τάξιν, τὴν καθαριότητα καὶ τὴν κομψότητα. Πάντα ταῦτα οὐδεμίαν ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ ἀξίαν, διότι ἐπιμέλεια, τάξις, προσοχή, ἀκρίβεια, καθαριότης κ.λ. δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐξ ἴσου πρὸς ἐπιτυχίαν καὶ καλοῦ καὶ κακοῦ τινος σκοποῦ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ χαρακτηρίζομεν ταῦτα, ὡς ἐμμέσους ἀρετάς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εὐμένειαν ἢ ἀγάπην, τὴν εὐγνωμοσύνην, τὴν τιμιότητα, φιλαλήθειαν κ.λ. αἵτινες εἶναι καλὰ καθ' ἑαυτὰς καὶ διὰ τοῦτο λέγονται ἄμεσοι ἀρεταί.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὸν σκοπὸν τῆς Κυβερνητικῆς ὥδε πως: ἡ Κυβερνητικὴ ὀφείλει νὰ ἐθίσῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὰς ἐμμέσους ἀρετάς.

2. Διὰ τῆς Κυβερνητικῆς ἄρα δὲν διαπαιδαγωγοῦμεν ἀμέσως. Οὐχ' ἦττον δ' ὅμως χαρακτηρίζομεν τὴν Κυβερνητικὴν, ὡς παιδαγωγοῦσαν ἐνέργειαν, καὶ τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους. Τὸ μὲν δημιουργεῖ ἡ Κυβερνητικὴ παρὰ τῷ τροφίμῳ τοιαύτην τινὰ πνευματικὴν κατάστασιν, ὥστε δύναται μετὰ ταῦτα νὰ ἐμφανισθῇ ἐπιτυχῶς δρῶσα ἄλλη τις παιδαγωγικὴ ἐνέργεια, ἡ διδασκαλία. Περαιτέρω δ' ἰδίᾳ ὁ ἐθισμὸς εἰς τὴν αὐστηράν, τὴν τυφλὴν εὐπείθειαν, ἔχει ταύτην τὴν σημασίαν, ὅτι ἐν τῷ κατόπιν βίῳ θὰ εἶναι εὐκολώτερον εἰς τοὺς παῖδας νὰ ὑπακούουσιν εἰς τοὺς κοινωνικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους, ἢ ἐὰν ἤγοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ἰδίων μόνον ἐπιθυμιῶν καὶ ὁρέξεων. Περαιτέρω δὲ καλὰ ἔθνη ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασιν,

ιδίᾳ τῇ καθαριότητι, τάξει καὶ κομψότητι, ἐξευγενίζουσι τὸν παῖδα· (πρόβλ. τόμ. I. σελ. 329 καὶ ἐξ.).

3. Ἡ Κυβερνητικὴ ἄρχεται, ὡς εἰκός, ἐν αὐτῇ τῇ οἰκογενείᾳ ἡδῆ. Ἐν ταύτῃ ἡδῆ πρέπει νὰ ἐθίζωνται οἱ παῖδες εἰς τὴν εὐπείθειαν, τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀκριβείαν (πρόβλ. τόμ. I σελ. 377 καὶ ἐξ.), τὸ δὲ σχολεῖον συνεχίζει εἴτα τὸ ἔργον τοῦτο τῆς οἰκογενείας. Ὀλίγον δ' ὅμως κατ' ὀλίγον μορφοῦται παρὰ τῷ τροφίμῳ ἡ γνῶσις ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἀκριβὲς καὶ διατεταγμένη συμπεριφορὰ ἐν τε τῷ σχολείῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, καὶ ὅτι πρέπει ἡ βούλησις αὐτοῦ νὰ ὑπάγῃται ὑπὸ τὴν γνῶσιν ταύτην. Εὐθὺς δ' ὡς ὁ παιδαγωγὸς πιστεύσῃ, ὅτι δύναται νὰ ᾖ βέβαιος, ὅτι θὰ κατανοῇται ὑπὸ τῶν μαθητῶν, διδάσκει αὐτοὺς, δοθείσης εὐκαιρίας, περὶ τῆς ἀξίας ὠρισμένης τινὸς συμπεριφορᾶς π.χ. περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀκριβείας, τῆς καθαριότητος, τῆς τάξεως κ.λ. Ἐργάζεται δηλαδὴ ἀποβλέπων εἰς τὸν σκοπὸν, ὅπως οἱ μαθηταὶ μὴ ὑπακούωσι μέχρι τέλους εἰς τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ τυφλῶς, ἀλλ' ἐκουσίως. Ὅσῳ δὲ περισσότερον τοῦτο συμβαίνει, κατ' ἀκολουθίαν, ὅσῳ ὠριμότεροι γίνονται οἱ μαθηταί, τοσοῦτω περισσότερον δύναται ἡ Κυβερνητικὴ νὰ ὑποχωρῇ, ἕως ὅτου τέλος παντελῶς ἐκλίπῃ.

Ἐνταῦθα δ' ὅμως ἡμεῖς παρκαλείπομεν τὴν ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἀσχολούμεθα μόνον περὶ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ Κυβερνητικὴν.

6') Μέτρα τῆς Κυβερνητικῆς.

I. Προληπτικὰ μέτρα.

1. Ἐγκαιρος καὶ κατάλληλος πλήρωσις τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν τοῦ μαθητοῦ.

1. Ἡ χρῆσις καὶ ἐφαρμογὴ τῆς Κυβερνητικῆς συνδέεται πρὸς σειρὰν προϋποθέσεων, αἵτινες ἀναφέρονται πολλὰκις εἰς τὰς τῷ παιδί συμφύτους ἀνάγκας. Ὁ παῖς π.χ. ἔχει ζωηρὰν πρὸς κίνησιν ὁρμήν. Κίνησις, καὶ δὴ ζωηρὰ καὶ διαρκὲς κίνησις, εἶναι ἀναπόφευκτος, ἀπόλυτος διὰ τὸν παῖδα ἀνάγκη. Ὁ παῖς περαιτέρω δεῖται κατὰ μικρὰ διαλείμματα θρεπτικῆς τροφῆς καὶ ἀέρος δροσεροῦ καὶ καθαροῦ. Εἶναι εὐαίσθητος πρὸς τε τὴν ὑψηλὴν καὶ τὴν χαμηλὴν θερμοκρα-

σίαν· κατὰ τὴν γραφὴν, ἰχνογραφίαν καὶ ἀνάγνωσιν δεῖται καταλλήλου φωτισμοῦ. Μετὰ κοπιώδη ἐργασίαν ἔχει ἀνάγκη ὁ παῖς ἀναπαύσεως καὶ μάλιστα ἀνὰ μικρότερα διαλείμματα καὶ διαρκέστερον τοῦ ἐνηλίκου. Πάσας τὰς ἀνάγκας ταύτας πρέπει νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ διδάσκαλος· ὀφείλει δὲ νὰ πράττῃ τοῦτο οὐχὶ μόνον, ὅπως μὴ ὑποφέρῃ ὁ μαθητὴς σωματικῶς καὶ ὅπως δύνηται ν' ἀναπτύσσεται καὶ σωματικῶς εὐαρέστως, ἀλλὰ καὶ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Κυβερνητικὴν. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος καταφρονήσῃ τῶν ἀνωτέρω ἀναγκῶν καὶ μὴ θελήσῃ νὰ λάβῃ ταύτας πρὸ ὀφθαλμῶν, θὰ ἴδῃ, ὅτι οὐχὶ μόνον δυσκολωτέρα καθίσταται αὐτῷ ἡ Κυβερνητικὴ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις κινδυνεύει τελείως νὰ ναυαγήσῃ. Ὑποθέσωμεν π.χ. ὅτι ὁ διδάσκαλος κρατεῖ τοὺς μαθητὰς ἐπὶ 3 ἄλλεπαλλήλους ὥρας προσπεπατταλευμένους ἐπὶ τῶν θρανίων, χωρὶς νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτοὺς ἐν τῷ μεταξὺ νὰ τρέξωσιν εἰς τὸ ὑπαιθρον. Θὰ ἴδῃ ἐπὶ τέλους, ὅτι οὐδὲν δύναται ν' ἀγάγῃ εἰς πέρας μετὰ τῶν μαθητῶν, διότι οὗτοι κινοῦνται ἀνησυχῶς ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο μέρος, φλυαροῦσι, παίζουσιν, ἐνοχλοῦσι τοὺς παρακαθημένους ἢ ἀπροσεκτοῦσιν, ἕκαστος ἀναλόγως τῆς φύσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Περαιτέρω, ὅς μὴ φροντίσῃ ὁ διδάσκαλος κατὰ τὸ διάστημα μιᾶς μόνον ὥρας περὶ τοῦ καταλλήλου ἀερισμοῦ παραδόσεως, ἐν ᾧ εὐρίσκονται πολλοὶ μαθηταί. Θὰ παρατηρήσῃ μετ' οὐ πολὺ πόσον οἱ μαθηταὶ καθίστανται ὀλίγον κατ' ὀλίγον νυσταλέοι, ἄνονοι καὶ ἀδιάφοροι καὶ πόσον ὄνειροπολοῦσι καὶ ἀνοηταίνουσιν ἀντὶ νὰ ἐργάζωνται ἢ νὰ προσέχωσιν εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν. Ἀνάλογα συμβαίνουν καὶ ὅταν ὁ διδάσκαλος περιφρονῇ ἄλλας ἀνάγκας τῶν παιδῶν, τὴν ἀνάγκη π.χ. καταλλήλου διὰ τὴν ὑγίειαν αὐτῶν θερμοκρασίας. Οὐδέποτε κατορθοῖ μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειάς, ὅς καταβάλλει, νὰ τηρήσῃ τάξιν καὶ ἡσυχίαν ἢ τοῦλάχιστον νὰ συντελέσῃ, ὅπως οἱ μαθηταὶ παιδρὸι καὶ προσεκτικοὶ ἐκάστοτε ἐργάζωνται.

2. Ἡ πρώτη ἄρα προϋπόθεσις καλῆς ἐν τῷ σχολείῳ Κυβερνητικῆς ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ διδάσκαλος πράττει πᾶν, ὅπερ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἔγκαιρον καὶ κατάλληλον πλήρωσιν τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν τῶν παιδῶν.

Πρὸ παντὸς ὅς φροντίζῃ ὁ διδάσκαλος περὶ καταλλήλου φωτισμοῦ, ἀερισμοῦ καὶ θερμοκρασίας τοῦ σχολείου, περὶ καταλλήλων

θρανίων, περὶ ὁρθῆς κατανομῆς τῶν ἐργασίμων ὥρων εἰς τὰ διάφορα μαθήματα πρὸ μεσημβρίας καὶ μετὰ ταύτην, περὶ διακοπῆς τῆς τριώρου ἢ τετραώρου διδασκαλίας διὰ καταλλήλων καὶ ἐπαρκῶν διαλειμμάτων καὶ περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἀποπερατώσεως τῆς διδασκαλίας ἅμα τῷ πέρατι τῆς ὥρας· ἐν γένει ὡς πράττη πᾶν, ὑπερπροάγει τὴν σωματικὴν εὐεξίαν καὶ τὴν ὑγίειαν τῶν μαθητῶν. Ἄς μὴ παραλίπη δ' ἐν πάσῃ δοθείσῃ εὐκαιρίᾳ καὶ περὶ πάντων τῶν ἀνωτέρω ζητημάτων νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν σχολικὴν ὑγιεινὴν καὶ νὰ πράττῃ κατὰ τὰ παραγγέλματα καὶ τὰς συμβουλὰς αὐτῆς.¹ Διὰ τούτου διευκολύνει τὰ μέγιστα τὸ ἔργον τῆς Κυβερνητικῆς.

2. Ἡ ὁρθὴ τῶν μαθητῶν ἐνασχόλησις.

1. Ὁ παῖς δ' ὅμως, ὡς γνωστόν, δὲν ἔχει μόνον σωματικὰς, ἀλλὰ καὶ πνευματικὰς ὁρμάς.² διὰ τὴν Κυβερνητικὴν αἱ σπουδαιόταται τῶν ὁρμῶν τούτων εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς ἐνασχόλησιν καὶ ἡ τοῦ εἰδέναι. Αὗται δεικνύουσι τὴν ἔμφυτον εἰς τὸν παῖδα ἀνάγκην, ὥπως διαρκῶς ἀσχολῇται περὶ ὅ,τι δῆποτε, ἰδίᾳ δὲ καὶ πνευματικῶς, ὥπως αἰεὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπεκτείνῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ. Καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην πρέπει νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ σχολεῖον. Ἐὰν μὴ πράττῃ τοῦτο, ἔὰν ἄρα μὴ ἀπασχολῇ διαρκῶς πνευματικῶς τὸν μαθητὴν, ἡ Κυβερνητικὴ ὑποφέρει ἐκ τῆς παραλείψεως ταύτης. Οἱ μαθηταὶ ζητοῦσι μόνον ν' ἀπασχολῶνται, ἡ δ' ἀπασχόλησις αὕτη, ἣν εὐρίσκουσι μόνον, δὲν συνάδει πάντοτε πρὸς τὴν κανονικὴν τοῦ σχολείου ἐργασίαν καὶ πρόοδον. Οἱ μαθηταὶ παίζουσι καὶ φλυαροῦσιν, ἐρεθίζουσιν ἀλλήλους καὶ ἐνοχλοῦσι τοὺς ἄλλους, οἵτινες ἐπιθυμοῦσι καὶ ὀφείλουσι νὰ ἐργάζωνται.

Δευτέρᾳ ἄρα προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Κυβερνητικῆς εἶναι ἡ ὁρθὴ τῶν μαθητῶν ἐνασχόλησις.

2. Πρὸ παντὸς ὡς ζητῇ ὁ διδάσκαλος ν' ἀπασχολῇ ἐντελῶς καὶ δεσμεύῃ ἀκριβῶς τοὺς μαθητάς, οὓς νῦν διδάσκει προφορικῶς. Πρὸς

¹ Πρβλ. τὴν ὑγιεινὴν τοῦ Σχολείου ὑπὸ Γ. Βλάμου ἱατροῦ, ἐν τῇ Βιβλίῳ Θήκῃ Μαρασλῇ Ἀριθμ. 249—254. (Σ.Μ.)

² Περὶ ὁρμῶν ἐν γένει πρβλ. τόμ. 1. σελ. 367—374. (Σ.Μ.)

τοῦτο δ' ἀπαιτεῖται, ὅπως ἐκλέγη, διατάττη καὶ ἐπεξεργάζεται τὴν διδασκτέαν ὕλην ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀντιληπτικὴν τῶν μαθητῶν δύναμιν, λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν ὅσα διδάσκει ἡ Ψυχολογία περὶ ἀφομοιώσεως, προσδοκίας, προσοχῆς καὶ διαφέροντος (πρβλ. τόμ. I σελ. 189 καὶ ἐξ., 218 καὶ ἐξ., 236 καὶ ἐξ., 278 καὶ ἐξ.). Πλὴν τούτου δ' ὅμως δεῖται καὶ ἐξωτερικῶν τινῶν μέτρων.

Ὅπως μὴ ἀπροσεκτῇ οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ μαθητής, ὁ διδάσκαλος ἀποτείνεται πάντοτε πρὸς ὅλην τὴν τάξιν, οὐδέποτε δὲ πρὸς ἓνα μαθητήν. Διὰ τοῦτο, ὅσάκις θέλῃ νὰ προκαλέσῃ τοὺς μαθητάς, ὅπως προσφέρωσί τι ἢ πράξωσί τι, θέτει πρῶτον γενικῶς τὴν ἐρώτησιν καὶ μετ' ὀλίγον προκαλεῖ ὀνομαστί ἓνα τῶν μαθητῶν πρὸς ἀπόκρισιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πάντες νομίζουν, ὅτι ἐρωτῶνται καὶ σκέπτονται περὶ τῆς καταλλήλου ἀπαντήσεως, διότι δὲν γνωρίζουσι τίς θὰ προκληθῇ εἰς ἀπόκρισιν.

3. Διὰ νὰ εἶναι βέβαιος ὁ διδάσκαλος, ὅτι οἱ μαθηταὶ πάντοτε προσέχουσι, παροτρύνει αὐτοὺς νὰ δηλώσῃ συνεχῶς, ὅτι θέλουσι νὰ προσφέρωσί τι εἰς τὴν διδασκαλίαν, νὰ ἐρωτήσωσι, νὰ συμπληρώσωσιν ἢ διορθώσωσι τὸ ὑπ' ἄλλου λεχθὲν κ.λ. ὑψοῦντες τὸν δείκτην τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἣν διὰ τοῦ ἀγκῶνος στηρίζουσιν ἐπὶ τοῦ θρανίου. Τοιαῦται δ' εὐκαιρίαι πολλαὶ παρουσιάζονται ἐν πάσῃ μορφῇ διδασκαλίας, πρὸ πάντων δ' ὅμως τῇ ἀναπτυσσούσῃ καὶ παραστατικῇ, καὶ ἐν παντὶ μαθήματι κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ νέου, τὴν ἀπόδοσιν κ.λ. Ἐὰν δὲ παρατηρήσῃ, ὅτι μαθητὴς τις δὲν δηλοῖ διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ὅτι παρακολουθεῖ τῇ διδασκαλίᾳ, ἢ σπανίως μόνον φαίνεται θέλων νὰ προσφέρῃ τι, διαγιγνώσκει παρ' αὐτῷ ἀπροσεξίαν, ἀδιαφορίαν ἢ καὶ φυγοπονίαν, καὶ προτρέπει αὐτὸν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ὅτε μὲν δι' εὐπροσηγόρου παρακλεύσεως, ὅτε δὲ διὰ νουθεσίας ἢ καὶ μομφῆς ζωηρότερον νὰ μετέχῃ τῆς συντελουμένης ἐργασίας.

4. Οὐδεὶς μαθητὴς ἐπιτρέπεται νὰ παραμεληθῇ ἐπὶ πλείονα χρόνον. Διὰ τοῦτο δ' ὁ διδάσκαλος δὲν προκαλεῖ πάντοτε τοὺς αὐτοὺς μαθητάς εἰς ἀπόκρισιν, διήγησιν κ.λ., ἀλλὰ φροντίζει οὐχὶ μόνον ἐν μιᾷ ὥρᾳ διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ εἰς συντομώτερα χρονικὰ διαστήματα νὰ κατανέμῃ, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, συμμετρῶς εἰς πάντας τοὺς μαθητάς τῆς τάξεως πάσας τὰς ἐρωτήσεις καὶ προκλή-

σεις. Εἶναι μέγιστον σφάλμα νὰ ἐρωτῶμεν κατ' ἐπανάληψιν ἓνα μαθητὴν, ἐνῶ ὑπάρχουσιν ἄλλοι, οἵτινες δὲν προεκλήθησαν νὰ παρὰσχώσι τι, καίπερ δηλοῦντες τὴν πρὸς τοῦτο ἐπιθυμίαν. Ἰδίᾳ δὲ διὰ τοὺς πρωτοπείρους διδασκάλους εἶναι μέγας ὁ πειρασμὸς νὰ δεσμεύωνται εἰς τοὺς καλυτέρους μαθητὰς καὶ μετὰ τούτων μόνον νὰ ἐργάζωνται. Ὅ,τι καὶ ἂν εἴπῃ τις περὶ τοῦ σφάλματος τούτου εἶναι ὀλίγον. Πρὸ παντὸς ἀσθενέστερα τῆς τάξεως στοιχεῖα ἔχουσιν ἀνάγκην ἰδίᾳς προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας· αὐτὰ πρέπει πρὸ παντὸς νὰ προάγωμεν καὶ ἐνισχύωμεν, θὰ κατωρθώσωμεν δὲ τοῦτο μόνον δι' ἐπιμελοῦς καὶ συνεχοῦς ἐνασχολήσεως αὐτῶν. Ὅπως δ' ὄντως καὶ οὗτοι συνεχῶς ἀσχολῶνται, ἃς προσέχῃ ὁ διδάσκαλος νὰ ἐρωτᾷ αὐτοὺς κατὰ κανόνα πρῶτους, προκειμένων εὐκόλων πραγμάτων. Οὕτω π.χ. αὐτοὶ πρῶτοι ἐρωτῶνται, ὁσάκις πρέπει γνωστόν τι νὰ λεχθῇ ἐν τῇ σταδίῳ τῆς Ἀναλύσεως, ὥπως μὴ οἱ ἄλλοι προλαβόντες εἴπωσι τὸ ὀλίγον, ὅπερ αὐτοὶ δύνανται νὰ προσφέρωσιν. Ὡσαύτως κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἢ ἐξέλιξιν τοῦ νέου καὶ κατὰ τὰς ἐπαναλήψεις προτιμῶνται οὗτοι, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ εὐχεροῦς τινος. Μόνον οὕτω δυνάμεθα νὰ ὑποβοηθήσωμεν καταλλήλως τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν καὶ μόνον οὕτω κατωρθοῦμεν νὰ συγκρατήσωμεν τὴν προσοχὴν αὐτῶν προφυλάττοντες καὶ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀπροσεξίας καὶ τῆς ἐνοχλήσεως. Οἱ δ' ἰσχυρότεροι μαθηταὶ συμπληροῦσιν ἐν τῇ ἀναλύσει ὅ,τι ἀτελές οἱ ἄλλοι προσέφερον, ἀποκρίνονται εἰς τὰς δυσχερεστέρας ἐρωτήσεις κατὰ τὴν ἀναπτύσσουσαν μορφήν τῆς διδασκαλίας, ἀποδίδουσι πρῶτοι τὸ διδαχθὲν καὶ ὑποβοηθοῦσι τοὺς ἀσθενεστέρους ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὥστε καὶ οὗτοι νὰ ἔχωσιν εὐκαιρίαν ν' ἀπασχολῶνται καταλλήλως.

5. Πολλὰκις δὲν ὑπάρχει ἐπαρκὴς τῶν μαθητῶν ἐνασχόλησις, διότι ἡ διδασκαλία προβαίνει πολὺ βραδέως. Ὁ διδάσκαλος π. χ. περιμένει πολὺ, ἕως οὗ μετὰ τὴν τεθεῖσαν ἐρώτησιν προκαλέσῃ ἓνα μαθητὴν εἰς ἀπάντησιν. Μακροαὶ διακοπαὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, δὲν εἶναι ἀναγκαῖαι, διότι ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῶν μαθητῶν εἶναι πολὺ περιωρισμένος καὶ διὰ τοῦτο οἱ μαθηταὶ εὐκόλως καὶ ταχέως δύνανται νὰ ἐπισκοπήσωσι καὶ διαδράμωσιν αὐτόν· δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ν' ἀνασύρῃσι τὴν ἀπάντησιν ἐκ τοῦ βάρους πολλῶν γνώσεων, κατ' ἀκολουθίαν δ' ἢ ταχέως ἢ ἀποκριθῶσιν ἢ οὐδεμίαν ἀπάν-

τησιν θὰ δώσωσιν. Οὐδόλως ἄρα ὠφελεῖ νὰ καταλείπωμεν αὐτοῖς μακρὸν χρόνον πρὸς σκέψιν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως μάλιστα τῆς Κυβερνητικῆς ἢ τοιαύτης διακοπῇ εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος. Οἱ μαθηταὶ δηλ. διαρκούσης τῆς διακοπῆς ταύτης, παραμένουσιν ἀνευ ἐνασχολήσεως, οὕτω δὲ παράγονται εὐκόλως εἰς ἐνοχλήσεις καὶ διαταράξεις. Διὰ τοῦτο πρέπει μετὰ τῆς ἐρωτήσεως καὶ τῆς εἰς ἀπάντησιν προκλήσεως νὰ παρεμπίπτῃ τόσος μόνος χρόνος, ὅσος χρειάζεται διὰ νὰ ἐπισκοπήσῃ ὁ διδάσκαλος τὴν τάξιν καὶ ἴδῃ τίνα τῶν πρὸς ἀπάντησιν ἀναγγελλομένων μαθητῶν θὰ ἐκλέξῃ νῦν. Ἐν περιπτώσει δέ, καθ' ἣν ἴδῃ ὁ διδάσκαλος ὀλίγας μόνον χεῖρας ὑψουμένας, ὥς σκεφθῇ μήπως αὐτὸς εὐθύνεται, μήπως ἡ ἐρώτησις δὲν ἐτέθη καταλλήλως καὶ τότε ὥς παράσχῃ βοήθειάν τινα εἰς τοὺς μαθητάς. Τὰς μακρὰς δ' ὅμως διακοπὰς πρέπει πάντως ν' ἀποφεύγῃ.

Ἄνευ ἀνάγκης διακόπτεται πολλάκις ἡ διδασκαλία καὶ διὰ τῆς τῶν τετραδίων ἐτοιμασίας πρὸς γραφήν, διὰ τῆς διανομῆς καὶ περισυλλογῆς τῶν βιβλίων, τετραδίων, πλακῶν κ.λ. Καὶ ταῦτα λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσωσιν ἐνοχλήσεις. Ἐνεκα τούτου ἡ ἐργασία αὕτη, καὶ πᾶσα ἄλλη ἀνάλογος, γίνεται κατὰ παραγγέλματα, π. χ. τὰ βιβλία σας, ἓν, δύο, τρία κ.λ. κ.λ.

6. Ὅταν ὁ διδάσκαλος παρακολουθῇ εὐσυνειδήτως τὰνωτέρω εἰρημένα, κατορθοῦ εὐκόλως νὰ κυβερνήτῃ πάντας τοὺς μαθητάς, οὓς νῦν προφορικῶς διδάσκει, διότι πάντες ἐπιμελῶς ἐργάζονται. Πολύλακις δ' ὅμως ἐνοχλοῦσιν οἱ ἄλλοι, οἵτινες κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον σιωπηλῶς ἀπασχολοῦνται. Καὶ δι' αὐτοὺς δ' ὅμως τὸ ἄριστον κυβερνητικὸν μέτρον εἶναι ἡ τελεία ἀπασχόλησις. Δυστυχῶς δ' ὅμως πολλοὶ διδάσκαλοι δὲν δίδουσιν εἰς τὰς σιωπηλὰς τῶν μαθητῶν ἐργασίας τὴν δέουσαν προσοχήν, διότι ὀρίζουσι διὰ ταύτας θέματα ὑπὲρ τὸ δέον εὐκόλα ἢ δύσκολα, ὑπὲρ τὸ δέον ἐκτενὴ ἢ σύντομα. Πολὺ δυσχερεῖς καὶ πολὺ ἐκτενεῖς ἐργασίας ἀναλαμβάνουσιν οἱ μαθηταὶ ἀπροθύμως ἢ οὐδόλως ἐκτελοῦσι, καιροφυλακοῦντες πᾶσαν κατάλληλον εὐκαιρίαν, πᾶσαν στιγμὴν, καθ' ἣν δὲν ἐπιβλέπει αὐτοὺς ὁ διδάσκαλος, ὥπως ἀνησυχῶσι καὶ ἐνοχλῶσιν. Ἐξ ἄλλου δὲ συντάμους καὶ πολὺ εὐχερεῖς ἐργασίας ταχέως ἀγούσιν εἰς πέρας, στεροῦνται ἄρα καταλλήλου ἐνασχολήσεως καὶ ἔνεκα τῆς ἀνίας, εἰς ἣν διὰ τοῦτα περιέρχονται, ἄρχονται παίζοντες, φλυαροῦντες, τοὺς ἄλλους

ἐνοχλοῦντες κ.λ. κ.λ. "Ἄλλο σφάλμα ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι πολλαίς οἱ διδάσκαλοι ἕνεκα φυγοπονίας παρέχουσι πάντοτε τὰς αὐτὰς σιωπηλὰς ἐνασχολήσεις, π. χ. λέγουσι: γράψατέ μου λέξεις, αἵτινες λήγουσιν εἰς-εἰς, εὑρετε ὅλα τὰ ἐπίθετα, τὰ ὅποια ὑπάρχουσιν εἰς τὸ σημερινόν μας μάθημα καὶ γράψατέ τα εἰς τὸ τετράδιόν σας κ.λ. κ.λ. Τοιαύτας ἐργασίας, τοιαῦτα θέματα πρέπει βεβαίως κατ' ἐπανάληψιν νὰ ὀρίζωμεν, ὅταν παρατηρῶμεν, ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν ἔχουσιν ἀκόμη ἀποκτήσει σταθερὰς σχετικὰς γνώσεις. "Ὅταν δ' ὤμως κατ' ἐπανάληψιν ἐπιβάλληται ἐργασία τις ἄνευ αἰτίας, καὶ δὴ αἰτίας, ἣν καὶ οἱ μαθηταὶ καθορῶσι καὶ κατανοοῦσι, φαίνεται εἰς αὐτοὺς ἡ περὶ ταύτην ἐνασχολήσις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τετριμμένη καὶ ἀνισχύς· διὰ τοῦτο δ' ἀπασχολοῦνται μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ ἀποκλίνουν εἰς ἐνοχλήσεις καὶ ἀταξίας ἢ εἰς τὴν εὐσυνείδητον ἀποπεράτωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτοῖς ἐργασίας.

Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φροντίζῃ ὁ διδάσκαλος, τὸ μὲν ὥπως ἀκριβῶς προσαρμόζῃ τὰς σιωπηλὰς ἐργασίας πρὸς τε τὴν ἀντιληπτικὴν τῶν μαθητῶν δύναμιν καὶ τὸν χρόνον, ὅστις προορίζεται διὰ ταύτας, τὸ δὲ καὶ περὶ τῆς καταλλήλου ἐναλλαγῆς αὐτῶν. Διὰ μαθητὰς ταχύτερον τῶν λοιπῶν ἐργαζομένους ὀρίζει ἐκ τῶν προτέρων καὶ δεύτερον ζήτημα, ὥπως καὶ οὗτοι ἐπαρκῶς ἀπασχολῶνται.

Μεγάλην σπουδαιότητα ἐπίσης κέκτηται καὶ τὸ εἶδος τῶν σιωπηλῶν ἐργασιῶν. Πολλάκις π.χ. εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὴν ὥραν, καθ' ἣν τάξις τις ἀπασχολεῖται διὰ προφορικῆς διδασκαλίας, οἱ μαθηταὶ ἄλλης τάξεως ν' ἀναζητήσωσι καὶ ἀνεύρωσιν εἰς τὸν χάρτην ἢ νὰ μελετήσωσι τι καθ' ἑαυτοὺς ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου. Τοιαῦται σιωπηλαὶ ἐργασίαι εἶναι ἀπὸ παιδονομικῆς ἐπόψεως ὑποπτοί, διότι οὐδένα ἢ πολὺ ἐλλιπῆ ἔλεγχον ἐπιτρέπουσι καὶ διότι ἀπαιτοῦσιν ἐλαχίστην ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν. Διὰ τοῦτο δ' εἶναι μέγας ὁ πειρασμός διὰ τοὺς παῖδας νὰ παρακολουθήσωσι τὰς ἰδίας αὐτῶν σκέψεις καὶ ἄλλας τινὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν νὰ ικανοποιήσωσιν. Οἱ μαθηταὶ ἄρα πρέπει ν' ἀπασχολῶνται κατὰ κανόνα γραπτῶς, διὰ γραφῆς, ἀριθμητικῆς ἢ καὶ ἰχνογραφίας καὶ χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν. Ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἔρευνα δύναται νὰ δοθῇ μόνον ὡς συμπληρωματικὴ ἐργασία εἰς τοὺς ταχύτερον ἐργαζομένους μαθητάς· καὶ τοῦτο δ' ὤμως πρέπει νὰ συμβαίνει σπανίως.

7. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος λαμβάνῃ ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν πάντα, ὅσα ἀνωτέρω ὑπεδηλώσαμεν, θὰ βοηθῇται πολὺ ἐν τῇ Κυβερνητικῇ τῶν σιωπηλῶς ἀσχολουμένων μαθητῶν. Ἐὰν δ' ὅμως θέλῃ νὰ δεσμεύῃ πάντας ἀνεξαίρετως τοὺς μαθητάς, ὅπως προηγουμένως ἀπητήσαμεν, τοὺς μὲν διὰ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας, τοὺς δὲ διὰ τῶν σιωπηλῶν ἐργασιῶν, ἔχει ἀνάγκην τελείας καὶ περισσευεμένης προπαρασκευῆς, οὐχὶ μόνον διὰ τὰ μαθήματα, ἅτινα θὰ διδάξῃ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς σιωπηλὰς ἀσχολίας, ἃς ἐκάστοτε θὰ ὀρίζῃ. Ἰδίᾳ δ' ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον παρατηρεῖται πολλάκις μεγάλη ἔλλειψις. Διδάσκαλοι τινες ὀρίζουσι τὸ εἶδος τῆς σιωπηλῆς ἐργασίας ἀκριβῶς κατὰ τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν πρόκειται ν' ἀνακοινώσωσιν αὐτὴν τοῖς μαθηταῖς, οὕτω δὲ σπανιότατα εὐρίσκουσι τὸ κατάλληλον καὶ ἀρμόζον. Διὰ τοῦτο πᾶς διδάσκαλος, διδάσκων ἐν ὀλιγοταξίῳ σχολείῳ, ὀφείλει κατὰ κανόνα νὰ σκέπτηται κατ' οἶκον καὶ νὰ καταγράφῃ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ τὰς σιωπηλὰς ἐργασίας, ἃς θὰ ὀρίζῃ καθ' ἐκάστην ὥραν καὶ εἰς πάντα ἀνεξαίρετως τὰ μαθήματα. Μόνον οὕτω δύναται τις ν' ἀποφύγῃ τὰ ἄτοπα, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ὅτι δὲ καὶ περὶ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας προκειμένου πρέπει νὰ προπαρασκευάζεται καταλλήλως ὁ διδάσκαλος καὶ πῶς θὰ προπαρασκευάζεται εἴπομεν ἤδη καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ ἐν σελ. 354 καὶ ἀνωτέρω ἐν τῇ Γενικῇ Διδακτικῇ σελ. 241.

Διὰ τοιαύτης λοιπὸν συντόνου καὶ ἐπιμελετημένης προπαρασκευῆς κατορθοῦμεν ν' ἀπασχολῶμεν ὀρθῶς πάντας τοὺς μαθητάς. Διδασκαλία δ' ὅμως τελείως δεσμεύουσα πάντας τοὺς μαθητάς εἶναι καλὴ διδασκαλία. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα, ὡς ἐν συμπεράσματι, νὰ εἰπωμεν: ἐὰν διδάσκῃς καλῶς, ἦτοι οὕτως, ὥστε τελείως ν' ἀπασχολῇς πάντοτε πάντας τοὺς μαθητάς, δὲν θὰ ἔχῃς ἀνάγκην τῆς Κυβερνητικῆς. Ἐὰν τοὺναντίον διδάσκῃς κακῶς, θὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ προκαλῇς διαρκῶς τοὺς μαθητάς εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν προσοχὴν καὶ ν' ἀνταπεξέργῃσαι κατὰ πολυειδῶν ἐνοχλήσεων.

8. Μερίστην ὡσαύτως σπουδαιότητα διὰ τὴν εὐσχημον τῶν μαθητῶν συμπεριφορὰν ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ σχολείου κατὰ τε τὰ διαλείμματα καὶ τὴν μεσημβρίαν ἔχει ἡ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον κατάλληλος τῶν μαθητῶν ἐνασχόλησις, ἥς ἄνευ περιπίπτουσιν οἱ μαθηταὶ εἰς παντοειδεῖς ἀταξίας καὶ ἀγροικίας. Διὰ τοῦτο ὁ δι-

δάσκαλος πρέπει νὰ φροντίζῃ, ὥπως καὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἀπασχολῇ αὐτοὺς καταλλήλως· κατορθοῦ δὲ τοῦτο διδάσκων τοὺς μαθητὰς παιδιὰς τὸ διαφέρειν αὐτῶν διεγειρούσας, μετέχων δὲ καὶ αὐτὸς τῶν παιδιῶν τούτων. Διὰ τούτων καταπολεμεῖ δραστηριότατα ἀπρεπεῖς καὶ ἀναρμόστους τῶν παιδίων ἐπιθυμίας¹.

II. Κωλυτικὰ μέτρα.

1. Ἡ Ἐποπτεία.

1. Τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα μέτρα ἀποτελοῦσι τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις διὰ τὴν καλὴν Κυβερνητικὴν. Ὅπου ταῦτα ἐλλείπουσιν ἡ Κυβερνητικὴ πάντως νοσεῖ, ἢ τοῦλάχιστον ἀποβάλλει δυσχερεστάτη διὰ τὸν διδάσκαλον. Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως τὰ μέτρα ταῦτα μόνον δὲν παρέχουσι τὴν ἐγγύησιν, ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Κυβερνητικὴ εἶναι καλή.

Καὶ ὁ ἄριστος δηλαδὴ διδάσκαλος δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε ν' ἀπασχολῇ ἀρκούντως πάντας τοὺς μαθητὰς, διότι καὶ αἱ προδιαθέσεις καὶ τὰ διαφέροντα τῶν μαθητῶν εἶναι διαφορώτατα. Οἱ μὲν ἀντιλαμβάνονται τι πολλῷ βραδύτερον τῶν δέ· διὰ τούτους ἐπιβάλλονται ἐκτενεῖς διασαφήσεις καὶ πολυειδεῖς ἐπαναλήψεις, αἵτινες ὑπ' ἄλλων νομίζονται περιτταὶ καὶ ἀνισαφαί. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον νὰ συγκρατῶνται ἥσυχοι καὶ προσεκτικοὶ δι' ἄλλων μέτρων.

Ἐν σπουδαίῳ τῆς Κυβερνητικῆς μέτρον στηρίζεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ μαθηταὶ σπανίως τολμῶσι ν' ἀτακτῶσι καὶ ἐνοχλῶσιν, ἐφ' ὅσον ἐννοοῦσιν, ὅτι ἐπιτηροῦνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Ἀρχεῖ ἄρα ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπιτηρῇ αὐτοὺς διαρκῶς καὶ οὗτοι κατὰ κανόνα καταπνίγουσι πᾶσαν ἄτοπον ἐπιθυμίαν ἄνευ ἄλλου τινὸς μέτρου. Ἡ ἐποπτεία δ' ὅμως, ὡς εἰκόσ, πρέπει νὰ ἐπεκτείνηται ἐπὶ

¹ Πρὸς. Ἱ. Χρυσάφη, ἡ Γυμναστικὴ κατὰ τὸ Σουηδικὸν σύστημα ἐν σελ. 360 καὶ ἐξ. Παιδιὰ καὶ ἀγωνιστικαὶ ἀσκήσεις· πρὸς δὲ Σ. Πέππα, ἡ Γυμναστικὴ καὶ αἱ Παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ Σχολείου ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἐν σελ. 129 καὶ ἐξ. Ἰωάννου Φωκianoῦ, Ἑγχειρίδιον Γυμναστικῆς ἐν σελ. 82 καὶ ἐξ. (Σ.Μ.)

πάντας τοὺς μαθητάς. Διὰ τοῦτο, ὡς ἀποφεύγει ὁ διδάσκαλος νὰ προσηλοῖ τὸ βλέμμα, κατὰ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν, εἰς τὸν ἐκαστοτε λέγοντα. Οὗτος ἡκιστα πάντων δεῖται τῆς ἐποπτείας, διότι ἀρκούντως ἀπασχολεῖται ὑπὸ τούτου, ὅπερ ἀπαιτοῦμεν παρ' αὐτοῦ νὰ παράσχη, ὑπὸ τοῦ μαθήματος, ὅπερ λέγει. Ὡσαύτως δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐποπτεύῃ ὁ διδάσκαλος (ἐννοεῖται ἐν ὀλιγοταξίῳ σχολείῳ) μόνον τὴν τάξιν, ἣν νῦν δὴ διδάσκει. Πολλῷ μᾶλλον εἶναι ἀνάγκη τὸ βλέμμα τοῦ διδασκάλου νὰ περιλαμβάνῃ πάντας τοὺς ἐν τῇ παραδόσει μαθητὰς καὶ τοὺς περὶ σιωπηλὰς ἐργασίας ἀσχολουμένους.

2. Ἡ κατάλληλος καὶ τελεσφόρος τῶν μαθητῶν ἐποπτεία συνδέεται πρὸς πολλοὺς ὅρους. Σπουδαία ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης εἶναι καὶ ἡ θέσις ἔτι, ἣν καταλαμβάνει ὁ διδάσκαλος κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος. Πολλοὶ προτιμῶσι νὰ ἴστανται ἀκριβῶς πρὸ τῶν μαθητῶν, οἵτινες νῦν δὴ διδάσκονται οὕτως, ὥστε διαρκῶς ἔχουσιν ὀπισθεν αὐτῶν ἀριθμὸν τινα μαθητῶν. Ἄλλοι τρέχουσιν ἀδιαλείπτως πρὸ τῶν μαθητῶν ἔνθεν κακεῖσε, ὡς λέων ἐν τῷ κλωβῷ, οὕτω δ' ἀποθαίνει αὐτοῖς ἀδύνατον νὰ ἐποπτεύωσι πάντας τοὺς μαθητάς. Ἐπαρκὴς ἐπιτήρησις, ὡς εἰκός, δύναται νὰ ὑπάρξῃ μόνον, ὅταν ὁ διδάσκαλος ἐκλέγῃ ὁρισμένην θέσιν πρὸ πάντων τῶν μαθητῶν. Ἄς παραιτηθῇ λοιπὸν τοῦ πρὸ τῶν μαθητῶν καὶ μεταξὺ αὐτῶν περιπάτου καὶ ὡς ἀποφεύγῃ νὰ ἴσταται ἀμέσως πρὸ τῶν παιδῶν, οὗς νῦν δὴ διδάσκει, καὶ μεταξὺ αὐτῶν. Μᾶλλον δ' ὡς ἴσταται ἢ ὡς κάθηται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ μαθήματος οὕτω πρὸ τῶν μαθητῶν, ὥστε νὰ δύναται πάντας νὰ ἐπιτηρῇ καὶ ὡς καταλείπῃ τὴν θέσιν ταύτην μόνον παροδικῶς, ὅταν θέλῃ νὰ ἐξελέγξῃ τὴν ἐργασίαν τῶν σιωπηλῶς ἐργαζομένων παιδῶν, ἢ νὰ ρίψῃ βλέμμα τι ἐπὶ τοῦ χάρτου ἢ τοῦ πίνακος.

3. Πολλάκις ἀδυνατεῖ ὁ διδάσκαλος νὰ ἐπιτηρῇ καταλλήλως τοὺς μαθητάς καὶ διότι, διαρκούντος τοῦ μαθήματος, γράφει ἢ ἰχνογραφεῖ ἐπὶ τοῦ πίνακος. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔχει τοὺς πλείους, ἐὰν μὴ πάντας τοὺς μαθητάς, εἰς τὰ νῶτα αὐτοῦ, οὕτω δὲ παρέχει αὐτοῖς εὐκαιρίαν πρὸς πολυειδεῖς ἀταξίας, πολλάκις μάλιστα καὶ εἰς βάρος ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ γράφῃ καὶ ἰχνογραφῇ ὁ διδάσκαλος πᾶν, οὗτινος ἔχει ἀνάγκην, κατὰ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διαλείμματα. Κατὰ τὴν ὥραν δὲ τοῦ μαθήματος πράττει τοῦτο

μόνον, ἐὰν εἶναι δυνατόν ταχέως ν' ἀγάγῃ εἰς πέρας τὴν ἐργασίαν ταύτην. Ἄλλως πᾶν, ὅ,τι πρέπει νὰ γραφῇ ἢ ἱχνογραφηθῇ, θὰ γράψωσιν ἢ θὰ ἱχνογραφώσιν οἱ μαθηταί, ὁ δὲ διδάσκαλος δὲν προσέχει εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀπασχολούμενον, ἀλλ' εἰς τοὺς λοιποὺς μαθητάς. Εἰς ἐκεῖνον ῥίπτει μόνον βλέμματά τινα, ὥπως ἴδῃ, ἐὰν ἡ ἐργασία ὀρθῶς ἐκτελεῖται. Δὲν ἐπικοινωνεῖ δ' ὅμως ἀμέσως μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τῶν ἄλλων μαθητῶν, οἵτινες παρακαλουθοῦσιν ἀκριβῶς τὸν ἐργαζόμενον, δηλοῦσιν, ἐὰν τι ἐσφαλμένον ἔγραψε καὶ διορθοῦσι τοῦτο. Ἐὰν δ' ὅμως εἶναι ἀνάγκη, ὥπως ὁ διδάσκαλος ἔχῃ ἐστραμμένον τὸ βλέμμα ἐπὶ μακρότερον χρόνον πρὸς τὸν πίνακα ἢ τὸν χάρτην, ὃς ἐκλέγῃ τοιαύτην θέσιν, ἐξ ἧς δύναται εὐκόλως νὰ ἐπιτηρῇ συγχρόνως πάντας τοὺς μαθητάς· ἡ καταλληλοτάτη δὲ πρὸς τοῦτο θέσις εἶναι ἡ ἐτέρᾳ τῶν πρὸ τῶν μαθητῶν γωνιῶν τῆς παραδόσεως.

4. Ὡσαύτως ἑλλιπῶς μόνον ἐποπτεῖε τοὺς μαθητάς ὁ διδάσκαλος καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν πειραμάτων ἐν τῇ Φυσικῇ ἢ τῇ Χημείᾳ, ἢ ὅταν δεικνύῃ αὐτοῖς ἀντικείμενά τινα τῆς Φυσιογνωσίας. Διὰ τοῦτο ἀμφοτέρω ταῦτα πρέπει νὰ γίνωνται κατὰ τὸν ἐλεύθερον τῶν μαθητῶν χρόνον. Κατ' αὐτὸ δὲ τὸ μάθημα παρουσιάζεται μὲν πολλάκις ἢ ἀνάγκη, ὥπως ἐπαναληφθῇ τὸ πείραμα ἢ ἐκ νέου ἐξετασθῇ φυτὸν τι ἢ ζῶον. Αἱ ἐπαναλήψεις δ' ὅμως αὗται δεόνται ὀλίγου χρόνου καὶ οὐδόλως παραβιάπτουσι τὴν ἐποπτείαν.

5. Τέλος δ' ἀνεπαρκὲς εἶναι ἡ ἐποπτεία καὶ ὅταν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ὁ διδάσκαλος βλέπῃ διαρκῶς ἐν τῷ βιβλίῳ. Διὰ τοῦτο ὀφείλει νὰ προπαρασκευάζεται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ ἀνάγκην τοῦτου. Τὸ πρὸς ἀνάγνωσιν μέρος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τόσον καλῶς, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ βλέπῃ διαρκῶς εἰς τὸ βιβλίον, ἀλλὰ μόνον ἐνίοτε ἐν βλέμμα νὰ ῥίπτῃ. Οὕτω θὰ δύνῃται νὰ παρακολουθῇ προσεκτικώτερον τὴν συμπεριφορὰν τῶν μαθητῶν.

6. Περὶ ἄλλης τινὸς ἐποπτείας, ἣτις πρέπει νὰ λαμβάνῃ χώραν κατὰ τὴν πρωτὴν καὶ τὴν μεσημβρίαν, ἐλέχθησαν ἤδη τὰ δεόντα, τοῦ λόγου ὄντος περὶ προσοχῆς (πρβλ. τὸμ. I σελ. 236 καὶ ἐξ.). Εἰσερχόμενος ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς παραδόσεως, πρὸ τῆς ἐνάρξεως ἤδη τοῦ μαθήματος, ῥίπτει ἐξεταστικόν τι βλέμμα εἰς τε τοὺς μαθητάς καὶ τὸ δωμάτιον, ὥπως βεβαιωθῇ, ἐὰν ὑπάρχωσι πρόχειρα πάντα τὰ διὰ τὴν διδασκαλίαν ἀναγκαιοῦντα, ἐὰν

οἱ μαθηταὶ εἶναι καθαροὶ καὶ τακτικοὶ τό τε σῶμα καὶ τὴν περιβολήν, καὶ δέχεται ἀναγγελίας τῶν μαθητῶν, ἐὰν οὗτος ἢ ἐκεῖνος ἐλησμονήσεν ἢ παρέλιπέ τι. Διὰ τούτων προλαμβάνει μελλούσας ἀνησυχίας καὶ ἐνοχλήσεις.

7. Ὅπως καθίσταται εὐκολωτέρα διὰ τὸν διδάσκαλον ἡ ἐποπτεία, πρέπει οὗτος ν' ἀπαιτῇ, ὅπως καὶ οἱ μαθηταὶ καταλάβωσιν ὀρισμένην θέσιν, καὶ τὰ βλέμματα αὐτῶν διευθύνωνται πρὸς ὀρισμένον σημεῖον. Εὐθύς ὡς ὁ διδάσκαλος καταλάβῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ παραδόσει, ὀφείλουσιν οἱ μαθηταὶ νὰ στρέψωσι τὰ βλέμματα πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ θέσωσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν θρανίων. Πρῶτον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνῃ ἐναρξίς τοῦ μαθήματος, καὶ ἐὰν, διαρκούντος αὐτοῦ, οὗτος ἢ ἄλλος μαθητὴς ἀποστρέψῃ τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ διδασκάλου, οὗτος περιμένει, ἕως ὅτου πάλιν πάντες προσηλώσωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς αὐτόν. Ἄλλως καταλαμβάνουσι τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα συναντῶσι τὰ βλέμματα αὐτῶν, καὶ ἡ διδασκαλία ἀπόλλυται δι' αὐτούς. Διὰ τοῦτο τότε μόνον ἐπιτρέπεται ν' ἀποσπάσωσιν οἱ μαθηταὶ τὰ βλέμματα ἀπὸ τοῦ διδασκάλου, ὅταν πρόκειται νὰ γράψωσι τι ἢ νὰ ἴδωσι τι εἰς τὸν πίνακα, τὸν χάρτην ἢ εἰς τι ἐποπτικὸν μέσον. Ἀποπερατουμένης δ' ὅμως τῆς ἀσχολίας ταύτης, πάντες στρέφουσιν ἀμέσως πάλιν τὰ βλέμματα πρὸς τὸν διδάσκαλον.

8. Ἐποπτεία γιγνομένη κατὰ τάνωτέρω διευκολύνει πολὺ τὴν Κυβερνητικὴν εἰς τὸν διδάσκαλον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος. Ὁ διδάσκαλος δ' ὅμως πρέπει νὰ φροντίζῃ, ὅπως οἱ μαθηταὶ διάγωσιν εὐπρεπῶς καὶ εὐσχήμως καὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου, ἰδίᾳ δὲ ὅταν εὐρίσκωνται πλησίον ἢ ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἐνταῦθα νὰ ἐπιτηρῇ αὐτοὺς. Ἀνάγκη αὐστηρᾶς ἐποπτείας ὑπάρχει ἰδίᾳ κατὰ τὰ διαλείμματα, διότι ἀταξίαι κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν ν' ἀγάγωσιν εἰς τὸν περιορισμὸν ἢ καὶ τὴν κατάργησιν αὐτῶν, πολυειδῶς καὶ νῦν πολλαχοῦ ὑποβλεπομένων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀτακτῶσιν οἱ μαθηταί, δι' ὃ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὑπάρχει ἀνάγκη ἐποπτείας. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν, ὅπως θυσιάσῃ ὁ διδάσκαλος ὅλας τὰς ἐλευθέρους τῆς μεσημβρίας ὥρας εἰς τὴν Κυβερνητικὴν. Ὅφειλε δ' ὅμως νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε νὰ πιστεῦσιν οἱ μαθηταί, ὅτι

πάντοτε διαιτοῦσιν ὑπὸ ἐπίβλεψιν. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος ἐμφανίζεται πολλάκις καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν καὶ μάλιστα κατὰ διαφόρους ὥρας. Διότι, ἐὰν προσήρχετο κατὰ πᾶσαν ἡμέραν τὴν αὐτὴν ὥραν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου, καθ' ἅπαντα τὸν λοιπὸν χρόνον θὰ ἡσθάνοντο ἐαυτοὺς ἐλευθέρους οἱ μαθηταὶ καὶ θὰ παρεδίδοντο ἀχαλίνωτοι εἰς τὴν ἀταξίαν. Ἐν ἐναντίῳ δ' ὅμως περιπτώσει φοβοῦνται μήπως ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐμφανισθῇ μετὰ αὐτῶν ὁ διδάσκαλος, δι' ὃ καὶ προφυλάττονται, ὅπως μὴ πράξωσιν ἀπρεπές τι ¹.

¹ Ἐξ ὧσων λέγονται ἐν τῷ κειμένῳ περὶ Ἐποπτείας δὲν πρέπει νὰ ὑποβῇ τις, ὅτι ὀφείλει διαρκῶς, πᾶν βῆμα καὶ πᾶσαν τῶν μαθητῶν πράξιν νὰ ἐποπτεύῃ, οὐδὲν ἐπιτρέπων αὐτοῖς νὰ πράττωσι τι ἐξ ἐλευθέρως βουλήσεως καὶ ἀποφάσεως· τοῦτο θὰ ἐπέφερε βλάβην μεγίστην εἰς τὸν παιδα, καὶ θὰ καθίστα δυσχερεστάτην, αὐτὸ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Πολὺ ἐπιτυχῶς χαρακτηρίζει τὴν τοιαύτην βλάβην ὁ Kern ἐν τοῖς ἐπομένοις (πρβλ. Kern, Grundriss der Pädagogik ἐν σελ. 154 καὶ ἐξ. τῆς ὑπὸ Willmann γενομένης πέμπτῃς ἐκδόσεως). «Σκοπὸς τῆς διδασκαλίας εἶναι νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἀναστροφὴν τοῦ τροφίμου, οὐχὶ δὲ ν' ἀντικαταστήσῃ ταύτην. Ὁ δὲ παιδαγωγὸς ἔχει καθήκον πλὴν τῆς διδασκαλίας νὰ δημιουργῇ ὅσον τὸ δυνατόν πλείους εὐκαιρίας πρὸς ἀπόκτησιν πραγματικῆς ἐμπειρίας καὶ πραγματικῆς ἀναστροφῆς· μόνον δ' ἓνα φραγμὸν πρέπει νὰ θέσῃ ἐν τῇ προσπάθειᾳ ταύτῃ, ν' ἀπομακρύνῃ δηλ. τοῦ τροφίμου κατὰ δύναμιν πᾶν, ὅπερ δύναται νὰ βλάβῃ ἢ ἀμβλύνῃ τὸ ἡθικὸν συναίσθημα αὐτοῦ. Διαρκὲς δ' ὅμως καὶ περιδεὲς ἐποπτεία θὰ συνετέλῃ νὰ δυσχεράνῃ τὴν τε ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀναστροφὴν. Ὁ τρόφιμος θὰ ἐκωλύετο αὐτῷ νὰ δοκιμάσῃ τὰς ἐαυτοῦ δυνατότητας, νὰ μάθῃ ἅπειρα πράγματα, ἅτινα παρέχει ἡ σύμπτωσις, ν' ἀναπτύξῃ μετὰ τῶν συμπαικτῶν σχέσεις τινὰς ἐπιτρεπομένας, αἵτινες μόνον τότε δυνατὰ καθίστανται, ὅταν οἱ παῖδες εὐρίσκωνται καθ' ἑαυτοὺς. Παῖς διαρκῶς χειραγωγούμενος δὲν δύναται νὰ κτήσῃται οὔτε δεξιότητα οὔτε ἐφευρετικὴν εὐφυίαν, πολλῶν δ' ἤττον θύρος καὶ αὐτοπεποίθησιν. Διαρκὲς ἐποπτεία ἢ θὰ κωλύσῃ ἢ θὰ δώσῃ ἐσφαλμένην διεύθυνσιν εἰς τὴν μὲν μορφῶσιν τοῦ χαρακτῆρος, ἥτις εἶναι ὁ κύριος τῆς ἀγωγῆς σκοπὸς καὶ ἣτις στηρίζεται εἰς τὸ πράττειν κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀντρομομένην καλὴν ἢ κακὴν ἐμπειρίαν..... Πλὴν τούτου δ' ὅμως θ' ἀποβῇ ἀδύνατον εἰς τὸν παιδαγωγὸν νὰ διαγνώσῃ τὴν ἀτομικότητα τοῦ τροφίμου, πρὸς ἣν πρέπει νὰ προσαρμόζῃται πᾶσα ἀγωγή, ἐὰν οὗτος διὰ συνεχοῦς κηδεμονίας καὶ ἐποπτείας κωλύῃ τὴν ἀτομικότητα τοῦ τροφίμου νὰ ἐμφανισθῇ ἐλευθέρως· μάλιστα δὲ διὰ τούτου, ὅτι ἀφαιρεῖ τὸν τρόφιμον πᾶσαν εὐκαιρίαν πρὸς τὸ αὐτοτελεῶς πράττειν θ' ἀφαιρέσῃ καὶ θὰ καταπιέσῃ τὸν ἀτομικὸν τοῦ

2. Ἡ διαταγή.

1. Καὶ διὰ τῆς ἐποπτείας δ' ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταπνίξῃ τις πᾶσαν ἀταξίαν καὶ ἐνόχλησιν ἐν τε τῷ σχολείῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ καλόν, ὅτι ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν καὶ ἄλλα παιδονομικὰ μέτρα. Νέον τι μέτρον χρησιμοποιοῦμεν, ὅταν οἱ μαθηταὶ ἀτακτῶσι καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ἢ θέλωσι ν' ἀτακτῶσιν, ὅταν π. χ. φλυαρῶσι κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, γελῶσι, τρώγῳσιν ἢ ὅταν κατὰ τὰς ἐλευθέρας αὐτῶν ὥρας ῥίπτωσι λίθους κατ' ἀλλήλων καὶ τῶν παρακειμένων τῷ σχολείῳ οἰκιῶν κ.λ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διατάττει ὁ διδάσκαλος τοὺς μαθητὰς νὰ παύσωσι τὴν ἀταξίαν ἢ νὰ μὴ ἐπαναλάβωσι πλέον αὐτήν.

2. Διατάττων δ' ὅμως ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ εἰσέρχεται εἰς ἐκτενεῖς καὶ λεπτομερεῖς παρατηρήσεις καὶ αἰτιολογίας. Ὅσοφ συντομωτέρα εἶναι ἡ διαταγή, τοσούτω καὶ καλυτέρα εἶναι τοιαῦται διαταγαὶ π. χ. εἶναι: προσοχή! ὅλοι ἐδῶ! τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν θρανίων! Ἡ σύντομος αὕτη καὶ ὠρισμένη διαταγή δεικνύει, ὅτι ὁ διδάσκαλος κέκτηται ἰσχυρὰν βούλησιν, ἥτις δὲν ἐπιτρέπει παρακοὴν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς, ἀλλ' ἀπαιτεῖ τυφλὴν ὑπακοήν. Ὅσοφ δὲ περισσότερον ὁ τύπος οὗτος τῆς διαταγῆς διεγείρει παρὰ τοὺς μαθηταῖς τὴν πεποίθησιν ταύτην, τοσούτω καὶ προθυμότερον οὗτοι ὑποτάσσονται εἰς τὸν διδάσκαλον, διότι ἐννοοῦσιν, ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔχουσιν οὕτως ἰσχυρὰν βούλησιν καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν θὰ ᾔτοματαιοπονίᾳ ν' ἀντιστῶσι κατὰ ταύτης.

τροφίμου τύπον, ὃν ὀφείλει μᾶλλον νὰ περιποιῇται καὶ νὰ καταστήσῃ ἀσφαλὲς καὶ σταθερὸν θεμέλιον τοῦ χαρακτήρος». Πλὴν δὲ τούτων τῶν κακῶν διαρκῆς ἐποπτεία καὶ βία ἀναγκάζει τὸν τρώφικον ἢ φανερά ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ νὰ ζητήσῃ δολίως καὶ ὑπόπλως νὰ ὑπεκφύγῃ ταύτην. Ὅταν δὲ τέλος παύσῃται δι' οἷονδῆποτε λόγον ἢ ἐποπτεία, τότε ὁ τρώφικος χαίρων διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀποβάλλει πάντα χαλινὸν καὶ ῥίπτεται ἀκάθεκτος εἰς τοῦτο, ὅπερ δὲν ἠδύνατο πρότερον νὰ πράξῃ. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ καταστροφὴ, ἥτις παρακολουθεῖ σχεδὸν πάντοτε τοὺς περιωρισμένον πρότερον βίον ζῶντας, μάλιστα οὗτοι ἀπαλλαγῶσι τῆς κηδεμονίας τῶν γονέων. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἰσχύει τὸ «πᾶν μέτρον ἄριστον». (Σ. Μ.)

Ἔτερον προσὸν τῆς συντόμου καὶ ἀκριβοῦς διαταγῆς εἶναι, ὅτι διὰ ταύτης εὐκολώτερον ἐξάιρεται ὅ,τι ἀπαιτεῖ ὁ διδάσκαλος, ἡ δὲ προσοχὴ τῶν μαθητῶν δὲν περισπᾶται περὶ ἄλλα, ὕπερ συχνότατα συμβαίνει κατὰ τὰς μακρὰς παρατηρήσεις καὶ αἰτιολογίας. Οὕτω δὲ δὲν ὑπάρχει φόβος μὴ οἱ μαθηταὶ παρανοήσωσι τὴν διαταγὴν αὐτοῦ καὶ εὐρίσκωνται εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τούτου, τὸ ὅποιον ὁ διδάσκαλος ἀπαιτεῖ.

3. Περαιτέρω, ὡς ἀποφεύγη ὁ διδάσκαλος νὰ ἐκδηλοῖ ἐν τῇ διαταγῇ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς εὐπειθείας τῶν μαθητῶν. Δὲν ἐπιτρέπεται π. χ. νὰ λέγῃ: μετὰ τὸ πέρας τοῦ μαθήματος ὀφείλτε πάντες ἀμέσως νὰ μεταβῆτε εἰς τὰς οἰκίας σας· ὁ Α. βεβαίως γνωρίζω, ὅτι θὰ τριγυρίζῃ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰς τοὺς δρόμους μέχρι τῆς 6 ὥρας καὶ ἔπειτα θ' ἀποφασίσῃ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν οἰκίαν του. Τοιαῦται διαταγαὶ δεικνύουσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν μαθητὴν, ὅτι θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀπειθής, ὅτι ἄρα οὐδεμιᾶς τυγχάνει παρ' αὐτοῦ ἐκτιμῆσεως. Τοῦτο δ' ὅμως λυπεῖ αὐτὸν σφόδρα καὶ μᾶλλον ἄγει εἰς τὴν παράβασιν τῆς δοθείσης διαταγῆς ἢ τὴν τήρησιν αὐτῆς. Οὐδεὶς μαθητὴς θέλει νὰ ἐκλαμβάνωσιν αὐτὸν χείρονα τοῦ πραγματικοῦ, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἀπειθέστατος· πάντες ἐπιθυμοῦσι νὰ νομίζωνται καλύτεροι. Πάντες δὲ δίδουσι μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐκτίμησιν, ἧς τυγχάνουσι παρὰ τοῦ διδασκάλου καί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπακούουσιν εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, οὐχὶ διότι φοβοῦνται τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ διότι δὲν θέλουσι ν' ἀποβάλῃ ὁ διδάσκαλος τὴν περὶ αὐτῶν καλὴν γνώμην. Διὰ τοῦτο ὡς ἀποφεύγη ὁ διδάσκαλος νὰ δεικνύῃ εἰς τοὺς μαθητὰς ἀνευ ἀνάγκης, ὅτι κατέπεσαν ἐν τῇ ἐκτίμῃ, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ.

4. Πολλὰκις ἀντὶ τῆς διαταγῆς μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος καταλληλότητα τὸν νόμον. Ἀντὶ π. χ. νὰ εἴπῃ: φύλαξε τὸ πρόγευμά σου, λέγει περίπου: ἐν τῷ σχολείῳ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τρώγῃ τις· ἄλλοτε δὲ πάλιν: δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ῥίπτῃ τις λίθους κατὰ τῶν παραθύρων τῶν ξένων οἰκίδων κ.λ. κ.λ. Ὅταν ὁ διδάσκαλος ἐκδηλοῖ τὴν θέλησιν αὐτοῦ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὅταν ἄρα δίδῃ εἰς αὐτὴν τὸν τύπον νόμου, ὁ μαθητὴς ὑποτάσσεται προθυμότερον, διότι βλέπει, ὅτι ὁ νόμος δὲν ἀφορᾷ μόνον αὐτὸν ἐν τῇ παρουσίᾳ στιγμῇ, ἀλλὰ γενικῶς πάντα πράττοντα ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο, ὅπερ

αὐτὸς νῦν πράττει. Πρὸς δ' ἡ διαταγὴ ἀποβάλλει τὴν τραχύτητα αὐτῆς, ὅταν λάβῃ τύπον νόμου, διότι δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν μαθητὴν, ὅστις νῦν δὴ ἄτοπὸν τι πράττει, ἀλλ' εἰς πάντας ἀνεξαίρετως.

5. Πολὺ κακὸν ἐπὶ τέλους εἶναι, ὅταν ὁ διδάσκαλος μετὰ πολὺν ἢ ὀλίγον χρόνον ἀνακαλῇ τὰς δοθείσας διαταγὰς καὶ ἐπιτρέπῃ πάλιν ὅ,τι πρότερον ἀπηγόρευσε. Τοῦτο βλάπτει τὴν ἐκτίμησιν, ἥς πρέπει ν' ἀπολαύῃ ὁ διδάσκαλος. Ὁ μαθητὴς ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει λέγει: ὁ διδάσκαλός μου πράττει χωρὶς νὰ σκέπτηται. Στερεῖται τῆς ἀναγκαίης δεξιότητος νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα ὀρθῶς ἢ παραμελεῖ καὶ δὲν φροντίζει νὰ σκεφθῇ πρὸ τῆς ἀποφάσεως, πῶς ἔχει ἀκριβῶς ἡ ὑπόθεσις. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος ὡς διατάττει μόνον ἐκεῖνα, ἐν οἷς δύναται νὰ ἐμμεῖνῃ, καὶ ὅπως ἐπιτυχῶς τοῦτο, ὡς ἀποφεύγῃ εὐρισκόμενος ἐν ταραχῇ καὶ ἀψιθυμίᾳ δι' ἀταξίας καὶ ἐνοχλήσεις τῶν μαθητῶν νὰ δίδῃ διαταγὰς καὶ νὰ θέτῃ νόμους. Μᾶλλον δ' ὡς σκέπτηται πρότερον ἐν ἡρεμίᾳ τίς διαταγὴ καὶ τίς νόμος εἶναι κατάλληλος δι' ὠρισμένην περίπτωσιν, καὶ τίς δύναται καὶ νὰ ἐκτελεσθῇ ὄντως μόνον δὲ μετὰ τοῦτο ὡς προβαίνει εἰς τὴν πρᾶξιν. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἰσχύει ἡ κοινὴ παροιμία «χίλια μέτρα καὶ ἓνα κόβει».

6. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιβλαβὲς εἶναι καὶ νὰ κατακλύζῃ τις τοὺς μαθητὰς διὰ διαταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων. Ἡ πρὸς ἐλευθερίαν τάσις τῶν μαθητῶν ἄγει αὐτοὺς ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνειδητὴν ἀντίδρασιν κατὰ πάσης τοῦ διδασκάλου ἐντολῆς. Διὰ τοῦτο, ὡς ἐκδίδῃ ὁ διδάσκαλος ὀλίγας μὲν, ἀλλὰ πολὺ περισσευμένους, ὠρισμένους, διαταγὰς, αἵτινες οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπουσι καὶ γενικὸν κύρος ἔχουσι¹.

3. Ἡ ἀπειλή.

1. Πολλάκις δ' ἔμως καὶ μετὰ τὴν ἐκδοθεῖσαν διαταγὴν ἐπαναλαμβάνονται αἱ ἐνοχλήσεις. Ἐὰν τοῦτο συμβαίνει μακρότερον μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς διαταγῆς χρόνον εἶναι δυνατόν νὰ προσέρχηται ἐκ

¹ Περὶ διαταγῆς πρὸλ. καὶ Γυμνασιακὴν Παιδαγωγικὴν Ἰ. Πανταζίδου ἐν σελ. 222 καὶ ἐξ. (Σ. Μ.)

τούτου, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐλησμονήσαν τὴν διαταγὴν. Τὸ ἄριστον μέτρον τῆς Κυβερνητικῆς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι νὰ ὑπομνήσῃ πάλιν ὁ διδάσκαλος τὴν διαταγὴν. Οὕτως ἐντυπῶνται βαθέως ἡ ἀπαίτησις τοῦ διδασκάλου καὶ δὲν ἐπαναλαμβάνεται πλέον τὸ αὐτὸ ἄτοπον.

Ἐὰν δ' ὅμως τὸ παράπτωμα ἐπαναλαμβάνηται ἀμέσως ἢ ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς διαταγῆς, πρέπει τοῦτο ν' ἀποδοθῇ εἰς κουφότητα ἢ κακοβουλίαν τοῦ μαθητοῦ. Ἦ ὑπόμνησις τῆς διαταγῆς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οὐδόλως θὰ ὠφέλει, διὰ τοῦτο δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοιθῇ αὐστηρότερον παιδαγωγικὸν μέτρον. Τοῦτο δ' ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ διδάσκαλος ἀπειλεῖ, ἥτοι προαγγέλλει εἰς τὸν τὸ παράπτωμα πράττοντα μαθητὴν κακόν, ὅπερ θὰ ὑπερτερήσῃ ἢ τοῦλάχιστον θὰ ἰσοζυγήσῃ πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας καὶ θὰ καταπνίξῃ ταύτην.

Ἡ ἀπειλὴ δύναται νὰ λάβῃ διττὴν μορφήν. Ἀλλοτε δηλ. ἀπειλοῦμεν, ὅτι θὰ ἐπιβάλωμεν εἰς τὸν σφαλλόμενον ὠρισμένον τι κακόν, λέγομεν π.χ. ἐὰν ἐπαναλάβῃς πάλιν τοῦτο, θὰ σε κρατήσω τὴν μεσημβρίαν ἡμίσειαν ὥραν. Τὴν ἄλλην φορὰν, θὰ σὲ ἀπομακρύνω τῆς παραδόσεως. Ἀλλοτε δὲ προαγγέλλομεν ἀπλῶς εἰς αὐτὸν κακόν τι ἐν γένει χωρὶς νὰ ὑποδηλώσωμεν αὐτὸ καθ' οἷονδήποτε τρόπον, π.χ. ἐὰν δὲν ἡσυχάσῃς, θὰ τιμωρηθῇς. Αἱ ἀπειλαὶ αὗται εἶναι ἀόριστοι, ἐκεῖναι δ' ὠρισμέναι. Αἱ ὠρισμέναι ἀπειλαὶ παράγουσι τὸν μαθητὴν νὰ ζυγίσῃ μετὰ περισκέψεως τί εἶναι μεῖζον καὶ προτιμότερον: ἡ ἐκ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ἐπιθυμίας προσδοκωμένη εὐχαρίστησις ἢ ἡ δυσσχεστία, ἣν θὰ προξενήσῃ αὐτῷ ἡ ἀπειληθεῖσα ποινή. Ἡ δὲ ζωνρὰ τοῦ παιδὸς φαντασίᾳ ἐμφανίζει αὐτῷ τὴν εὐχαρίστησιν μεῖζω τῆς δυσσχεστίας καὶ παράγει αὐτὸν εἰς τὴν ὑπερβασίαν τοῦ παιδαγωγικοῦ νόμου. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ὀλιγώτερον φοβούμεθα κατὰ τὴν ἀόριστον ἀπειλήν. Οἱ μαθηταὶ φαντάζονται εἰς τὰς περισσοτέρας φορὰς, ἰδίᾳ, ἐὰν γνωρίζωσιν, ὅτι ὁ διδάσκαλος εἶναι δραστήριος καὶ ἰσχυρᾶς βουλήσεως ἄνθρωπος, τὴν παινὴν αὐστηροτάτην καὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν διαταγὴν ἀσφαλέστερον. Διὰ τοῦτο ἔστω ἡ ἀπειλὴ ἀόριστος, ἥτοι ὡς μὴ ὀρίζηται ἐκ τῶν προτέρων οὔτε τὸ εἶδος οὔτε τὸ ποσὸν τῆς ποινῆς.

4. Ἡ ποινή.

1. Ὅταν δ' ὅμως οἱ μαθηταὶ παρὰ τὴν γενομένην ἀπειλὴν παραβαίνωσι τὴν ἐκδοθεῖσαν διαταγὴν τοῦ διδασκάλου, τότε ἐπακολούθει ἡ ποινή, ἣτις πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἐκτελεσθῇ ἄνευ οἰασδῆποτε ἀναβολῆς καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐπεικειάς. Καὶ ἐὰν ἀντίκειται τὸ συμπαθητικὸν τοῦ διδασκάλου συναίσθημα εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ποινῆς, καὶ ἐὰν οἱ μαθηταὶ ἰκετεύωσι τὸν διδάσκαλον θερμῶς καὶ πολλὰ ὑπισχνῶνται εἰς αὐτὸν περὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι διαγωγῆς τοῦ ἀτακτήσαντος, οὗτος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καμθῇ οὐδὲ νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλως προδίδει, ὅτι στερεῖται ἰσχύος βουλήσεως, αἱ δ' ἀπειλαὶ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἀσχοῦσι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιδρᾶσιν, ἀλλὰ μένουσιν ἄνευ ἀποτελεσμάτος¹.

Ἐνῷ τοῦναντίον, ἐὰν ὁ διδάσκαλος, ἐπόμενος τῇ γενομένη ἀπειλῇ, τιμωρῇ πρὸ οὐδενὸς καμπτόμενος οὐδ' ὑποχωρῶν, ἡ ποινή

¹ Πρὸβλ. ὅσα σχετικὰ πρὸς ταῦτα λέγει ὁ Kern, ἔνθ. ἀν. ἐν σελ. 163 καὶ 164. «Ἡ ποινή δὲν πρέπει νὰ φαίνεται τῷ τροφίμῳ ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς τοῦ διδασκάλου ἐκτιμήσεως ἢ προερχομένη ἐκ τῆς διαθέσεως καὶ τῶν συναισθημάτων, ὡς ὧν οὗτος κατέχεται, ἀλλ' ὡς ἀνὰ πόφεικτον ἐπακολούθημα τῆς ἀπειθείας, ὃ πρέπει νὰ περιμένῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅταν μὴ ὑπακούῃ τῇ δοθείσῃ διαταγῇ ἢ τῇ ἀπειλῇ. Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι ἡ ποινή, ἢ τε ἐπιβολὴ καὶ ἐκτέλεσις αὐτῆς, δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀναβάλληται, ἀλλ' ἀμέσως νὰ ἔπῃται τῇ ἀπειθείᾳ, περαιτέρω δ' ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλληται ἐν ἀψιθυμίᾳ, καὶ ὅτι ἀπᾶς ἐπιβληθεῖσα πρέπει καὶ νὰ ἐκτελῇται. Ἰδίᾳ προκειμένου περὶ τῆς ἀνακλήσεως ἐπιβληθείσης ποινῆς φρονούμεν, ὅτι τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται, οὐχὶ μόνον διότι καταστρέφεται ἡ ἀντίληψις, ἣν πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ μαθητὴς περὶ τῆς ποινῆς, ὅτι εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ παραπτώματος, ἀλλὰ καὶ διότι κλονίζεται ἡ πεποίθησις περὶ τῆς σταθερότητος τοῦ παιδαγωγοῦ, οὕτω δὲ καὶ τὸ κύριον αὐτοῦ ἐκπίπτει. Αὐτόδηλον δ' ὅμως εἶναι, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάκλησις ποινῆς τινος, ἐὰν αὕτη ἐπεβλήθῃ μετὰ ἐσφαλμένην τῆς πράξεως ἐκτίμησιν, τοῦτο δὲ κατενοήθη πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς». Ἐπιβάλλεται δ' ἡ ἀνάκλησις τῆς ποινῆς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, διότι ἐν τῶν προσόντων τῆς ποινῆς εἶναι ὅτι αὕτη πρέπει νὰ εἶναι δικαία. Ἐὰν δ' ὅμως ἀνακαλύψωμεν πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς, ὅτι ὁ μαθητὴς, εἰς ὃν ἐπεβάλαμεν ταύτην, δὲν ἦτο ἄξιος αὐτῆς διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, καὶ ὅμως ἐμμένομεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, ἀδικούμεν αὐτόν. (Σ. Μ.)

φκίνεται εἰς τοὺς μαθητάς μετὰ τὴν περιφρόνησιν τῆς ἀπειλῆς, αὐτὸ τοῦτο φυσικὴ ἀνάγκη καὶ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα. Γνωρίζουσι πλέον, ὅτι ὁ διδάσκαλος ἐμμένει σταθερῶς εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ καὶ οὐδὲν ὑποχωρεῖ, οὕτω δ' ὑποτάσσονται εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον εἰς τὴν ἀπειλὴν.

2. Περαιτέρω δὲ πρέπει ν' ἀποφεύγῃ ὁ διδάσκαλος νὰ ἐκλαμβάνῃ παιδονομικὰς τινας τῶν μαθητῶν ἀταξίας, ὡς ἀποσκοπούσας τὴν προσβολὴν καὶ τὴν βλάβην τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ. Ἰδίᾳ δὲ συμβαίνει πολλάκις πολὺ φιλότιμοι διδάσκαλοι νὰ διορῶσιν εἰς πᾶν μειδίαμα, εἰς πᾶσαν ἀκαίρως προφερομένην λέξιν, εἰς πᾶσαν καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀπειθείαν, σημεῖον ὑποτιμῆσεως καὶ καταφρονήσεως ἑαυτῶν, οὕτω δὲ συναισθάνονται ἑαυτοὺς βαρύτερα προσβληθέντας. Πολλάκις μάλιστα δὲν διστάζουσι καὶ εἰς τοὺς μαθητάς νὰ δηλώσωσιν ὅτι οὕτω πως ἐκλαμβάνουσι τὰς ἀταξίας αὐτῶν. Ἴσως ὀλίγα πράγματα ὑπάρχουσιν, ἅτινα τοσοῦτον δυσχεραίνουσιν εἰς τὸν διδάσκαλον τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, ὅσον ἡ ὑπερβολικὴ αὐτὴ καὶ ἀκατανόητος εὐαισθησία. Εὐθύς ὡς οἱ μαθηταὶ ἐννοήσωσι τὴν ἀδυναμίαν ταύτην τοῦ διδασκάλου ζητοῦσιν, ἰδίᾳ τὰ κακὰ ἐν αὐτοῖς στοιχεῖα, νὰ ἐκμεταλλευθῶσι ταύτην, ἐπωφελοῦμενοι πᾶσαν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐξερεθίζωσι τὸν διδάσκαλον, βαρσάνιζωσιν αὐτὸν καὶ ἐνισχύσωσι τὴν ιδέαν τοῦ ταύτην. Πιστεύει πλέον, ὅτι περιφρονεῖται καὶ καταδιώκεται καὶ οὐδέποτε παύεται ἀπειλῶν καὶ τιμωρῶν τοὺς μαθητάς. Διὰ τοῦτο, ὡςάκις τιμωρῇ παραπτώματα ὁ διδάσκαλος, ὡς ἀποφεύγῃ ὅσον τὸ δυνατόν πάντα χαρακτηρισμὸν τῆς ἀταξίας, ὡς ἀποσκοπούσης τὴν προσβολὴν αὐτοῦ. Καὶ βέβαιος δ' ἐάν εἴναι, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐπραξάν τι, ὅπως προσβάλωσιν αὐτόν, ὡς προσποιῆται, ὅτι οὐδὲν ἀντελήφθη καὶ ὡς μὴ δίδῃ αὐτοῖς νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι τοιαύτην ιδέαν ἐσχημάτισεν. Ἐάν δ' ὅμως κατ' ἐξάίρεσιν ἐν τινι περιπτώσει τὰ πράγματα εἶναι τοιαῦτα, ὥστε παρεκτροπὴ τις νὰ μὴ δύνηται νὰ ἐκληφθῇ καὶ ἐρμηνευθῇ ἄλλως ἢ ὡς προσβολὴ κατ' αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου, ὡς τιμωρῇ τὸν παρεκτρπέντα μετ' ἐπιεικείας καὶ μεγαλοψυχίας. Οὕτω δ' ἀφοπλίζει τοὺς μαθητάς πρὶν ἔλθῃ εἰς ὀριστικὴν πρὸς αὐτοὺς ῥῆξιν.

3. Ἐκτὸς τούτων ἡ τιμωρία τῆς Κυβερνητικῆς ἐπιδιώκει ἄλλον σκοπὸν τῆς ποινῆς, περὶ ἧς ποιεῖται λόγον ἡ Ἠθικὴ. Ἡ Ἠθικὴ

ἀπαιτεῖ διὰ πᾶν κακόν, ὅπερ προξενεῖ τις εἰς ἄλλον, τὴν ποινὴν ὡς ἀνταπόδουσιν, διότι δὲν ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς· νὰ μὴ ἀνταποδίδηται τὸ προσγεγόμενον κακόν. Ἡ ἀνταπόδοσις ἄρα εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ποινῆς, ἣν ἡ Ἡθικὴ ἐπιβάλλει. Ἐν τῇ Κυβερνητικῇ δ' ὅμως τὸ πρᾶγμα ἔχει ἄλλως. Ἡ ποινὴ τῆς Κυβερνητικῆς σκοπεῖ ν' ἀποτρέψῃ διὰ τοῦ φόβου ἀπὸ τῆς ἐπαναλήψεως παιδονομικοῦ τινος ἀτόπου.

4. Ἐν πάσῃ ποινῇ ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ διακρίνῃ τὸ ποσὸν καὶ τὸ εἶδος τῆς ποινῆς.

Τὸ ποσὸν τῆς ποινῆς τὸ μὲν εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ παράπτωμα, (βραδύτης π. χ. ἡμισείας ὥρας τιμωρεῖται περισσώτερον βραδύτης πέντε λεπτῶν), τὸ δὲ προσαρμόζεται κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς τὴν ἀτομικότητα τοῦ τιμωρουμένου μαθητοῦ. Ἰδίᾳ δ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πρέπει νὰ λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἐλαττήριον, ὅπερ ἤγαγεν εἰς τὸ παράπτωμα, τὴν ἡλικίαν, τὸ εὐαίσθητον καὶ τὴν πρότεραν συμπεριφορὰν τοῦ ἀτακτήσαντος μαθητοῦ. Ἡ ποινὴ πρέπει νὰ εἶναι μεγαλυτέρα, ὅταν μαθητὴς τις ἀτακτῇ ἐκ πείσματος ἢ ὅταν ἀτακτῇ ἐκ κουφότητος. Πρεσβύτερος μαθητὴς πρέπει νὰ τιμωρῇται αὐστηρότερον νεωτέρου, τραχὺς καὶ ἥττον εὐαίσθητος περισσώτερον λεπτοφυοῦς καὶ μᾶλλον εὐαίσθητου. Μαθητὴς πολλάκις πρότερον ἀτακτήσας καὶ συχνάκις παρέχων ἀφορμὰς εἰς παράπονα ὑφίσταται ποινὴν μείζονα ἐκείνου, ὅστις ὑπῆρξε μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀμεμπτος.

Χάριν τῆς δικαιοσύνης ἔπρεπε νὰ λαμβάνωνται πάντα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ἐπιβολὴν ποινῆς τινος. Τοῦτο δ' ὅμως δύναται νὰ συμβῇ ἀπολύτως μόνον, ὅταν εἷς εἶναι ὁ ἀτακτῶν μαθητής. Ὅταν δ' ὅμως πλείονες περιπέσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ παράπτωμα συγχρόνως ἢ ἐντὸς βραχείας χρονικοῦ διαστήματος, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ τεθῶσι περιορισμοὶ τινες, ὅσον ἀφορᾷ τὸ λαμβάνειν πρὸ ὀφθαλμῶν πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀτομικότητος. Ἐὰν π. χ. ὁ διδάσκαλος ἐτιμῶρῃ ἐν τοιαύτῃ τινὶ περιπτώσει μαθητὴν τινα ὀλιγώτερον ἄλλου, διότι θεωρεῖ αὐτὸν εὐαίσθητότερον, εὐκόλως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκληφθῇ μεροληπτῶν, οὕτω δὲ θὰ ἔβλαπτε τό τε ἀξίωμα καὶ τὴν τελεσφόρον ἐνέργειαν αὐτοῦ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις θελήσῃ νὰ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ εἰς τὸ παράπτωμα ἀγαγόντα ἐλαττήρια. Τούναντίον δ' ὅμως πᾶς μαθητής

έννοεῖ, ὅτι ἡ ἡλικία καὶ ἡ προτέρα διαγωγή πρέπει νὰ λαμβάνωνται πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ποινῆς. Πάντες εὐρίσκουσιν ὀρθὸν καὶ εὐλογον, ὅτι εἰς πρεσβύτερον καὶ πολλάκις πρότερον ἀτακτήσαντα μαθητὴν ἐπιβάλλεται διὰ τὸ αὐτὸ παράπτωμα ποινὴ μείζων τῆς ἐπιβαλλομένης εἰς νεώτερον καὶ ἄλλως φρόνιμον καὶ καλὸν μαθητὴν. Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ποινῆς ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν πάντοτε τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν προτέραν διαγωγὴν, τὸ δ' ἐλαττήριον καὶ τὴν εὐαισθησίαν μόνον, ὅταν εἰς μαθητῆς περιπέσῃ εἰς παράπτωμα.

Πολλάκις οἱ διδάσκαλοι, ἰδίᾳ δ' οἱ νεώτεροι, ἐπιβάλλουσι ποινὰς, αἵτινες διακρίνονται διὰ τε τὸ ποσὸν καὶ τὴν αὐστηρότητα αὐτῶν. Συνήθως καλοῦμεν τὰς ποινὰς ταύτας παραδειγματικὰς ποινὰς ἢ τιμωρίας, διότι διὰ τούτων λαμβάνουσι παράδειγμα καὶ οἱ ἄλλοι μὴ τιμωρούμενοι μαθηταὶ καὶ ἐκφοβίζονται, ὅπως μὴ καὶ αὐτοὶ σφαλῶσιν. Ὁ διδάσκαλος δηλ. λέγει ἐν ταῖς περιστάσεσι ταύταις: «Εἰς τοῦτον τὸν μαθητὴν θὰ δώσω παράδειγμα τῆς αὐστηρότητός μου», ἐν ἄλλαις λέξesi: «τοῦτον θὰ τιμωρήσω νῦν αὐστηρότατα, ὅπως ἐκ φόβου ἀποτραπῶσι καὶ οἱ λοιποὶ νὰ περιπέσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ παράπτωμα». Τοιαῦτα δ' ὅμως ποινὰ εἶναι ἄδικοι, διότι οἱ μαθηταὶ τιμωροῦνται πολλῷ αὐστηρότερον ἢ ὅσον ἄρμόζει εἰς τὸ παράπτωμα αὐτῶν. Διὰ τῆς ἀδικίας δὲ ταύτης καθίσταται ὁ διδάσκαλος μισητὸς ἐν πρώτοις παρὰ τοῖς αὐστηρῶς τιμωρηθεῖσι μαθηταῖς, εἴτα δὲ καὶ παρὰ τοῖς καλυτέροις τῆς τάξεως στοιχείοις, ἅτινα συμπαθοῦσι τοὺς τιμωρηθέντας, λαμβάνουσιν, ὅπως λέγομεν συνήθως, τὸ μέρος αὐτῶν καὶ ἀντιδρῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι εἰς τὸν διδάσκαλον σφόδρα δυσχεραίνοντες τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν τὰς παραδειγματικὰς ποινὰς. Ἄς φροντίζωμεν δὲ νὰ προσαρμύζωμεν πᾶσαν ποινὴν πρὸς τὸ παράπτωμα καὶ τὴν ἀτομικότητα τοῦ μαθητοῦ καὶ νὰ μὴ μεταχειριζώμεθα ταύτην ὡς ἐκφοβιστικὸν μέσον διὰ τοὺς ἄλλους μαθητάς.

5. Καὶ ἐν τῷ καθορισμῷ δὲ τοῦ εἵδους τῆς ποινῆς πρέπει νὰ λαμβάνωμεν πρώτιστα πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀτομικότητα τοῦ τιμωρητέου. Διὰ τὸν εὐαίσθητον μαθητὴν ἀρκεῖ π. χ. πολλάκις ἐλαφρά τις μομφή, ἐνῷ δι' ἄλλον ὀφείλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν αὐστηροτέραν ποινὴν. Λεπτὰ παιδία, ἰδίᾳ δὲ κοράσια, οὐδέποτε ἐπιτρέ-

πεται νά τιμωρῶνται σωματικῶς, ἐνῶ ἡ σωματικὴ ποινὴ ἐπιτρέπεται εἰς ἐκτάκτους τινὰς περιστάσεις καὶ κατ' ἐξάίρεσιν διὰ τοῦς σωματικῶς ἰσχυροτέρους παῖδας.

Ἰδιαιτάτα δ' ὅμως εἶναι ἀνάγκη τὸ εἶδος τῆς ποινῆς νά ᾖ ἀνάλογον πρὸς τὸ παράπτωμα ἐμφανιζόμενον ὡς φυσικὸν ἐπακολούθημα αὐτοῦ. Οὕτω φαίνεται καὶ εἰς τὸν μαθητὴν δικαία ἡ ἐπιβαλλομένη ποινὴ, εἶναι δὲ καὶ ἀποτελεσματικωτέρα, ἢ ἐὰν οὗτος διέβλεπεν ἐν αὐτῇ μόνον τὴν αὐθαιρεσίαν τοῦ διδασκάλου. Διὰ τοῦτο π. χ. ἀπομονοῦμεν τὸν μαθητὴν ἐκεῖνον, ὅστις ἐνοχλεῖ τὸν παρακαθήμενον ἢ φλυαρεῖ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος· οὕτω στεροῦμεν αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν πρὸς τὴν τοιαύτην ἐνόχλησιν. Ἐὰν μαθητὴς τις κατὰ τὰς παιδιὰς διαρκῶς ἐρίζη καὶ διαπληκτίζηται, ἀπαγορεύομεν εἰς αὐτὸν νά μετέχῃ τῶν παιγνίων. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι παίζουσιν, οὗτος ἀπλῶς βλέπει αὐτοὺς ἱστάμενος ἐκεῖ που ἡ βαδίζων. Οὕτω δὲ στεροῦμεν καὶ τοῦτον τὴν εὐκαιρίαν νά διαταράξῃ πάλιν τὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Ὁ ἀμελῶς ἐκτελέσας ἐργασίαν τινὰ ὀφείλει νά ἐκτελέσῃ ἐκ νέου ἐπιμελέστερον τὴν ἐργασίαν ταύτην. Ὁ βραδύτερον ἐρχόμενος παραμένει τὴν μεσημβρίαν ἢ τὴν ἐσπέραν ἐν τῷ σχολεῖ μετὰ τοὺς ἄλλους, ἐὰν δὲ τοῦτο μὴ ἐπιφέρῃ ἀποτέλεσμα τι ἐπιβάλλομεν αὐτῷ νά προσέρχεται ἐκάστην πρωίαν 10 λεπτὰ ἢ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων. Ὁ ἀπρόσεκτος ὀφείλει νά μάθῃ ἐν τινι τῶν ἐπομένων διαλειμμάτων ὅτι οἱ ἄλλοι ἔμαθον, καθ' ὃν χρόνον αὐτὸς ἠπροσέκει. Ἐὰν τις ἐλησμονήσῃ τὸν ἀποροφητικὸν χάρτην ἢ ἄλλο τι, βιβλίον, τετράδιον κ. λ. ὀφείλει κατὰ τὸ ἐπόμενον μάθημα νά δεῖξῃ εἰς τὸν διδασκάλον, ὅτι ἔφερε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον.

Πᾶσαι αἱ ποιναὶ αὗται φαίνονται εἰς τὸν μαθητὴν ὡς φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ παραπτώματος καὶ ἄγουσι ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον εἰς τὴν βελτίωσιν.

6. Ἐὰν νῦν ἐξετάσωμεν τὰς ποινὰς ὅπως καθ' ἐαυτὰς καὶ οὐχὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ παράπτωμα, βλέπομεν ὅτι αὗται ἄλλοτε μὲν στεροῦσι τὸν μαθητὴν καλοῦ τινος, ἄλλοτε δ' ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ κακόν τι. Τὰς ποινὰς τοῦ πρώτου εἶδους καλοῦμεν ἀρνητικὰς, τὰς δὲ τοῦ δευτέρου θετικὰς.

Ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰς ἀρνητικὰς ποινὰς. Αὗται, ὅπως ἤδη ὑπε-

δηλώθη, ἔγκεινται ἐν τούτῳ, ὅτι στεροῦσι τὸν μαθητὴν τινος, ὅπερ οὗτος καλὸν θεωρεῖ. Τί εἶναι δὲ τὸ καλὸν τοῦτο, τοῦλάχιστον εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις, ἐννοοῦμεν εὐκόλως, ἐὰν ἀναμνησθῶμεν τὰ παραδείγματα, ἅτινα ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, προκειμένου περὶ τοῦ εἵδους τῆς ποινῆς. "Ἄλλοτε μὲν ὀφείλει ὁ μαθητὴς νὰ παραμείνῃ ἐπὶ τινα χρόνον κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἐν τῷ σχολείῳ, ἐὰν ἐβράδυνε κατὰ τὴν πρωΐαν, ἢ ὅπως ἐκτελέσῃ ἐκ νέου ἐργασίαν κακῶς πρότερον ἐκτελεσθεῖσαν. "Ἄλλοτε δ' ἀποχωρίζομεν αὐτὸν τῶν λοιπῶν κατὰ τὰ διαλείμματα, ὅπως μὴ μετάσχη τοῦ παιγνίου αὐτῶν.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον περιορίζομεν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τροφίμου ἢ καὶ στεροῦμεν αὐτὸν ταύτης παντελῶς ἐπὶ τινα χρόνον. Ἡ ἐλευθερία δ' ὅμως ἀποτελεῖ διὰ τοὺς μαθητὰς τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, ὅταν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ζωηρότητα καὶ εὐκίνησιν καὶ τὴν ἀκατανίκητον πρὸς κίνησιν καὶ ἐνέργειαν ὁρμὴν αὐτῶν. Στεροῦντες ἄρα τὸν μαθητὴν τὴν ἐλευθερίαν ἐπιβάλλομεν αὐτῷ ἀλγεινὴν ποινήν. Διὰ τοῦτο δὲ συχνὴν ποιούμεθα χρῆσιν τῆς ποινῆς ταύτης καὶ δὴ συχνότεραν πάσης ἄλλης. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δ' ὅμως αὐτῆς προσέχομεν, ὅπως μὴ ἀφήσωμεν τοὺς μαθητὰς μόνους ἐν τῷ δωματίῳ, ἀνευ ἐποπτείας. Διότι οὕτω δύνανται νὰ ὑποπέσωσιν εἰς ἀτοπήματα πολλῷ μείζονα ἐκείνων, ἅτινα προσέκαλεσαν τὴν τιμωρίαν.

Περαιτέρω δὲ δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωσι τιαυύτην ἔκτασιν αἱ ποιναὶ τῆς στερήσεως τῆς ἐλευθερίας, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ κίνδυνος βλάβης τῆς ὑγείας τῶν μαθητῶν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κρατῶμεν παῖδά τινα κατὰ τὴν μεσημβρίαν τόσον πολὺ, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ καιρὸν νὰ φάγῃ ἡσύχως καὶ ἀναπαυτικῶς τὴν μεσημβρινὴν αὐτοῦ τροφήν. Καὶ τὸν ἐν τῷ δωματίῳ δὲ περιορισμὸν δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζηται τις ὑπὲρ τὸ δέον συχνάκις. Οἱ παῖδες ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ τρέχωσι καθ' ἑκάστην ἐπὶ ὠρισμένην ὥραν εἰς τὸ ὑπαιθρον, μάλιστα δ' οἱ σωματικῶς ἀσθενεῖς.

Εἰς τὰς ποινὰς τῆς στερήσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ μαθητοῦ ἀνήκει καὶ ἡ ἐργασία, ὅταν ἐπιβάλληται ὡς ποινή. Συμβαίνει δηλ. πολλάκις διδάσκαλοί τινες, ὅπως τιμωρήσωσι μαθητὴν διὰ τινα ἀταξίαν, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, δι' ἀπροσεξίαν ἢ ἀμέλειαν, νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτὸν ὅπως ἀντιγράψῃ ῥητά, ποιήματα ἢ καὶ τρυῆμα ἐλόκληρον ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου ἥπαξ ἢ καὶ πολλάκις, ἢ καὶ

ὕπως κατὰ λέξιν ἀποστηθίσῃ ταῦτα. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποινῆς εἶναι παντελῶς ἀπορριπτέον. Τὸ μὲν, διότι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπερτιμᾶται ἡ ἱκανότης τῶν παίδων, ἐπιβαλλομένης αὐτοῖς ὑπερβολικῆς ἐργασίας. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ εὐσυνείδητοι μαθηταὶ κοπιᾶζουσιν ὑπὲρ τὸ δέον, ὥστε βλάπτεται ἡ σωματικὴ αὐτῶν δροσερότης καὶ ὑγίεια. Ἄλλοι δ' ἢ οὐδόλως ἢ πολὺ ἐλλιπῶς ἐκτελοῦσι τὴν ἐπιβληθεῖσαν ἐργασίαν, οὕτω δ' ἐθίζονται ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας εἰς τὴν παράλειψιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἀσυνειδησίαν. Τὸ δὲ ἡ ἐργασία ἐπιβαλλομένη ὡς ποινὴ συντελεῖ, ὕπως σχηματίσῃ ὁ μαθητῆς ἐσφαλμένην κρίσιν περὶ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς. Ἡ ἐργασία δηλ. πρέπει νὰ φαίνεται εἰς πάντα μαθητὴν εὐχάριστόν τι, εὐεργετικὸν καὶ σωτήριον. Ὅταν δ' ὅμως μεταχειρίζεται ταύτην ὁ διδάσκαλος ὡς μέσον πρὸς τιμωρίαν, παρουσιάζεται αὕτη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παιδὸς ὡς τι κακόν· καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δὲ θὰ θεωρῇ ταύτην ὁ παῖς κακόν, οὕτινος πάσῃ δυνάμει πρέπει ν' ἀπαλλαγῇ. Ἀντὶ εὐεργετήματος θεωρεῖ ταύτην δυστύχημα, καὶ ἡ ἐκ τῆς ἐργασίας χαρὰ καὶ εὐχαρίστητις καταπνίγεται διὰ τῶν συγχων ἐργασιῶν. ἅς ὡς ποινὰς ὀρίζομεν¹.

7. Πλὴν δ' ὅμως τῶν ἀρνητικῶν τούτων ποινῶν ἐλέγομεν, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ θετικαί, καθ' ἃς ὁ διδάσκαλος σκοπίμως ἐπιφέρει

¹ Ἡ ἐργασία ἐπιβαλλομένη ὡς ποινὴ, οὐχὶ πρὸς ἀντικατάστασιν ἐργασίας ἀμελῶς ἢ ἐλλιπῶς ἐκτελεσθείσης, ἀλλὰ δι' οἰανδήποτε ἀταξίαν ἢ παράπτωμα, εἶναι παντελῶς ἀπορριπτέα· τὸ νὰ ἀντιγράψῃ μαθητῆς τις 20—30, πολλάκις μάλιστα καὶ 100 φορές μίαν φράσιν π. χ. «εἰμι ζῶν», ἡ τόσας γραμμὰς τοσάκις ἐκ τοῦ κειμένου, δὲν ἐπιφέρει μὲν οὐδεμίαν διόρθωσιν εἰς τὸν μαθητὴν, συντελεῖ δὲ ν' ἀποβληκώσῃ τοῦτον. Ἰδίᾳ δ' ἀνοητότατον εἶναι νὰ ἐπιβάλῃ τις, ὡς ποινὴν, ἀντιγραφὴν ἐκ βιβλίων ἀξίων παντὸς σεβασμοῦ καὶ πάσης ἐκτιμήσεως, οἷον εἶναι τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον· δὲν ὑπάρχει ἀποτελεσματικώτερον μέσον, ἵνα καταστήσωμεν τὸ βιβλίον τοῦτο ἀντιπαθητικώτερον καὶ ἀπασισιώτερον πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν μαθητῶν, ἢ νὰ ἐπιβάλωμεν αὐτοῖς τιμωρίαν ἐκ τούτου. Τὴν κατὰ τοῦ τιμωροῦντος ἀντιπάθειαν μεταφέρουσιν οὗτοι καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ποινῆς, τὸ βιβλίον, βλασφημοῦσι κατ' αὐτοῦ, ὑβρίζουσι καὶ ἀπερχόμενοι τοῦ σχολείου οὐδ' ἐγγίζουσι πλέον αὐτό. Δὲν εἶναι λοιπὸν τοῦτο καταστροφὴ ἀμέσως τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, τοῦ τε ἀπωτέρου καὶ τοῦ ἐγγυτέρου; Καὶ ἀφοῦ τότε ἄλλα ἀπαγορεύονται διὰ νομοθετικῶν μέτρων, διατί νὰ μὴ ἀπαγορεύηται καὶ τοῦτο βῆτω καὶ αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ νόμου; (Σ. Μ.)

εἰς τὸν μαθητὴν κακὸν τι. Ἡ συχνοτάτη τῶν ποινῶν τούτων εἶναι ἡ μομφὴ ἢ ἡ ἐπίπληξις. Καὶ ἐνίοτε μὲν μεταχειρίζεται ταύτην ὁ διδάσκαλος μόνην, ἐνίοτε δ' ἐν συνδυασμῷ πρὸς τινα τῶν ἀνωτέρω ῥηθεισῶν ποινῶν. Ἐν τῇ μομφῇ δ' ὅμως ἡ ἐπίπληξις πρέπει ν' ἀποφεύγῃ ὅσον δύναται ἀπρεπεῖς ἢ προσβλητικὰς ἐκφράσεις· ἡκιστα δὲ πάντων ἐπιτρέπεται νὰ περικασμῇ τοὺς μαθητὰς δι' ὀνομάτων ἐκ τοῦ βασιλείου τῶν ζώων εἰλημμένων. Τοῦτο πράττων φαίνεται εἰς τοὺς παῖδας ἀμόρφωτος, σκληρὸς καὶ ἀγροῖκος· οἱ μαθηταὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀποβάλλουσι πᾶσαν πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησιν καὶ αὐτοὶ δὲ κατ' ὀλίγον ἐθίζουσιν εἰς τὸ ἀκαλαίσθητον καὶ ἀγροῖκον ἐν τῷ λόγῳ. Μετὰ τῆς αὐτῆς προσοχῆς, ἃς ἀποφεύγῃ ὁ διδάσκαλος, ἐπιπλήττων, τὴν εἰρωνείαν, τὸ σκῶμμα καὶ τὸν χλευασμὸν. Ἡ ἐπίπληξις οὐδὲν ἄλλο πρέπει νὰ περιέχῃ ἢ τὴν σοβαρὰν τοῦ παιδαγωγοῦ ἀπαρέσκεיא. Εἰρωνεία καὶ χλεύη λυποῦσι καὶ προσβάλλουσι τὸν τρόφιμον καὶ δεικνύουσιν αὐτῷ, ὅτι ὁ διδάσκαλος δὲν τὸν ἀγαπᾷ, ἀλλὰ μᾶλλον δυσμενῶς διάκειται πρὸς αὐτόν. Τὴν ἐπίπληξιν δὲ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμνωμεν πάντοτε διὰ λέξεων. Ἀποδοκιμαστικὸν βλέμμα¹ ἢ χειρονομία ἔχει πολλάκις τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, ὅπερ καὶ ἡ διὰ λέξεων ἐπίπληξις.

¹ Διὰ κλασικῶν λέξεων περιγράφει τὴν ἐπίδρασιν, ἣν δύναται ν' ἀσκήσῃ τὸ βλέμμα τοῦ διδασκάλου εἰς τοὺς μαθητὰς ὁ Matthias, ἐνθ. ἀν. σελ. 178 : «Πολὺ ἐπιφανῆ καὶ ἀξίαν σεβασμοῦ θέσιν κατέχει μεταξὺ τῶν ποινῶν ἡ βοῇ ποινῇ ἢ βοῇ ἐπίπληξις, ἥτις ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ βλέμματος· ἡ καταλλήλων κινήσεων. Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἰσχυράν δύναμιν. Ὅρθως καὶ δικαίως ὑπομιμνήσκουσιν οἱ τινες, ὅτι ὁ ἀνθρώπος διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καταδραμάζει τὰ ἄγρια θηρία· πόσον εὐκόλως ἄρα θὰ ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ πάσας τὰς κινήσεις καὶ διεστραμμένους ὁρμάς καὶ κλίσεις τῆς νέας τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς ; «Ὅταν βλέπῃ τὸ ὀφθαλμὸς, φλέγεται ἡ καρδία», ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ πρῶτιστον ῥητόν, ὅπερ θὰ ἠκολούθει ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ ἐπιβολῇ τῆς ποινῆς. Τὸν ἐν μετεωρίᾳ εὐρίσκόμενον καὶ παίζοντα μαθητὴν δύναται τις ν' ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν προσοχὴν δι' αὐστηροῦ, ἐρευνητικοῦ καὶ τιμωροῦ βλέμματος. Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Κυρίου συνετέλεσεν, ὅπως ὁ Πέτρος ἐξέλθῃ καὶ κλαύσῃ πικρῶς· αἱ ἀπλαῖ λέξεις «καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ, καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς», περιέχουσι μεγάλην σοφίαν καὶ βαθεῖαν γνῶσιν περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ τε τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν παιδῶν. Ἐπιτῆδαιος ὀφθαλμὸς δύναται νὰ διευθύνῃ οὐχὶ μόνον ἓνα μαθητὴν, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τά-

Καὶ αἱ σωματικαὶ δὲ ποιναὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰς θετικὰς ποινάς, διότι καὶ διὰ τούτων ἐπιφέρομεν κακόν τι εἰς τὸν τρόφιμον. Ἐγείρονται δ' ὅμως πολλαὶ ἀμφιβολίαι κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν. Πρῶτον μὲν κατὰ ταύτας εὐκόλως περιπίπτουσιν εἰς ἀψιθυμίαν καὶ ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ μαθητής. Ὁ διδάσκαλος μάλιστα εὐρίσκεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν ἀψιθυμίᾳ ἤδη καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ἐπιβάλλει τὸ παιδονομικὸν τοῦτο μέτρον. Κυτυπᾷ λοιπὸν διὰ τοῦτο τὸν παῖδα ἰσχυρότερον τοῦ δέοντος καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιφέρῃ βλάβην εἰς τὴν ὑγίειαν αὐτοῦ, ὥπως πολλάκις συμβαίνει· ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει διδάσκαλος δέρων φαίνεται τοῖς μαθηταῖς ἀγροῖκος καὶ ἄδικος. Καὶ ἐὰν κατορθοῖ ὁ διδάσκαλος νὰ διατηρήσῃ ψυχραιμίαν καὶ πρὸ τῆς ποινῆς καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς καὶ νὰ εὕρῃ τὸ προσῆκον μέτρον, ὁ μαθητὴς ταράσσεται, περιπίπτει εἰς ἀψιθυμίαν καὶ ἀδυνατεῖ νὰ κρίνῃ ὀρθῶς καὶ δικαίως τὴν ποινήν. Μέμφεται λοιπὸν τὸν διδάσκαλον, ὡς ἄδικον, διὰ τοῦτο δὲ καὶ μισεῖ αὐτὸν καὶ ἐν πάσῃ δοθείσῃ εὐκαιρίᾳ ἐναντιοῦται πρὸς αὐτόν.

Εἰς τὰς σκέψεις ταύτας καὶ τὰς ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ὀρθοῦ καὶ δικαίου τοῦ εἶδους τούτου τῆς ποινῆς προστίθεται καὶ ἕτερον. Ὅταν ἀρχίσῃ ὁ διδάσκαλος νὰ τιμωρῇ τοὺς μαθητὰς σωματικῶς, εὐκόλως γίγνεται τοῦτο εἰς αὐτὸν ἔθος, διότι ἡ ποινὴ αὕτη πολὺ προσελκύει ¹ διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς τε ἐπιβολῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως οὕτως, ὥστε ταχέως ὁ διδάσκαλος εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν καὶ διὰ τὴν

ξιν. Ὅταν, διαρκούσης τῆς διδασκαλίας, παρατηρῇται ἔλλειψις προσοχῆς καὶ ἡσυχίας, ἃς διακόψῃ ὁ διδάσκαλος τὸ μάθημα καὶ ἃς παρατηρήσῃ τὴν ὅλην τάξιν μετ' ἡρεμίας, δυνάμει καὶ ἰσχυρᾶς βουλήσεως. Ἡ αἰφνιδία ἡσυχία καὶ τὸ σταθερὸν τοῦ διδασκάλου βλέμμα θὰ ἐπιφέρῃ διὰ μιᾶς τὴν βαθυτάτην ἡσυχίαν καὶ τὸν ὑπάτον τῆς προσοχῆς βαθμὸν. Εἰς τὴν βωβὴν τοῦ διδασκάλου ἐνέργειαν καὶ δρᾶσιν ἀνέχουσι καὶ αἱ ὀρθαὶ καὶ κατάλληλοι χειρονομίαι. Ἐλαφρά τις τῆς χειρὸς ἢ τῆς κεφαλῆς κίνησις, ἀπλῆ τις κατάλληλος ψαῦσις τοῦ παιδὸς δύναται νὰ ἐπιφέρῃ σπουδαῖον πλειστάκις ἀποτέλεσμα. Νεαροὶ δ' ὅμως καὶ πρωτόπειροι διδάσκαλοι περιπίπτουσι πολλάκις εἰς τὸ σφάλμα νὰ μὴ χρησιμοποιοῦσιν ἐπαρκῶς τὰ σιωπηλὰ ταῦτα τῆς ποινῆς μέσα, καὶ δὲν ζητοῦσι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐν τῇ σιωπηλῇ τῶν μαθητῶν κυβερνήσει». (Σ. Μ.)

¹ Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ ποιητοῦ ἐν π. 294 «ἐφέλκεται ἄνδρα σίδηρος». (Σ. Μ.)

ἐλαχίστην μάλιστα ἀταξίαν ἐπιβάλλει τὴν σωματικὴν ποινὴν. Ὅσῳ περισσώτερά δ' ὅμως χρήσις τῆς ποινῆς ταύτης γίνεται, τοσοῦτω χείρων καθίσταται καὶ ἡ ἐν τῷ σχολείῳ πειθαρχία, διότι οἱ μαθηταὶ μισοῦσιν αἰετὶ περισσώτερον τὸν διδάσκαλον ἀντὶ τῆς ἀγαπῶσιν αὐτὸν καὶ ζητοῦσι διὰ πάσης δυνατῆς ἀταξίας καὶ ἐνοχλήσεως νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτόν.

Ἔνεκα τῶν λόγων τούτων ἔπρεπε τελείως νὰ καταργηθῶσιν αἱ σωματικαὶ ποιναί. Ὅταν δ' ὅμως ὁ διδάσκαλος συναντήσῃ πείσμονα κακοβουλίαν, καὶ νομίζῃ, ὅτι ἄνευ τοῦ μέσου τούτου δὲν δύναται νὰ ἔχῃ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα, ὡς χρησιμοποιῇ ταύτας, ὡς προσέχῃ δ' ὅμως νὰ μὴ κτυπᾷ εἰς μέρη τοῦ σώματος, ὅπουθεν δύναται νὰ ἐπέλθῃ βλάβη τις, π. χ. εἰς τὴν κεφαλὴν, τὰ νῶτα, τὰς χεῖρας. Ἄλλως εἶναι δυνατόν νὰ καταστήσῃ καὶ τοὺς παῖδας καὶ αὐτὸν δυστυχῇ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου¹.

¹ Σφοδρότατος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν σωματικῶν ποινῶν καὶ ὁ αἰδίδμος Κοραῆς, ὅστις, ἐν σελ. 130 τῆς Συλλογῆς τῶν προλεγομένων λέγει: Πρώτη διόρθωσις τῶν σχολείων, ἡ ἀναγκαιότερα ἀπὸ ὅλας, εἶναι ἡ κατάργησις τῆς τυραννικῆς συνηθείας τοῦ ξυλοκοπήματος. Ὅστις διδάσκει μὲ τὸ ξύλον εἰς τὰς χεῖρας, ἐκεῖνος νὰ πέμπηται πάραυτα νὰ βόσκη χοίρους ἢ γαδάρους καὶ ὄχι: νὰ συγχωρῇται νὰ διδάσκῃ λογικὰ πλάσματα. Μηγαρί δὲν εἶναι ἄλλα μέσα λογικῶν ὥφων ἀξιώτερα καὶ νὰ κινήσωσι τοὺς νέους εἰς τὴν ἀγαπὴν τῆς παιδείας ἱκανώτερα παρὰ τὸν ξυλοκοπισμὸν; ἢ μόνον τῶν ταλαιπώρων ἐλληνοπαίδων αἱ ψυχαὶ ἀπεθηρεώθησαν τόσον, ὥστε νὰ ἔχῃ χρεῖαν μάστιγος, ὅστις θέλει νὰ τὰς ἡμερώσῃ; ἀλλὰ, καὶ ἂν ἦσαν τοιαῦται, ἡ μάστιξ ἄλλο νὰ κάμῃ δὲν δύναται πληρὴν ἀπὸ λεοντάδῃ καὶ γενναῖα νὰ τὰ μεταβάλλῃ εἰς ὑπόουλα καὶ κακοθηέστατα θηρία. Ἡ παιδεία τῶν νέων δὲν εἶναι ἔργον πλινθουργίας, οὐδὲ οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ μεταβάλλωνται εἰς ἐργοδιώκτας μαστιγοφόρους παρομοίους τῶν ἐργοδιωκτῶν τῶν Φαραῶ. Τούναντίον εἶναι ἔργον ἡμερώσεως, χρηστοθηέας καὶ ἀρετῆς, τὴν ὑποῖαν πῶς δύναται νὰ παραδώσῃ εἰς τὰς νεαρὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, ἐὰν δίδωσιν εἰς αὐτοὺς καθημερινὰ παραδείγματα τοῦ ἀγριωτάτου πάθους τῆς ὀργῆς. Αἱ ψυχαὶ τῶν νέων εἶναι φυσικὰ συνεριστικά καὶ φιλότιμοι καὶ σπανίως, ὅταν ἡ παράδοσις τῶν μαθημάτων γίνηται μὲ μέθοδον, εὐρίσκεται τις ἀναμεταξὺ αὐτῶν τόσον πέτρινος, ὅστις ἀκούων τῶν συμμαθητῶν αὐτοῦ τὰ ἐγκώμια, δὲν ἤθελε πάθει τὴν ἀγρυπνίαν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀνακράζοντος «οὐκ ἔξ με καθεῦδεν τὸ τοῦ Μιλτιάδου τρόπαιον». Διὰ τὴν λοιπὴν καταφρονοῦντες τὸ θαυμάσιον τοῦτο μέσον νὰ κινῶμεν μὲ ὠφέλειαν τὰς ψυχὰς τῶν, μεταχειριζόμεθα τῶν τυράννων τὴν μάστιγαν, ἡ ὁποία τὰς ταραττεῖ καὶ

8. Τὰ τέσσαρα παιδονομικά μέτρα, περί ὧν τελευταῖον ἐγένετο λόγος, ἡ ἐποπτεία, ἡ διαταγή, ἡ ἀπειλή καὶ ἡ ποινὴ σκοποῦσι νὰ ἐξασκήσωσι πίεσιν τινὰ ἐπὶ τὸν τρόφιμον, ὥπως οὕτω κωλύσωσιν αὐτὸν ἐνοχλητικὰς ἐπιθυμίας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὀνομάζομεν ταῦτα κωλυτικά ἢ καταπιεστικά παιδονομικά μέτρα.

Εἶναι δὲ σπουδαῖον κατὰ τινὰ σειρὰν θὰ μεταχειριζώμεθα ταῦτα. Ἡ ἐποπτεία οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νὰ λείπῃ. Προκειμένου ἄρα περὶ ἐποπτείας δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς. Τούνοχτίον δ' ὅμως διαταγή, ἀπειλή καὶ ποινὴ ὀφείλουσι πάντοτε τοιαύτην σειρὰν ν' ἀκολουθῶσιν, ὥστε νὰ δοκιμάζωμεν πρότερον ἐπιεικέστερον μέτρον, καὶ ὅταν ἴδωμεν, ὅτι τοῦτο ἀποτυγχάνει, ἀλλὰ τότε μόνον, νὰ καταφεύγωμεν εἰς ἄλλο. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν ἐφαρμόζωμεν τὰ μέτρα ταῦτα κατὰ τὴν σειρὰν, καθ' ἣν ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν αὐτά. Ἐν πάσῃ λοιπὸν περιπτώσει θὰ ἐκδίδωμεν πρῶτον διαταγὴν, μετὰ δὲ ταῦτα, ἐὰν τὸ παράπτωμα ἐπακολουθῇ μετὰ μακρότερον χρόνον, ὑπομνησκόμεν τὴν διαταγὴν ταύτην, εἴτα ἀπειλοῦμεν καὶ τέλος τιμωροῦμεν. Θὰ ἦτο μέγα σφάλμα νὰ ἐφαρμόσωμεν αὐστηρότερον κωλυτικὸν μέτρον π. χ. τὴν ποινὴν, πρὶν ἢ δοκιμάσωμεν ἐπιεικέστερον π. χ. τὴν διαταγὴν καὶ τὴν ἀπειλήν, διότι οὕτω θὰ περιηρχώμεθα εὐκόλως εἰς θέσιν, ὥστε ἐν ἐπιμόνοις τισὶ περιπτώσεσι νὰ μὴ ἔχωμεν νὰ ἐπιβάλλωμεν ἀνωτέραν ποινὴν. Οἱ μαθηταὶ θὰ ἐξελάβανον ἡμᾶς οὕτως ὡς κατανικηθέντας καὶ οὐ-

τάς ἀγριαίνει μὲ ἀνεκδιήγητον βλάβην». Ἀφορμὴν δὲ λαμβάνων ἐκ τῆς ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Χρυσολοῦ ἀρήσεως «ὃ μὴ δαρεῖς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται» καὶ κρίνων ταύτην λέγει: «Γνώμη ἀληθής, ἀν' ὃ λόγος ἦτο περὶ ὄνων, ψευδестаτή δέ, ἀν' ὃ παιδεύμενος εἶναι ἄνθρωπος, παρεκτός τότε μόνον ἴσως, ὅταν παιδεύηται ἀπὸ ἀπαιδεύτου διδάσκαλου, ἐὰν καὶ τότε παρὰ τὸν μαθητὴν ἀξιώτερος μαστιγώσεως δὲν ἦτο αὐτός ὁ διδάσκαλος». Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κοραΐς θὰ ἔπρεπε δ' ὅμως τόμον ὅλον νὰ γράψωμεν, ἐὰν θὰ ἠθέλομεν νὰ πραγματευθῶμεν λεπτομερῶς τὸ ζήτημα ἐξετάζοντες τὰς περὶ τοῦτου γνώμας ἀρχαίων καὶ νεωτέρων παιδαγωγικῶν καὶ τὰ ὀριζόμενα ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν διαφόρων ἐθνῶν. Διὰ τοῦτο περιοριζόμεθα δηλοῦντες, ὅτι ἐμμένομεν τοῖς ἐν τῷ κειμένῳ λεγομένοις, καὶ ὅτι φρονοῦμεν, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο διαρκῶς μεταξὺ τῶν παιδαγωγικῶν θὰ ὑφίσταται, διότι οὐχὶ μόνον παρ' ἐκάστῳ ἔθνεϊ ἄλλα πρέπει νὰ ἰσχύωσι διὰ πολλοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ παρ' ἐκάστῳ ἄτομῳ ἄλλη φύσις ὑπάρχει ἰδίῳ πρὸς διαπαιδαγώγησιν χρῆζουσα μέτρων. (Σ. Μ.)

δαμῶς θὰ ὑπῆκουον πλέον. Διὰ τοῦτο, ἄς μὴ ἀπειλῇ τις πρὶν ἢ διατάξῃ καὶ ἄς μὴ τιμωρῇ πρὶν ἢ ἀπειλήσῃ. Καὶ τιμωρῶν δ' ἄς μὴ καταφεύγῃ ἀμέσως εἰς τὸ ἀνώτατον μέτρον καὶ τὸ αὐστηρότατον εἶδος τῆς ποινῆς, ἀλλ' ἄς ἄρχηται ἀπὸ μικροτέρων ποινῶν, ὅταν δὲ παρουσιασθῇ ἀνάγκη, ἄς προβαίνειν βαθμηδὸν εἰς μεγαλυτέρας καὶ αὐστηρατέρας.

III. Ἐγκυσιτικὰ μέτρα.

1. Τὸ κῦρος τοῦ Διδασκάλου.

1. Συχνῇ τῶν καταπιστικῶν μέτρων χοῆσις δύναται νὰ βλάβῃ εὐκόλως τὸν διδάσκαλον. Οἱ μαθηταὶ δηλαδὴ ὑποτάσσονται καὶ ὑπακούουσι μόνον ἐφ' ὅσον ἰσχύουσι τὰ παιδονομικὰ ταῦτα μέτρα· χρησιμοποιοῦσι δ' ὅμως πᾶσαν στιγμὴν, καθ' ἣν πιστεύουσιν, ὅτι δὲν ἐπιτηροῦνται, ὥπως ἱκανοποιήσωσιν ὀρμητικώτερον τὰς ἀναρμόστους ἐπιθυμίας, ὑφ' ὧν κατέχονται. Πλὴν δὲ τούτου ἐπανειλημμέναι διαταγαί, ἀπειλαὶ καὶ ποιναὶ ἔχουσι τὸ κακὸν ἐπακολούθημα, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἀποβάλλουσι τὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον συμπάθειαν καὶ ἀνθίστανται πρὸς αὐτὸν καὶ ἐνοχλήσεις παρέχουσιν ἀπλῶς καὶ μόνον, ὥπως στενοχωρήσωσι καὶ λυπήσωσιν αὐτόν. Εὐτυχῶς δ' ὅμως ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα παιδονομικὰ μέτρα, ἅτινα δρῶσι πολὺ ἀποτελεσματικώτερον τῶν καταπιστικῶν.

2. Τοιοῦτον μέτρον ἀποτελεῖ τὸ κῦρος τοῦ διδασκάλου. Λέγομεν περὶ ἐνὸς διδασκάλου, ὅτι ἔχει κῦρος, ὅταν οἱ μαθηταὶ ὑποτάσσονται τελείως εἰς αὐτόν, διότι ἐκτιμῶσι, σέβονται αὐτόν. Ὁ διδάσκαλος ἄρα ὀφείλει, ἐὰν θέλῃ νὰ φθάσῃ εἰς καλὰ ἀποτελέσματα, ὥς πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολείῳ τάξιν, νὰ κτήσῃται τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν μαθητῶν. Πρὸς τοῦτο δ' ἔχει πρῶτιστα ἀνάγκην ἐμβριθῶν γνώσεων καὶ τελείου δύνασθαι. Ὅταν οἱ μαθηταὶ συλλαμβάνωσι τὸν διδάσκαλον σφαλλόμενον ἀνὰ πᾶν βῆμα, ὅταν βλέπωσιν, ὅτι τὰ διδασκόμενα πράγματα ἐν γένει ἐσφαλμένως διδάσκει, δὲν δύνανται νὰ ἐκτιμήσωσιν αὐτόν. Μόνον ἐκεῖνος ὁ διδάσκαλος ἐκβιάζει τὸν σεβασμὸν αὐτῶν, περὶ οὗ πείθονται ἀπὸ μαθήματος εἰς μάθημα, ὅτι εἶναι ἀντάξιός τοῦ ἔργου, ὑπερ ἀνέθηκάν εἰς αὐτόν ἢ κοινωνίαν καὶ ἡ πατρίς. Οὐχ ἥττον σπουδαῖον διὰ τὸν διδάσκαλον εἶναι νὰ

ἔχῃ μεγάλην ἰσχὺν βουλήσεως. Διδάσκαλος ἀσθενοῦς βουλήσεως ἄγεται καὶ φέρεται ὑπὸ τῶν ἐκαστοτε ψυχικῶν διαθέσεων καὶ ὀρέξεων αὐτοῦ, ἐνῶ ὀφείλει νὰ ἔπῃται πάντοτε ὠρισμέναις ἀρχαῖς καὶ ὠρισμένοις ἀξιώμασι. Σήμερον π. χ. ἐπιτρέπει τὰ πάντα εἰς τοὺς μαθητάς. Αὐριοῦν δ' ὅμως φαίνεται ὡς κρινόμενος καὶ κατὰ τὴν ἐλαχίστην ἀταξίαν, ἀπροσεξίαν καὶ ἀμέλειαν τῶν μαθητῶν. Ἀπειλεῖ καὶ ἐπιβάλλει μάλιστα ὑπερμέτρους ποινάς, ἀμέσως δ' ὅμως μετὰ τινα χρόνον ἀνακαλεῖ ταύτας. Καὶ ὁ διδάσκαλος οὗτος θ' ἀποβῇ ἐντὸς βραχέος χρόνου ὁ περιγελῶς τῶν μαθητῶν, ὥπως καὶ ὁ ὀλίγα εἰδὼς καὶ δυνάμενος. Τοῦναντίον δ' ὅμως καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ δὲν ἀρνοῦνται σεβασμὸν εἰς τὸν ἀκόλουθον εἰς ἑαυτὸν διδάσκαλον, τὸν ὑπομονητικὸν καὶ τὸν ἐγκρατῆ ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο ἔστω ὁ διδάσκαλος ἀμειλικτος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν καὶ ἀπειλῶν, ὥς ἐκδίδει, καὶ τῶν ποινῶν, ὥς ἐπιβάλλει. Πρὸς δ' ὥς μὴ ταράττεται, ἀλλ' ὥς μένῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πρέποντος, οὐδ' ὅταν συναντᾷ καὶ τὴν μεγίστην κακοήθειαν καὶ τὴν χειρίστην ἀμέλειαν. Καὶ ἐάν ποτε δὲ περιπέσῃ εἰς ἀψιθυμίαν, ὥς προσπαθῇ πάσῃ δυνάμει νὰ καταστείλῃ ταύτην. Ἄς μὴ ζητῇ νὰ καταπαύσῃ τὸν ἐρεθισμόν, ὅφ' οὗ κατελήφθη, διὰ φωνῶν, ἐπιπλήξεων καὶ ῥαβδισμῶν, ἀλλ' ὥς προσπαθῇ πρὸς τὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν, μετὰ δὲ τοῦτο ὥς ἐπιβάλλῃ μετὰ τόνου ἀξιοπρεποῦς τὰς ποινάς, ὥς νομίζει τυχὸν ἀναγκαίως. Ἄς ἀποφεύγῃ περαιτέρω νὰ θέλῃ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐν τῇ τάξει ταραχὴν δι' ἰσχυρῶν φωνῶν, κραυγῶν καὶ κυπημάτων. Ἐὰν ἀντὶ τοῦτου ὁμιλῇ χθαμαλωτέρᾳ τῇ φωνῇ ἢ συνήθως, ἐπιτυγχάνει εὐκολώτερον ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν καὶ ἡσυχίαν.

3. Κατὰ ταῦτα ὁ διδάσκαλος κατορθοῖ ν' ἀποκτήσῃ παρὰ τοῖς μαθηταῖς σεβασμὸν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ κύρος διὰ τῶν ἐμβριθῶν καὶ ἐκτενῶν γνώσεων καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς βουλήσεως, ἰδιαιτάτα δὲ διὰ τῆς ἀκολουθίας πρὸς ἑαυτόν, τῆς ὑπομονῆς καὶ τοῦ ἀρχεῖν ἑαυτοῦ. Ὅταν δ' ἅπαξ κατανοήσωσιν οἱ μαθηταὶ τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν τοῦ διδασκάλου, δὲν βλάπτει τὸ κύρος αὐτοῦ, ἐάν ποτε κατ' ἐξαιρέσιν περιπέσῃ εἰς σφάλμα τι κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἢ ἐὰν ποιήσῃται ἐσφαλμένην χρῆσιν τῶν παιδονομικῶν μέτρων. Εἶναι βεβαίως δυνατὸν καὶ ὁ ἀριστος καὶ ἀρτιώτατα μεμορφωμένος διδάσκαλος νὰ εἴπῃ ποτέ, ὅτι δὲν γνωρίζει τοῦτο, περὶ οὗ ἐρωτᾶται, ἢ νὰ

ἐξελέγξωσιν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ σφαλλόμενον περὶ τι. Πάντως δ' ὅμως πρέπει ταῦτα, ἐὰν θέλῃ ὁ διδάσκαλος νὰ μὴ ἐπιδράσωσιν ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὸ ἤδη κτηθέν κύρος, νὰ εἶναι μόνον ἐξαιρέσεις. Πλὴν δὲ τούτου πρέπει ὁ διδάσκαλος καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ δείξῃ τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν του τὸ μὲν ἀνομολογῶν τὴν πλάνην καὶ μὴ ζητῶν νὰ περικαλύψῃ ταύτην, τὸ δ' ἐπιμελῶς διορθῶν τὸ σφάλμα του, δεικνύων μεγάλην ἐπιθυμίαν καὶ καταβάλλων μεγάλην προσπάθειαν, ὥπως τελειοποιήσῃ τὰς ἐν τινι σημείῳ ἑλλειψεις γνώσεως αὐτοῦ.

4. Ἐκαστος δ' ὅμως διδάσκαλος ὀφείλει πρῶτιστα καὶ μάλιστα νὰ φροντίσῃ, ὥπως ἀποκτήσῃ τ' ἀνωτέρω ῥηθέντα ἐρείσματα τοῦ κύρους, τὰς ἐμβριθεῖς γνώσεις καὶ τὴν ἰσχυρὰν βούλησιν. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ κατορθώσῃ τὸ μὲν διὰ σοβαρᾶς καὶ ἐπιμεμημένης ἐργασίας, τὸ δὲ δι' εὐσυνειδήτου ἀγωγῆς ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον, ὥπως ὁ ὑποσηφίος διὰ τὸ διδασκαλικὸν ἔργον ἐργάζεται ἀδιαλείπτως καὶ εὐσυνειδητότατα πρὸς τελειότεραν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν· ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ ἄριστος μαθητὴς κατὰ τὴν ἐκ τοῦ διδασκαλείου ἀποφοίτησιν ἑλλειπεῖς μόνον κέκτηται γνώσεις, ὀφείλει καὶ ὡς διδάσκαλος κατόπιν νὰ φροντίζῃ κατὰ δύναμιν περὶ τῆς περαιτέρω μορφώσεως αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἄς μελετᾷ ἐπιμελῶς ὁ διδάσκαλος ἐπιστημονικὰ καὶ εἰδικώτερον παιδαγωγικὰ βιβλία καὶ περιοδικά, ἃς ἐπισκέπτεται τακτικῶς διδασκαλικά συνέδρια καὶ ἐπιστημονικὰς διαλέξεις, ἃς ἐπιζητῇ συγχρὴν ἀναστροφὴν μετ' ἄλλων λογίων, παρ' ὧν δύναται τι νὰ διδαχθῇ κ.λ. κ.λ. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον θὰ γίνωνται κατ' ὀλίγον αἱ γνώσεις αὐτοῦ καὶ ἐκτενέστεραι καὶ ἐμβριθέστεραι καὶ θὰ ἐκβιάζῃ αἱ περισσότεραι τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν μαθητῶν. Ἐὰν τοῦναντίον ῥαθυμῇ οὐχὶ μόνον μένει στάσιμος ἐπιστημονικῶς, ἀλλὰ καὶ λησμονεῖ τὰς ὀλίγας γνώσεις, δι' ὧν ἐπρόαικισεν αὐτὸν τὸ διδασκαλεῖον. Οὕτω δ' ἀποβαίνει ἀδύνατον εἰς αὐτὸν ν' ἀποκτήσῃ τὸ ἀναγκαῖον κύρος. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Κυβερνητικῆς καθίσταται εἰς αὐτὸν πολλῶν δυσχερεστέρα ἢ εἰς ἄλλον, ὅστις διαρκῶς φροντίζει περὶ τῆς περαιτέρω μορφώσεως αὐτοῦ.

5. Μετὰ τῆς αὐτῆς δ' εὐσυνειδησίας, μεθ' ἧς ἐργάζεται πρὸς ἐπέκτασιν καὶ ἐμβάθυνσιν τῶν γνώσεων, πρέπει νὰ ἐργάζεται καὶ

πρὸς τελειοποίησιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Ὡς συνειθίσῃ λοιπὸν εἰς αὐστηρὰν ἀκρίβειαν καὶ τάξιν ἐν πάσαις ταῖς ἐργασίαις, ἐν τῇ κατ' οἶκον παρασκευῇ, τῇ φροντίδι περὶ ἐγκαίρου ἐτοιμασίας τοῦ ἀναγκαίου δι' ἕκαστον μάθημα ἐποπτικοῦ ὕλικου, ταῖς διορθώσεσι, τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἐνάρξει καὶ τῇ ἀποπερατώσει τοῦ μαθήματος, περαιτέρω ἐν τῇ εὐσυνειδήτῳ χρήσει καὶ ἐφαρμογῇ τῶν παιδονομικῶν μέτρων, ἐν τῇ ὑπομονῇ, τῷ ἄρχειν ἑαυτοῦ κ.λ. κ.λ. Ἐὰν δ' ἀνθίστανται εἰς τοῦτο αἱ ὀρέξεις καὶ κλίσεις αὐτοῦ, ἃς ἀγωνίζεται κατ' αὐτῶν δραστηρίως καὶ ἃς μὴ πείθεται ταύταις, ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ κρείττονι ἡθικῇ γνῶσει. Ἐὰν δ' ἐπιμένῃ πάντοτε εἰς τοῦτο, κατορθοῦν ἂν ἐνισχύῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν· οὕτως ἐμπνέει ἀεὶ μείζονα σεβασμὸν πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ εὐκολύνεται πολὺ ἐν τῇ Κυβερνητικῇ.

2. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν διδάσκαλον.

1. Ἐτερον παιδονομικὸν μέτρον ἔγκειται ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ ἀφοσιώσει τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν διδάσκαλον. Ἐὰν ὅλῳ ᾖ τὸ μαθητὴς ἀγαπᾷ τὸν διδάσκαλον, ἀποφεύγει ἐνοχλήσεις καὶ μόνον διὰ τοῦτο, ὅπως μὴ λυπήσῃ αὐτόν. Πρὸς δ' ἐπιθυμεῖ διὰ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἀγάπην τοῦ διδασκάλου, ἢ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἤδη κτηθεῖσαν. Ἐὰν δέ ποτε ἐννοήσῃ, ὅτι ἕνεκά τινος, οἰουδήποτε σφάλματος διαταράχθῃ ἢ μετὰ τοῦ διδασκάλου φιλικὴ σχέσις αὐτοῦ, προσπαθεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ ταύτην εἰς τὴν προτέραν κατὰστασιν διὰ παραδειγματικῆς διαγωγῆς.

2. Διὰ ταῦτα πάντα ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ φροντίζῃ ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἀγάπην τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν. Ὁ κύριος δὲ τούτου ὅρος καὶ ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἶναι νὰ διαφέρηται καὶ αὐτὸς διὰ τοὺς παῖδας καὶ ἀγαπᾷ αὐτούς, πρὸς δὲ νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ ἐμβάλλῃ τὴν πεποίθησιν ταύτην εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παρέρχηται πρὸ αὐτῶν ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος. Πᾶς μαθητὴς πρέπει νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι κατέχει ἤδη θέσιν ἐν τῷ νῷ καὶ τῇ καρδίᾳ τοῦ διδασκάλου. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ὁ διδάσκαλος, ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον, νὰ μάθῃ οὐχὶ μόνον τὰ ἐπίθετα, ἀλλὰ καὶ τὰ κύρια τῶν μαθητῶν ὀνόματα καὶ νὰ προσαγορεύῃ τούτους διὰ τούτων.

Διότι, ἐὰν προσαγορεύῃ ἕκαστον οὐχὶ διὰ τοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ διὰ τοῦ σὺ ἢ ὁ ἄλλος, λείπει ἡ ὁρθὴ καὶ ἡ δέουσα προσωπικὴ σχέσις μεταξὺ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ. Ἄς μὴ παραλείπη δ' ὁ διδάσκαλος, δοθείσης καταλλήλου περιστάσεως, νὰ μεταχειρίζηται πρὸς τοὺς μαθητὰς εὐπροσήγορον καὶ φιλοφρονητικὸν τινα λόγον ἢ καὶ ἀστεϊόν τι. Ἐν γένει δὲ πρέπει ν' ἀναστρέφηται μετὰ τῶν παιδῶν καὶ μετὰ τὸ μάθημα καὶ νὰ μὴ κρατῇ ἑαυτὸν αὐστηρῶς μακρὰν αὐτῶν.

3. Ἡ ἀναστροφή δ' αὕτη λαμβάνει δύο μορφάς. Ἄλλοτε μὲν ἀναστρέφεται ὁ διδάσκαλος μετὰ τῶν μαθητῶν ἐν τῇ αὐλῇ ἢ τῷ κήπῳ τοῦ σχολείου, κατὰ τὰς ἐκδρομάς, τοὺς περιπάτους καὶ τὰ ταξίδια, ὡς ἐὰν οὗτοι ᾔσαν ἴσοι πρὸς αὐτόν· παίζει καὶ ἀστείζεται μετ' αὐτῶν καὶ συζητεῖ περὶ τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν ὑποθέσεων καὶ διαφερόντων. Κατέρχεται λοιπὸν εἰς τὴν τῶν μαθητῶν βαθμίδα, καὶ μετέχει τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτῶν.

Εὐνόητον δ' ὅμως εἶναι, ὅτι ἡ τοιαύτη φιλικὴ σχέσις μεταξὺ διδασκάλου καὶ μαθητῶν πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τὰ ἕρια αὐτῆς. Αἱ ἐρωτήσεις καὶ αἱ πληροφορίαι, ἃς ζητεῖ ὁ διδάσκαλος, δὲν πρέπει ν' ἀναφέρονται εἰς τὰς οἰκογενειακὰς τῶν μαθητῶν σχέσεις ἢ εἰς τὰ τῆς πόλεως σπερμολογήματα· δὲν ἐπιτρέπεται οὗτος νὰ φαίνηται εἰς τοὺς παῖδας, ὡς σφόδρα περίεργος ἢ σπερμολόγος τις, ἢ νὰ καθίσταται ἀνικρὸς εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς ἀναστροφῆς του· ἄλλως εὐκόλως πιστεύουσιν, ὅτι θηρεύει τὴν εὐνοίαν αὐτῶν. Ὅταν δ' ὅμως ἡ ἀναστροφή λαμβάνῃ τοιοῦτον χαρακτῆρα, καταστρέφεται ταχέως ὁ πρὸς τὸν διδάσκαλον σεβασμὸς, οὕτω δὲ καὶ τὸ κύρος αὐτοῦ.

Περαιτέρω δ' ἃς ἀποφεύγῃ ὁ διδάσκαλος ν' ἀναστρέφηται μετὰ τῶν μαθητῶν, ὡς φίλος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, πολλῶν δὲ περισσώτερον νὰ ποιήσῃται τὴν πρώτην ἐμφάνισίν του εἰς αὐτοὺς μετ' ἀστεϊσμῶν. Μόνον, ὅταν ἐμφανίζεται πρὸ τῶν μαθητῶν μετὰ τῆς δεούσης σοβαρότητος καὶ ἀξιοπρεπείας, ἔχει ἐλπίδας ν' ἀποκτήσῃ τὸν ἀναγκαῖον σεβασμὸν, ἀφοῦ δὲ κατορθώσῃ τοῦτο, τότε, ἀλλὰ μόνον τότε, δύναται καὶ ὡς φίλος ν' ἀναστρέφηται μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ ποτε ν' ἀστείζεται μετ' αὐτῶν. Ἐφ' ὅσον δ' ὅμως ὁ διδάσκαλος δὲν ἐπεβλήθη ἔτι, ἃς ἀποφεύγῃ τοὺς ἀστεϊσμοὺς προτιμότερον, διότι ἄλλως εὐκόλως ἐξέρχονται οἱ μαθηταὶ τῶν ὀρίων. Ὑπερβολικὴ δὲ παιδρότης καὶ εὐθυμία βλάπτει πολλάκις καὶ ὅταν ὁ διδάσκαλος

ἔχῃ ἀποκτήσῃ ἤδη τὸ ἀναγκαῖον κύρος. Διότι, ὅσον καὶ ἂν ἀγαπῶσι τὴν εὐθυμίαν οἱ μαθηταί, οὐδόλως ἐπιθυμοῦσι νὰ κατασπαθῶσιν ὅλον τὸν χρόνον εἰς ταύτην. Μᾶλλον θέλουσιν, ὅπως ἐν τῷ σχολεῖν ἄρχῃ ἡ σοβαρότης.

4. Ἡ δευτέρα τῆς ἀναστροφῆς μορφή ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ διδάσκαλος φέρει τοὺς μαθητάς εἰς θέσιν νὰ μετέχουσι τῶν σκέψεων καὶ τοῦ διαφέροντος αὐτοῦ. Τοῦτο βεβαίως εἶναι δυσκολώτερον, διότι ὁ πνευματικὸς τοῦ διδασκάλου ὀρίζων εἶναι ἐκτενέστερος ἢ ὁ τοῦ μαθητοῦ. Πάντως δ' ὅμως ὑπάρχει τρόπος νὰ πραγματοποιήσῃ τις καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο τῆς ἀναστροφῆς εἶδος. Ὁ διδάσκαλος συλλέγει π. χ. φυσικὰ ἀντικείμενα, π. χ. φυτά, ἔντομα, ὀρυκτὰ ἢ τρέφει χρυσαλλίδας. Ἄλλοτε ὁ διδάσκαλος ἐτοιμάζει διάφορα ὄργανα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Φυσικῆς. Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς περιπτώσεσι προσκαλεῖ τοὺς μεγαλύτερους τῶν μαθητῶν νὰ βοηθήσωσιν αὐτόν. Κατὰ τὰς βροχερὰς καὶ θυελλώδεις τοῦ χειμῶνος ἡμέρας, ὅποτε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παίζωσιν ἐν τῷ ὑπαίθρῳ, ἀναγιγνώσκει μετὰ τῶν μαθητῶν εὐχάριστόν τι βιβλίον. Οὕτω δὲ καὶ οἱ μαθηταί μετέχουσι τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ διδασκάλου. Κατὰ τὰς ἐκδρομὰς καὶ τὰ ταξίδια συζητεῖ μετ' αὐτῶν σπουδαῖα ζητήματα τῆς ἡμέρας π. χ. περὶ ἐκλογῶν, ἐθνοσυνελεύσεως, πολέμου, ὡς εἰκός, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἐννοῶσι τὰ πράγματα οἱ μαθηταί. Οὕτως ἀνυψοῖ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς μαθητάς δι' ἐλευθέρας ἀδιάστου διδασκαλίας.

Πάντα τὰ μέσα ταῦτα ἐμβάλλουσιν εἰς τὸν μαθητὴν τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ διδάσκαλος ζητεῖ νὰ προσελκύσῃ τὰς σκέψεις καὶ τὴν ἐργασίαν καὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ πνευματικὸν βίον. Συναισθάνεται ἄρα ἑαυτὸν ἀνυψούμενον καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὸν διδασκαλὸν προσεγγίζοντα, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὅταν ὁ διδάσκαλος κατέρχεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν μαθητῶν καὶ ἀναστρέφεται μετ' αὐτῶν, ὡς μεθ' ὁμοίων. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἀναγνωρίζουσι τὴν πλήρη ἀγάπης ἀφοσίωσιν τοῦ διδασκάλου πρὸς αὐτοὺς, τοῦτο δ' ἐξεγείρει κατ' ἀνάγκην στενὴν συμπάθειαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν διδάσκαλον. Διὰ τοῦτο εἶναι καλὸν νὰ περιέπῃ ὁ διδάσκαλος ἀμφοτέρω τῆς ἀναστροφῆς τὰ εἶδη.

5. Πρωτόπειροι δ' ὅμως διδάσκαλοι νομίζουσιν, ὅτι πρέπει ἀπὸ

τῆς πρώτης ἡμέρας ν' ἀποκτήσωσι τὴν ἀγάπην τῶν μαθητῶν. Διὰ τοῦτο δὲ φαίνονται πλήρεις ἀγάπης καὶ ἀγαθότητος καὶ ἄγουσι τοὺς μαθητὰς νὰ προσδοκῶσιν, ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει εὐμενέστατα θὰ προσφέρωνται πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦ μέσου δ' ὅμως τούτου ἀποβάλλουσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πᾶσαν ἐλπίδα περὶ ἀποκτήσεως τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν μαθητῶν. "Οστις θέλει ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἀγάπην τῶν παιδίων πρέπει νὰ γνωρίζῃ νὰ περιμένῃ. Ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαρκοῦς ἐντυπώσεως, ἣν ἀσκεῖ ὁ διδάσκαλος ἐπὶ τοὺς μαθητὰς. Πολλῷ μᾶλλον κατορθοῖ τις κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας νὰ προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς μαθητὰς διὰ τῆς σιγαλότητος καὶ τῆς ἐπιφυλάξεως ἢ διὰ τῆς ὑπερβολικῆς εὐπροσηγορίας.

6. Καὶ ἀργότερον δ' ἐπιζητοῦσι διδάσκαλοι τινες νὰ προσελκύσωσι τοὺς μαθητὰς πρὸς ἑαυτοὺς διὰ τούτου, ὅτι μεταχειρίζονται αὐτοὺς μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἐπιεικειᾶς. Ἐπιτρέπουσιν εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν μεγίστην ἐλευθερίαν ἐν τε τῷ σχολείῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ οὕτως, ὥστε μετὰ τῆς μεγίστης ἐλευθερίας οὗτοι διαλέγονται κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, φλυαροῦσι καὶ ἐνοχλοῦσιν ἀλλήλους. Καὶ ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν μαθητῶν φαίνονται πάντοτε ἡνυχρησμένοι. Εἴτε προσέχουσιν οἱ μαθηταὶ εἴτε παίζουσιν, εἴτε μελετῶσι κατ' οἶκον εἴτε ἀμελοῦσιν, οὐδέποτε ἐξέρχεται τοῦ στόματος αὐτῶν μομφή τις ἢ ἐπίπληξις. Μετὰ τῆς μεγίστης προθυμίας καὶ προσηνείας ἐξετάζεται ἅπαξ ἔτι τὸ μάθημα καὶ ἐρμηνεύεται, ὅταν, δικαιολογούμενοι δι' ἄγνοιάν τινα οἱ μαθηταί, λέγωσιν, ὅτι δὲν ἐνόησάν τι καλῶς. Ταιοῦτοι διδάσκαλοι ἀπολαύουσι ταχέως τῆς φήμης καλῶν διδασκάλων. Ἡ ἀγαθότης δ' ὅμως αὕτη εἶναι ἀπορριπτέα, διότι εἶναι σημεῖον μεγάλης ἀδυναμίας. Καὶ συντελεῖ μὲν ὄντως νὰ δεσμεύσῃ τοὺς μαθητὰς πρὸς τὸν διδάσκαλον, πάντως δ' ὅμως καταστρέφει τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησιν τῶν παιδίων. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ βλέπτει μᾶλλον τὴν Κυβερνητικὴν ἢ ὠφελεῖ αὐτήν, πρὸς δ' οὐδ' ἡ διδασκαλία εἶναι δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσῃ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον. Διὰ τοῦτο ἄς μεταχειρίζηται ὁ διδάσκαλος προτιμότερον ἄλλα μέσα, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν εἰς ἑαυτὸν ἀγάπην τῶν μαθητῶν καὶ ἄς προσπαθῇ παρὰ πᾶσαν τὴν εὐπροσηγορίαν καὶ ἐπιεικειαν νὰ μὴ ἀποβάλῃ τὴν ἀναγκαίαν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἀναγκαίαν σοβαρότητα.

3. Τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου.

1. "Εν τισι τῆς Κυβερνητικῆς κλάδοις ἔχει τέλος μεγίστην σπουδαιότητα τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου. Τὸ παράδειγμα ἐν γένει ἀποτελεῖ σπουδαίαν δύναμιν ἐν τῇ ἀγωγῇ, διότι οἱ παῖδες εὐκόλως παρακολουθοῦσιν ἐν τῷ πράττειν καὶ μὴ πράττειν αὐτῶν τὸ παράδειγμα τῶν παιδαγωγῶν. Τοῦτο δὲ πρέπει ν' ἀποδοθῇ πρῶτον μὲν εἰς τὴν ὁρμὴν πρὸς μίμησιν¹, ἣτις ὠθεῖ τὸν παῖδα νὰ πράττῃ ὅ,τι βλέπῃ ἄλλους, καὶ μάλιστα πρεσβυτέρους καὶ πολὺ ὑπ' αὐτοῦ τιμωμένους, πράττοντας. Πρὸς δὲ τὸ παράδειγμα διακρίνεται διὰ τὴν μεγάλην ἐποπτικότητα ἢ ἐνάργειαν. Τὰς πράξεις καὶ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ διδασκάλου ἀντιλαμβάνεται ὁ παῖς διὰ τῶν ἰδίων αἰσθησεων, καὶ ὅ,τι προσπίπτῃ εἰς ταύτας παρέχει, ὡς γνωστόν, τὰς σαφεστάτας παραστάσεις. Αὗται δὲ παραμένουσι καὶ σταθεραί, ἔνεκα δὲ τῆς σαφηνείας αὐτῶν δύνανται νὰ ἐπιδράσωσι πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τὴν βούλησιν τῶν διὰ τῶν λέξεων γεννωμένων σκιερῶν εἰκόνων καὶ ἀσαφῶν παραστάσεων. Ὁ παῖς ἄρα κτᾶται ἐκ τοῦ πράττειν καὶ μὴ πράττειν τοῦ διδασκάλου σαφεῖς παραστάσεις, αἵτινες παρέχουσιν εἰς τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν αὐτοῦ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἔνεκα δύο λόγων, τὸ μὲν ἔνεκα τῆς ὁρμῆς τοῦ παιδὸς πρὸς μίμησιν, τὸ δὲ καὶ ἔνεκα τῆς ἐχυτῶν σαφηνείας. Διὰ τοῦτο δ' εἶναι

¹ Πρὸλ. ὅσα περὶ τῆς ὁρμῆς ταύτης λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ποιητικῆς, 4· «τό τε γὰρ μιμεῖσθαι σύμφυτον τοῖς ἀνθρώποις ἐκ παιδῶν ἐστὶ, καὶ τούτῳ διαφέρουσι τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι μιμητικώτατόν ἐστι καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας, καὶ τὸ χαίρειν τοῖς μιμήμασι πάντας.» Καὶ αἱ ἔρουναι δὲ αἱ νεώταται ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας ἄρχεται ἀναφαινομένη ἡ πρὸς μίμησιν ὁρμή. Οὕτω π.χ. ὁ Tiedemann ἀναφέρει, ὅτι ὁ υἱὸς του ἐν ἡλικίᾳ τεσσάρων μῆλις μηνῶν, ὡς ἄνθρωπος ἐβλεπέ τινα πίνοντά τι ἔκαμνε τοιαύτας τοῦ στόματος κινήσεις, ὡς ἐὰν ἐγευστό τις καὶ αὐτός. Καὶ ὁ Freyer δὲ παρετήρησεν ἀπὸ τοῦ τετάρτου μηνὸς μιμητικῶν κινήσεων ἔχον, ἰδίᾳ τὴν προέκτασιν τῶν χειλέων τοῦ παιδὸς, ὅταν ἐβλεπεν, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ τὸ αὐτὸ ἔκαμνε· κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἡλικίαν προσεπάθει ὁ παῖς ν' ἀπομιμηθῇ τὸν πατέρα, ὅταν αὐτὸς πρὸς ἀστεῖον προέβαλλέ πως τὴν γλῶσσαν (πρὸλ. Preyer, Die Seele des Kindes ἐν σελ. 186 καὶ ἐξ.). (Σ.Μ.)

σπουδαῖον τὸ παράδειγμα, ὅπερ παρέχει ὁ διδάσκαλος εἰς τοὺς μαθητάς.

2. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν Κυβερνητικὴν, τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου ἀποτελεῖ τὸ ἄριστον μέσον, ὥπως συνηθίσῃ ὁ παῖς εἰς τὴν ἀκριβείαν, τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν καὶ ἐν γένει τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν πρὸς τοὺς καλαισθητικούς νόμους.

Ἐὰν ὁ διδάσκαλος εἴναι ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ἀκριβὴς καὶ τακτικός, προσκτᾶται καὶ ὁ παῖς τὰς ἀρετὰς ταύτας παίζων καὶ χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ τι. Διὰ τοῦτο ἂς προσέχη ὁ διδάσκαλος νὰ εἴναι τακτικώτατος ὡς πρὸς τὴν ἐναρξιν καὶ τὸ πέρας τοῦ μαθήματος κατὰ τὴν πρωτάν, τὰ διαλείμματα, τὴν μεσημβρίαν καὶ τὴν ἐσπέραν. Ὅφείλει καὶ τὸ λεπτόν ἔτι νὰ ὑπολογίζῃ. Ὁ διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ τὰ διαλείμματα προωρισμένος χρόνος δὲν ἐπιτρέπεται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ οὔτε νὰ ἐπιμηκύνηται, οὔτε νὰ συντομεύηται. Δύναται βεβαίως νὰ συμβῇ, ὥστε νὰ μὴ εἴναι δυνατόν νὰ διακόψῃ ὁ διδάσκαλος τὸ μάθημα ἄνευ οὐσιώδους τῆς διδασκαλίας βλάβης. Ἐν τῇ περιπτώσει δ' ὅμως ταύτῃ δὲν ἐπιτρέπεται ἀπλῶς νὰ συνεχίσῃ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλ' ὀφείλει νὰ δηλώσῃ ῥητῶς, ὅτι κυρίως μὲν παρηλθεν ἡ ὥρα, ὅτι δ' ὅμως ἐπιθυμεῖ ν' ἀποπερατώσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα. Μόνον δ' ὅταν οἱ μαθηταὶ συγκατατεθῶσιν εἰς τοῦτο δύναται νὰ κρατήσῃ αὐτοὺς ἐπ' ὀλίγον ἔτι, ἕως ὅτου ἀποπερατώσῃ τὸ θέμα. Τοῦτο δ' ὅμως δύναται νὰ συμβαίνει μόνον κατ' ἐξαίρεσιν, ἐὰν πρέπῃ νὰ μὴ ἐπιδράσωμεν ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀκριβείαν τῶν μαθητῶν.

Καὶ ὅταν δὲ πρόκειται περὶ κρατήσεως ἐν τῷ σχολείῳ ἢ περὶ κοινῶν περιπάτων καὶ ἐκδρομῶν δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀναγκασθῶσιν οἱ μαθηταὶ οὐδ' ἐπὶ πέντε μόνον λεπτὰ νὰ περιμένωσιν τὸν διδάσκαλον. Οὗτος ὀφείλει νὰ εὕρίσκηται ἐν τῷ τόπῳ τῆς συγκεντρώσεως ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὠρισμένην ὥραν, ἄλλως πρέπει νὰ παραπονηταὶ καθ' ἑαυτοῦ, ἐὰν ἐν μελλούσῃ τινὶ ἐκδρομῇ βραδύνωσιν οἱ μαθηταί, οὐδὲν δ' ἔχει δικαίωμα νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς διὰ τὴν βραδύτητα ταύτην.

Οὐχ ἥττον ἀναγκαῖα εἶναι αὐστηρά ἀκριβεία καὶ κανονικότης περὶ τὴν διόρθωσιν τῶν γραπτῶν ἐργασιῶν τῶν μαθητῶν καὶ τὴν ἐπιστροφήν τῶν τετραθίων αὐτῶν. Ἄλλως δὲν δύναται ἡ ἐν ἄλλοις

ζητήμασι κανονικότης καὶ τάξις νὰ ἐπιδράσῃ πολὺ ἐπωφελῶς ἐπὶ τοὺς μαθητάς.

Πῶς δὲ δύναται περαιτέρω ὁ διδάσκαλος ν' ἀναπτύξῃ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος τὴν ἀγάπην τῶν μαθητῶν πρὸς τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν καὶ τὸ καλὸν ἐν γένει, ἐμάθομεν ἤδη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ (πρβλ. τόμ. I σελ. 329 καὶ ἐξ.).

4. Αὐτοδιοίκησις.

1. Δοκιμαί ἐγένοντο, ἵνα καθοδηγηθῶσιν οἱ μαθηταί, ὥπως διοικῶνται ἀμοιβαίως, ἐν ἄλλαις λέξεσιν. ὥπως μόνον φροντίζωσι διὰ τὴν ὀρθὴν ἐν τε τῷ σχολεῖν καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ συμπεριφορὰν. Οὕτω π.χ. ὁ διευθυντὴς V. Troztendorf ἐν Goldberg τῆς Σιλεσίας (1490—1556) περιέβαλε τοὺς ἐκεῖ μαθητάς διὰ πολλῶν ἀξιομάτων. Ἄλλοι μὲν τούτων ὤφειλον νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς ἐν τῷ οἴκῳ τηρήσεως τῆς τάξεως· οὗτοι θὰ προσεῖχον π.χ. ὥπως πάντες ἐγείρωνται κατὰ τὴν ὀρισμένην ὥραν, ἔρχονται εἰς τὴν τράπεζαν κατὰ τὸν ὀρισμένον χρόνον κ.λ. κ.λ. Οὗτοι ἦσαν οἱ οἰκονόμοι. Ἄλλοι, οἱ ἔφοροι, ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἐν τῇ τραπέζῃ τάξεως. Οἱ δὲ ταμίαι τέλος ὤφειλον νὰ μεριμνῶσι περὶ τῆς τακτικῆς εἰς τὰ μαθήματα φοιτήσεως, νὰ καταγγέλλωσι τοὺς ὀκνηροὺς κ.λ. Πλὴν δὲ τούτων ὑπῆρχεν ἀρχή τις ἐκ μαθητῶν ἀποτελουμένη, ἐξ ἐνὸς ὑπάτου, 12 συγκλητικῶν καὶ 2 τιμητῶν. Ἡ σύγκλητος ὤφειλε νὰ ἐρευνᾷ καὶ τιμωρῇ παραπτώματα τῶν μαθητῶν, ἐπὶ παρουσίᾳ, ὡς εἰκός, αὐτοῦ τοῦ Troztendorf, ὅστις ἀπετέλει τὸν διαρκῆ δικτάτωρα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διοργάνωσεν καὶ ὁ Planta τὸ ἐν Haldenstein διδασκαλεῖον αὐτοῦ.

2. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ σύστημα τοῦτο τῆς αὐτοδιοικήσεως τῶν παίδων ἔτυχε μεγάλης ἐπιδοκιμασίας καὶ διαδόσεως ἰδίᾳ ἐν Ἀμερικῇ. Καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ δ' ἐγένοντο μεμονωμένοι τινὲς δοκιμαί. Πανταχόθεν δὲ γίνονται γνωστὰ τὰ ἄριστα ἀποτελέσματα, ἅτινα ἐπετεύχθησαν διὰ τῆς αὐτοδιοικήσεως¹. Ἐν πάσῃ δ' ὁμῶς

¹ Τὸ σύστημα τῆς αὐτοδιοικήσεως ἐφημερόσθη καὶ παρ' ἡμῶν ἐν Ἑλλάδι ἤδη πρὸ πολλοῦ· καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν πρῶτος εἰσήγαγε τοῦτο εἰς τὸ διδασκα-

περιπτώσει ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος τούτου, ὥπως καὶ παντὸς ἄλλου ἐν γένει ἐν τῇ ἀγωγῇ, ἐξαρτᾶται πολὺ ἐκ τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου. Πρὸ παντὸς ὁ διδάσκαλος ἔχει ἀνάγκην μεγάλης περισκέψεως, λεπτότητος καὶ ἐπιτηδειότητος, ὥπως μὴ ἡ αὐτοδιοικήσεις καταλήξῃ εἰς συκοφαντίας, μεροληψίας καὶ ἀδικίας. Οὐχ ἥττον δ' ὅμως πρέπει νὰ δοκιμασθῇ ὁ θεσμός.

3. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ κυρία σκέψις, ἥτις ὑπόκειται ὡς βάσις τῆς αὐτοδιοικήσεως, εἶναι ἡξία καὶ μεγάλης προσοχῆς νὰ τύχῃ καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἡ βάση δ' αὕτη ἐγκτεται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐπιζητεῖ τις νὰ ἐξεγείρῃ παρὰ τοῖς μαθηταῖς τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης διὰ τὸ ἐν τῇ σχολῇ κυριαρχοῦν πνεῦμα. Πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου ἀποτεινόμεθα κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους μιᾶς τάξεως ἢ ἐνὸς σχολείου μαθητὰς καὶ δὴ πρὸς τὰ καλύτερα μεταξὺ τούτων στοιχεῖα. Τούτους ζητοῦμεν πρὸ παντὸς νὰ πείσωμεν, ὥπως κατὰ τὸ δυνατόν ἀντιτάσσωνται κατὰ τῶν ἀταξιῶν καὶ κακῶν ἐν γένει ἐθνῶν τῶν ἄλλων μαθητῶν. Ἐν τισι περιπτώσεσιν εἶναι ἄξιον συστάσεως νὰ συνιστῶμεν αὐτοῖς μαθητὰς τινας, ὥπως ἀναλάβωσιν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἰδίαν φροντίδα καὶ ἐπίβλεψιν, π.χ. μαθητὰς ἀμελῶς ἢ ἀτάκτως ἐργαζομένους ἢ τοιούτους, οἵτινες φαίνονται ἐλλειπεῖς, ὡς πρὸς τὴν καθαρειότητα ἀπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀπόψεως. Περαιτέρω ἄριστα ἀποτελέσματα ἔχει καὶ τὸ ν' ἀναθέωμεν ἐπίβλεψιν τινι παιδονομικῇ εἰς μαθητὰς, οὓς δυσκόλως δυνάμεθα νὰ κυβερνήσωμεν· ἰδίᾳ δὲ φροντίζομεν ν' ἀναθέωμεν εἰς αὐτοὺς καθήκοντα σχετιζόμενα πάντοτε πρὸς τὰ πράγματα ἐκεῖνα, περὶ ἃ οὗτοι φαίνονται ἐλλειπεῖς. Εἰς τὸν ἄτακτον καὶ μὴ ἀγκυῶντα τὴν καθαρειό-

λεῖον τῶν Ἀθηνῶν, εἶτα δ' εἰς τὸ τῆς Κρήτης ὁ Π. Π. Οἰκονόμου, ὅστις καὶ ἐνθουσιωδέστατα πάντοτε ἐκφράζεται περὶ τῶν ἀρίστων ἀποτελεσμάτων τούτου. Τό γε νῦν ἔχον, ἀγνοοῦμεν, ἐὰν ἐφαρμόζηται που τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Γνωρίζομεν μόνον, ὅτι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους (ἔτους σχολ. 1909-1910) ἐφαρμόζεται ἐν τῷ Ἑλληνογερμανικῷ Λυκείῳ Σμύρνης (πρὸβλ. τετάρτην Ἑπετηρίδα αὐτοῦ ἐν σελ. 131—134), ἀπὸ δὲ τοῦ παρόντος ἐν μέρει καὶ ἐν τῷ διδασκαλείῳ τοῦ Κεντρικοῦ Παρθενιαγωγείου Σμύρνης μετὰ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἐν προσεχεῖ μέλλοντι θὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν εὐρυτέρᾳ κλίμακῃ. Ἐν ἀμφοτέροις τούτοις τοῖς σχολείοις τὸ σύστημα ἐπέτυχεν, ὅπως δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως. (Σ.Μ.)

τητα μαθητὴν ἀναθέτομεν π.χ. νὰ φροντίζῃ, ὅπως μηδεὶς ῥίπτῃ τεμάχια χάρτου καὶ ὑπολείμματα τροφῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς παραδόσεως, ὅπως πάντες καθαρίζωσι τὰ ὑποδήματα πρὶν εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σχολεῖον κ.λ. Ὁ ἐλλιπὴς μαθητὴς συναισθάνεται ἑαυτὸν ἀνυψούμενον διὰ τε τῆς εἰς αὐτὸν ἀνατεθείσης εὐθύνης καὶ διὰ τὴν δεικνυμένην αὐτῷ ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου ἐμπιστοσύνην. Διὰ τοῦτο εἰς πολλὰς περιπτώσεις δὲν ὑπάρχει καλύτερον μέσον, ὅπως συγκρατήσωμεν δυσκόλως διοικουμένους παῖδας ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πρέποντος.

Τοῦτο δ' ἰσχύει οὐχὶ μόνον διὰ τὰ κατὰ τῆς Κυβερνητικῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ κατὰ τῆς κυρίως ἀγωγῆς παραπτώματα, π.χ. δι' ἠθικὰς τινὰς ἐλλείψεις καὶ σφάλματα, ὅπως εἶναι ἡ τυραννία τῶν ζώων, ἀπρεπεῖς λόγοι κ.λ. Πανταχοῦ ὡς προσπαθῇ ὁ διδάσκαλος νὰ προσελκύῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ κυβερνᾶν καὶ διαπαιδαγωγεῖν ἑαυτοὺς καὶ ἂν μὴ θέλῃ νὰ εἰσαγάγῃ τὸ σύστημα ἰδίων ἀξιωματίων καὶ ἀρχῶν.

II. Η ΚΥΡΙΩΣ ΑΓΩΓΗ

α') Σκοπὸς τῆς κυρίως ἀγωγῆς.

1. Τὸ δεύτερον μέρος τῆς Ὀδηγητικῆς ἀποτελεῖ ἡ κυρίως ἀγωγή. Ἐνῷ δ' ἡ Κυβερνητικὴ φροντίζει περὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἐμμέσων ἀρετῶν, τῆς ἐπιμελείας, προσοχῆς, ἀκριβείας, καθαριότητος, τάξεως κ.λ. ἡ κυρίως ἀγωγή ἐργάζεται ἀμέσως πρὸς μόρφωσιν τῶν ἀμέσων ἀρετῶν, τῆς ἀνιδιοτελοῦς εὐμενείας, τῆς αὐστηρᾶς δικαιοσύνης, τῆς εὐσυνειδησίας, τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τῆς πιστῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπληρώσεως, τῆς εὐγνωμοσύνης κ.λ. Κατὰ τὴν ἀναφορὰν δ' αὐτῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς δυνάμεθα ὥδέ πως νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν αὐτῶν: ἡ Κυβερνητικὴ δημιουργεῖ τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις, ὅπως αἱ ἄλλαι παιδαγωγικαὶ ἐνέργειαι, ἰδίᾳ δ' ἡ διδασκαλία, καταστῶσι δυναταὶ καὶ εὐδόκιμοι· ἡ ἀγωγή τοὐναντίον διευθύνεται κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, ἥτοι πρὸς τὴν μόρφωσιν ἡθικοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος· ἐκείνη ἄρα φροντίζει μᾶλλον περὶ τοῦ παρόντος,

αὕτη δ' ἀποκλειστικῶς περὶ τοῦ μέλλοντος· ἐκείνη ἀσχολεῖται μᾶλλον περὶ ἐξωτερικά, αὕτη δὲ μόνον περὶ ἐσωτερικά πράγματα.

2. Ὁ ἠθικός θρησκευτικὸς δ' ὅμως χαρακτηρ, ὃν ζητεῖ ἡ ἀγωγή νὰ διαιμορφώσῃ ἀπ' εὐθείας, ἔχει δύο πλευράς, τὸ μὲν τὰ ἠθικά καὶ θρησκευτικὰ ἀξιωματίζεσθαι, τὸ δὲ καὶ τὴν τούτοις ὑποτασσόμενην βούλησιν. Ἐκεῖνα χαρακτηρίζομεν, ὡς τὸ ὑποκειμενικόν, ταύτην δ' ὡς τὸ ἀντικειμενικόν μέρος τοῦ χαρακτηῖρος. Καὶ παρέχει μὲν καὶ ἡ διδασκαλία, ἰδίᾳ δ' ἡ τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων, ἀφθονίαν ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ὕλικου πρὸς ἐξαγωγήν ἀξιωματῶν, ὑποβοηθεῖ δὲ περαιτέρω οὐσιωδῶς τὴν γένεσιν αὐτῶν καὶ διὰ τούτου, ὅτι διεγείρει διαφέρον διὰ τὰς σχετικὰς παραστάσεις. Πλὴν δὲ τούτου διὰ τούτου, ὅτι ἐμβάλλει εἰς τὸν παιδὰ πολυμερὲς ἄμεσον διαφέρον, συνεισφέρει ἀφθόνως πρὸς μόρφωσιν ἠθικῆς βουλήσεως. Ἀλλ' ὅμως παρὰ πάντα ταῦτα ἡ διδασκαλία δεῖται κατ' ἀμφοτέρω ταῦτα τῆς βοήθειας τῆς ἀγωγῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγωγή ἐπιδιώκει διττὸν σκοπόν· νὰ υποβοηθήσῃ τὸ μὲν τὴν μόρφωσιν ἠθικῶν θρησκευτικῶν ἀξιωματῶν, τὸ δὲ τὴν μόρφωσιν βουλήσεως. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πλῆθὺν μέσων.

6') Μέσα τῆς κυρίως ἀγωγῆς.

I. Προϋποθέσεις τῆς διὰ τῆς ἀγωγῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτηῖρος.

1. Τυφλὰ ἔθνη καὶ σταθερὰ τάξις ἐν τῷ βίῳ.

1. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀγωγῆς ἐξαρτᾶται, ὅπως καὶ ἡ τῆς Κυβερνητικῆς, ἀπὸ ὠρισμένων προϋποθέσεων, ἐν ἄλλαις λέξεσι πρέπει νὰ ἐκπληρωθῶσι διάφοροι ὅροι, ἐὰν θέλωμεν νὰ μορφωθῇ ἀμέσως ὁ χαρακτηρ.

Ὅπως δὲ προκειμένου περὶ ἐξωτερικῶν πραγμάτων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ περὶ ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχῶν προκειμένου φροντίζομεν νὰ ἐμβάλλωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς τυφλὰ ἔθνη. Ταῦτα ἀποτελοῦσι θαυμάσιον μέσον, ὅπως μορφωθῶσιν οἱ τρόφιμοι κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ θέλωσι μὲν τὸ καλόν, ν' ἀποφεύγῃσι δὲ τὸ κακόν (πρβλ. τόμ. I σελ. 379 καὶ ἐξ.).

2. Τὸ ἔθος, ἐν γένει, εἶναι ἀναγκαῖα προϋποθέσεις τῆς ἀγωγῆς. Διὰ ταύτης, ὡς γνωστόν, πρέπει ν' ἀναπτυχθῇ ἀμέσως ὁ ἠθικὸς ὁρησκευτικὸς χαρακτήρ. Τὸν χαρακτήρα δ' ὅμως διαγιγνώσκουμεν ἐν τῇ ὁμοιομερείᾳ καὶ ὁμοειδείᾳ ἢ ἀκολουθίᾳ τοῦ τε βούλεσθαι καὶ τοῦ πράττειν. Ἀλλ' αἱ πράξεις τοῦ τροφίμου εἶναι κατ' ἀρχὰς τὰ μάλιστα ἀνομοιομερεῖς, ἀνόμοιοι καὶ ἀνακλόουθοι· σήμερον εὕρισκόμενος ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πράττει οὕτως καὶ αὔριον, ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει, ὅλως διαφόρως. Τοιαύτη τις ἀβεβαιότης, ἀστάθεια καὶ σάλος χαρακτηρίζεται ἐπιτυχῶς, ὡς ἔλλειψις μνήμης τῆς βουλήσεως. Ἡ δ' ἔλλειψις αὕτη ἐμποδίζει τὴν βούλησιν νὰ ὑποτάσσεται ὑπὸ ὀρισμένας ἠθικὰς ἀρχάς. Διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει πάσῃ δυνάμει νὰ ἐργάζεται δι' ὅλων τῶν εἰς τὴν ἑαυτοῦ διάθεσιν μέσων, ὅπως ἐμβόλῃ εἰς τὸν τρόφιμον μνήμην βουλῆσεως, ἥτοι ὅπως ἐθίσῃ τὸν τρόφιμον νὰ πράττῃ πάντοτε ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Τοῦτο δὲ συμβαίνει πρῶτον μὲν διὰ τούτου, ὅτι ἀναγκάζομεν τὸν τρόφιμον νὰ τηρῇ ὀρισμένην ἐν τῷ βίῳ τάξιν. Ὅφειλει δηλ. οὗτος καθ' ὀρισμένην ὥραν νὰ ἐγείρηται καὶ κατακλίνηται, νὰ τρώγῃ, νὰ παίζῃ καὶ νὰ ἐργάζεται. Οὕτω συνηθίζει κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ πράττῃ πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Ἡ τοῦ βίου δ' ὅμως τάξις ἔστω τοιαύτη, ὥστε ν' ἀνταποκρίνηται πρὸς τὰς σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς τοῦ μαθητοῦ ἀνάγκας, ἄλλως εἶναι ἀδύνατον νὰ καταστῇ αὕτη σταθερὸν ἔθος. Οὕτω π.χ. εἶναι δύσκολον νὰ συνηθίσωσιν οἱ παῖδες νὰ ἐγείρωνται τακτικῶς τῇ ἡ ὥρᾳ, ἐὰν μὴ στέλλῃ αὐτοὺς καθ' ἐκάστην ἐσπέραν ἐγκαίρως εἰς τὴν κλίνην, ἐὰν ἄρα συντομεύῃ ὑπὲρ τὸ δεῖον τὴν νυκτερινὴν ἀνάπαυσιν αὐτῶν.

3. Δυσκόλως δὲ περαιτέρω δύναται ὁ παῖς νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ὁμοειδειαν ἐν τῷ πράττειν, ἐὰν τις συχνάκις μεταβάλλῃ τὸν τόπον τοῦ βίου αὐτοῦ, διότι τῇ μεταβολῇ τοῦ τόπου συνδέεται πλειστάκις ἡ τῆς τάξεως τοῦ βίου. Παῖς τις π.χ. ἐπισκέπτεται ὅτε μὲν τοῦτον, ὅτε δ' ἐκεῖνον τὸν συγγενῇ ἢ οἰκογενειακὸν φίλον. Ἐνταῦθα μὲν λαμβάνει τὴν μεσημβρινὴν τροφήν τῇ 11ῃ, ἐκεῖ δὲ τῇ 12ῃ τῆς μεσημβρίας. Ἐνταῦθα μὲν στέλλουσιν αὐτόν, ὅπως κατακλιθῇ

τῇ 8ῃ, ἐκεῖ δὲ τῇ 9ῃ καὶ ἀλλաχοῦ ἄλλοτε. "Ἐτι χεῖρονα συμβαίνουσιν εἰς τὰ τέκνα τῶν ἀλητῶν καὶ τυχοδιωκτῶν, οἵτινες πολλάκις μεταβάλλουσιν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν διαμονήν, ἅμα δὲ καὶ τάζιν τοῦ βίου. "Οτι ἐν τοιούτῳ ἀσταθεῖ βίῳ ἡ βούλησις δὲν δύναται ν' ἀποκτήσῃ μνήμην, καὶ ὅτι ἔνεκα τούτου ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος κωλύεται, εἶναι προφανές. Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ φροντίζωσιν, ὥπως τὰ τέκνα αὐτῶν διατηρῶσιν, ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν πλείονα χρόνον, τήν τε ὠρισμένην θέσιν καὶ τὴν ὠρισμένην τάζιν ἐν τῷ βίῳ.

2. Ἀκολουθία ἐν τῇ πρὸς τὸν τρόφιμον συμπεριφορᾷ.

Σπουδαιότατον περαιτέρω εἶναι, ὥπως ὁ τρόφιμος διαβλέπῃ καὶ ἐν τῷ παιδαγωγῷ ὁμοειδεῖαν καὶ ἀκολουθίαν τοῦ πράττειν. "Ἀς ἀποφεύγῃ λοιπὸν ὁ παιδαγωγὸς νὰ μεταβάλλῃ τὴν πρὸς τὸν τρόφιμον συμπεριφορὰν κατὰ τὰς ὀρέξεις καὶ διαθέσεις αὐτοῦ. Δὲν ἐπιτρέπεται π.χ. τὴν αὐτὴν τοῦ τροφίμου πρᾶξιν σήμερον μὲν αὐστηρῶς νὰ τιμωρῇ, αὔριον δὲ νὰ καταγελᾷ. "Οτι σήμερον ἀπαγορεύεται δὲν πρέπει αὔριον νὰ ἐπιτρέπηται. Ἑργασία, περίπατος κ.λ. κατὰ τὴν πρῶϊαν γνωστοποιηθέντα πρέπει καὶ νὰ ἐκτελεσθῶσι μετὰ μεσημβρίαν, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων. Ἐν ὀλίγοις, ὁ τρόφιμος πρέπει νὰ διαβλέπῃ ἐν τῷ παιδαγωγῷ τέλειον ἄνδρα, ὅστις γνωρίζει τί θέλει, καὶ εἰς ὃν δύναται τις τελείως νὰ πιστεύῃ. Ὅφειλει περαιτέρω νὰ γνωρίζῃ, ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης θὰ προκαλέσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν εὐαρέσκειαν τοῦ διδασκάλου, δι' ἐκείνης δὲ τὴν ἀπαρέσκειαν αὐτοῦ. Οὕτω δ' ἡ κλονουμένη καὶ σαλεύουσα βούλησις τοῦ τροφίμου εὐρίσκει στήριγμα ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ παιδαγωγοῦ, οὕτω δ' ἀποβαίνει ταχύτερον καὶ αὐτὴ ὁμοειδής καὶ ἀκόλουθος. "Ἀλλως ὁ τρόφιμος καὶ νῦν καὶ μετὰ ταῦτα θὰ ἔπηται τῇ στιγμιαίᾳ ἐμπνεύσει.

«Ἐάν τις ἐγνώριζε τίνα ἐπανάστασιν ἐγείρει ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ παιδὸς ὑπόσχεται μὴ ἐκπληρωθεῖσα, δὲν θὰ ἔπραττε τὸ κακὸν τοῦτο τόσον ἀπερισκέπτως. Οὐδὲν εἶναι οὕτω σταθερὸν ἐν τῷ θυμικῷ τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς πίστις τοῦ παιδός. Διὰ τὸν μικρὸν εἶναι ἀδικνόητον, ὅτι τὸ νὰ δύναται νὰ σημαίνῃ καὶ ὄχι.» (Rosegger.)

3. Ἡ ἀναστροφή τοῦ τροφίμου.

Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι σπουδαία πηγὴ τῆς μορφώσεως τοῦ τροφίμου ἐν γένει εἶναι παρὰ τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἡ ἀναστροφή αὐτοῦ (πρβλ. σελ. 49). Ὁ παῖς ἀναστρέφεται μετὰ τῶν γονέων, τοῦ διδασκάλου, τῶν ὁμοίων αὐτῷ, τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Ἡ ἀναστροφή δ' αὕτη κέκτῃται μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν μίμωσιν τοῦ ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος.

α) Ἡ μετὰ τοῦ διδασκάλου ἀναστροφή.

1. Μετὰ τοῦ διδασκάλου ἀναστρέφεται ὁ παῖς κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἐν τῇ αὐτῇ καὶ τῷ κήπῳ τοῦ σχολείου, κατὰ τὰς σχολικὰς ἐορτάς, τοὺς σχολικοὺς περιπάτους καὶ τὰ ταξίδια. Ἐνταῦθα λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐν πολλαῖς περιπτώσεσι συμπεριφορὰν τοῦ διδασκάλου καὶ κτᾶται τὰς χαρακτηριστικὰς ιδιότητας αὐτοῦ. Ὅπως δηλαδὴ οἱ μαθηταὶ λαμβάνουσιν ὑπογραμμὸν καὶ ὑπόδειγμα τὸν διδάσκαλον ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικά, τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν, τὴν κομψότητα ἐν τοῖς ἐνδύμασι, τῇ συμπεριφορᾷ, τῇ γλώσσῃ κ.λ. κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπομιμοῦνται καὶ τὸ ἠθικὸν βούλεσθαι καὶ πράττειν αὐτοῦ. Καὶ ἐνταῦθα δηλαδὴ ἐμφανίζεται μεθ' ὅλης τῆς ἰσχύος ἢ δυνάμει τοῦ παραδείγματος. Τὰ αἴτια εἶναι τὰ αὐτὰ ἐνταῦθα τε καὶ ἐκεῖ, ἥτοι ἡ πρὸς μίμῃσιν ὀριμὴ τοῦ παιδὸς καὶ ἡ ἐποπτικότης καὶ ἐνάργεια τοῦ παραδείγματος (ιδ. ἀνωτ. ἐν σελ. 287).

2. Διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαῖον, τί παράδειγμα δίδει ὁ διδάσκαλος εἰς τοὺς μαθητάς, διότι οὗτοι ἀπομιμοῦνται τὰς τε καλὰς καὶ τὰς κακὰς χαρακτηριστικὰς ιδιότητας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ διαπαιδαγωγῇ διὰ τῆς ἑαυτοῦ συμπεριφορᾶς, εἶναι ἀνάγκη, ὅπως αὕτη εἶναι παραδειγματική, τελεία. Διὰ τοῦτο ὅς φροντίζῃ πάντοτε ὁ διδάσκαλος νὰ παρέχῃ καλὸν παράδειγμα εἰς τοὺς μαθητάς. Ἐν γένει δ' ὀφείλει ὁ διδάσκαλος ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ φαίνεται εἰς τοὺς μαθητάς ὁ ἰδεώδης τύπος, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι καὶ ὃν δύνανται ν' ἀπομιμῶνται.

Πρὸ πάντων ὅς φροντίζῃ ὁ διδάσκαλος νὰ τηρῇ αὐστηρῶς ἐν

τῷ πράττειν καὶ μὴ πράττειν αὐτοῦ ὁμοείδειαν καὶ ἀκολουθίαν· (ιδ. ἀνωτ. σελ. 280).

Πρὸ παντὸς δ' ὅμως ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματός του ἔστω ἀκριβής καὶ εὐσυνείδητος. Ἄς ἀναλαμβάνῃ πᾶσαν ἐργασίαν μετὰ φαιδρότητας καὶ εὐχαριστήσεως. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς αὐτοῦ καὶ αἱ χειρονομίαι αὐταὶ πρέπει νὰ δηλῶσιν, ὅτι ἀφωσιώθη ὁλοψύχως εἰς τὸ ἱερὸν ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου, οὐχὶ δὲ παρὰ τὴν θέλησιν καὶ ἐπιθυμίαν του, καὶ μόνον κατ' ἀνάγκην. Οὕτω παρέχει τοῖς μαθηταῖς λαμπρὸν παράδειγμα πιστῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπληρώσεως. Πάντοτε ἂς προσφέρηται πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ θερμῆς ἀγάπης καὶ συμπαθείας· (πρβλ. τόμ. I σελ. 320). Ἄς μὴ λησμονῇ ποτε τὸν Θεόν, ἀλλ' ἂς ζητῇ τακτικῶς τὴν μετ' αὐτοῦ ἀναστροφὴν· (πρβλ. τόμ. I σελ. 346). Ὅταν ἐξετάζῃ φρονηματιστικὰς σχέσεις, εἴτε ἐν τῷ βίῳ εἴτε ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐμφανιζομένας, ἃς κρίνῃ ταύτας αὐστηρῶς καὶ ἀκριβῶς κατὰ τοὺς ἠθικοὺς νόμους· (πρβλ. τόμ. I σελ. 337 καὶ ἐξ.). Ἐν ταῖς πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους σχέσεσιν αὐτοῦ ἔστω εἰλικρινής καὶ ἀκέραιος, εὐμενής καὶ δίκαιος. Πάσῃ δυνάμει, ἃς ἀποφεύγῃ καὶ τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι μεροληπτεῖ. Ἄς δεικνύῃ δὲ ἰδιαιτέραν ἀγάπην πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πνευματικῶς ἀσθενεῖς παῖδας. Ὡραῖα πρόσωπα, πλούσια ἐνδύματα, ἐπιφανῆ ὀνόματα καὶ εὐφυῖα δὲν πρέπει κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐπηράζωσι τὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ. Πόσον τούναντίον εὐγνωμονεῖ αὐτῷ ὁ πτωχὸς καὶ ἀσθενὴς τὸ πνεῦμα μαθητῆς, ὅταν φέρεται πρὸς αὐτὸν μετὰ φιλοφροσύνης καὶ προφύτης, καὶ πόσον θαυμασίως ἐπιδρᾷ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς ἐξευγενίσεως τοῦ ἡθους πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους μαθητὰς τοιαύτη ἀναστροφή!

Πάντα ταῦτα δυνάμεθα ὡς ἐξῆς συντόμως νὰ περιλάβωμεν: ὁ διδάσκαλος ἂς πράττῃ πιστῶς κατὰ τοὺς ἠθικοὺς νόμους, οὓς μετὰ τῶν μαθητῶν ὀρίζει ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Ἐὰν τοῦτο συμβαίῃ, δὲν δύναται νὰ λείψῃ ἡ ἐξευγενίζουσα ἐπίδρασις τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ.

3. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ σχολείου καὶ μακρὰν τῶν παιδῶν, ὅταν εὐρίσκηται ὁ διδάσκαλος, πρέπει νὰ φέρεται παντελῶς ἀψόγως. Βεβαίως εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπιζητῇ τὴν μετ' ἄλλων συναναστροφὴν καὶ νὰ μετέχῃ κοινωνικῶν διασκέδασεων καὶ τέρψεων. Οὕτω δύνα-

ται τὸ μὲν νὰ μορφώνη ἑαυτὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ νὰ προφυλάττηται τῆς μονομερείας καὶ μικροψυχίας, τὸ δὲ καὶ νὰ ἐπιδράῃ εὐεργετικῶς ἐξευγενίζων εἰς αἰεὶ εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Πάντοτε δ' ὅμως καὶ πανταχοῦ ὀφείλει νὰ ἀναστρέφεται εὐκόσμως καὶ εὐπρεπῶς, χωρὶς δ' ὅμως ἐξ ἄλλου νὰ παρουσιάζεται, ὡς σχολαστικὸς τις. Αὐστηρῶς ἄς ἀποφεύγῃ οἰανδήποτε παρεκτροπὴν. Οἱ μαθηταί, ὡς γνωστὸν, μανθάνουσι πᾶν, ὅ,τι πράττει ὁ διδάσκαλος καὶ ἐκτός τοῦ σχολείου, καὶ ὅταν τυχὸν ἀκούσωσι περὶ ἀνοησιῶν τοῦ διδασκάλου ἢ περὶ τῆς φιλοποσίας αὐτοῦ, δὲν εἶναι δυνατόν πλέον οὗτος νὰ ἐπιδράσῃ καὶ παιδαγωγικῶς ἐπ' αὐτούς. Μᾶλλον δ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τῶν τοιούτων γεγονότων ἀμβλύνεται τὸ ἠθικὸν αὐτῶν συναίσθημα. Ἐξ ἄλλου δ' αἱ τοιαῦται παρεκτροπαὶ καταστρέφουσι τὴν ἐκτίμησιν, ἥς μέχρι τοῦδε ἀπέλαυνεν ὁ διδάσκαλος παρὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν, καὶ ἄλλων ἐν γένει μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐν ἧ' ἔζη. Πλὴν δὲ τούτου ἐξασκοῦσιν ἐκτάκτως ἐπιβλαβὴ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰ νεώτατα τῆς κοινωνίας ἐκείνης μέλη. Οὗτοι ἐκλαμβάνουσι τὰς πράξεις τοῦ διδασκάλου ὡς τι ἐπιτρεπόμενον καὶ αὐτοῖς, περιπίπτουσιν ἐν τῷ μέλλοντι αἰεὶ εἰς μείζονας ἀπρεπείας καὶ ἀσχημοσύνας, καὶ οὕτω διὰ τοῦ κακοῦ αὐτοῦ παραδείγματος συντελεῖ ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ νὰ κυριαρχήσῃ ἐν τῇ κοινότητι ταύτῃ πνεῦμα γενικῆς ἀγροικίας καὶ ἀνηθικότητος. Τοῦναντίον δ' ἐὰν ὁ διδάσκαλος φέρηται ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀψόγως, ὅπως ἀρμόζει εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀποβαίνει ὁ μέγα δυνάμενος παιδαγωγὸς οὐ μόνον τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἐν γένει τῶν νέων τῆς κοινότητος. Τοῦτο μηδέποτε ἄς λησιμονῇ ὁ διδάσκαλος!

β) Ἡ μετὰ τῶν γονέων ἀναστροφή.

1. Ὅ,τι εἴπομεν περὶ τῆς μετὰ τῶν διδασκάλων ἀναστροφῆς τῶν μαθητῶν, τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν μετὰ τῶν γονέων ἀναστροφήν αὐτῶν. Καὶ αὕτη ἐπιδράῃ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους κατ' εὐθεταν ἐπὶ τὸ βούλεσθαι τῶν μαθητῶν. Μάλιστα δ' οἱ γονεῖς δύνανται διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τοὺς παῖδας πολλῶ διαρκέστερον καὶ εἰς εὐρύτεραν κλίμακα ἢ ὁ διδάσκαλος.

Τοῦτο δέ, διότι ἡ ἐπὶ τοὺς παῖδας ἐπίδρασις τῶν γονέων ἀρχεται

πολλῷ ἐνωρίτερον τῆς τοῦ διδασκάλου, καὶ δὴ ἀκριβῶς κατὰ τὰ πρῶτα εἰς ἔτη, καθ' ἃ εὐκολώτατα δύναται νὰ διαπλασθῇ ὁ παῖς, δι' ὃ καὶ εὐκολώτατα λαμβάνει οὗτος κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὠρι-
σμένον τύπον καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Περαιτέρω τὸ παράδειγμα τῶν γονέων ἐπιδρᾷ πολλῷ διαρκέστερον ἢ τὸ τοῦ διδασκάλου, διότι, ὡς γνωστὸν, ἡ μετὰ τῶν γονέων ἀναστροφή τοῦ παιδὸς ἤρξατο ἤδη ἔτη ὅλα πρὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ διδασκάλου, καὶ διαρκούσης δὲ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως οἱ πλείονες μαθηταὶ ἀναστρέφονται περισ-
σότερον μετὰ τῶν γονέων ἢ μετὰ τοῦ διδασκάλου. Περαιτέρω δ' ὁ παῖς βλέπει τοὺς γονεῖς πραγματικῶς πράττοντας εἰς πολλῷ πλείονας περιστάσεις καὶ εὐκαιρίας ἢ τὸν διδάσκαλον, ὃν γνωρίζει ἀποκλει-
στικῶς καὶ μόνον ἐν τῇ πρὸς τὸ σχολεῖον καὶ τοὺς μαθητάς συμπε-
ριφορᾷ, σπανίως δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τῇ κοινωνίᾳ ἐν γένει. Τοὺς γονεῖς τοῦναντίον βλέπει συχνάκις ἐν ἀνα-
στροφῇ πρὸς τοὺς γείτονας, τοὺς ἐμπόρους, τοὺς χειρωνακτας καὶ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν τῆς οἰκίας, καὶ παρατηρεῖ πῶς οὗτοι φέρον-
ται ἀγοράζοντες ἢ πωλοῦντες, ἀκούοντες δυστυχήματα, περαιτέρω πῶς φέρονται πρὸς τοὺς ὑπηρετάς καὶ τὰς ὑπηρετρίδας, πρὸς τοὺς ἐπαί-
τας καὶ ἀτυχήσαντας κ.λ. κ.λ. Τὰ γεγονότα ταῦτα καθιστῶσιν ἡμῖν εὐνόητον, πῶς συμβαίνει συχνάκις νὰ γίνωνται οἱ παῖδες πισταὶ εἰ-
κόνες καὶ ἀντιγραφαὶ τῶν γονέων αὐτῶν. Ἐὰν οἱ γονεῖς εἶναι ἀγα-
θοεργοί, χρηστοί, ἔντιμοι, φιλαλήθεις, εὐσεβεῖς, ἀποβαίνουνσι καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν κατὰ κανόνα τοιαῦτα, τοῦναντίον οὐχὶ σπανίως συναν-
τῶμεν ψεῦδος, ἀπάτην, κλοπὴν κ.λ. παρὰ παισίν, ὧν οἱ γονεῖς διακρίνονται δι' ἀναλόγους ἠθικὰς ἐλλείψεις.

«Ὁ παῖς βλέπει, ὅτι ἐγὼ ὀργίζομαι καὶ προσβάλλω τοὺς ἀνθρώ-
πους, ὅτι ἀφῆνω τοὺς ἄλλους νὰ πράξωσιν, ὅ,τι καὶ ἐγὼ αὐτὸς δύ-
ναμαι νὰ πράξω, ὅτι εἶμαι φιλήδονος, ὅτι διὰ τοὺς ἄλλους οὐδὲν πράττω, ἀλλ' ἐπιδιώκω μόνον τὰς διασκεδάσεις, ὅτι εἶμαι ἀλαζών
καὶ ματαιόφρων, ὅτι κατηγορῶ τοὺς ἄλλους, ὅτι ὑποκρίνομαι καὶ
εἶμαι δόλιος κ.λ. κ.λ. ἢ : ὁ παῖς βλέπει ἐν ἐμοὶ ταπεινοφροσύνην,
ἐπιμέλειαν, αὐτοθυσίαν, ἐγκράτειαν, φιλαλήθειαν, καὶ ἐπηρεάζεται
ὑπὸ τούτων ἢ ἐκεῖνων τῶν πράξεων ἑκατοντάκις ἰσχυρότερον ἢ ὑπὸ
τῆς εὐγλωττοτάτης καὶ λογικωτάτης διδασκαλίας» (Tolstoi).

Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι πλεῖστον ἐπιδρᾷ τὸ παράδειγμα τῶν γο-

νέων, ὧν τὸ ἐπάγγελμα εἶναι τοιοῦτον, ὥστε τὰ τέκνα αὐτῶν παρμένουσι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας, ἀπὸ τοῦ βαθέος ὄρθρου μέχρι βαθείας νυκτός, παρὰ τὸ πλευρόν των, ὅπως συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς. Ἐὰν ὧσιν οἱ γονεῖς οὗτοι τελείως ἠθικοὶ ἄνθρωποι, προσέχῃσι δὲ νὰ διατηρῶσιν ὑπηρετάς ἀποφεύγοντας πᾶν ἀπρεπὲς ἐν τε τοῖς λόγοις καὶ ταῖς πράξεσιν, οἱ παῖδες θὰ ζῶσιν ἐν ἠθικῇ ἀτμοσφαίρᾳ, ὑφ' ἧς σπουδαίως θὰ ἐπηρεάζωνται. Ἡ βούλησις αὐτῶν λαμβάνει σχεδὸν κατ' ἀνάγκην τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, ἣν ἔχει ἡδὴ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς βούλησις.

2. Διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον νὰ δίδωσιν οἱ γονεῖς εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα ὄντως καλὸν παράδειγμα. Διὰ τῆς πλήρους ἀγάπης ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ τέκνα, διὰ τῆς πιστῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπληρώσεως καὶ δι' εἰλικρινοῦς εὐσεβείας ζητοῦσι ν' ἀναπτύξωσι καὶ παρ' αὐτοῖς τὰς ἀρετὰς ταύτας. Ἄς σκέπτονται πάντοτε τοὺς ὠραίους λόγους τοῦ Pestalozzi, οὓς ἀνεφέραμεν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ σελ. 347—8, καὶ τοὺς ἐπομένους: «Τὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης, τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, τὸ ἱερὸν ἔδαφος, ἐφ' οὗ καὶ μόνοι δύναται ἀκμαίᾳ καὶ ἀποτελεσματικῇ νὰ βλαστήσῃ καὶ ἀναπτυχθῇ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐλάβεια, γεννῶνται, διατηροῦνται καὶ στερεοῦνται ἐν τῷ παιδί μόνον διὰ τῆς πραγματικῆς ἀπολαύσεως τῆς εὐμενείας καὶ τοῦ συναισθήματος, ὅτι τυγχάνει καὶ οὗτος ἐπιμελείας καὶ φροντίδος. Διὰ τοῦτο τὸ πρῶτον καθήκον, τὸ πρῶτον ἔργον ἡμῶν εἶναι νὰ ἐμβάλωμεν εἰς τοὺς παῖδας τὴν ιδεάν ταύτης τῆς εὐμενείας καὶ ν' ἀναπτύξωμεν παρ' αὐτοῖς τὴν συναίσθησιν τοῦ ὅτι τυγχάνουσι τῆς δεούσης ἐπιμελείας καὶ φροντίδος... Ὁ παῖς δὲν γνωρίζει κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην τὸν ἱερὸν τοῦ καθήκοντος νόμον, οὐδ' ἔχει ἔννοιάν τινα τοῦτου· ἐξ ἄλλου δὲ ἀδύνατον διὰ λέξεων νὰ καταστήσωμεν τὸν νόμον τοῦτον καταληπτὸν εἰς αὐτόν. Πρέπει νὰ ἴδῃ τὸν νόμον τοῦτον προσωποποιούμενον ἐν τῷ ἀτόμῳ, ὅπερ διαπαιδαγωγεῖ αὐτόν.»... «Πᾶσα πράξις τῆς ἀγάπης, τῆς αὐτοθυσίας, τῆς πίστεως, ἣν συναντᾷ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ὁ παῖς, πᾶσα πράξις ἐκ τῆς εὐλαβείας ἐκπηγάζουσα εἶναι τροφή διὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἐλατήριον. Οἱ λόγοι δὲν κατορθοῦσι τοῦτο. Ἡ πίστις πρέπει ν' ἀναπτυχθῇ πάλιν

διὰ τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ διὰ λέξεων περὶ τῆς πίστεως, καὶ ἡ ἀγάπη διὰ τῆς ἀγάπης.»

Ὅ,τι δὲ συμβαίνει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην πλευρὰν τοῦ ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος. Οἱ γονεῖς ἅς παρέχουσιν ἑαυτοὺς πάντοτε εἰς τοὺς παῖδας, ὑπόδειγμα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, τῆς εὐσυνειδησίας, τῆς τιμιότητος, τῆς φιλαληθείας κ.λ. κ.λ. "Ἄς μὴ λησμονῶσι τέλος μηδέποτε πόσον σπουδαῖον εἶναι καὶ αἱ κρίσεις, ἅς ἐκφέρουσι περὶ πράξεων γνωστῶν τοῖς τέκνοις αὐτῶν, καὶ ἅς καθοδηγῶνται διὰ τοῦτο πάντοτε κατὰ ταύτας ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὐχὶ δ' ὑπὸ προσωπικῶν συμπαιθειῶν ἢ ἀντιπαθειῶν (πρβλ. 1 τόμ. σελ. 337 καὶ ἐξ.).

Οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπάρχει, δι' οὗ νὰ δυνάμεθα νὰ ἐπιδράσωμεν οὕτως ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιγιγνομένων, ὅσον διὰ τοῦ ἐν τῇ οἰκογενεῇ κυριαρχοῦντος πνεύματος. «Διὰ ταῦτα ἡ ἠθικὴ κατὰστασις τοῦ πολιτισμοῦ ἡμῶν συνδέεται στενώτατα πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Διὰ τοῦτο πάντες οἱ παιδαγωγοὶ καὶ οἱ φίλοι ἐνὸς λαοῦ πρέπει πᾶσαν νὰ καταβάλλωσι προσπάθειαν, ὥπως διατηρῶσι καὶ ἀνυψῶσι τὸν οἰκογενειακὸν βίον». (Jahn).

γ) Ἡ ἀναστροφὴ τῶν παιδῶν μετὰ τῶν ὁμοίων ἑαυτοῖς.

Καὶ ἡ μετὰ τῶν ὁμοίων ἑαυτοῖς ἀναστροφὴ τῶν παιδῶν εἶναι ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων πολυτιμωτάτη διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, ὡς ὑποβοηθοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ αὐτοσυναισθητήματος καὶ καταπολεμοῦσα τὰς κακὰς ιδιότητας, αἵτινες δύνανται νὰ προκύψωσιν ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἐκτιμήσεως τῆς ἰδίας ἀξίας (πρβλ. 1 τόμ. σελ. 306 καὶ ἐξ.).

Ἡ ἀναστροφὴ τῶν παιδῶν μετὰ τῶν ὁμοίων ἑαυτοῖς παρέχει περαιτέρω εὐκαιρίαν εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα αὐτῶν, οὕτω δὲ νὰ προαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἰδέαν τῆς εὐμενείας (πρβλ. 1 τόμ. σελ. 318 καὶ ἐξ.). Τέλος δὲ πολὺ συμβάλλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐμβάθυνσιν τῆς ἠθικῆς τῶν παιδῶν κρίσεως (τόμ. 1 σελ. 337 καὶ ἐξ.). Διὰ τοῦτο ἅς ἀναπτύσῃ ὁ διδάσκαλος κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἀναστροφὴν τῶν

παιδίων μετὰ τῶν ὁμοίων ἑαυτοῖς, καὶ ὅς μὴ κωλύῃ ταύτην περιδεῶς. Πάντως δ' ὅμως πρέπει νὰ φυλάττεται τὴν ἀναστροφὴν, ἥτις δύναται νὰ ἔχῃ ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα, μνήμων τοῦ ἀρχαίου ῥήτου «φθείρουσιν ἡθὴ χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί» καὶ ἀναλόγων σημερινῶν παροιμιῶν «ὅποιος καθίσῃ μὲ στραβός, ὡς τὸ πρῶτ' ἀλλοιοθωρίζει», «μὲ τὸν καλλιὰ σου κάθιζε καὶ νηστικός σηκώνου» (πρβλ. I τόμ. σελ. 338 καὶ ἐξ.).

δ) Ἡ ἀναστροφὴ τῶν παιδίων μετὰ ζώων καὶ φυτῶν.

Πολλάκις καὶ ἡ μετὰ τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν ἐπικοινωνία τῶν παιδίων λαμβάνει τὸν τύπον τῆς ἀναστροφῆς, ὅταν δηλ. φέρωνται πρὸς ταῦτα, ὡς πρὸς ἔμψυχα ὄντα. Ἡ ἀναστροφὴ αὕτη ἔχει διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος πρὸ πάντων ταύτην τὴν σημασίαν, ὅτι κατὰ ταύτην δύναται νὰ δράσῃ τὸ συμπαθητικὸν τῶν παιδίων συναίσθημα, προαγομένης οὕτω παρ' αὐτοῖς καὶ ἀναπτυσσομένης τῆς ιδέας τῆς εὐμενείας· (πρβλ. I τόμ. σελ. 320 καὶ ἐξ.).

Διὰ τοῦτο πρέπει, τὸ γ' ἐφ' ἡμῖν, νὰ καταστήσωμεν δυνατὴν εἰς τοὺς παῖδας καὶ ταύτην τὴν ἀναστροφὴν, ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον· μόνον ὀφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ προσέχωμεν, ὥπως ὁ παῖς ὄντως προσφέρηται πρὸς ταῦτα, ὡς πρὸς αἰσθανόμενα ὄντα.

II. Ἀγὼν κατὰ τοῦ ἐν τῷ παιδί κακοῦ.

Οὕτως ἐποησάμεθα λόγον περὶ τῶν σπουδαιοτάτων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς κυρίως ἀγωγῆς προϋποθέσεων. Περαιτέρω δ' ὅμως σπουδαῖον τῆς ἀγωγῆς καθήκον εἶναι νὰ καταπολεμήσῃ ἢ νὰ προλάβῃ κακὰς τινὰς ιδιότητας, κλίσεις ἢ καὶ πάθη ἀναφαινόμενα παρὰ τῷ παιδί.

1. Καταπολέμησις τῆς κουφονοίας.

Σπουδαῖον ἐλάττωμα κωλῦον τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ συχνάκις παρὰ τοῖς παισὶν ἐμφανιζόμενον εἶναι ἡ κουφονοία. Καὶ ἐγκωμιάζει μὲν ὁ Goethe ἐν τῷ Hermann und Dorothea τὴν κουφονοίαν λέγων: «Φαιδρὸς τῆς νεότητος σύντροφος εἶναι ἡ κουφονοία, ἥτις ἀποκρύπτει ἀπ' αὐτῆς πάντα κίνδυνον καὶ ταχέως ἐξαλείφει

καὶ τὸ ἐλάχιστον ἔχων τοῦ πόνου, εὐθὺς ὡς αὐτός παρέλθῃ». Διὰ τῶν λέξεων τούτων ὁ ἱερεὺς παριστᾷ τὴν κουφόνοιαν ὡς τι καλόν. Οὗτος δ' ὅμως λέγων ταῦτα ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν παιδρότητα καὶ χαράν, ἥτις συνήθως συναντᾶται παρὰ τοῖς παισὶ, καὶ ἥτις ὄντως εἶναι πολύτιμος, οὐχὶ μόνον δι' ὅσα λέγει ὁ ἱερεὺς, ἀλλὰ καὶ διότι παρέχει τὸ μὲν ἀψευδὲς τεκμήριον σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀκμῆς καὶ ὑγείας, τὸ δ' ἀπύδειξιν ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς δραστηριότητος, ὑπερ γεννᾷ ἐλπίδας καλῆς ἰδιοφυΐας. Τὸ νὰ θελήσωμεν ν' ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν παῖδα τὸ πολύτιμον τοῦτο δῶρον θὰ ᾔτο ἀνοησία.

2. Παρὰ ταύτην δ' ὅμως παρατηρεῖται καὶ ἐπιβλαβὴς κουφόνοια, ἥτις ἐκδηλοῦται ἐν μεγάλῃ ἐπιλησμοσύνῃ, ἐν τῇ ἀσταθείᾳ, τῇ ἐν παντὶ ἀταξίᾳ, τῇ ἀπερισκεψίᾳ, τῇ μετεωρίᾳ καὶ ἐπιπολαιότητι ἐν τῇ ἐργασίᾳ κ.λ. κ.λ. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ψυχολογικῶς τὴν τοιαύτην κουφόνοιαν εὐρίσκομεν, ὅτι ὁ ἔχων ταύτην στερεῖται σταθερότητος ἢ ἰσχύος τῆς βουλήσεως, ἥς ἄνευ οὐδεμίας ἀκόλουθος ἑαυτῇ βούλησις εἶναι δυνατή. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ καταπολεμήσωμεν τὴν τοιαύτην κουφότητα.

Διαρκῆς δ' ὅμως ἐπίπληξις καὶ τιμωρία οὐδόλως ἐνταῦθα βοηθεῖ· τὸ πολὺ δύναται ν' ἀγάγῃ εἰς ἰσχυρογνωμοσύνην καὶ ἀπείθειαν.

Τὸ ἄριστον πρὸς καταπολέμησιν τῆς κουφονοίας μέτρον εἶναι ν' ἀφήνωμεν τὸν τρόφιμον νὰ ἐννοῇ μόνος τὰ ὀλέθρια ταύτης ἀποτελέσματα. Ἐπιπόλαιον καὶ ἀτελεῖ ἐργασίαν ὀφείλει αὐτός νὰ ἐκτελέσῃ ἐκ νέου καὶ μάλιστα ἀκριβῶς καὶ ὀρθῶς. Ἐὰν λησμονήσῃ ἐντολὴν τινα, ὀφείλει πάντως νὰ ἐκτελέσῃ ταύτην μετὰ ταῦτα, ἢ δίδομεν αὐτῷ ἐκ νέου τὴν αὐτὴν ἐντολήν. Ἐν συντόμῳ, ὅσῳ περισσότερον στερεῖται ὁ τρόφιμος σταθερότητος βουλήσεως, μετὰ τοσούτῳ μείζωνος ἐπιμονῆς ἀντεπεξέρχεται ὁ παιδαγωγὸς κατὰ τοῦ ἐλαττώματος τούτου· ὅσῳ ὀλιγώτερον ἐνθυμεῖται ὁ τρόφιμος τὰς ἑαυτοῦ ὑποχρεώσεις καὶ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα, τοσούτῳ περισσότερον, ὅς ἐνθυμῆται ταῦτα ὁ παιδαγωγός. Ἄς μὴ ἀπαλάττῃ τὸν τρόφιμον μηδενὸς τῶν κακῶν ἐπακολουθημάτων τῆς ἀμελείας καὶ μετεωρίας αὐτοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ὁδὸς ἢ πρὸς τὴν θεραπείαν αὐτοῦ ἄγουσα.

2. Καταπολέμησις τῆς νωθρότητος.

1. Ἐλάττωμα πολλῷ ἀνώτερον τῆς κουφονοίας εἶναι ἡ νωθρότης. Ὁ νωθρὸς στερεῖται παντελῶς σχεδὸν βουλήσεως· παρ' αὐτῷ ὑπάρχει μόνον ἡ τῆς ἡσυχίας, τῆς ἀναπαύσεως ἀπαίτησις καὶ ἐπιθυμία, περιδεῶς δ' οὗτος ἀποφεύγει πάντα κόπον. Ἐάν ποτε θέσῃ ἑαυτῷ σκοπὸν τινα, παρουσιασθῶσι δ' ἐν τῇ ἐπιδιώξει αὐτοῦ οἰαδῆποτε ἐμπόδια, ὑπολαμβάνει τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀμέσως ἀνέφικτον. Ἡ βούλησις ἄρα αὐτοῦ δὲν στερεῖται μόνον ἀκολουθίας, ὡς ἡ τοῦ κουφόνου, ἀλλὰ καὶ ἰσχύος καὶ διαρκείας· διὰ τοῦτο καὶ δυσχερέστερον εἶναι τὸ ἔργον ἡμῶν παρὰ τούτῳ. Οὐχ ἦττον πρέπει ν' ἀντεπεξέλθωμεν καὶ κατὰ τῆς νωθρότητος, καὶ ὅπως ἀναλάβωμεν τὸν ἀγῶνα μετὰ τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας, πρέπει πρῶτον νὰ ζητήσωμεν νὰ καθορίσωμεν πόθεν ἡ νωθρότης αὕτη προέρχεται. Ὅταν δὲ γνωρίσωμεν, σαφῶς τὰ αἷτια αὐτῆς, θὰ δυνηθῶμεν εἶτα εὐκόλως νὰ εὕρωμεν καὶ τὰ πρὸς καταπολέμησιν ταύτης μέσα.

2. Πολλάκις ἡ νωθρότης ἔχει τὴν αἰτίαν ἐν φυσικῇ τινι φλεγματικῇ ἰδιοσυγκρασίᾳ. Τὰ νεύρα τοῦ νωθροῦ παιδὸς δυσκόλως ἐξερεθίζονται, δι' ὃ καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι εἶναι ἀσθενεῖς καὶ ἀσαφεῖς. Ὅταν δ' ὅμως μὴ ὑπάρχωσι διαυγεῖς καὶ σαφεῖς παραστάσεις, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψῃ βούλησις ἰσχυρὰ καὶ βεβαία. Τὸ πρῶτον ἄρα, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν, ὅταν ἔχωμεν φλεγματικὸν τινα παῖδα, εἶναι νὰ ἐμβάλωμεν εἰς αὐτὸν πλοῦτον εὐκρινῶν καὶ σαφῶν παραστάσεων. Τὸ ἔργον τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι εὐκόλον καὶ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον, ἐάν ποιῶμεθα χρῆσιν ἀφειδούς κατ' ἀίσθησιν ἀντιλήψεως. Μετὰ τοιούτων παίδων ὁμιλοῦμεν κατ' ἀρχὰς μόνον περὶ πραγμάτων, ἅτινα δυνάμεθα καὶ νὰ δείξωμεν αὐτοῖς, ἅτινα οὗτοι δύνανται νὰ ἴδωσιν, ἀκούσωσι, γευθῶσι καὶ ὁσφρανθῶσιν· ἃς μὴ περιοριζώμεθα δὲ νὰ δείξωμεν αὐτοῖς ἅπαξ μόνον τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, ἀλλ' ἃς φέρωμεν πολλάκις πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν καὶ ἃς προκαλῶμεν τούτους νὰ παρατηρῶσιν αὐτὰ ἀκριβῶς καὶ ἐπὶ μακρόν· οὕτω κατορθοῦμεν νὰ ἐμβάλωμεν αὐτοῖς εὐκρινεῖς καὶ σαφεῖς παραστάσεις, τούτου δὲ γενομένου, ἐτέθησαν ἤδη αἱ βάσεις τῆς ἐνισχύσεως τῆς βουλήσεως.

3. Ἄλλοτε πάλιν προκύπτει ἡ νωθρότης ἐκ τούτου, ὅτι παῖς τις εἶναι ἀσθενικὸς καὶ ἀδύνατος. Ἀσθενικοὶ καὶ ἀδύνατοι παῖδες φύσει ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως· ἡ ἐσωτερικὴ πρὸς δρᾶσιν παρόρμησις, ἣτις παρατηρεῖται εἰς τοὺς ὑγιεῖς παῖδας, λείπει παρ' αὐτοῖς τελείως, τὸ δὲ χαρακτηρίζον αὐτοὺς εἶναι ἡ ψυχρότης καὶ ἡ τελεία ἀδιαφορία. Τοιούτους παῖδας δὲν πρέπει νὰ ὑποβάλωμεν εἰς κόπους, ὥπως μὴ κωλύσωμεν τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο δ' ὅμως μὴ λαμβάνοντες γινώσκιν τῶν ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐργασίας εὐαρέστων συναισθημάτων στεροῦνται τῆς πολυτίμου ταύτης πρὸς τὴν ἐργασίαν παρορμήσεως. Τὸ πρῶτον, ὅπερ πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος αὐτῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ πράξωμεν πᾶν, ὅπερ δύναται νὰ προαγάγῃ τὴν σωματικὴν ὑγίειαν καὶ ἀκμὴν αὐτῶν. Φιλᾶσθαι νωθροὶ μαθηταὶ ἔχουσι πρὸ παντὸς ἀνάγκην θρεπτικῆς καὶ εὐπέπτου τροφῆς, παραμονῆς ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ, καὶ εὐρυχωρῶν καὶ καλῶς ἀερίζομένων δωματίων διαμονῆς καὶ ὕπνου. Οὕτως ἐνισχύεται τὸ σῶμα. Ὅταν δ' ἐπιτύχωμεν τούτου, ἐπιβάλλομεν εἰς τοὺς μαθητὰς τούτους καὶ κοπιώδεις ἐργασίας, δι' ὧν καὶ ἡ βούλησις θὰ ἐνισχυθῇ.

4. Πλειστάκις δ' ὅμως τὸ μόνον, οὐτινος στερεῖται ὁ νωθρὸς παῖς, εἶναι τὸ πρὸς τὴν ἐργασίαν κατὰλληλον ἔθος. Ἐὰν παῖς τις μὴ ἐργάζεται διαρκῶς καὶ μὴ κοπιᾷ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, δὲν διδάσκεται νὰ ἐντείνῃ τὰς ἐαυτοῦ δυνάμεις. Τὸ φυσικὸν ἐπακλούθημα τούτου εἶναι ἀσθένεια καὶ ἔλλειψις βουλήσεως. Τὸ μόνον θεραπευτικὸν μέσον ἐν τοιαύτῃ περιστάσει εἶναι ἡ κατὰλληλος διαρκὴς ἐνασχόλησις. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀρκεῖ νὰ φέρωμεν εἰς ἀναστροφὴν καὶ νὰ συνδέσωμεν τὸν τοιοῦτον παῖδα πρὸς ἄλλους ἐπιμελεῖς καὶ ζωηρούς, ὧν τὸ παράδειγμα παρορμᾷ τὸν νωθρὸν πρὸς δρᾶσιν καὶ ἐνέργειαν. Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἔχει καὶ τὸ παράδειγμα ἐπιμελοῦς καὶ φιλέργου διδασκάλου. Ὅταν νωθρὸς τις παῖς δεικνύῃ ὅπουδῆποτε ἐνδιαφέρον τι, προσπαθοῦμεν πρῶτον νὰ κινήσωμεν τὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν ζήλον αὐτοῦ πρῶτιστα ἐνταῦθα. Προσπαθοῦμεν δὲ νὰ φέρωμεν αὐτὸν εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε ἐνταῦθα κυρίως νὰ παρέχῃ ὀρθόν τι καὶ νὰ ὑπερνικᾷ δυσχερεῖας τινὰς παρυσιαζομένας. Τὴν οὕτως ἀποκτωμένην ἰσχὺν βουλήσεως κατορθοῦ

εἶτα εὐκολώτερον νὰ μεταφέρῃ καὶ εἰς ἄλλους κύκλους ἐνεργείας καὶ δράσεως. Ἐὰν δ' ἐπὶ τέλους μὴ φέρωσι τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα τὰ μέτρα, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, προκειμένου περὶ παιδός, ὅστις εἶναι νωθρός, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ αἰτία τις ἐν τῇ φύσει ἢ τῇ ποιότητι τοῦ σώματος αὐτοῦ, φερόμεθα πρὸς αὐτὸν μετ' αὐστηρότητας, ἀναγκάζοντες αὐτὸν νὰ ἐργάζεται. Ἐὰν αὗτος παραμελῇ τὴν ἐργασίαν ἐν τῷ σχολείῳ ἢ κατ' οἶκον, ἀναγκάζομεν αὐτὸν νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην κατὰ τὸν διὰ τὴν ἀνάπαυσιν τῶν ἄλλων μολητῶν προσωρισμένον χρόνον. Οὕτω κατορθοῦ τι τοῦλάχιστον καὶ γεννᾶται ἐν αὐτῷ τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, τὸ συνοδεύον πᾶσαν ἐπιτυχίαν· ὅπως δὲ συχνότερον δοκιμάζει τὸ συναίσθημα τοῦτο, τούσῳ περὶ σπουδαιότερον εὐχαρίστησιν εὐρίσκει ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ τούτῳ σπανιώτερον περιερχόμεθα εἰς τὴν δυσάρεστον θέσιν νὰ ἐξανγκάζωμεν αὐτὸν εἰς τὸ ἐργάζεσθαι.

3. Καταπολέμησις τοῦ ψεύδους.

1. Ἄλλο καὶ δὴ πολλῷ χεῖρον τῶν ἀνωτέρω ἐμπόδιον πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος εἶναι τὸ ψεῦδος. Ὁ ψεύστης προσποιεῖται ὅτι οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ συμφωνοῦσι πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν, ἐνῶ σαφῶς γνωρίζει, ὅτι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συμβαίνει. Διὰ τοῦτο τὸ ψεῦδος φονεῦει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν συνείδησιν, καὶ παράγει εἰς πᾶσαν δυνατὴν κακίαν καὶ πᾶν δυνατόν ἔγκλημα οὕτως, ὥστε ἡ διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος ἀπαιτούμενη συμφωνία βουλήσεως καὶ ἠθικῆς γνώσεως τελείως ἀποκλείεται παρὰ τῷ ψεύστῃ. Διὰ τοῦτο τῶν σπουδαιωτάτων τῆς ἀγωγῆς καθηκόντων εἶναι ν' ἀντεπεξέλθῃ πάσῃ δυνάμει κατὰ τοῦ ἀσπόνδου τούτου τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος ἐχθροῦ. Ὁ ἀγὼν δ' ὅμως εἶναι δυσχερής, διότι ἡ φιλοψευδία εὐκόλως γεννᾶται παρὰ τοῖς παισὶ, δι' ὃ καὶ τὰ μέγιστα εἶναι διαδεδομένη παρ' αὐτοῖς. Ἡ ἀκριβής δ' ὅμως γνῶσις τῆς αἰτίας αὐτῆς, ὅπως εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω προκειμένου περὶ νωθρότητας, θὰ διδάξῃ ἡμᾶς μέτρα τινά, δι' ὧν δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν, ὅτι νικηφόρος θ' ἀντεπεξέλθωμεν κατὰ ταύτης.

2. Συνήθης τοῦ ψεύδους αἰτία εἶναι ἡ ἐκ τῆς τιμωρίας φόβος. Ὁ παῖς π.χ. δὲν ἐξετέλεσεν ἐργασίαν τινὰ ἢ παρέβη ἐν γένει ἐντο-

λήν τινα τοῦ διδασκάλου· λαμβάνων νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν ἑμοιά τινα προγενέστερα γεγονότα καὶ τὰ ἐκ τούτων ἀποτελέσματα προσδοκᾷ ἀσφαλῶς, ὅτι θὰ τιμωρηθῇ. Τὴν τιμωρίαν ταύτην καὶ τὰ ἐκ ταύτης δυσάρεστα συναισθήματα ζωηρῶς ἤδη φαντάζεται, οὐδόλως ἄρα παράδοξον, ὅτι ἔνεκα τούτου γεννᾶται παρ' αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία ν' ἀποτρέψῃ τὴν δυσἀρέσκειαν, ἣν θὰ προκαλέσῃ εἰς αὐτόν ἡ προσδοκωμένη ποινή. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ συμβῇ ἀσφαλέστατα, ἐὰν προσποιηθῇ, ὅτι αἱ περιστάσεις ἠνάγκασαν αὐτόν νὰ παραμελήσῃ τὸ καθήκον, ἢ ὅτι οὐδόλως ὑπῆρξεν ἀπειθείας. Ψεύδεται ἄρα, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν ποινήν.

Πῶς δυνάμεθα λοιπὸν νὰ προλάβωμεν τοῦτο; Πρώτιστα καὶ μάλιστα ἐπιβάλλεται αὐστηρὰ καὶ ἐπιμελής τοῦ μαθητοῦ ἐπίβλεψις. Ὅταν αὕτη ὑπάρχῃ, γεννᾶται παρὰ τῷ μαθητῇ ἡ πεποιθήσις, ὅτι ὁ παιδαγωγὸς βλέπει καὶ μανθάνει πᾶν, ὅτι οὗτος πράττει καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀπατήσῃ αὐτόν. Διὰ τοῦτο δυσκόλως θὰ τολμήσῃ νὰ δοκιμάσῃ νὰ ψευσθῇ. Πάντως δ' ἤμως ὁ διδάσκαλος δὲν δύναται πάντα νὰ βλέπῃ καὶ πάντα νὰ μανθάνῃ. Ἀλλὰ καὶ ἔταν ἀγνοῇ τὸν δράστην πράξεώς τινος, ἔχῃ δ' ἀνάγκην νὰ διενεργήσῃ ἀνακρίσεις πρὸς ἐξακρίβωσιν τούτου, δὲν πρέπει νὰ προδῶσῃ εἰς τοὺς μαθητάς τὴν ἀγνοίαν αὐτοῦ· πολλῷ μᾶλλον ὀφείλει νὰ διεξάγῃ τὰς ἀνακρίσεις κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ φαίνεται πιθανὸν εἰς τοὺς μαθητάς, ὅτι γνωρίζει τὰ κατὰ τὴν πρᾶξιν καὶ τὸν δράστην αὐτῆς. Ἐὰν τοῦτο συμβῇ, οἱ μαθηταὶ θὰ δεῖξωσιν ὀλιγωτέραν διάθεσιν, ὥπως ἀποκρύψωσι τι ἢ ψευσθῶσι. Περαιτέρω, ὅς ἀποφεύγῃ ὁ διδάσκαλος νὰ χαρακτηρίσῃ παρὰπτωμά τι, ὡς φοβερόν καὶ ἄξιον τῆς μεγίστης καὶ αὐστηροτάτης ποινῆς πρὶν ἢ ἀνακλύψῃ τὸν δράστην, διότι οἱ μαθηταὶ προσδοκῶσιν αὐστηροτάτην ποινήν καὶ προτιμῶσι μᾶλλον νὰ ψευσθῶσιν ἢ νὰ ὁμολογήσωσιν εἰλικρινῶς τὸ ἑαυτῶν σφάλμα. Ὅλως δὲ τὸνναντίον συμβαίνει, ἐὰν φαίνεται ὁ διδάσκαλος, ὅτι δὲν δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ παρὰπτωμα. Τέλος δ' ὅς τιμωρῇ ἐπιεικέστερον τὸν μαθητήν, ὅστις εἰλικρινῶς ἀνομολογεῖ τὸ ἑαυτοῦ πταῖσμα, ἐκείνου, ὅστις πρέπει νὰ ἐξαναγκασθῇ εἰς ὁμολογίαν. Οὕτω μανθάνουσιν οἱ μαθηταί, ὅτι ἡ εἰλικρινὴς ὁμολογία ἐπιφέρει ἐλάττωσιν τῆς ποινῆς καὶ προθυμότερον ἀποφεύγουσι τὸ ψεῦδος. Ἐὰν λαμβάνωμεν πάντα ταῦτα πρὸ

ὀφθαλμῶν, θὰ κατορθώσωμεν, ὥστε σπανιώτατα νὰ ἐμφανίζωνται ψεύδη ἔχοντα τὴν αἰτίαν ἐν τῷ ἐκ τῆς τιμωρίας φόβῳ.

3. Δεύτερον ἄγει συχνάκις εἰς ψεῦδος ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἐκτίμησιν ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ ἐπιζήτησις ἐξωτερικῆς τιμῆς (πρβλ. I τόμ. σελ. 311). Τὰ ψεύδη ἄρα ταῦτα, ὅπως καὶ τάνωτέρω, εἶναι ἐγωϊστικά ψεύδη. Ἡ ἐπιζήτησις τῆς τιμῆς καὶ ἡ τάσις πρὸς αὐτὴν δικαιολογεῖται βεβαίως τελείως, ἀνάγκη μάλιστα, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ εἰς τὸν παῖδα, νὰ ζητήσωμεν νὰ ἐξεγείρωμεν αὐτήν. Διότι ἐκεῖνος, ὅστις δὲν δίδει πολλὴν σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων κρίσιν τῆς ἰδίας ἀξίας, ἀγνοεῖ συχνάκις καὶ τῆς ἐαυτοῦ συνειδήσεως τὴν φωνήν. Ἡ τάσις δ' ὅμως πρὸς τιμὴν καθίσταται ἐπικίνδυνος, ὅταν ἀποβαίνῃ τόσον ἰσχυρά, ὥστε πάσῃ δυνάμει ἐξαναγκάζει πρὸς ἱκανοποίησιν· διότι εὐχερέστατα ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οὐχὶ μόνον τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτης τῆς τάσεως ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ εὐσυνείδητος ἐργασία, ἀλλὰ καὶ μεταχειρίζεται ὁ παῖς ἥμισυ τιμὴ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς τιμῆς ταύτης. Συκοφαντεῖ π. χ. ἄλλους, οἵτινες ὅπωςδήποτε ὑπερτεροῦσιν αὐτοῦ, παρέχει τῷ διδασκάλῳ ἐργασίας, ἃς παρεσκεύασεν ὁ πατήρ, ἡ μήτηρ, οἱ ἀδελφοί, ὡς ὑπ' αὐτοῦ παρασκευασθείσας· ψεύδεται λοιπὸν διὰ νὰ φαίνηται, ὅτι δύναται περισσότερον τοῦ πραγματικοῦ.

Κατὰ τῆς τάσεως ταύτης πρέπει, ὡς εἰκός, πάσῃ δυνάμει ν' ἀντεπεξέλθωμεν. Τὸ ἄριστον δὲ μέσον πρὸς τοῦτο εἶναι νὰ μετριάσωμεν τὰς παρὰ τῶν μαθητῶν ἀπαιτήσεις ἡμῶν. Διδάσκαλοι καὶ γονεῖς πρέπει ν' ἀπαιτῶσιν ἀπὸ τοὺς παῖδας μόνον ὅ,τι εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ὅταν δὲ τὸ ὑπ' αὐτῶν παρεχόμενον εἶναι ἀνάλογον πρὸς ταύτας, πρέπει ν' ἀποδίδωσιν αὐτοῖς τὸν προσήκοντα καὶ ὑπ' αὐτῶν ποθούμενον ἔπαινον. Ἰδίᾳ δ' ἰσχύει τοῦτο διὰ τὰς κατ' οἶκον ἐκτελουμένας ἐργασίας. Ἀκριβῶς κατὰ ταύτας μεταχειρίζονται οἱ παῖδες τὰ μέγιστα ψεύδη, ἐὰν τυχὸν αὐταὶ εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον δυσχερεῖς. Διὰ τοῦτο διὰ τὰς κατ' οἶκον ἐργασίας ἀπαιτοῦμεν παρὰ τῶν μαθητῶν πράγματα, δι' ἃ δὲν ἀπαιτεῖται ὑπερβολικὸς κόπος. Ὁ πειρασμὸς τοῦ νὰ ἐπιδεικνύωνται διὰ τούτου, ὅπερ ἄλλοι ἀντὶ τοῦ παιδὸς παρεσκεύασαν, οὕτω δὲ νὰ κοσμῶνται διὰ ξένων πτερῶν, λείπει κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, πρὸς δὲ καὶ ἡ αἰτία πρὸς ὑποτίμησιν καὶ συκοφαντίαν ἄλλων.

4. Παιδές τινες ψεύδονται ἐκ δόλου καὶ μοχθηρίας. Χαίρουν π.χ. ἀπατώντες τινὰ καὶ διὰ τοῦτο ψεύδονται πρὸς αὐτόν. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τῶν λεγομένων ἁστέων ψευδῶν, καθ' ἃ καὶ ὁ ἀπατώμενος πρόκειται νὰ αἰσθάνῃ εὐχαρίστησιν ἐκ τοῦ ἐπιτυχοῦς ἁστέου, τέλος δὲ καὶ νὰ μετᾴσῃ τοῦ ἐκ τούτου γέλωτος. Πολλῶ μᾶλλον πρόκειται περὶ ψευδῶν, καθ' ἃ ὁ ψευδόμενος ἐπιδιώκει νὰ βλάψῃ τὸν ἄλλον, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, διότι μισεῖ αὐτὸν ἐξ οἰασθή- ποτε ἀφορμῆς καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκδικηθῇ αὐτόν. Ἐνταῦθα ἄρα ἡ αἰ- τίᾳ τοῦ ψεύδους ἔγκειται εἰς ἠθικὴν ἔλλειψιν· διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ παντὸς νὰ φροντίσωμεν ν' ἀναπτύξωμεν τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα διὰ τῆς ζωῆς ἀπεικονίσεως ταιούτων περιπτώσεων καὶ διὰ τῆς ἐπιμελελημένης ἐπεξεργασίας σχετικῶν ζητημάτων ἐν τῷ φρονημα- τιστικῷ μαθηματι.

5. Πολλάκις ψεύδονται οἱ μαθηταὶ καὶ ἐξ ἡρωϊσμοῦ. Ἰσχυρότε- ρος π.χ. παῖς ἐμφανίζεται, ὡς ὁ δράστης ἐγκλήματός τινος, ὅπως τιμωρηθῇ αὐτός καὶ οὐχὶ ὁ ἀσθενέστερος φίλος αὐτοῦ. Ψεύδη προσ- ἔτι γεννῶνται ἐκ τῆς τάσεως πρὸς μεγαλαυχίαν καὶ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐπισύρῃ τις πρὸς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων· τὰ ψεύδη ταῦτα καλοῦμεν καὶ παθολογικὰ ψεύδη. Κατὰ τῶν ἐξ ἡρωϊσμοῦ τούτων ψευδῶν δυσκόλως δυνάμεθα ν' ἀντεπεξέλθωμεν, ἐπειδὴ οἱ παῖδες ἐκτιμῶσι πολλάκις τὸ ἐν αὐτοῖς ἐκδηλούμενον θάρρος πολλῶ μᾶλλον τῆς φιλαληθείας. Τὸ ἄριστον φάρμακον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι λεπτομερὲς ἐξέταση τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων περιπτώσεων καὶ ἡ ἐκκλησις πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως· ὅς δοκιμάσῃ δ' ὁ διδάσκαλος προσέτι καὶ ν' ἀφαιρέσῃ κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὸν πταίσαντα μαθητὴν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησιν, εἴτα δ' ὅς χρησιμοποίησιν τὴν αὐστηρὰν ἐπίπληξιν καὶ τὴν κατάλληλον διδασκαλίαν.

6. Δύναται τις καὶ ἄλλας αἰτίας ν' ἀναφέρῃ, αἵτινες παράγουν τοὺς παῖδας εἰς τὸ ψεύδεσθαι, διότι τὸ πρὸς τὸ ψεύδεσθαι δέλεαρ εἶναι πολυειδές καὶ ποικίλον κατὰ τὸν μαθητικὸν βίον. Δι' ὃ καὶ ἐντελῶς ἐντιμοὶ μαθηταὶ εἶναι τι πολὺ σπάνιον. Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι νὰ διακρίνῃ τὰς διαφόρους μορφὰς τοῦ κακοῦ καὶ δι' ἐκάστην τούτων νὰ μεταχειρισθῇ τὸ κατάλληλον φάρμα- κον. Διότι γενικὸν φάρμακον διὰ πᾶν εἶδος τοῦ ψεύδεσθαι δὲν ὑπάρχει,

μᾶλλον δ' εἶναι δυνατόν φάρμακον δυνάμενον νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἕνα τύπον, τὴν μίαν μορφήν τοῦ ψεύδους, ἀκριβῶς νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἄλλην.

7. Ἰδιαιτάτα δ' ὅμως ἄς σκέπτηται τις τούδε: τὸ φιλοψευδὲς τοῦ παιδὸς αὐξάνει, ἐὰν τις κατ' ἔθος ἱκανοποιῇ πᾶσαν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ, διότι ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ μεγάλην αὐτοθυσίαν, ἣτις καθίσταται ἀδύνατος διὰ τῆς δαψιλείας.

Καὶ ὁ παιδαγωγὸς δ' ὅμως πολλάκις δὲν δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Εὐθύς δ' ὡς παῖς τις ἐννοήσῃ τοῦτο, δὲν σέβεται πλέον τὴν ἐντολὴν «μὴ ψεύδου». Διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ἀληθὴς καὶ εἰλικρινὴς εἰς πᾶν ὅ,τι λέγει καὶ πράττει. Καὶ εἰς περιστάσεις δέ, καθ' ἃς πιστεύει, ὅτι οἱ παῖδες δὲν παρατηροῦσιν αὐτόν, ἄς μὴ φέρηται ἄλλως, ἢ ὅπως ἐὰν παρατηρεῖτο ὑπὸ τούτων, διότι οὐδέποτε δύναται ἀσφαλῶς νὰ γνωρίζῃ, ἐὰν οἱ παῖδες δὲν θὰ ἴδωσιν, ἢ δὲν θὰ μάθωσιν, ὅ,τι νῦν πράττει. Πρὸ πάντων δ' ἄς ἀποφεύγῃ τὰ συνήθη κοινωνικὰ ψεύδη. Ὁ παῖς π.χ. οὐδέποτε ὀφείλει ν' ἀκούσῃ ὅτι ὁ πατήρ, ἡ μήτηρ, ὁ διδάσκαλος φέρονται μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς εὐγενείας πρὸς πρόσωπον παρόν, καθ' ὃ πάλιν ἀπόντος ἄπειρα λέγουσι

4. Καταπολέμησις τῶν παθῶν.

Ἡ ἠθικὴ βούλησις εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ συνυπάρχῃ τῇ κυριαρχίᾳ ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν, δι' ὃ καὶ σπουδαῖος τῆς ἀγωγῆς σκοπὸς εἶναι νὰ προλάβῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη. Πῶς δ' εἶναι δυνατόν τοῦτο γνωρίζομεν ἤδη ἐκ τῆς Ψυχολογίας (σελ. 388).

III. Μέτρα πρὸς μόρφωσιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα εἰς τὰ μέτρα ἐκεῖνα, ἅτινα σκοποῦσιν ἀμέσως τὴν μόρφωσιν ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τοῦ χαρακτήρος, καὶ δὴ ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς μορφώσεως τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος, ἥτοι ἀπὸ τῆς μορφώσεως ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωματίων.

1. Μόρφωσις καὶ ἐνίσχυσις πρακτικῶν ἀξιωματίων.

1. Ἡθικὰ ἀξιώματα προϋποθέτουσιν ὀρθὴν ἠθικὴν γνῶσιν, ἡ δὲ διδασκαλία ἔχει σκοπὸν ν' ἀναπτύξῃ τὴν ἠθικὴν γνῶσιν. Ἡ ἀγωγή

συμπληροῦ τοῦτο, ὅπερ δημιουργεῖ ἡ διδασκαλία. Ὁ παῖς δ' ὅμως μαθηάνει καὶ ἐκτός τοῦ σχολείου πράξεις διαφόρων ἀνθρώπων· καὶ ταύτας δ' ἐξετάζει καὶ κρίνει μετὰ τῶν μαθητῶν ὁ διδάσκαλος ἐν ἐλευθέρῳ διαλόγῳ.

2. Πρὸ παντός διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτηῖρος εἶναι πολὺτιμον τὸ βούλεσθαι καὶ πράττειν αὐτοῦ τοῦ παιδαγωγοῦ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ ὀρθὴ σχέσις μετὰ αὐτοῦ καὶ τοῦ τροφίμου, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐφ' ὅσον οὗτοι συνδέονται διὰ στενῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης. Ὁ τρόφιμος ἐπιθυμεῖ νὰ εὕρισκῃται καὶ νῦν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς συμφωνίαν πρὸς παιδαγωγόν, ὃν ἀγαπᾷ. Διὰ τοῦτο δ' ἀπομιμεῖται τὸ πράττειν καὶ μὴ πράττειν αὐτοῦ, οὕτως εἰπεῖν ἐξ ἐνστίκτου, οὐχὶ μόνον πρὸς στιγμὴν, ἀλλὰ μορφώνει καὶ κατὰ τὸ παρὰδειγμα αὐτοῦ βιοτικὸς νόμος ἢ ἀξιώματα διὰ τὸν κατόπιν βίον καὶ τὴν κατ' αὐτὸν συμπεριφορὰν. Βλέπομεν λοιπὸν καὶ ἐντεῦθεν, πόσον σπουδαῖον εἶναι, ἰδίᾳ διὰ τὴν γένεσιν ἠθικῶν ἀξιομάτων, νὰ χρησιμεύῃ ὁ παιδαγωγὸς ἐν παντὶ καὶ πάντοτε ὑπόδειγμα καὶ ὑπογραμμὸς εἰς τὸν τρόφιμον.

3. Ἄλλ' ἡ γένεσις ἀξιομάτων ὑποβοηθεῖται περαιτέρω καὶ προάγεται καὶ διὰ τινων μέτρων τῆς ἀγωγῆς, ἅτινα θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον κατωτέρω ποιούμενοι λόγον περὶ ἀντικειμενικοῦ χαρακτηῖρος. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ πράττειν τοῦ τροφίμου, ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ ποινή. Ὁ παῖς δηλονότι πράττων κτᾶται ποικίλην ἐμπειρίαν· διὰ τοῦ ἐνὸς εἶδους τῶν πράξεων κτᾶται τὴν εὐαρέσκειαν τοῦ διδασκάλου καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐκυτοῦ συνειδήσεως, διὰ δὲ τοῦ ἄλλου τὴν ἀπαρέσκειν καὶ τὴν μομφήν. Ἐτι δ' ὅμως σαφέστερον φέρουσιν εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ τὸ ἀξιόπαινον καὶ ἀξιόμεικτον τοῦ πράττειν καὶ μὴ πράττειν αὐτοῦ ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ ποινή. Μετὰ τὴν οὕτω ἄρα ἀποτελεσθεῖσαν ἐμπειρίαν ἀποφασίζει ὁ τρόφιμος νὰ πράττῃ μὲν κατὰ τὸν τρόπον, ὅστις εἶχεν εὐάρεστα δι' αὐτὸν ἀποτελέσματα, ν' ἀποφεύγῃ δὲ τὰς πράξεις ἐκείνας, αἵτινες ἐπέφερον αὐτῷ δυσάρεστον τι. Καὶ κατὰ τὸν τρόπον λοιπὸν τοῦτον ὑποβοηθοῦμεν τὴν μόρφωσιν τῶν ἀναγκαίων ἀξιομάτων.

4. Βεβαίως εἶναι εὐκολώτερον νὰ θέσῃ τις ἀξιώματα ἢ νὰ πράττῃ κατὰ ταῦτα· ἐφ' ὅσον δὲ τοῦτο δὲν συμβαίνει, δὲν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ταῦτα κυρίως πρακτικὰ ἀξιώματα· κατ' ἀκολουθίαν

δ' ὅμως καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν οὐδὲ περὶ χαρακτῆρος. Διὰ τοῦτο πρέπει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν τρώφimon ἰδίᾳ, ὅπως κτήσῃται πραγματικῶς πρακτικὰ ἀξιώματα. Πρέπει βεβαίως νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἐλευθερίαν τινὰ ἐν τῷ πράττειν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νὰ καταλίπῃ αὐτὸν τελείως ἀνεπιτήρητον. Ἐὰν δ' ἀμφιβάλλῃ ὁ τρώφimos, ἐὰν πρέπῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο νὰ πράξῃ, ὁ διδάσκαλος συμβουλεύει, ὑπομιμνήσκει τὸ καθήκον καὶ παραινεῖ, οὕτω δὲ ζητεῖ ν' ἀναπτύξῃ τὴν ἰσχὺν καλῶν προθέσεων. Ἐὰν δ' ἐπιτύχῃ νὰ καθορίσῃ τὸν τρώφimon οὕτως, ὥστε νὰ φέρῃ οὗτος τὴν ἐκαστοῦ βούλησιν εἰς συμφωνίαν πρὸς ἀξίωμα τι, ὕπερ αὐτὸς ἐξέλεξε, συντελεῖ, ὅπως τὸ ἀξίωμα τοῦτο κερδήσῃ δύναμιν καὶ ἐπιροήν. Ὅπως δ' ὁ διδάσκαλος κατορθοῖ νὰ ἐντυπώσῃ ἀσφαλέστατα εἰς τοὺς μαθητὰς ἀριθμητικὸν τινὰ κανόνα διὰ τοῦτου, ὅτι παρέχει αὐτοῖς ἀφορμὴν νὰ ἐφαρμόζωσι πάντοτε τὸν κανόνα τοῦτον καὶ μάλιστα εἰς ἀεὶ δυσχερέστερα προβλήματα, οὕτω καὶ ὁ παιδαγωγὸς παροτρύνει πάντοτε τὸν τρώφimon νὰ πράττῃ κατὰ ἠθικὰ ἀξιώματα, πρὸ ὀλίγου κτηθέντα καὶ μάλιστα ὑπὸ συνθήκας καὶ περιστάσεις ἀεὶ δυσχερεστέρας. Μόνον οὕτω δύνανται τὰ ἀξιώματα ν' ἀποκτήσωσι σταθερότητα.

5. Μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ὅμως ἐπιμονῆς πρέπει ν' ἀντεπεξέρχεται ὁ παιδαγωγὸς καὶ ν' ἀντιδρᾷ κατὰ τῆς γενέσεως ἐσφαλμένων ἀξιωματιῶν. Διότι μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς καλὰ ἀξιώματα ἐνισχύονται διὰ τοῦ κατ' ἐπαναλήψιν κατ' αὐτὰ πράττειν, κερδαίνουσι καὶ τ' ἀξιώματα τοῦ ἐγώισμοῦ καὶ τῆς φιληδονίας τὴν δύναμιν πραγματικῶν βιοτικῶν νόμων, ὅταν τρώφimos τις ἔπῃται αὐτοῖς πολυειδῶς ἀκωλύτως. Καὶ κατὰ τοῦτου λοιπὸν πρέπει ν' ἀγωνίζεται ὁ παιδαγωγός, ἰδίᾳ διὰ ποινῶν. Πρὸς δ' ἃς ζητῇ ἐν ἐλευθερίᾳ μετὰ τῶν τρώφimon συζητήσῃ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν γνῶσιν, νὰ προαγάγῃ τὴν πρὸς τὸ κακὸν ἀποστροφήν καὶ νὰ παρέχῃ αὐτοῖς ἀφορμὴν εἰς ἀνάλογον συμπεριφορὰν.

6. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δύνανται σπουδαίως ὁ παιδαγωγός νὰ συνεισφέρῃ πρὸς ἀνάπτυξιν πρακτικῶν ἀξιωματιῶν ταῦτα δ' ὅμως ἀποκτῶσιν ἐπαρκῆ ἰσχὺν καὶ σταθερότητα μόνον κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος ἔχει πολλῷ μείζονα εὐκαιρίαν νὰ πράττῃ αὐτοτελῶς. Ἐκ τῆς ἐν τῷ βίῳ δ' ἐμπειρίας ἀποκτᾷ καὶ ὅλως νέα ἀξιώματα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι διὰ τῆς ἀγω-

γῆς δὲν ἀποπερατοῦμεν, ἀλλὰ μόνον προσοδοποιούμεν τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος.

2. Διάταξις τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀξιομάτων κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

1. Εἰς τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα ἀνήκει καὶ διαβάθμισις τις τῶν ἀξιομάτων (πρβλ. τόμ. I ἐν σελ. 411). Πᾶς δηλονότι ἄνθρωπος κτᾶται διὰ τοῦ παρὰδείγματος τοῦ παιδαγωγοῦ, τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τῆς ιδίαις ἐν τῷ πράττειν ἐμπειρίας, οὐχὶ μόνον ἠθικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ ἀρχὰς ἀναφερομέναις εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ἐξωτερικῆς τινοῦ ὠφελείας καὶ τὴν ἀποφυγὴν ἐξωτερικῆς βλάβης. Τοιαῦται εἶναι π.χ. Φείδου ἐν καιρῷ, ἵνα ἔχῃς ἐν τῇ ἀνάγκῃ, ἐπωφελοῦ πᾶσαν εὐκαιρίαν, ὥπως μορφωθῇς τελειότερον, σπεῦδε βραδέως, μὴ πῖπτε ἀνοήτως εἰς τὸν κίνδυνον, ἔχε μέτρον ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ταῖς ἀπολαύσεσι, διαφύλαττε ἐπιμελῶς τὴν περιουσίαν σου κ.λ. κ.λ. Εἰς τὰς ἠθικὰς δ' ὅμως ἀρχὰς πρέπει ν' ἀποδοθῇ μείζων σημασία ἢ εἰς τὰς πρακτικὰς ἀρχὰς, καὶ ἐν τῇ κορυφῇ, ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν βαθμίδι, πρέπει νὰ εὕρισκῃται τὸ ἀξίωμα, ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ πράττῃ τις κατὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀρκεῖ νὰ ὑποβοηθήσωμεν τὸν τρόφιμον, ὥπως μορφώσῃ ἠθικὰ ἀξιώματα, ἀλλ' ὀφείλομεν πολλῷ μᾶλλον νὰ φροντίσωμεν, ὥπως καὶ διατάττῃ τὰς ἀρχὰς, ὥς οὗτος ἐκτῆσατο, κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἀξίαν. Πῶς δὲ τοῦτο δύναται καὶ ὀφείλει νὰ γίνῃ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν, ἐὰν ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τοὺς ποικίλους σκοπούς, οὓς ἐπιδιώκουσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ βίῳ.

2. Οἱ ἄνθρωποι ἐπιδιώκουσι ποικιλώτατα πράγματα π. χ. χρήματα καὶ περιουσίαν, τιμὴν, φιλίαν, υἰείαν, μακροβιότητα, γνώσεις καὶ δεξιότητας, ἠθικότητα ἐν τῷ βίῳ, εὐσέβειαν κ.λ. Τὰ πράγματα ταῦτα φαίνονται αὐτοῖς ὥς τι πολύτιμον ἢ ὥς ἀγαθόν. Ἄλλ' ὅμως πάντες δὲν ἀποδίδουσιν εἰς πάντα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα. Ὁ μὲν προτιμᾷ παντὸς ἄλλου τὰ χρήματα, ὁ δὲ τὴν τιμὴν, ὁ τρίτος τὴν υἰείαν καὶ μακροβιότητα, ὁ τέταρτος τὴν πολυμάθειαν, ὁ πέμπτος καθαρὰν συνείδησιν κ.λ. κ.λ.

Συμφώνως δ' ὅμως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, ὃν ἐθέσαμεν

άνωτέρω, ὀφείλομεν νὰ φροντίσωμεν, ὥπως ὁ τρόφιμος θεωρῇ ἐν τῷ μέλλοντι, ὡς τὸ πολυτιμότεον καὶ τὰ μάλιστα περιζήτητον ἀγαθὸν τὸν θρησκευτικὸν ἠθικὸν βίον ἢ τὴν καθαρὰν συνείδησιν, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ὑπᾶγῃ ὑπὸ τοῦτο. Διότι, ἐὰν φαντασθῶμεν, ὅτι τὰ πράγματα θὰ συνέβαινον ἄλλως, ὅτι π. χ. ὁ τρόφιμος ἐθεώρει, ὡς ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἄλλο τι, δοῦσαν, τιμὴν, χρήματα, περιουσίαν κ.λ. θὰ ἤρχετο ἀνὰ πᾶν βῆμα εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς ἠθικὰς διαταγὰς καὶ ἀπαγορεύσεις ἠθικὸς χαρακτήρ θὰ ἦτο τι ἀδιανόητον, ἀδύνατον.

3. Ἡδὴ διὰ τῆς διδασκαλίας προσπαθοῦμεν νὰ φέρωμεν τὸν τρόφιμον εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ ἐκτιμᾷ καὶ διατάττῃ τὰγαθὰ κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἀξίαν. Ἐν τῷ φρονηματιστικῷ μαθήματι παρέχομεν εἰς τὸν μαθητὴν παραδείγματα ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων. Οὕτω π. χ. τοῦ λόγου ὄντος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ περὶ τοῦ Τζαβέλλα τονίζομεν, ὅτι ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη εἶναι ἀνωτέρα τῆς πρὸς τὰ ἴδια τέκνα· ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἀβραάμ, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσις εἶναι ἀνωτέρα τῆς πρὸς τοὺς οἰκείους, ἐν δὲ τῷ Λεωνίδα καὶ τῷ Ἀθανασίῳ Διάκω, ὅτι ἡ πιστὴ τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσις εἶναι ἀνωτέρα τοῦ βίου. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον προπαρασκευάζομεν διὰ τῆς διδασκαλίας τὴν ὀρθὴν τῶν ἀγαθῶν διάταξιν.

4. Ἡ ἀγωγή συνεχίζει τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ δὲ σπουδαιότερον αὐτῆς μέσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου. Πόσον δὲ δύναται ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐπηρεάσῃ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων, δεικνύει ἡμῖν ὁ Gottfried Keller ἐν τῷ διηγήματι αὐτοῦ περὶ τῆς κυρίας Regel Amrain. Διὰ τοῦ τρόπου, δι' οὗ αὕτη φέρεται πρὸς τὴν τροφήν, τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ χρήματα καὶ διὰ τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα, πρὸς τὸν νεώτατον υἱὸν τῆς, διδάσκει τοῦτον καθ' ἐκάστην ἐποπτικώτατα, ὅτι εἰς τὴν καλὴν τροφήν, τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ χρήματα δὲν πρέπει νὰ δίδῃ τις μεγάλην καὶ ἀπόλυτον, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ἐξ ἄλλου οὐδεμίαν σημασίαν. Οὕτω προφυλάττει τὸν ἑαυτῆς υἱὸν τῆς ὑπερτιμῆσεως καὶ ὑποτιμῆσεως τῶν πραγμάτων τούτων, πρὸς δὲ καὶ τῶν κακῶν τούτων ἀποτελεσμάτων, τῆς λιχνείας, τῆς ματαιοφροσύνης, τῆς πρὸς τὸν καλλωπισμὸν μαχνίας, τῆς ἀμελείας καὶ ἀδιαφορίας, ὥπως ἐξ ἄλλου τῆς φιλαργυρίας καὶ τῆς σπα-

τάλης. Ἐντεῦθεν προκύπτει τί δύνανται ἐν γένει οἱ παιδαγωγοὶ νὰ κατορθώσωσιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Διὰ τῆς ἐαυτῶν συμπεριφορᾶς πρὸς τὰ ποικίλα ἀγαθὰ, ἅτινα ἐπιδιώκουσι συνήθως οἱ ἄνθρωποι, δεικνύουσιν, ὅτι τὴν μεγίστην σπουδαιότητα ἔχει θρησκευτικὴ ἠθικὴ διάθεσις καὶ ἀνάλογον βούλεσθαι καὶ πράττειν, καὶ ὅτι ἄλλα ἀντικείμενα, ὥπως χρήματα, τιμαί, υἱεία κ.λ. ἔχουσι μὲν βεβαίως ἀξίαν, διότι ὑποδοηθοῦσιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ καλοῦ, ὅτι δ' ὅμως πρέπει νὰ λαμβάνωνται πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ νὰ ἐξετάζωνται μόνον, ὡς μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν ὑψηλοτέρων σκοπῶν¹.

Τοῖς παραδείγμασι τούτοις πρέπει νὰ προστεθῇ ἔτι ἡ ἑλευθέρα συζήτησις περὶ τῶν διαφόρων ἀγαθῶν κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἀξίαν. Ἡ συζήτησις δ' αὕτη καὶ ἡ ἐκ ταύτης διδασκαλία συνδέεται κάλλιστα πρὸς ὠρισμένους περιπτώσεις καὶ γεγονότα π. χ. πρὸς περιπτώσεις, καθ' ἃς οἱ μαθηταὶ διαβλέπουσιν ἐν τῇ συμπεριφορᾷ ἄλλων προσώπων ἐσφαλμένην ἢ ὀρθὴν τῶν πραγμάτων ἐκτίμησιν, ἢ ὁσάκις αὐτοὶ οὗτοι ὑπερτιμῶσιν ἢ ὑποτιμῶσι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Ἰδιαιτάτα δ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πρέπει νὰ λαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ τὸ τῆς τιμῆς συναίσθημα τῶν παιδῶν, καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ διορθώνωμεν αὐτὰ κατὰ τὰ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (ἐν σελ. 307 καὶ 311) εἰρημένα.

Ἐὰν δ' ἡ τε διδασκαλία καὶ ἡ ἀγωγή ἐργάζωνται εὐσυνειδήτως ἀπὸ κοινοῦ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἀνωτέρω δηλωθέντος σκοποῦ, πάντως θὰ καταλήξῃ μετὰ τινα χρόνον ὁ τρόφιμος νὰ ἀνευρίσκῃ τὸ ὕπατον ἀγαθὸν ἐν τῇ καλῇ, καθαρᾷ συνειδήσει ἢ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ εἰρήνῃ ἢ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ σχέσει καὶ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ θὰ φαίνωνται αὐτῷ ἀπλῶς μέσα πρὸς τὴν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐπιτυχίαν.

5. Ὄρθην ἐκτίμησιν τῶν ἀγαθῶν προπαρασκευάζει ἐπιτυχῶς ἡ διάταξις τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν κατὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν κατορθοῦται ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὁ τρόφιμος ἔχει ἀνάγκην καὶ ἐνταῦθα τῆς ὑποστηρίξεως καὶ τῆς βοήθειας τοῦ παιδαγωγοῦ. Καταλληλότεταται δὲ καὶ ἀναγκαιότα-

¹ Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης λαμπρὸν παρέχει ἡμῖν παράδειγμα ὁ Σωκράτης, ὥπως λεπτομερέστερον ἀλλοῦ σκοποῦμεν νὰ διαλάβωμεν. (Σ. Μ.)

ται καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι αἱ συζητήσεις καὶ ὁ διάλογος, ὅστις συνάπτεται κάλλιστα τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τῆς ἀξίας τῶν διαφόρων ἀγαθῶν. Ἐξετάζοντες π. χ. τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἀθανασίου Διακίου δὲν θὰ εἴπωμεν ἀπλῶς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ προτιμᾷ τὴν πατρίδα τῆς ἰδίας ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ῥητῶς θὰ προσθέσωμεν, ὅτι εἶχε δίκαιον ὁ Ἀθανάσιος Διακός ἐπόμενος τῷ παραγγέλματι : ἀπόθνησκε ὑπὲρ πατρίδος καὶ οὐχὶ τῷ : φρόντιζε περὶ τῆς ζωῆς σου.

6. Ἐν ταῖς διαλογικαῖς ταύταις συζητήσεσιν, ὅπως καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἠθικῇ συζητήσει, ὀφείλομεν εἰς δύο τινὰ κυρίως νὰ προσέχωμεν· πρὸ παντὸς ν' ἀποφεύγωμεν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν περιττολογίαν· περὶ τούτου ἐγένετο λόγος καὶ ἀνωτέρω, προκειμένου περὶ ἐμβασύνσεως ἐν σελ. 170.

Περαιτέρω δ' ἐν πάσῃ κοινῇ συζητήσει πρέπει νὰ φροντίζωμεν, ὅπως οἱ μαθηταὶ λέγωσιν ἐλευθέρως πᾶσαν τυχὸν διάφορον γνώμην, ἣν ἔχουσιν. Ἄλλως ὁ παιδαγωγὸς δὲν δύναται νὰ ᾗ βέβαιος, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐπίσθησαν ἐκ τῆς διδασκαλίας. Θὰ ἠδύναντο δ' οὗτοι νὰ μορφώσωσιν εὐκόλως ἐσφαλμένους γνώμας καὶ νὰ καταλήξωσιν εἰς ἐσφαλμένῃν διάταξιν τῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων, ἅτινα κέκτῃνται.

IV. Μέτρα πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτῆρος.

Τὸν χαρακτῆρα ἀποτελεῖ δεύτερον βούλησίς τις ὑπαγομένη ταῖς ἠθικαῖς ἀρχαῖς καὶ τοῖς ἀξιώμασι, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ἡ βούλησις δ' αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ἀντικειμενικὸν μέρος τοῦ χαρακτῆρος καὶ μορφοῦται ἤδη διὰ τῆς διδασκαλίας, καὶ δὴ τοῦ πολυμεροῦς ἀμέσου διαφέροντος, ὑπὲρ αὕτη γεννᾷ (ιδ. ἀνωτ. σελ. 42 καὶ ἐξ.). Ἡ ἀγωγή ὑποβοηθεῖ τὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς σειρᾶς ἰδίων μέτρων.

1. Ἡ ἀσκησις ἐν τῷ πράττειν.

1. Ἐὰν πρέπη ὁ τρόφιμος νὰ βούληται καὶ νὰ πράττῃ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ κατὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ γνώσιν, ἔχει ἀνάγκην πρὸ παντὸς νὰ γνωρίσῃ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ ἱκανότητα. Ἄνευ τῆς γνώσεως ταύτης εἰς οὐδεμίαν ἀπολύτως καταλήγει βούλησιν (πρβλ.

Ι τόμ. ἐν σελ. 392). Πλήν τούτου ἀπαιτεῖται ἡ ὑπερνίκησις τῶν ἀτομικῶν κλίσεων καὶ ἐπιθυμιῶν, ἥτις μόνον μετὰ μακρὸν ἀγῶνα κατορθοῦται πολλάκις. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα, ἥτοι ἡ γνῶσις τῶν ἐκτουτοῦ δυνάμεων καὶ δεξιότητων καὶ ἡ κατανίκησις τῶν ἀντικειμένων κλίσεων, ἐπιτυγχάνονται μόνον διὰ τούτου, ὅτι παρέχομεν εἰς τὸν τρέφοντα ἀφθόνως εὐκαιρίαν πρὸς ἐκπλήρωσιν ὀρισμένων καθηκόντων, ἐν ἄλλαις λέξεσι, διὰ τούτου, ὅτι ἀσκοῦμεν αὐτὸν εἰς τὸ πράττειν εὐσυνειδήτως καὶ κατὰ καθήκον.

2. Πρὸς τοῦτο δ' ἔχουσι πλουσίαν καὶ ἀφθονον ἀφορμὴν τό τε σχολεῖον καὶ ἡ οἰκογένεια. Ὁλη ἡ τοῦ σχολείου ἐργασία, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ὁρῶς παρεχομένης τῆς διδασκαλίας, ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αὐτοτελής τῶν μαθητῶν ἐργασία. Πρὸ παντός δ' ἰσχύει τοῦτο διὰ τὰς ἐν τοῖς ὀλιγοτάξις σχολείοις πολλάκις ἀναγκαίως σιωπηλὰς τῶν μαθητῶν ἐνασχολήσεις καὶ διὰ τινὰς τῶν ἐν τῷ οἴκῳ ἐκτελουμένων ἐργασιῶν τοῦ μαθητοῦ. Ὁ διδάσκαλος φροντίζει νὰ παρέχῃ διὰ τε τὰς σιωπηλὰς ἐνασχολήσεις καὶ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν αἰεὶ δυσκολώτερα θέματα, ὥστε νὰ ἐργάζωνται οἱ μαθηταὶ μετ' αὐτενεργίας τε καὶ αὐτοτελείας. Πρὸς δὲ δίδει τοῖς μαθηταῖς διάφορα ἀξιώματα, τούτῳ μὲν νὰ διατηρῇ καθαρὸν τὸν πίνακα, ἐκεῖνῳ νὰ κατανέμῃ τὰ τετράδια, τρίτῳ τινὶ νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς μελάνης, ἄλλῳ περὶ τοῦ ἀερισμοῦ κ.λ. Ἐκαστος μαθητῆς ὀφείλει περαιτέρῳ νὰ ἔχῃ τετράδιον παρατηρήσεων, ἐν ᾧ λεπτομερῶς καταγράφει τὰς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ διδασκάλου ἢ καὶ ἄφ' ἑαυτοῦ ἀθροισθείσας ἐμπειρίας καὶ γενομένας παρατηρήσεις ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρῃ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναθέτομεν εἰς ἕκαστον μαθητὴν, ἰδίᾳ τῶν ἀνωτέρων τάξεων, ὅπως περιποιῇται τμημὰ τι τοῦ σχολικοῦ κήπου.

Οἱ γονεῖς ἀναθέτουσιν εἰς τοὺς παῖδας καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει τὴν περιποίησιν ζώων, π. χ. αἰγῶν, προβάτων, ὀρνίθων, ὠδικῶν πτηνῶν, κονίκλων κ.λ. Τὰ κοράσια ὀφείλουσι νὰ διατηρῶσι καθαρά καὶ ἐν τάξει δωμάτιά τινά, νὰ ἐκτελῶσιν ἐργασίας τινὰς ἐν τῷ μαγειρείῳ, νὰ προσέχωσι καὶ περιποιῶνται μικροτέρους ἀδελφούς κ.λ. Ὅλα τὰ τέκνα πρέπει νὰ ἐκτελῶσι παραγγελίας τῶν γονέων μεταβαίνοντα εἰς γνωστοὺς καὶ συγγενεῖς, εἰς τὸν ἑμπορον, τὸν χειρῶνα κ.λ. Καθ' ὅσον δ' οἱ τρέφιμοι γίνονται μεγαλύτεροι, πρέπει

νὰ παρέχωμεν αὐτοῖς πλουσιωτέραν εὐκαιρίαν πρὸς τὸ αὐτοτελῶς πράττειν.

3. Ἡ ἐν τῷ πράττειν δ' ὅμως ἄσκησις τότε μόνον ἔχει ἀξίαν, ὅταν τὰ ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα ἐκπληρῶνται ἀκριβῶς, εὐσυνειδήτως καὶ τακτικῶς. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς ἐργασίας, δι' ὅς δὲν εἶναι ἀκόμη ἱκανοί, διότι αἱ ἐργασίαι αὗται ἔχουσιν ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα, ἐπειδὴ καθιστῶσι τοῖς μαθηταῖς συνειδητὴν τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ἑαυτῶν δυνάμεων· πρὸς δ' εἶναι δυνατόν οὕτω καὶ σωματικὴν βλάβην νὰ ἐπιφέρωμεν αὐτοῖς.

4. Ὡσαύτως ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπιβλέπῃ ὁ παιδαγωγὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς εἰς τὸν τροφίμον ἀνατεθείσης ἐργασίας. "Ὡς μὴ ζητῇ δ' ὅμως ν' ἀγάγῃ τοὺς παῖδας εἰς τὴν ἐπιθυμητὴν πιστὴν καὶ ἀκριβῆ τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσιν μόνον διὰ μορφῆς καὶ ποινῆς, διότι οὕτως οἱ μαθηταὶ θὰ ἐξελάμβανον ταχέως τὴν ἐργασίαν ὡς ἐπαχθὴ ἀγγαρεία, καὶ θὰ προσεπάθουν ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ ν' ἀποφύγῃ ταύτην, ἢ θὰ ἐξετέλουν αὐτὴν πλημμελῶς καὶ ἑλλιπῶς. Διὰ τοῦτο, ἅς μεταχειρίζεται ὁ παιδαγωγὸς καταλληλότερον μέσον· εἶναι δὲ τοῦτο ἡ διδασκαλία καὶ ἡ διαφώτισις τῶν μαθητῶν περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας. "Ὡς καθιστᾷ αὐτοῖς καταληπτόν, ὅτι ἡ εὐσυνείδητος ἐργασία εἶναι τὸ ἄριστον μέσον, ὅπως κυριαρχήσῃ τις τῶν ἑαυτοῦ ἀδυναμιῶν, ὀρέξεων καὶ κακῶν κλίσεων· ὅτι τὸ καταναγκάζειν ἑαυτὸν εἰς οἰανδήποτε ἐνέργειαν ὀδηγεῖ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο δ' ὀφείλομεν πᾶσαν, καὶ τὴν ἀναιροτάτην ἐργασίαν, νὰ ἐκτελῶμεν μετὰ πάσης φροντίδος καὶ ἐπιμελείας· τὸ σπουδαῖον δὲν εἶναι τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μόνον ἡ πιστὴ αὐτῆς ἐκτέλεσις. "Ὅταν δ' ἐπιτυχάνῃ τις διὰ μικρᾶς καὶ ἀφανοῦς ἐνεργείας, μορφώνει καὶ ἀναπτύσσει τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, ὅπως καὶ δυσχερέστερα ζητήματα λύσῃ, ἰδίᾳ δ' ὅπως νικηφόρως ἀντιστῇ κατὰ τοῦ πειρασμοῦ τοῦ κακοῦ κατὰ τὸ παλαιὸν ῥητόν: «ὅστις δοκιμάσῃ ἅπαξ τί εἶναι πίστις, οὗτος δὲν καταλείπει πλέον αὐτήν».

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον φέρομεν τοὺς τροφίμους εἰς θέσιν νὰ ἐργάζωνται ἀκριβῶς καὶ ἐπιμελῶς· οὕτω δ' οὗτοι ταχέως συναισθάνονται τὴν εὐλογίαν, ἣν φέρει μεθ' ἑαυτῆς ἡ εὐσυνείδητος ἐργασία, ὅπως παρέστησε ταύτην ὁ παιδαγωγός· διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς

ζητοῦσι νὰ ἐκτελέσωσι τὰς ἑαυτῶν ὑποχρεώσεις μετὰ μείζονος ζήλου. Οὕτω δὲ καὶ ἡ βούλησις αὐτῶν ἀπαλλάττεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν θεληγήτρων τῆς φιληθονίας.

2. Ἡ ἀσκησις τοῦ τροφίμου ἐν τῷ ἐλευθέρως ὀρίζειν ἑαυτόν.

1. Μέχρι τοῦδε εἴχομεν ἐν νῷ πράττειν, ἐν ᾧ ὁ τρόφιμος ἐκτελεῖ ἐργασίαν ἐπιβαλλομένην αὐτῷ, καὶ ἐν ᾧ καταλείπεται αὐτῷ ἐλευθερία μόνον, ὡς πρὸς τὴν καλὴν ἢ κακὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, τὴν ἀποπεράτωσιν ἀκριβῶς κατὰ τὸν ὠρισμένον χρόνον ἢ οὐχί, καὶ ὡς πρὸς τὴν μὴ ἐκτέλεσιν. Εἶναι δ' ὅμως ἀνάγκη σὺν τῷ χρόνῳ νὰ παρέχωμεν ἐλευθερίαν τῷ τροφίμῳ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ τοῦ πράττειν.

Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν τὸ μὲν ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν σκοπὸν, ὃν ἐπιδιώκει ἡ ἀγωγή. Ἐνθυμούμεθα δηλ. ὅτι διὰ τῆς ἀγωγῆς σκοποῦμεν νὰ διαμορφώσωμεν ἀμέσως τὸν ἠθικὸν τοῦ τροφίμου χαρακτῆρα, ὅστις διαγιγνώσκεται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἀφ' ἑαυτοῦ ἀπόφασιν διὰ τινὰ πρᾶξιν χωρὶς νὰ ἐξαναγκάζεται ὑπ' ἄλλων. Τοῦτο δ' ὅμως τὸ ἐλευθέρως ὀρίζειν τί πρέπει τις νὰ πράττῃ καὶ τί ν' ἀποφεύγῃ δὲν ἐπιτυγχάνεται ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀνευ ἀσκήσεως.

Πρὸς δέ, προδαικνύσης τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδός, ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ αἰὲ μᾶλλον ἡ ἀνάγκη πρὸς τὸ αὐτοτελῶς πράττειν. Ὅσο δηλ. μᾶλλον ἀναπτύσσεται ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ γνῶσις, τοσούτῳ περισσότερον ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίζῃ ὁ ἴδιος τί ὀφείλει νὰ πράττῃ καὶ τί ὀφείλει ν' ἀποφεύγῃ. εἰάν δέ τις ἐξακολουθῇ περιορίζων αὐτὸν καὶ ἐπιμελῶς ἀνὰ πᾶν βῆμα καθοδηγῶν, ἐκλαμβάνει τοῦτο ὡς ἄτοπον καὶ ἀνυπόφορον περιορισμόν.

Ἐπιθυμεῖ π.χ. νὰ ᾗ κύριος τοῦ ἐλευθέρου χρόνου αὐτοῦ καὶ νὰ ἐκλέγῃ ὁ ἴδιος τὴν κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως ἐνασχόλησιν καὶ διασκεδάσιν. Καὶ τὸν χρόνον δὲ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἑαυτοῦ ἐργασίας προτιμᾷ νὰ ὀρίξῃ αὐτός κατὰ τὸ δοκοῦν. Περαιτέρω ἐπιθυμεῖ ν' ἀποφασίζῃ ἐλευθέρως, εἰάν θὰ μετὰσχῃ ἢ μὴ τῶν διασκεδάσεων τῶν συμπαικτῶν καὶ φίλων, νὰ δαπανᾷ κατὰ βούλησιν τὰ χρήματα αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ᾗ ὑποχρεωμένος νὰ ἐρωτᾷ πρότερον, εἰάν τοῦτο εἶναι ἐπιτετραμμένον ἢ μὴ.

Ἡ τάσις λοιπὸν αὕτη πρὸς μείζονα ἐλευθερίαν καὶ αὐτοτέλειαν εἶναι τελείως φυσική, ἀνταποκρινομένη πληρέστατα τῇ αἰεὶ προϊούσῃ ἀναπτύξει τοῦ τροφίμου.

2. Διὰ τοῦτο δ' ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ παρέχῃ τῷ τροφίμῳ εὐκαιρίαν πρὸς τὸ αὐτοτελῶς πράττειν, τὸ μὲν, ὅπως ἀσκήσῃ αὐτὸν ἐν τούτῳ, τὸ δ' ὅπως ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν δεδικαιολογημένην πρὸς τοῦτο ἀπαίτησιν αὐτοῦ. Ἄς ἀφήνῃ λοιπὸν αἰεὶ μείζω ἐλευθερίαν τῷ τροφίμῳ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατανομήν καὶ χρησιμοποίησιν τοῦ χρόνου, τὴν ἐκλογὴν τῆς διασκεδάσεως καὶ ψυχαγωγίας, τὴν δαπάνην τῶν χρημάτων κ.λ. κ.λ. Ἐὰν δέ τις τῶν τροφίμων μὴ θέλῃ νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς εἰς αὐτὸν παρεχομένης ἐλευθερίας ἢ ἐκ δειλίας ἢ ἐκ φόβου πρὸ τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπέχει διὰ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, ὡς παρορμιάται πρὸς τοῦτο. Δὲν πρέπει ν' ἀνεχώμεθα, ὅπως οὗτος διαρκῶς χαλιναγωγῆται καὶ διευθύνηται, ὡς μικρὸς παῖς, ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Πάντως δ' ὅμως αἱ τοιαῦται περιπτώσεις ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἐξαίρεσεις, κατὰ κανόνα δὲ πάντες οἱ τρόφιμοι χαιρετίζουσι μεθ' ὑπερφηφάνιας τὴν πρὸς τὸ αὐτοτελῶς πράττειν εὐκαιρίαν καὶ μετ' εὐγνωμοσύνης καὶ χαρᾶς ἀποδέχονται ταύτην.

3. Ἐὰν δ' ὅμως λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐν τῷ κατόπιν πρακτικῷ βίῳ πολυμερῇ καὶ πολυσχιδῇ τοῦ τροφίμου δρασίαν, θά ἴδωμεν, ὅτι ἡ εὐκαιρία, ἥτις νῦν παρουσιάζεται αὐτῷ πρὸς τὸ αὐτοτελῶς πράττειν, εἶναι λίαν περιορισμένη. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον, ὅπως τὸ πραγματικῶς πράττειν ἐπεκταθῇ ἔτι μᾶλλον διὰ τοῦ κατὰ διάνοιαν ἢ κατὰ φαντασίαν πράττειν. Τοῦτο δ' ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι καθοδηγοῦμεν τὸν τρόφιμον, ὅπως μετατεθῇ κατὰ φαντασίαν εἰς ὥρισμένην τοῦ βίου περίπτωσιν καὶ ἀναπαραστήσῃ ἐν ἑαυτῷ πῶς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εὕρισκόμενος θά ἔπραττε. Τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ δὴ ἐν τῷ πέμπτῳ εἰδολογικῷ σταδίῳ τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων (πρβλ. ἀνωτ. ἐν σελ. 227-8).

Ἄλλο μέσον, ὅπως καθοδηγήσωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ κατὰ φαντασίαν πράττειν, εἶναι τὰ κατὰλληλα ἀναγνώσματα. Οἱ τρόφιμοι μετὰτίθενται κατ' αὐτὰ αὐτοματῶς εἰς τὰς σχέσεις καὶ καταστάσεις τῶν ἀπεικονιζομένων προσώπων καὶ μετὰ τούτων τοῦτο μὲν ἐπιδιώκουσι, πρὸς ἐκεῖνο δ' ἀνθίστανται. Ἡ ὕλη δ' ὅμως τῶν ἀνα-

γνωσμάτων τούτων πρέπει νὰ εἶναι καταλλήλως ἐκλελεγμένη καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐξετάζηται ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν μαθητῶν. Παράμυθια, μῦθοι, παραδόσεις, διηγήματα, μυθιστορήματα κ.λ. παριστῶσι τὸν κόσμον διάφορον τῆς πραγματικότητος. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη, ὥπως διὰ κοινῆς τινος συζητήσεως ἐξαρθῇ τὸ σπουδαῖον καὶ πολύτιμον τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, διότι ἄλλως οἱ παῖδες παράγονται εἰς παράβολον πράττειν καὶ εἰς πλάνους. Ἐὰν δέ τις μὴ εὕρισκῃ καιρὸν πρὸς τὴν τοιαύτην τοῦ περιεχομένου ἐρευναν, ἢ μὴ θεωρῇ ἑαυτὸν κατάλληλον πρὸς τοῦτο, ὡς ἀποφεύγῃ μᾶλλον τὰ τοιαῦτα ἀναγνώσματα καὶ ὡς παρέχῃ τοῖς τροφίμοις ἄλλα, ἄλλου περιεχομένου. Ἐν γένει δ' ὡς ἀναγιγνώσκωσιν οἱ νέοι πρὸ παντὸς ποιητικὰ προϊόντα καὶ ἱστορικὰ γεγονότα, ἅτινα ἐποπτικῶς ἀπεικονίζουσι τὸ καλόν, τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν τοῦ κόσμου καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν. Οἱ μαθηταὶ νῦν μὲν κατὰ φαντασίαν, εἴτα δ' ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ καὶ πραγματικῶς θὰ δρῶσιν εὐκολώτερον κατὰ τὰ ἐντεῦθεν διδάγματα.

Καὶ ἐν ἐλευθέρᾳ δὲ συζητήσει παρορμῶμεν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ φανταστικῶς πράττειν, συζητοῦντες μετ' αὐτῶν πᾶσαν δυνατὴν τοῦ βίου σχέσιν. π. χ. τὴν ἀγορὰν καὶ πώλησιν, τὴν σχέσιν τοῦ ἐργάτου πρὸς τὸν παρέχοντα τὴν ἐργασίαν καὶ τὰνάπαλιν, τὴν σχέσιν τῶν ὁμοτέχνων πρὸς ἀλλήλους, τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τὸ κράτος κ.λ. Ἡ παριστῶμεν ἐν ἡμῖν ὠρισμένους ἠθικὰς σχέσεις π. χ. τὸ ἄρχειν ἑαυτοῦ, τὴν τιμιότητα, τὴν μετριότητα, τὴν ἐγκράτειαν, καὶ συζητοῦμεν περὶ αὐτῶν μετὰ τῶν μαθητῶν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν πάντοτε τὸν βίον τῶν μαθητῶν, ἰδίᾳ δὲ τὸν σχολικὸν βίον αὐτῶν. Τούτου γιγνομένου, αἱ συζητήσεις εἰσδύουσι βαθέως εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παιδῶν· εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐννοοῦσιν ἡμᾶς καὶ ὅτι ζωηρῶς διαφέρονται διὰ τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ αἱ συζητήσεις αὗται δύνανται νὰ ἐπηρεάσωσι τὴν μετὰ ταῦτα συμπεριφορὰν τῶν τροφίμων καὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς βουλήσεως αὐτῶν. Ὡραῖα καὶ ἐπιτυχῆ παραδείγματα διὰ τοιαύτας συζητήσεις εὕρισκομεν παρὰ τῷ F. W. Företer ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ *Jugendlehre* καὶ *Schule und Charakter*.

3. Ἡ ἠθικὴ ποινὴ.

1. Ὁ παιδαγωγὸς παρακολουθεῖ πάντοτε μετὰ προποχῆς τὰς ἀποπείρας τῶν τροφίμων ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ὀρίζειν ἑαυτούς, ἐὰν δ' ἐν τῇ ἀποπείρᾳ ταύτῃ προσκρούωσι κατὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τιμωρεῖ αὐτούς. Τὸ αὐτὸ δὲ μέτρον τῆς ἀγωγῆς μεταχειρίζεται καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει, καθ' ἣν οἱ τρόφιμοι ὑποπίπτουσιν εἰς ἠθικὰ σφάλματα. Κατὰ ταῦτα πλὴν τῶν τῆς Κυβερνητικῆς ποινῶν, περὶ ὧν εἴπομεν ἀνωτέρω (ἐν σελ. 269 καὶ ἐξ.), ἔχομεν καὶ τὰς τῆς κυρίως ἀγωγῆς. Ταύτας δ' ὅμως ἐφαρμόζομεν ἐπὶ παραπτώματων ὅπως διαφόρων ἐκείνων, καθ' ἃς ἐφαρμόζομεν ἐκεῖνας. Ἐνῶ δηλ. ἡ Κυβερνητικὴ τιμωρεῖ ἀμέλειαν, ἀπροσεξίαν, φλυαρίαν κ.λ. ἡ ἀγωγή τιμωρεῖ τὸ ψεῦδος, τὴν ἀπάτην, τὴν φιληδονίαν, τὴν ἀσυνειδησίαν, τὴν κλοπὴν κ.λ. ἐν συντόμῳ τὰ πρὸς τὰς ἠθικὰς ἐντολὰς καὶ ἀπαγορεύσεις ἀναφερόμενα πταίσματα.

Καὶ ὁ σκοπὸς δὲ τῶν δύο τῶν ποινῶν τούτων εἶδὼν εἶναι διάφορος. Ἡ ποινὴ τῆς Κυβερνητικῆς θέλει νὰ φέρῃ τὸν τρόφιμον εἰς κανονικὴν συμπεριφορὰν καὶ νὰ ἐθίσῃ αὐτὸν εἰς τὰς ἐμμέσους ἀρετάς· ἡ ἀγωγή τοῦναντίον τιμωρεῖ, ὅπως βελτιώσῃ ἠθικῶς τὸν τρόφιμον, ἥτοι, ὅπως θεραπεύσῃ αὐτὸν τῶν ἠθικῶν σφαλμάτων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Διὰ τοῦτο δὲ τὰς τῆς ἀγωγῆς ποινὰς καλοῦμεν καὶ ἠθικὰς ποινὰς. Περαιτέρω κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν ποινῶν τῆς Κυβερνητικῆς δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ καταστήσωμεν εἰς τὸν μαθητὴν συνειδητόν, ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ἡ τὴν τιμωρίαν προκαλέσασα συμπεριφορὰ αὐτοῦ. Ἡθικὴ δ' ὅμως βελτίωσις εἶναι ἀδύνατος ἄνευ σαφοῦς γνώσεως τοῦ τε παραπτώματος καὶ τῆς ὀρθῆς πράξεως. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ αἱ ἠθικαὶ ποιναὶ δὲν εἶναι ἀποτελεσματικά, ἐὰν μὴ διαγνώσῃ πρότερον οἱ τρόφιμοι, ὅτι περιέπεσαν εἰς παράπτωμα, καὶ μὴ ἐννοήσωσι πῶς ὤφειλον νὰ πράξωσι.

2. Κατὰ ταῦτα, ὅταν τρόφιμός τις πταίσῃ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως, ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει πρῶτιστά νὰ ἐξετάσῃ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ καὶ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων νὰ συμπληρώσῃ καὶ διορθώσῃ αὐτήν. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον διαλέγεται πρὸς αὐτὸν κατὰ μόνους, ὃ δὲ τρόφιμος ὀφείλει αὐτὸς νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἑαυτοῦ πράξιν· πρὸς δὲ

προκαλεῖ αὐτόν ὁ παιδαγωγός, ὅπως ὁ ἴδιος κρίνῃ τὴν συμπεριφορὰν, ἣν ἔδειξε, καὶ εἴπῃ πῶς ὤφειλε νὰ πράξῃ. Κάλλιστα δὲ δύναται νὰ γίνη τοῦτο, ὑπομιμνησκόμενων γνωστῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων ἐκ τοῦ φρονηματιστικοῦ μαθήματος καὶ τῶν ἐντεῦθεν ἐξαχθέντων ῥητῶν. Οὕτω σαφῶς ἐννοεῖ ὁ τρόφιμος τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς πράξεως, ἣν ἔπραξε, καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ τότε ἐξεγείρεται ἡ βασανίζουσα τύψις τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ πικρὰ μεταμέλεια. Ἐν τούτοις τοῖς δυσκρέστοις συναισθήμασιν ἐνυπάρχει ἤδη ἓν εἶδος ποινῆς, καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἰσχυρὰν πρὸς βελτίωσιν ᾧθησιν. Ἡ τύψις δ' ὅμως τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ μεταμέλεια εἶναι σπουδαῖαι πνευματικαὶ καταστάσεις καὶ διὰ τὰς πραγματικὰς ποινὰς· τῷ συναισθανομένῳ τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως καὶ πικρῶς μετανοοῦντι φαίνεται ἡ ἐπιβληθεῖσα ποινὴ δικαιότερα καὶ ἐπαξιότερα, δι' ὃ καὶ εὐκολώτερον διορθοῦται διὰ ταύτης.

3. Ἀφοῦ δ' οὕτω προπαρασκευάσωμεν τὸ ἔδαφος διὰ τὴν κυρίως ποινὴν, ἐπιβάλλομεν ταύτην· ἐφ' ὅσον δ' εἶναι δυνατόν ἐφαρμόζομεν καὶ εἰς τὰς τῆς ἀγωγῆς ποινὰς τὴν αὐτὴν ἀρχήν, ἣν εἶχομεν ἐφαρμόσει πρότερον εἰς τὰς τῆς Κυβερνητικῆς. Ἦτοι κατὰ τὸ δυνατόν προσαρμόζομεν ταύτας τῷ παραπτώματι. Ὁ κακὴν χρῆσιν τῆς ἑαυτοῦ ἐλευθερίας ποιοῦμενος στερεῖται ταύτης ἐπὶ τινὰ χρόνον ἢ καὶ παντελῶς. Τὸν ψεύστην δὲν πιστεύομεν ἐπὶ τινὰ χρόνον. Διὰ τὸν κρυψοφγοῦντα ἢ ὑπεξαίρεσαντὰ τι κλειδώνομεν ἐπιμελῶς πάντα, καὶ δὲν ἐπιτρέπομεν αὐτῷ νὰ εἰσέλθῃ ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς διαμερίσματα, ἐν οἷς τὰ πάντα εὐρίσκονται ἐλεύθερα. Εἰς τὸν σπάταλον καὶ ἐν φιληδονίαις δαπανῶντα τὰ ἑαυτοῦ χρήματα περιορίζομεν τὸ διδόμενον χρηματικὸν ποσόν, ἢ καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον οὐδὲν δίδομεν. Τὸν ἀλαζόνα καταισχύνομεν πρὸ τῶν ἄλλων κ.λ. Ἐν ταῖς τοιαύταις σωφρονιστικαῖς ποيناῖς διαγιγνώσκουσιν οἱ μαθηταὶ τὰ φυσικὰ ἐπακολουθήματα τῶν πταισμάτων αὐτῶν, καί, ἐπειδὴ τὰ ἐπακολουθήματα ταῦτα εἶναι πολὺ δυσάρεστα καὶ ὀδυνηρά, ἀγωνίζονται κατὰ τῶν κακῶν ἐπιθυμιῶν, ἃς ἔχουσι, καὶ προσπαθοῦσι νὰ μὴ ἔλθωσι τοῦ λοιποῦ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Δὲν ἐπιτρέπεται δ' ὅμως ν' ἀφήνωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ συναισθάνωνται ἐπὶ πολὺ τὰ κακὰ ἐπακολουθήματα τοῦ ψεύδους, τῆς κρυψοφγίας κ.λ. Ἡ πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνη πρέπει ν' ἀφαιρῇται μόνον

παροδικῶς ἕνεκα λόγων, οὓς θὰ ἐξετάσωμεν ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

4. Συχνὴν ποινὴν διὰ πᾶν εἶδος ἡθικοῦ παραπτώματος ἀποτελεῖ περαιτέρω ἢ μομφή ἢ ἡ ἐπίπληξις. Αὕτη δ' ὅμως πρέπει νὰ εἶναι ἐνταῦθα ὅλως διάφορος τῆς ἐν τῇ Κυβερνητικῇ, ἐνθα πρόκειται περὶ πταίσματος, ὡς πρὸς τὰς ἐμμέσους ἀρετὰς καὶ ἐνθα αὕτη περιορίζεται εἰς συντόμους αὐστηρὰς λέξεις. "Ὅταν πρόκειται περὶ ἡθικοῦ παραπτώματος, ἀποκλείεται παντελῶς ἡ σκληρότης καὶ ἡ ψυχρότης, διότι αὗται θὰ ἐπέδρυν εὐκόλως ἀντιπαθητικῶς καὶ ἀποκρουστικῶς. Ἐν τῇ μομφῇ πρέπει σαφῶς νὰ δικαζίνηται ἡ λύπη καὶ ὁ πόνος τοῦ παιδαγωγοῦ διὰ τὸ γενόμενον παράπτωμα, οὕτω δὲ καὶ ἡ πρὸς τὸν πταίσαντα εὐμένεια καὶ ἀγάπη αὐτοῦ. Οὕτω δὲ καὶ ἡ ἐπὶ τὸν τρώφιμον ἐπίδρασις αὐτοῦ εἶναι μείζων.

5. Ἄλλο πολὺ σπουδαῖον εἶδος τῆς ποινῆς τῆς ἀγωγῆς ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι μεταβάλλομεν τὰς πρὸς τὸν τρώφιμον σχέσεις ἡμῶν. Ὁ παιδαγωγὸς π. χ. δὲν χαιρετίζει πλέον τὸν πταίσαντα μετὰ τῆς αὐτῆς φιλοφροσύνης, μεθ' ἧς καὶ πρότερον, δὲν ἀστείζεται μετ' αὐτοῦ, ὅπως καὶ πρότερον κ.λ. κ.λ. Ὁ τρώφιμος ἐννοεῖ νῦν, ὅτι ἡ συμπεριφορὰ αὐτοῦ ἔβλαπεν αὐτὸν παρὰ τῷ παιδαγωγῷ, ἡ δὲ σκέψις αὕτη βαρύνει αὐτὸν τοσούτῳ περισσύτερον, ὥσθ στενώτερον μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ συνδέεται καὶ περισσύτερον ἀγαπᾷ αὐτόν· οὕτω δ' ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία πρὸς βελτίωσιν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης παρατηρεῖται μεγάλη ἀντίθεσις μεταξὺ Κυβερνητικῆς καὶ Ἀγωγῆς. Εὐθύς μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν παιδονομικοῦ τινος μέτρου, ἀπειλῆς, ποινῆς κ.λ. διδάσκει ὁ διδάσκαλος κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόφρονά τρόπον, καθ' ὃν καὶ πρότερον, χωρὶς νὰ μνησικακῇ κατὰ τοῦ μαθητοῦ, διότι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται νὰ τιμωρήσῃ τις βαρὲα παραπτώματα. Τὰ μέτρα δ' ὅμως τῆς ἀγωγῆς διευθύνονται τοῦναντίον κατὰ ἡθικῶν πταισμάτων καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα αἰσθητὴ μεταβολὴ τῆς πρὸς τοὺς τροφίμους συμπεριφορᾶς τοῦ παιδαγωγοῦ. Διὰ τούτου δυνάμεθα νὰ καταστήσωμεν μᾶλλον συνειδητὸν εἰς τοὺς τροφίμους τὸ μέγεθος τοῦ παραπτώματος, εἰς ὃ περιέπεσαν. Εὐνόητον δ' ὅμως, ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ἀναλαμβάνει τὸν προηγούμενον φιλόφρονά τόνον καὶ τὴν προηγούμενην φιλόφρονά συμπερι-

φορὰν εὐθύς, ὡς ἀναγνωρίσῃ παρὰ τοῖς τροφίμοις σημεῖα πραγματικῆς βελτιώσεως.

6. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν σωματικὴν ποιεὶν φρονούμεν, ὅτι, προκειμένου περὶ ἠθικῶν παραπτωμάτων, πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν ταύτην μετὰ μείζονος προσοχῆς ἢ προκειμένου περὶ παραπτωμάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν συμπεριφορὰν. Διὰ σωματικῶν πόνων δὲν δυνάμεθα οὔτε τὴν ἠθικὴν γνῶσιν ν' ἀναπτύξωμεν, οὔτε τὴν βούλησιν νὰ ἐνισχύσωμεν. Τὸ μόνον δ' ὑπερκατορθούμεν εἶναι νὰ συντελέσωμεν, ὅπως γεννηθῇ πείσμα καὶ πανουργία.

7. Ἐν τῇ ἀγωγῇ τέλος δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη παραινέσεως καὶ ἀπειλῆς, διότι ἐν ταύτῃ πρόκειται περὶ ἠθικῶν πραγμάτων, αἱ δὲ πρὸς ταῦτα σχετιζόμεναι ἀπαιτήσεις εἶναι γνωσταὶ τῷ τροφίμῳ. Διὰ τοῦτο σιωπηλῶς προϋποθέτει ὁ παιδαγωγός, ὅτι οὗτος καὶ θὰ ἀκολουθήσῃ ταύταις.

4. Ἐκτίμησις καὶ ἐμπιστοσύνη.

1. Διὰ τῆς μορφῆς καὶ τῶν ἄλλων ποιῶν καθιστῶμεν τοῖς μαθηταῖς βαθέως συνειδητὰ τὰ ἑαυτῶν σφάλματα. Ἐὰν δ' ἔμως συμβαίῃ τοῦτο πολλάκις, ὁ τρόφιμος αποθαρρύνεται, ἀποβάλλει πᾶσαν περὶ ἑαυτοῦ ἐλπίδα καὶ πάντοτε καθίσταται χεῖρων ἀντὶ νὰ βελτιῶται. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ὦμεν φειδωλοὶ ὡς πρὸς τὴν τῶν μέτρων τούτων ἐφαρμογήν, καὶ νὰ προτιμῶμεν ἀντὶ τούτων ἄλλα, ἅτινα ἐπιδρῶσιν ἀντιθέτως, ἥτοι μέτρα, ἅτινα πληροῦσι τὸν τρόφιμον θάρρους καὶ ἐμπιστοσύνης.

Θάρρος δὲ καὶ ἐμπιστοσύνη δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐν τινὶ ἀτόμῳ μόνον ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι δὲν εἶναι κακὸς καὶ διεφθαρμένος, ἀλλ' ὅτι δύναται ὀρθῶς νὰ πράττῃ· προϋποθέτουσιν ἄρα σεβασμὸν καὶ ἐκτίμησιν πρὸς ἑαυτόν. Ἀλλ' ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἐκτίμησις ἐξαρτᾶται παρὰ τοῖς νέοις παντελῶς ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν φέρεται πρὸς αὐτοὺς ὁ παιδαγωγός.

2. Καὶ ὁ τόνος αὐτός, ἐν ᾧ ὁ διδάσκαλος ἀναστρέφεται μετὰ τῶν μαθητῶν, εἶναι σπουδαῖος. Ὁ τόνος οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένος παντὸς προσβλητικοῦ καὶ ταπεινωτικοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν μαθητῶν δι' ἀποτό-

μων λέξεων καὶ σκληρῶν ἐκφράσεων· ὁ περιβύητος τῶν ὑπαξιωμα-
τικῶν τόνος καὶ ἡ περίφημος συμπεριφορὰ αὐτῶν πρέπει νὰ μὴ
ἀκοῦνται ἐν τῷ σχολείῳ. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης τελείως
ἀπορριπτέαι εἶναι αἱ σωματικαὶ ποιναί· ὁ σωματικῶς τιμωρηθεὶς
συναισθάνεται ἐκυτὸν ἀτιμασθέντα καὶ ἀποβάλλει τὸν πρὸς ἐκυτὸν
σεβασμὸν καὶ τὴν πρὸς ἐκυτὸν ἐκτίμησιν· οὕτω δ' ἔμως ἄγεται εὐθύ-
τατα πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς κακίας.

3. Μεγάλην σημασίαν δ' ἔχει καὶ τοῦτο, νὰ βλέπῃ δηλ. ὁ παι-
δαγωγὸς καὶ ν' ἀναγνωρίζῃ τὸ ἐν τῷ τροφίμῳ καλόν. Διὰ τοῦτο
δ' ὀφείλει νὰ ἐξαίρῃ διαρρήδην, ὅσάκις ὁ τρόφιμος διέπρεψε· που διὰ
τῆς ἐαυτοῦ συμπεριφορᾶς ἢ ὅπωςδῆποτε διεκρίθη. Δύναται δὲ νὰ
δηλοῖ τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ καὶ διὰ τινος ἀμοιβῆς, οὐχὶ δὲ μόνον
δι' ἐπαινετικῶν λέξεων. Οὕτω π.χ. παρέχει εἰς τὸν τρόφιμον, ὅστις
οὐδέποτε ἐποίησατο κακὴν τῆς ἐλευθερίας χρήσιν, μείζονα ἐλευθε-
ρίαν. Εἰς τὸν ἀληθῆ δηλοῖ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπεριόριστον ἐμπι-
στοσύνην μηδέποτε ἀπαιτῶν ἀποδείξεις καὶ μαρτύρια δι' ὅ,τι οὗτος
λέγει. Εἰς τὸν μηδέποτε κρυψιφαγοῦντα ἢ κλέπτοντα μαθητὴν ἐπι-
τρέπει ἐλευθέραν εἴσοδον εἰς πάντα τὰ δωμάτια καὶ σκευοφυλάκια.
Τὸν καλὸν καὶ ἠθικῶς ἰσχυρὸν μαθητὴν περιβάλλει, δοθείσης εὐκαι-
ρίας, διὰ τιμητικῶν ἀξιομαμάτων καὶ ἀναθέτει αὐτῷ τιμητικὰς ἐντο-
λάς. Τοῦνχεντίον δ' οὐδέποτε βεβαίως θὰ φαντασθῇ τις ν' ἀνταμείψῃ
καλὴν τινα πράξιν ἢ ἠθικὴν τοῦ τροφίμου συμπεριφορὰν διὰ δωρεᾶς
βιβλίων, ἐνδυμάτων, χρημάτων. Τοιαῦται δωρεαὶ εὐκόλως παρά-
γουσι τοὺς τροφίμους νὰ ἐκτιμῶσι τὰς καλὰς πράξεις μόνον ὡς μέσον
πρὸς ἐπιτυχίαν ἐξωτερικῶν τινῶν ὠφελειῶν.

4. Πρὸς παιδάς καλὴν προδιάθεσιν καὶ ἰδιοφυίαν ἔχοντας, καλῶς
ἀνατετραμμένους καὶ ἠθικῶς ἰσχυροὺς δύναται ὁ παιδαγωγὸς νὰ φέ-
ρηται εὐκόλως κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ ὑποστῇ βλάβην
τινὰ ὁ πρὸς ἐαυτοὺς σεβασμὸς αὐτῶν, διότι παρ' αὐτοῖς εὐρίσκει
διαρκῶς ἀφορμὴν πρὸς ἐκτίμησιν καὶ εὐχρέσκεϊαν. Τὸ πρᾶγμα ἀπο-
βαίνει δυσχερές πῶς προκειμένου περὶ παίδων, ἐχόντων κακὰ ἔθνη
καὶ κλίσεις. Παρὰ τούτοις δηλ. τοσοῦτον πλεονάζει πολλάκις τὸ
καλόν, ὥστε ὁ παιδαγωγὸς ἔρχεται πάντοτε ἐκ νέου εἰς πειρασμὸν
νὰ ἐλέγχῃ αὐτοὺς διὰ τὰ ἐλαττώματα, ὑφ' ὧν κατέχονται. Διὰ τοῦ-
τον οὐδὲν ἄλλο εἶναι οἱ τρόφιμοι οὗτοι ἢ ἀγυιόπαιδες, ψευσταί,

κλέπται, ἐκ γενετῆς κακοῦργοι. Ἀποδεικνύων δ' ὅμως οὕτω τὴν τελείαν αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς περιφρόνησιν οὐ μόνον δὲν βελτίον αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ὠθεῖ ἀσφαλέστερον πρὸς τὸν ὀλεθρον καὶ τὴν τελείαν διαφθοράν. Συμβαίνει δηλ. ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἐνταῦθα, ὅτι εἶδομεν ἐν τῇ Κυβερνητικῇ, προκειμένου περὶ εὐπειθείας. Ἐάν φε-
 ρώμεθα πρὸς τινὰ πάντοτε, ὡς πρὸς ψεύστην, πότην, κλέπτην, θ' ἀποβῇ οὗτος ἀσφαλῶς ψεύστης, πότης, κλέπτης. Καὶ ὁ ἠθικῶς δ' ἀσθενὴς δύναται νὰ ἐνισχυθῇ μόνον διὰ συμπεριφορᾶς προαγού-
 σης τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἐκτίμησιν· διὰ τοῦτο πρέπει καὶ παρ' αὐτῷ ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ καλοῦ, τὸ ὅποσον ἔχει ἔτι. Τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλ-
 λην φορὰν ἐμφανίζεται παρ' ἑκάστῳ καλὸν τι· ὁ ἀσθενέστατος π.χ. ἠθικῶς ἀντιτάσσεται ἅπαξ τῇ ἑαυτοῦ κλίσει· ὁ παιδαγωγὸς πρέπει ἰσχυρῶς νὰ τονίσῃ τοῦτο καὶ ὅταν ἐκ νέου παρουσιασθῇ πταίσμα τι, ὥς παρυστήσῃ τοῦτο ὡς διαφωνίαν πρὸς τὴν ἄλλην τοῦ τροφίμου συμπεριφορὰν· λέγει π. χ. ὅτι θεωρεῖ τὸν τροφίμον κατὰ βάθος κα-
 λὸν καὶ εὐγενῆ, καὶ ὅτι οὗτος κατ' ἐπανάληψιν ὄντως ἀπέδειξεν, ὅτι δύναται νὰ εἶναι εἰλικρινὴς, ἀνυπόκριτος καὶ ἔντιμος.

Διὰ τοιούτων λόγων δεικνύομεν καὶ τῷ ἠθικῶς τελείῳ καταπε-
 πτωκότι, ὅτι δὲν ἀποβάλλομεν πᾶσαν δι' αὐτὸν ἐλπίδα, ἀλλ' ἐξα-
 κολουθοῦμεν ἐκτιμῶντες καὶ ὑποληπτόμενοι αὐτόν. Οὕτω δ' οὗτος κερδαίνει νέαν πρὸς ἑαυτὸν ἐμπιστοσύνην καὶ συλλαμβάνει νέα καλὰ
 σχέδια. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπώλησαν πολλοὶ νέοι, οἵτινες διὰ
 καταφρονητικῆς πρὸς αὐτοὺς συμπεριφορᾶς θὰ πηρήγαντο μᾶλλον εἰς
 τὴν ἀναισθησίαν καὶ τὸ ἔγκλημα.

5. Τῇ θερμῇ ἐκτιμῇ τοῦ καλοῦ παρὰ πᾶσι τοῖς τροφίμοις, οὐ
 μόνον τοῖς καλοῖς καὶ κακοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς χειρίστοις, ἀνάγκη νὰ
 συμβαδίζῃ διαρκῆς ἐμπιστοσύνη· διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπα-
 ναλαμβάνωμεν διαρκῶς: ἐσὲ δὲν ἔμπορῶ νὰ σὲ πιστεύσω, διότι μίαν
 φορὰν μοῦ εἶπες ψεύματα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δὲν ἐπιτρέπεται
 νὰ λέγωμεν πάντοτε εἰς ἄλλον: νὰ μὴ ἐπαναλάβῃς πάλιν τοῦτο ἢ
 ἐκεῖνο, ἢ νὰ ἐκφράζωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν προσδοκίαν: τὸ γνω-
 ρίζω, ὅτι ἡ συμπεριφορὰ σου δὲν θὰ εἶναι πάλιν καλή, ἢ εἶμαι βέ-
 βαιος, ὅτι τὸ βράδυ θὰ ὑπάγῃς εἰς τὴν οἰκίαν σου νυκτωμένα κ.λ.
 Πολλῶ δὲ μᾶλλον πᾶσα λέξις καὶ πᾶσα πράξις τοῦ παιδαγωγοῦ
 ἔστω τοιαύτη, ὡς εἰ οὗτος νομίζει αὐτόδηλον, ὅτι σφάλμα ἅπαξ

γενόμενον δὲν θὰ ἐπικνηφθῇ. Ἡ ἐμπιστοσύνη αὕτη εἶναι τὸ ἄριστον μέσον πρὸς διόρθωσιν τοῦ ψεύστου, τοῦ πότου, τοῦ κλέπτου· διότι αἱ πράξεις ἀνθρώπου τινὸς ὑπ' οὐδενὸς ἐπηρεάζονται τοσοῦτον, ὅσον ὑπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οἱ ἄλλοι σκέπτονται περὶ αὐτοῦ. Συνήθως ὀρθῶς λέγεται : δὲν δύναται ν' ἀπολεσθῇ ἄνθρωπος τις, ἐφ' ὅσον ἀληθῶς πιστεύομεν αὐτόν.

Διὰ τοῦτο ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ πιστεύῃ τοὺς ἀναγώγους καὶ τοὺς χειρίστους μεταξὺ αὐτῶν, νὰ προσπαθῇ δὲ καὶ νὰ πείσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνης του.

6. Ἡ ἐμπιστοσύνη δ' ὅμως, ἣν ὀφείλει νὰ δεικνύῃ ὁ παιδαγωγὸς πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ τροφίμους, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καθιστᾷ αὐτὸν τυφλὸν καὶ ἀμέριμον ὡς πρὸς τὰ παραπτώματα καὶ τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν. Ὅφείλει πάντοτε νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἀδυναμίαν, ἥς ἕνεκα εὐκόλως οὗτοι ὑπόκεινται εἰς πειρασμόν. Μέγα π. χ. ἀσκοῦσι θέλητρον διὰ τοὺς πλείστους παῖδας λιχνεύματα παντὸς εἶδους, ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ χρήματα, ἀφοῦ ἐννοήσωσιν, ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἄριστον μέσον πρὸς ἀπόκτησιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀπολαύσεως. Διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνον νὰ καταλείπῃ τις πρὸχειρα ἐδέσματα πολὺ ἀρέσκοντα εἰς τοὺς παῖδας ἢ χρήματα, διότι ὀλίγοι εἶναι οἱ παῖδες, οἵτινες δύνανται ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὸν πειρασμόν· οἱ πλείονες παράγονται διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀσφαλῶς εἰς τὴν κρυψοφάγιαν καὶ ταύτης ἕνεκα εἰς τὸν ὄλον καὶ τὴν ἀπάτην, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν κλοπὴν. Δὲν πρέπει λοιπὸν ν' ἀντιλαμβανώμεθα τὴν ἐμπιστοσύνην κατὰ τοιοῦτον τρόπον· πολλῶ μᾶλλον ὀφείλομεν ν' ἀπομακρύνωμεν ἀπ' αὐτῶν κατὰ τὸ δυνατόν τὸν πειρασμόν καὶ δὴ τοσοῦτον μᾶλλον, ὅση νεώτεροι εἶναι, κατ' ἀκολουθίαν δὲ νὰ προφυλάττωμεν ἀπ' αὐτοὺς ἀντικείμενα, οἷα τ' ἀνωτέρω. Τοῦτο δ' ὅμως πρέπει νὰ πράττωμεν, ὡς κατὰ τύχην. χωρὶς νὰ παρᾶσχωμεν εἰς τοὺς παῖδας οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ὑπόνοιαν, ὅτι δυσπιστοῦμεν αὐτοῖς. Τὸ αὐτὸ δὲ πράττομεν καὶ ὅταν ἐκ φόβου ἠθικῆς βλάβης ἀπομακρύνωμεν αὐτοὺς ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀναστροφῆς· καὶ ἐνταῦθα δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐκδηλώσωμεν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην δυσπιστίαν, ἀλλὰ νὰ εὐρωμεν ἄλλην δικαιολογίαν τῆς ἀπαγορεύσεως ἡμῶν.

Πρὸ πάντων δ' ἅς προφυλάττεται τῆς ὑπερβολικῆς ἐμπιστοσύνης διδάσκαλος οὕτω κεκτημένος κύρος, ἰδίᾳ δ' ὁ πρωτόπειρος, διότι

τὴν ὑπερβολικὴν ταύτην ἐμπιστοσύνην δύνανται νὰ ἐκλάβωσιν εὐκόλως οἱ μαθηταὶ ὡς εὐήθη ἀγαθότητα, τύφλωσιν ἢ περιορισμόν. Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βασανίζῃ τις καὶ τυραννῇ τοὺς παῖδας διὰ τῆς ὑπερβολικῆς δυσπιστίας. Καὶ ἐνταῦθα ἰσχύει τὸ ἀρχαῖον ῥητὸν πᾶν μέτρον ἄριστον καὶ μηδὲν ἄγαν.

Τελικὴ παρατήρησις.

1. Ἀνωτέρω πραγματευόμενοι τὴν Κυβερνητικὴν καὶ τὴν κυρίως Ἀγωγὴν ἐζητήσαμεν νὰ χωρίσωμεν καὶ διακρίνωμεν θεωρητικῶς ἀλλήλων τινὰ, ἅτινα ἐν τῇ πράξει ἐμφανίζονται ἡνωμένα. Καλὸν πρότυπον, καλὸν παράδειγμα π.χ. παιδαγωγοῦ ἐθεωρήσαμεν ἀναγκασίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς κυρίας ἀγωγῆς. Τὸ αὐτὸ εὖρομεν καὶ ὅτε ἐποιοῦμεθα λόγον περὶ τῆς μορφώσεως ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιομάτων. Ὡσαύτως δ' ὅμως εἶδομεν, ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου εἶναι σπουδαῖον μέτρον τῆς Κυβερνητικῆς. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐθισμόν εἰς τὴν αὐστηράν εὐπείθειαν. Τὸ μέτρον τοῦτο ἐχαρκτηρίσαμεν ὡς ἄριστον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν καλῆς Κυβερνητικῆς, ἐξ ἄλλου δ' ὅμως ἐθεωρήσαμεν ὡς ἀναγκασίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀγωγῆς. Περαιτέρω δ' ὅταν ἀναπτύσσω τὴν ἠθικὴν γνῶσιν τῶν τροφίμων καὶ μορφῶν τὴν βούλησιν αὐτῶν, δὲν ἐργάζομαι μόνον διὰ τὴν κυρίως ἀγωγὴν, ἀλλὰ καὶ διευκολύνω συγχρόνως τὴν Κυβερνητικὴν. Τὸ αὐτὸ ἔρα μέτρον ὁρᾷ ἀπὸ πολλῶν ἐπόψεων, ἐνῶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐν μόνον μέτρον εἶναι.

Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι ἐν τῇ πράξει δὲν δυνάμεθα ν' ἀποχωρίσωμεν οὕτως αὐστηρῶς τὴν Κυβερνητικὴν καὶ τὴν Ἀγωγὴν, ὥπως συμβαίνει ἐν τῇ θεωρίᾳ.

2. Ἐντεῦθεν δ' ὅμως δὲν προκύπτει, ὅτι καταπίπτει καὶ θεωρητικῶς ἡ διάκρισις μεταξὺ Ἀγωγῆς καὶ Κυβερνητικῆς, καὶ περαιτέρω ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς μορφώσεως τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ μέρους τοῦ χαρακτηῆρος. Πολλῶ μάλλον εἶναι ἀνάγκη, νὰ γνωρίζῃ ἀκριβέστατα ὁ διδάσκαλος πῶς ὁρᾷ τὸ ἐν μέτρον καὶ πῶς τὸ ἄλλο, πῶς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἐνὸς σκοποῦ καὶ πῶς τοῦ ἄλλου, πρὸς τοῦτο δ' εἶναι ἀπαραίτητοι ἀκριβεῖς θεωρητικαὶ διακρίσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I ΠΕΡΙ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ

I. EN TINI EGKEITAI H ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ

Ἡ ἔρευνα ἢ ἐξέτασις τῶν παιδῶν ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου τῶν παιδῶν, κατὰ τὸν χρόνον τὸν μέχρι τοῦ τρίτου ἢ τετάρτου τῆς ἡλικίας ἔτους, ἢ καὶ μέχρι τῆς εἰς τὸ σχολεῖον εἰσόδου αὐτῶν καὶ εἶναι κυρίως Ψυχολογία τοῦ παιδός. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔρευνα τῶν παιδῶν ἀσχολεῖται πρὸ πάντων περὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῶν οὖπω εἰς τὸ σχολεῖον φοιτῶντων παιδῶν, ἰδίᾳ δὲ παρακολουθεῖ τὴν πνευματικὴν τοῦ παιδὸς ἀνάπτυξιν. Ἦδη ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἐρεύνης τῶν παιδῶν Γερμανὸς Tiedemann (+ 1803) ἐχάραζεν αὐτῇ τὴν ὁδὸν ταύτην.

Ὁ Preyer π. γ. ἀναφέρει ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ : Die Seele des Kindes μετὰξὺ πολλῶν ἄλλων : «εἶδον τὸ τέκνον μου κατὰ τὴν 21 ὥραν τοῦ βίου του νὰ κινῇ συμμετρικῶς ἀμφοτέρους τοὺς βραχίονας, ὅταν ὠμίλουν πρὸς αὐτό». — «Κατὰ τὴν 25 ἡμέραν παρετήρησε τὸ τέκνον μου διὰ πρώτην φοράν ἀσκαρδαμυκτὶ τὸ πρόσωπον τῆς τροφῆς του». — «28 ἐβδομάς : ὁ παῖς ἴσταται ὀρθίως ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς μητρὸς κρατούμενος ἀπὸ ταύτης». — «Ἦδη κατὰ τὸν ἕκτον μῆνα παρετηρήθη εἶδος ἀξιοπαρατηρήτου σκοπιμότητος».

Ἐντεῦθεν βλέπει τις ὅτι κυριώτατα οἱ ἐρευνηταὶ οὗτοι παρέχουσι ψυχολογικὸν ἡμερολόγιον, καὶ μάλιστα ψυχολογικὸν ἡμερολόγιον ὀρισμένου παιδός, ὃν καθ' ἑκάστην ἡδύναντο νὰ παρατηρῶσιν.

Ἐν τῇ ἐρεύνῃ δὲ ταύτῃ ἔχει δι' αὐτοὺς δευτερεύουσαν ὅλως σημασίαν, ἐὰν φαινόμενόν τι ἐμφανισθῇ μετὰ πέντε ἢ δέκα ἐβδομάδας, μεθ' ἐν ἡ δύο ἔτη. Πολλῶν δὲ σπουδαιοτέρα φαίνεται αὐτοῖς ἡ

σειρά, καθ' ἣν τὰ διάφορα φαινόμενα ἐμφανίζονται, διότι ἡ σειρά ἢ ἀλληλακολουθία αὕτη ἄγει εἰς τὴν γνῶσιν τῶν προϋποθέσεων καὶ ὄρων, πρὸς οὓς συνδέεται ὠρισμένη τις ἐκδηλώσις, ὠρισμένον τι φαινόμενον. Θέλουσιν ἄρα οὐχὶ μόνον νὰ ὀρίσωσιν, ὅτι φαινόμενόν τι παρκτηρεῖται κανονικῶς πρὸ τινος ἄλλου ἢ μετὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πῶς γεννᾶται καὶ διατὶ δὲν ἐμφανίζεται ἐνωρίτερον ἢ ἀργότερον. Οἱ δὲ γενικοὶ νόμοι, οὓς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐξάγουσιν οἱ ἐρευνηταί, ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τὰς αἰτιώδεις σχέσεις ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ παιδός, ἢ εἰς τὴν χρονικὴν σειράν, καθ' ἣν τὰ διάφορα φαινόμενα ἐμφανίζονται.

Δι' ὧσιν ἀνωτέρω εἴπομεν ἐχαρακτηρίσαμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν τάσιν τῆς σημερινῆς Ψυχολογίας τῶν παιδῶν. Τίνα δ' ὅμως κυρίως εἶναι τὰ ζητήματα, ὧν τὴν λύσιν ἐπιδιώκει αὕτη διὰ τοῦ δηλωθέντος τρόπου; Ἐν γένει πάντα, ἅτινα συνδέονται καθ' οἷον-δήποτε τρόπον πρὸς τὴν ἀφύπνισιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ τοῦ παιδὸς βίου. Ἐξετάζει δηλ. μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμελείας καὶ φροντίδος τὰς πρῶτας ἀρχὰς τῆς ὑποφωσκούσης ἔτι συνειδήσεως καὶ μάλιστα τὰς προηγουμένης ταύτης ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, μεθ' ἧς καὶ τὰ πολύπλοκα φαινόμενα τοῦ κρίναι, τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τοῦ βούλεσθαι.

Ἐρευνηταί τινες μάλιστα ἀσχολοῦνται καὶ περὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τοῦ παιδὸς ἐν τῇ κοιλίᾳ ἔτι τῆς μητρός, ὅπως π. χ. ὁ Preyer ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ, τῇ Ψυχολογίᾳ τοῦ ἐμβρύου. Μείζονος δ' ὅμως προσοχῆς ἀξιοῦσι τὸ νήπιον εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ, τὰς φωνὰς αὐτοῦ, τὰς κινήσεις, τὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ πρὸς τὸ φῶς, τὸν ἥχον, πρὸς σώματα δυνάμενα νὰ προσβάλῃ τὴν ὕσφρησιν, γεῦσιν καὶ ἀφῆν αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ. Παρακολουθοῦσιν ἐπιμελῶς τὰ πρῶτα ψυχικὰ πάθη καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῶν ζητοῦσι π. χ. νὰ καθορίσωσι πῶς γεννᾶται ὁ φόβος, ἡ κλίσις καὶ ἡ ἀγάπη. Πλεῖστα ζητήματα περαιτέρω ἐγκρύπτει ἡ μνήμη· ἐρευνῶσι τὴν ἀρχὴν αὐτῆς· ζητοῦσι νὰ εὗρωσι τὸν λόγον, δι' ὃν λείπει ἡ μνήμη τῶν κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ βίου ἔτη γεγονότων, ἐὰν ἡ μνήμη τοῦ παιδὸς εὐκόλως προσλαμβάνῃ νέον κ.λ. κ.λ. Ἡ κατὰ τὰ πρῶτα τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἔτη τόσον ἀχαλίνωτος φαντασία παρακολουθεῖται

μετὰ προσοχῆς καὶ φέρεται εἰς σχέσιν πρὸς τὰ ἄλλα πνευματικὰ φαινόμενα. Οὐχ ἥττον εὐσυνειδήτως παρακολουθοῦσι καὶ λαμβάνουσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς πρώτας τοῦ κρίνειν ἐκδηλώσεις καὶ πάντα τὰ φαινόμενα αὐτοῦ, τὸν σχηματισμὸν ἐννοιῶν, τὸ κρίνειν καὶ συλλογίζεσθαι. Μέγα δὲ διαφέρον δεικνύει πᾶς ἐρευνητὴς ὡς πρὸς τὴν αἰτιώδη σχέσιν μεταξὺ τοῦ λέγειν καὶ κρίνειν, τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ὁμιλεῖν καὶ τοὺς ὅρους αὐτοῦ καθ' ἑαυτούς, πρὸς δὲ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ βαδίζειν καὶ τῶν παιδιῶν τοῦ παιδός.

Πῶς ἀναπτύσσεται τὸ ἠθικόν καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα παρὰ τῷ παιδί; Πῶς γεννῶνται αἱ συνήθειαι παρὰ τοῖς παισὶ κακαὶ ἰδιότητες τῆς ἀσπλαγχνίας, φιλοψευδίας, λιχνείας, ματαιοφροσύνης, ὀργῆς, ζηλοτυπίας, καὶ πῶς δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι; Πῶς φθάνει ὁ παῖς εἰς τὴν προσοχὴν, τὴν βούλησιν κ.λ.; Ταῦτα εἶναι ἄλλα σπουδαῖα ζητήματα, ἅτινα ἐπιμελῶς προσπαθοῦσι νὰ λύσωσιν οἱ περὶ τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδὸς ἀσχολούμενοι. Ἐν τῇ ἐρεύῃ δὲ ταύτῃ ἄγονται εἰς ἐπιμελεῖς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῦνας καὶ ὡς πρὸς τὴν μίμησιν, τὸ ἔθος καὶ τὴν κληρονομικότητα, διότι καὶ ταῦτα πλεῖστον ἐπηρεάζουσι τὸν πνευματικὸν τοῦ παιδὸς βίον.

Ἐκ τούτων δύναται τις νὰ εἶδῃ, ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ παιδός, ἐφ' ὅσον εἶναι Ψυχολογία τοῦ παιδός, ἀσχολεῖται κυρίως περὶ τὰς αὐτὰς πνευματικὰς ἐνεργείας, περὶ ἃς καὶ ἡ γενικὴ Ψυχολογία. Μόνον δὲ κατὰ τοῦτο διακρίνεται ταύτης, ὅτι τὰς ἐνεργείας ταύτας ἀναζητεῖ παρὰ τῷ παιδί, εὐρίσκει κατὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν αὐτῶν καὶ παρακολουθεῖ μέχρις ὁρισμένης βαθμίδος ἀναπτύξεως. Ἡ Ψυχολογία τοῦ παιδὸς παριστᾷ μόνον μίαν νέαν ἄποψιν τῆς ψυχολογικῆς ἐρεύνης, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ γενετικὴ Ψυχολογία.

Ἡ σημερινὴ δ' ὁμῶς ἔρευνα τῶν παιδῶν βαίνει πολὺ περαιτέρω τῆς Ψυχολογίας. Ἡ ἐμπειρία δεικνύει, ὅτι ἡ διάνοια καὶ ἡ ἠθικότης τότε μόνον δύνανται τελείως ν' ἀναπτυχθῶσιν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος καὶ σωματικῶς εἶναι ὑγιὲς καὶ ἰσχυρός. Διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα τῶν παιδῶν ἐφιστᾷ τὴν ἑαυτῆς προσοχὴν καὶ ἐπὶ τῆς σωματικῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως, ἀσχολουμένη περὶ τε τὴν τροφήν αὐτοῦ καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ὑπερκοπώσεως καὶ διερευνῶσα τὴν τε ὀξύτητα καὶ τὴν ὑγιεινὴν κατάστασιν τῶν αἰσθητηρίων αὐτοῦ ὁργάνων. Ἰδίᾳ δὲ παρέχουσιν ἀφορμὴν πρὸς τὴν τοιαύτην ἔρευναν ἀσθενικὰ πνευματικὰ

φαινόμενα, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ ἔλλειψις προσοχῆς καὶ μνήμης. Αἱ παρὰ τοῖς παισὶ συνήθως παρατηρούμεναι πνευματικαὶ καὶ σωματικαὶ ἀδυναμίαι καὶ ἐλλείψεις πρέπει περικιτέρω ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὴν κληρονομικότητα. Ἐκαστος παῖς λαμβάνει παρὰ τῶν ἐαυτοῦ γονέων φυσικὴν τινὰ κληρονομίαν ὑπὸ τὸν τύπον τελείως ὀρισμένης ποιότητος τοῦ ὁργανισμοῦ αὐτοῦ. Ἐὰν λοιπὸν τὰ ὄργανα τῶν γονέων, ἰδίᾳ δ' ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὸ νευρικὸν αὐτῶν σύστημα ἐν γένει, ἔχῃσι καθ' οἷονδὴποτε τρόπον προσβληθῇ ἢ ἐκφυλισθῇ, παρατηρεῖται τοῦτο πλειστάκις καὶ εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν· ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν συχνάκις δυστυχῶς παρατηρουμένων σήμερον ψυχοπαθητικῶν καταστάσεων, αἱ συνήθως καλοῦσι πνευματικὰς ἀνωμαλίας, αἵτινες προέρχονται ἀπὸ σωματικὰς ἀνωμαλίας, πρέπει οὕτω νὰ ἐξηγηθῶσι. Διὰ τῆς ἀντιλήψεως δὲ ταύτης ἡνοίχθη νέον στάδιον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν παίδων· αὕτη ὀφείλει κατ' ἀνάγκην, ὅπως ἐννοήσῃ τοιαύτας παρεκτροπὰς ἀπὸ τῆς κανονικῆς τοῦ πνευματικοῦ τῶν παίδων βίου, νὰ μάθῃ καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν τῶν γονέων αὐτῶν. Ὁ ἐρευνητὴς π. χ. ἐρωτᾷ: ὑπῆρξαν ἄρα γε οἱ γονεῖς τοῦ παιδὸς τούτου ἀπὸ οἷας δὴποτε ἀπίψεως ἐλαττωματικοί; Ἦσαν φθισικοὶ ἢ συφιλιδικοί; Ἦσαν ἀλκοολικοί; Ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν ἦσαν ἐξ αἵματος συγγενεῖς; Ὅποιᾳ ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας τῆς μητρὸς πρὶ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδός;

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων, ὥς πρὸς τὸν χρόνον, ἐδηλώθη ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι πολλάκις ἀποπερατοῦται κατὰ τὸ τρίτον ἢ τέταρτον τῆς ἡλικίας ἔτος, σχεδὸν δὲ πάντοτε ἅμα τῇ εἰς τὸ σχολεῖον εἰσόδῳ τοῦ παιδός.

Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως τονίζει ὁ Ufer δικαίως ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ «Kind und Welt» τοῦ Sigismund, ὅτι ἡ ἐρευνα τῶν παίδων πρέπει νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Καὶ τοῦτο, διότι θέλουσι πολλοὶ νὰ χρησιμοποιήσωσι τὴν ἔρευναν τῶν παίδων διὰ τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ν' ἀντλήσωσιν ἐκ ταύτης διδάγματα διὰ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίαν· ἀνάγκη ἄρα ἀκριβῶς νὰ ἐξετασθῇ καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ἰδιοσυγκρασία τοῦ παιδὸς καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Τοῦτο δὲ τονίζει καὶ ὁ St. Hall διὰ τῶν λέξεων: «Διὰ τὴν παιδαγωγικὴν κέκτηται ἡ παρατήρησις τῶν παίδων κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φαι-

τήσεως τὴν μεγίστην πρακτικὴν σπουδαιότητα». Ὀντως δὲ κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἤρξαντο νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἔρευναν καὶ εἰς τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως.

II. ΤΙΝΑ ΜΕΘΟΔΟΝ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ

Ἄλλὰ τίνα μορφήν λαμβάνει ἡ ἔρευνα τῶν παιδῶν ἐν τῇ πράξει; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα, εἰς ὃ νῦν θ' ἀσχοληθῶμεν.

Τὰ περὶ τῆς ἐρεύνης τῶν παιδῶν λεγόμενα καὶ γραφόμενα δεικνύουσιν, ὅτι οἱ ἐρευνηταὶ περιορίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν ἰδίαν παρατήρησιν ἑνὸς παιδὸς καὶ εἰς τὴν καταγραφὴν τοῦ ὕλικου, ὅπερ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐκτήσαντο. Οὕτως ἐποίησαν π. χ. ὁ Tiedemann καὶ ὁ Sigismund, οὕτω δὲ κατὰ τὰ κύρια σημεῖα καὶ ὁ Preyer. Ἐκαστος τῶν ἐρευνητῶν τούτων παρατηρεῖ τί ἄξιον παρατηρήσεως ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑαυτοῦ παιδὸς καὶ τοῦτο ἀποκλειστικῶς, ἢ κυριώτατα τοῦτο, ἐκθέτει εἰς ἡμέας. Ἄλλ' ἡ παρατήρησις καὶ ἐκθεσις αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς πᾶν δυνατὸν φαινόμενον. Ὁ ἐρευνητὴς συναθροίζει, ὅ,τι φαίνεται εἰς αὐτὸν σπουδαῖον ἀπὸ ἀνθρωπομετρικῆς, φυσιολογικῆς, φιλολογικῆς, ψυχολογικῆς καὶ οὐίας δέποτε ἄλλης ἐπόψεως. Ἐν Ἀμερικῇ δ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα μεταχειρίζονται τὸ σύστημα, ὅπερ, πλὴν τοῦ ἄλλου, εὐρίσκομεν ἤδη ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ καὶ παρὰ τῷ Preyer. Θέλουσι δηλαδὴ ἐνίοτε νὰ κτήσωνται σαφεῖς γνώσεις περὶ ἑνὸς φαινομένου ἢ ζητήματος καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξετάζουσι καὶ παρατηροῦσι μόνον καθ' ὅρισμένον τι σημεῖον, ἀλλ' ὅσον δυνατὸν πλείονας παίδας. Ὁ ἐρευνητὴς στέλλει σειρὰν ἐρωτήσεων εἰς πλῆθος γονέων, διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν καὶ παρακαλεῖ αὐτοὺς νὰ παρατηρήσωσιν ἀκριβῶς τοὺς παῖδας αὐτῶν κατὰ τὰ ἀναγεγραμμένα σημεῖα καὶ φαινόμενα καὶ ν' ἀποστείλωσιν αὐτῷ τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων. Ὑπάρχει λοιπὸν ἐνταῦθα περιορισμὸς εἰς ὅρισμένον χρόνον ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐξεταστέα φαινόμενα, ἐξ ἄλλου δ' ὅμως ποικιλία, ὡς πρὸς τοὺς παρατηρητέους παῖδας· ἐκεῖ τοῦναντίον ὁ ἐρευνητὴς ἔχει περιορισμὸν ὡς πρὸς τοὺς παῖδας, τοῦναντίον ποικιλίαν, ὡς πρὸς τὰ φαινόμενα. Ἀμφότεραι αἱ μέθοδοι ἄγουσιν εἰς τὸν ἐπιζη-

τούμενον σκοπόν. Καὶ κατὰ τοὺς δύο τρόπους κτώμεθα θάττον ἢ βραδύτερον πλῆθος συγκεκριμένου ὕλικου, ὡς ἀπάντησιν εἰς τελείως ὠρισμένας ἐρωτήσεις. Καὶ κατὰ τοὺς δύο λοιπὸν τρόπους δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς σπουδαῖα γενικὰ συμπεράσματα, εἰς σπουδαίους μέσους ὕρους περὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ παιδὸς ἀναπτύξεως. Ὅ,τι δ' ὅμως συνετέλεσεν εἰς δυσφήμισιν τῆς Ἀμερικανικῆς μεθόδου εἶναι ἡ ἑλλειψὶς τῆς ἀναγκαίας ἐγγυήσεως διὰ τὴν ἀκριβείαν τῶν παρατηρήσεων. Πολλάκις ὅπως ἀμόρφωτοι γυναῖκες ποιοῦνται τὰς παρατηρήσεις ταύτας, μάλιστα δὲ καὶ γυναῖκες, αἱ ὁ ἐρευνητῆς δὲν γινώσκει ἐγγύτερον. Ἐντεῦθεν δ' εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ γίνωσιν ἐσφαλμέναι ἀνακοινώσεις, εἴτε διότι τὸ τὴν παρατήρησιν ἀναλαθὼν ἄτομον νομίζει, ὅτι εἶδέν τι, ὕπερ οὐδόλως εἶδεν, εἴτε διότι παρανοεῖ ἐκδῆλωσίν τινα τοῦ παιδός, εἴτε διότι ἐκ ματαιοφροσύνης ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίας σκοπίμως ἀποκρύπτει γεγονότα τινά. Διὰ ταῦτα πάντα πολλοὶ τῶν ἐρευνητῶν μικρὰν ἀποδίδουσι σημασίαν εἰς τὸ οὕτω κτώμενον ὕλικόν, ἄλλοι δ' ἀπολύτως οὐδεμίαν.

Καὶ ἡ παρατήρησις δ' αὐτὴ λαμβάνει ἄλλοτε ἄλλην μορφήν. Ἐρευνηταί τινες παρατηροῦσι τὸν παῖδα μόνον ὑπὸ τοῖς φυσικοῖς ὕρους, ἄλλοι δ' ἐκτὸς τούτων δημιουργοῦσι καὶ τεχνητοῦς· φέρουσι π.χ. τὸν παῖδα εἰς ὠρισμένην κατάστασιν καὶ ἐκθέτουσιν αὐτὸν σκοπίμως ὑπὸ ὠρισμένους ἐρεθισμούς, εἰς οὓς δὲν θὰ ἐξέθετεν αὐτὸν ἡ συνήθης τοῦ βίου πορεία, ἐν συντόμῳ ποιοῦνται ἐπ' αὐτοῦ δοκιμαῖς ἢ πειράματα.

Θέτουσι π.χ. πρὸ τοῦ παιδὸς ταινίας χάρτου ἢ τεμάχια ὑφάσματος διαφόρου χρώματος, ὅπως καθορίσωσι τίνα χρώματα γινώσκει κ.λ. Ὁ Preyer ἐξετάζει τὴν διαμόρφωσιν τῆς συμπτωτικῆς δυνάμεως τῶν ἀξόνων τῶν ὀφθαλμῶν παρὰ τῷ ἑαυτοῦ παιδί, κινῶν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο μέρος ἀνημμένον κηρίον. Διὰ νὰ σπουδάσῃ τὰς ἀντανταγαστικὰς κινήσεις ἄπτεται ἐσωτερικῶς κατ' ἄρχας μὲν τοῦ δεξιοῦ εἰτα δὲ τοῦ ἀριστεροῦ τῆς ῥινὸς πτερυγίου τοῦ κοιμημένου παιδός. Ὁ Baldwin ἔκαμε πειράματα καὶ δοκιμαῖς διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν λόγον τῆς προτιμῆσεως τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων, θέτων πρὸ τοῦ καταλλήλως καθημένου παιδὸς ἀντικείμενα εἰς διαφόρους ἀποστάσεις καὶ θέσεις καὶ παρατηρῶν τίνα χεῖρα προτιμᾷ ἀπτόμενος τῶν διαφόρων ἀντικειμένων κλ. κλ.

Οὕτω διὰ τοῦ πειράματος ἐπεκτείνεται οὐσιωδῶς ἡ ἐμπειρία τῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες οὕτω κτῶνται ἐξηγήσεις περὶ γεγονότων καὶ φαινομένων, ἅτινα ἄλλως οὐδέποτε θὰ ἐγνώριζον ἢ τοῦλάχιστον αἰνιγματώδη θὰ παρέμενον αὐτοῖς.

Βεβαίως ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐξωτερικῆς ἐκδηλώσεως πνευματικῶν γεγονότων δὲν εἶναι τόσον εὐχερής, ὅσον δύναται τις νὰ νομίσῃ. Μεγάλοι ἐρευνηταὶ πολλάκις ἐν πολλοῖς διαφωνοῦσι, δι' ὃ καὶ ὁ εἰς ἐπικρίνει οὐχὶ σπανίως τὴν μέθοδον τῆς ἐρεύνης τοῦ ἄλλου καὶ ζητεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ ταύτην δι' ἄλλης βελτίονος.

Ἐνεκα δ' ὅμως τῆς μεγάλης διαφορᾶς τῶν πρὸς σπουδὴν καὶ μελέτην φαινομένων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ μέθοδος ἐρεύνης πανταχοῦ ἐπαρκῆς καὶ πανταχοῦ εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα ἄγουσα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀνάγκη, ὅπως καὶ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως προκειμένου, νὰ διευθύνῃ τις τὰ πειράματα ἀναλόγως τοῦ ἐξεταστέου καὶ λυτέου ζητήματος.

Ἐν δ' ὅμως εἶναι βέβαιον καὶ ἀνάγκη πάντοτε ἐκ νέου νὰ τανίζηται· εἰς ἐρευνητῆς δυνατόν νὰ ἐξετάσῃ ἓνα παιῖδα ἀπὸ πάσης ἐπόψεως ἢ πολλοὺς ἀπὸ μιᾶς ἐπόψεως ἢ ὁ ἴδιος ἢ δι' ἄλλων· δυνατόν προσέτι νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ ἀφ' ἑαυτῶν ἐμφανιζόμενα φαινόμενα ἢ νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν βοήθειαν πειραμάτων, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δυνατόν νὰ πειραματισθῇ οὕτως ἢ ἄλλως· πάντοτε δ' ὅμως δεῖται ἐκτάκτου προσοχῆς καὶ περισκέψεως, ἐὰν θέλῃ νὰ καταλήξῃ εἰς ὠφέλιμα καὶ χρησιμοποίησιμα συμπεράσματα. Ὡσαύτως δεῖται μεγάλης προσοχῆς καὶ περισκέψεως, ἐὰν θέλῃ νὰ ἐπωφεληθῇ τὰ συμπεράσματα ἄλλων ἐρευνητῶν, καὶ δὴ τῶν γονέων. Δεῖται μεγάλης προσοχῆς καὶ περισκέψεως, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴν τῆς μεθόδου κατὰ τὴν παρατήρησιν. Καὶ τέλος δεῖται μεγάλης προσοχῆς καὶ περισκέψεως, ἐὰν θέλῃ νὰ μὴ ἀπατηθῇ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ παιδὸς ἐκδηλώσεων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐρευνα τῶν παιδῶν εἶναι ἔργον ἐκτάκτως δυσχερές, μέγαλα ἀπαιτοῦν παρὰ τοῦ παρατηρητοῦ καὶ ἐρευνητοῦ. Μόνον ἐκείνος, ὅστις διαπνέεται ὑπὸ σφοδρᾶς πρὸς τοὺς νέους ἀγάπης καὶ δύναται καθόλου νὰ κατανοήσῃ ψυχικὰ φαινόμενα, δύναται νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσχερείας, ἃς ἡ μελέτη καὶ ἐνασχόλησις αὕτη παρέχει.

Πλὴν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τοῦ

ὁμαλοῦ παιδός, ἐπωφελεῖται ἡ τῶν παίδων ἔρευνα καὶ τὰ σχετικὰ φαινόμενα προκειμένου περὶ ἀμβλύνων, ἡλιθίων καὶ πνευματικῶς ἀσθενῶν. Κατορθοῖ δὲ τοῦτο, ἐπειδὴ αἱ συνεχεῖς ἀνώμαλοι καταστάσεις τῆς ὀριμωτέρας ἡλικίας, ἀποτελοῦσι πολλάκις τὴν ἀκριθεῖς εἰκόνα μεταβατικῆς τινος περιόδου, ἣν διανύει ὁ παῖς ἐν τῇ κανονικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει. Μάλιστα δὲ καὶ ἐρευνᾶς καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ ζώων ἐπωφελοῦνται ἐρευνηταί τινες διὰ τὴν ἔρευναν τῶν παίδων, ὥπως π. χ. ὁ Compayré καὶ ὁ Preyer. Πλὴν δὲ τούτων ὁ Compayré ἐπωφελεῖται καὶ ἀναμνήσεις ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ αὐτοβιογραφίας, ὡς χρησίμους πηγάς. Μόνον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λησμονήσῃ τις ἐνταῦθα δύο τινά, πρῶτον, ὅτι ἡ φαντασία τοῦ ὀρίμου ἀνθρώπου εἶναι διατεθειμένη νὰ περικοσμήσῃ καὶ λαμπρύνῃ τὰς συγκεχυμένας ἀναμνήσεις τῶν πρώτων τῆς ἡλικίας ἐτῶν, καὶ δεύτερον, ὅτι μόνον ἔκτακτα πνεύματα ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ἐξιστορήσωσι τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑαυτῶν βίου καὶ τὰς πράξεις τῆς νεανικῆς αὐτῶν ἡλικίας. Ἐὰν θὰ ἠθέλομεν λοιπὸν νὰ παραλάβωμεν κατὰ λέξιν τὰς πληροφορίας, ἃς οὗτοι παρέχουσιν ἡμῖν, θὰ διετρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ σχηματίσωμεν ὑπερβολικὴν εἰκόνα, κατὰ πολὺ τὸν μέσον ὅρον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὑπερβάλλουσιν, καὶ ἐπὶ τέλους νὰ γνωρίσωμεν μόνον τὴν Ψυχολογίαν τῶν θαυμασίων καὶ ἐκτάκτου φύσεως παίδων.

III. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ

Μετὰ τ' ἀνωτέρω περὶ τῆς φύσεως τῆς ἐρέυνης τῶν παίδων λεχθέντα, δυνάμεθα βεβαίως νὰ προσδοκῶμεν, ὅτι δύναται αὕτη νὰ παράσχῃ πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τε τὴν Παιδαγωγικὴν καὶ τὴν Ψυχολογίαν. Διότι αὕτη παρέχει ἡμῖν πληροφορίας περὶ τε τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως τῶν παίδων. Ἀλλὰ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ν' ἀγάγῃ τὴν φύσιν ταύτην εἰς εὐάρεστον ἀνάπτυξιν καὶ πρὸς δὸν, τοῦτο δὲ δύναται κάλλιστα νὰ ἐπιτύχῃ, ὅταν γνωρίζῃ τις αὐτὴν ἀκριβῶς. Δὲν λείπουνσι δ' ὅμως καὶ οἱ ἐλαχίστην σημασίαν ἀποδίδοντες εἰς τὴν Ψυχολογίαν καὶ ἀρνούμενοι μάλιστα τὴν ὠφέλειαν, ἣν δύναται αὕτη νὰ παράσχῃ εἰς τὸν παιδαγωγόν, διὰ

τοῦτο δὲ καὶ περιφρονούντες ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τὴν Ψυχολογίαν τῶν παίδων.

Ἐν ἀντιθέσει δ' ὅμως πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ὑπάρχουσι πολυάριθμοι διδάσκαλοι καὶ λόγιοι ἄνδρες, οἵτινες πολλὰ προσδοκῶσιν ἀπὸ τῆς τῶν παίδων ἐρεύνης.

Ποῦ λοιπὸν τὸ δίκαιον μεταξὺ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων τούτων γνώμων; Ὁ ἀνακαλύψωμεν τοῦτο ἐκ τῶν καρπῶν, οὓς αὕτη ἀποφέρει. Ἀντὶ νὰ παραδεχθῶμεν ἢ ν' ἀπορίψωμεν τὴν ἔρευναν τῶν παίδων στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ κύρους ἐπιφανοῦς τινος ἀνδρός, εἶναι προτιμότερον νὰ μελετήσωμεν ἀκριβῶς τὰ ἔργα ἐπιφανῶν τινων ἐρευνητῶν καὶ νὰ ἐξετάσωμεν, ἐὰν εὐρίσκηται ἐν αὐτοῖς σπουδαῖόν τι κέρδος διὰ τὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Παιδαγωγικὴν. Εἶναι ἐργασία, ἣν πᾶς τις ὀφείλει μόνος νὰ ἐκτελέσῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ καταλήξῃ εἰς σαφεῆ γνῶσιν καὶ σταθεράς, ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως ἐδραζομένης, πεποιθήσεις. Ὅπως παρακινήσωμεν εἰς τοιαύτας μελέτας, ἀνακοινοῦμεν συμπεράσματα τινα, εἰς ἃ ἤγαγεν ἡμᾶς ἡ σχετικὴ ἐργασία.

1. Συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης τῶν παίδων διὰ τὴν γενικὴν Ψυχολογίαν.

Ἡ ἔρευνα τῶν παίδων δύναται νὰ παράσχῃ ἡμῖν πληροφορίας περὶ ψυχικῶν φαινομένων, ἅτινα κέκτηνται κυρίως θεωρητικὸν διαφέρον. Ἐν πρώτοις ἐξακριβοῖ, ὅτι πᾶς νέος πολίτης τῆς Γῆς ἡθορίζεται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σταθερῶς ἥδη ἐν αὐτῇ τῇ γεννήσει ὑπὸ τοῦ βίου τῶν γονέων καὶ τῶν πάππων ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις. Πολλάκις δηλ. κληροδοτοῦνται σωματικαί, πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ ιδιότητες τῶν γονέων εἰς τὰ ἐαυτῶν τέκνα, περὶ οὗ θὰ γίνῃ λόγος ἐν τισι τῶν ἐπομένων κεφαλαίων.

Περαιτέρω δ' ὅμως δὲν παρατηρεῖται ἀτομικὴ μόνον κληρονομικότης, ἀλλὰ καὶ γενικὴ, ἣν συναντῶμεν εἰς πάντας ἀνεξαίρετως τοὺς παῖδας. Οὕτω κληροδοτοῦνται π. χ. ὠρισμένα κινήσεις καὶ ἐνέργειαι. Πλὴν τῶν ἀντανakλαστικῶν κινήσεων, αἵτινες πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς ἐξωτερικόν τινα ἐρεθισμόν, καὶ τῶν αὐτομάτων κινήσεων, αἵτινες προκαλοῦνται διὰ τῆς λειτουργίας τῆς θρέψεως καὶ ἄλλων φυσιολογικῶν λειτουργιῶν εἰς τὰ κατωτάτης τάξεως κινήτη-

ρια νεῦρα, γνωρίζουσιν οἱ ψυχολόγοι καὶ κινήσεις ἐξ ἐνστίκτου. Ἰπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἐννοοῦσι κινήσεις, αἵτινες προκαλοῦνται ἀκριβῶς, ὅπως αἱ ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις, δι' ὀρισμένων ἐντυπώσεων.

Ἐν ἀντιθέσει δ' ὅμως πρὸς τὰς ἀντανακλαστικὰς κινήσεις αἱ ἐξ ἐνστίκτου κινήσεις ἔχουσι πάντοτε ὀρισμένον σκοπόν, καίπερ οὐσαι ἀσυνείδητοι πρὸς τὴν τελέσεως καὶ κατὰ ταύτην. Διὰ τοῦτο εἶναι παῖσαι ἐπωφελεῖς κινήσεις, ἥτε ἐξυπηρετοῦσαι τὴν ἱκανοποίησιν οἷας δῆποτε ἀνάγκης. Αἱ κινήσεις λοιπὸν αὗται εἶναι, κατὰ τὰς ιδέας τῶν ἐρευνητῶν, ἔμφυτοι ἢ κληρονομικαί, ἀκριβῶς, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ζῴοις ὑπάρχουσιν ἐνέργειαι κληρονομικαί. Ὁ νεοσσὸς ὄρνιθος π. χ. κινεῖ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ πρὸ αὐτοῦ πετόμενον ἔντομον, καλᾷπτει τὸν πρὸ αὐτοῦ μικρὸν κόκκον, τρέχει πρὸς τὴν ὄρνιθα, εὐθὺς ὡς ἴδῃ ἢ ἀκούσῃ αὐτήν, σκαλίζει τὸν τάπητα, ὅστις ἔχει καλυφθῇ πρότερον διὰ κόκκων ἄμμου, καὶ ταῦτα πάντα κατὰ τὰς πρώτας τῆς ἐκκολύψεως αὐτοῦ ὥρας, χωρὶς οὐδὲν τούτων νὰ εἶδε πρότερον παρ' ἄλλων ἢ νὰ ἤκουσεν. Οὕτω δὲ θηλάζει καὶ ὁ παῖς ἄμα τῇ γεννήσει, ὅταν θέσωμεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ κατάλληλον πρὸς θηλασμόν ἀντικείμενον οὕτως, ὥστε νὰ ἄπτηται τοῦτο τῆς ἀνω ἐπιφανείας τῆς γλώσσης καὶ τῶν χειλέων. Μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ἐπιτηδαιότητος λείπει ἤδη κατὰ τὰς πρώτας τῆς γεννήσεως ὥρας τὸ τεμάχιον τῆς σακχάρως, ὑπερπλησιάζομεν εἰς τὴν γλῶσσαν, καὶ δάκνει ἀργότερον τὸν εἰς τὸ στόμα εἰσαγόμενον δάκτυλον. Πρὶν ἢ δ' ἀποκτήσῃ τὸν πρῶτον ὀδόντα κἀμνει κανονικὰς τοῦ μασηήματος κινήσεις, μετὰ ταῦτα δὲ τρίζει τοὺς ὀδόντας.

Αἱ κινήσεις αὗται τοῦ παιδός, ὅπως καὶ αἱ ἐξ ἐνστίκτου κινήσεις τῶν ζῴων, δὲν δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς παραστάσεις, ἅς αὐτὸς ὁ παῖς ἢ αὐτὸ τὸ ζῷον ἐκτῆσατο διὰ τινος εἰκότος, ἣν εἶδεν ἢ ἤκουσε· πρὸς δὲ δὲν εἶναι κινήσεις, ἅς ἔμαθεν ὁ παῖς ἢ τὸ ζῷον μετὰ κόπου καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διότι παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐπιτυχίαν καὶ κατὰ τὴν πρώτην φοράν καὶ ἀργότερον.

Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶσιν αἱ ἐξ ἐνστίκτου κινήσεις; Αἱ κινήσεις αὗται εἶναι ἀποτέλεσμα συσσωρευθεισῶν ἐμπειριῶν παρελθουσῶν γενεῶν. Διὰ τούτου, ὅτι αἱ παρελθούσαι γενεαὶ ἐξετέλουν κατ' ἐπανάληψιν τὰς ῥηθείσας κινήσεις, ἐπηρέαζετο καὶ περισσότερο καθ' ὀρισμένον τρόπον ἢ ὅλη τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μετεβάλλετο. Ἡ

τροποποιήσεις δ' ἢ μεταβολὴ αὐτῇ τῆς ὕλης τοῦ ἐγκεφάλου κληροδοτεῖται ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν ἀκριβῶς, ὅπως καὶ οἷα δῆποτε ἄλλη φυσικὴ ιδιότης· οὕτω δ' εὐρίσκεται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ νεογεννήτου ζῶου ἢ ἀνθρώπου λαμβάνουσά τις, οὕτως εἶπεν, ἀνάμνησις ὀρισμένων κινήσεων. Ὑπάρχει δ' ἀνάγκη τοῦ καταλλήλου μόνον ἐρεθισμοῦ, π. χ. παρὰ τῷ νεοσσῷ τῆς ὀρνίθου ὀρισμένης τινὸς ἐντυπώσεως ἐπὶ τῶν δακτύλων, παρὰ τῷ παιδί· ἐπαφῆς τινος ἐπὶ τῶν χειλέων καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἀμέσως ἐμφανίζεται κατ' ἀκολουθίαν τῆς κληρονομηθείσης ἐκείνης μεταβολῆς τῆς ὕλης τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῆς σκοτεινῆς ἐκείνης ἀναμνήσεως ἢ σχετικὴ κίνησις, μάλιστα δ' ἐμφανίζεται πάντως, ἐὰν μὴ ἄλλαι ἐσωτερικαὶ ἢ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ὧσιν ἰσχυρότεραι. Διὰ τοῦτο δ' ὁ Preyer λέγει, ὅτι ἀνθρωποὶ τε καὶ ζῶα ἔρχονται εἰς τὸν κόσμον μετὰ τινος κληρονομηθείσης μνήμης κινήσεων.

Παρὰ τὴν κληρονομηθεῖσαν δ' ὅμως μνήμην ὀρισμένων τινῶν κινήσεων, ὑπάρχει κατὰ τὸν Preyer ἀπὸ τινος ἐπόψεως καὶ ἔμφυτος τις νόησις. Ὁ Preyer λέγει περὶ τοῦτου : « Ἰδέαι ἢ σκέψεις εἶναι παραστάσεις, προϋποθέτουσιν ἄρα ἀντιλήψεις· κατ' ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ διὰ τὴν γένεσιν αὐτῶν ὑπάρχει ἀπόλυτος ἀνάγκη προτέρων ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, δὲν δύνανται νὰ ὦσιν ἔμφυτοι· κληρονομικαὶ δ' ὅμως δύνανται νὰ ὦσιν τινες, δηλαδὴ ἐκεῖναι, αἵτινες, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἐγκεφάλου τῶν παίδων καὶ τῶν γονέων, τὸ δ' ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς ἀρχῆς τοῦ βίου τῶν παίδων καὶ τῶν γονέων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναπτύσσονται. Τὸ κύριον παραμένει ἡ ἔμφυτος προδιάθεσις τοῦ ἀντιλαμβανέσθαι καὶ σχηματίζειν παραστάσεις, ἥτοι ἡ ἔμφυτος νόησις. Ὑπὸ τὴν προδιάθεσιν δ' ὅμως δὲν δυνάμεθα, ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἄλλο τι νὰ ἐννοήσωμεν, εἰμὴ ἐπιτηδειότητά τινα πρὸς ἀντίδρασιν ἢ τὸ εὐερέθιστον τὸ ἀποτυπωθὲν εἰς τὰ κέντρα τῶν νεύρων, ἕνεκα ἐπανειλημμένης, διὰ πολλῶν γενεῶν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τελεσθείσης, συνδέσεως τῶν νευρικῶν ἐρεθισμῶν. Ὁ ἐγκέφαλος ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον, οὕτως εἶπεν, σεσημασμένος διὰ πολλῶν σφραγίδων, ἄλλων μὲν τελείως ἀφανῶν, ἄλλων δ' ὀλίγον φανερῶν· ἑκάστος δὲ τῶν πραγμάτων προσέθηκεν εἰς τὰς εὐρεθείσας καὶ τὴν ἐκταυτοῦ. Πασῶν δὲ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ ἐγκεφάλου ἐνεργειῶν ἡ πρώτη εἶναι ἡ διακρί-

νουςα, χωρίζουσα, δικτάττουσα· αὕτη καλεῖται σύγκρισις καὶ εἶναι ιδιότης τις τοῦ πρωτοπλάσματος τοῦ ἐγκεφάλου ἐν παναρχαίαις χρόνοις κτηθεῖσα, διὰ τὴν ἔκτακτον αὐτῆς ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι σπουδαιότητα διατηρηθεῖσα, δι' ἀσυνειδήτου ἐπιλογῆς τελειοποιηθεῖσα καὶ τέλος διαρκῶς κληροδοτούμενη καὶ κληρονομουμένη». Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι ἡ ἔμφυτος αὕτη νόησις τοῦ Preyer εἶναι ὅλως διάφορος ἐκείνου, ὅπερ ἐνόει ἡ παλαιότερα ψυχολογία ὑπὸ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχολογία δηλ. αὕτη ἐξελάβανε τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὡς φυσικὴν τινα προεἶα τῆς ψυχῆς, ὡς αὐλοῦ τινὸς ὄντος, ἐνῷ ὁ Preyer ἔχει ἐν νῷ ὀργανικὴν τινα κατάστασιν, ἣτις διευκολύνει τὰς πνευματικὰς ἐκείνας ἐνεργείας καὶ ὑπὸ τινὰς περιστάσεις καὶ ἄγει ταύτας εἰς πέρας.

Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Baldwin φαίνεται, ὅτι καὶ ἡ δεξιοχειρία εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν παῖδα. Ὁ Baldwin ἔκαμε περὶ τοῦ πράγματος τούτου ποικίλα πειράματα ἐπὶ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ H. κατὰ τὸν τρόπον, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐλέγομεν, τὰ δὲ πειράματα ταῦτα ἤγαγον εἰς τὰκόλουθα συμπεράσματα:

1. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη σπουδαίου μυϊκοῦ κόπου καὶ δυνάμεως, οὐδεμίαν χεῖρ διαρκῶς προὔτιμᾶτο.

2. Ὑπὸ τὰς περιπτώσεις ταύτας ἡ κλίσις πρὸς χρησιμοποίησιν ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἦτο διπλάσιον περίπου τῆς προτιμήσεως ἐκατέρας χειρὸς ἰδιαιτέρως.

3. Κατὰ τὸν 7 καὶ 8 μῆνα παρετηρήθη σαφὴς προτίμησις τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ὡς αἰεὶ προέκειτο περὶ καταβολῆς μείζονος κόπου καὶ δυνάμεως.

4. Μέχρι τοῦ χρόνου τούτου ὁ παῖς δὲν εἶχε διδαχθῆ νὰ ἴσταιται ἢ νὰ ἔρπῃ· διὰ τοῦτο ἡ ἰσχυροτέρα ἀνάπτυξις τῆς ἐτέρας χειρὸς δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς διαφορὰν ἐν τῷ βάρει τῶν δύο ἡμίσεων τοῦ σώματος.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Baldwin ἡ δεξιοχειρία παρὰ τῷ παιδί προέρχεται ἀπὸ τῆς διαφορᾶς, ἣτις ὑπάρχει εἰς τὰ δύο ἡμίση τοῦ ἐγκεφάλου μέρη, ἣτις ἐπετεύχθη ἐν προτέρῳ τινὶ τοῦ βίου σταδίῳ καὶ ἥς ἡ ἰδιοφυΐα ἐκληρονομήθη ὑπὸ τοῦ παιδός.

Καίτοι δ' ὅμως ὁ παῖς ἔχει προδιατεθῇ ἤδη διὰ τῆς γεννήσεως διὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν σωματικὴν ἢ πνευματικὴν ἐνέργειαν, ἡ

ἔρευνα τῶν παιδῶν ἐξ ἄλλου δεικνύει εἰς ἡμᾶς σαφῶς, ὅτι ἄλλαι ἐνέργειαι καὶ δεξιότητες ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀναπτύσσονται, πρὸς δὲ καὶ πῶς ἀναπτύσσονται. Ἰδιάζοντος ὅμως διαφέροντος ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ὀμιλεῖν καὶ νοεῖν καὶ ἡ πρὸς ἀλληλα ἀμοιβαία σχέσις αὐτῶν.

Πολυάριθμοι ἐρευνῆται λέγουσιν ἡμῖν π. χ. κατὰ τίνα σειρὰν μορφοῦνται καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ διάφοροι φθόγγοι κλ. Ἄλλ' ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ παρουσιάζονται αἱ μέγισται ἀτομικαὶ διαφοραί. Ἐν δ' ὅμως παραμένει βέβαιον κατὰ τὰς δοκιμὰς τοῦ Preyer καὶ τὰς παρατηρήσεις ἄλλων, ἥτοι ἡ μερική ἀνεξαρτησία τοῦ νοεῖν ἀπὸ τοῦ ὀμιλεῖν, καθ' ὅσον ὁ παῖς σχηματίζει παραστάσεις καὶ ἐννοίας πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ καταστῇ ἀπὸ οἷας δῆποτε ἀπόψεως καταληπτὸς διὰ τοῦ λόγου. Τὸ τέκνον π. χ. τοῦ Preyer ἐξέτεινε τὰς χεῖρας πρὸς φιάλην πεπληρωμένην λευκοῦ τινος ἀδιαφανοῦς ὑγροῦ, ἐνῷ δὲν εἶχε προφέρει ἔτι οὐδεμίαν λέξιν, μέ τὴν ιδέαν, ὅτι ἦτο ἡ τὸ γάλα περιέχουσα φιάλη, ἐνῷ ἡ κενὴ καὶ ἡ ὕδατος πεπληρωμένη φιάλη οὐδόλως προσείλκυον αὐτό. Συνέδεεν ἄρα τῇ παραστάσει φιάλης ὠρισμένου περιεχομένου τὴν ἐννοίαν τινος ποσίου, θηλασίμου, ἡδέος. Ὁ Sigismund ἔδειξεν εἰς τὸ τέκνον αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ὠμίλει ἀκόμη, τεταριχευμένον ἀγριοπετεινόν, δεικνύων δ' αὐτὸν εἶπε συγχρόνως : πτηνόν. Ἀμέσως ὁ παῖς ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς γλαῦκα ἐν τῷ ἄλλῳ μέρει τοῦ δωματίου εὐρίσκουμένην, ἣν πάντως εἶχεν ἴδει προηγουμένως. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἄρα εἶχε σχηματισθῇ ἤδη ἡ ἐννοια τοῦ πτηνοῦ, ἥτις περιλαμβάνει τὸν ἀγριοπετεινόν καὶ τὴν γλαῦκα. Ἐκ πάντων τούτων βλέπομεν, ὅτι ὁ σχηματισμὸς παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐκμαθήσεως λέξεων, πολλῷ μᾶλλον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶναι ἀναγκαίαι προϋπὸθεσις διὰ τὴν κατανόησιν τῶν λέξεων. Δοκιμαὶ γινόμεναι εἰς τοὺς κωφαλάλους ἀποδεικνύουσι τὸ αὐτό.

Ὅπως δ' ἐν τῷ νοεῖν καὶ ὀμιλεῖν οὕτω καὶ ἐν τῷ βούλεσθαι οὐδὲν ἔμφυτον εὐρίσκουσιν ἐπιφανεῖς ἐρευνῆται, ἀλλὰ θεωροῦσι τοῦτο προῖον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Μετὰ μεγάλῃς δ' ἐπιμονῆς καὶ σφοδρότητος ἀντεπεξῆλθεν ὁ Compaygé κατὰ τῆς γνώμης, ὅτι ἡ βούλησις εἶναι ἔμφυτος τις δεξιότης. «Ὅπως, λέγει, τὸ συνειδητὸν προκύπτει ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου, ἢ, βέλτιον εἰπεῖν, ἔπεται αὐτῷ.....

οὕτω καὶ ἡ βούλησις προκύπτει ἐκ τοῦ ἐνστίκτου καὶ τοῦ αὐτομάτου ἢ μᾶλλον καταλαμβάνει τὴν ἐαυτῆς θέσιν εἰς τὰς ἐξ ἐνστίκτου καὶ αὐτομάτου πράξεις. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀναπτύσσεται ὡς φυτὸν, ὅπερ κατ' ἀρχὰς μὲν εἶναι τελείως λαχανοειδές, εἴτα δ' ὁμῶς μεταβάλλει τὴν ἐαυτοῦ ποιότητα καὶ ἀναπτύσσεται εἰς ἄνθος». Ὡσαύτως ὁ Compayré προσθέτει, ὁμιλῶν περὶ τῶν κατὰ τὸν θηλασμόν κινήσεων, σκέψεις τινάς, αἵτινες εἶναι χαρακτηριστικαὶ τῆς περὶ τοῦ βούλεσθαι γνώμης αὐτοῦ: «Παρὰ τῷ παιδί καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἀνάπτυξιν τῶν δεξιότητων ἡμῶν ἡ κίνησις προηγεῖται τῆς συνειδήσεως. Ἡ δ' ἐπανάληψις τοῦ φαινομένου τῆς κινήσεως φαίνεται, ὅτι συντελεῖ, ὅπως ἐκ ταύτης προκύψῃ συνειδήσις, ψυχικὰ πάθη, ὀρέγessθαι, καὶ ἀργότερον βούλεσθαι. . . . Οἱ παῖδες φαίνονται μόνον κατ' ἀρχὰς, ὅτι ὀρέγονται, ὅτι βούλονται, καὶ μόνον, ἄφ' ὧν διέλθωσι τὸ στάδιον τοῦτο τοῦ φαινομενικοῦ ἐνστίκτου, καταλήγουσιν εἰς τὸ πραγματικὸν ὀρέγessθαι καὶ βούλεσθαι.» Καὶ ὁ Preyer δὲ τονίζει, ὅτι «ὁ παῖς μόνον μετὰ τὸν σχηματισμὸν σαφῶν παραστάσεων δύναται πῶς νὰ βούληται· ἕως τότε δ' εἶναι, ὡς ζῶον ἄνευ ἐγκεφάλου.» Κατὰ τὴν ἐμπειρίαν, ἣν συνέλεξεν ὁ Preyer ἐκ τοῦ ἰδίου τέκνου, καὶ κατὰ νεωτέρας ἐπὶ ἄλλων παιδῶν παρατηρήσεις, φαίνεται κανὼν, ὅτι κινήσεις ἐκ τοῦ βούλεσθαι προερχόμεναι ἐμφανίζονται μόνον μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρώτων τριῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως μηνῶν. Πρὸ τοῦ χρόνου τούτου φαίνεται τὸ βούλεσθαι καὶ διὰ τοῦτο ἀδύνατον, διότι ὁ μέγας ἐγκέφαλος δὲν ἔχει ἔτι ἀναπτυχθῆ ἀρκούντως· τοῦτο ἀποδείκνυται καὶ ἐκ παρατηρήσεων ἐπὶ μικροκεφάλων, παρ' οἷς ὁ ἐγκέφαλος ἀναπτύσσεται ἐλλιπῶς, λείπει δ' ἀπ' αὐτῶν καὶ ἡ βούλησις.

Ἡ ἔρευνα τῶν παιδῶν, ὡς διδασκαλία τῆς ἀναπτύξεως, ἀσχολεῖται, ὡς εἶδος, ἑκτενῶς καὶ περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὀργάνου, πρὸς ὃ συνδέονται τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, ἥτοι περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀκριβεῖς ἀνατομικαὶ ἔρευναι καθώρισαν, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος εἶναι πολυπλοκώτατος τὴν κατασκευὴν. Καὶ ἐκ τούτου δὲ καὶ μόνου εὐκόλως ἡδύνατό τις νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι κατὰ τοὺς ἐννέα μῆνας τοῦ ἐμβρυώδους βίου δὲν δύναται νὰ συντελεσθῇ ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ἀλλὰ μόνον ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς· τοῦτο δ' ἀπεδείχθη καὶ διὰ λεπτομεροῦς καὶ ἐπιμελελημένης ἐρεῦνης. Mi-

κροσκοπικά παρασκευάσματα ἐγκεφάλου τῶν παίδων δεικνύουσιν, ὅτι ἐκ τῶν 9,200,000,000 νευρικῶν κυττάρων μόνον ὀλίγων ἡ ἀνάπτυξις ἔχει συντελεσθῇ ἤδη κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδός, τὰ δὲ πλείονα δὲν ἔχουσιν ἀναπτυχθῇ ἔτι, κατ' ἀκολουθίαν δ' εἶναι ἀκκτάλληλα πρὸς ἐνέργειαν. "Ὅλως διάφορον συμβαίνει εἰς τὸν ἐγκέφαλον τῶν ζώων· οὗτος εἶναι πολλῶ ἀπλούστερος τὴν κατασκευὴν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ ἐμβρυώδει ἔτι καταστάσει κτᾶται μείζονα ὠριμότητα καὶ τελειότητα. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ἐξηγοῦνται δύο γενικῶς γνωστὰ καὶ ἀλληλένδετα φαινόμενα: πρῶτον, ὅτι τὰ ζῶα κατὰ τὴν γέννησιν δεικνυνται πολλῶ τῶν ἀνθρώπων ἱκανώτερα, καὶ δεύτερον, ὅτι οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὴν γέννησιν ἀναπτύσσονται καὶ τελειοποιοῦνται ἐπὶ πολὺ μείζονα χρόνον ἢ τὰ ζῶα.

2. Συμπεράσματα τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων διὰ τὴν ἀγωγὴν.

α') Φροντὶς περὶ τῆς σωματικῆς ὑγίειας.

«Τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἠθικότης δύνανται τότε μόνον ν' ἀναπτυχθῶσι κανονικῶς παρὰ τῷ παιδί, ὅταν ἡ ὑγίεια αὐτοῦ εἶναι ἀρκούντως σταθερά, ὅπως παραγάγῃ τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν ὀργανικῆς δυνάμεως, καὶ ὅταν ἡ κανονικὴ κατασκευὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐπιτρέπῃ τὴν κανονικὴν κατανομὴν τῆς δυνάμεως ταύτης». Διὰ τῶν λέξεων τούτων ἐξαίρει σαφῶς ὁ Demoor τὴν σπουδαιότητα, ἣν κέκτηται διὰ τὴν ἀγωγὴν ὑγιὲς καὶ ἰσχυρὸν σῶμα, πρὸ παντός δ' ὑγιὲς νευρικὸν σύστημα καὶ τὴν φροντίδα, ἣν πάντες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρέπει νὰ καταβάλλωμεν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δ' ὁμοῦ ταύτης, ὅπως καὶ ἀπὸ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς, μεγίστην κέκτηται σπουδαιότητα ἡ φυσικὴ προίξ, ἣν φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν οἱ παῖδες ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὸν κόσμον, διότι τέκνα ἰσχυρῶν καὶ ὑγιῶν γονέων εἶναι κατὰ κανόνα ἐπίσης ἰσχυρὰ καὶ ὑγιᾶ, τοῦναντίον δὲ τέκνα φιλασθένων καὶ ἀσθενικῶν γονέων εἶναι ἐπίσης, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀσθενικά. Ἡ σωματικὴ δ' ὁμοῦ τῶν παίδων εὐδοκίμησις ἐξαρτᾶται πλεῖστον καὶ ἀπὸ τῆς περιποιήσεως, ἥς οὗτοι μετὰ τὴν γέννησιν τυγχάνουσι. Παῖς ἐκ φύσεως ἰσχυρὸς καὶ ὑγιὲς δύναται νὰ κατα-

στραφή διὰ κακῆς περιποιήσεως, τὸν καντίον δ' ἀσθενικὸς νὰ προκα-
χθῇ δι' ἐπιμελελημένης περιποιήσεως καὶ φροντίδος.

Μεγίστην ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης σημασίαν ἐκκτηται ἡ δια-
τροφή τοῦ παιδός, καὶ ὅμως μεγάλα σφάλματα γίνονται, ὡς πρὸς
ταύτην κατὰ τοὺς πρώτους ἀπὸ τῆς γεννήσεως μῆνας. Πάντως ὀφεί-
λομεν νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς τοὺς ἐρευνητὰς τῶν παίδων, οἵτινες
πάσῃ δυνάμει ἐπιμένουσιν εἰς τὴν κανονικὴν φυσικὴν διατροφήν τῶν
παίδων ἀπὸ τοῦ στήθους τῆς μητρός, καὶ εἰς τὸν αὐστηρὸς εὐσυνεί-
δητον τρόπον τοῦ ζῆν τῆς μητρός κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ φείδεσθαι καὶ περιποιεῖσθαι τὸ νευρικὸν τοῦ παι-
δὸς σύστημα, προκύπτουσι σπουδαῖα διδάγματα ἐκ τοῦ γεγονότος,
ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ παιδὸς προβαίνει ἀφ' ἐαυτῆς πολὺ ταχέως, καὶ
ὅτι ὁ μικρὸς παῖς ταχέως καταπονεῖται. Καὶ τὸ βλέπειν καὶ ἀκούειν
μόνον καταπονοῦσι τὸν μικρὸν παῖδα, ὅπως καὶ νέαι μυῖκαὶ προσπά-
θουσι, π.χ. αἱ δοκιμαί τῆς ἀπὸ τῶν σπαργάνων ἀπαλλαγῆς. Οὐχὶ
ὀλιγώτερον καταπονεῖται ὁ παῖς διὰ τῶν φωνῶν, τοῦ θηλα-
σμοῦ, τῶν ὁσμῶν, ἄγαν θερμοῦ ἢ ἄγαν ψυχροῦ δωματίου, τῆς διαρ-
κοῦς παρ' αὐτῷ παραμονῆς τῆς μητρός ἢ τῆς τροφοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπό-
ψεως δὲ ταύτης ὀρίζει ὁ Sikorsky διὰ τὴν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους
μῆνας περιποίησιν τοῦ παιδὸς τοὺς ἐξῆς ἀξίους προσοχῆς κανόνας :

1. Ἀποφεύγωμεν πᾶσαν συνεργίαν ἐν τῇ ψυχικῇ τοῦ παιδὸς
ἀναπτύξει· ὁ παῖς ἀναπτύσσεται ἄνευ οἷας δήποτε ἐξωτερικῆς ἐπι-
δράσεως οὕτω ταχέως, ὥστε ἐπιτάχυνσις τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ
θὰ ἦνοιγεν εὐρυτάτας τὰς θύρας εἰς ἐπικινδύνους παρεκτροπὰς.

2. Προφυλάττωμεν τὸν παῖδα ἰσχυρῶν καὶ διαρκῶν ἐντυπώσεων,
διότι αὐταὶ ἐπιφέρουσι κόπωσιν τῶν νεύρων. Ὅσῳ νεώτερος ὁ παῖς,
τοσούτῳ ταχύτερον καταπονεῖται καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος
εἶναι ἡ κόπωσις αὐτῇ. Ὅταν ὑγιές, κεκορεσμένον καὶ ἀπὸ πάσης
ἀπόψεως ἡγχαριστημένον παιδίον ἐκδηλοῖ δυσαρέστησιν, τοῦτο δηλοῖ,
ὅτι κατεπονήθη, ὅτι εἶναι πλέον κεκμηκός, καὶ ὅτι ὀφείλομεν ν' ἀφή-
σωμεν αὐτὸ ν' ἀναπαυθῇ ἀπομακρύνοντες πάσης κατ' αἴσθησιν ἐντυ-
πώσεως.¹

¹ Πρβλ. I. A. Sikorsky, ἡ ψυχὴ τοῦ παιδίου, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Α. Πα-
παζαχαρίου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1910 ἐν σελ. 53—55. (Σ. Μ.)

3. Παρέχωμεν καὶ ἀσφαλίζωμεν τῷ παιδί ἐπαρκῆ καὶ ἡρεμον, ἀνενόηλητον ὕπνον.

Ἄλλ' ἄς στραφῶμεν νῦν εἰς τὰ διὰ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ ἀγωγὴν σπουδαῖα σημεῖα.

Σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῷ ἔργῳ καὶ τῇ πορείᾳ τῆς διδασκαλίας διαδραματίζει ὁ ὑπερβολικὸς κάματος καὶ ἡ μετὰ τούτου συνδεομένη ὑπερκόπωσις τῶν μαθητῶν. Κατὰ τὰς νεωτέρας ἰδέας ἡ ὑπερκόπωσις εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη αἰτία τῶν πλείστων ἀσθενειῶν· αὕτη οὐ μόνον ἐξαφανίζει τὴν εὐθυμίαν, ἀλλὰ καὶ συνταράσσει τὰ νεῦρα, βλάπτει τὴν πέψιν καὶ τὴν διάμειψιν τῆς ὕλης καὶ κωλύει τὴν ἀνάπτυξιν. Καὶ ἡ μὴ διάκρισις δὲ τῶν χρωμάτων καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς μνήμης συνήθων πραγμάτων καὶ ἡ ἐπιβράδυνσις τῆς ἀντιδράσεως τοῦ σώματος εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐρεθισμοὺς εἶναι συνήθη φαινόμενα συνοδεύοντα τὴν τῶν μαθητῶν ὑπερκόπωσιν. Ὁ Burgerstein ἀναφέρει ἐν ταῖς ἐκυτοῦ «Notizen zur Hygiene des Unterrichts und des Lehrerberufs» πολυαριθμοὺς δοκιμαίας, ἃς ὁ ἴδιος ἔκαμε καὶ ἄλλας ἄλλων ἀναφερομένων εἰς τὸν ὑπερβολικὸν κάματον καὶ τὴν ὑπερκόπωσιν, καὶ ἐχούσας μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίαν ἐν γένει. Ἐν Χάλλῃ π. χ. ἐξυγίζετο καὶ ἐμετρεῖτο κανονικῶς μέγας ἀριθμὸς παιδίων ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου τῆς ἡλικίας ἔτους, ἀπεδείχθη δ' ὅτι τὸ βάρος ἠῤῥαξαν ἐλάχιστα κατὰ τὸ ἑβδομον τῆς ἡλικίας ἔτος, ὡς τὸ πρῶτον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως. Ἡ ἀντίθετος δοκιμὴ ἐπὶ μαθητῶν, οἵτινες κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν προσῆλθον εἰς τὸ σχολεῖον δι' οἰονδήποτε λόγον, ἀπέδειξεν, ὅτι καὶ τὸ βάρος καὶ τὸ ἀνάστημα τῶν παιδίων τούτων ἠῤῥησε πολὺ περισσότερον ἐκείνων, οἵτινες ἐφοίτων εἰς τὸ σχολεῖον. Ἐντεῦθεν συμπεραίνει ὁ Burgerstein, ὅτι ἡ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις ἔξασκει ἐπιβλαβῆ κατ' ἀρχὰς ἐπιδρασιν, κωλύουσα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδίων. Τοῦτο ἰσχύει βεβαίωτα δι' ἀσθενικοὺς μαθητάς. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὸν Burgerstein νὰ καταστῇ ὅσον τὸ δυνατόν ἡπιωτέρα ἡ μετέθεσις ἀπὸ τοῦ ἐλευθέρου βίου εἰς τὸν τοῦ σχολείου. Καὶ τίς δὲν θὰ συνεφώνει αὐτῷ, ἐὰν ἀπῆται διὰ τοὺς νῦν πρῶτον εἰς τὸ σχολεῖον μεταβαίνοντας παῖδας βραχύτερον χρόνον διδασκαλίας καὶ συχνότε-

ραν διακοπήν καὶ ἀντικατάστασιν ταύτης δι' ἐλευθέρων κινήσεων, παιγνίων, βίου ἐν τῷ ὑπάρχοντι; κ.λ.

Ἄλλαι δὲ παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν δεξιότητα καὶ ἱκανότητα τῶν μαθητῶν κατὰ τὰς διαφόρους τῶν μαθημάτων ὥρας μετὰ διαλειμμάτων ἢ ἄνευ αὐτῶν καὶ διαλειμμάτων μεγαλυτέρων ἢ μικροτέρων, ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἶναι ἀνάγκη καὶ κατὰ τὰ ἄλλα σχολικὰ ἔτη νὰ περιορισθῇ μὲν ὁ τῆς διδασκαλίας χρόνος, νὰ ἐπεκταθῇ δ' ὁ τῶν διαλειμμάτων. Πειράματα γεγνημένα ἐπὶ δεκαετῶν μαθητῶν ἀπέδειξαν, ὅτι τὰ σφάλματα ἐν τε τῇ ὀρθογραφίᾳ καὶ τῇ ἀριθμητικῇ ἦσαν πολλῶ πλείονα κατὰ τὰς ὥρας, καθ' ἃς δὲν εἶχε γίνεαι ἤδη διάλειμμα. «Πρὸ μεσημβρίας ἔσχε καλὰ ἀποτελέσματα διάλειμμα ὀκτὼ λεπτῶν μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τῶν μαθημάτων ὥρας· ἐν τριώρῳ διδασκαλίᾳ διάλειμμα 15 λεπτῶν, μετὰ τὴν δευτέραν ὥραν, ἐπέφερε μικρὰν βελτίωσιν μόνον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν μεγάλην ἐλάττωσιν τῶν σφαλμάτων, ἣτις παρετηρήθη, ὅταν καὶ μετὰ τὴν πρώτην καὶ μετὰ τὴν δευτέραν τῆς διδασκαλίας ὥραν ἐγένετο διάλειμμα δέκα πέντε λεπτῶν. Εὐνοϊκώτατα ἄρα ἦσαν τ' ἀποτελέσματα κατὰ τ' ἄνωτέρω πειράματα, ὅταν ἐν τριώρῳ διδασκαλίᾳ ὑπῆρχε μεθ' ἐκάστην ὥραν (ἐκ 45 λεπτῶν) διάλειμμα 15 λεπτῶν». Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συμπερασμάτων τούτων καὶ ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι συχνὴ τῆς ὑπερκοπώσεως ἐπανάληψις βλάπτει τὴν ὑγίειαν τῶν μαθητῶν, κατέληξεν ὁ Burgerstein εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ μὲν νὰ συντομευθῶσι τὰ μίαν ὥραν διαρκοῦντα μαθήματα, τὸ δὲ νὰ ὁρισθῇ διάλειμμα μεταξὺ δύο ὥρῶν διδασκαλίας. Εἶναι δὲ πολὺ εὐχάριστον, ὅτι αἱ τῶν σχολείων προϋστάμεναι ἀρχαὶ ἔλαβον ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ συμπεράσματα ταῦτα τῆς ἐπιστήμης. Οὕτω π. χ. ἐν Βερολίνῳ ὤρίσθη τῷ 1898 διὰ τὰς κατωτέρας τάξεις, ὅτι ἐκάστη σχολικὴ ἡμέρα ἔχει ἐξ ἡμιώρια διδασκαλίας, ὧν ἐξ ἐκάστου ἀφαιροῦνται 5 λεπτὰ προοριζόμενα διὰ τὸ διάλειμμα· τῷ δὲ 1899 ὤρίσθησαν ἡμιώρια διὰ τὰς παιδικὰς καὶ τὴν γυμναστικὴν. Ἐν δὲ τοῖς Νορβηγικοῖς μέσαις σχολαῖς ὤρίσθη διὰ νόμου τῷ 1896, ὅτι τὸ μάθημα δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ περισσύτερον τῶν 45 λεπτῶν. Γνωστὰ δ' εἶναι ἐπίσης τὰ 40 λεπτὰ διαρκοῦντα μαθήματα ἐν πᾶσιν ἀνεξαιρέτως τοῖς διδασκτέοις μαθήμασιν ἐν τῷ γυμνασίῳ τοῦ Winterthur τῆς Ἑλβετίας.

Πολὺ ἀπασχολοῦνται καὶ καταποντοῦνται οἱ μαθηταὶ καὶ διὰ τῶν αὐτοσχεδίων γυμνασμάτων καὶ ἄλλων γραπτῶν σχολικῶν ἐργασιῶν. Τοῦτο δὲ προέρχεται ἰδίᾳ ἐκ τούτου, ὅτι συνήθως δίδεται μείζων σημασία εἰς τοὺς τῶν ἐργασιῶν τούτων βαθμούς, τοῦτο δὲ γνωρίζουσι καὶ ἐκ τῶν προτέρων οἱ μαθηταί, οὔτινες διὰ τοῦτο θυσιάζουσι πολλὴν προηγουμένως χρόνον, ὥπως ἀναμνησθῶσιν ἅπαξ ἔτι τοῦ διδασθέντος, οὕτω δ' ἐπὶ ἡμέρας καὶ ἐβδομάδας ὅλας πολλάκις ὑποβάλλονται εἰς ὑπερβολικοὺς κόπους. Εἰς τούτους προστίθεται καὶ πρὸ τῆς ἐξετάσεως καὶ κατ' αὐτὴν οὐχὶ μικρὰ ταραχὴ, οὐχὶ μικρὸς ἐρεθισμός. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωμεν, ἐὰν καταμετρήσεις μετὰ τὰς τοιαύτας ἐξετάσεις δεικνύωσιν ὑπερβολικὴν τῶν μαθητῶν καταπόνησιν. Διὰ τοῦτο δὲ πάντες εὐχαρίστως θ' ἀποδεχθῶσι τὰς σχετικὰς συμβουλὰς τοῦ Burgerstein, ὅτι τὸ μὲν δὲν πρέπει ν' ἀνακοινῶμεν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τοὺς μαθητάς τὴν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων, τὸ δὲ τὰ ζητήματα πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ δύνανται καὶ οἱ ἀσθενέστεροι μαθηταὶ ν' ἀποπερατώσωσι ταῦτα κατὰ τὸν ὀρισμένον χρόνον.

Πρὸς ἐξίσωσιν τῆς πνευματικῆς κοπώσεως προτείνουνσι συχνάκις Γυμναστικὴν, παιδιὰς κινήσεως καὶ χειροτεχνικὰς ἐργασίας, διότι πιστεύουσιν, ὅτι μετὰ σωματικὴν ἐνέργειαν καὶ δρᾶσιν ἐπανερχεται ἡ προτέρα πνευματικὴ ἰκανότης καὶ δεξιότης. Πολλάκις μάλιστα εὐρίσκομεν τὴν πολὺ παράδοξον γνώμην, ὅτι ὑπερβολικὸς πνευματικὸς κάματος αἴρεται διὰ φυσικῆς ὑπερκοπώσεως. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ παρεμβάλλουσιν εὐχαρίστως μεταξὺ ὥρων κοπιώδους διδασκαλίας τὸ μάθημα τῆς Γυμναστικῆς, καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ παράσχωσιν ἐξαντλοῦσαν φυσικὴν ἐργασίαν. Νεώτεροι δ' ὅμως ἐρευνηταὶ θεωροῦσι τοῦτο ὡς ὅλως ἐσφαλμένον. Ὁ Demoor διδάσκει, ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν νεύρων ἀναγκάζει ὅλον τὸν ὀργανισμόν νὰ συμπάσχει καὶ ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις προάγεται διὰ τῆς μυϊκῆς ἐνεργείας. Συμφώνως δὲ τῇ ιδέᾳ ταύτῃ ἀποδίδει εἰς πάσας τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, τὰς παιδιὰς, τοὺς περιπάτους καὶ ἐκδρομὰς, τὴν Γυμναστικὴν, μεγάλην παιδαγωγικὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν· συγχρόνως δ' ὅμως ἀποτρέπει τοῦ νὰ ἐπιζητῇ τις νὰ καταπολεμῇ τὴν πνευματικὴν ὑπερκόπωσιν διὰ τῆς σωματικῆς καταπονήσεως, διότι δὲν δύναται τις νὰ χωρίσῃ τὸν φυ-

σικόν, πνευματικόν καὶ ἠθικόν βίον ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ ὑπερκόπως εἶναι κατ' αὐτόν συνκρίσθημα γενικῆς φύσεως, προδίδει δὲ τὴν κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην ἐξάντλησιν τῶν ὀργάνων, τὴν δηλητηρίασιν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ γενικὴν τινα διατάραξιν τῆς ἐν τῷ ἀτόμῳ ἰσορροπίας. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν ἀνάπαυσιν καὶ ὀργανικὴν παλινόρθωσιν καὶ ζητεῖ δι' ἅπαν τὸ σῶμα τὸν ἀναγκαῖον χρόνον πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀποκάθαρσιν. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ Kräpelin. Καὶ κατὰ τοῦτου τὰς ιδέας ὁ πρὸς σωματικούς κόπους ἐν τῷ προγράμματι ὠρισμένος χρόνος δὲν πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς χρόνος ἀναπαύσεως. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἐπιτρέπεται μετὰ τὴν Γυμναστικὴν, τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις, τὰς δρομικὰς παιδιὰς καὶ τὰ τοιαῦτα ν' ἀπαιτήσωμεν ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἀπὸ τοὺς μαθητὰς σοβαρὰν πνευματικὴν ἐνασχόλησιν· φρονεῖ δ' ὅτι τὸ ἄριστον μέσον πρὸς κατάπαυσιν πάσης κοπώσεως εἶναι ὁ ὕπνος.

Ἄλλον κλάδον τῆς ἐρεῦνης τῶν παιδῶν, σπουδαιότατον διὰ τὸ σχολεῖον, ἀποτελεῖ ἡ ἱατρικὴ τῶν παιδῶν ἐξέτασις. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Gohn ἐν Breslau κατὰ τὸ 1880 ἐξητάσθη μέχρι τοῦδε ἡ μυωπία πολυαριθμῶν παιδῶν· ἐκ τῆς ἐξετάσεως δὲ ταύτης ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ κακὸν αὐξάνει κατὰ κανόνα ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν, καὶ ὅτι εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις εὐρίσκονται πολλάκις $40^0/0$ μύωπες. Τὸ δὲ κακὸν ἀνεζητήθη, καὶ δικαίως, εἰς τὸν κακὸν φωτισμὸν τῶν δωματίων τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς κατοικίας καὶ ἐργασίας τῶν μαθητῶν, εἰς τὰ μικρὰ τῶν βιβλίων γράμματα καὶ τὸν κακὸν χάρτην αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ παρὰ φύσιν κατεσκευασμένα θρανία κ.λ. κ.λ. Διὰ τοῦτο δὲ γενικὴ ἡκούσθη ἡ ἀπαίτησις, ὅπως καὶ τὰ δωμάτια φωτίζωνται καλύτερον καὶ καταλληλότερον, τὰ γράμματα τῶν βιβλίων ᾧσι μεγαλύτερα, τὰ θρανία ἀνάλογα πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθητῶν κ.λ. κ.λ. τὰ δὲ καλὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης συντόνου ἐνεργείας δὲν ἐβράδυνον νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐναργέστατα, ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης.

Μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ἐπιμελείας, μεθ' ἧς ἐξετάζουσι τὴν ὕσαιν, ἐρευνῶσι καὶ τὴν ἀκοὴν τῶν μαθητῶν. Καὶ αἱ ἐρευναι δ' αὗται δὲν εἶναι μικροτέρας διὰ τὴν ἀγωγὴν σπουδαιότητος. Ἀπεδείχθη δηλ. ὅτι ἡ βαρηκοΐα ἐμφανίζεται συχνότερον εἰς τοὺς παῖδας ἀπὸ ὅτι συνήθως πιστεύεται. Ἱστολόγοι ἱατροὶ τοῦ Βερολίνου ἀναφέρουσιν,

ὅτι 25 0/0 τῶν ἐξετασθέντων παιδίων εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤ-
τον ἑλλιπῆ τὴν ἀκοήν, ὅπερ ἠνώχλει αὐτὰ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ
μαθήματος. Συχνάκις δ' ἐθεωροῦντο τοιοῦτοι παῖδες ὡς πνευμα-
τικῶς ὑπολειπόμενοι ἢ ἀνεπίδεκτοι μαθήσεως. Μετ' ἀκριβεστέ-
ραν δ' ὅμως ἐρευναν ἀπεδείχθη, ὅτι δὲν ἤκουον καλῶς, καὶ δὴ
τοσοῦτον, ὥστε τὸ μεγαλύτερον τῆς προφορικῆς διδασκαλίας μέ-
ρος ἀπώλλυτο δι' αὐτούς. "Εν τισι περιπτώσεσι κατωρθώθη ἡ
ἱκσις τοῦ πάθους δι' ἐγχειρίσεως ἢ ἄλλης τινὸς καταλλήλου
θεραπείας, οὕτω δ' οἱ πρότερον θεωρούμενοι πνευματικῶς ἐνδεέστε-
ροι παῖδες ἀνεπτύσσοντο καὶ προήγοντο μετὰ τὴν θεραπείαν πολὺ
ἱκανοποιητικῶς. "Εάν δ' ἀπεδεικνύετο, ὅτι τὸ πάθος ἦτο ἀνίατον,
ἐφέροντο τοῦλάχιστον τοῦ λοιποῦ πρὸς τὸν πάσχοντα παῖδα, κατ'
οἰκόν τε καὶ ἐν τῷ σχολείῳ, οὕτως, ὥστε καθίστατο εἰς αὐτὸν δυνα-
τὸν νὰ μανθάνῃ ὅ,τι ἦτο ἐφικτόν. "Ομοίον τι συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς
τὴν θῆνα. Καὶ δὲν ἠρεύνησαν μὲν ἀκόμη μετ' ἀκριβείας καθ' ἑαυ-
τάς οὔτε τὴν ὄσφρησιν οὔτε τὴν γεῦσιν, οὐχ ἤττον δ' ὅμως νόσοι
τινὲς τῆς ῥινὸς παρὰ τοῖς παισὶν ἤγαγον εἰς διαφερούσας παρατηρή-
σεις. "Απεδείχθη δηλ. ὅτι πολλάκις παῖδες στεροῦνται μνήμης καὶ
προσοχῆς μόνον διὰ τοῦτο, διότι ὑπέφερον ἐξ οἷας δήποτε τῆς ῥινὸς
νόσου· ἡ δὲ διὰ καταλλήλου θεραπείας ἢ ἐγχειρίσεως ἱκσις τῶν ῥιני-
κῶν τούτων νοσημάτων συνετέλεσεν, ὥστε παῖδες θεωρούμενοι πρό-
τερον ἀμβλύνοι, ν' ἀποδειχθῶσιν ἔχοντες μεγάλην πνευματικὴν δύνα-
μιν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν καὶ πολλὰς
ἄλλας περιπτώσεις, καθ' ἃς διὰ τῆς ἱατρικῆς ἐξετάσεως ἀπεκαλύφθη-
σαν σωματικαὶ βλάβαι, εἰς ἃς τέως οὐδεὶς προσεῖχε τὸν νοῦν· οὕτω δὲ
κατέστη δυνατόν νὰ θεραπευθῶσιν οἱ παῖδες ἢ τοῦλάχιστον νὰ φέ-
ρωνται πρὸς αὐτοὺς ἀναλόγως τῆς καταστάσεως αὐτῶν, καὶ νὰ σω-
θῶσι δι' ἑαυτούς, τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν κοινωνίαν, εἰς ἣν ἀνή-
κουσι. Διὰ ταῦτα πάντα τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐρεῦνης τῶν παιδίων
παρέχει μεγίστας καὶ σπουδαιοτάτας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Παιδαγωγι-
κὴν. Πρὸ πάντων αὕτη εἶναι σπουδαία διὰ τὴν σωματικὴν τοῦ παι-
δὸς ἀνάπτυξιν, οὐχ ἤττον δ' ὅμως καὶ ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ λαμ-
βάνῃ ταύτην πρὸ ὀφθαλμῶν. Οὕτω δὲ κάλλιστα ἐρχόμεθα εἰς τὴν
ἀπαρίθμησιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρεῦνης τῶν παιδίων, ἅτινα
ἔχουσι μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν.

β') Πνευματική μόρφωσις.

Οί έρευνηταί τῶν παιδῶν μετ' ἐπιμονῆς ὑποδεικνύουσιν, ὅτι πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ὑπάρχει ἀνάγκη προτύπων, ἅτινα ὁ παῖς θ' ἀπομιμῇται. Ὁ Preyer ποιεῖται λόγον, πλὴν ἄλλων, περὶ παιδὸς πολὺ ὑπολειπομένου ἀπὸ σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀπόψεως καὶ ἄγοντος τὸ ὄγδον καὶ ἡμῖς ἕτος τῆς ἡλικίας, ὅστις πολὺ εἶχε παρμεληθῇ καὶ ὅστις εἶχεν ἀναπτυχθῇ ὑπὸ λυπηροτάτας οἰκογενειακῆς συνθήκας, καὶ προσθέτει : « Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ κατὰστασις αὕτη δεικνύει, ὅτι ἡ νόησις καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι δυνατόν καὶ πολὺ μετὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν νὰ λείπωσι σχεδὸν ἐντελῶς, καίπερ ἐνεργουσῶν τῶν αἰσθήσεων, ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες τρέφονται μὲν ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ παρημελήθησαν ἀξιοποίνως ».

Ἀναγνώσται τινες θὰ γνωρίζωσιν ὁμοίαις περιπτώσεις, αἵτινες ἀποδεικνύουσι τὸ ὀρθὸν τῶν λόγων τοῦ Preyer.

Τίνα διδάγματα δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ἐντεῦθεν διὰ τὴν πνευματικὴν τῶν παιδῶν μόρφωσιν, πιστεύομεν, ὅτι ἀρκεῖ δι' ὀλίγων μόνον νὰ ὑποδηλώσωμεν. Δὲν ἀρκεῖ νὰ τρέφωσι μόνον καλῶς καὶ νὰ ἐνδύωσι κατακλήλως οἱ γονεῖς τὰ ἐκυτῶν τέκνα. Οἱ γονεῖς, οἱ ἀδελφοὶ ἢ ἄλλοι συγγενεῖς ὀφείλουσι καὶ ἄλλως νὰ φροντίζωσι περὶ αὐτῶν. Πρέπει νὰ ἔχωσι ταῦτα διαρκῶς περὶ ἑαυτοὺς, νὰ διαλέγωνται μετ' αὐτῶν, ν' ἀστείζωνται, νὰ πράττωσι παρόντων αὐτῶν, μάλιστα δὲ πρέπει πᾶν, ὑπερπράττουσιν οὗτοι πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν παιδῶν, ὅ,τι λέγουσι καὶ ἐκτελοῦσι, νὰ φέρῃ τὸν τύπον, τὴν σφραγίδα τοῦ ὑπογραμμοῦ, τοῦ παραδειγματικοῦ. Οὕτω κτῶνται οἱ μαθηταὶ πρύτυπα πρὸς ἀπομίμησιν. Ἐγκέφαλος καὶ πνεῦμα δύνανται οὕτω ν' ἀσχοληθῶσιν, οὕτω δὲ καὶ ν' ἀναπτυχθῶσι κατὰ φύσιν.

Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει πρέπει νὰ προσέχη τις καὶ προφυλάττηται, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τὸ ἄγαν ἐνωρὶς καὶ τὸ ἄγαν πολὺ. Ἀνωτέρω ἐποιησάμεθα ἤδη λόγον περὶ τῆς κατὰ πάντα ὀρθῆς ἀπαιτήσεως τοῦ Sikorsky, νὰ μὴ ζητῶμεν νὰ προαγάγωμεν αὐθαίρετως τὴν ψυχικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδὸς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνας. Οὐχ' ἥττον δικαίως καὶ ὀρθῶς συμβουλεύει ὁ Preyer ν' ἀποφεύγωμεν νὰ μεταχειριζόμεθα τὰ βρέφη, ὥς παίγνια, ἀσκοῦντες

αὐτὰ πρωῒμωτάτα εἰς τὴν ἀναγνώρισιν διαφόρων ἀντικειμένων, διότι οὕτως εὐκόλως ἀναπτύσσονται ὑπὲρ τὸ δέον ταχέως καὶ μονομερῶς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐρίσκει ὁ Preyer πολὺ ἀκροσφαλές ν' ἀσκῶμεν τοὺς παῖδας εἰς παντοειδῆ τεχνιτεύματα. Ἀναφέρει π. χ. μεταξὺ ἄλλων, ὅτι εἰς κοράσιον 13 μόλις μηνῶν ἤδον φρεβελιανὰ τινὰ ἄσματα ἐκτελοῦντες καὶ τὰς σχετικὰς κινήσεις τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τούτου, ὁσάκις ἀνεμινύριζον μόνον ἐν τῶν ἄσμάτων τούτων ἢ ἔλεγιν ἓνα στίχον, ἔκαμνε καὶ τὸ κοράσιον τοῦτο ἀμέσως τὰς σχετικὰς κινήσεις ἀνευ οὐδεμιᾶς συγχύσεως καὶ ἐναλλαγῆς. Τοιαῦτα κατορθώματα δὲν ἀποδεικνύουσιν, ὅπως ὀρθῶς καὶ ὁ Preyer παρατηρεῖ, ὀξεῖαν νόησιν, ἀλλ' ἀπλῶς ἰσχυρὰν μνήμην καὶ ἰσχυρὰν συνδετικὴν δεξιότητα. Αἱ συνδέσεις δ' ὅμως αὗται δὲν εἶναι λογικαί, ἀλλ' ἐπιτυχάνονται δι' ἀπλήσεως συνεχοῦς καὶ δύνανται μάλιστα πληθυνόμεναι νὰ ἐπιβραδύνωσι τὴν πνευματικὴν τοῦ παιδὸς ἀνάπτυξιν. Κατὰ ταῦτα πρέπει ν' ἀναστρεφώμεθα μετὰ τῶν παίδων καὶ ν' ἀσχολώμεθα μετ' αὐτῶν, ὡς ἀποφεύγωμεν δ' ὅμως νὰ πράττωμέν τι ἄγαν πρωῒμως, διαρκῶς καὶ ὅπως μᾶλλον πιθήκοις ἢ ἀνθρώποις ἀρμόζει.

Ἐκεῖνο, ὑπὲρ περικιτέρῳ ἐλαχίστης προσοχῆς τυγχάνει εἶναι αἱ πολλαὶ ἐρωτήσεις, ὡς ἀποτείνει ὁ παῖς εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν εὐθύς, ὡς κατορθώσῃ νὰ καθίσταται ὅπωςδῆποτε καταληπτὸς. Αἱ ἐρωτήσεις αὗται εἶναι κατὰ Preyer ἀνεκτίμητον μέσον μορφώσεως τοῦ παιδός. Λέγει δὲ περικιτέρῳ ὁ Preyer ὅτι κατέβαλλε πᾶσαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προσπάθειαν, ὅπως διδῇ εἰς τὸ τέκνον αὐτοῦ καταληπτὰς, ἀκριβεῖς καὶ ἀληθεῖς πάντοτε ἀπαντήσεις, παρετήρησε δ' ὅτι αἱ μετὰ ταῦτα ἐρωτήσεις ἦσαν αἱ μᾶλλον λογικώτεραι καὶ νοημονέστεραι, διότι αἱ προηγούμεναι ἀποκρίσεις δὲν ἐλησημονοῦντο. Ἐὰν δ' ὅμως τοῦναντίον μηδὲν ἀπαντᾷ τις ἐρωτῶμενος ἢ ἀποκρίνηται δι' ἀστεϊσμῶν καὶ μύθων, δὲν πρέπει νὰ θυμολῶμεν, ἐὰν παῖς, ἐκτάκτου πολλὰκις ἰδιοφυῆς, ἀποτείνῃ βλακῶδεις καὶ μωρὰς ἐρωτήσεις καὶ ἀλόγως σκέπτηται. Ἐὰν κατεβάλλετο φροντὶς νὰ δίδωνται ἐκάστοτε ὀρθαὶ ἀπαντήσεις εἰς τὰς ἐρωτήσεις τῶν παίδων καὶ καταλλήλως νὰ διορθῶνται τὰ γινόμενα σφάλματα, θὰ ἐθεραπεύετο μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας ἡ τοσοῦτον εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις διαδεδομένη δεισιδαιμονία.

Ἐκεῖνο δ' ὅπερ ὤφειλεν ἡ ἀγωγή νὰ χρησιμοποιήσῃ πολλῶ μᾶλλον ἢ μέχρι τοῦδε εἶναι ἡ δρᾶσις αὐτοῦ τοῦ παιδός, ἰδίᾳ δ' ἡ σωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ δρᾶσις. Ὁ Compayré ἀναζητεῖ τὴν πρῶτην διαρκῆ ἐκδήλωσιν τῆς ἀντανεκλαστικῆς προσοχῆς οὐχὶ μόνον ἐν τινι πνευματικῇ ἐνεργείᾳ, ἀλλ' ἐν ταῖς σωματικαῖς ἐνεργείαις, ἃς ὁ παῖς αὐτὸς ἐκτελεῖ. Ἐὰν ἀφήσωμεν τὸν παῖδα μόνον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μετὰ τῶν παιγνίων αὐτοῦ, παρατηροῦμεν, ὅτι παραμένει ἐπὶ πολὺ ἡσυχος· ἀφιεροῦται ὅλος εἰς τὰ ἑαυτοῦ παίγνια καὶ προδίδει ἔντονον καὶ διαρκῆ πνευματικὴν ἐργασίαν καὶ ἐνασχόλησιν. Ἡ πνευματικὴ δ' ὥμως αὕτη ἐργασία συνοδεύεται καὶ ὑπὸ σωματικῶν κινήσεων· ὁ παῖς στρέφει πολυειδῶς τὰ ἑαυτοῦ παίγνια καὶ ἡ σκέψις, ἡ διάνοια ἐνεργεῖ μόνον καὶ μόνον, διότι καὶ αἱ κινήσεις διαρκῶς ἐξακολουθοῦσιν. Ἐντεῦθεν συμπεραίνει ὁ Compayré, ὅτι τὸ ἰδεῶδες τοῦ παιδός εἶναι ἡ σύνδεσις σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας. Καθ' ὅλως διάφορον τρόπον καταλήγει ὁ Tracy εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα. Οὗτος τονίζει τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὸ ὀρθὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Fröbel, ὅτι δηλαδή ἡ ἀγωγή προβαίνει φυσικώτατα κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐνεργείας τῆς κινήσεως. Ὁ παῖς πρέπει νὰ εἶναι διὰ τὸν ἐρευνητὴν μᾶλλον ὄργανον πρὸς διδασκαλίαν ἢ δοχεῖον γνώσεων· ἃς ἀφήσῃ αὐτὸν νὰ πράξῃ τι καὶ θὰ διδαχθῇ αὐτὸ οὕτω τάχιστα. Δὲν πρέπει ὁ παῖς κατὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν αὐτοῦ νὰ εἶναι παθητικός, ἀλλ' ἐνεργητικός. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι αἱ τῆς χειρὸς ἐνέργειαι εἶναι σπουδαῖον πρὸς μόρφωσιν μέσον καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ λαμβάνωνται πολὺ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τυγχάνωσιν ἰδιαζούσης προσοχῆς, οὐ μόνον ἐν τῷ νηπιαγωγείῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ ἐν γένει διδασκαλίᾳ.

Οὕτω πρέπει σωματικὰ ἀντικείμενα ἐξετασθέντα ἐν τῇ Φυσιогνωσίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ Ἱστορίᾳ ν' ἀναπαριστῶσιν οἱ παῖδες διὰ κηροῦ, ἄμμου καὶ οὔκας δῆποτε ἄλλης εὐπλάστου ὕλης· ὡσαύτως πρέπει νὰ καθοδηγῇ αὐτοὺς ὁ διδάσκαλος, ὥπως μόνοι κατασκευάζωσιν ἀπλᾶς τινας συσκευὰς πρὸς ἐκτέλεσιν πειραμάτων ἐκ τῆς Φυσικῆς, πρὸς δὲ ν' ἀφήνῃ αὐτοὺς, ὥπως ἐκτελῶσι κατὰ τὸ δυνατόν μόνοι διάφορα πειράματα.

Σπουδαῖον ζήτημα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν πάσης διδασκαλίας εἶναι μέχρι τίνος διηκεί ἡ πνευματικὴ ὠριμότης τῶν μαθητῶν ἐν ἐκάστῃ

σχολικῇ βαθμίδι. Ἀφοῦ ἐπισκεφθῶσιν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ ἐν ἡ πλείονα ἔτη τὸ σχολεῖον δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀσφαλές πως μέτρον περὶ τούτου, ὕπερ δύνανται ν' ἀντιληφθῶσιν, ἐν τῇ μέτρῃ τοῦδε διδασκαλίας εἰς αὐτοὺς διδασκτικῇ ὕλῃ καὶ ἐν ταῖς ἀπὸ κοινοῦ ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ σχολείου γενομέναις παρατηρήσεσιν. Ἄλλως δ' ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα κατὰ τὴν εἰς τὸ σχολεῖον εἴσοδον τοῦ παιδός. Οἱ παῖδες ἔχουσι μὲν ἤδη διδασκθῆ διὰ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς ἐμπειρίας πολλά, πολλάκις μάλιστα πλείονα ἐκείνων, ἅτινα προσδοκᾷ τις, ἄλλοτε δ' ὅμως πολλῶ ἐλάττωνα. Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει, ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν βιοτικῶν τῶν παίδων σχέσεων, ἐμφανίζονται σπουδαιόταται διαφοραὶ εἰς τὰς γνώσεις τῶν διαφόρων παίδων. Οἱ διδάσκαλοι πολλάκις παρορῶσι τοῦτο, δὲν λαμβάνουσι δὲ πολὺ πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς παῖδας, οἵτινες ἀναπτύσσονται ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας, ὧν διὰ τοῦτο ὁ παραστατικὸς θησαυρὸς διεμορφώθη περιορισμένως καὶ ἐλλιπῶς. Ἡ διδασκαλία αὐτῶν ὁμοιάζει πρὸς παίγνιον ἐπὶ ὀργάνου ἄνευ χορδῶν. Οἱ μαθηταὶ οὐδὲως ἐννοοῦσι τοῦτο, περὶ οὗ ὁ διδάσκαλος λέγει πρὸς αὐτοὺς καὶ περὶ οὗ οὗτοι ὀφείλουσι ν' ἀναγνώσωσι. Τούτου λοιπὸν τοῦ ζητήματος ἐπελήφθη ἡ τῶν παίδων ἔρευνα. Πολυάριθμοι ἄνδρες περὶ τὰ σχολικὰ πράγματα ἀσχολούμενοι ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξερευνήσωσιν ἀκριβῶς τὸν θησαυρὸν τῶν παραστάσεων τῶν πρώτῃν φορὰν εἰς τὸ σχολεῖον εἰσερχομένων μαθητῶν. Κατὰ τὸν Lange τὴν πρώτην ἀφορμὴν πρὸς τὰς τοιαύτας ἐρεῦνας ἔδωκεν ὁ ἐν Βερολίνῃ παιδαγωγικὸς σύλλογος τῷ 1869. Οὗτος ἀπέστειλε σειρὰν ἐρωτήσεων εἰς πάσας τὰς σχολικὰς τοῦ Βερολίνου ἀρχάς, μετὰ τῆς παρακλήσεως, ὅπως, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκεῖ ἀναγραφόμενων ἐρωτήσεων, ἐξετασθῇ ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων τῶν εἰς τὴν κατωτάτην τάξιν προσερχομένων παίδων. Κατὰ παρακίνησιν δὲ τοῦ Lange ἐγένοντο μετὰ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ 1878 ἐν ταῖς ἀστικαῖς σχολαῖς τοῦ Plauen καὶ ἐν 21 ἀγροτικαῖς σχολαῖς ἀνάλογοι παρατηρήσεις. Ὁ δὲ διευθυντὴς Hartmann ἐξήτασε κατὰ τὰ ἔτη 1880-1884 τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων τῶν παίδων ἐν Annaberg τῆς Σαξωνίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἤρξαντο ὁμοίως παρατηρήσεων ὁ Hall καὶ ἄλλοι ἀμερικανοὶ ἐρευνηταί, ἔκτοτε δ' ἐξηκολού-

θησαν ταύτας εἰς πολλὰ μέρη μετὰ μεγάλου ζήλου¹. Διὰ τοῦτο ἴσως οὐδεὶς κλάδος τῆς ἐρεῦνης τῶν παιδῶν ἐκαλλιεργήθη οὕτω καλῶς, ὅσον οὗτος. Αἱ πρὸς τοὺς παῖδας δ' ἀπευθυνόμεναι ἐρωτήσεις πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ πλούτου τῶν παραστάσεων αὐτῶν εἶναι ποικιλώταται ἐρωτῶσι π. χ. τίς εἶδε κυψέλην, κορώνην, μύρμηκα, σκίουρον, μηλέαν, ἄροτρον, γεωργὸν ἐργαζόμενον κλπ. κλπ.; Ὡσαύτως ἐρωτῶσι ποῦ εἶναι ἡ καρδιά, ὁ καρπὸς τῆς χειρός, ἡ παρειά, τὸ μέτωπον, ὁ πῶγων κλπ. κλπ.; Πόθεν παράγεται τὸ βούτυρον, τὸ κρέας, τὸ γάλα, τὸ ἄλευρον καὶ οὕτω καθεξῆς. Πλουσία συλλογὴ τοιούτων ἐρωτήσεων εὐρίσκεται ἐν τῇ Συμβολῇ εἰς τὴν Ψυχολογίαν τῶν παιδῶν καὶ τὴν Παιδαγωγικὴν τοῦ Hall ἐν σελ. 76 καὶ ἐξ. 2. Τίνα δὲ τὰ συμπεράσματα τῆς τοιαύτης ἐρεῦνης καὶ τῶν τοιούτων παρατηρήσεων; Πολλάκις χεῖριστα. Ἀπαντήσεις, οἷαι αἱ ὑπὸ τοῦ Hall ἀναφερόμεναι: τὰ περιτόδια αὐξάνουσιν ἐπὶ τῶν δένδρων, ἡ βρόμη ἐπὶ τῆς δρυός, τὸ κρέας εὐρίσκεται εἰς τὴν γῆν, καὶ ἄλλαι ἔμμοιαι δύνανται βεβαίως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποτελοῦσαι ἐξαίρεσιν. Ὅταν δ' ἔμως ὁ Lange ἀναφέρῃ, ὅτι ἐκ 500 ἐξετασθέντων παιδίων ἐκ πόλεως 82 % οὐδεμίαν εἶχον παραστάσιν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, 77 % τῆς δύσεως αὐτοῦ, 37 % δὲν εἶχον ἴδει ἀγρὸν σίτου, 49 % λίμνην, 80 % κορυθαλλόν, 82 % δρὺν κλπ. κλπ. μαρτυρεῖ συμπεράσματα καὶ πολλαχόθεν ἄλλοθεν γνωστά. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πανταχόθεν ἔχομεν μαρτυρίας δεικνυσούσας, ὅτι οἱ παῖδες εἶναι ἀδαέστατοι πραγμάτων συνθεστώτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ ἐγγύτατα αὐτοῖς εὐρισκομένων, καὶ ὅτι συχνότατον σφάλμα τῶν διδασκάλων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως εἶναι νὰ υπερτιμῶσι τὸν πνευματικὸν θησαυρὸν τῶν παιδίων, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀντιληπτικὴν αὐτῶν δύναμιν, οὕτω δ' οὐδὲν ἄλλο ἢ κενὰς λέξεις παρέχουσιν αὐ-

¹ Καὶ παρ' ἡμῖν ἐν Σμύρνῃ ἐγένοντο πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀνάλογοι ἐρευναι ἐν τῷ κεντρικῷ παρθεναγωγείῳ, ὧν τὰ αποτελέσματα μετ' ἄλλων σχετικῶν παρατηρήσεων σκοποῦμεν προσεχῶς νὰ δημοσιεύσωμεν πρὸς. προσέτι διὰ τὰνωτέρω καὶ ἡμετέραν πραγματείαν ἐν τῇ Β'. Ἐπετηρίδι τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Λυκείου Σμύρνης ἐν σελ. 8. (Σ. Μ.)

² Πρὸς. περαιτέρω καὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευομένου Hartmann τὸ πολὺ ἀξιανάγνωστον ἔργον *Die Analyse des kindlichen Gedankenkreises* ἐκδ. τετάρτη τῷ 1906. (Σ. Μ.)

τοῖς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ τῶν τοιούτων σφαλμάτων καὶ κινδύνων τονίζει ὁ Hall :

1. Τὴν ἀνάγκην τῶν ἐποπτικῶν ἀντικειμένων διὰ τὴν πρώτην διδασκαλίαν καὶ τὸν ἐκ τῶν βιβλίων καὶ τῆς περιτολογίας κίνδυνον. Πολλοὶ τῶν ἀρίστων διδασκάλων θυσιάζουσι τέσσαρας πολλάκις μά-
λιστα καὶ ἑξ μῆνας διὰ τὴν ἐξέτασιν ἀντικειμένων καὶ τὴν ἱχνο-
γράφησιν αὐτῶν πρὶν ἢ ἀρξῶνται τούτου, ὅπερ ἡμεῖς, ὡς στοιχειώδη διδασκαλίαν χαρακτηρίζομεν.

2. Οἱ γονεῖς δύνανται νὰ προπαρασκευάσωσι κάλλιστα τὰ ἐαυ-
τῶν τέκνα διὰ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ μόρφωσιν, ἐὰν καταστήσωσιν αὐ-
τοῖς γνωστὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ἰδίᾳ δὲ τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς
φθόγγους τῆς ὑπαίθρου χώρας, καὶ ἐὰν στείλωσιν αὐτὰ εἰς καλὰ καὶ
ὕγινα νηπιαγωγεῖα.

3. Ὅπως μὴ ἀπολεσθῶσι παντελῶς ἀπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς
ἐπόψεως οἱ κύριοι τοῦ διδασκάλου, ὀφείλει οὗτος νὰ ἐξετάσῃ λεπτο-
μερῶς τὸ πνεῦμα τῶν παιδῶν νέας τινὸς τάξεως, ὅπως ἀκριβῶς καθο-
ρίσῃ τί οὗτοι γνωρίζουσιν ἤδη. Ἀξίον δὲ πολλῆς συστάσεως εἶναι νὰ
καθοδηγῶνται μαθηταὶ καὶ μαθήτριάς διδασκαλείων εἰς τοιαύτας
ἐρεῦνας.

4. Αἱ ἔννοιαι, αἵτινες συνηθέστατα ἐμφανίζονται εἰς τοὺς παῖδας
ὠρισμένου τινὸς τύπου εἶναι κατὰ κανόνα αἱ ἐνωρίτατα κτηθεῖσαι,
ἐνῷ αἱ σπανιώτεραι γεννῶνται ἀργότερον. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἔχῃ
τις πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ἐπάλληλον διάταξιν τῆς ὕλης. Οὕτω
π. χ. κατὰ τὸν Hall ἐν Boston πρέπει νὰ διδασκῶσι τὰ μῆλα πρὸ
τοῦ σίτου, διότι πολλῶν πλείονες παῖδες γνωρίζουσι τὰ μῆλα ἢ τὸν
σίτον. Ἡ ἐπάλληλός αὕτη μεταβάλλεται κατὰ τὸ περιβάλλον, ὥστε
συμπεράσματα ἐξαχθέντα ἐκ τῆς ἐρέυνης τῶν παιδῶν ἐνὸς τύπου,
δὲν πρέπει νὰ μεταφέρονται, ἄνευ ἄλλου τινός, εἰς παῖδας ἄλλου
τύπου· ἐξάίρεσιν ἀποτελοῦσι μόνον κύκλοι τινὲς ἐννοιῶν.

Μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμονῆς συμβουλεύει καὶ ὁ Lange νὰ διερε-
υνῶμεν τὸν θησαυρὸν τῶν παραστάσεων, ὃν ἔχουσιν οἱ τὸ πρῶτον εἰς
τὸ σχολεῖον εἰσερχόμενοι παῖδες, ὑποδεικνύων δ' ὅμως ἅμα καὶ τὰς
δυσχερείας τῶν τοιούτων ἐρευνῶν. Ἐλπίζει δ' ὅτι καθίσταται δυνα-
τὸν νὰ μετριασθῶσιν αἱ δυσχέρειαι αὗται, διαιρουμένων τῶν παιδῶν
καὶ ἐξεταζομένων ἐνὰ μικροτέρας ομάδας, ἐκ δύο ἕως πέντε μαθη-

τῶν, ἀποτεινομένων αὐτοῖς παρὰ τὴν κυρίαν ἐρώτησιν καὶ τινῶν δευτερευουσῶν καὶ πειθομένων, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπικυβερνήσωσιν ἀπλῶς, ὅ,τι οἱ ἄλλοι εἶπον ἢ νὰ ἐξαπατῶνται.

γ') Ἡθικὴ ἀγωγή.

Ὅπως δ' ἤμῳ μεγάλη σημασία δίδεται εἰς τὴν κληρονομικότητα ἀπὸ φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ἀπόψεως, οὕτω καὶ ἀπὸ ἠθικῆς οὐ μόνον ὑπὸ τῶν λογικτέρων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πολλοῦ κόσμου, ἡ δ' ἔρευνα τῶν παιδῶν δικαιολογεῖ μέχρι τινὸς βαθμοῦ τὴν ιδεάν ταύτην. Ὁ Complayré διδάσκει, ὅτι εἰς ὅλους τοὺς παῖδας εὐρίσκουμεν τὰ σπέρματα τῆς κακοβουλίας, τοῦ μίσους, τῶν ἐχθρικῶν κλίσεων καὶ ὁρμῆν τινα καταστροφῆς. Πάντες οἱ παῖδες δεικνύουσιν ἐμπαιθεῖς καὶ κακὰς τάσεις, ἅς παρὰ τὰς ἀντιθέτους τάσεις τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς συμπαθείας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρίδῃ τις.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐκ φύσεως κανονικὰς καταστάσεις, ν' ἀποδείξωμεν γενικόν τι σπέρμα ἐμφύτου μοχθηρίας. Κυριώτατα δ' εἶναι ἀνεπτυγμένος εἰς πάντα παῖδα ἐν πρώτοις—περὶ τούτου δὲ συμφωνοῦσι πάντες οἱ ἐρευνηταί—ὁ ἐγωϊσμός. Παρέρχεται πολὺς χρόνος, ἕως ὅτου ἐπιτευχθῇ καὶ ἐν μέρει μόνον, νὰ κατανικηθῇ ὁ ἐγωϊσμός οὗτος τοῦ παιδὸς διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης καὶ συμπαθείας, ἡ διὰ τινος ἔστω καὶ μικρᾶς αὐτοθυσίης καὶ αὐταπαρνησίης καὶ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τοῦ συνήθως σήμερον ἀλτροϊσμοῦ λεγομένου. Πλὴν τούτου δ' ἤμῳ εὐρίσκουμεν εἰς τινὰς παῖδας καὶ ἄλλας διαθέσεις πρὸς τὸ κακόν, ἔνεκα κακῶν τινῶν τοῦ χαρακτῆρος ιδιοτήτων καὶ ὁληθρίου τῶν γονέων βίου. Δικαίως δ' ἤμῳ λέγει ὁ Complayré πόσον δυσχερὲς εἶναι ἐν κακῇ καὶ σκληραῖς φύσει νὰ διακρίνῃ τις τί προσέρχεται ἐκ κληρονομικότητος καὶ τί πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀγωγήν. Ἀναντίρρητος εἶναι ἡ τῆς κληρονομικότητος ἐπίδρασις μόνον ἐν ταῖς περιπτώσεσι, καθ' ἃς ὁ παῖς ἔχει ἐκ φύσεως παθολογικόν τι ἐν ἑαυτῷ, οὕτως, ὥστε δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν σαφῇ τινα σχέσιν μεταξύ ὠρισμένων τινῶν ἐλλείψεων ἐν τῇ σωματικῇ διαμορφώσει καὶ τῇ ἠθικῇ διαφθορᾷ. Τοιοῦτος ἐκφυλισμὸς τοῦ γένους ἔχει τὴν αἰτίαν ἐν τῇ φυσικῇ καὶ ἠθικῇ τῶν γονέων ἀθλιότητι καὶ ἐξωτερικεύεται ὡς

κλίσις πρὸς τὸ κλέπτειν καὶ δολοφονεῖν, πρὸς τὸν ἐμπρησμόν καὶ τὴν αὐτοκτονίαν. Οἱ ὅπαδοι τοῦ Lombroso, οὗτινος γνωστὴ ἡ περὶ τῶν ἐκ γενετῆς ἐγκληματιῶν θεωρία, δισχυρίζονται συνωδὰ ταύτην, ὅτι παῖδες τινες φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἐκ γενετῆς πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ τύπου τῶν ἐγκληματιῶν, καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα ὑπάρχουσι κλέπται καὶ δολοφόνοι ἐκ γενετῆς. Ἀνάγκη, ὅπως ἤδη ὑπεδηλώθη, νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν, καὶ ὁ Gompayré δὲ δὲν ἀρνεῖται τοῦτο, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη οὐδὲ κόκκον ἀληθείας περιέχει. Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι ἀποδίδονται εἰς τὴν κληρονομικότητα καὶ πολλὰ, ἅτινα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀποτέλεσμα ἐλλιποῦς καὶ κακῆς ἀγωγῆς γενομένης ὑπὸ διεφθαρμένων γονέων ἢ ἄλλων προσώπων. Οἱ ἐγκληματικοὶ παῖδες γίνονται, ὅ,τι εἶναι πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγωγῆς ἢ μᾶλλον ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως τῆς ἀγωγῆς, καὶ εἶναι, ὅπως συνήθως λέγεται, «κοινωνικὰ προϊόντα». Ἡ πραγματικὴ τοῦ ἐγκλήματος ἀρχὴ εὐρίσκεται ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ, τῷ περιβάλλοντι, ταῖς σχέσεσι. Νεαρὸς ἐγκληματίας ἔλεγεν: «Ἐάν εἴη ἔτι ἡ μήτηρ μου, δὲν θὰ ἔπραττον οὕτω».

Ἐκ τούτου δ' ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίσθῃ ἀκριβῶς μέχρι τίνος βαθμοῦ ὁ παῖς προδιατίθεται ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ἐκ κληρονομικότητος, ὥστε κατ' ἀνάγκην ν' ἀναπτυχθῇ καθ' ὀρίσμενὴν διεύθυνσιν, δυνάμεθα ἀσφαλέστερον καὶ ἀκριβέστερον νὰ διαγνώσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀγωγῆς. Πρὸ πάντων δ' ἐν τούτῳ συμφωνοῦσιν ὅ τε παλὺς κόσμος καὶ οἱ ἐρευνηταί, ὅτι οἱ γονεῖς καὶ μετὰ τὴν γέννησιν τῶν παιδῶν ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτοὺς οὐχ ἥττον ἢ πρότερον, ἰδίᾳ διὰ τῆς ἑαυτῶν συμπεριφορᾶς, τοῦ ἑαυτῶν χαρακτήρος, ἐν συντόμῳ διὰ τοῦ παραδείγματος, ὑπερ παρέχουσιν εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα.

Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως ὁ Baldwin δὲν λησμονεῖ νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὴν μετὰ τῶν ὁμοίων ἑαυτοῖς ἀναστροφὴν τῶν παιδῶν. Οὗτος νομίζει βαρὺ παράπτωμα τὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀπομάκρυνσιν τῶν παιδῶν καὶ ἀπομόνωσιν αὐτῶν. Παῖς καθ' ἑαυτὸν ζῶν ἔχει, ὡς πρότυπα μόνον ἐνηλίκους, οὓς πολλάκις δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ, ἐνῷ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀδελφοῦ, τῆς ἀδελφῆς, ἄλλου τέλους παιδός, εἶναι δι' αὐτὸν πολὺ πλησιέστερον καὶ καταληπτότερον. Καὶ δύο δ' ὅμως μόνον παῖδες εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς κοινωνικόν τινα κίνδυνον, διότι δύναται ν' ἀναπτυχθῇ εὐκόλως παρ' αὐτοῖς ἡ λεγομένη πλατωνικὴ ἢ

στενωτάτη φιλική. Διὰ ταύτης δ' ὅμως περιορίζεται ἡ προσωπικὴ καθ' ὑποβολὴν εὐαισθησίᾳ εἰς ὠρισμένην τινὰ διεύθυνσιν στενωῶς περιορισμένης ἐπιδράσεως. Διὰ τοῦτο στεναὶ φιλικαὶ ἀποκλειστικοῦ χαρακτήρος εἶναι ἀποκρουστέαι καὶ διαλυτέαι, ἐκτὸς ἐὰν γίνωνται ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν νουνεχοῦς πατρὸς ἢ κηδεμόνος.

Διὰ τὴν μὲρφωσιν τῆς βουλήσεως ἰσχύει πολλῶ μᾶλλον ἢ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ὁρθῆς γνώσεως τοῦτο, ὅτι πρέπει ν' ἀρχίσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐνωρίτατα. Ὁ Preyer τονίζει τοῦτο ἐντονώτατα. Εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν, ὅτι οἱ παῖδες θέλουσι ν' ἀλλάσσωσι ταχέως τὰ ἐαυτῶν παίγνια, διότι ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐντάσεως τῆς ἐαυτῶν προσοχῆς εὐκόλως καταπονοῦνται. Ὁ Preyer δ' ὅμως ἀποτρέπει τῆς πολλῆς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐπεικείας, διότι μόνον κατ' ἀρχάς, κατὰ τὸν πρῶτον τοῦ παιγνίου χρόνον, ἡ τοιαύτη ἐπεικεία εἶναι ἀκίνδυνος. Ἀργότερον δ' ὅμως διὰ τῆς ἐπεικείας ταύτης δυσχεραίνεται σφόδρα ἡ διαμόρφωσις τῶν αὐθαιρέτων κωλύσεων, ἐξ ὧν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξαρτᾶται ἡ μὲρφωσις τοῦ χαρακτήρος, καὶ παρέχεται τροφή εἰς τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην καὶ ἰδιοτροπίαν. Αἱ πρὸς εὐπείθειαν ἀσκήσεις δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀρχίσωσι πολὺ ἐνωρίς, ὁ δὲ Preyer δὲν ἀνεκάλυψεν οὐδεμίαν βλάβην τῆς προώρου ἀκολούθου πρὸς ἐαυτὴν κατευθύνσεως τῆς ἀναπτυσσομένης βουλήσεως, ἀρκεῖ ἡ κατευθύνσις αὕτη νὰ γίγνηται μετὰ τῆς μεγίστης προσηνείας καὶ δικαιοσύνης. Ὁ Compayré εὕρισκε τὴν βούλησιν τοῦ μικροῦ παιδὸς καθ' ὅλου εὐκαμπτον καὶ εὐλύγιστον, διὰ τοῦτο δὲ θεωρεῖ καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῦ παιδὸς τὴν ἀγωγὴν πολλῶ μᾶλλον ὑπεύθυνον ἀπὸ ὅτι συνήθως ἐκλαμβάνουσιν αὐτήν. Ἐν παρόδῳ δὲ μόνον σημειοῦμεν, ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ὁρθοτάτην ταύτην θεωρίαν ἡ οἰκογένεια εὐθύνεται κατὰ πρῶτον λόγον καὶ οὐχὶ τὸ σχολεῖον διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἡθικῆς τῶν παιδῶν διαπαιδαγωγήσεως.

Ὁ Preyer περαιτέρω ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ παῖς ἐνωρίς κτᾶται γνῶσιν τῆς ἀξίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν διαταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων τῶν ἐαυτοῦ παιδαγωγῶν. Διὰ τῆς προϋποθέσεως τῆς γνώσεως ταύτης παρὰ τῷ παιδί, ἀναπτύσσεται ἡ γνῶσις αὕτη ἐνωρίτερον ἢ διὰ τῆς ἀσκήσεως· εὐθύς, ὡς ἀρξήται ἐμφανιζομένη παρὰ τῷ παιδί ἢ κρίσις, διευκολύνεται οὐσιωδῶς ἡ εὐπείθεια, ἐὰν λέγωμεν καὶ ἀληθῶς τινὰ καὶ λογικὴν αἰτίαν διὰ πᾶ-

σαν διαταγήν ἢ ἀπαγόρευσιν. Οὕτω δὲ διὰ τῆς καλλιέργειας τῶν ἠνωτέρων τάξεως παραστάσεων κατορθοῦται ἤδη κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος νὰ διευθύνηται ἡ βούλησις καὶ νὰ μορφῶται ὁ χαρακτήρ. Ἡ συμβουλή αὕτη εἶναι ἀξία πάσης προσοχῆς, ἐφ' ὅσον ὁ Preyer το- νίζει τὸν ὕρον «εὐθύς ὡς ἄρξηται ἡ κρίσις». Ἐὰν δ' ὅμως διὰ ταύ- της καταδικάζεται ἡ ἄσκησις ἢ εἴπωμεν καλύτερον, τὸ τυφλὸν ἔθος, δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν μετ' αὐτοῦ· διότι ὑπάρχει χρόνος, εἰς τοῦτον δὲ πάντως ἀνήκει καὶ τὸ δεύτερον τῆς ἡλικίας ἔτος, καθ' ὃν δὲν εἶναι ἀκόμη ὥριμος ὁ παῖς, ὅπως κατανοήσῃ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς σκοπιμότητος ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐντολῆς τῶν γονέων, καὶ καθ' ὃν, ὅπως καὶ ὁ Preyer παραδέχεται, ὀφείλει νὰ ὑπακούῃ τυφλῶς εἰς τὰς διαταγὰς καὶ ἀπαγορεύσεις τῶν ἑαυ- τοῦ γονέων. Τούναντίον δύο ἄλλας τοῦ Preyer ἀπαιτήσεις, αἵτινες ἔπονται ἀμέσως ταῖς προηγουμέναις, θὰ ὑπογράψῃ πᾶς τις ἄνευ ἐπι- φυλάξεως, ἥτοι : α'.) ν' ἀποφεύγωμεν πᾶσαν ἄνευ λόγου καὶ αἰτίας ἀπαγόρευσιν, καὶ β'.) ν' ἀνατρέφωμεν τὸν παῖδα μετ' ἀδυσωπλήτου ἀκολουθίας, ἥτις οὐδεμίαν ἐξίρεσιν ἢ παράβασιν τῆς διαταγῆς ἐπι- τρέπει, διότι μόνον οὕτω κατορθοῦται νὰ διατηρήσῃ ἡ βούλησις τὴν μορφήν, τὸν τύπον, ὃν ἄπαξ ἔλαβε.

Σπουδαῖον ἐμπόδιον διὰ τὸ ἠθικῶς βούλεσθαι καὶ πράττειν τοῦ παιδὸς ἀποτελοῦσι κακαὶ ιδιότητες καὶ κακὰ ἔθη, ἅτινα συχνάκις συναντῶμεν παρὰ τοῖς παισὶ. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ ἐπι- ζητῇ κατὰ δύναμιν νὰ καταπολεμήσῃ ταῦτα, ἐὰν θέλῃ νὰ μορφώσῃ ἠθικῶς τοὺς παῖδας. Τοιαύτην ιδιότητα ἀποτελεῖ ἡ παιδικὴ μα- ταιοφροσύνη. Ἡ καταπολέμησις αὐτῆς εἶναι εὐκόλος, ἐὰν παρα- δεχθῶμεν μετὰ τοῦ Compayré ὅτι τὸ ἐλάττωμα τοῦτο προκαλοῦ- σιν αὐτοὶ οἱ γονεῖς διὰ τῆς ἐσφαλμένης συμπεριφορᾶς αὐτῶν. Θω- πεύουσι τὸν παῖδα καὶ θαυμάζουσιν αὐτὸν διὰ τὰς εὐστόχους ιδέας, τὸ κάλλος καὶ τὴν δεξιότητα, ἣν κέκτηται. Οὐδόλως θαυμαστὸν μετὰ ταῦτα, ἐὰν οἱ παῖδες καθ' ὅλον τὸν βίον παραμένωσι τετυ- φωμένοι. Διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν νὰ καταστήσωμεν κα- ταληπτὸν εἰς τὸν παῖδα, ὅτι ἐκλαμβάνομεν αὐτὸν ὥρατον, εὐφυῆ, καί, παρόντος αὐτοῦ, νὰ διηγώμεθα τί πράττει καὶ δύναται, τί εἶπε καὶ ἔπραξε. Ματαιόφρονες μητέρες βλάπτουσιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πλεῖστον.

Δυσχερέστερον ἐμφανίζεται τὸ ψεῦδος, καὶ διότι δύσκολον εἶναι νὰ καταπολεμηθῇ καὶ διότι ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως εἶναι μᾶλλον τῆς μακαιοφροσύνης καταδικαστέον καὶ ἀπορριπτέον. Διὰ τοῦτο δ' εἶναι εὐνόητον, ἅμα δὲ καὶ ἄξιον εὐγνωμοσύνης, ὅτι οἱ ἐρευνηταὶ τῶν παιδῶν ἀσχολοῦνται καὶ περὶ τοῦτο τὸ εὐρύτατα διαδεδομένον ἐλάττωμα τῶν παιδῶν, ὅπως εὕρωσι τὰ τε αἴτια καὶ τὸν τρόπον τῆς καταπολεμήσεως αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Compaugré τὸ πραγματικὸν ψεῦδος, ὥπερ ὡς βᾶσις ὑπόκειται ἡ σκέψις πρὸς ἀπάτην, προέρχεται σχεδὸν μόνον ἐκ φόβου. Καταπτοεῖται συνήθως ὁ παῖς, διότι λάθρως ἐπιπίπτουσι κατ' αὐτοῦ καὶ αὐστηρὰς ποινὰς ἀπειλοῦσιν, ἐὰν ἔθραυσεν ἀντικείμενόν τι ἢ περιέπεσεν εἰς ἄλλο τι παράπτωμα. Τί μετὰ τοῦτο προχειρότερον καὶ εὐκολώτερον τοῦ ψεύδους; Ἀλλήν πηγὴν τοῦ ψεύδους εὕρισκει ὁ Compaugré ἐν τῇ μιμήσει. Ὁ παῖς παρατηρεῖ, ὅτι οἱ γονεῖς ἐν τῇ συναναστροφῇ καὶ ταῖς μετὰ τοῦ ὑπηρετικοῦ προσώπου ὁμιλίαις δὲν σέβονται οὐδ' ἐκτιμῶσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπομιμεῖται τοῦτο. Οἱ γονεῖς αὐτοὶ στεροῦσιν αὐτὸν τῆς ἐμφύτου εἰλικρινείας. Τὰ διδάγματα, ἅτινα προκύπτουσιν ἐκ τῶν αἰτίων τούτων τοῦ ψεύδους, εἶναι πρόχειρα: δὲν πρέπει νὰ ὑποβάλλωμεν ὑπὸ δοκιμασίαν τὴν εἰλικρινεῖαν τῶν παιδῶν, οὐδὲ νὰ ἐπιπλήττωμεν ἢ ἀπειλῶμεν αὐτοὺς αὐστηρότατα, ὡς αἱς περιπέσωσιν εἰς τι παράπτωμα. Πρὸ παντὸς δ' ὅμως, ἅς προσέχωμεν οἱ ἴδιοι αὐστηρότατα νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἰδίᾳ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν παιδῶν.

Ὁ St. Hall πραγματεύεται ἐκτενέστατα τὰς διαφορὰς τοῦ ψεύδους μορφάς, στηριζόμενος ἐπὶ παρατηρήσεων, ἅς ἔκαμον διδασκαλισσαί τινες ἐπὶ 300 περίπου μαθητῶν ἐκ πόλεως ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ ἡλικίας ἀπὸ 12 - 14 ἐτῶν. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰποτελέσματα τῶν παρατηρήσεων τούτων διακρίνει διαφόρους οἰκογενεῖας τοῦ ψεύδους, παρέχων συγχρόνως καὶ συμβουλὰς περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν δύναται τις νὰ προλάβῃ ἢ καταπολεμήσῃ ἕκαστον τῶν εἰδῶν τούτων. Τούτων τὰς σπουδαιοτάτας παρελάβομεν ἀνωτέρω ἐν τῇ καταλλήλῳ θέσει, ἐν σελ. 300 καὶ ἐξ., ὥστε δὲν ὑπάρχει νῦν ἀνάγκη τῆς ἐπαναλήψεως αὐτῶν.

Ἐν τοῖς συγγράμμασι, τοῖς περὶ τῆς ἐρεῦνης τῶν παιδῶν, εὕρισκονται καὶ ἄλλα τινά, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν.

Ἡμεῖς δ' ὅμως ὀφείλομεν νὰ περιορισθῶμεν ἐξαίραντές τινα, τὰ σπουδαιότατα, σημεία. Τὰ δ' ἐνταῦθα περιληφθέντα δὲν ἐσκόπουν νὰ ἐξαντλήσωσιν ἀπ' οὐδεμιᾶς ἐπόψεως τὰ ὑπὸ τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων ἐξαχθέντα συμπεράσματα, ἀλλ' ἤθελον μόνον νὰ δείξωσιν, ὅτι τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων πρόκειται ἡμῖν ἐξαγόμενα πολύτιμα ἀπὸ τε ψυχολογικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἐπόψεως. Ὁ δὲ σκοπὸς αὐτός, πιστεύομεν, ἐπετεύχθη δι' ἑσῶν ἀνωτέρω ἐξεθήκαμεν.

IV. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐὰν λάθωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἄνευ προκαταλήψεως τί ἐπιζητεῖ ἡ ἔρευνα τῶν παίδων καὶ τί μέχρι τοῦδε κατώρθωσε, δὲν δυνάμεθα νὰ συμμερισθῶμεν τὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες μετὰ περιφρονήσεως ἀναφέρουσι τὴν νέαν ἐπιστήμην. Μᾶλλον ὀφείλομεν ν' ἀνομολογήσωμεν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐπιδιώκει εὐγενῆ σκοπόν, ὅτι μετὰ ζήλου καὶ ἐπιτηδειότητος ἐργάζεται πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ καὶ ὅτι μέχρι τοῦδε ἀρκετὰ ἐπετεύχθησαν. Βεβαίως δ' ὅμως ὁ ἀντικειμενικὸς κριτὴς εἶναι μακρὰν ἐπίσης παντὸς ὑπερβολικοῦ ἐπαίνου καὶ ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλων προσδοκιῶν. Δὲν παραβλέπει, ὅτι πολλὰ τῶν σπουδαίων διδαγμάτων, ἅτινα παρέχουσιν οἱ ἐρευνηταὶ τῶν παίδων ἐν τοῖς συγγραμμάσιν αὐτῶν, εἶχον τεθῆ ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῆς γενικῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς, ὅπως π.χ. ἡ διδασκαλία, ὅτι ἡ ἐποπτεία εἶναι ὁ θεμέλιος λίθος πάσης γνώσεως, ὅτι διὰ τοῦτο ἡ πνευματικὴ καὶ ἡθικὴ μόρφωσις ὀφείλουσι νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς κατ' αἵσθησιν ἀντιλήψεως, ὅτι τὰς ἐννοίας παριστῶμεν ἐν ἡμῖν μόνον δι' ὠρισμένων ἀντιπροσώπων, καὶ οὕτω καθεξῆς. Συγχρόνως δὲ δὲν δύναται ν' ἀποκρούσῃ, ὅτι πολλάκις ἐν τοῖς συγγραμμάσιν τῶν ἐρευνητῶν τῶν παίδων πληροῦνται ὁλόκληροι σελίδες σημειώσεων καὶ ὕλης οὐδεμιᾶς ἀπολύτως σημασίας οὔτε νῦν οὔτ' ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τὴν παιδαγωγικὴν, τὴν τε θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν. Εἰς ταύτας π. χ. ἀνήκουσι, κατὰ τίνα ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἡμέραν βρέφος τι προσέσχευεν εἰς θόρυβόν τινα, παρηκολούθησε διὰ τοῦ βλέμματος πῶς τι, ἐφέλλισεν, ἐμειδίασεν, ἔκλαυσε κ.λ. ἅτινα πολλάκις μέχρι κόρου ἀναγκαζόμεθα ν' ἀναγινώσκωμεν. Τέλος δέ, πᾶς

τις ταχέως παρατηρεῖ, ὅτι τὰ συμπεράσματα, εἰς ἃ καταλήγουσιν οἱ ἐρευνηταί, δὲν συμφωνοῦσι πρὸς ἄλληλα, πολλάκις μάλιστα τελείως διαφωνοῦσιν ἀντιτιθέμενα καὶ ἀντιστρατευόμενα ἀλλήλοις. Ὁ φόβος π. χ. εἶναι κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Preyer ἔμφυτον πάθος, ἐνῶ κατὰ τὸν Compayré στηρίζεται ἐπὶ πράξεώς τινος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φαντασίας, ἐπὶ εἶδους τινὸς σκοτεινῆς ἐπαγωγῆς. Ὁ Preyer διίσχυρίζεται, ὅτι ἡ ὀρθία στάσις τῆς κεφαλῆς εἶναι ἐκούσια, ἐνῶ ὁ Baldwin ἀναφέρει περιπτώσεις ἀποδεικνυούσας, κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ὅτι ὁ παῖς κρατεῖ ὀρθίαν τὴν κεφαλὴν, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῇ ἡ νευρική συσκευὴ τοῦ βούλεσθαι. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντιστρατεύεται ὁ Baldwin πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Preyer, καθ' ἣν αἱ πρῶται μιμήσεις εἶναι αἱ πρῶται σφαεῖς καὶ ἐκούσιαι κινήσεις. Ὁ Burgerstein ἀπορρίπτει τὰ μεταμεσημβρινὰ μαθήματα, ἐνῶ ὁ Kräpelin ὑπερασπίζει ταῦτα κ.λ. κ.λ. Παρὰ τὰς ποικίλας δ' ὅμως ταύτας σκιᾶς δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ παρίδωμεν τὸ ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν παιδῶν ἐρχόμενον φῶς. Καὶ ἐὰν μὴδὲν ἄλλο κατῴρθου ἢ ἔρευνα τῶν παιδῶν ἢ νὰ ὀξύνῃ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παιδαγωγοῦ διὰ τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ παιδός, οὕτω δ' ἐπαυγγάνετο νὰ ἐξετάζωσιν οἱ παιδαγωγοὶ κατὰ κανόνα τὴν ἰδιοφυίαν ταύτην καὶ συμφῶνως πρὸς ταύτην νὰ ἐκλέγωσι τὸν κατάλληλον τρόπον τῆς ἐπὶ τὸν τρόφιμον ἐπιδράσεως, τὸ κέρδος ἡμῶν θὰ ᾔητο μέγιστον. Πόσον ὀλιγώτερον θὰ ὑπέφερον οἱ παῖδες ἀπὸ σκληρᾶς λέξεως καὶ ποινᾶς καὶ ἀδικίας παντός εἶδους, καὶ πόσον τελειότερον θὰ διεμορφοῦμεν αὐτοὺς ἀπὸ σωματικῆς, πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπόψεως!

Διὰ ταῦτα ὑποστηρίζομεν καὶ ἐκεῖνους, οἵτινες πρὸ παντός θεωροῦσι καθήκον τοῦ διδασκάλου ν' ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν παιδῶν, οὐχὶ μόνον σχετικὰ συγγράμματα ἀναγιγνώσκων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ἐπιμελῶς ἐρευνῶν. Πρώτιστα καὶ μάλιστα συνιστῶμεν αὐτῷ τὴν μελέτην καλῶν περὶ τῆς ἐρεύνης τῶν παιδῶν ἔργων¹, ἅτινα θὰ

¹ Διὰ τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην πλὴν τῶν ἐνταῦθα παρεχομένων νύξεων, δύναται νὰ διδάξῃ ἀρκετὰ καὶ τὸ βιβλίον, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, τοῦ Sikorsky μεταφρασθὲν ὑπὸ Παπαζαχαρίου. Διὰ τὸν γαλλομαθῆ συνιστῶμεν ἐκθύμως τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχῆς τοῦ παιδὸς ὑπὸ Compayré βιβλίον, οὗ πλείστακις ἐν τῷ κειμένῳ ἐγένετο μνεία, καὶ ὅπερ μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν Γερ-

διδάξωσιν αὐτὸν τὰ σημεῖα, ὅφ' ὧν θὰ καθοδηγηῇται εἴτα ὁ ἴδιος ἐν ταῖς ἰδίαις ἐρευναῖς. Μετὰ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην ἀρχεται τῶν ἑαυτοῦ ἐρευνῶν, τὴν δὲ πρὸς τοῦτο ὕλην παρέχουσιν αὐτῷ οἱ τῆς ἑαυτοῦ τάξεως μαθηταί. Τούτους ἐπιμελῶς καὶ λεπτομερῶς ἐξετάζει· ἐν τῇ ἐρευνῇ δὲ ταύτῃ τὸ μὲν προσέχει καὶ ἐξετάζει τὴν τάξιν, ὡς ὅλον. Οὕτως εὐρίσκει διὰ τίνος ὕλης καὶ διὰ τίνος τρόπου ἐπεξεργασίας προσελκύνονται εὐκολώτερον οἱ μαθηταὶ καὶ μανθάνουσι καλύτερον· τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐπωφελεῖται ἐν τῇ κατόπιν διδασκαλίᾳ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἕκαστος μαθητὴς πρέπει ν' ἀποτελέσῃ δι' αὐτὸν ἀντικείμενον λεπτομεροῦς σπουδῆς καὶ μελέτης. Ἄς ζητῇ ν' ἀνακαλύψῃ τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς δεξιότητας, ἃς ἔχει μαθητὴς τις ἀπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐπόψεως, ὅπως ἐκεῖνα μὲν ἀποτελεσματικῶς καταπολεμήσῃ, ταύτας δὲ κατὰ τὸ δυνατόν περαιτέρω ἀναπτύξῃ, πρὸ παντός δ' ὅμως, ὅπως μὴ ψέγῃ καὶ τιμωρῇ μαθητὴν τινα δι' ἑλλειπῇ πρόοδον, ἐνῷ ἡ ἑλλειψις αὕτη πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς ἔμφυτόν τι ἢ ἐπίκτητον τοῦ παιδὸς ἐλάττωμα. Ἐμφανίζεται π. χ. παρὰ μαθηταῖς ἡ σπουδαία διαφορά, ὅτι ἄλλοι μὲν εἶναι κυρίως παραγωγικαί, ἄλλοι δὲ κυρίως ἀναπαραγωγικαὶ φύσεις. Ἐκεῖνοι μὲν εὐκόλως εὐρίσκουσιν αὐτοτελῶς τὸ νέον· οὗτοι κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἢ ἐξέλιξιν τοῦ νέου εἶναι οἱ εὐρίσκοντες ἐκάστοτε τὴν ἀτραπὸν· τοὺναντίον δὲ δυσκόλως κατορθοῦσι ν' ἀποδώσωσι πιστῶς ἐν συνεχείᾳ τὸ ἤδη διδαχθέν. Ἄλλοι δύνανται ἐπιτυχέστατα ν' ἀποδίδωσι τὸ πρὸ ὀλίγου διδαχθέν, ἀδυνατοῦσι δ' ὅμως αὐτοτελῶς νὰ ἐπεξεργασθῶσι καὶ εὕρωσι τὸ νέον. Τοιαύτας ἀτομικὰς διαφορὰς πρέπει πρὸ παντός νὰ ζητήσῃ νὰ καθορίσῃ ὁ διδάσκαλος. Καὶ θὰ προσπαθήσῃ μὲν, ὅπως κατὰ τὸ δυνατόν ὑπερνικήσῃ καὶ διορθώσῃ μονομερείας, οἷαι εἶναι ἐκεῖναι, περὶ ὧν ἄρτι ἐγένετο λόγος. Ἐν τῇ ἀποπειρᾷ δ' ὅμως ταύτῃ δὲν θὰ στερῇται ὑπομονῆς καὶ ἐπεικειάς, διότι γνωρίζει, ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπολογίσῃ καὶ νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς φυσικοὺς φραγμούς, τὰ φυσικὰ ἐμπόδια, δι' ἃ δὲν εἶναι ὑπεύθυνος ὁ παῖς· ἐπειδὴ δὲ περαιτέρω γνωρίζει, ὅτι τοιοῦτοι φραγμοὶ σπανίως ἢ οὐχὶ ἐντελῶς δύνανται νὰ ὑπερνικηθῶσι, δὲν

μανικὴν ὑπὸ τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν παιδαγωγικῶν ἐργασιῶν γνωστοῦ Ufer· πρβλ. Die Entwicklung der Kindesseele, ἐν Altenburg τῷ 1900. (Σ. Μ).

ἀπικτεῖ παρὰ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν μαθητῶν ἐν παντὶ τελειότητα· τοῦτο πράττων θ' ἀπῆτει τὰ δύναντα καὶ θὰ ἡδίκηι τοὺς μαθητάς. Πολὺ διευκολύνεται ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν παίδων καὶ τῇ πρακτικῇ αὐτῆς χρησιμοποίησει, ἐὰν τηρῇ σχετικὸν ἡμερολόγιον, ἐν ᾧ ἔχει προορίσει ἴδιον μέρος δι' ἕκαστον μαθητήν. Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τούτῳ καταγράφει πᾶσαν παρατήρησιν διὰ τε τὴν τάξιν, ὡς ὅλον τι, καὶ δι' ἕκαστον μαθητήν, ἐν τῇ προσηκούσῃ ἐκάστοτε θέσει.

II ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ

Αί ένταῦθα παρεχόμεναι ὑποδειγματικαὶ διδασκαλίαι τοῦ τε συγγραφέως καὶ τοῦ τὴν μετάφρασιν ἀναλαβόντος ἐκθέτουσι τὴν διδασκτέαν ὕλην ἐν πάσῃ ἐκτάσει καὶ λεπτομερείᾳ. Τὴν αὐτὴν δὲ τελειότητα ἔπρεπε ν' ἀκολουθῶμεν ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅσας τις θέλομεν νὰ διδάξωμεν τι. Ὑπὸ δυσμενεῖς δ' ὅμως συνθήκας, ὅπως π.χ. ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν συνήθεσι μονοταξίοις ἢ ὀλιγοταξίοις σχολείοις, κατ' ἀνάγκην λεπτομέρειαι τινες θὰ παραλειφθῶσι καὶ ζητήματά τινα, περὶ ὧν γίγνεται ἐνταῦθα λόγος, θὰ μείνωσιν ἐντελῶς ἄθικτα.

Καὶ ἀπὸ μεθοδικῆς δ' ἐπόψεως παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ ἔκτασις καὶ λεπτομέρεια ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις. Ἐν πάσαις σχεδὸν καὶ πάντοτε τίθενται καὶ αἱ ἀπευθυνόμεναι τοῖς μαθηταῖς ἐρωτήσεις, ὅπως καὶ αἱ ὑπὸ τούτων διδόμεναι ἀπαντήσεις, ἐξαιρουμένων βεβαίως τῶν βοηθητικῶν ἐρωτήσεων. Οὕτω δὲ πρέπει νὰ καταρτίζωσι τὰς προπαρασκευὰς αὐτῶν οἱ μαθηταὶ τῶν διδασκαλείων οἱ ἀναλαμβάνοντες δοκιμαστικὰς διδασκαλίας, ἰδίᾳ ἐν ἀρχῇ, πρὸς τε ἰδίαν καὶ τῶν διδασκομένων μαθητῶν ὠφέλειαν. Τοῦναντίον ἡσχημένος διδάσκαλος δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς λεπτομερείας ταύτης οὐ μόνον ἀπὸ πραγματικῆς, ἀλλ' οὐδ' ἀπὸ μεθοδικῆς ἐπόψεως. Οὗτος παρασκευάζει ἐκάστοτε γενικὸν μόνον διάγραμμα τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας.

Καὶ διὰ τὰς τοιαύτας δὲ προπαρασκευὰς ὑπάρχουσιν ὑποδείγματα ἐν τῷ παρρητήματι τῷδε. Καὶ ταῦτα δ' ὅμως δὲν δύναται ὁ διδάσκαλος ἀκριβῶς ν' ἀκολουθήσῃ, διότι πολλὰ μὲν τῶν ἐνταῦθα ἐκτε-

νέστερον περιεχομένων θὰ δηλώσῃ ἐκεῖνος συντομώτερον, ἄλλα δὲ καὶ ἐντελῶς θὰ παραλίπῃ. Ἀπὸ μεθοδικῆς δ' ὅμως ἐπόψεως πρέπει νὰ βραῖνῃ ἡ διδασκαλία ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον δηλοῦσιν αἱ ἐνταῦθα παρεχόμεναι ὑποδειγματικαὶ διδασκαλῖαι. Τὰς δ' ἀναγκαίας ἐρωτήσεις, νύξεις, ὑπομνήσεις, προκλήσεις πρὸς ἐπαναλήψεις καὶ περιλήψεις θὰ ἔχῃ προχείρους ὁ διδάσκαλος ἕνεκα τῆς πολλῆς ἀσκήσεως, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη λεπτομεροῦς ἐκ τῶν προτέρων ἀναγραφῆς ἐκάστης λέξεως. Εἰδικῶς δ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ προσέχῃ εἰς τινὰ, ἅτινα παρελείφθησαν ἐνταῦθα διὰ τε τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν συντομίαν π. χ. εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν ἐκάστου τμήματος πρὸ τῆς μεταβάσεως εἰς τὸ ἐπόμενον, τὴν σύνδεσιν τῶν διαφόρων τμημάτων πρὸς ἄλληλα, τὸ ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν πρέπει νὰ διακόπτονται διηγούμενοι, οὐδὲ νὰ κατατέμνηται ἡ διήγησις εἰς ἐρωτήσεις τοῦ διδασκάλου καὶ ἀποκρίσεις τῶν μαθητῶν, ὅτι πρέπει νὰ διορθώνωνται ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ γλωσσικὰ σφάλματα κ.λ. κ.λ.

Ἐν συντόμῳ,

Ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ἃς συντομεύῃ ἢ ἐπεκτείνει ὁ διδάσκαλος τὰς ἐνταῦθα διδασκαλίας ἀναλόγως τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, ὅφ' ἃς ἐργάζεται· ὡς πρὸς τὴν μέθοδον δ' ὅμως δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πρότυπον τῷ τε μαθητῇ τοῦ διδασκαλείου καὶ τῷ διδασκάλῳ, οὔτινες ἀμφότεροι δύνανται κατὰ ταύτας καὶ ἄλλην ἀνάλογον ὕλην νὰ ἐπεξεργασθῶσι. Δὲν ὑπάρχει δ' ὅμως ἀνάγκη καὶ γραπτῶς τύσον λεπτομερῶς νὰ προετοιμάζωσιν οὗτοι τὰς προπαρασκευάς, ἰδίᾳ, ὅταν ἀρχοῦντως ἀσκηθῶσι· τότε ἀρκεῖ γενικὸν τι διάγραμμα, ἐν ᾧ περιέχονται μὲν ἡ μορφή τῆς παροχῆς τοῦ νέου, αἱ κυριώταται ἐρωτήσεις, τὰ τμήματα, τὰ χρῆζοντα ἐπεξηγήσεως ἢ διασαφήσεως μέρη, αἱ ἐπιγραφαί, πλείονες δ' ὅμως λεπτομέρειαι δὲν ὑπάρχουσι.

Κατὰ τοιοῦτον τρόπον χρησιμοποιοῦμεν αἱ ὑποδειγματικαὶ αὗται διδασκαλῖαι θὰ δυνηθῶσι νὰ παράσχωσι πολυτίμους ὠφελείας εἰς τε τοὺς μαθητάς διδασκαλείων καὶ τοὺς διδασκάλους.

Α'. ΕΚ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Μεθοδική ενότης : Ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη.

Σκοπὸς γενικός. Διδ. Τί εἶχομεν εἶπει, παιδιὰ, εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα τῆς ιστορίας μας, ὅτι θὰ ἤρχίζομεν νὰ μανθάνωμεν ἀπὸ σήμερον ; ¹

Μαθ. Εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα τῆς ιστορίας μας εἴπομεν, ὅτι θὰ ἤρχίζομεν νὰ μανθάνωμεν ἀπὸ σήμερον τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν τῶν Περσῶν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

Διδ. Μάλιστα καὶ ἓνας ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτό.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

ΜΕΘΟΔΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Ι. ΣΤΑΔΙΟΝ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ

Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις.

1. Παροχὴ τοῦ πραγματικοῦ.

Τμῆμα α'.

Διδ. Γνωρίζομεν, παιδιὰ, ὅτι ὁ Δαρεῖος ἦτο πολὺ ὠργισμένος ἐναντίον δύο ἐλληνικῶν πόλεων· τίνες ἦσαν αὗται ;

Μαθ. Αἱ δύο αὗται ἐλληνικαὶ πόλεις ἦσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἐφέτρια.

Διδ. Γνωρίζομεν δὲ καὶ διατὶ ἦτο ὠργισμένος ;

¹ Περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἐπομένου μαθήματος τιθεμένου εἰς τὸ τέλος τοῦ προηγούμενου πρβλ. Ψυχολογίαν ἐν σελ. 207.

Μαθ. Μάλιστα· οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἑρετριεῖς ἦσαν οἱ μόνοι ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἱ ὅποιοι ἐδοθήθησαν τοὺς Ἴωνας κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Περσῶν ἀποστασίαν στείλαντες οἱ μὲν πρῶτοι 20, οἱ δὲ δεύτεροι 5 πλοῖα.

Διδ. Μόνον δι' αὐτό;

Μαθ. Καὶ διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ κύριοι αἵτιοι τῆς διὰ πυρκαϊᾶς καταστροφῆς τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας πόλεως τῶν Σάρδεων.

Διδ. Διὰ τοῦτο δέ;

Μαθ. Διὰ τοῦτο δὲ εἶχε παραγγεῖλαι εἰς ἓνα τῶν ὑπηρετῶν του νὰ ἔρχηται καθ' ἐκάστην πρωΐαν καὶ νὰ του λέγῃ· δέσποτα μὴ λησιμόνει τοὺς Ἀθηναίους.

Διδ. Καὶ τί γνωρίζομεν, ὅτι ἔκαμε;

Μαθ. Ἀφού συνήθροισε πολὺν στρατὸν καὶ ἰσχυρὸν στόλον, ἔταξεν αὐτὸν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Μαρδονίου, τὸν ὅποιον διέταξε νὰ ὑποτάξῃ ὅχι μόνον τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑρετριαν, ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Εἶδομεν ὅμως, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Μαρδονίου ἐφανεύθη κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν Θρακῶν, ὁ δὲ στόλος κατεστράφη ὑπὸ τρικυμίας εἰς τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσου καὶ αὐτὸς ὁ Μαρδόνιος ἠναγκάσθη ἀπρακτος καὶ κατησχυμμένος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Περσίαν.

Διδ. Καὶ τὴν ὥρᾳ ὁ Δαρεῖος τί θὰ θέλῃ νὰ κάμῃ;

Μαθ. Ὁ Δαρεῖος, ὁ ὅποιος ἦτο ὠργισμένος ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ἀφού εἶδεν, ὅτι ἀπέτυχεν ἢ ὑπὸ τὸν Μαρδόνιον ἐκστρατεῖα, θὰ ᾔθελε νὰ ἐτοιμάσῃ νέον στρατὸν καὶ στόλον διὰ νὰ ὑποτάξῃ ἐπὶ τέλους τὰς πόλεις ἐκεῖνας, αἱ ὅποιαι ἐτόλμησαν νὰ πολεμήσουν ἐναντίον του.

Διδ. Τί θὰ κάμῃ λοιπὸν; Ὅταν σήμερον ἓνα κράτος θελήσῃ νὰ κάμῃ πόλεμον ἐναντίον ἑνὸς ἄλλου τί κάμνει;

Μαθ. Ὅταν ἓνα κράτος θέλῃ νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον ἑνὸς ἄλλου, θὰ ἀρχίσῃ νὰ ἐτοιμάζηται· ἐτοιμάζει στρατὸν, στόλον, τροφάς, ἐνδυμασίας, πολεμεφύδια κ.λ.

Διδ. Μάλιστα· καὶ ὁ Δαρεῖος λοιπὸν τότε;

Μαθ. Καὶ ὁ Δαρεῖος λοιπὸν θὰ διέταξε νὰ ἐτοιμασθῇ πολὺς στρατὸς καὶ πολὺς στόλος, καὶ μάλιστα, ὥσον ἦτο δυνατόν, ταχύτερον· ἀκόμη θὰ διέταξε νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἐνδύματα καὶ τροφαὶ διὰ

τὸν στρατὸν, ὁ ὁποῖος εἶχε νὰ ταξιδεύσῃ πολὺν καιρὸν, ἕως ὅτου φθάσῃ εἰς τὰ μέρη, τὰ ὅποια θὰ κατέστρεφε.

Διδ. Μάλιστα· ἤτοίμασεν, ὅπως μᾶς λέγουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, 100,000 πεζικοῦ στρατοῦ, 10,000 ἱππικοῦ καὶ 600 πλοῖα¹, ἐκτὸς ἐκείνων, τὰ ὅποια ἦσαν προωρισμένα διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἵππων, τὰ ὅποια ἐλέγοντο ἱππαγωγά· (ὁ διδάσκαλος γράφει τὴν λέξιν εἰς τὸν πίνακα). Ὁλος αὐτὸς ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος συνηθροίσθη ἐδῶ εἰς τὴν Κιλικίαν (χάρτης) καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἤθελε νὰ προχωρήσῃ. Κᾶτι ἔλειπεν ὅμως ἀκόμῃ.

Μαθ. Ἐλείπεν ὁ στρατηγός.

Διδ. Μάλιστα· καὶ αὐτὸν ἤθελεν ὁ Δαρεῖος νὰ διορίσῃ· τί λέτε, θὰ διώρισε πάλιν τὸν Μαρδόνιον;

Μαθ. Δὲν θὰ διώρισε τὸν Μαρδόνιον, διότι εἶδεν, ὅτι αὐτὸς ἀπέτυχεν εἰς τὴν πρώτην ἐκστρατείαν καὶ θὰ ἐφοβεῖτο μήπως ἀποτύχῃ καὶ εἰς τὴν δευτέραν.

Διδ. Τί θὰ ἐφρόντισε λοιπὸν;

Μαθ. Θὰ ἐφρόντισε νὰ εὑρῇ ἄλλον στρατηγὸν καλύτερον καὶ ἱκανώτερον διὰ νὰ μὴ καταστραφῇ καὶ ὁ δεύτερος στρατὸς καὶ στόλος.

Διδ. Μάλιστα, αὐτὸ ἔκαμε· μάλιστα δὲ δὲν διώρισεν ἓνα μόνον, ἀλλὰ δύο· ἦσαν δ' οὗτοι ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης· (τὰ ὀνόματα γράφει ὁ Δ. ἐπὶ τοῦ πίνακος). Πρὶν ἀναχωρήσασιν δ' αὐτοὶ διὰ νὰ ἔλθωσιν εἰς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὅποτον εὕρισκετο ὁ περσικὸς στρατὸς, ὁ μέγας βασιλεὺς τοὺς προσεκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορά του καὶ τοὺς ἔδωκε μερικὰς διαταγὰς καὶ ὁδηγίας.

Μαθ. Θὰ εἶπεν ὁ Δαρεῖος εἰς τὸν Δᾶτιν καὶ τὸν Ἀρταφέρνην νὰ προσέχουν τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον διὰ νὰ μὴ πάθουν, ὅ,τι ἔπαθεν καὶ ὁ Μαρδόνιος.

¹ Διὰ νὰ λάβωσιν οἱ μαθηταὶ σαφεῖς ἰδέαν τῶν ἀριθμῶν τούτων συγκρίνει ὁ διδάσκαλος τοὺς ἐνταῦθα ἀναφερομένους ἀριθμοὺς πρὸς ἄλλους γνωστοὺς καὶ ὧν οἱ μαθηταὶ ἔλαβον ἤδη κατ' αἰσθησιν ἐποπτεῖαν. Ἐν τινι παρελάσει ἢ παρατάξει εἶδον τούτους στρατιώτας, ἐν τῇ λιμένι τόσα πλοῖα, ἐν τινι συλλαλητηρίῳ, ἐορτῇ κ.λ. τόσον πλῆθος. Τώρα ἀναφέρονται τόσοι στρατιῶται, τόσα πλοῖα κ.λ. Διαφορά; Ἄλλως δὲν δύνανται σαφῶς νὰ φαντασθῶσι τὰ πράγματα. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ ἐν πάσῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει.

Διδ. Καὶ διὰ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἑρετριεῖς ;

Μαθ. Θὰ εἶπε νὰ καταστρέψωσι τὰς πόλεις των, τοὺς ἄνδρας νὰ φονεύσωσι καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παῖδιά νὰ συλλάβωσιν αἰχμάλωτους καὶ νὰ τὰ φέρωσιν εἰς τὴν Περσίαν.

Διδ. Ὅπως ;

Μαθ. Ὅπως εἶχον κάμει πρωτότερα εἰς τὴν Μίλητον, ἀφοῦ μετὰ μακρὰν πολιορκίαν καὶ ἥρωϊκὴν ἄμυναν τῶν κατοίκων, ἐκυρίευσαν αὐτὴν κατὰ τὸ τέλος τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως.

Διδ. Μάλιστα· ἀφοῦ δ' ἔλαβον οἱ στρατηγοὶ τὰς διαταγὰς τοῦ βασιλέως των ;

Μαθ. Ἀφοῦ δὲ ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἔλαβον τὰς διαταγὰς τοῦ Δαρείου, ἔφυγον ἀπὸ τὴν Περσίαν, ἦλθον εἰς τὴν Κιλικίαν καὶ τότε, ἀφοῦ εἰσῆλθον ὅλοι εἰς τὰ πλοῖα, ἀνεχώρησαν διευθυνόμενοι πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Διδ. Μάλιστα· ἕως ἐδῶ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Προπαρασκευαί καὶ ἀναχώρησις τῶν Περσῶν.

Διδ. Ἐνας νὰ γράψῃ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτὴν εἰς τὸν πίνακα ἀφῆνων ὀλίγον χῶρον πρὸς τὰ ἐπάνω.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Τώρα ἕνας νὰ τὸ διηγηθῇ.

Μαθ. Διηγεῖται ἐν συνεχεῖ λόγῳ μὴ διακοπτόμενος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἐὰν παραλίπη ἢ ἐσφαλμένως εἴπῃ τι, διορθούμενος δὲ μόνον, ἐὰν περιπέσῃ εἰς γλωσσικὸν τι σφάλμα. (Ἀκατέργαστος ἀπόδοσις).

Διδ. Τί ἀφῆκεν ὁ Ν. ἢ τί εἶπεν ἐσφαλμένως ἢ τί δὲν ἐνόησε καλῶς ; (Διαλογικὴ συζήτησις πρὸς συμπλήρωσιν, διόρθωσιν, διασάφησιν).

Μαθ. (Προσφέρουσιν ὅ,τι δύνανται, ὅ,τι δὲ δὲν δύνανται παρέχει ὁ διδάσκαλος).

Διδ. Καὶ τώρα ἕνας νὰ το διηγηθῇ καλῶς. (Κεκαθαρμένη ἀπόδοσις).

Μαθ. Διηγεῖται.

Διδ. Καὶ ἄλλος, καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Διηγοῦνται κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ ἰσχυρότεροι, εἶτα δ' οἱ ἀσθενέστεροι).

Τμήμα β'.

Διδ. Καὶ τώρα τί θέλομεν νὰ μάθωμεν;

Σκοπὸς μερικὸς. Μαθ. Καὶ τώρα θέλομεν νὰ μάθωμεν, ἐὰν οἱ Πέρσαι ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Ναι καὶ αὐτὸ θέλομεν νὰ μάθωμεν, ἀλλὰ πρωτύτερα μᾶς χρειάζεται καὶ ἄλλο· νὰ ἴδω τί θέλει ὁ Κ.

Μαθ. Θέλομεν νὰ μάθωμεν πρῶτα πρῶτα ποῖον δρόμον ἠκολούθησαν οἱ Πέρσαι.

Διδ. Μάλιστα· νὰ το ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἀπὸ ποῦ εἶδομεν, ὅτι ἀνεχώρησεν ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος τῶν Περσῶν;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος τῶν Περσῶν ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κιλικίαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἔλθῃ ἓνας νὰ μου δείξῃ τὴν Κιλικίαν εἰς τὸν χάρτην.

Μαθ. (Δεικνύει).

Διδ. Γνωρίζομεν, ὅτι καὶ ἓνας ἄλλος στρατηγὸς εἶχε κινήσει πρωτύτερα ἀπὸ τὴν Κιλικίαν· ποῖος ἦτο;

Μαθ. Ὁ στρατηγὸς αὗτος ἦτο ὁ Μαρδόνιος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 493 παραλαβὼν ἐκ Κιλικίας τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον τῶν Περσῶν ἐπορεύθη κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Διδ. Νὰ μου εἴπῃ ἓνας τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Μαρδόνιος, δεικνύων συγχρόνως εἰς τὸν χάρτην. (Ἐσωτερικὴ ἐπανάληψις).

Μαθ. Ὁ Μαρδόνιος ἐκκινήσας ἀπὸ τῆς Κιλικίας παρέπλευσε τὰς ἀκτὰς τῆς Παμφυλίας, Λυκίας, Καρίας, Ἰωνίας, ἦλθεν εἰς τὸν Ἑλλησποντον καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας ἤθελε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Διδ. Μάλιστα· τί λέτε; Νὰ ἠκολούθησαν τώρα ὁ Δᾶτις καὶ Ἀρταφέρνης τὸν αὐτὸν δρόμον;

Μαθ. Ὁχι, διότι θὰ ἐφοβοῦντο μὴπως καὶ αὐτοὶ πάθωσιν, ὅτι καὶ ὁ Μαρδόνιος.

Διδ. Πολὺ ὀρθῶς· δι' αὐτὸ οἱ Πέρσαι προχωροῦσι τώρα μόνον μέ-

χει τῆς νήσου Σάμου. Ἐνας νά μου δείξῃ τὴν νῆσον ταύτην εἰς τὸν χρόνον.

Μαθ. (Δεικνύει τὴν Σάμον, γνωστὴν οὖσαν ἐκ τῶν περὶ Πολυκράτους καὶ τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως).

Διδ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔφθασαν μέχρι τῆς Σάμου, ἔπαυσαν πλέον πλείοντες πρὸς βαρρᾶν καὶ ἔστρεψαν τὰς πρῶρας τῶν πλοίων των πρὸς δυσμὰς.

Μαθ. Θὰ ᾔθελον διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῶν Κυκλάδων νῆσων νὰ φθάσωσι ταχέως εἰς τὴν Ἑρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Μάλιστα· ἴσως δὲ θὰ συνήντων εἰς τὸν δρόμον των καρμύιαν νῆσον, μὲ τὴν ὁποίαν εἶχον παλαιούς λογαριασμούς, τοὺς ὁποίους τώρα θὰ ᾔθελον νὰ ἐξοφλήσωσι.

Μαθ. Πλέοντες οἱ Πέρσαι ἀπὸ τῆς Σάμου πρὸς τὴν Ἀττικὴν διὰ τῶν Κυκλάδων θὰ ἠδύναντο στρέφοντες πρὸς τὰ Ν.Δ. νὰ συναντήσωσι τὴν μεγάλην καὶ πλουσίαν νῆσον Νάξον, κατὰ τῆς ὁποίας πρὸ 9 ἐτῶν (499 π. Χ.) εἶχον ἐκστρατεύσει ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀρισταγόρου, τυράννου τῆς Μιλήτου, καὶ τοῦ Μεγαβάτου, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῶσιν, ἂν καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν πρωτεύουσιν αὐτῆς ἐπὶ τέσσαρας ὅλους μῆνας, νὰ κατορθώσωσι σπουδαῖόν τι.

Διδ. Καὶ τώρα λοιπὸν ;

Μαθ. Καὶ τώρα, ὅποτε εἶχον πολὺ περισσοτέρας δυνάμεις, θὰ ᾔθελον νὰ ἐπιτεθῶσι πάλιν ἐναντίον αὐτῆς διὰ νὰ τὴν κυριεύσωσι καὶ τὴν ὑποτάξωσιν εἰς τὸ μέγα Περσικὸν κράτος.

Διδ. Μάλιστα· καὶ τί κάμνουσι ;

Μαθ. Ἀπὸ τῆς Σάμου, ἔπου εὐρίσκοντο, ἀναχωροῦσι καὶ πλέοντες Ν.Δ. παρὰ τὴν Ἰκαρίαν φθάνουσιν εἰς τὴν Νάξον καὶ ἤρχισαν πάλιν νὰ τὴν πολιορκῶσι.

Διδ. Ἡδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ἔδειξαν τὴν ἰδίαν γενναίότητα, τὴν ὁποίαν καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐπίθεσιν τῶν Περσῶν πρὸ 9 ἐτῶν· δυστυχῶς ὅμως δὲν συνέβη αὐτό· οἱ περισσότεροι τῶν κατοίκων, φοβηθέντες τὸ πλῆθος τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ καὶ στόλου, ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν καὶ κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη μετὰ τῶν πολυτίμων πραγμάτων αὐτῶν. Ὀλίγοι δ' ἦσαν οἱ μέιναντες ἐν τῇ πόλει.

Μαθ. Διὰ τοῦτο θὰ ἠδυνήθησαν οἱ Πέρσαι εὐκόλως νὰ κυριεύσω-

σιν αὐτὴν καί, ἐπειδὴ ἦσαν ὠργισμένοι ἐναντίον τῶν Ναξίων, θὰ ἐφέρθησαν πρὸς αὐτούς, ὥπως πρὸ ὀλίγων ἐτῶν πρὸς τοὺς Μιλησίους.

Διδ. Δηλαδὴ;

Μαθ. Ὅσοι κάτοικοι συνελήφθησαν, οἱ ἄνδρες θὰ ἐφονεύθησαν, αἱ δὲ γυναῖκες καὶ τὰ παῖδιά θὰ ἐπωλήθησαν, ὥς δοῦλοι· ἡ δὲ πόλις μὲ ὅλα τὰ ὠραῖα οἰκοδομήματα καὶ τοὺς λαμπροὺς ναοὺς τῶν θεῶν θὰ ἐκάνῃ.

Διδ. Μάλιστα· οἱ δὲ στρατηγοὶ ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον ν' ἀποστείλωσιν ἄγγελον εἰς τὰ Σοῦσα πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα διὰ ν' ἀναγγείλωσι τὸ εὐχάριστον γεγονός, τὴν πρώτην ταύτην νίκην τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ· καὶ ὁ μέγας βασιλεὺς λαβὼν τὴν εἰδήσιν ταύτην ἐχάρη μεγάλως, διότι ἐθεώρησε τὴν πρώτην ταύτην ἐπιτυχίαν τῶν περσικῶν ὅπλων, ὥς τὸν ἄριστον οἰωνὸν διὰ τὴν αἰσίαν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκστρατείας. Εἰς αὐτὸ τώρα μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Πορεία τῶν Περσῶν καὶ ἄλλωσις τῆς Νάξου.

(Ἡ ἀναγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἡ ἀκατέργαστος ἀπόδοσις, ἡ διαλογικὴ συζήτησις καὶ ἡ κεκαθαρμένη ἀπόδοσις κατὰ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι).

Τμήμα γ'.

Σκοπὸς μερικός. Διδ. Καὶ τώρα ὡς ἴδωμεν ποῦ μετέβησαν οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Νάξου· τί θὰ μάθωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. Ἐπαναλαμβάνει τὸν σκοπόν.

Διδ. Κατὰ τίνων πόλεων κυρίως γνωρίζομεν, ὅτι ἐπήρχοντο οἱ Πέρσαι;

Μαθ. Οἱ Πέρσαι γνωρίζομεν, ὅτι ἤθελον πρὸ πάντων νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Διὰ νὰ μεταβῶσι δὲ ἀπὸ τῆς Νάξου, ὅπου τώρα εὐρίσκονται, εἰς τὴν Ἐρέτριαν, τί δρόμον θ' ἀκολουθήσωσι; Νὰ ἴδωμεν εἰς τὸν χάρτην.

Μαθ. Διὰ νὰ μεταβῶσιν ἀπὸ τῆς Νάξου εἰς τὴν Ἐρέτριαν πρέπει νὰ πλεύσωσι πρὸς τὰ Β.Δ.

Διδ. Μάλιστα· εἰς τὸν δρόμον των ὅμως θὰ συνήντων ὀλίγον μακρὰν τῆς Νάξου μίαν ἱερὰν νῆσον· τίς θὰ ᾔτο αὕτη; Παρατηρήσατε εἰς τὸν χάρτην.

Μαθ. Ἡ ἱερὰ αὕτη νῆσος ἦτο ἡ Δῆλος, εἰς τὴν ὁποίαν, ὅπως γνωρίζομεν, ἐπίστευον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅτι ἐγεννήθησαν οἱ δύο ἀδελφοὶ θεοί, ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις· ἐκεῖ δ' ὑπῆρχε λαμπρὸς καὶ πλούσιος ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ μέγας βωμός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προσέφερον οἱ Ἕλληνες μεγαλοπρεπεῖς θυσίας. (Ἑσωτερικὴ ἐπανάλιψις).

Διδ. Εἰς τὴν Δῆλον λαιπὸν;

Μαθ. Εἰς τὴν Δῆλον ἦλθον πρῶτα πρῶτα οἱ Πέρσαι καὶ θὰ κατέστρεψαν αὐτήν, θὰ ἀφῆρσαν ἀπὸ τὸν ναὸν ὅτι πολύτιμον εἶχε καὶ ἔπειτα θὰ τον ἔκαυσαν, ὅπως ἔκαμαν καὶ εἰς τὴν Νάξον· τοὺς δὲ κατοίκους ἄλλους μὲν θὰ ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ θὰ ἐξηνδραπόδισαν.

Διδ. Ἡδύναντο βεβασίως νὰ κάμωσι καὶ αὐτό· ἀλλ' ὅμως ἐνθυμηθήτε, τίνος πράγματος θεὸς ἦτο ὁ Ἀπόλλων;

Μαθ. Ὁ Ἀπόλλων ἦτο θεὸς τοῦ φωτός καὶ τοῦ ἡλίου.

Διδ. Γνωρίζομεν δ' ὅτι καὶ οἱ Πέρσαι;

Μαθ. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι καὶ οἱ Πέρσαι ἐλάτρευον ὡς θεὸν τὸν ἥλιον.

Διδ. Λοιπὸν;

Μαθ. Ἴσως ἐπειδὴ ἡ νῆσος Δῆλος ἦτο ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός καὶ τοῦ ἡλίου, τὸν ὁποῖον καὶ αὐτοὶ ἐλάτρευον ὡς θεόν, δὲν θὰ ἠθέλησαν νὰ βλάψωσιν οὔτε αὐτήν, οὔτε τοὺς κατοίκους τῆς.

Διδ. Αὐτὸ ἐγένεν· ἀλλ' οἱ Δῆλιοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον μάθει τὴν καταστροφὴν τῆς Νάξου;

Μαθ. Θὰ εἶχον φοβηθῇ πολὺ καὶ θὰ ἔφυγον ἀπὸ τὴν νῆσόν των, μολὶς ἐνόησαν, ὅτι οἱ Πέρσαι πλέουσι πρὸς αὐτήν· ἄλλοι δ' ἴσως θὰ ἐκρύβησαν εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ σπήλαια.

Διδ. Ὁ Δᾶτις ὅμως, ὅπως εἶπομεν, δὲν ἔβλαψε διόλου τὴν Δῆλον· ἀφοῦ μάλιστα ἔμαθε, ποῦ εἶχον καταφύγει οἱ Δῆλιοι, ἔστειλε καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς ὑποσχεθεῖς, ὅτι δὲν θὰ τοὺς ἔκαμνε κακόν τι· διὰ περισσοτέραν μάλιστα ἀσφάλειαν δὲν ἐπέτρεψεν εἰς οὐδὲν πλοῖον νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν Δῆλον· μόνος αὐτὸς προσωρμίσθη εἰς αὐτήν καὶ ἀφοῦ προσέφερε μεγαλοπρεπῆ θυσίαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, διέταξεν ἔλα τὰ πλοῖα νὰ ἐκκινήσωσι διευθυνόμενα πλέον πρὸς τὴν Ἑρέτριαν. Ἀπὸ ἑλκας δὲ τὰς νήσους, διὰ τῶν ὁποίων

διήρχοντο, παρελάμβανον καὶ στρατὸν καὶ ὡς ὁμήρους παίδας τῶν νησιωτῶν. Διὰ τί ἔρα γέ;

Μαθ. Διὰ νὰ ὑποχρεωθῶσιν οὗτοι νὰ μένωσι φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Περσῶν.

Διδ. Μόνον οἱ κάτοικοι μιᾶς μικρᾶς πόλεως, εὐρισκομένης εἰς τὰ νότια τῆς Εὐβοίας, ἐδῶ, (χάρτης) τῆς Καρύστου, δὲν ἤθελον νὰ δώσωσιν οὔτε στρατὸν, οὔτε ὁμήρους εἰς τοὺς Πέρσας· τί θὰ ἔκαμον οἱ Πέρσαι;

Μαθ. Θὰ ἐπετέθησαν ἐναντίον τῆς Καρύστου, ἡ ὁποία, ἐπειδὴ ἦτο μικρά, δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀντιστῇ ἐπὶ πολὺ ἐναντίον αὐτῶν καὶ θὰ ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πράξῃ, ὅ,τι ἤθελον οἱ Πέρσαι.

Διδ. Αὐτὸ καὶ ἔγινε. Εἰς αὐτὸ τώρα μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Μεγαλοπρεπὴς θυσία τῶν Περσῶν ἐν Δήλῳ καὶ ὑποταγὴ τῆς Καρύστου.

(Ἀναγραφὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος κ.λ. ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Τμῆμα δ'.

Σκοπὸς μερικὸς. Διδ. Καὶ τώρα τέλος μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Καρύστου τί θὰ ἔκαμον οἱ Πέρσαι;

Μαθ. Μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Καρύστου θὰ ἤθελον τέλος οἱ Πέρσαι νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐναντίον τῆς Ἑρετρίας.

Διδ. Μάλιστα· ἄς ἴδωμεν λοιπὸν τί συνέβη εἰς τὴν Ἑρετρίαν· τί θὰ μάθωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. Θὰ μάθωμεν τώρα τί συνέβη εἰς τὴν Ἑρετρίαν.

Διδ. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑρετρίας εἶχον μάθει πρὸ πολλοῦ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Περσῶν, ἐγνώριζον δὲ πάντως, ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀπέβλεπε πλὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ αὐτούς. Τί θὰ ἔκαμον λοιπὸν;

Μαθ. Θὰ ἤρχισαν νὰ ἐτοιμάζωνται διὰ τὸν ἐναντίον τῶν Περσῶν ἀγῶνα.

Διδ. Τί ἐτοιμασίας φαντάζεσθε, ὅτι θὰ ἔκαμον;

Μαθ. Θὰ συνήθριζον πολὺν στρατὸν, πολλὰς τροφάς, πολλὰ ὅπλα, θὰ ἤρχιζον νὰ ἐπισκευάζωσι τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, ὅπου ἦσαν κατεστραμμένα, θὰ ἐκλείσαν τὸν λιμένα διὰ νὰ μὴ εἰσέλθωσι τὰ πλοῖα τῶν Περσῶν κ.λ.

Διδ. Μάλιστα· ἐπειδὴ ὅμως καὶ οὕτω δὲν εἶχον ἀρκετὸν στρατόν, ἐσκέφθησαν καὶτι ὅμοιοι πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἔκαμεν ὁ Ἀρισταγόρας κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν.

Μαθ. Θὰ ἐσκέφθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων διὰ νὰ δυνηθῶσι ν' ἀντιστῶσιν εὐκολώτερον κατὰ τῶν Περσῶν.

Διδ. Καὶ τίνων ἄρά γε Ἑλλήνων;

Μαθ. Ἴσως τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο πλησιέστερον καὶ οἱ ὅποιοι θὰ ἦσαν πρόθυμοι νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ.

Διδ. Ὅπως;

Μαθ. Ὅπως πρωτότερα εἶχον βοηθήσει τοὺς Ἴωνας.

Διδ. Τοῦτο καὶ ἐγένεν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι;

Μαθ. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι προθύμως θὰ ἔδωκαν καὶ εἰς τοὺς Ἑρετριεῖς βοήθειαν, ὅπως πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχον βοηθήσει καὶ τοὺς Ἑλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Διδ. Μάλιστα· διετάχθησαν δ' ἀμέσως νὰ σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν τῶν Ἑρετριέων οἱ 4,000 Ἀθηναῖοι, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε διανεμηθῇ ἡ χώρα τῆς Χαλκίδος μετὰ τὴν κατανίκησιν τῶν κατοίκων αὐτῆς εἰς μίαν μάχην. Καὶ πάλιν ὅμως ἔβλεπον οἱ Ἑρετριεῖς, ὅτι δὲν θὰ ἠδύναντο μὲ τὸν στρατόν, τὸν ὅποιον εἶχον, ν' ἀντεπεξέλθωσιν ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐν τῇ πεδιάδι· διατί ἄρα γε;

Μαθ. Διότι αὐτοὶ μὲν ἦσαν ὀλίγοι, οἱ δὲ Πέρσαι πολὺ περισσότεροι καὶ θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ τοὺς περικυκλώσωσι καὶ φονεύσωσιν ὅλους.

Διδ. Δι' αὐτὸ ἔκαμαν καὶ αὐτοὶ ὅ,τι καὶ οἱ Μιλήσιοι· δηλαδὴ;

Μαθ. Θὰ ἐκλείσθησαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εὐκολώτερον θὰ ἠδύναντο ν' ἀποκρούωσι τοὺς ἐχθρούς.

Διδ. Οἱ δὲ Πέρσαι;

Μαθ. Οἱ δὲ Πέρσαι θὰ εὔρον καιρὸν τώρα, ὅποτε οἱ Ἑρετριεῖς εἶχον κλεισθῇ ἐντὸς τῆς πόλεως των, καὶ θὰ κατέστρεψαν, ὅ,τι ὑπῆρχεν ἐκτὸς τῶν τειχῶν· τὰ δένδρα θὰ ἔκοψαν, τὰς οἰκίας θὰ ἔκαυσαν, τοὺς κήπους θὰ κατέστρεφον, ἐὰν δὲ εὕρισκον καὶ κανένα Ἑρετρίαν θὰ τὸν ἐφόνευον.

Διδ. Καὶ μετὰ ταῦτα;

Μαθ. Καὶ μετὰ ταῦτα θὰ ἐπλησίασαν εἰς τὴν πόλιν, θὰ ἐπολιόρ-

κησαν αὐτὴν καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης καὶ θὰ ἐπετίθεντο ἐναντίον αὐτῆς πανταχόθεν μὲ μεγάλην ὀρμὴν.

Διδ. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἑρετριεῖς δὲν ἔμειναν ὀπίσω.

Μαθ. Καὶ οἱ Ἑρετριεῖς θὰ ἐπολέμουν μὲ μεγάλην γενναϊότητα, διότι ἐγνώριζον τί τοὺς περιέμενεν, ἐὰν ἐκυρίευσεν τὴν πόλιν των οἱ Πέρσαι.

Διδ. Εἶχον ἤδη δύο φοβερὰ παραδείγματα.

Μαθ. Εἶχον τὸ παράδειγμα τῆς Μιλήτου κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ τῆς Νάξου πρὸ ὀλίγων ἀκόμῃ ἡμερῶν, αἵτινες καὶ αἱ δύο φοβεράν καταστροφὴν ὑπέστησαν.

Διδ. Ἵσως μάλιστα αὐτοὶ θὰ εἶχον περισσοτέρους λόγους νὰ φοβῶνται ἀπὸ τοὺς Ναξίους.

Μαθ. Οἱ Ἑρετριεῖς εἶχον λόγους περισσοτέρους ἀπὸ τοὺς Ναξίους νὰ φοβῶνται, διότι οἱ Ναξιοὶ δὲν εἶχον κάμει κανὲν κακὸν εἰς τοὺς Πέρσας, ἐνῷ αὐτοὶ εἶχον βοηθήσει τοὺς Ἴωνας, ἐξεστράτευσαν μετ' αὐτῶν εἰς Σάρδεϊς καὶ ἦσαν καὶ αὐτοὶ ὑπεύθυνοι διὰ τὴν πυρπόλησιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως.

Διδ. Θὰ ἔλεγον λοιπὸν οἱ Ἑρετριεῖς;

Μαθ. Οἱ Ἑρετριεῖς θὰ ἔλεγον, ὅτι ἀφοῦ τοὺς Ναξίους, οἱ ὅποιοι δὲν ἔκαμον κανὲν κακὸν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα οὔτε εἰς τὴν χώραν του, ἐτιμώρησαν τόσον σκληρῶς, τί ἔχομεν νὰ πάθωμεν ἡμεῖς!

Διδ. Καὶ δι' αὐτὸ λοιπὸν;

Μαθ. Καὶ δι' αὐτὸ λοιπὸν ὅλοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, γυναῖκες καὶ ἄνδρες θὰ ἠγωνίζοντο γενναϊότατα.

Διδ. Αὐτὸ καὶ ἐγένεν· ἐπὶ ἑξ ἡμέρας οἱ Πέρσαι ἐπετίθεντο ἀδιακόπως ἐναντίον τῆς μικρᾶς ἡρωϊκῆς πόλεως, ἀλλὰ ματαίως· πᾶσαι αἱ ἔφοδοι αὐτῶν γενναίως ἀπεκρούοντο καὶ σωροὶ πτωμάτων ἐκάλυπτον τὰ πλησίον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως μέρη· οἱ δὲ Ἑρετριεῖς ὅσον ἔβλεπον καὶ παρήρχοντο αἱ ἡμέραι;

Μαθ. Οἱ δὲ Ἑρετριεῖς ὅσον ἔβλεπον καὶ παρήρχοντο αἱ ἡμέραι τόσον καὶ ἔχαιρον περισσότερον καὶ ἠγωνίζοντο γενναϊότερον, διότι ἠλπίζον, ὅτι ἴσως διὰ τῆς γενναϊότητός των θὰ ἠνάγκαζον τοὺς ἐχθροὺς ν' ἀπέλθωσιν ἄπρακτοι.

Διδ. Καὶ ὅμως· ἐνῷ εἶχον αὐτὴν τὴν χαράν, εἶδον ἑξαφνα, ὅτι ὅλοι οἱ ἀγῶνές των ἀπέβησαν μάταιοι.

Μαθ. Ἴσως οἱ Πέρσαι κατώρθωσαν νὰ τοὺς νικήσωσιν εἰς καμμίαν ἔφοδον καὶ οὕτω ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως.

Διδ. Συνέβη καὶ ἐδῶ ὅμοιον τι πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὅποτον ἔγινεν εἰς τὸν Ἰστρον κατὰ τὴν ἐκστρατεῖαν τοῦ Δαρείου· τί εἶδομεν, ὅτι συνέβη ἐκεῖ ;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι ὁ μὲν Μιλτιάδης προέτεινε νὰ διαλύσωσι τὴν ἐκ πλοίων γέφυραν διὰ νὰ μείνῃ ὁ Δαρεῖος μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Σκυθίαν καὶ ἐκεῖ καταστραφῶσι πάντες, ὅτι ἕως ὁ Ἰστιάτος ἐματταίωσε τὸ σχέδιον τοῦ Μιλτιάδου, διότι ἔδειξεν εἰς τοὺς ἄλλους τυράννους, ὅτι, ἐὰν καταστραφῇ ὁ Δαρεῖος, θὰ καταστραφῇ καὶ ἡ ἰδική των ἀρχή· οὕτω λοιπὸν διὰ τὸ ἀτομικὸν τῶν τυράννων συμφέρον ἐματταιώθη ὁ ἑλεθρος τοῦ Δαρείου.

Διδ. Καὶ ἐδῶ λοιπὸν καὶ ὅμοιον συνέβη· μερικοὶ δηλ. τῶν Ἑρετριέων ἐσκέφθησαν, ὅτι, ἂν παρέδιδον τὴν πόλιν εἰς τοὺς Πέρσας, θὰ εἶχον μεγάλας ὠφελείας, θὰ ἐλάμβανον ἀπὸ τὸν μέγαν βασιλέα χρήματα, τιμὰς, ἴσως δὲ θὰ ἐγίνοντο καὶ τύραννοι τῆς Ἑρετρίας.

Μαθ. Αὐτοὶ θὰ παρέδωκαν διὰ προδοσίας τὴν Ἑρετρίαν εἰς τοὺς Πέρσας.

Διδ. Μάλιστα· καὶ τότε ;

Μαθ. Οἱ Πέρσαι, οἱ ὅποιοι ἦσαν φοβερὰ ὠργισμένοι ἐναντίον τῶν Ἑρετριέων καὶ διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Σάρδεων καὶ διὰ τὴν ἀντίστασιν, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἐπὶ 6 ἡμέρας, εἶχον δὲ καὶ τὴν διαταγὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως, θὰ ἐλεηλάτησαν τὴν πόλιν, θὰ ἔκαυσαν τὰς οἰκίας καὶ τὰ ἱερά, τοὺς δὲ συλληφθέντας ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν, ἄλλους δ' ἐξηνδραπόδισαν.

Διδ. Μάλιστα· ἐκτὸς τῶν 4,000 Ἀθηναίων, οἱ ὅποιοι μαθόντες ἐγκαίρως τὴν προδοσίαν ἔφυγον ἀπὸ τῆς Ἑρετρίας καὶ διελθόντες τὸν Εὐριπὸν ἐσώθησαν ἐπὶ τῆς ἀπέναντι, ὅπως βλέπετε (χάρτης), εὐρίσκομένης Ἀττικῆς. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Ἀλωσις τῆς Ἑρετρίας.

(Τὰ λοιπὰ ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Τμῆμα ε'.

Σκοπὸς μερικός. Διδ. Καὶ τώρα μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς Ἑρετρίας θὰ ἤθελον οἱ Πέρσαι ;

Μαθ. Ἀφοῦ οἱ Πέρσαι ἐκυρίευσαν καὶ κατέστρεψαν τὴν Ἐρέτριαν, θὰ ἤθελον ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν.

Διδ. Καὶ τί θέλομεν λοιπὸν νὰ μάθωμεν;

Μαθ. Θέλομεν νὰ μάθωμεν, ἐὰν οἱ Πέρσαι ἐνίκησαν τοὺς Ἀθηναίους καὶ κατέστρεψαν τὰς Ἀθήνας, ὅπως τὴν Νάξον καὶ τὴν Ἐρέτριαν.

Διδ. Καὶ πρῶτον ἐρωτῶμεν;

Μαθ. Πρῶτα πρῶτα ἐρωτῶμεν : ποῦ ἀπεβιβάσθησαν οἱ Πέρσαι.

Διδ. Μάλιστα· ποῦ ἀπεβιβάσθησαν οἱ Πέρσαι εἶναι εὐκολόν νὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν σκεφθῶμεν, ὡς ἐξῆς : θὰ ἠδύναντο ἄρα γε ν' ἀποβιβασθῶσι πλησίον τῶν Ἀθηνῶν π. χ. ἐδῶ (χάρτης) εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Φαλήρου ;

Μαθ. Ἰσως δὲν θὰ ἠδύναντο ν' ἀποβιβασθῶσι πλησίον τῶν Ἀθηνῶν, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐρχόμενοι θὰ ἠμποδίζον αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι τῶν πλοίων.

Διδ. Ἄς σκεφθῶμεν, ὅτι εἶχον καὶ πολὺ ἱππικὸν μαζί των.

Μαθ. Τὸ ἱππικὸν θὰ ἦτο πολὺ δυσκολώτερον ν' ἀποβιβασθῇ, ἐὰν θὰ ὑπῆρχε στρατὸς ἐμποδίζων τὴν ἀποβίβασιν.

Διδ. Ἡμεῖς εἶδομεν μίαν φορὰν ἐδῶ εἰς τὴν παραλίαν νὰ ἐπιβιβάζεται στρατὸς εἰς μερικὰ ἀτμόπλοια, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐπολέμουν εἰς τὸ Χορὰν ἐναντίον μερικῶν φυλῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποστατήσει. Τί παρατηρήσαμεν ;

Μαθ. Παρατηρήσαμεν τότε, ὅτι μεταξὺ τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ τῆς προκυμαίας ὑπῆρχον μεγάλαι φορτηγίδες, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον, ὡς γέφυρα· διὰ τῆς γεφύρας ταύτης διήρχοντο οἱ στρατιῶται καὶ εἰσῆρχοντο εἰς τὰ ἀτμόπλοια, οἱ ἵπποι ἔμωσ διήρχοντο μὲ πολλὴν δυσκολίαν, ἂν καὶ κανεὶς δὲν τοὺς ἠμποδίζε· πολλάκις μάλιστα 3 καὶ 4 στρατιῶται ἐκοπίαζον πολλὴν ὥραν, ἕως ὅτου ἐπιβιβάσωσιν ἕνα ἵππον.

Διδ. Ἀπὸ αὐτὸ λοιπὸν ἐννοοῦμεν ;

Μαθ. Ἀπὸ αὐτὸ λοιπὸν ἐννοοῦμεν, ὅτι καὶ οἱ Πέρσαι πολὺ θὰ ἐδυσκολεύοντο ν' ἀποβιβασθῶσι καὶ οἱ ἴδιοι, ν' ἀποβιβάσωσι καὶ τὸ ἱππικὸν των, ἐὰν θὰ ἠμποδίζοντο ὑπὸ τινος.

Διδ. Καὶ διὰ τοῦτο ;

Μαθ. Διὰ τοῦτο θὰ ἐζήτουν ν' ἀποβιβάσθωσιν εἰς μέρος, ὅπου δὲν θὰ ἠμποδίζοντο ὑπὸ τινος, ἐπομένως μακρὰν τῶν Ἀθηναίων.

Διδ. Καὶ τὸ μέρος αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶναι μία μεγάλη πεδιάς, διὰ πολλοὺς λόγους.

Μαθ. Ὁ περσικὸς στρατὸς ἦτο πολὺς καὶ διὰ νὰ παρταχθῇ ὅλος θὰ εἶχεν ἀνάγκην μεγάλης ἐκτάσεως.

Διδ. Ἐνθυμηθῆτε, ὅτι εἶχε καὶ πολὺ ἵππικόν.

Μαθ. Εἰς τὰ ἱππαγωγὰ πλοῖα εἶχον φέρει οἱ Πέρσαι 10,000 ἵππεῖς· τὸ δὲ ἵππικόν ἔχει ἀνάγκην πεδιάδος.

Διδ. Ἐνθυμηθῆτε τί παρητήρησαμεν εἰς τὴν ἐκδρομὴν, τὴν ὁποίαν εἶχουμεν κάμει εἰς τὰ Περσικά.

Μαθ. Ἐκεῖ εἶδομεν μερικοὺς ἵππεῖς, οἱ ὅποιοι ἔτρεχον πολὺ, ἔταν εὐρίσκοντο κάτω εἰς τὸν ἴσον δρόμον, ἔταν ὅμως ἤθελον ν' ἀναβῶν ἐπάνω εἰς τὸ βουνό, ἐπήγαινον ἀργὰ ἀργὰ, μερικοὶ μάλιστα ἠναγκάσθησαν καὶ νὰ καταβῶσιν ἀπὸ τοὺς ἵππους των.

Διδ. Δι' αὐτὸ λοιπὸν καὶ οἱ Πέρσαι;

Μαθ. Δι' αὐτὸ λοιπὸν καὶ οἱ Πέρσαι θὰ ἤθελον πεδιάδα διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἵππικόν των κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων μάχην.

Διδ. Σκεφθῆτε καὶ τὴν τροφὴν τῶν ἵππων.

Μαθ. Οἱ ἵπποι ἔχουσιν ἀνάγκην πολλῆς τροφῆς, χλόης κ.λ. αὕτη δὲ μόνον εἰς τὰς πεδιάδας ὑπάρχει, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰ ὄρη.

Διδ. Δι' ὅλα λοιπὸν αὐτὰ τί μέρος θὰ ἐζήτουν οἱ Πέρσαι διὰ ν' ἀποβιβάσθωσι;

Μαθ. Οἱ Πέρσαι θὰ ἤθελον ν' ἀποβιβάσθωσι μακρὰν τῶν Ἀθηναίων διὰ νὰ μὴ ἔμποδισθῶσι κατὰ τὴν ἀποβίβασίν των ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· ἐπειδὴ δὲ εἶχον πολὺν στρατὸν καὶ πολὺ ἵππικόν, τὸ ὅποιον ἔχει ἀνάγκην πεδίνου μέρους διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ, ὅπως πρέπει, καὶ διὰ νὰ εὖρη ἄφθονον χλόην πρὸς τροφὴν, ἔπρεπε νὰ εὗρωσι μίαν μεγάλην πεδιάδα.

Διδ. Ἐνῶ ταῦτα ἐσκέπτοντο οἱ Πέρσαι, τοὺς ἐβοήθησε κάποιος, ὁ ὅποιος ἐγνώριζε καλὰ τὴν Ἀττικὴν καὶ ὁ ὅποιος εὐρίσκετο εἰς τὸ στρατόπεδόν των.

Μαθ. Θὰ τοὺς ἐβοήθησεν ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου Ἰππίας, τὸν ὅποιον εἶχον μαζί των διὰ νὰ τὸν κάμουν πάλιν τύραννον τῶν Ἀθηναίων.

Διδ. Μάλιστα· αὐτὸς λοιπὸν τοῖς ὑπέδειξεν, ὡς καταλληλότερον μέρος πρὸς ἀποδίβασιν, τὴν πεδιάδα ταύτην (χάρτης), ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἀπέναντι τῆς Εὐβοίας καὶ εἰς ὀλίγων ὥρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἑρετρίας. Νὰ ἀναγνώσῃ ἓνας τὸ ὄνομά της ἐδῶ εἰς τὸν χάρτην.

Μαθ. Ἡ πεδιάς αὕτη λέγεται πεδιάς τοῦ Μαραθῶνος.

Διδ. Μάλιστα· νὰ γράψῃ ἓνας τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Νὰ ἔλθῃ ἓνας νὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν χάρτην τὴν πεδιάδα ταύτην καὶ νὰ τὴν περιγράψῃ.

Μαθ. Ἡ πεδιάς τοῦ Μαραθῶνος περιβάλλεται ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ὑπὸ ὄρεων καὶ μόνον πρὸς Ἀνατολὰς ὑπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου.

Διδ. Μάλιστα· ἐκτείνεται δ' ἀπὸ Ν. πρὸς Β. εἰς ἀπόστασιν 2 ὥρων καὶ πλέον· δηλ. εἶναι;

Μαθ. Ὅσον ἀπὸ.....μέχρι.....(λέγει μεταχειριζόμενος ἀποστάσεις γωστὰς ἐκ τῆς πατρίδος.)

Διδ. Μάλιστα· χωρίζεται δὲ ὑπὸ ἐνὸς χειμάρρου κατερχομένου ἐκ τοῦ Πεντελικοῦ εἰς δύο μέρη· τὸ βορειότερον ἔχει πολλὰ ἔλη· εἰς τὸ νοτιώτερον δὲ μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης τί παρατηρεῖτε;

Μαθ. Ὑπάρχει ὁδός, ἡ ὁποία φέρει πρὸς τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Μάλιστα· διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἐσκόπει ὁ Ἰππίας νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Πέρσας εἰς τὰς Ἀθήνας. Καὶ τώρα θὰ ἤθελα ἓνας νὰ μου ἰχνογραφήσῃ εἰς τὸν πίνακα τὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος μὲ τὰ ὄρη, τὴν θάλασσαν, τὸν χεῖμαρρον, τὴν ὁδόν, ἀλλὰ μεγάλην μεγάλην διὰ νὰ τὴν ἴδωμεν καλύτερον.

Μαθ. Ἰχνογραφεῖ δισπορούμενος καὶ συμπληρούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων μαθητῶν, τούτων δὲ μὴ δυναμένων ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

Διδ. Ἐνας ἄλλος νὰ ἰχνογραφήσῃ ἀπέναντι τὴν Εὐβοίαν, ὅπως εἶναι ἐδῶ εἰς τὸν χάρτην· ὅχι ὅλην, ἀλλὰ μόνον τὸ δυτικὸν μέρος ἀπὸ τῆς Χαλκίδος μέχρι τῆς Καρύστου.

Μαθ. (Ἰχνογραφεῖ).

Διδ. Ποῦ κεῖται ἡ Ἑρέτρια;

Μαθ. (Τὴν τοποθετεῖ).

Διδ. Καὶ τώρα νὰ μου εἴπῃ ἓνας, τί κάμνουν οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν

καταστροφὴν τῆς Ἑρετρίας, παρατηρῶν καὶ δεικνύων εἰς τὸν χάρτην μας.

Μαθ. Οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἑρετρίας, ἐνῶ ἀκόμῃ καπνίζουσι τὰ ἐρείπια αὐτῆς, εἰσέρχονται εἰς τὰ πλοῖά των, προχωροῦσι πρὸς νότον καί, ἀφοῦ ἔκαμψαν τὸ ἀκρωτήριο Κυνόσουραν, ἤλθον εἰς τὸν εὐρὺν κόλπον τὸν πρὸ τοῦ Μαραθῶνος. Ἐκεῖ ἀποβιβάζονται μὲ ὕλην τὴν ἡσυχίαν των.

Διδ. Οἱ ποιμένες, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο ἐδῶ ἐπὶ τοῦ ὄρους (χάρτης), τί παρετήρησαν;

Μαθ. Εἶδον νὰ καταπλέουν 600 πλοῖα, τὰ ὅποια προσωρμίσθησαν κατὰ σειρὰν εἰς μίαν ἀπέραντον γραμμὴν, εἰς ὅλον αὐτὸν τὸν κόλπον τοῦ Μαραθῶνος· ἀμέσως ἤρχισαν ν' ἀποβιβάζονται μὲ καταλλήλους γεφύρας, ὥπως ἦσαν ἐκεῖνοι, τὰς ὁποίας εἶδομεν μίαν φορὰν εἰς τὸν κινηματογράφον κατὰ τὰ γυμνάσια τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου, καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἵπποι· ἔστησαν σκηνάς, τοὺς δὲ ἵππους ἔφερον εἰς τὸ βορειότερον μέρος τῆς πεδιάδος, ὅπου εὐρίσκετο ἀφθονος χλόη διὰ νὰ βοσκῇ αὐτοὶ καὶ ἐτοιμασθῶσι καὶ αὐτοὶ διὰ τὸν ἀγῶνα.

Διδ. Μάλιστα· εἰς ὅλον αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Ἀποβίβασιν τῶν Περσῶν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος. (Τὰ λοιπὰ, ὥπως καὶ ἀνωτέρω).

Τμῆμα στ'.

Σκοπὸς μερικὸς. Διδ. Καὶ τώρα, ἀφοῦ ἐμάθομεν ποῦ ἀπεβιβάσθησαν οἱ Πέρσαι, τί ἄλλο ἐρωτῶμεν;

Μαθ. Τώρα, ὅτε ἐμάθομεν, ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος, ἐρωτῶμεν: τί ἔκαμον οἱ Ἀθηναῖοι διὰ ν' ἀποκρούσωσι τοὺς Πέρσας;

Διδ. Μάλιστα· καὶ αὐτὸ θὰ μάθωμεν τώρα· τί θὰ μάθωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. Θὰ μάθωμεν τί ἔκαμνον οἱ Ἀθηναῖοι διὰ ν' ἀποκρούσωσι τοὺς Πέρσας.

Διδ. Νὰ ἐγνώριζον πρὸ πολλοῦ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐκστρατείαν ταύτην τῶν Περσῶν;

Μαθ. Βεβαίως θὰ εἶχον μάθει ἀπὸ πολλοὺς φίλους των νησιώτας,

ἀπὸ τὰς νήσους τῶν ὁποίων εἶχον διέλθει οἱ Πέρσαι, τὴν ἐκστρατείαν αὐτῶν, τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν πλοίων των καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Νάξου.

Διδ. Καὶ οἱ Ἰδιοὶ δὲ θὰ εἶχον ἴδει ἔσως τὰ Περσικὰ πλοῖα· προσέξατε ἐδῶ εἰς τὸν χάρτην.

Μαθ. Ὅτε ὁ Περσικὸς στόλος εἰσῆλθεν εἰς τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον διὰ τὰ ἐπιτεθῆ ἑναντίον τῆς Ἐρετρίας, ἔπλεε πολὺ πλησίον τῶν ἀνατολικῶν περαλίων τῆς Ἀττικῆς καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς θὰ τον εἶδον.

Διδ. Ἐνθυμηθῆτε καὶ τοὺς 4,000 Ἀθηναίους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἔλθει ἀπὸ τῆς Χαλκίδος πρὸς βοήθειαν τῶν Ἐρετριέων.

Μαθ. Καὶ οὗτοι βεβαίως ἐπανελθόντες εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀφοῦ ἔμαθον τὰ προδοτικὰ σχέδια μερικῶν ἐκ τῶν Χαλκιδέων, θὰ ἀνήγγειλαν εἰς τὰς Ἀθήνας περισσότερα περὶ τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου.

Διδ. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὅρη τῆς Ἀττικῆς θὰ εἶχον ἴδει πολλοὶ καὶ ἄλλο φοβερώτερον θέαμα.

Μαθ. Ἀπὸ τὰ ὅρη τῆς Ἀττικῆς θὰ ἔβλεπον πολλοὶ τὸν καπνόν, ὁ ὅποιος ἀνυψοῦτο ἀπὸ τὰς καιομένας οἰκίας καὶ τοὺς καιομένους ναοὺς τῆς Ἐρετρίας.

Διδ. Τί θὰ ἐκκαμνον λοιπὸν μανθάνοντες καὶ βλέποντες ὅλα αὐτὰ οἱ Ἀθηναῖοι;

Μαθ. Θὰ ἤρχισαν νὰ ἐτοιμάζωνται ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον καὶ περισσότερον διὰ ν' ἀποκρούσωσι τὸν φοβερόν κίνδυνον.

Διδ. Διότι ἐσκέπτοντο;

Μαθ. Διότι ἐσκέπτοντο, ὅτι ἐπερίμενε καὶ τὴν πατρίδα των ἡ τύχη τῆς Νάξου καὶ Ἐρετρίας.

Διδ. Καὶ ἔσως ἀκόμη χειρότερα· δὲν θὰ ἔφθανεν, ὅτι πολλοὶ θὰ ἐξηνδραποδίζοντο, ἐὰν ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς Πέρσας, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ ἔμενον εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀττικὴν, θὰ εἶχον νὰ ὑποφέρωσι τὰ πάνδεινα.

Μαθ. Θὰ ὑπέφερον βεβαίως πλεῖστα, διότι οἱ Πέρσαι εἶχον κατὰ νοῦν νὰ διορίσωσι τύραννον τὸν Ἰππίαν, ὁ ὅποιος ὠργισμένος ἑναντίον τῶν Ἀθηναίων, διότι καὶ τὸν ἀδελφόν του Ἰππαρχον ἐφόνευ-

σαν καὶ αὐτὸν ἐξεδίωξαν, θὰ τοὺς ἐβασάνιζε μὲ τὸν χειρότερον τρόπον.

Διδ. Δι' ὅλα αὐτὰ λοιπὸν ;

Μαθ. Δι' ὅλα αὐτὰ λοιπὸν θὰ ἐφρόντισαν νὰ παρασκευασθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον καὶ θ' ἀπεφάσισαν ν' ἀγωνισθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν γενναϊότερον.

Διδ. Πολὺ ὀρθῶς· εἶχον παρασκευασθῆ λοιπὸν ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον καὶ ἦσαν ἕτοιμοι διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον· καὶ τώρα, ὅποτε ἔμαθον, ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπεβιάσθησαν εἰς τὸν Μαραθῶνα ;

Μαθ. Θὰ διέταξαν ὅλον τὸν στρατὸν των νὰ μεταβῇ ἐκεῖ καὶ πολεμήσῃ ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Διδ. Ἐὰν διέταττον ἕμως ὅλον τὸν στρατὸν των νὰ μεταβῇ εἰς τὸν Μαραθῶνα, αἱ Ἀθῆναι θὰ ἔμενον ἄνευ στρατοῦ, τὸ ὅποῖον θὰ ἦτο ἐπικίνδυνον, διότι ἦτο δυνατόν ἐν μέρος τοῦ περσικοῦ στρατοῦ νὰ ἦρχετο διὰ τῶν πλοίων εἰς τὸ Φάληρον, θ' ἀπεβιάζετο ἐκεῖ μὲ ἑλλην τὴν ἡσυχίαν του καὶ θὰ ἐκυρίευσεν τὰς Ἀθήνας ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως. Διὰ τοῦτο ;

Μαθ. Θὰ διέταξαν μέρος μόνον τοῦ στρατοῦ των νὰ μεταβῇ εἰς τὸν Μαραθῶνα, τὸ δὲ ἄλλο νὰ μείνῃ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ προφυλάξῃ τὴν πόλιν ἀπὸ κάθε κίνδυνον.

Διδ. Μάλιστα· αὐτὸ ἔκαμαν· διέταξαν 1000 ἐξ ἐκάστης φυλῆς νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς Μαραθῶνα· ἐκάστη δὲ φυλὴ εἶχε καὶ τὸν στρατηγὸν της· πόσοι λοιπὸν θὰ ἦσαν οἱ ἐκστρατεύσαντες ;

Μαθ. Γνωρίζομεν, ὅτι ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον 10 φυλαί, ὥστε θὰ ἦσαν τὸ ὅλον 10,000 στρατιῶται καὶ 10 στρατηγοί, ὅσοι ἐξεστράτευσαν εἰς τὸν Μαραθῶνα.

Διδ. Ἐνῶ οἱ Πέρσαι ;

Μαθ. Ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἦσαν ἑνδεκα φορές περισσότεροι, διότι ἦσαν 100,000 πεζοὶ καὶ 10,000 ἵππεῖς.

Διδ. Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον παρατηρήσει, ὅτι ἦσαν ὀλίγοι σχετικῶς πρὸς τοὺς Πέρσας· καὶ διὰ τοῦτο τί θὰ ἔκαμον ;

Μαθ. Θὰ ᾔθελον νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν ἄλλης Ἑλληνικῆς πόλεως.

Διδ. Ὅπως πρὸ ὀλίγου ;

Μαθ. Ὅπως πρὸ ὀλίγου οἱ Ἐρετριεῖς εἶχον ζητήσει τὴν ἰδικήν των βοήθειαν.

Διδ. Μάλιστα· καὶ ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἰσχυροτάτην Ἑλληνικὴν πόλιν.

Μαθ. Θὰ ἔσπειλαν νὰ ζητήσουν τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης.

Διδ. Ὅπως εἶχε κάμει ;

Μαθ. Ὅπως εἶχε κάμει καὶ ὁ Ἀρισταγόρας.

Διδ. Ἡ βοήθεια ὅμως αὕτη θὰ ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον, διότι ἴσως οἱ Πέρσαι θὰ ἐπετίθεντο ἐναντίον αὐτῶν· τί κάμνουν λοιπὸν ; Ἐὰν τοῦτο συνέβαινε, σήμερον τί θὰ ἔκαμνον οἱ Ἀθηναῖοι ;

Μαθ. Θὰ ἐτληγεγράφουν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ σπεύσωσιν εἰς βοήθειάν των.

Διδ. Καὶ ἂν οἱ ἐχθροὶ ἔκοπτον τυχὸν τὸ τηλεγραφικὸν σύρμα ;

Μαθ. Θὰ ἠδύναντο νὰ συνεννοηθῶσι διὰ τοῦ ἄνευ σύρματος τηλεγράφου.

Διδ. Τότε ὅμως ;

Μαθ. Τότε δὲν ὑπῆρχε τηλεγράφος καὶ διὰ τοῦτο θὰ εὔρον ἓνα ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὅποιον ἔδωκαν ἓνα ταχὺν ἵππον καὶ θὰ του εἶπον νὰ τρέχῃ ὅσον ἠδύνατο περισσότερον διὰ νὰ φθάσῃ μίαν ὥραν ταχύτερον εἰς τὴν Σπάρτην.

Διδ. Καὶ αὐτὸ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαμον κατ' ἄλλο· εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπῆρχεν ἄνθρωπος ὀνομαζόμενος Φειδιππίδης (γραφὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος), ὅστις ἦτο πολὺ ταχύς, τὸσον ταχύς, ὅσον ὁ δεῖνα (ὁ Δ. ἀναφέρει πρόσωπον ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ διακρινόμενον διὰ τὴν ταχύτητα καὶ γνωστὸν τῷ μαθητῇ) καὶ ἀκόμη ταχύτερος· λοιπὸν, τίς θέλει νὰ προχωρήσῃ ;

Μαθ. Προσεκάλεσαν λοιπὸν τὸν Φειδιππίδην καὶ τὸν διέταξαν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν διὰ τοὺς Ἀθηναίους.

Διδ. Τί θὰ τοῦ παρήγγειλαν νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ;

Μαθ. Θὰ τοῦ παρήγγειλαν νὰ εἴπῃ, ὅτι μέγας περσικὸς στόλος καὶ στρατὸς ἐφθασεν εἰς τὸν Μαραθῶνα· ὅτι οἱ Πέρσαι ἐτοιμάζονται νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν διὰ νὰ καύσωσι καὶ ταύτας, ὅπως τὴν Νάξον καὶ τὴν Ἐρέτριαν, ὅτι αὐτοὶ διέταξαν 10,000 ἄνδρας ν' ἀντεπεξέλθωσιν ἐναντίον αὐτῶν, ἀλλ' οἱ Πέρσαι εἶναι πολὺ περισσότεροι· φοβοῦνται δὲ μήπως δὲν δυνηθῶσι νὰ τοὺς

ἀποκρούσῃσι καὶ διὰ τοῦτο παρκαλοῦσι τοὺς Σπαρτιάτας νὰ σπεύσῃσι πρὸς βοήθειάν των.

Διδ. Ἴσως ὑπεδείκνυσιν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐκινδύνουν.

Μαθ. Ἴσως θὰ ἔλεγον εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ὅτι, ἐὰν οἱ Πέρσαι κυριεύσῃσι τὰς Ἀθήνας, θὰ ἤθελον ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ὑποτάξῃσι καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτὴν τὴν Σπάρτην.

Διδ. Μετὰ δὲ τὴν παραγγελίαν ταύτην;

Μαθ. Μετὰ δὲ τὴν παραγγελίαν ταύτην ἀνεχώρησε ταχέως ὁ Φειδιππίδης διευθυνόμενος εἰς τὴν Σπάρτην.

Διδ. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἀνεχώρησαν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ 10,000 ἄνδρες καὶ οἱ 10 στρατηγοὶ μεταβαίνοντες πρὸς τὸν Μαραθῶνα. Πῶς θὰ ἦσαν ἄρα γε αἱ Ἀθηναὶ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεχώρησεν ὁ στρατὸς αὐτός, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐκρέματο ἡ σωτηρία των;

Μαθ. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἦσαν ἀνήσυχοι, διότι ἀπὸ ἐκάστην οἰκίαν θὰ ἔφευγε καὶ ἓνας πολεμιστής· οἱ γέροντες θὰ ἔστελλον τὰ τέκνα των εἰς τὸν πόλεμον, αἱ γυναῖκες τοὺς ἄνδρας των καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοὺς ἀδελφούς των. Ὅλοι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην θὰ εἶχον σηκωθῇ πρῶτ' πρῶτ' διὰ νὰ ἐτοιμασθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον, ἐνῶρίς δὲ τὸ μέρος, εἰς τὸ ὅποιον ἐπρόκειτο νὰ συναθροισθῇ ὁ στρατός, θὰ ἦτο πλήρες ἀπὸ τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς συγγενεῖς των.

Διδ. Καὶ ἔταν ἤρχισεν ὁ στρατὸς ν' ἀναχωρῇ;

Μαθ. Ὅταν δὲ ἤρχισεν ὁ στρατὸς ν' ἀναχωρῇ ὅλοι θὰ τοὺς ἤλχοντο καλὴν ἐπιτυχίαν καὶ πολλοὶ θὰ τοὺς συνώδευσαν εἰς μεγάλην ἀπὸ τῆς πόλεως ἀπόστασιν.

Διδ. Καὶ κατόπιν;

Μαθ. Θὰ ἐπανῆλθον καὶ θὰ μετέβησαν ἴσως εἰς τοὺς ναοὺς διὰ νὰ προσφέρῃσι θυσίας καὶ παρκαλέσῃσι τοὺς θεοὺς νὰ τοὺς βοηθήσῃσιν εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ νὰ νικήσουν τοὺς Πέρσας.

Διδ. Μάλιστα· καὶ οἱ γενναῖοι πολεμισταὶ φέροντες τὰ νέα ὅπλα των ἐπροχώρουν μὲ τόλμην καὶ γενναϊότητά· καὶ ἀπὸ μακρὰν δὲ ἀκόμῃ ἔλαμπον εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου αἱ αἰχμαὶ τῶν δοράτων των, αἱ περικεφχαῖαι καὶ αἱ ἀσπίδες· προχωροῦντες δὲ ταχέως

ἔφθασαν ἐντὸς ὀλίγων ὥρων, 8—10, εἰς τὸν Μαραθῶνα. Εἰς αὐτὸ ὅλον μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Προετοιμασίαι τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀφίξεις αὐτῶν εἰς Μα-
ραθῶνα.

(Τὰ λοιπά, ὥπως καὶ ἀνωτέρω).

Τμήμα ζ'.

Μερικὸς σκοπός. Διδ. Καὶ τώρα τί ἐρωτῶμεν ;

Μαθ. Ἐβοήθησαν ἄρα γε οἱ Σπαρτιάται τοὺς Ἀθηναίους καὶ
ποῦ ἐστρατοπέδευσαν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ὅποιοι ἦλθον εἰς τὸν Μα-
ραθῶνα ;

Διδ. Μάλιστα· τί εἶδομεν περὶ τοῦ Φειδιππίδου ;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι ἀφοῦ ἔλαθε τὴν διαταγὴν παρὰ τῶν Ἀθη-
ναίων, ἀνεχώρησε ταχέως μεταβαίνων εἰς Σπάρτην διὰ ν' ἀναγγεῖλῃ
εἰς τοὺς Σπαρτιάτας τὴν ἀφίξιν τῶν Περσῶν.

Διδ. Νά μου δείξῃ ἕνας εἰς τὸν χάρτην τὸν δρόμον, τὸν ὅποιον
ἠκολούθησεν ὁ Φ.

Μαθ. (Δεικνύει).

Διδ. Πῶς μᾶς φαίνεται ἡ ἀπόστασις μικρὰ ἢ μεγάλη ;

Μαθ. Ἡ ἀπόστασις αὕτη φαίνεται πολὺ μεγάλη.

Διδ. Μάλιστα· αἱ Ἀθῆναι ἀπέχουσι τῆς Σπάρτης 1200 περίπου
σταδίου· δηλ. ;

Μαθ. Ἐὰν σκεφθῶμεν, ὅτι ἕκαστον στάδιον ἔχει περίπου 185
μέτρα, ἡ ὅλη ἀπόστασις εἶναι περισσοτέρα ἀπὸ 220 χιλιόμετρα (εὐ-
ρίσκεται διὰ συντόμου ἀριθμητικῆς πράξεως ἐπὶ τοῦ πίνακος).

Διδ. Συνηθως ὑπολογίζουν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διανύει 5-6 χιλιόμε-
τρα τὴν ὥραν· πόσας ὥρας θὰ ἐχρειάζετο λοιπὸν ὁ Φειδιππίδης διὰ
νὰ φθάσῃ εἰς Σπάρτην ;

Μαθ. Θὰ ἐχρειάζετο 35 ἕως 40 ὥρας χωρὶς διόλου νὰ ἀναπαυθῇ.

Διδ. Ἡ πορεία ὅμως τοῦ Φειδιππίδου ἐννοοῦμεν εὐκόλως, ὅτι θὰ
ἦτο πολὺ δυσκολωτέρα, ὅταν σκεφθῶμεν, ὅτι καὶ ὅλη ἡ ὁδὸς δὲν θὰ
εὐρίσκετο εἰς καλὴν κατάστασιν· καὶ ὅμως ὁ Φ. σκεπτόμενος, ὅτι
ἀπὸ αὐτὸν ἴσως ἐξηρτάτο ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος καὶ λαμβάνων
θάρρος καὶ δύναμιν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τούτην, τόσον ἔσπευσεν, ὥστε

τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεώς του ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ἔφθασεν εἰς τὴν Σπάρτην. "Ερχεται ἐκεῖ τρέχων καὶ ζητεῖ;

Μαθ. Ὁ Φ. ἐλθὼν εἰς τὴν Σπάρτην ζητεῖ τοὺς ἄρχοντας.

Διδ. Μάλιστα· εἰς δὲ τῶν Σπαρτιατῶν ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτοι ἦσαν.

Μαθ. Ἀφοῦ δὲ ἦλθεν ὁ Φ. εἰς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκοντο οἱ ἄρχοντες τῆς Σπάρτης, ἤρχισε νὰ λέγῃ εἰς αὐτούς· μὲ ἀπέστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ νὰ σας εἴπω, ὅτι μέγας περσικὸς στόλος καὶ στρατὸς κ.λ. κατὰ τὰνωτέρω. (Ἑσωτερικὴ ἐπανάληψις).

Διδ. Καὶ ἐκεῖνοι;

Μαθ. Καὶ ἐκεῖνοι ἀμέσως θὰ ἔσπευσαν νὰ ἐτοιμασθῶσι διὰ νὰ ἔλθωσι πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων.

Διδ. Οὕτως ἔπρεπε νὰ κάμωσιν, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἔστειλαν ἀμέσως τὴν ζητουμένην βοήθειαν· συνέβη κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας νὰ ἔχωσιν ἑορτὴν τινα πρὸς τιμὴν τοῦ Καρνείου Ἀπόλλωνος (γραφὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος), τελουμένην κατὰ τὴν πανσέληνον, κατὰ ταύτην δὲ ὀφείλον πάντες οἱ πολῖται νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν τελουμένην θυσίαν· διὰ τοῦτο τί θὰ εἶπον εἰς τὸν Φειδιππίδην;

Μαθ. Θὰ εἶπον, ὅτι ἕνεκα τῆς ἑορτῆς τοῦ Καρνείου Ἀπόλλωνος, κατὰ τὴν ὁποίαν πάντες οἱ πολῖται ἔπρεπε νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν τελουμένην θυσίαν, δὲν δύνανται νὰ στείλωσι τὴν ζητουμένην βοήθειαν ἀμέσως, μὲντοι ἔμως παρέλθῃ ἡ ἑορτή, θὰ σπεύσωσι πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων.

Διδ. Καὶ ὁ Φειδιππίδης;

Μαθ. Καὶ ὁ Φειδιππίδης, ἀφ' οὗ ἀνεπαύθη ὀλίγον, ἔσπευσε πάλιν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἀνήγγειλε τὴν ἀπάντησιν τῶν Σπαρτιατῶν.

Διδ. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀμέσως κατέστησαν γνωστὴν τὴν ἀπάντησιν ταύτην εἰς τοὺς ἐν Μακρῶνι δέκα στρατηγοὺς. Ἡ εἶδησις αὕτη πῶς θὰ ἐφάνη εἰς τοὺς στρατηγοὺς;

Μαθ. Ἡ εἶδησις αὕτη θὰ ἐλύπησε πολὺ τοὺς στρατηγοὺς, διότι ἔβλεπον, ὅτι θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι μόνοι αὐτοὶ νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Διδ. Μάλιστα· πρὸς παρηγορίαν των ἔμως εἶδον μίαν ἡμέραν νὰ ἔρχηται πρὸς βοήθειάν των μικρὰ δύναμις ἐκ 1000 ἀνδρῶν· ἦσαν

οὗτοι οἱ στρατιῶται, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλεν ἡ μικρὰ τῶν Πλαταιῶν πόλις, ἡ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, διὰ ν' ἀγωνισθῶσι παρὰ τὸ πλεονὸν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν ἐνδοξον τοῦτον ὑπὲρ ὅλης τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα. Καὶ τῶρα, ἀφοῦ ἐμάθομεν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Φειδιππίδου εἰς Σπάρτην καὶ τὴν ἄφιξιν τῶν Πλαταιέων, ἃς ἴδωμεν ποῦ ἐστρατοπέδευσαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐλθόντες εἰς Μαραθῶνα. Ὅποῖοι μέρους εἶχον ἀνάγκην οἱ Ἀθηναῖοι διὰ νὰ ἰδρῦσῶσι τὸ στρατόπεδόν των;

Μαθ. Θὰ ἤθελον νὰ ἐκλέξῳσι μέρος ὀχυρὸν καὶ ἀσφαλές.

Διδ. Διὰ τοῦτο δὲ τί θὰ προετίμησαν τὴν πεδιάδα ἢ τὸ ὄρος;

Μαθ. Θὰ προετίμησαν τὸ ὄρος, διότι ἐκεῖ θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ὀχυρωθῶσι ταχύτερον, ἐνῷ εἰς τὴν πεδιάδα θὰ τοὺς προσέβαλλον εὐκολώτερον οἱ Πέρσαι, οἱ ὁποῖοι καὶ περισσότεροι ἦσαν καὶ πολὺ ἱππικὸν εἶχον.

Διδ. Εἶπετε ὀρθῶς, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ στρατοπεδεύσωσιν ἐπὶ τοῦ ὄρους· ἀλλ' ὥς εἶδομεν ἡ πεδιάς τοῦ Μαραθῶνος περιβάλλεται πανταχόθεν, πλὴν τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους, ὑπὸ ὀρέων· ποῖον ὄρος λέτε νὰ προετίμησαν; θὰ τὸ ἐννοήσητε, ἐὰν σκερδήτε τὸ σχέδιον τοῦ Ἰππίου.

Μαθ. Θὰ προετίμησαν τὸ Πεντελικὸν καὶ μάλιστα θὰ ἐτάχθησαν πρὸς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος αὐτοῦ διὰ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ὁδόν, ἣτις ἄγει ἀπὸ τοῦ Μαραθῶνος εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἤθελεν ὁ Ἰππίας νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Πέρσας.

Διδ. Μάλιστα· τί θὰ ἔκαμον λοιπὸν ἐδῶ;

Μαθ. Ἀφοῦ ἤλθον εἰς τὸ ὄρος, θὰ ἱδρυσαν ἐκεῖ ὀχυρώματα, θὰ ἡνοῖξαν τάφρους κ.λ. θὰ ἐβαλλον δὲ καὶ εἰς τὰ διάφορα μέρη σκοποὺς διὰ νὰ προφυλάττωσι τὸ στρατόπεδον ἀπὸ καμμίαν αἰφνιδίαν ἐπίθεσιν τῶν Περσῶν.

Διδ. Τροφὰς δὲ θὰ εἶχον;

Μαθ. Ἴσως θὰ ἔφερον ὀλίγας μαζὶ των, θὰ ἦτο ὅμως δυνατόν νὰ στέλλωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ καθ' ἐκάστην ἀπὸ τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Καὶ τί θὰ ἔκαμνον οἱ στρατιῶται καθ' ὅλον τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔμενον ἐνταῦθα;

Μαθ. Οἱ στρατιῶται καθ' ὅλον τὸν χρόνον αὐτὸν θὰ ἡσκοῦντο

ἄλλοι μὲν εἰς τὸν δρόμον, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν πάλην, τὴν πυγμὴν, τὸ ἀκόντιον κ.λ.

Διδ. Μὲ ὀλίγας λέξεις ἤσκούντο παρασκευαζόμενοι διὰ τὴν μέλ-
λουσαν μεγάλην μάχην. Οἱ δὲ στρατηγοί ;

Μαθ. Οἱ δὲ στρατηγοί θὰ ἐσκέπτοντο καθ' ἑκάστην πῶς θὰ ἐπο-
λέμουν καλύτερον διὰ νὰ νικήσωσι τοὺς Πέρσας.

Διδ. Θὰ ἔκαμνον λοιπὸν, ὅπως λέγομεν σήμερον ;

Μαθ. Θὰ ἔκαμνον πολεμικὸν συμβούλιον.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἀποστέλλουσιν ἀμέσως βοήθειαν, οἱ δὲ
Ἀθηναῖοι στρατοπεδεύουσιν ἐπὶ τοῦ Πεντελικοῦ.

(Τὰ λοιπὰ, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Τμῆμα η'.

Σκοπὸς μερικὸς. Διδ. Καὶ τώρα ἐρωτῶμεν.

Μαθ. Καὶ τώρα ἐρωτῶμεν τί ν' ἀπεφάσισαν οἱ Ἀθηναῖοι στρα-
τηγοί εἰς τὸ πολεμικὸν συμβούλιον ;

Διδ. Μάλιστα· δύο κυρίως γινώμαι ὑπῆρχον ἐνταῦθα περὶ τοῦ
χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ συμπλοκή. Ἄλλοι μὲν
τῶν στρατηγῶν ἤθελον ν' ἀναβάλωσι τὴν μάχην δι' ὀλίγας ἡμέρας,
ἄλλοι δ' ἤθελον ἀμέσως νὰ συμπλακῶσιν. Ἐννοοῦμεν ἄρα γε, διατί
οἱ πρῶτοι ἦσαν ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς ;

Μαθ. Ἴσως θὰ ἤθελον νὰ περιμένωσι τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν
ὑπεσχέθησαν οἱ Σπαρτιᾶται, διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ πολεμήσωσιν ἐναν-
τίον τῶν Περσῶν μὲ περισσοτέραν ἐλπίδα νίκης.

Διδ. Καὶ τί θὰ ἔλεγον λοιπὸν οὗτοι κατὰ τὸ πολεμικὸν συμ-
βούλιον ;

Μαθ. Θὰ ἔλεγον, ὅτι εἶναι πολὺ προτιμότερον νὰ περιμείνωμεν,
ἕως ὅτου παρέλθῃ ἡ πανσέληνος· χωρὶς ἄλλο οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες
θὰ ἔχουν τελέσει τὴν ἐορτὴν τοῦ Κερνείου Ἀπόλλωνος καὶ τὴν
θυσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει ὅλοι νὰ παρευρίσκωνται, θὰ σπεύσωσι
πρὸς βοήθειάν μας, τότε δὲ θὰ εἴμεθα βεβαιότεροι περὶ τῆς νίκης.

Διδ. Μάλιστα· οἱ ἄλλοι ὅμως ἐπέμενον νὰ γίνῃ ἡ μάχη ὅσον τὸ
δυνατὸν ταχύτερον καὶ χωρὶς νὰ περιμένωσι τοὺς Σπαρτιάτας· τὸν

λόγον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν σκεφθῶμεν, ὅτι εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον εὐρίσκετο ὁ Ἰππίας, ὅστις ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπῆρξε τύραννος τῶν Ἀθηναίων καὶ θὰ εἶχε πολλοὺς φίλους καὶ ὁπαδοὺς, ἴσως δὲ καὶ συγγενεῖς, εἰς τὰς Ἀθήνας.

Μαθ. Ἰσως οἱ στρατηγοὶ οὗτοι θὰ ἐφοβοῦντο, ὅτι ὁ Ἰππίας θὰ κατῴρθωνε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τινὰς ἐκ τῶν παλαιῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν του, οἱ ὅποιοι διὰ προδοσίας θὰ παρέδιδον εἰς αὐτὸν τὴν πόλιν.

Διδ. Οὕτω δὲ θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅ,τι πρὸ ὀλίγου χρόνου;

Μαθ. Οὕτω δὲ θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅ,τι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν συνέβη εἰς τὴν Ἐρέτριαν, τὴν ὁποίαν κατῴρθωσαν οἱ Πέρσαι νὰ κυριεύσωσιν οὐχὶ δι' ἀνδρείας, ἀλλὰ διὰ προδοσίας.

Διδ. Ὑπὲρ τῆς γνώμης δ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔλεγον, ὅτι ἔπρεπε νὰ πολεμήσωσιν ἦτο εἰς παλαιὸς μᾶς γνωστός, ὁ Μιλτιάδης; τί γνωρίζομεν περὶ αὐτοῦ;

Μαθ. Γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Μιλτιάδης ἦτο τύραννος ἐν τῇ Θρακικῇ χερσονήσῳ καὶ ὅτι συνώδευσε καὶ αὐτὸς τὸν Δαρεῖον κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν· ἐπειδὴ ὁμῶς εἶχε συμβουλεύσει τοὺς Ἕλληνας νὰ διαλύσωσι τὴν γέφυραν τοῦ Ἰστροῦ διὰ νὰ καταστραφῇ ὁ Δαρεῖος μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς τὴν Σκυθίαν, φεθθεῖς τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Δαρείου ἀφῆκε τὰς κτήσεις του καὶ ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας. (Ἐσωτερικὴ ἐπανάληψις).

Διδ. Μάλιστα· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἐπειδὴ ἐγνώριζον ὅτι ἦτο γενναῖος καὶ καλὸς πολεμιστής, ἐξέλεξαν καὶ αὐτὸν ἓνα ἐκ τῶν 10 στρατηγῶν καὶ οὗτος λοιπὸν;

Μαθ. Καὶ ὁ Μιλτιάδης λοιπὸν ἦτο ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ἔπρεπε νὰ πολεμήσωσι χωρὶς νὰ περιμένωσι τοὺς Σπαρτιάτας, διὰ νὰ μὴ δώσωσι καιρὸν εἰς τὸν Ἰππίαν νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς ἐν Ἀθήναις ὁπαδοὺς του.

Διδ. Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπῆρχον δύο γνώμαι μετὰξὺ τῶν στρατηγῶν, τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ διὰ νὰ τελειώσῃ τὸ ζήτημα;

Μαθ. Ἐπρεπε νὰ θέσωσι τὸ ζήτημα εἰς ψηφοφορίαν διὰ νὰ ἴδωσι μὲ τίνα γνώμην συνετάσσοντο οἱ περισσότεροὶ στρατηγοί· ἡ δὲ γνώμη, ὑπὲρ τῆς ὁποίας θὰ ἐψήφίζον οἱ περισσότεροὶ στρατηγοί, θὰ ὑπερίσχυε τέλος.

Διδ. Τοῦτο καὶ ἔγινε· ἐτέθη δηλ. τὸ ζήτημα εἰς ψηφοφορίαν, ἀλλ' ἐψήφισαν ὃ μὲν στρατηγοὶ ὑπὲρ τῆς γνώμης νὰ πολεμήσωσιν ἀμέσως, ὃ δὲ κατ' αὐτῆς· ὥστε ;

Μαθ. Ὡστε δὲν κατωρθώθη νὰ ὑπερισχύσῃ καμμία γνώμη.

Διδ. Ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἕμως τῶν Ἀθηναίων πλὴν τῶν 10 στρατηγῶν ὑπῆρχε καὶ ἓνας ἄλλος, ὁ ὁποῖος εἶχε δικαίωμα ψήφου εἰς τὸ πολεμικὸν συμβούλιον· οὗτος ἦτο ὁ πολέμαρχος· πολέμαρχος δὲ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἦτο ὁ Καλλίμαχος. Ποῖος ἐνθυμεῖται νὰ μου εἴπῃ μερικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐμάθομεν εἰς ἓν τῶν προηγουμένων μας μαθημάτων περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμαρχου ;

Μαθ. Ἐμάθομεν, ὅτι ὁ πολέμαρχος ἦτο εἰς ἓκ τῶν 9 ἀρχόντων· ὠρίσθη δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ πολέμαρχου εἰς πολὺ παλαιὰν ἐποχὴν, ὅποτε οἱ βασιλεῖς εἶχον καταστῆ ἀνίκανοι νὰ διευθύνωσι καὶ τὴν πολεμικὴν δύναμιν τῆς χώρας· εἶχε λοιπὸν ὁ πολέμαρχος ἀξίωμα ἀρχιστρατήγου, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον.

Διδ. Ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχεν εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, τώρα δὲ πρηρολοῦθει καὶ αὐτὸς εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλ' εἶχε μόνον τὸ δικαίωμα νὰ ψηφίζῃ ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ μετὰ τῶν ἄλλων στρατηγῶν καὶ χάριν τιμῆς διηύθυνεν ἐν τῇ μάχῃ τὸ δεξιὸν κέρας, ὅπως εἰς παλαιότερους χρόνους ὁ βασιλεὺς. Καὶ τώρα λοιπὸν ὑπελείπετο ἡ ψήφος τοῦ πολέμαρχου διὰ νὰ δοθῇ ὀριστικὸν τέλος εἰς τὴν συζήτησιν· τί ὑποθέτετε, ὅτι θὰ ἔγινεν ;

Μαθ. Ἴσως θὰ ἐπῆγαν νὰ παρκαλέσωσι τὸν πολέμαρχον καὶ ἀπὸ τὴν μίαν μερίδα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην διὰ νὰ τον πάρουν μὲ τὸ μέρος τῶν καὶ οὕτως ὑπερισχύσωσι.

Διδ. Αὐτὸ καὶ ἔγινεν· ὁ Μιλτιάδης, ὁ ὁποῖος ἦτο βέβαιος, ὅτι ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν μάχην ταύτην, καὶ ἐφοβεῖτο τὰς ἐνεργείας τοῦ Ἰππίου, ἔσπευσε πρὸς τὸν Καλλίμαχον καὶ δι' ὠράϊων λέξεων εἶπε πρὸς αὐτόν : « Ἀπὸ σέ, ὦ Καλλίμαχε, ἐξαρτᾶται τώρα ἡ νὰ ὑποδουλωθῶσιν αἱ Ἀθηναὶ ἢ νὰ μείνωσιν ἀνεξάρτητοι καὶ ἐλεύθεροι καὶ νὰ γίνωσιν ἡ πρώτη τῆς Ἑλλάδος πόλις· ἀπὸ σέ ἐξαρτᾶται ν' ἀποκτήσῃς δόξαν αἰωνίαν καὶ ὄνομα ἀθάνατον καὶ φήμην, τῆς ὁποίας δὲν ἤξιώθησαν οὐδ' οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηνῶν ἥρωες, οἱ τυραννοκτόνοι Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων· αἱ Ἀθηναὶ κινδυνεύουσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐὰν ἀναβάλωμεν τὴν μάχην,

διότι υπάρχει φόβος κρυφίας συνεννόησεως τοῦ Ἰππίου μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις φίλων καὶ ὑπαδῶν του· τούτου δὲ γενομένου, ἡ καταστροφή εἶναι βεβαία· ἐνῷ μὲ τὸ γενναῖον φρόνημα, τὸ ὁποῖον, τώρα ἔχει ὁ στρατός, θὰ δυνηθῶμεν καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν θεῶν νὰ καταβάλωμεν τοὺς ἐχθρούς μας. Ἀρκεῖ λοιπὸν ἡ ψῆφος σου διὰ νὰ σώσῃ καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑλλάδα»¹. Διὰ τῶν λόγων τούτων κατώρθωσεν ὁ Μιλτιάδης νὰ προσελκύσῃ πρὸς τὴν γνώμην του καὶ τὸν Καλλίμαχον· καὶ τότε ;

Μαθ. Ἀφοῦ εἰς τὴν γνώμην τοῦ Μιλτιάδου προσετέθη καὶ ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, ὑπέρισχυσεν αὕτη καὶ κατωρθώθη οὕτω ν' ἀποφασισθῇ ἀμέσως νὰ γίνῃ ἡ μάχη.

Διδ. Πρὸ τῆς μάχης ὅμως συνέβη καὶ κάτι ἄλλο σπουδαῖον· εἰδομεν, ὅτι οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων ἦσαν 10· ἕκαστος δὲ τῶν στρατηγῶν τούτων ἤρχεν ἐπὶ μίαν ἡμέραν· ὅτε ὅμως ἦλθεν ἡ ἡμέρα τῆς στρατηγίας τοῦ δικαίου Ἀριστείδου, ὅστις ἦτο εἰς ἐκ τῶν δέκα στρατηγῶν, οὗτος παρεχώρησε τὴν στρατηγίαν του εἰς τὸν Μιλτιάδην, τὸ δὲ παράδειγμά του ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἄλλοι στρατηγοί· οὕτω δὲ γενικὸς στρατηγὸς ἢ ἀρχιστράτηγος ἐγένετο ὁ Μιλτιάδης· διατὶ ἄρα γε νὰ γίνῃ τοῦτο ;

Μαθ. Ἴσως ὁ Ἀριστείδης ἐνόησεν, ὅτι ὁ Μιλτιάδης ἦτο στρατηγὸς καλύτερος ἀπὸ αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν στρατηγίαν του.

Διδ. Ἐνθυμηθῆτε, ὅτι ὁ Μιλτιάδης εἶχεν ἐκστρατεύσει μετὰ τῶν Περσῶν εἰς τὴν Σκυθίαν.

Μαθ. Θὰ ἐσκέφθῃ ἴσως ὁ Ἀριστείδης ἀκόμη, ὅτι ὁ Μιλτιάδης γνωρίζει καλῶς τοὺς Πέρσας, τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον πολεμοῦσι, τὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματά των, καὶ διὰ τοῦτο θὰ κατώρθω-
νεν εὐκολώτερον νὰ τοὺς νικήσῃ.

Διδ. Μάλιστα· εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Οἱ 10 στρατηγοὶ ἀποφασίζουσι νὰ πολεμήσωσιν ἀμέσως, ἀναθέτουσι δὲ τὴν ἀρχιστρατηγίαν εἰς τὸν Μιλτιάδην.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

¹ Πρὸλ. ἀνωτ. σελ. 156 σημ. 2.

Τμήμα θ'.

Σκοπὸς μερικὸς. Διδ. Καὶ τώρα τί μᾶς μένει νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Καὶ τώρα μᾶς μένει νὰ μάθωμεν τὴν μάχην μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἀθηναίων.

Διδ. Μάλιστα· καὶ ἕνας ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τὸν Μιλτιάδην εἶχεν ἀνατεθῆ διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Ἀριστείδου ἡ ἀρχιστρατηγία κατὰ τὴν μάχην ταύτην· ὅτε δὲ ἦλθεν ἡ ἡμέρα τῆς στρατηγίας του ἀπεφάσισεν ὁ Μιλτιάδης νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν Περσῶν· παρέταξε δὲ τὸν στρατὸν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἰς μὲν τὴν δεξιὰν πτέρυγα ἦτο παρατεταγμένος ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος μετὰ τῆς φυλῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε, κατὰ σειρὰν αἱ ἄλλαι φυλαί, πρὸς τὰ ριπτερὰ δὲ οἱ 1000 γενναῖοι Πλαταιεῖς, οἵτινες, ὅπως εἶδομεν, εἶχον σπεύσει πρὸς βοήθειαν τῶν κινδυνεύόντων συμμάχων αὐτῶν Ἀθηναίων. Ἦσαν μόνον μερικὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἐτάραττον τὸν Μιλτιάδην· πρῶτον ὁ στρατὸς τῶν Περσῶν ἦτο πολὺ περισσότερος τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀθηναίων· τί ἦτο δυνατόν λοιπὸν νὰ γίνῃ ;

Μαθ. Οἱ Πέρσαι θὰ ἠδύναντο κατὰ τὴν ὥραν τῆς μάχης νὰ περικυκλώσωσι τοὺς Ἕλληνας, νὰ ἐπιτίθενται κατ' αὐτῶν παντοχόθεν καὶ νὰ τοὺς καταστρέψωσι.

Διδ. Διὰ τοῦτο ὁ Μιλτιάδης τί ἔπρεπε νὰ κάμῃ ;

Μαθ.

Διδ. Θὰ σᾶς εἶπω ἐγὼ τί ἔκαμεν· ἐπεξέτεινε τὸ μέτωπον τῆς παρατάξεως, ὅσον ἦτο δυνατόν περισσότερον διὰ νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ στρατὸς τῶν Περσῶν· ἐπειδὴ ὅμως ὁ στρατὸς του ἦτο πολὺ ὀλιγώτερος εἰς μὲν τὸ κέντρον παρέταξε τοὺς στρατιώτας πολὺ ἀραιούς, ὅσον δὲ τὸ δυνατόν πυκνοτέρους εἰς τὰς δύο πτέρυγας, διότι ἀπὸ αὐτὰς κυρίως περιέμενε τὴν νίκην. Οὕτω δ' ἡ παρατάξις τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀθηναίων ἔλαβε τὸ ἐξῆς περίπου σχῆμα (ὁ διδ. ἰχνογραφεῖ δι' ἀπλῶν γραμμῶν ἐπὶ τοῦ πίνακος τὸ σχῆμα, τὸ ὅποῖον ἔλαβεν ὁ στρατὸς τῶν Ἀθηναίων διὰ τῆς εὐφυοῦς τοῦ Μιλτιάδου ἐπινοίας). Διὰ τῆς παρατάξεως λοιπὸν ταύτης ;

Μαθ. Διὰ τῆς παρατάξεως λοιπὸν ταύτης κατώρθωσεν ὁ Μιλτιάδης ν' ἀποφύγῃ τὸν κίνδυνον τῆς περικυκλώσεως.

Διδ. Μάλιστα· ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλο ἐμπόδιον ἔπρεπε νὰ ὑπερνικήσῃ ὁ Μιλτιάδης· εἰς τὸν περσικὸν στρατὸν ἐκτὸς τῶν ὀπλιτῶν ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ τοξόται· συνήθως δὲ οἱ τοξόται ἔρριπτον βρογχὴν τοξευμάτων κατὰ τῶν πολεμίων, ἐφ' ὅσον ἦσαν μακρὰν καὶ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ἐφόνευον ἢ ἐπλήγωνον πρὶν ἀκόμῃ ἀρχίσῃ ἡ κυρίως μάχη. Ὁ Μιλτιάδης ὅμως θὰ ἤθελεν οὐδὲ ἓνα στρατιώτην νὰ χάσῃ ἀπὸ τὸν ὀλίγον στρατὸν τοῦ πρὸ τῆς κυρίας συμπλοκῆς· διὰ τοῦτο εἶχε συμβουλεύσει πρὸ πολλοῦ τοὺς στρατιώτας καὶ τώρα διέταξεν αὐτοὺς, εὐθὺς ὡς δοθῇ τὸ σημεῖον τῆς ἐπιθέσεως νὰ ἐπέλθωσιν ὅσον ἡδύναντο ταχύτερον ἐναντίον τῶν Περσῶν διὰ νὰ προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τὸν ἐκ τῶν τοξευμάτων κίνδυνον. Ἀφοῦ δὲ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον παρεσκεύασεν ὅλα ὁ Μιλτιάδης μὲ πολλὴν εὐφυΐαν καὶ δεξιότητα, ὑπελείπετο μόνον νὰ ἐρωτηθῶσιν οἱ θεοὶ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης.

Μαθ. Ὁ Μιλτιάδης θὰ προσέφερε θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς, ὁ δὲ μάντις, ὁ ὁποῖος θὰ εὐρίσκετο ἐν τῷ στρατοπέδῳ, ἐξήτασε τὰ ἱερά.

Διδ. Τὴν θυσίαν δὲν προσέφερεν ὁ Μιλτιάδης, ἀλλ' ὁ πολέμαρχος· εὐκολον δ' εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν τὴν συγκίνησιν, ἣτις κατὰ τὴν ὥραν τῆς θυσίας κατεῖχεν ὅλους τοὺς Ἀθηναίους καὶ Πλαταιεῖς, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸν ἀρχιστράτηγον Μιλτιάδην· ὅλοι ἐκρέμαντο ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ μάντεως· αἰφνιδίως ὅμως τὴν νεκρικὴν ἡσυχίαν καὶ σιγὴν, μὲ τὴν ὁποίαν παρηκολούθουν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν θυσίαν, διεδέχθησαν κραυγαὶ ἀγαλλιάσεως καὶ εὐχαριστήσεως· τί εἶχε συμβῆ;

Μαθ. Ὁ μάντις εἶχεν ἐξετάσει τὰ ἱερά, θὰ εἶδεν, ὅτι ταῦτα ἦσαν αἷσια καὶ τὸ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν στρατὸν, ὅστις ἀπὸ ὑπερβολικὴν χαρὰν ἤρχισε νὰ φωνάζῃ.

Διδ. Οὕτω λοιπὸν τὰ πάντα ἦσαν ἑτοιμα καὶ οἱ θεοὶ ἀνήγγειλαν τὴν κατὰ τὴν μάχην βοήθειάν των· ἀμέσως τότε ἤρχισαν νὰ ψάλλουν οἱ Ἀθηναῖοι ὅλοι ὁμοῦ πολεμικὸν ᾠσμα, ἤχησαν αἱ σάλπιγγες καὶ ὁ στρατός·

Μαθ. Καὶ ὁ στρατὸς μετὰ κραυγῶν καὶ κροῦων τὰ δόρατα ἐπὶ τῶν ἀσπίδων, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐπροχώρησεν ἐναντίον τῶν Περσῶν· ἐπειδὴ δὲ ὁ Μιλτιάδης τοὺς εἶχε

διατάζει νὰ προχωρῶσι ταχέως διὰ ν' ἀποφύγῃσι τὰ βέλη τῶν Περσῶν τοξοτῶν, θὰ ἐπύρχοντο μὲ μεγάλην ὀρμὴν ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Διδ. Οἱ Πέρσαι, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο κάτω εἰς τὴν πεδιάδα, εἶχον ἴδῃ τὴν προετοιμασίαν τῶν Ἑλλήνων· τί θὰ ἔκαμον καὶ ἐκεῖνοι;

Μαθ. Θὰ παρετάχθησαν καὶ ἐκεῖνοι ταχέως καὶ θὰ περιέμενον τοὺς Ἀθηναίους.

Διδ. Μάλιστα· ἡ δὲ παρατάξις τῶν ἦτο ὅλως διόλου διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν παρατάξιν τῶν Ἀθηναίων· οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως εἶδομεν;

Μαθ. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον τὸ μὲν κέντρον ἀραιότερον, πυκνότερας δὲ τὰς πτέρυγας, διότι ἀπὸ τούτων πρὸ πάντων περιέμενον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης.

Διδ. Ἐνῷ εἰς τοὺς Πέρσας συνέβαιεν ὅλως διόλου τὸ ἐναντίον· δηλαδὴ;

Μαθ. Τὸ μὲν κέντρον θὰ ἦτο ἰσχυρότερον, αἱ δὲ πτέρυγες ἀσθενέστεραι.

Διδ. Τὸν λόγον γνωρίζομεν ἡμεῖς;

Μαθ. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ὅλης παρατάξεως εὐρίσκετο ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ὁσάκις ἦτο εἰς τὴν μάχην, ἢ ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ.

Διδ. Καὶ τώρα;

Μαθ. Καὶ τώρα θὰ ἦσαν ἐκεῖ ὁ Δᾶτις καὶ Ἀρταφέρνης.

Διδ. Μάλιστα· περὶ αὐτοὺς δὲ ἦσαν τὰ ἄριστα σώματα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι (γραφὴ τοῦ δευτέρου ὀνόματος ἐπὶ τοῦ πίνακος). Εἶναι λοιπὸν παρατεταγμένοι καὶ οἱ Πέρσαι καὶ ἑτοιμοὶ νὰ ὑποδεχθῶσι τοὺς Ἑλληνας· αἰφνιδίως βλέπουσι τοὺς Ἀθηναίους νὰ κινῶνται, ἀκούουσι τὰς φωνάς, τὸ πολεμικὸν ἔσθαι τὸν φοβερὸν κρότον, τὸν ὅποιον ἐπροξένησαν 11,000 δόρατα κυτυπθέντα ἐπὶ ἰσαριθμῶν ἀσπίδων. Πρὶν δ' ἀκόμῃ συνέλθωσιν οἱ Πέρσαι, ἀπὸ τὴν πρώτην ταραχὴν, οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν Πλαταιέων εἶχον κατέλθει ταχέως εἰς τὴν πεδιάδα καὶ ὀλίγων μόνον χιλιάδων βημάτων ἀπόστασις τοὺς ἐχώριζεν ἀπὸ αὐτοῦς. Τί κάμνουσι τότε οἱ στρατηγοὶ τῶν Περσῶν;

Μαθ. Θὰ διέταζαν τοὺς τοξότας νὰ ρίψωσι βροχὴν βελῶν ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων καὶ οὗτοι ἤρχισαν νὰ τοξεύωσιν ἐναντίον αὐτῶν.

Διδ. Ἀλλά;

Μαθ. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἐμάθομεν, μὲ τόσῃ ὀρμῇ καὶ

ταχύτητα ἐπύρχοντο, ὥστε ὀλίγα μόνον βέλη ἐπρόφθασεν ἕκαστος τοξότης νὰ ρίψῃ καὶ ταῦτα δὲ δὲν θὰ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των.

Διδ. Ἴσως καὶ τινὰ θὰ ἐπέτυχον, ἀλλ' ὅς ἐνθυμηθῶμεν τὰ ὅπλα τῶν Ἑλλήνων.

Μαθ. Τὰ ὅπλα τῶν Ἑλλήνων, αἱ περικεφαλαῖαι, αἱ ἀσπίδες, οἱ θώρακες, αἱ περικνημίδες, ἦσαν πολὺ στερεὰ καὶ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διαπερασθῶσιν ἀπὸ τὰ βέλη τῶν Περσῶν.

Διδ. Μάλιστα· ἐντὸς ὀλίγου δὲ οἱ Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους ἐνόμισαν οἱ Πέρσαι μακρομένους, διότι ἐβλεπον πόσον ὀλίγοι ἦσαν καὶ μετὰ πόσης ὀρμῆς καὶ ταχύτητος ἐπετίθεντο, ἐπέπεσαν μὲ ὅλην τὴν δυνάμιν των ἐναντίον τῆς Περσικῆς παρατάξεως. Καὶ τότε ;

Μαθ. Καὶ τότε θὰ ἤρχισε φοβερὸς ἀγὼν μετὰ τῶν Ἀθηναίων, προσπαθούντων νὰ τρέψωσιν εἰς φυγὴν τοὺς Πέρσας, καὶ τῶν Περσῶν, ζητούντων νὰ κρατήσωσι τὰς θέσεις των καὶ νὰ φονεύσωσι τοὺς ὀλίγους Ἀθηναίους καὶ Πλαταιεῖς στρατιώτας.

Διδ. Μάλιστα· ἀκούσατε τί συνέβη τότε· εἰς τὴν ὀρμητικὴν ἐπίθεσιν τῶν Ἀθηναίων ἀντέστησαν μετὰ γενναιότητος οἱ Πέρσαι, διότι εἶχον μὲν ὅπλα ἀσθενέστερα τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' εἶχον πεποιθήσιν εἰς τὸν ἀριθμὸν των καὶ τὰς νίκας, τὰς ὁποίας εἶχον κερδίσει πρότερον πολεμοῦντες κατὰ τῶν Ἰώνων καὶ κυριεύοντες καὶ καταστρέφοντες τὰς ἑλληνικὰς πόλεις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Νάξον, τὴν Κάρυστον, τὴν Ἐρέτριαν. Καὶ τὸ μὲν ἑλληνικὸν κέντρον εἰς τὸ ὅποιον, ὅπως εἶδομεν, οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀσθενέστεροι καὶ εἶχον νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον τῶν γενναιοτάτων ἀνδρῶν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Σακκῶν, ἠναγκάσθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀν καὶ ἐνταῦθα ἐμάχοντο ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· ἀλλ' αἱ δύο ἑλληνικαὶ πτέρυγες, αἵτινες καὶ ἰσχυρότεραι ἦσαν καὶ ἐναντίον ἀσθενεστέρων πολεμίων ἐμάχοντο, ἤρχισαν νὰ τρέπωσι τοὺς ἀντιπάλους εἰς φυγὴν καὶ καταδιώκουσαι αὐτοὺς νὰ τοὺς φονεύωσιν· αἰφνιδίως ἔμως ἠκούσθη ἡ φωνὴ τῆς σάλπιγγος διατάττουσα τοὺς εἰς τὰς πτέρυγας ἀγωνιζομένους καὶ νικηφόρους Ἀθηναίους νὰ παύσωσι τὴν καταδίωξιν καὶ σφαγὴν τῶν Περσῶν καὶ νὰ ἔλθωσι πρὸς βοήθειαν τῶν ἀδελφῶν των, οὔτινες ἠγωνίζοντο κινδυνεύοντες εἰς ἄνισον ἀγῶνα· καὶ τότε ;

Μαθ. Ἀμέσως ἔπαυσεν ἡ καταδίωξις τῶν ἄλλων καὶ ὅλοι ἐστράφησαν ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ τῶν Σακῶν.

Διδ. Καὶ οἱ ἀγωνιζόμενοι εἰς τὸ κέντρον Ἀθηναῖοι;

Μαθ. Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἠγωνίζοντο εἰς τὸ κέντρον, ἀφοῦ εἶδον, ὅτι οἱ ἄλλοι εἶχον τρέψει εἰς φυγὴν τὰς δύο πτέρυγας τοῦ περσικοῦ στρατοῦ καὶ τώρα ἤρχοντο καὶ εἰς βοήθειάν των θὰ ἔλαβον θάρρος καὶ θὰ ἠγωνίζοντο μὲ περισσοτέραν γενναϊότητα ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων των.

Διδ. Ἐντὸς ὀλίγου ἔρχονται εἰς βοήθειάν των καὶ οἱ ἄλλοι.

Μαθ. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἐπετέθησαν πανταχόθεν ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ τῶν Σακῶν, οἵτινες βλέποντες, ὅτι ἐκινδύνευσον νὰ φονευθῶσι καὶ ὅτι δὲν ἐλάμβανον καμμίαν βοήθειαν, διότι οἱ συμπολεμισταὶ των ἐστράπησαν εἰς φυγὴν, ἠναγκάσθησαν καὶ αὐτοὶ νὰ φύγωσι διὰ νὰ σωθῶσι.

Διδ. Ἀκούεται πάλιν ἐκ νέου ἡ φωνὴ τῆς σάλπιγγος διατάττουσα γενικὴν καταδίωξιν καὶ σφαγὴν τῶν Περσῶν.

Μαθ. Πάντες τότε οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς χαίροντες διὰ τὴν νίκην των ἤρχισαν νὰ καταδιώκωσι τοὺς Πέρσας, τοὺς ὁποίους θὰ ἐφόνευσον ἐκδικούμενοι αὐτοὺς διὰ τοὺς φόνους τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ τὰς καταστροφὰς τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων.

Διδ. Καὶ οἱ Πέρσαι;

Μαθ. Οἱ δὲ Πέρσαι διὰ νὰ σωθῶσι θὰ ἔρριπτον εἰς τὸν δρόμον τὰ ὅπλα των, θὰ ἔτρεχον ὅσον ἠδύναντο ταχύτερον καὶ θὰ κατέφευγον εἰς τὰ πλοῖά των.

Διδ. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀθηναίων ἦτο τόσον μεγάλη καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς διὰ τὴν νίκην τόσος, ὥστε καὶ κατὰ τῶν πλοίων ἐπετέθησαν θέλοντες καὶ ταῦτα νὰ συλλάβωσι καὶ καύσωσι, φονεύσωσι δὲ καὶ τοὺς ἐντὸς αὐτῶν Πέρσας· διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἔγινε νέος καὶ ἐπίμονος ἀγὼν, κατὰ τὸν ὅποιον ἐφρονεύθησαν πολλοὶ Ἀθηναῖοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ καλὸς καὶ γενναῖος πολέμαρχος Καλλίμαχος, καὶ ὁ ἡρώϊκός Κυνέγειρος· περὶ τούτου διηγοῦντο κατόπιν, ὅτι ἤρπασε διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς περσικὴν τριήρη διὰ νὰ ἐμποδίσῃ ταύτην νὰ φύγῃ, ἀφοῦ δ' ἀπέκοψαν ταύτην οἱ Πέρσαι διὰ πελέκους, τὴν ἤρπασε διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ τέλος καὶ διὰ τῶν ὁδόντων, ὡς λέων· ἐκυρίευσαν δ' ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τὰ πλοῖα καὶ ἔπαιον τὸ στρατό-

πεδον, ὅλοι αἱ ἀποσκευαὶ καὶ ὅλοι οἱ ἵπποι περιέπεσαν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν. Νεκροὶ δὲ τῶν Περσῶν 6,400 ἐκάλυπτον τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ἐνῷ ἐκ τῶν Ἀθηναίων καὶ Πλαταιέων μόνον 192 ἐφονεύθησαν. Ὁ δὲ Μιλτιάδης, ἐπειδὴ ἐγνώριζε μὲ πόσῃν ἀγωνίαν περιέμενον οἱ ἐν Ἀθήναις τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης, διέταξεν ἀμέσως μετὰ τὴν νίκην ἕνα ἀπὸ τοὺς στρατιώτας νὰ σπεύσῃ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ ν' ἀναγγείλῃ τὴν νίκην· ὁ στρατιώτης, ὃν καὶ ἦτο κατάκοπος ἀπὸ τὴν μάχην, ἔσπευσε· τόσοις ὅμως κατεπονθήθη, ὥστε μόλις ἐπρόφθασε νὰ εἴπῃ ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας: χαίρετε καὶ χαίρομεν καὶ ἔπεσε νεκρός. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Ἡ ἐν Μαραθῶνι νίκη τῶν Ἀθηναίων.

(Τὰ λοιπὰ κατὰ τὰ ἀνωτέρω).

Τμῆμα ι'.

Σκοπὸς μερικὸς. Διδ. Καὶ τώρα τί θέλομεν νὰ ἴδωμεν;

Μαθ. Καὶ τώρα θέλομεν νὰ ἴδωμεν τί ἀπέγιναν οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων των.

Διδ. Νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Τί λέγετε σεῖς νὰ ἔκαμαν οἱ Πέρσαι;

Μαθ. Οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ ἐνικήθησαν εἰς τὸν Μαραθῶνα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἶδον, ὅτι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ καταστρέψωσι καὶ τὰς Ἀθήνας, ὅπως τὴν Νάξον καὶ τὴν Ἑρέτριαν, καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανεέλθωσιν ἄπρακτοι εἰς τὴν Περσίαν.

Διδ. Μὴ λησμονῇτε ὅμως, ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγένετο κυρίως ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, διότι ὁ μέγας βασιλεὺς ἦτο ὠργισμένος κυρίως ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων· ὡσάυτως δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι οἱ περισσότεροι πολεμισταὶ τῶν Ἀθηναίων ἦσαν εἰς τὸν Μαραθῶνα, ὀλίγοι δὲ μόνον ἔμειναν εἰς τὰς Ἀθήνας· ὁ Ἱππίας θὰ ἐγνώριζε ταῦτα καλῶς καὶ τὰ ἔκαμεν ὅλα γνωστὰ εἰς τὸν Δᾶτιν καὶ Ἀρταφέρνην· καὶ ἐκεῖνοι κατ' ἐσκέφθησαν.

Μαθ. Θὰ ἐσκέφθησαν ἴσως, ὅτι τώρα θὰ δύνανται νὰ πλεύσωσιν εἰς τὸ Φάληρον καὶ ἐκεῖ νὰ ἀποβιβασθῶσιν· ὁ περισσότερος στρατός τῶν Ἀθηναίων εὐρίσκετο εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ διὰ τοῦτο μὲ τοὺς

ὀλίγους ἄνδρας, οἱ ὅποιοι ἦσαν εἰς τὰς Ἀθήνας, δὲν θὰ ἠδύναντο οἱ Ἀθηναῖοι οὔτε νὰ τοὺς ἐμποδίσωσι ν' ἀποβιβασθῶσιν οὔτε νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν πόλιν των.

Διδ. Αὐτὸ ἐσκέφθησαν· τί κάμνουσι λοιπόν;

Μαθ. Ἀφοῦ ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ πλοῖά των ἀνεχώρησαν ἀπὸ τὸν κόλπον τοῦ Μαραθῶνος· ἀντὶ νὰ πλεύσωσιν ὅμως πρὸς τὰ νοτιοανατολικά (χάρτης) καὶ μετὰ ταῦτα πρὸς ἀνατολὰς διὰ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἔπλευσαν πρὸς νότον, ἔκαμψαν τὸ Σούνιον, ἐστράφησαν πρὸς τὰ βορειοδυτικά καὶ ἔπλεον πρὸς τὸν κόλπον τοῦ Φαλήρου διὰ ν' ἀποβιβασθῶσιν ἐκεῖ.

Διδ. Αἰφνης ἔμως οἱ ἐν Μαραθῶνι πολεμήσαντες Ἀθηναῖοι καὶ Πλαταιεῖς, ἐνῶ ἡτοιμάζοντο ν' ἀναπαυθῶσιν ὀλίγον ἀπὸ τὸν κόπον τῆς μάχης, βλέπουσιν ἀνυψουμένην ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Πεντελικοῦ μίαν ἀσπίδα, ἥτις ἦτο σημεῖον, τὸ ὅποῖον καθίστα εἰς αὐτοὺς γνωστὴν τὴν διεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθει ὁ περσικὸς στόλος· ἀκούεται πάλιν ἡ σάλπιγξ, ἡ ὁποία προσκαλεῖ ὅλους νὰ ἐτοιμασθῶσι, διότι ἐντὸς ὀλίγου ὀφείλουσι ν' ἀναχωρήσωσι· τί κάμνουσι τότε;

Μαθ. Ὅλοι σπεύδουσι νὰ ἐτοιμασθῶσι καὶ παρατάσσονται ταχέως καὶ εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀναχωρήσωσι.

Διδ. Ἀλλ' ὁ προνοητικὸς Μιλτιάδης σκέπτεται καὶ περὶ τῶν λαφύρων, ἅτινα εὗρίσκοντο ἐν Μαραθῶνι καὶ ἅτινα δὲν ἠδύναντο νὰ παραλάβωσι μαζί των οἱ Ἀθηναῖοι.

Μαθ. Θὰ ἀφῆκε διὰ τοῦτο μερικοὺς στρατιώτας ἐκεῖ διὰ νὰ τὰ φυλάττωσιν, ἕως ὅτου τὰ παραλάβωσι, καὶ ἓνα στρατηγόν.

Διδ. Μάλιστα ἀφῆκε τοὺς ὀπλίτας τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ δικαίου Ἀριστείδου· οἱ δὲ ἄλλοι;

Μαθ. Θὰ ἔσπευσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τῆς συντομωτέρας ὁδοῦ.

Διδ. Μάλιστα ἐπεριπάτησαν 7 ἕως 8 ὥρας, ἂν καὶ θὰ εἶχον κουρασθῇ ἀπὸ τὴν μάχην, καὶ τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἔφθασαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς ὑψηλὸν λόφον διὰ νὰ φαίνωνται ἀπὸ τὸ Φάληρον, νὰ βλέπωσι δὲ καὶ οἱ ἴδιοι πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὅποῖον θὰ ἤρχοντο οἱ πολέμιοι. Ὅτε δὲ τὴν ἐπομένην πρωΐαν ἔφθασαν οἱ Πέρσαι μετὰ ταχὺν πλοῦν εἰς τὸν κόλπον

τοῦ Φαλήρου, εἶδον τοὺς ἥρωας τοῦ Μαραθῶνος παρατεταγμένους καὶ ἐτοίμους εἰς νέον ἀγῶνα· τί κάμνουσι τότε ;

Μαθ. Φοβηθέντες μὴ πάθωσι τὰ ἴδια καὶ ἀκόμη χειρότερα ἀπὸ ὅ,τι εἶχον πάθει εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Περσίαν μὴ δυνηθέντες νὰ κυριεύσωσι καὶ τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Μάλιστα. Ἀκριβῶς δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἦλθον ἐκ τῆς Σπάρτης καὶ 2000 ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἐστάλησαν πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων· ὅτε ὅμως ἦλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔμαθον, ὅτι ἡ μάχη ἐγένετο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐνίκησαν· ἐλυπήθησαν, διότι δὲν ἐπρόφθασαν καὶ αὐτοὶ νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν μάχην, ἠθέλησαν ὅμως νὰ ἴδωσι τὸ πεδῖον τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὸ ἡρωικὸν τῶν Ἀθηναίων κατόρθωμα. Ἀφοῦ δὲ εἶδον τοῦτο καὶ ἐπήνεσαν τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν γενναϊότητά των, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Σπάρτην. Τώρα δὲ ἐσκέφθησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τοὺς πεσόντας εἰς τὴν μάχην. Οἱ 192 ἥρωες ἐτάφησαν εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Μαραθῶνος, τὸ ὅποιον γενναίως εἶχον ὑπερασπισθῆ, κατὰ φυλάς· ἐπὶ τῶν τάφων δ' αὐτῶν ἰδρύθησαν στήλαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεγράφησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Χωριστὰ δ' ἔθαψαν τοὺς Πλαταιεῖς καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν ἀγωνισθέντας δούλους· ὁ τύπος τῆς ταφῆς ἐθεωρεῖτο ἱερὸς καὶ πρὸς τιμὴν τῶν πεσόντων ἐγένετο καθ' ἑκάστον ἔτος μεγαλοπρεπὴς θυσία. Καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς δ' ἐφάνησαν εὐγνώμονες οἱ Ἀθηναῖοι, διότι ἀφείρωσαν εἰς αὐτοὺς μέρος τῶν λαφύρων. Πρὸς τιμὴν δὲ τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἦτο ἐκεῖνος, ὅστις περισσότερον ἀπὸ πάντα ἄλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν νίκην, ἔδρυσαν ἐν Μαραθῶνι μνημεῖον ἐκ μαρμαρίου.—Καὶ τώρα μίαν ἐπιγραφὴν εἰς αὐτά.

Μαθ. Ἀναχώρησις τῶν Περσῶν καὶ τιμαὶ ἀποδοθεῖσαι εἰς τοὺς νικητὰς τοὺς Μαραθῶνος.

(Τὰ λοιπὰ ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Μετὰ δὲ τὴν ἀπομνημόνευσιν καὶ τοῦ τελευταίου τούτου τμήματος τίθεται ἡ ἐπιγραφὴ ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ὅλην μεθοδικὴν ἐνόητα μετὰ τοῦ χρόνου τῆς μάχης : Δευτέρα ἐκστρατεία τῶν Περσῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη τῷ 490 π. Χ. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη καταγράφεται εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ καταλειφθεῖσαν κενὴν θέσιν ἐπὶ τοῦ πίνακος ὑπὲρ τὰς ἄλλας μερικὰς τῶν τμημάτων ἐπιγραφάς. Εἴτα ἐπαναλαμβάνεται τὸ ὅλον, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῇ

βάσει καὶ τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐπιγραφῶν, εἶτα δὲ καὶ ἄνευ αὐτῶν μέχρι τελείας ἀπομνημονεύσεως τῶν κυρίων σημείων τοῦ ὅλου. Οὕτως ἀποπερατοῦται τὸ πρῶτον μέρος τοῦ σταδίου τῆς Συνθέσεως καὶ ὑπολείπεται τὸ δεύτερον μέρος, ἡ Ἑμβάθυνσις. ἤς τὸν σκοπὸν ἰδὲ ἀνωτέρω ἐν σελ. 168 καὶ ἐξ.

2. Ἑμβάθυνσις.

Σκοπὸς ἐμβυθύνσεως. Διδ. Καὶ τώρα θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰς πόλεις καὶ τινὰς ἐκ τῶν ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους συνηντήσαμεν εἰς τὰ τελευταῖα μαθήματα τῆς ἱστορίας μας. Τί θὰ κάμωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. (Ἑπαναλαμβάνει τὸν σκοπόν).

Διδ. Νά μοι εἴπῃ ἕνας τὰς πόλεις καὶ τοὺς σπουδαίους ἀνδρας, τοὺς ὁποίους συνηντήσαμεν.

Μαθ. Εἶδομεν τοὺς Ναξίους, τοὺς Ἑρετριεῖς, τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Πλαταιεῖς¹, τὸν Μιλτιάδην καὶ τὸν Ἀριστείδην.

Διδ. Μάλιστα· ἄς γράψῃ ἕνας τὰ ὀνόματα ταῦτα εἰς τὸν πίνακα, ὥπως τὰ γράφομεν συνήθως· δηλ.;

Μαθ. Θὰ ἀφῆσωμεν ἔπειτα ἀπὸ ἕκαστον καὶ ὀλίγην θέσιν διὰ νὰ προσθέσωμεν ὅ,τι θὰ εὗρωμεν τώρα.

Διδ. Μάλιστα· γράψε λοιπὸν τὰ ὀνόματα ταῦτα κατὰ τὴν σειράν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ εἶπεν ὁ Μ.

Μαθ. (Γράφει).

α΄.) Διδ. Καλά· τώρα ἄς ἐξετάσωμεν πρῶτον τοὺς Ναξίους· τί εἶδομεν περὶ αὐτῶν;

Μαθ. Ἐμάθομεν, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Νάξου, μύλις εἶδον, ὅτι οἱ Πέρσαι θὰ ἐπετίθεντο ἐναντίον τῆς πόλεώς των, φοβηθέντες ἔφυγον εἰς τὰ ὄρη καὶ ἀφῆκαν ἀνυπεράσπιστον τὴν πατρίδα των, τὰς οἰκίας των, τοὺς ναοὺς των, τοὺς τάφους τῶν προγόνων των κ.λ., οἱ δὲ Πέρσαι εὐρόντες εὐκαιρίαν κατέλαβον τὴν πόλιν, ἐλεηλάτησαν τὰς

¹ Περὶ τῶν Σπαρτιατῶν δὲν γίνεται ἐνταῦθα λόγος, διότι νομίζομεν προτιμότερον νὰ γίνη ἡ περὶ τούτων κρίσις μετὰ τὸ πέρας ὅλων ἐν γένει τῶν περσιῶν πολέμων.

οικήας καὶ τοὺς ναοὺς, ὕσους δὲ συνέλαβον ἢ τοὺς ἐφόνευσαν ἢ τοὺς ἐξηνδραπόδισαν. Οὕτω δὲ ἡ ὥραία καὶ πλουσία Νάξος μετεβλήθη εἰς σκωρὸν ἐρειπίων.

Διδ. Πῶς δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν οἱ Νάξιοι διὰ τοῦτο;

Μαθ. Οἱ Νάξιοι θὰ ὀνομασθῶσι δειλοὶ καὶ διὰ τοῦτο δὲν μᾶς ἀρέσκουσι.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἓνας ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Τώρα νὰ το γράψῃ ἓνας αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα παραπλεύρως τοῦ ὀνόματος τῶν Ναξίων.

Μαθ. (Γράφει).

β'.) Διδ. Καὶ τώρα, ἂς ἐξετάσωμεν καὶ τοὺς Ἑρετρίεις· τί ἐμάθομεν περὶ αὐτῶν;

Μαθ. Ἐμάθομεν, ὅτι οἱ Ἑρετρίεις, ἀφοῦ ἔμχθον ὅτι οἱ Πέρσαι ἤρχοντο ἐναντίον των, δὲν ἔκαμαν ὅ,τι οἱ Νάξιοι, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐτοιμάζωνται, ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον καὶ καλύτερον διὰ ν' ἀποκρούσωσι τὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος ἠπείλει τὴν πατρίδα των· ἀφοῦ δὲ εἶδον, ὅτι ἔνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ των δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον τῶν Περσῶν εἰς τὴν ἀνοικτὴν πεδιάδα, ἐκλείσθησαν ἐντὸς τῶν τειχῶν, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐπισκευάσει πρὸ ὀλίγου, καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐπὶ 6 ἡμέρας γενναίως ἀπέκρουον τοὺς πολὺ περισσοτέρους πολεμίους· ἐπὶ τέλους δ' οἱ Πέρσαι ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως, οὐχὶ διὰ τῆς ἀνδρείας, ἀλλὰ διὰ τῆς προδοσίας, καὶ ἐλεηλάτησαν καὶ ἔκαυσαν αὐτήν, τοὺς δὲ κατοίκους ἐξηνδραπόδισαν.

Διδ. Θὰ ἠδύναντο ὥσως καὶ οἱ Ἑρετρίεις νὰ κάμωσιν ὅ,τι καὶ οἱ Νάξιοι;

Μαθ. Θὰ ἠδύναντο καὶ οἱ Ἑρετρίεις νὰ λάβωσι μεθ' ἑαυτῶν ὅ,τι πολυτιμότερον εἶχον καὶ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη τῆς Εὐβοίας ἢ καὶ ἀπέναντι εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Περσῶν νὰ ἐπανέλθωσι καὶ νὰ διέλθωσι πάλιν τὸν λοιπὸν βίον ἐν εἰρήνῃ· ἀλλ' ὅμως προετίμησαν ν' ἀποθάνωσι μετὰ τῆς ἀγαπητῆς των πατρίδος.

Διδ. Διὰ τοῦτο δέ;

Μαθ. Ἐνῷ κατηγοροῦμεν τοὺς Ναξίους, ὥς δειλοὺς, καὶ εἵπομεν,

ὅτι δὲν μᾶς ἀρέσουν διὰ τοῦτο, ἐπαινοῦμεν τοὺς Ἑρετριεῖς, ὡς γενναίους.

Διδ. Ἐάν δὲ ἐνθυμηθῶμεν καὶ τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν ἔδειξαν πρὸς τὴν πατρίδα των, πῶς θὰ τοὺς ὀνομάσωμεν;

Μαθ. Δυνάμεθα νὰ τοὺς ὀνομάσωμεν καὶ φιλοπάτριδας.

Διδ. Μάλιστα· ὥστε πῶς ὀνομάζομεν τοὺς Ἑρετριεῖς;

Μαθ. Τοὺς Ἑρετριεῖς δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν γενναίους καὶ φιλοπάτριδας καὶ διὰ τοῦτο μᾶς ἀρέσουν.

Διδ. Νὰ το ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἄς τὸ γράψῃ ἓνας εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

γ') Διδ. Καὶ τώρα τίνας θὰ ἐξετάσωμεν;

Μαθ. Καὶ τώρα θὰ ἐξετάσωμεν τοὺς Ἀθηναίους.

Διδ. Μάλιστα· τί εἶδομεν, ὅτι ἕκαμην πρῶτα πρῶτα οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε ἐζήτησαν τὴν βοήθειάν των οἱ Ἑρετριεῖς;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι ἀμέσως διέταξαν 4,000 Ἀθηναίους, οἵτινες εὗρίσκοντο ἐν Χαλκίδι, νὰ σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν τῶν Ἑρετρίων· οὗτοι ἦλθον εἰς τὴν Ἑρέτριαν καὶ ἔμειναν ἐναυθὰ, ἕως ὅτου ἔμαθον, ὅτι ἐμελετᾶτο προδοσία· τότε δ' ἀνεχώρησαν ἐκεῖθεν καὶ ἦλθον εἰς τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Τί θὰ ἠδύναντο νὰ κάμωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἐγνώριζον ὅτι οἱ Πέρσαι θὰ ἤρχοντο καὶ κατ' αὐτῶν;

Μαθ. ἠδύναντο νὰ σκεφθῶσιν, ὅτι τὸν στρατὸν αὐτὸν τὸν ἐχρειάζοντο καὶ οἱ ἴδιοι καὶ νὰ εἰπῶσιν, ὅτι προτιμότερον νὰ μείνωσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνδρες νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ τῶν Ἀθηνηνῶν παρὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ βοηθήσωσι μίαν ξένην χώραν.

Διδ. Καὶ ὅμως;

Μαθ. Καὶ ὅμως] ἔσπευσαν νὰ βοηθήσωσι τοὺς κινδυνεύοντας Ἑρετριεῖς.

Διδ. Ὅπως πρωτότερα;

Μαθ. Ὅπως πρωτότερα εἶχον βοηθήσει τοὺς Ἴωνας.

Διδ. Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Ἑρετρίας ἔρχονται οἱ Πέρσαι εἰς τὸν Μακρθῶνα.

Μαθ. Μόλις ἔμαθον οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπεβιβάσθησαν

εἰς τὸν Μαραθῶνα, διέταξαν τὸν στρατὸν των, τὸν ὅποιον εἶχον ἐτοιμάσει πρωτύτερα, νὰ σπεύσῃ ἐκεῖ διὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ὁδόν, ἣ ὁποία ὠδήγει ἀπὸ τοῦ Μαραθῶνος εἰς τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Τί θὰ ἡδύναντο ἴσως νὰ κάμωσιν οἱ Ἀθηναῖοι;

Μαθ. Ἴσως θὰ ἐσκέπτοντο, ὅτι μὲ τὸν ὀλίγον στρατὸν, τὸν ὅποιον εἶχον, δὲν θὰ ἡδύναντο νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον τῶν Περσῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἑνδεκα φορὰς περισσότεροι καὶ διὰ τοῦτο ἢ θὰ ἔφρευγον ἢ θὰ ὑπετάσσοντο ἀμέσως ἄνευ μάχης εἰς τοὺς Πέρσας.

Διδ. Ἀλλ' αὐτοί;

Μαθ. Ἀλλ' αὐτοὶ προετίμησαν ἀπὸ τὴν ἄτιμον ζωὴν τὸν ἔντιμον θάνατον.

Διδ. Γίνεται ἡ μάχη ἐν Μαραθῶνι.

Μαθ. Κατὰ τὴν μάχην εἶναι εὐπειθέστατοι καὶ γενναϊότατοι αἱ ὀλίγαι χιλιάδες τῶν Ἀθηναίων πολεμοῦσι μὲ μεγάλην γενναϊότητα χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν, ὅτι οἱ ἐχθροὶ εἶναι πολὺ περισσότεροι διὰ τῆς γενναϊότητος δὲ καὶ εὐπειθείας των νικῶσι τοὺς Πέρσας.

Διδ. Ἀποπερατοῦται ἡ μάχη.

Μαθ. Μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης, ἐν ᾧ ἐνόμιζον, ὅτι θὰ ἀνεπαύοντο ὀλίγον ἀπὸ τὸν ὑπερβολικὸν κόπον, βλέπουσι τὸ σημεῖον ἀπὸ τοῦ Πεντελικοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνηγγέλλετο εἰς αὐτούς, ὅτι οἱ Πέρσαι πλέουσι πρὸς τὰς Ἀθήνας· ἀμέσως λησμονοῦσι καὶ κόπους καὶ ὄλα καὶ σπεύδουσι πρὸς τὰς Ἀθήνας· φθάνουσιν ἐκεῖ ἐγκαίρως καὶ τὴν ἐπομένην πρωΐαν εὐρίσκονται παρατεταγμένοι καὶ ἑτοιμοὶ ν' ἀναλάβωσι νέον ἀγῶνα.

Διδ. Διὰ τοῦτο δέ;

Μαθ. Διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς Ἀθηναίους γενναίους καὶ φιλοπάτριδας, ὥπως καὶ τοὺς Ἑρετριεῖς, καὶ ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς.

Διδ. Νὰ το ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἐνας νὰ το γράψῃ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει, ὥπως καὶ ἀνωτέρω).

δ'.) Διδ. Μᾶς ὑπολείπονται ἀκόμη οἱ Πλαταιεῖς· τί εἶδομεν περὶ τῶν Πλαταιέων;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι ἡ μικρὰ πόλις τῆς Βοιωτίας, αἱ Πλαταιαί,

μόλις ἔμαθον τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχον οἱ Ἀθηναῖοι, ἔσπευσαν πρὸς βοήθειάν των καὶ ἀπέστειλαν δύναμιν ἐκ 1000 ἀνδρῶν.

Διδ. Τί ἠδύναντο νὰ σκεφθῶσιν οἱ Πλαταιεῖς ;

Μαθ. Οἱ Πλαταιεῖς ἠδύναντο νὰ σκεφθῶσιν, ὅτι ἀφοῦ οἱ Πέρσαι πολεμοῦσι μόνον ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν καὶ μάλιστα μὲ τόσον μεγάλην δύναμιν, ἡμεῖς δὲν ἔχομεν καμμίαν ἀνάγκην νὰ ἔλθωμεν πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ κάμωμεν τοὺς Πέρσας ἐχθροὺς μας.

Διδ. Διότι, ἐὰν μὲν νικῆσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, καλὰ· ἐὰν ὅμως ;

Μαθ. Ἐὰν ὅμως νικηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι, τότε οἱ Πέρσαι θὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἐναντίον ἡμῶν καὶ θὰ καταστρέψωσιν ἡμᾶς, ὅπως τὴν Νάξον, τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Διδ. Ἀλλ' ὅμως οἱ Πλαταιεῖς ;

Μαθ. Ἀλλ' ὅμως οἱ Πλαταιεῖς δὲν ἐσκέφθησαν οὕτω, ἀλλ' ὡς πιστοὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ἦλθον μὲ ὅλην τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν εἶχον, πρὸς βοήθειάν των.

Διδ. Διὰ τοῦτο πῶς δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς Πλαταιεῖς ;

Μαθ. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς Πλαταιεῖς γενναίους καὶ πιστοὺς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων καὶ λέγομεν, ὅτι μᾶς ἀρέσουν.

Διδ. Ἄς ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἐνας νὰ το γράψῃ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει, ὅπως ἀνωτέρω).

ε'.) Διδ. Καὶ τώρα, ὅς ἴδωμεν πῶς μᾶς φαίνεται ὁ Μιλτιάδης· τί εἶδομεν περὶ αὐτοῦ πρῶτον πρῶτον, ὅτε ἐξεστράτευσεν μετὰ τοῦ Δαρείου ἐναντίον τῶν Σκυθῶν ;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι ὁ Μιλτιάδης, ὡς τύραννος τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ἔλαβε μέρος, ὅπως καὶ πάντες οἱ λοιποὶ τύραννοι τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ νήσων, εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δαρείου ἐναντίον τῶν Σκυθῶν· ὅτε δὲ παρῆλθεν ἡ προθεσμία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὀρίσει ὁ Δαρεῖος, καὶ συνεσχέποντο οἱ Ἕλληνες τύραννοι τί ἔπρεπε νὰ κάμωσι, νὰ περιμένωσι δηλ. τὸν Δαρεῖον ἢ νὰ ἐπιστρέψωσιν, ὁ Μιλτιάδης συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ διαλύσωσι τὴν γέφυραν, οὕτω δὲ μείνῃ ὁ Δαρεῖος καὶ ὁ στρατὸς του εἰς τὴν Σκυθίαν διὰ νὰ καταστραφῶσι καὶ ἀπελευθερωθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῆς Περσικῆς κυριαρχίας.

χίας· ἡ πρότασις ὅμως αὕτη ἀπερίφθῃ ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Ἰστιάου.

Διδ. Διὰ ταῦτα πάντα ἀναγκάζεται ὁ Μιλτιάδης νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Θερραϊκὴν χερσόνησον καὶ ἔρχεται εἰς τὰς Ἀθήνας· ἐκεῖ δὲ ἐκλέγεται στρατηγός.

Μαθ. Ὡς στρατηγός ὁ Μιλτιάδης κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Καλλίμαχον διὰ τῶν ὁραίων λόγων, τοὺς ὁποίους εἶπε πρὸς αὐτόν, νὰ ταχθῇ μὲ τὴν γνώμην του, οὕτω δ' ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ ἡ μάχη ἀμέσως καὶ δὲν ἔμεινε καιρὸς εἰς τὸν Ἰππίαν νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς ὀπαδοὺς καὶ φίλους, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐν Ἀθήναις.

Διδ. Τί ἄλλο εἶδομεν, ὅτι ἔκαμε ;

Μαθ. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι ἀπὸ τοὺς Πέρσας καὶ ἐφοβεῖτο ὁ Μιλτιάδης μήπως ὁ στρατός του περικυκλωθῇ καὶ καταστραφῇ, παρέταξε κατὰ τοιοῦτον τρόπον τοὺς στρατιώτας του, ὥστε ἀπέφυγε τὸν κίνδυνον τῆς περικυκλώσεως.

Διδ. Διὰ ν' ἀποφύγῃ δὲ καὶ τοὺς τοξότας τῶν Περσῶν ;

Μαθ. Διὰ ν' ἀποφύγῃ δὲ τὸν κίνδυνον καὶ ἀπὸ τοὺς τοξότας τῶν Περσῶν συνεβούλευσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐπιτεθῶσι δρομαίως ἐναντίον αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ προφθάσωσιν οἱ τοξόται νὰ φονεύσωσιν ἢ πληγώσωσι πολλοὺς.

Διδ. Ὡστε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τί βλέπομεν ;

Μαθ. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι ὁ Μιλτιάδης εἶναι γενναῖος καὶ καλὸς στρατηγός.

Διδ. Ναί· τώρα ὅμως ἐγὼ θὰ ἤθελα νὰ ἔχωμεν μίαν ἄλλην λέξιν καταλληλοτέραν ἀπὸ τὴν λέξιν καλός.

Μαθ.....

Διδ. Καλά· νὰ τὴν εἴπω ἐγώ· ἐπιτήδειος ἢ δεξιὸς στρατηγός· νὰ ἐπαναλάβῃ ἓνας.

Μαθ. Ὁ Μιλτιάδης ἦτο γενναῖος καὶ δεξιὸς στρατηγός.

Διδ. Μάλιστα· καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Νὰ γράψῃ ἓνας καὶ αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

στ'.) Διδ. Ἴσως ὅμως δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ Μιλτιάδης μὲ ὅλα τὰ

προτερήματα, τὰ ὅποια εἶχε, νὰ ὠφελήσῃ πολύ, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε καὶ ἕνας ἄλλος.

Μαθ. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὁ Ἀριστείδης.

Διδ. Τί εἶδομεν περὶ αὐτοῦ;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι εἰς τὸν στρατὸν τῶν Ἀθηναίων ἦσαν 10 στρατηγοί, εἰς ἑκάστης φυλῆς, ἕκαστος δ' ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν ἀρχὴν διὰ μίαν ἡμέραν· ὅτε δὲ ἦλθεν ἡ ἡμέρα τῆς στρατηγίας τοῦ Ἀριστείδου, οὗτος παρεχώρησεν αὐτὴν εἰς τὸν Μιλτιάδην· τὸ παράδειγμά του ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἄλλοι στρατηγοί, οὕτω δ' ὁ Μιλτιάδης ἐγένετο ὁ γενικὸς ἀρχιστράτηγος τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ.

Διδ. Διὰ τί δὲ ἔκαμεν αὐτὸ ὁ Ἀριστείδης;

Μαθ. Ὁ Ἀριστείδης ἐνόησε τὰ προτερήματα τοῦ Μιλτιάδου· ἤξευρεν, ὅτι ὁ Μιλτιάδης εἶχε παρακολουθήσει τὸν περσικὸν στρατὸν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν· ἦτο λοιπὸν βέβαιος ὅτι οὗτος θὰ ἐγνώριζε καλῶς τοὺς Πέρσας, τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον οὗτοι πολεμοῦσι, καὶ ἐν γένει ὅλα τὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν ἡμέραν τῆς στρατηγίας του.

Διδ. Τί θὰ ἐσκέφθη ὁ Ἀριστείδης;

Μαθ. Ὁ Μιλτιάδης δύναται νὰ ὠφελήσῃ πολὺ περισσύτερον ἀπὸ ἐμὲ τὴν πατρίδα μας· διὰ τοῦτο ἔς ὑποχωρήσω εἰς αὐτὸν καὶ ἔς τοῦ παραχωρήσω τὴν στρατηγίαν μου.

Διδ. Διὰ τοῦτο πῶς δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ Ἀριστείδης;

Μαθ. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ Ἀριστείδης φιλόπατρις.

Διδ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι ὑπερήφανος, ἀλλὰ γνωρίζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἄλλου καὶ τὴν ἰδικήν του;

Μαθ. Δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ ταπεινόφρων.

Διδ. Τί εἶδομεν λοιπὸν, ὅτι εἶναι ὁ Ἀριστείδης;

Μαθ. Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀριστείδης εἶναι φιλόπατρις καὶ ταπεινόφρων καὶ διὰ τοῦτο μᾶς ἀρέσει.

Διδ. Νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Νὰ τὸ γράψῃ ἕνας εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει κατὰ τ' ἄνωτέρω).

Καὶ νῦν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐμβαθύνσεως προκαλοῦμεν

τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὅλου, προστιθεμένων ἑκασταχοῦ, εἰς τὴν κατὰλληλον θέσιν, καὶ τῶν ἐν τῇ ἐμβαθύνσει ἐξαχθέντων συμπερασμάτων. Αὐτόδηλον δ' εἶναι, ὅτι ἡ ἀπόδοσις αὕτη δὲν θὰ γίνῃ ὑφ' ἐνός, ἀλλ' ὑπὸ πλειόνων μαθητῶν. Ἐν ταῖς ἀποδόσεσι γενικῶς ταῖς τε τῶν τμημάτων καὶ τῇ τοῦ ὅλου, ὡς ἀκολουθεῖ ὁ διδασκαλὸς ὅσα διδάσκει ἡ Ψυχολογία ἐν σελ. 241 καὶ ἐξ. ἐν τῷ κεφαλαίῳ, ὑπερ ἐπιγράφεται ἐμφάνισις ἐσφαλμένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

II. ΣΤΑΔΙΟΝ ΑΦΑΙΡΕΣΕΩΣ

Α'. Ἱστορικὴ Ἀφαίρεσις.

Ἡ ἀτομικὴ ἔννοια τῆς δευτέρας τῶν Περσῶν ἐκστρατείας καὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης.

Σκοπός. Καὶ τώρα νὰ ἐπαναλάβωμεν συντόμως τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν τῶν Περσῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην.

Τῇ ὁδηγίᾳ τοῦ διδασκάλου καταλήγουσιν οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα.

Ἀφοῦ κατεστράφη ὁ περσικὸς στρατὸς καὶ στόλος, τὸν ὅποιον ὠδήγει ὁ Μαρδόνιος ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὁ Δαρεῖος παρεσκεύασε νέαν καὶ μεγαλυτέραν ἐκστρατείαν· ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Δάτιδος καὶ Ἀρταφέρνης, οἵτινες ἐπιτεθέντες πρῶτον ἐναντίον τῆς Νάξου, τὴν ὁποίαν μάτην εἶχε προσβάλει ὁ περσικὸς στόλος πρὸ 9 ἐτῶν, τῷ 499 π.Χ., κατέστρεψαν αὐτήν, τοσοῦτῃ μᾶλλον εὐκόλως καθ' ὅσον οἱ κάτοικοι φοβηθέντες κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη.

Ἀφοῦ δ' ἐτέλεσαν μεγαλοπρεπῆ θυσίαν ἐν Δήλῳ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὑπέταξαν τὴν Κάρυστον, ἐπῆλθον ἐναντίον τῆς Ἐρετρίας, ἧς οἱ κάτοικοι γενναίως μαχομένοι ἀπέκρουον ἐπὶ 6 ἡμέρας τὰς ἐφόδους τῶν Περσῶν, οἵτινες ὕμῳς κατώρθωσαν τὴν ἐβδόμην ἡμέραν νὰ γίνωσι κύριοι τῆς πόλεως διὰ προδοσίας. Ἡ τύχη τῆς Ἐρετρίας ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς Νάξου.

Μετὰ ταῦτα ἀπεβιάσθησαν οἱ Πέρσαι εἰς τὸν Μαραθῶνα· κατ'

αὐτῶν ἀπεστάλησαν 10,000 Ἀθηναῖοι ὑπὸ δέκα στρατηγούς, εἰς οὓς προσετέθησαν καὶ 1000 Πλαταιεῖς. Ὁ μικρὸς οὗτος στρατὸς ἐπιτεθεὶς ἐναντίον τῶν Περσῶν, χωρὶς νὰ περιμείνῃ τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν, κατώρθωσε νὰ νικήσῃ αὐτούς· ἀφοῦ δ' ἀπέτυχον οἱ Πέρσαι καὶ εἰς τὸ νέον σχέδιον αὐτῶν, τῆς αἰφνιδίως καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν, ἠναγκάσθησαν ν' ἀπέλθωσιν ἄπρακτοι εἰς τὴν Περσίαν φέροντες μόνον τὰ τρόπαια τῆς Νέζου, Καρύστου καὶ Ἐρετρίας.

Β'. Κοινωνιολογική.

Ἐν ταύτῃ ἀπαιτεῖ ὁ διδάσκαλος νὰ ἐκθέσωσιν οἱ μαθηταὶ ἐν συνεχείᾳ λόγῳ, ὅ,τι τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ συνήντησαν διεσπαρμένον ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τῆς προηγηθείσης διδασκαλίας. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ὑπερ ἄνωτέρῳ ἐπεξεργάσθημεν, ὀλίγα εἶναι τὰ σημεῖα, ἅτινα ἐνταῦθα θὰ ἐξετασθῶσιν, ἐξαρκούντι δ' ἀπὸ τε τῆς προηγηθείσης διδασκαλίας καὶ τοῦ σχεδίου, ὑπερ ἔχει ἐν νῷ ὁ διδάσκαλος. Δύνανται ἴσως νὰ ἐξαρκῶσιν ἐνταῦθα (ἐὰν μὴ ᾖσιν ἐκ τῶν προτέρων γνωστὰ καὶ ἐὰν μὴ ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Δ. τινὰ τούτων προορίζωνται δι' ἀργότερον) τὰ ἐξῆς σημεῖα, συγκρινόμενα πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν :

α'.) Τὰ ἱππαγωγὰ πλοῖα, ἀντιστοιχοῦντα περίπου πρὸς τὰ σήμερον ἐν χρήσει ὄντα μεταγωγικά.

β'.) Τὰ μέσα τῆς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων συνεννοήσεως· τότε πεζοπόροι, ἀσπίδες, δρεῖδες—σήμερον τηλεγράφος μετὰ σύρματος καὶ ἄνευ αὐτοῦ, τηλεφῶνον κ.λ.

γ'.) Τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας· τότε οἱ στρατιῶται πεζοποροῦσι διὰ νὰ μεταβῶσιν ἀπὸ ἐνὸς μέρους εἰς ἄλλο (οἱ Ἀθηναῖοι εἰς Μαραθῶνα, οἱ Σπαρτιαταὶ ἀπὸ Σπάρτης εἰς Ἀθήνας, Μαραθῶνα καὶ πάλιν κ.λ.), σήμερον σιδηροδρομοὶ· σύγκρισις κατὰ τε τὴν εὐκολίαν καὶ τὴν ταχύτητα τῆς μεταβάσεως.

δ'.) Τρόπος τοῦ πολεμεῖν καὶ ὀπλισμός.

ε'.) Διαίρεσις τοῦ στρατοῦ κατὰ φυλὰς τότε, ἐνῷ σήμερον ;

ς'.) Τότε 10 στρατηγοὶ ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ καθ' ἕκαστον ἔτος καὶ δι' ἓν ἔτος, εἰς ἐξ ἐκάστης φυλῆς, ἄρχων ἀνὰ μίαν ἡμέραν καὶ δυνάμενος νὰ μεταβιβάσῃ τὴν στρατηγίαν εἰς ἄλλον· πρότερον ; σήμερον ;

ζ'.) Ὁ πολέμαρχος παλαιότερον καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης.

Γ'. Ἠθικὴ.

Χαρακτηρισμοὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν λαῶν, οὓς ἐνταῦθα συνηντήσαμεν.

Σκοπός. Διδ. Ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν καὶ ἐκρίναμεν τοὺς κατόικους διαφόρων πόλεων καὶ τοὺς σπουδαιοτάτους ἄνδρας, τοὺς ὁποίους ἐνταῦθα συνηντήσαμεν. Τὰς κρίσεις ἐκείνας νὰ ἐπαναλάβωμεν νῦν συντομώτερον.

Μαθ. Περὶ τῶν Ναξίων εἴπομεν, ὅτι εἶναι δειλοί, διότι

Διδ. Ἄλλος νὰ προχωρήσῃ.

Μαθ. Περὶ τῶν Ἐρετριέων εἴπομεν, ὅτι εἶναι γενναῖοι καὶ φιλοπάτριδες, διότι

Διδ. Περὶ τῶν Ἀθηναίων ;

Μαθ. Καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων εἴπομεν, ὅτι εἶναι γενναῖοι καὶ φιλοπάτριδες, διότι

Διδ. Περὶ τῶν Πλαταιέων ;

Μαθ. Περὶ τῶν Πλαταιέων εἴπομεν, ὅτι εἶναι γενναῖοι καὶ πιστοὶ σύμμαχοι, διότι

Διδ. Μετὰ ταῦτα ἐκρίναμεν ;

Μαθ. Μετὰ ταῦτα ἐκρίναμεν τὸν Μιλτιάδην.

Διδ. Καὶ τί εἶδομεν ;

Μαθ. Καὶ εἶδομεν ὅτι ὁ Μιλτιάδης ἦτο γενναῖος, διότι.... καὶ δεξιὸς στρατηγός, διότι

Διδ. Καὶ τελευταῖον ;

Μαθ. Καὶ τελευταῖον ἐξητάσαμεν τὸν Ἀριστείδην καὶ εἶδομεν ὅτι εἶναι φιλόπατρις, διότι

καὶ ταπεινόφρων, διότι

Πλὴν τοῦ τύπου τούτου τῆς ἠθικῆς Ἀφαίρέσεως, περὶ οὗ παράβαλε ἀνωτέρω ἐν σελ. 190, θὰ ἡδυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἐξαγάγωμεν καὶ γενικὸν ἀναφερόμενον ἰδίᾳ εἰς τὴν γενναιότητα καὶ τὴν φιλοπατρίαν· ἐὰν τὰ γενικὰ ταῦτα μὴ ἔχωσιν ἐξαχθῇ ἀκρόμῃ, γνωρίζῃ δ' ὁ διδάσκαλος, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐδιδάχθησαν ἤδη καὶ ἄλλας ὁμοίας ἢ ἀντιθέτους περιπτώσεις, δύναται νὰ προβῇ ἐνταῦθα καὶ εἰς τὴν τοῦ

γενικοῦ τούτου ἐξαγωγήν ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ἕσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω ἐν σελ. 185 μετὰ τῶν ἐκεῖ ὑπαρχόντων παραδειγμάτων, πρὸς δὲ καὶ τὴν σχετικὴν λεπτομερεῖ μεθοδικὴν ἐπεξεργασίαν, ἣν εὕρῃσκει ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τοῦ I τόμου ἐν σελ. 438—440 καὶ 533—534.

Καταγραφή ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος.

Μετὰ τὸ ἀνωτέρω προβαίνομεν εἰς τὴν καταγραφὴν ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος, περὶ οὗ ἰδὲ τὰ δέοντα ἀνωτέρω ἐν σελ. 205 καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ ἐν σελ. 279—285. Αἱ ἀναγραφαὶ αὗται θὰ ἔχωσι τὸν ἐπόμενον τύπον :

I. Ἐν τῷ Ἱστορικῷ τμήματι.

Ἡ δευτέρα ἐκστρατεία τῶν Περσῶν καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη τῷ 490 π. Χ.

Ἀποτυχία τῆς ὑπὸ τὸν Μαρδόνιον ἐκστρατείας ἔνεκα....

Δευτέρα ἐκστρατεία ὑπὸ τὸν Δᾶτιν καὶ Ἀρταφέρνην. Πορεία τοῦ στόλου. Ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Νάξου, ἧς οἱ κάτοικοι... δι' ὃ καὶ οἱ Πέρσαι.... Δῆλος, Κάρυστος, Ἐρέτρια· πολιορκία καὶ ἄλωσις αὐτῆς διὰ.....

Ἀπόβασις εἰς Μαραθῶνα, διότι....

Ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων, στρατὸς καὶ στρατηγοὶ αὐτῶν. Ζητεῖται βοήθεια ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλὰ...

Συμβούλιον τῶν στρατηγῶν ἐν Μαραθῶνι· οἱ μὲν.....οἱ δὲ.....

Ὑπερισχύει ἡ γνώμη τοῦ Μιλτιάδου, διότι....

Προπαρασκευαί· σχέδια τοῦ Μιλτιάδου· μάχη, νίκη.

Ὁ στρατὸς ἔμως δὲν ἀναπαύεται, διότι....

Ἀναχώρησις τῶν Περσῶν.

II. Ἐν τῷ τμήματι τῷ προωρισμένῳ διὰ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι πλὴν τῶν ἄλλων ἐγένετο ἐνταῦθα λόγος καὶ περὶ τῶν παρ' Ἀθηναίοις στρατηγῶν, ἡ σχετικὴ ἀναγραφὴ θὰ ἔχῃ τὸν ἑξῆς τύπον.

Στρατηγοὶ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις.

Δέκα τὸν ἀριθμόν, διότι....

Ἐξελέγοντο ὑπὸ....

Διήρκει δὲ ἡ ἀρχὴ αὐτῶν....

Ὅσῳκίς ἐστέλλοντο ὅλοι ἢ τινὲς ἐξ αὐτῶν εἰς μίαν ἐκστρατείαν ἤρχον.....(Μάχη ἐν Μαραθῶνι).

Ἐνίοτε, ὅσῳκίς ἀνεγνωρίζετο ἡ ὑπεροχὴ ἑνός, οἱ ἄλλοι....(Ἀριστείδης-Μιλτιάδης).

Μετὰ τὴν καταγραφὴν τούτων καταλείπεται χῶρος κενός, ὥπως προστεθῇ πᾶν ἄλλο σχετικόν, ὅπερ μετὰ ταῦτα θὰ διδαχθῶσιν οἱ μαθηταί, προοίους τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας, ἢ καί, ἐν ἀνωτέρῳ τάξει, τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν.

III. Ἐν τῷ ἡθικῷ τμήματι.

Νάξιοι, Ἐρετριεῖς, Ἀθηναῖοι, Πλαταιεῖς, Μιλτιάδης, Ἀριστείδης, κατὰ τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην.

Οἱ Νάξιοι.

Δειλοί, διότι....

Οἱ Ἐρετριεῖς.

Γενναῖοι, διότι....(ἐξ ἀήμερος ἄμυνα).

Φιλοπάτριδες, διότι....

Οἱ Ἀθηναῖοι.

Γενναῖοι, διότι....

Φιλοπάτριδες, διότι....

(Βοήθεια εἰς τὴν Ἐρέτριαν. Ἐκστρατεία εἰς Μαραθῶνα. Μάχονται χωρὶς νὰ περιμένωσι τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν).

Οἱ Πλαταιεῖς.

Γενναῖοι, διότι. . . .

Πιστοὶ σύμμαχοι, διότι. . . .

Ὁ Μιλτιάδης.

Γενναῖος διότι . . .

Δεξιὸς στρατηγός· (παράταξις τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀθηναίων, συμβουλὰὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐκ τῶν τοξοτῶν κινδύνου).

Ὁ Ἀριστείδης.

Φιλόπατρις, διότι . . .

Ταπεινόφρων· (ὑποχωρεῖ πρὸ τοῦ Μιλτιάδου· τὸ παράδειγμα μιμοῦνται καὶ οἱ ἄλλοι).

Μετὰ τὴν τοιαύτην ἀναγραφὴν καὶ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον, τὸ τῆς Ἐφαρμογῆς, οἱ μαθηταὶ προκαλοῦμενοι ἀναγιγνώσκουσι τὰ ἐνταῦθα σημειωθέντα, οὐχὶ ὥπως ἐσημειώθησαν, ἀλλ' ὥπως λέγομεν ἀνωτέρω ἐν σελ. 216 καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, ἐν ταῖς ὑποδειγματικαῖς διδακταλίαις ἐν σελ. 487 καὶ 512.

III. ΣΤΑΔΙΟΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

Α'. Τοῦ ἐξαχθέντος ἠθικοῦ.

Διὰ τῶν ἐρωτήσεων τοῦ καὶ πότε θὰ ἔχητε καὶ σεῖς ἀφορμὴν νὰ φανῇτε γενναῖοι, φιλοπάτριδες, πιστοὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι, προκαλεῖ ὁ διδάσκαλος τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ φανταστικῶς πράττειν· καὶ δῆ:

α') Οἱ μαθηταὶ εὐρίσκουσιν ἀναλόγους περιπτώσεις, ἐν αἷς φαντάζονται, ὅτι θὰ εὐρεθῶσι ποτε καὶ λέγουσι συγχρόνως πῶς θὰ ἔπραττον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει.

β') Ὁ διδάσκαλος ἀναφέρει τοιαύτας περιπτώσεις καὶ οἱ μαθηταὶ λέγουσι πῶς θὰ πράξουσιν ἐν ταύταις εὐρισκόμενοι.

Περὶ ἀμφοτέρων τούτων τῶν εἰδῶν τῆς ἐφαρμογῆς, ὡς καὶ περὶ τῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος ἐν γένει τοῦ φανταστικῶς πράττειν προβλ. ἀνωτέρω ἐν σελ. 225 καὶ ἐξ.

Β'. Τοῦ γνωσθέντος πραγματικοῦ.

α') Μεταβεβλημένη ἀπόδοσις τοῦ διδασθέντος· εἰς τῶν στρατιωτῶν διηγεῖται τὰ κατὰ τὴν μάχην, τὰ πρὸ αὐτῆς καὶ τὰ μετὰ ταύτην εἰς τοὺς γονεῖς, τοὺς φίλους του κ.λ. Οἱ Σπαρτιάται ἐπανε-

χόμενοι ἐκθέτουσι τὴν χαρὰν τῶν Ἀθηναίων καὶ πάνθ' ὅσα εἶδον ἐν Μακραθῶνι. Ἡ ἔκθεσις, ἣν ἀποστέλλουσιν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα ὁ Δᾶτις καὶ Ἀρταφέρνης. Εἰς διηγεῖται πῶς διήρχοντο τὰς ἡμέρας κατὰ τὸν πρὸ τῆς μάχης χρόνον, τὴν ἐν τῇ παραλίᾳ καὶ πρὸς κατακράτησιν τῶν πλοίων μάχην, τὸν ἡρωϊσμόν τοῦ Κυνεγείρου κ.λ. κ.λ.

β') Τᾶνωτέρω γραπτῶς.

γ') Οἱ μαθηταὶ ἰχνογραφοῦσι δι' ἀπλῶν γραμμῶν ἐπὶ τοῦ πίνακος διάφορα τῆς μάχης σημεῖα.

δ') Ἐν τῷ σχολείῳ ἔχη εἰκόνας ἀρχαίας ἢ νεωτέρας παριστώσας τὴν μάχην ἐρμηνεύουσι ταύτας οἱ μαθηταί.

ε') Ἐν τῷ γλωσσικῷ μαθήματι ἢ καὶ ἐν τῷ ἱστορικῷ ἀναγιγνώσκουσιν οἱ μαθηταὶ τὰ κατὰ τὴν ἐν Μακραθῶνι μάχην ἐκ τοῦ Ἡροδότου. Τὸ τμήμα τοῦτο θὰ περιέχῃ τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον αὐτῶν, ἐὰν θὰ εἶναι συντεταγμένον κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς συγκεντρώσεως, περὶ ἧς πολλαχοῦ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ.

στ') Ἐν ἐκδρομῇ ἢ καὶ ἐν τῷ κήπῳ τοῦ σχολείου οἱ μαθηταὶ τριῶν ἢ καὶ πλείονων τάξεων παρατάσσονται, ὅπως ἦσαν παρατεταγμένοι κατὰ τὴν ἐν Μακραθῶνι μάχην οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν Πλατταίων.

2. Μεθοδικὴ ἐνότις : Ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ Ἀθανασίου Διάκου.

Σκοπὸς γενικός. Διδ. Σήμερον θὰ μάθωμεν, παιδιὰ, τὸν ἡρωϊκὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου Διάκου. Νὰ μου εἴπῃ ἓνας τί θὰ μάθωμεν σήμερον ;

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει τὸν σκοπόν).

Διδ. Καὶ ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

ΜΕΘΟΔΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Ι. ΣΤΑΔΙΟΝ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ

Α'. Ἀνάλυσις.

Διδ. Νὰ μου εἴπῃ ἓνας τί γνωρίζομεν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς ἀνατολικῆς Σπερειᾶς Ἑλλάδος.

Μαθ. Ἐμάθομεν, ὅτι, ἀφοῦ ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις κατὰ τῶν

Τούρκων ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ ν' ἀποστατήσωσιν ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ ν' ἀπελευθερώσωσι τὴν πατρίδα των. Πρῶτος δὲ ὁ Πανουργιᾶς, ὁ ὁποῖος ἦτο ὀπλαρχηγὸς τῶν Σαλῶνων καὶ εὗρισκετο πρωτότερα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Ἡπείρου, φυγὼν ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, τὴν ὁποίαν ἐκίνησεν εἰς ἐπανάστασιν, κατορθώσας μάλιστα νὰ γίνῃ κύριος καὶ τῶν Σαλῶνων τῇ 10ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1821, ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα.

Διδ. Ἄλλος νὰ προχωρήσῃ.

Μαθ. Μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Διάκος, ὅστις ἦτο ὀπλαρχηγὸς τῆς Λεβαδείας, ἀφοῦ κατῴρωσε νὰ συμφιλιώσῃ τοὺς διχονοοῦντας προκρίτους τῆς ἐπαρχίας του, συνήθροισεν ἀρκετὸν στρατόν· ἐπιτεθεὶς δὲ διὰ τούτου ἐναντίον τοῦ φρουρίου, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον καταφύγει πολλοὶ Τούρκοι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ πολλοὶ ἔνοπλοι Ἀλβανοί, κατῴρωσε ταχέως νὰ κυριεύσῃ αὐτὸ καὶ νὰ στήσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας.

Διδ. Ἄλλος νὰ προχωρήσῃ.

Μαθ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπανεστάτησε καὶ ὁ Δουβουνιώτης, ὁ ὁποῖος ἦτο ὀπλαρχηγὸς τοῦ Ζητουνίου, τῆς σημερινῆς Λαμίας, ἐντὸς ὀλίγου δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀττικῆς, οἱ ὁποῖοι κατῴρωσαν νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ν' ἀποκλείσωσι τοὺς ἐκεῖ ὑπάρχοντας Τούρκους ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Διδ. Εἰς μόνος ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀνθίστατο εἰς τὰς προτάσεις τῶν ἄλλων.

Μαθ. Ὁ ὀπλαρχηγὸς οὗτος ἦτο ὁ Κοντογιάννης, ὅστις εἶχε καὶ πολλὴν δύναμιν καὶ πολλὴν ἐπιρροήν· ὅτε ὅμως ἔμαθεν ὁ Κοντογιάννης, ὅτι οἱ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ ἐσκέπτοντο νὰ προσβάλωσι τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας του, τὸ Πατρατσίκι, ἠναγκάσθη καὶ αὐτὸς νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ.

Διδ. Καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ;

Μαθ. Καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐναντίον τοῦ Πατρατσαϊκίου, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσιν οἱ Ἕλληνες, διότι καὶ οἱ ἐκεῖ εὗρισκόμενοι Τούρκοι καὶ Ἀλβανοὶ ἠμύνοντο γενναίως ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐγκαίρως ἦλθεν εἰς αὐτοὺς βοήθεια ἀπὸ τὸ Λιανοκλάδι. Τότε δὲ οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχη-

γοὶ ἦλθον μὲ τοὺς στρατιώτας τῶν εἰς Κομποτάδες, ἔτοιμοι νὰ ἐπιτεθῶσι πάλιν ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὅπου ἦτο ἀνάγκη.

Διδ. Οὕτω λοιπὸν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὅπως εἶδομεν, ἐπανεστάτησε καὶ ὅλη ἡ ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάς· διατί δὲ λέγομεν ἡ ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάς;

Μαθ. Διότι ἡ δυτικὴ, ἡ Αἰτωλοακαρνανία, δὲν ἠδύνατο ν' ἀποστατήσῃ, ἐπειδὴ εὐρίσκεται πλησίον τῆς Ἡπείρου, ὅπου ἦτο μέγας τουρκικὸς στρατὸς πολεμῶν ἐναντίον τοῦ τυράννου τῆς Ἡπείρου Ἀλῆ.

Διδ. Τώρα ἕνας νὰ μου ἐπαναλάβῃ συντόμως ὅλον αὐτό.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει. Ἡ ἐπανάληψις γίνεται ὑπὸ πλειόνων μαθητῶν. Ἐὰν δὲ νομίσῃ ὁ διδάσκαλος ἀναγκαῖον, προκαλεῖ τοὺς μαθητὰς νὰ δεικνύωσιν ἐπὶ τοῦ χάρτου διάφορα μέρη καὶ δὴ τὰ σπουδαιότατα, διὰ τὸ διδασκόμενον νέον).

Διδ. Καὶ τώρα θὰ μάθωμεν;

Μαθ. Τὸν ἡρωϊκὸν θάνατον τοῦ Ἀθ. Διάκου.

Β'. Σύνθεσις.

α'.) Πραγματικὴ.

Τμῆμα α'.

Σκοπὸς μερικός. Διδ. Καὶ πρῶτα πρῶτα ἐρωτῶμεν;

Μαθ. Πρῶτον ἐρωτῶμεν τί θὰ ἔκαμαν οἱ Τούρκοι, ὅτε ἔμαθον τὴν ἐπανάστασιν τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ποῦ γνωρίζομεν, ὅτι εὐρίσκεται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολὺς τουρκικὸς στρατὸς;

Μαθ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εὐρίσκεται πολὺς τουρκικὸς στρατὸς ἐν Ἡπείρῳ πολεμῶν ἐναντίον τοῦ ἀποστάτου Ἀλῆ πασᾶ.

Διδ. Ὑπὸ τὰς διαταγὰς τίνος;

Μαθ. Ὁ στρατὸς οὗτος εὐρίσκεται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Χουρσήτ πασᾶ.

Διδ. Ὅτε ὁ Χουρσήτ ἔμαθε τὴν ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου, τί ἔκαμεν;

Μαθ. Ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος, ἂν καὶ εἶχεν ἐκεῖ τὰς γυναικας καὶ τοὺς θησαυροὺς του, ἀπέστειλε τὸν Μουσταφάμπεην μετ' ἀρκετῆς δυνάμεως, ὥστις, ἀφ' οὗ πολλὰ κατώρθωσε καθ' ὁδόν, ἐφθασεν ἀβλαβὴς εἰς Τρίπολιν.

Διδ. Τώρα μανθάνει τὴν ἀποστασίαν τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Μαθ. Τώρα, ὅποτε ἔμαθε τὴν ἀποστασίαν τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὁ ἀπέστειλε καὶ ἐκεῖ ἄλλον στρατὸν ὑπὸ γενναῖον ἀρχηγόν.

Διδ. Στρατὸν δὲν ἠδύνατο νὰ στείλῃ, διότι τοῦ ἐχρειάζετο διὰ τὸν ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πόλεμον· εἶχεν ὅμως δύο πιστοὺς ὑποστρατῆγους, τὸν Ὁμέρ Βριώνην καὶ τὸν Κιοσέ Μεχμέτ πασᾶν, τοὺς ὁποίους διέταξε νὰ συναθροίσωσιν εἰς τὸ Ζητούνι, τὴν σημερινὴν Λαμίαν, ὅσον ἠδύνατο περισσότερον στρατὸν, καὶ;

Μαθ. Νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα διὰ νὰ τὴν ὑποτάξωσι.

Διδ. Τί κάμνουσι λοιπὸν οὗτοι;

Μαθ. Θὰ ἤρχισαν νὰ συναθροίζωσιν ὅσον ἠδύνατο περισσότερους στρατιώτας, Τοῦρκους καὶ Ἀλβανούς, διὰ νὰ ἐκτελέσωσι τὴν διαταγὴν τοῦ Χουρσέτ πασᾶ.

Διδ. Μάλιστα· καὶ κατώρθωσαν νὰ συναθροίσωσιν ἐν Λαμίᾳ περὶ τὰς 9,000 ἀνδρῶν, πεζῶν καὶ ἱππέων, καὶ ἡτοιμάζοντο διὰ τὴν ἐπίθεσιν. Οἱ Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι, ὅπως γνωρίζομεν, εὐρίσκονται εἰς Κομποτάδες, μανθάνουσιν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐτοιμάζονται νὰ εἰσέλθωσιν ἀπὸ τῆς Λαμίας εἰς τὴν Φωκίδα, τί κάμνουσιν;

Μαθ. Θὰ ἤθελον καὶ ἐκεῖνοι νὰ ἐτοιμασθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον, νὰ συναθροίσωσι περισσότερους στρατιώτας καὶ νὰ καταλάβωσι καταλλήλους θέσεις διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς Τοῦρκους.

Διδ. Καλὰ ἔλα αὐτά· ἐκεῖνοι ὅμως ἤθελον καὶ κἄτι ἄλλο, ἤθελον νὰ μάθωσιν, ἔάν οἱ ἐχθροὶ εἶναι πολλοὶ ἢ ὀλίγοι· τί θὰ ἔκαμναι λοιπόν;

Μαθ. Θὰ ἔστειλαν μερικὸς κατασκοποὺς, τοὺς ὁποίους διέταξαν νὰ μεταβῶσιν ὅσον ἠδύνατο πλησιέστερον πρὸς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, νὰ παρατηρήσωσι καλὰ, ἔάν οἱ Τοῦρκοι εἶναι πολλοὶ καὶ νὰ ἐπανέλθωσι νὰ εἴπωσιν εἰς αὐτούς.

Διδ. Οἱ δὲ κατάσκοποι;

Μαθ. Θὰ ἦλθον κρυφίως καὶ κατὰ τὴν νύκτα πλησίον τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, εἶδον, ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἦσαν πολλοί, πεζοὶ καὶ ἵππεις, καὶ θὰ ἐπέστρεψαν ν' ἀναγγείλωσι τὸ πρᾶγμα εἰς τοὺς Ἑλληνας, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο εἰς Κομποτάδες.

Διδ. Καὶ τότε οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων;

Μαθ. Καὶ τότε οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων θὰ ἔκχμαν πολεμικὸν συμβούλιον διὰ νὰ ἴδωσι τί θὰ κάμωσι.

Διδ. Μάλιστα· γνωρίζουσι τὸν σκοπὸν τῶν Τούρκων, γνωρίζουσι δὲ σχεδὸν καὶ τὸν ἀριθμὸν των καὶ βλέπουσιν ὅτι οἱ Τούρκοι εἶναι πολὺ περισσύτεροι· θὰ ἠδύναντο ἄρα γε νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον αὐτῶν εἰς τὴν ἀνοικτὴν πεδιάδα;

Μαθ. Δὲν θὰ ἠδύναντο, διότι ἐκεῖ οἱ Τούρκοι εὐκόλως θὰ τοὺς ἐνίκων, ἀφοῦ εἶχον μάλιστα, ὥπως εἶδον οἱ κατάσκοποι, καὶ πολὺ ἱππικόν.

Διδ. Διὰ τοῦτο ἔκαμον, ὅ,τι καὶ ὁ Λεωνίδας μετὰ τῶν 300 Σπαρτιατῶν· τί γνωρίζομεν περὶ αὐτῶν;

Μαθ. Ὅτε ὁ Ξερξῆς εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πῶ 480 π. Χ. μετὰ μεγάλης δυνάμεως, οἱ Ἕλληνες ἠθέλησαν νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν νὰ προχωρήσῃ· ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶχον πολὺν στρατόν, ἐσκέφθησαν νὰ καταλάβωσι τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, ὅπου κατ' ἀνάγκην ὀλίγοι θὰ ἐπολέμουν πρὸς ὀλίγους.

Διδ. Καὶ τώρα λοιπόν;

Μαθ. Καὶ τώρα λοιπὸν ὁ Διᾶκος, ὁ Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Πανουργιᾶς θὰ ζητήσωσιν ἐν στενὸν μέρος, ἀπὸ τὸ ὅποιον θὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ διέλθωσιν οἱ Τούρκοι διὰ νὰ τοὺς ἐμποδίσωσιν ἐκεῖ.

Διδ. Ποῦ δὲ γνωρίζομεν, ὅτι εὐρίσκονται οἱ Τούρκοι;

Μαθ. Οἱ Τούρκοι ἔχουσι συναθροισθῇ εἰς τὴν Λαμίαν.

Διδ. Διὰ νὰ προχωρήσωσι δὲ εἰς τὴν Φωκίδα καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἀμφισσαν, ὅπου αὐτοὶ ἠθέλαν, ἔπρεπε νὰ προχωρήσωσι δι' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ (χάρτης)· τί βλέπετε ἐδῶ εἰς τὸν δρόμων των;

Μαθ. Ὑπάρχει ὁ Σπερχειὸς ποταμός, διὰ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ διέλθωσι.

Διδ. Μάλιστα· ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου, εἰς τὸ μέρος αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπάρχει μία γέφυρα, ἡ ὁποία τότε ἐλέγετο γέφυρα τῆς Ἀλαμάνας, ἀπὸ τὸ ὄνομα, τὸ ὅποιον εἶχε τότε ὁ Σπερχειὸς· τὴν γέφυ-

ραν λοιπὸν αὐτὴν τῆς Ἀλαμάνας, διὰ τῆς ὁποίας θὰ διήρχοντο οἱ Τούρκοι, ἀπεφάσισαν νὰ ὑπερασπίσωσιν οἱ Ἕλληνες· καὶ τὴν θέσιν μὲν ταύτην, ἣτις ἦτο ἡ ἐπικινδυνότερα ἐξ ὧων κατέλαβεν ὁ Διᾶκος μετὰ 500 στρατιωτῶν, ἀπὸ τὸ ἐν δὲ καὶ τὸ ἄλλο μέρος εἰς τὰ πλάγια τοῦ ὄρους τούτου, τῆς Οἴτης (χάρτης), ἐτάχθησαν ὁ Δυσβουνιώτης καὶ ὁ Πανουργιάς. Συνεφώνησαν δ' οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ νὰ τρέξωσιν εἰς βοήθειαν ἐκείνου, τὸν ὁποῖον θὰ προσέβαλλον πρῶτον οἱ Τούρκοι. Καταλαμβάνουσι τὰς θέσεις των· τί θὰ ἔκαμαν;

Μαθ. Ἀφοῦ κατέλαβον τὰς θέσεις των θὰ προσεπάθησαν νὰ ὀχυρώσωσι ταύτας ὥσον τὸ δυνατόν καλύτερον, διὰ ν' ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους.

Διδ. Καὶ διὰ νὰ μάθωσιν ἐγκαίρως πότε θὰ ἤρχοντο οἱ Τούρκοι;

Μαθ. Θὰ ἔστειλαν μερικοὺς στρατιώτας εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη διὰ νὰ τοὺς εἰδοποιήσωσιν, ὅταν θὰ ἔβλεπον τοὺς Τούρκους ἐρχομένους.

Διδ. Πῶς δὲ θὰ τοὺς εἰδοποιοῦν;

Μαθ. Ἡ οἱ ἴδιοι θὰ ἤρχοντο ταχέως, ἢ θὰ εἶχον σύνθημα νὰ ῥίψωσι πυροβολισμοὺς καὶ οἱ Ἕλληνες θὰ ἐνόουν καὶ δὲν θὰ ἤρχοντο οἱ Τούρκοι αἰφνιδίως.

Διδ. Ἐνας εἰς τὸν πίνακα νὰ μοῦ ἱχνογραφῇ τὸ μέρος αὐτό, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι παρατεταγμένοι οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ μοῦ δείξῃ ποῦ εὐρίσκεται ἕκαστος τῶν ὀπλαρχηγῶν.

Μαθ. (Ἰχνογραφεῖ).

Διδ. Ἐνας ἄλλος νὰ μοῦ δείξῃ ποῦ εὐρίσκεται ἡ Λαμία καὶ νὰ τὴν τοποθετήσῃ ἐδῶ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Δεικνύει καὶ τοποθετεῖ).

Διδ. Ἐνας ἄλλος νὰ μοῦ δείξῃ τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον θὰ ἔκαμνον οἱ Τούρκοι διὰ νὰ ἔλθωσιν ἀπὸ τῆς Λαμίας, ἐκεῖ ὅπου ἦτο παρατεταγμένος ὁ Ἑλληνικὸς στρατός.

Μαθ. (Δεικνύει).

Διδ. Εἰς αὐτὸ τώρα μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Προετοιμασίαι τῶν Τούρκων ἐν Λαμίᾳ καὶ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς προηγουμένης διδασκαλίας).

Τμήμα β'.

Μερικὸς σκοπός. Διδ. Καὶ τώρα τί θέλομεν νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Καὶ τώρα θέλομεν νὰ μάθωμεν, ἐὰν ἐπῆλθον οἱ Τοῦρκοι ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ ποῖον ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης.

Διδ. Μάλιστα· καὶ ἓνας ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. "Ὅπως εἶδομεν, οἱ Ἕλληνες προσεπάθουν νὰ ὀχυρωθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον καὶ ταχύτερον· ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως γνωρίζομεν, ὅλοι οἱ ἀρματωλοὶ καὶ κλέφται ἦσαν πολὺ εὐσεβεῖς, εἶδομεν δὲ εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ προηγούμενα μαθήματά μας, ὅτι καὶ ὁ Διάκος εἶχε διατηρήσει βαθεῖα ριζωμένη στὴν καρδίᾳ τὴν εὐσεβείαν, τὴν ὁποίαν εἶχε διδαχθῇ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ εἰς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, πλησίον τῆς πατρίδος του Ἀρτοτίνης, τί θὰ ἔκαμον κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μάχης ;

Μαθ. Θὰ ἠθέλησαν ὅλοι νὰ παρακαλέσουν ἐκ βάθους καρδίας καὶ μὲ ὅλην τὴν εὐλάβειαν τὸν Θεὸν νὰ τοὺς βοηθήσῃ εἰς τὴν μάχην, ἢ ὁποία θὰ ἐγίνετο διὰ νὰ νικήσουν τοὺς Τούρκους.

Διδ. Ἐνὰς ἀπὸ σᾶς εὐρίσκεται εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τοῦ Διάκου καὶ τῶν παλληκαριῶν του, τί βλέπει ;

Μαθ. Εἰς τὸ μέρος θὰ εὐρίσκεται ὁ Διάκος, νέος ὠραῖος, ἡλικίας 33 περίπου ἐτῶν, μὲ τὴν κόμην τὴν μακρὰν πεσμένην εἰς τοὺς ὤμους καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, περίξ δὲ αὐτοῦ θὰ εἶναι τὰ παλληκάρια του γονατισμένα, κρατοῦντα εἰς τὰς χεῖρας τὰ καλύμματα τῆς κεφαλῆς, μὲ χεῖρῃ σταυρωμένα, τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν γῆν καὶ παρακολουθοῦν τὴν δέξιν τοῦ Διάκου.

Διδ. Αὐτὰ βλέπει· τί ἀκούει ;

Μαθ. Ὁ Διάκος θὰ παρεκάλει τὸν Θεὸν καὶ θὰ ἔλεγε : «Θεέ μου, βοήθησέ μας εἰς τὴν μάχην, ἢ ὁποία θὰ γίνη, νὰ νικήσωμεν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μὴ τοὺς ἀφήσωμεν νὰ περάσουν εἰς τὴν Ἀμφισσαν, ὅπου θὰ σφάζουν γυναῖκας καὶ παιδιὰ καὶ θὰ καύσουν τὰς οἰκίας μας καὶ τὰς ἐκκλησίας μας. Βοήθησέ μας νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν πατρίδα μας, ἢ ὁποία 400 χρόνια τώρα δουλεύει τοὺς ἀπίστους.»

Διδ. Μάλιστα· αὐτὰ εἶπεν ὁ Διάκος· εἶπεν ὅμως καὶ μερικὰ

ἄλλα τὰ ὅποια θὰ σὺς ἀναγνώσω¹ τώρα : προσέξατε ὅλοι ἐδῶ.

“Ὅταν ἡ μαύρ’ ἡ μάνα μου, ἐμπρὸς σὲ μιὰν εἰκόνα,
Πλάστη μου, μὲ γονάτιζε μὲ σταυρωτὰ τὰ χέρια
καὶ μῶλεγε νὰ δεηθῶ γιὰ κειούς, ποῦ τὸ χειμῶνα
σὰ λύκοι ἐτρέχαν στὰ βουνά, μὲ χιόνια, μ’ ἀγριοκαίρια
γιὰ νὰ μὴ ζοῦνε στὸ ζυγὸ, ἔνοιωθα τὴ φωνή μου
νὰ ξεψυχᾷ στὰ χεῖλη μου, ἐσπάραζε ἡ καρδιά μου,
μοῦ ἐτρέμανε τὰ γόνατα, σὰν νᾶθελε ἡ ψυχὴ μου
νὰ φύγῃ μὲ τὴ δέηση ἀπὸ τὰ σωθικά μου.

—
“Ἵστερα μῶλεγε κρυφὰ νὰ σοῦ ζητῶ τὴ χάρη
νὰ μ’ ἀξιώσης μιὰ φορὰ ἓνα σπαθὶ νὰ ζῶσω
καὶ νὰ μὴν ἔρθῃ ὁ θάνατος νὰ μ’ εὔρῃ, νὰ μὲ πάρῃ,
πρὶν πολεμήσω ἐλεύθερος, γιὰ σὲ πρὶν τὸ ματώσω.
Πατέρα παντοδύναμε ! “Ακουσες τὴν εὐχὴ μου;
μοῦ φύτεψες μὲς ’ς τὴν καρδιά ἀγάπη, πίστη, ἐλπίδα,
ἔδωκες μιὰν ἀχτίδα σου, ἀθέρα ’ς τὸ σπαθὶ μου
καὶ μοῦπες : Τώρα πέθανε γιὰ μέ, γιὰ τὴν πατρίδα !

—
“Ετοιμὸς εἶμαι, Πλάστη μου ! Λίγαις στιγμαῖς ἀκόμα
καὶ σβυῶνται τ’ ἄστρα σου γιὰ μέ. Γιὰ μέ θὰ σκοτειδιάσῃ
τῶμορφο γλυκοχάραμμα. Θὰ μοῦ κλειστῇ τὸ στόμα,
ποῦ ἐκελαδοῦσε στὰ βουνά, στὴ βεμματιά, στὴ βρύση,
θὰ μακραθοῦν τὰ πεῦκά μου. “Αρχνιασμέν’ ἡ λύρα,
ποῦ μοῦταν ἀδερφοποιτὴ κι’ ὅπου μ’ ἐμὲ στὴ φτέρη
ἀγκαλιασμένη πλάγιαζε, τώρα θὰ μείνῃ στεῖρα
καὶ στᾶψυχο κουφάρι τῆς θεᾶς νὰ βογγᾷ τ’ ἀγέρι.

—
“Ὅλα τ’ ἀφῆνω μὲ χαρὰ, χωρὶς ν’ ἀναστενάξω.

¹ Ἐὰν ὁ διδάσκαλος γνωρίζῃ τὸ ποίημα τοῦτο, εἶναι πολλῶν προτιμότερον ν’ ἀπαγγεῖλῃ αὐτό. Θὰ ἦτο δ’ εὐχῆς ἔργον πᾶς διδάσκαλος νὰ φροντίσῃ ν’ ἀποκτήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν καλυτέραν ἀπαγγελίαν δι’ ἰδιωτικῆς ἐργασίας, ἀφοῦ τὸ μάθημα τῆς ἀπαγγελίας λείπει, ὡς μὴ ὥφελεν, ἀπὸ τὰ ἡμέτερα διδασκαλεῖα.

Καὶ τῷχῳ περηφάνεια μου, ποῦ ἐδιάλεξες ἐμένα
αὐτὴν τὴν ἔρμη τὴν ποριὰ μὲ τὸ κορμὶ νὰ φράζω.
Εὐχαριστῶ σε, Πλάστη μου ! Δὲ θὰ χαθοῦν σπαρμένα
καὶ δὲ θὰ μείνουν ἄκαρπα τ' ἄχαρα κήκαλά μου.
Εὐλόγησέ τηνε τὴ γῆ, ὅπου θὰ μ' ἀγκαλιάσῃ
καὶ στοίχειωσῃ κάθε κλωνὶ ἀπὸ τὰ χῶματά μου,
νὰ γένῃ ἀδιάβατο βουνὸ τὸ μνημα τοῦ Θανάστη.

Θέ μου ! Ξημέρωσέ τηνε τὴν αὐρινὴ τὴ μέρα !
Θὰ μᾶς θυμᾶτ' ἡ Ἀρβανιτιά καὶ θὰ την τρώ' ἡ ζήλεια.
Θὰ χλημητᾶνε τ' ἄλογα, θὰ καίνε τὸν ἀγέρα
μὲ τ' ἄγρια τὰ χινῶτά τους γκέγκικα κερουφύλλια,
θὰ γένουν πάλι τὰ Θερμιὰ λαίμαργη καταβόθρα.
.....

Κ' ἐμεῖς θὰ πᾶμε μὲ χαρὰ σ' αὐτὸν τὸν καταρράχτη.
Ἐπάνωθὲ μας θᾶσαι Σύ, καὶ τὰ πατήματά μας
θὰ νᾶχουνε γιὰ στήριγμα τὴ φοβερὴ τὴ στάχτη,
πῶμεινε σπὶθ' ἀκοίμητη βαθειὰ στὰ σωθικά μας.
Δυνάμωσέ μας, Πλάστη μου ! Γιὰ ν' ἀκουστῇ στὴ Δύση
πῶς δὲν ἀπονεκρώθηκε καὶ πῶς θ' ἀνθοβολήσῃ
τώρα μὲ τὰ Μαγιάπριλα ἡ δουλωμένη χώρα,
Εὐλογημέν' ἡ ὥρα !

Καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν αὐτὴν τί θὰ ἔκαμαν ;
Μαθ. Θὰ μετέβῃ ἕκαστος εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἔτοιμος νὰ πολεμήσῃ
μέχρι θανάτου ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν.

Διδ. Ἐξαφνα ἔρχεται ταχὺς ἓνας ἀπὸ τοὺς στρατιώτας ἐκεῖνους,
τοὺς ὁποίους εἶχε στείλει ὁ Διᾶκος ἐπάνω εἰς τὸ βουνὸ διὰ νὰ παρα-
τηροῦν πότε θὰ φανοῦν οἱ Τοῦρκοι καὶ λέγει, ὅτι ἀπὸ μακρὰν φαίνε-
ται μὲ μεγάλη μαυρίλα πρὸς τὸ βάθος τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἔφερεν
ἀπὸ τῆς Λαμίας εἰς τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας· τί θὰ συνέβαινε ;

Μαθ. Οἱ Τοῦρκοι ἐτοιμασθέντες θὰ εἶχον ξεκινήσει ἀπὸ τὴν Λα-
μίαν καὶ θὰ ἤρχοντο ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Διδ. Μαλιστα' εἰς πόσα μέρη εἶδομεν, ὅτι εἶχον διαιρεθῆ οἱ Ἑλλη-
νηες ;

Μαθ. Οἱ Ἑλληνηες εἶχον διαιρεθῆ εἰς τρία μέρη ὑπὸ τοὺς τρεῖς
ὀπλαρχηγούς, τὸν Ἀθανάσιον Διάκον, τὸν Δυοβουνιώτην καὶ τὸν Πα-
νουργιᾶν.

Διδ. Εἶχον δὲ συνεννοηθῆ ;

Μαθ. Εἶχον δὲ συνεννοηθῆ νὰ τρέξωσιν εἰς βοήθειαν ἐκείνου, τὸν
ὁποῖον θὰ προσέβαλλον οἱ Τούρκοι.

Διδ. Οἱ Τούρκοι ὅμως εἶδον τὰ τρία αὐτὰ μέρη τῶν Ἑλλήνων,
ἐνόησαν τὸ σχέδιόν των καὶ ἐπειδὴ ἦσαν πολλοὶ τί θὰ ἔκαμαν καὶ
ἐκεῖνοι ;

Μαθ. Θὰ διηρέθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τρία μέρη καὶ θὰ ἐπετέθησαν
ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Διδ. Καὶ οὕτως οἱ Ἑλληνηες ;

Μαθ. Οὕτω δὲ οἱ Ἑλληνηες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ βοηθήσωσιν ἀλλή-
λους κατὰ τὴν συνεννόησιν, τὴν ὁποίαν εἶχον κάμει.

Διδ. Πρῶτα πρῶτα ἐπετέθησαν οἱ Τούρκοι ἐναντίον τοῦ Δυοβου-
νιώτη μὲ πολὺ περισσότερον στρατόν, πεζικόν καὶ ἵππικόν· οἱ Ἑλ-
ληνες μὴ δυνηθέντες ν' ἀντιστῶσιν εἰς τόσον πολυάριθμον στράτευμα
ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι καταφύγιον εἰς τὸ ὄρος· τὸ ἴδιον δὲ
συνέβη καὶ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Πανουργιᾶ, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐκιν-
δύνευσε νὰ συλληφθῇ καὶ ὁ ἴδιος καὶ φονευθῇ, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλ-
λοι ἐκ τῶν στρατιωτῶν του, μετὰ δὲ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἐπίσκοπος
Ἀμφίσσης Ἡσαΐας, ὅστις παρηκολούθει τὸν στρατὸν εὐλογῶν καὶ
ἐνθαρρύνων διὰ τὸν προκείμενον ἀγῶνα. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐτράπησαν εἰς
φυγὴν οἱ στρατιῶται τοῦ Δυοβουνιώτη καὶ Πανουργιᾶ οἱ Τούρκοι ;

Μαθ. Ἀφοῦ οἱ Τούρκοι ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς στρατιώτας τοῦ
Δυοβουνιώτη καὶ τοῦ Πανουργιᾶ, οἱ ὁποῖοι ἦσαν παρατεταγμένοι ἀπὸ
τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ στρατοῦ τοῦ Διάκου, θὰ ἐπε-
τέθησαν ὅλοι ἐναντίον τὴν στρατιωτῶν τοῦ Διάκου διὰ νὰ τρέψωσι
καὶ αὐτοὺς εἰς φυγὴν καὶ ἀνοίξωσι δρόμον πρὸς τὰ ἐμπρός.

Διδ. Ὁ Διάκος ὅμως εἶχεν ὀρκισθῆ νὰ μὴ ἀφήσῃ τοὺς Τούρκους
νὰ περάσουν καὶ ἢ νὰ νικήσῃ ἢ ν' ἀποθάνῃ· διὰ τοῦτο ;

Μαθ. Δὲν θὰ ἐτράπη καὶ αὐτὸς εἰς φυγὴν, ἀλλὰ θὰ ἔμεινεν ἐκεῖ
καὶ θὰ ἠγωνίζετο γενναίως.

Διδ. Μάλιστα· οἱ Τοῦρκοι ἐπετίθεντο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη πολυάριθμοι ἐναντίον τοῦ ὀλίγου στρατοῦ, ὥστε εὐρίσκετο μὲ τὸν Διάκον· πολλοὶ ὅμως ἀπὸ τοὺς στρατιώτας, βλέποντες, ὅτι οἱ σύντροφοὶ των, οἱ ὅποιοι εἶχον ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς βοήθειαν, κατ' ἀρχὰς μὲν δὲν ἠδύναντο νὰ στείλωσι ταύτην, ἔπειτα δ' ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, ἐδειλίασαν καὶ ἐζήτησαν καὶ αὐτοὶ νὰ σωθῶσι· 40 μόνον γενναῖοι σύντροφοι τοῦ Διακίου προετίμησαν ν' ἀποθάνουν μὲ τὸν ὀπλαρχηγόν των παρὰ νὰ σωθῶσι δι' ἀτίμου φυγῆς. Οἱ Τοῦρκοι ὁλονὲν πλησιάζουν· ὁ κίνδυνος ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν γίνεται μεγαλύτερος· ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ γενναῖοι στρατιῶται πίπτουν· τότε τὸ πρωτοπαλλήκαρον τοῦ Διακίου φέρει εἰς αὐτὸν τὸν ἵππον του καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ φύγῃ τώρα, ὁπότε εἶναι ἀκόμη καιρὸς διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἄλλην καταλληλοτέραν περίστασιν. Ἄλλ' ὁ Διάκος χωρὶς νὰ διακόψῃ καθόλου τὴν μάχην, χωρὶς νὰ σκεφθῇ, ἂν ἔπρεπε νὰ δεχθῇ τὴν πρότασιν, ἀπαντᾷ μὲ δυνατὴν καὶ ἀποφασιστικὴν φωνήν· ὁ Διάκος δὲν φεύγει καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ μάχεται ὡς λέων. Ἐξαφνα βλέπει τὸν ἀδελφόν του νὰ πίπτῃ νεκρὸς πρὸ αὐτοῦ. Δὲν δειλιᾷ· τὸν θέτει πρὸ αὐτοῦ ὡς προμαχῶνα καὶ ἀπ' ἐκεῖ πυροβολεῖ καὶ θανατώνει τοὺς ἐχθρούς· σὲ λίγην ὥραν ὅμως θραύεται τὸ ὄπλον του ἀπὸ τὴν πολλὴν τὴν χρῆσιν. Ἄλλο δὲν ἔχει καὶ σύρει τὸ ξίφος· καὶ τοῦτο ὅμως θραύεται ὑπὸ ἐχθρικῆς σφαίρας κατὰ τὴν λαβὴν· ἄλλη σφαῖρα πληγώνει τὸν δεξιὸν βραχίονα τοῦ Διακίου· διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς σύρει τὴν πιστόλαν του καὶ μάχεται διὰ ταύτης.

Ὅλοι οἱ περὶ αὐτὸν ἔχουσιν ὅμως φονευθῇ καὶ μένει μόνος ὁ Διάκος πληγωμένος καὶ αἰμόφυρτος καὶ ὁ ψυχουῖός του· οἱ Τοῦρκοι ἐπιπίπτουσι κατ' αὐτῶν, τοὺς συλλαμβάνουσι, τοὺς δένουσι καὶ μὲ φωνὰς καὶ εὐχαρίστησιν τοὺς ὀδηγοῦν ἐνώπιον τῶν ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ.

Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Μάχη εἰς τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας καὶ σύλληψις τοῦ Διακίου.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Τμήμα γ'.

Μερικὸς Σκοπὸς. Διδ. Καὶ τώρα τί θέλομεν νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Τί νὰ ἀπέγινεν ὁ Διάκος ;

Διδ. Μάλιστα· καὶ ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὸν στρατὸν τοῦ Δουβουνιώτη καὶ τοῦ Πανουργιά καὶ συνέλαβον τὸν Ἀθανάσιον Διάκον, θὰ ἐπροχώρησαν κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιόν των πρὸς τὴν Ἀμφισσαν διὰ νὰ καταστείλωσι τὴν ἐπαναστάσιν, ἢ ὁποῖα εἶχεν ἐκραγῇ ἐκεῖ· δὲν ἔπραξαν ὅμως τοῦτο· εἴτε διότι ἐφοβήθησαν ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν τῶν περὶ τὸν Ἀθανάσιον Διάκον, εἴτε διότι ἤθελον νὰ ἐτοιμασθῶσι καλύτερον, εἴτε δι' ἄλλον τέλος λόγον, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Λαμίαν σύροντες μαζί των καὶ τὸν Διάκον. Κατ' ἀρχὰς τὸν εἶχον ὑποχρεώσει νὰ περιπατῇ πεζὸς πρὸ αὐτῶν, ἔπειτα ὅμως φοβηθέντες μὴ φύγῃ τὸν ἐκάθισαν δεμένον ἐπὶ ἡμιόνου, ἕως ὅτου ἦλθον εἰς τὴν Λαμίαν. Ἐκεῖ ἀφοῦ ἀνεπαύθησαν ὀλίγον οἱ πασάδες προσεκάλεσαν τὸν Διάκον ἐνώπιόν των καὶ ἐζήτησαν πληροφορίας περὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἢ ὁποῖα πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἐκραγῇ· ἐκεῖνος δὲ χωρὶς νὰ φοβηθῇ διόλου εἶπεν ὅλην τὴν ἀλήθειαν, δηλαδὴ ;

Μαθ. Ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι πλέον τὰ βάσανα τῆς δουλείας καὶ διὰ τοῦτο ὠρκίσθησαν ἢ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἢ ν' ἀποθάνωσιν ὅλοι.

Διδ. Οἱ Τοῦρκοι ἀρχηγοὶ θαυμάσαντες τὴν ὠραϊότητα καὶ τὸ θάρρος τοῦ Διακὸς τοῦ προέτεινον νὰ τὸν θεραπεύσωσιν, ἐὰν ὑπέσχετο νὰ τοὺς ὑπηρετήσῃ. Δὲν σας ὑπηρετῶ, ἀπεκρίθη ὁ Διάκος, ἀλλὰ καὶ ἂν σὰς ὑπηρετοῦν, δὲν θὰ σὰς ὠφέλουν. Θὰ σέ σκοτώσωμεν, εἶπον οἱ πασάδες, ἂν δὲν μᾶς ὑπηρετήσῃς. Ἡ ἑλλὰς ἔχει πολλοὺς Διακούς, ἦτο ἡ ἀπάντησις τοῦ γενναίου ἥρωος. Ἀφοῦ δ' ἐπὶ τέλους εἶδεν ὁ Ὁμέρ Βριώνης, ὅτι δὲν κατάρθωνε τίποτε, διέταξε πρὸς ἐκδίκησιν νὰ τὸν σουβλίσουν ζωντανόν. Ὁ Διάκος ὑπέστη τὸ μαρτύριον τῇ 23ῃ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1821 χωρὶς νὰ χύσῃ ἓν δάκρυ, οὐδὲ νὰ δεῖξῃ οὐδὲ πρὸς στιγμὴν, ὅτι ἐφοβήθη. Μόνον, ὅτε με-

τέβαινεν εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου του, ἔστρεψε τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τοὺς χλοεροὺς λειμῶνας καὶ τάνθισμένα δένδρα καὶ παραπονούμενος διὰ τὸν πρόωρον θάνατόν του τὴν ἐποχὴν αὐτήν, κατὰ τὴν ὁποίαν μετὰ τῆς φύσεως ἤρχισε ν' ἀνθοβολῇ καὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐλευθερία, εἶπε :

Γιὰ ἰδὲς καιρὸ ποῦ διάλεξεν ὁ χάρος νὰ με πάρῃ,
τώρα π' ἀνθίζουν τὰ κλαδιὰ καὶ βγάν' ἡ γῆ χορτάρι.

Μεθ' ὃ ἀπέθανε καρτεροψύχως, ἀφοῦ ἐπὶ τρεῖς ὥρας ὑπέφερε φοβερά βασανιστήρια. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Ἀθανασίου Διάκου τῇ 23ῃ Ἀπριλίου 1821.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Ἀφοῦ δὲ γίνῃ καὶ τοῦ τμήματος τούτου ἡ ἀπομνημόνευσις, προκαλοῦνται οἱ μαθηταὶ νὰ θέσωσιν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ ὅλον γραφομένην, ὅπως καὶ ἐν τῇ πρώτῃ διδασκαλίᾳ ἐλέγομεν, εἰς τὴν πρὸς τοῦτο καταλειφθεῖσαν κενὴν θέσιν εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πίνακος. Μετὰ ταῦτα γίνεται ἀπόδοσις τοῦ ὅλου κατ' ἀρχὰς μὲν τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐπιγραφῶν, εἶτα δὲ καὶ ἄνευ αὐτῶν. Οὕτως ἀποπερατοῦται τὸ πρῶτον μέρος τῆς Συνθέσεως, ἡ ἀπόκτησις τοῦ πραγματικοῦ, μεθ' ἣν προβαίνομεν εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν, κατὰ τὰ πολλὰ τοῦ ἀνωτέρω εἰρημένα.

β') Ἑμβάθυνσις.

Σκοπὸς Ἑμβαθύνσεως. Διδ. Καὶ τώρα ὡς ἐξετάσωμεν καλύτερον μερικὰ πρόσωπα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνηντήσαμεν εἰς τὸ μάθημά μας αὐτό. Τί θὰ κάμωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει τὸν σκοπὸν)

Διδ. Νὰ μου εἶπῃ ἓνας τίνας καὶ τίνας συνηντήσαμεν;

Μαθ. Συνηντήσαμεν τὸν Ἀθανάσιον Διάκον με τοὺς στρατιώτας του καὶ τὸν Δουβουνιώτην καὶ Πανουργιᾶν με τοὺς στρατιώτας των.

Διδ. Μάλιστα· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως θὰ κρίνωμεν μόνον τὸν Ἀθανάσιον Διάκον καὶ τοὺς στρατιώτας του, διότι τοὺς ἄλλους δύο ὀπλαρχηγούς, τὸν Δουβουνιώτην καὶ τὸν Πανουργιᾶν, θὰ συναντήσωμεν καὶ ἀργότερον καὶ τότε θὰ τοὺς κρίνωμεν.

α') Διδ. Νά μου εἴπῃ ἕνας· τί ἐμάθομεν περὶ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι, ὅτε ἐπανεστάτησεν ἡ ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάς ὑπὸ τοὺς διαφόρους ὀπλαρχηγούς, οἵτινες ὑπῆρχον ἐκεῖ, μετὰ τῶν πρώτων ἐκίνησε καὶ ὁ Ἀθανάσιος Διάκος εἰς ἐπανάστασιν τὴν Λεβάνειαν, ταχέως μάλιστα ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ καὶ τὸ φρούριον αὐτῆς.

Διδ. Μόνος ὁ Κοντογιάννης ἀρνεῖται νὰ μετάσχη τῆς ἐπανάστασεως τότε;

Μαθ. Διὰ νὰ τὸν ἐξανγκιάσωσι νὰ μετάσχη τῆς ἐπανάστασεως, ἀποφασίζουσιν οἱ λοιποὶ ὀπλαρχηγοὶ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐναντίον τῆς πρωτευούσης τῆς ἐπαρχίας του, τοῦ Πατρατισκίου· πάλιν δ' ἐδῶ μετὰ τῶν πρώτων εἶναι ὁ Ἀθανάσιος Διάκος.

Διδ. Μανθάνει, ὅτι οἱ Τούρκοι συναθροίζονται ἐν Λαμίᾳ.

Μαθ. Ἀμέσως σπεύδει νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅταν δὲ ὤρισαν τὰς θέσεις, τὰς ὁποίας ἕκαστος θὰ κατελάβανεν, ὁ Διάκος ἐξέλεξε τὴν πλέον ἐπικίνδυνον.

Διδ. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς μάχης;

Μαθ. Ἐνῷ οἱ ἄλλοι φεύγουν ἀπ' ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διὰ νὰ σωθῶσιν, ἐκεῖνος μένει καὶ ἀγωνίζεται ἐπὶ τέλους μόνος ἐναντίον χιλιάδων πολεμίων.

Διδ. Ἐνῷ ἠδύνατο;

Μαθ. Ἐνῷ ἠδύνατο νὰ φύγῃ διὰ τοῦ ἵππου, τὸν ὁποῖον ἔφερεν εἰς αὐτὸν τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, καὶ νὰ σωθῇ.

Διδ. Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαρτυρίου;

Μαθ. Ὑφίσταται ὁ Διάκος τὸ μαρτύριον χωρὶς νὰ κλύσῃ, χωρὶς νὰ παραπονεθῇ, ἂν καὶ ὁ θάνατος, εἰς τὸν ὁποῖον τὸν κατεδίκαν, ἦτο φοβερός.

Διδ. Μόνον ἓνα παράπονον ἐκφράζει.

Μαθ. Παραπονεῖται ὁ Διάκος διατὶ ν' ἀποθνήσκῃ τώρα, ὅποτε ὅλα τὰ δένδρα ἀνθοῦσι καὶ ὅποτε ἦτο ὁ καταλληλότερος καιρὸς διὰ τὸν ἐναντίον τῶν Τούρκων πόλεμον.

Διδ. Συγχρόνως ὅμως ἀνθεῖ καὶ κάτι ἄλλο· ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος· ὥστε;

Μαθ. Ἴσως παραπονεῖται ὁ Διαῖκος διατὶ ν' ἀποθνήσκη τώρα καὶ νὰ μὴ προφθάσῃ νὰ ἴδῃ τὴν πατρίδα του ἐλευθέρην, τὸ ὅποιον τόσον ἐπεθύμει.

Διδ. Μάλιστα· δι' ὅλα αὐτὰ λοιπὸν πῶς δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ Διαῖκος.

Μαθ. Δι' ὅλα ταῦτα ὀνομάζεται ὁ Διαῖκος γενναῖος.

Διδ. Ἐπειδὴ δὲ τὴν γενναϊότητά του δεικνύει πρὸς τὸ καλὸν τῆς πατρίδος του ;

Μαθ. Δύνανται νὰ ὀνομασθῇ καὶ φιλόπατρις.

Διδ. Ἐνθυμηθῆτε καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς μάχης.

Μαθ. Πρὸ τῆς μάχης ὁ Διαῖκος παρακαλεῖ μὲ ὅλην τὴν καρδίαν του καὶ ὅλην τὴν εὐλάβειαν τὸν Θεὸν νὰ τὸν βοηθήσῃ.

Διδ. Τί ἄλλο λοιπὸν εἶναι ὁ Διαῖκος ;

Μαθ. Ὁ Διαῖκος εἶναι καὶ εὐσεβής.

Διδ. Νὰ μοῦ εἴπῃ λοιπὸν ἓνας τί καὶ τί εἶδομεν, ὅτι εἶναι ὁ Διαῖκος.

Μαθ. Ὁ Διαῖκος εἶναι γενναῖος, φιλόπατρις καὶ εὐσεβής καὶ διὰ τοῦτο μᾶς ἀρέσκει.

Διδ. Νὰ τὸ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Νὰ τὸ γράψῃ ἓνας εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

β'.) Διδ. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα καὶ τοὺς στρατιώτας τοῦ Διαίου· τί εἶδομεν δι' αὐτούς ;

Μαθ. Εἶδομεν ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τούτων εὐθὺς ὡς εἶδον, ὅτι ὁ Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Πανουργιᾶς ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ ὅτι ὅλον τὸ πλῆθος τῶν Τούρκων ἐπετίθετο ἐναντίον αὐτῶν, φοβηθέντες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ μόνον περὶ τοὺς 40 ἔμειναν πλησίον τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ ἀπέθανον μετ' αὐτοῦ.

Διδ. Τί ἔπρεπε καὶ αὐτοὶ νὰ κάμωσι ;

Μαθ. Καὶ αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ἐκεῖ καὶ νὰ ζητήσωσιν ἢ νὰ σωθῶσι μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἢ ν' ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ.

Διδ. Ὅπως εἶχον κάμει τὴν παλαιὰν ἐποχὴν πλησίον τοῦ αὐτοῦ μέρους ;

Μαθ. Ὅπως εἶχον κάμει οἱ 300 γενναῖοι στρατιῶται τοῦ Λεωνίδα καὶ οἱ 400 Θεσπιεῖς.

Διδ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν τὸ ἔκαμαν αὐτό;

Μαθ. Ἐπειδὴ δὲν τὸ ἔκαμαν αὐτό, ἀλλ' ἔφυγον θὰ ὀνομασθῶσι δειλοί.

Διδ. Καὶ διὰ τοῦτο;

Μαθ. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν μᾶς ἀρέσουν.

Διδ. Μάλιστα. Ἴσως ὅμως ὑπάρχει δι' αὐτοὺς μία δικαιολογία. σκεφθῆτε, ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τούτων ἦσαν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι πρώτην φορὰν ἐλάμβανον τὰ ὅπλα καὶ πρώτην φορὰν ἐπολέμουν ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Μαθ. Διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ δὲν εἶχον συνειθίσει ἀκόμη εἰς τὸν πόλεμον, θὰ ἐφοβήθησαν, διότι πρώτην φορὰν ἐμάχοντο.

Διδ. Ἐὰν ὅμως καὶ ἄλλην φορὰν εὐρίσκοντο εἰς τὸν πόλεμον;

Μαθ. Θὰ εἶχον συνειθίσει καὶ θὰ ἐφκίνοντο τότε γενναιότεροι.

Διδ. Ὅπως καὶ πραγματικῶς ἐφάνησαν μετὰ ταῦτα. Ἐπίσης δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἄλλη δικαιολογία. Ἐνθυμεῖσθε εἰς τὰς Θερμοπύλας τῷ 480 π. Χ. εὐρίσκοντο κατ' ἀρχὰς μόνον οἱ Σπαρτιῶται καὶ οἱ Θεσπιεῖς;

Μαθ. Ὁχι· μετ' αὐτῶν ἦσαν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες 6,000 περίπου.

Διδ. Ἐμείναν καὶ οὗτοι μέχρι τέλους ἐκεῖ;

Μαθ. Δὲν ἔμειναν, διότι ὁ Λεωνίδας τοὺς προέτρεψε ν' ἀπέλθωσιν, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐλπίς νίκης, ἡ δὲ θυσία αὐτῶν θ' ἀπέβαινε ματαίᾳ· ἐνῶ σφζόμενοι θὰ ἠδύναντο νὰ ὠφελήσωσι περισσότερον τὴν πατρίδα των κατὰ τὰς μάχας, αἱ ὅποια θὰ ἐγίνοντο κατόπιν.

Διδ. Τοιοῦτόν τι εἶναι δυνατόν νὰ συνέβη καὶ τώρα· δηλαδὴ;

Μαθ. Ἴσως οἱ στρατιῶται τοῦ Διάκου ἐσκέφθησαν ὅτι ματαίως θὰ ἐθυσιάζοντο καὶ προετίμησαν νὰ σωθῶσι διὰ νὰ δύνανται νὰ βοηθῶσι καὶ ὑπερασπίζωσι τὴν πατρίδα των καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Διδ. Τί δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν τώρα διὰ τοὺς στρατιώτας τοῦ Διάκου;

Μαθ. Οἱ στρατιῶται τοῦ Διάκου φαίνονται δειλοί, διότι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἀφήσαντες τὸν ἀρχηγόν των· δύνανται ὅμως νὰ δικαιολογηθῶσι καὶ ὥς, διότι πρώτην φορὰν τότε ἐπολέμουν ἐναντίον

τῶν Τούρκων καὶ διότι ἴσως ἐσχέθησαν, ὅτι ἀντὶ νὰ θυσιασθῶσι τῶρα ἄδικα, ἀφοῦ δὲν ἠδύναντο ν' ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους, θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ σωθῶσι, διὰ νὰ ὑπερασπίζωσι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν πατρίδα των ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς.

Διδ. Καὶ ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἐνας νὰ τὸ γράψῃ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

Ἀποπερατουμένης ἐνταῦθα τῆς ἐμβριθύσεως προβινομεν πάλιν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὕλου, προστιθεμένων ἐκασταχοῦ, ἐν τῇ καταλήλῳ θέσει, καὶ τῶν διὰ τῆς ἐμβριθύσεως ἐξαχθεισῶν ἡθικῶν κρίσεων. Ἡ ἀπόδοσις αὕτη δύναται νὰ γίνῃ ὑπὸ πλειόνων μαθητῶν.

II. ΣΤΑΔΙΟΝ ΑΦΑΙΡΕΣΕΩΣ

Α'. Ἱστορικὴ Ἀφαίρεσις.

Ἡ ἀτομικὴ ἐννοια τοῦ Ἀθανασίου Διάκου.

Σκοπός. Διδ. Καὶ τώρα νὰ ἐπαναλάβωμεν συντόμως, ὅ,τι γνωρίζομεν ἕως τώρα περὶ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου.

Τῇ βοηθείᾳ τοῦ διδασκάλου, ἐφιστῶντος τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὸ οὐσιῶδες καὶ ἀποκλείοντος πᾶν ἐπουσιῶδες, καταλήγουσιν οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ ἑξῆς :

Ὁ Ἀθανάσιος Διακός ἐγεννήθη περὶ τὸ 1788 ἐν Ἀρτοτίνῃ τῆς Δωρίδος· οἱ γονεῖς αὐτοῦ ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ ἔστειλαν αὐτὸν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ὅπως γίνῃ ἐν αὐτῇ μοναχός, ἀλλ' οὗτος ἀφῆκε ταχέως τὸ ἐνδυμα τοῦ μοναχοῦ καὶ ἔλαβε τὸ τοῦ κλέφτου, διορισθεὶς ἐντὸς ὀλίγου ἄρματωλός ἐν Λεβαδείᾳ· ἐνταῦθα ἦτο κατὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐλαβε μεταξὺ τῶν πρώτων ἐνεργὸν μέρος εἰς αὐτὴν κινήσας εἰς ἀποστασίαν τὴν ἐπαρχίαν του καὶ μετασχὼν τῆς ἐναντίον τοῦ Πατρισταίου ἐκστρατείας.

Ὅτε δ' οἱ Τούρκοι μαθόντες τὴν ἐπανάστασιν τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἔστειλαν κατ' αὐτῆς πολὺν στρατὸν ἐκ πεζῶν

καὶ ἱππέων, ὁ Ἀθανάσιος Διάκος, συνεννοηθεὶς καὶ μετ' ἄλλων ὀπλαρχηγῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πρόοδον τῶν Τούρκων, καταλαβὼν τὴν μᾶλλον ἐπικίνδυνον θέσιν, τὴν γέφυραν τῆς Ἀλμάνας (Σπερχειοῦ). Ἐπελθόντων ὅμως τῶν Τούρκων, οἱ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ φεύγουσι καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Διακῶν τὸν ἐγκαταλείπουσι πλὴν 40. Ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον πίπτουσιν· ὁ Διάκος ἀρνέεται νὰ φύγῃ καὶ πίπτει τέλος ζῶν καὶ αἱμόφυρτος ἐκ τῆς πληγῆς καὶ τοῦ αἵματος τῶν πολεμίων εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

Οἱ Τούρκοι προσπαθοῦσι νὰ δελεάσωσι τὸν Διάκον διὰ διαφόρων ὑποσχέσεων, αὗτος ὅμως ὑπερηφάνως ἀπορρίπτει πάσας· δι' ὃ ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τῇ 24ῃ Ἀπριλίου 1821 ἀγογγύστως καὶ λυπούμενος μόνον, διότι δὲν ἔζησε διὰ νὰ ἴδῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του.

Β'. Ἡθικὴ.

α'.) Χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀθανασίου Διακῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ.

Σκοπός. Διδ. Ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν καὶ ἐκρίναμεν τὸν Ἀθανάσιον Διάκον καὶ τοὺς στρατιώτας του· τώρα νὰ συνοψίσωμεν ὅσα ἐκεῖ ἐκτενέστερον εἴπομεν. Τί εἴπομεν περὶ τοῦ Ἀθανασίου Διακῶν;

Μαθ. Περὶ τοῦ Ἀθανασίου Διακῶν εἴπομεν, ὅτι εἶναι
γενναῖος, διότι ...
φιλόπατρις, διότι ...
εὐσεβής, διότι ...

Διδ. Περὶ δὲ τῶν στρατιωτῶν τί ἐλέγομεν;

Μαθ. Περὶ δὲ τῶν στρατιωτῶν εἴπομεν, ὅτι ἐφάνησαν δειλοί, διότι ...
δικαιολογοῦνται ὅμως καὶ πῶς, ὅταν σκεφθῶμεν, ὅτι ...

β'.) Ἐξαγωγή γενικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν.

1. Σύνδεσις.

Σκοπός. Διδ. Καὶ τώρα ἅς ἴδωμεν πῶς πρέπει νὰ φερώμεθα καὶ ἡμεῖς πρὸς τὴν πατρίδα μας· τί θὰ μάθωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει τὸν σκοπὸν).

Διδ. Τὸ παράδειγμα μᾶς ἔδωκεν ὁ Ἀθανάσιος Διακός.

Μαθ. Ὁ Ἀθανάσιος Διακός πάντοτε ἠγωνίσθη γενναίως ὑπὲρ τῆς πατρίδος του· ἐνῶ δὲ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν του προετίμησε ν' ἀποθάνῃ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος· διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν αὐτὸν γενναῖον καὶ φιλοπάτριν καὶ εἴπομεν, ὅτι μᾶς ἀρέσει.

Διδ. Γνωρίζομεν καὶ κανένα ἄλλον, ὁ ὅποιος ἔκαμε τὸ ἴδιον ;

Μαθ. Εἰς τὴν αὐτὴν σχεδὸν θέσιν ἔκαμον τὸ ἴδιον τῷ 480 π. Χ. οἱ Σπαρτιῖται ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Λεωνίδα καὶ οἱ Θεσπιεῖς· καὶ οὗτοι ἠδύναντο νὰ σωθῶσι τρεπόμενοι εἰς φυγὴν· προετίμησαν ὅμως τῆς ἀτίμου ζωῆς τὸν ἔντιμον θάνατον, ἐπολέμησαν γενναίως, ἐφόνευσαν πολλοὺς ἐκ τῶν πολεμίων καὶ τέλος ἔπεσαν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὅποτον ἔταξεν αὐτοὺς ἡ πατρίς. Διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν καὶ τούτους γενναίους καὶ φιλοπάτριδας καὶ εἴπομεν, ὅτι μᾶς ἀρέσουν.

Διδ. Ἡμεῖς ὅμως γνωρίζομεν καὶ μερικοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἔκαμαν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον.

Μαθ. Γνωρίζομεν τοὺς Φωκεῖς, οἱ ὅποιοι εἶχον ταχθῇ διὰ νὰ φυλάττωσι τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ἔφερεν ἀκριβῶς ὀπισθεν τοῦ Λεωνίδα, καὶ οἱ ὅποιοι μάλιστα εἶδον, ὅτι ἐπήρχοντο Πέρσαι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Περὶ αὐτῶν εἴπομεν, ὅτι ἦσαν δειλοί, διὰ τοῦτο δὲ δὲν μᾶς ἤρεσκον.

Διδ. Τίνες λοιπὸν ἄνθρωποι ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς καὶ τίνες δὲν ἀρέσκουσι ;

Μαθ. Ἀρέσκουσιν εἰς ἡμᾶς οἱ γενναῖοι καὶ φιλοπάτριδες, δὲν ἀρέσκουσι δὲ εἰς ἡμᾶς οἱ δειλοὶ καὶ μὴ ἀγαπῶντες τὴν πατρίδα των.

II. Σύστημα.

Διδ. Πῶς πρέπει λοιπὸν νὰ φερώμεθα καὶ ἡμεῖς πρὸς τὴν πατρίδα μας ;

Μαθ. Πρέπει νὰ εἴμεθα γενναῖοι χάριν αὐτῆς καὶ νὰ τὴν ἀγαπῶμεν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτὸ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

***Αναγραφή ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος.**

I. Ἐν τῷ ἱστορικῷ τμήματι.

***Αθανάσιος Διάκος.**

Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος ἐγεννήθη ἐν Ἀρτοτίνῃ τῆς Δωρίδος περὶ τὸ 1788.

Παιδικὴ ἡλικία. Ἀρματολὸς Λεβκαδεΐας. Κινεῖ τὴν ἐπαρχίαν του εἰς ἀποστασίαν.

Ἐκστρατεῦει μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Πατρατσίκι, ὅπως

Εἰδήσις περὶ τῶν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐτοιμασιῶν τῶν Τούρκων. Προετοιμασία τῶν Ἑλλήνων. Κατάληψις τῆς Ἀλαμάνας ὑπὸ τοῦ Διάκου. Ἀφίξις τῶν Τούρκων. Φυγὴ τῶν περὶ τοὺς Δουσοβυνιώτην καὶ Πανουργιᾶν. Μάχη τῆς Ἀλαμάνας. Σύλληψις καὶ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Ἀθανασίου Διάκου τῇ 24 Ἀπριλίου 1821.

II. Ἐν τῷ ἠθικῷ τμήματι.

α΄.) Χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀθανασίου Διάκου.

Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος εἶναι γενναῖος διότι (Ἀποστατεῖ μετὰ τῶν πρώτων. Ἐκλέγει τὴν μᾶλλον ἐπικίνδυνον θέσιν).

Φιλόπατρις, διότι (Ἡρωϊκὸς θάνατος αὐτοῦ. Ἀρνεῖται τὰς προτάσεις τῶν Τούρκων.

Εὐσεβής, διότι (Προσευχὴ πρὸ τῆς μάχης).

β΄.) Πῶς πρέπει νὰ φερώμεθα πρὸς τὴν πατρίδα μας.

Γενναῖοι.

Νὰ ἀγαπῶμεν αὐτήν. (Λεωνίδας μετὰ τῶν 300 Σπαρτιατῶν καὶ 700 Θεσπιέων. Ἀθανάσιος Διάκος).

Ἀνάγνωσις τῶν ἀναγραφῶν τούτων κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα.

III. ΣΤΑΔΙΟΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

Α'. Τοῦ ἐξαχθέντος ἠθικοῦ κατὰ τὰ ἐν τῇ προηγουμένη διδασκαλίᾳ.

Β'. Τοῦ γνωσθέντος πραγματικοῦ ἐπίσης κατὰ τὰ ἐν τῇ προηγουμένη διδασκαλίᾳ, εἰς ἃ προσθετέα :

α'). Ἀνάγνωσις καὶ ἀπομνημόνευσις τοῦ δημώδους ποιήματος τοῦ Ἀθανασίου Διακίου.

β'). Ἀνάγνωσις τοῦ Ἀθανάσιου Διακίου τοῦ Βαλαωρίτου καὶ ἀπομνημόνευσις μερῶν τινῶν ἐκλεκτῶν ἐξ αὐτοῦ, π.χ. τῆς προσευχῆς κ.λ.

γ'). Ἑρμηνεία εἰκόνης, παριστώσης τὸν Διάκον κατὰ τὸν ἐν Λαμίας ἀνδριάντα αὐτοῦ, κ.λ. κ.λ.

Β. ΕΚ ΤΗΣ ΖΩΟΛΟΓΙΑΣ

Μεθοδική ένότης. Τὰ τρωκτικά.

Ἐκ τῶν τρωκτικῶν ὑποτίθεται, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐδιδάχθησαν ἤδη μὲν τὸν κοινὸν καὶ τὸν λαγῶν, νῦν δὲ προστίθενται ὁ σκίουρος καὶ ὁ κάστωρ, ὥπως ἐξαχθῇ ἡ γενικὴ ἔννοια τῶν τρωκτικῶν. Τὰ δύο ταῦτα ζῷα θὰ διδαχθῶσι παρ' ἡμῶν ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει τοῦ σχολείου, ὅπερ ἔχει πρόγραμμα συντεταγμένον κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς συγκεντρώσεως, διότι ὁ μὲν σκίουρος εἶναι ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Σιθηρίας ζῶων (προβλ. τὴν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ ὑποδειγματικὴν διδασκαλίαν ἐκ τῆς Γεωγραφίας ἐν σελ. 552), ὁ δὲ κάστωρ τῆς Ἀμερικῆς· ἢ τε δὲ Σιθηρία καὶ ἡ Ἀμερικὴ διδάσκονται ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει. Ἡ διδασκαλία αὕτη μεταφορᾶζεται ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ὀλίγων μόνον μεταβαλλομένων ἀναλόγως τῶν παρ' ἡμῶν πραγμάτων. Ὅτι δ' ἡ Φυσιογνωσία (Ζωολογία, Φυτολογία, Ὄρυκτολογία) ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μάθημα ἔχει ἀνάγκην πολλῶν, μάλιστα ἀφθόνων κατ' αἵσθησιν ἐποπτειῶν, εἶναι αὐτόδηλον. Ἐπίσης γνωστὸν εἰς πάντα διδάσκαλον, ὅτι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Φυσιογνωσίας διακρίνομεν πρῶτον τὰς ἐκτὸς τοῦ σχολείου παρατηρήσεις ἐν ἐκδρομαῖς, περιπάτοις κ.λ. καὶ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ ἐπεξεργασίαν τῶν παρατηρήσεων τούτων δεύτερον. Ὅσῳ περισσότεραι καὶ τελειότεραι εἶναι αἱ γενόμεναι ἤδη παρατηρήσεις καὶ ὅσῳ σαφέστεραι αἱ ἐξ αὐτῶν παραστάσεις, τοσούτῳ μᾶλλον θὰ ἐπιτύχῃ ἡ κατόπιν ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασία. Πολυτίμους δ' ὅμως ὑπηρεσίας παρέχουσι τὰ τε σχολικὸν μουσεῖον, οὗτινος οὐδὲν σχολεῖον ἄξιον ὄντως τοῦ ὀνόματος πρέπει νὰ στερεῇται, καὶ αἱ ἐκ τῆς προηγηθείσης διδασκαλίας κτηθεῖσαι γνώσεις τῶν μαθητῶν.

1. Ὁ σκίουρος.

Σκοπός. Εἰς τὸ δάσος συνηντήσαμεν πτηνά, τὰ ὅποια δύνανται πολὺ εὐκόλως ν' ἀναρριχῶνται, δηλαδή; (Οἱ μαθηταὶ ἀναφέρουσι τὰ γνωστὰ αὐτοῖς). Τώρα θὰ μάθωμεν ἐν θηλαστικόν, τὸ ὅποτον δύναται ν' ἀναρριχᾶται πολὺ καλύτερον καὶ νὰ πηδᾷ πολὺ καλὰ, δηλαδή τὸν σκίουρον.

Ἀνάλυσις α'.

Διδ. Τὸν σκίουρον παρατηρήσαμεν πολλάκις μέχρι τοῦδε.

Μαθ. Τὸν σκίουρον συνηντήσαμεν πολλάκις εἰς τὸ δάσος. Τὴν μίαν φορὰν ἐκάθητο ἡσυχᾶ ἡσυχᾶ ἐπάνω εἰς ἓνα κλάδον. Ὅτε ὅμως ἐσφυρίζαμεν, ἀναρριχήθη γρήγορα γρήγορα ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ δένδρου καὶ ἐξηφανίσθη εἰς τὴν κορυφὴν του. Μίαν ἄλλην φορὰν ἔτρεξε πρὸς μίαν ἐλάτην, μόλις μᾶς ἤκουσε νὰ πλησιάζωμεν. Θὰ ἤθελε, φαίνεται, νὰ κάμῃ τὸν περίπατόν του εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ἡμεῖς τὸν ἠνωχλήσαμεν. Καὶ οὗτος δὲ ἀναρριχήθη μὲ πολλὴν εὐστροφίαν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἐλάτης. Ὑστερα δὲ ἀπ' ὀλίγην ὥραν τὸν εἶδομεν νὰ πηδᾷ ἀπὸ τοῦ δένδρου τοῦτο εἰς ἓν ἄλλο καί, ὅταν ἐπηδούσε, εἶχεν ἀπλωμένην τὴν οὐράν του εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν. Μόλις δ' ἔφθασεν εἰς τὸ ἄλλο δένδρον ἔλαβε μὲ πολλὴν ἐπιτηδειότητα διὰ τῶν προσθίων ποδῶν του ἓνα κλάδον τοῦ δένδρου τούτου.

Διδ. Πῶς θὰ κατορθώνῃ ἄρᾳ γε ν' ἀναρριχᾶται καὶ νὰ πηδᾷ τόσο εὐκόλως;

Μαθ. Θὰ ἔχῃ χωρὶς ἄλλο ἰσχυροὺς ὀξεῖς ὄνυχας, ὅπως ἡ γαλῆ· ἴσως δὲ θὰ δύναται καὶ νὰ τοὺς κρύψῃ, ὅταν θέλῃ, ἐντὸς θήκης, ὅπως κάμνει καὶ ἡ γαλῆ.

Σύνθεσις α'.

Διδ. Παρατηρήσατε εἰς αὐτὸν τὸν σκίουρον, τὸν ὅποτον μοῦ ἔφερε χθὲς ἓνας κυνηγός. (Οἱ μαθηταὶ παρατηροῦσιν ἀκριβῶς τοὺς ὄνυχας, τοὺς ὁποίους πιέζουσι διὰ τῶν δακτύλων, διὰ ν' ἀντιληφθῶσι καὶ διὰ τῆς ἀφῆς τὴν ὀξύτητα αὐτῶν καὶ διὰ νὰ δοκιμάσωσιν, ἐὰν δύναται ὁ σκίουρος νὰ τοὺς κρύψῃ, ὅπως πράττει καὶ ἡ γαλῆ, ὅταν θέλῃ.

Μετά δὲ ταῦτα λέγουσι περὶ τούτου, ὕπερ παρετήρησαν, καὶ τῆς σηµασίας αὐτοῦ· τῇ βοηθείᾳ δὲ τοῦ διδασκάλου παρέχουσι τὸ ἐξῆς περίπου) :

Οἱ δάκτυλοι τοῦ σκίουρου εἶναι ὠπλισμένοι δι' ἰσχυρῶν, καμπύλων καὶ ὀξέων ὀνύχων. Εὐκόλως δὲ δύναται ὁ σκίουρος νὰ ἐμπήξῃ αὐτοὺς εἰς τὸν φλοιὸν καὶ τὸ ξύλον τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν κλάδων τῶν δένδρων. Οὕτω κρατεῖται ἀσφαλῶς διὰ τῶν ὀνύχων καὶ ἀναριχᾶται· δὲν δύναται ἑμῶς νὰ τοὺς κρύψῃ, ὥπως ἡ γαλῆ.

Οἱ ὀξεῖς ὀνυχες χρησιμεύουσι καὶ διὰ νὰ δύναται ὁ σκίουρος νὰ πηδᾷ ἀπὸ κλάδου εἰς κλάδον καὶ ἀπὸ δένδρου εἰς δένδρον. Διότι δι' αὐτῶν κατορθώνει καὶ ἀσφαλῶς νὰ στηρίζηται κατὰ τὴν ὥραν, κατὰ τὴν ὁποίαν πηδᾷ, καὶ στερεῶς νὰ κρατηθῇ ἀπὸ τοὺς κλάδους τοῦ δένδρου, εἰς τὸ ὁποῖον πηδᾷ.

Διδ. Καὶ οἱ δάκτυλοι εἶναι κατὰ τοιοῦτον τρόπον κατεσκευασμένοι, ὥστε δύναται ὁ σκίουρος νὰ κρατηθῇ εὐκόλως ἀπὸ τοὺς κλάδους.

Μαθ. (Μετ' ἀκριβῆ παρατήρησιν τοῦ πρὸ αὐτοῦ ζώου, περὶ οὗ εἵπομεν ἀνωτέρω). Οἱ δάκτυλοι τῶν ποδῶν τοῦ σκίουρου εἶναι μακροὶ καὶ οὐχὶ συνηνωμένοι πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ἐλεύθεροι, ὥπως οἱ δάκτυλοι τῶν χειρῶν μας. Διὰ τοῦτο δύναται εὐκόλως νὰ περιβάλλῃ δι' αὐτῶν λεπτοὺς κλώνας καὶ κλάδους καὶ νὰ κρατῇται ἀσφαλῶς.

Διδ. Ἴσως δὲ καὶ τὸ σῶμα καὶ ἡ οὐρὰ τοῦ σκίουρου εἶναι κατὰ τοιοῦτον τρόπον κατεσκευασμένα, ὥστε διευκολύνουσιν αὐτὸν εἰς τὴν γυμναστικὴν του.

Μαθ. (Ἀφοῦ παρετήρησε πάλιν ἀκριβῶς τῇ ὁδηγίᾳ τοῦ διδασκάλου, ὅστις πάντοτε φροντίζει νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὰ σπουδαῖα σημεῖα τοῦ παρατηρουμένου, τὰ περὶ οὗ ὁ λόγος μέρη τοῦ σώματος) : Ὁ κορμὸς τοῦ σκίουρου εἶναι ἐπιμήκης, εὐλύγιστος καὶ πολὺ εὐκαμπτος. Ἐὰν θὰ ἦτο χονδρὸς καὶ δύσκαμπτος, ὅπως εἶναι ὁ κορμὸς τοῦ τρώχου (παρ' ἡμῖν ἐν Κρήτῃ ἀρκάλου) δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κινῆται τόσον εὐκόλως καὶ ταχέως ἐπὶ τῶν δένδρων. Ἡ οὐρὰ του ἔχει σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ ὅλου σώματος καὶ φέρει εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς μακρὰς τρίχας· διὰ τοῦτο δὲ καταλαμβάνει μεγάλην ἔκτασιν φαινομένη πολὺ παχεῖα ἕνεκα τῶν μεγάλων καὶ πυκνῶν τριχῶν, ἐνῶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἄνευ τριχῶν ἔχει πάχος περίπου ἐνὸς πετροκονδύλου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ οὐρὰ δὲν εἶναι

βαρεῖα, διότι αἱ τρίχες, καὶ μακρὰ ἔαν εἶναι, εἶναι πάντοτε ἐλαφραὶ. Ὡστε τὸ χαρακτηρίζον τὴν οὐρὰν τοῦ σκίουρου εἶναι τὸ μὲν ὁ ὄγκος, τὸ δὲ τὸ ὀλίγον βάρος, ἀκριβῶς ὥπως συμβαίνει καὶ εἰς τὸ πούπουλον (διὰ τὸν ἐν Κρήτῃ μαθητὴν· δι' ἄλλον δύναται ὁ διδ. νὰ συγκρίνῃ τὴν οὐρὰν τοῦ σκίουρου πρὸς ἄλλο γνωστὸν, πολύπας βάμβας π. χ. καὶ λουπά). Διὰ τοῦτο ἡ οὐρὰ δύναται νὰ πετᾷ, νὰ αἰωρεῖται εὐκολώτερον ἀπὸ ἐν βαρὺ καὶ μικρὸν ἀντικείμενον, π. χ. ἀπὸ μίαν μολυβδίνην σφαῖραν, ὥπως παρατηρήσαμεν προχθὲς εἰς τὸν περίπατόν μας, ὅτε ἐρρίζαμεν μερικὰ πούπουλα ἀπὸ μίαν γέφυραν. Διὰ τοῦτο, ἔαν ἀφήσωμεν καὶ τὴν οὐρὰν μόνην εἰς τὸν ἀέρα, θὰ πίπτῃ ἀργὰ ἀργὰ πρὸς τὰ κάτω, καὶ δύναται ἀκόμη νὰ συγκρατῇ καὶ ὀλόκληρον τὸν σκίουρον εἰς τὸν ἀέρα, χωρὶς νὰ τον ἀφήνῃ νὰ πέσῃ, ὅταν κινῆται εἰς τὸν ἀέρα, πηδᾷ ἀπὸ ἐν δένδρον εἰς ἄλλο κ.λ. Τὸν προφυλάττει λοιπὸν ἀπὸ τὴν πτώσιν καὶ διὰ τοῦτο δυναμέθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ οὐρὰ τοῦ σκίουρου εἶναι τὸ ἀλεξίπτωτον αὐτοῦ. Ὅταν δὲ στρέψῃ τὴν οὐρὰν πρὸς τὰ πλάγια, καθ' ὃν χρόνον πηδᾷ, δύναται νὰ μεταβάλλῃ διεύθυνσιν. Οὕτω π. χ. ὅταν στρέψῃ τὴν οὐρὰν πρὸς τὰ δεξιὰ, στρέφεται ὅλον τὸ σῶμα πρὸς τὰριστερά, καὶ ὅταν στρέψῃ τὴν οὐρὰν πρὸς τὰριστερά, ὅλον τὸ σῶμα στρέφεται πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀκριβῶς ὥπως εἶδομεν, ὅτι συμβαίνει εἰς τοὺς ἰχθῦς καὶ τὴν περιστέραν. Χρησιμεύει λοιπὸν ἡ οὐρὰ εἰς τὸν σκίουρον καὶ ὡς πηδάλιον.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Πῶς κατορθώνει ὁ σκίουρος νὰ πηδᾷ καὶ ν' ἀναρριχᾷται.

(Ἡ καταγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἡ ἀκατέργαστος ἀπόδοσις, ἡ διαλογικὴ συζήτησις, ἡ κεκαθαρμένη ἀπόδοσις καὶ ἡ ἐπανάληψις μέχρις ἀπομνημονεύσεως γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥπως εἶδομεν ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς πρώτης ἐκ τῆς ἱστορίας ὑποδειγματικῆς διδασκαλίας. Διαφορὰ τις παρατηρεῖται μόνον ὡς πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐσφαλμένως ἀποδίδει ὁ μαθητής. Ἡ διόρθωσις ἐν ταῖς Φυσιογνωστικαῖς ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἀναγνώσει καὶ τῇ Γεωγραφίᾳ. Ὅταν ἀναγιγνώσκων μαθητὴς τις ἀναγιγνώσκῃ λέξιν τινὰ ἐσφαλμένως, δὲν προκκλοῦμεν ἀμέσως ἄλλον μαθητὴν ν' ἀναγνώσῃ ὀρθῶς, ὥπως τὸ ὀρθὸν τοῦτο ἐπαναλάβῃ εἴτα ὁ σφαλὴς, ἀλλὰ καθοδηγοῦμεν τὸν σφαλέντα, ὥπως μόνος τὸ ὀρθὸν εὔρῃ· μόνον δ' ὅταν ἀποδειχθῇ

τοῦτο ἀδύνατον, ζητοῦμεν τὴν βοήθειαν ἄλλου μαθητοῦ. Καὶ ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ ὅταν μαθητὴς τις εἴπῃ ἐσφαλμένον τι περὶ τῆς θέσεως πόλεως τινος ἢ πεδιάδος, περὶ τῆς διευθύνσεως ἐνὸς ποταμοῦ, περὶ τοῦ σχετικοῦ ὕψους δύο ὀρέων κ.λ. ἐφιστῶμεν πάλιν τὴν προσοχὴν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὸ ἐσφαλμένον καὶ προκαλοῦμεν αὐτὸν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ χάρτου παρατηρήσεως νὰ εὑρῇ μόνος τὸ ὀρθόν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ. Ὁ μαθητὴς λέγει τι ἐσφαλμένον. τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ ἐποπτεία, ἣν προηγουμένως ἐκτέλεσας, εἶναι ἐσφαλμένη· ἐσφαλμένη δ' ὅμως ἐποπτεία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διορθωθῇ διὰ λέξεων, ἀλλὰ μόνον διὰ νέας ἐποπτείας· διὰ τοῦτο ἔχομεν πάντοτε πρόχειρον τὸ ἐποπτικὸν ὕλικόν, προκαλοῦμεν τὸν μαθητὴν εἰς νέαν παρατήρησιν, ἐντοπίζομεν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς ὠρισμένον σημεῖον καὶ κατορθοῦμεν οὕτως, ὥπως αὐτὸς διὰ τῆς ἀκριβεστέρας νῦν παρατηρήσεως διορθώσῃ τὴν ἐσφαλμένην προτέραν· ἄλλως ἢ διόρθωσις εἶναι μόνον προσωρινή καὶ παρὰ μένει μόνον ἐφ' ὅσον ἀκόμη εἶναι ζωηρὰ ἡ ἀκουστικὴ τῶν λέξεων ἐντύπωσις. (Σ.Μ.)

Ἀνάλυσις β'.

Διδ. Ὁ σκίουρος ὅμως δὲν ἀναρριχᾶται καὶ δὲν πηδᾷ ἐπὶ τῶν δένδρων μόνον χάριν εὐχαριστήσεως.

Μαθ. Ὁ σκίουρος ἀναρριχᾶται καὶ πηδᾷ ἐπὶ τῶν δένδρων διὰ νὰ εὑρῇ ἐκεῖ τὴν τροφήν του, δηλ. σπόρους τῆς ἐλάτης καὶ πίτυρος, λεπτοκάρυα (φουντούκια), βλακνίδια, προσέτι δὲ κλωνὰς, κάλυκας, καὶ βλαστούς, οὕτω δὲ προξενεῖ μεγάλας ζημίας εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀπὸ τοὺς σπόρους, τοὺς ὁποίους τρώγει, θὰ ἐφύοντο θάμνοι καὶ δένδρα· ὅταν δὲ καταστρέφονται οἱ κάλυκες καὶ οἱ βλαστοί, δὲν εἶναι δυνατόν τὰ δένδρα νὰ εὐδοκιμήσωσιν· ὅταν δὲ καταφάγῃ τὴν κορυφήν τῶν νεαρῶν δένδρων, δὲν ἀναπτύσσεται καταλλήλως ὁ κορμὸς αὐτῶν, πολλάκις μάλιστα καὶ τελείως ἀποξηραίνονται ταῦτα.

Σύνθεσις β'.

Διδ. Πολλάκις μάλιστα φέρεται καὶ πρὸς τὰ ὀδικὰ πτηνά, ὡς γνήσιον ἀρπακτικὸν ζῷον, ὥπως π.χ. ἡ ἰκτίς (ἐν Κρήτῃ ζουρίδα).

Μαθ. Θὰ ἀρπάζῃ ἀπὸ τὰς φωλεὰς τῶν πτηνῶν τούτων τὰ ὠὰ

καὶ τοὺς νεοσσούς, τοὺς ὁποίους τρώγει· καὶ τοῦτο εἶναι σπουδαία βλάβη. Διὰ τοῦτο ἐννοοῦμεν διατὶ ὁ κυνηγὸς φονεύει τὸν σκίουρον, ἂν καὶ εἶναι ὥρατον πρᾶγμα καὶ εὐχάριστον νὰ βλέπωμεν τὸ ζῶον τοῦτο νὰ περιπατῇ εἰς τὸ δάσος.

Διδ. Καὶ εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Τί τρώγει ὁ σκίουρος καὶ τίνα βλάβην ἐπιφέρει.

Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω.

Ἀνάλυσις γ'.

Διδ. Μίαν φορὰν εἶδομεν καὶ πῶς ὁ σκίουρος τρώγει τὴν τροφήν του.

Μαθ. Μίαν φορὰν εἶδομεν ἕνα σκίουρον ἐπάνω εἰς ἕνα κλάδον νὰ κάθεται ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν. Εἰς τοὺς ἐμπροσθίους πόδας ἐκράτει κᾶτι, ἴσως κανένα κουκουναρί ἢ λεπτοκάρυον, ὅπως ἡμεῖς κρατοῦμεν ἐν ἀπίδιον διὰ τῶν χειρῶν μας, διὰ τῶν ὀδόντων δὲ ἐδάγκανε τὸ ἀντικείμενον τοῦτο καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέτρωγε τὸ ἐντὸς τοῦ κελύφους εὐρισκόμενον.

Διδ. Ὅποιοι ἄρα θὰ εἶναι οἱ ὀδόντες τοῦ σκίουρου;

Μαθ. Θὰ εἶναι ὀξεῖς, ὅπως καὶ οἱ ὀδόντες τοῦ μύος· θὰ στερεῇται δὲ κυνοδόντων, διότι σπανίως μόνον τρώγει πτηνά, ἢ δὲ τακτικὴ τροφή του εἶναι σπέρματα καὶ ἄλλαι φυτικαὶ οὐσίαι. Οἱ τραπεζιται αὐτοῦ θὰ ἔχωσι σκληρὰν ἀδαμαντίνην οὐσίαν καὶ θὰ κινῶνται ἐκ τῶν ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπως οἱ τοῦ μύος, ἢ ἐκ τῶν ὕπισθεν πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, ὅπως οἱ τῆς ἀγελάδος, τοῦ προβάτου κ.λ.

Σύνθεσις γ'.

Διδ. Παρατηρήσατε μόνον σας καλὰ τοὺς ὀδόντας εἰς τὸ κρανίον αὐτοῦ ἐνός σκίουρου, διὰ νὰ εἰδῇτε, ἂν εἶναι ὀρθὰ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἶπετε προηγουμένως.

Μαθ. (Μετ' ἀκριβοῦς ἐξέτασιν τῶν ὀδόντων, διὰ τῆς ὁράσεως, τῆς ἀφῆς καὶ ἐνός μαχαριδίου). Ὁ σκίουρος ἔχει, ὅπως καὶ ὁ μῦς, ἐν ἑκατέρᾳ σιαγόνι δύο μεγάλους, βαθέως εἰς αὐτὴν εἰσχωροῦντας τομεῖς· οἱ τομεῖς οὗτοι εἶναι κεκαμμένοι καὶ πολὺ κοπτεροί. Προσεπαθήσαμεν νὰ τοὺς χαράξωμεν εἰς διάφορα μέρη διὰ τοῦ μαχαριδίου μας καὶ εἶδομεν, ὅτι εἰς μὲν τὸ ἔμπροσθεν μέρος εἶναι περιεκκα-

λυμμένοι διὰ σκληρᾶς, υαλώδους ἀδαμαντίνης οὐσίας, εἰς δὲ τὸ ὅπισθεν ἀποτελοῦνται ἀπὸ μαλακὸν ὀστοῦν.

Διδ. Ἡ τοιαύτη τῶν ὀδόντων κατασκευὴ ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον, ὡς ἐμάθομεν, προκειμένου περὶ τοῦ μύου.

Μαθ. Διὰ τῶν ὀξέων καὶ ἰσχυρῶν ἕνεκα τῆς ἀδαμαντίνης οὐσίας ὀδόντων δύναται ὁ σκίουρος νὰ διατρυπᾷ εὐκόλως καὶ τὰ ἰσχυρότατα τῶν καρύων κελύφη. Ἡ δὲ ὅπισθεν τῶν ὀδόντων ὑπάρχουσα μαλακωτέρα μᾶζα συντελεῖ νὰ γίνηται ὁ ὀδὸς στερεώτερος καὶ νὰ μὴ θραύνηται εὐκόλως. Ἐνεκα τῆς συνεχοῦς τρώξεως ἀποτρίβονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ κοπτήρες, καταστρεφόμενης, φυσικᾶ, περισσοτέρως ἐκ τῆς μαλακῆς μᾶζης ἢ ἐκ τῆς ἀδαμαντίνης οὐσίας. Ἐκ τῆς μαλακῆς μᾶζης ἀποτρίβεται κατ' ὀλίγον μέρος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς καὶ ἕνεκα τούτου, ὅτι οἱ ὀδόντες τῆς κάτω σιαγόνος προσκρούουσιν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῶν ὀδόντων τῆς ἄνω σιαγόνος. Οὕτω δὲ συμβαίνει οἱ πρόσθιοι ὀδόντες, ἰδίᾳ τῆς ἄνω σιαγόνος, νὰ διατηρῶσι διαρκῶς τὴν ὀξύτητά των. Διὰ τῆς συνεχοῦς δ' ἔμως τρώξεως οἱ πρόσθιοι ὀδόντες γίνονται βραχύτεροι· δὲν καταστρέφονται ἔμως, διότι ἀνξάνουσι διαρκῶς, ὅπως οἱ ὄνυχές μας. Ἀκριβῶς ἔμως διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ διαρκῶς ἀνξάνουσιν οἱ ὀδόντες εἶναι καλόν, ὅτι ὁ σκίουρος διαρκῶς τρωγαλίζει, διότι κατὰ τὴν τρώξιν οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἀποτρίβονται. Ἄλλως οἱ κάτω κοπτήρες θὰ προσέκρουον σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὸν πρόσθιον οὐρανίσκον καὶ οἱ ἄνω εἰς τὸ κάτω χεῖλος. Ὁ σκίουρος δὲν θὰ ἠδύνατο οὕτω νὰ πλησιάζῃ τοὺς κοπτήρας πρὸς ἀλλήλους διὰ νὰ μασήσῃ χωρὶς νὰ πληγωθῇ, προσέτι δὲ σὺν τῷ χρόνῳ δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀνοίγῃ ἐπαρκῶς τὸ στόμα διὰ νὰ τρωγαλίζῃ καὶ ἐνῶ θὰ εἶχε πρὸ αὐτοῦ τὰ ὠραιότατα κάρυα, θὰ εὗρισκεν οἰκτρὸν ἐκ τῆς πείνης θάνατον.

Διδ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ σκίουρος ἔχει οὕτω τελείαν κατασκευὴν τῶν ὀδόντων διὰ νὰ τρωγαλίζῃ, τρωγαλίζει δὲ καὶ διαρκῶς, καλοῦμεν αὐτὸν τρωκτικὸν ζῷον. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Τρωῶν καὶ κοπτήρες τοῦ σκίουρου.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἄνωτέρω).

Διδ. Καὶ τώρα νὰ μοι εἴπητε τί παρατηρήσατε καὶ ὡς πρὸς τοὺς κυνόδοντας καὶ τοὺς τραπεζίτας;

Μαθ. Οἱ κυνόδοντες λείπουσιν, ὅπως εἶχομεν ὑποθέσει. Δὲν τους

χρειάζεται δὲ καὶ ὁ σκίουρος, διότι δὲν τρώγει ζῶν παρὰ μικρὰ μόνον πτηνά, τὰ ὅποια δύναται εὐκόλως νὰ φονεύσῃ διὰ τῶν μακρῶν, ὀξέων καὶ ἰσχυρῶν κοπτήρων. Μετὰ τοὺς κοπτήρας εὐρίσκομεν, ἐπειδὴ λείπουσιν οἱ κυνόδοντες, εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς μεγάλα χάρσματα, ὅπως εἶδομεν καὶ εἰς τοὺς μῦς. Οἱ τραπεζῖται εἶναι πλατεῖς, πολὺ πλησίον ἀλλήλων καὶ φέρουσιν ἐγκαρσίας ὀφρῦς ἢ πτυχὰς ἀδελφάντην οὐσίας. Διὰ τοῦτο δὲ κινεῖ ὁ σκίουρος κατὰ τὴν τρώξιν τὴν κάτω σιαγὸνα ἐκ τῶν ἔμπροσθεν πρὸς τὰ ὀπίσθεν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ μῦς, καὶ οὐχὶ πρὸς τὰ πλάγια ὅπως ἡ ἀγελάς. Οὕτω κινεῖται οἱ τραπεζῖται τῶν δύο σιαγόνων ὡς δύο μυλόλιθοι, ὥστε ἀλέθονται τελείως τὰ μεταξὺ αὐτῶν εὐρισκόμενα σπέρματα καὶ σπόροι.

Διδ. Εἰς αὐτὸ νὰ θέσωμεν μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Κυνόδοντες, τραπεζῖται, μύσημα.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Ἀνάλυσις δ'.

Διδ. Ἦκούσαμεν ἤδη, ὅτι ὁ σκίουρος φονεύεται, ἀκόμη καὶ διατὶ φονεύεται.

Μαθ. Ἐπειδὴ ἐπιφέρει μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὸ δάσος τρώγων σπόρους, βλαστούς, κορυφὰς κ.λ. τῶν δένδρων, προσέτι δὲ τὰ ὅκα καὶ τοὺς νεοσσούς τῶν ὀδινῶν πτηνῶν.

Διδ. Σεῖς ὅμως γνωρίζετε καὶ ζῶν, τὰ ὅποια καταδιώκουσι τὸν σκίουρον;

Μαθ. Φοβερός τοῦ σκίουρου ἐχθρός εἶναι ἡ ἰκτίς, ἡ ὁποία καταδιώκει τὸν σκίουρον ἐπὶ τῶν δένδρων πολλάκις τόσον ἐπιμόνως, ὥς ὅτου τὸν ἀναγκάσῃ νὰ παραδοθῇ. Καὶ εἰς τὴν ἀλώπεκα φαίνεται εὐγευστον τὸ κρέας τοῦ σκίουρου καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις τὸν ἐνεδρεύει. Προσέτι δὲ καταδιώκουσιν αὐτὸν ὁ ἰέραξ καὶ ἄλλα ἀρπακτικὰ πτηνά.

Σύνθεσις δ'.

Διδ. Ὁ σκίουρος ὅμως προφυλάττεται πολὺ ἐπιτυχῶς ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς του. Σπουδαῖον προτέρημα, ἰδίᾳ διὰ τοὺς δύο ἐχθρούς του, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἀλώπεκα, παρέχει αὐτῷ ἡ διακονή του.

Μαθ. Ὁ σκίουρος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εὐρίσκεται ἐπὶ τῶν δένδρων ἢ καὶ δύναται μύλις θὰ ἐννοήσῃ τὸν ἐλάχιστον κίνδυνον νὰ καταφύγῃ εἰς αὐτά. Οἱ ἄνθρωποι καὶ αἱ ἀλώπεκες δὲν δύνανται νὰ τον καταδιώξωσιν ἐκεῖ καὶ διὰ τοῦτο δυσκόλως δύνανται νὰ τον συλλάβωσι.

Διδ. Καὶ ἐν σχέσει δ' ὅμως πρὸς τὴν ἱκτίδα ἔχει ὁ σκίουρος ἐν προτέρημα.

Μαθ. Ὁ σκίουρος εἶναι μικρότερος καὶ εὐλυγιστότερος τῆς ἱκτίδος. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ πηδᾷ καὶ ν' ἀναρριχᾶται εὐκολώτερον τῆς ἱκτίδος, δι' ὃ καὶ διαφεύγει ταύτην πλειστάκις.

Διδ. Σπουδαῖον μέσον προφυλάξεως παρέχει εἰς τὸν σκίουρον καὶ τὸ χρώμα του.

Μαθ. Τὸ χρώμα του εἶναι ὀφνέρυθρον· τὸ χρώμα δὲ τοῦτο ὀλίγον παραλλάσσει τοῦ χρώματος τοῦ φλοιοῦ τῶν δένδρων, δι' ὃ καὶ δυσκόλως ἀνακαλύπτεται ὁ σκίουρος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀρπακτικῶν ζώων.

Διδ. Τοῦναντίον ὅμως, ὅταν πλησιάζῃ κανεὶς ἐχθρὸς, ὁ σκίουρος τὸν ἐννοεῖ εὐκόλως, διότι ἔχει δύο ὀξεῖας αἰσθήσεις.

Μαθ. Ὁ σκίουρος βλέπει καὶ ἀκούει καλὰ. Τὰ ὦτά του εἶναι ὄρθια, ἀρκετὰ μεγάλα καὶ ἔχουσιν εἰς τὸ ἄκρον θύσανον τριχῶν. Διὰ τοῦτο δύναται εὐκόλως νὰ δέχωνται τὸν ἤχον. Καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ στρέφει πανούργως πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις, οὕτω δὲ δύναται καὶ διὰ τούτων ν' ἀνακαλύψῃ ταχέως ἐχθρόν ἐπερχόμενον κατ' αὐτοῦ.

Διδ. Οὕτω προφυλάττεται ὁ σκίουρος κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ζώων καὶ ἀνθρώπων, δηλαδή;

Μαθ. Διὰ τούτου, ὅτι ζῇ ἐπὶ τῶν δένδρων, ὅτι δύναται εὐκόλως ν' ἀναρριχᾶται καὶ πηδᾷ, διὰ τοῦ ὀφνερύθρου χρώματος καὶ τῶν ὀξεῶν αἰσθήσεων, τῆς ὀράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς.

Διδ. Ὁ σκίουρος ὅμως ἀπειλεῖται καὶ ὑπὸ ἄλλων κινδύνων, ἰδίᾳ κατὰ τὸν χειμῶνα.

Μαθ. Κατὰ τὸν χειμῶνα ὑπάρχει πολὺ ψῦχος καὶ θὰ ᾔτο δυνατόν ὁ σκίουρος νὰ παγώσῃ εὐκόλως. Προσέτι δὲ τότε στερεῖται τροφῆς.

Διδ. Διὰ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τοῦ ψύχους κατασκευάζει θερμὴν φωλεάν· ποῦ ἄρα γε καὶ πῶς;

Μαθ. Τὴν φωλεάν του κατασκευάζει ὁ σκίουρος ἐπὶ παχέος κλά-

δου, ὅσον τὸ δυνατόν πλησιέστερον πρὸς τὸν κορμὸν διὰ νὰ μὴ τὴν ῥίπτῃ εὐκόλως ὁ ἄνεμος. Πρὸς τοῦτο λαμβάνει φρύγανα καὶ παραγεμίζει τὴν φωλεὰν μὲ μαλακὰ χόρτα. Διὰ νὰ μὴ εἰσέρχεται δὲ βροχὴ ἢ χιὼν κλείει τὴν φωλεὰν ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἀφήνει αὐτὴν ἀνοικτὴν μόνον ἐκ τῶν κάτω.

Διδ. Διὰ νὰ δύνανται ὅμως νὰ φεύγῃ εὐκόλως, ὅταν παρουσιασθῇ κίνδυνος, ἀνοίγει καὶ δευτέραν θύραν· ποῦ ἄρα γε;

Μαθ. Πλησίον τοῦ κορμοῦ, διότι θὰ ζητήσῃ νὰ σωθῇ ἀναρριχώμενος.

Διδ. Κατὰ τὸν χειμῶνα ὅμως κάμνει ὁ σκίουρος εἰς τὴν εἴσοδον καὶ ἐξοδὸν τῆς φωλεᾶς του ὅ,τι καὶ ἡμεῖς εἰς τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρά μας.

Μαθ. Θὰ τὰς κλείῃ ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον διὰ νὰ μὴ εἰσέρχεται ὁ ψυχρὸς ἄνεμος.

Διδ. Ἐκτὸς τοῦτου ἀποκτᾷ καὶ θερμὸν χειμερινὸν ἔνδυμα.

Μαθ. Τὸ τρίχωμά του θὰ γίνηται τὸν χειμῶνα πυκνότερον, ὅπως τοῦ λαγωοῦ, τῆς δορκάδος, τῆς αἰγάγρου κ.λ.

Διδ. Οὕτω δὲ τὸν χειμῶνα ἐξαπλώνεται ὁ σκίουρος εἰς τὴν θερμὴν κλίνην του, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χωρὶς νὰ κρυάνῃ. Δὲν φωλεῖται ὅμως, ὅπως ἡ ἄρκτος, καὶ διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκη τροφῆς. Διὰ τοῦτο κάμνει ὁ σκίουρος κατὰ τὸ φθινόπωρον ὅ,τι καὶ οἱ ἄνθρωποι.

Μαθ. Θὰ κάμνῃ τὰς προμηθείας του. Κατὰ τὸ φθινόπωρον θὰ συναθροίσῃ κάρυα καὶ ὅ,τι ἄλλο εἶδομεν ὅτι τρώγει, καὶ τὸ κρύπτει εἰς τὰς ῥίζας τῶν δένδρων ἢ εἰς καμμίαν παλαιὰν φωλεὰν. Ὅταν δὲ πεινάσῃ, πηγαίνει εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτὴν καὶ χορταίνει.

Διδ. Παρ' ὅλα δ' ὅμως τὰ προφυλακτικὰ ταῦτα μέσα, πολλοὶ σκίουροι καταστρέφονται καθ' ἕκαστον ἔτος.

Μαθ. Ἄλλοι μὲν θ' ἀποθνήσκουσιν ἐκ πείνης ἢ ψύχους καὶ ἄλλοι θὰ φονεύωνται ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐχθρῶν, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων.

Διδ. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ ὑπῆρχον πλεόν σκίουροι εἰς τὴν γῆν, ἐὰν μὴ ὁ πολλαπλασιασμὸς αὐτῶν ἐδυσχέραινε τὴν ἐξάφάνισιν.

Μαθ. Οἱ σκίουροι λοιπὸν θὰ πολλαπλασιάζωνται πολὺ εὐκόλως, γεννωμένων πολλῶν συγγρόνων.

Διδ. Τὸ θῆλυ γεννᾷ δις τοῦ ἔτους, ἐκάστοτε 3-7 μικρά. Ὡστε ἀπὸ ἓν ζεύγος πόσοι σκίουροι θὰ γίνωνται εἰς ἓν ἔτος;

Μαθ. Θὰ γίνωνται 6-14. Οὕτω δ' εὐκόλως ἐξηγεῖται, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀκόμη πολλοὶ σκίουροι.

Διδ. Ὅσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον τὰ νεογνά των προστατεύονται πολὺ καλῶς.

Μαθ. Θὰ εὐρίσκωνται ἐντὸς τῆς φωλεᾶς, οὕτω δὲ δὲν δύνανται οἱ ἐχθροὶ νὰ τὰ εὗρωσι καὶ τὰ καταστρέψωσι.

Διδ. Ὡστε ἡ φωλεὰ δὲν χρησιμεύει μόνον διὰ τὴν χειμερινὴν διαμονὴν τοῦ σκίουρου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ προστασίαν τῶν τέκνων του, προσέτι δὲ καὶ ὡς δωμάτιον ὕπνου διὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Ἐχθροὶ τοῦ σκίουρου καὶ μέσα προφυλάξεως ἀπ' αὐτῶν.

(Τὰ λοιπὰ ὅπως καὶ ἀνωτέρω· μετὰ δὲ τὴν ἀπομνημόνευσιν τοῦ τελευταίου τμήματος γενικὴ τοῦ ὅλου ἀπόδοσις κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῇ βάζει τῶν ἐπιγραφῶν, εἶτα δὲ καὶ ἄνευ αὐτῶν, μέχρι τελείας τοῦ ὅλου ἀπομνημονεύσεως κατὰ τὰ κύρια σημεῖα).

2. Ὁ κάστωρ.

Σκοπός. Θὰ μάθωμεν ἐν τρωκτικὸν ζῶον, τὸ ὁποῖον δι' ὀλίγων ἐγνωρίσαμεν ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ τῆς βορείου Ἀμερικῆς, τὸν κάστορα. Περὶ τίνος θὰ μάθωμεν λοιπὸν σήμερον;

Μαθ. Σήμερον θὰ μάθωμεν περὶ κάστορος.

Ἀνάλυσις α'. (ἐκ τοῦ ὁμοίου).

Διδ. Ἡμεῖς μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν μερικὰ τρωκτικά· τίνα εἶναι ταῦτα;

Μαθ. Γνωρίζομεν τὸν μῦν, τὸν λαγῶν, τὸν σκίουρον.

Διδ. Κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος ὁμοιάζει ὁ κάστωρ πρὸς.. (ὁ Δ. λέγει γνωστὸν τοῖς μαθηταῖς ζῶον, ὁμοιάζον πρὸς τὸν κάστορα, π.χ. τὸν λαγῶν). Περιγράψατέ μου λοιπὸν τὸν λαγῶν.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει τὸ περὶ τοῦ λαγωῦ ἐκ τῶν προτέρων γνωστὸν. Ἐσκατισμέναι τυχὸν παραστάσεις ἀναζωογονοῦνται διὰ τεταρτιευμένου λαγωῦ, ὃν ἔχει πρὸχειρον ὁ διδάσκαλος).

Διδ. Οἱ δὲ ὀδόντες τοῦ κάστορος ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς ὀδόντας τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς τρωκτικῶν· εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα εἰ-

χομεν μάθει, ὅπως ἐνθυμεῖσθε, τοὺς ὁδόντας τοῦ σκιούρου· νὰ μὰ εἴπη ἓνας τί γνωρίζομεν περὶ αὐτῶν.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει τὰ ἐκ τῶν προτέρων γνωστὰ περὶ τῶν ὁδόντων τοῦ σκιούρου, ὅπως ἐδιδάχθησαν ταῦτα κατὰ τὴν προηγουμένην προπαρασκευήν· ὅταν παρατηρηθῇ καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀβεβαιοῦτης, καταφεύγομεν ἀμέσως εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἐποπτείαν).

Διδ. Ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ δ' ἐμάθομεν, ὅτι ὁ κάστωρ ζῇ πλησίον ποταμῶν. Νὰ μοι εἴπητε λοιπὸν τί γνωρίζετε περὶ τῆς διαμονῆς, τῆς κατοικίας καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς ἐνὸς ἄλλου θηλαστικοῦ, τῆς ἐνυδρίδος¹, ἥτις ζῇ καὶ αὕτῃ ἐν τῷ ὕδατι.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Ἀνάλυσις β'. (ἐκ τοῦ αὐτοῦ).

Διδ. Ὅπως ἤδη εἴπομεν, ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ μὲς ἐμάθομεν μερικὰ πράγματα περὶ τοῦ κάστορος· ποῖος ἐνθυμεῖται;

Μαθ. Ὁ κάστωρ ὁμοιάζει κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος πρὸς τὸν λαγῶν. Εἶναι ὅμως χονδρότερος ἀπὸ τὸν λαγῶν καὶ μεγαλύτερος· προσέτι δ' ἔχει χονδρὴν καὶ πλατεῖαν κεφαλὴν, ὧστα δὲ βραχέα. Καὶ οἱ πόδες του εἶναι βραχεῖς· εἰς τὸ ἄνω δὲ μέρος τοῦ σώματος τὸ χρῶμά του εἶναι, ὅπως τὸ χρῶμα τοῦ καστάνου.

Τὸν κάστορα εὐρίσκομεν εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Πρὸ δύο περὶπου ἑκατονταετηρίδων ἦτο συνηθέστατον καὶ συχνότατα ἀπαντῶμενον ἐκεῖ ζῶον. Ἐπειδὴ ὅμως πολὺ καταδιώκεται, γίνεται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος σπανιώτερος καὶ σήμερον εὐρίσκεται σχεδὸν μόνον εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς βορείου Ἀμερικῆς. Ἐν Εὐρώπῃ εὐρίσκεται σήμερον μόνον ἐν Σκανδιναβίᾳ καὶ εἰς μέρη τινὰ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Πολὺ περισσότερον τῆς Εὐρώπης ζῇ ὁ κάστωρ ἐν Ἀσίᾳ, ἰδίᾳ δ' ἐν Σιβηρίᾳ.

Σύνθεσις.

Διδ. Καὶ τώρα θὰ σᾶς εἴπω μερικὰ πράγματα ἀκόμη περὶ τοῦ κάστορος. Ὁ κάστωρ διακρίνεται ἰδίως ὡς ἀρχιτέκτων· πρῶτα πρῶτα κατασκευάζει ἐν σπήλαιον, ὅπως ἡ ἐνυδρίς.

¹ Ἡ ἐνυδρίς συνήθως περὶ ἡμῶν καλεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ νερόσκυλλος.

Μαθ. Ὁ κάστωρ κατασκευάζει τὸ σπήλαιον τοῦτο πλησίον ἐνὸς ποταμοῦ καὶ μάλιστα οὕτως, ὥστε ἡ εἴσοδος αὐτοῦ νὰ εἶναι ὑπὸ τὸ ὕδωρ. Ἀπὸ ταύτης δὲ διαδρομὴς τις ὁδηγεῖ μέχρι τῆς ἐπικλινούσης πλευρᾶς τῆς ὄχθης. Εἰς τὸ τέλος δὲ ὁ διάδρομος οὗτος εὐρύνεται καὶ ἀποτελεῖ ἓνα μέγαλον κοίλωμα.

Διδ. Ὁ διάδρομος οὗτος ἐνίοτε μὲν εἶναι τόσον μέγας, ὅσος καὶ ὁ τῆς κατοικίας τῆς ἐνυδρίδος, ἄλλοτε ὅμως εἶναι διπλάσιος.

Μαθ. Θὰ ἔχῃ λοιπὸν μῆκος ἀπὸ $1\frac{1}{2}$ ἕως 3 μέτρα.

Διδ. Τὸ δὲ κοίλωμα ἔχει περίπου τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος τοῦτου τοῦ δωματίου.

Μαθ. Θὰ εἶναι λοιπὸν τὸ κοίλωμα τοῦ κάστορος 3 μέτρα ὑψηλὸν καὶ ἄλλα τόσον πλατύ.

Διδ. Τὸ δὲ ὕδωρ φθάνει ἐντὸς μέχρι ὕψους 30 περίπου ἑκατοστομέτρων ὑπὸ τὴν στέγην· ὥστε ὁ διάδρομος τῆς κατοικίας τοῦ κάστορος θὰ ἔχῃ ἄλλην διεύθυνσιν τοῦ τῆς κατοικίας τῆς ἐνυδρίδος.

Μαθ. Δὲν θὰ διευθύνεται ἐπικλινῶς πρὸς τὰ ἄνω, ἀλλὰ καθετῶς· ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο τὸ ὕδωρ νὰ εἰσέλθῃ (ἰχνογράφησις ἐπὶ τοῦ πίνακος).

Διδ. Τὸν χώρον τοῦτον ἂς ὀνομάσωμεν καλύτερον οὐχὶ κοίλωμα, ἀλλὰ λεκάνην· ὁ δὲ κάστωρ μεταχειρίζεται αὐτὴν πρὸ πάντων τὸν χειμῶνα διὰ νὰ λούεται· διατί;

Μαθ. Τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἔξω παγώνει πολλάκις, ἐνῶ ἐκεῖ μέσα δὲν παγώνει.

Διδ. Ὁ κάστωρ ὅμως πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ἓνα κοίλωμα διὰ νὰ κατοικήῃ· ποῦ θὰ εὐρίσκεται τοῦτο;

Μαθ. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν λεκάνην, διότι ἄλλως θὰ εἰσέηρχετο καὶ ἐκεῖ τὸ ὕδωρ· πρέπει λοιπὸν ἀπὸ τὴν λεκάνην νὰ φέρῃ πρὸς τὰ ἄνω μία ὁδὸς ἐπικλινής, ἣτις πάλιν εἰς τὸ τέρμα τῆς θὰ εὐρύνηται εἰς ἓν κοίλωμα.

Διδ. Πραγματικῶς ὑπάρχουσιν οὐχὶ μία, ἀλλὰ πολλαὶ ὁδοί, αἵτινες ὁδηγοῦσι πολλάκις εἰς ὕψος μέτρων τινῶν· διατί ἄρα γε; σκεφθῆτε τὰς πλημμύρας.

Μαθ. Ὅταν πλημμυρῶσι τὰ ὕδατα τῶν ποταμῶν, ἕνεκα συνεχῶν βροχῶν ἢ τῆς τήξεως τῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων χιόνων, εἶναι δυνατόν

νά καλύψωσιν ἐντελῶς καὶ ὅλην τὴν κατοικίαν τοῦ κάστωρος, ὅστις οὕτω θὰ ἐπνίγετο (ἰχνογράφησις ἐπὶ τοῦ πίνακος).

Διδ. Πῶς πρέπει ὅμως νὰ εἶναι ἡ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ἀφοῦ δύναται ὁ κάστωρ νὰ σκάπτῃ τόσον ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος, χωρὶς νὰ φανερώνηται;

Μαθ. Πρέπει νὰ ἔχῃ ὑψηλὴν πλευρὰν ἢ ν' ἀποτελῇ τὴν κλιτὸν λόφου ἢ ὄρους.

Διδ. Τοιαύτας κατοικίας, ὅπως τὰς περιεγράψαμεν πρὸ ὀλίγου, κατασκευάζει ὁ κάστωρ πρὸ πάντων πλησίον κατακημένων τύπων· ἐκεῖ δὲ ζῇ μόνος ἢ μετὰ τῆς συζύγου του. Εἰς ἡσυχὰ ὅμως, ἔρημα μέρη, ὅπου δὲν ἔχει νὰ φοβῆται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν κατασκευάζει τὴν κατοικίαν του μετὰ τύπην προφύλαξιν.

Μαθ. Ἰσως τὴν κατασκευάζει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς.

Διδ. Μάλιστα· ἐπὶ τῆς γῆς ἢ εἰς μέρη ὑγρὰ πλησίον τοῦ ποταμοῦ κατασκευάζει οἰκοδομάς, αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουσι πρὸς φούρνους.

Μαθ. Θὰ εἶναι 2-3 μέτρα ὑψηλὰ καὶ πλατεῖα καὶ πρὸς τὰ ἄνω ὥσειδεῖς (ἰχνογράφησις ἐπὶ τοῦ πίνακος).

Διδ. Πολὺ καλλιτεχνικὴ δὲν φαίνεται βέβαια μία τοιαύτη κατοικία. Τὸ δὲ πρὸς κατασκευὴν αὐτῆς ὑλικὸν λαμβάνει ὁ κάστωρ ἀπὸ τὸ δάσος καὶ τὸν ποταμόν.

Μαθ. Ὁ κάστωρ λαμβάνει κλάδους δένδρων, χῶμα καὶ λίθους καὶ τὰ θέτει τὸ ἐν ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλο καὶ σχηματίζει μέγαν σωρόν· ἐντὸς δὲ τῶν κατοικιῶν τούτων κατοικεῖ ἀριθμὸς τις καστύρων· ἐκτὸς δὲ τούτου ἔχουσιν εἰς τοὺς σωροὺς τούτους καὶ ἀποθήκας πρὸς διαφύλαξιν τῶν τροφῶν των. Αἱ κατοικίαι λοιπὸν αὗται περιέχουσιν ἐν κοίλωμα, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει πρὸς κατοικίαν τῶν καστύρων, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἰδιαίτερα δωμάτια ἀποθηκῶν.

Διδ. Ἡ εἴσοδος καὶ ἡ ἐξοδος καὶ τῶν κατοικιῶν τούτων εἶναι τοιαῦται, ὥστε ὁ κάστωρ δύναται νὰ εἰσέρχεται καὶ ἐξέρχεται χωρὶς νὰ τον ἀντιλαμβάνωνται οἱ ἄνθρωποι.

Μαθ. Ἡ εἴσοδος καὶ ἡ ἐξοδος θὰ εἶναι ὑπὸ τὸ ὕδωρ.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Διαμονὴ καὶ κατασκευὴ κατοικίας.

(Τὰ λοιπὰ, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Διδ. Αἱ κατοικίαι δ' ὅμως, περὶ τῶν ὁποίων ἐλέγομεν προηγου-

μένως, δὲν εἶναι αἱ μόναι οἰκοδομαί, τὰς οποίας κατασκευάζει ὁ κάστωρ. Πολλάκις κατέρχεται πολὺ τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ὁποίου ἔχει κατασκευάσει τὴν κατοικίαν του· τί δύναται τότε νὰ συμβῇ ὡς πρὸς τὴν εἴσοδον ταύτης;

Μαθ. Δύναται τότε νὰ συμβῇ νὰ μὴ καλύπτεται ἡ εἴσοδος αὕτη ὑπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ποταμοῦ· τότε δὲ ἄνθρωποι καὶ ζῷα θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ βλέπωσι τοὺς κάστρους, νὰ τοὺς καταδιώκωσι καὶ φονεύωσι.

Διδ. Ἀπὸ τούτου προφυλάττονται κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον μεταχειρίζονται οἱ ἄνθρωποι, ὅταν θέλωσι νὰ διοχετεύσωσι τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ εἰς παρὰκειμένας τάφρους.

Μαθ. Οἱ κάστροι σταματοῦν τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ.

Διδ. Εἰς ποῖον μέρος ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατοικίαν του;

Μαθ. Ὑποκάτω τοῦ κοιλώματος, τὸ ὁποῖον ἔχουσι κατασκευάσει.

Διδ. Πρὸς τοῦτο δὲ χρησιμοποιοῦσι τὸ αὐτὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦσι καὶ πρὸς κατασκευὴν τῶν ἐκτὸς τοῦ ποταμοῦ οἰκιδῶν των.

Μαθ. Θὰ μεταχειρίζωνται κλάδους δένδρων καὶ χῶμα.

Διδ. Τί πρέπει δὲ νὰ κάμωσι διὰ τούτων διὰ νὰ σταματᾷ τὸ ὕδωρ;

Μαθ. Πρέπει νὰ συσσωρεύωσι τὸ ὑλικόν τοῦτο ὑπὸ τὴν κατοικίαν των ἀπὸ τῆς μιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῆς ἄλλης.

Διδ. Μάλιστα· κατασκευάζουσι πρόχωμα ἀπὸ τῆς μιᾶς ὄχθης μέχρι τῆς ἄλλης· κλάδοι ὅμως καὶ χῶμα δὲν εἶναι δυνατόν μόνον των νὰ μείνουν ἐκεῖ πολὺν καιρόν.

Μαθ. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μείνωσι, διότι τὸ ὕδωρ θὰ τα παρέσυρε.

Διδ. Δι' αὐτὸ λοιπὸν πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ λάβουν κατὰ μεγαλύτερον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ φθάσῃ ἀπὸ τῆς μιᾶς ὄχθης μέχρι τῆς ἄλλης καὶ τὸ ὁποῖον δύναται ν' ἀνθίσταται εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ ὕδατος.

Μαθ. Θὰ θέτωσιν ὀλόκληρον κορμὸν δένδρου ἐγκαρσίως τοῦ ποταμοῦ· ἐπ' αὐτοῦ εἶναι δυνατόν εὐκόλως νὰ στερεωθῶσι κλάδοι, χῶμα, πηλός, ὥστε νὰ γίνῃ στερεὸν πρόχωμα.

Διδ. Εἰς τί δὲ συντελεῖ τὸ πρόχωμα τοῦτο;

Μαθ. Σταματᾷ τὸ ὕδωρ· τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ θὰ τρέχῃ μόνον, ὅταν εἶναι ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ πρόχωμα· διὰ τοῦτο ἡ εἴσοδος τῆς

κατοικίας τοῦ κάστορος μένει προφυλαγμένη καὶ ὅταν ὁ ποταμὸς ἔχῃ ὀλίγον ὕδωρ.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Κατασκευὴ προχωμάτων.

(Τὰ λοιπὰ, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Διδ. Καὶ τώρα θὰ ἴδωμεν τί ἐργαλεῖα ἔχει ὁ ἀρχιτέκτων μας. Διὰ ν' ἀνορύττῃ τὰς ἐντὸς τῆς γῆς διόδους, τὴν λεκάνην καὶ τὸ κοίλωμα, ἔχει τὸ σῶμά του κατασκευὴν ὁμοίαν πρὸς τὸν κόνικλον ἢ τὸν τρόχον.

Μαθ. Ὁ κάστωρ ἔχει βραχεῖς, ἰσχυροὺς προσθίους πόδας καὶ ἐπ' αὐτῶν ἰσχυροὺς ὄνυχας· διὰ τοῦτο δύναται εὐκόλως ν' ἀνορύττῃ διόδους καὶ κοιλώματα.

Διδ. Διὰ τὴν κατασκευὴν ὅμως τῶν προχωμάτων ἔχει ἀνάγκην νὰ κινῆται εὐκόλως εἰς ὀριζόμενον τινὰ τόπον.

Μαθ. Πρέπει νὰ δύναται νὰ κολυμβᾷ πολὺ καλῶς.

Διδ. Διὰ τοῦτο τὸ σῶμά του εἶναι κατασκευασμένον, ὅπως καὶ τὸ τῆς ἐνυδρίδος· στερεῖται ὅμως τῶν νηκτικῶν μεμβρανῶν εἰς τοὺς ἐμπροσθίους πόδας.

Μαθ. Οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων ποδῶν ἔχουσι νηκτικὰς μεμβράνας· ὅταν θέλῃ νὰ κολυμβήσῃ, ὥθει διὰ τῶν μεμβρανῶν τούτων τὸ ὕδωρ, ἐπειδὴ δὲ τὸ ὕδωρ δὲν ὑποχωρεῖ εὐκόλως, ὥθειται ὁ κάστωρ πρὸς τὰ ἐμπρός· πρὸς τὸ ἐμπροσθεν δὲ μέρος τοῦ σώματος στενεύει, ὥστε νὰ δύναται εὐκόλως νὰ σχίζῃ τὸ ὕδωρ. Διὰ νὰ μὴ βυθίζεται δὲ εἰς τὸ ὕδωρ ὁ κορμὸς του εἶναι πλατύς· κατὰ τὴν μορφήν ὁμοιάζει πρὸς λέμβον.

Διδ. Ὁ κάστωρ δύναται νὰ κολυμβᾷ εὐκόλως καὶ ἔνεκα ἄλλου τινὸς λόγου· ὑπὸ τὸ δέρμα του δηλαδὴ εὐρίσκομεν τὸ ἴδιον, τὸ ὅποιον εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν νῆσσαν.

Μαθ. Ὁ κάστωρ ἔχει ὑπὸ τὸ δέρμα στρῶμα λίπους. Διὰ τούτου δὲ καθίσταται τὸ σῶμα τοῦ κάστορος ἐλαφρότερον ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὄγκον του ἀπὸ ὅτι θὰ ἦτο ἄλλως· οὕτω δὲ δύναται εὐκολώτερον νὰ κολυμβᾷ.

Διδ. Τὸ λίπος ὅμως τοῦτο χρησιμεύει καὶ εἰς τὸν κάστορα, ὅπως καὶ εἰς τὴν νῆσσαν, καὶ δι' ἄλλον σκοπόν.

Μαθ. Συντελεῖ, ὅπως ὁ κάστωρ ὀλιγώτερον κρυώνει καὶ εἰς τὸ ψυχρὸν ὕδωρ.

Διδ. Εἰς τὸ ὕψισθεν δὲ μέρος τοῦ σώματος ἔχει ὁ κάστωρ ἐν πηδάλιον.

Μαθ. Τὸ πηδάλιον τοῦτο εἶναι ἡ οὐρά του.

Διδ. Ἡ οὐρά αὕτη εἶναι οὕτω κατασκευασμένη, ὥστε δύναται κάλλιστα νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πηδάλιον.

Μαθ. Ἡ οὐρά τοῦ κάστορος θὰ εἶναι λοιπὸν πλατεῖα.

Διδ. Καὶ ἐνδεδυμένη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως (μεταχειρίζεται ὁ διδ. γνωστὸν τοῖς μαθηταῖς ἰχθύν).

Μαθ. Ἡ οὐρά τοῦ κάστορος θὰ εἶναι κεκαλυμμένη διὰ φολίδων.

Διδ. Ὅταν ὁ κάστωρ κατασκευάζῃ τὰ προχώματα τῆς κατοικίας του, καὶ ὅταν εἰσέρχεται εἰς ταύτην καὶ ἐξέρχεται ἐξ αὐτῆς, πρέπει νὰ καταδύηται εἰς τὸ ὕδωρ τοῦτο κατορθώνει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ ἡ ἐνυδρίς.

Μαθ. Θὰ κλείῃ τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν ῥίνα, τὸ στόμα καὶ τὰ ὦτα διὰ νὰ μὴ τὸν ἐνοχλῇ τὸ ὕδωρ.

Διδ. Τοὺς ὀφθαλμούς κλείει, ὅπως καὶ ἡ ὄρνις.

Μαθ. Θὰ τοὺς καλύπτῃ δι' ἐνὸς δέρματος ἐκ τῆς ρινὸς πρὸς τὰ πλάγια κινουμένου.

Διδ. Διὰ νὰ κλείῃ τοὺς ῥωθῶνας ἔχει γύρω γύρω εἰς τὸ ἄκρον αὐτῶν κᾶτι ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ὑπάρχει εἰς τὴν βᾶσιν τῆς κόγχης τοῦ ὠτός τῆς ἐνυδρίδος.

Μαθ. Ὁ κάστωρ ἔχει εἰς τὸ ἄκρον τῶν ῥωθῶνων ἐν ἐπίφραγμα.

Διδ. Τὰ δὲ ὦτα δύναται εὐκόλως νὰ κλείσῃ, ἐὰν ἔχῃ τὴν κόγχην διαφορετικὴν ἀπὸ ὅτι τὴν ἔχουν συνήθως τὰ ζῶα· τὰ ὦτα δηλ. τοῦ κάστορος εἶναι πανταχοῦ κεκαλυμμένα διὰ τριχῶν, οὐχὶ μόνον ἐξωτερικῶς, ὅπως εἰς πολλὰ ἄλλα ζῶα.

Μαθ. Αἱ κόγχαι τῶν ὠτων τοῦ κάστορος εἶναι καὶ ἐσωτερικῶς κεκαλυμμέναι διὰ τριχῶν ὅταν λοιπὸν καταβιβάσῃ ταύτας καὶ τὰς πλησιάζῃ πρὸς τὴν κεφαλὴν, τὸ ὕδωρ δὲν δύναται νὰ εἰσέλθῃ ἐντός.

Διδ. Τὸ σῶμα τοῦ κάστορος εἶναι προφυλαχμένον ἀπὸ τῆς ὑγρασίας διὰ διπλοῦ ἐνδύματος, ὅπως εἶδομεν καὶ εἰς τὴν ἱετίδα.

Μαθ. Τὸ κατώτερον ἐνδύμα ἀποτελεῖται ἀπὸ πολὺ μικρὰς μεταξοειδεῖς τρίχας, τὸ δὲ ἀνώτερον ἀπὸ μακρὰς, σκληρὰς καὶ στιλπνὰς τρίχας, αἵτινες ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ γένειον τῶν σταχῶων.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Πῶς τὸ σῶμα τοῦ κάστορος εἶναι κατάλληλον, ὅπως ἀνο-
ρύττη τὴν γῆν, κολυμβᾷ καὶ καταδύεται.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Διδ. Διὰ τὴν κατασκευὴν ὅμως τῆς οἰκίας του, τῶν προχωμάτων
κ.λ. χρειάζεται ὁ κάστωρ ποικίλον ὕλικόν, δηλαδή;

Μαθ. Χρειάζεται ξύλα, λίθους, πηλὸν καὶ γῶμα.

Διδ. Τὰ ξύλα, τὰ ὅποια χρειάζεται, τὰ κόπτει ὁ ἴδιος, ὁ ἴδιος
δὲ καὶ τὰ μεταφέρει εἰς τὸν τόπον τῆς οἰκοδομῆς. Ξύλα, τὰ ὅποια
ἔχουσι τόσον πάχος, ὅσον αὐτὴ ἡ ῥάβδος, τὰ κόπτει εὐκολώτατα διὰ
τῶν ὀδόντων του.

Μαθ. Δηλ. κλάδους, οἱ ὅποιοι ἔχουσι πάχος 2-3 ἑκατοστόμετρα.

Διδ. Τὰ δένδρα δὲ κόπτει κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ πί-
πτωσι ταῦτα ἀμέσως εἰς τὸ ὕδωρ· πῶς νὰ κατορθώσῃ τοῦτο;

Μαθ. Τὰ τρώγει διὰ τῶν ὀδόντων πλησίον τῆς ῥίζης καὶ μάλιστα
περισσότερον ἀπὸ τὴν πλευράν, ἡ ὁποία εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὸν
ποταμὸν· ἄλλως θὰ ἐπιπτον εὐκόλως πρὸς τὸ ἀντίθετον μέρος.

Διδ. Δένδρα ἔχοντα τὸ πάχος, τὸ ὅποion ἔχει ἡ μανταρινέα, ἡ
ὁποία εἶναι ἔξω εἰς τὸν κηπὸν μας, κόπτει ὁ κάστωρ εἰς διάστημα
5 λεπτῶν.

Μαθ. Τὰ δένδρα αὐτὰ θὰ ἔχωσι λοιπὸν πάχος 8 ἑκατοστομέτρων.

Διδ. Εὗρον μάλιστα οἱ ἄνθρωποι λεύκας, τὰς ὁποίας εἶχον κόψει
οἱ κάστορες καὶ αἵτινες εἶχον τὸ πάχος τῆς ἀπιδέας, τὴν ὁποίαν
ἔχομεν εἰς τὸν κηπὸν μας.

Μαθ. Κόπτουσι λοιπὸν καὶ λεύκας πάχους 40 ἑκατοστομέτρων.

Διδ. Πῶς κατορθοῦται τοῦτο ἄρα γε;

Μαθ. Θὰ ἔχῃ ὁ κάστωρ πολὺ καλοὺς ὀδόντας.

Διδ. Ὅταν θέλῃ νὰ κόψῃ δένδρα, κλάδους καὶ λοιπά, χρησιμο-
ποιεῖ τοὺς ὀδόντας του, οἱ ὅποιοι εἶναι ὅμοιοι πρὸς ἐκείνους, τοὺς
ὁποίους συνηντήσαμεν εἰς τὸν σκίουρον, εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ
στόματός του.

Μαθ. Θὰ ἔχῃ λοιπὸν εἰς ἐκάστην σιαγὸνα δύο σμιλοειδεῖς κο-
πιτήρας. Οἱ ὀδόντες οὗτοι εἶναι πάντοτε ὀξεῖς, διότι εἰς τὸ ἔμπρο-
σθεν μέρος εἶναι ἐπικεκαλυμμένοι δι' ἀδαμαντίνης οὐσίας, ὅπισθεν
ὅμως ἀποτελοῦνται ἀπὸ τῆς συνήθους μάζης τῶν ὀστέων (ιχθυογά-
φησις ἐπὶ τοῦ πίνακος).

Διδ. Μέγεθος καὶ ἰσχὺς τῶν ὀδόντων τούτων. Σκεφθῆτε τί κατορθώνει διὰ τούτων ὁ κάστωρ καὶ συγκρίνατε πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κατορθώνει ὁ σκίουρος.

Μαθ. Θὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτεροι καὶ ἰσχυρότεροι ἀπὸ τοὺς ὀδόντας τοῦ σκίουρου· διότι ὁ σκίουρος ἔχει ἀνάγκη τὸ πολὺ πολὺ ν' ἀνοίξῃ τὸ κέλυφος καρύου· ἐνῷ ὁ κάστωρ ἔχει ἀνάγκη ν' ἀποκόψῃ ὀλοκλήρους κορμούς δένδρων διὰ τούτων.

Διδ. Ἐκτὸς τούτου ὁ κάστωρ μεταχειρίζεται τοὺς ὀδόντας του καὶ διὰ νὰ φέρῃ μακρὰν τοὺς κλάδους καὶ τὰ ξύλα, τὰ ὅποια πάλιν διὰ τούτων ἀπέκοψε.

Μαθ. Θὰ λαμβάνῃ ταῦτα διὰ τῶν ὀδόντων καὶ οὕτω θὰ τὰ σύρῃ μέχρι τοῦ μέρους, εἰς τὸ ὅποσον οἰκοδομεῖ.

Διδ. Διὰ νὰ κατορθώσῃ ὅπως ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ μόνον ὀδόντας ἰσχυροὺς, ἀλλὰ καὶ ἄτι ἄλλο. Σκεφθῆτε πῶς σκάπτει τὴν γῆν ὁ ἀσπάλαξ καὶ πῶς πετοῦν τὰ πτηνά.

Μαθ. Ἐχει ἀνάγκη καὶ ἰσχυρῶν μυῶν εἰς τὰς σιαγόνας καὶ τὸν λαιμόν, προσέτι δὲ πρέπει νὰ εἶναι ἰσχυρὰ καὶ τὰ ὀστέα τοῦ κρανίου.

Διδ. Πραγματικῶς οὕτω συμβαίνει. Πῶς δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὀνομάσωμεν καὶ τὸν κάστορα, ἀφοῦ ἔχει τόσην ἐπιτηδειότητα νὰ τρωγαλίζῃ;

Μαθ. Καὶ ὁ κάστωρ θὰ ὀνομασθῇ τρωκτικὸν ζῷον.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Ὅργανα, δι' ὧν κατορθώνει ὁ κάστωρ νὰ πορίζηται καὶ μεταφέρῃ τὸ πρὸς οἰκοδομὴν ὑλικόν.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Διδ. Ὅταν ὁ κάστωρ εὐρίσκη τὸ πρὸς οἰκοδομὴν ὑλικόν, εὐρίσκει συγχρόνως καὶ τὴν τροφήν του. Πόθεν τρέφεται λοιπὸν;

Μαθ. Ὁ κάστωρ θὰ τρώγῃ φύλλα, τρυφεροὺς βλαστοὺς καὶ φλοιοὺς δένδρων.

Διδ. Πῶς θὰ εἶναι λοιπὸν οἱ κυνόδοντες καὶ τραπεζίται του;

Μαθ. Κυνόδοντας δὲν χρειάζεται, ὅπως οὐδ' ὁ σκίουρος. Οἱ δὲ τραπεζίται του θὰ ἔχωσιν ἀδαμαντίνην οὐσίαν διὰ νὰ θρυμματίζωσι τὰ φύλλα, τὸν φλοιὸν κ.λ.

Διδ. Ἡ ἀδαμαντίνη δὲ αὕτη οὐσία εἶναι καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ὀδόντας τῶν μυῶν καὶ τοῦ σκίουρου.

Μαθ. Θὰ ἀποτελῇ ἐγκαρσίας πτυχάς. Καὶ ὁ κάστωρ λοιπὸν μα-
σῶν θὰ κινῇ τὴν σιαγόνα ἐκ τῶν ἔμπροσθεν πρὸς τὰ ὀπίσω (ἰχθυο-
γράφησις ἐπὶ τοῦ πίνακος).

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Τροφή, κυνόδοτες καὶ τραπεζίται.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Διδ. Τὸν κάστορα καταδιώκουσιν οἱ ἄνθρωποι διὰ τὸν αὐτὸν πε-
ρίπου λόγον, δι' ὃν τὴν ἱκτίδα καὶ τὸν σκίουρον.¹

Μαθ. Θὰ τὸν καταδιώκωσι διὰ τὴν διφθέραν του. Ἐκ ταύτης
θὰ κατασκευάζωσι διάφορα ἐνδύματα ἢ μέρη ἐνδυμάτων πρὸς προ-
στασίαν ἀπὸ τοῦ ψύχους.

Διδ. Ἀπὸ τὰς λεπτὰς τρίχας τῆς διφθέρας τοῦ κάστορος κατα-
σκευάζουσι πολὺ καλοὺς πῖλους· διὰ τοῦτο ἡ διφθέρα τοῦ κάστορος
πωλεῖται εἰς διπλασίαν τιμὴν τῆς τοῦ σκίουρου.

Μαθ. Θὰ πληρώνωσι δι' αὐτὴν 25 περίπου δραχμάς.

Διδ. Δὲν χρησιμοποιοῦσιν ὅμως μόνον τὴν διφθέραν τοῦ κάστορος.

Μαθ. Θὰ τρώγωσι καὶ τὸ κρέας του.

Διδ. Μάλιστα τὸ κρέας τοῦ κάστορος εἶναι περιζήτητον, ἰδίᾳ
ἢ οὐρά του θεωρεῖται λαμπρὸν λίχνευμα. Κυνηγοῦσι δὲ τὸν κάστορα,
ὅπως τὴν ἱκτίδα καὶ τὴν ἀλώπεκα.

Μαθ. Θὰ πυροβολῶσι κατ' αὐτοῦ ἢ θὰ τὸν συλλαμβάνωσι διὰ σι-
δηρῶν παγίδων.

Διδ. Ἐνίοτε μάλιστα θηρεύουσιν αὐτὸν, ὅπως τοὺς ἰχθῦς.

Μαθ. Θὰ μεταχειρίζονται δίκτυα.

Διδ. Οἷονδῆποτε ὅμως τρόπον κυνηγίου καὶ ἂν μεταχειρίζηται
τις πρέπει νὰ εἶναι πολὺ προσεκτικός, ἐὰν θέλῃ νὰ μὴ τὸν ἐννοήσῃ
ὁ κάστωρ.

Μαθ. Θὰ ἔχῃ λοιπὸν ὁ κάστωρ πολὺ ὀξεῖν ὄσφρησιν.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Κυνήγιον τοῦ κάστορος.

¹ Εἰς τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα περὶ τῆς ὠφελείας τοῦ κάστορος προσθετέον καὶ
τὸ διὰ τὴν ἱατρικὴν σπουδαῖον καστόριον, ὅπερ εἶναι οὐσία ὄζουσα ἀρωματικῶς
καὶ εὐρισκομένη ἐν θυλάκῳ τινὶ πλησίον τῆς οὐρᾶς αὐτοῦ. Πρβλ. Σπ. Μη-
λιαράκι Ἑγχειρίδιον Ζωολογίας ἐν σελ. 166.

Μετά ταῦτα δεικνύομεν εἰς τοὺς μαθητάς καλήν εἰκόνα τοῦ κάστορος καὶ προκαλοῦμεν αὐτοὺς νὰ δειξωσιν ἐν αὐτῇ πᾶν, ὅπερ προηγουμένως ἐδιδάχθησαν περὶ τῆς σωματικῆς κατασκευῆς αὐτοῦ.

3. Τὰ τροφικὰ ἐν γένει.

Οἱ μαθηταὶ γνωρίζουσιν ἤδη τὰ τροφικὰ, μὴν, σκίουρον καὶ κάστορα κατὰ πάντα τὰ σπουδαῖα γνωρίσματα αὐτῶν, τὸν δὲ λαγῶν καὶ τὸν μυοζὸν κατὰ τε τὸν βίον καὶ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα. Καλὸν εἶναι πρὸ τῆς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀφαιρέσεως μεταβάσεως νὰ συμπληρώσωσι τὴν εἰκόνα καὶ τῶν τελευταίων τούτων τροφικῶν διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὀδόντων αὐτῶν. Διὰ τῆς ὑπομνήσεως τῆς εἰς αὐτοὺς γνωστῆς τροφῆς τοῦ λαγωῦ καὶ τοῦ μυοζοῦ, προσδοκῶσιν, ὅτι τὰ ζῷα ταῦτα θὰ ἔχωσιν ὀδόντας ὁμοίους πρὸς τοὺς τοῦ σκίουρου καὶ τοῦ κάστορος. Ὁ διδάσκαλος προκαλεῖ αὐτοὺς νὰ ἐκδηλώσωσι τὴν προσδοκίαν ταύτην, ἥς πρὸς ἐπιβεβαίωσιν δεικνύει αὐτοῖς τὰ κρανία τῶν ζῶων τούτων μετὰ τῶν ὀδόντων αὐτῶν. Μετὰ ταῦτα δὲ δύναται νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀφαίρεσιν.

Σύνδεσις α'.

Σκοπός. Διδ. Γνωρίζετε τώρα τὸν σκίουρον καὶ μερικοὺς συγγενεῖς του.

Μαθ. Συγγενεῖς τοῦ σκίουρου εἶναι ὁ λαγῶς, ὁ μυοζός, ὁ κάστωρ καὶ ὁ μῦς.

Διδ. Τώρα θέλω νὰ μοῦ ἀποδείξητε, διατί λέγετε τὰ ὅ ταῦτα ζῷα συγγενεῖς;

Μαθ. Ὅλα τὰ ζῷα ταῦτα εἶναι τροφικὰ· εὐρίσκομεν δὲ μερικὰς ὁμοιότητας μεταξὺ τῶν¹.

1. Ὡς πρὸς τὴν τροφήν. Ὁ σκίουρος, ὁ μῦς, ὁ λαγῶς, ὁ μυοζός καὶ ὁ κάστωρ τρώγουσι σχεδὸν μόνον φυτικὰς οὐσίας ἢ κάρυα καὶ ἄλλα ὅμοια ἢ νεαροὺς βλαστοὺς τῶν δένδρων κ.λ. ἢ ἄρτον,

¹ Ἐάν ἔχωμεν ἰσχυροὺς μαθητάς, προβαίνομεν ἀμέσως εἰς τὸ σύστημα ἄνευ ἰδιαίτερας συγχρίσεως.

γεώμηλα, δημητριακούς καρπούς, ἢ ῥίζας, χόρτα καὶ λάχανα, ἢ φλοιούς καὶ φύλλα τῶν δένδρων.

2. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ πάντα ἔχουσι τοὺς αὐτοὺς ὀδόντας. Διὰ ν' ἀνοίγωσι τὰ κάρυα καὶ ν' ἀποκόπτωσι τὸν φλοιὸν καὶ τὰ φύλλα ἔχουσιν εἰς ἑκατέραν σιαγὸνα δύο κοπτήρας· οὗτοι ἀποτελοῦσι κεκαμμένες σμίλας, αἵτινες πάντοτε εἶναι ὀξεῖαι, διότι... Οἱ κυνόδοντες λείπουσιν εἰς ὅλα, διότι... Τοῦναντίον εὐρίσκομεν εἰς ὅλα τραπεζίτας καταλληλοτάτους ν' ἀλέθωσι φυτικάς οὐσίας· οἱ τραπεζίται αὐτῶν δηλ. ἔχουσι πλατεῖαν στεφάνην· ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχει ἀδαμαντίνη οὐσία κ.λ.

3. Εἰς τοὺς πόδας ἔχουσι πάντα πολλοὺς δακτύλους ὠπλισμένους δι' ὀνύχων.

Σύστημα α'.

Διδ. Τίς δύναται τώρα νά μοι περιγράψῃ τὰ τρωκτικά;

Μαθ. Τὰ τρωκτικά τρέφονται διὰ φυτικῶν οὐσιῶν. Τρώγουσι κάρυα, ῥίζας, χόρτα, λάχανα, φλοιούς καὶ φύλλα. Διὰ ν' ἀνοίγωσι τὰ κάρυα καὶ ἀποκόπτωσι τὰ φύλλα, τοὺς φλοιούς, τοὺς βλαστοὺς κ.λ. ἔχουσιν εἰς ἑκατέραν σιαγὸνα δύο κοπτήρας. Οὗτοι εἶναι κ.λ. (Ὅ, τι εὕρομεν κατὰ τὴν σύνδεσιν κοινὸν καὶ τῶν πέντε ἀντιπροσώπων, ἀποδίδομεν νῦν εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν τρωκτικῶν· ἐκεῖ ἐλέγομεν : ὁ σκίουρος, ὁ μῦς, ὁ λαγῶδς, ὁ μυοξὸς καὶ ὁ κάστωρ ἔχουσι τοῦτο καὶ ἐκεῖνο ... ἐνταῦθα : τὰ τρωκτικά ἔχουσι τοῦτο καὶ ἐκεῖνο...).

Σύνδεσις β'.

Σκοπός. Διδ. Τὰ τρωκτικά ὅμως ἔχουσι καὶ σπουδαίας διαφορὰς μεταξὺ τῶν.

Μαθ. Τὰ τρωκτικά διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὴν διαμονήν. Ὁ μῦς ζῇ ἐντὸς οἰκιῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων, ὁ σκίουρος εἰς τὸ δάσος καὶ ἐπὶ τῶν δένδρων, ὁ μυοξὸς ἐπὶ ὑψηλῶν ὀρέων ἐντὸς κοιλωμάτων τῆς γῆς, ὁ κάστωρ εἰς κοιλώματα τῆς γῆς καὶ ἐν τῷ ὕδατι, ὁ λαγῶδς εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ τὰ δάση.

Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἐνέργειά των εἶναι διάφορος. Ὁ σκίουρος καὶ ὁ μῦς ἀναρριχῶνται πολὺ εὐκόλως. Ὁ μυοξὸς καὶ ὁ κάστωρ ἀνορύτ-

τους διὰ τῶν προσθίων ποδῶν μακροὺς δρόμους καὶ εὐρείας κοιλώ-
τητας. Ὁ κάστωρ προσέτι εἶναι καὶ ἐπιτήδειος κολυμβητής. Ὁ λα-
γῶς πηδᾷ πολὺ ταχέως.

Διὰ τοῦτο δὲ περαιτέρω αἱ κνήμαι καὶ οἱ πόδες αὐτῶν εἶναι διά-
φοροι. Ὁ σκίουρος καὶ ὁ μῦς δύνανται ν' ἀναρριχῶνται, διότι οἱ δά-
κτυλοι αὐτῶν εἶναι ὠπλισμένοι δι' ἰσχυρῶν, ὀξέων ὀνύχων. Ὁ μυο-
ξός καὶ ὁ κάστωρ ἔχουσι, διὰ τὰ δύνανται ν' ἀνορύπτωσι, βραχείας,
ἰσχυρὰς κνήμας καὶ ἰσχυροὺς μακροὺς ὄνυχας ἐπὶ τῶν προσθίων πο-
δῶν. Οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων ποδῶν τοῦ κάστορος συνδέονται
πρὸς ἀλλήλους διὰ νηκτικῶν μεμβρανῶν διὰ τὰ δύναται εὐκόλως νὰ
κινῆται καὶ ἐν τῷ ὕδατι. Ὁ λαγῶς ἔχει μακρὰς ὀπισθίας κνήμας
καὶ διὰ τούτων δύναται νὰ κάμνη μεγάλα πηδήματα καὶ νὰ δια-
φεύγῃ τοὺς ἐχθροὺς του.

Διδ. Εἴπατέ μοι λοιπὸν συντόμως, ὅ,τι εὑρομεν ὡς πρὸς τὴν δια-
μονήν, τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ζώων τούτων.

Μαθ. Ὁ σκίουρος ζῇ ἐπὶ τῶν δένδρων, ὁ μῦς ἐντὸς οἰκοδομημά-
των, ἀμφοτέρω δ' εἶναι ἐπιτηδείοτατοι πρὸς ἀναρρίχησιν, διότι ἔχου-
σιν ἰσχυροὺς, γαμφύς καὶ ὀξεῖς ὄνυχας. Ὁ μυοξός καὶ ὁ κάστωρ
κατοικοῦσιν εἰς κοιλώματα, ἅτινα ἀνορύπτουσιν οἱ ἴδιοι διὰ τῶν βρα-
χειῶν, ἰσχυρῶν προσθίων κνημῶν καὶ τῶν ἰσχυρῶν, γαμφῶν ὀνύχων
τῶν προσθίων ποδῶν. Ὁ κάστωρ προσέτι διατρίβει πολὺ ἐντὸς τοῦ
ὕδατος. Διὰ τοῦτο δὲ δύναται καὶ νὰ κολυμβᾷ χρησιμοποιοῦν τὰς
μεταξὺ τῶν δακτύλων τῶν ὀπισθίων ποδῶν νηκτικὰς μεμβράνας. Ὁ
λαγῶς ζῇ ἐπὶ τῆς γῆς· δύναται δὲ νὰ πηδᾷ καλῶς, διότι ἔχει μα-
κρὰς τὰς ὀπισθίας κνήμας.

Διδ. Ἐκαστον περαιτέρω τῶν τρωκτικῶν τούτων ἔχει ἰδιαιτέραν
κατασκευὴν διὰ τὰ δύναται νὰ διαφεύγῃ τοὺς ἐχθροὺς του.

(Οἱ μαθηταὶ ἀποδεικνύουσι τοῦτο).

Διδ. Σεῖς γνωρίζετε καὶ ἄλλα ζῶα, ἅτινα ζῶσι κατὰ τὸν αὐτὸν
τρόπον καὶ ἔχουσιν ὁμοίαν κατασκευὴν πρὸς τὰ ἀνωτέρω.

Μαθ. Ἐπὶ τῶν δένδρων ζῇ προσέτι ἡ ἱκτίς καὶ ὁ δρυοκολάπτης·
καὶ τὰ ζῶα ταῦτα δύνανται ν' ἀναρριχῶνται καλῶς καὶ ἔχουσιν ὁμοίως
ἰσχυροὺς, γαμφύς καὶ ὀξεῖς ὄνυχας.—Εἰς κοιλώματα καὶ ὁδοὺς ἐν-
τὸς τῆς γῆς ζῇ ὁ τρώχης καὶ ὁ ἀσπάλαξ. Καὶ οὗτοι σκάπτουσι τὰ

κοιλώματα ταῦτα μόνοι των ἔχοντες πρὸς τοῦτο βραχείας, ἰσχυρὰς κνήμας καὶ ἰσχυροὺς ὄνυχας ἐπὶ τῶν προσθίων ποδῶν.

Ἐν τῷ ὕδατι καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὐρίσκομεν προσέτι τὴν ἐνυδρίδα, τὴν νῆσσαν, τὴν χῆνα καὶ τὸν βάτραχον. Καὶ τὰ ζῷα ταῦτα δύνανται νὰ κολυμβῶσι διὰ τῶν νηκτικῶν μεμβρανῶν, αἷ ἔχουσι μεταξὺ τῶν δακτύλων.

Ἐπὶ τῆς γῆς πλὴν τοῦ λαγωῦ ζῶσι πολλὰ ἄλλα ζῷα, ὅπως ὁ κόνικλος, ἡ αἰζ, τὸ πρόβατον, ὁ ἵππος κ.λ. Ὅλα δύνανται νὰ τρέχωσι ταχέως καὶ νὰ πηδῶσι. Κατορθοῦσι δὲ τοῦτο διὰ τῶν μακρῶν καὶ ἰσχυρῶν κνημῶν των.

Σύστημα β'.

Διδ. Εἴπατέ μοι λοιπὸν συντόμως πῶς εἰς τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ζῷα ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων ἡ διαμονή, ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ κατασκευή;

Μαθ. Ζῷα ζῶντα ἐπὶ τῶν δένδρων δύνανται ν' ἀναρριχῶνται, πρὸς τοῦτο δ' ἔχουσιν ἰσχυροὺς, γαμψοὺς, ὀξεῖς ὄνυχας.

Ζῷα ζῶντα ἐντὸς κοιλοτήτων δύνανται ν' ἀνορύττωσι τὴν γῆν· πρὸς τοῦτο δ' ἔχουσιν ἰσχυρὰς κνήμας καὶ ἰσχυροὺς, γαμψοὺς ὄνυχας.

Ζῷα ζῶντα ἐν τῷ ὕδατι δύνανται νὰ κολυμβῶσι, πρὸς τοῦτο δ' ἔχουσι μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας.

Ζῷα ἐπὶ τῆς γῆς ζῶντα δύνανται νὰ τρέχωσιν ἢ νὰ πηδῶσι καλῶς, ἐπειδὴ ἔχουσι μακρὰς καὶ ἰσχυρὰς κνήμας.

Καταγραφὴ ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος μετὰ τὰ ἐντομοφάγα.

Τρωκτικά:

Λαγῶς, μυοξός, μῦς ὀροφίας καὶ ἀρουραῖος, σκίουρος, κάστωρ.

1. Τροφὴ ἐκ φυτικῶν οὐσιῶν, π.χ.....

2. Ὀδόντες $\frac{2}{2}$ κοπτήρες σμιλοειδεῖς καὶ ἔμπροσθεν κεκαλυμμένοι δι' ἀδαμαντίνης οὐσίας· διὰ τοῦτο.... (ἰχνογράφησις εἰς τὸ ἄκρον).

Ἐξακολουθοῦσιν αὐξανόμενοι· διὰ τοῦτο...

$\frac{0}{0}$ κυνόδοντες, διότι...

Τραπεζῖται πλατεῖς, μετ' ἀδχαντίνης οὐσίας με ἐγκαρσίας πτυ-
χὰς (ἰχνογράφησις)· κίνησις τῆς κάτω σιαγόνος· διὰ τοῦτο...

3. Ὀνυχες.

4. Διαφοραὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν, ὡς πρὸς τὴν διαμονήν, κίνη-
σιν καὶ ἐνέργειαν, πόδας· δηλαδὴ...

"Ἄλλαι διαφοραὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν προστασίαν,
δηλαδὴ...

Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῶν ἀναγραφῶν τῶν διαφόρων τάξεων καὶ οἰ-
κογενειῶν τῶν ζώων σημειοῦμεν συντόμως καὶ τὰ συμπεράσματα
τῆς συνδέσεως β καὶ τοῦ συστήματος β, ὡς ἐξῆς περίπου:

Ἐξάρτησις τῆς ἐνεργείας, κινήσεως καὶ κατασκευῆς τῶν ζώων ἀπὸ
τῆς διαμονῆς των.

1. Βίος ἐπὶ τῶν δένδρων· ἀναρρίχησης, ὅξεϊς ὄνυχες· σκίουρος,
ἰκτίς, δρυοκολάπτης.

2. Κατοικία ἐντὸς κοιλωμάτων· ἀνόρυξις, βραχεῖαι, ἰσχυραὶ κνη-
μι καὶ ἰσχυροὶ γαμφοὶ ὄνυχες, μυοζόες, κάστωρ, ἀσπάλαξ.

3. Βίος ἐν τῷ ὕδατι· κολύμβημα, νηκτικαὶ μεμβρᾶναι· Ἐνυδρίς,
νῆσσα.

4. Βίος ἐπὶ τῆς γῆς· τρέχειν καὶ πηδᾶν, ἰσχυραὶ καὶ μακραι κνη-
μιαι· λαγῳός, κόνικλος, αἰξ, κ. λ.

Μέθοδος ἢ ἐφαρμογή.

1. Συστηματικὴ περιγραφή.

α') Τοῦ σκίουρου. β') Τοῦ κάστορος, καθ' ὃν τρόπον περιγράφουσι
τὰ παλαιότερα διδασκτικὰ βιβλία, προφορικῶς ἢ γραπτῶς· π.χ. ὁ
σκίουρος ἔχει κεφαλὴν στρογγύλην, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκονται μα-
κρὰ ὦτα μετὰ θυσάνων ἐκ τριχῶν. Εἰς ἐκάστην σιαγόναν ἔχει δύο
σμιλοειδεῖς κοπτήρας· οὗτοι κ.λ. κ.λ.

2.

Ἀπάντησις εἰς ἐρωτήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν λογικὴν κατα-
νόησιν τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως, π.χ. ἀποδείξατε πῶς ἡ κατα-

σκευή τοῦ σκιούρου βοηθεῖ αὐτόν νά ζῇ ἐπὶ τῶν δένδρων, νά τρώγῃ φυτὰ κ.λ. Ἀποδείξατε, ὅτι ὁ κάστωρ ἔχει τὰ κατάλληλα ἐργαλεῖα, ὡς ἀρχιτέκτων, τὴν κατάλληλον τοῦ σώματος κατασκευήν, ὡς κάτοικος τοῦ ὕδατος κ.λ.

3. Ἀσκήσεις εἰς τὸ διακρίνειν.

Φέρομεν πρὸ τῶν μαθητῶν πάντα τὰ ἐξετασθέντα τρωκτικά, πλὴν δὲ τούτων καὶ ἄλλα πρότερον διδαχθέντα, ὁμοιάζοντά πως τούτοις π.χ. τὴν μυγαλῆν, τὴν ἀλώπεκα κ.λ. τεταριχευμένα ἢ καὶ ἐν εἰκόνι. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐκτελοῦμεν δύο ἀσκήσεις: α') Δεικνύομεν ἐν ζῶον καὶ προκαλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νά ὀνομάσωσι τοῦτο. β') Ἡμεῖς λέγομεν τὸ ὄνομα ἐνός ζώου, οἱ δὲ μαθηταὶ ὀφείλουσι νά εὗρωσι καὶ δεῖξωσιν αὐτό. Εἰς ἀμφοτέρως δ' ἔμως τὰς περιπτώσεις δὲν ἀρκεῖ ὁ ἀπλοῦς ὀρισμός· οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι καὶ νά δικαιολογήσωσι τοῦτο, τὸ ὅποσον λέγουσι· π.χ. τὸ ζῶον τοῦτο εἶναι μὴς ὁ ὀροφίας, διότι εἶναι πολὺ μικρότερος ὅλων τῶν εἰς ἡμᾶς γνωστῶν τρωκτικῶν, ἔχει δὲ καὶ χρῶμα φαῖόν· μυγαλῇ δὲν δύναται νά εἶναι, διότι ἔχει εἰς ἐκάστην σιαγὸνα δύο μακροὺς γαμφούς, σμιλοειδεῖς κοπτήρας, ἐνῶ ἡ μυγαλῇ ἔχει εἰς ἐκάστην σιαγὸνα πολλοὺς μικροὺς κοπτήρας.

4. Ἰχνογράφησις.

Τῶν κοπτήρων π.χ. ἐνός τρωκτικοῦ, τοῦ μετὰ τῶν μεμβρανῶν ποδὸς τοῦ κάστορος, τῆς κατοικίας τοῦ κάστορος κλ. κ.λ.

Γ'. ΕΚ ΤΗΣ ΦΥΤΟΛΟΓΙΑΣ

Μεθοδική ἐνότης. Ἐρυθρόν τριφύλλον τὸ λειμώνιον (κοινῶς τριφύλλι) καὶ ἄλλα τινὰ ψυχάνθη. (Ἐκ τοῦ πρωτοτύπου).

1. Προϋποτίθεται, ὅτι πρὸ ὀλίγου χρόνου εἶδον οἱ μαθηταὶ ἓν τινι ἐκδρομῇ τὸ ἐρυθρόν τριφύλλον τὸ λειμώνιον, ὅπερ καὶ ἐξήτασαν συντόμως τῇ βοηθείᾳ τοῦ διδασκάλου. Προσέτι δ' ὅτι ὁ διδάσκαλος ἔχει πρόχειρα νωπὰ τοιαῦτα φυτά, ὅπως, ἀνάγκης παρυσιασθείσης, τὰ δεικνύη εἰς τοὺς μαθητάς.

Σκοπός. Διδ. Θὰ ἐξετάσωμεν ἓν σπουδαιότατον φυτόν, τὸ ὅποτον τρώγουσι τὰ ζῷα, καὶ τὸ ὅποτον συνηντήσαμεν κατὰ τὸν τελευταῖον περίπατόν μας, τὸ ἐρυθρόν τριφύλλον τὸ λειμώνιον.

Ἀνάλυσις α'.

Διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων τοῦ διδασκάλου οἱ μαθηταὶ παρέχουσιν ἐν τῇ ἀναλύσει ταύτῃ τὰ ἐπόμενα περίπου :

Τὸ φυτόν τοῦτο εὔρομεν περὶ τὰ τέλη Μαρτίου· οἱ περισσότεροι τῶν καυλῶν ἔφερον τότε ἀκριβῶς ἐρυθρὰ ἄνθη. Εὔρομεν δὲ αὐτὸ εἰς τὸ λειβάδι, τὸ ὅποτον εὐρίσκεται ὀλίγον μακρὰν τῆς πόλεώς μας, μεταξὺ χλόης καὶ ἄλλων χόρτων. Κατὰ δὲ τὸν μῆνα Μάιον εἶδομεν εἰς τὸ δεῖνα μέρος ὁλόκληρον ἄγρὸν πλήρη τοῦ τριφυλλίου τούτου. Κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνυξίν παρετηρήσαμεν, ὅτι τὸ ἔδαφος ἐκαλλιιεργεῖτο ἐκεῖ δι' ἄρότρου, καὶ ὅτι μετὰ τὴν καλλιέργειαν ἔσπειραν πρῶτον βρόμην, ἔπειτα δ' ἔσπειραν καὶ τὸ τριφύλλον. Μετὰ τινὰ χρόνον ἀνεπτύχθησαν καὶ ἡ βρόμη καὶ τὸ τριφύλλον, ἐνῶ ὅμως ἡ βρόμη ἔγινε μεγάλη καὶ ἀκμαία, τὸ τριφύλλον ἔμεινε

μικρόν· ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐθέρισαν τὴν βρόμην, ἀφῆκαν δὲ τὸ τριφύλλιον.

Κατὰ τὴν ἀνοιξιν δὲ ταύτην ἀνεπτύχθη ἐκ τῶν ριζῶν ἐκ νέου τὸ τριφύλλιον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαΐου τὸ ἐθέρισαν διὰ πρώτην φοράν καὶ τὸ ἐπῆραν· δὲν τὸ ἀφῆκαν ὅμως νὰ ξηρανθῇ, ἀλλὰ χλωρόν, ὥπως ἦτο, τὸ ἔδωκαν εἰς τὰ ζῶα.

Τώρα ἀναπτύσσεται πάλιν τὸ τριφύλλιον εἰς τὸν ἀγρόν ἐκεῖνον καὶ δύνανται ἀργότερον νὰ το θερίσουν δύο φορές ἀκόμη, ὥπως εἴδομεν τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὸ δεῖνα μέρος¹.

Εἰς αὐτὸ τίθεται ἡ ἐπιγραφή : χρόνος τῆς ἀνθήσεως, τόπος, καλλιέργεια καὶ χρησιμοποίησις, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης προβαίνομεν εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἀνωτέρω.

Σύνθεσις α'.

Διδ. Περὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ τριφυλλίου καὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἀκόμη μερικά. Τὸ τριφύλλιον δὲν δύναται ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν ξηρασίαν· τοῦτο δὲ λαμβάνουσι πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ γεωργοί, ὅταν ἐκλέγωσι τὸ ἔδαφος διὰ τὴν καλλιέργειάν του.

Μαθ. Διὰ τοῦτο θὰ σπείρωσι τὸ τριφύλλιον εἰς ὑγρὸν ἔδαφος.

Διδ. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ ἀκριβῶς λόγον δὲν το σπείρουν μόνον εἰς τὸν ἀγρόν, ἀλλὰ ;

Μαθ. Ἀλλὰ ὑπὸ τὴν βρόμην.

Διδ. Διατί ἔρξ γε ; σκεφθῆτε τὸν θερμὸν ἥλιον.

Μαθ. Ἡ βρόμη θὰ σκιαζῇ τὸ τριφύλλιον, οὕτω δὲ θὰ το προφυλάττῃ ἀπὸ τὰς καυστικὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου.

Διδ. Διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον δύνανται νὰ σπείρωσι τὸ τριφύλλιον καὶ ὑπὸ ἄλλους δημητριακοὺς καρπούς.

Μαθ. Θὰ το σπείρωσι καὶ ὑπὸ τὴν κριθήν ἢ τὴν βρίζαν.

Διδ. Καὶ κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅπουτον ἀροτριᾷ τὸν ἀγρόν

¹ Εἰς μέρη, ἐν οἷς δὲν καλλιεργεῖται τὸ φυτὸν τοῦτο, ὁ διδάσκαλος παρέχει τὰ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἀναλύσει, διὰ παραστατικῆς καὶ ἀναπτυσσοῦσης μορφῆς τῆς διδασκαλίας, ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως.

πρέπει ὁ γεωργὸς νὰ σκεφθῇ, ὅτι τὸ τριφύλλιον ἀρέσκεται εἰς τὴν πολλὴν ὑγρασίαν, καὶ ὅτι δύναται νὰ τὴν λαμβάνῃ βαθέως ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Μίαν φοράν εἶχομεν παρατηρήσει καὶ ἐξετάσει τὰς ρίζας του.

Μαθ. Μὲ τὸ μαχαίρι μας ἐξεριζώσαμεν μὲ μεγάλην προσοχὴν πολλὰ φυτὰ τοῦ τριφυλλίου· εἰς ὅλα δὲ εὐρήκαμεν ἀπὸ μίαν ρίζαν, ἢ ὅποια ἐπροχώρει βαθειὰ εἰς τὴν γῆν. Ἐπάνω εἶχε τὸ πάχος τοῦ μεσαίου δακτύλου μας, ὅσον δὲ ἐπήγαινε πρὸς τὰ κάτω ἐγίνετο καὶ λεπτοτέρα· ὀλίγον κατωτέρω εἶχε τὸ πάχος ἐνὸς πετροκονδύλου καὶ ἀκόμη παρακάτω μιᾶς βελόνης τοῦ κεντήματος. Ὅλοι αἱ ρίζαι ἔσπασαν εἰς τὸ ἔδαφος· μία ὅμως ἦτο 35 ἐκατοστόμετρα μακρά, ἐὰν δὲ ὑπολογίσωμεν καὶ τὸ κομμάτι, τὸ ὅποιον ἔσπασε, θὰ ἔχουν αἱ μακρύτεραι 40-50 ἐκατοστόμετρα μῆκος. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ταύτης κυρίας ρίζης ὑπῆρχον καὶ παράρριζα καὶ πολλαὶ ἰνώδεις ρίζαι. Διὰ τούτων κατωρθώνει τὸ τριφύλλιον ν' ἀπομυζᾷ τὴν ὑγρασίαν ἐκ τοῦ ἔδαφους.

Διδ. Πῶς πρέπει λοιπὸν ν' ἄροτριᾷ ὁ γεωργός, ὅταν θὰ σπεύρῃ τριφύλλιον, διὰ νὰ δύνανται εὐκόλως αἱ ρίζαι του νὰ προχωρῶσι τόσον βαθέως;

Μαθ. Πρέπει ν' ἄροτριᾷ ὅσον τὸ δυνατόν βαθύτερον.

Διδ. Τὸ τριφύλλιον εἶναι θρεπτικώτατον, ὅταν θερίζεται εἰς τὴν κατὰστάσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶδομεν νὰ το θερίζουν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκδρομὴν μας.

Μαθ. Τὸ τριφύλλιον εἶναι θρεπτικώτατον, ὅταν θερίζεται, ὅταν εἶναι τελείως ἀνθισμένον.

Διδ. Τότε δηλ. ἀρχίζουν νὰ γίνωνται οἱ σπόροι καὶ οὗτοι εἶναι πολὺ θρεπτικοί. Πλὴν τούτου ὅμως δὲν παρέχουσιν εἰς τὰ ζῶα τὸ τριφύλλιον μόνον πράσινον, ὥστε;

Μαθ. Θὰ το ξηραίνουν καὶ θὰ το μεταχειρίζονται ἀντὶ ἀχύρων.

Διδ. Καὶ τώρα νὰ μοι εἴπητε ὅλα ὅσα ἐμάθομεν περὶ τῆς καλλιέργειας καὶ χρησιμοποίησεως τοῦ τριφυλλίου κατ' ἀρχὰς μόνον αὐτά, ἔπειτα δὲ μαζὶ μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐγνωρίζομεν ἕως τώρα. (Κατὰ τὴν ἐπανάληψιν βλέπουσιν οἱ μαθηταὶ ἀκόμη μίαν φοράν τὰ περιγραφέντα μέρη καὶ ἐκεῖνα ἔτι, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ περιγράψωσιν ἀπὸ μνήμης.)

Ἀνάλυσις 6'.

(α'. ἐκ τοῦ ὁμοίου).

Διδ. Ἐπειδὴ τὸ τριφύλλιον σπείρεται, εἶναι ἀνάγκη νὰ συναθροί-
ζωσι καὶ τὸν σπῆρον του, τί χρειάζεται πρὸς τοῦτο;

Μαθ. Πρέπει ν' ἀφῆνωσι τὸ τριφύλλιον νὰ μεγαλῶνῃ, ἕως ὅτου
ὠριμάσωσιν οἱ σπῆροι του.

Διδ. Καὶ τί πρέπει νὰ γίνῃ διὰ νὰ παραχθῶσι σπῆροι; ἐνθυμη-
θῆτε τί σχετικὸν ἐλέγομεν προκειμένου περὶ τῆς γονιμοποιήσεως τοῦ
ἐλελιφάσκου (φασκομηλιάς) καὶ τῶν ὁπωροφόρων δένδρων.

Μαθ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταφερθῇ ἡ γῆρις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄνθους
εἰς τὸ ἄλλο.

Διδ. Καὶ ἐρωτῶμεν λοιπὸν;

Μαθ. Ἐρωτῶμεν 1) πῶς μεταφέρεται εἰς τὸ τριφύλλιον ἡ γῆρις;
2) Διὰ τίνος κατασκευῆς τοῦ φυτοῦ εὐκολύνεται ἡ μεταφορὰ αὕτη;

Διδ. Διὰ νὰ δυνηθῶμεν ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύ-
τας πρέπει νὰ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον ἓν μέρος τοῦ φυτοῦ τούτου.

Μαθ. Πρέπει νὰ γνωρίσωμεν τὰ ἄνθη.

Διδ. Εἰς τὸν περίπατόν μας παρατηρήσαμεν μεγάλην ὁμοιότητα
μεταξὺ τοῦ ἄνθους τοῦ τριφυλλίου καὶ ἑνὸς ἄλλου γνωστοῦ φυτοῦ.

Μαθ. Καὶ τοῦ ἄνθους πίσου τοῦ ἡμέρου (κοινῶς μπιζέλι).

Διδ. Πρῶτα πρῶτα λοιπὸν νὰ μοι περιγράψητε τοῦτο.

Μαθ. Τὸ ἄνθος τοῦ πίσου ἔχει κάλυκα μὲ πέντε σέπαλα· ἐντὸς
αὐτοῦ εὐρίσκεται ἡ στεφάνη, ἥτις ἔχει πέντε πέταλα. Τὸ ἀνώτατον
καὶ συνήθως μεγαλύτερον καλεῖται πέτασος· κάτωθεν δὲ αὐτοῦ ἑκα-
τέρωθεν εὐρίσκονται δύο πέταλα, ἅτινα εἶναι κατὰ τὸ ἥμισυ μικρό-
τερα τούτου καὶ καλοῦνται πτέρυγες· ὑποκάτω καὶ μεταξὺ τούτων
εὑρομεν ἀκόμη ἓν μέρος, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς πλοιάριον· τὸ πλοιά-
ριον τοῦτο ἀποτελοῦσιν ὁμοίως δύο πέταλα, συμφυῇ καὶ σχηματί-
ζοντα τὴν τρόπιν. Ὡστε τὸ πίσον ἔχει συμμετρικὸν ἄνθος· ἐπειδὴ
δ' ἡ στεφάνη ὁμοιάζει πρὸς ψυχὴν, καλοῦμεν τὰ ἄνθη τοῦ πίσου ψυ-
χοειδῆ καὶ τὸ πίσον ψυχανθές.

Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς στεφάνης εὐρίσκονται 10 στήμονες, ὧν οἱ

μὲν ὁ εἶναι συμφύεις, ὁ δὲ δέκατος εὐρίσκεται ἐντελῶς ἐλευθέρος. "Ολοὶ οἱ στήμονες ὁμοῦ ἀποτελοῦσιν ἓνα δίσκον· ἐν τούτῳ δ' εὐρόμεν τὴν ὠρθήκην, ἥτις ἔχει ἀκριβῶς τὴν μορφήν τοῦ μετὰ ταῦτα καρποῦ, τοῦ λοβοῦ. Πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἔχει ἓνα στῦλον, ὅστις κάμπτεται πρὸς τὰ ἄνω εἰς ὀρθὴν γωνίαν καὶ εἰς τὸ ἄκρον πρὸς τὰ ἔσω φέρει τὸ στίγμα.¹

(β'. ἐκ τοῦ αὐτοῦ).

Διδ. Καὶ τώρα νὰ μοι εἰπῆτε τί παρατηρήσατε περὶ τοῦ ἄνθους τοῦ τριφυλλίου εἰς τὸν περίπκτόν σας.

Μαθ. Ἐπὶ τοῦ ἀλάκου εὐρόμεν πέντε λεπτὰ τριχοειδῆ σέπαλα. Ἡ στεφάνη εἶναι ἐρυθρά. Καὶ αὕτη δὲ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ πέταλα διαφόρου μεγέθους· καὶ τὸ τριφύλλιον λοιπὸν ἔχει ἄνθη συμμετρικά. Τὸ ἀνώτερον μεγαλύτερον πέταλον ὠνομάσαμεν καὶ ἐνταῦθα πέτασον, τὰ δὲ ὑπὸ τοῦτο δύο μικρότερα πτέρυγας· καὶ μεταξὺ δὲ τούτων εὐρόμεν τὸ πλοιάριον, ὑπερ ἀποτελεῖται ἐκ δύο συμφύων φύλλων, ἅτινα σχηματίζουν τὴν τρύπιν. Ὅλη λοιπὸν ἡ στεφάνη ὁμοιάζει πρὸς ψυχὴν, δι' ὃ καὶ τὸ ἄνθος τοῦ τριφυλλίου εἶναι ψυχοειδές, καὶ τὸ τριφύλλιον ψυχανθές. Ἐπὶ τοῦ καυλοῦ καὶ εἰς τὸ ἄκρον τῶν κλώνων εὐρίσκονται πλησίον ἀλλήλων πολλὰ μικρὰ ἄνθη, ἅτινα ἔχουσι πολὺ βραχεῖς μίσχους, πάντας ἐκπορευομένους ἐκ τοῦ ἄκρου ἐνὸς κλωνὸς ἢ τοῦ καυλοῦ. Ἡ ἀνθοθεσία εἶναι κεφαλοειδής.

Διδ. Αὐτὰ ἐμάθομεν εἰς τὸν περίπκτόν μας· ὑπολείπεται ὅμως ἀκόμη νὰ ἐξετάσωμεν μερικὰ πράγματα ἀκριβέστερον, τὰ ὁποῖα δὲν εἶδετε ἢ ἴσως μὲν εἶδετε, ἀλλ' ἐλησμονήσατε. Τίνα εἶναι ταῦτα;

Μαθ. Οἱ στήμονες καὶ ὁ ὕπερος.

Διδ. Πλὴν τούτου ὁ πέτασος ἔχει ἀκόμη μίαν ὅλως ἰδιαιτέραν κατασκευὴν, ἥτις εἶναι σπουδαία διὰ τὴν καρποφορίαν. Εἰς αὐτὸ δὲν ἐπροσέξατε. Λοιπὸν;

Μαθ. Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ἀκόμη ἀκριβέστερον τὸν πέτασον.

¹ Πρβλ. περὶ πάντων Σπ. Μηλιράκι Ἐγχειρίδιον Φυτολογίας ἐν σελ. 144 τῆς πέμπτης ἐκδόσεως, ἔνθα ὑπάρχει καὶ εἰκὼν τοῦ ἄνθους πίσου τοῦ ἡμέρου.

Σύνθεσις 6'.

Διδ. Πρὶν σᾶς μοιράσω ὅμως τὰ φυτὰ θέλω νὰ μου εἴπητε, πῶς φαντάζεσθε τοὺς στήμονας καὶ τὸν ὕπερον. Ἐνθυμηθῆτε, ὅτι τὸ ἄνθος τοῦ τριφυλλίου ὁμοιάζει κατὰ τὴν κάλυκα καὶ τὴν στεφάνην πρὸς τὸ ἄνθος πίσου τοῦ ἡμέρου. (Ἐκφρασις προσδοκιῶν).

Μαθ. Θὰ εὕρωμεν πιθανῶς καὶ εἰς τὸ ἄνθος τοῦ τριφυλλίου 10 στήμονας, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν ἐννέα εἶναι συμφυεῖς, ὁ δὲ δέκατος ἐντελῶς ἐλεύθερος. Ὁ δὲ ὕπερος θ' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν λοβοειδῆ ψοθήκην, ἀπὸ τὸν στῦλον, κεκαμμένον εἰς ὀρθὴν γωνίαν καὶ ἀπὸ τὸ στίγμα.

Διδ. Τώρα θὰ δώσω εἰς τὸν καθ' ἓνα σας ἐν νωπὸν φυτόν. Θὰ λάβητε ἐν μόνον ἄνθος, θ' ἀποχωρίσητε τὸν κάλυκα καὶ τὰ πέταλα τῆς στεφάνης καὶ θὰ παρατηρήσετε ἀκριβῶς τί ὑπάρχει εἰς τοὺς στήμονας καὶ τὸν ὕπερον. Συγχρόνως δὲ δύνασθε νὰ ἐξετάσητε τὸν πέτασον, καὶ κατόπιν θὰ μοι εἴπητε περὶ ὅλων τούτων τῶν μερῶν τοῦ ἄνθους τοῦ τριφυλλίου. Νὰ ἐξετάσῃ ὅμως ἕκαστος πολλὰ ἄνθη διὰ νὰ ἴδῃ, ἐὰν ὅλα ὁμοιάζωσι.

Μαθ. (Μετ' ἀκριβῆ παρατήρησιν ἀνθέων τινῶν). Εἰς ἕκαστον ἄνθος ὑπάρχουσι πραγματικῶς 10 στήμονες, ὅπως καὶ εἰς τὸ πίσον· οἱ 9 τούτων εἶναι συμφυεῖς, ὁ δὲ δέκατος κ.λ. κ.λ.

Ὁ πέτασος καταλήγει εἰς μακρὸν λεπτὸν αὐλόν· ἐντὸς αὐτοῦ εὐρίσκονται τὰ νήματα τῶν ἀνθρώρων καὶ ἡ ψοθήκη. Οἱ ἀνθῆρες, ὁ στῦλος καὶ τὸ στίγμα προσέχουσι.

Διδ. Καὶ τώρα νὰ μοι εἴπητε ὅλα περὶ τοῦ ἄνθους καὶ τῆς ἀνθοθεσίας κατὰ τὴν ὀρθὴν σειράν, δηλαδὴ;

Μαθ. Τὰ ἄνθη, καὶ δὴ ἡ κάλυξ, ἡ στεφάνη, οἱ στήμονες, ὁ ὕπερος, ἡ ἀνθοθεσία.

Διδ. Αὐτὰ εἶναι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν μερῶν, ἅτινα ἐξητάσαμεν μέχρι τοῦδε. Ἄς εἴπωμεν λοιπὸν ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα σημεῖα.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Διδ. Καὶ τώρα ἐρχόμεθα εἰς ἐν ἄλλο ζήτημα, δηλαδὴ;

Μαθ. Πῶς μεταφέρεται ἡ γῆρις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄνθους εἰς τὸ ἄλλο.

Διδ. Ἐνθυμηθῆτε τί εἵχετε παρατηρήσει ὡς πρὸς τοῦτο ἔξω εἰς τὸν ἀγρόν, τὸν ὁποῖον εἶδομεν κατὰ τὴν ἐκδρομὴν μας σπαρμένον μὲ τριφυλλίον.

Μαθ. Πολλὰκις εἶδομεν βομβυλιούς (μπαμπούρους) νὰ πετῶσιν ἀπὸ τῆς μιᾶς κεφαλίδος τοῦ τριφυλλίου εἰς τὴν ἄλλην καὶ νὰ θέτωσι τὰς προβοσκίδας των ἐντὸς τοῦ ἄνθους· αὐτοὶ θὰ μεταφέρωσι τὴν γῆριν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄνθους εἰς τὸ ἄλλο.

Διδ. Τί νὰ ζητῶσιν ὅμως εἰς τὰ ἄνθη τοῦ τριφυλλίου ;

Μαθ. Θὰ ζητῶσι μέλι, ὅπως καὶ εἰς τὰ φύλλα τοῦ ἐλελιφάσκου.

Διδ. Ἐξετάσατε καλῶς μερικoὺς αὐλοὺς τοῦ πετάσου κάτω κάτω.

Μαθ. Ἐκεῖ ὑπάρχει μικρὰ σταγῶν ὕγρου, ὁμοιάζοντος πρὸς τὸ ὕδωρ· ὅταν δὲ γευθῇ τις αὐτοῦ φαίνεται γλυκύ· εἶναι λοιπὸν μέλι· τοῦτο τὸ μέλι ζητεῖ ὁ βομβυλιὸς νὰ φθάσῃ, ὅταν θέτῃ τὴν προβοσκίδα του ἐντὸς τοῦ αὐλοῦ τοῦ πετάσου.

Διδ. Τί συμβαίνει ἀκόμη δύνασθε κάλλιστα νὰ φαντασθῆτε, ἐὰν δοκιμάσωμεν μόνοι μας νὰ κάμωμεν ὅμοιον τι πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κάμνει ὁ βομβυλιός. Ἀντὶ τῆς προβοσκίδος τοῦ βομβυλίου λαμβάνω ἐν ὀξύ, λεπτὸν ξυλαράκι καὶ τὸ ὠθῶ ἐντὸς τοῦ αὐλοῦ τοῦ πετάσου μέχρι τοῦ πυθμένος. Προσέξατε ὅλοι ! Τώρα τὸ ἐξάγω· τί εἶδετε ;

Μαθ. Τὸ ξυλαράκι ἤγγισε τοὺς ἀνθῆρας καὶ διὰ τοῦτο ἔμεινεν ἐπ' αὐτοῦ ὀλίγη γῆρις.

Διδ. Τώρα εἰσάγω τὸ ξυλαράκι εἰς ἓν ἄλλο ἄνθος καὶ τὸ ἐξάγω πάλιν· παρατηρήσατε ἀκριβῶς τί θὰ συμβῇ εἰς τὸ στίγμα.

Μαθ. Εἰς τὸ στίγμα τοῦτο παρέμεινε μέρος τῆς γύρεως τούτου καὶ τοῦ ἄλλου ἄνθους, οὕτω δὲ τὸ στίγμα τοῦτο ἐγονιμοποιήθη.

Διδ. Ποῖος δύναται λοιπὸν νὰ μοι περιγράψῃ τὴν διὰ τοῦ βομβυλίου γονιμοποίησιν ;

Μαθ. Ὁ βομβυλιὸς πετᾷ εἰς ἓν ἄνθος τοῦ τριφυλλίου καὶ ὠθεῖ τὴν κεφαλὴν του εἰς τὸν αὐλὸν τοῦ πετάσου διὰ νὰ φθάσῃ τὸ μέλι· ἐνῷ δὲ προσπαθεῖ νὰ κατορθώσῃ τοῦτο, ἐγγίζει διὰ τῆς προβοσκίδος, πλειστάκις δὲ καὶ τῆς κεφαλῆς, τοὺς ἀνθῆρας, διότι οὗτοι προέχουσι τοῦ αὐλοῦ. Οὕτω δὲ προσκολλῶνται πολλοὶ κόκκοι γύρεως ἐπὶ τῆς προβοσκίδος καὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ὁ βομβυλιὸς μεταβαίνει εἰς ἄλλο ἄνθος διὰ νὰ ζητήσῃ καὶ ἐκεῖ μέλι· βυθίζει πάλιν τὴν προβοσκίδα εἰς τὸν αὐλόν. Ὅταν δὲ εἰσάγῃ καὶ ἐξάγῃ τὴν

προβοσκίδα, ἄπτεται κατ' ἀνάγκην τοῦ στίγματος τοῦ ὑπέρου. Διότι τὸ στίγμα τοῦτο εὐρίσκεται ἐμπρὸς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· οὕτω δὲ προσκολλῶνται πολλοὶ κόκκοι τῆς μεταφερομένης ὑπὸ τοῦ βομβυλίου γύρεως εἰς τὸ στίγμα τοῦ νέου ἀνθους. Εἰς κόκκος τῆς γύρεως προσκολληθεὶς ἐπὶ τοῦ στίγματος τοῦ ὑπέρου προβάλλει, ὥς ἂν ἐβλάστανε, ῥιζοειδῇ προβολήν, τὸν ἀσκὸν τῆς γύρεως, ὅστις διεισδύων διὰ τοῦ στόλου τοῦ ὑπέρου αὐξάνεται περαιτέρω εἰς χωρῶν ἐντὸς τῆς ψοθήκης καὶ οὕτω γονιμοποιεῖται τὸ ἀνθος, ἀναπτυσσόμενου τοῦ ἐμβρύου¹. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἀνθους παραλαμβάνει ὁ βομβυλὶς ἄλλην γῦριν, ἣν μεταφέρει εἰς τρίτον ἀνθος καὶ οὕτω καθεξῆς.

Διδ. Ὅτι δὲ πραγματικῶς οἱ βομβυλίοι μεταφέρουσι τὴν γῦριν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀνθους τοῦ τριφυλλίου εἰς τὸ ἄλλο ἀπεδείχθη κάλλιστα εἰς μίαν νῆσον, πολὺ μακρὰν ἡμῶν εὐρισκομένην, τὴν Νέαν Ζηλανδίαν, ἣτις ἀνήκει εἰς τὴν ἡπειρον Αὐστραλίαν (χάρτης). Ἐκεῖ ἔσπειραν τριφύλλιον· ἀλλ' εἰς ὅλην τὴν νῆσον δὲν ὑπῆρχεν οὐδὲ εἰς βομβυλίου. Τί θὰ συνέβη τότε ;

Μαθ. Τὰ ἀνθη δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ γονιμοποιηθῶσι.

Διδ. Καὶ διὰ τοῦτο ;

Μαθ. Δὲν ἐγίνετο σπóρος τοῦ τριφυλλίου διὰ νὰ σπεύρωσιν ἐκ νέου, ἀλλ' ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τον μεταφέρωσι πάντοτε ἐκ τῆς Εὐρώπης.

Διδ. Τυχέως ὅμως ἐνόησαν, πόθεν προήρχετο, ὅτι τὰ ἀνθη τοῦ τριφυλλίου δὲν ἐγονιμοποιοῦντο εἰς τὴν Νέαν Ζηλανδίαν· καὶ τί θὰ ἔκαμν τότε ;

Μαθ. Θὰ ἔφερον ἐκεῖ βομβυλίου.

Διδ. Καὶ τότε ;

Μαθ. Καὶ τότε θὰ ἐγονιμοποιοῦντο τὰ ἀνθη τοῦ τριφυλλίου καὶ θὰ παρῆγον σπόρους.

Διδ. Οὕτως ἐγινε· τί συμπεραίνομεν ἀπὸ αὐτοῦ ;

Μαθ. Τοῦτο εἶναι ἀπόδειξις ὅτι οἱ βομβυλίοι μεταφέρουσι τὴν γῦριν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀνθους εἰς τὸ ἄλλο.

Διδ. Συμβαίνει δηλ. εἰς τὰ ἀνθη τοῦ τριφυλλίου ὅμοιον τι πρὸς

¹ Πρβλ. Μηλιαράκι ἔνθα ἀνωτέρω ἐν σελ. 60.

ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον εἶδομεν, ὅτι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ὀπωροφόρα δένδρα· τί ἐμάθομεν περὶ αὐτῶν;

Μαθ. Τὰ ὀπωροφόρα δένδρα δὲν παρῆγον κατ' ἀρχὰς καρπούς ἐν τῇ Αὐστραλίᾳ· μόνον δ' ὅτε ἤλθεν ἐκεῖ εἰς μελισσοκόμος μὲ τὰς μελίσσας τοῦ ἤρχισαν νὰ ὠριμάζουν μῆλα, ἀπίδια κ.λ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι αἱ μέλισσαι μετέφερον εἰς τὰ δένδρα ταῦτα τὴν γῆριν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄνθους εἰς τὸ ἄλλο, ὅπως εἰς τὸ τριφύλλιον οἱ βομβυλιοί.

Διδ. Διατὶ ὅμως δὲν βλέπομεν μελίσσας καὶ εἰς τὰ μέρη, εἰς τὰ ὅποια εἶναι σπαρμένον τριφύλλιον; Σκεφθῆτε τὸ μῆκος τοῦ αὐλοῦ τοῦ πετάσου, τὸ μέγεθος τῶν ζώων τούτων, ἰδίως δὲ τῆς προβοσκίδος των. (Ὁ διδ. δεικνύει ταύτην, ἐὰν εἶναι δυνατόν).

Μαθ. Αἱ μέλισσαι ἔχουσι προβοσκίδα μικροτέραν τῶν βομβυλίων καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύνανται νὰ φθάσωσι μέχρι τοῦ πυθμένος τῶν αὐλῶν τοῦ πετάσου· οὕτω δὲ δὲν δύνανται νὰ φθάσωσι καὶ εἰς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὅποῖον εἶναι τὸ μέλι· τοῦτο ἐννοοῦσι ταχέως καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔρχονται ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει τριφύλλιον. Ὡστε μόνον οἱ βομβυλιοὶ κάμνουν τὸ καλὸν αὐτὸ εἰς τὸ τριφύλλιον, ἂν καὶ οὗτοι τὸ κάμνουν διὰ τὸ καλὸν των μόνον, διὰ νὰ λάβουν τὸν μισθὸν των, δηλ. τὸ μέλι.

Διδ. Ἐχομεν ἀκόμη νὰ ἐξετάσωμεν ἐν σπουδαίῳ ζήτημα ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἄνθη τοῦ τριφυλλίου· εἶδομεν, ὅτι τὰ ἄνθη ταῦτα εἶναι πολὺ μικρά· ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως μετὰ δυσκολίας δύναται τις νὰ διακρίνῃ ἂν ἐν τὰ ἄνθη ταῦτα· τί ἡδυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν;

Μαθ. Ὅτι ἡδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ οἱ βομβυλιοὶ δὲν διακρίνουσι ταῦτα.

Διδ. Καὶ ἐρωτῶμεν λοιπόν;

Μαθ. Πῶς συμβαίνει νὰ εὕρισκωσιν οἱ βομβυλιοὶ τὰ ἄνθη τοῦ τριφυλλίου.

Διδ. Μάλιστα· τί φρονεῖτε σεῖς; ἐνθυμηθῆτε τὴν ἀνθοθεσίαν τοῦ τριφυλλίου.

Μαθ. Οἱ βομβυλιοὶ κατορθοῦσι νὰ διακρίνωσιν ἀπὸ μακρὰν τὰ ἄνθη τοῦ τριφυλλίου ἕνεκα τῆς ἀνθοθεσίας αὐτῶν. Πολλὰ δηλ. ἄνθη τοῦ τριφυλλίου εὕρισκονται πλησίον ἀλλήλων ἀποτελοῦντα κεφαλίδας·

καίτοι λοιπὸν ἕκαστον ἄνθος μόνον εἶναι μικρὸν καὶ δύσκολα διακρίνεται, ὅλα ὁμοῦ ἔχουσι τὸ μέγεθος περίπου τοῦ καρπύου, δι' ὃ καὶ εἶναι εὐκόλως ὁρατά. Πλὴν τούτου τὰ ἄνθη εἶναι ἐρυθρά· ὅπως εἶναι λοιπὸν πολλὰ μὲζι ἀποτελοῦσι μίαν φωτεινὴν σφαῖραν, τὴν ὁποίαν εὐκόλως ἀνακαλύπτουσιν οἱ βομβυλιοί. Προσέτι τὰ ἄνθη τοῦ τριφυλλίου ἀναδίδουσι καὶ ἰσχυρὰν ὁσμὴν· καὶ διὰ τούτου δὲ θὰ τ' ἀνακαλύπτωσιν ἐξ ἀποστάσεως.

Διδ. Τώρα λοιπὸν δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν εἴχομεν θέσει τελευταῖον, δηλαδή;

Μαθ. Διὰ τίνος κατασκευῆς εὐκολύνεται ἡ γονιμοποίησις τῶν ἀνθέων τοῦ τριφυλλίου. Εἶδομεν, ὅτι εἰς τὴν γονιμοποίησιν ταύτην συντελεῖ ἡ μικρὰ σταγὼν τοῦ μέλιτος, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὸν πυθμὲνα τοῦ ἄνθους· ἄνευ ταύτης δὲν θὰ ἐπεσκέπτοντο οἱ βομβυλιοὶ τὸ ἄνθος τοῦ τριφυλλίου· πλὴν τούτου εἶναι καλόν, ὅτι οἱ ἀνθῆρες καὶ τὸ στίγμα εὐρίσκονται πλησίον ἀλλήλων πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν αὐλόν· μόνον οὕτω δύναται ὁ βομβυλιὸς νὰ λαμβάνῃ συγχρόνως γῦριν καὶ νὰ τὴν ἀφήνῃ ἐπὶ τοῦ στίγματος. Τελευταῖον δὲ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῶν ἀνθέων, τὸ ὅτι ταῦτα πολλὰ ὁμοῦ ἀποτελοῦσι κεφαλίδας καὶ ἡ ἰσχυρὰ ὁσμὴ, τὴν ὁποίαν ἀναδίδουσι δεικνύει εἰς τοὺς βομβυλιοὺς τὸν δρόμον πρὸς τὰ ἄνθη.

Διδ. Τί νὰ συμβαίνει ἄρα γε εἰς τὸ ἄνθος μετὰ τὴν γονιμοποίησιν;

Μαθ. Τὰ πέταλα τῆς στεφάνης μαραίνονται καὶ πίπτουσιν· ἡ ὠοθήκη ὅμως γίνεται μεγαλυτέρα καὶ ἀναπτύσσεται εἰς καρπὸν.

Διδ. Παρατηρήσατε τοὺς καρποὺς τούτους καλῶς ἀπ' ἔξω καὶ ἀπὸ μέσα καὶ ἔπειτα περιγράψατέ τους.

Μαθ. Ἀποτελοῦσι λοβοὺς, ὅπως καὶ εἰς τὸ πῖσον· μόνον οἱ λοβοὶ τοῦ τριφυλλίου εἶναι πολὺ μικρότεροι· ἀποτελοῦνται δὲ ἀπὸ ἓν καὶ μόνον ἐπιφύε καρπόφυλλον. Εἰς τὸ σχηματιζόμενον διὰ τούτου κενὸν εὐρίσκονται πολλοὶ σπόροι πλησίον ἀλλήλων.

Διδ. Πῶς δ' ἐξάγομεν τούτους;

Μαθ. Διὰ δύο κατὰ μῆκος τομῶν, ὅπως καὶ εἰς τὸ πῖσον.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Γονιμοποίησις τῶν ἀνθέων τοῦ τριφυλλίου διὰ τῶν βομβυλιῶν καὶ καρπὸς αὐτοῦ.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Ἀνάλυσις γ'.

Διδ. Διὰ τὴν δυνάμεθαι ὅμως εὐκόλως ν' ἀναγνωρίζωμεν τρίφυλλον τὸ λειμώνιον καὶ ἀργότερον, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς καὶ τὰ λοιπὰ μέρη αὐτοῦ.

Μαθ. Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν καυλὸν καὶ τὰ φύλλα. Ὁ καυλός, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔχει ὕψος 20—30 ἐκτοστών τοῦ μέτρου, φέρει δὲ πάντοτε ἐπάνω κεφαλίδαν ἀνθέων. Πλειστάκις ἐξέρχονται ἐξ αὐτοῦ καὶ τινες κλάδοι· εἰς τὸ ἄκρον καὶ τούτων εὐρίσκομεν τὴν κεφαλίδαν τῶν ἀνθέων· πλησίον δὲ τῶν ἀνθέων εὐρίσκομεν καὶ τινὰ φυλλάρια· ταῦτα εἶναι συνήθως ἀνὰ τρία, ὅπως καὶ τὰ φύλλα τοῦ κύαμου· ἐν ἑκ τούτων διευθύνεται πρὸς τὰ δεξιά, ἐν πρὸς τὰ ἀριστερά καὶ ἄλλο πρὸς τὰ ἐπάνω· τὰ φύλλα τοῦ τριφυλλίου εἶναι παλαμοειδῆ, ἐπομένως σύνθετα.

Διδ. Παρατηρήσατε ἔσθ' γε καμμίαν διαφορὰν καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ μῆκος τοῦ μίσχου τῶν φύλλων; ἢ ὅσον ἀφορᾷ τὸ μῆκος τῶν μίσχων ἐκάστου φυλλαρίου; Τί παρατηρήσαμεν εἰς τὸν κύαμον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης;

Μαθ. Εἰς τὸν κύαμον εἶδομεν, ὅτι τὸ ἀνώτατον φυλλάριον ἔχει μίσχον πολὺ μεγαλύτερον τῶν πλαγίων. Εἶδομεν δ' ὅτι τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον· διότι ἐὰν καὶ ὁ μίσχος αὐτοῦ εἶχε τὸ μῆκος τοῦ μίσχου τῶν δύο ἄλλων, θὰ ἐκάλυπτε ταῦτα ἢ θὰ ἐκαλύπτετο ὑπ' αὐτῶν ἀπὸ τὸ μέσα μέρος. Οὕτω μερικὰ φύλλα θὰ ἐφωτίζοντο ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι τὸ φῶς εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὰ φυτά· εἶδομεν δ' ὅτι φυτὰ ζῶντα εἰς τὸ σκότος γίνονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὠχρά, ἐπὶ τέλους δὲ καὶ ἀποθνήσκουσι.

Διδ. Τί περιμένομεν λοιπόν, ὅτι θὰ εὕρωμεν καὶ εἰς τὰ φυλλάρια τοῦ τριφυλλίου;

Μαθ. Περιμένομεν, ὅτι καὶ εἰς αὐτὰ τὸ ἀνώτερον θὰ ἔχῃ μίσχον πολὺ μεγαλύτερον ἀπὸ τὰ δύο πλάγια. (Ἐκφρασις προσδοκιῶν).

Σύνθεσις γ'.

Διδ. Παρατηρήσατέ τα.

Μαθ. Ὁ μίσχος τοῦ ἀνωτέρου φυλλαρίου δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν μίσχον τῶν ἄλλων, τῶν πλαγίων. (Διὰ μι-

κρᾶς δὲ τοῦ διδασκαλίου βοηθείας προσθέτουσιν:). Ἐν τούτοις ὅμως τὰ φυλλάρια δὲν καλύπτονται ὑπ' ἀλλήλων. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι τὰ πλάγια ἀπομακρύνονται καθέτως· πλὴν τούτου καὶ τὰ τρία εἶναι στενά. Τὸ μῆκος των εἶναι δύο ἔως τρεῖς φορές μεγαλύτερον τοῦ πλάτους, τὸ δὲ μεγαλύτερον πλάτος εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον· πρὸς τὴν κορυφὴν καὶ πρὸς τὴν βάσιν εἶναι πάντοτε στενότερα. Πάντα ταῦτα συντελοῦσιν ὥστε καὶ τὰ τρία φυλλάρια νὰ εἶναι ἐστραμμένα ἐντελῶς πρὸς τὸν ἥλιον, ἂν καὶ ὁ μίσχος αὐτῶν ἔχει σχεδὸν τὸ αὐτὸ μῆκος.

Διδ. Καθ' ὁμοίον πως τρόπον διατεταγμένα φύλλα εὕρομεν καὶ εἰς ἓν ὀπωροφόρον δένδρον· ἐνθυμεῖσθε εἰς ποῖον;

Μαθ. Εἰς τὴν δαμασκηέαν.

Διδ. Διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν τὰ φύλλα τοῦ τριφυλλίου, ὅπως εἶχομεν ὀνομάσει καὶ ἐκεῖνα.

Μαθ. Τὰ ὀνομάζομεν ἑλλειψοειδῆ.

Διδ. Καὶ τώρα παρατηρήσατε τοὺς μίσχους αὐτῶν τῶν φύλων.

Μαθ. Τὰ κατώτερα φύλλα ἔχουσι μακροτέρους μίσχους ἀπὸ τὰ ἀνώτερα, τὰ ἀνώτατα μάλιστα σχεδὸν δὲν ἔχουσι μίσχον, εἶναι ἐπιφυῇ σχεδόν.

Διδ. Ἐξηγήσατέ το.

Μαθ. Ἐὰν καὶ τὰ κατώτερα φύλλα εἶχον πολὺ βραχεῖς μίσχους ἢ ἂν δὲν εἶχον διόλου, δὲν θὰ ἐφωτίζοντο ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἐνῶ τώρα μὲ τοὺς μακροὺς μίσχους φωτίζονται πολὺ καλὰ. Εἰς τὰ ὑψηλότερα ὅμως τὴν εὐκολίαν ταύτην παρέχει ὁ καυλὸς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην μίσχων.

Διδ. Εἰς αὐτὸ ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Καυλός, φύλλα, μίσχος τῶν φύλων.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Ἀνάλυσις δ'.

Διδ. Εἰς μερικὰ εἶδη τοῦ τριφυλλίου εὐρήκαμεν καὶ κᾶτι ἄλλο, τὸ ὅποῖον πρέπει συντόμως ν' ἀναφέρωμεν.

Μαθ. Εἶδομεν τὰ μετὰξια τῆς ἀλεπούς¹ (τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦ

¹ Ἀλλαχοῦ τὸ παράσιτον τοῦτο λέγεται: μαλλιά τῆς Παναγίας ἢ ἀμπελο-

παράσιτου τούτου ὄνομα εἶναι κουνισκούτα ἢ ἐπίθυμος, ἀνήκουσα εἰς τὴν τάξιν τῶν κομβολβουλῶδων, περὶ ὧν πρβλ. Φυτολογίαν Μηλιαράκι ἐν σελ. 117—118).

Διδ. Τί ἐνθυμεῖσθε περὶ αὐτῶν;

Μαθ. Τὰ μετὰξίκα τῆς ἄλεπους ὁμοιάζουσι πρὸς λεπτά νήματα· ἐπ' αὐτῶν εὐρίσκονται μικρὰ κεφαλαί, ἀποτελούμεναι ἀπὸ μικρὰ λευκὰ ἄνθη. Τὰ νήματα ταῦτα περιπλέκονται πολυειδῶς εἰς τὸ φυτὸν τοῦ τριφυλλίου, εἰς μερικὰ μάλιστα μέρη εἶδομεν, ὅτι μικρὰί ρίζαι τῶν νημάτων τούτων εἰσέρχοντο εἰς τὸν καυλὸν τοῦ τριφυλλίου, καὶ οὕτω τὰ δύο φυτὰ συνεδέοντο στενῶς πρὸς ἄλληλα· αἱ ρίζαι δὲ αὐταὶ μᾶς δεικνύουν, ὅτι τὸ φυτὸν αὐτὸ τρέφεται ἀπὸ τὸ τριφυλλιον, διὰ τοῦτο δὲ παρατηρήσαμεν, ὅτι τὰ τριφύλλια, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον τὰ νήματα αὐτά, δὲν ἦσαν τόσον πράσινα καὶ τόσον ἀκμαῖα ὥσον τὰ ἄλλα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχον. Τὰς ρίζας αὐτάς εἶχομεν ὀνομάσει μυζητήρας.

Σύνθεσις δ'.

Διδ. Ὡστε τὸ νέον τοῦτο φυτὸν ζῇ πρὸς ζημίαν καὶ βλάβην ἄλλου· διὰ τοῦτο τὸ ὀνομάζομεν παράσιτον (γραφὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος). Ἐπειδὴ δ' ἐπιφέρει μεγάλην βλάβην εἰς τὸ τριφύλλιον, πρέπει νὰ προσέχῃ πολὺ ὁ γεωργὸς ἀπ' αὐτό. Τὸ ἄριστον μέσον εἶναι, ὅταν σπεῖρῃ τὸ τριφύλλιον, νὰ καθαρίζῃ καλὰ τὸν σπόρον του διὰ νὰ μὴ ὑπάρχουν μαζὶ ἀναμειγμένον καὶ σπόροι τοῦ παράσιτου τούτου. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Ἐν παράσιτον τοῦ τριφυλλίου.

(Τὰ λοιπά, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλὰ συντομώτερόν πως, ἐξετάζομεν καὶ ἄλλα δύο ἢ τρία ψυχανθῇ ἀναλόγως τοῦ τόπου, ἐν ᾧ γίνεται ἡ διδασκαλία· ἐν ἀνάγκῃ δ' ὅμως δυνάμεθα μετὰ τάνωτέρω νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν Ἀφαίρεσιν.

κλάδι ἢ νεατῖδονήματα· πρβλ. Μηλιαράκι, Ἐγχειρίδιον Βοτανικῆς σελ. 634. (Σ. Μ.).

Σύνδεσις α'.

Σκοπός. Διδ. Ἐμάθομεν μέχρι τοῦδε μερικά ψυχανθῆ φυτά. Τώρα θὰ ἴδωμεν κατὰ τί ὁμοιάζουσι τὰ ψυχανθῆ ταῦτα μεταξὺ των καὶ πῶς δυνάμεθα νὰ τα διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων.

Μαθ. Ψυχανθῆ φυτὰ εἶναι τὸ πῖσον, ὁ κύαμος, τὸ τριφύλλιον καὶ ἡ μηδικὴ πόα (εἶδος τριφυλλίου). Εἰς αὐτὰ παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

1. Ὁμοιότητες. Τὰ ἄνθη εἰς πάντα τὰ φυτὰ ταῦτα εἶναι συμμετρικά. Ἡ στεφάνη δηλαδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ 5 πέταλα διάφορα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν μορφήν. Τὸ ἀνώτατον πέταλον καλεῖται πέτασος, τὰ δύο πλάγια πτέρυγες, τὰ δὲ δύο κατώτερα σχηματίζουν τὴν τρόπιν· ταῦτα εἶναι συμφυῆ.

Τὸ πῖσον, ὁ κύαμος, τὸ τριφύλλιον κ.λ. ἔχουσι 10 στήμονας. Τούτων οἱ μὲν 9 εἶναι συμφυεῖς, ὁ δὲ δέκατος ἐντελῶς ἐλεύθερος. Ἐν τῷ μέσῳ εὐρίσκομεν ἓνα ὕπερον μετὰ λοβοειδοῦς φιοθήκης, περιεχούσης πολλοὺς σπόρους.

Τὴν γῆριν μεταφέρουσιν εἰς πάντα τὰ φυτὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄνθους εἰς τὸ ἄλλο ἔντομα. Διὰ νὰ εὐρίσκωσι δὲ τὰ ἔντομα εὐκολώτερον τὰ ἄνθη ταῦτα, πάντα ἔχουσι ζωηροὺς χρωματισμοὺς καὶ εἶναι μεγάλα ἢ μικρά μὲν, ἀλλὰ πολλὰ πλησίον ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο δ' εἶναι δυνατόν τὰ ἔντομα νὰ τα ἴδωσι μακρόθεν. Διὰ νὰ προσελκύσωσι δὲ τὰ ἔντομα, ὑπάρχει ἐν τῇ στεφάνῃ μικρὰ σταγῶν μέλιτος.

Καὶ ὡς πρὸς τὸν καρπὸν δὲ ὁμοιάζουσι τὸ πῖσον, ὁ κύαμος, τὸ τριφύλλιον κ.λ. Ὅλοι οἱ καρποὶ ἀποτελοῦσι λοβούς, δηλ....

Τέλος δ' εὐρίσκομεν ὁμοιότητά τινα καὶ εἰς τὰ φύλλα. Εἰς ὅλα εὐρίσκονται πολλὰ φύλλα εἰς ἓνα κοινὸν μίσχον, ἢ τρία, ὅπως π.χ. εἰς τὸν κύαμον, τὸ τριφύλλιον καὶ τὴν μηδικὴν πόαν ἢ περισσότερα, ὅπως εἰς τὸ πῖσον. Ὅλα λοιπὸν ἔχουσι σύνθετα φύλλα.

2. Διαφοραί.

Ἐξ ἄλλου ὅμως τὸ πῖσον, ὁ κύαμος, τὸ τριφύλλιον κ.λ. διακρίνονται ἀλλήλων κατὰ :

α'.) τὸ μέγεθος, τὸ χρῶμα καὶ τὴν ἀνθοθεσίαν, δηλ....

β'.) τὴν μορφὴν τοῦ πετάσου, δηλ....

γ'.) τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν μορφὴν τῶν φύλλων, δηλ....

δ'.) τὴν ποιότητα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ καυλοῦ, δηλ....

ε'.) τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν, δηλ....

Σύστημα α'.

Διδ. Τίς δύναται λοιπὸν νά μοι περιγράψῃ τὰ ψυχανθῇ φυτά;

Μαθ. Τὰ ψυχανθῇ ἔχουσι συμμετρικὰ ἄνθη. Ἡ στεφάνη αὐτῶν ἀποτελεῖται κ.λ. κ.λ. (Πᾶν, ὅπερ κατὰ τὴν σύγκρισιν εὔρομεν κοινὸν εἰς πάντα τὰ εἶδη, ἀπονέμεμεν νῦν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ γένους).

Μετὰ ταῦτα προστίθεται: Εἰς τὰ ψυχανθῇ ἀνήκουσι τὸ πῖσον, ὁ κύαμος, τὸ τριφύλλιον κ.λ.

Τὸ πῖσον διακρίνομεν εὐκόλως ἀπὸ τὰ μεγάλα ἄνθη, ἅτινα εἶναι ἐνίοτε λευκά, πολλάκις ὅμως ἔχουσι πέτασον ἀνοικτὸν κυανοῦν καὶ πτέρυγας μὲ σκοτεινὸν ἐρυθρὸν χρῶμα· (κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναφέρουσι καὶ τὰ ἄλλα κύρια γνωρίσματα τούτου τε καὶ τῶν λοιπῶν γνωστῶν ψυχανθῶν κατὰ τὰς ἐν τῇ συγκρίσει εὑρεθείσας διαφοράς).

Σύνδεσις β'.

Σκοπός. Διδ. Εἰς τὰ φυτὰ ταῦτα εὔρομεν καὶ διάφορα εἶδη φύλλων. Καὶ εἰς ταῦτα λοιπὸν πρέπει νὰ εὔρωμεν τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς.

Μαθ. Εἰς τὸν κύαμον, τὸ ἐρυθρὸν τριφύλλιον καὶ τὴν μηδικὴν πᾶν εἶδομεν, ὅτι πάντοτε τρία φυλλάρια εὐρίσκονται εἰς τὸν αὐτὸν μίσχον. Ἐκ τούτων ἐν διευθύνεται πρὸς τὰ δεξιά, ἄλλο πρὸς τὰ ἀριστερά καὶ τὸ τρίτον πρὸς τὰ ἐπάνω. Τὰ φύλλα ταῦτα ὠνομάσαμεν σύνθετα φύλλα ἢ παλαμοειδῆ.

Τὰ φύλλα τοῦ κύαμου, τοῦ ἐρυθροῦ τριφυλλίου καὶ τῆς μηδικῆς πᾶς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εὐκόλως ἀπὸ τὸ μέγεθος, τὴν μορφήν καὶ τὸ μῆκος τοῦ μίσχου τῶν φύλλων, δηλαδή....

Ὅμοια φύλλα εὔρομεν προσέτι καὶ εἰς τὸ πῖσον· καὶ εἰς τοῦτο εὐρίσκονται πολλὰ φύλλα εἰς ἓνα κοινὸν μίσχον, δι' ὃ καὶ τὰ φύλλα τούτου εἶναι σύνθετα φύλλα. Ἀλλ' εἰς τὸ πῖσον εὔρομεν πάντοτε

περισσότερα ἀπὸ τρία φύλλα εἰς ἓνα κύριον μίσχον. Προσέτι δὲ εὐρίσκοντο ἀνὰ δύο φυλλάρια ἐπὶ τοῦ κοινοῦ μίσχου ἀπέναντι ἀλλήλων, ὥπως τὰ μικρὰ μικρὰ πτερὰ ἐπὶ τῶν πτερῶν τῶν πτηνῶν· διὰ τοῦτο τὰ φύλλα ταῦτα εἶναι πτεροειδῆ.

Διδ. Προηγούμενως εἴχομεν μάθει καὶ φυτὰ μὲ ἀπλᾶ φύλλα· τίς ἐνθυμεῖται ;

Μαθ. Τοιαῦτα φυτὰ εἶναι ἡ μηλέα, ἡ ἀπιδέα κ.λ. Εἰς τὰ φυτὰ ταῦτα εὐρίσκεται πάντοτε ἐν φύλλον ἐπὶ ἐκάστου μίσχου.

Σύστημα 6'.

Διδ. Δυνάμεθα λοιπὸν τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ φυτὰ νὰ διακρίσωμεν ἀναλόγως τῶν φύλλων τῶν εἰς δύο τάξεις καὶ ταύτας πάλιν εἰς ἄλλας περισσοτέρας.

Μαθ. Ὑπάρχουσι φυτὰ μὲ ἀπλᾶ φύλλα καὶ ἄλλα μὲ σύνθετα· τὰ φυτὰ, ἅτινα ἔχουσι σύνθετα φύλλα, ὑποδιακροῦνται εἰς φυτὰ ἔχοντα παλαμοειδῆ καὶ πτεροειδῆ φύλλα.

Διδ. Καὶ τώρα νὰ μου περιγράψητε τὰ διάφορα εἶδη τῶν φύλλων καὶ νὰ προσθέτετε ἐκάστοτε καὶ ἐν παράδειγμα.

Μαθ. Φυτὸν τι ἔχει ἀπλᾶ φύλλα, ὅταν ἕκαστος μίσχος φέρῃ ἐν μόνον φύλλον· τοῦτο συμβαίνει εἰς τὴν μηλέαν. Σύνθετα δέ, ὅταν ἐπὶ ἐκάστου μίσχου εὐρίσκωνται πολλὰ φυλλάρια, ὥπως συμβαίνει εἰς τὸ πῖνον.

(Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον περιγράφουσι τὰ παλαμοειδῆ, τὰ πτεροειδῆ κ.λ. φύλλα).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν καὶ τὰς ἐννοίας, κεφαλῆς, βότρυς, λοβός.

Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοῦ κτηθέντος συγκεκριμένου ὕλικου θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν καὶ τὴν ἔννοιαν : φυτὰ διὰ τῶν ἐντόμων γονιμοποιητά· ἐπειδὴ ὅμως δὲν γνωρίζουσι τι ἀκόμη οἱ μαθηταὶ περὶ τῆς διὰ τοῦ ἀνέμου γονιμοποιήσεως, περιμένονμεν νὰ διδασθῶσι καὶ φυτὰ διὰ τοῦ ἀνέμου γονιμοποιητά, καὶ τότε ἐξάγομεν ἀμφοτέρως τὰς ἐννοίας ταύτας.

Καταγραφή ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος.

Ψυχανθῆ.

Κύαμος, πίσον τὸ ἡμερον, ἐρυθρὸν καὶ λευκὸν τριφύλλιον
τὸ λειμώνιον, μηδικὴ πόα.

1. Ἄνθη: συμμετρικά, ἤτοι.... Στεφάνη, πέτασος, πτέρυγες, τρόπις. 10 στήμονες εἰς δύο δέσμας, ἤτοι... (ἰχνογράφησις). Ὑπερος μετὰ λοβοειδοῦς φύθκης, περιεχούσης πολλοὺς σπόρους.

2. Μεταφορὰ τῆς γύρεως: Ἔντομ. Ἰδιαιτέρα κατασκευὴ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον: μέλι, ἔπως... Στεφάνη μετὰ ζωηρῶν χρωμάτων, μεγάλη καὶ πολλὰ ὁμοῦ, ἔπως....

3. Καρποὶ: Λοβοί, ἤτοι... (ἰχνογράφησις).

4. Φύλλα: Σύνθετα, ἤτοι... (ἰχνογράφησις).

5. Ἀναγνώρισις τῶν διαφόρων εἰδῶν ἀπὸ τοῦ μεγέθους, τοῦ χρώματος, τῆς ἀνθοθεσίας, τοῦ σχήματος τῆς στεφάνης, τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ σχήματος τῶν φύλλων, τῆς ποιότητος καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ καυλοῦ, καὶ τέλος ἀπὸ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς χρησιμότητος, δηλ....

Εἰς ἴδιον μέρος τοῦ τετραδίου, προωρισμένον διὰ τὴν μορφολογίαν, καὶ ὅπου ἤδη περιέχονται ἀναγραφαὶ περὶ τοῦ σχήματος τῶν φύλλων κ.λ. καταγράφουσιν οἱ μνηταὶ ἐν καταλλήλῳ θέσει καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς ὑπὸ τὸ γράμμα β Ἀφαιρέσεως (Σύγκρισις β', Σύστημα β'), ὡς ἑξῆς:

Εἶδη τῶν φύλλων κατὰ τὴν σύνθεσιν των.

1. Ἀπλὰ φύλλα: μηλέα, ἀπιδέα (ἰχνογράφησις).

2. Σύνθετα φύλλα.

α') παλαμοειδῆ: ἐρυθρὸν τρίφυλλον τὸ λειμώνιον, κύαμος (ἰχνογράφησις).

β') Πτεροειδῆ: Πίσον τὸ ἡμερον.

Μέθοδος ἢ Ἐφαρμογή.

1. Συστηματικὴ περιγραφή τριφύλλου τοῦ λειμωνίου ἀπὸ τῆς ρίζης μέχρι τοῦ καρποῦ.

2. Ἐρωτήσεις πρὸς ἀσκήσιν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν λογικὴν ἀντίληψιν τῆς φύσεως, π.χ. διατί ἔχει ἀνάγκη τὸ τριφύλλον ν' ἀποτελῇ τὸ ἄνθος τοῦ κερχλίδα, ἐνῶ εἰς πίσον τὸ ἡμερον δὲν παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη αὕτη; Εἰς τί καὶ τί πρέπει νὰ προσέξῃ ὁ γεωργὸς διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ καλλιέργεια τοῦ τριφυλλίου; Δύναται ἡ καλλιέργεια τοῦ τριφυλλίου ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν τῶν δημητριακῶν καρπῶν; διατί ὅχι; Τίνα ἀποτελέσματα θὰ εἶχε διὰ τὸ τριφύλλον ἡ ἔλλειψις τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ τῆς στεφάνης μέλιτος; κ.λ. κ.λ.

3. Ἀσκήσεις πρὸς διάκρισιν τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν ψυχανθῶν. Ὁ διδάσκαλος παρουσιάζει ταῦτα πρὸ τῶν μαθητῶν νωπὰ ἢ ξηρά, οἱ δὲ μαθηταὶ ὀφείλουσι:

α') Προκαλοῦμενοι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου νὰ εὗρωσιν ὠρισμένα φυτά.

β') Φυτὰ δεικνύμενα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὀρθῶς νὰ ὀνομάσωσιν.

Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς περιπτώσεσι πρέπει καὶ νὰ δικαιολογῶσι τὴν κρίσιν των ἀναφέροντες τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐκάστου τῶν φυτῶν τούτων.

4. Ἀπὸ μνήμης ἰχνογράφησις χαρακτηριστικῶν τινῶν μορφῶν, π.χ. τῶν φύλλων τοῦ τριφύλλου, τοῦ πίσου, τὴν ἀνθοθεσίαν αὐτῶν κ.λ.κ.λ.

5. Διὰ νὰ δοκιμάσωμεν κατὰ πόσον δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ διακρίνωσι τὰ ψυχανθῇ καὶ διὰ νὰ ἐθίσωμεν αὐτοὺς εἰς τὸ αὐτοτελῶς ἐργάζεσθαι, φέρομεν πρὸ αὐτῶν τέλος τὸ λευκὸν τρίφυλλον τὸ λειμωνιον καὶ προκαλοῦμεν αὐτοὺς νὰ περιγράψωσιν αὐτὸ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν περιέγραψαν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνθέσεως τὸ ἐρυθρὸν τρίφυλλον. Ὁ διδάσκαλος ἢ μικράν ἢ οὐδεμίαν βοήθειαν παρέχει αὐτοῖς· ἡ ἐργασία αὕτη δύναται νὰ γίνῃ καὶ γραπτῶς.

II. Ἐπεξεργασία τῆς αὐτῆς ὕλης ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν δὲν ὑπάρχουσι νωπὰ φυτὰ τριφύλλου.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δύναται ὁ διδάσκαλος μόνος νὰ καλλιεργήσῃ ἐν κιβωτίῳ μικρῷ, πληρουμένῳ χώματος, τὰ ψυχανθῇ ἐκεῖνα,

ἔτινα θὰ διδάξῃ κατόπιν· κατὰ τὰ κύρια σημεῖα ἢ ἐπεξεργασία, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, θὰ εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ἀνωτέρω, ἐξαίρουμένης τῆς Ἀναλύσεως.

Τί θὰ κάμωμεν δ' ὅμως, ἐάν ὁ διδάσκαλος παρέλιπε νὰ ἐτοιμάσῃ τὸν μικρὸν τοῦτον βοτανικὸν κῆπον;

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὀφείλει τοῦλάχιστον νὰ καλλιεργήσῃ εἰς μίαν γλάστραν κυάμους καὶ πίσσα. Ταῦτα θὰ διδάξῃ διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας ἀκριβῶς καθ' ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα. Οὕτω κτῶνται οἱ μαθηταὶ σαφεῖς κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας, αἵτινες δύνανται κατόπιν νὰ χρησιμοποιηθῶσι διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τῶν λοιπῶν ψυχανθῶν· ἡ μορφὴ τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ εἶναι κυρίως παραστατική.

Τὴν ἀνωθεσίαν, τὰ φύλλα καὶ τὴν στεφάνην δύνανται νὰ ἴδωσιν οἱ μαθηταὶ καὶ ξηρά.

Κατὰ ταῦτα σπουδαῖον βοηθητικὸν μέσον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Φυτολογίας εἶναι καλὴ συλλογὴ φυτῶν, ἣν ὀφείλει πᾶν σχολεῖον νὰ ἔχῃ καὶ ἣν δύνανται πᾶς διδάσκαλος νὰ παρασκευάσῃ μὲ ὀλίγην καλὴν θέλησιν καὶ μὲ πολὺ ὀλίγην δαπάνην.

Ἐὰν ἐκπληρῶνται αἱ προϋποθέσεις αὗται, ἥτοι ἐὰν ἐκτήσαντο οἱ μαθηταὶ σαφεῖς κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας τοῦ κυάμου καὶ τοῦ πίσσου, δύνανται δὲ καὶ νὰ ἴδωσι τρίφυλλον τὸ λειμώνιον, τὴν μηδικὴν πῶαν κ.λ. καλῶς διατηρούμενα ἐν ξηρᾷ καταστάσει, εἶναι δυνατὸν νὰ διδαχθῶσι τὰ φυτὰ ταῦτα καὶ εἰς τὰ σχολεῖα, ἐν οἷς ὁ διδάσκαλος δὲν εἶχε τὴν πρόνοιαν ἢ τὴν εὐκαιρίαν νὰ παράσχῃ κατ' αἴσθησιν ἐποπτείας αὐτῶν τούτων. Ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀνωτέρω διδασκαλίαν, ἐνιαχοῦ μόνον ἡ παραστατικὴ μορφὴ τῆς διδασκαλίας ἀντικαθιστᾷ τὴν δεικτικήν.

Δ'. ΕΚ ΤΗΣ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΣ

ΕΝ ΤΗ ΠΡΩΤΗ ΤΑΞΕΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Ἐν τῇ τάξει ταύτῃ διδάσκουμεν ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 10. Ὁρμώμεθα δὲ πάντοτε ἀπὸ ἀντικειμένων, καὶ δὴ γνωστῶν εἰς τοὺς μαθητάς, κατὰ τὴν ἀρχήν, ἣν ἐτονίσσαμεν πολλαχοῦ τῆς Γενικῆς Διδακτικῆς¹. Τοὺς ἀριθμοὺς δὲν γράφομεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διὰ τῶν λεγομένων ἀραβικῶν ψηφίων, διότι ταῦτα δὲν παριστῶσιν ἐποπτικῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ δηλοῦσιν· οὕτω τὸ 2, 3, 4, 5 κ.λ. δὲν παριστῶσιν ἀκριβῶς, ὅτι δηλοῦσι δύο, τρία, τέσσαρα, πέντε κ.λ. ἀντικείμενα· διὰ τοῦτο χρησιμοποιοῦμεν πρῶτον στιγμάς· ἀφοῦ δὲ διὰ τούτων καὶ τῆς λοιπῆς ἐπεξεργασίας λάβωσιν οἱ μαθηταὶ σαφῆ ἰδέαν ἐκάστου ἀριθμοῦ παρέχομεν καὶ τὸ ἀραβικὸν ψηφίον. Περὶ τῆς καταλληλοτέρας διὰ στιγμῶν δηλώσεως τῶν 10 πρώτων ἀριθμῶν πολλὰ ἐγράφησαν· προτείνονται δ' ὑπὸ πολλῶν καὶ διάφοροι τρόποι τῆς τῶν στιγμῶν τούτων διατάξεως· ἡμεῖς διὰ πολλοὺς λόγους, περὶ ὧν ἐς ἄλλοτε, προκρίνομεν τήνδε τὴν γραφὴν :

.	.	..	...						
.	.	.	..	...					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

1. Μεθοδικὴ ἐνότης. Ὁ ἀριθμὸς 8.

Σκοπός. Διδ. Ἔχω εἰς τὸν κουμαρᾶ μου 7 δεκάρες· ὁ θεϊός μου μοῦ ἔδωκε σήμερον ἄλλην μίαν καὶ θέλω νὰ ἴδω πόσες δεκάρες ἔχω· τί θέλω λοιπὸν νὰ ἴδω ;

¹ Πρ6λ. ἄνωτ. σελ. 72, 74, 132-133, 151 καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχοῦ.

Μαθ. Θέλω νά μάθω, ἔταν ἔχω 7 δεκάρες καὶ μοῦ δώσουν ἀκόμη μίαν πόσα; θά ἔχω.

Διδ. Καὶ ἕνας ἄλλος νά μου εἶπῃ τί θέλω νά μάθω.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει τὸν σκοπὸν καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

Α'. ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

α'.) Πραγματικὴ Ἀνάλυσις.

α'. Διδ. Ποιὸ παιδάκι ἔχει κουμαρᾶ ;

Μαθ. Ἐγὼ ἔχω ἕνα κουμαρᾶ· μοῦ τὸν ἀγόρασε ὁ πατέρας μου τὴν πρωτοχρονιά.

Διδ. Πῶς εἶναι ὁ κουμαρᾶς σου ;

Μαθ. Ὁ κουμαρᾶς μου εἶναι καμωμένος ἀπὸ πηλό· εἶναι στρογγυλὸς σὰν μεγάλο πορτοκάλι· εἰς τὸ κάτω μέρος μόνον εἶναι λιγάνι πλατὺς διὰ νὰ μὴ κατρκυλᾷ· ὁμοιάζει ἐκεῖ μὲ τὴν στάμνα μας· εἰς τὸ ἐπάνω μέρος ἔχει μιὰ σχισμάδα, ἴσα ἴσα τύση, ποὺ νὰ χωροῦν νὰ περνοῦν τὰ λεπτὰ, ποὺ θέλομεν νὰ ρίζωμεν μέσα.

Διδ. Ποιὸ ἄλλο παιδάκι ἔχει κουμαρᾶ ;

Μαθ. Ἐγὼ καὶ ἐγώ.

Διδ. Πές μας πῶς εἶναι καὶ ὁ δικός σου.

Μαθ. (Περιγράφει, ἰδίᾳ ἐν διαφέρειᾳ κατὰ τι ἀπὸ τὸν τοῦ πρώτου).

β'. Διδ. Καὶ τί μᾶς χρειάζεται ὁ κουμαρᾶς ;

Μαθ. Ὁ κουμαρᾶς μᾶς χρειάζεται διὰ νὰ φυλάττωμεν τὰ λεπτὰ, τὰ ὅποια μᾶς δίδει ὁ πατέρας, ἡ μητέρα, ὁ θεὸς καὶ ἄλλοι συγγενεῖς μας.

Διδ. Καὶ ἀφοῦ μαζεύσωμεν πολλὰ πολλὰ ;

Μαθ. Καὶ ἀφοῦ μαζεύσωμεν πολλὰ πολλὰ ν' ἀγοράσωμεν μερικὰ πράγματα.

Διδ. Σὰν τί πράγματα ; Ἀπὸ ἐκεῖνα, ποὺ πωλοῦν ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖόν μας, καρAMEλλες, τζάνερα κ.λ.

Μαθ. Ὅχι ἀπ' αὐτά, διότι μᾶς εἶπετε μιὰ φορά, πῶς δὲν πρέπει νὰ παίρνωμεν ἀπ' αὐτά, διότι δὲν εἶναι καλὰ.

Διδ. Τί ν' ἀγοράζωμεν λοιπόν ;

Μαθ. Ν' ἀγοράζωμεν τετράδια, βιβλία μὲ ὠραίας εἰκόνας, σὰν

ἐκεῖνο, ποῦ μᾶς εἶχετε δείξει μίαν ἡμέραν μὲ τὴν κοκκινოსκουφί-
τσα, καὶ ἄλλα.

γ'. Διδ. Μάλιστα· τώρα θὰ ἤθελα νά μου ᾔπῃτε, ὅταν θέλω
ν' ἀγοράσω ἓνα κουμαρά, ποῦ θά τον εὔρω ;

Μαθ. Θά τον εὔρετε εἰς τὸ δεῖνα μέρος.

Διδ. Καὶ πόσο θὰ δώσω διὰ νά τον ἀγοράσω ;

Μαθ. Διὰ ν' ἀγοράσετε ἓνα κουμαρά θὰ δώσετε 5 λεπτά.

δ'. Διδ. Καὶ τώρα ἤθελα νά ξεύρω· ὁ Μ. ποῦ πωλεῖ τοὺς κουμα-
ράδες τοὺς κάμνει ὁ ἴδιος ;

Μαθ. Ὅχι· τοὺς κάμνουν ἐκεῖνοι, ποῦ πωλοῦν τὰς στάμνες καὶ ὁ
Μ. τοὺς ἀγοράζει ἀπ' αὐτούς.

Διδ. Μάλιστα· ἐνθυμεῖσθε τί εἶδομεν εἰς τὸν περίπατόν μας προ-
χθές ;

Μαθ. Ἐπεράσαμεν ἀπὸ ἓνα μέρος, ὅπου ἔκκμναν στάμνες· ἐκεῖ
εἶδαμεν ἓνα μεγάλο σωρὸ πηλὸ καὶ ἓνας ἄνθρωπος ἔκαμνε στάμνες·
εἶχε καμωμένους καὶ πολλοὺς κουμαράδες καὶ τοὺς εἶχε βάλει εἰς
τὸν ἥλιον νά στεγνώσουν, διότι ἔπειτα θὰ τοὺς ἔβαλεν εἰς τὸ καμῖνι
διὰ νά ψηθοῦν καλὰ νά μὴ σποῦν εὐκολα, ὅπως μᾶς εἶπεν ὁ ἴδιος.

Διδ. Μάλιστα· τώρα θὰ ἤθελα νά μου εἴπῃ ἓνα παιδάκι, πῶς
εἶναι ὁ κουμαράς ;

Μαθ. (Λέγει).

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νά μου εἴπῃ, τί μᾶς χρειάζεται ὁ κουμαράς ;

Μαθ. (Λέγει).

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νά μου εἴπῃ ποῦ ἔμπορῶμε ν' ἀγοράσωμε
κουμαράδες καὶ πόσον κοστίζει ὁ ἓνας ;

Μαθ. (Λέγει).

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νά μου εἴπῃ ποῦ κάμνει τοὺς κουμα-
ράδες καὶ ἀπὸ τί τοὺς κάμνει ;

Μαθ. (Λέγει. Ἐάν ὁ Δ. νομίζῃ ἀναγκαῖον προκαλεῖ καὶ ἄλλην
ἀπόδοσιν τῆς πραγματικῆς ἀναλύσεως).

6'.) Πραγματικὴ Σύνθεσις.

Διδ. Χωρὶς ἔμως ἀπὸ τοὺς κουμαράδες αὐτούς, ποῦ γνωρίζετε
σεῖς καὶ μου εἶπετε, ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ ἄλλοι πολὺ καλύτεροι·

παρτηρήσατε αὐτὸν ἐδῶ καλὰ, καὶ ἔπειτα νὰ μου εἴπετε τί εἶδετε. (Δεικνύει τοιοῦτον μεταλλινὸν ἐφιστὰς τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὸ σχῆμα, τὴν ὕλην, ἐξ ἧς εἶναι κατεσκευασμένος, καὶ τὸν τρόπον τῆς χρησιμοποίησεως).

Μαθ. Ὁ κουμαρᾶς αὐτὸς εἶναι καμωμένος ἀπὸ σίδερο· ὁμοιάζει μὲ ἓνα τουλαπᾶκι καὶ εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει μὴ πορτίτσα μὲ κλειδαριὰ· ὅταν θέλῃ κανεὶς νὰ βάλῃ μέσα χρήματα, τὰ βίπτει ὥπως καὶ εἰς τὸν ἄλλον ἀπὸ μία σχισμάδα, πού εἶναι εἰς τὸ ἐπάνω μέρος· ὅταν θέλῃ νὰ τα πάρῃ, ξεκλειδώνει, ἀνοίγει τὴν πορτίτσα καὶ τὰ παίρνει.

Διδ. Ἐνῶ εἰς τὸν ἄλλον ;

Μαθ. Πρέπει νὰ τον σπάσῃ διὰ νὰ πάρῃ τὰ λεπτὰ, πού εἶναι μέσα.

Διδ. Ποῖος σᾶς ἀρέσει καλύτερον ;

Μαθ. Μᾶς ἀρέσει καλύτερα αὐτός, πού μᾶς ἐδείξατε.

Διδ. Μάλιστα· διότι εἶναι καὶ καλύτερος· κοστίζει ὅμως καὶ πολὺ ἀκριβύτερα· ἐγὼ τὸν ἐπῆρα ἀπὸ τὸ δεῖνα κατὰστημα καὶ ἔδωκα τόσον· ἀλλ' ἔχει καὶ ἓνα καλὸ.

Μαθ. Θὰ βαστᾷ πολὺ περισσύτερον καιρόν· ὁ ἄλλος, ὅταν πέσῃ σπᾷ, ἐνῶ αὐτὸς δὲν ἔχει κανένα φόβον.

Διδ. Ἐνα παιδάκι τώρα νὰ μου ἐπαναλάβῃ ὅ,τι ἐμάθωμεν καὶ δι' αὐτὸν τὸν κουμαρᾶν.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Καὶ τώρα τί θέλωμεν νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Ἐὰν ἔχωμεν εἰς τὸν κουμαρᾶν μας 7 δεκάρες καὶ μᾶς δώσουν ἄλλην μίαν, πόσας θὰ ἔχωμεν.

Διδ. Μάλιστα. Νὰ μου εἴπῃ καὶ ἓνα ἄλλο παιδάκι τί θέλωμεν νὰ μάθωμεν τώρα.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει τὸν σκοπόν).

Β'. ΤΥΠΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

α'.) Τυπικὴ Ἀνάλυσις.

Διδ. Ποιὸ παιδάκι θὰ μου εἴπῃ ποῖον ἀριθμὸν ἐμάθωμεν εἰς τὸ ἄλλο μας μάθημα ;

Μαθ. Εἰς τὸ ἄλλο μας μάθημα εἶχομεν μάθει τὸ 7.

Διδ. Μάλιστα· ἕνα παιδάκι νά μού το γράψῃ εἰς τὸν πίνακα πρῶτα μὲ στιγμὰς καὶ ἔπειτα μὲ τὸν ἀριθμὸν.

Μαθ. (Γράφει :::: 7).

Διδ. Ἐνα παιδάκι νά μετρήσῃ τὰς στιγμὰς διὰ νὰ ἴδῃ, ἐὰν εἶναι πραγματικῶς 7.

Μαθ. Μετρᾷ διὰ τοῦ δείκτου : μία, δύο, τρεῖς, τέσσαρες, πέντε, ἕξ, ἐπτά· αἱ στιγμαὶ εἶναι 7.

Διδ. Καὶ ἕνας ἄλλος νά μετρήσῃ.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Ἐνα παιδάκι νά μου εἴπῃ τί καὶ τί εἶδομεν, ὅτι κάμνουν 7.

Μαθ. Εἶδομεν ὅτι 6 καὶ 1 κάμνουν 7.

Διδ. Μόνον αὐτό ;

Μαθ. Εἶδομεν ὅτι καὶ 5 καὶ 2 κάμνουν 7, 4 καὶ 3 κάμνουν 7, 3 καὶ 4 κάμνουν 7, 2 καὶ 5 κάμνουν 7, 1 καὶ 6 κάμνουν 7.

Διδ. Νά ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος τί καὶ τί κάμνουν 7.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νά μου εἴπῃ· ἔχω 7 κάστανα καὶ δίδω εἰς τὸν Μ. 2, πόσα θά μου μείνουν ;

Μαθ. Ἐὰν ἔχετε 7 κάστανα καὶ δώσετε εἰς τὸν Μ. 2, θὰ σὰς μείνουν 5 κάστανα.

Διδ. Ἐὰν δώσω 4 κάστανα ;

Μαθ. Ἐὰν δώσετε 4 κάστανα θὰ σὰς μείνουν 3.

Διδ. Ἐὰν δώσω 5 ;

Μαθ. Θὰ σὰς μείνουν 2 κάστανα.

6'.) Τυπικὴ Σύνθεσις.

α'.

Διδ. Τί εἴπομεν πῶς εἶναι γραμμένον εἰς τὸν πίνακα ;

Μαθ. Εἰς τὸν πίνακα εἶναι γραμμέναι ἐπτά στιγμαί.

Διδ. Νά τας μετρήσῃ καὶ ὁ δεῖνα καὶ νά μου εἴπῃ πόσαι εἶναι.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Προσέξατε· τῶρα θὰ γράψω ἀκόμη μίαν στιγμὴν· παρατηρήσατε ποῦ τὴν γράφω. Νά μετρήσῃ ἕνας νά μου εἴπῃ πόσαι στιγμαὶ εἶναι τῶρα.

Μαθ. Μετρή : μία, δύο, τρεις, τέσσαρες, πέντε, έξ, έπτά, οκτώ·
είναι οκτώ στιγμικά.

Διδ. Νά μετρήσῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. Πράττει τοῦτο κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ ὁ προηγούμενος τρόπον.

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Πόσας στιγμάς εἶχομεν εἰς τὴν ἀρχήν ;

Μαθ. Εἰς τὴν ἀρχὴν εἶχομεν 7 στιγμάς.

Διδ. Καὶ πόσας ἐβάλαμεν ἀκόμῃ ;

Μαθ. Ἐβάλαμεν ἀκόμῃ μίαν στιγμὴν.

Διδ. Καὶ τώρα πόσας εἶδομεν, ὅτι εἶχομεν ;

Μαθ. Ἀφοῦ εἰς τὰς 7 στιγμάς ἐβάλαμεν ἀκόμῃ μίαν στιγμὴν, ἔχο-
μεν 8 στιγμάς.

Διδ. Καὶ ἄλλος νά το εἴπῃ αὐτό.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

Διδ. Νά ἔλθῃ τώρα ἓνα παιδάκι νά γράψῃ εἰς τὸν πίνακα οκτὼ
στιγμάς, ὅπως τὰς ἔγραψα ἐγώ.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νά ἔλθῃ νά μετρήσῃ, νά ᾄδῃ εἶναι
οκτὼ ;

Μαθ. (Πράττει τοῦτο, ὅπως καὶ ἀνωτέρω καὶ εἶτα) : μάλιστα·
εἶναι οκτὼ στιγμικά.

Διδ. Νά γράψῃ καὶ ἓνας ἄλλος.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Νά τὰς μετρήσῃ ἓνας.

Μαθ. (Πράττει κατὰ τὸ ἀνωτέρω).

Διδ. Τώρα νά γράψετε εἰς τὰ τετράδιά σας ὅλοι οκτὼ στιγμάς,
ὅπως εἶναι γραμμέναι εἰς τὸν πίνακα· τὰ τετράδιά σας ! ἓν, δύο,
τρία.

(Οἱ μαθηταὶ γράφουσιν, ὁ δὲ διδάσκαλος φροντίζει νά ἴδῃ, ἐάν
πάντες ἔγραψαν ὀρθῶς).

β'.

Διδ. Εἶδομεν, ὅτι 7 στιγμὰ καὶ 1 στιγμὴ κάμνουν ;

Μαθ. Εἶδομεν ὅτι 7 στιγμὰ καὶ 1 στιγμὴ κάμνουν οκτὼ στιγμάς.

- Διδ. Τώρα προσέξατε ἐδῶ· τί σᾶς δεικνύω ;
 Μαθ. Μᾶς δείχνετε 7 δάκτυλα.
 Διδ. Νὰ μετρήσῃ ἓνας νὰ ᾽δοῦμε εἶναι πραγματικῶς 7 δάκτυλα ;
 Μαθ. (Πράττει τοῦτο)· ἔν, δύο ἐπτά· μάλιστα· εἶναι 7 δάκτυλα, 5 ἀπὸ τὸ ἓνα χέρι καὶ 2 ἀπὸ τὸ ἄλλο.
 Διδ. Τώρα παρατηρήσατε· τί ἔκαμα ;
 Μαθ. Ἐβάλετε ἀκόμῃ ἓνα δάκτυλο.
 Διδ. Καὶ θέλομεν νὰ ᾽δοῦμε ;
 Μαθ. Καὶ θέλομεν νὰ ᾽δοῦμε πόσα δάκτυλα εἶναι.
 Διδ. Νὰ ἔλθῃ ἓνα παιδάκι νὰ τα μετρήσῃ.
 Μαθ. (Μετρᾷ· ἔν, δύο, τρία.... ὀκτώ)· εἶναι ὀκτὼ δάκτυλα.
 Διδ. Νὰ μου δείξῃ καὶ ἓνας ἀπὸ σᾶς 7 δάκτυλα.
 Μαθ. (Δεικνύει).
 Διδ. Τώρα βάλε ἀκόμῃ ἓνα.
 Μαθ. (Πράττει τοῦτο).
 Διδ. Νὰ τα μετρήσῃ ἓνας νὰ ἴδωμεν πόσα εἶναι.
 Μαθ. (Μετρᾷ· ἔν, δύο, τρία.... ὀκτώ)· εἶναι ὀκτὼ δάκτυλα.
 Διδ. Πόσα δάκτυλα εἶχομεν εἰς τὴν ἀρχήν ;
 Μαθ. Εἰς τὴν ἀρχὴν εἶχομεν 7 δάκτυλα.
 Διδ. Ἔπειτα ;
 Μαθ. Ἔπειτα ἐβάλαμεν ἀκόμῃ ἓν δάκτυλο.
 Διδ. Καὶ εἶδομεν ;
 Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι, ὅταν εἰς τὰ 7 δάκτυλα βάλωμεν ἀκόμῃ ἓν δάκτυλον, γίνονται ὀκτὼ δάκτυλα.
 Διδ. Ἐνὰ παιδάκι νὰ μου δείξῃ ἀμέσως ὀκτὼ δάκτυλα.
 Μαθ. (Δεικνύει).
 Διδ. Ἐνὰ ἄλλο παιδάκι νὰ μετρήσῃ διὰ νὰ ἴδῃ, ἐὰν πραγματικῶς ὁ Μ. ἔδειξεν ὀκτὼ δάκτυλα.
 Μαθ. (Πράττει τοῦτο).
 Διδ. Νὰ μου δείξῃ καὶ ὁ Κ. ὀκτὼ δάκτυλα. (Ἵποθέτομεν, ὅτι ὁ μαθητὴς οὗτος δὲν παρακολουθεῖ προθύμως τὴν διδασκαλίαν καὶ δὲν δεικνύει, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ εἴπῃ τι διὰ τοῦτο ἀπευθύνομεν ἀτομικῶς εἰς αὐτὸν τὴν ἐρώτησιν).
 Μαθ. (Δεικνύει).
 Διδ. Νὰ μετρήσῃ ἓνας διὰ νὰ ἴδωμεν, ἐὰν εἶναι 8 δάκτυλα.

Μαθ. (Μετρᾷ: ἓν, δύο, τρία.... ἑπτὰ)· εἶναι μόνον ἑπτὰ δάκτυλα.

Διδ. Διὰ νὰ γίνουν ὁκτὼ πόσα χρειάζονται ἀκόμη ;

Μαθ. Διὰ νὰ γίνουν ὁκτὼ χρειάζεται ἀκόμη ἓν.

Διδ. Δεῖξέ μου σὺ Δ. ὁκτὼ δάκτυλα.

Μαθ. (Δεικνύει).

Διδ. Δεῖξέ μου τώρα καὶ σὺ Κ. ὁκτὼ δάκτυλα.

Μαθ. (Δεικνύει τώρα πλέον τὸ ὀρθόν).

γ'.

Διδ. Ὅταν εἰς τὰς 7 στιγμὰς προσθέσωμεν 1 στιγμὴν ἀκόμη, πόσαι εἶδομεν ὅτι γίνονται ;

Μαθ. Ὅταν εἰς τὰς 7 στιγμὰς προσθέσωμεν ἀκόμη 1 στιγμὴν, γίνονται ὁκτὼ στιγμαί.

Διδ. Καὶ ὅταν ἔχωμεν νὰ προσθέσωμεν δάκτυλα ;

Μαθ. Καὶ ὅταν ἔχωμεν νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ 7 δάκτυλα 1 δάκτυλον γίνονται ὁκτὼ δάκτυλα.

Διδ. Τώρα, γιὰ νὰ ἴδωμε· ἐδῶ ἔχω 7 κάστανά καὶ προσθέτω ἀκόμη ἓνα κάστανον· πόσα νὰ ἔγιναν ; Ἄς ἔλθῃ ἓνα παιδάκι νὰ τὰ μετρήσῃ.

Μαθ. (Μετρᾷ : ἓν, δύο, τρία ὁκτὼ)· εἶναι ὁκτὼ κάστανά.

Διδ. Νὰ ἔλθῃ ἓνα παιδάκι νὰ πάρῃ 7 κάστανά.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Τώρα βάλε εἰς τὰ 7 καὶ ἄλλο ἓνα.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Μέτρησέ τα νὰ ἴδωμε πόσα εἶναι τώρα.

Μαθ. (Μετρᾷ : ἓν, δύο, τρία.... ὁκτὼ)· τώρα εἶναι ὁκτὼ κάστανά.

Διδ. Πόσα κάστανά εἶχομεν εἰς τὴν ἀρχὴν ;

Μαθ. Εἰς τὴν ἀρχὴν εἶχομεν 7 κάστανά.

Διδ. Καὶ ἔπειτα τί ἐκάμαμεν ;

Μαθ. Καὶ ἔπειτα ἐβάλαμεν ἀκόμη ἓν κάστανον.

Διδ. Καὶ τί εἶδομεν ;

Μαθ. Ὅταν εἰς τὰ 7 κάστανά προσθέσωμεν ἀκόμη ἓν κάστανον ἔχομεν ὅλα καὶ ὅλα ὁκτὼ κάστανά.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτὸ καὶ ἓνας ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Νὰ ἔλθῃ ἓνας νὰ πάρῃ ἀμέσως ὀκτὼ κάστανά.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Νὰ μετρήσῃ ἓνας νὰ ἴδωμεν, ἂν τὰ κάστανά αὐτὰ εἶναι ὀκτὼ.

Μαθ. (Μετρᾷ : ἓν, δύο, τρία ὀκτὼ)· εἶναι ὀκτὼ κάστανά.

δ'.

Διδ. Καὶ τί ἠθέλωμεν καὶ ἡμεῖς σήμερον νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν 7 δεκάρες καὶ βάλωμεν ἀκόμη ἄλλην μίαν, πόσαι γίνονται.

Διδ. Μάλιστα· ἐδῶ ἔχω πολλές δεκάρες· νὰ ἔλθῃ ἓνα παιδάκι νὰ τὰς μετρήσῃ.

Μαθ. (Μετρᾷ· μία, δύο, τρεῖς 7)· εἶναι 7 δεκάρες.

Διδ. Καὶ τώρα τί ἔκαμα ;

Μαθ. Ἐβάλετε ἀκόμη μίαν δεκάραν.

Διδ. Καὶ τί θέλωμεν νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Καὶ θέλωμεν νὰ μάθωμεν πόσες δεκάρες ἔγιναν.

Διδ. Νὰ ἔλθῃ ἓνας νὰ μετρήσῃ.

Μαθ. (Μετρᾷ· μία, δύο, τρεῖς.... ὀκτὼ)· ἔγιναν τώρα ὀκτὼ δεκάρες.

Διδ. Νὰ ἔλθῃ καὶ ἓνας ἀπὸ σᾶς νὰ πάρῃ 7 δεκάρες.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο ἀριθμῶν) : μία, δύο, τρεῖς.... ἑπτὰ δεκάρες.

Διδ. Τώρα βάλε ἀκόμη μίαν.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Νὰ τὰς μετρήσῃ ἓνας διὰ νὰ ἴδωμεν πόσες εἶναι.

Μαθ. (Μετρᾷ· μία, δύο, τρεῖς.... ὀκτὼ)· εἶναι ὀκτὼ δεκάρες.

Διδ. Νὰ τὰς μετρήσῃ καὶ ἓνας ἄλλος καὶ νὰ μου εἴπῃ πόσες εἶναι.

Μαθ. (Μετρᾷ· εἶτα λέγει) : εἶναι ὀκτὼ δεκάρες.

Διδ. Πόσες δεκάρες εἴχομεν εἰς τὴν ἀρχὴν ;

Μαθ. Εἰς τὴν ἀρχὴν εἴχομεν 7 δεκάρες.

Διδ. Ἐπειτα τί ἐκάμαμεν ;

Μαθ. Ἐβάλαμεν ἀκόμη μίαν δεκάραν.

Διδ. Καὶ τί εἶδομεν ;

Μαθ. Ὅταν εἰς τὰς 7 δεκάρες προσθέσωμεν ἀκόμη 1 δεκάραν, ἔχομεν ὀκτὼ δεκάρες.

Διδ. Μάλιστα· νά το επαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἐνὰς νὰ πάρῃ ἀπ' ἐδῶ ὀκτὼ δεκάρες.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Νὰ μετρήσῃ ἕνας νὰ 'δοῦμε· εἶναι ὀκτὼ δεκάρες ;

Μαθ. (Μετρᾷ· μία, δύο, τρεῖς ὀκτὼ)· εἶναι ὀκτὼ δεκάρες.

γ'. Σύνδεσις.

Σκοπὸς Ἀφαιρέσεως. Διδ. Καὶ τώρα θὰ ἴδωμεν πόσα κάμνουν 7 καὶ 1. Πρῶτα πρῶτα τί ἐλογαριάσαμεν ;

Μαθ. Πρῶτα πρῶτα ἐλογαριάσαμεν στιγμᾶς καὶ εἶδομεν, ὅτι 7 στιγμᾶι καὶ 1 στιγμὴ κάμνουν ὀκτὼ στιγμᾶς.

Διδ. Ἐπειτα ;

Μαθ. Ἐπειτα ἐλογαριάσαμεν δάκτυλα καὶ εἶδομεν, ὅτι 7 δάκτυλα καὶ 1 δάκτυλον κάμνουν ὀκτὼ δάκτυλα.

Διδ. Ἐπειτα ;

Μαθ. Ἐπειτα ἐλογαριάσαμεν κάστανά καὶ εἶδομεν, ὅτι 7 κάστανά καὶ 1 κάστανον κάμνουν ὀκτὼ κάστανά.

Διδ. Καὶ τελευταῖον ;

Μαθ. Καὶ τελευταῖον ἐλογαριάσαμεν δεκάρες καὶ εἶδομεν, ὅτι 7 δεκάρες καὶ 1 δεκάρα κάμνουν ὀκτὼ δεκάρες.

δ'. Σύστημα.

Διδ. Ὡστε 7 καὶ 1 πόσα κάμνουν ;

Μαθ. 7 καὶ 1 κάμνουν ὀκτὼ.

Διδ. Καὶ ἄλλος νὰ επαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Καὶ τώρα ὅλα τὰ παιδάκια μαζί· νὰ προσέξετε θ' ἀρχίσετε, ὅταν κτυπήσω ἐδῶ εἰς τὴν ἑδραν. Ἐμπρός !

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνουσι πολλάκις ἐν χορῷ).

Μετὰ ταῦτα επαναλαμβάνουσι πάλιν τὸ ἐξαχθὲν γενικὸν κατ' ἄτομον οἱ ἀσθενέστεροι μαθηταί.

Διδ. Καὶ τώρα νὰ γράψωμεν αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα· ἕνα παιδάκι νὰ γράψῃ ἑπτὰ καὶ ἓν κάμνει·

Μαθ. (Γράφει $7+1=$)

Διδ. Τὸ ὁκτὼ θά σας γράψω ἐγὼ διὰ νὰ ἴδετε, πῶς τὸ γράφουν καλύτερα οἱ μεγάλοι, οἱ ὅποιοι δὲν γράφουν μὲ στιγμάς. Μετὰ τοῦτο γράφει ὁ διδάσκαλος 8, προκαλεῖ δὲ καὶ τοὺς μαθητὰς νὰ το γράψωσι μέχρι τελείας ἐντυπώσεως. Καὶ μετὰ ταῦτα γράφουσι τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο $7+1=8$ εἰς τὸ τετράδιον τῆς Ἀριθμητικῆς ὑπὸ τὴν μέχρι τοῦδε γνωστὴν σειρὰν, ἥτις θὰ ἔχῃ τὸν ἐξῆς τύπον :

$$1 + 1 = 2$$

$$2 + 1 = 3$$

$$3 + 1 = 4$$

$$4 + 1 = 5$$

$$5 + 1 = 6$$

$$6 + 1 = 7$$

$$7 + 1 = 8.$$

ε'. Ἐφαρμογή.

1. Οἱ μαθηταὶ ἀπαντῶσιν εἰς τὰς ἐρωτήσεις: 7 πετραδάκια καὶ 1 πετραδάκι πόσα πετραδάκια κάμνουν ; 7 ξυλαράκια καὶ ἓνα ξυλαράκι πόσα ξυλαράκια εἶναι ; 7 ἀμύγδαλα καὶ 1 ἀμύγδαλον πόσα ἀμύγδαλα κάμνουν ; κ.λ. κ.λ.

2. Ὁ διδάσκαλος φέρει πρὸ αὐτῶν διάφορα ἀντικείμενα περισσότερα τῶν ὁκτὼ καὶ προκαλεῖ αὐτοὺς νὰ λάβωσιν ἐξ αὐτῶν 8· ὁ πρᾶττων τοῦτο ἐξελέγχεται ὑπὸ τῶν ἄλλων.

3. Ἔχω 8 δεκάρες· εἰς τὸ ἓνα χέρι μου ἔχω 1, εἰς τὸ ἄλλο πόσες ἔχω ; Τοιαύτας ἐρωτήσεις ὑπὸ τύπον αἰνίγματος εὐχαρίστως κάμνουσι καὶ οἱ μαθηταί.

4. Τὸ καλὸ κοριτσάκι ἔβγαλε ἀπὸ τὸ φοῦρνο ὁκτὼ ψωμιά καὶ τὰ ἔβαλεν εἰς δύο σειράς· πῶς θὰ ᾔσαν ;

5. Ἡ μηλιὰ, τὴν ὁποίαν συνήνητησεν εἰς τὸν δρόμον, εἶχεν ὁκτὼ κλάδους καὶ εἰς τὸν καθένα ἦτο ἀπὸ ἓνα μῆλον· ποῖο παιδάκι θά μας κάμῃ τὴν μηλιὰν αὐτὴν εἰς τὸν πίνακα ;

6. Ὅταν ἦλθε τὸ καλὸ κοριτσάκι εἰς τὸ σπῆτι τῆς γραΐας Καλομοίρας ἔπρεπε νὰ το καθαρίζῃ καλὰ καλὰ· ἀπὸ τὸν τοῖχον καὶ ἀπὸ πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα, ἔβγαζε πολλὰς πολλὰς ἀράχνες· ξεύρετε ποιὸς

κάνει αὐτὲς τὲς ἀράχες ; παρατηρήσατε νὰ σὰς τον ἰχνογραφῆσω εἰς τὸν πίνακα. Πόσα πόδια ἔχει ;

7. Ἐνα παιδάκι νὰ μετρήσῃ εἰς τὸ ἀριθμητήριόν μας 8 σφαίρας.

8. Ἐνα παιδάκι νὰ γράψῃ εἰς τὸ ἀριθμητήριον τὸ 8, ὥπως εἶναι γραμμένον εἰς τὸν πίνακα καὶ τὰ τετράδιά σας, μὲ στιγμαῖς.

9. Ἐνα παιδάκι νὰ βάλῃ 8 ἀπὸ αὐτὰ τὰ ξύλα (τοῦ κιβωτίου τοῦ Tillich), τὸ ἐν ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλο.

10. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νὰ βρῇ τὸ ξύλο, ποῦ φανερώνει ὁκτώ· βάλῃ το μαζί μὲ τὸ ἄλλο νὰ ἴδωμεν, ἂν εἶναι ἴσον;

11. Μὲ αὐτὰ τὰ ξύλα νὰ γράψωμεν τὸ 8, ὥπως τὸ ἐγράψαμεν μὲ τὰς σφαίρας εἰς τὸ ἀριθμητήριόν μας κ.λ. κ.λ.

2. Μεθοδικὴ ἐνότης. Πολλαπλασιασμός δεκάδων ἄνευ μονάδων ἐν τῷ κύκλῳ 10—100, τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ τοῦ σχολείου τάξει διδασκομένων ἀριθμῶν.

Σκοπός. Διδ. Θὰ μάθωμεν σήμερον πόσας ὥρας βαδίζει ἓνας ὁδοιπóρος εἰς 4, 5, 8, 10 ἡμέρας, ὅταν κάθε ἡμέραν βαδίζῃ 10 ὥρας. Τί θὰ μάθωμεν λοιπὸν σήμερον ;

Μαθ. Ὅταν ἓνας ὁδοιπóρος βαδίζῃ 10 ὥρας τὴν ἡμέραν, πόσας ὥρας θὰ βαδίσῃ εἰς 4, 5, 8, 10 ἡμέρας.

Διδ. Κεὶ ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

Α'. ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

α'.) Πραγματικὴ Ἀνάλυσις.

Διδ. Ποιὸ παιδάκι ἐνθυμεῖται νὰ μου εἴπῃ τὸν μακρότερον περίπατον, ποῦ ἐκάμαμεν ἕως τώρα ;

Μαθ. Ὁ μακρότερος περίπατός μας ἦτο, ὅταν ἐπήγαμεν μὲ τὰ πόδια μας εἰς τὸ Κορδελλιό.

Διδ. Πόσες ὥρες ἐπεριπατήσαμεν ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν ;

Μαθ. Ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν ἐπεριπατήσαμεν 2 ὥρες διὰ νὰ πᾶμε καὶ ἄλλες δύο διὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν, ὅλον καὶ ὅλον 4 ὥρες.

Διδ. Ἐπεριπατούσαμεν ὅμως ὕλην τὴν ἡμέραν ;

Μαθ. Ὁχι· ἐξεκινήσαμεν τὸ πρῶτ' εἰς τὰς 8 καὶ ἐπεριπατήσαμε, ἕως ὅτου ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Μερσινλῆ· ἐκεῖ ἐσταθήκαμεν λιγάνι καὶ εἶδαμεν τὴν μικρὰν λίμνην καὶ ἕνα ἄνθρωπον, ποῦ ἐφάρευν εἰς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τὴν βάρκαν του μὲ ἕνα μεγάλο δίκτυ· τὴν μίαν φορὰν, ποῦ τὸ ἐτράβηξεν ἔξω δὲν εἶχε κανένα ψάρι· τὴν ἄλλην φορὰν ὅμως εἶχε πολλά, καὶ τὰ καυμένα, ὅταν τὰ ἔβγαλεν ἔξω, ἐσπαρταροῦσαν· ὕστερα πάρα πέρα λιγάνι ἐκαθήσαμεν εἰς ἕνα μέρος, ποῦ εἶχε πολλὰ πολλὰ δένδρα καὶ δροσερὸ καὶ καθαρὸ νεράκι καὶ ἐφάγαμεν· ἐκεῖ εἶδαμε καὶ μερικὲς πάππες νὰ κολυμβοῦν· καὶ ὅταν ἐρρίχναμε ψωμάκι, ἔτρεχαν ὅλες γρήγορα γρήγορα νὰ το ἀρπάσουν. Εἰς τὸ Κορδελλιὸ πάλιν ἐκαθήσαμεν τὸ μεσημέρι, ἐφάγαμε, ἐπαίξαμε, εἶδαμε μερικοὺς κυνηγούς, ποῦ ἐπέστρεφον ἀπὸ τὸ κυνήγι μὲ τὰ ὅπλα καὶ τὰ σκυλλιά των καὶ ἔπειτα ἐπεστρέψαμεν.

Διδ. Ἡμεῖς λοιπὸν ἐπεριπατήσαμεν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐπάνω κάτω 4 ὥρες· μεγάλοι ἄνθρωποι ὅμως περιπατοῦν ἀκόμη περισσότερον.

Μαθ. Ἐμένα ὁ πατέρας μου εἶχε πάγει προχθὲς εἰς τὸ κυνήγι καὶ ἔλειπε τρεῖς ἡμέρες· ὅταν ἦλθεν ἦτο πολὺ κουρασμένος καὶ μᾶς ἔλεγεν, ὅτι ἐπερπατοῦσαν 8 ὥρες τὴν ἡμέραν χωρὶς καθόλου νὰ ξεκουρασθοῦν.

Διδ. Τὸ πρῶτο πρῶτο ταξίδι, ποῦ ἔκαμεν ὁ Ροδινσὼν διὰ νὰ γνωρίσῃ τὴν νῆσόν του καλὰ, ἐνθυμεῖσθε πόσον διήρκεσεν ;

Μαθ. Τὸ ταξίδι αὐτὸ διήρκεσε 4 ἡμέρας.

Διδ. Πόσον λέτε νὰ ἐπερπατοῦσε τὴν ἡμέραν ;

Μαθ. Θὰ ἐπερπατοῦσε καὶ ἐκεῖνος 4 ὥρες ὅσον καὶ ἡμεῖς.

Διδ. Ὁχι· θὰ ἐπερπατοῦσε περισσότερον, διότι ἦτο μεγαλύτερος ἀπὸ σᾶς· ἦτο ἐπάνω κάτω τότε 20 ἐτῶν.

Μαθ. Θὰ ἐπερπατοῦσε 10 ὥρες.

Διδ. Τόσον πολὺ πάλιν ὅχι, διότι ἤθελε καὶ νὰ ἀναπαύεται καὶ νὰ παρατηρῇ καλὰ καλὰ ὅλα τὰ μέρη, ἀπὸ τὰ ὅποια ἐπερνοῦσε, διὰ νὰ μάθῃ καλὰ ποῦ εὕρισκετο· τὸ πολὺ πολὺ θὰ ἐπήγαινε 6 ἕως 8 ὥρας τὴν ἡμέραν. Ὁ δὲ ὁδοιπóρος, περὶ τοῦ ὁποίου ἡμεῖς θὰ λογαριασώμεν, πόσας ὥρας ἐβάδιζε τὴν ἡμέραν ;

Μαθ. Ὁ ὁδοιπóρος αὐτὸς ἐβάδιζε 10 ὥρας τὴν ἡμέραν.

Διδ. Καὶ τί θέλομεν τῶρα νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Καὶ τώρα θέλομεν νὰ μάθωμεν πόσας ὥρας θὰ ἐβάδισεν εἰς 4, 5, 8, 10 ἡμέρας.

Διδ. Μάλιστα αὐτὸ θὰ μάθωμεν τώρα. Ἀλλὰ πρωτότερα ἓνα παιδάκι νὰ μου ἐπαναλάβῃ συντόμως, ὅ,τι εἴπομεν ἕως τώρα.

Μαθ. (Ἐπανάλαμβάνει).

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς πραγματικῆς Ἐπεξεργασίας, ἡ πραγματικὴ Σύνθεσις λείπει, διότι ἀρκεῖ τὸ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐν τῇ Ἀναλύσει λεχθέν, δὲν ὑπάρχει δὲ καὶ σπουδαῖόν τι ἀπὸ πραγματικῆς ἐπόψεως διὰ μαθητὰς τῆς δευτέρας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τάξεως, ὅπερ νὰ διδάξωμεν.

Β'. ΤΥΠΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

α'.) Τυπικὴ Ἀνάλυσις.

Διδ. Ἐὰν ὁ ὁδοιπὸρος αὐτὸς βαδίζῃ 1 ὥραν κάθε ἡμέραν, πόσας ὥρας θὰ βαδίζῃ εἰς 1 ἡμέραν;

Μαθ. Εἰς μίαν ἡμέραν θὰ βαδίζῃ 1 ὥραν.

Διδ. Καὶ εἰς 2 ἡμέρας;

Μαθ. Καὶ εἰς 2 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 2 ὥρας.

Διδ. Εἰς τρεῖς ἡμέρας;

Μαθ. Εἰς τρεῖς ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 3 ὥρας.

Διδ. Καὶ εἰς 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 ἡμέρας;

Μαθ. Εἰς 4 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 4 ὥρας, εἰς 5 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 5 ὥρας, καὶ εἰς 10 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 10 ὥρας.

Διδ. Ἐὰν ὅμως ὁ ὁδοιπὸρος αὐτὸς βαδίζῃ 2 ὥρας τὴν ἡμέραν, πόσας ὥρας θὰ βαδίσῃ εἰς 1 ἡμέραν;

Μαθ. Εἰς 1 ἡμέραν θὰ βαδίζῃ 2 ὥρας.

Διδ. Καὶ εἰς 2 ἡμέρας;

Μαθ. Καὶ εἰς 2 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 4 ὥρας.

Διδ. Διότι;

Μαθ. Διότι 2 φορές 2 κάμνει 4.

Διδ. Καὶ εἰς 3 ἡμέρας;

Μαθ. Καὶ εἰς 3 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 6 ὥρας, διότι 2 φορές 3 κάμνει 6.

Διδ. Καὶ εἰς 5 ἡμέρας ;

Μαθ. Καὶ εἰς 5 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 10 ὥρας, διότι 2 φορές 5 κάμνει 10.

Διδ. Ἐάν ὅμως βαδίζῃ 5 ὥρας τὴν ἡμέραν, πόσας ὥρας βαδίζει εἰς 1 ἡμέραν ;

Μαθ. Εἰς 1 ἡμέραν βαδίζει 5 ὥρας.

Διδ. Καὶ εἰς 2 ἡμέρας ;

Μαθ. Καὶ εἰς 2 ἡμέρας θὰ βαδίζῃ 10 ὥρας, διότι 2 φορές 5 κάμνει 10.

6'.) Τυπικὴ Σύνθεσις.

1. Διδ. Ὅστερα ἀπὸ αὐτὰ μπορούμεν εὐκολὰ νὰ λύσωμεν καὶ τὸ πρόβλημά μας· ποῶ παιδάκι τὸ ἐνθυμεῖται ;

Μαθ. Θέλομεν νὰ μάθωμεν, ὅταν ἓνας ὁδοιπὸρος βαδίζῃ 10 ὥρας τὴν ἡμέραν, πόσον θὰ βαδίσῃ εἰς 4, 5, 8 καὶ 10 ἡμέρας.

Διδ. Μάλιστα· ἓνα παιδάκι νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ ἀριθμητήριόν μας καὶ νὰ μετρήσῃ εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τὰς 10 ὥρας, ποὺ ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος τὴν πρώτην ἡμέραν.

Μαθ. (Μετρᾷ) : 1 ὥρα, 2, 3, 4, 5.... 10 ὥραι, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ ὁδοιπὸρος τὴν πρώτην ἡμέραν.

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νὰ μετρήσῃ εἰς τὴν δευτέραν γραμμὴν τὰς 10 ὥρας, τὰς ὁποίας ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος τὴν δευτέραν ἡμέραν.

Μαθ. (Μετρᾷ ἄλλιν τὰς 10 σφαίρας τῆς δευτέρας γραμμῆς) : 1 ὥρα, 2 ὥραι 10 ὥραι, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ ὁδοιπὸρος τὴν δευτέραν ἡμέραν.

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νὰ μετρήσῃ εἰς τὴν τρίτην γραμμὴν τὰς ὥρας, τὰς ὁποίας κάμνει ὁ ὁδοιπὸρος τὴν τρίτην ἡμέραν.

Μαθ. (Μετρᾷ, ὅπως καὶ ἀνωτέρω)· αὐταὶ εἶναι αἱ 10 ὥραι τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ ὁδοιπὸρος τὴν τρίτην ἡμέραν.

Διδ. Ἐνα ἄλλο παιδάκι νὰ μετρήσῃ τὰς ὥρας, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ ὁδοιπὸρος τὴν τετάρτην ἡμέραν.

Μαθ. (Μετρᾷ, ὅπως καὶ ἀνωτέρω).

Οὕτως ἐξακολουθεῖ ἡ ἐργασία μέχρι τῆς δεκάτης γραμμῆς, ἡ

ὅποια θὰ δεικνύη τὰς ὥρας, τὰς ὅποιας ἔκαμεν ὁ ὁδοιπὸρος τὴν δεκάτην ἡμέραν. Μετὰ ταῦτα :

2. Διδ. "Ενα παιδάκι νά μου δείξη τώρα τὰς 10 πρώτας ὥρας, τὰς ὅποιας ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος.

Μαθ. Δεικνύων τὴν πρώτην γραμμὴν : αὐταὶ εἶναι αἱ 10 πρώται ὥραι, τὰς ὅποιας ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος.

Διδ. "Ενα ἄλλο παιδάκι νά μου δείξη τὰς 10 δευτέρας ὥρας, τὰς ὅποιας ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος.

Μαθ. Δεικνύων τὴν δευτέραν γραμμὴν : αὐταὶ εἶναι αἱ δεύτεραι 10 ὥραι, τὰς ὅποιας ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος.

Διδ. "Ενα ἄλλο παιδάκι νά μου δείξη τὰς 10 τρίτας ὥρας, τὰς ὅποιας ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος.

Μαθ. Δεικνύων τὴν τρίτην γραμμὴν : αὐταὶ εἶναι αἱ 10 τρίται ὥραι, τὰς ὅποιας ἐβάδισεν ὁ ὁδοιπὸρος.

Ἡ ἄσκησις αὕτη ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μέχρι τέλους καὶ τῶν 10 γραμμῶν μετὰ ταῦτα :

3. Διδ. "Ενα παιδάκι νά μου γράψῃ τώρα εἰς τὸν πίνακα ἐκεῖνο, τὸ ὅποτον φανερώνει ἡ πρώτη γραμμὴ. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν πόσας ἡμέρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος ;

Μαθ. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ὁ ὁδοιπὸρος ἐπεριπάτησε 1 ἡμέραν.

Διδ. Καὶ πόσας ὥρας ἐπεριπάτησεν εἰς τὴν πρώτην ἡμέραν ;

Μαθ. Εἰς τὴν πρώτην ἡμέραν ἐπεριπάτησε 10 ὥρας.

Διδ. "Ωστε πόσας φορὰς 10 ὥρας δεικνύει ἡ πρώτη γραμμὴ ;

Μαθ. Ἡ πρώτη γραμμὴ δεικνύει 1 φορὰν 10 ὥρας.

Διδ. Νά το γράψωμεν αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει : 1×10 ὥρας).

Διδ. Εἰς τὰς δύο πρώτας γραμμάς πόσας ἡμέρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος ;

Μαθ. Εἰς τὰς δύο πρώτας γραμμάς ὁ ὁδοιπὸρος ἐπεριπάτησε 2 ἡμέρας.

Διδ. Καὶ εἰς τὰς δύο ἡμέρας πόσας ὥρας ἐπεριπάτησε ;

Μαθ. Ἀφοῦ εἰς τὴν μίαν ἡμέραν ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος 10 ὥρας, εἰς τὰς δύο ἡμέρας θὰ ἐπεριπάτησε 2 φορὰς 10 ὥρας.

Διδ. "Ωστε πόσας ὥρας δεικνύουν αἱ 2 πρώται γραμμαὶ μαζί ;

Μαθ. Αἱ δύο πρῶται γραμμαὶ μαζί μᾶς δεικνύουν 2 φορές 10 ὥρας.

Διδ. Νὰ γράψωμεν καὶ αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα ἀποκάτω ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποτον ἔγραψεν ὁ Α.

Μαθ. (Γράφει : 2×10 ὥρας).

Διδ. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς πρώτας γραμμὰς πόσας ἡμέρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος μας ;

Μαθ. Εἰς τὰς τρεῖς πρώτας γραμμὰς ὁ ὁδοιπὸρος ἐπεριπάτησε 3 ἡμέρας.

Διδ. Καὶ πόσας ὥρας ;

Μαθ. Ἀφοῦ εἰς τὴν μίαν ἡμέραν ἐπεριπάτησε 1 φοράν 10 καὶ εἰς τὰς δύο ἡμέρας 2 φορές 10, εἰς τὰς τρεῖς ἡμέρας θὰ ἐπεριπάτησε 3 φορές 10 ὥρας.

Διδ. Μάλιστα· νὰ γράψωμεν καὶ αὐτὸ ἀποκάτω ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Μαθ. (Γράφει : 3×10 ὥρας).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προχωροῦμεν μέχρι τέλους καὶ τῶν 10 γραμμῶν γράφοντες ἐκάστοτε τὰς διανυθείσας ὥρας, ὅπως καὶ ἀνωτέρω. Οὕτω δ' ἔχομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος τὸ ἐξῆς σχῆμα :

1×10	ὥρας	6×10	ὥρας
2×10	»	7×10	»
3×10	»	8×10	»
4×10	»	9×10	»
5×10	»	10×10	»

4. Διδ. Τώρα νὰ μου εἶπῃ ἓνα παιδάκι καὶ εἰς τὰς 10 γραμμὰς πόσας ἡμέρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος ; (Ἡ ἀνωτέρω σειρά, ἀλλ' ἀντιστρόφως).

Μαθ. Εἰς τὰς 10 γραμμὰς ὁ ὁδοιπὸρος ἐπεριπάτησε 10 ἡμέρας.

Διδ. Καὶ πόσας ὥρας ;

Μαθ. Ἀφοῦ εἰς τὴν 1 ἡμέραν περιπατεῖ 1 φοράν 10 ὥρας, εἰς τὰς 2 ἡμέρας 2 φορές 10 ὥρας, εἰς τὰς 3 ἡμέρας 3 φορές 10 ὥρας, εἰς τὰς 10 ἡμέρας θὰ ἐπεριπάτησε 10 φορές 10 ὥρας.

Διδ. Καὶ ἓνα ἄλλο παιδάκι νὰ μου εἶπῃ, πόσας ὥρας θὰ ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος εἰς 10 ἡμέρας ;

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἐνας νὰ γράψῃ τώρα αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει : 10×10 ὥρας).

Διδ. Τί μᾶς δεικνύει αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Κ. ;

Μαθ. Αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Κ. μᾶς δεικνύει πόσας ὥρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος εἰς 10 ἡμέρας, ὅταν τὴν 1 ἡμέραν περιπατῇ 10 ὥρας.

Διδ. Ἐγὼ ὅμως θὰ ἤθελα νὰ μάθω πόσας ὥρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος καὶ εἰς 9 ἡμέρας.

Μαθ. Ἀφοῦ εἰς τὰς 10 ἡμέρας ἐπεριπάτησε 10 φορὰς 10 ὥρας, εἰς τὰς 9 ἡμέρας θὰ ἐπεριπάτησεν 9 φορὰς 10 ὥρας.

Διδ. Καὶ ἄλλος νὰ μου εἴπῃ, πόσας ὥρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος εἰς τὰς 9 ἡμέρας ;

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Τώρα νὰ γράψωμεν καὶ αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα ἀποκάτω ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Μαθ. (Γράφει 9×10 ὥρας).

Διδ. Νὰ μου εἴπῃ ἕνας τώρα τί δεικνύει αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Μ.

Μαθ. Αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Μ. δεικνύει πόσας ὥρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπὸρος εἰς 9 ἡμέρας, ὅταν τὴν 1 ἡμέραν περιπατῇ 10 ὥρας.

Διδ. Καὶ εἰς 8 ἡμέρας πόσας ὥρας θὰ ἐπεριπάτησε ;

Μ. Ἀφοῦ εἰς 10 ἡμέρας περιπατεῖ 10 φορὰς 10 ὥρας καὶ εἰς 9 ἡμέρας περιπατεῖ 9 φορὰς 10 ὥρας, εἰς 8 ἡμέρας θὰ περιπατῇ 8 φορὰς 10 ὥρας.

Διδ. Καὶ ἕνας ἄλλος νὰ μου εἴπῃ, πόσας ὥρας περιπατεῖ εἰς 8 ἡμέρας ;

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Ἐνας νὰ γράψῃ αὐτὸ ἀποκάτω ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Μαθ. (Γράφει : 8×10 ὥρας).

Διδ. Ἐνας νὰ μου εἴπῃ τώρα, τί δεικνύει αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Β. εἰς τὸν πίνακα ;

Μαθ. Αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Β. δεικνύει πόσας ὥρας περιπατεῖ ὁ ὁδοιπὸρος εἰς 8 ἡμέρας, ὅταν τὴν 1 ἡμέραν περιπατῇ 10 ὥρας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προχωροῦμεν μέχρι τῆς μιᾶς ἡμέρας γράφοντες ἐκάστοτε ἐπὶ τοῦ πίνακος τὰ συμπεράσματα τῶν ἐκάστοτε σκέψεων ἡμῶν· οὕτω δὲ θὰ ἔχωμεν τὴν ἐξῆς σειρὰν ἀντίστροφον τῆς προηγουμένης :

10×10 ὥρας	5×10 ὥρας
9×10 »	4×10 »
8×10 »	3×10 »
7×10 »	2×10 »
6×10 »	1×10 »

5. Διδ. Ἡμεῖς ὅμως μποροῦμεν ἀντὶ νὰ λέγωμεν, ὅπως ἔχομεν γράψει, τὴν μίαν ἡμέραν ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπόρος 1 φοράν 10 ὥρας νὰ εἴπωμεν καὶ ἄλλως.

Μαθ. Μποροῦμεν νὰ εἴπωμεν 1 ἐπὶ 10 ὥρας.

Διδ. Μποροῦμεν δὲ καὶ νὰ εὗρωμεν ἀμέσως πόσον κάμνει αὐτό.

Μαθ. 1×10 ὥρας κάμνει 10 ὥρας.

Διδ. Ὡστε εἰς μίαν ἡμέραν πόσας ὥρας περιπατεῖ ὁ ὁδοιπόρος ;

Μαθ. Εἰς 1 ἡμέραν περιπατεῖ ὁ ὁδοιπόρος 10 ὥρας.

Διδ. Νὰ γράψωμεν αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα ἐκεῖ, ὅπου ἐγράψαμεν 1×10 ὥρας.

Μαθ. (Γράφει ἀπέναντι τῆς πρώτης γραμμῆς τῆς πρώτης σειράς: = 10 ὥραι).

Διδ. Τί σημαίνει αὐτό, τὸ ὅποῖον ἐγράψαμεν ;

Μαθ. Πόσας ὥρας περιπατεῖ ὁ ὁδοιπόρος εἰς 1 ἡμέραν.

Διδ. Τώρα πόσας ὥρας θὰ περιπατήσῃ εἰς 2 ἡμέρας ;

Μαθ. Τὴν πρώτην ἡμέραν περιπατεῖ 10 ὥρας καὶ τὴν δευτέραν ἄλλας 10 ὥρας.

Διδ. Λοιπὸν ;

Μαθ. Τὰς 2 ἡμέρας θὰ περιπατήσῃ 2 ἐπὶ 10 ὥρας.

Διδ. Δηλαδή ;

Μαθ. Δηλαδή 20 ὥρας, διότι 10 καὶ 10 κάμνει 20.

Διδ. Νὰ γράψωμεν καὶ αὐτὸ εἰς τὴν θέσιν του.

Μαθ. (Γράφει: = 20 ὥραι).

Διδ. Τί σημαίνει αὐτό ;

Μαθ. Πόσας ὥρας κάμνει ὁ ὁδοιπόρος εἰς 2 ἡμέρας.

Διδ. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἡμέρας πόσας ὥρας ἐγράψαμεν, ὅτι θὰ περιπατήσῃ;

Μαθ. Εἰς τὰς 3 ἡμέρας θὰ περιπατήσῃ 3 φορές 10 ὥρας.

Διδ. Δηλαδὴ;

Μαθ. Δηλαδὴ 30 ὥρας, διότι 10 καὶ 10 κάμνει 20· 20 καὶ 10 κάμνει 30.

Διδ. Μάλιστα· νὰ γράψωμεν καὶ αὐτό.

Μαθ. (Γράφει: = 30 ὥραι).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προχωροῦμεν μέχρι τέλους εἰς ἀμφοτέρας τὰς σειρὰς ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν μαθητῶν νὰ λέγωσιν ἐκάστοτε τί δηλοῖ τὸ ἀναγραφόμενον. Οὕτω δὲ αἱ ἀνωτέρω σειραὶ λαμβάνουσι τὸν ἐξῆς τύπον:

1×10 ὥρας = 10 ὥραι	10×10 ὥρας = 100 ὥραι
2×10 » = 20 »	9×10 » = 90 »
3×10 » = 30 »	8×10 » = 80 »
4×10 » = 40 »	7×10 » = 70 »
5×10 » = 50 »	6×10 » = 60 »
6×10 » = 60 »	5×10 » = 50 »
7×10 » = 70 »	4×10 » = 40 »
8×10 » = 80 »	3×10 » = 30 »
9×10 » = 90 »	2×10 » = 20 »
10×10 » = 100 »	1×10 » = 10 »

6. Διδ. Τώρα νὰ μου ἀναγνώσῃ ἓνας τὴν πρώτην σειράν.

Μαθ. (Ἀναγιγνώσκει): Τὴν 1 ἡμέραν ὁ ὁδοιπὸρος περιπατεῖ 1×10 ὥρας δηλ. 10 ὥρας· τὰς δύο ἡμέρας περιπατεῖ 2×10 ὥρας δηλ. 20 ὥρας· τὰς τρεῖς ἡμέρας περιπατεῖ 3×10 ὥρας δηλ. 30 ὥρας καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τέλους.

Διδ. Καὶ ἓνας ἄλλος ν' ἀναγνώσῃ τὴν πρώτην σειράν, ὥπως ἀνέγνωσεν ὁ Α.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Τώρα ἓνας ἄλλος ν' ἀναγνώσῃ τὴν δευτέραν σειράν.

Μαθ. (Ἀναγιγνώσκει): Τὰς 10 ἡμέρας ὁ ὁδοιπὸρος περιπατεῖ 10×10 ὥρας δηλ. 100 ὥρας· τὰς 9 ἡμέρας περιπατεῖ 9×10 ὥρας

δηλ. 90 ώρας· τὰς 8 ἡμέρας περιπατεῖ 8×10 ώρας δηλ. 80 ώρας καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τέλους.

Διδ. Καὶ ἓνας ἄλλος ν' ἀναγνώσῃ τὴν σειράν, ὅπως ἀνέγνωσεν ὁ Γ. Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Τώρα νὰ βλέπετε εἰς τὸ ἀριθμητήριον καὶ νὰ ἀπαντᾷτε εἰς ὅσα σὺς ἐρωτῶ· πόσας ώρας ἐπεριπάτησεν ὁ ὁδοιπóρος εἰς 5 ἡμέρας ;

Μαθ. Ὁ ὁδοιπóρος ἐπεριπάτησεν εἰς 5 ἡμέρας 5×10 , ἦτοι 50 ώρας.

Διδ. Εἰς 7 ἡμέρας ;

Μαθ. Εἰς 7 ἡμέρας ἐπεριπάτησεν 7×10 ἦτοι 70 ώρας.

Διδ. Εἰς 9 ἡμέρας ;

Μαθ. Εἰς 9 ἡμέρας ἐπεριπάτησεν 9×10 ἦτοι 90 ώρας.

Διδ. Εἰς 3 ἡμέρας ;

Μαθ. Εἰς 3 ἡμέρας ἐπεριπάτησε 3×10 ἦτοι 30 ώρας.

Διδ. Εἰς 10 ἡμέρας ;

Μαθ. Εἰς 10 ἡμέρας ἐπεριπάτησε 10×10 ἦτοι 100 ώρας.

Ἡ ἀσκήσις ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον πολλάκις· χάριν ἐναλλαγῆς προκαλοῦμεν μαθητάς τινας νὰ ἐρωτῶσιν, ἄλλοι δ' ἀποκρίνονται εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας· εἰς τὰς τοιούτου εἵδους ἀσκήσεις εὐρίσκουσι πολλὴν εὐχαρίστησιν οἱ μαθηταί. Ὅταν δ' ἀρκούντως ἀσκηθῶσιν εἰς ταῦτα οἱ μαθηταί, προβαίνομεν εἰς τὸ στάδιον τῆς Ἀφαιρέσεως, ὅπερ κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν σελ. 181 θὰ ἔχῃ τὸν ἐξῆς τύπον :

ΑΦΑΙΡΕΣΙΣ

(Σύνδεσις καὶ σύστημα).

Διδ. Καὶ τώρα νὰ ἐπαναλάβῃ ἓνας τὴν πρώτην σειράν χωρὶς νὰ λέγῃ ώρας, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἀριθμούς.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει): $1 \times 10 = 10$, $2 \times 10 = 20$, $3 \times 10 = 30$ $10 \times 10 = 100$.

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Τώρα ὅλοι μαζί τὴν πρώτην σειράν.

Μαθ. (Λέγουσιν ἐν χορῷ καὶ ἐκ δευτέρου καὶ ἐκ τρίτου).

Διδ. Καὶ τώρα νά την ἐπαναλάβῃ ὁ δεῖνα (ἐκ τῶν ἀσθενεστέρων μαθητῶν).

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Τώρα ἕνας ἄλλος νά μου ἀναγνώσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν δευτέραν σειράν.

Μαθ. Ἀναγινώσκει $10 \times 10 = 100$, $9 \times 10 = 90$, $8 \times 10 = 80$, $7 \times 10 = 70$ $1 \times 10 = 10$.

Διδ. Καὶ ἄλλος τὸ ἴδιον.

Μαθ. (Ἀναγινώσκει).

Διδ. Τώρα ὅλοι μαζί.

Μαθ. (Ἀναγινώσκουσιν ἐν χορῷ καὶ ἐκ δευτέρου καὶ ἐκ τρίτου).

Διδ. Καὶ τώρα ν' ἀναγνώσῃ ὁ δεῖνα (ἐκ τῶν ἀσθενεστέρων).

Μαθ. (Ἀναγινώσκει).

Διδ. Καὶ ὁ δεῖνα (πάλιν ἐκ τῶν ἀσθενεστέρων).

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Ἑφαρμογή.

α'.) Παρέχομεν πρὸς λύσιν καὶ ἄλλα προβλήματα τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀνωτέρω περιεχομένου.

β'.) Ἀπλοῦς ἀριθμοί.

γ'.) Ἀνάλογα προβλήματα, ἀλλ' ἄλλου περιεχομένου.

δ'.) Προβλήματα περιέχοντα νέας δυσχερείας, π. χ. ὁ ὁδοιπρὸς περιπατεῖ τὴν ἡμέραν 10 ὥρας, πόσας θὰ περιπατήσῃ εἰς 2 ἡμέρας καὶ ἡμίσειαν; ἕνας ὁδοιπρὸς περιπατεῖ 10 ὥρας τὴν ἡμέραν, ἄλλος μόνον 5· εἰς 10 ἡμέρας πόσον θὰ περιεπάτησεν ὁ πρῶτος περισσότερον ἀπὸ τὸν δεύτερον; κ.λ. κ.λ.

3. Μεθοδικὴ ἐνότης. Τὰ κοινὰ κλάσματα.

(Ἐκ τοῦ πρωτοτύπου πολυειδῶς διασκευασθεῖσα).

Σκοπός. Ἀπὸ τὸν χαρτοπώλην Α. ὁ ὁποῖος ἔχει τὸ κατάστημά του πλησίον τοῦ σχολείου μας, ἀγοράζομεν μολυβδοκόνδυλα, χαρτί,

τετράδια καὶ ἄλλα πράγματα, τὰ ὅποια μᾶς χρειάζονται διὰ τὴν ἐργασίαν μας. Σήμερον θὰ μάθωμεν πῶς ἀγοράζει αὐτὸς τὰ πράγματα αὐτά.

Α. ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

α'.) Πραγματικὴ ἀνάλυσις.

Διδ. Γνωρίζομεν πῶς ὁ Α. πωλεῖ εἰς ἡμᾶς ὅλα τὰ πράγματα αὐτά;

Μαθ. Τὰ εὐθηνότερα μολυβδοκόνδυλα καὶ τοὺς εὐθηνότερους κονδυλοφόρους καὶ κανόνας ἀγοράζομεν 5 λεπτά, τὰ δὲ ἀκριβότερα 10 λεπτά. Τὸ μικρὸν τετράδιον 10 λεπτά, μίαν πλάκα 30 λεπτά, 1 φύλλον χάρτου 2 λεπτά, 3 πέννες 5 λεπτά κ.λ. κ.λ. (Οἱ μαθηταὶ λέγουσι πάσας τὰς τιμὰς, ἅς γνωρίζουσι).

Διδ. Νὰ ἀγοράζῃ θρά γε τὰ πράγματα ταῦτα ὁ χαρτοπώλης εἰς τὴν αὐτὴν τιμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πωλεῖ εἰς ἡμᾶς;

Μαθ. Θὰ τα ἀγοράζῃ πολὺ εὐθηνότερα, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐκέρδιζε τίποτε καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ζήσῃ· ὅ,τι τοῦ χρειάζεται διὰ νὰ ζήσῃ, νὰ συντηρήσῃ τὴν οἰκογένειάν του, ν' ἀγοράζῃ ἐνδύματα, νὰ πληρώνῃ ἐνοίκιον καὶ τῆς οἰκίας καὶ τοῦ καταστήματός του κ.λ. πρέπει νὰ κερδίζῃ ἀπὸ τὸ δέσιμον τῶν βιβλίων καὶ ἀπὸ τάντικείμενα τὰ ὅποια πωλεῖ.

Διδ. Δι' αὐτὸ λοιπόν;

Μαθ. Δι' αὐτὸ θὰ τ' ἀγοράζῃ εἰς πολὺ κατωτέραν τιμὴν ἀπὸ ὅ,τι τὰ πωλεῖ.

β'.) Πραγματικὴ σύνθεσις.

Διδ. Τὰ ἐμπορεύματά του ὅλα προμηθεύεται ὁ Α. ἀπὸ τὸ κατάστημα Π. καὶ Κ. ἐν Ἀθήναις. Ἐκεῖ δὲ πληρώνει δι' ἐν μολυβδοκόνδυλον, τὸ ὅποσον πωλεῖ εἰς ἡμᾶς 5 λεπτά, τρία λεπτά περίπου· μάλιστα καὶ ὀλιγώτερον· δι' ἐκεῖνα δέ, τὰ ὅποια μᾶς πωλεῖ 10 λεπτά, πληρώνει μόνον 5 λεπτά κ.λ. Δι' αὐτὸ ὅμως δὲν πρέπει νὰ υποθέσετε, ὅτι καὶ τὰ παιδιὰ ποὺ εὐρίσκονται εἰς τὰς Ἀθήνας ἀγοράζουν τὰ πράγματα, τὰ ὅποια χρειάζονται εἰς τὸ σχολεῖον εἰς κατωτέραν τιμὴν ἀπὸ σᾶς· διότι, ἂν ὑπάγουν π.χ. καὶ ἐκεῖνα εἰς τὸ κατάστημα τῶν Π. καὶ Κ. καὶ ζητήσουν μολυβδοκόνδυλα θὰ τοῖς εἰ-

πουν: τὰ καλύτερα κοστίζουν 10 λεπτά, τὰ ἄλλα πέντε, τὸ ἴδιον δὲ καὶ διὰ τὰ ἄλλα πράγματα ὅλα. Ὡστε;

Μαθ. Τὸ κατὰστημα Π. καὶ Κ. θὰ ἔχη δύο τιμὰς διὰ τὰ ἐμπορεύματά του. Μίαν διὰ τοὺς μικροτέρους ἐμπόρους καὶ ἄλλην διὰ τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου.

Διδ. Διατὶ ἀρά γε; ἐνθυμηθῆτε τὰ κάρθουνα, τὰ ὅποια ἀγοράζωμεν εἰς τὸ σπίτι μας, τὸ πετρέλαιον κ.λ. πότε τὰ ἀγοράζομεν εὐθηνότερα, ὅταν τὰ παίρνωμεν λίγα λίγα, ἢ ὅταν ἀγοράζωμεν μαζωμένα;

Μαθ. Ἐμένα ὁ πατέρας μου ἔλεγε προχθές, ὅτι δὲν συμφέρει ν' ἀγοράζωμεν ἀπὸ τὸν παντοπώλην τὸ πετρέλαιον, διότι τὸ πωλεῖ ἀκριβὰ· δι' αὐτὸ δὲ ἀγόρασεν ἓνα τενεκὲ καὶ εἶπεν, ὅτι δὲν θ' ἀγοράζῃ πλέον ἀπὸ τὸν παντοπώλην.

Διδ. Κἄτι ὅμοιον συμβαίνει καὶ ἐδῶ, δηλαδή;

Μαθ. Τὰ παιδιὰ ἀγοράζουν ἓνα ἓνα τὰ μολυβδοκόνδυλα, ἓνα ἓνα τὰ τετράδια, ἓνα κονδυλοφόρον, ὀλίγες πέννες κ.λ. ἐνῶ ὁ χαρτοπώλης θ' ἀγοράζῃ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ πολλά· δι' αὐτὸ ἐκεῖνος τ' ἀγοράζει εὐθηνότερα.

Διδ. Μάλιστα· ἐκεῖνος παρὰγγέλλει διὰ μιᾶς ἑκατοντάδας μολυβδοκονδύλων, φύλλων χάρτου, κονδυλοφόρων κ.λ. Ὡστε τὸ κατὰστημα Π. καὶ Κ. ἔχει πολὺ ὀλιγωτέραν ἐργασίαν καὶ ὀλιγώτερον κόπον νὰ στείλῃ ὅλ' αὐτά, παρὰ νὰ πωλῇ ἀπὸ ἓνα μολυβδοκόνδυλον, κονδυλοφόρον κ.λ. εἰς τὰ παιδιὰ. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἀπὸ μίαν παρὰγγελίαν τοῦ Α. χαρτοπώλου κερδίζει τὸ κατὰστημα αὐτὸ πολὺ περισσότερον, ἀπὸ ὅσα κερδίζει ἀπὸ ἓνα παιδί ὅλον τὸν καιρὸν, πού πηγαίνει εἰς τὸ σχολεῖον. Δι' αὐτὸ πωλεῖ τὰ ἐμπορεύματά του πολὺ εὐθηνότερα εἰς τοὺς χαρτοπώλας παρὰ εἰς τὰ παιδιὰ. Κἄτι ὅμοιον κάμνει καὶ ἐδῶ ὁ χαρτοπώλης Α.

Μαθ. Ἐγὼ ἐπῆγα ν' ἀγοράσω 12 τετράδια καὶ ἐπλήρωσα 10 δεικάρες μόνον, ἐνῶ ἂν τα ἀγόραζα ἀπὸ ἓν θὰ ἐπλήρωνα 12.

Διδ. Εἰς αὐτὸ μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Διαφορὰ τιμῶν κατὰ τὴν ἀγορὰν μολυβδοκονδύλων, κονδυλοφόρων κ.λ. (Ἀπόδοσις ὑπὸ ἑνὸς ἢ πλείονων μαθητῶν, συμπλήρωσις, διόρθωσις κ.λ.).

Διδ. Ὅταν δὲ τὸ κατάστημα Π. καὶ Κ. στέλλῃ τὴν παραγγελίαν τοῦ χαρτοπώλου Α. τοῦ στέλλει συγχρόνως καὶ ἄτι ἄλλο.

Μαθ. Τοῦ στέλλει συγχρόνως καὶ τὸν λογαριασμόν.

Διδ. Ἀφοῦ δὲ στέλλει τόσο πολλὰ πράγματα ἀπὸ κάθε εἶδος θὰ τοῦ λέγῃ πόσον κοστίζει τὸ ἕνα; ὅταν ἀγοράζωμεν πολλὰ κάρβουνα ἢ πολλὰ ξύλα, πῶς τὰ λογαριάζομεν;

Μαθ. Τὰ κάρβουνα, ὅπως ἐμάθομεν τὰ λογαριάζουν μὲ τὸν στατήρα καὶ τὰ ξύλα μὲ τέσσαρας στατήρας ἢ μὲ 176 ὀκάδας.

Διδ. Καὶ ἐδῶ ἄτι ὅμοιον γίνεται· ἐδῶ σὺς ἔφερα ἕνα λογαριασμόν, τὸν ὅποσον εἶχε στείλει τὸ κατάστημα Π. καὶ Κ. πρὸς τὸν χαρτοπώλῃν Α. παρατηρήσατέ τον καλὰ.

Μαθ. (Παρατηροῦσι).

Διδ. Νὰ τον ἀναγνώσῃ ἕνας νὰ δοῦμε τί λέγει.

Μαθ. (Ἀναγινώσκει) $12\frac{3}{4}$ δωδεκάδας μολυβδοκόνδυλα ἀρ. 2 πρὸς 35 λεπτά.

Διδ. Τί θὰ εἴπῃ πρὸς 35 λεπτά;

Μαθ. 35 λεπτά ἐκάστη δωδεκάς.

Διδ. Μάλιστα· προχώρα.

Μαθ. $10\frac{1}{4}$ δωδεκάδες κονδυλοφόροι ἀρ. 42 πρὸς 50 λεπτά, ἦτοι 50 λεπτά ἐκάστη δωδεκάς· 5 γκρόσσες πέννες πρὸς 1,35 δηλ. 1 δραχμὴν καὶ 35 λεπτά ἢ γκρόσσα.

Διδ. Εὐρεὶ κανέναν τί εἶναι γκρόσσα;

Μαθ. ...

Διδ. Θὰ σὺς εἴπω ἐγώ· μερικὰ πράγματα πωλοῦνται μὲ τὴν δωδεκάδα, ὅπως γράφει καὶ ὁ λογαριασμός, τὸν ὅποσον ἀναγινώσκομεν· ἄλλα ὅμως πωλοῦνται μὲ 12 δωδεκάδας· τὰς 12 αὐτὰς δωδεκάδας λέγουν εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ ἐμπορίου γκρόσσαν (γραφή ἐπὶ τοῦ πίνακος). Ἐπειτα·

Μαθ. $8\frac{1}{2}$ δωδεκάδας τετράδια πρὸς 75 λεπτά, ἦτοι... 40 καδένα χάρτου πρὸς 15 λ. ἦτοι...

Διδ. Ἀπὸ αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι τὸν χάρτην πωλοῦσι κατὰ καδένα· ἕκαστον καδένον πόσα φύλλα ἔχει;

Μαθ. Ἐκαστον καδένον ἔχει 10 φύλλα.

Διδ. Καὶ ἡ δεσμὴς;

Μαθ.....

Διδ. Ἡ δεσμὴς ἔχει 50 καδένα δηλ. 500 φύλλα. Αὐτὰ εἰς τὸ μεγάλο χαρτί, τὸ ὅποιον ἀγοράζομεν διὰ νὰ κάμνωμεν τετράδια· εἰς τὸν χάρτην ὅμως τῶν ἐπιστολῶν συμβαίνει ἄλλως. Παρατηρήσατε ἐδῶ πόσα φύλλα ἔχει τὸ καδένο;

Μαθ. Τὸ καδένο εἰς τὸν χάρτην τῶν ἐπιστολῶν ἔχει 5 φύλλα χάρτου.

Διδ. Καὶ ὅλον αὐτὸ εἶναι μία δεσμὴς· πόσα καδένα εἶναι;

Μαθ. (Ἀφοῦ ἠρίθμησεν)· αὐτὰ εἶναι 100 καδένα.

Διδ. Καὶ φύλλα;

Μαθ. Καὶ φύλλα 500, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἄλλο.

Διδ. Εἰς αὐτά, τὰ ὅποια ἐμάθομεν, μίαν ἐπιγραφὴν.

Μαθ. Πῶς πωλοῦν τὸν χάρτην, τὰ μολυβδοκόνδυλα, τετράδια κ.λ. (Τὰ λοιπὰ, ὅπως καὶ ἄνωτέρω).

Β. ΤΥΠΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

α') Τυπικὴ Ἀνάλυσις.

Διδ. Ὅταν πρόκειται νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ κατὰστημα Π. καὶ Κ. εἰς Ἀθήνας τὸν λογαριασμὸν διὰ τὸν ἰδικὸν μας χαρτοπώλην Α. πρέπει βεβαίως νὰ γνωρίζῃ πόσας δωδεκάδας, γκρόσσας, καδένα, δεσμίδας κ.λ. παρήγγειλεν οὗτος. Ὁ χαρτοπώλης Α. γράφει πολλάκις ἀκριβῶς τὰ μέτρα ταῦτα, ὅπως τὰ εἴπομεν προηγουμένως εἰς τὴν παραγγελίαν του· γράφει π. χ.

Μαθ. Στείλατέ μου 20 δωδεκάδας μολυβδοκονδύλων ἀριθμ. 2, 10 γκρόσσας γραφίδας, 50 καδένα χάρτου, τετραδίων κ.λ. κ.λ.

Διδ. Ἀλλοτε ὅμως γράφει π. χ. 48 μολυβδοκόνδυλα, 120 κονδυλοφόρους κ.λ. Τότε τί πρέπει νὰ κάμῃ τὸ κατὰστημα Π. καὶ Κ;

Μαθ. Θὰ εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ τα μεταβάλῃ εἰς δωδεκάδας, γκρόσσας κ.λ.

Διδ. Ἀς ὑποθέσωμεν, ὅτι εἴμεθα ὑπάλληλοι εἰς τὸ κατὰστημα Π. καὶ Κ., τὸ ὅποιον λαμβάνει μίαν τοιαύτην παραγγελίαν, καὶ λαμβάνομεν τὴν διαταγὴν νὰ κάμωμεν τὰς σχετικὰς μεταβολάς.

Ἐγὼ θὰ σας λέγω τί λέγει ἡ παραγγελία καὶ σεῖς θὰ το μεταβά-
λετε, ὥπως πρέπει. (Οὕτω π. χ. λέγει τὰ ἐξῆς ὁ διδάσκαλος, οἱ δὲ
μαθηταὶ λέγουσιν ἀμέσως τὸ σχετικῶς ἀνάλογον).

Διδάσκαλος		Μαθηταὶ
24 μολυβδοκόνδυλα	=	2 δωδεκάδας μολυβδοκονδύλων.
48 Κανόνες	=	4 " κανόνων.
120 κομμάτια ἑλαστ. κόμμοες	=	12 " ἐλαστ. κόμμοες.
72 κονδυλοφόρους	=	6 " κονδυλοφόρων.
108 τετράδια	=	9 " τετραδίων.
240 φύλλα χάρτου	=	24 καδένα χάρτου.
550 καδένα	=	11 δεσμίδας χάρτου.
80 φύλλα χάρτου ἐπιστολῶν	=	16 καδένα χάρτου ἐπιστολῶν.
600 καδένα " "	=	6 δεσμίδας " "

Ταῦτα καὶ ἄλλα ἀνάλογα παρέχει ὁ διδάσκαλος πρὸς μετατροπὴν,
ἕως ἔτου ἴδῃ ὅτι οἱ μαθηταὶ κατέστησαν περὶ τὴν μετατροπὴν ταύ-
την ἐντριβέστατοι.

6'.) Τυπικὴ Σύνθεσις.

Διδ. Ἀπὸ τὸν λογαριασμόν, τὸν ὁποῖον ἔστειλε τὸ κατὰστημα
Π. καὶ Κ. εἰς τὸν χαρτοπώλην Α. εἶδομεν, ὅτι αἱ παραγγελίαι δὲν
γίνονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ περιέχωσιν ὁλοκλήρους δω-
δεκάδας ἢ γκρόσσας ἢ δεσμίδας κ.λ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ διδα-
χθῶμεν νὰ μετατρέπωμεν καὶ τοιαύτας παραγγελίας, εἰς τὰς ὁποίας
δὲν ζητοῦνται μόνον ὁλόκληροι δωδεκάδες ἢ ὁλόκληροι δεσμίδες
κ.λ. Διὰ νὰ εὐκολυνθῶμεν περισσότερον εἰς τὴν ἐργασίαν μας ἔφερα
μαζί μου πολλὰ μολυβδοκόνδυλα, ἔλα αὐτά· εἰς ἕκαστον πρόβλημα
θὰ παίρνετε ὅσα μᾶς λέγει ἡ παραγγελία, θὰ τὰ θέτετε δώδεκα
δώδεκα, καὶ τὰ ἄλλα, τὰ ὅποια δὲν κάμνουν 12, θὰ τὰ ἔχωμεν
ἐδῶ χωριστά. Ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι παρηγγέλθησαν 25 μολυβο-
κόνδυλα· νὰ ἔλθῃ ἓνας νὰ τα χωρίσῃ, ὥπως εἴπομεν.

Μαθ. (Χωρίζει· ἀποτελεῖ μίαν ὁμάδα ἀπὸ 12, ἄλλην μίαν ἀπὸ
12 ἀκόμη καὶ θέτει καὶ 1 χωριστά· ἔπειτα λέγει) : τὰ 25 μολυ-
βδοκόνδυλα κάμνουν 2 δωδεκάδας καὶ ἓν μολυβδοκόνδυλον.

Διδ. Πόσα μολυβδοκόνδυλα θά μας χρειάζοντο ακόμη διὰ νὰ ἔχωμεν ἄλλην μίαν δωδεκάδα ;

Μαθ. Ἀφοῦ ἔχομεν τώρα ἓν μολυβδοκόνδυλον, χρειάζομεθα ακόμη ἄλλα 11 διὰ νὰ ἔχωμεν ὅλα καὶ ὅλα 12.

Διδ. Ὡστε πόσα κομμάτια κάμνουν μίαν δωδεκάδα ;

Μαθ. Μίαν δωδεκάδα κάμνουν 12 κομμάτια.

Διδ. Καὶ τὸ ἓν κομμάτι τί θὰ εἶναι τῆς δωδεκάδος ;

Μαθ. Τὸ ἓν θὰ εἶναι τὸ ἓν δωδέκατον κομμάτι τῆς δωδεκάδος.

Διδ. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἓν μολυβδοκόνδυλον δὲν εἶναι μία δωδεκάς, ἀλλὰ μόνον ἓνα κομμάτι, ἓνα τεμάχιον τῆς δωδεκάδος, διὰ τοῦτο τὸ λέγομεν κλάσμα (γραφὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος) τῆς δωδεκάδος· τὸ γράφομεν δὲ οὕτω $\frac{1}{12}$ καὶ τὸ ἀναγινώσκομεν ἓν δωδέκατον.

Ἐκ τῶν δύο δὲ ἀριθμῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀποτελεῖται τὸ κλάσμα τοῦτο τὸ 1 λέγομεν ἀριθμητὴν, τὸ δὲ 12 παρονομαστήν (γραφὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος). Ὡστε ἀντὶ νὰ λέγωμεν, ὅτι τὰ 25 μολυβδοκόνδυλα εἶναι δύο δωδεκάδες μολυβδοκόνδυλα καὶ ἀκόμη ἓν, πῶς δυνάμεθα νὰ λέγωμεν συντομώτερον ;

Μαθ. Δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι εἶναι 2 δωδεκάδες καὶ $\frac{1}{12}$ μολυβδοκόνδυλα.

Διδ. Ἀς γράψωμεν αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει $2\frac{1}{12}$ μολυβδ.=2 $\frac{1}{12}$ δωδεκ. μολυβδ.)

Διδ. Ἀς ὑποθέσωμεν ὅμως, ὅτι εἰς τὴν παραγγελίαν ὑπάρχουν 26 μολυβδοκόνδυλα· ἂς χωρίσωμεν πάλιν διὰ νὰ ἴδωμεν τί θὰ εὐρωμεν.

Μαθ. (Χωρίζει, ὅπως καὶ ἀνωτέρω καὶ εἶτα λέγει) : τὰ 26 μολυβδοκόνδυλα εἶναι 2 δωδεκάδες καὶ ἀκόμη δύο μολυβδοκόνδυλα.

Διδ. Πόσας φορὰς ἀκόμη πρέπει νὰ λάβωμεν ἀπὸ 2 μολυβδοκόνδυλα διὰ νὰ κάμωμεν ἄλλην μίαν δωδεκάδα μολυβδοκόνδύλων ;

Μαθ. Πρέπει νὰ λάβωμεν ἀκόμη πέντε φορὰς ἀπὸ 2 διὰ νὰ κάμωμεν ἄλλην μίαν δωδεκάδα.

Διδ. Δηλαδή πόσας φορὰς ὅλον καὶ ὅλον πρέπει νὰ λάβωμεν ἀπὸ 2 διὰ νὰ κάμωμεν μίαν δωδεκάδα ; μέτρησε νὰ ἴδωμεν.

Μαθ. Πρέπει νά λάβωμεν 6 φορές ἀπὸ 2 διὰ νά κάμωμεν μίαν δωδεκάδα.

Διδ. Ὅταν ἐλαμβάνομεν 12 μολυβδ. διὰ νά κάμωμεν μίαν δωδεκάδα, πῶς ἐλέγομεν τὸ ἐν μολυβδοκόνδυλον;

Μαθ. Τὸ ἐλέγομεν τὸ $\frac{1}{12}$.

Διδ. Καὶ τώρα, ποὺ λαμβάνομεν 6 φορές καθ' ἓν ἀπὸ αὐτά, πῶς θὰ ὀνομάσωμεν τὸ ἐν;

Μαθ. Τὸ ἐν αὐτὸ (λέγει δεικνύων τὴν ἐκ δύο μολυβδοκονδύλων ἀποτελουμένην ὁμάδα) θὰ ὀνομασθῇ τὸ ἐν ἕκτον τῆς δωδεκάδος.

Διδ. Πῶς εἴχομεν γράψει τὸ ἐν δωδέκατον;

Μαθ. (Γράφει: $\frac{1}{12}$).

Διδ. Καὶ τὸ ἐν ἕκτον πῶς θὰ το γράψωμεν;

Μαθ. (Γράφει: $\frac{1}{6}$).

Διδ. Πῶς λέγονται οἱ δύο αὐτοὶ ἀριθμοί;

Μαθ. Τὸ 1 λέγεται ἀριθμητὴς καὶ τὸ 6 παρονομαστὴς.

Διδ. Νὰ γράψωμεν λοιπὸν 26 μολυβδοκόνδυλα πύσαι δωδεκάδες εἶναι.

Μαθ. (Γράφει: $26 \text{ μολυβδοκόνδυλα} = 2\frac{1}{6} \text{ δωδ. μολυβδ.}$)

Διδ. Μάλιστα· αὐτὸ ὅμως δυνάμεθα νά τὸ γράψωμεν καὶ κατ' ἄλλον τρόπον· τὸ 1 μολυβδοκόνδυλον τί εἴπομεν, ὅτι εἶναι τῆς δωδεκάδος;

Μαθ. Τὸ ἐν δωδέκατον.

Διδ. Καὶ τὰ δύο λοιπὸν;

Μαθ. Τὰ δύο θὰ εἶναι τὰ δύο δωδέκατα.

Διδ. Ἀς γράψωμεν λοιπὸν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον ἐγράψαμεν πρῶτύτερα καὶ αὐτό.

Μαθ. (Προσθέτει εἰς τὸ ἀνωτέρω): ἢ $2\frac{2}{12}$ δωδεκ. μολυβδοκόνδυλα.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐρίσκονται καὶ τὰ ἐπόμενα:

$27 \text{ μολυβδοκόνδυλα} = 2 \text{ δωδεκάδες μολυβδ. καὶ } 3 \text{ κομμάτια} = 2\frac{1}{4}$

$\text{δωδεκάδος μολυβδ.} = 2\frac{3}{12} \text{ δωδεκ. μολυβδ.}$

28 μολυβδ.=2 δωδ. μολυβδ. καὶ 4 κομμάτια=2 $\frac{1}{3}$ δωδεκ. μολυβδ.=2 $\frac{2}{6}$ δωδ. μολυβδ.=2 $\frac{4}{12}$ δωδ. μολυβδ.

29 μολυβδ.=2 δωδ. μολυβδ. καὶ 5 κομμάτια=2 $\frac{5}{12}$ μολυβδ.

30 μολυβδ.=2 δωδ. μολυβδ. καὶ 6 κομμάτια=2 $\frac{1}{2}$ δωδεκ. μολυβδ.=2 $\frac{2}{4}$ δωδ. μολυβδ.=2 $\frac{3}{6}$ δωδ. μολυβδ.=2 $\frac{6}{12}$ δωδ. μολυβδ.

31 μολυβδ.=2 δωδεκ. καὶ 7 κομμάτια=2 $\frac{7}{12}$ δωδ. μολυβδ.

32 μολυβδ.=2 δωδ. μολυβδ. καὶ 8 κομμάτια=2 $\frac{8}{12}$ δωδεκ. μολυβδ.=2 $\frac{4}{6}$ δωδ. μολυβδ.=2 $\frac{2}{3}$ δωδ. μολυβδ.

33 μολυβδ.=2 δωδ. μολυβδ. καὶ 9 κομμάτια=2 $\frac{9}{12}$ δωδεκ. μολυβδ.=2 $\frac{3}{4}$ δωδ. μολυβδ.

34 μολυβδ.=2 δωδ. μολυβδ. καὶ 10 κομμάτια=2 $\frac{10}{12}$ δωδεκ. μολυβδ.=2 $\frac{5}{6}$ δωδ. μολυβδ.

35 μολυβδ.=2 δωδ. μολυβδ. καὶ 11 κομμάτια=2 $\frac{11}{12}$ δωδ. μολ.

36 μολυβδ.=3 δωδ. μολυβδ. ἢ=2 $\frac{12}{12}$ δωδ. μολυβδ.=2 $\frac{6}{6}$ δωδ. μολυβδ.=2 $\frac{4}{4}$ δωδ. μολ.=2 $\frac{3}{3}$ δωδ. μολ.=2 $\frac{2}{2}$ δωδ. μολ.

"Ἄλλοτε πάλιν παραγγέλλονται κονδυλοφόροι καὶ πρέπει νὰ μεταβάλωμεν πάλιν τὴν παραγγελίαν εἰς δωδεκάδρας.

37 κονδυλ.=3 δωδ. κονδυλ. καὶ 1 κομμάτι=3 $\frac{1}{12}$ κονδ.

38 κονδυλ.=3 δωδ. κονδυλ. καὶ 2 κομμ.=3 $\frac{2}{12}$ δωδ. κονδ.=3 $\frac{1}{6}$ δωδ. κονδυλ.

.

48 κονδυλ.=4 δωδ. κονδυλ.=3 $\frac{12}{12}$ δωδεκ. κονδυλ. κ.λ. κ.λ. κατὰ τὰνωτέρω.

Εἰς τρίτην παραγγελίαν παραγγέλλει ὁ χερτοπώλης Α. φύλλα χάρτου.

50 φύλλα χάρτου = 5 καδὲνα χάρτου.

51 " " = 5 καδ. χ. καὶ 1 φ. = $5\frac{1}{10}$ καδ. χάρτου.

52 " " = 5 καδ. χ. καὶ 2 φ. = $5\frac{2}{5}$ καδ. χ. = $5\frac{2}{10}$ καδ. χ.

53 " " = 5 καδ. χ. καὶ 3 φ. = $5\frac{3}{10}$ καδ. χ.

54 " " = 5 καδ. χ. καὶ 4 φ. = $5\frac{4}{10}$ καδ. χ. = $5\frac{2}{5}$ καδ. χ.

55 " " = 5 καδ. χ. καὶ 5 φ. = $5\frac{5}{10}$ καδ. χ. = $5\frac{1}{2}$ καδ. χ.

56 " " = 5 καδ. χ. καὶ 6 φ. = $5\frac{6}{10}$ καδ. χ. = $5\frac{3}{5}$ καδ. χ.

57 " " = 5 καδ. χ. καὶ 7 φ. = $5\frac{7}{10}$ καδ. χ.

58 " " = 5 καδ. χ. καὶ 8 φ. = $5\frac{8}{10}$ καδ. χ. = $5\frac{4}{5}$ καδ. χ.

59 " " = 5 καδ. χ. καὶ 9 φ. = $5\frac{9}{10}$ καδ. χ.

60 " " = 6 καδ. χ. = $5\frac{10}{10}$ καδ. χ. = $5\frac{5}{5}$ καδ. χ. = $5\frac{2}{2}$ καδ. χ.

Σύνδεσις α.

Σκοπός. Εἰς τὰ ἀνωτέρω εὑρομεν διάφορα κλάσματα· πρῶτον προκειμένου περὶ δωδεκάδων, δηλαδή;

Μαθ. Εὑρομεν $\frac{1}{2}$ δωδ., $\frac{1}{3}$ δωδ., $\frac{1}{4}$ δωδ., $\frac{1}{5}$ δωδ. κ.λ.

Διδ. Ἐπειτα προκειμένου περὶ καδένων χάρτου;

Μαθ. Εὐρήκαμεν πάλιν $\frac{1}{2}$ καδ. $\frac{1}{5}$ καδ. $\frac{2}{5}$ καδ. $\frac{3}{5}$ καδ. κ.λ.

Διδ. Αὐτὰ τὰ κλάσματα πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καλύτερον διὰ νὰ δυνάμεθα μετὰ ταῦτα νὰ λογαριάζωμεν καὶ μὲ αὐτά. Καὶ πρῶτα πρῶτα θὰ συγκρίνωμεν τὰ κλάσματα αὐτὰ πρὸς ἄλληλα διὰ νὰ εὑρωμεν τίνα εἶναι μεγαλύτερα καὶ τίνα μικρότερα. Νὰ γράψῃ ἕνας εἰς τὸν πίνακα κλάσματα μὲ τὸν αὐτὸν ἀριθμητὴν.

Μαθ. (Γράφει $\frac{1}{2}$ δωδ. $\frac{1}{3}$ δωδ. $\frac{1}{4}$ δωδ. $\frac{1}{6}$ δωδ. $\frac{1}{12}$ δωδ.).

Διδ. Ἐνθυμηθῶμεν τί μᾶς λέγει ἕκαστον τῶν κλασμάτων αὐτῶν· τί θὰ εἴπῃ $\frac{1}{2}$ δωδεκάδος ;

Μαθ. $\frac{1}{2}$ δωδεκάδος θὰ εἴπῃ, ὅτι διαιροῦμεν τὴν δωδεκάδα εἰς 2 μέρη καὶ λαμβάνομεν τὸ 1.

Διδ. Καὶ πόσα λοιπὸν λαμβάνομεν :

Μαθ. Λαμβάνομεν 6.

Διδ. Ὡστε τὸ $\frac{1}{2}$ δωδ. μὲ τί εἶναι ἴσον ;

Μαθ. Τὸ $\frac{1}{2}$ δωδ. εἶναι ἴσον μὲ 6.

Διδ. Νὰ γράψωμεν αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει $\frac{1}{2}$ δωδ.=6).

Διδ. Καὶ τὸ $\frac{1}{3}$ δωδ. τί μᾶς λέγει ;

Μαθ. Τὸ $\frac{1}{3}$ δωδ. μᾶς λέγει, ὅτι διαιροῦμεν τὴν δωδεκάδα εἰς 3 μέρη καὶ λαμβάνομεν τὸ 1.

Διδ. Δηλαδή πόσα ;

Μαθ. Λαμβάνομεν 4.

Διδ. Νὰ γράψωμεν καὶ αὐτὸ ἀποκάτω ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Μαθ. (Γράφει $\frac{1}{3}$ δωδ.=4).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐρίσκει ὁ μαθητὴς καὶ ἄλλα καταγραφῶν αὐτὰ ὡς ἑξῆς :

$$\frac{1}{2} \text{ δωδεκάδος} = 6$$

$$\frac{1}{6} \text{ δωδεκάδος} = 2.$$

$$\frac{1}{3} \text{ δωδεκάδος} = 4$$

$$\frac{1}{12} \text{ δωδεκάδος} = 1.$$

$$\frac{1}{4} \text{ δωδεκάδος} = 3$$

Διδ. Ἐὰν προσέξωμεν εἰς τὰ κλάσματα αὐτὰ νὰ ἴδωμεν κατὰ τί ὁμοιάζουν καὶ κατὰ τί διαφέρουν ἀλλήλων.

Μαθ. Ὅλα τὰ κλάσματα ἔχουσι τὸν αὐτὸν ἀριθμητὴν, διάφορον ὅμως παρονομαστήν.

Διδ. Καὶ τί παρατηροῦμεν ὡς πρὸς τὸν παρονομαστὴν τῶν κλάσμάτων τούτων;

Μαθ. Ὅσον μικρότερος εἶναι ὁ παρονομαστής τόσοι μεγαλύτερον εἶναι τὸ κλάσμα καὶ ὅσον μεγαλύτερος ὁ παρονομαστής τόσοι μικρότερον εἶναι τὸ κλάσμα.

Διδ. Ἄς παρατηρήσωμεν τώρα, ἐὰν συμβαίνει τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὰ κλάσματα, τὰ ὁποῖα σημαίνουν καδένα χάρτου. Νά μου εἴπῃ ἕνας κλάσματα τοιαῦτα.

Μαθ. (Λέγει: $\frac{1}{2}$ καδ. χ., $\frac{1}{5}$ καδ. χ., $\frac{1}{10}$ καδ. χ.).

Διδ. Τί θὰ εἴπῃ $\frac{1}{2}$ καδ. χάρτου;

Μαθ. Ὅτι διαιροῦμεν τὰ 10 φύλλα χάρτου, τὰ ὁποῖα περιέχει τὸ καδένον, εἰς 2 μέρη καὶ παίρνομεν τὸ 1 μέρος.

Διδ. Δηλαδή πόσα;

Μαθ. Δηλαδή 5 φύλλα χάρτου.

Διδ. Νὰ γράψωμεν αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει: $\frac{1}{2}$ καδ.χ. = 5 φύλλα χάρτου).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐρίσκομεν τὴν σημασίαν καὶ τῶν λοιπῶν κλασμάτων $\frac{1}{5}$ καὶ $\frac{1}{10}$ φύλλα χάρτου καὶ καταγράφομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος κατὰ σειράν:

$$\frac{1}{2} \text{ καδ. χάρτου} = 5 \text{ φύλλα χάρτου.}$$

$$\frac{1}{5} \quad \text{»} \quad \text{»} \quad = 2 \quad \text{»} \quad \text{»}$$

$$\frac{1}{10} \quad \text{»} \quad \text{»} \quad = 1 \text{ φύλλον χάρτου.}$$

Διδ. Τί παρατηροῦμεν λοιπὸν καὶ ἐδῶ;

Μαθ. Καὶ ἐδῶ παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ μεγαλύτερα κλάσματα ἔχουσι μικρότερους παρονομαστές καὶ τὰ μικρότερα μεγαλύτερους, ἐνῶ ὁ ἀριθμητὴς εἶναι ὁ ἴδιος.

Διδ. Εἰς ὅλα ὅμως τὰ κλάσματα ταῦτα ὁ ἀριθμητὴς εἶναι 1. Ἄς ἴδωμεν, ἂν συμβαίνει τὸ ἴδιον καὶ ὅταν ὁ ἀριθμητὴς εἶναι 2, 3 κ.λ.

Ἐκ τῆς σχετικῆς ἐρεῦνης καὶ συγκρίσεως γιγνομένης κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ ἀνωτέρω τρόπον εὐρίσκομεν τὰ ἑξῆς:

$$\begin{array}{lll} \frac{2}{4} \delta\omega\delta.=6 & \frac{3}{4} \delta\omega\delta.=9 & \frac{3}{5} \kappa\alpha\delta. \chi\acute{\alpha}\rho\tau\omicron\upsilon=6 \text{ φύλλα } \chi\acute{\alpha}\rho\tau\omicron\upsilon. \\ \frac{2}{6} \text{ » } =4 & \frac{3}{6} \text{ » } =6 & \frac{3}{10} \text{ » } \text{ » } =3 \text{ » } \text{ » } \\ \frac{2}{12} \text{ » } =2 & \frac{3}{12} \text{ » } =3. & \end{array}$$

Ἐκ τῆς προηγουμένης δὲ διδασκαλίας καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου γνωρίζουσιν οἱ μαθηταὶ καὶ ἄλλα κλάσματα, π. χ.

$$\begin{array}{lll} \frac{1}{2} \text{ μῆλου, } & \frac{1}{4} \text{ μῆλου, } & \frac{3}{4} \text{ μῆλου} \\ \frac{1}{2} \text{ ἄρτου, } & \frac{1}{4} \text{ ἄρτου, } & \frac{3}{4} \text{ ἄρτου.} \\ \frac{1}{2} \text{ ὥρας, } & \frac{1}{4} \text{ ὥρας, } & \frac{3}{4} \text{ ὥρας.} \\ \frac{1}{2} \text{ μέτρου, } & \frac{1}{5} \text{ μέτρου, } & \frac{3}{5} \text{ μέτρου, } \frac{1}{10} \text{ μέτρου.} \end{array}$$

Καὶ ταῦτα συγκρίνομεν πρὸς ἄλληλα δεικνύοντες εἰς τοὺς μαθητάς τὰ μέρη, περὶ ὧν πρόκειται ἐκάστοτε εἰς μῆλα, ἄρτον, ὥρολόγιον καὶ μέτρον. Οὕτω δ' εὐρίσκομεν π. χ. $\frac{1}{2}$ τοῦ μῆλου εἶναι μεγαλύτερον τοῦ $\frac{1}{4}$ τοῦ μῆλου, διότι $\frac{2}{4}$ τοῦ μῆλου $= \frac{1}{2}$ τοῦ μῆλου. Οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν.

Διδ. Τί βλέπομεν λοιπόν;

Μαθ. Συνεκρίναμεν κλάσματα, ἔχοντα τὸν αὐτὸν ἀριθμητὴν καὶ διάφορον παρονομαστὴν καὶ εὗρομεν, ὅτι τὸ κλάσμα, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν μικρότερον παρονομαστὴν εἶναι μεγαλύτερον, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν μεγαλύτερον παρονομαστὴν εἶναι μικρότερον.

Σύστημα α'.

Διδ. Ποῖος θά μου κάμῃ λοιπὸν τώρα ἓνα κανόνα;

Μαθ. Ἐκ δύο ἢ περισσοτέρων κλασμάτων, ἐχόντων τὸν αὐτὸν ἀριθμητὴν, μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἔχον τὸν μικρότερον παρονομαστὴν, μικρότερον δὲ τὸ ἔχον τὸν μεγαλύτερον παρονομαστὴν.

Διδ. Μάλιστα καὶ ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν κανόνα αὐτόν.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Νά γράψῃ ἕνας εἰς τὸν πίνακα μικρότερα καὶ μεγαλύτερα κλάσματα.

Μαθ. (Γράφει :

$\frac{1}{2}$	μεγαλύτερον τοῦ	$\frac{1}{3}$
$\frac{1}{3}$	»	$\frac{1}{4}$
$\frac{1}{4}$	»	$\frac{1}{5}$
$\frac{1}{5}$	»	$\frac{1}{6}$
$\frac{1}{6}$	»	$\frac{1}{7}$

κ. λ. κ. λ.).

Διδ. Ν' ἀποδείξωμεν αὐτό, τὸ ὅποτον ἐγράψαμεν· ἂς λάβωμεν π. χ. $\frac{1}{2}$ τοῦ μήλου καὶ $\frac{1}{4}$ τοῦ μήλου.

Μαθ. Διὰ νὰ λάβωμεν $\frac{1}{2}$ τοῦ μήλου πρέπει νὰ διαιρέσωμεν ὅλον τὸ μῆλον εἰς 2 μέρη μόνον καὶ νὰ λάβωμεν τὸ ἓν· ἐνῷ διὰ νὰ λάβωμεν $\frac{1}{4}$ μήλου πρέπει νὰ διαιρέσωμεν τὸ μῆλον ὅλον εἰς 4 μέρη καὶ νὰ λάβωμεν 1· αὐτὸ δὲ τὸ 1 εἶναι πολὺ μικρότερον ἀπὸ τὸ 1, τὸ ὅποτον λαμβάνομεν, ὅταν θὰ διαιρέσωμεν τὸ μῆλον εἰς 2 μόνον μέρη. Τὸ κλάσμα λοιπὸν $\frac{1}{4}$ εἶναι μικρότερον τοῦ $\frac{1}{2}$, διότι διαιρούμεν τὸ ὅλον εἰς περισσώτερα μέρη, ἀπὸ αὐτὰ δὲ λαμβάνομεν μόνον 1.

Τὸ αὐτὸ ἀποδεικνύομεν διὰ τῆς κατ' αἵσθησιν ἐποπτείας καὶ ἐπὶ τοῦ ἔργου.

Διδ. Τώρα ἂς λάβωμεν τὰ δύο κλάσματα $\frac{3}{4}$ δωδεκάδος καὶ $\frac{3}{12}$ δωδεκάδος. (Οἱ μαθηταὶ καὶ ἐνταῦθα ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματικὰ ἀντικείμενα εἰς δωδεκάδας π. χ. μολυβδοκόνδυλα ἢ ἕτι, διήποτε ἄλλο).

Μαθ. Διὰ νὰ λάβω $\frac{3}{4}$ δωδεκάδος διαιρῶ ὅλην τὴν δωδεκάδα εἰς 4 ἴσα μέρη (πράττει τοῦτο). Ἐκαστον δὲ μέρος ἔχει τρία μολυβδοκόνδυλα· διὰ νὰ λάβω ἕμως $\frac{3}{12}$ τῆς δωδεκάδος πρέπει νὰ διαι-

ρέσω αὐτὴν εἰς 12 ἴσα μέρη (πράττει τοῦτο)· βλέπομεν δ' ὅτι ἕκαστον μέρος ἔχει ἐν μόνον μολυβδοκόνδυλον. Ὡστε ἐνθ' τὴν πρώτην φορὰν ἕκαστον μέρος εἶχε 3 μολυβδοκόνδυλα, τῶρα ἕκαστον μέρος ἔχει μόνον 1 μολυβδοκόνδυλον· ἔχομεν μὲν καὶ τὰς δύο φορὰς 3 μέρη, ἀλλὰ τὰ μέρη κατὰ τὴν πρώτην φορὰν εἶναι μεγαλύτερα ἢ κατὰ τὴν δευτέραν φορὰν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συγκρίνομεν καὶ ἄλλα κλάσματα, π. χ. $\frac{2}{3}$ δωδεκάδος καὶ $\frac{2}{6}$ δωδεκάδος κ.λ. κ.λ.

Διδ. Ὡστε τῶρα ἐννοοῦμεν, διατὶ ἐν κλάσμα με μεγαλύτερον παρονομαστήν εἶναι μικρότερον.

Μαθ. Ὅταν ἐν κλάσμα ἔχη μεγαλύτερον παρονομαστήν τὸ ὅλον διαιρεῖται εἰς περισσότερα μέρη· δι' αὐτὸ δ' ἕκαστον μέρος εἶναι μικρότερον ἀπὸ ὅτι θὰ ἦτο, ἐὰν διηροῦμεν τὸ ὅλον εἰς ὀλιγώτερα μέρη.

Διδ. Τώρα νά μου εἶπῃ ἕνας τὸν κανόνα καὶ τὴν δικαιολογίαν, τὴν ὁποίαν τώρα εὑρομεν.

Μαθ. (Λέγει) : Ἐκ δύο ἢ περισσότερων κλασμάτων, ἐχόντων τὸν αὐτὸν ἀριθμητὴν, μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἔχον τὸν μικρότερον παρονομαστήν, μικρότερον δὲ τὸ ἔχον τὸν μεγαλύτερον παρονομαστήν· διότι, ὅταν ἐν κλάσμα ἔχη μεγαλύτερον παρονομαστήν, τὸ ὅλον διαιρεῖται εἰς περισσότερα μέρη· δι' αὐτὸ ἕκαστον μέρος εἶναι μικρότερον ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἦτο, ἐὰν διηροῦμεν τὸ ὅλον εἰς ὀλιγώτερα μέρη.

Διδ. Νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνουσι πολλάκις μέχρι τελείας ἐντυπώσεως).

Σύνδεσις 6'.

Σκοπός. Ἡμεῖς ὅμως συνηγήσαμεν καὶ κλάσματα με τοὺς αὐτοὺς παρονομαστὰς καὶ διαφόρους ἀριθμητὰς π. χ.;

Μαθ. $\frac{1}{3}$ δωδ., $\frac{2}{3}$ δωδ., $\frac{1}{4}$ δωδ., $\frac{2}{4}$ δωδ., $\frac{3}{4}$ δωδ., $\frac{1}{6}$ δωδ., $\frac{2}{6}$ δωδεκ., $\frac{1}{5}$ καδ., $\frac{2}{5}$ καδ., $\frac{3}{5}$ καδ. κ.λ.

Διδ. Ἄς συγκρίνωμεν καὶ ταῦτα πρὸς ἄλληλα· τί θὰ κάμωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. Θὰ συγκρίνωμεν κλάσματα, ἔχοντα τὸν αὐτὸν μὲν παρονομαστήν, ἀλλὰ διαφοροὺς ἀριθμητάς.

Διδ. "Ας συγκρίνωμεν πρῶτον τὰ δύο ταῦτα $\frac{1}{3}$ δωδεκ. καὶ $\frac{2}{3}$ δωδεκάδος.

Μαθ. Τὸ $\frac{1}{3}$ δωδεκάδος σημαίνει νὰ διαιρέσωμεν τὴν δωδεκάδα εἰς 3 μέρη καὶ νὰ λάβωμεν τὸ ἓν, δηλ. 4 μολυβδοκόνδυλα, τὸ δὲ $\frac{2}{3}$ σημαίνει νὰ διαιρέσωμεν πάλιν τὴν δωδεκάδα εἰς 3 μέρη, ἀλλὰ νὰ λάβωμεν τὰ 2 ἀπὸ αὐτά, δηλαδή 8.

Διδ. "Ας γράψωμεν τώρα τὰ κλάσματα εἰς τὸν πίνακα καὶ πρὸς τί ἴσονται.

Μαθ. (Γράφει : $\frac{1}{3}$ δωδεκ. = 4 μολυβδ. $\frac{2}{3}$ δωδεκ. = 8 μολυβδ.).

Διδ. Τί παρατηροῦμεν λοιπὸν εἰς τὰ κλάσματα ταῦτα;

Μαθ. Τὸ δεύτερον κλάσμα εἶναι μεγαλύτερον τοῦ πρώτου καὶ εἶναι μὲν ὁ παρονομαστής ὁ αὐτός, ἀλλ' ὁ ἀριθμητής εἶναι δύο φορές μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν τοῦ πρώτου.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐρίσκουσιν οἱ μαθηταί :

$$\frac{1}{4} \text{ δωδεκ.} = 3 \text{ μολυβδ.}$$

$$\frac{2}{4} \quad \text{»} \quad = 6 \quad \text{»}$$

$$\frac{3}{4} \quad \text{»} \quad = 9 \quad \text{»}$$

Ἐκ δὲ τῆς συγκρίσεως τούτων εὐρίσκουσιν ὅτι μεγαλύτερον εἶναι τὸ $\frac{3}{4}$, ὅπερ ἔχει καὶ τὸν μεγαλύτερον ἀριθμητήν, μικρότερον δὲ τὸ $\frac{1}{4}$, ὅπερ ἔχει καὶ τὸν μικρότερον ἀριθμητήν.

Ἀναλόγως συγκρίνομεν καὶ τάδε τὰ κλάσματα:

$$\frac{1}{6} \text{ δωδ.}, \frac{2}{6} \text{ δωδ.}, \frac{3}{6} \text{ δωδ.}, \frac{4}{6} \text{ δωδ.}, \frac{5}{6} \text{ δωδεκάδος.}$$

$$\frac{1}{12} \text{ δωδ.}, \frac{2}{12} \text{ δωδ.}, \frac{3}{12} \text{ δωδ.}, \frac{4}{12} \text{ δωδ.}, \frac{5}{12} \text{ δωδ.}, \frac{6}{12} \text{ δωδ.}, \frac{7}{12} \text{ δωδ.}$$

κ.λ. κ.λ.

$$\frac{1}{5} \kappa\alpha\delta., \frac{2}{5} \kappa\alpha\delta., \frac{3}{5} \kappa\alpha\delta., \frac{4}{5} \kappa\alpha\delta.$$

$$\frac{1}{10} \kappa\alpha\delta., \frac{2}{10} \kappa\alpha\delta., \frac{3}{10} \kappa\alpha\delta., \frac{4}{10} \kappa\alpha\delta. \text{ κ.λ. κ.λ.}$$

Τοῖς παραδείγμασι τούτοις προσθέτομεν ἄλλα ἐκ τῆς προηγουμένης διδασκαλίας καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ συγκρίνομεν ταῦτα πρὸς ἄλληλα, ἐννοεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κατ' αἵσθησιν ἐποπτείας πάντοτε· π.χ.

$$\frac{1}{4} \text{ τοῦ μήλου } \frac{2}{4} \text{ τοῦ μήλου } \frac{3}{4} \text{ τοῦ μήλου.}$$

$$\frac{1}{4} \text{ τοῦ ἄρτου } \frac{2}{4} \text{ τοῦ ἄρτου } \frac{3}{4} \text{ τοῦ ἄρτου.}$$

$$\frac{1}{4} \text{ τῆς ὥρας } \frac{2}{4} \text{ τῆς ὥρας } \frac{3}{4} \text{ τῆς ὥρας.}$$

$$\frac{1}{5} \text{ τοῦ μέτρου } \frac{2}{5} \text{ τοῦ μέτρου } \frac{3}{5} \text{ τοῦ μέτρου } \frac{4}{5} \text{ τοῦ μέτρου.}$$

Διδ. Εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα ταῦτα τί ἐκάμαμεν;

Μαθ. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα συνεκρίναμεν κλάσματα μὲ τὸν αὐτὸν παρονομαστήν, ἀλλὰ μὲ διάφορον ἀριθμητὴν καὶ εἶδομεν, ὅτι τὰ κλάσματα, τὰ ὅποια εἶχον τὸν μεγαλύτερον ἀριθμητὴν ἦσαν καὶ τὰ μεγαλύτερα, ἐκεῖνα δέ, τὰ ὅποια εἶχον τὸν μικρότερον ἀριθμητὴν, ἦσαν καὶ τὰ μικρότερα.

Σύστημα 6'.

Διδ. Τίς θά μου κάμῃ λοιπὸν ἓνα κανόνα;

Μαθ. Ἐκ δύο ἢ πλείονων κλασμάτων, ἔχόντων τὸν αὐτὸν παρονομαστήν, μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἔχον τὸν μεγαλύτερον ἀριθμητὴν καὶ μικρότερον τὸ ἔχον τὸν μικρότερον ἀριθμητὴν.

Διδ. Νὰ γράψωμεν τοιαῦτα κλάσματα καὶ νὰ δεῖξωμεν καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν αὐτῶν.

Μαθ. (Γράφει) :

$$\begin{array}{llll} \frac{1}{3} & \text{εἶναι μικρότερον} & \tau\omega\nu & \frac{2}{3} \\ \frac{1}{4} & \text{»} & \text{»} & \frac{2}{4} \\ \frac{2}{4} & \text{»} & \text{»} & \frac{3}{4} \\ \frac{1}{5} & \text{»} & \text{»} & \frac{2}{5} \end{array}$$

Τὴν ἀποδείξιν τούτου εὐρίσκομεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ τὴν ἐν τῷ συστήματι α καὶ εἴτα προσθέτομεν εἰς τὸν σχηματισθέντα κανόνα.

Σύνδεσις γ'.

Σκοπός. Διδ. Εἰς τὰς μετατροπὰς, τὰς ὁποίας ἐκάμαμεν ἄνωτέρω, εὗρομεν κλάσματα, τὰ ὅποια ἔχουσι διαφόρους ἀριθμητὰς καὶ διαφόρους παρονομαστὰς, σημαίνουσιν ὅμως τὸ ἴδιον· ταῦτα θὰ ἐξετάσωμεν τώρα.

Οὕτως ἐξετάζονται τὰ ἐπόμενα κλάσματα.

$$\frac{1}{2} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{2}{4} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{3}{6} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{6}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa\acute{\alpha}\delta\omicron\varsigma \text{ διότι :}$$

$$\frac{1}{2} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = 6 \mu\omicron\lambda\upsilon\beta\delta\omicron\kappa.$$

$$\frac{2}{4} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = 2 \times 3 \mu\omicron\lambda\upsilon\beta\delta. = 6 \mu\omicron\lambda\upsilon\beta\delta.$$

$$\frac{3}{6} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = 3 \times 2 \mu\omicron\lambda\upsilon\beta\delta. = 6 \mu\omicron\lambda\upsilon\beta\delta.$$

$$\frac{6}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = 6 \times 1 \mu\omicron\lambda\upsilon\beta\delta. = 6 \mu\omicron\lambda\upsilon\beta\delta.$$

$$\frac{1}{3} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{2}{6} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{4}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa., \text{ διότι...}$$

$$\frac{2}{3} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{4}{6} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{8}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa., \text{ διότι...}$$

$$\frac{1}{4} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{3}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa., \text{ διότι...}$$

$$\frac{3}{4} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{9}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa., \text{ διότι...}$$

$$\frac{1}{6} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{2}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa., \text{ διότι...}$$

$$\frac{1}{2} \kappa\alpha\delta. = \frac{5}{10} \kappa\alpha\delta. \text{ διότι...}$$

$$\frac{1}{5} \kappa\alpha\delta. = \frac{2}{10} \kappa\alpha\delta. \text{ διότι...}$$

$$\frac{2}{5} \kappa\alpha\delta. = \frac{4}{10} \kappa\alpha\delta. \text{ διότι...}$$

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐρίσκομεν ἀνάλογα πρὸς τὰν ἄνωτέρω κλάσματα, ἀναφερόμενα καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα· π. χ.

$$\frac{1}{2} \text{ τοῦ μήλου} = \frac{2}{4} \text{ τοῦ μήλου.}$$

$$\frac{1}{2} \text{ τοῦ ἄρτου} = \frac{2}{4} \text{ τοῦ ἄρτου.}$$

$$\frac{1}{2} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{2}{4} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{3}{6} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{6}{12} \text{ τῆς ὥρας.}$$

$$\frac{1}{3} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{2}{6} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{4}{12} \text{ τῆς ὥρας.}$$

$$\frac{2}{3} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{4}{6} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{8}{12} \text{ τῆς ὥρας.}$$

$$\frac{1}{4} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{8}{12} \text{ τῆς ὥρας.}$$

Ἐάν θὰ ἠθέλομεν νῦν νὰ ἐξαγάγωμεν τὸν κανόνα πότε δύο κλάσματα εἶναι ἴσα, θὰ συνεκρίνομεν τὰ ἀνωτέρω πρὸς ἄλληλα καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης θὰ κατελήγομεν εἰς τὸ γενικὸν· προτιμότερον δ' ὅμως εἶναι, ἐπειδὴ μέχρι τοῦδε ἐξήχθησαν δύο γενικά, ὡς γνωστὸν δὲ τὰ πολλὰ ἀφηρημένα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιφέρωσι σύγχυσιν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ, ν' ἀρκεσθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ εὕρωμεν μόνον σειρὰς τινὰς ἴσων κλασμάτων. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης εὐκολυνόμεθα μετὰ ταῦτα τὰ μέγιστα εἰς τὴν τοῦ κανόνα εὔρεσιν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διατάττομεν τὰ κλάσματα ταῦτα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε μόνος ὁ παῖς εὕρίσκει καὶ ἐξίχρει τὸ ὅμοιον κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν σελ. 181· οὕτω π. χ. θὰ ἔχωμεν :

$$\frac{1}{2} \text{ δωδεκάδος} = \frac{2}{4} \text{ δωδεκάδος.}$$

$$\frac{1}{2} \text{ τοῦ μήλου} = \frac{2}{4} \text{ τοῦ μήλου.}$$

$$\frac{1}{2} \text{ τοῦ ἄρτου} = \frac{2}{4} \text{ τοῦ ἄρτου.}$$

$$\frac{1}{2} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{2}{4} \text{ τῆς ὥρας.}$$

$$\text{Ὡστε } \frac{1}{2} = \frac{2}{4}.$$

$$\frac{1}{2} \text{ δωδεκ.} = \frac{2}{4} \text{ δωδεκ.} = \frac{3}{6} \text{ δωδεκ.} = \frac{6}{12} \text{ δωδεκάδος.}$$

$$\frac{1}{2} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{2}{4} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{3}{6} \text{ τῆς ὥρας} = \frac{6}{12} \text{ τῆς ὥρας.}$$

$$\text{Ὡστε } \frac{1}{2} = \frac{2}{4} = \frac{3}{6} = \frac{6}{12}.$$

$$\frac{1}{3} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{2}{6} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{4}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa\acute{\alpha}\delta\omicron\varsigma.$$

$$\frac{1}{3} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma = \frac{2}{6} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma = \frac{4}{12} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma.$$

$$\text{"}\Omega\sigma\tau\epsilon \frac{1}{3} = \frac{2}{6} = \frac{4}{12}.$$

$$\frac{2}{3} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{8}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa.$$

$$\frac{2}{3} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma = \frac{8}{12} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma.$$

$$\text{"}\Omega\sigma\tau\epsilon \frac{2}{3} = \frac{8}{12}.$$

$$\frac{1}{4} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{3}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa.$$

$$\frac{1}{4} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma = \frac{3}{12} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma.$$

$$\text{"}\Omega\sigma\tau\epsilon \frac{1}{4} = \frac{3}{12}.$$

$$\frac{3}{4} \delta\omega\delta\epsilon\kappa. = \frac{9}{12} \delta\omega\delta\epsilon\kappa.$$

$$\frac{3}{4} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma = \frac{9}{12} \tau\tilde{\eta}\varsigma \acute{\omega}\rho\alpha\varsigma.$$

$$\text{"}\Omega\sigma\tau\epsilon \frac{3}{4} = \frac{9}{12}.$$

Σύστημα γ'.

Διδ. Νά γράψωμεν λοιπὸν τὴν χωριστὰ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εὗρομεν, χωρὶς νὰ προσθέτωμεν καὶ τί σημαίνει ἕκαστον κλάσμα.

$$\text{Μαθ. (Γράφει) : } \frac{1}{2} = \frac{2}{4} = \frac{3}{6} = \frac{6}{12}.$$

$$\frac{1}{3} = \frac{2}{6} = \frac{4}{12} \text{ κ.λ. κ.λ.}$$

Καταγραφή ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος

Κοινὰ κλάσματα.

1. Σχέσεις τῶν κλασμάτων πρὸς ἄλληλα.

Ἀγορὰ καὶ πώλησις παρὰ τῷ χαρτοπώλῃ.

Μέτρα.

Δωδεκάδες (Μολυβδοκόνδυλα, κονδυλοφόροι, γραφίδες, κανόνες, ἐλαστικὸν κόμμι, τετράδια).

Γκρόσσες (γραφίδες, μολυβδοκόνδυλα, ἐλαστικὸν κόμμι, κανόνες).

Καδένα, δεσμίδες (χάρτης πρὸς γραφὴν κοινός, χάρτης τῶν ἐπιστολῶν).

1 δωδεκάς=12 τεμάχια.

1 γκρόσσα=144 τεμάχια=12 δωδεκάδες.

(κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καταγράφονται καὶ τὰ ἄλλα μέτρα.

Κλάσματα ἔχοντα τὸν αὐτὸν ἀριθμητὴν, ἀλλὰ διάφορον παρονομαστήν.

$\frac{1}{2}$ μεγάλύτ.	τοῦ	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{6}$ μεγάλύτ.	τοῦ	$\frac{1}{12}$	$\frac{2}{3}$ μεγάλύτ.	τοῦ	$\frac{2}{4}$
$\frac{1}{3}$	»	»	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	»	»	$\frac{1}{5}$	$\frac{3}{4}$
$\frac{1}{4}$	»	»	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{5}$	»	»	$\frac{1}{10}$	$\frac{4}{5}$

Κανόν ;

Κλάσματα ἔχοντα τὸν αὐτὸν παρονομαστήν, ἀλλὰ διάφορον ἀριθμητὴν.

$\frac{1}{3}$ μικρότερον	τῶν	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{5}$ μικρότερον	τῶν	$\frac{4}{5}$
$\frac{1}{4}$	»	»	$\frac{1}{6}$	»	»
$\frac{2}{4}$	»	»	$\frac{3}{10}$	»	»
$\frac{1}{5}$	»	»	$\frac{3}{6}$	»	»

Κανών ;

Κλάσματα ἴσα.

$$\frac{1}{2} = \frac{2}{4} = \frac{3}{6} = \frac{6}{12} \text{ κ.λ. Πάντα ὅσα εὗρομεν ἐν τῇ συνδέσει γ' .}$$

Ἐφαρμογή.

**I. Ἀσκήσεις ἐκ τῆς ὕλης, ἣν ἐχρησιμοποίησαμεν
καὶ ἐν τῇ συνδέσει.**

α'.) Μεταβάλλομεν τοὺς ἀκεραίους εἰς κλάσματα.

1. 2 τεμάχ., 5, 3, 4, 7, 9, 1, 11, 10, 12, 6, 8 τεμάχια=;
δωδεκάδος.

2. 5, 2, 1, 4, 3, 7, 6, 9, 8, 10 φύλλα χάρτου=; τοῦ καδένου.

3. 20, 10, 15, 30, 45, 40, 50, 35, 25, 55 λεπτά=; τῆς ὥρας.

β'.) Τὰ κλάσματα μεταβάλλομεν εἰς ἀκεραίους.

1. $\frac{1}{4}, \frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{1}{12}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}, \frac{3}{4}, \frac{5}{6}, \frac{7}{12}, \frac{11}{12}, \frac{3}{6}$ τῆς δωδεκάδος=; τεμάχια.

2. $\frac{1}{2}, \frac{1}{5}, \frac{2}{5}, \frac{4}{5}, \frac{3}{5}, \frac{7}{10}, \frac{9}{10}$ τοῦ καδένου τοῦ χάρτου=;
φύλλα χάρτου.

3. $\frac{1}{4}, \frac{1}{2}, \frac{1}{5}, \frac{2}{12}, \frac{3}{4}, \frac{3}{5}, \frac{7}{12}, \frac{3}{12}$ τῆς ὥρας=; λεπτά.

γ'.) Κατατάξατε τὰ ἐξῆς κλάσματα οὕτως, ὥστε ν' ἀρχίσητε ἀπὸ τοῦ μικρότερον καὶ νὰ τελειώσῃτε μὲ τὸ μεγαλύτερον.

1. $\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}, \frac{1}{4}, \frac{2}{4}, \frac{3}{4}, \frac{1}{6}, \frac{2}{6}, \frac{3}{6}, \frac{5}{6}, \frac{8}{12}, \frac{11}{12},$
 $\frac{1}{12}, \frac{6}{12}$ τῆς δωδεκάδος.

2. $\frac{1}{5}, \frac{1}{2}, \frac{3}{5}, \frac{1}{10}, \frac{3}{10}, \frac{7}{10}, \frac{9}{10}$ τοῦ καδένου.

3. $\frac{1}{4}, \frac{3}{4}, \frac{1}{5}, \frac{1}{12}, \frac{3}{12}, \frac{4}{5}, \frac{3}{5}$ τῆς ὥρας.

II. "Ασκήσεις μεθ' ἀπλῶν ἀριθμῶν.

α'). Τακτοποιήσατε τὰ ἑξῆς κλάσματα κατὰ τὴν ἀξίαν των ἀρχόμενοι ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον.

$$1. \frac{1}{5}, \frac{1}{6}, \frac{1}{3}, \frac{1}{4}, \frac{1}{12}, \frac{1}{2}.$$

$$2. \frac{2}{3}, \frac{2}{6}, \frac{2}{4}, \frac{2}{12}, \frac{2}{5}.$$

$$3. \frac{3}{6}, \frac{3}{4}, \frac{3}{5}, \frac{3}{12}.$$

$$4. \frac{1}{3}, \frac{2}{3}.$$

$$5. \frac{2}{4}, \frac{3}{4}, \frac{1}{4}.$$

$$6. \frac{1}{5}, \frac{4}{5}, \frac{2}{5}, \frac{3}{5}.$$

$$7. \frac{4}{6}, \frac{5}{6}, \frac{1}{6}, \frac{3}{6}, \frac{2}{6}.$$

$$8. \frac{11}{12}, \frac{9}{12}, \frac{8}{12}, \frac{10}{12}, \frac{1}{12}, \frac{3}{12}, \frac{5}{12}.$$

β') Ἀπέναντι ἐκάστου τῶν ἐπομένων κλασμάτων γράψατε τὸ ἴσον.

$$1. \frac{1}{2} = \quad 4. \frac{1}{4} = \quad 7. \frac{1}{5} = \quad 10. \frac{4}{5} =$$

$$2. \frac{1}{3} = \quad 5. \frac{2}{4} = \quad 8. \frac{2}{5} = \quad 11. \frac{1}{6} =$$

$$3. \frac{2}{3} = \quad 6. \frac{3}{4} = \quad 9. \frac{3}{5} = \quad 12. \frac{5}{6} =$$

III. Ἐφαρμογὴ τοῦ διδαχθέντος ἐπὶ νέας ὕλης.

α') Τὸ ἔτος.

1. 1, 3, 4, 6, 8, 9, 5, 7, 10, 11 μῆνες = ; τοῦ ἔτους.

2. $\frac{1}{4}, \frac{2}{3}, \frac{3}{4}, \frac{1}{2}, \frac{5}{6}$ τοῦ ἔτους = ; μῆνες.

3. Γράψατέ μοι μερικὰ ἴσα κλάσματα, δηλοῦντα τὸ ἔτος.

4. Γράψατε 5 κλάσματα με τὸν αὐτὸν ἀριθμητὴν οὕτως, ὥστε πᾶν ἐπόμενον νὰ εἶναι μεγαλύτερον τοῦ προηγουμένου.

5. Τὸ αὐτὸ ἐπὶ κλασμάτων. ἔχόντων τὸν αὐτὸν παρονομαστήν.

β') Ἡ ἐβδομάς.

1. 2, 5, 4, 3, 6 ἡμέραι=; τῆς ἐβδομάδος.

2. $\frac{3}{7}$, $\frac{5}{7}$, $\frac{4}{7}$, $\frac{6}{7}$ τῆς ἐβδομάδος=; ἡμέραι.

γ') Ἡ δραχμή.

1. 10, 30, 20, 40, 50, 70, 60, 80, 90 λεπτά=; τῆς δραχμῆς.

2. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{5}$, $\frac{7}{10}$, $\frac{9}{10}$ τῆς δραχμῆς =; λεπτά.

3. }

4. }

5. }

Ἀνάλογα πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθμ. 3, 4, 5 ἀσκήσεις ἐπὶ τοῦ ἔτους.

Τὰς ἀσκήσεις ταύτας δύναται ἐν γένει νὰ ἐπεκτείνει ἢ συντομεύσῃ ὁ διδάσκαλος κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας.

Ε΄. ΕΚ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

Μεθοδική ενότης. Τονισμός τοῦ ο.

Σκοπός. Διδ. Ὁ Α. ἔγραψε τὴν προηγουμένην ὥραν εἰς τὸν πίνακα ὁ ἀδελφὸς καὶ εἶχεν ἐπάνω εἰς τὸ ο περισπωμένην, ἐνῷ ἔπρεπε νὰ θέσῃ;

Μαθ. Ἐνῷ ἔπρεπε νὰ θέσῃ ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· διὰ νὰ μὴ τύχῃ λοιπὸν νὰ κάμωμεν ἄλλην φωνὴν τὸ ἴδιον λάθος θὰ μάθωμεν σήμερον τί τόνον πρέπει νὰ θέτωμεν ἐπάνω εἰς τὸ ο. Νά μου εἴπῃ τώρα ἓνα παιδάκι τί θὰ μάθωμεν;

Μαθ. Θὰ μάθωμεν τί τόνον πρέπει νὰ θέτωμεν ἐπάνω εἰς τὸ ο.

Διδ. Καὶ ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

Ἀνάλυσις.

Διδ. Εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ προηγούμενα μαθήματά μας εἶχομεν ἐξετάσει ἓνα ἄλλο φωνῆεν καὶ εἶδομεν τί τόνον πρέπει νὰ θέτωμεν εἰς αὐτό.

Μαθ. Εἶχομεν ἐξετάσει τὸ φωνῆεν ε καὶ εἶδομεν, ὅτι πρέπει πάντοτε νὰ θέτωμεν εἰς τὸ ε ὀξεῖαν.

Διδ. Νά μου ἐπαναλάβῃ καὶ ἓνας ἄλλος τί τόνον εἶδομεν, ὅτι πρέπει νὰ θέτωμεν εἰς τὸ ε.

Μαθ. (Λέγει).

Διδ. Νά μου εἴπῃ ἓνα παιδάκι μίαν λέξιν, εἰς τὴν ὁποίαν συμβαίνει αὐτό.

Μαθ. Λέγω.

Διδ. Μάλιστα· νὰ γράψῃ ἓνα παιδάκι τὴν λέξιν αὐτὴν εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει ἐπὶ τοῦ πίνακος τὴν λέξιν λέγω).

Διδ. Νά μου εἶπη ἓνας τί τόνον ἔχομεν εἰς τὸ λέγω ;

Μαθ. Εἰς τὸ λέγω ἔχομεν ὀξεῖαν, διότι κ.λ.

Διδ. Καὶ ἄλλος νά μου εἶπη μίαν ἄλλην λέξιν ὁμοίαν.

Μαθ. Χθές.

Διδ. Μάλιστα· νά την γράψῃ ἓνας καὶ αὐτὴν εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Ἐνας νά μου εἶπη τώρα τί τόνον ἔχομεν εἰς τὴν λέξιν χθές.

Μαθ. Εἰς τὴν λέξιν χθές ἔχομεν τόνον ὀξεῖαν, διότι κ.λ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γράφονται καὶ ἄλλαι λέξεις ἐπὶ τοῦ πίνακος, δικαιολογουμένου ἐκάστοτε τοῦ τόνου ἀναλόγως.

Διδ. Καὶ σήμερον τί ἠθέλομεν νά μάθωμεν ;

Μαθ. Σήμερον ἠθέλομεν νά μάθωμεν τί τόνον πρέπει νά θέτωμεν ἐπάνω εἰς τὸ ο.

Διδ. Μάλιστα· αὐτὸ θὰ μάθωμεν τώρα.

Σύνθεσις α'.

Διδ. Ἀνοίξατε τὰ βιβλία σας εἰς τὸ χθεσινόν μας μάθημα. Ἐν, δύο, τρία ! Τώρα προσέξατε νά εὑρητε εἰς τὸ βιβλίον σας μίαν λέξιν, ἡ ὁποία νά ἔχῃ εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον διὰ νά ἴδωμεν τί τόνον ἔχει.

Μαθ. Ἀδελφός· ἔχει εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ ἔχει τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· παρατηρήσατε καλὰ καλὰ εἰς τὸ βιβλίον σας τὴν λέξιν ἀδελφός καὶ ἔπειτα νά την γράψῃ ἓνας εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Τί βλέπομεν λοιπὸν εἰς τὴν λέξιν ἀδελφός ;

Μαθ. Βλέπομεν, ὅτι ἔχει εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ ὅτι ἔχει τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Νά εὑρωμεν καὶ ἄλλην λέξιν, εἰς τὴν ὁποίαν συμβαίνει τὸ ἴδιον.

Μαθ. Στρατός· καὶ ἡ λέξις αὕτη ἔχει εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ βλέπομεν, ὅτι λαμβάνει ὀξεῖαν.

Διδ. Νὰ παρατηρήσωμεν καλὰ καλὰ καὶ τὴν λέξιν αὐτὴν καὶ ἔπειτα νὰ γράψωμεν καὶ αὐτὴν εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Τί βλέπομεν λοιπὸν καὶ εἰς τὴν λέξιν αὐτὴν ;

Μαθ. Βλέπομεν, ὅτι ἔχει εἰς τὴν λήγουσαν ο τοनिζόμενον καὶ δέχεται τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Νὰ εὗρωμεν ἀκόμῃ καὶ ἄλλην μίαν λέξιν, εἰς τὴν ὁποίαν συμβαίνει τὸ ἴδιον.

Μαθ. Ἰσχυρός· καὶ εἰς τὴν λέξιν αὐτὴν βλέπομεν, ὅτι ἔχομεν ο τονιζόμενον εἰς τὴν λήγουσαν καὶ ὅτι δέχεται ὀξεῖαν.

Διδ. Ἄς γράψωμεν καὶ αὐτὴν τὴν λέξιν εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Τί βλέπομεν λοιπὸν εἰς τὴν λέξιν ἰσχυρός ;

Μαθ. Βλέπομεν, ὅτι καὶ ἡ λέξις αὕτῃ ἔχει εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ δέχεται τόνον ὀξεῖαν.

Ἐὰν ὁ Δ. νομίζῃ ἀναγκαῖον προκαλεῖ τοὺς μαθητὰς γὰ εὗρωσι καὶ ἄλλα ὅμοια παραδείγματα, ἄλλως ἀρκεῖται εἰς ταῦτα.

Σύνδεσις α'.

Διδ. Τί εἶδομεν λοιπὸν εἰς τὰς λέξεις αὐτάς, τὰς ὁποίας ἐγράψαμεν εἰς τὸν πίνακα ;

Μαθ. Εἶδομεν ὅτι αἱ λέξεις ἀδελφός, στρατός, ἰσχυρός κ.λ. ἔχουσιν εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ λαμβάνουσι τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Καὶ ἄλλος νὰ μου εἴπῃ, τί παρετηρήσαμεν εἰς τὰς λέξεις αὐτάς ;

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Καὶ ἄλλος νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτό.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Σύστημα α'.

Διδ. Ποιὸ παιδάκι μπορεῖ τώρα νὰ μου κάμῃ ἓνα κανόνα μὲ αὐτό, τὸ ὁποῖον ἐμάθομεν ;

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν μίαν λέξιν, ἡ ὁποία ἔχει εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον, θέτομεν εἰς τὸ ο αὐτὸ πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Καλά· ἄλλ' ἐγὼ θὰ ἤθελα τὸν κανόνα αὐτὸν μὲ ὀλιγώτερα λόγια.

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν εἰς τὴν λήγουσαν ο τονιζόμενον, θέτομεν πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Καὶ τώρα ὅλοι μαζί.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνουσιν ὅλοι ἐν χορῷ πολλάκις μέχρι τελείας ἀπομνημονεύσεως).

Μετὰ ταῦτα, ἐὰν νομίσῃ ὁ διδάσκαλος ἀναγκαῖον, προκαλεῖ τινες τῶν ἀσθενεστέρων μαθητῶν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν εὐρεθέντα κανόνα καὶ εἶτα προχωρεῖ περαιτέρω.

Σύνθεσις 6'.

Σκοπός. Διδ. Εἴδομεν τίνα τόνον λαμβάνει τὸ ο, ὅταν εἶναι εἰς τὴν λήγουσαν· τώρα ἂς ἐξετάσωμεν τίνα τόνον λαμβάνει, ὅταν εἶναι εἰς τὴν παραλήγουσαν· τί θὰ μάθωμεν λοιπὸν τώρα;

Μαθ. Τίνα τόνον λαμβάνει τὸ ο, ὅταν εἶναι εἰς τὴν παραλήγουσαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

Διδ. Νὰ εὕρωμεν εἰς τὸ βιβλίον μας μίαν λέξιν, ἥ ὁποία νὰ ἔχῃ εἰς τὴν παραλήγουσαν ο τονιζόμενον διὰ νὰ ἴδωμεν τίνα τόνον δέχεται.

Μαθ. Λόγος· ἔχει εἰς τὴν παραλήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ ἔχει τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Νὰ γράψωμεν τὴν λέξιν ταύτην εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει· λόγος).

Διδ. Τί βλέπομεν λοιπὸν εἰς τὴν λέξιν αὐτήν;

Μαθ. Βλέπομεν, ὅτι ἡ λέξις λόγος ἔχει εἰς τὴν παραλήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ δέχεται τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Νὰ εὕρωμεν καὶ ἄλλην ὁμοίαν λέξιν.

Μαθ. Ρόδον· καὶ ἡ λέξις ῥόδον ἔχει εἰς τὴν παραλήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ ἔχει τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Νά το γράψῃ ἕνας εἰς τὸν πίνακα.

Μαθ. (Γράφει).

Διδ. Τί βλέπομεν λοιπὸν καὶ ἐδῶ ;

Μαθ. Βλέπομεν, ὅτι καὶ ἡ λέξις αὕτῃ ἔχει εἰς τὴν παραλήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ δέχεται τόνον ὀξεῖαν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐρίσκουμεν καὶ ἄλλην λέξιν π. χ. ὁδοι-
πόρος, ἣν γράφομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν
τῶν μαθητῶν εἰς τὸ ἐν τῇ παραληγοῦσῃ ο καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῦ τόνον.

Σύνδεσις 6'.

Διδ. Τί παρατηροῦμεν λοιπὸν εἰς τὰς λέξεις λόγος, ῥόδον, ὁδοι-
πόρος ;

Μαθ. Εἰς τὰς λέξεις λόγος, ῥόδον, ὁδοιπόρος βλέπομεν, ὅτι ὑπάρ-
χει εἰς τὴν παραλήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ δέχεται τόνον ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Σύστημα 6'.

1. Διδ. Ποιὸ παιδάκι θά μου κάμῃ τώρα ἕνα κανόνα μὲ αὐτό, τὸ
ὁποῖον ἐμάθομεν ;

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν εἰς τὴν παραλήγουσαν ο τονιζόμενον, θέτομεν
πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

2. Διδ. Πρωτότερα ποῖον κανόνα εἶχομεν μάθει ;

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν εἰς τὴν λήγουσαν κ.λ.

Διδ. Ποιὸ παιδάκι μ.πορεῖ τώρα ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς κανόνες νὰ
κάμῃ ἕνα ;

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν εἰς τὴν λήγουσαν ἢ τὴν παραλήγουσαν ο το-
νιζόμενον, θέτομεν πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ τον ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο καὶ τρίτος καὶ τέταρτος).

Διδ. Τώρα ὅλοι μαζί.

Μαθ. (Πράττουσι τοῦτο πολλάκις).

Διδ. Καὶ τώρα νὰ μου εἴπῃ τὸν κανόνα αὐτὸν ὁ Μ. (τῶν ἀσθε-
νεστέρων μαθητῶν).

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Σύνθεσις γ'.

Σκοπός. Διδ. Καὶ τώρα τί μας μένει ἀκόμη νὰ μάθωμεν ;

Μαθ. Μὰς μένει ἀκόμη νὰ μάθωμεν τίνα τόνον δέχεται τὸ ο, ὅταν
εὐρίσκεται εἰς τὴν προπαραλήγουσαν.

Διδ. Μάλιστα· διὰ νὰ εὐρωμεν καὶ αὐτὸ τί θὰ κάμωμεν ;

Μαθ. Διὰ νὰ εὐρωμεν τίνα τόνον δέχεται τὸ ο, ὅταν εὐρίσκεται
εἰς τὴν προπαραλήγουσαν, πρέπει νὰ εὐρωμεν εἰς τὸ βιβλίον μας με-
ρικὰς λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν εἰς τὴν προπαραλήγουσαν ο τονι-
ζόμενον.

Διδ. Μάλιστα· νὰ εὑρητε λοιπὸν τοιαύτας λέξεις.

Οἱ μαθηταὶ εὐρίσκουσι πάλιν τοιαύτας λέξεις, ἃς καταγράφουσιν
ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ ἐξετάζουσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ
τὰς προηγουμένας· τούτου δὲ γενομένου, προβαίνουмен εἰς τὸ στάδιον
τῆς συγκρίσεως ἢ συνδέσεως.

Σύνθεσις γ'.

Διδ. Τί παρατηρήσαμεν λοιπὸν, παιδιὰ, καὶ εἰς τὰς λέξεις αὐτάς,
τὰς ὁποίας ἐγράψαμεν τελευταῖον εἰς τὸν πίνακα ;

Μαθ. Εἶδομεν, ὅτι εἰς τὰς λέξεις λεγόμενον, νόμισμα κ.λ. ὑπάρ-
χει εἰς τὴν προπαραλήγουσαν ο τονιζόμενον καὶ δέχεται πάντοτε
ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Ἀκόμῃ ἄλλος ἔνας.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

Σύστημα γ'.

1. Διδ. Καὶ τώρα νὰ κάμωμεν καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἓνα κανόνα.

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν εἰς τὴν προπαραλήγουσαν ο τονιζόμενον, θέτομεν πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Πράττει τοῦτο).

Διδ. Καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνει).

2. Διδ. Πρωτύτερα ποῖον κανόνα εἴχομεν μάθει ;

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν εἰς τὴν λήγουσαν ἢ τὴν παραλήγουσαν ο το-
νιζόμενον, θέτομεν πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Τώρα ποῖο παιδάκι μπορεῖ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς κανόνας νὰ
κάμῃ ἓνα ; Νά μου πῆτε τὸν πρῶτον.

Μαθ. (Λέγει).

Διδ. Καὶ τώρα τὸν δεύτερον.

Μαθ. (Λέγει).

Διδ. Καὶ τώρα καὶ τοὺς δύο μαζί.

Μαθ. Ὅταν ἔχωμεν εἰς τὴν λήγουσαν, τὴν παραλήγουσαν ἢ τὴν
προπαραλήγουσαν ο τονιζόμενον, θέτομεν πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Ἀντὶ νὰ λέγωμεν λήγουσαν, παραλήγουσαν καὶ προπαρα-
λήγουσαν δὲν μποροῦμεν νὰ το εἴπωμεν συντομώτερον ;

Μαθ. Τὸ ο τονιζόμενον δέχεται πάντοτε ὀξεῖαν.

Διδ. Μάλιστα· νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἄλλος.

Μαθ. (Ἐπαναλαμβάνουσι πλείονες· εἶτα ἀπόδοσις ἐν χορῷ καὶ
τελευταῖον πάλιν κατ' ἄτομον, κατὰ τὰν ὀξύτερον εἰρημένον).

Ἀναγραφὴ ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος.

Τονισμὸς τοῦ ο. (Μετὰ τὰ γραφέντα περὶ τονισμοῦ τοῦ ε).

1. Εἰς τὴν λήγουσαν : ἀδελφός, στρατός, ἰσχυρός.

2. Εἰς τὴν παραλήγουσαν : λόγος, ῥόδον, ὁδοιπóρος.
3. Εἰς τὴν προπαραλήγουσαν : λεγόμενον, νόμισμα, τρόφιμα.

Κανών ;

Ἐφαρμογή.

1. Νά μου εἴπητε λοιπὸν τώρα διατὶ ὁ Α. ἔπρεπε νὰ θέσῃ ὁξεῖαν εἰς τὴν λέξιν ἀδελφός.
2. Νά μου εὔρετε εἰς τὸ βιβλίον σας καὶ ἄλλας λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν ὁ τονιζόμενον διὰ νὰ ἴδωμεν τί τόνον δέχονται καὶ αὐταί.
3. Νὰ ἔλθῃ ἓνα παιδάκι νὰ γράψῃ εἰς τὸν πίνακα τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας θά του εἴπω.
4. Τὰ τετράδιά σας ὅλοι· γράφετε τὰς ἐξῆς λέξεις. (Ἰπαγορεύει ὁ Δ. λέξεις γνωστὰς τοῖς μαθηταῖς, ἐν αἷς ὑπάρχει ἐν οἰαδήποτε συλλαβῇ ὁ τονιζόμενον).

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	γ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Ἀνάγκη τῆς Ψυχολογίας, τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Ἠθικῆς διὰ τὸν παιδαγωγόν	1
Στοιχεῖα τῆς Ἠθικῆς	3
Α'. Ἡ βούλησις ὡς ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς κρίσεως	4
Παραδείγματα σελ. 5. Γενίκευσις σελ. 5.	
Β'. Αἱ Ἠθικαὶ Ἰδέαι	7
1. Ἡ ἰδέα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας	7
Παραδείγματα σελ. 7. Γενίκευσις σελ. 10.	
2. Ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος	11
Παραδείγματα σελ. 11 (1 Ἰσχύς τῆς βουλήσεως σελ. 11. 2 Πολυμέρεια τῆς βουλήσεως σελ. 13. 3 Σκοπιμότης τῆς βουλήσεως σελ. 15). Γενίκευσις σελ. 16.	
3. Ἡ ἰδέα τῆς εὐμενείας	19
Παραδείγματα σελ. 19. Γενίκευσις σελ. 22.	
4. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου	23
Παραδείγματα σελ. 23. Γενίκευσις σελ. 24.	
5. Ἡ ἰδέα τῆς ἀναποδόσεως	27
Παραδείγματα σελ. 27. Γενίκευσις σελ. 29.	
6. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν πρὸς ἀλλήλας	32
7. Ἐφαρμογὴ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῆς κοινωνίας	35
ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ	38
Ὁ σκοπὸς τῆς Ἀγωγῆς	38
1. Μόρφωσις ἠθικοῦ χαρακτήρος	38
2. Μόρφωσις ἠθικοῦ—θερησκευτικοῦ χαρακτήρος	41
Μέσα τῆς ἀγωγῆς	42
Α. Ἡ διδασκαλία	42
I. Ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας	42
α'. Εἰδέναι, πολυμέρως ἅμωσον διαφέρειν, βούλεσθαι	42
β'. Σχέσεις μεταξύ τοῦ πολυμερούς ἅμωσου διαφέροντος καὶ τῆς ἠθικῆς βουλήσεως	45
II. Διδακτέα μαθήματα	48
α'. Ἀνάγκη πολυμερούς διδασκαλίας	48
β'. Παιδαγωγικὴ σημασία ἐκάστου τῶν μαθημάτων	53
1. Τὰ Φρονηματοστικὰ σελ. 53. 2. Ἡ Φυσιогγωσιὰ σελ. 56. 3. Ἡ Γεωγραφία σελ. 60. 4. Τὰ Γλωσσικὰ σελ. 66. 5. Ἀριθμητικὴ καὶ Γεωμετρία σελ. 71. 6. Ἡ Ἰγνογραφία σελ. 74. 7. Ἡ Ὡδική σελ. 78. 8. Ἡ Γυμναστικὴ σελ. 80. 9. Αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι σελ. 82.	
III. Μέσα τῆς διδασκαλίας καθ' ὅλον	84
α'. Ἐκλογὴ τῆς ὁλῆς	84
β'. Διάταξις τῆς ὁλῆς	101
1. Ἡ ἐπαλληλία σελ. 101. 2. Ἡ παραλληλία σελ. 105.	
γ'. Ἐπεξεργασία τῆς ὁλῆς	106
I. Ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἐν γένει	106
1. Παροχὴ ὁρῶν γνώσεων σελ. 106. 2. Διευκύνουσις τῆς κατανοήσεως σελ. 107. 3. Διευκύνουσις τῆς ἀπομνημονεύσεως σελ. 107. α'. Πρὸ ὀφθαλμῶν λαμβάνειν γενικὸν κύρος ἔχοντα ψυχικὰ γεγονότα σελ. 107. β'.)	

Πρὸ ὀφθαλμῶν λαμβάνειν τοὺς διαφορὰς τοῦ παριστάνει τύπους σελ.	140.
4. Προαγωγή τῆς αὐτενεργίας τῶν μαθητῶν σελ.	146.
II. Ἡ κατὰ στάδια διάταξις τῆς διδασκαλίας (Εἰδολογικὰ στάδια)...	146
I. Ἡ ἀνάλυσις	147
1. Σπουδαίτης τῆς ἀναλύσεως σελ. 147. 2. Περιεχόμενον τῆς ἀναλύσεως σελ. 122. (α'. Γνωστὸν περὶ ἀντικειμένων συγγενῶν τῷ νέῳ σελ. 122. β'. Γνωστὸν περὶ αὐτοῦ τοῦ νέου ἀντικειμένου σελ. 127. γ'. Δύο εἶδη ἀναλύσεως ἐν τῇ αὐτῇ ὕλῃ σελ. 129. [1. Γνωστὸν περὶ τοῦ ἐξεταστέου ἀντικειμένου καὶ συγγενῶν αὐτῷ σελ. 129. 2. Πραγματικὴ καὶ εἰδολογικὴ ἢ τυπικὴ ἀνάλυσις σελ. 132. α'. Ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς σελ. 132. β'. Ἐν τῇ Ἀναγνώσει σελ. 141. γ'. Ἐν τῇ Ὠδικῇ σελ. 143]). 3. Ἐναλλαγὴ ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως σελ. 143. 4. Πόθεν ἀρπύμεθα τὴν ὕλην τῆς ἀναλύσεως σελ. 145. 5. Περιορισμὸς ἐν τῇ ἐκτάσει τῆς ἀναλύσεως σελ. 147. 6. Συμμετρία ἐν τῇ ἀναλύσει σελ. 148. 7. Βοήθειαι πρὸς προαγωγὴν τῆς ἀναπλάσεως ἐν τῇ ἀναλύσει σελ. 149.	
II. Ἡ Σύνθεσις	150
1. Μορφαί τῆς παροχής τοῦ νέου σελ. 151 (α'. Δεικτικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας σελ. 151. β'. Παραστατικὴ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ ἐξελικτικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας σελ. 152. γ'. Διήγησις καὶ περιγραφή μετὰ διηγήσεως σελ. 156. δ'. Ἀνάγνωσις, ὡς μορφή παροχής τοῦ νέου σελ. 157). 2. Ἐναργῶς διεξοδικὴ ἔκθεσις σελ. 160. 3. Ὑπομνησις ὁμοίων καὶ ἀντιθέτων πρὸς τὸ διδασκόμενον σελ. 161. 4. Ὑπογραφήματα, εἰκόνες, προστάγματα σελ. 162. 5. Παροχή τοῦ νέου κατὰ τμήματα σελ. 164. 6. Διέγερσις προσδοκίων 165. 7. Ἡ ἀπομνημόνευσις τοῦ νέου σελ. 165. 8. Ἡ ἐμβάθυνσις σελ. 168.	
III. Ἡ σύνθεσις καὶ τὸ σύστημα	171
1. Ὁ σχηματισμὸς γενικῶν ἐννοιῶν σελ. 172. 2. Ἡ ἐξαγωγή κανόνων σελ. 180. 3. Ἡ ἐξαγωγή νόμων σελ. 184. 4. Ὁ σχηματισμὸς ἀτομικῶν ἐννοιῶν σελ. 188. 5. Σχηματισμὸς οἰκογενειῶν καὶ σειρῶν σελ. 192. 6. Παραλλήλῃ ὕλη τοῦ πρὸς σύγκρισιν ἐξ ἄλλων μαθημάτων σελ. 197. 7. Παροχή νέου ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ συστήματος σελ. 202. 8. Γλωσσικὸς τύπος καὶ γενικότης τοῦ ἐξαγομένου ἀφρημένου σελ. 204. 9. Ἀναγραφαὶ ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ συστήματος σελ. 205.	
IV. Ἡ μέθοδος ἢ ἐφαρμογή	217
1. Τὰ Μαθηματικὰ σελ. 217. 2. Τὰ Γλωσσικὰ σελ. 223. 3. Τὰ Φρονηματοπιστικὰ σελ. 225. 4. Ἡ Γεωγραφία σελ. 231. 5. Ἡ Φυσιολογία σελ. 233. Ἀνασκόπησις τοῦ ε', τῶν εἰδολογικῶν σταδίων σελ. 237.	
V. Ἐφαρμογὴ τῶν εἰδολογικῶν σταδίων καὶ μεθοδικὴ ἐνότης...	239
B. Ἡ ὁδηγητικὴ	250
I. Ἡ κυβερνητικὴ	250
α'.) Σκοπὸς τῆς κυβερνητικῆς	250
β'.) Μέτρα τῆς κυβερνητικῆς	252
1. Προληπτικὰ μέτρα σελ. 252. 1. Ἐγκαιρὸς καὶ κατάλληλος πλήρωσις τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν τοῦ μαθητοῦ σελ. 252. 2. Ἡ ὁδὸς τῶν μαθητῶν ἐνασχόλησις σελ. 254. II. Κωλυτικὰ μέτρα σελ. 260. 1. Ἡ ἐποπτεία σελ. 260. 2. Ἡ διατήρησις σελ. 265. 3. Ἡ ἀπειλή σελ. 267. 4. Ἡ ποινὴ σελ. 269. III. Ἐκπαιδευτικὰ μέτρα σελ. 280. 1. Τὸ κύρος τοῦ διδασκάλου σελ. 280. 2. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν διδασκάλον σελ. 283. 3. Τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου σελ. 287. 4. Ἡ αὐτοδιδασκαλία σελ. 289.	

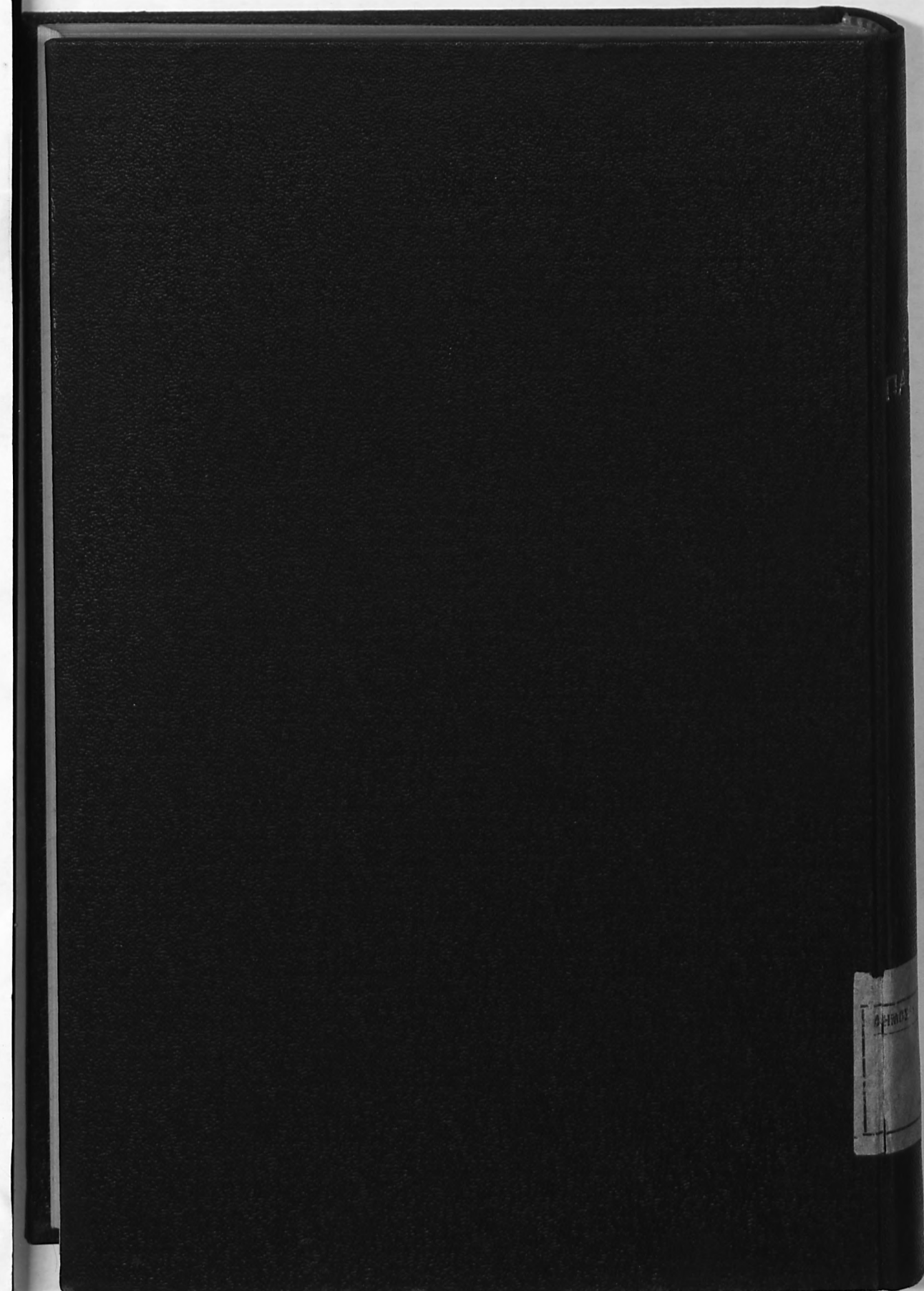
	Σελ.
II. Ἡ κυρίως ἀγωγή.....	291
α'.) Σκοπὸς τῆς κυρίως Ἀγωγῆς.....	294
β'.) Μέσα τῆς κυρίως Ἀγωγῆς.....	292
1. Προϋποθέσεις τῆς διὰ τῆς ἀγωγῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος σελ. 292. 1. Τυφλὰ ἔθνη καὶ σταθερὰ τάξις ἐν τῷ βίῳ σελ. 292. 2. Ἀκο- λουθία ἐν τῇ πρὸς τὸν τρέφοντα συμπεριφορᾷ σελ. 294. 3. Ἡ ἀνατροφή τοῦ τροφίμου σελ. 295. (α'.) Ἡ μετὰ τοῦ διδασκάλου ἀνατροφή σελ. 295, β'.) Ἡ μετὰ τῶν γονέων ἀνατροφή σελ. 297. γ'.) Ἡ ἀνατροφή τῶν παίδων μετὰ τῶν ὁμοίων ἐαυτοῖς σελ. 300, δ'.) Ἡ ἀνατροφή τῶν παίδων μετὰ ζώων καὶ φυτῶν σελ. 301). II. Ἀγὼν κατὰ τοῦ ἐν τῷ παιδί κακοῦ σελ. 301. 1. Καταπολέμησις τῆς κουφοποιίας σελ. 301. 2. Κατα- πολέμησις τῆς νοηρότητος σελ. 303. 3. Καταπολέμησις τοῦ ψεύδους σελ. 305. 4. Καταπολέμησις τῶν παθῶν σελ. 309. III. Μέτρα πρὸς μόρφωσιν τοῦ (ποικιμενικοῦ) χαρακτήρος σελ. 309. 1. Μόρφωσις καὶ ἐνίσχυσις πρα- κτικῶν ἀξιοτήτων σελ. 309. 2. Διάταξις τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἁξιωμά- των κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν σελ. 312. IV. Μέτρα πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ χαρακτήρος σελ. 315. 1. Ἡ ἄσκησις ἐν τῷ πράττειν σελ. 315. 2. Ἡ ἄσκησις τοῦ τροφίμου ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ὁρίζειν ἐαυτὸν σελ. 318. 3. Ἡ ἡθικὴ ποινὴ σελ. 321. 4. Ἡ ἐκτίμησις καὶ ἐμπιστοσύνη σελ. 324. Τελικὴ παρατήρησις σελ. 328.	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	329
I. Περὶ τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων.....	329
1. Ἐν τίνι ἐγκτεται ἡ ἐρευνα τῶν παίδων.....	329
II. Τίνα μέθοδον ἀκολουθεῖ ἡ ἐρευνα τῶν παίδων.....	333
III. Περὶ τῆς σημασίας τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων.....	336
1. Συμπεράσματα τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων διὰ τὴν γενικὴν ψυχολο- γίαν σελ. 337. 2. Συμπεράσματα τῆς ἐρεῦνης τῶν παίδων διὰ τὴν ἀγω- γὴν σελ. 343. α') Φροντίς περὶ τῆς σωματικῆς ὑγιείας σελ. 343, β') Πνευματικὴ μόρφωσις σελ. 350, γ') Ἠθικὴ ἀγωγή σελ. 356.	
1. Ἀνακεφαλαίωσις καὶ συμπέρασμα.....	361
II. Ὑποδειγματικαὶ διδασκαλίαι κατὰ τὰ εἰδολογικὰ στάδια.....	365
A'. Ἐκ τῆς Ἰστορίας.....	367
1. Ἡ ἐν Μαρθῶνι μάχη.....	367
2. Ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ Ἀθανασίου Διάκου.....	415
B'. Ἐκ τῆς Ζωολογίας. Τὰ τροκτικὰ.....	436
1. Ὁ σκίουρος.....	437
2. Ὁ κάστωρ.....	446
Γ'. Ἐκ τῆς Φυτολογίας.....	462
Ἐρυθρὸν τριφυλλὸν τὸ λειμώνιον.....	462
Δ'. Ἐκ τῆς Ἀριθμητικῆς.....	481
1. Ὁ ἀριθμὸς 8.....	481
2. Πολλαπλασιασμὸς δεκάδων ἄνευ μονάδων ἐν τῷ κύκλῳ 10—100.....	492
3. Τὰ κοινὰ κλάσματα.....	502
E'. Ἐκ τῆς Γραμματικῆς.....	526
Τονισμὸς τοῦ ο.....	526

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ
ΑΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Η - 13
11 Δ 13
Ο

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας